

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KIRÂAT EĞİTİM-ÖĞRETİM GELENEĞİ VE
GÜNÜMÜZDEKİ UYGULAMALAR (TÜRKİYE-SUUDİ
ARABİSTAN-MISIR ÖRNEĞİ)**

DOKTORA TEZİ

Abdulhekim AĞIRBAŞ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ANKARA, 2021

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KIRÂAT EĞİTİM-ÖĞRETİM GELENEĞİ VE
GÜNÜMÜZDEKİ UYGULAMALAR (TÜRKİYE-SUUDİ
ARABİSTAN-MISIR ÖRNEĞİ)**

DOKTORA TEZİ

Abdulhekim AĞIRBAŞ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN

Prof. Dr. Mehmet ÜNAL

ANKARA, 2021

ONAY SAYFASI

Abdulhekim AĞIRBAŞ tarafından hazırlanan “Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar (Türkiye-Suudi Arabistan-Mısır Örneği)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Kurumu	İmza
Prof. Dr. Mehmet ÜNAL		Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☒	Red ☐		
Prof. Dr. İbrahim Hilmi KARSLI		Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☒	Red ☐		
Dr. Öğr. Üyesi Aydın KUDAT		Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☒	Red ☐		
Prof. Dr. Mehmet DAĞ		Atatürk Üniversitesi	
Kabul ☒	Red ☐		
Doç. Dr. Ali ÖGE		Necmettin Erbakan Üniversitesi	
Kabul ☒	Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 02.09.2021

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Doktora tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

02/09/2021

İmza

Abdulhekim AĞIRBAŞ

İTHAF

Çok Değerli Hocalarıma ve Aileme

TEŞEKKÜR

Kelamların en yücesi Kur’ân-ı Kerim’i okuma ve okutma bahtiyarlığına bizleri kavuşturan Yüce Rabbimize hamdolsun. Kelâmullah’ı okuyup, okutan ve ümmetine tebliğ edip yaşantısıyla örnek olan Hz. Muhammed’e (s.a.v.) salâtu selâm olsun. İlim kervanına katılma yolculuğunda bana imkânlar sunan devletime ve milletime şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

İlim yolculuğumun dönüm noktalarından biri olan doktora eğitim sürecinde çok değerli kişilerin destek ve katkılarını gördüm. Tez sürecinde destek, yardım ve görüşlerini esirgemeyen, değerli katkılarıyla her daim zaman ayırıp yanımda olan ve tezin her aşamasında katkısı bulunan danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Ünal; tezin projesinin şekillenmesinde, okunmasında ve yazım sürecinde katkılarıyla yanımda yer alan Prof. Dr. Mehmet Dağ; ders aşamasından tezin sonuçlanmasına kadar fikirleriyle yol gösteren Prof. Dr. İbrahim Hilmi Karşlı, Prof. Dr. Ahmet Yıldırım, Doç. Dr. Harun Şahin ve Dr. Öğr. Üyesi Aydın Kudat hocalarıma şükranlarımı sunarım. Tezi okuyan ve değerlendirmeleriyle katkıda bulunan Doç. Dr. Ali Öge, Dr. Öğr. Üyesi Murat Akkuş; fikirleriyle ve tezin yurt dışı bağlantılarıyla ilgili katkıda bulunan Prof. Dr. Mehmet Emin Maşalı, Prof. Dr. Mustafa Atilla Akdemir, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Aytekin, Öğr. Gör. Mehmet Kılıç, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı Ahmet Oğuz; din eğitimi açısından okuyup değerlendirmeleriyle katkıda bulunan Prof. Dr. Şuayip Özdemir hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Türkiye’de kırâat ilminin tedrisatında önde gelen isimlerden başta Talip Akbal hocamız olmak üzere, Dr. Öğr. Üyesi Fatih Çollak, Hâlim Garip hocalarıma; değerli dostlarım Fakri Özcan, Osman Daşkın ve Fatih Aydın hocalarıma tezi okuyarak katkıda bulunmalarından dolayı şükranlarımı sunarım. Ayrıca okumalarıyla ve teknik destekleriyle katkıda bulunan meslektaşlarım Öğr. Gör. Yahya Arslan, Öğr. Gör. Merve Yahşi, Arş. Gör. Murat Kaya ve Nurdan Genç hocalarıma teşekkür ederim.

Kırâat ilmiyle ilgili çalışmamızda her türlü imkânı sağlayan ismen burada zikretmekle bitiremeyeceğim Diyanet İşleri Başkanlığı ve diğer kurumların yetkilileri ile personeline, ayrıca yurt içi ve yurt dışında görüşmelerde bulunduğum kırâat eğitimi veren kurum ve kuruluşların yetkililerine ve hocalarına ayrı ayrı teşekkürü bir borç bilirim.

Asıl teşekkürü ilk hocam merhum babama, canım anneme, hayatımın her safhasında olduğu gibi doktora tez sürecimde de hep yanımda olan sevgili eşime, bu süreçte kendilerine yeterince zaman ayıramadığım kızlarım ile oğluma ve her daim desteğini yanımda hissettiğim kardeşlerime teşekkür ederim.

ÖZET

Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar (Türkiye-Suudi Arabistan-Mısır Örneği)

AĞIRBAŞ, Abdulhekim

Doktora, Temel İslam Bilimleri Bölümü

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Mehmet ÜNAL

Eylül 2021, VIII+530 sayfa

Hz. Peygamber döneminde vahyin “ahrufü’s-seb’a”ya göre okunması izninin verilmesiyle ortaya çıkan kırâat farklılıkları, o dönemden günümüze sözlü/şifahî ve yazılı/kitabî aktarım metotlarıyla nakledilmiştir. Bu tezimizde kırâat ilminde vahyin okunması, aktarılması ve süreç içerisindeki derleme, tasnif çalışmalarına ilk bölümde değinilmiştir. Ülkemizdeki günümüz kırâat tedrisatının temelini oluşturması yönüyle, bu ilmin İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) aracılığıyla Osmanlı’ya intikali ve sonrasında ortaya çıkan tarîk ve mesleklerin oluşumuna da burada yer verilmiştir.

Türkiye’deki kırâat eğitiminin tarihi süreciyle ele alındığı ikinci bölümde; günümüzde bu eğitimin verildiği yerler, programlar, kaynak eserler, öğrenci/kursiyer seçimi, eğitimde takip edilen yöntem vb. konular geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Ülkemizdeki kırâat eğitim-öğretiminin usûl kısmında takip edilen ve birçoğunun birkaç sayfadan oluştuğu kavâid defterlerinin kifâetsizliği göz önünde bulundurularak, bu ilmin tedrisatına katkı sunmak amacıyla bu kısım, ayrıntılı bir şekilde temel kaynaklar eşliğinde teori ve pratiğiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle Türkiye’de halen uygulanan hem aşere hem de takrîb eğitimini ele alması, diğer taraftan uygulamadaki meslek tasarruflarının karşılaştırmalı olarak bir arada bulunması yönüyle de tez çalışmamız, ülkemizdeki akademik çalışmalara katkıda bulunmayı amaçlamıştır.

Tez çalışmamızın üçüncü bölümünde, Suudi Arabistan ve Mısır’daki kırâat eğitim-öğretimi mahiyet, yöntem ve kurumlar açısından incelenmiş; Türkiye ile söz konusu ülkelerin olumlu ve eksik yönlerinin karşılaştırılması yapılmıştır. Akabinde ise farklılıklar ve benzerlikler sentez edilerek yeni bir yöntem denemesi ile kırâat eğitim-öğretiminde yeni bir model önerisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de genel olarak kırâat ilmi tarihi, ihticâc, kırâat-Arap dilbilimi ilişkisi ile kırâat ilmi pratiğinin yer aldığı -bazı imam ve râvîleri ihtiva eden- kişi bazlı çalışmalar ya da tefsir-kırâat ilişkisi tarzında tezler ve makaleler yazılmıştır. Ancak Türkiye ve diğer İslam ülkelerindeki günümüz kırâat eğitim-öğretimi henüz karşılaştırmalı olarak çalışılmamıştır. Yeni bir bakış açısıyla müfredat ve metotlar ihtiva eden bu çalışmamızla, Türkiye’deki kırâat eğitim-öğretiminin teori ve pratiği değerlendirilmesi sonucu tespit edilen eksikliklerin giderilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kur’ân, Kırâat, Kırâat Eğitim-Öğretimi, Aşere, Takrîb, Tarîk.

ABSTRACT

The Education of Qirā'āt and Contemporary Applications (The Cases of Turkey-Saudi Arabia-Egypt)

AĞIRBAŞ, Abdulhekim

Ph.D, Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Prof. Dr. Mehmet ÜNAL

September 2021, VIII+530 pages

The knowledge of Quranic recitation (qira'at) emerged as a result of the development of Ahrufu's-Sab'a i.e seven letters which led to the appearance of differences in recitation during the period of Prophet Mohammad. It is a fact that there have been developed some verbal and written skills to transfer the holy revelation. Thus the first chapter of this thesis covers certain information regarding not only the reciting and transferring the revelation but also mentions the process of gathering and classification of the revelation. This chapter also emphasizes certain vital developments in the recitation curriculum that was brought through the transference of the great work of Ibn al-Djazarī (d. 1429) to Ottoman scholars. In this chapter, the process of "Tariq"s, "Meslek"s that were the outcome of the fact, previously mentioned, were also highlighted. Moreover, in the second chapter, containing fundamental information about the historical process of the Quranic recitation, the important facts that inform about places where recitation, were taught in our present were mentioned. Additionally, the curriculums and sources, and methods that are used in this education are mentioned. As the insufficiency of the qava'id i.e regulations sources which are regarded as guide books of recitation methodology, some other fundamental sources are examined in terms of their theoretical and practical functions. At this point, it is visible that this thesis may be accepted as the first study since it offered significant information not only about 'Ashera-Taqrīb education in Turkey but also it makes a comparative study focusing "Meslek" possession. The third chapter comparatively examines the qira'at training and education systems that have been practicing in Saud Arabia and Egypt especially in the manners of the functional importance, methodological techniques, institutional differences of recitation skills, and differences. Having made an analysis of the similarities and

differences in recitation training and education model in these countries and Turkey a new methodological model for recitation training and education is emphasized.

It is undeniable that there have been important studies done in Turkey especially covering the history of the qira'at science, the matter of ihtijaj, the relation between qira'at and Arabic linguistic, and the theoretical and practical attitudes of some leading imams and narrators. Unfortunately, there is no sufficient study that comparatively examines the qira'at education neither in Turkey nor in any other Muslim countries. Therefore this thesis targets to overcome both theoretical and practical mistakes and deficiencies in qira'at training and education in Turkey by asserting some new models for the curriculum and methodology of qira'at training and education.

Keywords: The Holy Quran, Qira'at, Qira'at Education, Ashera, Taqrīb.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	v
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	viii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Metodu	3
1.3. Kaynakların Değerlendirilmesi.....	6
1.4. Kırâat İlmi	12
1.4.1. Kırâat İlminin Tanımı	12
1.4.2. Kırâat İlminin Konusu.....	13
1.4.3. Kırâat İlminin Gayesi	13
1.4.4. Kırâat İlminin Faydası.....	13
1.4.5. Kur’ân-Kırâat İlişkisi	14
1.4.6. Kırâat İlminde Usûl ve Ferş-i Hurûf	16
2. BAŞLANGIÇTAN (İLK DÖNEMDEN) CUMHURİYET TÜRKİYE’SİNE KADAR KİRÂAT EĞİTİM-ÖĞRETİM GELENEĞİ (SÜREÇ-MAHİYET ve METODOLOJİ)	18
2.1. Nüzûl Dönemi (Başlangıç)	18
2.1.1. Hz. Peygamber’in Kur’ân Okuyuş Usûlü	20
2.1.2. Tedrîsi Yapılan Kırâatların Temel Referansı Olarak Yedi Harf (Ahrufü’s-Seb’a)	29
2.2. Sahabe Dönemi (Oluşum).....	39
2.2.1. Kur’ân’ın Cem’i ve Kırâat Talimi.....	41
2.2.2. Kur’ân’ın İstinsahı ve Kırâat Tedrîsine Yansıması	44
2.3. Tabîin-Tebei Tabîin ve Sonrası Dönem (Kırâatlarda Gelişim-Olgunlaşma ve Kurumsallaşma Dönemi)	53
2.3.1. Kırâatların Tasnifi ile Tedrîsinin Şekillenmesine Katkısı	57
2.4. Kırâat Eğitim-Öğretiminde Uygulanan Metot (Tarîkler)	87
2.4.1. Kırâatların Öğrenimi İtibariyle Tarîkler.....	87
2.4.2. Kırâatların Okutulması (İcrâsı) İtibariyle Tarîkler	92
2.4.3. Kırâat Eğitim-Öğretiminin Nisbet Edildiği Şahıs ve Sayılar İtibariyle Tarîkler ...	94
2.4.4. Kırâat Eğitim-ÖğretimindeTakip Edilen Kaynak Eserler İtibariyle Tarîkler	96
2.4.5. Kırâat Öğretim Usûlünün Yaygınlık Kazandığı Bölgeler İtibariyle Tarîkler	97
2.5. İbnü’l-Cezerî ve Osmanlı’da Kırâat Tedrisatı	99
2.5.1. Osmanlı Kırâat Tedrisatında Tarîklerin Oluşumu.....	111

2.5.2. Osmanlı Kırâat Tedrisatında Mesleklerin Oluşumu	118
2.5.3. Osmanlı'da Kırâat Eğitim Mekâmı Dârulkurrâlarda Kırâat.....	123
3. TÜRKİYE'DE KIRÂAT EĞİTİM-ÖĞRETİMİ (KURUMLAR- MAHİYET ve YÖNTEMİ)	131
3.1. Türkiye'de Resmî Kurumlar Bünyesinde Yapılan Kırâat Eğitim-Öğretimi.....	134
3.1.1. DİB Dini Yüksek İhtisas Merkezlerinde Kırâat Eğitim-Öğretimi.....	136
3.1.2. DİB Eğitim Merkezlerinde Kırâat Eğitim-Öğretimi.....	139
3.1.3. DİB Müftülükler Bünyesinde Kırâat Eğitim-Öğretimi	139
3.1.4. İlahiyat ve İslami İlimler Fakülteleri Bünyesinde Kırâat Eğitim-Öğretimi	143
3.2. Resmî Olmayan (Özel Okutulan) Kırâat Eğitim-Öğretimi.....	145
3.3. Ülkemizde Kırâat Eğitim-Öğretimi İçin Kursiyerlerde Aranılan Şartlar	148
3.4. Kırâat Eğitim-Öğretiminin Mahiyeti ve Kaynakları	150
3.4.1. Ülkemizde Kırâat Eğitim Müfredat Programı	151
3.4.2. Ülkemizde Kırâat Eğitim ve Öğretiminde Takip Edilen Kaynaklar.....	153
3.5. Kırâat Eğitim-Öğretiminde Aşere Usûlü ve Konuları	177
3.5.1. İstiâze ve Besmele	178
3.5.2. Med	191
3.5.3. Cem'i Mîmi (Sıla)	208
3.5.4. İdgâm.....	212
3.5.5. Hemze	235
3.5.6. Feth-Beyne-İmâle	306
3.5.7. Terkîk-Tefhîm ve Tağlîz	329
3.5.8. Zâid ve İzâfet Ya'sı	338
3.6. Kırâat Eğitim-Öğretiminde Takrîb Usûlü ve Konuları.....	353
3.6.1. Takrîb Kırâat İmamları-Râvîleri ve Tarîkler	354
3.6.2. Med	358
3.7. Kırâat Nüshaları.....	365
3.8. Ülkemizde Kırâat Eğitim ve Öğretiminden Mezun Olanlara Verilen Belgeler.....	367
3.8.1. İcâzet.....	367
3.8.2. Mezuniyet Belgesi.....	369
4. SUUDİ ARABİSTAN ve MISIR'DA KIRÂAT EĞİTİM-ÖĞRETİMİ (KURUMLAR- MAHİYET ve YÖNTEMİ)	371
4.1. Suud-i Arabistan Krallığı'nda Kırâat Eğitim-Öğretimi (Kurumlar-Mahiyet ve Yöntem).....	371
4.1.1. Mekke Kırâat Eğitim-Öğretim Kurumları ve Tedrisat Yöntemleri.....	373
4.1.2. Medine Kırâat Eğitim-Öğretim Kurumları ve Tedrisat Yöntemleri	389

4.1.3. Cidde Kırâat Eğitim-Öğretim Kurumu ve Tedrisat Yöntemi	403
4.2. Mısır Arap Cumhuriyeti'nde Kırâat Eğitim-Öğretimi (Kurumlar-Mahiyet ve Yöntem)	410
4.3. GÜNÜMÜZ KIRÂAT EĞİTİM-ÖĞRETİMİNDE TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN-MISIR'IN TEKNİK ve TEORİK MUKAYESESİ.....	419
4.3.1. Muhteva Tahlili (Analiz)	419
4.3.2. Metodoloji Tahlili (Analiz)	430
4.3.3. Kurumlar Tahlili (Analiz)	433
4.3.4. Olumlu Yönler Tahlili (Analiz)	437
4.3.5. Eksik Yönler Tahlili (Analiz)	442
4.4. FARKLILIK ve BENZERLİKLERLE (SENTEZ YAPILARAK) YENİ BİR YÖNTEM DENEMESİ.....	452
4.4.1. Kırâat Tedrisatı Yapılacak Kurumlar	453
4.4.2. Program Uygulama Metodu (Yöntem).....	459
4.4.3. Kırâat Programı ve İçeriği (Muhteva)	464
4.4.4. Ölçme Değerlendirme/Sınavlar	473
4.4.5. İcâzet ve Mezuniyet Belgesi	478
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	480
KAYNAKLAR.....	485
EKLER.....	511

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AİHL	Anadolu İmam Hatip Lisesi
b.	bin
bk.	bakınız
b.y.	basım yeri yok
d.	doğum tarihi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	editör
Enst.	Enstitüsü
Fak.	Fakültesi
g.s.	görüşme saati
h.	hicrî
İHL	İmam Hatip Lisesi
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
nşr.	Neşreden
M. Ö.	Milattan önce
ö.	ölüm tarihi
ÖSYM	Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığı
s.e.t.	son erişim tarihi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TDA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
thk.	tahkik eden
trc.	tercüme eden
ts.	tarihsiz
Üni.	Üniversitesi
vd.	ve diğerleri
Yay.	yayınları
YÖK	Yükseköğretim Kurulu
y.y.	yayıncı yok

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kur'ân tarihi incelendiğinde kırâat konusunun ilk dönemden itibaren önem arz eden bir mesele olduğu görülecektir. Gerek tefsir, fıkıh, kelam içerikli mana ihtilaflarının oluşumunda gerekse lafız boyutuyla kırâatlar, tefsir ve kırâat ilmi açısından önemli bir yere sahiptir. Bu yönüyle tefsir külliyyatı içerisinde yer alan kırâat farklılıklarının anlam zenginliğine olan katkısından dolayı kırâatlar, ilim erbabınca başvuru kaynağı olarak önemini korumuştur. Diğer taraftan ferş-i hurûf ve fonetik okumalar şeklinde ele alınabilecek kırâat farklılıklarının öğretimi de müstakil bir ilim dalı olarak tarihi süreç içerisinde devam etmiştir.

Hz. Peygamber döneminde vahyin “ahrufü’s-seb’a”ya göre okunmasına izin verilmesiyle birlikte başlayan kırâat farklılıkları, Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminden itibaren hicri ikinci asrın başlarına kadarki süreçte, İslam coğrafyasının sınırlarının genişlemesiyle birlikte daha da derinleşmiştir. Bu dönemlerde yapılan çalışmalarla sahih kırâatlar sakîminden ayırt edilmiş, sonrasında ise bulundukları bölgelerde okuyuşları ile temâyüz etmiş, bu ilme hâkimiyetleri ile şöhret bulmuş kırâat imamaları aracılığıyla şifahî ve yazılı aktarım yöntemiyle nesilden nesile nakledilmiştir.

Vahyin korunmuşluğu adına, nazil olan ayetlerin arz, semâ ve edâ olarak şifahî ve kitabî aktarımı için Müslümanlar ilk dönemden itibaren büyük çaba göstermiştir. Bu aktarım, kırâat ilmi disiplini içerisinde sistematik hale getirilmeye çalışılmış; “Kırâat-ı Seb’a” ve “Kırâat-ı Aşere” şeklinde sözlü ve yazılı olarak günümüze kadar değişik öğretim metotlarıyla devam ettirilmiştir. Bu tez çalışmasında hedef; İslam ilim tarihinde kırâat eğitiminin serencamını kısaca ortaya koymak ve günümüzde bu eğitimin uygulama metotlarını Türkiye, Suudi Arabistan ve Mısır açısından karşılaştırmak ve tartışmak, problemleri tespit etmek ve çözüm önerileri sunmaktır. Bir diğer ifade ile araştırmamızın amacı, kırâat eğitiminde geçmişten günümüze takip edilen bu yöntemleri araştırmak ve ülkemiz ile diğer İslam ülkeleri arasındaki benzer ve farklı yönleri, günümüzde uygulanan

eğitim-öğretim metotlarındaki mahiyet, yöntem ve kurumlar açısından ortaya koymaktır. Belirtilen bu asıl amacın yanında bir diğer amaç ise kırâat ilminin tarihi seyri hakkında bilgilenme, eğitim-öğretim metotları açısından klasik dönem ile günümüzdeki uygulamalar hakkında sahih ve sağlam bilgiye ulaşabilmektir. Bu yönüyle Osmanlı'dan intikal eden kırâat ilmi mirasını ne derece koruyabildiğimizi araştırmaktır. Ayrıca günümüzde Türkiye'de kırâat ilmi eğitim ve öğretiminde daha çok edâ ve sadaya dayalı bir sisteme teveccühün olmasının kırâat ilminin amaç ve gayesine ne derece hizmet edip etmediğini belirlemektir.

Bizi bu araştırmaya sevk eden asıl neden, 2010 yılında DİB Rize Müftü Yusuf Karali Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nde, 36 aylık bir sürede aşere-takrîb kırâat eğitimimiz esnasında gördüğümüz programdaki eksiklikler ve sorunlardır. Bunları dönemin DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürü Prof. Dr. Ali ERBAŞ ile yapılan toplantıda kendilerine iletmemiz ve kendilerinin de teklif/önerilerimizi Başkanlığa sunmamızı istemesi, bu çalışmaya yönelmemizi tetikleyen unsur olmuştur. Ayrıca o dönemden itibaren Türkiye'de kırâat alanında gündeme gelen problemlerle ilgili yapılan ulusal/uluslararası toplantı, çalıştay, sempozyumlarda yer almamız, bizleri bu konuda çalışmaya sevk etmiştir.

Bu amaçla vahyin okunması, aktarılması ve süreç içerisinde derleme, tasnif çalışmaları ile bu ilmin İbnü'l-Cezerî aracılığıyla Osmanlı'ya intikali ve sonrasında oluşan tarîkler, meslekler, günümüz kırâat tedrisatının temelini oluşturması hasebiyle çalışmamızda yer almıştır. Ardından Türkiye'de kırâat eğitimi tarihi süreçle birlikte ele alınmaktadır. Günümüzde Türkiye'de kırâat eğitimi verilen yerler, programlar, kaynak eserler, kursiyerlerin seçimi, eğitimde takip edilen yöntemler vb. konulara geniş bir çerçevede değinilmektedir. Ülkemizdeki kırâat eğitim-öğretimi denilince -bazı kişi ve kurumların takip ettiği kaynak eserler istisna olmak üzere- akla ilk gelen, usûl kısmında takip edilen ve birçoğunun birkaç sayfadan oluştuğu kavâid defterleridir. Aşere-takrîb kırâat eğitimi birkaç sayfalık söz konusu defterlerle sürdürmenin yeterli olmayacağı göz önünde bulundurularak, bu ilmin tedrisatına katkı sunmak amacı ile bu kısım ayrıntılı bir şekilde temel kaynaklar eşliğinde ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışma, halen ülkemizde uygulanan hem aşere hem takrîb eğitimi ele alması, diğer taraftan uygulamadaki meslek tasarruflarının karşılaştırmalı olarak bir arada bulunduğu bir araştırma olması yönüyle de ülkemizdeki akademik çalışmalar arasında bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Aynı zamanda kırâat eğitiminin uygulamalı olarak icra edildiği yerlerde ufuk açması bakımından da bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

Çalışmamızda değindiğimiz diğer önemli bir husus, kırâat eğitiminde önde gelen ülkelerden Suudi Arabistan ve Mısır'daki kırâat eğitim-öğretiminin mahiyet, yöntem ve kurumlar açısından incelenmesidir. Bu incelemeden sonra da Türkiye ile söz konusu ülkelerdeki kırâat eğitim-öğretiminin olumlu ve eksik yönlerinin karşılaştırılmasının yapılmasıdır. Daha sonra da farklılıklar ve benzerliklerle (sentez yapılarak) yeni bir yöntem denemesi ile kırâat eğitim-öğretiminde yeni bir model ortaya konulmaya çalışılmasıdır.

Tarihi serancamı ile birlikte kırâat eğitim-öğretiminin Türkiye, Suudi Arabistan ve Mısır'da mahiyet, yöntem, kurumlar, müfredat, kaynak eserler vb. yönlerden mukayesesini yapacağımız bu çalışma ile eksik yönlerimizi tespit edip geliştirme, diğer taraftan iyi yönlerimizi de muhafaza ederek daha iyi bir kırâat eğitim-öğretimi verme imkânı elde edilecektir. Bu yönleriyle çalışmamızın, akademik alanda bir boşluğu dolduracağı, kırâat ilmini okuyan ve okutanların istifade edebileceği, Türkiye'de yürütülen kırâat ilmine katkı sunacak bir çalışma olacağı kanaatindeyiz.

1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Metodu

Kırâat ilmi hem içerik hem de diğer İslamî ilimlerden tefsir, hadis, fıkıh, kelam ile olan bağlantısı nedeniyle kapsamı çok geniş olan bir ilimdir. Bu nedenle çalışmamızın sınırlarını mümkün olduğunca belirlememiz ve araştırmadaki yöntemimizi ortaya koymamız gerekmektedir.

Kırâat ilmi, Yüce Allah'ın Hz. Cebrâil aracılığıyla Rasûlullah'a “oku” emriyle başlayan ve günümüze hatta kıyamete kadar devam eden bir süreci kapsamaktadır. Ancak bu çalışmamız, kırâat ilminin eğitim-öğretim boyutunu Türkiye'de günümüz uygulamaları üzerinden mahiyet, kurumlar ve yöntem olarak tespitini yapmak; olumlu ve eksik yönlerini belirledikten sonra yeni bir metot denemesi teklifi ile sınırlı tutulmaktadır. Bu yönüyle çalışmamız, kırâat eğitim-öğretiminin ilk dönemden Osmanlı'ya intikal süreci, sonrasında ise diğer İslam ülkeleri ile mukayesesini hususlarını kapsamaktadır. Diğer bir ifadeyle, kırâat eğitim-öğretiminin günümüze kadar nasıl geldiği araştırma konumuzun bir parçasını oluştururken, bu ilmin ülkemizde ve söz konusu diğer İslam ülkelerinde ne şekilde sürdürüldüğü konusu da diğer parçasını oluşturmaktadır. Ancak bu konu irdelenirken kırâat tarihinde önemli bir yere sahip olan yedi harf meselesi, mushaf, tecvîd, vakıf-ibtidâ vb. konulara sadece konumuzu ilgilendirdiği boyutuyla değinilecektir. Yine bu çalışmada kırâatın ferş-i hurûf boyutu müstakil olarak infirâd tarîkiyle¹ kırâat ve rivâyet özelinde

¹ Bu kavramlar, kırâatların tasnifi kısmında açıklanacaktır.

Mushaflar, yine indirâc/cem' tarîkiyle² de yazılı kırâat nüshaları/kürrâseler şeklinde mevcut olduğu için bu konulara yer verilmemiştir. Ayrıca yedi harf meselesi, kırâat farklılıklarının tefsir boyutu, ihticâc, Arap dili ile ilişkisine sadece çalışmamızın kapsamı içerisinde değinilecektir. Zira bu alanda geçmişten günümüze birçok çalışma yapılmış olup bu konuda pek çok eser de bulunmaktadır.

Kırâat ilminin ülkemize intikali ve günümüzdeki uygulama biçimi ile bu ilmin Suudi Arabistan ve Mısır'daki uygulama usulleri üzerinden değerlendirmeye gidilebilmesi amacıyla bazı problemlerin tespitinden hareket edilecektir. Bu problemleri şöyle sıralamak mümkündür:

Ülkemizde uygulanan kırâat eğitiminin tarihi gelenekte verilen eğitimle ne derece örtüştüğü irdelenmekte midir?

Türkiye'de kırâat eğitimi nerelerde verilmektedir? Formel ve informel eğitim/öğretimde öğrenci/kursiyer seçimi, müfredat, mezuniyet vb. açılardan kırâat ilmi ile ilgili durum tespiti yapıldığında nasıl bir konuma sahibiz?

Salt edâ-sadaya dayanan kırâat okumaları yeterli olmakta mıdır?

Kırâat eğitimimizde takip edilen eserlerin usûl içeriklerini tanıtan ve nasıl istifade edileceğini belirten toplu bir çalışmaya kırâat eğitimimizde kursiyerlerce ulaşabilmekte midir?

Kırâat ilminde -bazı kişi ve kurumların takip ettiği kaynak eserler istisna olmak üzere- usûl kısmında takip edilen kavâid defterleri ile bu eğitimin sürdürülmesi yeterli olmakta mıdır? Bu kısım ile ilgili aşere-takrîb boyutuyla neden ve nasıllığını sorgulayan, meslek tasarrufatını da içeren mukayeseli bütüncül bir çalışma var mıdır?

Günümüzde Türkiye'de uygulanan kırâat eğitimi ile diğer İslam ülkelerindeki kırâat eğitiminin benzer ve farklı yönleri mahiyet, kurumlar, yöntem, program, kaynak eserler yönüyle karşılaştırıldığında ortaya çıkan farklılıklar nelerdir? Bu farklılıkların temelinde hangi tarihi ve kültürel etmenler yer almaktadır?

Diğer ülkelerdeki kırâat eğitimi bireysel çabalarla mı yürütülmektedir yoksa kurumsal bir yapı içerisinde mi sürdürülmektedir?

² Bu kavramlar, kırâatların tasnifi kısmında açıklanacaktır.

Osmanlı'da uygulanan kırâat eğitimi ile Türkiye'de günümüzde uygulanan kırâat eğitimi müktesebatı arasında nasıl bir ilişki vardır?

Osmanlı'da uygulanan kırâat eğitiminde meslek tasarruflarının Türkiye'de günümüzde uygulanan kırâat eğitimi müktesebatına aktararak devam ettirilmesine karşılık, diğer İslam ülkelerinde meslek tasarruflarının olup olmadığı ya da bu mesleklerin neye tekabül ettiği araştırılmış mıdır?

İşte bu çalışmada yukarıda belirtilen problemlerin araştırılması ve bu problemlere cevap/çözüm önerileri analitik bir yöntemle ortaya konmaya çalışılacaktır.

Tezin zamansal çerçevesi; Hz. Peygamber, sahabe devri daha sonra tedvin ve tasnif dönemlerinde kırâat eğitim ve öğretiminde takip edilen yöntem ve kaynak eserler bağlamında ana hatlarıyla ele alınacaktır. Osmanlı'da kırâat eğitiminin ilk nüvesinin İbnü'l- Cezeri ile başlamasından, Cumhuriyet dönemine kadar geçen süreçte kırâat ilminde takip edilen metot ve kaynak eserler araştırma kapsamında kısaca yer alacaktır. Türkiye'de günümüzde verilen kırâat eğitim-öğretimi ise müfredat, kaynak eserler, eğitim verilen mekânlar, kursiyer seçimi, vb. açılardan araştırılacaktır. Suudi Arabistan ve Mısır'daki belli başlı merkezlerde verilen kırâat ilmi eğitim-öğretimi de aynı usullerle araştırma çerçevesinde ele alındıktan sonra ülkemizdeki kırâat eğitim ve öğretimi ile karşılaştırılmaya gidilecektir. Bütün bu araştırma ve çalışmaların sonucunda değerlendirme yapılacaktır.

Usûl kısmında ayetler verilirken herhangi bir kırâat veya rivâyet zikredilmeden verilmişse, Âsım kırâatı Hafs rivâyeti esas alınmıştır. Ayetlerin yazımında çoğunlukla DİB Kur'ân-ı Kerim uygulamasından istifade edilmiştir. Yine usûl kısmında imam ve râvileri her defasında rumuzuyla birlikte vermemizdeki amaç, kırâat eğitim-öğretiminde pratiklik ve göz aşinalığı kazanılmasına yönelik uygulamanın bu şekilde olmasındandır. Bir diğer amaç ise aşere-takrîb kırâat eğitimi almamış veya yeni başlayanların da istifade etmesine katkıda bulunmaktır. Tezimizin yazımında dipnot kullanımı İSNAD atıf sistemine göre yapılmıştır.

Türkiye'de kırâat okutulan yerlerle ilgili bilgiler birincil kaynaklardan elde edilmiş olup, çalışmamızın tamamlanmasına yakın süreçte bunlar son haliyle tekrar gözden geçirilmiştir. Resmî kurumlar bünyesi altında yapılan çalışmaların en son hali DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nden teyit edilerek verilmiştir. Bu bölümle ilgili bilgiler Başkanlık arşivinden derlenerek hazırlanmıştır. Suudi Arabistan ve Mısır'daki kırâat

eğitim-öğretiminin kurumlar, mahiyet ve yöntem açısından geniş bir çerçevede görülebilmesi için sorular hazırlanmış ve bu sorulara cevaplar, şifahî ve yazılı veriler, kayıtlarla belgelendirilmiştir. Söz konusu ülkelerle ilgili bilgiler, ilgili kurumlardaki yetkililer ve hocalarla yüzyüze yapılan görüşmeler ile kitle iletişim araçları üzerinden yapılan görüşmelerden elde edilen bilgi, belge ve veriler doğrultusunda detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Türkiye’de üniversite çatısı altında, DİB bünyesinde ve özel olarak okutulan kırâat eğitim-öğretiminin eksik yönlerinin giderilmesi için çözümler sunulmuş ve daha verimli bir eğitimin yapılması için tarihi süreç, Osmanlı müktesebatı ve söz konusu ülkelerdeki uygulamalar sentezlenerek farklılık ve benzerliklerle yeni bir yöntem denemesi ortaya konulmuş ve böylece çalışma sonlandırılmıştır. Çalışmamızda yapmış olduğumuz soru-cevap, anket vb. araştırmalar için AYBÜ’nün Etik Kurulundan ve DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğünden onay alınmıştır.

Konular hakkında bilgi verilip; mukayese ve muhakeme yapıldıktan sonra bilimsel felsefe çerçevesinde yeni bir program değerlendirmesine geçilmiştir. Böylece Türkiye’de kırâat ilmi alanında bilime yenilik getirme, yeni bir bilimsel yöntem geliştirme ile üniversite çatısı altında aşere-takrîb ilminin uygulanması amaçlanarak yeni bir alan oluşturulmaya çalışılmıştır.

1.3. Kaynakların Değerlendirilmesi

Çalışmamızda literetür taraması yapılarak sözlük ve terim anlamları üzerinden konular ele alınmaktadır. Tezimizde hadîs, ulûmu’l-Kur’ân, tabâkat, kırâat alanındaki eserlerden istifade edilmiştir. Bu eserlerle ilgili bilgiler, kaynakçada yer alacağı için sayfalarca burada zikredilmeyecektir. Bunlardan; İbn Mücâhid’in (ö.324/935), Mekkî b. Ebî Tâlib’in (ö. 437/1045), ed-Dânî’nin (ö. 444/1053), İbnu’l-Bâziş’in (ö. 540/1145), eş-Şâtibî’nin (ö. 590/1194), Ebû Şâme el-Makdisî’nin (ö. 665/1267), kırâatte köşe taşı olan İbnü’l-Cezerî’nin (ö. 833/ 1429) yanı sıra Kastallânî’nin (ö. 923/1517), Safâkusî’nin (ö. 1118/1706), el-Pâluvî’nin (ö. ?), ed-Dimyâtî’nin (ö. 1117/1705), Muhammed Emin Efendi’nin (ö. 1275/1856) eserleri ve şerhleri başta olmak üzere mutekaddimun, muteahhirun eserlerinden ve Arap ülkelerinden, Türkiye’den çok sayıda günümüzdeki eserlerden istifade ederek çalışmamızı tamamladığımızı belirtmemiz gerekir. Ayrıca Türkiye’de kırâat eğitimi verilen belli başlı yerler ile yurt dışında da imkânlar ölçüsünde kırâat müesseselerinde araştırma yapılarak gerekli bilgiler toplanıp derlenmiştir. Yurt içi ve yurt dışındaki kurum ve kuruluşlarla ilgili bilgiler; kurumların arşivlerinden,

yetkililerinden ve hocalarından elde edilmiştir.

Kırâat ilmi alanında ülkemizde ve diğer Arap ülkelerinde pek çok çalışma yer almaktadır. Biz burada yüksek lisans düzeyinden başlayarak özellikle Türkiye’deki çalışmalardan bir nebze de olsa bahsedeceğiz. Kırâat ilmi alanında yüksek lisans düzeyindeki akademik çalışmaların, daha çok kırâat imamlarının -bazen de râvîlerin rivâyetlerinin- kırâatlarının incelenmesi veya bunlardan birinin kırâat-anlam ilişkisi ya da bazen bir/iki sûre ile sınırlı tutularak³ yapılan çalışmalar şeklinde olduğu görülmektedir.

Yüksek lisans düzeyinde yapılan çalışmalar tezimizin içeriğiyle az da olsa ilgisi olan tezler olup, bunların akademik alana katkısından belirli oranda bahsedilebilir. Bu çalışmalardan birisi: Enes Temel’in “*Kırâat İlminde Usûle Dair Üç Mesele: İstiâze, Besmele ve İdğâm*” olup bu tezde, usûle dair istiâze-besmele ve idğâm konuları çalışılmıştır. Bekir Çetintaş’ın “*Kırâat-ı Seb’a Usûl ve Kâideleri*” çalışması ve Mustafa Kuşçu’nun, “*Kırâat İmamlarının Kırâatteki Usûlleri*” adlı tezleri bir bu alandaki diğer çalışmalardandır. Bu çalışmalardan ilkinde, seb’a kırâat imam ve râvîlerinin ayrı ayrı usûlleri ele alınmış daha sonra da farklı vecihlerin aynı ayette bir araya geldiği durumlar verilmiştir. Kuşçu’nun çalışmasında ise sadece aşere kırâat imam ve râvîlerinin usulleri verilmiştir. Bir diğer çalışma ise Osman İyışenyürek’in “*İstanbul ve Mısır Tarîklerinde Kırâat Usûl Konularının Karşılaştırılması*” olup burada da “İstiâze-besmele, medler, cem’î zamiri, hemze’nin nakli, medd-i bedel ve zi’l-yâ durumu”, söz konusu iki tarîk karşılaştırmalı olarak sadece aşere boyutuyla verilmiştir. Başka bir çalışma Selim Menteşeli’nin “*Kur’ân Elfâzında Takrîb Usûlü (Aşere-i Kübrâ)*” olup bu tezde sadece, “İstiâze, besmele vecihleri, medler, hâ-i sekt, terkîk-tağlîz, idğâm, İbrâhim kelimesi ile Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân sûrelerindeki takrîb usûlü örnekleri” üzerinden kavâid

³ Bk. Hüda Yavuz, *Tâhâ ve Enbiyâ Sûresinde Âsım ile Diğer Kırâat İmamları Arasındaki Okuyuş Farklılıkları* (Yozgat: Yozgat Bozok Ünv., Sosyal Bilimler Enst., Yüksek Lisans Tezi, 2021); Osman Yavuz, *Tâhâ, Enbiyâ ve Hac Sûrelerindeki Kırâat Farklılıkları ve Tefsire Etkisi* (Bursa: Uludağ Ünv., Sosyal Bilimler Enst., Yüksek Lisans Tezi, 2019); Yâsin Cenân, *İmâm Âsım’ın Râvîlerinden Ebû Bekir Şu’be ile Hafs b. Süleyman Arasındaki Rivâyet Farklılıklarının Tahlihi* (Yozgat: Yozgat Bozok Ünv., Sosyal Bilimler Enst., Yüksek Lisans Tezi, 2018); Cemal Şanlıbayrak, *Âsım ve Diğer Kırâat İmamlarının Fâtiha ile Bakara Sûresinin 1-141. Ayetleri Arasındaki Okuyuş Farklılıkları* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Ünv., Sosyal Bilimler Enst., Yüksek Lisans Tezi, 2018); Ahmet Bayraktar, *Enfâl-Tevbe Sûrelerindeki Kırâat-ı Aşere Farklılıkları ve Bunların Anlama Etkisi* (Gümüşhane Ünv., Sosyal Bilimler Enst., Yüksek Lisans Tezi, 2020); İbrahim Ünlü, *Kehf Sûresinin Kırâatlar yönünden İncelenmesi* (Bayburt: Bayburt Ünv., Sosyal Bilimler Enst., Yüksek Lisans Tezi, 2019); Yahya Karakuş, *En’âm Sûresinin Kırâatlar Açısından İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Ünv., Sosyal Bilimler Enst., Yüksek Lisans Tezi, 2019) vb. Geniş bilgi için bk. Fatih Cankurt, “Kırâat İlminin Türkiye’deki Seyri (Kırâat Bibliyografyası)”, *Yakın Doğu Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Bahar 2018). s.s 55-118.

defterlerinde olduğu gibi *Zübdetü'l-İrfân*, *Umdetü'l-Hullân* bazen de *İthâf* tan faydalanarak çok yüzeysel bir şekilde yazılmıştır. Takrîb eğitimiyle ilgili bu çalışmanın, kırâat ilmine belirli düzeyde katkı sağlaması için, başta *en-Neşr* ile *Tayyibe* ve şerhlerinden olmak üzere temel kaynaklara inilerek bilgi verilmesi gerekirdi.

Yukarıda bahsedilen çalışmalardan bir kısmı, ülkemizdeki kırâat eğitim sisteminde uygulanan indirâc/cem' usûlünde tarîk ve meslek esasına göre olmayıp, daha çok infirâd uslûndeki çalışmalar arasında zikredilebilir.

Kırâat eğitimi alanında doktora düzeyinde; Durmuş Sert'in, "*Başlangıçtan VII. H. Asrın Başına Kadar Kırâat Ekolleri*" ile Necati Tetik'in, "*Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'limi*" ve Yusuf Alemdar'ın "*Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ ve Kırâat Öğretimi*" çalışmaları bir nebze de olsa çalışmamızın konusunun bir kısmı ile örtüşmektedir. Ancak iki çalışmadaki tarih sınırlamasında görüleceği üzere bunlar sadece seb'a kırâatını; Alemdar'ın çalışması ise Osmanlı'da kırâatın sadece teori boyutunu ele almaktadır.

Yukarıda bahsedilen çalışmaların akademik alanda kırâat ilmine katkısı elbetteki yadsınamaz ve mümkün olduğunca da tezimizin ilgili yerlerinde bunlardan da istifade ettiğimizi ifade etmek isteriz. Görebildiğimiz kadarıyla kırâat eğitim-öğretimiyle ilgili hazırladığımız bu çalışmanın benzeri veya dengi bir doktora ya da yüksek lisans tezi olduğuna dair bir bilgiye şu ana kadar ulaşamadık.

Kırâat ilmiyle ilgili yurt içinde⁴ ve yurt dışında yukarıda bahsettiğimiz çalışmalar dışında günümüzde yapılmış olan başka çalışmaların da olduğunu, ancak bu çalışmalardan kırâat ilminin eğitim-öğretim boyutu ile ilgili olanlardan bazılarını burada zikredebileceğimizi, yapılan çalışmaların bu ilme fayda sağladığını ve bunlardan istifade ettiğimizi de belirtmek isteriz. Bu çalışmaların birçoğu İSAV tarafından düzenlenen "Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları (Kırâat İlmi ve Problemleri) toplantılarında sunulan, *Kırâatların İntikali* (İsmail Karaçam), *Kırâat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kırâat Eğitiminde Meslekler* (Necati Tetik), *Osmanlı'da Kırâat İlmi ve Tedrisi* (Necati Tetik) gibi konuları kapsayan tebliğ ve müzakerelerden oluşmaktadır.⁵ Yine diğer bir çalışma "DİB Mushafları İnceleme ve Kırâat Kurulu'nca 2012 ve 2017 yıllarında uluslararası düzeyde

⁴ Yurtiçinde kırâat ilmiyle ilgili yapılan çalışmalar için bk. Fatih Cankurt, "Kırâat İlminin Türkiye'deki Seyri (Kırâat Bibliyografyası)", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Bahar 2018). s.s 55-118.

⁵ Bu tebliğ ve müzakereler için bk. *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002).

düzenlenen “*Tarihten Günümüze Kıraat İlmi*” ile 2018 yılında düzenlenen “*Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*”nda sunulan tebliğ ve müzakerelerdir. Bu çalışmalar dışında ayrıca “Mehmet Ünal’ın *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*; Bir *Kıraat Terimi Olarak “Hüccet”in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi*; Mehmet Dağ’ın *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*; *Kıraat İlminin Akademik Serencamı - Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine*”; *Eleştirel Bir Yaklaşım*; Ali Öge’nin “Abdurrahman er-Rûmî’den çevirisini yaptığı, *Kıraatler ve Kurrâ*”; Aydın Kudat’ın *Kıraatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*; Mehmet Emin Maşalı’nın *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi, Kur’ân Kıraatinde ve Kitabesinde Türkiye’nin Durumu* adlı çalışmaları; Abdurrahman Çetin’in *Kur’ân Öğretim Tarihi ve Öğretim Kurumları, Yedi Harf ve Kıraatlar*; Ali Osman Yüksel’in *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*; Yavuz Fırat’ın, *Kıraat İlmi ve Tarikler*; Recep Akakuş’un *İslâm’da Kur’ân Öğretimi ve Reîsülkurrâ Gönenli Mehmed Öğütçü Hocaefendi*; Abdulhamit Bırışık’ın TDV İslam Ansiklopedisi “Kıraat” maddesi ile *Kıraat İlmi ve Tarihi* adlı çalışması, Yaşar Akaslan’ın *Türkiye’de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi*” vb. kitap, makale bazlı çalışmalardan da söz etmek gerekir.

Türkiye’de kıraat eğitimi ve öğretimi ile ilgili “Hasan Tahsin Feyizli’nin, *Kıraat-i Aşere*” çalışmasından da bahsetmek gerekir. Çalışmasında usûl bilgilerini genel hatlara göre -ülkemizdeki meslek durumunu zikretmeden- vermiş, sonrasında ise çalışmasının yarısını da ferş-i hurûf ile infirâd ve indirâc tariklerinde örnekler sunarak tamamlamıştır. Bir diğer çalışma da “Recep Koyuncu’nun, *Kıraat İlmi Takrîb Usûlü*” olup, birinci bölümde kıraat ilmi ve tarihçesinden genel olarak bahsetmektedir. Eserin ikinci bölümünde ise, takrîb usûlü ana hatlarıyla işlenmiş, ancak tarîk ve meslek boyutuna değinilmemiştir. Ayrıca genel bir yazım tarzıyla yapılan çalışmada konular bazen dipnotlarda esere yönlendirme şeklindedir. Yine kıraat ilmiyle ilgili “Mustafa Yıldırım’ın *Kıraat İlmine Giriş*”, ile “Sirâceddin Öztoprak’ın *Kur’ân Kıraatı*” adlı eserlerini de zikredebiliriz.

Tezimizle en yakın çalışma olan Akdemir’in *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* çalışmasından istifade ettiğimizi fakat bu eserle çalışmamız arasında birçok farklılık bulunduğunu da belirtmemiz gerekir. Onun çalışması ile tezimiz arasındaki ilişkiyi daha iyi anlayabilmek için iki çalışma arasında karşılaştırma yapmamızın faydalı olacağı kanatindeyiz. Akdemir’in eserinin birinci bölümünde kıraat tarihi verilmiş, ancak kıraat farklılığının ortaya çıkış meselesi ahru’f’-s-seb’a’dan sadece bir sayfada bahsedilmiş; kıraat imamları ve râvîlerinin sadece isimleri zikredilmiştir. Bizim çalışmamızda bu kısım, kıraat

eğitim-öğretim boyutuyla detaylı bir şekilde irdelenmiştir. Akdemir, çalışmasının ikinci bölümde ise ülkemizde kırâat eğitim-öğretimi başlığında tarihi sürece değinmiş; ancak günümüzdeki müfredat, program, kurumlar vb. konulara detaylı yer vermemiştir. Bu bölümle ilgili en önemli farklılığımız; Türkiye’de günümüz aşere-takrîb kırâat eğitim-öğretiminde eksik olarak gördüğümüz usûl kısmının, tarîk ve meslek yönüyle ayrıntılı bir çalışma olmasını gözeterek tezimizin neredeyse yarısını oluşturacak şekilde, temel kaynaklar eşliğinde bu hususa yer vermemizdir. Suudi Arabistan ile Mısır’daki günümüz kırâat eğitim-öğretiminde mahiyet, yöntem ve kurumlar yönüyle yer vermemiz, ayrıca bu ülkeler ile Türkiye’nin kırâat eğitiminin olumlu ve olumsuz yönden mukayesesinin yapılması; farklılık ve benzerliklerle (sentez yapılarak) yeni bir yöntem denemesiyle oluşan tezimizin üçüncü bölümü de Akdemir’in çalışmasından farklı olan diğer bir husustur.

Türkiye’de aşere-takrîb kırâat eğitiminde usûl ilgili çalışmalar arasında yer alan “Talip Akbal’ın *Kur’ân-ı Kerim ve İlmi Kiraat Ders Notları* ile Osmanlıca hazırladığı *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfî Mesleği Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâidi*; yine Abdullah Boz’un *Kırââtî Aşere Kâideleri (İstanbul Tariki)*; Fakri Özcan’ın Osmanlıca olan *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfî Mesleği’ne Göre Tertip Edilmiş A’şere Kavâidi* ile *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfî Mesleğine Göre Tertip Edilmiş Takrîb Kavâidi*; Fatih Aydın’ın *Mısır Tarîki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*” adlı eserlerin kırâatın ülkemizdeki meslek tasarrufatını esas alan değerli çalışmaların başında geldiğini ve tezimizde bunlardan da yararlandığımızı söylememiz gerekir.

Arap ülkelerinde yapılan çalışmalar arasında “Muhammed Muhtâr’ın *Târîhu’l-Kırâat fi’l-Meşrik ve’l-Meğrib*” başlıklı kitabı hacimce büyük olsa da kırâat eğitim-öğretim boyutuna pek yer vermediği için fazlaca istifade edemediğimizi belirtmek gerekir. Bu ülkelerden Suudi Arabistan ve Mısır’da pek çok çalışma olduğunu ve bunlardan birkaçını burada zikretmekle yetineceğimizi ifade etmek isteriz. “Abdulfettâh el-Kâdî’nin *Târîhü’l-Kurrâi’l-Aşere, el-Büdûru’z-Zâhira fî Kırââtî’l-Aşri’l-Mütevâtirati min Tarîki’s-Şâtıbiyyeti ve’d-Dürrâ, el-Vâfi fî Şerhi’s-Şâtıbiyye fî’l-Kırââtî’Seb’a*; Muhammed ed-Dabba’ın *el-İdâe fî Beyâni Usûli’l-Kirâe*; Abdulfettâh Mersafî’nin *Muhtasarı’l-Vâfi Hidâyetü’l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi’l-Bârî*; Muhammed Sâlim Muhaysin’in *el-Mühezzeb fî’l-Kırââtî’l-Aşr ve Tevcîhihâ min Tarîki Tayyibeti’n-Neşr, el-Hâdî Şerh-u Tayyibeti’n-Neşr fî’l-Kırââtî’l-Aşr Velkeşf ‘an ‘İleli’l-Kırâati ve Tevcîhihâ, el-Muğnî fî Tevcîhi’l-Kırâat el-Aşri’l-Müttevâtira, el-İrşâdâtü’l-Celiyye fî’l-Kırââtî’s-Sebi’ min Tarîki’s-Şâtıbiyye*; Seyyid Rızk et-Tavîl’in *Fî Ulûmi’l-Kırâât Medhal, Dirâse ve Tahkîk*;

Abdulğafûr es-Sindî'nin *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*; Abdulhalîm b. Muhammed el-Hâdî Kâbeh, *el-Kırâatü'l-Kur'âniyye* ve Ahmed Muhammed Müflih el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kırâât*" adlı eserleri bunlardan bazı çalışmaları olup, kaynakçada yer alacağı için diğer birçoğuna burada yer verilmeyecektir.

Sonuç olarak bu çalışma, kırâat eğitim-öğretiminin ilk dönemden itibaren teori ve pratiği açısından tespiti ve sonraki dönemlere özellikle Osmanlı'ya ve oradan da Türkiye'ye intikalini kısa bir şekilde ele almaktadır. Bununla birlikte ülkemizdeki kırâat eğitiminin usûl kısmı aşere-takrîb olarak tarîk ve meslek yönüyle mukayaseli bir şekilde incelenmektedir. Ayrıca ülkemiz ile diğer İslam ülkelerindeki günümüz kırâat eğitiminin mahiyet, yöntem ve kurumlar şeklindeki karşılaştırılması sonucu ülkemizde bu alanda gözlemlenen eksikliklerin giderilmesi amacıyla hazırlanan, yeni müfredat ve metotları ihtiva etmektedir. Bütün bunlar göz önüne alındığında çalışmamızın önemi ortaya çıkmaktadır.

1.4. Kırâat İlmi

1.4.1. Kırâat İlminin Tanımı

Önemli bir ilim dalı olan kırâat ilmi hakkında birçok tarif yapılmıştır. Bu tariflerden bazıları dar bir çerçevede yapılırken bazıları da etrafını câmi ağyarını mânî diyebileceğimiz bir şekildedir. Ancak bu tariflere bakıldığında genel hatları ile birbirine yakın tarifler olduğu göze çarpmaktadır.

Mastar olan ve “قَرَأَ” kökünden türeyen kırâat, lügatte “telaffuz etmek, tilâvet etmek, okumak”; isim olarak da “nağmeli ya da nağmesiz, sesli veya sessiz okuma, tilâvet etme” gibi manalara gelmektedir. Yine bu fiilden mastar olan Kur’ân kelimesinin de aynı anlamı ifade ettiği belirtilmektedir.⁶ Terim olarak ise kırâat, Kur’ân’ı Kerim’in lafızlarının nasıl telaffuz edileceğini, edâ yollarını, edâ yolları hakkında var olan ittifak ve ihtilaflar hususunda gelen rivâyetleri ele alan, bu işi yaparken de rivâyetleri, nakledenlere isnad eden bir ilim dalıdır.⁷ Dolayısı ile kırâat ilmi bir taraftan Kur’ân-ı Kerim’in lafızları ile ilgilenirken diğer taraftan bu lafızların hem okunuş şekilleri hem de okunuş güzelliklerini incelemektedir.

Kur’ân-ı Kerim’in lafızlarındaki okunuş şekillerini inceleyen bilim dalına kırâat denildiği gibi kırâat imamlarının her birinin okuyuş şekillerine de kırâat denmektedir. Dolayısı ile kırâat imamlarından herhangi birisinin Kur’ân-ı Kerim lafızlarını diğer kırâat

⁶ Ebû Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî, “kre“, *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa ve Sihâhi'l-Arabiyye*, thk. Ahmet Abdulğafur Attâr (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1399/1979), 64, 65; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, “kre“, *Lisanü'l-Arab* (Kahire, Dârul-Meârif, ts.), 5/3563; Ayrıca bk. İsmail Karaçam, *Kırâat İlminin Kur’ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kırâatların Yorum Farklarına Etkisi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1996), 73; Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 70; Abdulhamit Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 21, 22; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2018), 102; Mehmet Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, (İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019), 31; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 39.

⁷ Bk. Muhammed b. Muhammed b. İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşüdü't-Tâlibîn*, thk. Abdulhayy el-Fermâvî (Kahire: Mektebetü Cumhuriyeti Mısır, 1397/1977), 61; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât li-Fünunil-Kırâat*, thk. Merkezü Dirâsâtî'l-Kur’âniyye (Medine: Melik Fehd Mushaf Matbaası, 1434/2012), 1/355; Kâdî Abdülfettâh, *el-Büdüru'z-Zâhira fî Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtirati min Tariki's-Şâtibiyyeti ve'd-Dürrâ*, (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Birinci baskı, 1981), 7; Ali Muhammed Dabba', *el-İdâe fî Beyâni Usûli'l-Kirâe* (el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1420/1999), 4; Seyyid Rızk et-Tavîl, *Fî Ulûmi'l-Kırâat Medhal, Dirâse ve Tahkik* (Mekke: el-Faysaliyye, 1405/1985), 27; Ahmed Muhammed Müflih el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kırâat* (Amman: Dâru Ammâr, 1422/2001), 47; Abdulkayyûm b. Abdulğafûr es-Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâat* (Mekke: Mektebetü'l-İmdâdî'l-Alemî, Sekizinci baskı, 1437/2016), 17, 18; Abdulhalîm b. Muhammed el-Hâdî Kâbeh, *el-Kırâatü'l-Kur’âniyye* (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999), 24, 25; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV, 2. baskı, 2015), 50; Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, 23; Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, 102.

imamlarından farklı bir şekilde okuma tarzı da kırâat olarak tanımlanabilmektedir. Bu okuma tarzlarının her birisi de senedleri ile birlikte Hz. Peygamber'e dayanmaktadır.

1.4.2. Kırâat İlminin Konusu

Kırâat ilmi; bu ilmin tarihini, kırâat ekollerini, kırâat çeşitlerini incelemekle birlikte asıl olarak Kur'ân lafızlarını konu edinmektedir. Yani Kur'ân lafızlarındaki farklı okuyuşları ve edâ keyfiyetlerini ele almaktadır. Bilindiği üzere Kur'ân lafızlarında ve bu lafızların edâ keyfiyetinde fasıl, vasıl, isbat, hazıf, teskin, işmâm, imâle gibi hususlarda kırâat imamları arasında birtakım ihtilaflar bulunmaktadır. İşte kırâat ilmi temel konu olarak Kur'ân lafızlarında mevcut olan bu ihtilafları incelemektedir.⁸

1.4.3. Kırâat İlminin Gayesi

Kur'ân-ı Kerim'in lafızlarını konu edinen Kırâat ilmi'nin gayesi ise kırâat imamlarına nisbet eilen, Hz Peygamber'e kadar sahih bir senedle ulaşan kırâatları, zayıf ve mevzu kırâatlardan ayırmak ve bu kırâatları öğretmektir.⁹ Kırâatların sahih ve mütevatir olanlarını belirledikten sonra bu kırâatları zayıf ve mevzu kırâatlardan tefrik etmek, bu kırâatların usûl ve esaslarını netleştirerek ortaya koymak ve bu şekilde kırâatların kaybolmasının önüne geçmek bu ilmin gayelerindendir.¹⁰ Diğer yandan bu ilim, kırâat imamlarının tamamının okuyuşlarını tanımayı ve bilmeyi, okunan ile okunmayanı temyiz etmeyi, kırâatları tahrif ve tağyirden korumayı da en önemli gayelerinden saymaktadır.¹¹ Kırâat ilminin bu gayesi sayesinde sahih kırâatların şartları netleştirilmiş, kırâatlar Hz. Peygamber'den alındığı gibi bir sonraki nesle öğretilerek nesilden nesile aktarılmış ve bu şekilde muhafaza edilmiştir.

1.4.4. Kırâat İlminin Faydası

Kırâat ilmi, başta Kelamullâh'ın muhafazası olmak üzere birçok çok faydası vardır. Kur'ân-ı Kerim'in okunmasında dikkat edilmesi gereken hususlar, kırâat vecihlerinin dereceleri, bu vecihlerin hangisinin tercih edileceği, Kur'ân-ı Kerim'in tahrif ve tağyire uğramadan muhatap kitleye ulaştırılması gibi hususlar kırâat ilminin faydaları arasındadır.

⁸ Bk. Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/356; Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilgani ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erbeate Aşer*, thk. Enes Mühre (Beyrut: Daru'l-Kutübi'l-İlmiye, 2011), 6; Kâdî Abdülfettâh, *el-Büdûru'z-Zâhira*, 7; Dabba', *el-İdâe fi Beyâni Usûli'l-Kirâe*, 4; el-Kudât vd., *Mukaddimât fi Ulûmi'l-Kirâât*, 48; Sindî, *Safahât fi Ulûmi'l-Kirâât*, 18; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 35; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 51.

⁹ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 35.

¹⁰ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 51.

¹¹ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/356; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 6; Kâdî Abdülfettâh, *el-Büdûru'z-Zâhira*, 7; Dabba', *el-İdâe fi Beyâni Usûli'l-Kirâe*, 4.

Bununla birlikte bu ilmin faydalarını maddeler halinde şu şekilde sıralamak da mümkündür:¹²

-Kur'ân-ı Kerim'i Hz. Peygamber'in sahabeye aktardığı şekilde sonraki nesillere aktarmak,

-Kırâat imamlarının ve râvîlerinin okuyuş şekillerinin öğrenilmesini ve birbirinden ayırt edilmesini sağlamak,

-Kur'ân-ı Kerim'in lafızlarını muhafaza etmek,

-Kur'ân-ı Kerim'in okunmasında muhataplara genişlik sağlamak,

-Tefsir başta olmak üzere birçok ilme kaynaklık etmek.

Görüldüğü üzere kırâat ilminin birçok faydası vardır. Cenab-ı Hakk'ın Hz. Cebrâil vasıtası ile Hz. Peygamber'e, Hz. Peygamber'in de sahabeye, sahabenin de sonraki nesillere büyük bir titizlikle ve tüm tağyir ve tahriften koruyarak Kur'ân'ı Kerim'i aktarması genel manada bu ilim sayesinde olmuştur.

1.4.5. Kur'ân-Kırâat İlişkisi

Kur'ân kırâat ilişkisi etle tırnak arasındaki ilişki gibidir. Etle tırnağın birbirinden ayrı olması düşünülmemeyeceği gibi Kur'ân ile kırâatın da birbirinden ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Zira yukarıda da bahsedildiği üzere kırâatın konusu, ilgi alanı bizzat Kur'ân'ın kendisidir. Kur'ân-ı Kerim'in lafızlarındaki farklı okuyuş şekilleridir. Bu çerçeveden bakıldığında Kur'ân ve kırâat ayrılmaz bir bütünlük arz eder.

Kur'ân ve kırâat arasındaki ilişkiye ana hatları ile bakıldığında hem ortak özelliklere hem de farklı özelliklere sahip olduğu görülecektir. Ortak özelliklere şöyle bir göz atıldığında Kur'ân ve kırâatın okumak, tilâvet etmek anlamlarına gelen “قَرَأَ” den türediği, gerek Kur'ân'ın gerekse mütevatir kırâatların kaynağının vahiy olduğu, Kur'ân'ın bu mütevatir kırâatlardan herhangi birisi ile okunmasında bir beis olmadığı hususları dikkatleri çekmektedir. Bununla birlikte Kur'ân bir bütün olarak ele alındığında, kırâatın Kur'ân'dan sadece bir cüz olduğu, Kur'ân-ı Kerim'in tamamı mütevatir iken kırâatlar içerisinde şâz olanların yer almasından dolayı tamamının bu özelliği taşımadığı, Kur'ân'ın

¹² Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/356; Kâdî Abdülfettâh, *el-Büdûru'z-Zâhira*, 7; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 36-38; Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, 51; Murat Akkuş, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü: “et-Tahrîr ve 't-Tenvîr” Örneği* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst., Doktora Tezi, 2014), 14, 15; Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, 51.

bütünlüğü hakkında ümmetin icmaı varken kırâatlardaki ihtilaflarda bu icmanın olmaması gibi noktalarda ise Kur'ân ile kırâat arasında farklı bir ilişki vardır.¹³

Kırâatlar doğrudan Kur'ân lafızları ile ilgili olduğundan aralarında sıkı bir bağ vardır. Kur'ân ile kırâat arasındaki bu bağdan dolayı kırâat ilmi, Kur'ân ilimleri arasında önemli bir yere haizdir¹⁴ Yine Kur'ân'ın tefsiri hususunda kırâat ilmine müfessirler de tefsirlerinde yer vermişlerdir. Ayrıca Kur'ân'dan hükümler çıkarılırken de kırâat farklılıklarından istifade edilmektedir. Bu da Kur'ân kırâat arasındaki ilişkinin bir diğer örneğidir.

Arapça bir kelime olan kırâat (الْقِرَاءَةُ), “قَرَأَ” kökünden türemiş semai mastardır. قَرَأَ fiilinin ayrıca “Yaklaşmak, toplamak, bir şeyi diğer bir şeye eklemek, telaffuz etmek, okumak, vakit, zamanın geçmesi, rüzgarın vaktinde esmesi, kadının adet görmesi, kadının adetten temizlenmesi, hamile kalmak ve doğurmak”¹⁵ gibi anlamları da vardır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kur'ân kelimesi de bu kökten gelmektedir.¹⁶ Kırâat imamlarından İbn-i Kesîr, Kur'ân'da nekra (قُرْآن) veya marife (الْقُرْآن) olarak geçen kelimelerdeki hemzeyi, öncesindeki sakın râ harfine naklederek ve hemzeyi hazfederek (قُرْآن), (الْقُرْآن) şeklinde okur. Vakıf halinde Hamza da İbn-i Kesîr'e muvafakat ederek hemzenin nakliyle kırâat eder.¹⁷ قَرَأَ - يَقْرَأُ - قُرْآن - قُرْآن kelimesi fu'lân vezninde hemzeli mastar olarak kullanıldığında, Allah kelamının bir defada toplanıp bir araya gelmesi ifade edilir. Zira ayetler ve sûreler toplanıp bir araya getirilmesiyle Kur'ân meydana gelmektedir. Hemzesiz olarak fu'lân vezninde (الْقُرْآن) kelimesi ise (قرن) fiilinden bir şeyi bir şeye yaklaştırmak, bitiştirmek anlamındadır. Çünkü ayetler ve sûreler, Kur'ân'da birbirine bitişiktir.¹⁸

¹³ Bk. Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 23-25; el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 48-51; İrfan Çakıcı, *Şâz Kiraatler ve Tefsire Etkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst, Doktora Tezi, 2016), 15-18.

¹⁴ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 51.

¹⁵ Bk. el-Cevherî, “kre“, *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa*, 64, 65; İbn Manzûr, “kre“, *Lisânü'l-Arab*, 5/3563; Ebu't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firûzâbâdî, “kre“, *el-Kâmûsu'l-Muhîd* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1429/2008), 1298.

¹⁶ Bk. el-Cevherî, “kre“, *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa*, 64,65; Abdulazîz b. Süleymân b. İbrâhîm el-Müzeyyinî, *Mebâhis fî İlmi'l-Kırâât* (Riyad: Dâru'l-Künûz İşbilyâ, 1432/2011), 14-17.

¹⁷ Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Debâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/414; İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bî (Dimeşk: Dâru'l-Ğavsânî, 1433/2012), 234. beyit; Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ali en-Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibetü'n-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Mecdî Muhammed Surûr Sa'd Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/477; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibetü'n-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr Velkeşf an 'İleli'l-Kırâati veTevcihihâ* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1997), 1/242; Hâmid b. Abdulfettâh el-Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân* (İstanbul, Âsitâne Yayınları, ts.), 33; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân fî İzâh-i Zübdetü'l-İrfân* (İstanbul: Asitane Yayınları, ts.), 71, 72; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 366.

¹⁸ Bk. Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Davûdî (Dimeşk: Daru'l-Kalem, 4. Baskı, 1430/2009), 667-669; el-Cevherî, “kre“, *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa*, 65; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 1/242; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi* (Bursa:

Genel bir değerlendirmeye Kur'ân ile kırâat arasında var olan bu farklı ve benzer özellikler incelendiğinde; bunların ne tamamen birbirinden farklı ne de tamamen birbirinin aynı özellikler olduğunu, aksine birbiri ile ilişki içerisinde bir bütünlük arz ettiğini söylemek uygun olacaktır.¹⁹ Zira Kur'ân temel kaynaktır, Kur'ân-ı Kerim'in muhafazası da kırâatlarla sağlanmaktadır. Dolayısıyla aralarında kuvvetli ve birbirinin tamamlayıcısı olacak şekilde bir ilişki söz konusudur.

1.4.6. Kırâat İlminde Usûl ve Ferş-i Hurûf

Sözlükte usûl, dayanak, temel, esas, kök anlamlarına gelmektedir. Usûl, bir ilim dalının kendine özgü kuralları, temel esasları ve terminolojisi demektir. Kırâat ilminde ise usûl, birbirine benzeyen cüz'îyyâtın tümünün altında toplandığı veya sınıflandığı genel kurallar bütünüdür.²⁰

Usûl kısmı denilen med, sıla, imâle, taklîl/beyne-beyne, iskân, sekt, işmâm, ravm, ihtilâs, tahfif, teşdîd, idğâm, izhar, ibdâl, nakil, iskat, hazif, terkîk, tağlîz, tefhîm, teshîl gibi lehçe farklılığı ve tecvîd kurallarından oluşan Kur'ân'ın bütününde aynı kurallar uygulanarak okumayı ifade eder.²¹ Bu bölüm telaffuz boyutuyla ilgili olduğu için fonetik olarak da adlandırılır. Bunlara usûl denmesinin sebebine gelince bu kurallardan her birinin hükmünün, genel manada, Kur'ân'da geçtiği her yerde hepsine uygulanabilmesidir.

Usûlden kaynaklı ihtilaflar, şive ve ağız farklılıklarından kaynaklanan ihtilaflardır. Bu ihtilaflar manada önemli bir değişikliğe sebep teşkil etmemektedir. Kırâat farklılıklarının yaklaşık yüzde seksenini oluşturan bu usûlden kaynaklı ihtilaflara bakıldığında, manayı değiştirmede, telaffuzda kaldığı görülecektir.²² Yine bu ihtilaflar, seslendirme ile alakalı olduğundan, sonraki nesillere şifahî olarak aktarıldığından ancak tilâvette kendilerini göstermekte, mushaflarda yazılma imkânı bulamamaktadır.

Ferş-i hurûf kavramına bakıldığında sözlükte ferş, yayma, açma, serme gibi anlamlara gelmektedir. Bir kırâat terimi olarak ise okunuşunda ihtilaf bulunan, üzerinde

Dergâh Yay., 2. Baskı, 2012), 15, 16; İsmail Çalışkan, *Tefsir Usûlü*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 58.

¹⁹ Bk. Abdulhâdî el-Fadâlî, *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye*, (Beyrut: Merkezü'l-Ğadîr, 4. Baskı, 1430/2009), 73; el-Müzeyyinî, *Mebâhis fî İlmi'l-Kırâât*, 18, 19.

²⁰ Bk. Dabba', *el-İdâe fî Beyânî Usûli'l-Kırâe*, 10; Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 21, 22.

²¹ Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî min Hirzi'l-Emânî fî Kırââtî's-Seb'a*, thk. İbrahim Atve İvaz, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1402/1981), 319; Şa'bân Muhammed İsmâîl, *el-Medhâl ilâ İlmi'l-Kırâât*, (Mekke: Mektebetü Sâlim, 2. Baskı, 1424/2003), 32.

²² Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 20.

kıyas yapılamayan vücûhatlara ferş denmektedir. Bu farklılıklar sûrelerde dağınık bir şekilde bulunmakta olup, nakle ve sahih senede dayalı ihtilaflardır. Bu ihtilaflar daha ziyâde harflerde, kelimelerde, cümle diziminde olabilmektedir.²³

Harf, kelime ve cümle dizimindeki farklılıklar daha çok anlamsal katkı sağlamaktadır. Kırâat farklılıklarının ancak yaklaşık yüzde yirmisini oluşturan ferş-i hurûfa dayalı ihtilaflar manayı çok az etkilemektedir.²⁴ Bu şekilde oluşan anlamsal zenginlikler de birbiriyle tezat teşkil etmemektedir. Ferş-i hurûfa ait kelimelerin ana özelliği ise Kur'ân-ı Kerim'de geçtiği her yerde aynı şekilde okunmamalarıdır. Bu da ferş-i hurûfa dayalı ihtilafların nakle dayandığını göstermektedir.

Netice itibarı ile usûl ve ferş-i hurûf hakkında şunları söylemek mümkündür: Usûlî ihtilaflar telaffuza dayalı olarak tilâvet düzeyinde ortaya çıkan ihtilaflar iken, ferşî ihtilaflar ise telaffuzun da ötesinde sarf ve nahivle alakalı olup kelimenin anlamını etkileyecek düzeyde kelimenin harflerinde, biçim, iskelet ve çatısında, harf ile kelimedeki hazf ve ilavelerde, cümle diziminde var olan kırâat farklılıklarıdır.²⁵

²³ Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 22; Muhammed İsmâîl, *el-Medhâl ilâ İlmi'l-Kırâât*, 32.

²⁴ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 20.

²⁵ Bk. Yaşar Akaslan, *Tayyibetü'n-Neşr Şerhlerine Dair Bir İnceleme (Mûsâ Cârullah Örneği)* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Doktora Tezi, 2017), 90.

2. BAŞLANGIÇTAN (İLK DÖNEMDEN) CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNE KADAR KIRÂAT EĞİTİM-ÖĞRETİM GELENEĞİ (SÜREÇ-MAHİYET ve METODOLOJİ)

2.1. Nüzûl Dönemi (Başlangıç)

Yüce Allah tarafından Cebrâil (a.s.) aracılığıyla Mekke'de Hira Mağarası'nda Ramazan ayında²⁶ Hz. Peygamber'e gelen ilk vahiyle birlikte Kur'ân eğitim-öğretiminin de başladığını söylemek mümkündür.²⁷ Kurtubî (ö. 671/1273), Hira Mağarası'nda Hz. Cebrâil'in Allah Rasûlüne öğrettiği Alak Sûresi'nin ilk beş ayetinin, müfessirlerin çoğunluğuna göre ilk nazil olan ayetler olduğunu Hz. Âişe (ö. 58/678) ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den (ö. 42/663) gelen nakille aktarmaktadır.²⁸ Nazil olan ilk ayetteki "Oku" emri²⁹ ile de Allah Rasûlü, Kur'ân-ı Kerim'in ilk talebesi olmaktadır.

Hz. Peygamber, Cebrâil'den (a.s.) müşafehe yolu ile Kur'ân'ı ezberleyerek almıştır. Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e, Yüce Allah tarafından verildiği "وَإِنَّكَ لَنُتْلَى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ" ayetinde belirtilmekte; onun âlemlerin Rabbi tarafından indirildiği, uyarıcılardan olması için Hz. Peygamber'in kalbine Arapça lisanı ile Rûhulemîn aracılığıyla³¹ nazil olduğu bildirilmektedir.

Kur'ân tedrisatı, ilk dönemden itibaren daha çok müşafehe yoluyla alınmış, onun muhafazası için de hıfzedilmesine ve yazılmasına gayret gösterilmiştir. Yani ilk andan itibaren sadırlara ve satırlara nakşedilen Kur'ân'ın aynı zamanda bu şekilde korunması da gerçekleşmiştir. Yüce Allah tarafından indirilen Kur'ân'ın, O'nun muhafazası altında

²⁶ Bakara, 2/185; Muhammed İbn Sa'd b. Münî' ez-Zührî, *Kitâbü Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001), 1/166.

²⁷ Abdurrahman Çetin, "Kur'an Öğretim Tarihi ve Öğretim Kurumları", *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi* 1/1 (1986), 97. ss. 91-101.

²⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *El-Câmiü li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 23/374, 375.

²⁹ Alak, 96/1.

³⁰ "Şüphesiz ki bu Kur'ân sana ilim ve hikmet sahibi Allah tarafından verilmektedir." Neml, 27/6.

³¹ "وَإِنَّهُ لَنُزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ، نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ، عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ، بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ) Şuârâ, 26/192-195; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiü'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001), 1/12.

olduğu bildirilmiş³², ayrıca Kur’ân’ın Hz. Peygamber’in kalbine toplanacağını ve onu kendisine okutulacağını Yüce Allah vaat etmiştir.³³

Kur’ân kırâatı eğitiminde, ezberleyerek onu ilk öğrenenin Hz. Peygamber olduğunu söylemek mümkündür. Rasûlullah’a Kur’ân’ı Hz. Cebrâil vasıtasıyla öğretmenin de Yüce Allah olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim Hz. Peygamber inen ayetleri ezberlemek için telaşla ve acele etmesi üzerine Yüce Allah, “*Sana vahyi tamamlamadan Kur’ân-ı okumada aceleci davranma.*”³⁴ mesajıyla onu uyarmıştır. Ayrıca Kur’ân’ın onun zihnine ve belleğine yerleştirileceği, okunuşunun nasıl olacağının da kendisine öğretilceği hakikatinin: “*Onu (Kur’ân’ı) zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir. Öyleyse onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et.*”³⁵ ayetiyle bildirilmesi bu düşünceyi teyit etmektedir.

Kur’ân-ı Kerim, 23 yıllık bir süre zarfında nazil olmuştur.³⁶ Böyle uzun bir zaman sürecinde Kur’ân’ın nazil olması onun öğrenilmesini, anlaşılmasını ve yaşama aktarılmasını kolaylaştırmıştır. Olayların, durumların akışına ve Müslümanların ihtiyaçlarına göre Kur’ân, parça parça Hz. Peygamber’e nazil olmuştur. Allah Rasûlü de bu süre zarfında inen ayetleri ezberlemiş, anlamış, yaşamış ve insanlara tebliğ etmiştir.

Kur’ân’ın bir defada indirilmesi söylemi ilk andan itibaren dile getirilmişse de peyderpey nazil olmasının gerekçesi yine Kur’ân’da açıklanmıştır. Kâfirlerin, Kur’ân’ın bir defada nazil olmasıyla ilgili sözlerine karşılık, Yüce Allah’ın: “*İnkarcılar, Kur’ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya! diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu belirli aralıklarla peyderpey gönderdik ve onu tane tane, ağır ağır okuduk.*”³⁷ ayetiyle uzun bir zaman diliminde gönderildiğini bildirmektedir. Yine: “*Biz onu (Kur’ân’ı), insanlara aralıklarla okuyasın diye okumaya uygun şekilde parçalara ayırdık ve azar azar indirdik.*”³⁸ ayeti Kur’ân kırâatındaki usûlün nasıl olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Kur’ân’ı ilk öğrenen ve öğreten Hz. Peygamber de bu ilâhî metodu uygulayarak onun tedrisatını en güzel şekilde yapmıştır.

³² Hicr, 15/9.

³³ Kıyâme, 75/16, 17.

³⁴ Taha, 20/114.

³⁵ Kıyâme, 75/17, 18.

³⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî İbn Mucâhid, “Mukaddime”, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kırâât*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dârü’l-Meârif, 1400/1980), 5; Abdussabûr Şâhîn, *Târîhu’l-Kur’ân* (Kahire: Nahdatu Mısır, 3. Baskı, 2007), 23.

³⁷ Furkân, 25/32.

³⁸ İsrâ, 17/106.

Kur'ân-ı Kerim'de “(Allah'ın) ayetlerini kendilerine okuyacak bir elçi gönderilmesi”³⁹ ayetinde ifade edilenin Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğunu ve bu vazifeyi: “Ben muallim olarak gönderildim.”⁴⁰ sözleriyle teyit ederek bunu da en iyi şekilde deruhte ettiğini belirtmek gerekir. Hz. Peygamber, Cebrâîl'den (a.s.) Kur'ân kırâatını dinleyerek (semâ ile) almış, aldığı kırâatı ona tekrar okumak suretiyle de arz usûlünü uygulamıştır.⁴¹ Peygamberimizin, Hz. Cebrâîl'e her yıl Ramazan ayında o zamana kadar nazil olan ayetlerin tamamını okuduğu bildirilmektedir. Onun vefat edeceği yılda bu durum iki defa tekrarlanmıştır.⁴² Hz. Fâtıma bu konuda şu bilgiyi vermektedir: “Nebî (s.a.v.) bana gizlice şöyle dedi”: “Cibrîl (a.s.) her yıl Kur'ân'ı bir defa mukâbele ederdi. Bu yıl onu benimle iki defa mukâbele etti. Öyle zannediyorum ki ecelim yaklaşmıştır.”⁴³ Arza-i ahîre olarak bilinen bu son Ramazan ayındaki mukabelede Zeyd b. Sâbit'in ve hatta daha birçok kimsenin bulunduğu da bildirilmektedir.⁴⁴ Bu durumu Muhammed Hamidullah (ö. 2002), Hz. Peygamber'in sesli bir şekilde mukabele okuyuşu neticesinde sahabenin ellerindeki nüshalar ile hafızalarındaki Kur'ân'ı tashih etme imkânı bulduğundan, diğer taraftan Hz. Cebrâîl'in onun herhangi bir şeyi unutması halinde düzeltmek üzere orada hazır bulunması şeklinde değerlendirilebileceğinden bahsetmektedir.⁴⁵ Bu şekilde ilahî eğitimden geçirilen Allah elçisinin kalbine yerleştirilen Kelâmullah; O'ndan sahabeye aktarılmış, sahabeden de nesilden nesile aktararak bizlere kadar ses, lafız ve kitabeti ile ulaşmıştır.

2.1.1. Hz. Peygamber'in Kur'ân Okuyuş Usûlü

Hz. Peygamber'in Kur'ân kırâatının nasıl olduğu burada önem arz etmektedir. Zira onun vahyin ilk muhatabı olarak Kur'ân'ı öğreniş ve okuyuş usûlü, bizler için asıl belirleyici kriter olacaktır.

Allah Rasûlü'nün günümüzde okunan Kur'ân okuma usûlü ile okuduğunu söylemek aslında pek iddialı bir ifade olmayacaktır. Zira günümüzde okunan Kur'ân kırâatı; Hz. Peygamber'den sahabeye, sahabeden tabîine, tabîinden tebe-i tâbiine ve onlardan da

³⁹ Bakara, 2/129.

⁴⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaûd (b.y.: Daru'l-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2008), "Mukaddime", 17.

⁴¹ Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 31, 32; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 40, 41.

⁴² İbn Sa'd, *Kitâbü Tabakâti'l-Kebîr*, 2/174, 175; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, thk. Muhammed b. Züheyr Nâsır el-Nâsîe (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Fedâilü'l-Kur'ân", 7; İbn Mücâhid, "Mukaddime", *Kitâbü's-Seb'a*, 5.

⁴³ Buhârî, "Menâkıb", 22.

⁴⁴ Muhammed Hamîdullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 43.

⁴⁵ Hamîdullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 43.

nesilden nesile aktarılan ses/fonetik ve kitabet olarak devam edegelen bir okunuştur. Çünkü sahih kırâat şartları olarak zikredilen: “ı- Bir yönüyle de olsa Arap gramerine uygun olma 11- Hz. Osman döneminde istinsah edilen resm-i Mushaf’a ihtimalen de olsa muvafık olma ve 111- Hz. Peygamber’e kadar ulaşan sahih bir senedle kırâatın gelmiş olma”⁴⁶ şartları Kur’ân-ı Kerim’i belirleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sahih senedle Allah elçisine ulaşmayan bir kırâatın Kur’ân olamayacağı aşikâr olunca, bugün okunan kırâatların onun okuduğu kırâat olduğu rahatlıkla söylenebilir.

“Kur’ân okuduğunda (okumaya başlamak istediğinde)⁴⁷ kovulmuş olan Şeytan’dan Allah’a sığın”⁴⁸ ayeti doğrultusunda Allah Rasûlü’nün kırâata istiaze ile başladığını müşahade etmekteyiz. Yine onun kırâatının vakıf-ibtida ve tecvîd kuralları çerçevesinde olduğu ve bu nedenle de sahabenin de aynı şekilde Kur’ân kırâatını O’ndan öğrenerek bizlere kadar nesilden nesile bu şekilde ulaştırdığını gözlemlemekteyiz. Hz. Peygamber’in kırâatının nasıl olduğu ile ilgili hem uygulama hem de rivâyetlerin olması, bizlere Kur’ân kırâatının nasıl olması gerektiğine kaynaklık etmesi açısından önemlidir.

Kur’ân-ı Kerim’in nasıl okunması gerektiği ile ilgili ayetlerin oluşu, başta Allah Rasûlü olmak üzere bütün Müslümanlara bu konuda yol göstermektedir. Yüce Allah Kur’ân-ı Kerim’de “Bizim sana indirdiğimiz kitap mübarek bir kitaptır ki, insanlar onun ayetleri hakkında iyice düşünsünler, akıl iz’an sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar”⁴⁹ buyurmaktadır. Bu ayette geçen (لِيَذَكَّرُوا) tedebbürün anlamı “Bir işi başından sonuna iyice düşünmek.”⁵⁰ demektir. Kurtubî, burada “tâ” harfinin “dâl” harfine idğâm edilmesinin Kur’ân’ın manasını kavramanın vacip olduğuna ve tertîl ile okumanın hızlı okumadan daha üstün olduğuna işaret ettiğini belirtir ve hızlı okumakla tedebbürün tam olamayacağını ifade eder.⁵¹ Hz. Peygamber’in kırâatının de tedebbür ile olduğu, ayetleri tane tane ve manasını düşünerek okuduğu görülmektedir. O, rahmet ayetlerini okuduğu zaman durup

⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9; İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 32. 1011-1012. beyit.

⁴⁷ Osmân b. Saîd b. Osman b. Saîd Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân fi'l-Kırâati's-Seb'a'l-Meşhûre*, nşr. M. Kemal Atik (Kayseri: TDV Yayınları, 1999), 1/ 156; İbnü'l-Bâzîş Ebû Cafer Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, *Kitâbü'l-İkna' fi'l-Kırâati's-Seb'a*, thk. Abdülmecid Katâmiş (Dimeşk: Birinci baskı, 1403/1982), 1/ 151.

⁴⁸ Nahl, 16/98

⁴⁹ Sâd, 38/29.

⁵⁰ İbn Manzûr, “‘dbr”, *Lisânü'l-Arab*, 2/1321.

⁵¹ Kurtubî, *el-Câmiü li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/189.

Yüce Allah'tan rahmet diler, azap ile ilgili bir ayet okuduğunda ise Rabbinin o azaptan koruması için dua ederek Kur'an kırâat ederdi.⁵²

Tertil ve tedebbür ile okumak Yüce Allah'ın emri ve Allah Rasûlü'nün uygulamasıdır. Bu konuda Hz. Peygamber, sahabenin de titizlik göstermesini ve Kur'an'ı acele okumamalarını tavsiye etmiştir. Bu tavsiyelerle Rasûlullah, insanların Kur'an'daki mesajı iyi anlamaları, ayetlerdeki ibret ve hikmeti kavramalarını amaçlamıştır. Kur'an'ın sadece tecvîdle tilâvet edilmesini değil, aynı zamanda manasını kavrayarak, içeriğine hâkim olunmasını hedeflediğini de belirtmek gerekir.⁵³

Allah elçisinin kırâatının ağır ağır ve tane tane olduğunu ve vakıf yaparak okuduğunu görmekteyiz. “*Kur'an-ı tertîl ile hakkını vererek oku*”⁵⁴ ayetinde belirtildiği gibi Hz. Peygamber'in Kur'an-ı tane tane, tecvitli ve açık bir şekilde okuduğu rivâyet edilmektedir.⁵⁵ Bu ayette geçen tertîl kelimesi Hz. Ali'ye (ö. 40/661) isnâd edilen bir rivâyette, “*الَّتَرْتِيلُ: تَجْوِيدُ الْحُرُوفِ وَمَعْرِفَةُ الْوُقُوفِ*”, “*Tertîl: Harfleri güzel yapmak (harflerin tecvidini) ve vakfları (durulacak yerler ile ibtidâyı) bilmektir.*”⁵⁶ şeklinde tarif edilmiştir. Tertîlin, Yüce Allah'tan Kur'an kırâatında biz Müslümanlardan istenmesi ve Hz. Peygamber'in de kırâatında onu uygulaması; sahabe ve sonraki nesillerin bu konu üzerinde önemle durmalarını gerektirmiştir. Bu nedenle tertîl; Kur'an'ı kolayca okunup ezberlenmesi ile oradaki hükümlerin kolayca anlaşılması ve uygulanmasında etkili bir usûl olarak⁵⁷ her dönemde olduğu gibi günümüzde de karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Kur'an'ın tertîl ile (ağır ağır) okunmasındaki amaçlardan biri de onun inceliklerinin tefekkür edilerek, bir taraftan da kalp ile irtibatının kurularak okunması ve mesajları üzerinde düşünülmesi ve onlardan ibret alınmasıdır.⁵⁸

Allah Rasûlü Kur'an okurken harfleri tane tane telaffuz ederek kırâatta bulunmuştur. Hz. Ümmü Seleme'ye (ö. 62/681), Efendimizin Kur'an'ı nasıl okuduğu sorulduğunda:

⁵² Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374/1954), “Kitâbü'l-müsâfirîn”, 27; İbn Mâce, “İkâmetü's-salât”, 179.

⁵³ İbrahim Hilmi Karşı, *Kur'an'ı Anlamaya Giriş* (Ankara: DİB Yayınları, 2. Baskı, 2014), 37.

⁵⁴ Müzzemmil, 73/4.

⁵⁵ Kurtubî, *El-Câmiü li Ahkâmi'l-Kur'an*, 23/322, 323.

⁵⁶ Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî Hamed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 60; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/225; Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 5. baskı, 2014), 250; Nihat Temel, *Kur'an Kiraatında Vakf ve İbtidâ* (İstanbul: İVAF Yayınları, 2016), 22.

⁵⁷ Ali Öge, “Rivâyet ve Dirâyet Tefsirlerinde Tertîl Âyetlerinin Yorumlanma Biçimi”, *KSU İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2015), 39, 54.

⁵⁸ Karşı, *Kur'an'ı Anlamaya Giriş*, 37.

“Hz. Peygamber harf harf, tane tane okurdu.”⁵⁹ diye cevap vermiştir. Hz Peygamber’in Kur’ân’ı med ile okuduğuna dair rivâyetler de vardır. Enes b. Malik’e Nebi (s.a.v.)’in Kur’ân okuyuşu sorulduğunda o da: “*Rasûlullâh Kur’ân okurken* -med yapılması gereken harfleri- *meddederdi.*” diye cevap verdikten sonra (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)’i okuyarak: “*Rasûlullâh* (بِسْمِ اللَّهِ) -Allah lafzındaki lâm-ı- *meddeder*, (الرَّحْمَنِ) -Rahmân lafzındaki mîm-i- *meddeder*, (الرَّحِيمِ) -er-Rahîm lafzındaki (ح) harfini- *meddederdi*” rivâyeti bunlar arasında yer alır.⁶⁰ (s.a.v.)

Türkçe metinde olduğu gibi Arapça metinde de bir mesajın iyi anlaşılabilmesi için cümlelerin başının ve sonunun belirlenmesi gerekir. Bu amaçla Türkçe’de cümlelerin tamamlandığını bildirmesi açısından cümlelerin sonuna nokta konur. Bazen de ara cümleler virgül (,) ve noktalı virgül (;) vb. ile birbirine bağlanır. İşte Arapça dilinde de buna benzer şekilde işaretler yer alır. Metinde verilen mesajın tam anlaşılması için Arapça olan Kur’ân’da da aynı şekilde ayetler vardır. Bu ayetlerde anlama uygun durulması ve başlangıcın da aynı şekilde olması rastgele olmamaktadır. Kırâat ilminde buna vakıf ve ibtidâ denir.⁶¹

Hiz. Peygamber’in, Kur’ân’ı vakıf yaparak kırâat ettiğı sahabeden bizlere nakledilmektedir. “Allah Rasûlü vakıf ederek okurdu. “اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ” der, sonra vakfederdi. “الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ” der, sonra vakfederdi. “مَالِكِ يَوْمِ الدِّيْنِ” ayetini okur, vakfederdi.”⁶²

Hiz. Peygamber de Kur’ân tilâvetini kendisine öğretilen usûlde sahabeye öğretmiştir. Nazil olan ayetleri erkeklere ve kadınlara ayrı ayrı olmak üzere okuyarak semâ usûlü ile onlara öğretirken diğier taraftan da farklı zamanlarda sahabeden Kur’ân dinlemek suretiyle arz usûlünü de tatbik etmiştir. Bu şekilde semâ ve arz usulleriyle Kur’ân kırâatının öğretim

⁵⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaûd - Adil Mürşid (b.y.: Müessesetü’l-Risâle, 1421/2001), 44/147.

⁶⁰ Buharî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 29.

⁶¹ Vakf sözlük anlamıyla “durmak, durdurmak”tır. Bk. İbn Manzûr, “vkf”, *Lisânü’l-Arab*, 54/4898. Terim olarak ise vakf, Kur’ân okurken durmayı ifade eder. Bk. Temel, *Kur’ân Kırâatında Vakf ve İbtidâ*, 38. İbnü’l-Cezerî vakf için, kırâata tekrar başlamak niyetiyle kelime üzerinde adet olduğu üzere durmak için nefes alacak şekilde bir süre sesi kesme ifadesini kullanmaktadır. Bk. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/240. İbtidâ ise “başlamak” anlamında olup “Kur’ân kırâatına başlama” ya da “Kur’ân kırâatı esnasında vakfedip nefes aldıktan sonra kırâata devam etmek için tekrar başlamak” demektir. Bk. Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, 269. Kırâat terimi olarak vakıf ve ibtidâyı, “Kur’ân okuma esnasında lafız ve mânaya uygun olarak durmak ve okumaya tekrar başlamayı sağlamak amacıyla gerekli olan bilgileri bildiren bir ilim” olarak tanımlamak mümkündür. Bk. Abdurrahman Çetin, “Vakf ve İbtidâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/461.

⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/206; Süleyman b. Eş’as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistanî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Dâru’l-Risâleti’l-Âlemiyye, 1428/2008), “Harf”, 1; Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *el-Câmiu’l-Kebîr (Sünen)*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Daru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1418/1998), “Kırâat”, 1.

metodunun, bireysel olarak yapıldığı gibi bazen de toplu şekilde gerçekleştirildiği de bildirilmektedir.⁶³ İbn İshâk (ö. 151/768), Hz. Peygamber'in vahyi aldığı anda onu her defasında sahabeden oluşan bir erkekler grubuna, sonra bir kez de kadın sahabelerden oluşan bir gruba okuduğunu belirtmektedir.⁶⁴

Hz. Peygamber'in Kur'an kırâatındaki metodunun tedrici olduğu ve muhatabın ezberleme, kavrama vb. yetenekleriyle orantılı olduğunu ifade edebiliriz. Ebû İshâk, Abdullah b. Mes'ûd'dan (ö. 32/653): “Hz. Peygamber'in (Kur'an öğretiminde) on ayeti öğretmeden asla diğer ayetlere geçmediğini, Kur'an'ın tamamının bu şekilde kendilerine öğretildiğini” nakletmektedir.⁶⁵ Yine Tâberî (ö. 310/923), *Câmiu'l-Beyân*'da Hz. Peygamber'in sahabeye Kur'an'ı onar ayet olarak ezberlettiğini ve onların da on ayeti öğrendikten sonra yeni on ayete geçtiklerinden bahsetmektedir.⁶⁶ Kur'an'ın nasıl öğrenilmesi gerektiği konusunda söz konusu örnekler bizlere rehberlik etmektedir. Buna göre Kur'an eğitiminde acele edilmemeli, başlanılan bir şey tam olarak kavranılmadan geçilmemelidir. Allah kelâmı Kur'an; harflerinin mahreçlerine, sıfatlarına ve tecvîd kaidelerine göre eksiksiz öğrenilmeli ve öğretilmelidir. Yine Kur'an'ı doğru bir şekilde öğrenen kişinin hedefi, orada verilen mesajı anlamaya gayret gösterme ve bunu yaşama geçirme olmalıdır. Diğer bir ifadeyle Kur'an okumadaki amaç, onun verdiği mesajı anlamaya gayret göstermeden sadece okunması ve ezberlenmesi olmamalıdır. Yine tilâvetiyle ibadet olunan Kur'an'ın okunuşunu önemsemeden sadece anlamının yeterli olduğunu söyleyerek, kırâat eğitiminin önemsenmemesi anlayışıyla da hareket edilmemelidir. Kur'an'ın tilâveti kadar, manasının da öneme haiz olduğunu unutmamak gerekir. Özetle Kur'an tilâvetinde onun metninin hatasız okunması kadar, muhtevası ve anlaşılması da önemsenmelidir.⁶⁷ Kur'an tilâvetini doğru bir şekilde öğrenmek işin başlangıcı kabul edilmeli, onun mesajının anlaşılması ve yaşama geçirilmesi ise esas amaç olmalıdır.⁶⁸

⁶³ Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 31, 32; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 40, 41.

⁶⁴ Muhammed b. İshak b. Yesar, *es-Sîre*, thk. Muhammed Hamîdullah (Fas: y.y., 1395/1976), 128; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 31; Mehmet Dağ, *Tenzilden Tezyine Mushaf'ı Şerif* (Ankara: Fecr, Yayınları, 2013), 79.

⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurra* (Beyrût: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 1427/2006), 1/410; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 45.

⁶⁶ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 80.

⁶⁷ Yaşar Kurt, “Kur'an Öğretimi ve Caminin Kur'an Öğretimindeki Yeri”, *EKEV Akademi Dergisi* 7/16 (Yaz 2003), 109, 110.

⁶⁸ Karşı, *Kur'an'ı Anlamaya Giriş*, 38

Hız. Peygamber Kur'ân eğitiminin en güzel bir şekilde yapılması için insanları teşvik etmiştir. Kur'ân öğrenme ve öğretme ile ilgili konuda birçok hadisin olması bu meseleye verilen ehemmiyeti göstermesi açısından önemlidir. Hız. Osman (ö. 35/656) Rasûlullah'ın: “Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğreteninizdir.” buyurduğunu nakletmektedir.⁶⁹ Enes b. Mâlik, Rasûlullah'ın (s.a.v.): “Muhakkak insanlar arasında Allah ehli olanlar vardır.” Ya Rasûlullah, onlar kimlerdir? dediklerinde, “Ehl-i Kur'ân olanlar, Allah'ın ehli ve kendisine seçtiği kimselerdir.”⁷⁰ diye buyurmuştur. Kur'ân'ı ezberleyenlere kıyamet gününde şöyle denileceğini belirterek: “Oku ve yüksel. Aynı dünyada iken okuduğun gibi. Zira senin derecen, okuduğun son ayetin mertebesidir.”⁷¹ müjdesini vermiştir. Bu teşviklerle birlikte Allah Rasûlü aynı zamanda Kur'ân kırâatına ve eğitimine gösterdiği hassasiyeti sahabenin imamette, idâri görevlere atamada⁷², Kur'ân-ı Kerim'i en iyi okuyana öncelik vermesinde de görmekteyiz.⁷³ Uhud savaşında şehit düşenlerin aynı kabre konulmasında en çok Kur'ân ezberi olanın önce kabre konulmuş⁷⁴ olması da bunun bir başka örneğidir.

Allah Rasûlü, cehri kılınan namazlarda Kur'ân kırâatında bulunmuş, sahabe de onu dinleyerek semâ usûlü ile ondan kırâat almıştır. Allah Rasûlü'nün sahabeden Kur'ân dinlediğine dair Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyetle: Nebi (s.a.v.) “Bana (Kur'ân) oku.” dedi. Ben de Nisâ Sûresi'ni okudum. Bu sûredeki (فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا)⁷⁵ ayetine gelince ona baktığımda gözlerinden yaşlar damlıyordu.” Bu örnek, Rasûlullah'ın sahabeden Kur'ân dinlediğine dair örneklerden biridir.⁷⁶

Hız. Peygamber'den doğrudan kırâat alan sahabiler olmuştur. Onlar öğrendikleri kırâatı Allah Rasûlüne arz etmişler, hataları da yine Hız. Peygamber tarafından tashih edilmiştir. Abdullah İbn Mes'ûd'un: “Vallahi ben Rasulullah'ın (s.a.v.) (doğrudan doğruya) ağzından yetmiş kadar sûre öğrendim.”⁷⁷ sözleri, Rasûl-i Ekrem'den sahabenin doğrudan Kur'ân öğrendiğini teyit etmektedir.

⁶⁹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 16; Ebû Dâvûd, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 1.

⁷⁰ İbn Mâce, “Mukaddime”, 16.

⁷¹ Ebû Dâvûd, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 7; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/405.

⁷² Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed el-Dârânî (Suudi Arabistan: Daru'l-Muğni li'l-Neşri ve't-Tevzi', 1412/1991), “Salât”, 42.

⁷³ Müslim, “Mesâcid”, 53; Ebû Dâvûd, “Cihad”, 85; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/285.

⁷⁴ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 30; Tirmizî, “Cenâiz”, 43; İbn Mâce, “Cenâiz”, 28.

⁷⁵ “Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!” Nisâ, 4/41.

⁷⁶ Bk. İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, 75, 76.

⁷⁷ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 8.

Allah Rasûlü'nün Kur'ân öğrenimi hususundaki bu teşvikleri karşısında sahabe de birbiriyle yarışarak onu öğrenmek, anlamak ve yaşama geçirmek için fedakârlıklarda bulunarak; bazıları birtakım ayetleri ve sûreleri, bazıları da Kur'ân'ın tamamını ezberlemiştir.⁷⁸ Arapların ezber hafızasının güçlü olması nedeniyle Kur'ân'ı ezberlemek onlar için pek de zor olmamıştır. Ancak kaynaklarda Hz. Peygamber döneminde Kur'ân'ı baştan sona ezberleyenlerin sayısı hakkında farklı bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler bir araya getirildiğinde o dönemde Kur'ân'ın tamamını ezberleyenler veya Kur'ân kırâatında önde gelenler arasında “Übey b. Ka'b (ö. 33/654), Muâz b. Cebel (ö. 17/638), Ebu'd-Derdâ (Uveymir b. Kays el-Hazrecî) (ö. 32/652), Zeyd b. Sâbit (Ebû Hârice Zeyd b. Sâbit b. Dahhâk el-Hazrecî) (ö. 45/665), Enes b. Mâlik (ö. 93/711), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/653), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Abdullah b. Abbas (ö. 68/688), Abdullah b. Amr b. Âs (ö. 65/685), Abdullah b. el-Âs (ö. 43/663), Ebû Mûsa el-Eş'ârî (ö. 42/663), Ebû Huzeyfe (Mihşem b. Utbe b. Rabîa (ö. 12/633), Mevlâ Ebî Huzeyfe Sâlim b. Ubeyd b. Rebîa (ö. 12/633), Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Osman (ö. 35/656), Hz. Ali (ö. 40/661), Hz. Âişe (ö. 58/678), Hz. Hafsa (ö. 45/665), Hz. Ümmü Seleme (ö. 62/681), Sa'd b. Ubâde (ö. 14/635), Talha b. Ubeydullâh (ö. 36/656), Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656), Ebû Velîd Ubâde b. Sâmit b. Kays el-Ensârî (ö. 34/654), Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî (ö. 49/669), Sa'd b. Eb'i Vakkâs (ö. 55/675), Ebû Hureyre (ö. 58/678), Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680), Mücemmi' b. Cârîye b. Âmir el-Evsî (ö. 60/680), Ebû Rukayye Temîm b. Evs ed-Dârî (ö. 40/661), Abdullah b. Sâib (ö. 70/689), Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm (ö. 73/692)” gibi isimler sayılabilir.⁷⁹ Ancak Allah Rasûlü'nün döneminde vahyin devam ettiğini unutmamak gerekir. Asıl dikkate alınması gereken sayı hicri dördüncü yılda meydana gelen Bi'ri Maûne vakasında sahabeden yetmiş civarında hafızın, yine Hz. Ebû Bekir döneminde hicri on ikinci yılda meydana gelen Yemâme savaşında da bir o kadar hafız sahabenin şehit olması göz önünde tutulmalı ve ona göre değerlendirilmelidir.⁸⁰

⁷⁸ İbn Mücâhid, “Mukaddime”, *Kitâbü's-Seb'a*, 5.

⁷⁹ Bk. Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmâil Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Dâru Sader, 1395/1975), 40-42; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/6; Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ebu'l-Fadl ed-Dimyâtî (Kahire: Darul-Hadis, 1427/2006), 170, 171; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 46, 47; Muhammed Muhtâr Veled Ebbâh, *Târihü'l-Kırâat fî'l-Meşrik ve'l-Mağrib* (Fas: İesco, 1422/2001), 9; Ziya Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci* (İstanbul: İstanbul Matbaacılık, 2013), 139, 140; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 29, 35, 36.

⁸⁰ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, 38; Celâlüddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb el-Arnaûd, (Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle Naşirûn, 2008/1429), 1/155; Çetin, “Kur'ân Öğretim Tarihi ve Öğretim Kurumları”, 96.

Hız. Peygamber Mekke döneminde *Dâru'l-Erkâm*'da Kur'ân eğitim ve öğretimi yaptırmıştır. Allah Rasûlü burada inen ayetleri sahabeye okuyor, vahiy mesajını onlara açıklıyordu. Bu nedenle *Dâru'l-Erkâm*, planlı programlı bir şekilde sahabenin eğitim yeri, Kur'ân'ın tertîl üzere okutulduğu ilk “*Dâru'l-Kur'ân*” ya da “*Dâru'l-Kurrâ*” olarak da ifade edilebilir. Burası Hız. Ömer'in Müslüman oluşuna kadar bu özelliğiyle bilinen bir mekân olma vasfını devam ettirmiştir.⁸¹

Allah Rasûlü kendisinden Kur'ân eğitimi alan Mus'ab b. Umeyr'i (ö. 3/625) birinci Akabe görüşmelerinde biat eden Medineli Müslümanlara Kur'ân'ı ve dini anlatmak üzere onlara göndermiştir. O da Medine'ye gittiğinde, başta Es'ad b. Zürrâre'nin evi olmak üzere Kur'ân eğitim-öğretimini onların evlerinde yapmıştır.⁸² Musab, Medine'de birçok kişinin Müslüman olmasına vesile olmuş, onlara Kur'ân muallimi olarak en iyi şekilde okuduğu için *el-Kârî* (okuyan) ve *el-Mukrî* (okutan) olarak Medine'de anılmıştır.⁸³

Rasûl-i Ekrem, Medine'ye hicret edince Mescid-i Nebevî'yi sahabe ile birlikte inşa etmiş ve Kur'ân eğitim ve öğretimi de burada özellikle Suffe denilen yerde devam etmiştir. Mescid-i Nebevî yetersiz kalınca o dönem evlerde ve diğer mescitlerde de Kur'ân eğitim öğretimi sürdürülmüştür. Bu evlerden en önemlisi Medine'de *Dâru'l-kurrâ* adıyla kurulan Mehreme b. Nevfel'in (ö. 54/674) evindeki Kur'ân eğitim mekânıdır.⁸⁴

Hız. Peygamber, nazil olan ayetleri kendisi ve sahabeden de bazılarının ezberleyerek onu hafızada tutmalarıyla birlikte ayrıca yazılı kayıt altına alınmasına önem vermiş ve yazılı metinlerden istifade ederek okunması için de çaba göstermiştir. Kur'ân ayetleri ile hadislerin birbirine karışması tehlikesi karşısında ilk dönem hadislerin yazılmasını yasaklayarak Kur'ân dışında kendisinden bir şey yazılmamasını tenbih etmiştir. Ebî Said el-Hudri (r.a.), Rasûlullah'ın: “Kur'ân'dan başka benden bir şey yazmayınız. Her kim Kur'ân'dan başka benden bir şey yazmışsa onu silsin.” buyurduğunu bizlere nakletmektedir.⁸⁵ Bu durum Kur'ân ile ilgili titizliği ortaya koyan göstergelerden biridir. Yine nazil olan ayetleri vahiy kâtiplerine yazdırmış, hangi ayetin hangi sûreye yazılacağını

⁸¹ Bk. Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, trc: Salih Tuğ (Ankara: İmaj, 2003), 1/97-99; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 32.

⁸² İbn Sa'd, *Kitâbü Tabakâti'l-Kebîr*, 1/187, 188.

⁸³ Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdilberr, *el-İstiâb fî Ma'rifeti Ashâb*, thk. Muhammed Ali Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 1473; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 42.

⁸⁴ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 2/77; Çetin, “Kur'ân Öğretim Tarihi ve Öğretim Kurumları”, 98.

⁸⁵ Ebî Bekr Abdillâh b. Süleyman b. el-Eşâ's es-Sicistânî (İbn Ebî Davûd), *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhibbiddîn Abdissebhân Vâiz (Beyrut: Dâru'l-Beşâri'l-İslamiyye, 1415/1995), 1/148; Muhammed Abdulazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevâz Ahmed Zemereli, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1415/1995), 1/29.

bildirmiştir.⁸⁶ Her ayet Rasûlullâh'ın huzurunda yazılır ve ona okunarak gerektiğinde tashih edilir ve sonrasında ise hâne-i saâdete bırakılırdı. Vahiy kâtipleri kendileri için de birer nüsha yazarlardı.⁸⁷

Nazil olan ayetlerin hemen Hz. Peygamber'in huzurunda yazılması, yazılan ayetleri vahiy kâtiplerine okutarak teyit etmesi, hatalı yazımların ve okunuşların olması halinde tashih etmesi⁸⁸ ve daha sonra ezberlenmesi, Kur'ân'ın muhafazası adına yapılan çok önemli uygulamalardır. Heysemî (ö. 807/1405), vahiy kâtibi Zeyd b. Sâbit'in: "*Rasûlullah bana kendisine vahiy geldiğinde yazdırıyordu. Ben elimde yazı malzemesi olduğu halde onun yanına gider, o da bana imlâ ettirirdi. Sonra bana oku der, ben de ona okurdum. Şayet bir eksiklik olursa onu düzeltir ve ben ondan sonra insanlara onu ulaştırırdım.*" dediğini nakletmektedir.⁸⁹ Bera b. Âzib'in bildirdiğine göre: "Nisâ 95. ayet nazil olunca Rasûlullah Zeyd b. Sâbit'i çağırtmış, O da elinde yazı malzemeleri olduğu halde geldiğinde Hz. Peygamber ona bu ayeti okuyarak yazdırmıştır."⁹⁰

Kur'ân ayetleri hurma dallarına, deri parçalarına, kürek kemiklerine, enli düz taş parçalarına yazılırdı.⁹¹ Hamidullah da, Kur'ân yazılan malzemeleri "parşömen, dabaklanmış deri parçaları, tahta levhalar, develerin kürek kemikleri, üzerine kolayca ayetlerin kazınabileceği yumuşak çeşitli beyaz taşlar, hurma ağaç yapraklarının orta damarları, kırık seramik kap parçaları ve daha başka maddeler"⁹² olarak sıralamaktadır.

Hz. Ömer'in kız kardeşi ve eniştesinin Tâhâ Sûresi'ni okudukları ve ilk olarak bu ayetlerden etkilendiği ve böylece Hz. Peygamber'in yanına giderek Müslüman olduğu bildirilmektedir. Taha Sûresi'ndeki yazılı ayetlerle Hz. Ömer'in, Kur'ân ile ilk tanışmasının gerçekleştiği zikredilmektedir.⁹³ Bütün bunlar Kur'ân'ın, Rasûlullah hayatta iken Mekke ve Medine dönemlerinde yazıyla kayıt altına alındığını göstermektedir.

Sonuç olarak şunlar söylenebilir: Hz. Peygamber sahabeye Kur'ân okudu, onlara öğretti; sahabe de O'ndan kırâatı öğrendi. Sahabeden bir kısmı Kur'ân'ın tamamını ezberledi, bir kısmı ise bazı ayetleri/sûreleri ezberledi. Sahabe Rasûlullah'tan öğrendiği

⁸⁶ Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 4; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, 33; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/170; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân* 1/202, 203, 298, 299.

⁸⁷ İsmail Hakkı İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, (İstanbul: Böre Yayınevi, 1956), 9.

⁸⁸ Hamîdullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 42, 43.

⁸⁹ Nureddin Ali b. Bekr el-Heysemî, *Mecmaü'z-Zevâid ve Menbaü'l-Fevâid*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabiyye, ts.), 1/152.

⁹⁰ Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 4.

⁹¹ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, 9.

⁹² Hamîdullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 44.

⁹³ Hamîdullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 41.

kırâatı namazlarda ve diğer ibadetlerde gece-gündüz demeden farklı zamanlarda okudu. Şifahen kıratı öğrendikleri gibi Hz. Osman, Hz. Ali, Zeyd b. Sâbit, Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Mes'ûd ve Enes b. Mâlik gibi sahabenin de bir kısmı aynı zamanda Kur'ân ayetlerini yazılı metin olarak da yanlarında bulundurdu. Ancak sahabenin aldığı kırâat eğitimi farklı lehçelere göre izin verilen şekilde olmaktaydı.⁹⁴

2.1.2. Tedrîsî Yapılan Kırâatların Temel Referansı Olarak Yedi Harf (Ahrufü's-Seb'a)

Kur'ân-ı Kerim, Yüce Allah tarafından vahiyyle Hz. Peygamber'e gönderilmiştir. Nazil olan ayetleri de Rasûlullah sahabeye okumuş/okutmuş ve yazdırmıştır. Ancak Rasûl-i Ekrem'den veya onun öğrettiklerinden Kur'ân öğrenen sahabenin sosyo-kültürel yapıları, öğrenme yetenekleri farklılık gösterebilmiştir. İnsanların bu farklı durumlarının dikkate alındığı Kur'ân'da da, belirli bir aklî ya da psikolojik seviyeye sahip insanlara hitap edilmeyip, her kesimden insan muhatap kabul edilmiştir.⁹⁵ Bu özelliklere sahip sahabenin bir kısmı, risaletin bidayetinden itibaren Rasûlullah'ın hep yanında olmuştur. Bununla birlikte ashab-ı suffa gibi kendini başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere İslam'ı öğrenmeye, anlamaya ve yaşamaya adanmış ve zamanının tamamını Hz. Peygamber'in yanında geçiren sahabiler de vardır. Bunun yanı sıra hayatın akışı içerisinde ziraatle, ticaretle uğraşanlar da olmuştur. Doğal bir sonuç olarak da, sahabenin nazil olan vahiyden de öğrendikleri şeyler, her biri için aynı olmayıp, farklılık gösterebilmiştir. İşte bu farklılıklar tarihi süreç içerisinde kırâat ilmine de sirayet etmiştir.

Sahih hadis kaynaklarından ve sahih kırâat birikiminden, sahabenin okuduğu kırâatta farklılıkların olduğunu görebilmekteyiz. Allah kelamına, Rasûl-i Ekrem'in göstermiş olduğu hassasiyet sahabeye de yansımıştır. Bu nedenle onlar, öğrendiği ve okuduğu kırâattan farklı bir okuyuşla karşılaşmaları halinde bu durumu anında Hz. Peygamber'e iletmişlerdir. Allah Rasûlü de bu farklılığının nedenini, birçok sahih hadis kitaplarında değişik varyantlarıyla geçen ve içerisinde “*Kur'ân, yedi harf üzere nâzil olmuştur.*” ifadelerinin yer aldığı sözleriyle beyan etmiştir. *Ahrufü's-seb'a* ile ilgili hadislerin senedinde yirmi yedi sahabenin ismi zikredilmiş ve bu nedenle Ehl-i Sünnetten hiç kimse bu hadisleri inkâr etme cihetine gitmemiştir.⁹⁶ Zürkânî (ö. 1367/1948) de bu konuda sahih birçok rivâyete yer vermiş ve rivâyette bulunan sahabenin bazılarının isimlerini de

⁹⁴ İbn Mücâhid, “Mukaddime”, *Kitâbü's-Seb'a*, 5, 6.

⁹⁵ Karşı, *Kur'ân'ı Anlamaya Giriş*, 73.

⁹⁶ Bk. Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 90.

zikretmiştir.⁹⁷ Aşıkkutlu ise bu konudaki çalışmasında, yedi harfle ilgili 60 civarında hadiste rivâyetlerde bulunan 32 kişiyi zikretmiş, bunların altısı dışındakilerin hepsinin sahabe ve birçoğunun vahiy kâtibi, hafız, âlim olduğunu belirtmiştir.⁹⁸ *Yedi harf* veya *ahrufü's-seb'a* olarak da ifade edilen ve Hz. Peygamber'den gelen birçok sahih rivâyetlerde yer alan bu durum, kırâat farklılığının nedenini göstermesi açısından da önemlidir. Bu yönüyle geçmişte ve günümüzde halen tartışılan *ahrufü's-seb'a* problematiğine, çalışmamızın bütünlüğü açısından sadece kırâatla ilgili boyutuna değinmekle yetineceğiz. Çünkü konuyla ilgili günümüze kadar birçok çalışma yapılmış⁹⁹ ve çoğu zaman da aynı şeyler söylenmiş ve yazılmıştır.

Ahrufü's-seb'a'nın ne olduğu ile ilgili ne Hz. Peygamber'den ne de sahabeden doğrudan bir bilgiye ulaşamamıştır. Sahabenin Kur'an'a karşı olan hassasiyetleri nedeniyle, okudukları kırâatta farklılık gördüklerinde anında bunu Rasûlullah'a ilettiklerini, ancak "*Kur'an'ın yedi harf üzere indirildiği*" cevabı aldıklarında ise, yedi harfi sorguladıklarına dair bir açıklama da görememekteyiz. Bu durumda sahabe ya *ahrufü's-seb'a*'nın ne olduğunu biliyordu ya da bunu sorma ihtiyacı hisstemediği sonucu çıkarılabilir. Çetin, sahabenin yedi harften kastın "*kırâatta kolaylık ve ruhsat*" anlamına geldiğini bildikleri için bunun nedeni ile ilgili soru sorma ihtiyacı duymadıklarını belirtmektedir.¹⁰⁰

"*Ahrufü's-seb'a*" veya "*yedi harf*" kavramının kısaca tarifiyle bu konuya başlamanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. *Ahrufü's-seb'a* kavramı, harfin çoğulu olan harf ve seb'a kelimelerinden oluşmaktadır. *Ahrufü's-seb'a* kavramı; sözlükte "*Bir şeyin ucu, sivri tarafı, kenarı, hece harflerinden her biri, kırâat vechi ve üslûbu*"¹⁰¹ gibi anlamlara gelen "harf" ile Arap dilinde çokluğu ve kesreti ifade etmek için de kullanılan "yedi" sayısından meydana gelmektedir.¹⁰²

⁹⁷ Sahabeden bazıları diye saydığı isim sayısı 21'dir. Bk. Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/118.

⁹⁸ Emin Aşıkkutlu, "Kırâat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisi", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 44-47; Muhtâr Bezzavuye, "Kırâat fî Hadîs: Ünzile'l-Kur'an Alâ Seb'ati Ahruf", *Mecelletü'l-Bühûs ve'd-Dirâsât* 15/1 (Güz 2018), 61-80.

⁹⁹ Bk. Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 22-25.

¹⁰⁰ Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 92.

¹⁰¹ İbn Manzûr, "hrf", *Lisânü'l-Arab*, 2/838.

¹⁰² İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 12. baskı, 2007), 20; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 35; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 99; Mehmet Dağ, "Yedi Harf Meselesine Tasavvufi Bir Yaklaşım: Gümüşhanevî Örneği", *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu*, ed. İhsan Günaydın vd. (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013), 444.

Ezherî'ye (ö. 370/980) göre, *ahrufü's-seb'a*'da geçen harften kasıt "Kur'ân kelimelerinin okunduğu vecihlerin her kelimesidir." Bu şekilde ilk dönemlerdeki kullanımına örnek, İbn Mes'ûd'un harfine göre okuyor ifadesiyle, okuyan kişinin İbn Mes'ûd'un kırâatine göre okuduğunun kastedilmesidir.¹⁰³ İlk dönemlerde filanın kırâatı yerine, filanın harfi kullanılmış; bundan da onun okuduğu kırâat vechi kastedilmiştir.

Yedi harfin amacını yine Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerde bulmaktayız. Übey b. Kâ'b'ın rivâyet ettiğine göre: "*Rasûlullah, Cebrâil ile buluştu ve ona dedi ki:*

- *Ey Cebrâil! Ben ümmî (okuma yazma bilmeyen) bir ümmete gönderildim. Bunlar içerisinde kocamış kadın, yaşlı erkek, köle, cariyeye, kız ve erkek çocuklar ile ümmî/okuma bilmeyen kimseler vardır, dedi. Cebrâil:*

- *Ey Muhammed! Şüphesiz ki Kur'ân, yedi harf üzere indirilmiştir, diye cevap verdi.*¹⁰⁴ Bu vb. rivâyetler ahrufü's-seb'anın ruhsat amaçlı olduğu ve Kur'ân okumada kolaylık sağlanmasının hedeflendiğini göstermektedir. Hz. Peygamber, gönderildiği toplumun dili olan Arapça lisanın tek lehçesi üzere okunmasının getireceği zorlukları göz önünde bulundurarak Yüce Allah'tan ruhsat ve kolaylık istenmiştir.¹⁰⁵ Rabbimiz de yedi harf ruhsatıyla birçok kolaylıklar ihsan etmiştir. Ahrufu's-seb'a ile ilgili hadislerden amaçlanan şeyi, Dağ şu sözlerle özetlemektedir: "*İlgili hadislerde bu; "teysîr", "tahfif" ve "tehvîn" kelimeleriyle sıkça vurgulanmaktadır. Sonuçta yedi harfin temelinde "güç yetirememeden kaynaklanan sıkıntılar"; hedefinde ise "kolay bir şekilde insanların mesaja ulaşmasını ve telaffuzunu sağlayabilme vardır."*¹⁰⁶

Yedi harfle ilgili problemlerden biri, ne zaman ve nerede başladığı konusudur. Bununla ilgili Kur'ân'ın ilk nazil oluşu hicretten önce Mekke'de gerçekleştiği için, yedi harf meselesinin de buradan itibaren başladığı görüşüdür. Buna göre Kur'ân sûrelerinin birçoğu Mekke'de inmiştir. Mekke sûrelerinin sayısı 83 civarındadır.¹⁰⁷ Hz. Peygamber'in: "Cibrîl bana bir harf üzere okuttu. Ben de onun arttırılması için müracaat ettim. Ta ki yedi harf oluncaya kadar."¹⁰⁸ Bu görüşü savunanların temel argümanı, Furkan Sûresi'nin tilâvetinde Hişâm b. Hakîm (ö. 15/636) ile Hz. Ömer (ö. 23/644) arasında farklı

¹⁰³ İbn Manzûr, "hrf", *Lisânü'l-Arab*, 2/237, 238; Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1379/1959), 9/24.

¹⁰⁴ Tirmizî, "Kırâat", 11; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Temîmî İbn Hibbân, *Sahîh*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1987), 3/14.

¹⁰⁵ Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 64.

¹⁰⁶ Dağ, "Yedi Harf Meselesine Tasavvufî Bir Yaklaşım: Gümüşhanevî Örneği", 446.

¹⁰⁷ Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi'l-Kırâât*, 33.

¹⁰⁸ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 5; Müslim, "Salâtü'l-Müsafirîn", 48.

okuyuşlardan kaynaklanan hadise olup, bu sûre de Mekke’de nazil olmuştur. Ayrıca bu sûrenin Medine’de tekrar nazil olduğu ile ilgili sahih bir sened de tespit edilememiştir. Öyleyse amacı, ümmetin dil ve lehçelerindeki farklılıkların kolaylaştırılması olan ahrufü’s-seb’a bu görüşe göre Mekke döneminde başlamıştır. Onlar, bu görüşlerini şu haidse ile temellendirmektedir:

Hiz. Ömer’den rivâyet edildiğine göre: “Allah Rasûlü’nün hayatta olduğu dönemde, Hişâm b. Hakîm’in Furkan sûresini namazda okurken işittim. Hişâm bu sûreyi Allah Rasûlü’nün bana öğrettiği şekilden farklı okuyordu. Namazı bitirinceye kadar üzerine atılmamak için sabrettim. Selam verir vermez yakasından tutup, “Bu sûreyi sana bu şekilde kim okuttu” diye sorduğumda Hişâm:

- Rasûlullah okuttu, dedi.

- Yalan söylüyorsun; zira Hiz. Peygamber bu sûreyi bana senin okuduğundan başka bir şekilde okuttu, dedim ve yakasından tutarak onu Allah Rasûlü’nün yanına götürdüm.

- Ey Allah’ın Rasûlü, bunun Furkân sûresini bana okuttuğunuzdan başka şekilde okuduğunu işittim, dedim. Rasûlullah bana:

- Hişâm’ın yakasını bırak, buyurdu. Ona da: “ Ey Hişâm oku!” dedi. O da kendisinden işittiği şekilde okudu. Bunun üzerine Rasûlullah:

- Bu sûre böyle nazil oldu, buyurdu. Sonra da bana:

- “Ey Ömer oku!”, diye emretti, ben de Hiz. Peygamber’in bana okuttuğu gibi okudum. Bunun üzerine:

- “Bu şekilde de nazil oldu; şüphesiz Kur’ân Yedi Harf üzere indirilmiştir. Ondan kolayınıza geleni okuyun.” buyurdu. ¹⁰⁹

Benzer bir rivâyet i Übey b. Kâ’b’ın Rasûlullah’tan öğrendiği bir sûreyi mescitte otururken, kendisinin okuduğundan farklı bir şekilde okuyan birisiyle karşılaşması hadisesinde de görmekteyiz. Onlar da durumu Allah Rasûlüne arz edip, O da her ikisine de okutturduktan ve “güzel okudun” onayından sonra “Ey Übey! Kur’ân yedi harf üzere nazil

¹⁰⁹ Buhârî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 5; Müslim, “Salâtü’l-Müsafirîn”, 48; İbn Mucâhid, Kitâbü’s-Seb’a, 5, 6; el-Kudât vd., Mukaddimât fî Ulûmi’l-Kirâât, 12; Çetin, Yedi Harf ve Kıraatlar, 44, 45.

olmuştur; hepsi de şâfidir (şifa kaynağıdır), *kâfidir* (yeterlidir).”¹¹⁰ buyurduğuna şahit olmaktadır.

Vahyin nazil olduğu dönemde Arap dili birçok lehçeden oluşmaktaydı.¹¹¹ Bu lehçeler¹¹² Ebû Hâtim es-Sicistânî’ye göre, Kureyş, Huzeyl, Temîm, Ezd, Rabîa, Hevâzin ve Sa’d b. Bekir kabilelerinin dilidir.¹¹³ Kur’ân’da geçen “*Biz her Peygamberi ancak kendi kavminin diliyle gönderdik.*”¹¹⁴ ayetinden hareketle âlimler, Kur’ân dilinin Hz. Peygamber’in dili olan Kureyş lehçesine göre nazil olduğu sonucuna varmışlardır.¹¹⁵ Ancak Kur’ân’nın Kureyş lehçesiyle nazil olması, onda diğer lehçelerden hiçbir kelime olmadığı anlamına gelmez.¹¹⁶ Zira dili konuşan insanlar birbiri ile iletişim içerisinde olduğu gibi diller de aynı şekilde iletişim içerisinde olur. Bu nedenle diller arasında geçişgenlik söz konusudur.

Ahrufü’s-seb’a’nın başlangıcı ile ilgili diğе bir görüş, Medine olduğuyla ilgilidir. Übey b. Kâ’b’ın rivâyet ettiğine göre: “*Hz. Peygamber Beni Ğıfâr gölcüğü yanındayken, Cebrâil ona geldi ve dedi ki:*

- *Allah, ümmetinin, Kur’ân’ı bir harfüzere okumalarına emrediyor. Allah Rasûlü:*
- *Allah’tan affını ve mağfiretini dilerim; ümmetimin buna gücü yetmez, diye cevap verdi. Sonra Cebrâil ona ikinci defa geldi ve dedi ki:*

¹¹⁰ Ebû Abdurrahman Ahmed b Ali b Şuayb Nesâî, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, t.s.), “İftitâh”, 38; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 48.

¹¹¹ İbn Hasnûn el-Mısri el-Mukri, *Kitâbü’l-Lügât fi’l- Kur’ân*, thk. Tefik Muhammed Şâhin (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1408/1995), 9-12; Hüseyin Küçükcalay, *Kur’ân Dili Arapça* (Konya: Denizkuşları Matbaası, 1969), 169-179; Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul, İSAM Yayınları, 2011). 32.

¹¹² Dil, lehçe, şive kavramları, yedi harf konusunun anlaşılması açısından önemlidir. Dil: İnsanların duygu, düşünce ile duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle iletişimde bulundukları bir araçtır. Bk. Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Güncel Türkçe Sözlük, “Dil 2/1”, set. 20 Temmuz 2021. <https://sozluk.gov.tr/>. Diğer bir ifadeyle dil, bir milletin konuştuğu lisandır. Ör: Arapça, Türkçe, İngilizce dilleri gibi. Lehçe: “ Bir dilin tarihsel, bölgesel ve siyasal sebeplerden dolayı ses, yapı ve söz dizimi özellikleriyle ayrılan kolu, diyalekt.” Bk. Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Güncel Türkçe Sözlük, “Lehçe”, set. 20 Temmuz 2021. <https://sozluk.gov.tr/>. Bir başka tanıma göre lehçe: “Geniş bölgelere yayılmış bir dilin, çeşitli bölge ve topluluklara göre hem yazılış hem de söylenişinde görülen farklılıktır.” Ör: Türkçe’de Anadolu lehçesi, Azerî lehçesi, Çağatay lehçesi. Şive “Söyleyiş özelliği, tarz, tavır, üslup.” Bk. Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Güncel Türkçe Sözlük, “Şive”, set. 20 Temmuz 2021. <https://sozluk.gov.tr/>. Başka bir tanımla şive: “Daha küçük bölgelerde görülen ve sadece söylenişte meydana gelen farklılık yani şehir veya bölgelere göre gösterdiği küçük değişkenliktir.” Ör: İstanbul, Erzurum, Trabzon, Diyarbakır şivesi/ağzı. Dil, lehçe, şive ile Arapça’daki lehçeler hakkında bk. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 27- 34.

¹¹³ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/108.

¹¹⁴ İbrâhîm, 14/4.

¹¹⁵ Ebû Bekir Bâkılânî, *Nuketü’l-İntisâr li-nakli’l Kur’ân*, thk. Muhammed Zağlûl Sellâm (İskenderiye: Münşeatü’l-Maârif, 1415/1994), 386; Suyûtî, *el-İtkân*, 1/108; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 32.

¹¹⁶ Kur’ân’da tesbit edilen lehçeler ile ilgili bk. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 32-34.

- Allah, ümmetinin, Kur'ân'ı iki harf üzere okumalarını emrediyor, dedi. Allah Rasûlü:
- Allah'tan affını ve mağfiretini dilerim; ümmetimin buna da gücü yetmez, diye cevap verdi. Sonra Cebrâil ona üçüncü defa geldi ve dedi ki:
- Allah, ümmetinin, Kur'ân'ı üç harf üzere okumalarına emrediyor, dedi Allah Rasûlü:
- Allah'tan affını ve mağfiretini dilerim; ümmetimin buna da gücü yetmez, diye cevap verdi. Sonra Cebrâil ona dördüncü defa geldi ve dedi ki:
- Şüphesiz ki Allah sana ümmetinin Kur'ân'ı yedi harf üzere okumalarını emrediyor; hangi harf ile okurlarsa doğruyu bulmuşlardır, dedi.”¹¹⁷

İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre Rasul-i Ekrem şöyle buyurdu: “Cibril bana bir harf üzere okuttu. Arttırması için müracaat ettim. Tekrar tekrar müracaat etmem üzerine her seferinde arttırıyordu. Sonunda yedi harfe çıktı.”¹¹⁸

Bu iki görüş karşılaştırıldığında yedi harf ruhsatının başlangıcının Medine olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Çünkü bu hadiste geçen *Beni Gıfâr gölcüğü*, Medine yakınlarında bulunan bir gölcüktür. Ayrıca daha önce geçen Hz. Ömer ile Hişâm b. Hakem arasında vuku bulan hadise, Mescid-i Nebvî'de gerçekleşmiştir. Bu iki durum ahru'f's-seb'a'nın başlangıcının Medine olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte yedi harfin Medine'de gerçekleşmesinin bir diğer nedeni; Mekke'de iken sahabenin sayısı çok azdı ve onlar Hz. Peygamber'in de lehçesi olan Kureyş lehçesi üzere konuştukları için Kur'ân'ı bu lehçe üzere okumada, ezberlemede sıkıntı yaşamıyorlardı. Fakat Medine'ye gelip İslam'a davetin farklı kabilelere ve milletlere yapılması ve onların da bu dini kabul etmeleri üzerine çeşitli dil ve lehçeleri konuşan insanların Kur'ân'ı öğrenmelerinde ve ezberlemelerinde birtakım sorunlarla karşılaşıldı. Yedi harfin asıl amacı hafifletmek ve kolaylaştırmak olduğuna göre asıl ihtiyaç Medine'de ortaya çıkmıştır.

Bir diğer soru, Mekke'de inen sûrelerin sayısının çokluğu göz önünde bulundurularak vahyin nüzûlünden itibaren yedi harfe izin verilip verilmemesi meselesidir. Medine döneminde yedi harf ruhsatı verildiyse, çoğu Mekkî olan ayetler bu ruhsatın dışında mı kalacaktır? Bu soruya, Mekke'den itibaren bu ruhsatın verildiğini savunanlar

¹¹⁷ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 5; Müslim, “Salâtü'l-Müsafirîn”, 48; el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kirâât*, 53; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 61.

¹¹⁸ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 5; Müslim, “Salâtü'l-Müsafirîn”, 48; el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kirâât*, 11; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 47.

için bir problem söz konusu değildir. Medine döneminde yedi harf ruhsatının verildiği görüşünü esas alanlara göre ise, Mekkî sûrelerin hicretten sonra ahruḥ'u seb'a'ya göre yeniden indirilmiş olması söz konusudur. Zira her yıl Ramazan ayında Rasûlullah, Hz. Cebrâil'e Kur'ân'ı arz ediyor ve böylece nazil olan bütün vahiy, vahiy meleşince kontrol ediliyordu. Çetin, bu görüşlerin sonucunda şunu söylemenin mümkün olabileceğini ifade etmektedir: “Medine’de yedi harf ruhsatı verildikten sonra, Hz. Peygamberin izni doğrultusunda sahabe hem Mekkî hem Medenî sûreleri okumuştur.”¹¹⁹

İslam âlimleri yedi harf üzerinde ihtilaf etmiş, çok farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Kırka yakın değerlendirmelerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:¹²⁰

- 1) Kur'ân'da bulunan helâl, haram, muhkem, müteşabih, inşâ ve ihbardır.
- 2) Nâsih, mensûh, hâss, âmm, mücmel, mübeyyen ve müfesserdir.
- 3) Va'd, va'id, mutlak, mukayyet, tefsir, i'rab ve te'vildir.
- 4) Emir, nehiy, talep, dua, haber, istihbâr ve zecrdir.
- 5) Kur'ân'da önceden olanı ve sonradan olacakları haber verme ve emsaldır.”¹²¹

Ahrufü's-seb'a'nın, doğrudan Kur'ân'ın tefsir ve hükümleri ile ilgili olmayıp, onun okunuşunda meydana gelen farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Yani ihtilaf manada söz konusu olmadığından bu görüşler et-Taberî (ö. 310/922), Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053), Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267) ile İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) gibi âlimler tarafından zayıf ya da sahih kabul edilseler dahi bunların yedi harfle ilgili olmadıklarını ifade ettiklerini görmekteyiz.¹²² Aslında yukarıda zikredilen tefsir ile ilgili olan ifadelerin “helâl, haram, muhkem, müteşabih vb.” *Seb'atü ebvâb* hadisinde yer alıyor olmasına rağmen, bunu *ahrufü's-seb'a* hadisleriyle karıştırmaları nedeniyle yedi harfin bu anlama geldiği söyleminin ortaya çıktığını belirtmek gerekir. İbnü'l-Cezerî *en-Neşr*'de gerekçeleriyle bunu izah etmekte ve bunlarla ahrufü's-seb'anın karıştırılmaması uyarısında bulunmaktadır.¹²³ Kastallânî de aynı şekilde *Seb'atü Ebvâb*'da bildirilen husularla, sahabenin ihtilaf edip Rasûlullah'a götördükleri hususun farklı olduğunu, onların söz

¹¹⁹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 167.

¹²⁰ Bk. Suyûtî, *el-İtkân*, 1/105.

¹²¹ el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kirâât*, 16; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 112-115; Akbal, *Kur'ân-ı Kerim ve İlmi Kıraat Ders Notları*, 72.

¹²² Bk. Taberî, *Câmiu'l Beyân*, 1/55-58; Dâni, *Câmiu'l Beyân*, 1/12-14; Ebû Şâme, *Mürşidü'l Veciz*, 107-109; İbnü'l-Cezerî, *en- Neşr*, 1/25; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 116.

¹²³ Bk. İbnü'l-Cezerî, *en- Neşr*, 1/25.

konusu yedi harf hadislerinde ayetlerin tefsiri veya ahkâmında ihtilaf etmediklerini belirtir. Onların sadece kırâattaki ihtilafı Hz. Peygamber’e sorduklarını ifade eder.¹²⁴ Burada zikredilen şeyin tefsir konuları olamayacağının bir diğer kanıtı, kırâat ilminin “*Kur’ân kelimelerinin edâ keyfiyetindeki farklılıkların nakledinlerine nisbetle bilidiren ilim*”¹²⁵ tanımında yer alan “*edâ keyfiyetindeki farklılık*” ifadesidir.

Ahruf’u Seb’a ile ilgili diğer görüşler de şunlardır:

- a. Ahruf’u Seb’a’nın müteşabih olduğu, yani kastedilen mananın anlaşılmasının pek mümkün olamayacağıdır.
- b. Ahruf’u Seb’a Arap kabilelerinden yedisinin dilidir. Bu kabilelerin Kureyş, Huzeyl, Temîm, Hevâzin, Kinâne, Esed, Sakîf, Huzâa, Kays, Dabbe kabileleridir. Ancak bu kabilelerden hangileri olduğu hususunda da ittifak sağlanamamıştır.
- c. Yedi harf, aynı manaya gelen değişik lafızların yedi vechi olarak değerlendirilmiştir. (أقبل- تعال - هلم - نحوى - قصدى- الي-قربى) gibi.
- d. Yedi harf, yedi vecih olarak değerlendirilmiştir.
- e. Seb’a (yedi) kesretten kinâye (çokluk) olarak değerlendirilmiştir.”¹²⁶

Bunlar içerisinde *Yedi Harf*’ten kastın kesretten kinâye olduğu görüşü en tercih edilen yaklaşımdır.

Ahruf’u’s-seb’a ile ilgili İbnü’l-Cezerî *en-Neşr*’de otuz yıl kadar düşündüğünü belirterek, Yüce Allah’tan kendisine kolaylık ihsan etmesini talep ettikten sonra bu konudaki görüşlerini aşağıdaki şekilde sıralamıştır:

1. Kelimede lafız ve mana değişmeden, harekede meydana gelen farklılıklar: (الْبُخْلُ-الْبَخْلُ, يَخْسِبُ-يَخْسِبُ) örnekleri gibi.
2. Kelimenin lafzında değişim olmaksızın, harekenin değişmesiyle mananın değişmesi şeklindeki farklılıklar: (فَنَلَقَى آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ- فَنَلَقَى آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ) gibi.
3. Resm-i hattaki kelimenin iskelet yapısında değişim olmadan, harflerin değişmesiyle manada değişikliğin olması şeklindeki ihtilafar: (تَبَلَّوْا-تَبَلَّوْا) gibi.

¹²⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/82

¹²⁵ İbnü’l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, 61.

¹²⁶ Bk. Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 51-58; Ali b. en-Nurî b. Muhammed Sefâkûsî, *Ğaysü'n-Nef'a fi'l-Kırâati's-Seba*, thk. Ahmed Mahmûd Abdusseminî eş-Şâfiî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1425/2004), 11, 12; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, 86-111; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 123-160; Ünal, 104-117.

4. Kelimenin resm-i hattı ve telaffuzu ayrı olup, ancak manada değişikliğin olmaması şeklindeki ihtilaflar: (بَسْطَةً - بَسْطَةً)
5. Kelimenin resm-i hattı ve telaffuzu farklı olması, aynı zamanda mananın da değişmesi şeklindeki ihtilaflar: (أَشَدَّ مِنْكُمْ - أَشَدَّ مِنْهُمْ)
6. Takdim ve te'hir nedeniyle oluşan farklılıklar: (يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ) gibi. (يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ)
7. Resm-i hatta ve telaffuzda ziyâdelik ve noksanlık şeklinde meydana gelen farklılıklar. ¹²⁷ (وَوَصَّى - وَأَوْصَى) görüşlerini bu şekilde zikrederek ahruḥ'u seb'a'nın bu yedi kısmın dışında olmadığını belirtmiştir.

Bu konuda İbnü'l-Cezerî *en- Neşr*'de, İbn Kuteybe (ö. 276/889), İbn Abdi'l-Berr'in (ö. 463/1071) de aynı görüşü paylaştıklarını ifade etmektedir. Bununla birlikte "izhar, idgâm, ravm, işmâm, tefhîm, terkîk, med, kasr, imâle, feth, tahkîk, teshil, ibdâl, nakl" gibi vecihlerin lafız ve mana çeşitliliğini değiştiren ihtilaflar olmadığını belirtmiştir. Bunlar lafız ve mana ihtilafları olarak kabul edilseler dahi, bu durumda bunların birinci maddede zikredilen grupta yer alacağını da söyler.¹²⁸

Ahrufü's-seb'a konusunda şu değerlendirmelerle konuyu bitirmek isteriz. Bu farklılıklar, sahabenin ichtihadından değil Hz. Peygamber'den veya onun öğrettiği sahabeden öğrendikleri şekildeki uygulamalardan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle sahih senedle gelen bu kırâat farklılıklarının tamamını Kur'ân'dan kabul etmek gerekir.¹²⁹

Sahabenin Peygamberimiz'den aldığı kırâatlar farklılık arz etmektedir. Kimisi tek harf üzere, kimisi iki harf, kimisi de daha fazla olmak üzere kırâat almıştır. Her bir sahâbî öğrendiği kırâatı aldığı şekilde diğer insanlara aktarmıştır. Bunun en iyi örneğini daha önce de ifade ettiğimiz Hişâm b. Hakîm'in Mescid-i Nebevî'de namaz kıldırıldığı sırada Furkân Sûresi'ni farklı bir kırâat ile okumasından dolayı Hz. Ömer ile arasında yaşanan diyalogta görmekteyiz. İşte sahabe almış olduğu kırâata göre tilâvette bulunmuş ve daha sonra İslâm coğrafyasının sınırlarının genişlemesiyle birlikte gittiği yerlerde de bu kırâatı okumuş ve okutmuştur.¹³⁰ Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olduğunu bilmeyen sahabeler, zaman zaman birinin okuduğu kırâatın yanlışlığını söyleyerek Allah Rasûlüne bunu ilettiklerinde, O da

¹²⁷ İbnü'l- Cezerî, *en- Neşr*, 1/26-29; Suyûtî, *el-İtkân*, 1/106; Akbal, *Kur'ân-ı Kerim ve İlmi Kıraat Ders Notları*, 72,73; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 146.

¹²⁸ İbnü'l- Cezerî, *en- Neşr*, 1/26-29; el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kirâât*, 17-20; Akbal, *Kur'ân-ı Kerim ve İlmi Kıraat Ders Notları*, 72,73; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 146.

¹²⁹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 92, Akbal, *Kur'ân-ı Kerim ve İlmi Kıraat Ders Notları*, 73.

¹³⁰ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 5; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 5, 6; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi'l-Kirâât*, 31.

Kur'ân'ın bu şekilde yedi harf üzere nazil olduğunu bildirmiştir. Mekke ve Medine dışına İslam yayılıp bu coğrafya genişleyince Hz. Peygamber Kur'ân muallimlerini göndermeye başlamıştır. Farklı bölgelere giden Kur'ân muallimleri Allah elçisinden hangi kırâatı almışsa onu öğretmiş ve bu kırâat da zamanla o bölgede yaygın hale gelmiştir. Bu durum Peygamberimiz'den sonra halifeler döneminde de devam etmiştir.

Yedi harf ruhsatı çerçevesindeki kırâat farklılıkları, birbiriyle çelişki ve zıtlık oluşturmamaktadır. Bu kırâatlarla Müslümanlara Kur'ân'ı okumada kolaylık tanınmış ve böylece İslam dininin farklı lehçelere sahip kabileler arasında kolayca benimsenmesine ve yayılmasına vesile olmuştur. Bütün bunlar, bizlere sahih senedlerle ulaşan kırâatlarla ilgili mücadele ve tartışmaların caiz olmadığı, özellikle “Benim kırâatım doğru senin kırâatın yanlış” münakaşalarının yanlış anlayış olduğu sonucuna götürmektedir. Bu konuda Çetin'in: “Sahabe de kendisinin okuduğundan farklı bir kırâatla karşılaştığında muhatabına “Senin kırâatın yanlış” şeklinde bir ithamda bulunmamıştır. Bu nedenle sübûtu kati sahih bir kırâatı inkâr etmek ve tartışmak küfrü gerektiren bir sebep olarak görülmüştür.”¹³¹ sözlerine katıldığımızı belirtmek isteriz. Çünkü Allah kelamı Kur'ân, bizlere sahih senedle ulaşan kırâatlardan ulaşmaktadır. Âsım kırâatı Hafs rivâyeti nasıl ki Kur'ân olarak telakki ediliyorsa, Nâfi' kırâatı Verş rivâyeti de aynı şekilde Kur'ân'dır. Ülkemizde Âsım kırâatı Hafs rivâyeti üzere Mushaflar basılıp okunmakta iken Cezayir, Tunus, Fas, Moritanya, Çad, Kamerun, Nijerya, Mısır'ın batısında, Sudan'ın kuzeyinde ve birçok Batı Afrika ülkelerinde Nâfi' kırâatı Verş rivâyeti üzere Mushaflar basılıp okunmaktadır.¹³²

Yüce Allah tarafından Hz. Cebrâil aracılığıyla Kur'ân'ı doğru ve güzel okuma konusunda yetiştirilen Rasulullah (s.a.v.) da sahabeyi en iyi şekilde hazırlamıştır.¹³³ Hz. Peygamber, onlar arasından sesi güzel, hafızası güçlü olanları Kur'ân kırâatı hususunda teşvik etmiş ve özel olarak eğitmiştir. İşte bu özellikleriyle öne çıkan sahabe aracılığıyla kırâat ilmi sonraki nesillere aktarılmıştır. Onlar, Hz. Peygamber'in vefatından sonra da uzak diyarlara giderek almış oldukları kırâatı bulundukları yerlerde diğer insanlara öğretmek suretiyle bu ilme hizmet etmişlerdir.¹³⁴

¹³¹ Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 92-93.

¹³² el-Kudât vd., *Mukaddimât fî İlmi'l-Kırâât*, 63.

¹³³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 5.

¹³⁴ Birişık, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, 13.

2.2. Sahabe Dönemi (Oluşum)

Allah Rasûlü'nün sahabeye Kur'ân'ı okuduğunu, öğrettiğini ve sahabenin de ondan kırâatı öğrendiğini örnekleriyle daha önce de ifade etmiştik. Sahabe döneminde kırâat eğitim-öğretimini, “Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönem ve onun vefatı sonrası dönem” olmak üzere iki kategoride ele almak mümkündür. Sahabenin Kur'ân kırâatındaki metodu, Rasûlullah zamanında uygulanan hıfz, müşâfehe (ki onun içinde arz, semâ ve edâ da vardır) ve Mushafın kitabeti ile iştilal şeklinde devam etmiş ve sonraki kuşak olan tabîne bu bilgileri aktarmak şeklinde gerçekleşmiştir.¹³⁵ Bu nedenle Allah Rasûlü hayatta iken sahabenin Kur'ân öğrenme, öğretmedeki durumunu bir önceki başlıkta ele alındığı için bu konuya tekraren burada yer verilmeyecektir.

Hz. Peygamber'in Kur'ân kırâatını öğrettiği sahabeden bir kısmı bu alanda daha mahir olduğu için onları diğer insanlara Kur'ân öğretmek üzere vazifelendirdiğini bilmekteyiz.¹³⁶ Sahabe arasında Kur'ân kırâatı yönüyle öne çıkmış olan ve Rasûlullah zamanında Kur'ân'ın tamamını ezberleyerek ona arz eden ve hatta namazda ayetleri karıştırması durumunda kendisine hatırlatmasını istediği Übey b. Kâ'b'la¹³⁷ ilgili olarak Rasûl-i Ekrem: “Sizin en iyi Kur'ân okuyunuz, Ubey'dir.” buyurmuştur. Vahiy kâtiplerinden olan Übey b. Kâ'b, nazil olan ayetleri hem yazmış, ezberlemiş ve hem de Rasûl-i Ekrem'e okumuştur. Ayrıca o, Mescid-i Nebvî'de Medine Müslümanlarına ve şehre gelen yabancı heyetkilere Allah Rasûlü'nün emirleriyle Kur'ân öğretmiştir. Allah Rasûlü'nün “seyyidü'l-kurrâ” olarak övdüğü Übey b. Kâ'b'ı bir defasında çağırarak O'na “Allah sana Beyyine Sûresi'ni okumamı emretti” dediğinde, o da heyecan içinde “Allah size benim adım mı andı Ya Rasûlellah?” diye sorup ve ardından “Evet” cevabını aldığı da sevincinden ağlamıştır.¹³⁸ Übey b. Kâ'b, Rasûlullah'ın vefatından sonra da Kur'ân kırâatı ve tefsir eğitiminde önemli bir yere haizdir. Yine Onun, Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'ân'ın cem'i meselesinde Zeyd b. Sâbit'e yardım eden komisyonda ve Hz. Osman dönemindeki Kur'ân istinsâhı heyetinde olduğunu görmekteyiz. Hz. Ömer döneminde teravih namazının cemaatle kılınmasında bu iş için imam olarak tayin edilen de yine

¹³⁵ Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 43.

¹³⁶ Abdulaziz b. Süleyman İbrahim el-Müzeyyinî, *Mebâhis fi İlmi'l-Kırâât* (Riyad: Dâru Kunûz İşbilyâ, 1431/2009), 21.

¹³⁷ Tirmizî, “Menâkıb”, 33; Bünyâmin Erul, “Übey b. Kâ'b”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/273.

¹³⁸ Buhârî, “Fedâilü's-Sahâbe”, 31; Erul, “Übey b. Kâ'b”, 42/273.

odur.¹³⁹ İşte burada başta Übey b. Kâ'b. olmak üzere diğer sahabenin Hz. Peygamber sonrasında yaptığı çalışmalardan özet olarak bahsetmekle yetineceğiz.

Allah Rasûlü'nün döneminde kırâat yönüyle öne çıkanların başında konu hakkında gelen şu rivâyete göre dört kişinin adı geçmektedir. Bu rivâyette “Kur’ân’ı şu dört kişiden alınız: *Übey b. Ka’b* (ö. 33/654), *Muâz b. Cebel* (ö. 17/638), *Abdullah b. Mes’ûd* (ö. 32/653), *Mevlâ b. Ebû Huzeyfe Sâlim b. Ubeyd b. Rebîa* (ö. 12/633)¹⁴⁰ buyrulmuştur. İsmi bu haberde geçen sahabeleri, daha sonraki dönemlerde de Kur’ân eğitim-öğretim hizmetinde öne çıkan muallimler olarak göreceğiz.

İslam devletinin sınırlarının genişlemesiyle Kur’ân kırâatında mâhir olan sahabe diğer bölgelere (özellikle Hz. Ömer döneminde) gönderilerek, Kur’ân eğitim-öğretimi öğrendikleri şekilde ifa etmişlerdir. Bunlar arasında Übey b. Kâ'b ve Ebû'd-Derdâ Şam'da; Ebû Musa el-Eş'arî Basra'da; Abdullah b. Mes'ûd Kûfe'de, Rasûlullah'tan öğrendikleri kırâatı oradaki insanlara öğretmişlerdir.¹⁴¹ Fakat bu dönemde Kur’ân kırâatını öğretenlerin sadece bu isimlerden oluşmadığını, daha önce bu alanda mâhir olarak zikrettiğimiz sahabenin ve onlardan başka da birçok kişinin olduğunu unutmamak gerekir. Çünkü Kur’ân eğitim-öğretimi ile ilgili Kur’ân’dan, hadislerden gelen emir ve tavsiyeler, Müslümanlar’a öğrendiklerini başkalarına da öğretme arzusu/sorumluluğunu da beraberinde getirmiştir.

Hz. Peygamber'den Kur’ân öğrenen sahabe, bulundukları beldede onu öğrendiği şekilde diğer insanlara öğretmişlerdir. Zira Hz. Ali, “*Rasûlullah'ın, Kur’ân'ı öğrendiğiniz şekilde okuyunuz*” buyurduğunu bizlere nakletmektedir.¹⁴² Bu nedenle onlar da Allah kalamını diğer insanlara kendilerinin öğrendikleri gibi en iyi şekilde öğretmeye özen göstermişlerdir. Fakat her birinin öğrendiği kırâat, yedi harf ruhsatı çerçevesinde aynı olmadığı için farklılık gösterebilmiştir. Böyle olunca da, Hz. Peygamber dönemi ile başlayan kırâat farklılığı, daha da artmaya başlamış ve zaman zaman çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Çünkü İslam coğrafyasının sınırları genişlemiş, farklı dil ve lehçelerden, şivelerden oluşan Müslüman bir toplum meydana gelmiştir. İslam diniyle yeni tanışmış, Kur’ân’ı hocasının öğrettiği şekliyle öğrenmeye başlamış, ancak bulunduğu dönemde ve bölgede okunan/okutulan kırâat dışındakiler hakkında fazlaca bilgisi olmayan

¹³⁹ Erul, “Übey b. Kâ'b”, 42/273.

¹⁴⁰ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur’ân”, 8; Suyûtî, *el-İtkân*, 1/155.

¹⁴¹ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 53.

¹⁴² İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 47.

bu Müslümanlar; hac, ticaret ve fetihler için hazırlanan ordudaki askerler ile bir araya gelince ve kendi okuduğunun dışında farklı bir kırâat duyunca, diğerinin kırâatının yanlışlığına hükmetme yönelimine gidebilmişlerdir. Allah Rasûlü de hayatta olmadığı için kendisine götürüp halledebilecekleri biri olmayınca da, zaman zaman birbirlerini okudukları kırâattan dolayı tekfir edecek dereceye gelebilmişlerdir.

2.2.1. Kur'ân'ın Cem'i ve Kırâat Talimi

Hiz. Muhammed (s.a.v.) döneminde Kur'ân'ın tamamı bir anda nazil olmayıp, olaylar ve durumlar karşısında parça parça indirilmiş olmasından dolayı hafızalarda muhafaza edildiği şekliyle baştan sona bir araya getirilememiştir. Çünkü Rasûlullah hayatta iken vahyin inişi devam ediyordu. Vefatından kısa bir süre öncesinde gelen en son vahyin zamanı ile ilgili farklı görüşler varsa da, bunlar arasından en kabul göreni dokuz gece (on gün) olan görüştür.¹⁴³ Ancak bu dönemde Kur'ân iki kapak arasına getirilmemiş, dağınık halde de olsa, yazılı ve şifahî olarak, sahabenin bazıları namazlarda okuyacakları kadar, bazıları da tamamını ezberlemiş olarak onu okuyor ve muhafaza ediyordu.¹⁴⁴ Zira daha önce de ifade edildiği üzere Allah Rasûlü nazil olan ayetleri önce kendisi ezberlemiş, vahiy kâtiplerine yazdırmış sonrasında ise sahabeye okumuş ve okutmuştu.

Rasûlullah döneminde yazılan ayetler bir arada derlenerek kitap haline getirilmemiştir. Hiz. Peygamber döneminde Kur'ân'ın bir araya toplanması gibi bir zorunluluk da ortaya çıkmamıştır.¹⁴⁵ Allah Rasûlü'nun bir otorite olarak Müslümanlar arasında bulunmakta ve herhangi bir durumda O'na müracaat söz konusu olmaktadır. Bu Kur'ân için de geçerli bir durumdur.¹⁴⁶ Ancak Rasûl-i Ekrem'in vefatından sonra Hiz. Ebû Bekir (ö. 13/634) döneminde irtidât (dinden dönme) olayları meydana gelmiş ve Yemâme savaşında (12/633) yetmiş kadar hafız şehit olmuştu. Bu şehitler arasında Kur'ân kırâatında önde gelenler arasında yer alan ve Rasûlullah'ın kendisinden Kur'ân öğrenilmesini tavsiye buyurduğu Mevlâ b. Ebû Huzeyfe Sâlim b. Ubeyd b. Rebîa gibi ünlü isimler de vardı.¹⁴⁷

Hiz. Peygamberin vefatından sonra Hiz. Ebû Bekir, Ridde savaşları nedeniyle sahabeden birçok kurrânın şehit olması üzerine Hiz. Ömer'in teklifiyle Kur'ân'ın bir araya

¹⁴³ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, 32.

¹⁴⁴ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, 39.

¹⁴⁵ Bk. Zürcânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/204.

¹⁴⁶ Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 114.

¹⁴⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 7/49.

getirilmesini kararlaştırdı.¹⁴⁸ Bu konuda Hz. Ebû Bekir, ilk önceleri Allah Rasûlü'nün yapmadığı bir şeyi yapmış olma gibi bir duruma sebebiyet vereceği endişesi taşısa da Hz. Ömer'in feraseti ve ileride karşılaşılabilecek sorunlar ve bu işin ehemmiyeti karşısında ikna oldu. Kur'ân malzemelerinin derlenmesi için Zeyd b. Sâbit ile de yapılan istişare sonucunda onun başkanlığında bir komisyon marifetiyle bu cem' meselesine karar verdi. Zeyd de bu amaçla Kur'ân'ın yazılı olduğu hurma dalları, beyaz taş parçaları ile Müslümanların hafızalarından araştırmaya başladı.¹⁴⁹ İbn Mücâhid *Kitâbü's-Seb'a*'nın mukaddime kısmında "Kur'ân'ın cem'inde Zeyd b. Sâbit'in başkanlığında Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Osman, Hz. Ali, Talhâ, Huzeyfe b. Yemân, Ebû Derdâ, Ebû Hureyre, Ebû Musa el-Eş'arî'nin Hz. Ömer'in evinde bir araya gelerek bu derlemeyi istişare etmek üzere toplandığını"¹⁵⁰ belirtir.

Zeyd b. Sâbit'in Kur'ân'ın cem'i meselesinde seçilmesinin sebepleri arasında onun genç, hafızasının güçlü oluşu, vahiy kâtipliği yapmış olması, Kur'ân'ı Hz. Peygamber döneminde ezberleyen ve en iyi bilenler arasında olması, arza-i ahîrede bulunmuş olması, herhangi bir şeyle itham edilmemiş olması sayılabilir.¹⁵¹ Kevserî (ö. 1952) bu sebepler arasında Medine'de ikamet etmesini de zikreder. Kur'ân kırâatında meşhur olan sahabilerden Abdullah b. Mes'ûd'a bu işin tevdi edilmemesinin nedenini, onun o dönemde Kûfe'de kırâat eğitim-öğretimiyle yoğun bir şekilde görevini bırakıp gelmesinin oradaki faaliyetleri olumsuz etkileyeceğini ifade eder. Ayrıca Zeyd b. Sâbit'in merkez şehir Medine'de bulunmasının da onun tercih edilmesinde etkili olduğunu belirtir.¹⁵²

Hz. Ebû Bekir döneminde gerçekleştirilen Kur'ân'ın derlenmesi işinde, vahiy kâtiplerince yazılan nüsha ve hafızalardaki Kur'ân ile yetinilmemiştir. O dönemde Kur'ân nüshalarının çok sayıda olmaması, ileride bu nüshaların da kaybolması endişesini doğurmuştur. Ayrıca sahabenin elinde kendileri için bulundurdıkları nüshalar da tam bir kontrolden geçirilmemişti. Arap yazısının da tam gelişmediği bir dönemde hatalı olabilecek yazımların ileride Müslümanlar arasında ihtilafa sebebiyet vereceği endişesi

¹⁴⁸ İbn Mücâhid, "Mukaddime", *Kitâbü's-Seb'a*, 6; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an Meân'il-Kırâât*, thk. Abdulfettâh İsmâil Şebli, (Kahire: Matbatu Nahda Mısır, ts.), 57, 58.

¹⁴⁹ Bk. Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 3; Tirmizî, "Kitâbü Tefsîri'l-Kur'ân", 10; Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 54; es-Sicistânî (İbn Ebî Davûd), *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/201, 202; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an Meân'il-Kırâât*, 58, 59; Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-Mukni' fî Resmî Mesâhifi'l-Emsâr mea Kitâb en-Nakt*, thk. Arthur Jeffery, (İstanbul: Matbatü'd-Devlet, 1932), 3, 4; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, 48, 49.

¹⁵⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 6.

¹⁵¹ Bk. Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an Meân'il-Kırâât*, 58, 59; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, 49.

¹⁵² Muhammed Zâhid Kevserî, *Makâlâtü'l-Kevserî*, (Kahire: Mektebetü't-Tevfikiyye, ts.), 29.

taşınmaktaydı. Yine sahabenin Kur'ân bilgisi ve ezber durumu aynı seviyede değildi. Tilâveti neshedilen ayetleri bilmeyenlerin muhtemel olması, günlük yaşam için insanların işleri ile meşgul olması, arza-i ahîrede herkesin bulunamaması gibi nedenlerle Kur'ân'ı derleme işi kararlaştırılmış ve belirli kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Hz. Ebû Bekir döneminde gerçekleştirilen Kur'ân'ın derlenmesi işinde, vahiy kâtiplerince yazılan nüsha ve hafızalardaki Kur'ân ile yetinilmemiştir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Zeyd b. Sâbit'ten Mescid-i Nebevî'nin kapısında durarak iki şahitle birlikte Allah'ın kitabından bir şey getirilmesi halinde bunun yazılmasını istemiştir. Buradaki amaç, getirilen nüshaların Allah Rasûlü'nün huzurunda yazıldığıнын ve bunun iki şahitle teyit edilmesini hedefliyordu.¹⁵³ Ebû Şâme'nin *el-Mürşidü'l-Vecîz*'de, Ebû Hasen'in de *Cemâlü'l-Kurrâ*'da belirttiği gibi iki şahitten kasıt, “Hz. Peygamber'in huzurunda yazıldığına dair iki şahidin olmasıdır. Zira bundan kasıt ezber olmuş olsaydı, Zeyd Kur'ân'ın tamamını zaten ezberlemişti.”¹⁵⁴ şeklinde izah etmektedir. Ancak bu iki şahitten kastın ezber ve yazılı nüsha olduğu görüşünü de savunanlar vardır.¹⁵⁵ Burada önemli olan Kur'ân'ın derlenmesinde kitabet ve şifahî aktarımın dikkate alındığını, getirilen ayet için sadece o kişinin ezberiyle yetinilmediğini ve diğer Müslümanlarca da onun ezbere bilindiğini, ayrıca getirilen ayetler için iki şahit istenmesinin bu işin ne kadar titiz bir şekilde yapıldığını ortaya koymaktadır.¹⁵⁶ Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'ın cem'i meselesinde göstermiş olduğu hassasiyetinden dolayı “Allah, Ebû Bekir'e rahmet eylesin, O, Kur'ân'ı iki kapak arasına getirip toplayan ilk kişidir, Mushaf ile ilgili en büyük mükâfat onundur.”¹⁵⁷ sözleriyle yapılan işin önemini belirtmiştir. Peygamberimiz'in vefatından hemen sonra onun, Kur'ân eğitiminden geçmiş olan sahabenin ilk döneminde Kur'ân cem'inin takdir edilecek bir titizlikle gerçekleştirmesi, kırâat tarihinde büyük bir hizmet olarak görülmelidir.

Hz. Ebû Bekir döneminde Zeyd b. Sâbit tarafından cem' edilerek Mushaf halini alan bu Kur'ân sayfaları, tilâveten neshedilmemiş ayetleri içeriyordu. Yine bu Mushaf, Hz. Peygamber'e indirilen sahih kırâatları içine alacak şekilde ahurfü's-seb'a kapsamında olan

¹⁵³ Sicistânî (İbn Ebî Davûd), *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/157; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/257; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 119.

¹⁵⁴ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, 55.

¹⁵⁵ Bk. Mehmet Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 53-58.

¹⁵⁶ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 37.

¹⁵⁷ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, 53, 54.

kırâatlara izin veriyordu. Ayrıca bu Mushaf sahabenin icmâmı alarak burada yazılı olanların tevâtürle nakledilmesini de sağlamaktaydı.¹⁵⁸

Hız. Ebû Bekir döneminde irtidât (dinden dönme) olayları sebebiyle meydana gelen Yemâme savaşı (12/633) göz önünde bulundurularak cem' işine başlanmıştır. Zeyd b. Sâbit tarafından gerçekleştirilen cem' faaliyetinde bir yıl kadar bir sürede¹⁵⁹ farklı malzemeler üzerine yazılmış olan Kur'ân nüshaları bir araya getirilmiş veya deri parçası üzerine yeni bir metin yazılması şeklinde (Mushaf) oluşturulmuştur.¹⁶⁰ Söz konusu Mushaf Hız. Ebû Bekir'den sonra Hız. Ömer'de, onun da vefatıyla Hız. Ömer'in kızı Hız. Hafsa'da (ö. 45/665) kalmıştır.¹⁶¹

Hız. Ebû Bekir ve ondan sonra Hız. Ömer döneminde kırâat eğitimi sahabenin hafızalarında olan ve kendilerinin edindiği Kur'ân metinlerinin yazılı olduğu parçalardan yapılmıştır. Bu dönemde Rasul-i Ekrem'den öğrendiği kırâat doğrultusunda diğer insanlara yedi harf ruhsatı çerçevesinde kırâat öğretmiştir.¹⁶² Özellikle Kur'ân muallimi olarak daha önce zikrettiğimiz sahabe arz ve semâ usulleriyle kırâat aktarımında bulunmuştur. Bunun örneklerinden biri Hız. Ömer döneminde, Ebû Musâ el-Eşârî'nin (ö. 42/662) Basra'ya vali ve kadı olarak tayin edilince orada insanlara Kur'ân öğretmesidir.¹⁶³ Bu durum, devletin üst kademelerine atanma kriterinde kırâatı iyi olanın tercih sebebi olduğunu; devlet yetkililerinin Kur'ân kırâtını öğretmek için seferber olduklarını bize göstermesi açısından da önemlidir.

2.2.2. Kur'ân'ın İstinsahı ve Kırâat Tedrîsine Yansıması

Hız. Ebû Bekir döneminde cem' edilen Mushaf, bir tane olup o da İslam beldesinin o zamanki merkezi olan Medine'de idi. Bu Mushafla Kur'ân'ın derlenmesi amaçlanmış olup, okumalar ise daha çok ezbere dayalı yapılmaktaydı. Yani eldeki tek bir Mushaf'tan bütün

¹⁵⁸ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/209; Akdemir, Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 38.

¹⁵⁹ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 38.

¹⁶⁰ İbn Mücâhid, "Mukaddime", *Kitâbü's-Seb'a*, 6; Osman Kesioğlu, *Nuzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 95; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 122.

¹⁶¹ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 3; Sicistânî (İbn Ebî Davûd), *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/202; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an Meân'il-Kirâât*, 60; Dâni, *el-Mukni' fi Resmi Mesâhifi'l-Emsâr mea Kitâb en-Nakt*, 4; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/7; el-Müzeyyinî, *Mebâhis fi İlmi'l-Kirâât*, 22; Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, 59.

¹⁶² İbn Mücâhid, "Mukaddime", *Kitâbü's-Seb'a*, 7; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 46, 47.

¹⁶³ Gânim Kaddûrî Hamed, *Muhâdarât fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (Amman: Dâru Ammâr, 1423/2003), 116; M. Yaşar Kandemir, "Ebû Musâ el-Eşârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/191.

müslümanların kırâat etmesi mümkün değildi.¹⁶⁴ Bu nedenle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde mushafın kırâat-eğitim öğretiminde fazlaca bir etkisinden bahsedilemez.¹⁶⁵ Ancak Hz. Ömer döneminde İslam coğrafyasının sınırlarının genişlemesi sonucu farklı kabile ve lehçelere mensup Araplar ile birlikte, Arapça dışındaki lisanlar ile konuşanlardan da Müslüman olanlar Kur’ân’ı öğrenmek durumundaydı. Ayrıca o dönemde kırâat eğitim-öğretimi Basra, Kûfe ve Şam’da hafızaya dayalı olarak yapılmaktaydı. Bu yerlerde sahabeden her birinin hocasından ahru’fû’s-seb’a ruhsatına göre aldığı şifahî kırâatın farklı oluşu, onların bu kırâatları tabîine öğretimine sirayet etti ve zamanla bu farklılıklar birtakım sıkıntıların yaşanmasına neden oldu.

Bu dönemde kırâat alanında önde gelenler, Rasul-i Ekrem’den veya sahabeden öğrendiği kırâatı diğer insanlara öğrettiler. Ancak bunların Rasûlullâh’tan aldıkları kırâat edâları da bazen farklı olabiliyordu.¹⁶⁶ Özellikle Kur’ân muallimi olarak daha önce zikrettiğimiz sahabeler gittikleri yerlerde aldıkları kırâat üzere arz ve semâ usulleriyle Kur’an tedrisatı yapıyorlardı. Onlardan kırâat öğrenenler arasında diğer kırâatlar hakkında bilgi sahibi olunmaması nedeniyle, farklı kırâatlarla karşılaşılması durumunda zaman zaman aralarında tartışmalar yaşanıyordu. Çünkü onlar sadece kendi hocalarından öğrendikleri kırâatı biliyordu. Dolayısıyla kendi öğrendikleri ve okudukları kırâatın dışındaki bir okuma hatalı olarak görülüyordu.

Yedi harf ruhsatı çerçevesindeki kırâat farklılıklarının yanı sıra Hz. Peygamber ve sahabe döneminde kendileri için edinmiş oldukları Kur’ân parçaları üzerine onun tefsiri mahiyetinde birtakım şeyleri not olarak yazmaları da, bunları bilmeyenlerce kırâat zannedilerek onları okumaya sevk ediyordu. Bunlara örnek olarak, Sicistânî’nin (İbn Ebî Davûd) (ö. 316/929) *Kitâbü’l-Mesâhif* adlı eserinde rivâyetleri ile birlikte zikrettiği “İbn Abbas’ın kendine ait mushafında (لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ)¹⁶⁷ ayetinin devamında (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى) (في مَوَاسِمِ الْحَجِّ)¹⁶⁸; “Hz. Aişe’nin mushafında (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى) (في مَوَاسِمِ الْحَجِّ)¹⁶⁹ ayetinin devamında (الصَّلَاةِ الْعَصْرِ)¹⁷⁰ gösterilebilir. Tefsiri mahiyette yazılmış olan bu açıklamalar,

¹⁶⁴ Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 50; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 40.

¹⁶⁵ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 104.

¹⁶⁶ İbn Mücâhid, “Mukaddime”, *Kitâbü’s-Seb’a*, 7; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 46, 47.

¹⁶⁷ Bakara, 2/198.

¹⁶⁸ Sicistânî (İbn Ebî Davûd), *Kitâbü’l-Mesâhif*, 1/341-344; Şen, *Kur’ân’ın Metinleşme Süreci*, 245.

¹⁶⁹ Bakara, 2/238.

¹⁷⁰ Sicistânî (İbn Ebî Davûd), *Kitâbü’l-Mesâhif*, 1/365-370; Şen, *Kur’ân’ın Metinleşme Süreci*, 245.

zamanla kırâat olarak telakki edilmeye neden olmaktaydı. Gerek edâya dayalı gerekse ferş-i hurûfa dayalı bu farklılıklar, Müslümanlar arasında tefrikaya sebebiyet vermekteydi.

Kırâat farklılıklarının Müslümanlar arasında bazen birbirlerini tekfir etme boyutuna ulaşması, halife Hz. Osman'ı endişelendirmiştir. Özellikle kırâat farklılıklarının bariz bir şekilde yaşandığı olay, hicri 25. yılın başlarında¹⁷¹ Ermenistan-Azerbaycan seferi sırasında Şam ve Iraklı askerler arasında kırâat farklılıkları sebebiyle ihtilaf çıkması en önemli hadisedir. Çünkü her bir grup kendi bölgesinde okunan/okutulan kırâatı öğrenmişti. Bu nedenle her bir grup kendi kırâatının daha doğru olduğunu iddia ediyor ve aralarında tartışmalar oluyor ve hatta bu durum birbirlerini tekfirle itham edecek seviyeye ulaşıyordu. Bu seferde komutan olan Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656), Medine'ye döndüğünde evine uğramadan Hz. Osman'a giderek bu ihtilaftan bahsederek, bu duruma bir çare bulunması için müracaat etti. “Bu ümmet, Yahûdi ve Hristiyanların ihtilafa düştüğü gibi ihtilafa düşmeden bu işi hallet” diyerek durumun vehametini bildirdi. Bunun üzerine Hz. Osman (ö. 35/656); Kur'ân kırâatında ve kitâbetinde uzman olan ensardan Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) ile muhacirlerden Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm (ö. 73/692), Sâid b. Âs (ö. 59/679) ve Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm'ın (ö. 43/664) yer aldığı bir komisyon oluşturdu. İhtilafa düştükleri yerlerde Kureyş lehçesini esas almalarını ve istinsah için de Hz. Hafsa'da bulunan Mushaf'ı isteterek Zeyd'in bu faaliyete başlamasını emretti.¹⁷² Taberî *Câmiü'l-Beyân*'da bu konuyla ilgili olarak “Bu seferde Iraklı ve Şamlı askerler vardı. Şamlılar, Übey b. Kâ'b'ın kırâatını okudukları için Irak ehlinin okuduğu kırâatı duymamışlardı. Bu sebeple Irak ehlini tekfir ediyordı. Iraklılar ise İbn Mes'ûd kırâatını okudukları için Şamlıların kırâatını duymamışlardı. Bu nedenle de Iraklılar, Şam ehlini tekfir ediyordu.”¹⁷³ sözleriyle kırâat farklılığının tartışmaya götüren boyutunu anlatmaktadır. İşte bu nedenle, o dönemde oluşan bu farklılıkların mümkün olduğunca yazıyla kaydedilmesi ve kontrol altına alınması hedeflenmekteydi.

Bu dönemde kırâat farklılığı nedeniyle Müslümanların birbirleriyle cedelleşmelerinin altında yatan sebep, Kur'ân'ın muhafazasına göstermiş oldukları hassasiyettir. Diğer bir ifadeyle, yedi harf ruhsatı çerçevesindeki farklı kırâatlar hakkında bilgisi olmayanların, Kur'ân'ın tahrif ve tağyirden muhafazasına yönelik gösterdikleri bir

¹⁷¹ Bk. Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, 246, 247.

¹⁷² Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 3; İbn Mücâhid, “Mukaddime”, *Kitâbü's-Seb'a*, 7; Sicistânî (İbn Ebî Davûd), *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/195, 196, 200, 202; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/7; el-Müzeyyinî, *Mebâhis fi İlmi'l-Kırâat*, 22.

¹⁷³ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 55.

hassasiyet olarak bu mesele görülmelidir. Zira günümüzde de farklı kırâat ve rivâyetlerden haberi olmayıp sadece Âsım kırâatı Hafs rivâyeti üzere okuyan/okutan kişi, seb'a-aşere üzere okunuşları duyduğunda onları yanlış olarak telakki edebilmekte ve aynı tepkiyi gösterebilmektedir.

Hz. Osman dönemindeki Kur'ân istinsahı görüldüğü üzere yazılı malzemeyi derleyip muhafaza altına almak değil, yedi harf/ahrufü's-seb'a ruhsatı doğrultusunda oluşan kırâat farklılıklarının mümkün olduğunca yazıyla kayıt ve kontrol altına alınmasıdır.¹⁷⁴ Bu farklılıkların temelinde ise kırâat, Hz. Peygamber'den, sahabeden nasıl öğrenilmişse o şekilde okunmalı ve okutulmalı düsturunun olmasıdır. İbn Mücâhid (ö. 324/935) *Kitâbü's-Seb'a*'da “Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Şam bölgelerinde o dönemde öncekilerden aldıkları şekilde kırâat ettiler, hangi tarîk üzere ve yöntemle aldılarsa o şekilde sürdürdüler” demektedir. Ardından da bunun gerekçesini; “Hz. Ömer (ö. 23/644), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Urve b. Zübeyr b. Avvâm (ö. 94/713), Muhammed b. el-Münkedir (ö. 131/748), Ömer b. Abdulaziz'den (ö. 101/720) (القراءة سنة، فافقوه كما تجدونه؛ القراءة سنة يأخذها الآخر عن) الأول؛ قراءة القرآن سنة يأخذها الآخر عن الأول؛ القراءة سنة، فافقوا كما قرأ أولكم؛ إنما قراءة القرآن سنة من أوله؛ قراءة القرآن سنة يأخذها الآخر عن الأول؛ القراءة سنة، فافقوه كما غلتموه (السنن، فافقوه كما غلتموه)¹⁷⁵ senedleriyle birlikte ayrı ayrı zikreder.

Bu dönemde farklı şehirlerde her birinin hocasından Hz. Peygamber ve sahabeden öğrendiği şekilde kırâat okuması/okutması tartışmaların oluşmasına neden olmuştur. Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), *el-İbâne*'de bu farklılıkları: “a) Lafızda olup manada olmayan, b) lafızda ve manada farklılık olması (بیسیرکم، یشیرکم), c) mevcut nüshalardaki hatta uyan veya uymayan ziyâde/noksanlık (وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى), (الذَّكَرَ) kelimesinin eksik olarak (فَيَقْتُلُونَ، وَمَا خَلَقَ وَالْأُنثَى) şeklinde olması, d) takdim veya tehir nedeniyle olan farklılık (وَيُقَاتِلُونَ، طَلح) harekede veya kelimenin yapısındaki harflerde meydana gelen değişim (منضود، طلع منضود)¹⁷⁶ şeklinde sıralamaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz farklılıklar, bölgelerdeki kırâatların birbirinden farklı olmasını beraberinde getirmiştir. Çünkü öğrenilen kırâatın sahabeden tabîine aktarımı da aynı usuldeki öğretimle devam etmiştir.

Kırâattaki farklılıkların Müslümanların birbirini tekfir edecek seviyeye getirdiği bu durumu önlemek amacıyla Hz. Osman döneminde bir heyet oluşturulur. Zeyd b. Sâbit başkanlığında oluşturulan istinsah heyetinin farklı rakamlar zikredilse de “Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm (ö. 73/692), Said b. el-Âs (ö. 59/679),

¹⁷⁴ Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 106.

¹⁷⁵ Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 49-52.

¹⁷⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an Meân'il-Kırâât*, 63.

Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm (ö. 43/664), Ebân b. Said (ö. 13/634), Übey b. Ka'b (ö. 33/654), Abdullah b. Abbas (ö. 68/688), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Abdullah b. Amr b. Âs (ö. 65/685), Enes b. Mâlik (ö. 93/711), Mâlik b. Ebî Âmir (ö. ?), Kesîr b. Eflâh (ö. ?)" olmak üzere on iki kişiden oluştuğu belirtilmektedir.¹⁷⁷ Bunlar arasında Zeyd b. Sâbit'in yazısının iyi olması ve Saîd b. el-Âs'ın Arapça bilgisinin iyi olması, asıl sorumluluğu onlara yüklemiştir. Hz. Osman "İnsanların en iyi yazanı kim?" diyerek sorduğunda "Rasûlullah'ın kâtibi Zeyd b. Sâbit'tir" ve ardından "İnsanların Arapça'sı en iyi olan kimdir?" diye sorduğunda ise "Saîd b. Âs" diye cevap vermeleri üzerine o da "Saîd b. Âs imlâ ettirsin (söylesin), Zeyd de yazsın" sözü¹⁷⁸ bu işin ehline tevdi edildiğinin göstergesidir. Kur'an'ın cem'i meselesinde Zeyd'in tercih edilmesinin gerekçelerini ilgili yerde ifade ettiğimiz için bunlara burada tekraren yer verilmeyecektir. Ancak Saîd b. Âs için kaynaklarda "İnsanlar içinde lisanı en fasih ve lehçesi Hz. Peygamber'e en yakın kişi"¹⁷⁹ olarak nitelendirilmesi önemli bir durumdur. Maşalı *Kur'an'ın Metin Yapısı* adlı eserinde, Saîd b. Âs'ın dikte/söyleme işinin resm-i Mushaf yazımında ihtilaf olması halinde Kureyş lehçesinin esas alınmasına, ayrıca bu durumun "resm-i mushaftaki -özellikle hemze ile ilgili- yazımların nedenini açıklama bakımından önemli olduğuna"¹⁸⁰ değinmektedir.

İstinsâh esnasında Hz. Ebû Bekir döneminde cem' edilen ve Hz. Hafsa'dan getirtilen nüsha esas alınmak suretiyle birtakım prensipler belirlenmiştir. Buna göre arza-i ahîrede tilâveti kesinleşmiş kırâatlar alınacak, tilâveten mensuh ayetlere yer verilmeyecektir.¹⁸¹ Komisyondakiler arasında yazım konusunda herhangi bir ihtilaf olması durumunda Kureyş lehçesi esas alınacaktır.¹⁸² Yazım ihtilafı ile ilgili olarak birçok kaynakta zikredilen (التَّابُوت) kelimesindeki "ta" harfinin açık "ta" ile mi, yoksa kapalı "ta" ile mi yazılacağı ihtilaf konusu olmuşsa da Hz. Osman ile istişare sonucunda açık "ta" (ت) şeklinde olması kararlaştırılmıştır.¹⁸³ Sûrelerin tertibi ise günümüzde mevcut olan Kur'an'larda olduğu

¹⁷⁷ Bk. Sicistânî (İbn Ebî Davûd), *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/196, 213, 214; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, 60; Suyûtî, *el-İtkân*, 133; Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, 252, 253; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 42.

¹⁷⁸ Sicistânî (İbn Ebî Davûd), *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/209; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, 60; Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, 254; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 43.

¹⁷⁹ Sicistânî (İbn Ebî Davûd), *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/211; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, 65;

¹⁸⁰ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 71.

¹⁸¹ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 55, 56; Sicistânî (İbn Ebî Davûd), *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/213, 214; Demirci, *Kur'an Tarihi*, 128.

¹⁸² Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'an", 3; Sicistânî (İbn Ebî Davûd), *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/196, 200; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, 64; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/7; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 106.

¹⁸³ Tirmizî, "Tefsîr", 9 /19; Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 55; Sicistânî (İbn Ebî Davûd), *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/199; Demirci, *Kur'an Tarihi*, 129; Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, 249; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 44.

şekliyle düzenlenecektir.¹⁸⁴ Daha önce örneği verildiği şekildeki tefsir kabilinde olan kişisel mushaflarda yazılı metinler burada yer almayacaktır.

Hız. Osman döneminde istinsah edilen nüshaların en önemli özelliği bu nüshalarda yedi harf ruhsatı çerçevesinde arza-i ahîrede okunan kırâatları mümkün olduğunca istinsah edilen Mushaflara yazarak bir bütünlüğü sağlamaktır. Zira Kur'ân'ın derleme işi daha önce halledilmiş ve Mushaf iki kapak arasına alınmıştı. Burada yapılan faaliyet ise kırâatların cem'ini ve tesbitini yapmaktır. Bu nedenle bu Mushaflarda nokta, hareke vb. işaretler konulmamıştır. Her ne kadar noktalama o dönemde kullanılmıyor dene de Hamîdullah, Hız. Ömer döneminde gönderilen idari mektuplarda bu işaretlerin kullanıldığını resmî belgelerle teyit etmektedir.¹⁸⁵ Öyleyse Mushaf gibi önemli bir kitapta harekelemenin kullanılmaması bilinçli bir tercihtir. Bu durumda sahih senedle gelen her bir kırâat mümkün olduğunca Mushaf'ta yazılacaktı. Birbirinden kelime yapısı itibarıyla farklılık arz eden kelimeler ise aynı Mushaf'a yazılması halinde karışıklığa sebebiyet vereceği için farklı Mushaf'ta yazılacaktı.¹⁸⁶ Doğal olarak yapılan çalışmada ferş-i hurûfa ait olmayan, fonetik ile ilgili (feth, beyne, imâle, nakil, ibdâl, teshîl, tahkîk vb.)¹⁸⁷ uygulamalar ise zaten mushaftan ziyade okumayı ilgilendirdiği için bunlara yer verilmeyecekti

Hız. Osman döneminde arza-i ahîrede tilâveti kesinleşmiş, ahru'fî's-seb'a ruhsatı çerçevesindeki kırâatların istinsah edilen Mushaflara yazılma usûlünü, Dâni *el-Mukni'* adlı eserinde izah etmektedir. Dâni, "Hız. Osman'ın, Yüce Allah'ın indirdiği ve Rasûlullah'tan işitilen ve öğrenilen kırâatların tamamının bir tek mushafta gösterilmesi için farklı olan kelimelerin iki defa yazılması gerekiyordu. Bu durum karışıklığa sebebiyet vereceği için içine sinmedi. Onun, (kelimenin iskeletindeki) farklılıkları bazılarında sabit tutmak, bazılarında ise hafzetmek suretiyle Mushaflara ayrı ayrı yazmayı tercih etmeyi kararlaştırdığını" belirtir.¹⁸⁸ Bu çalışmadaki Mushafların yazım usûlünün daha iyi anlaşılması için aşağıdaki örneklere bakmak gerekir.

Hız. Osman Mushaflarında noktalama ve hareke kullanılmadığı için kelimenin iskeletinde değişim olmayan yerlerde kırâat farklılığı olan "اَنْتُمْ كَبِيرٌ"¹⁸⁹ ayeti, diğer kırâatte

¹⁸⁴ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/211.

¹⁸⁵ Hamîdullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 54; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 46.

¹⁸⁶ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 146, 147; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 44, 45.

¹⁸⁷ Bu tanımlar, ikinci bölümde ayrıntılı bir şekilde kırâat imâm ve ravîlerinin uygulamalarıyla verilecektir.

¹⁸⁸ Dâni, *el-Mukni' fî Resmi Mesâhifi'l-Emsâr mea Kitâb en-Nakt*, 123.

¹⁸⁹ Bakara, 2/219.

(daha sonra imamlara nisbet edildiğinde Hamza, Kisâî)¹⁹⁰ “إِثْمٌ كَثِيرٌ” şeklinde okunmaktadır.¹⁹¹ Bu kelimedeki örnekte kelime iskeletinde değişim olmayan yerleri her okuyucu kendi hocasından öğrendiği şekilde okuyabilmektedir ve istinsah edilen bütün nüshalarda aynıdır.

Kelimenin iskeletinde değişimin olmadığı “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بَنِي قَنْبَلٍ”¹⁹² bir diğer ayette yine nokta ve hareke olmadığında “قَنْبَلٍ” şeklindeki okuyuş (daha sonra imamlara nisbet edildiğinde Hamza, Kisâî, Halefî'l-Âşir)¹⁹³, “قَنْبَلٍ” şeklinde diğer kırâatlardaki okuyuşa müsait olduğu için bu dönemde istinsah edilen bütün nüshalarda farklılık olmaksızın yazılmıştır. (İstinsah edilen Mushaflardaki aynı kelimeler için ed-Dânî'nin çalışmaları bizlere ışık tutacağı için ilgili yere müracaat edilebilir.)¹⁹⁴

Hiz. Osman dönemindeki istinsah çalışmalarında kelime iskeletinde farklılık arz eden kelimeler Mushaflara yansıtılmıştır. Buna örnek olarak Medine ve Şam (İbn Âmir) Mushafları'nda görüleceği üzere (وَأَوْصَى) şeklinde olan kelime -daha sonra o bölgenin kırâat imamlarına nisbet edilerek (Medine; Nâfi', Ebû Ca'fer)- yazılmış; diğer bir kırâat olan “وَوَصَّى”¹⁹⁵ şeklindeki kırâat ise diğer Mushaflarda gösterilmiştir.¹⁹⁶

Bir diğer örnek ise “وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ”¹⁹⁷ şeklinde olan ve başında “vâv” harfiyle olan kelimeler Hicaz ve Irak Mushaf'larında; “vâv”sız olarak “قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ” şeklinde olan ise Şam Mushaf'ında yazılmıştır. Zaten bu bölgedeki yaygın kırâat olarak Şâm kırâatı imamı İbn Âmir'in kırâatı “vâv”sız, aşere kırâatının diğer dokuz imamı ise “vâv”lı kırâattır.¹⁹⁸ (Diğer kelimelerle ilgili Mushaflar arasındaki farklılıklar tablolar halinde karşılaştırılmalı olarak bu alanda yapılan çalışmalardan görülebilir.)¹⁹⁹

Hiz. Osman dönemindeki istinsah faaliyetinin hicri 26. yılda başladığı²⁰⁰, istinsah edilen nüshaların farklı bölgelere gönderilmesiyle hicri 30. yılında yani yaklaşık beş yılda tamamlandığı belirtilmektedir.²⁰¹

¹⁹⁰ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 34; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 73.

¹⁹¹ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 45.

¹⁹² Hucurât, 49/6.

¹⁹³ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 34; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 73.

¹⁹⁴ Bk. Dâni, *el-Mukni' fi Resmi Mesâhihi'l-Emsâr mea Kitâb en-Nakt*, 88-97.

¹⁹⁵ Bakara, 2/232.

¹⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/222, 223.

¹⁹⁷ Bakara, 2/116.

¹⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/220.

¹⁹⁹ Bk. Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 263-265; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 144-146.

²⁰⁰ Bk. Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 65.

²⁰¹ Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, 248; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 46.

Hız. Ebû Bekir döneminde Zeyd b. Sâbit tarafından cem' edilip yazılan ve ilk iki halifeden sonra Hız. Ömer'in kızı Hız. Hafsa'da bulunan, onun vefatıyla da Abdullah b. Ömer'e intikal eden Mushâf, Hız. Osman döneminde istinsah edilen ve üzerinde icma edilen Mushaflara muhalefet edip ihtilafa sebebiyet vereceği endişesiyle Mervân b. Hakem tarafından, Abdullah b. Ömer'den alınarak/aldırılarak parçalara ayırma/yakma şeklinde ortadan kaldırmıştır.²⁰²

Son olarak genel bir değerlendirmeye; Hız. Osman döneminde yapılan Mushaf istinsahıyla diğer Kurân malzemelerinin ortadan kaldırılması önemli bir hadisedir. Zira o günün şartalarında kendileri için edinmiş oldukları Kur'ân parçaları üzerine, onun tefsiri mahiyetinde birtakım şeyleri not olarak yazanların varlığı bilinmektedir. Eğer o yazılanlar berteraf edilmemiş olsaydı, geçmişte olduğu gibi günümüzde de bunların ihtilafa sebebiyet vereceği göz ardı edilmemelidir.

Mesâhif-i Osmâniye olarak da bilinen bu Mushaflar, tek bir okunuşla Kureyş imlâsı çerçevesinde, arza-i ahîrede ruhsat verilen bütün kırâatları yansıtmaları ve bunları okumaya uygun hale getirmesi yönüyle Ku'ran'a önemli bir hizmet olarak görülmektedir. Hız. Osman'ın istinsah faaliyetiyle yapmış olduğu şey; Hız. Peygamber'den sahih senedle gelen kırâatları tek bir yazımla, birden fazla Mushafa yazdırmaktır. Eğer amacı tek bir kırâata indirgemek olsaydı, tek bir mushafla yetinirdi.²⁰³ Ferş-i hurûfa ait farklılıklar ise imkânlar ölçüsünde aynı metinde yer vermeye çalışılmıştır. İmkân dâhilinde olmayanlar ise farklı mushaflara yazılmıştır. Müterâdif ve tefsiri mahiyette olanlara ise ileride karışıklığa sebebiyet vermemesi için yer verilmemiş, ayrıca komisyon marifetiyle istinsah edilen ve üzerinde yaklaşık on iki bin Müslüman'ın icma ettiği söz konusu mushaflar dışındaki diğer mushaf ve ayetlerin yazılı olduğu nüshaların tamamının imha edilmesi istenmiştir.

Hız. Osman'ın Kur'ân'a yapmış olduğu hizmetleri de kısaca özetleyecek olursak: O, kırâat farklılıkları esas alınarak istinsahı yapılan Mushafları dönemin önemli İslam şehirlerine gönderdi. Bu şehirlere Mushaf ile birlikte o kırâatı okuyan/okutan muallimler de gönderdi. Ayrıca istinsah heyetinin oluşturduğu ve üzerinde ümmetin icma ettiği bu Mushaflar dışındaki bütün Mushaf ve Kur'ân parçalarının yok edilmesini emretti. Yine Hız. Osman, Allah Rasûlü'nden sahabe aracılığıyla gelen, Kur'ân'ın nazil olduğu ahrufü's-

²⁰² Bk. Sicistânî (İbn Ebî Davûd), *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/203, 211; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an Meân'il-Kirâât*, 60, 61.

²⁰³ Mustafa Atilla Akdemir, "Kırâat-Resmu'l-Mushaf İlişkisi", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 133.

seb'adan hiçbir şeyin tekzib edilmemesini emrederek bu ihtilafların sona ermesini temin etme cihetine gitti.²⁰⁴ Böylece Mushaf, Hz. Ebû Bekir döneminde derlenip biraraya getirildi. Hz. Osman döneminde ise ahruvü's-seb'a ruhsatı çerçevesinde okunan kırâatlar mümkün olduğunca Mushaflara yazılarak kayıt altına alındı.

Hz. Osman'ın çoğaltılan Kur'ân nüshalarıyla birlikte kırâatına güvendiği ve o Mushafın kırâatına göre okumak üzere Zeyd b. Sâbit'i Medine'ye, Abdullah b. es-Sâib'i Mekke'ye, Mûğîre b. Şihâb'ı Şam'a, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'yi Kûfe'ye, Amir İbn Abdulkays'ı da Basra'ya göndermesi ihtilafların ortadan kaldırılmasını ve aynı zamanda kırâatta asıl olanın hocadan öğrenilen şekilde tilâvet edilmesi anlayışını teyit etmiştir.²⁰⁵ Hicri otuzlu yıllarda, Hz. Osman'ın gönderdiği Mushaflarla birlikte yeni muallimlerin o bölgeye gitmesi sonucu kırâat tedrisatında önceki dönemden farklı okuyuşlar o bölgelerde yaygınlaşmıştır.²⁰⁶

Hz. Osman zamanında istinsah edilen ve dönemin önemli merkezlerine gönderilen Mushaf sayısı ile ilgili farklı görüşlerde ise dört ila yedi rakamları öne çıkmaktadır. Bu görüşlerden birincisine göre bunlar dört tane olup Kûfe, Basra, Şam ve bir nüshanın da Medine'de Hz. Osman'ın yanında bırakılması; diğer görüş ise bu dört merkeze ilave olarak Mekke, Bahreyn, Yemen'e gönderilmesi şeklindedir.²⁰⁷

Bu konuyu Mehmet Ünal'ın değerlendirmelerine katıldığımızı belirterek tamamlamak istiyoruz. Mushaflar, kırâatların ortaya çıkmasının nedeni olarak değerlendirilemez. Zira bu Mushaflara yazıldığı için kırâat farklılığı oluşmamakta ve bu kırâatlar da bundan dolayı okunmamaktadır. Bilakis bu Mushaflarla amaçlanan, Hz. Peygamber'den sahih nakille gelen kırâatları mümkün olduğunca kayıt altına almaktır. Çünkü Mushaflardaki bu farklı okumaların kaynağı da nakildir.²⁰⁸

²⁰⁴ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 55.

²⁰⁵ Zürkânî, *Menâhilü'l İrfân* 1/330; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 53; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 47.

²⁰⁶ el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 56, 57.

²⁰⁷ Bk. Sicistânî (İbn Ebî Davûd), *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/238, 239; ed-Dânî, *el-Mukni' fî Resmî Mesâhifi'l-Emsâr mea Kitâb en-Nakt*, 10; Ğânim Kaddûrî Hamed, *el-Müyesser fî İlmi Rasmi'l-Mushaf ve Dabtihi*, (Cidde: Meh'ed İmâmü's-Şâtibî, 1433/2012), 37.

²⁰⁸ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 147.

2.3. Tabiîn-Tebei Tabiîn ve Sonrası Dönem (Kırâatlarda Gelişim-Olgunlaşma ve Kurumsallaşma Dönemi)

Hız. Ebûbekir döneminde Kur'ân'ın cem'i ve Hız. Osman döneminde istinsah çalışmaları ile kırâatlar, bir nebze de olsa yazıyla kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak noktasız ve harekesiz Mushaflarla kırâat farklılıklarının imkânlar ölçüsünde gösterilmeye çalışılması bir taraftan kırâata hizmet ederken diğer taraftan da nahiv bilgisi yetersiz olanların yanlış okumalarına fırsat vermektedir. Hız. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflarla birlikte bölgelere gönderdiği Kur'ân muallimleri kendi öğrendikleri kırâatları burada okutarak yaymaya başladılar. Tabiîn ve onlardan sonraki tebe-i tabiîn dönemlerinde okuyuşu, edâsı, kırâat ilmi bilgisi ile temayüz eden kırâat imamları bölgelerinde şöhret buldu ve kırâatlar onlara nisbetle adlandırılmaya başlandı. Yine bu dönemde kırâatlarla ilgili ilk eserler telif edildi.

İstinsah edilen ve belirli bölgelere gönderilen Mushaflarla birlikte yeni muallimler ortaya çıktı. Medine, Mekke, Kûfe, Basra ve Şam'da kırâatıyla meşhur olan sahabe Kur'ân tedrisatında önemli hizmetlerde bulundu. Bunlar şehirlere göre şöyledir:

“Medine: *Muâz b. el-Hâris, Saîd b. el-Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Ömer b. Abdülaziz, Atâ b. Yesâr, Sâlim b. Abdillâh b. Ömer* vd.

Mekke: *Ubeyd b. Umeyr, Mücâhid b. Cebr, Tâvûs b. Keysân, Atâ b. Ebi Rebah, Abdullâh b. Ebi Müleyke, İkrime b. Abbâs* vd.

Kûfe: *Amr b. Şurahbil, Alkame b. Kays, Mesrûk b. el-Ecda', Ubeyde b. Amr es-Selmânî, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, İbrâhîm b. Yezîd en-Nehhaî* vd.

Basra: *Yahyâ b. Ya'mer, Nasr b. Âsım el-Leysi, Hasan el-Basrî, Muhammed b. Sîrîn, Ebû Recâ el-Ûtâridî* vd.

Şam: *Muğîra b. Ebî Şihâb el-Mahzûmi, Halife b. Sa'd* vd.”²⁰⁹

Kırâat ilminin temelini atılmasıyla bu bölgelerde daha sonra kırâat imamları şöhret bulmuş ve böylece bölgelere göre oluşan tarîkler/medreseler de bu isimlerle anılmaya başlamıştır.²¹⁰

Hız. Peygamber döneminden itibaren kırâatlar hafızlar ve daha sonra da kırâat imamları tarafından şifahî olarak kendilerinden sonrakilere nakledilmiştir. Zamanla şifahî

²⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/7, 8; Suyûtî, *el-İtkân*, 159; el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 57.

²¹⁰ Bu kırâat medreseleri için bk. Muhammed Muhtâr, *Târîhü'l-Kırâât fî'l-Meşrik ve'l-Mağrib*, 12-15.

kırâatlar kitaplarda tedvin edilmek suretiyle belirli bir disiplin altına alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar tabiîn dönemi sonlarına doğru yani hicri üçüncü asrın başlarına tekabül etmektedir. Kırâat vecihlerini ilk olarak araştırıp, sahih ile şâz kırâatları inceleyip, bunların isnadlarından ilk bahseden kişi Hârûn b. Mûsâ'dır (ö.170/786). Birçok kaynakta kırâat ilmi ile ilgili ilk eseri yazan kişinin Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö.224/838) olduğu zikredilir. Ancak bundan daha önce Yahyâ b. Ya'mer (ö.89/707), İbn Âmir (ö.118/736), Ebû Amr (ö. 154/770), Hamza (ö. 156/772), Kisâi (ö. 189/804) vb. kırâat âlimleri tarafından da eserler yazılmıştır.²¹¹

Kitabü's- Seb'a adıyla eser yazan Ebû Bekr b. Mücâhid/İbn Mücâhid (ö. 324/935) yedi kırâatı bir araya getirip bunların sıralamasını Medine'den Nâfi', Mekke'den İbn Kesir, Basra'dan Ebû Amr, Şam'dan İbn Âmir, Kûfe'den de Âsım, Kisâi ve Hamza'yı alarak yedili/seb'a kırâat taksimatını yapmıştır. Ancak *yedi harf* ruhsatı ile *yedi kırâat* sınırlandırılması gibi bir anlayış ortaya çıktığı için bazılarınca eleştiriye tabi tutulsa da, günümüze kadar "*seb'a kırâatı*" taksimatı devam etmektedir.²¹²

Hicri birinci ve ikinci asırda kırâat farklılığının arttığını ve bu kırâatları tilâvet eden kurrâların İslam coğrafyasının birçok bölgesine dağıldığını ifade etmiştik. Daha sonra farklı kırâatlar arasında tercih dönemi yani ihtiyâr süreci başlamıştır. İbn Mücâhid'le birlikte bu kırâatları derleyip toplama, bir araya getirme/tedvin dönemi oluşmuştur. Kırâatlarda ihtiyâr tedvini denilince "Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Ebû Hâtım es-Sicistânî (ö. 255/869), Ahmed b. Cübeyr el-Antâkî (ö. 258/871), İsmail el-Kâdî b. İshak el-Ezdî (ö. 282/895), Taberî (ö. 310/923), Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer ed-Dâcûnî (ö. 324/935) ve İbn Mücâhid"²¹³ gibi isimler ön plana çıkmaktadır.

Tabiîn döneminin önemli kavramlarından biri de kırâatta ihtiyâr sürecinin, ihtisaslaşma dönemi olarak da görülmesidir. Kırâat ilminde ihtiyar, "Kırâat almış olan kârînin öğrendiği kırâatlar arasında bir tercihte bulunarak bir vechi tercih etmesi, onu okuması ve okutması"²¹⁴, diğer bir tanımla kırâat imamlarının her birine "ihtiyârü Âsım",

²¹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/34; Suyûtî, *el-İtkân*, 1/160; el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 58. Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 220,221; Akdemir, *Kiraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 54.

²¹² Şâhîn, *Târîhu'l-Kur'ân*, 227; el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 59; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 65; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 221; Akdemir, *Kiraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 55.

²¹³ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kiraat İlmi*, 50.

²¹⁴ Mehmet Ünal, "Bir Kırâat Terimi Olarak "Hüccet" in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004), 69.

“ihtiyâru Nâfi” gibi kullanımlarla onlara nispet edilmesi, bu ihtiyârın bir göstergesidir.²¹⁵ Tabiîn ve tebe-i tabiîn dönemine denk gelen kırâat imamları, kendilerinin almış oldukları kırâatları nakletmekle yetinmeyerek, hocalarından ahzettikleri vecihler içerisinden rivâyetleri talebelerine nakletmişlerdir. Kırâat imamlarından Nâfi’ bu durumu “tabiînden yetmiş kişiden kırâat okudum, onlar içerisinden iki kişinin ittifak ettiğini dikkate aldım, birinin tek kalması halinde onu terk ettim almadım, böylece bu vecihleri esas alan kırâatımı meydana getirdim.”²¹⁶ sözleriyle ifade etmektedir. Burada ihtiyâr, sahih nakille alınan vecihler içerisinden yapılmış olması, salt kişisel içtihadı dayalı bir ihtiyârın söz konusu olmamasıdır.²¹⁷ Yani kırâat imamlarının, akıl yürüterek, düşünerek bir kırâat vechi ortaya koymaları söz konusu değildir. Onların yaptığı ihtiyâr, hocalarından almış oldukları kırâatlar arasından tercih ettikleriyle okumaları/okutmalarıdır. Bundan dolayı da kırâatlar onlara nisbet edilmiştir. Bu tercihi yaparken de kırâat bilgisi yanı sıra lehçeler hakkında bilgi sahibi olma, Arap diline ve manaya vâkıf olma, kırâat rivâyetlerini temyîz gücü vb. kriterlerle ihtiyârda bulunmuşlardır.²¹⁸ Yine kırâat imamları ihtiyârda bulunmayarak hocalarından sahih nakille aldıklarını talebeleri/râvîleri arasında taksime giderek aktarmışlardır. Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), *el-İbâne*’de râvîler arasındaki farklılığın bundan kaynaklandığını bildirmektedir. Örneğin Nâfi’nin râvîlerinden Kâlûn ile Verş arasında üç bin civarında vecih farklılığı görülmektedir. Ayrıca Nâfi’den, Verş’in dışında hiçbir râvînin nakletmediği vecihlerin olduğu görülmektedir. Mekkî bu durumu, Verş’in memleketinde iken ahzetmiş olduğu kırâatı hocası Nâfi’ye arz etmiştir. Nâfi’ de kendisinin hocalarından ahzettikleriyle Verş’in okuduğu vecihlerden örtüşenleri okumasına izin vermiştir, şeklinde ifade etmiştir. Mekkî ayrıca, bu durumun diğer kurrâ için de geçerli olduğunu zikretmiştir.²¹⁹

Tabiîn devrinin kırâat okuma ve okutma usûlü sahabe dönemiyle aynı olup, arz ve semâ usulleri ile infirâd/ferdi ve az da olsa toplu okuma şeklindedir. Ancak bu dönemde müşâfehe ile birlikte kitabetin biraz daha öne çıktığı söylenebilir. Kırâat eğitim-öğretimi daha çok mescitlerde devam etmiştir.²²⁰ Kırâat imamlarının tanıtıldığı kısımda onların usulleri ile ilgili bilgi verildiği için burada tekrar yer verilmeyecektir.

²¹⁵ Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 32, 33.

²¹⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 62; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 36.

²¹⁷ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 37.

²¹⁸ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 38,39.

²¹⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an Meân’il-Kırâât*, 84, 85; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 38-41.

²²⁰ Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 57.

Tedvin, tasnif ve sonraki dönemler içerisinde değerlendirilebilecek kırâat tedrisatında İbn Mücâhid'in *Kitâbü Seb'a'sının* yanı sıra diğer önemli eserleri burada zikredip kırâat tasnifi başlığa geçeceğiz.²²¹

1. *el-Hâdî fî'l-Kırâ'âti's-Seb'*: Ebû Abdullah Muhammed b. Sufyân el-Keyravânî (ö. 415/1024).
2. *er-Ravda*: Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdullah et-Talemenkî (ö. 429/1037).
3. *et-Tebşîr fî'l-Kırâ'âti's-Seb'*; *el-İbâne an-Meânî'l-Kırâât*; *el-Kesf an-Vuchi'l-Kırâât*: Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî (ö. 437/1045).
4. *el-Hidâye fî'l-Kırâ'âti's-Seb'*: Ebû'l Abbâs el-Mehdevî (ö. 440/1048).
5. *et-Teysîr fî'l-Kırâ'âti's-Seb' ve Câmi'u'l-Beyân fî'l-Kırâ'âti's-Seb'*: Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053).
6. *el-Unvân fî'l-Kırâ'âti's-Seb'*: Ebû Tâhir İsmail b. Halef es-Sarakustî (ö. 445/1063).
7. *el-Kâfî fî'l-Kırâ'âti's-Seb'*: Ebû Abdullah Muhammed b. Şurayh er-Ru'aynî el-İşbîlî (ö. 476/1084).
8. *Telhîsu'l-İbârât bi Letâ'ifu'l-İşârât fî'l-Kırâ'âti's-Seb'*: Ebû'l Hasen b. Halef el-Kayravânî (ö. 514/1121).
9. *el-İknâ fî'l-Kırâ'âti's-Seb'*: İbnu'l-Bâziş Ebû Ca'fer Ahmed b. Alî el-Ğırnatî (ö. 540/1145).
10. *Hırzu'l-Emânî ve Vechu't-Tehânî*: Ebû'l-Kâsım b. Fîrrûh eş-Şâtıbî er-Ru'aynî (ö. 590/1194).
11. *İbrâzü'l-Meânî min Hırzi'l-Emânî fî Kırâ'âti's-Seb'a*: Ebû Abdurrahman b. İsmâil Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267).
12. *el-Î'lân bi'l-Muhtâr min Rivâyâti'l-Kur'ân fî'l-Kırâ'âti's-Seb'*: Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. İsmail es-Safrâvî el-İskenderî (ö. 636/1239).
13. *eş-Şuf'a fî'l-Kırâ'âti's-Seb'*: Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mevsîlî (ö. 656/1258).

²²¹ Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/59-98; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi'l-Kırâât*, 38-40; Muhammed İsmâil, *el-Medhâl ilâ İlmi'l-Kırâât*, 109-125; el-Müzeyyinî, *Mebâhis fî İlmi'l-Kırâât*, 39-52; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kiraat İlmi*, 68; Akdemir, *Kiraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 54-56.

14. *eş-Şir'a fî'l-Kirâ'âti's-Seb'*: Şerefuddîn Hibetûllâh b. Abdurrahîm b. İbrahim b. el-Bârzî (ö. 738/1338).
15. *İkdu'l-Leâlî fî'l-Kirâ'âti's-Seb'*: Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1345).
16. *Tahbîrû't-Teysîr fî'l-Kirââti'l-Aşr, Dürretü'l-Mudiyye fî'l-Kirââti's-Selâs, en-Neşr fî'l-Kirââti'l-'Aşr, Takrîbü'n-Neşr, Tayyibetü'n-Neşr fî'l-Kirââti'l-'Aşr /Tayyibe*: Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî.
17. *Letâifü'l-İşârât li-Fünûni'l-Kirâât*: Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Kastallânî (ö. 923/1517).
18. *İthâfu Fudelâi'l-Beşer fî'l-Kirââti'l-Erbe'ate Aşer*: Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilgani ed-Dimyâtî el-Bennâ (ö. 1117/1705)."

2.3.1. Kırâatların Tasnifi ile Tedrîsinin Şekillenmesine Katkısı

Kırâatların sınıflandırılmasında İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a*'daki tasnifi, kırâat ilminde bir dönüm noktası olmuştur. İbn Mücâhid, döneminde var olan birçok kırâatı tasnif ederek onları yedili sisteme oturtmuştur. Onun kırâatları yedi ile sınırlandırması sistemi, Müslümanlarca belirli bir dönem kabul görmüştür.²²² Onun kırâatları yedi ile sınıflandırılmasının birçok nedeni zikredilmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: İbn Mücâhid döneminde kırâatların sayısının artmasının ortaya çıkardığı sorunlar, sahih kırâat şartını taşımayan kırâatların okunması ve bunların zamanla taraftar bulması bu sebepler arasında sayılmaktadır. Yine art niyetli kişilerin sahih olmayan farklı okuyuşlarını, Hz. Osman döneminde istinsah edilen Mushaf'larda nokta ve harekenin olmayışını fırsat bilerek bu Mushaflar'a dayandırmaları; dilbilimsel yaklaşım, iç ve dış etmenler gibi birçok neden sayılabilmektedir.²²³

İbn Mücâhid'e kadar da kırâatlar ve isnad edilen imamlarla ilgili başka sınıflandırmalar da yapılmıştır. el-Mekkî (ö. 437/1045) *İbâne* adlı eserinde İbn Mücâhid'den önce, İbn Cübeyr el-Mukrî'nin *Kitâbü'-Semâniye* adlı eserinde, seb'a'ya ilave olarak Ya'kûb'u da almak suretiyle sekizli tasnife gittiğini belirtmiştir.²²⁴ Ancak İbn Mücâhid'in yapmış olduğu bu tasnif, belirli bir dönem büyük kabul görmüş ve hatta yedi

²²² Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an Meân'il-Kirâât*, 86; Ali Öge, "Kıraatler ve Kurrâ", *Marife Dergisi* 10/2 (Güz 2010), 22.

²²³ Bk. Mehmet Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi ile Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", *EKEV Akademi Dergisi* 10/27 (Bahar 2006), 85-90.

²²⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an Meân'il-Kirâât*, 90.

harf/ahrufü's-seb'a'dan kastın, seb'a kırâatı olduğu gibi yanlış anlayışa varacak seviyeye ulaşmıştır.

2.3.1.1. Kırâatların Sıhhat Yönüyle Tasnifi ve Kırâat Tadrîsine Yansıması

Hiz. Osman dönemine kadar Mushaflarla ilgili bir sınırlandırma olmadığından kırâatın sıhhat şartı olarak, Hiz. Peygamber'den sahih senedle gelmiş olmasıyla yetinilmiştir. Ancak Müslümanlar arasında birliğin en önemli nişanelerinden olan Kur'ân, tilâvetindeki kırâat farklılıklarının artması nedeniyle artık bu özelliğinden ziyade Müslümanların birbirini tekfir derecesine götürmelerine kadar varması üzerine, hicri birinci asırdan itibaren sahih kırâatlar için kriter belirlenmesini gerektirmiştir. Bu kriterleri Mekki b. Ebî Talib *el-İbâne*'de şöyle sıralamaktadır: “1-Senedinin sahih silsile ile Hiz. Peygamber'e ulaşması. 11-Kur'ân'ın nazil olduğu yaygın Arapça dil gramerine bir vecihle de olsa uygun olması. 111-Mushaf hattına muvâfakat sağlaması.” Bu üç şart beraber kırâatta bir arada bulunduğunda, üzerinde icmâ olan resm-i Osmânî hattından alınan bu kırâatların sıhhatında ve doğruluğunda asla bir şüphe olamayacağından, bunları inkârın küfür olduğunu da hatırlatır.²²⁵ Dolayısıyla üç şartı birlikte taşıyan kırâatlar sahih, bu şartları taşımayanlar ise sahih olmayan kırâat olarak sınıflandırılmıştır.

Sahihi olamayan kırâatlar; senedi sahih olmayan, Arap dil gramerine bir vecihle de olsa uymayan, resm-i hatta muhalif olan kırâatlardır. Bunlar kırâat olarak kabul edilmez ve okunmazlar. Çünkü bunlar Hiz. Osman dönemindeki üzerinde icma edilen Mushaflardan alınmadığı gibi, âhâd kırâat olarak kalmıştır. Yine senedi sahih olmayan ya da senedi sahih olup bir yönüyle de olsa Arap dil gramerine uymayan kırâatlar Kur'ân olarak telakki edilmezler.²²⁶

Daha sonraki dönemlerde sıklıkla karşılaşacağımız sahih kırâat şartlarını burada biraz detaylandırmak istiyoruz:

a) Senedinin sahih silsile ile Hiz. Peygamber'e ulaşması.

İsnâdın, ilk dönemden itibaren kırâatın sahih ve sağlamlığını ortaya koymak için temel bir kıstas olarak kaynaklarda yer aldığını görmekteyiz.²²⁷ Diğer bir ifade ile kırâatın senedinin sağlam ve doğru bir şekilde Rasûlullah'a ulaşması kırâat için temel kıstastır.

²²⁵ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an Meân'il-Kırâât*, 51.

²²⁶ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an Meân'il-Kırâât*, 51, 52.

²²⁷ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, 171; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an Meân'il-Kırâât*, 51; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9; Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 176.

Seneddeki nakille kırâatın, Rasûlullah'tan semâ ve/veya arz yoluyla onun huzurunda almış olan sahabeden ya da daha fazla kişilerden nakledilmesidir.²²⁸

Burada senedle ulaşmadan kasıt, lafız mana yönüyle kırâatın Hz. Peygamber'den alınmasıdır. Kırâat ve hadis naklinin her ikisinde sened şartı olmasına karşılık, bu iki ilim senedin şekli yönüyle birbirlerinden ayrılmaktadır. Muhaddislere göre hadis alma yolları: “Hocanın ağzından duymak ve ona okumak, başkasının kırâatını onun yanında dinlemek, münâvelede bulunmak²²⁹, icâzet vermek/almak, kitâbet/mükâtebe, i'îlâmda bulunmak, vasiyet etmek, vicâde.”²³⁰ şeklinde sıralanmaktadır.

Hadis nakledilirken, sened kısmında sahabeye, tabîine ulaşması; onların da Allah Rasûlünden fiili, kavli veya takrir ile ulaşan haberi manayla rivâyeti yeterli olmaktadır. Ancak Kur'ân kırâatıyla ilgili senedde, isnadın Rasûl-i Ekrem'e sahih bir şekilde ulaşması ve ondan itibaren de semâ, arz veya edâ usullerinden biriyle aynı şekilde lafız ve mana olarak alınması esastır. Yine hadis rivâyetinde kitabet yoluyla da alınabilinirken, kırâat rivâyetinde bir öncekinin bir sonrakine sesli olarak okuması veya talebenin okuyup hocanın dinlemesi şeklinde olması gerekir. Kişinin bir kırâat kitabından alıp kendi kendine kırâat etmesi şeklindeki bir usûl, kırâat eğitim öğretiminde söz konusu değildir.

Kırâat ile hadis rivâyetleri arasındaki bir diğer önemli fark mana ile rivâyet meselesidir. Suyûtî (ö. 911/1505) bunun gerekçesini, “*Sünnetin manayla rivâyetinin caiz olmasının sebebini, Hz. Cebrâil'in onu mana ile bildirmiş olamasıdır. Kırâatın mâna ile rivâyetinin caiz olmaması ise, Hz. Cebrâil'in kırâatı lafız olarak edâ etmesidir. Bu nedenle kırâat naklinin mana ile aktarımı caiz değildir.*”²³¹ sözleriyle sünnet-kırâat rivâyetinin karşılaştırmasını yaparak izah etmiştir.

- b) Resm-i Osmânî'ye muvafık olması. Hz. Osman döneminde istinsah ettirilen mushafların yazım iskeletine takdire de olsa uygun olması esastır.

Hz. Osman döneminde farklı bölgelerde okunan kırâatlar hakkında oluşan ihtilaflar, istinsah edilen Mushaflar aracılığıyla bir nebze de olsa ortadan kaldırılmıştır. Daha önce

²²⁸ Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, 355.

²²⁹ Münâvele: Sözlükte “vermek”, manasında olup, hadis istilâhında “hocanın kendi rivâyetlerini içeren nüshayı rivâyet etmesi için öğrencisine vermesi ya da o nüshanın kendine ait olduğunu onaylaması” demektir. Bk. Salahattin Polat, “Münâvele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/572.

²³⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, 211. Bu kavramlar ve daha fazla bilgi için bk. Nevzat Aşık, “Tahammül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/380-382.

²³¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 102.

de ifade ettiğimiz gibi kurulan komisyon marifetiyle istinsah edilen Mushaflar üzerinde yaklaşık on iki bin sahabenin icmaı söz konusu olmuştur. Resm-i Osmânî'ye muvafık olması ile kastedilen, üzerinde icma olan bu Mushaflardan birinin kelime iskelet yapısına ve yazım şekline uygun olmasıdır. Bu şart, daha çok ilk dönemde tefsiri mahiyette yazılmış olan ve müdrec kırâat olarak bilinen şeylerin Kur'ân olarak okunmasındaki karışıklığı önlemeyi matuf amaçla konulmuştur.²³² Çünkü şâz okuma olarak kabul edilen bu kırâatların da senedleri -İbn Mes'ûd, İbn Abbâs gibi rivâyet halkası- olmakla beraber bunlar resm-i Osmânî'de yer almadığından kırâat olarak okunmamaktadır.²³³

Resm-i Osmânî'ye bir yönüyle de olsa muvâfık olmasından kasıt: Mushaf imlasında olduğu gibi aynı şekilde okuma söz konusu olunca bu hakikaten (tahkîken veya lafzan); haram olmayan bir okuyuş olması şartıyla, günümüzdeki Mushafalara yazılan imladan farklı okunması ise, mushafın resmine (resm-i Osmânî'ye) takdiren (manen) uyulmasıdır.²³⁴ Diğer bir ifade ile yazıldığı gibi okunan kısmı ki bunun anlaşılmasında bir sıkıntı bulunmamaktadır. Ancak takdiren dendiğinde en basit haliyle, Fâtiha Sûresi'ndeki (مَلِك) kelimesi resm-i Osmânî'de burada yazıldığı gibi harekesiz olduğu için (مَالِك)²³⁵ olarak okunursa bu resm-i Osmânî'ye takdiren/manen uyması durumudur. Şayet (مَلِك)²³⁶ elifsiz olarak okunursa bu da resm-i Osmânî'ye tahkîken/lafzen uymaktadır.²³⁷ Çünkü harekesiz (مَلِك) kelimesi her iki kırâatta okunabilmektedir.

c) Arap dil gramerine bir vecihle de olsa uygun olması.²³⁸

Sahih kırâat şartı arasında Arap dili gramerinin yer alması tabîî dönemine rastlamakta ve bunun arka planında ise; lahn olgusu, noktasız ve harekesiz Mushafları okumadaki hatalar yer almaktadır.²³⁹ Bunun sonucu olarak nahiv-sarf kuralları ile kırâatlar arasında özellikle Sîbeveyh, Ferrâ, Ahfeş gibi dilcilerin etkisiyle bir bağ oluşturulmaya çalışılmış ve kırâat-Arap dil grameri ilişkisi başlamıştır. Nahiv kurallarının oluşmasıyla birlikte dil âlimleri özellikle nahivciler “Kırâatların Arapça yönünden en yüksek seviyeye

²³² Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 80.

²³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/14; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 180.

²³⁴ Bk. Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 99, 100.

²³⁵ (مَالِك) şeklinde (mîm) harfinden sonra elif ile okunan kırâatlar: Âsım, Kisâî, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşir'dir. Bk. Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 7.

²³⁶ (مَلِك) şeklinde (mîm) harfinden sonra elif olmaksızın okunan kırâatlar: Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza ve Ebû Ca'fer'dir.

²³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/11; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 81.

²³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9; İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 32. 1011-1012. beyit.

²³⁹ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 183.

vardıklarını göstermek amacıyla Arap dilbilimine uygunluğu, sahih kırâatların kabul şartları arasında yer almasını sağlamışlardır.”²⁴⁰

Bu şartları taşımaları yönüyle kırâatlar sahîh ve şâz olmak üzere iki gruba ayrılır:

2.3.1.1.1. Sahîh Kırâatlar

Sahih kırâatlar “sikâ râvîler tarafından muttasıl senedle rivâyet edilen kendisinde “şüzûz” ve “illet” bulunmayan, Arap dilbilimine ve resm-i Osmânî’ye uygun olan kırâatlardır.”²⁴¹ Burada kendisinde “şüzûz” ve “illet” bulunmayan ifadesiyle kırâatın rivâyetinde, sika bir râvînin kendisi gibi başka sika bir râvîye muhalif bir nakilde bulunmaması ile söz konusu rivâyetin sıhhatine mani olacak bir kusur taşımaması kastedilmektedir.²⁴²

Sahih kırâatın tanımında geçen “senedin muttasıl olması” ifadesi kırâatın kabulü için en önemli unsurdur. Burada senedden kasıt sahabeden itibaren gelen sayının iki ve üç olması bu durumu pek değiştirmemektedir. “Zira kırâatta sahihlik kavramı içerisinde mütevatir, meşhur ve âhad olanların tamamı yer almaktadır. Bu durumda bir kırâat, sahabeden itibaren tek isnat ile nakledilerek gelmişse âhad; sahabeden tek kanalla gelmiş olmasına rağmen tabîinden itibaren iki veya daha fazla bir isnat yoluyla gelmişse meşhûr; sahabeden itibaren en az üçlü bir nakille daha sonraki tabakalarda da bu şekilde bu nakille gelmişse mütevatir bir nitelik kazanabilmektedir. Buna göre senedin sahih olması birinci kriter olmalı, tevâtür ise bundan sonra değerlendirilmeye alınmalıdır. Çünkü tevâtür, senedi sıhhatli olan bir kırâatın râvî sayısı açısından yapılan taksimin bir sonucudur.”²⁴³ Ünal, bu sözlerin tartışmalı olduğundan, tevâtür için isnada bile ihtiyaç duyulmadığı görüşlerinin de mevcut olduğundan bahseder. Tevâtürlük meselesi hadis ve kelam ilminde kullanıldığı şekliyle kırâatta düşünülmemelidir. Çünkü bir okuyucu, okuduğu kırâatla o bölgede yalnız değildir. Örneğin Kufe’de ya da Şam’da bulunan okuyucular genel itibariyle aynı şekilde kırâat etmektedirler, diğer bölgelerde olanlar da kırâatlarında onlarla aynı okuyuşta ittifak halindedirler. Bu sebeple onların isnadı, ikili üçlü olarak da kaynaklarda zikredilse bile bu okuyuşlar genel olarak tevâtür derecesinde olmaktadır. Dolayısıyla

²⁴⁰ Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 185.

²⁴¹ İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-Mukriîn*, 94; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 83.

²⁴² Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 83.

²⁴³ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 84,85.

Zerkeşî'nin kırâat imamlarının okuyuşlarının bize nakilleri itibariyle mütevatir olduğunu söylerken kast ettiği şeyin de bu olduğunun göz önünde bulundurulması gerekir.²⁴⁴

Mütevâtir haber “*yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun verdiği haberdur.*” Ahad haber ise “*bir kişinin naklettiği haberdur.*” Âhâd sened ise “*bir kişinin aktardığı haberdur*” şeklinde tanımlanmaktadır.²⁴⁵ Bu tanımlar üzerinden gidecek olursak günümüzde Türkiye’de büyük bir çoğunluğun Kur’ân eğitiminde istifade ettiği Fatih Çollak bir kişidir. Fatih Çollak ise aşere-takrîb kırâat eğitimini Abdurrahman Gürses’ten almıştır. Eğer Türkiye’de kırâat denilince Abdurrahman Gürses ve Fatih Çollak bir kaynakta zikredilmişse “Bu dönemde sadece bu ikisinden başka bu kırâatları okuyan yoktur” diyemeyiz. Zira aynı dönemde ülkemizde Hafis rivâyeti olarak düşünülecek olsa milyonlarca kişi, diğer kırâatları kast edecek olursak yüzlerce kişiden bahsedebiliriz. Kırâat imamlarının olduğu dönemleri de bununla kıyasladığımızda o dönemde sadece o imamlar değil, yüzlerce, binlerce Müslüman farklı bölgelerde de olsa o kırâatları okumuşlardır. Kırâatta mütevâtirliğe bu açıdan da bakılmalı sadece kırâat imamlarının isimleri üzerinden değerlendirilmeye gidilmemelidir.

Nasıl ki günümüzde Teysîr/İstanbul tarîki kırâat icrası denince Abdurrahman Gürses akla geliyorsa ki, bu tarîk sadece onunla sınırlı olmadığı gibi, kırâat imamı adına nisbet edilen kırâat de sadece onunla sınırlı değildir. Bu örnek sadece Türkiye için düşündüğümüzde böyle iken, İslam âleminin diğer ülkelerindeki meşhur okuyucular bununla kıyas edildiğinde mesele daha iyi anlaşılmış olur. Süleyman Ateş’in örnekler üzerinden eleştirdiği mütevatirliğe²⁴⁶ bir de zikrettiğimiz örnekler üzerinden bakılması gerektiği kanaatindeyiz. Aynı dönemi sahabe nakillerindeki eleştiriler için de söyleyebiliriz. Kaynaklarda bir veya birkaç kişi sayılması; sadece onların o kırâatı okuduğu, başka hiçbir kimsenin okumadığı anlamına gelmez. Burada da kırâatıyla şöhret bulmuş olan isimler sayılıp, diğerleri zikredilmediği gibi. Yine müşahhas örnek üzerinden gidecek olursak, Abdurrahman Gürses’in birçok sened zincirinde yer alması; Süleyman Ateş’in belki de hiçbir kırâat senedinde isminin yer almamış olması, onun Kur’ân’ı hiç kimseden okumadığı ve bilmediği sonucuna bizleri götüremez.

²⁴⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/222; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 85.

²⁴⁵ Ebû Fadl Şihâbüddîn Ahmed İbn-Hacer el-Askânî, *Nüzhetün’n-Nazar fî Tavdihî Nuhbetü’l-Fiker fî Mustalahî Ehli’l-Eser* trc. Talat Koçyiğit, (Ankara: A. Ü. İlahiyat Fakültesi, 1971), 22, 23; Aydın Kudat, *Kırâatları Hücetlendirmede Dilbilim Olgusu* (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2020), 58.

²⁴⁶ Bk. Süleyman Ateş, “Kırâatlarda Tevâtür Meselesi”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 321-331.

Kırâatın sahih olması için gerekli olan üç şartı birlikte gerçekleştiren kırâat, sahih kırâat olup, bunlar ahurfü's-seb'a içerisinde değerlendirilir ve Kur'ân olarak okunarak ibadet edilir.²⁴⁷

a) Mütevâtir Kırâat

Mütevâtir kırâat, “Yalan veya yanlış üzere ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun, diğer bir topluluğa naklettikleri ve muttasıl bir senedle Hz. Peygamber’e ulaşan kırâat”²⁴⁸ olarak tanımlanmaktadır.

Kur'ân, indirildiği dönemden günümüze kadar tevâtürle nakledildiği hususunda icmâ vardır. Tarihi süreçte bu konuyla ilgili bir itiraz da söz konusu değildir. Fakat her bir kırâat vechinin tevâtürlüğü meselesine gelince, tevâtürün tanımından hareketle her bir kırâat senedinin Hz. Peygamber’e isnadı açısından değil de kırâat imamına isnadı açısından bunu söylemek mümkündür.²⁴⁹ Eğer tevâtür tanımı dikkate alınarak yapılan bu yaklaşım -başta Zerkeşî (ö. 794/1392) olmak üzere- senedin Rasûlullah’a ulaşması yönüyle değerlendiriliyorsa bu ifade kabul edilebilir. Ayrıca Zerkeşî’nin *el-Burhân*, Suyûtî’nin *el-İtkân*’ı ile Zürkânî’nin *Menâhilü’l-İrfân*’daki değerlendirmelerine göre bu konuda şunlar söylenebilir: Azınlıkta olsa seb’a kırâatının meşhûr olduğunu söyleyenlerin varlığıyla birlikte, cumhura göre bunun mütevâtirliği söz konusudur. Yine onlar tevâtürün tanımına uygun isnâdın, seb’a imamlarına ulaşması cihetiyle kırâat kitaplarında yer aldığını ve burada ihtilaf olmadığını belirtir. Her ne kadar Ebû Amr b. el-Hâcib gibileri edâ kabilinden olan yani, med, imâle, tahfif vb şeylerde kırâat imamına ulaşmış olmasının mütevâtirlik olmadığını savunsalar da bu görüşün pek kabul gördüğü söylenemez. Çünkü edâ kabilinden olan med, imâle, tahfif vb. uygulamalar sahih senedle Rasûlullah’tan gelmektedir. Fakat bu konuda meddin; tûl, tevassut, kasr olarak kırâat uygulamalarındaki miktarı ihtilafli olduğu için burada mütevâtirlikten bahsedilmeyebilir.²⁵⁰

b) Meşhûr Kırâat

Meşhûr kırâat, “sened-i sahîh, bir yönüyle de olsa Arap gramerine uygun, Hz. Osman dönemindeki mushaflara takdîren de olsa muvâfakat eden kırâatlardır.”²⁵¹ Sened yönüyle

²⁴⁷ İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-Mukriîn*, 94.

²⁴⁸ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 85; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 230.

²⁴⁹ Ünal, *Kur’ân’ın Metinleşme Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2014), 172, 173; Kudat, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, 59.

²⁵⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 222, 223; Suyûtî, *el-İtkân*, 1/163, 165, 172, 173, 174; Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, 1/354-367.

²⁵¹ Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, 1/343; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 90;

mütevâtir derecesine ulaşmamış olsa da, sahih nakille gelmiş olan, resm-i Osmanî'ye muvafık olan kırâatlar meşhûr kırâat olarak tanımlanmaktadır.

Sahih kırâat sınıflandırılması içerisinde âhad kırât da dâhil edilmektedir. Buradaki âhâd kırâat “*Sikâ bir râvî aracılığıyla, sahabeden tabiîne, onlardan da bir sonrakilere olmak üzere muttasıl senedle, şâz ve illetten uzak olarak nakledilen kırâat rivâyeti*” olarak tanımlanmaktadır. Kırâatta ferş-i hurûf ile ilgili konularda, bir imamın diğer imamlardan ayrılıp tek kaldığı durumlar, sahih senedle gelmiş olması ve resm-i Osmânî ile Arap gramerine uyması yönüyle bu durumu ahâd kırâat olarak değerlendirenler de bulunmaktadır.²⁵²

2.3.1.1.2. Şâz Kırâatlar

Senedi sahih olmayan kırâatlar, şâz kırâatlar olarak kabul edilmektedir. Diğer bir ifade ile şâz kırâatlar; senedi sahih olmayıp, sahih kırâatlar dışında kalan ve mütevâtir kırâatlar için belirlenen üç şarttan birini taşımayan kırâattır.²⁵³

a) Âhâd Kırâat

Senedi sahih olmakla birlikte, resm-i Osmânî'ye ya da Arap dilbilimine uymayan kırâatlardır. Bu kırâatlar, Kur'ân olarak telakki edilmediğinden, kırâat olarak okunamadığı gibi namaz da kılınamaz. Bu kırâatlara inanılması zarûrî değildir.²⁵⁴ Ancak yukarıda zikredilen sahih kırâatlar içerisinde değerlendirilebilecek âhâd kırâat ile burada bahsedilen “âhâd” kavramını karıştırmamak gerekir.

b) Müdrec Kırâat

Müdrec kırâat, hadislerde olduğu gibi metnin aslında olmayan bazı kelimelerin, tefsîri mahiyette Kurân metnine yazılmasıdır. Sahabenin ellerindeki mushaflara kendi dönemlerinde tefsîri mahiyette yazmış oldukları bilgilerin daha sonrakiler tarafından Kur'ân kelimelerinden zannedilip okunması şeklinde olan kırâatlardır.²⁵⁵

²⁵² Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 90.

²⁵³ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/167; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/345.

²⁵⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/163, 167; el-Müzeyyinî, *Mebâhis fî İlmi'l-Kırâât*, 84; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 92.

²⁵⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/168; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 94,95; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 383.

2.3.1.2. Kırâat Tedrisatının İsnad Yönüyle Tasnifi

Kırâattaki ihtilaf ya imama ya râvîsine ya da râvîlerine ait olur. Buna göre nakledilenlere nisbetle sened zincirindeki halkalar kırâat, rivâyet ve tarîk olmak üzere üç kısımda değerlendirilmiştir.²⁵⁶

a) Kırâat

Kırâat imamın râvî ve tarîklerinde ittifak bulunup; diğer kırâat imamları arasında meydana gelen farklılığa “kırâat” denir. İhtilaf tamamen imama ait olursa yani bütün rivâyet ve tarîkler imamda sona ererse kırâat olur. Diğer bir ifade ile ihtilaf, râvîler ile râvîlerin râvîsi arasında değil de, bir kırâat imamıyla diğer kırâat imam/imamları arasındaki okuyuş farklılığında söz konusu ise bu “kırâat” olarak adlandırılır.²⁵⁷ Nâfi’, Âsım, Hamza kırâatı gibi.

b) Rivâyet

Kırâat imamının râvîleri arasındaki kırâat farklılığıdır. Yani ihtilaf kırâat imamları arasında değil de imamın râvîleri arasında ise bu farklılığa “rivâyet” denir.²⁵⁸ Kâlûn, Verş, Hafs rivâyeti gibi.

c) Tarîk

Râvîlerden sonra gelen râvîler arasındaki kırâat farklılığıdır. Başka bir deyişle eğer ihtilaf râvîlerden sonra aşağıya doğru daha sonrakilerden birine nispet edilirse, bu farklılığa tarîk denir.²⁵⁹ Ezrâk, İsbehânî, ‘Ubeyd b. Sabbâh tarîki gibi.

2.3.1.3. Kırâat Tedrisatının Adet (Sayı) Yönüyle Tasnifi

Kırâatlar, adet itibariyle seb’a (yedi), aşere (on) ve erba’ aşere (on dört) olmak üzere sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur. Kırâat âlimleri, bu ilmin eğitim-öğretiminde her bir kırâat imamı için iki râvî, her râvî için de iki tarîk şeklinde bir isnad sistemi

²⁵⁶ Sefâkusî, *Ğaysü’n-Nef’a*, 23; Kâdî Abdülfettâh, *el-Büdûru’z-Zâhira*, 10;

²⁵⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/199; Sefâkusî, *Ğaysü’n-Nef’a*, 23; Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, 1/336; Kâdî Abdülfettâh, *el-Büdûru’z-Zâhira*, 10; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi’l-Kırâât*, 30; Akbal, *Kur’ân-ı Kerim ve İlmi Kiraat Ders Notları*, 87; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 156.

²⁵⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/199; Sefâkusî, *Ğaysü’n-Nef’a*, 23; Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, 1/336; Kâdî Abdülfettâh, *el-Büdûru’z-Zâhira*, 10; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi’l-Kırâât*, 30; Akbal, *Kur’ân-ı Kerim ve İlmi Kiraat Ders Notları*, 87; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 156.

²⁵⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/199, 200; Sefâkusî, *Ğaysü’n-Nef’a*, 23; Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, 1/336; Kâdî Abdülfettâh, *el-Büdûru’z-Zâhira*, 10; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi’l-Kırâât*, 30; Akbal, *Kur’ân-ı Kerim ve İlmi Kiraat Ders Notları*, 87; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 157.

uygulamışlardır. Çalışmamızda bu usûl takip edilerek, *seb'a*, *aşere* ve *erbaa aşere* imamlarının kısaca hayatları, senedleri vb. hakkında bilgi verilecektir.

2.3.1.3.1. Kırâat İmamları

Burada aşere kırâat imam ve râvîlerini tanıtmak, onların kırâat isnadları ve kırâat öğretim usulleri hakkında kısaca bilgi vermekle yetineceğiz. Zira infirâd usûlüyle her bir kırâat imamı ve râvîlerinin usûlü, ayrı bir çalışma konusu olduğu için burada değinilmeyecektir. Ancak ikinci bölümde kırâatta usûl kısmında, indirâc sisteminde gerekli bilgilere yer verilecektir. Ayrıca o bölümdeki takrîb usûlü kısmında tarîklere de yer almaktadır.

2.3.1.3.1.1. Yedi Kırâat (Kırâat-ı Seb'a) İmâm ve Râvîleri

Tez çalışmamızda seb'a imamlarının sıralaması, İbn Mücâhid'in sistematığına göre yapılacaktır. İbn Mücâhid ise bu sıralamada dönemin önemli İslam merkezlerindeki kurrâyı şehirlere göre sıralamıştır. Sıralamada, Allah Rasûlü'nün hicret ederek İslamı yayma imkânı bulduğu Medine ilk olarak yer almaktadır. Medine aynı zamanda birçok sahabenin de Hz. Peygamber'den kırâat eğitimi aldığı ve Kur'ân'ı ezberlediği bir şehir olması yönüyle tabiîn dönemini de bu şehirden başlatmıştır.²⁶⁰ Daha sonra aşereye mütemmim olan üç imam ilavesi ise İbnü'l-Cezerî'ye göre yer alacaktır.

1. Nâfi' (İ) (ö. 169/785), Medine Kırâat İmâmı

Asıl ismi, Nâfi' b. Abdirrahman b. Ebî Nuaym'dir. (ö. 169/785) Nisbesi el Leysî olan Nâfi''nin künyesi ise; Ebû Ruveyh, Eb'u'l-Hasen ya da Ebû Abdirrahmân olup kendisi aslen İsfahan'lıdır.²⁶¹

Hicri 70'li yıllarda Mısır'da doğan ve 169 yılında Medine'de vefat eden Nâfi', kırâat ilmini tabiînden yaklaşık yetmiş kişiden almıştır.²⁶² Medine'de kırâat öğrenen Nâfi', yine bu şehirde birçok kişiye kırâat okutmuştur. Müslümanlar, Medine'de tabiînden sonra onun

²⁶⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 53.

²⁶¹ Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 53-64; Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *et-Teyisîr fî'l-Kırâati's-Seb'a*, thk. Hâtim Sâlihü'd-Dâmin, (Kahire: Mektebetü's-Sahâbe, 1429/2008), 98; Eminü'din Ebû Muhammed Abdulvahhab b. Salar, *Kitâbü Tabakâti'l-Kurrâi's-Seb'a ve Zikri Menâkıbihim ve Kırâatihim*, thk. Ahmed Muhammed Azzevuz, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1423/2003), 70; Mahmud el-Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, (Birleşik Arap Emirlikleri, Eşşemurlî, ts.), 7.

²⁶² Abdulvahhab b. Salar, *Kitâbü Tabakâti'l-Kurrâi's-Seb'a*, 70; Eb'ul-Alâ Hasan b. Ahmed el-Hemezânî, *Ğâyetü'l-İhtisâr fî Kırâati'l-Eimmeti'l-Emsâr*, thk. Eşref Muhammed, (Cidde: Cemâetü'l-Hayriyye Tahfizi'l-Kur'ân, 1414/1994), 1/15, 19, 21.

kırâatını benimsemiştir.²⁶³ Uzun yıllar yaşamış olan Nâfi', Medine'nin Reîsülkurrâ'sı olarak anılmıştır.²⁶⁴ Kırâat aldığı kişiler arasında "Ebû Ca'fer Yezîd b. Ka'ka', Şeybe b. Nassah, Abdurrahmân b. Hürmüz el-Arec, Yezîd b. Rûmân ve Müslim b. Cündeb el-Hüzelî önde gelen kişiler olarak zikredilmektedir."²⁶⁵

Nâfi' b. Abdurrahman b. Ebî Nuaym'ın kırâat silsilesi: "Nâfi kırâatı, kırâat imamı Ebû Ca'fer, Abdurrahmân b. Hürmüz el-Arec, Şeybe b. Nassah, Müslim b. Cündeb ve Yezîd b. Ruman'dan; onlar da Ebû Hureyre, Abdullah b. Abbas ile Abdullah b. Ayyâş'tan; onlar da Zeyd b. Sâbit, Übey b. Kâ'b ve Ömer b. Hattâb'dan; onlar da Hz. Peygamber'den almıştır."²⁶⁶

Nâfi, birçok kişiye kırâat okutmuş olup onlardan bazıları şunlardır: "Süleymân b. Müslim b. Cemmâz, İsmâil b. Ca'fer b. Ebî Kesîr ve onun kardeşi Ya'kûb b. Ca'fer, Mâlik b. Enes, İshâk b. Muhammed b. Abdillâh el-Müseyyibî, Ebû Üveys'in iki oğlu İsmail ve Ebû Bekir, Kâlûn olarak bilinen İsa b. Mîna, Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, Abdulmelik b. Kureyb el-Esmâî, Verş olarak bilinen Osmân b. Said ve Harice b. Mus'ab Ebi'l-Haccâc, Zübeyir b. Amir, Halef b. Vâdih, Muhammed b. Abdillâh b. İbrahim İbn Vehb, Abdullah b. Vehb ve Ebû Amr b. İbn Alâ."²⁶⁷ Nâfi'nin kırâatını aktarmada yukarıdaki talebeleri arasından öne çıkan ravîleri Kâlûn ve Verş'tir.

Nâfi' infirâd tarîkiyle, arz ve semâ usûlü ile kırâat okutmuş²⁶⁸; meşhur iki ravîsi arasındaki kırâat farklılığına bakıldığında, onun bir ravîsine okuttuğu kırâatı diğerine okutmadığı söylenebilir.²⁶⁹ Ders işleyişinde otuzar ayet okuttuğu ve derse sabah ilk gelmiş olanı ilk okutuğu rivâyet edilir.²⁷⁰ Talebelerine dersi ayakta durarak vermiştir.²⁷¹

²⁶³ Abdulfettah el-Kâdî, *Târîhu'l-Kurrâi'l-Aşere*, (Kahire: El-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1423/2002), 12.

²⁶⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 63; Mehmet Adıgüzel, *İmâm Nâfi ve Kiraatının Özellikleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993), 35.

²⁶⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 55-61; el-Hemezânî, *Ğâyetü'l-İhtisâr fî Kırâati'l-Eimmeti'l-Emsâr*, 1/15; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 62; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 61.

²⁶⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 55; ed-Dânî, *et-Teyssîr fî'l-Kırâati's-Seb'a*, 105, 106; Ebû Abdullah Muhammed b. Şerîh er-Raînî, *el-Kâfî fî'l-Kırâati's-Seb'a*, thk. Ahmed Mahmud Abdussemmî' (Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1421/2001), 34; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/112; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 61.

²⁶⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 64; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 7; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 61.

²⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2/289.

²⁶⁹ Abdulfettah el-Kâdî, *Târîhu'l-Kurrâi'l-Aşere* (Kahire: El-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1423/2002), 15.

²⁷⁰ Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 62, 63.

²⁷¹ Adıgüzel, *İmâm Nâfi ve Kiraatının Özellikleri*, 33, 34.

Râvîleri:

a) *Kâlûn* (ﻛ):

Asıl adı İisâ b. Minâ b. Verdân (ö. 220/835) olup, kırâatı doğrudan birden fazla kez Nâfi'den almış ve yazmıştır.²⁷²

Kâlûn'un usulde; sıla ve med sıla uygulamaları vardır. Med uygulamasında ashab-ı kasr grubunda yer alır.

Kâlûn'un takrîb tarîkinde önde gelen isimler, Ebû Neşît (ö. 285/898) ve Hülvânî'dir (ö. 250/864).²⁷³

b) *Verş* (ﻋ):

Asıl adı Osmân b. Saîd (ö. 197/812) olup, lakabı Verş'tir. Aslen Mısırlı olan Verş, ülkesinden Medine'ye gelerek kırâatı doğrudan Nâfi'den almıştır. O, birçok hatim yaparak kırâatı öğrendikten sonra tekrar Mısır'a dönmüştür. Verş, kırâatının sağlam ve iyi oluşu, sesinin güzelliği ile Mısır'da kırâat iliminin müracaat edildiği bir hüccet olmuş ve bu rivâyetin burada yayılmasında etkili olmuştur.²⁷⁴

Verş'in usulde; nakil, ibdâl, terkîk-tağlîz, medd-i bedel uygulamaları vardır. Med uygulamasında ashab-ı tûl grubunda yer alır. Verş'in takrîb tarîkinde önde gelen isimler, Ezrak (ö. 240/854) ve İsbehânî'dir. (ö. 296/908)²⁷⁵

2. İbn Kesîr (ﺉ) (ö. 120/737) (Mekke kırâat imamı)

Asıl adı, Abdullah b. Kesîr b. Amr ed-Dârî'dir. Künyesi Ebû Ma'bed Ebû Muhammed ya da Ebû Ber olup²⁷⁶, kendisi aslen İran'lıdır.²⁷⁷ Muâviye (ö. 60/680) döneminde (45/665) yılında Mekke'de doğmuş ve burada (120/737) yılında vefat etmiş olan İbn Kesîr, Mekke kırâat imamıdır.²⁷⁸

²⁷² Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 11.

²⁷³ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 11.

²⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/446, 447; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 13, 14.

²⁷⁵ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 11.

²⁷⁶ İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fî'l-Kırâati's-Seb'a*, 1/77.

²⁷⁷ Zehebî, *Ma'rife*, 1/86;

²⁷⁸ Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 65; Dâni, *et-Teyisîr fî'l-Kırâati's-Seb'a*, 99; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/396, 397; Abdulvahhab b. Salar, *Kitâbü Tabakâti'l-Kurrâi's-Seb'a*, 65; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 15; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi'l-Kırâat*, 77, 78; el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kırâat*, 85, 86; Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâat*, 214, 215.

İbn Kesîr, sahabeden Abdullah b. Zübeyr, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Enes b. Mâlik ile görüşüp onlardan hadis naklederek hadis âlimi olarak zikredilir. Yine o, Abdullah b. Sâib, Mücâhid b. Cebr ve Dirbâs'den kırâat okuyan kırâat imamı olarak bilinir.²⁷⁹ Kırâat silsilesi üç koldan Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır:

Birinci silsile: “İbn Kesîr, Abdullah b. Sâib'den; o, Übey b. Kâ'b ve Ömer b. El-Hattâb'dan; onlar da Rasûlullah'tan” kırâat almışlardır.

İkinci silsile: “İbn Kesîr, Mücâhid b. Cebr'den; o da Abdullah b. Sâib ve Abdullah b. Abbas; onlar da Übey b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit ve Ömer b. el-Hattâb'dan; onlar da Hz. Peygamber'den” kırâat almışlardır.

Üçüncü silsile: İbn Kesîr, Dirbâs'dan; o da Abdullah b. Abbas'dan, o da Übey b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit ve Ömer b. el-Hattâb'dan; onlar da Rasûlullah'tan” kırâat almışlardır.²⁸⁰

İbn Kesîr birçok kimseye kırâat okutmuştur. Bunlar arasında: “Şibl b. Abbâd, İsmail b. Abdillâh b. Kustantîn, Ma'rûf b. Şübân, İsmail b. Abdullâh el-Kust, İsmail b. Müslim, Cerîr b. Hâzım, Hâris b. Kudâme, Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd, Halid b. el-Kâsım, Halil b. Ahmed, Süleyman b. Muğîre, Sadaka b. Abdullâh b. Kesîr, Talha b. Amr, Abdullâh b. Zeyd b. Yezîd, Abdulmelik b. Cureyc, Ali b. Hakem, İsa b. Ömer es-Sekâfî, Kasım b. Abdulvâhid, Kurrâ b. Hâlid, Ebû Bekr Muttârif b. Ma'kil en-Nehdî, Harun b. Musa, Vehb b. Züma', Ya'lâ b. Hakîm, İbn Ebî Melîke, Süfyân b. Ayyîne, Ebû Amr b. Alâ” gibi isimler zikredilmektedir.²⁸¹

İbn Kesîr'in ders okutmadaki usûlü ayetleri onar onar okutmak şeklinde olup; o aynı zamanda iyi hatip olarak derse başlamadan önce talebelerini motive etmek için vaaz ve nasihatle dersine başladığı. Öğrencilerine dersi infirâd usûlü ile okuturdu.²⁸²

İbn Kesîr'in kırâatını aktarmada yukarıdaki talebeleri arasından öne çıkan ravîleri, Bezzî ve Kunbül'dür.

²⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/396, 397.

²⁸⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn İbn Mihrân el-İsbehânî en-Nisâbü'rî, *el-Ğâye fî'l-Kırâati'l-'Aşr*, thk. Muhammed Ğiyâs el-Cenbâz, (Riyad: Dârü's-Şevâf li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1411/1990), 55, 59; İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fî'l-Kırâati's-Seb'a*, 1/90-92; İbnü'l-Cezerî, *e-Neşr*, 1/120; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 62; Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, (İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2. Baskı, 2010), 240; Birşık, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, 118.

²⁸¹ Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 66; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 16; el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kırâat*, 86.

²⁸² Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 65.

Râvîleri:

a) *Bezzî* (ب))

Adı Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Nâfi' el-Bezzî (ö. 250/864) olup, kırâatı isnâd ile İbn Kesîr'den almıştır. Mescid-i Haram müezzinlerindendir.²⁸³ Kırâattaki hatim tertibinde Duhâ-Nâs Sûrelerinin sonuna kadar olan tekbir vecihleri, Bezzî rivâyetiyle gelmektedir.²⁸⁴

Bezzî'nin takrîb tarîkinde önde gelen isimler, Ebû Rabîa' (ö. 294/906) ve İbn Hübâb'dır. (ö. 301/913)²⁸⁵

b) *Kunbül* (ك))

Asıl adı Muhammed b. Abdîrrahman b. Hâlid b. Muhammed b. Saîd el-Mahzûmî (ö. 291/903) olup, kendisi Hicaz ehlinin kurrâsıdır ve ondan birçok kişi kırâat okumuştur. Kırâatı sened yolu ile İbn Kesîr'e ulaşmaktadır.²⁸⁶

Kunbül'ün takrîb tarîkinde önde gelen isimler, İbn Mücâhid ve İbn Şenbûz'dur. (ö. 329/940)²⁸⁷

3. Ebû Amr (ع) (ö. 154/770), Basra Kırâat İmâmı

Adı, Ebû Amr Zebbân b. Alâ b. Ammâr el-Mâzini el-Basrî; lakabı el-Urbân'dır. Mekke'de 70/689 yılında doğan Ebû Amr; Basra'da yaşamış, 154/770 yılında bir yolculuk sırasında Kûfe'de vefat etmiştir. Ebû Amr, sahabeden sonraki üçüncü tabakada yer alıp kendisi Mekke, Medine, Kûfe ve Basra'da birçok kurrâdan kırâat okumuştur. Ebû Amr, Basra'da kırâat eğitim-öğretimi yanında Arapça ve şiir muallimi olarak da şöhret bulmuştur.²⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, kendisinin yaşadığı asırda Şam, Hicâz, Yemen, Mısır bölgelerinde Ebû Amr'ın kırâatının çok yaygın olduğunu; özellikle ferş-i hurûfta tamamen onun kırâatı üzere okunurken, usûl ile ilgili kısımda bazen onun uygulamalarının dışında

²⁸³ Dâni, *et-Teysîr fî'l-Kırâati's-Seb'a*, 99; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/121; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 17, 18.

²⁸⁴ Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 217.

²⁸⁵ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelaî'l-Beşer*, 11.

²⁸⁶ Bk. Dâni, *et-Teysîr fî'l-Kırâati's-Seb'a*, 99; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/121; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 19, 20.

²⁸⁷ Bk. Abdolvahhab b. Salar, *Kitâbü Tabakâti'l-Kurrâi's-Seb'a*, 66-70; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelaî'l-Beşer*, 11.

²⁸⁸ Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 80-82; İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fî'l-Kırâati's-Seb'a*, 1/92, 93; İbnü'l-Cezerî, *e-Neşr*, 1/20-26; Abdolvahhab b. Salar, *Kitâbü Tabakâti'l-Kurrâi's-Seb'a*, 77, 78; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 21-26; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 241.

hatalı okuyuşlardan söz edilebileceğini, ancak o dönemde neredeyse onun kırâatıyla okumayan kimsenin kalmadığından bahsetmektedir.²⁸⁹

Ebû Amr kırâatı, “Ebû Ca’fer, İbn Kesîr, Mücâhid b. Cebr, Hasan el-Basrî, Yezîd b. Rûmân, Şeybe b. Nassâh, Ebî Aliye Rafî’ b. Mihrân er-Riyâhî, Hamîd b. Kays el-Arec, Abdullah b. Ebî İshak el-Hadramî, Atâ b. Ebî Rebâh, İkrime b. Hâlid, İbn Muhaysın, Âsım b. Ebî en-Necûd, Said b. Cübeyr, Yahya b. Ya’mer, Nasr b. ‘Âsım’dan; onlar da Osman b. Affân, Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Übey b. Kâ’b, Zeyd b. Sâbit, İbn Abbas, Ebû Mûsa el-Eş’arî’den, bunlar da Rasûlullah’tan almışlardır.²⁹⁰

Ebû Amr’dan birçok kişi kırâat okumuş, bunlar arasında: “Ali b. Nasr, Hammâd b. Zeyd, Abdilvâris b. Saîd, Hârûn b. Mûsa el-E’ver, Ebû Zeyd Saîd b. Evs, Yûnus b. Habîb el-Basrî, Ubeyd b. Akîl, Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî, Abdulmelik b. Kureyb el-Esmâî, Şüccâ’ b. Ebî Nasr, Ebû Naîm el-Horasânî, Muâz b. Muâz el-Anberî, Sehl b. Yûsuf, Hüseyin b. Ali el-Cu’fî, Hârice b. Mus’ab, Dâvûd b. Yezîd el-Evdâ, Mahbûb b. el-Hasen, Abdurrahîm b. Mûsa, Abdulvehhâb b. Atâ el-Heffâf, Ahmed b. Mûsa el-Lü’lûî, Abbâs b. el Fadl el-Ensâri, Sîbeveyh”²⁹¹ gibi isimler zikredilmektedir. Bunlar arasından Dûrî (ö. 246/860) ve Sûsî (ö. 261/874) önde gelmekte olup, bu râvîleri aracılığıyla kırâatı şöhret bulmuştur.

Ebû Amr, kırâat eğitim-öğretiminde arz ve semâ usûlünü uygulamış, infirâdla talebelerine kırâat okutmuştur.²⁹²

Râvîleri:

a) Dûrî (ﷺ)

Adı, Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdulazîz el-Ezdî ed-Dûrî (ö. 246/860) olup²⁹³, kırâat öğrenimi için farklı yerlere yolculuk yapmış ve birçok kişiden kırâat almıştır.²⁹⁴ Bu yönüyle seb’a imamlarından hem Ebû Amr ve hem de Kisâî’nin râvîleri arasında yer alır. Kırâatı; Kisâî’den doğrudan, Ebû Amr’dan ise onun talebesi Yahyâ el-Yezîdî’den (ö. 237/851) alarak rivâyet etmiştir.²⁹⁵

²⁸⁹ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, 1/265.

²⁹⁰ Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 83-85; İbn Mihrân en-Nîsâbü’rî, *el-Ğâye fî’l-Kırâati’l-Aşr*, 61-70; İbnü’l-Cezerî, *e-Neşr*, 1/20-26; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 241.

²⁹¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 85.

²⁹² Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 66.

²⁹³ İbnü’l-Bâziş, *Kitâbü’l-İkna’ fî’l-Kırâati’s-Seb’a*, 1/94.

²⁹⁴ Husarî, *Ehsenü’l-Eser fî Târîhi’l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 27.

²⁹⁵ Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 242.

Dûrî'nin takrîb tarîkinde önde gelen kurrâlar, Ebû'z-Ze'râ (ö. 280/893) ve İbn Ferh'dir. (ö. 303/915)²⁹⁶

b) *Sûsî* (س))

Asıl adı Ebû Şayb Sâlih b. Zeyyâd b. Abdillâh b. İsmâîl es-Sûsî (ö. 261/874) olup, Ebû Amr kırâatını onun talebesi Yahyâ el-Yezîdî'den (ö. 237/851) arz ve semâ usûlü ile alarak rivâyet etmiş ve birçok kişiye okutmuştur. Sûsî'nin takrîb tarîkinde önde gelen kurrâlar, İbn Cerîr (ö. 316/928) ve İbn Cumhûr'dur. (ö. 300/912)²⁹⁷

4. **İbn Âmir** (ع) (ö. 118/736), Şam Kırâat İmâmı

Asıl adı, Abdullâh b. 'Âmir b. Yezîd b. Temîm b. Rabîa b. Amir el-Yahsubî olup, Ebû İmrân, Ebû Naîm ise künyesidir. Bir rivâyet e göre 8/630, diğer bir rivâyet e göre ise 21/641 yılında Dimeşk'te doğan İbn Âmir, 118/736 tarihinde yine Dimeşk'te vefat etmiştir. Tabîinden olup, Şam bölgesinin meşhur kırâat imamı, Dimeşk kadısı ve Dimeşk (Şam) Ümeyye (Emeviyye) Camii'nin uzun yıllar imamı olarak görev yapmıştır.²⁹⁸ Seb'a kırâat imamları içinde Ebû Amr ve İbn Âmir Arap asıllı olup, onların dışındakiler ise aslen Arap değildir.²⁹⁹

İbn Âmir kırâatı iki koldan Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Biri "Muğîre b. Ebî Şihâb el-Mahzûmî'den; o da Osmân b. Affân'dan, diğeri de Ebu'd-Derdâ Uveymir b. Âmir olmak üzere onlar da Rasûlullah'tan almışlardır.³⁰⁰

Talebelerinden önde gelenler arasında "Yahya b. el-Hâris ez-Zimârî, İsmâîl b. Abdillâh b. Ebi'l-Muhâcir, Ca'fer b. Rabîa, Saîd b. Abdulaziz, Abdurrahman b. Âmir, Muhammed b. Velîd ez-Zebîdî, Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir, Abdullâh b. Al'a b. Zebr" sayılabilir ki bunlar arz usûlü ile kendisinden kırâat okumuşlardır.³⁰¹

²⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/131-133; Abdolvahhab b. Salar, *Kitâbü Tabakâti'l-Kurrâi's-Seb'a*, 77-80; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelaî'l-Beşer*, 11; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fi Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 27-29.

²⁹⁷ İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fi'l-Kiraâti's-Seb'a*, 1/95, 96; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/134; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelaî'l-Beşer*, 11; Sindî, *Safahât fi Ulûmi'l-Kirâât*, 221, 222.

²⁹⁸ Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 86, 87; Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kiraâti's-Seb'a*, 101; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/144; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 243; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kiraat Farklılıklarının Rolü*, 63; Sindî, *Safahât fi Ulûmi'l-Kirâât*, 222, 223.

²⁹⁹ İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fi'l-Kiraâti's-Seb'a*, 1/105.

³⁰⁰ Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kiraâti's-Seb'a*, 107; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/144; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 243; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kiraat Farklılıklarının Rolü*, 63.

³⁰¹ Husarî, *Ehsenü'l-Eser fi Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 34; Kudât vd., *Mukaddimât fi Ulûmi'l-Kirâât*, 92.

İbn Âmir'in kırâatı, talebeleri aracılığıyla Hişâm (ö. 245/859) ve İbn Zekvân (ö. 242/856) râvîleriyle şöhret bulmuş ve günümüze kadar silsile halinde bizlere nakille ulaşmıştır.

İbn Âmir, kırâat eğitim-öğretiminde arz usûlünü uygulamış, infirâdla okumuş ve aynı usulle talebelerine de okutmuştur. Kendisi de kırâatı arz usûlü ile hocalarına okumuştur. Ebu'd-Derdâ'nın Şam Emeviyye Camii'ndeki ders halkalarında arîf olarak vazife yapmış; hocasından aldığı usulleri uygulamış, ferdi okutmalar yanında topluca okumalar da yaptırmıştır.³⁰²

Râvîleri:

a) *Hişâm (ح)*

Hişâm Ammâr b. Nusayr b. Meysere (ö. 245/859) kırâat ve hadis âlimi olup, Dimeşk'te imam, hatip, mukrî ve müftî olarak görev yapmıştır. Kırâatı İbn Âmir'in talebesi olan Yahya b. el-Hâris ez-Zimârî'nin öğrencilerinden Eyyûb b. Temîm, Irâk b. Hâlid, Süveyd b. Abdulaziz'den arz yoluyla almıştır.³⁰³

Hişâm'ın takrîb tarîkinde önde gelen kurrâlar, Hülvânî (ö. 250/864)³⁰⁴ ve Dâcûnî'dir. (ö. 324/935)³⁰⁵

b) *İbn Zekvân (ز)* (ö. 242/856)

Abdullah b. Ahmed b. Beşîr b. Zekvân el-Kırşî, el-Fihri, ed-Dimeşkî (ö. 242/856) asıl adı olup lakabı, Ebû Amr'dır.³⁰⁶ Kırâatı sened yoluyla İbn Âmir'in talebesi Yahya b. el-Hâris ez-Zimârî'nin öğrencilerinden Eyyûb b. Temîm aracılığıyla ulaşmaktadır. İbn Zekvân; Şam kurrâsı Eyyûb Temîm'den sonra Emevî Camii'nde görev yapmıştır. Ayrıca o dönemde Irak, Hicaz, Şam, Mısır ve Horasan diyarlarından talebeler gelip ondan kırâat almışlardır.³⁰⁷

³⁰² Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 67.

³⁰³ Bk. İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fi'l-Kırâati's-Seb'a*, 1/106, 109-113; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/143, 144; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fi Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 35-38; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi'l-Kırâât*, 77; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 243.

³⁰⁴ Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/136-139.

³⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 131-133; Abdulvahhab b. Salar, *Kitâbü Tabakâti'l-Kurrâi's-Seb'a*, 77-80; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudela'l-Beşer*, 11, 12; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fi Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 27-29.

³⁰⁶ İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fi'l-Kırâati's-Seb'a*, 1/105; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fi Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 38, 39; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi'l-Kırâât*, 76; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 244.

³⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 145; Abdulfettah el-Kâdî, *Târîhi'l-Kurrâi'l-Aşere*, 36, 37; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fi Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 38, 39.

İbn Zekvân'ın takrîb tarîkinde önde gelen kurrâlar, Ahfeş (ö. 292/904) ve Sûrî'dir (ö. 307/919).³⁰⁸

5. Âsım (؁) (ö. 127/744), Kûfe Kırâat İmâmı

Âsım b. Behdele Ebi'n-Necûd, künyesi Ebû Bekr, babasına nisbetle Ebû en-Necûd, annesine nisbetle Behdele denilmektedir.³⁰⁹ Tabiînden olan Âsım'ın doğum tarihi ile ilgili kaynaklarla şimdilik bilgi bulunmamaktadır. Tercih edilen görüşe göre Kûfe'de 127/744 tarihinde vefat etmiştir.³¹⁰

Âsım'ın kırâatı aldığı hocalar sened yönüyle üç koldan gelmektedir:

- a) Ebû Abdîrrahman es-Sülemi'den; o da Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Kâ'b ve Zeyd b. Sâbît'ten, bunlar da Rasûlullah'tan almışlardır.
- b) Zirr b. Hubeyş'den; o da Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd'dan, bunlar da Hz. Peygamber'den almışlardır.
- c) Ebû Amr eş-Şeybânî'den; o, Abdullah b. Mes'ûd'dan, o da Rasûlullah'tan almıştır.³¹¹

Burada görüldüğü üzere her üç isim, Abdullah b. Mes'ûd'dan kırâat okumuştur. Es-Sülemi ve Zirr b. Hubeyş de, Osman b. Affân ve Ali b. Ebî Tâlib'den de okumuşlardır. Es-Sülemî ayrıca Übey b. Kâ'b ve Zeyd b. Sâbît'ten de okumuştur.³¹² Âsım da bu üç hocasından arz usûlü ile kırâat okumuştur.³¹³

Âsım; salih, güvenilir bir kişi olması, sesinin güzelliği, dilinin fesâheti ve Kûfe'de dönemin nahiv ilmini en iyi bilen olarak tanınmıştır.³¹⁴ Talebesi Hafs, tabiînden olan hocasının kırâat okuturken eliyle sayarak kırâat ettirdiğini söylemiştir.³¹⁵ Âsım'ın kırâatı,

³⁰⁸ Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/139-143; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 12.

³⁰⁹ Dâni, *et-Teyisîr fî'l-Kırâati's-Seb'a*, 101, 102; Dâni, *Câmiü'l-Beyân*, 1/50; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/315.

³¹⁰ İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fî'l-Kırâati's-Seb'a*, 1/115; Abdolvahhab b. Salar, *Kitâbü Tabakâti'l-Kurrâi's-Seb'a*, 84; Seyyid Rızık, *Fî Ulûmi'l-Kırâât*, 77, 81; el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 93; Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 226, 227.

³¹¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 70; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Ğâye fî'l-Kırâati'l-Aşr*, 80-95; Dâni, *et-Teyisîr fî'l-Kırâati's-Seb'a*, 108. 109; İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fî'l-Kırâati's-Seb'a*, 1/124; İbnü'l-Cezerî, *e-Neşr*, 1/146-155; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 245.

³¹² Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 64.

³¹³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/316.

³¹⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 70; Dâni, *Câmiü'l-Beyân*, 1/52; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/315; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/155.

³¹⁵ Dâni, *Câmiü'l-Beyân*, 1/52; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 41.

hocası Ebû Abdîrrahman es-Sülemi'nin (ö. 73/692) vefatından sonra onun yerine Kûfe'de ders vermeye başlamısıyla yayılmıştır.³¹⁶

İbn Mücâhid *Kitâbü's-Seb'a*'da; Âsım'dan kırâat okuyan Ebû Bekr b. Ayyâş'ın beşer ayet, beşer ayet okuduğunu zikrederek, onun çok sağlam ve hatasız okutmaya dikkat ettiğini söylemektedir. İbn Mücâhid, döneminde bu şekilde azar azar okuttuğu için Kûfe'de Asım kırâatının az, Hamza kırâatının daha çok yaygın olduğunu ifade eder.³¹⁷ Ancak günümüzde dünya genelinde Müslümanların en çok okuduğu kırâat Âsım'ın râvîsi Hafs rivâyetidir. Başka sebeplerin yanında³¹⁸ kırâatı öğrettiği kimselere azar azar, sindire sindire iyice hafızalara yerleştirerek okumasının/okutmasının da Âsım kırâatı Hafs rivâyetinin yayılmasında etkili olduğu söylenebilir.

Âsım, kırâatını birçok kişiye öğretmiş olup bunlar arasından “Ebû Amr Ala, Hamza b. Habîb ez-Zeyyât, Halil b. Ahmed, Süleyman et-Teymî, Süfyân es-Sevrî, Ebân b. Teğallub, Ebân b. Yezîd el-Attâr, İsmâil b. Mücâlid, Hasan b. Salih, Hakem b. Zahîr, Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd, Hammâd b. Ebî Zeyyâd, Hammâd b. ‘Amr, Süleymân b. Mihrân el-Ameş, Sellâm b. Süleymân Ebu'l-Münzir, Sehl b. Şuayb, Şeybân, b. Muâviye, Dahhâk b. Meymûn, Amr b. Hâlid, Müfaddil b. Muhammed, Müfaddil b. Sadake, Süfyân b. Uyeyn, Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş ve Ebû Amr Hafs b. Süleymân b. el-Muğîre”³¹⁹ gibi isimler sayılabilir.

Âsım'ın kırâatı, talebeleri Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş (ö. 193/808) ve Ebû Amr Hafs b. Süleymân b. el-Muğîre (ö. 180/796) râvîleriyle şöhret bulmuş ve günümüze kadar silsile halinde bizlere nakille ulaşmıştır.

Âsım'ın talebelerinden ve râvîlerinden Hafs hocasına, Ebû Bekr b. Ayyâş'ın okuduğu kırâate muhalefet ettiğini söylemesi üzerine o şu cevabı vermiştir: “Sana okuttuğum kırâat, Ebû Abdîrrahman es-Sülemi'nin Hz. Ali'den aldığı ve bana okuttuğu

³¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/315;

³¹⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 71.

³¹⁸ Asım kırâatı Hafs rivâyetinde, imâlâ, ihtilâs, teshîl vb. edâsı zor olan vecihlerin diğer kırâat ve rivâyetlere göre daha az olması, ayrıca bu rivâyetteki telaffuzun kolay olması gibi sebepler sayılabilir. Bk. İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-Kârîi'l-Mübtedi*, 12; Fatih Çollak, *Âsım Kırâatı*, (İstanbul: Üsgüdar Yayınevi, 2006), 34; Talip Akbal, *Kur'ân-ı Kerim ve İlmi Kırâat Ders Notları*, (İstanbul: DİB Haseki Eğitim Merkezi, 2010), 98. Ayrıca Osmanlı Devleti gibi cihan devletlerin kırâatta onu takip etmesi bu sebepler arasında sayılabilir.

³¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/316; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 41, 42; el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 93; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 64.

kıraattır. Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş'a okuttuğum ise, Zirr b. Hubeyş'in Abdullah b. Mesu'd'dan alıp bana da okuttuğu kırâattır.”³²⁰

Râvîleri:

a) *Ebu Bekir eş-Şu'be (ص)*

Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş b. Sâlim el-Kûfî (ö. 193/808)³²¹, kırâat ve hadis âlimi olup³²²; Âsım'dan kırâatı arz ve semâ yoluyla almış ve kendi ifadesiyle bir çocuğun öğretmeninden Kur'an'ı öğrendiği gibi öğrendiğini belirtmiştir.³²³

Ebû Bekir eş-Şu'be'nin takrîb tarîkinde önde gelen kurrâlar, Yahyâ b. Âdem (ö. 203/818) ve el-Uleymî'dir. (ö. 243/857)³²⁴

b) *Hafs (ع)*

Adı, Ebû Amr Hafs b. Süleymân b. el-Muğîre el-Bezzâr-el-Kûfî'dir.(ö. 180/796)³²⁵ Hem hocası ve hem de üvey babası olduğu için çocukluk yıllarını Âsım'ın yanında geçiren Hafs, Kur'an'ı ayet ayet ondan öğrenmiştir.³²⁶ Kırâatı arz ve semâ yoluyla hocasından aldığı gibi talebelerine de öyle okutmuştur.³²⁷ Kûfe kurrâsından olan Hafs, sadece Kûfe'de kırâat okutmamış, Bağdat ve Mekke'de de bir süre kırâat okutmuştur.³²⁸

Hafs'ın takrîb tarîkinde önde gelen kurrâlar, 'Ubeyd b. Sabbâh (ö. 235/849) ve Amr b. Sabbâh'tır. (ö. 221/835)³²⁹

6. Hamza (هـ) (ö. 156/772), Kûfe Kırâat İmâmı

Adı, Ebû Ammâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî olup, geçimini zeytinyağı ticaretiyle yaptığı için ez-Zeyyât lakabıyla da anılmıştır. Sahabe

³²⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/316; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 42; Fatih Çollak, *Âsım Kırâatı*, (İstanbul: Üsgüdar Yayınevi, 2006), 34

³²¹ Dâni, *et-Teyyîr fî'l-Kırâati's-Seb'a*, 102; Dâni, *Câmiü'l-Beyân*, 1/53; İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fî'l-Kırâati's-Seb'a*, 1/116; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 43-45.

³²² Dâni, *Câmiü'l-Beyân*, 1/54.

³²³ Bk. İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fî'l-Kırâati's-Seb'a*, 1/106, 109-113; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/143, 144; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 35-38; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi'l-Kırâat*, 77; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 243.

³²⁴ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 12.

³²⁵ Dâni, *et-Teyyîr fî'l-Kırâati's-Seb'a*, 102; Dâni, *Câmiü'l-Beyân*, 1/55; İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fî'l-Kırâati's-Seb'a*, 1/117.

³²⁶ Çollak, *Âsım Kırâatı*, 18.

³²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/229, 230.

³²⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/230.

³²⁹ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 12.

döneminde doğduğu ve muhtemelen bazı sahabeyi de gördüğü rivâyet edilmiştir. Kûfe’de 80/699 yılında doğmuş Hulvân’da 156/772 yılında vefat etmiştir.³³⁰

Kırâat aldığı hocalar arasında “Ebû Hamza Humrân A’yen, Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ, Ebû İshâk Mansûr b. es-Sebî, Ebû Muhammed b. Talhâ b. Mûsarriif, Ca’fer es-Sâdık ve Süleymân b. Mihrân el-A’mes” yer almaktadır.

Hamza’nın kırâatı aldığı hocaların isnadı üç koldan gelmektedir:

- a) İbn Ebî Leylâ; o Minhâl b. Amr’dan, o, Saîd b. Cübeyr’ den, o da İbn Abbâs’ tan, o da Übey b. Kâ’b’ dan, Übey b. Kâ’b da Rasûlullah’tan okumuştur.
- b) İbn Ebî Leylâ’dan; o, kardeşinden; kardeşi ise, babası Abdurrahman’ dan; o da Ali b. Ebî Tâlib’den, Hz. Ali de Hz. Peygamber’den almıştır.
- c) Süleyman Mihrâh el-‘Ameş’ten; o, Yahya b. Vessâb’a; o da İbn Mes’ûd’un talebelerine ve Zirr b. Hubeyş’e; Zirr b. Hubeyş, Hz. Ali, Hz. Osman ve İbn-i Mes’ûd’a, bunlar da Rasûlullah’a okumuşlardır.³³¹

Kırâatı arz usûlüyle hocalarından almıştır. Hocası Ebî Leylâ’ya Kur’ân’ı baştan sona dört kez okumuştur.

Hamza, kırâat ilmi yanında, hadis ve fıkıh alanında özellikle ferâizde önde gelen bir âlimdir. Kûfe’de kırâat ilminde Âsım ve el-‘Ameş’ten sonra o gelmektedir.³³² Derslerine önce fukaha ile başlayıp sonra diğer talebelerini okutması, onun fıkıh ilmindeki yerinin bir göstergesidir.³³³ O, kırâat tedrisatında infirâd usûlü ile beşer ayet okutmak suretiyle ve bunu uzun zaman devam ettirmesiyle de meşhurdur.³³⁴ Bu ilimleri başkalarına da öğreten Hamza, Kur’ân dersi verdiği evden su içmeyi bile hoş görmeyen ve talebelerinden herhangi bir ücret almayan ve hediye kabul etmeyen bir meziyete de sahiptir.

Muhammed b. Heysemî (ö. 249/863), kendi dönemine kadar Kûfe Mescidi’nde daha çok Hamza’nın kırâatının okunduğunu belirtmektedir. İbn Mücâhid *Kitâbü’s-Seb’a*’da; onun kırâatının Kûfeliler arasında yayıldığını ifade emektedir.³³⁵

³³⁰ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, 1/236-238; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi’l-Kırâât*, 86; el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi’l-Kırâât*, 95; Sindî, *Safahât fî Ulûmi’l-Kırâât*, 231.

³³¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 72-74; İbn Mihrân en-Nisâbü’rî, *el-Ğâye fî’l-Kırââti’l-‘Aşr*, 98-108; el-Hemezânî, *Ğâyetü’l-İhtisâr fî Kırââti’l-Eimmeti’l-Emsâr*, 1/136-143; İbnü’l-Bâziş, *Kitâbü’l-İkna’ fî’l-Kırââti’s-Seb’a*, 1/135-137; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 248; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 66.

³³² İbnü’l-Bâziş, *Kitâbü’l-İkna’ fî’l-Kırââti’s-Seb’a*, 1/125-126; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, 1/237.

³³³ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, 1/237.

³³⁴ Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 69.

³³⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 75.

Talebeleri arasında “Süleyym b. İsâ b. Selîm el-Hanefî, Süfyân es-Sevrî, Âiz b. Ebû Âiz, Şuayb b. Harb, Abdullah b. Sâlih el-İclî, seb’a imamlarından el-Kisâî, İbrâhîm b. Edhem, Yahyâ b. Zeyyâd el-Ferrâ, Yahyâ b. Mübârek b. el-Muğîre” yer alan isimlerden bazılarıdır.³³⁶

Hamza’nın talebeleri arasında Süleyym b. İsâ el-Hanefî birçok kişiye kırâat öğretmiştir. Onun bu talebesinden kırâat öğrenen Halef b. Hişâm (ö. 229/843) ve Hallâd adıyla şöhret bulmuş Abdullah b. Hâlid (ö. 220/835) aracılığıyla kırâatı rivâyet edilmiştir.

Râvîleri:

a) Halef (ض)

Ebû Muhammed Hâlef b. Hişâm b. Sa’leb el-Bezzâr (ö. 229/843), kırâat ve hadis âlimidir. Halef’ül Âşir olarak bilinen Halef b. Hişâm, aynı zamanda aşere kırâatının onuncu imamıdır. Bir başka ifade ile Hamza kırâatının râvîlerinden, hem de aşere kırâatında onuncu kırâat imamıdır.³³⁷

Hamza kırâatını isnad yolu ile rivâyet eden Halef, bu kırâatı Hamza’nın talebeleri arasında yer alan Süleyym’dan (ö. 188/804) almıştır. Kırâat ilmindeki üstünlüğü ve güvenilirliğinden dolayı Hamza kırâatı iki ravîsinden biri durumundadır.

Hamza kırâatı ravîsi Halef’in takrîb tarîkinden önde gelen kurrâ İdrîsü’l-Haddâd’dır. (ö. 292/905)³³⁸

b) Hallâd (ح)

Asıl Adı, Ebû İsâ Hallâd b. Hâlid eş-Şeybân’dır. (ö. 220/835)

Hamza kırâatını sened yolu ile rivâyet eden Hallâd, bu kırâatı Hamza’nın talebeleri arasında yer alan Süleyym’dan (ö. 188/804) arz usûlüyle almıştır. Kırâat ilmindeki yeri ve güvenilirliği sebebiyle Hamza’ya ulaşmamış ve direk kendisinden kırâat almamasına rağmen, onun iki ravîsinden biri olmuştur.³³⁹

³³⁶ İbn Mucâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 75-78; İbnü’l-Bâziş, *Kitâbü’l-İkna’ fî’l-Kırâati’s-Seb’a*, 1/125-127; İbnü’l-Cezerî, *e-Neşr*, 1/158-165; el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi’l-Kırâât*, 97.

³³⁷ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, 1/246, 247; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 248.

³³⁸ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudela’i’l-Beşer*, 12.

³³⁹ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, 1/248; Seyyid Rızık, *Fî Ulûmi’l-Kırâât*, 88; Sindî, *Safahât fî Ulûmi’l-Kırâât*, 234; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 249.

Hallâd'ın takrîb tarîkindeki kişi yine kendisi Hallâd (ö. 220/835) olarak yer alır. Ondan sonraki tarîkler ise, el-Vezzân (ö. 250/864), İbnü'l-Heysem (ö. 249/863), et-Talhâ (ö. 252/866), İbn Şâzân (ö. 280/893) önde gelen isimlerdir.³⁴⁰

7. Kisâî (؁) (ö. 189/804), Kûfe Kırâat İmâmı

Asıl adı, Ebû Hasen Ali b. Hamza b. Abdullah b. Fîrûz el-Kûfî'dir. Aslen İran'lı olan Kisâî'nin, 120/738 yılında Bağdat veya Kûfe'de doğduğu, Hârûn Reşîd (193/809) ile Horasan'a giderken 189/804 yılında Rey'de vefat ettiği rivâyet edilmektedir.³⁴¹

Başta seb'a kırâat imamı Hamza olmak üzere, Muhammed b. Ebî Leylâ, İsâ b. Ömer el-Hemdânî, Ebû Bekr b. Ayyâş, Abdurrahman b. Ebî Hammâd vb. hocalardan kırâat okumuştur. Hamza'dan kırâat okuduğu için onunla kırâat silsilesi aynıdır.

Kırâatı arz ve semâ usûlüyle hocalarından almıştır. Kisâî, hocası Hamza'ya Kur'an'ı baştan sona dört kez arz usûlüyle okumuştur. Talebelerine ders verirken arz ve semâ usûlünü birlikte uygulayarak, önce kendisi harf harf öğretmiş, sonra aynı şekilde Kur'an'ı baştan sona öğrencilerinden dinlemiştir.³⁴² Onun bir kürsünün üzerine çıkıp Kur'an'ı baştan sona kadar okuduğunu, çevresindekilerin ise onun okuduğu şekilde ellerindeki Mushaflara vakf ve ibtidâ yerlerini işaretledikleri rivâyet edilmiştir.³⁴³ Tetik, Kisâî'nin okuyarak, talebelerinin dinlemesi şeklindeki toplu tâlimde, semâ usûlünü uyguladığından bahsetmiştir.³⁴⁴

Kisâî, Basra'ya giderek dil bigini Halil b. Ahmed'den (ö. 175/791) nahiv öğrendiği için Arapça'ya vakıf biri olarak da bilinir. Kûfe'de nahiv kurucularından ve nahivde müracaat edilen bir âlim olarak da tanınır.

Kisâî birçok öğrenci yetiştirmiş olup bunlardan "Ebu'l-Hâris Leys b. Hâlid el-Bağdâdî, Hafs b. Ömer ed-Dûrî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Kuteybe b. Mihrân el-İsbehânî, İbn Zekvân, Yahya b. Âdem, Halef b. Hişâm el-Bezzâr, Yahyâ b. Zeyyâd el-Ferrâ" önde gelen talebeleri arasında yer alır.

³⁴⁰ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 12.

³⁴¹ İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Ğâye fî'l-Kırâati'l-Aşr*, 113; Dâni, *et-Teysîr fî'l-Kırâati's-Seb'a*, 104; İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fî'l-Kırâati's-Seb'a*, 1/138-140; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/474, 478; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 56.

³⁴² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/374-376.

³⁴³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/172; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/374-376.

³⁴⁴ Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 70.

Kisâi'nin talebeleri arasında Ebu'l-Hâris olarak şöhret bulan Ebu'l-Hâris Leys b. Hâlid el-Bağdâdî (ö. 240/854) ve Hafs b. Ömer ed-Dûrî (ö. 246/860) aracılığıyla kırâatı rivâyet edilmek suretiyle günümüze kadar silsile halinde bizlere ulaşmaktadır.

Râvîleri:

a) *Ebu'l-Hâris (س)*

Ebu'l-Hâris Leys b. Hâlid el-Bağdâdî (ö. 240/854), kırâatı arz usûlü ile Kisâi'den almıştır. Kırâat ilminde güvenilir bir âlim olan Ebu'l-Hâris, aynı zamanda hadis ilmiyle de meşgul olmuştur.³⁴⁵

Ebu'l-Hâris'in takrîb tarîkinde önde gelen tarîkleri, Muhammed b. Yahyâ (ö. 288/912) ve Seleme b. Âsım'dır (ö. 270/883).³⁴⁶

b) *Hafs b. Ömer ed-Dûrî (ت)*

Adı, Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdulazîz el-Ezdî ed-Dûrî (ö. 246/860) olup³⁴⁷, kırâat öğrenimi için farklı yerlere yolculuk yapmış ve birçok kişiden kırâat almıştır.³⁴⁸ Bu yönüyle daha önce de ifade ettiğimiz gibi seb'a imamlarından hem Kisâi'nin ve hem de Ebû Amr'ın râvîleri arasında yer alır. Kırâatı; arz ve semâ usûlü ile Kisâi'den (ö. 189/804) doğrudan, Ebû Amr'den (ö. 154/770) ise onun talebesi Yahyâ el-Yezîdî'den (ö. 237/851) alarak rivâyet etmiştir.³⁴⁹

Hafs b. Ömer ed-Dûrî'nin takrîb tarîkinde önde gelen kurrâlar, Ca'ferü'n-Nüsaybî (ö. 307/919) ve Ebû Osmân ed-Darîr'dir (ö. 310/922).³⁵⁰

2.3.1.3.1.2. On Kırâat (Kırâat-ı Aşere) İmâm ve Râvîleri

İbn Mücâhid'in sistematığına göre yapılan seb'a imamlarının sıralamasına, daha sonra seb'a kırâatını üç imam ilavesi ile aşereye mütemmim hale getiren İbnü'l-Cezerî'nin sistematığı takip edilecektir.

³⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2/33; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 250.

³⁴⁶ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 12.

³⁴⁷ İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fi'l-Kırâati's-Seb'a*, 1/94.

³⁴⁸ Husarî, *Ehsenü'l-Eser fi Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 27.

³⁴⁹ Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 242.

³⁵⁰ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 12.

8. Ebû Ca'fer (جع) (ö. 130/747), Medine Kırâat İmâmı

İsmi, Ebû Ca'fer Yezîd b. Ka'ka el-Mahzûmî el-Medenî olup, Cündeb b. Fîrûz adıyla da bilinir. Tabiînden olan Ebû Ca'fer, Medine kırâat imamı ve kurrâ olarak meşhur olmuş ve doksan yaşından fazla bir ömür yaşayarak, 130/747 yılında Medine'de vefat etmiştir.³⁵¹

Ebû Ca'fer'in ders aldığı hocaları arasında “Abdullah b. Ayyâş b. Ebî Rabîa, Abdullah b. Abbas ve Ebû Hureyre Abdurrahman b. Sahre ed-Devsî” kırâat silsilesi zikredilmektedir.³⁵² Kırâat silsilesi iki koldan Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Abdullah b. Ayyâş b. Ebî Rabîa, Abdullah b. Abbas ve Ebû Hureyre'den; onlar Übey b. Kâ'b'dan; o da Rasûlullah'tan almıştır. Diğerleri ise Abdullah b. Abbas ve Ebû Hureyre'den; onlar Zeyd b. Sâbit'ten; Zeyd b. Sâbit ve Übey b. Kâ'b da Rasûl-i Ekrem'den almıştır.³⁵³ Ayrıca Ebû Ca'fer'in Zeyd b. Sâbit'ten doğrudan kırâat aldığı da rivâyet edilmiştir.³⁵⁴

Mescid-i Nebvî'de yıllarca kırâat dersi vermiş olan Ebû Ca'fer, birçok talebe yetiştirmiştir. Talebeleri arasında “seb'a kırâat imamlarından Nâfi' ile Ebû Amr'ın yanı sıra kendisinin râvîleri olan Süleymân b. Müslim b. Cemmâz ve Îsâ b. Verdân en önde gelen kırâat âlimleridir.

Ebû Ca'fer'in talebelerinden Ebu'l-Hâris 'Îsâ b. Verdân (ö. 160/776) ve Süleymân b. Cemmâz (ö. 170/786) aracılığıyla kırâatı günümüze kadar silsile halinde bizlere ulaşmaktadır.³⁵⁵

Râvîleri:

a) Îsâ b. Verdân (ع)

Ebu'l-Hâris 'Îsâ b. Verdân (ö. 160/776), kırâatı arz ve semâ usûlü ile doğrudan Ebû Ca'fer'den almıştır. Îsâ b. Verdân, Nâfi', Şeybe b. Nessâh el-Medenî gibi önemli kırâat

³⁵¹ İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Ğâye fî'l-Kırâati'l-Aşr*, 37; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/333, 334; Abdulfettah el-Kâdî, *Târîhü'l-Kurrâi'l-Aşere*, 55; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 66; Seyyid Rızık, *Fî Ulûmi'l-Kırâât*, 94; Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 239, 240.

³⁵² İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Ğâye fî'l-Kırâati'l-Aşr*, 39, 40; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/174-178; Abdulfettah el-Kâdî, *Târîhü'l-Kurrâi'l-Aşere*, 55, 56; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 66-68.

³⁵³ İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Ğâye fî'l-Kırâati'l-Aşr*, 39, 40; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/174-178; Abdulfettah el-Kâdî, *Târîhü'l-Kurrâi'l-Aşere*, 55, 56; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 66-68; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 252.

³⁵⁴ Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 66; Abdulfettah el-Kâdî, *Târîhü'l-Kurrâi'l-Aşere*, 55.

³⁵⁵ Seyyid Rızık, *Fî Ulûmi'l-Kırâât*, 95; Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 241.

âlimlerinden okumuş; kendisi de Kâlûn, İsmâîl b. Ca'fer ile Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî gibi isimlerle birlikte birçok kişiye kırâat okutmuştur.³⁵⁶

İsâ b. Verdân'ın takrîb tarîkinde önde gelen kurrâlar arasında, Fadl b. Şâzan (ö. 290/902) ve Hibetüllâh b. Ca'fer (ö. 350/961) yer almaktadır.³⁵⁷

b) *Süleymân b. Cemmâz (سليم بن جهماز)*

Ebu'r-Rabî' Süleymân b. Müslim b. Cemmâz ez-Zührî (ö. 170/786), kırâatı doğrudan Ebû Ca'fer'den arz ve semâ usûlü ile almıştır. Nâfî', Şeybe b. Nessâh el-Medenî gibi ünlü kırâat âlimlerinden okumuş olan Süleymân b. Cemmâz, birçok kişiye de kırâat okutmuştur.³⁵⁸

Süleymân b. Cemmâz'ın takrîb tarîkinde önde gelen kurrâlar, Ebû Eyyûb el-Hâşimî (ö. 219/834) ve Ebû Ömer ed-Dûrî'dir (ö. 246/860).³⁵⁹

9. **Ya'kûb (يعقوب)** (ö. 205/820), Basra Kırâat İmâmı

İsmi, Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillâh b. Ebî İshâk el-Hadramî olup, 117/735'te Basra'da doğmuş ve 205/821 yılında seksen sekiz yaşlarında iken vefat etmiştir.³⁶⁰

Basra kırâat imamı ve mukrîsi olan Ya'kûb el-Hadramî, kırâat farklılıklarını, hadis ve fıkıh ilmini, Arap dilini iyi bilen bir âlimdir. O aynı zamanda güvenilir bir kişiliğe sahip, zühd ve takva sahibi biri olarak da tanınır.³⁶¹

Ya'kûb el-Hadramî, "Ebu'l-Münzir Sellâm b. Süleymân, Şihâb b. Şürnufe el-Mücâşî", Ebû Yahyâ Mehdî b. Meymûn, Ebu'l-Eşheb Ca'fer b. Hibbân'dan okumuştur. Bunlar da seb'a imamları Ebû Amr ile Âsım'ın yanı sıra Hasan Basrî, Abdullah b. Abbas, Ebu'l-Esved ed-Düelî, Yahyâ b. Ya'mer, Nasr b. Âsım'dan kırâat okumuş, onlar da Ali b.

³⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/543; Abdulfettah el-Kâdî, *Târîhü'l-Kurrâi'l-Aşere*, 56, 57; Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 241; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 252.

³⁵⁷ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 13.

³⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/176, 177; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/285; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 252.

³⁵⁹ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 12.

³⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2/336, 338; Abdulfettah el-Kâdî, *Târîhü'l-Kurrâi'l-Aşere*, 60; Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 243; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 252.

³⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2/336-338; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 71-73; Abdulfettah el-Kâdî, *Târîhü'l-Kurrâi'l-Aşere*, 61.

Ebî Tâlib, Ebû Musâ el-Eş'arî ve Übey b. Kâ'b'dan, bunlar da Rasûlullah'tan kırâat almıştır.³⁶²

İbn Mücâhid'in seb'a kırâat taksiminde Ya'kûb el-Hadramî'nin kırâatı şâz olarak değerlendirilip burada yer verilmeyişi eleştirilmiştir. Zehebî ve İbnü'l-Cezerî yapılan bu değerlendirmeye karşı çıkarak, onun kırâatının da seb'a kırâatında olduğu gibi sahih ve makbul olduğunu belirtmişlerdir.³⁶³

Ya'kûb el-Hadramî, birçok kişiye kırâat okutmuştur. Bunlar arasından arz ederek ona okuyanlar: "Ravh b. Abdilmümin, Ruveys olarak bilinen Muhammed b. el-Mütevekkil, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Ebû Hafs Ömer ed-Dûrî, Ebû Eyyûb Süleymân b. ez-Zehebî"³⁶⁴ sayılabilir.

Kırâat imamı Ya'kûb'un talebelerinden Ruveys olarak bilinen Muhammed b. el-Mütevekkil (ö. 238/852) ve Ravh b. Abdilmü'min (ö. 234/848) aracılığıyla kırâatı günümüze kadar silsile halinde bizlere ulaşmaktadır.³⁶⁵

Râvîleri:

a) Ruveys (ريس)

Ruveys olarak bilinen "Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mütevekkil b. Abdirrahmân el-Lü'lûi el-Basrî (ö. 238/852)", kırâatı arz ve semâ usûlü ile doğrudan Ya'kûb el-Hadramî'den almış, onun yanında defalarca Kur'ân'ı hatmetmiştir. Kendisi de birçok kişiye kırâat okutmuştur.³⁶⁶

Ruveys'in takrîb tarîkinde en-Nehhâs (ö. 368/978) önde gelen kurrâdır.³⁶⁷

b) Ravh (رح)

Ebu'l-Hasen Ravh b. Abdilmü'min el-Hüzelî-el-Basrî (ö. 234/848), Ya'kûb'dan kırâatı arz ve semâ usûlü ile doğrudan almıştır. Sağlam, güvenilir biri olarak kabul edilen

³⁶² İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Ğâye fî'l-Kırââtî'l-Aşr*, 122; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2/336-338; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 253; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 68.

³⁶³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2/337, 338; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 253.

³⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2/336-337; Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 243.

³⁶⁵ Seyyid Rızık, *Fî Ulûmi'l-Kırâât*, 95; Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 241.

³⁶⁶ Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târihi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 76, 77; Abdulfettah el-Kâdî, *Târihü'l-Kurrâi'l-Aşere*, 62, 63; Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 241; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 252.

³⁶⁷ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 13.

Ravh'tan kırâat nakledildiği gibi, Buhâri de Sahîhinde onun hadis rivâyetine yer vermiştir.³⁶⁸

Ravh'ın takrîb tarîkinde, İbn Vehb (ö. 270/883) ve ez-Zübeyrî (ö. 300/912) yer almaktadır.³⁶⁹

10. Halefû'l-Âşir (ح) (ö. 229/843), Kûfe Kırâat İmâmı

Asıl adı, Ebû Muhammed Hâlef b. Hişâm b. Sa'leb el-Bezzâr el-Esedî el-Bağdâdî (ö. 229/843) olup, kırâat ve hadis âlimidir. Halef'ül Âşir olarak da bilinen Halef b. Hişâm, 150/767 yılında doğmuş, Bağdat'ta 229/843 tarihinde vefat etmiştir. Halef b. Hişâm, aşere kırâatının onuncu imamı olmakla birlikte, Hamza kırâatının de râvîsidir. Yani aşere kırâatının onuncu kırâat imamı, seb'a kırâatında ise Hamza'nın râvîlerinden biri olarak yer alır.³⁷⁰ Daha önce ifade ettiğimiz gibi, Hamza'nın talebelerinden Süleym b. Îsâ'dan (ö. 188/804) kırâat almış; kırâat ilmindeki üstünlüğü ve güvenilirliğinden dolayı isnad yoluyla Hamza kırâatının iki râvîsinden biri olmuştur.

Halefû'l-Âşir, küçüklüğünden itibaren zekâsı, kavrama gücü ile öne çıkmış biri olarak; on yaşında hafızlığı bitirmiş, on üç yaşında da Kur'ân öğretmeye başlamıştır. İshâk b. Muhammed el-Müseyyebî'den (ö. 206/821) Nâfi' kırâatını, Süleym b. Îsâ'dan (ö. 188/804) Hamza kırâatını, Yâkûb b. Muhammed b. Halife el-A'sâ'dan (ö. 200/815) o da Ebû Bekir b. Ayyâş aracılığıyla Âsım kırâatını öğrenmiştir.³⁷¹ Bu imamların sahabe aracılığıyla Hz. Peygambere'e ulaşan senedlerini daha önce ilgili kısımda belirtmiştik.

İbnü'l-Cezerî, Halefû'l-Âşir'in, Hamza kırâatından 120 yerde farklı vecihleri olduğunu, bunlardan sadece bir yer hariç diğerlerinin Kûfe kırâatına özellikle Hamza, Kisâi ve Ebû Bekir Ayyâş'ın kırâatları ile örtüştüğünü ifade ederek aşerede onuncu imam olarak ona yer vermiştir.³⁷²

³⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/260; Abdulfettah el-Kâdî, *Târîhü'l-Kurrâi'l-Aşere*, 63; es-Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 245; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 253, 254.

³⁶⁹ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelaî'l-Beşer*, 13.

³⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/246, 247; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 248.

³⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/246, 247; Tayyar Altıkulaç, "Halef b. Hişâm", TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yay., 1997), 15/237; el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 106, 107; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 254.

³⁷² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/247; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/191; Altıkulaç, "Halef b. Hişâm", 15/237; Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 246.

Âlim, takva zühd sahibi olan Hâlef b. Hişâm, ilm-i kırâatta önemli bir şahsiyet olduğu gibi, aynı zamanda hadis ravisi olarak da bilinmektedir. Müslim ve Ebû Dâvûd eserlerinde onun rivâyet ettiği hadisleri nakletmişlerdir.

Kırâat ilmini talebelerine arz ve semâ ile okutmuştur. Eğitimde öncelik kırâat öğrencileri, daha sonra hadis talebelerinin dersleri şeklindedir. Halef b. Hişâm, birçok talebeye kırâat okutmuş olup bunlardan bazıları: “Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Ömer en-Nekkâş, Hasen b. Osman el-Bursâtî, Ali b. Mûsâ es-Sekâfî, Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm ve İbn Şenbûz”dur.

Halef b. Hişâm’ın kırâatı, talebelerinden Ebû Yâkûb İshâk b. İbrâhîm b. Osmân b. Abdillâh el-Mervezî el-Bağdâdî (ö. 286/899) ve Ebu’l-Hasen İdrîs b. Abdilkerîm el-Heddâd el-Bağdâdî (ö. 292/904) aracılığıyla günümüze kadar silsile halinde bizlere ulaşmaktadır.³⁷³

Râvîleri:

a) *İshâk el-Verrâk (سح)*

İshâk el-Verrâk olarak bilinen “Ebû Yâkûb İshâk b. İbrâhîm b. Osmân b. Abdillâh el-Mervezî el-Bağdâdî (ö. 286/899)”, kırâatı arz ve semâ usûlü ile doğrudan Halef b. Hişâm’den almış, ayrıca Velîd b. Müslim’den de okumuştur. Kendisi de birçok kişiye kırâat okutmuştur.³⁷⁴

İshâk el-Verrâk’ın takrîb tarîkinde İbn Ebî Ömer (ö. 352/963) önde gelen kurrâdır.³⁷⁵

b) *İdrîs el-Haddâd (سه)*

İsmi, “Ebu’l-Hasen İdrîs b. Abdilkerîm el-Heddâd el-Bağdâdî (ö. 292/904)” olup, Halef b. Hişâm’den kırâatı doğrudan almıştır. İdrîs el-Haddâd; sağlam, güvenilir, kırâat ve hadis alanında âlim olarak tanınır. Bu nedenle o, Halef b. Hişâm’ın iki râvîsinden biri ve hem de Hamza kırâatı Halef rivâyetinde tarîk olarak yer almıştır. Kendisinden, İbn Mucâhid semâ, arz usûlü ile de İbn-i Şenbûz, İbn Miksem ve Mûsâ b. Abeydullâh el-Hakânî, Ahmed

³⁷³ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, 1/247; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi’l-Kırâât*, 97, 98; Sindî, *Safahât fî Ulûmi’l-Kırâât*, 246; el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi’l-Kırâât*, 122, 123.

³⁷⁴ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, 1/141; Abdulfettah el-Kâdî, *Târîhü’l-Kurrâi’l-Aşere*, 66; Sindî, *Safahât fî Ulûmi’l-Kırâât*, 246; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 255.

³⁷⁵ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi’l-Beşer*, 13; el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi’l-Kırâât*, 123.

b. Bûyân, Hasan b. Saîd el-Muttavi'î, Ebû Bekr en-Nekkâş" gibi önemli zatlar kırâat almıştır.³⁷⁶

2.3.1.3.1.3. On Dört (Erbaa Aşer) Kırâat İmâm ve Râvîleri (Şâz Kırâat İmâmları)

Şâz kırâat imamları, İbnü'l-Cezerî'nin sistematigine göre Mekke'de İbn Muhaysın (ö. 123/740), Basra'da Yahyâ el-Yezîdî (ö. 202/817) ile Hasenü'l-Basrî (ö. 110/728), Kûfe'de el-A'meş (ö. 148/765) olarak sıralanır.

11. İbn Muhaysın

Adı, "Ebû Hafs Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhaysın es-Sehmî el-Mekkî" olup Mekke'de (ö. 123/740) tarihinde vefat etmiştir. Mücâhid b. Cebr, Dirbâs b. Mevlâ ve Saîd b. Cübeyr'den arz yoluyla kırâat okumuş; onlar da Abdullâh b. Abbâs'tan, o da Übey b. Kâ'b'dan o da Rasûlullâh'tan almıştır.³⁷⁷

İbn Muhaysın kırâatının şâz kabul edilerek seb'a ve aşerede yer almamasını İbnü'l-Cezerî, onun kırâatının sahih kırâat şartlarından Mushaf hattına uymayan bazı unsurlar bulunmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Mekke kırâatında İbn Kesîr'in kırâatı şöhret bularak yayılmış, ancak Arapça dilindeki mükemmeliyetine rağmen İbn Muhaysın'ın kırâatı ise meşhur kırâat arasında yer alamamıştır.³⁷⁸

12. Yahyâ el-Yezîdî

Adı, Ebû Muhammed Yahyâ b. Mübârek b. el-Muğîre el-Yezîdî el-Adevî el-Basrî, 128/745 tarihinde doğmuş ve 202/817 tarihinde Merv ya da Bağdat'ta vefat etmiştir.³⁷⁹ Yahyâ el-Yezîdî, kırâatı arz yoluyla kırâat imamı Ebû Amr b. Alâ ve Hamza'dan; semâ yoluyla da Abdumelik b. Cüreyc ve Halîl b. Ahmed'den almıştır.³⁸⁰

³⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/140, 141; Abdulfettah el-Kâdî, *Târîhü'l-Kurrâi'l-Aşere*, 66, 67; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi'l-Kırâât*, 98; Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 247; el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 123.

³⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2/148; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi'l-Kırâât*, 100; Tayyar Altıkulaç, "İbn Muhaysın", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1999), 20/209; Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 248, 249; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 140.

³⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2/148; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 81; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi'l-Kırâât*, 100, 101; Altıkulaç, "İbn Muhaysın", 20/210; Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 249, 250.

³⁷⁹ Bk. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2/327; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 89; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi'l-Kırâât*, 103, 104; Mehmet Suat Mertoğlu, "Yahyâ b. Mübârek, Yezîdî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1999), 43/524; Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 250, 251.

³⁸⁰ Bk. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2/327; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi'l-Kırâât*, 103, 104; Mertoğlu, "Yahyâ b. Mübârek, Yezîdî", 43/524; Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 251; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 142.

13. Hasenu'l-Basrî

Ebû Saîd Hasen b. Yesâr el-Basrî, 21/642 yılında Medîne'de doğup, 110/728 tarihinde Basra'da vefat etmiştir. Kırâatı Hittân b. Abdillâh er-Rakâşî, o da Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den; ayrıca Ebu'l-Âliye'den, o da Übey b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit ve Hz. Ömer; onlar da Hz. Peygamber'den almışlardır.³⁸¹

14. el-A'meş

Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-A'meş el-Esedî el-Kûfî, Taberistan asıllı olup 61/680 yılında Rey bölgesinde doğmuş, 148/765 tarihinde Kûfe'de vefat etmiştir. Kırâatı arz usûlü ile "İbrâhîm en-Nehhaî, Zirr b. Hubeyş, kırâat imamı Âsım en-Necûd'un yanı sıra Mücâhid b. Cebr, Yahyâ b. Vessâb, Ebu'l-Âliye er-Riyâhî" vb. kişilerden almıştır.³⁸²

Değerlendirme

Kendilerine nisbet edilerek okunan kırâat imamlarının hayatlarına bakıldığında seb'a için hicri ikinci asır, aşereye mütemmim olan Ya'kûb (ö. 205/820) ve Halefû'l-Âşir'in (ö. 229/843) ise hicri üçüncü asrın başlarında vefat ettiği görülmektedir. En erken vefat eden İbn Âmir (ö. 118/736) ve ardından İbn Kesîr (ö. 120/737), Âsım (ö. 127/744) ve Ebû Ca'fer (ö. 130/747) vefat etmişlerdir. Bu imamların vefat tarihlerine baktığımızda hicri ikinci asrın başında olduğu görülmektedir. Kırâatların bu imamlara nisbet edilmeleri, onların yazmış olduğu eserler olduğu gibi yanlış bir intiba oluşturmamalıdır.³⁸³ Onların yaptıkları kendilerine kadar sahabeden, tabiînden ve tebeî tabiînden gelen kırâatları derlemek ve başkalarına öğretmek suretiyle kendilerinden sonraki nesle sahih senedlerle, sağlam bir şekilde bu kırâatların intikalini sağlamaktır.

2.4. Kırâat Eğitim-Öğretiminde Uygulanan Metot (Tarîkler)

2.4.1. Kırâatların Öğrenimi İtibariyle Tarîkler

Kur'ân tedrisatı ilk dönemden itibaren daha çok müşafehe yoluyla alınmıştır. Hz. Cebrâil'in, Rasûlullah'a okuması; Rasûlullah'ın da Hz. Cebrâil'e nazil olan vahyi okuması

³⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/213; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 95, 96; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi'l-Kırâât*, 99; Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 253, 254; Birişık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 143.

³⁸² Bk. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/286; Husarî, *Ehsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*, 98, 99; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi'l-Kırâât*, 101; Sindî, *Safahât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 255; Mücteba Uğur, "A'meş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1991), 3/54; Birişık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 144, 145.

³⁸³ M. Said Şimşek, "Kırâatların Kaynağı Problemi", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 24, 25.

ve her yıl Ramazan ayında mukâbele uygulamasıyla bu durum devam etmiştir. Sahih hadis kaynaklarında söz konusu usûl ile arza-i ahîrede bunun iki defa gerçekleştiğinden bahsetmiştik. Hz. Peygamber ve sahabenin kırâat öğretim yöntemlerini de ilgili başlıklarda zikretmiştik. Kırâat öğretimindeki bu usûl/tarîk; onlardan günümüze kadar kırâat imamları aracılığıyla bizlere silsile halinde devam edegelmiştir. Kırâat eğitim-öğretiminde tahammül ve ahz olarak adlandırılan³⁸⁴ müşâfeheye dayalı bu metotlar; semâ, arz ve edâ olarak sınıflandırılmıştır.

a) Semâ Tarîki

Sözlükte, “İşitmek, dinlemek”³⁸⁵ manasına gelen semâ; terim olarak da, “*talebenin dersini hocasından dinleyerek alması ve öğrenmesi*”³⁸⁶ olarak tanımlanmıştır. Kastallânî (ö. 923/1517); sahabenin, Kur’ân’ı Rasûlullah’tan semâ yoluyla yani ondan bizzat işiterek aldığını, onların kırâat imamlarından değil de Hz. Peygamber’den almasıyla da onun okuyuş keyfiyetini tam kavradıklarını, dolayısıyla hocadan almadaki kastın Kur’ân’ın muteber bir edâyla alma³⁸⁷ olduğunu ifade etmiştir.

Sahabenin, Rasûlullah’tan Kur’ân kırâatını semâ usûlü ile alması; onların dillerinin fesâheti, Arapçaya hâkimiyetleri gibi nedenler, kırâatı almalarında kolaylık sağlamıştır.³⁸⁸ Kırâatı semâ usûlünde doğru bir şekilde almanın en önemli unsuru, harflerin doğru bir şekilde fasih telaffuz edilmesidir. Bu nedenle “Fem-i muhsinden kırâat alınmalıdır” denilmiştir.

Sahabe, tabiîn ve sonraki ilk dönemde kırâat eğitim-öğretimi semâ usûlüyle sürdürülmüştür. Kırâat imamlarını tanıttığımız kısımda da görüleceği üzere onların birçoğu semâ usûlü ile kırâat almıştır. Aliyyü’l-Kârî (ö. 1014/1605), “Kırâat, hocalardan iki şekilde alınır. Biri, kırâatı hocanın ağzından, onun telaffuzundan dinlemektir ki, öncekilerin uyguladığı metot budur.”³⁸⁹ sözleriyle bu durumu teyit etmiştir.

³⁸⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/378.

³⁸⁵ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 425.

³⁸⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, 378; İbrahim b. Said Devserî, *Muhtasaru'l-İbârât li Mu'cemi Mustalahâti'l-Kırâât*, (Riyad: Dâru'l-Hadâre, 1429/2008), 72; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 94; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 223; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 147; Birişik, *Kiraat İlmi ve Tarihi*, 149.

³⁸⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, 378.

³⁸⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, 211.

³⁸⁹ Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, *el-Minehü'l Fikriyye fî Şerhi'l Mükaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Üsâme Atâyâ, (Dimeşk: Dâru'l Ğavsânî, 1433/2012), 117; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 94; Akdemir, *Kiraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 98.

Semâ usûlü ile kırâat eğitim-öğretimi, ferdî/bireysel uygulanabildiği gibi, grup halindeki toplu okumalarda da uygulanabilmektedir. Ancak hoca, toplu okumada talebelerini çok iyi tanımalı ve bilmelidir. Kırâat imamlarından Kisâî'nin bu metodu uyguladığı rivâyet edilir.³⁹⁰ Suyûtî de (ö. 911/1505) *el-İtkân*'da, İbnü'l-Cezerî'nin Kâhire'ye geldiğinde, kalabalık grupların kendisinden kırâat okumayı istemesi üzerine, hepsini teker teker okutacak vakit yetişmediğinden, kendisi bir ayet okuyup sonra bir defa da onların tekrarlamasıyla yetinerek kırâat okuttuğu³⁹¹ndan bahsetmektedir.

b) Arz Tarîki

Sözlükte arz, “Bir şeyi birine göstermek, sunmak ve izhar etmek, ortaya çıkarmak”³⁹², bir kişinin okuyup diğer kişinin onu takip etmesi³⁹³ manalarına gelen arz; terim olarak ise “öğrencinin hocasına dersini hazırlayıp sunması, okuması”³⁹⁴ anlamındadır.

Arz tarîkiyle Kur’ân öğreniminin başlangıcı, daha önce de ifade ettiğimiz gibi Allah Rasûlü ile Hz. Cebrâil arasında her yıl Ramazan ayındaki uygulamaya dayanmaktadır. Hz. Peygamber’in okuyup, Hz. Cebrâil’in onu dinlemesi arz uygulamasıdır. Burada Rasûlullah okurken, Hz. Cebrâil’e okuduklarıyla ona arz etmiş olmaktadır.³⁹⁵ Aynı şekilde yine sahabenin öğrendiği kırâatı Rasûl-i Ekrem’e dinletmeleri arz usûlüdür. Yine Hz. Peygamber’in Übey b. Kâ’b’a okuması, arz olarak ifade edilmektedir.³⁹⁶ Bütün bu örnekler ilk dönemden itibaren kırâat tedrisatında arz tarîkinin uygulandığını göstermektedir.

İlk dönem âlimlerin arzdan kastı, Kur’ân’ı sahabenin Rasûlullah’a okuması anlamında iken; müteahhirûn ulemadaki kullanımı ise, öğrencinin hocasına dersini dinletmesidir.³⁹⁷ Aliyyü'l-Kârî, “Kırâatı hocadan almanın bir diğer metodu, kırâatı hocanın huzurunda ona okumaktır ki, sonrakilerin uyguladığı metot budur.”³⁹⁸ sözleriyle bu gerçeği vurgulamaktadır.

³⁹⁰ Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 95.

³⁹¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/211; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 95.

³⁹² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 559; İbn Manzûr, “Ard” *Lisanü'l-Arab*, 4/2885.

³⁹³ İbn Manzûr, “Ard” *Lisanü'l-Arab*, 4/2885.

³⁹⁴ Devserî, *Muhtasaru'l-İbârât*, 83; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 95; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 223.

³⁹⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/211; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 95.

³⁹⁶ Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 55.

³⁹⁷ Aliyyü'l Kârî *el-Minehu'l-Fikriyye*, 117; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 45.

³⁹⁸ Aliyyü'l Kârî *el-Minehu'l-Fikriyye*, 117; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 94; Akdemir, *Kiraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 98.

c) Edâ Tarîki

Sözlükte “*Tam olarak vermek, gereken hakkı ödemek*”³⁹⁹ manasında olan edâ; kırâat terimi olarak ise, arz ve semâ yöntemlerinin birlikte uygulanmasıdır.⁴⁰⁰

Bu usûlde hoca okur, peşinden talebe hocanın huzurunda aynı şeyi tekrar eder. İbn Mücâhid “*Hocasından duyduğunu aynen muhafaza etmesi ve hakkıyla arz etmesi*”⁴⁰¹ olarak edânın gerçekleşmesi gerektiğini belirtir. Aliyyü'l Kârî ise “*kırâatı hocasının ağzından dinlendikten hemen sonra aynı keyfiyetle onun huzurunda sunmaktır; duymadan okumak değildir*”⁴⁰² sözleriyle edâ usûlünü izah etmektedir. Edâ usûlünde hocadan duyulan kırâatın hemen akabinde talebenin sesli bir şekilde bunu tekrarlaması esastır.

Edâ usûlünde, semâ ve arz usulleri birlikte uygulanmaktadır. Edâ tarîkiyle Kur’ân okumanın ve okutmanın ilk uygulayıcısının da Hz. Peygamber olduğunu söyleyebiliriz. Daha önce belirttiğimiz gibi her yıl Ramazan ayında Hz. Cebrâil, Rasûlullah’a Kur’ân’ı okuyor ardından da Rasûl-i Ekrem, Hz. Cebrâil’e tekrar etmek suretiyle arz etmiş oluyordu. Bu şekilde uygulanan mukabele okuma geleneği de oradan bizlere intikal etmektedir.⁴⁰³

Arz-Semâ ve Edâ Usullerinin Değerlendirilmesi

Kur’ân tilâvetini, kendisine öğretilen yöntemle Allah Rasûlü’nün sahabeye öğrettiğini daha önceki kısımda örnekleriyle zikrettiğimiz için bu konuya burada tekraren yer vermeyeceğiz. Ancak Hz. Peygamber’in nazil olan vahyi, erkeklere ve kadınlara ayrı ayrı olmak üzere okumak suretiyle semâ usûlünü uygulayarak öğrettiğini; diğer taraftan da farklı zamanlarda sahabeden Kur’ân dinlemek suretiyle de arz usûlünü uyguladığını hatırlatmak yerinde olacaktır. Yine onun örnek uygulamalarından, semâ ve arz usulleriyle Kur’ân kırâatını ferdî yaptığı gibi, bazen de toplu şekilde uygulamalarda bulunduğunu söyleyebiliriz.⁴⁰⁴

Arz ve semâ usûllerinden hangisinin daha faydalı olduğu sorulduğunda Aliyyü'l-Kârî’nin (ö. 1014/1605), “*Hıfza/ezberlemeye daha yakın olması (imkân sunması) nedeniyle*

³⁹⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 69.

⁴⁰⁰ Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 96, 97; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 58; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 149.

⁴⁰¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 45; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 100.

⁴⁰² Aliyyü'l Kârî, *el-Minehü'l Fikriyye*, 117; Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 98.

⁴⁰³ Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 98.

⁴⁰⁴ Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 31, 32; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 40, 41.

arz usûlünün daha uygun olduğu, ancak imkân verdiğinde ikisini birlikte uygulamanın daha da faydalı olduğu”⁴⁰⁵ görüşüne katılmamak mümkün değildir.

Kırâat eğitim-öğretiminde ilk dönemlerde mümkün olduğunca önce hoca okumalı, hemen ardından da bunu dikkatle dinleyen öğrenci aynı şekilde hocasına okumalıdır. Eğer hatalı okuyuş söz konusu ise, talebeye hatasını düzeltebilmesi için belirli usuller çerçevesinde⁴⁰⁶, hatasını düzeltme imkânı için bir müddet tanınmalıdır. İlerleyen süreç içerisinde talebenin usûl bilgileri ve uygulamadaki telaffuzu belirli bir seviyeye ulaşınca, talebenin dersini hocaya arz etmesi ile de kırâat tedrisatı sürdürülebilir.

Kırâat eğitim-öğretiminde dikkat edilmesi gereken husus, bir başkasına (talebeye) öğretirken kişinin hocasından aldığı şekliyle bunu gerçekleştirmesidir. Zeyd b. Sâbit’ten gelen rivâyette: “*Kırâat uyulması gereken sünnettir. Onu bulduğunuz (aldığınız/öğrendiğiniz) şekilde okuyunuz.*”⁴⁰⁷ denilmektedir. Buna benzer ifadeleri İbn Mücâhid’in *Kitâbü’s-Seb’a*’da “*Kırâat; sonrakilerin öncekilerden aldıklarıdır, sizden öncekiler gibi okuyunuz.*” şeklindeki rivâyetleri senedleriyle birlikte ayrı ayrı zikrettiğini görüyoruz. Yine o; Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Şam bölgelerinde sahabenin, tabînin ve ondan sonrakilerin öncekilerden aldıkları şekilde kırâat ettiklerini, hangi tarîk üzere ve yöntemle aldılarsa o şekilde kırâat okutmayı sürdürdüklerini de zikretmektedir.⁴⁰⁸

Hz. Peygamber’in Kur’ân öğretimindeki metodu, sahabenin ve ondan sonrakilerin yöntemi olarak süregelmiştir. Örneğin, kırâat tedrisatında ferdi ve toplu uygulamaları sahabede de müşahede etmekteyiz. Sahabeden Ebû’d-Derdâ’nın, öğrencilerini sabah namazından sonra okutmaya başladığı ve onları onar kişilik gruplara ayırarak her bir grubun başına bir (öğretmen) tayin ederek kırâat dersi verdiği bildirilmektedir. Kendisi de bazen mihrapta oturarak bazen de gruplar arasında gezmek suretiyle onları kontrol ettiği ve bu şekilde talebelerinin sayısının bazen 1600 civarında olduğu nakledilmektedir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ Aliyyü’l-Kârî, *el-Minehu’l-Fikriyye*, 117; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 55; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 98.

⁴⁰⁶ Hata düzeltme yöntem ve süreçleri için bk. Suyûtî, *el-İtkân*, 216, 217; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 95; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 98, 99.

⁴⁰⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 50.

⁴⁰⁸ Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 49-52.

⁴⁰⁹ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye*, 1/606-607; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 216.

2.4.2. Kırâatların Okutulması (İcrâsı) İtibariyle Tarîkler

a) İnfirâd Tarîki

İnfirâd sözlükte “*Yalnız olma ve yanında kimsenin bulunmaması*⁴¹⁰, kendisine başka bir şeyin karışmadığı durum”⁴¹¹ manalarında kullanılmaktadır. Terim manası ise “*Kur’ân vecihlerinin her bir kırâat imamının veya râvînin rivâyeti ile müstakil olarak, -usulle ilgili bilgileri öğrendikten sonra- söz konusu kırâat ve rivâyetleri birbirine karıştırmadan her biri için ayrı ayrı hatim yaparak okumak.*”tır.⁴¹²

Hicri beşinci asra kadar olan dönemde, her bir imamın râvîsi için ayrı ayrı hatim yapılmaktaydı. Kırâat tedrisatı bu asra kadar, her bir kırâat ve rivâyetleri bütün tarîkleri ile birlikte titiz bir şekilde okunmaktaydı.⁴¹³ Bu nedenle seb’a ve aşere kırâat öğrenimi için çok uzun zamana ihtiyaç duyulmaktaydı.

b) İndirâc/Cem’ Tarîki

İndirâc sözlükte “*Dizme, dâhil olma veya içine sıkıştırma*”⁴¹⁴ anlamında olup, terim olarak “*Bir hatimde kırâat veya rivâyet vecihlerinin tamamını birleştirerek -belirli bir usûl çerçevesinde- okumak.*”⁴¹⁵ olarak ifade edilir. Ayetteki aynı okuyuşu yapan imamların, râvîlerin, tarîklerin bir okuyuşta toplanarak; farklı okuyanların ise farklılıklarını belirli bir düzen içerisinde vecihlerin gösterilmesi usûlü olarak da tanımlanabilir.⁴¹⁶

Kırâat eğitim-öğretiminde hicri beşinci asırda ortaya çıkan indirâc usûlü⁴¹⁷ ile her bir kırâat imamı için ayrı ayrı hatim yapmak yerine, bu hatimleri birleştirilerek daha kısa sürede kırâat öğrenimi hedeflenmiştir. Kırâat eğitim-öğretiminde zamandan tasarruf imkânı verdiği için günümüzde de halen bu usûl uygulanmaktadır.

İnfirâd ve İndirâc/Cem’ Tarîklerinin Değerlendirilmesi

Hiz. Peygamber dönemi ve sonraki ilk dört asırda kırâat tedrisatında infirâd tarîki uygulanmıştır. Hicri beşinci asırdan itibaren ise zamandan tasarruf etme amacıyla daha kısa

⁴¹⁰ İbn Manzûr, “Frd” *Lisanü’l-Arab*, 3/331.

⁴¹¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 375.

⁴¹² Suyûtî, *el-İtkân*, 1/216; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 99; Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, 92.

⁴¹³ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/216.

⁴¹⁴ Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, 92.

⁴¹⁵ İbnü’l- Cezerî, *en- Neşr*, 2/195; Suyûtî, *el-İtkân*, 216; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 101.

⁴¹⁶ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, 381.

⁴¹⁷ İbnü’l- Cezerî, *en- Neşr*, 2/195; Suyûtî, *el-İtkân*, 1/216.

sürede kırâat okumak/okutmak amacıyla indirâc/cem' tarîki uygulaması yanı sıra infirâd usûlüyle de ilm-i kırâat tedrisatı sürdürülmüştür.⁴¹⁸

Kırâtta hicri beşinci asır, ed-Dânî (ö. 444/1053), İbn Şitâ (ö. 445/1053), el-Ehvâzî (ö. 446/1054), el-Hüzelî'nin (ö. 465/1073) dönemidir.⁴¹⁹ Bunların eserlerinde indirâc tarîkine değinilmediğini belirten İbnü'l-Cezerî, kendisinden önce bazı isimleri de zikrederek yıllarca infirâd tarîki ile hatim yaptıklarından bahseder. İbnü'l-Cezerî, onların yaptıkları hatim sayısını belirttikten sonra, bu usûlün uygulanışı hakkında açıklamada bulunur.⁴²⁰

Muhammed Emîn Efendi (ö. 1859) de, indirâc/cem' usûlünün ortaya çıkış nedenleriyle ilgili olarak: "*Hocaların himmetinin azalması, talebenin gayretinin azalması, insanların meşguliyetinin çoğalması, her şeyi çabucak öğrenme arzusu ve yüksek sayılara varan hatimlerin sayısı*"⁴²¹nı sıralamaktadır. On beş yıl gibi bir zamanı sadece kırâat eğitimi için ayırmak, insanlarda zamanla sıkıntı oluşturmuştur. Bu sorunu çözmek için de her bir kırâat ve rivâyeti ayrı ayrı okuma yerine, bunları birleştirerek okuma olan indirâc/cem tarîki uygulanmaya başlamıştır.

Kırâat eğitim-öğretiminde indirâc/cem usûlünde, herkese gelişigüzel izin verilmemektedir. Suyûtî: "*Mahir bir hocanın huzurunda, kırâatları ferd ferd okuyup, sonrasında cem etmek isteyenlere bu iznin verildiğini*" belirtmektedir.⁴²² Cem' ederek okumaya izin verilmesi; bir hatim Kâlûn, Verş için ayrı bir hatim, sonra Halef için bir hatim, Hallâd rivâyetleri için ayrı bir hatim yaptıktan sonra cem usûlü ile kırâat okumalarına müsaade edilmektedir.⁴²³ Burada Nâfi' kırâatının Kâlûn ve Verş rivâyetleri ile Hamza kırâatı Halef ve Hallâd rivâyetleri için ayrı ayrı hatim istenmesi, ileride usûl kısmında görüleceği üzere onların rivâyetlerindeki farklılığın fazlaca olmasındandır.⁴²⁴ Bunları birbirinden ayırabilen bir talebe seb'a veya aşereye göre cem' usûlü ile bütün kırâatları birbirinden ayırt edebilme kudretine sahip olacaktır. Bu uygulama ile indirâc/cem usûlünde kırâat okumanın/okutmanın şartı olarak; ilk önce imam ve râvîlerin usullerinin

⁴¹⁸ Bk. İbnü'l-Cezerî, *en- Neşr*, 2/195.

⁴¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en- Neşr*, 2/195; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 26; Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-Erib fi İzâhi'l-Cem'ı bi't-Takrîb* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr. 11), vr. 136a.

⁴²⁰ Bk. İbnü'l-Cezerî, *en- Neşr*, 2/194-206; Murat Akkuş "İbnü'l-Cezerî'de İndirâc Usûlü", *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*, (Bursa: DİB Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı, 2018), 6-8.

⁴²¹ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-Erib*, vr. 136a; Necati Tetik, "Kırâat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kırâat Eğitiminde Meslekler", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 155.

⁴²² Suyûtî, *el-İtkân*, 216.

⁴²³ İbnü'l-Cezerî, *en- Neşr*, 2/195, 196; Suyûtî, *el-İtkân*, 216; Sefâkusî, *Ğaysü'n-Nef'a*, 20.

⁴²⁴ Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 103.

iyice öğrenilmesi, daha sonra en az iki imamın râvîlerini teker teker okuyup, sonrasında onların cem' edilmesi ve daha sonra da tamamını birleştirerek okunması şeklinde belirlenmiştir.

Hicri beşinci asırdan sonra başlayan indirâc/cem' tarîkinde uygulama; Mısırlıların ve Mağriblilerin mezhebi olan *Harfte Cem* ile Şamlıların mezhebi olan *Vakıfta Cem* şeklinde iken; İbnü'l-Cezerî'nin bu iki usûlün avantajlarını biraraya getirerek, vakıfta cem' ile yeni bir yöntem geliştirdiğini görmekteyiz. İbnü'l-Cezerî, ayrıca bu iki usûlün dışında ayette cem' metodundan da bahsetmekte ve indirâc/cem' uygulaması için de birtakım kurallara riayet etmenin gerekliliğinden de söz etmektedir.⁴²⁵

Kırâat ilminde köşe taşı olan İbnü'l-Cezerî'nin eğitim hayatında, bu ilmin tedrisatında indirâc ve infirâd tarîklerinin nasıl uygulandığını açıkça görebilmekteyiz. O, Abdulvahhab b. İbnü's-Sellâr'dan (ö. 782/1380), Ahmed b. İbrahim b. Tahhân (ö. 782/1380) ve Ahmed b. Receb'den (ö. 770/1368) Teysîr ve Şâtıbiyye'ye göre infirâd tarîki üzere kırâat eğitimi almıştır.⁴²⁶ Yine o, İbnü's-Sellâr'dan önce Ebû Amr ve Hamza kırâatlarını infirâd ile hatmetmiştir. Ardından Nâfi' ve İbn-i Kesîr kırâatlarını cem' yöntemiyle Tevbe Sûresi'nin sonuna kadar okumuştur. Ayrıca diğer rivâyetleri de infirâd ve cem' yöntemi ile öğrenmiştir.⁴²⁷

İbnü'l-Cezerî ve Osmanlı'da kırâat tedrisatı başlığı altında bu konuya genişçe yer verileceği için burada teferruata girilmeyecektir. Zira kendi döneminden itibaren günümüze kadar ilm-i kırâatın tedrisatını düzenleyen bir âlimin hayatı çerçevesinde meseleyi değerlendirmek ve konunun uygulama boyutunu gözönünde bulundurmak, konunun daha iyi anlaşılabilmesine katkı sağlayacaktır.

2.4.3. Kırâat Eğitim-Öğretiminin Nisbet Edildiği Şahıs ve Sayılar İtibariyle Tarîkler

a) Seb'a Tarîki

Ebû Amr ed-Dâni "*Kitâbü't-Teysîr fil'l Kırâati's-Seb'a*" kitabında, İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a* adlı eseriyle şöhret bulan yedi kırâat imam ve râvîlerinin kırâat farklılıklarına ayrıntılı bir şekilde yer verir. Kâsım b. Firruh eş-Şâtıbî de "*Şâtıbiyye/Hirzu'l-*

⁴²⁵ Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/201-206; Akkuş "İbnü'l-Cezerî'de İndirâc Usûlü", 11-22.

⁴²⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2 /217; İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 130; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 151.

⁴²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 130.

Emânî ve Vechü't-Tehânî (her beyitin sonu lâ kafîyesi ile bittiği için *Kâside-i Lâmiyye* olarak da bilinen)⁴²⁸ eserleriyle Dâni'nin bu eserini manzum hale getirir. İşte bu eserlerin muhtevasına göre vecihlerin uygulamasını esas alan metoda *Seb'a Tarîki* denir.⁴²⁹ Seb'a Tarîki'nde söz konusu yedi imam ve ikişer râvîsi ile birlikte okunur.⁴³⁰ Bu usûl daha çok diğer İslam ülkelerinde takip edilmekte olup, Türkiye'de müstakil olarak seb'a kırâatı okutulmamaktadır.

b) Aşere Tarîki

İbnü'l-Cezerî'nin; seb'a tarîki kaynaklarından ed-Dâni'nin nesir halde olan et-Teyisîr'ine, nesir şekliyle "*Tahbîru't-Teyisîr fil'l-Kırâati'l-Aşr*"; eş-Şâtıbî'nin manzum eseri *Şâtıbiyye/Hirzu'l-Emânî*'ye de manzum olarak: "*Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Kırâati's-Selâseti'l-Mardiyye*"⁴³¹ adlı iki eserde üç imam ilavesiyle mütemmim hale getirdiği bu kitapların muhtevası esas alınarak uygulanan metoda *Aşere Tarîki* denir.⁴³² Aşere tarîki; seb'a kırâat imamlarına Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşir imamların ilavesiyle oluşan on imam ve ikişer râvînin okuyuşlarını esas almaktadır.⁴³³ Türkiye'de aşere olarak tedrisatı yapılan bu kırâat, Arap ülkelerinde *Aşru's-suğrâ* adıyla okutulmaktadır.

c) Takrîb Tarîki

Aşerede bulunan on imamın ikişer râvîsinin her birine, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr* ve bu eserin muhtasarı olan *Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr* adlı kitaplarında tarîklere yer verdiği bu eserlerin muhtevası çerçevesinde uygulamayı esas alan metottur.⁴³⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*'i manzum hale dönüştürerek "*Tayyibetü'n-Neşr fi'l-*

⁴²⁸ Bu eserle ilgili geniş bilgi için bk. Çalışmamızın, diğer İslam ülkelerinde kıraat başlığı muhteva kısmı.

⁴²⁹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 4; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 128; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 65; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 224; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 382; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 106.

⁴³⁰ Talip Akbal, *Kur'ân-ı Kerim ve İlmi Kırâat Ders Notları*, (İstanbul: DİB Haseki Eğitim Merkezi, 2010), 78.

⁴³¹ Bu eserle ilgili geniş bilgi için bk. Çalışmamızın, diğer İslam ülkelerinde kıraat başlığı muhteva kısmı.

⁴³² Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 4; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 130; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 65; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 224; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 382; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 106.

⁴³³ Akbal, *Kur'ân-ı Kerim ve İlmi Kırâat Ders Notları*, 79; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 106.

⁴³⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 4; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 130; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 224; Akbal, *Kur'ân-ı Kerim ve İlmi Kırâat Ders Notları*, 82; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 106.

Kırâati'l-Aşr/Tayyibe''⁴³⁵ adıyla nazmetmiştir. Ülkemizde takrîb olarak adlandırılan bu tarîk Arap ülkerinde *Aşru'l-Kübra* olarak adlandırılmaktadır.⁴³⁶

Türkiye’de halen takrîb kırâat eğitiminde söz konusu eserlerle birlikte Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî’nin (ö. 1117/1705) “*İthâfu Fudalâ’i-Beşer fi’l-Kırâati’l-Erbeate Aşer*”⁴³⁷ adlı kitabı da takip edilmektedir.

2.4.4. Kırâat Eğitim-ÖğretimindeTakip Edilen Kaynak Eserler İtibariyle Tarîkler

a) Teysîr Tarîki

Teysîr Tarîki’nde; Ebû Amr ed-Dânî’nin seb’a kırâatı için *Kitâbu’t-Teysîr fi’l-Kırâati’s-Seb’a* ile ve İbnü’l-Cezerî’nin üç imam ilavesiyle mütemmim hale getirdiği aşere için “*Tahbîru’t-Teysîr fi’l-Kırâati’l-Aşr*” adlı eserleri asıl kaynak olarak okutulmaktadır. Yardımcı kaynak olarak da seb’a kırâatı için Şâtîbî’nin *Şâtibiyye/Hirzu’l-Emânî/Kaside-i Lâmiyye* ile İbnü’l-Cezerî’nin üç imam ilavesiyle mütemmim hale getirdiği aşerede ise *ed-Dürre* adlı eserleri yardımcı kaynak olarak takip edilmektedir.⁴³⁸ Teysir Tarîki, ileride Osmanlı’da kırâat kısmında görüleceği üzere İslambûl/İstanbul Târîki olarak da adlandırılmıştır.

b) Şâtibiyye Tarîki

Şâtibiyye Tarîki’nde; seb’a kırâatı için Şâtîbî’nin *Şâtibiyye /Hirzu’l-Emânî /Kaside-i Lâmiyye* adlı eseri ile İbnü’l-Cezerî’nin üç imam ilavesiyle mütemmim hale getirdiği aşere için “*Dürretü’l-Mudiyye fi’l-Kırâati’s-Selâseti’l-Mardiyye*” adlı eserleri asıl kaynak olarak okutulmaktadır. Yardımcı kaynak olarak da seb’a kırâatı için Ebû Amr ed-Dânî’nin *et-Teysîr* ve İbnü’l-Cezerî’nin *Tahbîrû’t-Teysîr* adlı eserleri takip edilmektedir.⁴³⁹ Bu tarîk, Osmanlı’da kırâat kısmında görüleceği üzere Mısır tarîki olarak da adlandırılmaktadır.

⁴³⁵ Bu eserle ilgili geniş bilgi için bk. Çalışmamızın, ülkemizde kıraat eğitim-öğretiminde takip edilen temel kaynaklar kısmı.

⁴³⁶ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 106.

⁴³⁷ Bu eserle ilgili geniş bilgi için bk. Çalışmamızın, ülkemizde kıraat eğitim-öğretiminde takip edilen temel kaynaklar kısmı.

⁴³⁸ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*,5; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 130, 131; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 65; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 224; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, 382; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 105.

⁴³⁹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*,5; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 131; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 65; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 224; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, 382; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 104.

2.4.5. Kırâat Öğretim Usûlünün Yaygınlık Kazandığı Bölgeler İtibariyle Tarîkler

a) Meğârîbe Tarîki

Kırâat tedrisâtını Şâtibiyye tarîki üzere senediyle beraber okuyanlardan bazıları; Hicaz, Mısır, Şam, Yemen, Fas, Cezayir, Tunus vb. bölgelere yerleşmişlerdir. Bu talebeler gittikleri bölgelerde hocalarından öğrendikleri Şâtibiyye tarîkine göre bu ilmi okutarak bulundukları yerlerde ilm-i kırâatın yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Hicaz, Mısır, Şam ve Mağrip ülkelerinde eskiden beri uygulanan Şâtibiyye tarîkinin râvî ve kaynaklarına nisbet edilerek okunan bu ilme, söz konusu bölge adına *Meğârîbe tarîki* de denilmektedir.⁴⁴⁰ Bu tarîk, Mısır tarîki olarak da bilinmektedir.

b) Meşârika Tarîki:

Basra, Kûfe ya da bunlara yakın bölgelerde okutulan kırâatlara nisbetle buradaki râvî ve kaynaklara isnat edilmesi ve bu bölgede yaygın bir şekilde uygulanması nedeniyle bu ekole *Meşârika tarîki* denmiştir. İslâmbol tarîki, İrakîyyûn tarîki denilince de *meşârika tarîki* anlaşılır.⁴⁴¹

Kırâat imamları, İslam coğrafyasının farklı bölgelerine dağılarak kendi okudukları kırâatlar ile talebe yetiştirdiler. Bu durum asırlar boyunca devam etti. Dâni, Basra'daki Camii Kebir'de Ya'kûb kırâatının⁴⁴², Mısır'da ise Verş rivâyetinin okunduğunu bu durumun hicri beşinci asra kadar devam ettiğini belirtir. Sonra bu bölgelerde Ebû Amr'ın kırâatının yaygınlık kazandığını⁴⁴³ ifade eder.

Hicri on birinci asırda Osmanlı'nın Arap coğrafyasına hâkimiyetiyle birlikte Müslüman âleminin birçoğunda, diğer kırâatların yerini Âsım kırâatı Hafis rivâyeti olarak yayılmaya başladı. Aynı şekilde bu dönemde mushaflar da Âsım kırâatı Hafis rivâyetine göre yazıldı/basıldı. Günümüzde bu rivâyetin birçok ülkede basılı ve dijital iletişim araçlarında yer alması ve bunlar aracılığıyla okunması da bu durumdan kaynaklanmaktadır.⁴⁴⁴

⁴⁴⁰ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-Erîb*, vr. 213b-214a; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 106,107.

⁴⁴¹ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-Erîb*, vr. 213b; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 107.

⁴⁴² el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 63

⁴⁴³ Dabba', *el-İdâe fî Beyâni Usûli'l-Kirâe*, 57; el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 63.

⁴⁴⁴ el-Kudât vd., *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kırâât*, 62.

Hafs rivâyeti dışında az da olsa günümüzde diğer kırâatlar ve rivâyetler de okunmaya, tedrisâtı yapılmaya ve mushaf olarak basılmaya devam edilmektedir. Nâfi' kırâatı Kâlûn rivâyeti, Libya ile Cezayir ve Tunus'un bazı bölgelerinde halen devam etmektedir.

Nâfi' kırâatı Verş rivâyeti Mısır'ın batısında, Tunus, Cezayir, Fas, Moritanya, Çad, Kamerun, Nijerya, Sudan'ın kuzeyinde ve birçok Batı Afrika ülkesinde okunmaktadır.⁴⁴⁵

Ebû Amr'ın kırâatı Dûrî rivâyeti ise Sudan, Somali ve Yemen'nin Hadramut bölgesinde halen okunmaktadır.⁴⁴⁶

Kırâat ile ilgili çalışmalar hicri ilk üç asırda “Medine, Mekke, Kûfe, Basra ve Şam bölgelerinde yoğunlaşırken daha sonra fetihlerle İslam coğrafyasının sınırlarının genişlemesiyle birlikte Kuzey Afrika, Mısır, Endülüs, İran, Anadolu ve Orta Asya'ya kadar yayılmıştır.”⁴⁴⁷ Anadolu'da İslam'ın yayılmasıyla birlikte kırâat ilmini okuyanların ve okutanların olduğu ve bu nedenle söz konusu ilmin bu coğrafyaya intikalinin Osmanlı öncesine dayandığını da burada belirtmek gerekir.

Osmanlı öncesinde kırâat ilminin Anadolu'daki varlığını tarihi süreçte görebilmekteyiz. Örneğin, Anadolu Selçukluları ile Karamanoğulları döneminde “Dâru'l-huffaz” adıyla oluşturulan kurumlar, daha önce Şam'daki “Dâru'l-Kur'ân” ismi altında kırâat tedrisatının yapıldığı İbnü'l-Müncâ ve Şeyh İbn Ömer Medreseleri'nden esinlenerek yapılmıştır. Yine Anadolu Selçukluları döneminde “Konya'da Sâhip Atâ, Ferhûniye, Sâdeddin Ömer, Nâsuh Bey; Karamanoğulları devrinde de Hacı Yahya Bey, Salman, Has Yusuf Ağa, Kadı İmâdüddin ve Hacı Şemseddin Dâru'l-huffazları”⁴⁴⁸ inşa edilmiştir. Buralarda kırâat tedrisatı veren hocaların “şeyhulkurrâ”, bunların yaptığı vazifenin de “meşihâtü'l-kurrâ” olarak zikredilmesi⁴⁴⁹ kırâat ilminin buralarda vücûd bulduğunun göstergesidir. Anadolu'da o dönemde kırâat ilminin yaygın olduğu yerlerin başında Konya ve Karaman gelmektedir. Söz konusu bölgelerde bu ilmin tedrisatının yapıldığının bir diğer kanıtı, Karaman'daki “Bedreddîn Hoca Mahmûd Darulhuffâz Vakfiyesinde, kurrâ hafız

⁴⁴⁵ el-Kudât vd., *Mukaddimât fî İlmi'l-Kırâât*, 63.

⁴⁴⁶ el-Kudât vd., *Mukaddimât fî İlmi'l-Kırâât*, 63.

⁴⁴⁷ Abdulhamit Birişik, “Kırâat”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara, TDV Yay., 2002), 25/427.

⁴⁴⁸ Mefail Hızlı, “Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2 (1987), 278.

⁴⁴⁹ Talip Akbal, “Türkiye’de Okutulan Kırâatlarda İsnâd Halkası Tebliğin Müzakeresi”, *Uluslararası II. Kırâat Sempozyumu (Tarihten Günümüze Kırâat İlmi)* (Ankara: DİB Yay.2021), 414.

olan altı kişinin haftanın pazartesi ve perşembe günlerinde Kur'ân okuyarak hatim yapmalarının istenmesi kaydı”nın yer almasıdır.⁴⁵⁰

Bütün bunlar, kırâat ilminin Anadolu’da Osmanlı öncesine dayandığını bize göstermektedir. Anadolu’da, bu dönemde kırâat tedrisatının en yaygın olduğu yerler arasında Konya yöresi ile birlikte, Antakya, Harran, Hakkari ve Ahlat’ın da bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu şehirlerden Antakya ile Harran, kırâat tedrisatının şöhret bulduğu Mısır ve Şam’a yakın olması hasebiyle; Konya ise, Karamanoğulları ve Selçuklular döneminin önde gelen merkezi olup, burada Kur’ân ilimlerine önem veren devlet ricalinin olması yönüyle kırâat alanında ön plana çıkmaktadır. Ahlat ve Hakkari civarları ise, İslam ordularının Orta Asya’ya geçiş güzergahında olmasından dolayı Müslümanlarla ilk tanışma fırsatını bulmalarındandır.⁴⁵¹

Kırâat ile ilgili ilk dönemden itibaren verilen bu bilgilerden sonra, Anadolu’da kırâat ilmine damga vuran İbnü’l-Cezerî ve Osmanlı’da kırâat başlığına geçmek istiyoruz.

2.5. İbnü’l-Cezerî ve Osmanlı’da Kırâat Tedrisatı

Osmanlı’da kırâat eğitimi deyince ilk akla gelen kişi, kırâat ilminin önde gelen şahsiyetlerinden ve günümüz aşere/aşru’s-suğra, takrîb/aşru’l-kübrâ kırâat tedrisatı sistematığının oluşmasında verdiği eğitim ve yazdığı eserlerle çok büyük katkı sunan İbnü’l-Cezerî’dir (ö. 833/1429).⁴⁵² İbnü’l-Cezerî’nin de Osmanlı diyarına gelmesinde etkili

⁴⁵⁰ Ahmet Gümüştöpe, Karamanoğlu Beyliği Dönemi Larende (Karaman) Şehri Vakfiyeleri (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Yüksek Lisans Tezi, 2019), 86.

⁴⁵¹ Ahmet Gökdemir, “Anadolu’da Osmanlı Öncesi Kur’ân Kültürü (Tedrisâtı/Tilâvet/Kıraat)”, *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7 (2019), 40.

⁴⁵² İbnü’l-Cezerî (751-833/1350-1429), İslam kültür ve ilim tarihinin özellikle kıraat ilminin önde gelen şahsiyetlerinden biridir. Kıraat ve hadis âlimidir. Özellikle kıraat ilminde otorite olan İbnü’l-Cezerî, sekizinci asır ortalarından dokuzuncu asrın ilk yarısına kadar olan dönemde Mısır, Hicaz, Anadolu, İran ve Orta Asya coğrafyasını dolaşarak, Kur’ân ve Kırâat ilimleri ile ilgili önemli çalışmalarda bulunmuştur. Seksen yılı aşkın ömrünü Allah’ın kelamı Kur’ân’a hizmet etmekle geçirmiş ve kırâat ilminin bizlere belirli bir disiplin içerisinde gelmesinde çok önemli katkıları olmuştur. Bk. Recep Akakuş, “İlm-i Kıraat Otoritelerinden: İmam Cezerî ve Torunu Kasım Paşa”, *Diyanet Dergisi* 26/4 (Ekim-Kasım-Aralık 1990), 3; Ali Osman Yüksel, *İbnü’l-Cezerî ve Tayyibtü’n-Neşr*, (İstanbul: İFAV, 2. Baskı, 2012), 147-149; Hazım Said Haydar es-Said, “Safahât min Sîreti Hafız İbn Cezerî min Hilâli Câmiu Esânîdihî”, *Uluslararası İbnü’l-Cezerî Sempozyumu DİB Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı* (Bursa: 01-04 Kasım 2018).

Asıl adı, Ebu’l-Hayr Şemsuddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî’dir İbnü’l Cezerî, 25 Ramazan 751 (26 Kasım 1350) tarihinde Dimeşk’te doğmuştur. Babası Muhammed, Dimeşk’in önde gelen kârîlerinden olup aynı zamanda ticaretle meşgul olmuştur. İbnü’l Cezerî diye anılması, Cezîre-i İbn Ömer’e nisbet edilmesindendir. “Cezerî” nisbesi üzerinde kaynaklar, değişik yorumlar yapmışlardır. Eski kaynaklar, bu terimin nisbet sigası olduğuna dikkati çekmişler ve sözlükte bunun karşılığının: “Kesilmiş ve çevreden ayrılmış parça” anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bu nedenle deniz ortasında bulunan adalara “Cezire” adı verilmiştir. Fırat

olan Bursa Hüdâvendigar Camii'nde görev yapan Mü'min b. Ali b. Muhammed er-Rûmî (ö. 799/1429) olup, kendisi 783/1381 yılında Şam'a giderek orada İbnü'l-Cezerî'den aşere kırâatı okuyarak icâzet almıştır. İbnü'l-Cezerî, Rûm diyarında/Anadolu'da kırâat ilminin kendisine dayandığı kişi olarak Hatîb Abdulmümin'den bahsetmekte ve kendisinden aşere kırâatının tamamını okuduğunu ve bu ilimde başarılı biri olduğunu bildirmektedir. Yine Rûm diyarında birçok kişinin ondan aşere kırâatını okuduğunu, insanların onun bu ilminden istifade ettiğini ifade eder.⁴⁵³

İbnü'l-Cezerî'nin kırâat ilmindeki derinliğini anlatarak onun Osmanlı diyarına padişah tarafından Bursa'ya davet edilmesinde, Mü'min er-Rûmî etkili olmuştur. Osmanlı'da daha önceleri kişisel gayretlerle Mısır'a gitmek suretiyle eğitimi alınan aşere-takrîb tedrisi, İbnü'l-Cezerî'nin Bursa'ya davet edilerek getirilmesiyle müesses bir yapıya dönüşmüştür. Buradan hareketle ve şimdiki eldeki bilgilere göre resmî kurum bünyesinde Osmanlı'da kırâat eğitim-öğretiminin Bursa'da 798/1395 yılında başladığını söylemek mümkündür.⁴⁵⁴

İbnül-Cezerî, o dönemde Mısır'da bir taraftan yöneticilerin kendisini takip etme ve cezalandırmalarından sıkıntı çekmektedir. Diğer tarftan Mâverâünnehir'de hükümdar olan Timur'un (ö. 807/1404) yayılmacı politikası ile birçok bölgeye sefer düzenlemesinin yanı sıra kendi ülkesinde ilmi faaliyetleri gerçekleştirmek üzere onu elde etme arzusuyla karşı karşıya kalacağı tehlikesini sezmişti.⁴⁵⁵ Bu dönemde Osmanlı padişahlarından I. Murad'ın büyük oğlu olan ve 1389-1403 yılları arasında padişahlık yapmış Yıldırım Beyazîd (ö. 805/1403)⁴⁵⁶ İbnü'l-Cezerî'yi Bursa'ya davet etmiştir. Bu davete icabet eden İbnül-Cezerî

ve Dicle nehirleri tarafından çevrilen ve diğer kara parçalarından ayrılan topraklara da "Cezîre-i İbn Ömer" adı verilmiştir. Son dönemdeki bazı kaynaklar, bu terimi Şırnak İline bağlı "Cizre" ilçesiyle de bağlantılı görmektedir. İbnü'l-Cezerî, üçüncü göbekten dedesi Ali b. Yusuf, Fırat-Dicle arasındaki beldelerden olduğu için bu nisbeyi almıştır. Bu durumda adı Muhammed, Ebu'l-Hayr lakabı, Şemsüddîn ünvanı, İbnü'l-Cezerî ya da Cezerî ise nisbesi olmaktadır. Bk. Akakuş, "İlm-i Kiraat Otoritelerinden: İmam Cezerî ve Torunu Kasım Paşa", *Diyanet Dergisi* 26/4 (Ekim-Kasım-Aralık 1990), 3; Ali Osman Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, (İstanbul: İFAV, 2. Baskı, 2012), 147-149; Abdulmecit Okcu, *İbnü'l-Cezerî Kur'an ve Kırâat*, (Erzurum: Ekev Yay., 2001); Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1999), 20/551-557; Ömer Kara, "İbnü'l-Cezerî: Hayatı ve Eserleri", *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu DİB Mushafları İnceleme ve Kiraat Kurulu Başkanlığı* (Bursa: 01-04 Kasım 2018), 1. İbnü'l-Cezerî'nin hayatı, hocaları, seyahatleri, talebeleri hakkında yukarıda zikredilen kaynaklar yanı sıra bk. İbnü'l-Cezerî, *Câmiu Esânîd*, thk. Ahmed b. Hamûd b. Hümeyyid er-Ruveysî (Medine: Dâru'l-Me'sûr, 1436/2015), 127-129; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurra* (Beyrût: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 1427/2006), 2 /217; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 150.

⁴⁵³ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 118, 119.

⁴⁵⁴ Akdemir, *Kiraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, 109.

⁴⁵⁵ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 159, 160.

⁴⁵⁶ Halil İnalcık, "Bayezid I", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1992), 5/231-233; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 161; Akdemir, *Kiraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, 108. (Yıldırım

798/1395 yılında Mısır'dan ayrılarak İskenderiye'ye oradan da deniz yoluyla Antakya'ya gelmiştir. Antakya'da kaldığı dönemde bazı öğrencilere aşere okuttuktan sonra Bursa'ya geçmiştir. Bursa'da şehir dışında bizzat Yıldırım Bayezid tarafından karşılanan İbnü'l-Cezerî padişahattan büyük ilgi görmüştür. İbnü'l-Cezerî'nin ilminden istifade edebilmek için padişah tarafından Bursa Camii yanında Yıldırım Bayezid Dârulkurrâsı tesis edilmiş ve kendisine yüksek maaş ile at, arazi vb. çeşitli tahsisatlar sağlanmıştır. İbnü'l-Cezerî de Bursa'da kaldığı süre içinde başta Yıldırım Bayezid'in çocukları Musa, Mustafa ve Muhammed olmak üzere birçok kişiye ders vermiş ve kırâat okutmuştur.⁴⁵⁷

Yıldırım Bayezid'in çocukları her gün İbnü'l-Cezerî'nin evine giderek ondan ders alır. İbnü'l-Cezerî, Şehzâde Mustafa ve Musa'nın; Arapça dersi yanı sıra, Fıkıh ve diğer dini ilimlerden birçoğunu okuduklarından; ayrıca Arap çocuklarından daha iyi ve sahih bir şekilde Arapça konuşabildiklerinden bahseder.⁴⁵⁸ Yine kırâat eğitiminde anadili Arapça olmayanlara örneklik teşkil etmesi yönüyle dikkat çekilmesi gereken bir diğer durum ise, Niğbolu Zaferî'nden sonra savaşta esir olanlardan beş kişiye kırâat ilminin öğretilmesidir. Bu amaçla bu zaferin ardından Yıldırım Bayezid, birinin bir diğerinin dilini bilmediği farklı ülkelerden beş kişiyi, Kur'ân ve kırâat eğitimi vermesi için ona teslim etmesidir.⁴⁵⁹

İbnü'l-Cezerî yaklaşık yedi yıl boyunca kaldığı Bursa'da, bir taraftan kırâat eğitimi vererek talebe yetiştirmiş, diğer taraftan da bu ilmin tedrisatı için önemli eserler telif etmiştir. Ayrıca hem kendisinden hem de Şam ve Mısır'da birçok hocadan seb'a, aşere, takrîb eğitimi almış olan oğlu Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Cezerî'yi (ö. 835/1432) de kendisine yardımcı olması amacıyla Bursa'ya getirmiştir. Ebû Bekir Ahmed el-Cezerî de burada babasının kırâat ilminden istifade etmekle birlikte, Bayezid tarafından görevlendirildiği Bursa Ulu Camii'nde yaklaşık yirmi yıl boyunca kırâat tedrisatını devam ettirmiştir.⁴⁶⁰ Böylece baba ve oğul Cezerî'ler, kırâat eğitiminin sağlam bir temele oturtularak Anadolu'da yerleşip kök salmasına katkıda bulunmuştur.

Bayezid'in padişahlık dönemi 1389-1403 olmasına rağmen; Yüksel'in eserinde "1388-1401" ve onun eserinden kaynak gösteren Akdemir'in eserinde ise "1833-1401" yılları olarak yazılması sehven olmalıdır. Zira Timur ile Yıldırım Bayezid arasında meydana gelen Ankara Savaşı'nın tarihi, İnalcık'ın belirttiği gibi 28 Temmuz 1402'dir. Dolayısıyla Yıldırım Bayezid'in padişahlık dönemi Ankara savaşı ile 8 Mart 1403 yılındaki vefat tarihi dikkate alınarak tashih edilmesi isabetli olacaktır.)

⁴⁵⁷ Bk. İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 117-119, 122; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 161-169; Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yay., 1999), 20/551, 552.

⁴⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 122.

⁴⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 122; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 167.

⁴⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2 /119.

İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırââtî'l-'Aşr* eserini Bursa'da dokuz aylık bir sürede yazmıştır.⁴⁶¹ O, özellikle takrîb kırâatının bütününü ihtiva eden bu eserin muhtevasını, Şaban ayının ortalarında 799/1396 tarihinde Bursa'da bin on beş beyitte manzum hale getirmiş ve *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-Kırââtî'l-'Aşr/Tayyibe* ile⁴⁶² nazım tarzında eser telif etmek suretiyle de kırâat ilmine katkı sağlamıştır. Bu eser halen günümüz takrîb kırâat eğitiminin de temel kaynakları arasında yer almaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin ilmi donanımından ve kırâat ilmine katkısından günümüze kadar övgüyle bahsedilmesinin nedeni; onun çok iyi bir eğitim almış olması ve bu eğitimi hayat felesefesi olarak sürdürmesiyle izah edilebilir. Zira İbnü'l-Cezerî ilim öğrenmek için, bir hocadan diğer bir hocaya yıllarca koşturmak suretiyle rihle /yolculuklar yapmıştır. Elde ettiği ilimleri başkalarına aktarmak suretiyle de kırâat ilmine büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Eğitim hayatına babasında başlayan İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hasan el-Kudsî'nin (ö. 764/1363) yanında ilk Kur'ân hatmini 762/1361 yılında yapmış, yanında kaldığı iki yıl boyunca defalarca hatimlere devam etmiştir. 764/1363 yılında 13-14 yaşında iken hafızlığını tamamlamış, bir yıl sonrasında 765/1364 yılında da hatimle teravih kıldırmıştır. Bunun ardından İbnü'l-Cezerî'nin dedesinin dayısı ve babasının da hadis hocası olan Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Habbâz el-Ensârî (ö. 785/1383) kendisine hafızlık icâzeti vermiştir. İbnü'l-Cezerî, Ebû Ali Hasan b. Abdillâh es-Surûcî'den (ö. 764/1362) Ebû Amr Kırâatı ile onun râvîleri Sûsî ve Dûrî'nin rivâyetlerini okumuş, Şâtıbiyye'nin İdgâm-ı Kebîr konusuna kadar olan kısmı ezberlemiştir. Burada babasının ricası üzere Abdillâh es-Surûcî; kırâat ile ilgili ıstılahları, remizleri yaklaşık üç yıllık süre zarfında kendisine öğretmiştir.⁴⁶³ Yine o, eğitim hayatını bir taraftan kırâat dersleri, diğer taraftan da hadis vb. ilimleri de mahir üstadlardan almak suretiyle sürdürmüştür. Fahr b. el-Buhârî'nin (ö. 690/1291) arkadaşları ve diğerlerinden hadis dinlemenin yanı sıra, 766/1364 yılında Ebû Muhammed Abdulvahhab İbnü's-Sellâr'dan (ö. 782/1380), Ahmed b. İbrahim b. Tahhân (ö. 782/1380) ve Ahmed b. Receb'den (ö. 770/1368) Teysîr ve Şâtıbiyye'ye göre infirâd tarîki üzere kırâat eğitimi almıştır.⁴⁶⁴ İbnü's-Sellâr'dan ayrıca Ebû Amr, Hamza kırâatlarını infirâd ile hatmettikten sonra Nâfi' ve İbn-i Kesîr kırâatlarını cem' yöntemiyle Tevbe Sûresi'nin sonuna kadar okumuştur. Yine diğer

⁴⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/469.

⁴⁶² İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 122; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 167-168; İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 132. 1011-1012. beyit.

⁴⁶³ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 129; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 150.

⁴⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2/217; İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 130; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 151.

rivâyetleri de infirâd ve cem' yöntemi ile öğrenmiştir. Bu hocanın derslerinde *Şâtıbiyye /Hirzu'l-Emânî*'yi tashihli bir şekilde ezberlemiş, diğer usulleri de öğrenmiştir.⁴⁶⁵

İbnü'l-Cezerî, 767/1365 yılında ise Şam Akîbiyye Medresesi'nde İbrâhîm el-Hamevî'den (ö. 771/1369) Teysîr ve Şâtıbiyye eserleri üzerinden seb'a kırâatını cem ile okuduğunu⁴⁶⁶; ayrıca tecvîd ve ta'lîm ile dekâikü't-tahrîr/yazı sanatında da mahir olan bu hocadan övgüyle bahsettikten sonra, bu ilimlerden de ondan istifade ettiğini belirtmektedir.⁴⁶⁷ Yine İbnü'l-Cezerî 767/1365 yılında, Şihâbüddin Ahmed b. Receb'den (ö. 770/1368) Âsım ve diğer kırâatları okuduğunu, Şâtıbiyye'yi kendisinden dinlediğini zikreder. Ayrıca Ebû Muhammed Abdurrezzak b. Rızkılâh er-Rasanî'nin (ö. 661/1262) "Zâ" ile ilgili manzum eserini ezberleyerek yine bu hocaya dinlettiğini; ayrıca birçok kırâat kitabını okuduğunu bunlar arasında Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin el-Mevsılî'nin (ö. 656/1258) Şu'le diye bilinen *eş-Şem'atü fî Kırâati's-Seb'a* ve *Zâtü'l-Helâ fî Kırâati Ebî Amr b. el-Alâ* adlı eserleri okuduğunu ve infirâd ve cem' yöntemiyle kırâatı seb'ayı da okuduğunu zikreder.⁴⁶⁸ İbnü'l-Cezerî bu zaman diliminde ayrıca Şihâbüddin İbn Tahhân'dan (ö. 782/1380) İbn-i Âmir ile Âsım kırâatlarını cem' yöntemiyle okumuştur. Bu hocasından kırâatı aşereyi indirâc usûlü ile okumak isteğine ilk önce hocasının olumsuz yanıt vermesi üzerine İbnü'l-Cezerî'nin ısrarlı ve arzulu isteğine karşılık hocası ona: "*Şayet indirâc usûlü ile okuma hususunda birine izin verseydim o da sen olurdun.*" şeklinde cevap vermiştir. Fakat sabırla, anlayışla ve istekle derslere devam edince hocası ona Fâtiha'nın başından başlayıp kırâatı aşereyi okutarak, kendi el yazısı ile yazdığı -belki de kendisinden başkasına yazmadığı- icâzetnâme'yi vermiştir. Bu hocasından ayrıca el-Ehvâzî'nin (ö. 768/1366) *el-Vecîz* adlı eserini de arz usûlü ile okumuştur.⁴⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, 768/1366 yılında ise Muhammed b. el-Lebbân'dan (ö. 776/1374) kırâatı seb'a ve üç imam ilâvesiyle aşereyi indirâc usûlünü esas alarak bütün rivâyet, tarîk, vecihler ile med mertebeleriyle birlikte Tâhâ Sûresi'nin sonuna kadar okumuştur. O yıl hacca gitmiş ve hac dönüşü kaldığı yerden devam etmiş, aynı usulle hatmini 769/1369 yılında tamamlayarak icâzet almıştır. Yine bu hocasından birçok kırâat kitabını dinlemek ve okumak suretiye aşereyi tekrar ikmal etmiştir. Bu kitaplar arasında

⁴⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 130.

⁴⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 146.

⁴⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/34; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 151.

⁴⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 147, 148; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 151.

⁴⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 149, 150; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 151.

Sıbtu'l-Hayyât'ın (ö. 531/1136) *el-Kifâye fi'l-Kırâati's-Sitte* isimli eserini de zikrettiğini müşahade etmekteyiz.⁴⁷⁰

İbnü'l-Cezerî âl-i isnâd zinciri ile kırâat elde etmek amacıyla rihle/ilim yolculuğu için selefın yolundan gitmenin öneminden ve bu şekilde ilim elde edenlerden övgüyle bahsetmiştir.⁴⁷¹ Kendisi de ilim öğrenmek ve öğretmek amaçlı memleketi Şam'dan zaman zaman ayrılarak Mısır, Hicaz, Anadolu, Mâverâünnehir ve Şiraz'a sefere çıkmıştır. Hicaza gitmesinin asıl amacı hac yapmak olsa da o bu arada oradaki kırâat üstadlarından ders almayı ve oranın bereketinden istifade etmeyi de beraberinde gerçekleştirmiştir. Zira hac bir yönüyle de âlimlerin bir araya gelip görüşme, birbirleriyle istişare etme, eserleri ve çalışmaları hakkında birbirlerini haberdar etme imkânına kavuştukları bir zaman ve zemin olarak da değerlendirilmektedir. İbnü'l-Cezerî de hac yapmak amacıyla 768/1366 yılında babasıyla Medine'ye gelmiştir. Mescid-i Nebevî'nin İmam Hatib-i Ebû Abdullah Muhammed b. Salih el-Medenî'den (ö. 785/1383), Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Teyssîr* adlı eseri ile Ebû Abdullah Muhammed b. Şurayh er-Ruaynî'nin (ö. 476/1083) *el-Kâfi* eserini de burada kaldığı bir yıl içinde okumuştur. Aynı zamanda Ravzâ-i Mutahhara'nın yanında Kur'ân-ı Kerim'in çoğunu söz konusu eserler çerçevesinde bu hocaya arz usûlü ile okumayı başarmıştır.⁴⁷²

İbnü'l-Cezerî'nin ilim tahsili yapmak üzere yolculuğa çıktığı yerler arasında Mısır da vardır. 769/1367 yılında hacdan döndükten sonra Mısır'a giderek orada Ebû Bekir Abdullah b. el-Cündî'den (ö. 769/1367) kırâatı aşereyi ikmal etmiştir. Ayrıca İbnü'l-Bağdâdî olarak şöhret bulmuş Takıyüddîn Abdurrahman Muhammed b. Ahmed Abdulhâlik eş-Şâfi'i (ö. 725/1324) ve Şemsüddin Muhammed b. es-Sâîğ el-Hanefî'den (ö. 776/1374) de kırâatı seb'ayı okumuştur. Burada dikkatimizi çeken husus İbnü'l-Cezerî'nin, İbnü's-Sâîğ ile İbnü'l-Bağdâdîden aşere okumak istemesine karşılık onların buna izin vermeyip, kendilerinden alacağı kırâat eğitiminin bununla sınırlı kalması gerektiği ve daha fazlası ile ayrıntılar için İbnü'l-Cündî'den okumasını kendisine söylemeleridir.⁴⁷³

İbnü'l-Cezerî *Camiü'l-Esânîd* adlı eserinde kendisinden ders alıp istifade ettiği 46 hocasından bahsederek onlardan kırâat ilmini aldığını söyler.⁴⁷⁴ Bu kadar değerli üstaddan

⁴⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *Camiü'l-Esânîd*, 155, 156; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/85.

⁴⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *Camiü'l-Esânîd*, 106-109.

⁴⁷² İbnü'l-Cezerî, *Camiü'l-Esânîd*, 110.

⁴⁷³ İbnü'l-Cezerî, *Camiü'l-Esânîd*, 110, 111; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 153, 154.

⁴⁷⁴ Bu kişiler hakkında bk. İbnü'l-Cezerî, *Camiü'l-Esânîd*, 113-117; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 181-192; İsmail Işık, *İbnü'l-Cezerî ve Camiü'l-Esânîd Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. Yüksek Lisans Tezi, 2011), 21-45.

eğitim alıp ve onların da iznini aldıktan sonra Emevî Cami'nde Kubbetü'n-Nesr altında 770/1368 yılında ders vermeye başlar. Bu derslere Mağrib, Endülüs, Yemen, Hindistan, Rûm diyarından (Anadolu), Acem (İran) bölgesinden de gelen insanlara kırâat ilmini öğretmeyi, Rûm diyarına (Anadolu) gidinceye kadar devam ettirir.⁴⁷⁵ Daha sonraki dönemlerde de İbnü'l-Cezerî'nin kırâat derslerinden Şam, Mısır, Anadolu, Mâverâünnehir ve İran'dan birçok kişi istifade etmiştir.⁴⁷⁶ Osmanlı diyarında kaldığı yedi yılda kırâat eğitimi verdiği kişilerin başında daha önce de zikrettiğimiz Mü'min b. Ali b. Muhammed er-Rûmî (ö. 799/1397) başta olmak üzere Yıldırım Bayezid'in çocukları şehzâde Musa, Mustafa ve Muhammed gelmektedir. Ayrıca Niğbolu Zaferi'nden sonra savaşta esir düşen farklı ülkelerden beş kişiyi ve bunlardan başka isimler de sayabiliriz.⁴⁷⁷

İbnü'l-Cezerî'nin Osmanlı'daki hayatı ve ilmi çalışmaları Yıldırım Bayezid'in 805/1402 yılında Ankara Savaşı'nda Timur'a (ö. 807/1405) mağlup olmasıyla sona ermiş, esir olarak Mâverâünnehir'e götürülmesiyle o bölgeye de ilim halkasının taşınmasına vesile olmuştur. İbnü'l-Cezerî, Timur tarafından kırâat ve hadis okutmak üzere Keş'te medresede görevlendirilmiş daha sonra da Semerkant'a götürülmüştür. Timur'un ölümünden sonra Keş şehrine oradan da Buhara, Herat, Yezd, İsfahan ve nihayetinde 808/1406 yılında Şîraz'a ulaşan İbnü'l-Cezerî, İran'daki eğitim-öğretim faaliyetlerini Şîraz'da inşa ettirdiği Dâru'l-Kur'ân'da 833/1429 yılında vefat edinceye kadar devam ettirmiş ve naaşı da o mekâna defnedilmiştir.⁴⁷⁸

İbnü'l-Cezerî'nin hayatının neredeyse her safhası İslâm âlemindeki önemli yer ve mekânlarda ilim öğrenme, ders verme, eser yazma, insanları bilgilendirme faaliyeti içerisinde geçmiştir. O, yaklaşık seksen yıllık ömrüne yüze yakın eser yazmayı sığdırmış⁴⁷⁹

⁴⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 117.

⁴⁷⁶ İbnü'l-Cezerî'nin talebeleri ile ilgili bk. Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 193-195.

⁴⁷⁷ İbnü'l-Cezerî'nin Bursa'daki talebeleri arasında Şeyh Avd, Şeyh Süleyman, Şeyh Receb, Fâdıl Paşa'nın oğlu Ali, İmam Safer Şâh, Muhammed b. Fahrüddîn Abdullah ve kardeşi Mahmud b. Fahrüddîn Abdullah, İbn Münteşa Ebû Said b. Bişelmiş, Ali b. Muhammed b. Hamza el-Hüseynî, İbn Meymûn Ebû Abdullah b. Muhammed b. el-Belevî, İbn Selâmet ed-Dârîr, Ahmed b. Hüseyin es-Sivâsî, Yakûb b. Abdillâh el-Hatîb, Emînüddîn Muhammed b. et-Tebrizî, Abdulmuhsin b. et-Tebrizî, Abdulhamid b. Ahmed b. Muhammed et-Tebrizî, Ali b. Kennân er-Rusâtî, Ahmed el-Bermî ed-Dârîr, Musa b. Ahmed b. İshak eş-Şehbî de yer alır. Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 195.

⁴⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2/220; İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 123-127; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 169-179; Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/552, 553; Kadir Taşpınar, "XV. Yüzyılda Kırâat İlminde İbnü'l-Cezerî Etkisi -Kırâat ve Tefsir Eserleri Bağlamında-", *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu DİB Mushafları İnceleme ve Kırâat Kurulu Başkanlığı* (Bursa: 01-04 Kasım 2018), 3, 4.

⁴⁷⁹ İbnü'l-Cezerî'nin eserleriyle ilgili bk. Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 201-238; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20 /554-557; Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri* (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 26-43.

ve ilim ehlinin günümüze kadar bunlardan istifade etmesini temin etmiştir. Bu eserler üzerine şerhler ve çeşitli çalışmalar yapılmış ve halen günümüzde bu çalışmalar devam etmektedir. Kırâat ilmi yanı sıra, Hadis, Fıkıh, Tefsir vb. ilim dalında birçok eser telif etmesi, onun gayretli çalışmasının bir tezahürü olması ile birlikte dönemin âlim profilinin bütüncül anlayışının da etkisiyle onun donanımlı bir şahsiyyet olarak ilmi faaliyetlerde bulunmasına katkı sağlamıştır. Bu bilgi donanımı ile insanlara hizmet sunma arzusu, hayatının her safhasında yorucu, fedakârca gayretli çalışmaları, onun misyon insanı olma hasletiyle açıklanabilir.⁴⁸⁰ Zira o bu yönüyle de içinde bulunduğu her zaman ve mekânı en iyi şekilde değerlendiren bir ilim insanı olarak kendisinden sonra gelen insanlara örneklik teşkil etmiştir.

İbnü'l-Cezerî'nin ilim hayatının özet bir sunumunu yapmamızdaki amaç, kırâat ilmini hem infirâd ve hem de indirâc metoduyla defalarca birçok hocadan okumak suretiyle pekiştirmesi ve tek kaynakla yetinmeyerek, kendisinden önceki müktesabatın neredeyse tamamından istifade etmeye çalıştığını göstermektir. O, yukarıda verdiğimiz bazı hocalar ve eserlerin dışında yaklaşık yüzü aşkın eserden istifade ederek günümüzde halen kırâat ilminde başucu kaynağı olan çok önemli eserler yazmıştır. Sadece *en-Neşr* eserinin giriş kısmında istifade ettiği ve hangi yolla tedris ettiği 54 eserin ismini vermesi⁴⁸¹ onun bu konudaki yetkinliğinin bir nedeni olarak açıkça görülebilmektedir.

İbn Mücâhid'in *Seb'a* eserinin ardından sahih kırâatlar neredeyse yedi ile sınırlandırılmış olsa da, İbnü'l-Cezerî bunun dışında sekizinci kırâat imamı Ebû Ca'fer, dokuzuncu kırâat imamı Ya'kûb ve onuncu kırâat imamı Halef'ül-Âşir'in de kırâatlarının sahih olduğunu ortaya koymuştur. Böylece yedili/seb'a tasnif sistemini onlu/aşere sistemine tamamlamayı başarmıştır. Kendisinden önce İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 381/992) el-Ğâye fi'l-Kırâati'l-Aşr adlı eseriyle aşere olarak kırâatları tasnif etmeye çalışması ve ondan sonra gelen Ebû Abdullah el-Enderâbî (ö. 470/1077) ve Ebû Muhammed el-Begavî (ö. 516/1122) ile Ebu'l-Alâ el-Hemedânî (ö. 569/1173) gibi kırâat âlimlerinin de bunu benimsemiş olmasına rağmen bu sistem seb'anın, aşereye ikmal edilmesini sağlayamamıştır.⁴⁸² Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr* adlı eserini *Tahbirü't-Teysîr* ve Şâtîbî'nin *Hirzu'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî/eş-Şâtıbiyye'sini ed-Dürre* ile üç

⁴⁸⁰ Mustafa Özkan, "İbnü'l-Cezerî'nin İlmî Kişiliğinin Oluşmasında Bir Faktör Olarak Dönemin İlmî Geleneği", *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu DİB Mushafları İnceleme ve Kiraat Kurulu Başkanlığı* (Bursa: 01-04 Kasım 2018), 5, 7.

⁴⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/ 58-98.

⁴⁸² Birişik, *Kiraat İlmi ve Tarihi*, 100, 104, 108; Akdemir, *Kiraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 64.

imam ilavesiyle mütemmim hale getirmek suretiyle bu eserlerden seb'a kırâatını tedris edenlerin aşereyi de okumalarının bir ihtiyaç olduğunu ortaya koymuştur. Böylece seb'anın yanı sıra aşere eğitim sistemini yerleştirmeyi başarmıştır. İbnü'l-Cezerî aşereyi sistematik hale getirmek için *en-Neşr*'i, sonrasında manzum hale getirdiği *Tayyibe* ve ardından da *en-Neşr*'in özetlenmiş hali olan *Takrîbü'n-Neşr* eserlerini telif etmek suretiyle bu sistemin kırâat eğitiminde kökleşmesini sağlamıştır. Bu özelliği ile de İbnü'l-Cezerî, Şam, Mısır, Hicaz, Anadolu, İran başta olmak üzere Afrika ve Balkanlar'da kırâat icazet silsilesinin kesişme noktası olarak zikredilen ve hayırla yâd edilen bir şahsiyet olarak yerini almıştır.⁴⁸³

İbnü'l-Cezerî'nin kırâat eğitim sistemindeki diğer bir özelliği; kendisinden önce *et-Teyssîr* ile *eş-Şâtıbiyye*'deki râvî ve tarîk sınırlamasına bağlı kalmayarak, farklı hocalardan çok kıymetli eserler eşliğinde teori ve bunların edâ edilmesiyle de uygulamasını alarak, telif ettiği eserler ve yetiştirdiği talebeleri aracılığıyla uygulamalı olarak kendisinden sonraki nesillere aktarımını sağlamış olmasıdır. Onun eserler eşliğinde hocalardan ahzederek sahih sened çerçevesinde kırâat eğitimini alması; ayrıca bu şekilde talebelerine şifahî, eserleriyle de kitabî aktarım yapmış olması onun önemli bir özelliği olarak karşımızda durmaktadır.⁴⁸⁴ Yine İbnü'l-Cezerî *et-Teyssîr* ile *eş-Şâtıbiyye*'deki seb'a kırâatının, on dört tarîk olarak zikredilmesine karşılık kendisi *en-Neşr* ve *Tayyibe*'de bu tarîklerin sayısının seksen tarîk içerdiğini belirterek onun sadece salt bir aktarımla yetinmediğini göstermesi yönüyle önem arz etmektedir.⁴⁸⁵ O, söz konusu bu çalışmalarıyla her bir kırâatı iki râvî, her bir râvî için iki tarîk ve her bir tarîki de ikişer alt tarîk ile silsile halinde aktarmakla yetinmeyip aynı zamanda bunların sıhhat derecesini de irdlemiştir. Bu doğrultuda sahih senedle gelenleri aynen aktarmış, ihtilaflı olanları araştırma yoluna gitmiş, sahih-şaz ayırımına giderek tashih, tercih ayırımını büyük bir titizlikle yaparak bunları derlemekle yetinmeyip bunları her bir kırâat âlimine nisbet etmek suretiyle ortaya koymaya çalışmıştır.⁴⁸⁶

Yazmış olduğu eserlerle ve yetiştirmiş olduğu talebeleriyle İbnü'l-Cezerî kırâat ilminde yaşadığı dönemde etkili olduğu gibi kendinden sonraki döneme de damga vurmuştur. Bırakmış olduğu eserler üzerinde geçmişte çalışmalar yapıldığı gibi günümüzde de bu çalışmalar devam etmektedir. Onun eserleri üzerinde kaynak ve içerik yönüyle yapılan ve tahrîrât olarak adlandırılan çalışmalar daha sonra kırâat ilminde

⁴⁸³ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20 /553.

⁴⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/98; Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 90, 91.

⁴⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/57; İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 36. (55-58. beyitler.)

⁴⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/56, 57; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 88, 89.

tariklerin oluşmasına katkıda bulunmuştur.⁴⁸⁷ Bu tarıklere geçmeden önce tahrîrât ile ilgili kısa bir tanımlama yapacağız ardından da özellikle Osmanlı’da oluşan tarîklerden ve mesleklerden bahsedeceğiz.

Tahrîrât sözlükte, “Araştırma, destekleme, kayıt altına alma, ayıklama, fazlalıklardan arındırma, tashih etme, eksik ve kusurları tespit ederek doğrulama”⁴⁸⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Tahrîratta gözden geçirme, tashih etme; açıklama, kurtarma, her türlü şüpheden arındırma, arıtma, düzeltme anlamından hareketle kırâat farklılıklarının tespit ve tahlili amaçlanır. Buna göre Tahrîrât terim olarak; kırâat tarîklerindeki rivâyetlerden ve kırâat ilminin ana kaynaklarından hareketle farklı kırâat vecihlerinin nisbet edilmesi suretiyle caiz olanı ve caiz olmayanı birbirinden ayırarak tashih edip ortaya koymayı ifade eder.⁴⁸⁹ Bir başka tanıma göre ise “*en-Neşr* kitabında zikredilen kırâat vecihlerinin gözden geçirilmesi, tashih edilerek düzeltilmesi, kırâat farklılıklarının birbirine karışmasına engel olmak amacıyla bu vecihleri bildiren kimselerden başkasına nispet etmemeyi bildiren bir ilim”⁴⁹⁰ olarak tahrîrâtı tarif etmek mümkündür. Bu yönüyle tahrîrât amaçlı çalışmalarda, Kur’ân lafzına ait olan sahih rivâyetlerin korunması ile bu şekilde gelen kırâatların intikalinde herhangi bir eksiklik ve fazlalık olmaksızın muhafazası hedeflenmektedir.⁴⁹¹

Hicri beşinci asırdan itibaren her bir kırâat imamının kırâatının ve râvîlerin rivâyetleri ile bunların tarîklerinin ayrı ayrı/infirâd sisteminde hatim yapılarak okunması çok uzun zaman alması nedeniyle, kırâat tedrisinde indirâc/cem’ usûlü ile hatim yapma yönteminin tercih edilmesine neden olmuştur. İbnü’l-Cezerî de bu usûlün belirli şartlar çerevesinde uygulanmasını özellikle vakıf ve ibtida kurallarına riayet ederek, hatalı terki ve telfîk ederek (birbirine karıştırmamayı), hüsn/güzel edâ ile tilâvet etmenin gerekliliğini vurgulamıştır.⁴⁹² O, kırâatta adem-i terkîbe dikkat etmeyi önemsemiştir. Yine örneğin feth, beyne olan bir ayette vücûhât sıralamasının feth ile beyne; nakil ile başlanılan bir kelimedenden sonra tahkîk vechinin, daha sonra sekt, en sonunda ise beyne vechinin alınacağını belirterek tahrîrât örneklerini sunmuştur.⁴⁹³ Örneğin Verş rivâyeti için (وَالْيَكْمُ) kelimesinde olduğu gibi medd-i bedel olan (ل) -tûl, tevassut ve kasr olarak okunabilen- ile

⁴⁸⁷ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 92.

⁴⁸⁸ İbn Manzûr, “’hrr”, *Lisânü ’l-Arab*, 2/831; Muhammed Mütevellî, *er-Ravdu ’n-Nadîr fî Tahrîri Evcûhi ’l-Kitâbi ’l-Münîr*, thk. Hâlid Hasan Ebu’l-Cûd (B.y, yy., 1425/2004), 40.

⁴⁸⁹ Devserî, *Muhtasaru ’l-İbârât*, 42.

⁴⁹⁰ Mütevellî, *er-Ravdu ’n-Nadîr*, 42.

⁴⁹¹ Atilla Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2018), 86.

⁴⁹² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/204; İbnü’l-Cezerî, *Tayyibetü ’n-Neşr*, 73. (425-430. beyitler.)

⁴⁹³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/204.

zavât-ı yâ olan bir kelime (ثِي) -feth veya beyne olarak okunabilen- bir araya geldiğinde matematiksel olarak $3 \times 2 = 6$ vecih olması gerekirken uygulamada dört vecih okunabilmektedir. Tûl ile feth ve beyne; tevassut ile sadece beyne; kasr ile sadece feth vecihleri okunabilmektedir. Bu ve benzeri kelimelerde tevassut ile feth, kasr ile beyne vecihleri okunmamaktadır. Bir diğer örnek (فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ)⁴⁹⁴ ayetini İbn-i Kesir kırâatında (آدَمَ) nasb, (كَلِمَاتٍ) kelimesini ise ref' ile okurken; diğer kırâatlarda ise (آدَمَ) ref', (كَلِمَاتٍ) kelimesi nasb ile okunur.⁴⁹⁵ Bu ayette terkîb yapılırken ilk kelime nasb ile okunuyorsa ikinci kelime de nasb ile veya ilk kelime ref' ile okunurken ikinci kelime de ref' ile okunması caiz değildir. İşte buna benzer durumlarda hangi vecihlerin alındığı, hangilerinin men' edildiği hususlar tahrîrât çalışması kapsamında ele alınmaktadır. Türkiye'de kırâat eğitiminin ele aldığımız bölümün usul kısmında bu konu imam, râvî ve tarîk bazlı olarak örnekler eşliğinde izah edildiği için burada sadece tahrîrât -bizim ülkemizde meslek tasarrufu olarak karşılık bulan- meselesinin İbnü'l-Cezerî'den başladığını ifade etmek için burada bu konuyu kısaca zikretmekle iktifa etmekteyiz.

İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *Tayyibe* eserleriyle başlayan tahrîrâtı⁴⁹⁶, ilk başlatan kişinin Şehâzetü'l-Yemenî (ö. 970/1562) olduğunu zikreden Semennûdî'nin (ö. 2008) görüşünün yukarıda görüleceği üzere pek doğru bir yaklaşım olmadığını⁴⁹⁷ da ifade etmek gerekir. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *Tayyibe* çerçevesinde daha sonraki dönemlerde ekoller teşekkül etmiştir. Bu ekoller:

a) Medresetü'l-Mansûrî: Alî el-Mansûrî'ye (ö. 1134/1721)⁴⁹⁸ nisbet edilen, onun tahrîrât konusundaki önemli eseri olan *Tahrîru't-Turuk* ile adından söz edilen ve Mısır tarîkinin Osmanlı'da oluşumuna öncülük eden ekoldür. Bu ekol; İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* eserindeki tarîk ve vecihler çerçevesinde tahrîrâtı ele alır. Bunun dışındaki kaynaklara inerek oralardan tahrîrât çalışması yapmaz. Dolayısıyla bu ekol, İbn Fehhâm'ın *et-Tecrîd*, Dâni'nin *et-Teyisr* ile Şâtibî'nin *Şâtıbiyye* gibi temel eserleri ile yetinir. Yine bu ekole göre önemli olan tarîk ve vecihlerin, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inde belirttiği kaynak eserlerden

⁴⁹⁴ Bakara, 2/37.

⁴⁹⁵ İbn Mucâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 153; Dâni, *et-Teyisr fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 226; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/211.

⁴⁹⁶ Muhammed b. Abdurrahman el-Halîcî, *Şerhu Mukarribü't-Tahrîr li'n-Neşr ve't-Tahbîr*, thk. İhâb Fikrî-Hâlid Ebu'l-Cûd (Kahire: Mektebetü'l-İslamiyye, 1430/2009), 50.

⁴⁹⁷ Halîcî, *Şerhu Mukarribü't-Tahrîr li'n-Neşr ve't-Tahbîr*, 50-53; Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", 90; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 93.

⁴⁹⁸ Alî el-Mansûrî ile ilgili detaylı bilgi için bk. Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tarihi Kurrâları*, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2019); Ali Öge-Mustafa Tugantay, "Tahrîrât İlmine Katkısı Bağlamında Ali el-Mansûrî ve Tahrîru't-Turuk Adlı Eseri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (Bahar 2020), 41- 46.

alınmış olmasıdır. İbnü'l-Cezerî'nin aldığı vecihleri, onun *en-Neşr*'de zikrettiği kaynaklardan almasını yeterli görüp, burada zikredilen kaynaklara gidip araştırma yapma ihtiyacı duymayarak sadece bununla yetinmelerinden dolayı da bu ekole “ruhsat ehli” denilmiştir.⁴⁹⁹

b) Medresetü'l-İzmîrî: *el-İtilâf fî Vucûhi'l-İhtilâf* adlı eserle bu alanda öne çıkan Yûsûf Efendizâde'nin (ö. 1167/1753) talebesi olan Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîrî (ö. 1154/1741) ile şöhret bulan tahrîrât ekolüdür. Bu ekol, İbnü'l-Cezerî'nin kırâat tarîk ve vecihlerini onun *en-Neşr*'inde zikrettiği eserlerde olduğu gibi kabul etme yerine, burada zikredilen eserlere de müracaat ederek tafsili bir incelemeye gitmiştir.⁵⁰⁰ Bir nevi *en-Neşr*'de zikredilen vecihleri, doğrudan burada zikredilen kaynak eserlerle mukayese etmiş olmalarıdır. Buna göre İbnü'l-Cezerî'nin ihtiyarı ile zikrettiği kaynak arasında bir tenakuz varsa bu durumda kaynak esas kabul edilmiştir. *en-Neşr*'de zikredilen eser çerçevesinde genel bir atıf olması halinde bu tarîkle ilgili detaya giderek bunun araştırmasını yapmıştır. Ancak bunu yaparken de İbnü'l-Cezerî'nin tafsili olarak zikrettiği eserler esas alınmış, onun *en-Neşr*'in ilk bölümünde zikrettiği halde kendisinin de vecihlerini almadığı İbnü'l-Bâzîş'in (ö. 540/1145) *el-İknâ*, Sibtü'l-Hayyât'ın (ö. 541/1146) *el-İhtiyâr* eserlerinden gelen vecihler ve tarîkler alınmamıştır. Tarîk ve vecihlerin incelenmesinde bu şekilde titiz davranmalarından dolayı bu ekol “azimet ehli” olarak görülmektedir.⁵⁰¹ Tahrîrât meselesinde *er-Ravdu'n-Nadîr fî Evcûhi'l-Kitâbi'l-Münîr* eserinin müellifi olan ve bu alanda son dönemin önde gelen şahsiyetlerinden Muhammed Mütevellî'de (ö. 1313/1895) de bu ekolün etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *Tayyibe* adlı eserleri çerçevesindeki tahrîrât ile ilgili çalışmaları, kendisinden sonraki dönemin oluşumuna da tesir etmiştir. Bu etkinin bir devamı olarak Osmanlı'da da birçok kırâat âlimi yetişmiş ve kırâat tedrisi sistematik bir şekle bürünmeye başlamıştır. Osmanlı'da Yıldırım Beyazid'in, İbnü'l-Cezerî'yi Bursa'ya daveti ile resmî bir hüviyete bürünen kırâat eğitimi, müderris, kadı vb. vazifelerini deruhte

⁴⁹⁹ Halicî, *Şerhu Mukarribü't-Tahrîr li'n-Neşr ve't-Tahbîr*, 53, 54; Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi”, 102, 103; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 93; Recep Koyuncu, “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme”, *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu DİB Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı* (Bursa: 01-04 Kasım 2018), 7.

⁵⁰⁰ Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi”, 104.

⁵⁰¹ Halicî, *Şerhu Mukarribü't-Tahrîr li'n-Neşr ve't-Tahbîr*, 55-58; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 94; Koyuncu, “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme”, 8.

etmiş olan Şemseddin Ahmed b. İsmâil (Molla Gürânî) (ö. 893/1488)⁵⁰² ile İstanbul'un fethiyle bu şehre de intikal etmiştir. Kânûnî Sultan Süleyman'ın (ö. 974/1566) Ahmed el-Mesyerî'yi (ö. 1006/1597), yaklaşık bir asır sonrasında ise Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın (ö. 1102/1691) Alî b. Süleyman el-Mansûrî'yi (ö. 1134/1721) İstanbul'a davet etmesiyle kırâat çalışmaları iyice kökleşmeye başlamış,⁵⁰³ tarîk ile meslek şeklinde sistematik olarak yaygınlaşmasına neden olmuştur.

2.5.1. Osmanlı Kırâat Tedrisatında Tarîklerin Oluşumu

2.5.1.1. İstanbul Tarîki

İstanbul'un fethinin sonuçlarından biri olan ilim adamlarının payitahta gelmesi ve orada ilim ehline değer verilmesi ile başlayan bu yeni dönemde ilmi çalışmalar canlanmaya başlamış ve yeni akımlar ve ekoller teşekkül etmiştir. Bu dönemde başlayan akım ve ekollerden kırâat ilmi de nasibini almıştır. Hicrî onuncu, miladî on altıncı yüzyılın yarılarında Kânûnî Sultan Süleyman (ö. 974/1566), dönemin Mısır'daki büyük kırâat âlimi Nasıruddîn et-Tablâvî'nin⁵⁰⁴ (ö. 966/1558) damadı ve aynı zamanda kırâat ehlinin övgüsüne mazhar olmuş onun en önde gelen seçkin talebesi olan ve o dönemde Mısır'da kırâat eğitimi veren Ahmed el-Mesyerî el-Mısırî'yi⁵⁰⁵ (ö. 1006/1597) İstanbul'a davet eder. Kânûnî Sultan Süleyman, Ahmed el-Mesyerî el-Mısırî'nin İstanbul'a getirilmesi işi için dönemin (Şehid Nebîl Tavîl Mehmet Paşa olarak da şöhret bulan) Sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa'yı (ö. 987/1579)⁵⁰⁶ görevlendirir. Sadrazam, onu Mısır'dan İstanbul'a getirterek Eyüp Sultan Camii'ne imam olarak tayin eder ve aynı zamanda kırâat ilmi eğitim faaliyetinde görevlendirir.⁵⁰⁷ Ahmed el-Mesyerî el-Mısırî de kırâat tedrisatında Ebû Amr

⁵⁰² M. Kâmil Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2005), 30/248-250.

⁵⁰³ Mustafa Atilla Akdemir, *Hâmid b. Abdulfettâh el-Pâluvî Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Eserleri ve Zübdetü'l-İrfân Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Doktora Tezi, 1999), 27, 28; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlmi*, 95, 96.

⁵⁰⁴ Nasıruddîn et-Tablâvî için bk. Akdemir, *Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 111, 112.

⁵⁰⁵ Ahmed el-Mesyerî ismi bazı kaynaklarda "el-Müseyyiri" olarak yazılmış olsa da (bk. Yusuf Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ ve Kırâat Öğretimi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 111; Mehmet Dinç, *Cumhuriyet Dönemi'nde Reisü'l-Kurrâlık: Gönenli Mehmet Efendi'nin Kırâat İlmine Katkıları*, (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., Yüksek Lisans Tezi, 2018), 23; Recep Akakuş, *İslâm'da Kur'ân Öğretimi ve Reisü'l-Kurrâ Gönenli Mehmed Öğütçü Hocaefendi*, (İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, ts.), 77, 78. Bu kelimenin yazımını Muhammed Emin Efendi *Zühru'l-Erîb* adlı eserinin haşiyede kısmında harekeleyerek ve açıklamayla "Mesyerî" şeklinde: "Mîm ve Ya harfinin fethası ile aralarında noktasız sâkin Sîn harfi olarak" yazıldığını bildirmektedir. Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-Erîb fî İzâhi'l-Cem'ı bi't-Takrîb* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr. 11), vr. 5b.

⁵⁰⁶ Sokullu Mehmet Paşa için bk. Akdemir, *Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 112.

⁵⁰⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 5; Necati Tetik, "Türkiye'de Başlangıcından Günümüze Kadar Kırâat İlminin Öğretiminde Takip Edilen Usul ve Esaslar", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları*

ed-Dânî'nin *et-Teysîr*, İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre*, *Tayyibe* ve *Takrîbü'n-Neşr* adlı eserleri muhtevasına göre kırâat tedrisatı yaparak talebelerine eğitim verir. (1006/1597) tarihinde vefat edinceye kadar İstanbul'da kırâat eğitimini sürdüren Ahmed el-Mesyerî el-Mısırî, Sokullu Mehmet Paşa türbesinin bahçesine defnedilerek günümüze kadar hayırla yâd edilir. Ahmed el-Mesyerî el-Mısırî'nin okutmuş olduğu bu Teysîr tarîki, bundan sonraki dönemde İstanbul ile Anadolu diyarında yayılarak İslambol/İstanbul tarîki olarak şöhret bularak bu adla anılmaya başlar.⁵⁰⁸

Ahmed el-Mesyerî el-Mısırî'den kırâat eğitimi alan önemli şahıslar arasında “Sultan Ahmet Camii İmamı ve aynı zamanda resmî olarak tayin edilen ilk reîsülkurrâ olan Evliyâ Muhammed Efendi olarak da bilinen Muhammed b. Ca'fer el-Amâsî (ö. 1044/1634), Muhammed b. Ahmed el-Avfi (1050/1640), Dersiâm Muhammed Efendi olarak maruf olan Muhammed b. Osman (ö. 1054/1644), Süleymaniye Camii İmamı Muhammed el-Babâî (ö. ?), Ayasofya Hatibi İbrahim Efendi (ö. ?) ve Ali el-E'rac (ö. ?)”⁵⁰⁹ vb. isimler sayılabilir. Bu talebeleri aracılığıyla ilmi kırâat Osmanlı diyarında İstanbul Tarîkî adıyla okutularak günümüze kadar intikal etmiştir.

2.5.1.2. Mısır Tarîki

İbnü'l-Cezerî'den kırâat ilmini Şâtibiyye tarîki üzere senediyle beraber tertîl ve sağlam bir şekilde okuyup alanlar çeşitli İslam beldelerine yayılarak Hicaz, Mısır, Şam, Yemen, Fas, Cezayir, Tunus vb. bölgelere yerleşmeye başlar. Onun talebeleri yerleştikleri bölgelerde hocalarından kırâat öğrendikleri şekilde -metin ezberine dayalı semâ, arz, edâ usulleri çerçevesinde ve aynı zamanda söz konusu kırâat eserleri eşliğinde- infirâd ve indirâc/cem' usûlüne göre okutarak bulundukları bölgelerde bu kırâat ilmini yaydılar. Bu öğrencilerden olan Nasıruddîn et-Tablâvî (ö. 966/1558) de Mısır'da birçok talebe okutan önemli kırâat âlimidir. et-Tablâvî'nin önceki başlıkta adını zikrettiğimiz Ahmed el-Mesyerî el-Mısırî (ö. 1006/1597) ile birlikte Mısır'da aynı dönemde kırâat okuttuğu bir diğer meşhur talabesi Şehâzetü'l-Yemenî (ö. 987/1580) olup, bu ikisi kırâat âli isnâd sisteminde aynı seviyededirler. Aynı hocadan kırâat eğitimi alan Ahmed el-Mesyerî

(İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 156, 157; Yavuz Fırat, “Kırâat İlmi ve Tarikler”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2011), 44.

⁵⁰⁸ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 5.

⁵⁰⁹ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 113.

hocasından aldığı Teysîr tarîkine göre İstanbul'da; Şehâzetü'l-Yemenî ise Şâtibiyye tarîkine göre o dönemlerde Mısır'da kırâat eğitimi vermektedir.⁵¹⁰

Şehâzetü'l-Yemenî, hocasından aldığı Şâtibiyye tarîkine göre kırâat ilmini en ince ayrıntısına kadar birçok öğrencisine öğretir. Onun bu tarîk üzere Mısır'da okuttuğu öğrenciler, Mısır ve Meğârib (Fas, Cezâyir, Tunus) bölgelerine gidip oralarda Şâtibiyye tarîkine göre kırâat okutunca, bu bölgelerde bu tarîk şöhret bulmaya başlar. Böylece o dönemden itibaren Şâtibi Tarîki, Mısır Tarîki olarak da zikredilmektedir.⁵¹¹ İşte kırâat ehli tarafından Şâtibiyye Tarîki'nin, Mısır Tarîki olarak adlandırılması; Mısır'da Şâtibiyye tarîkine göre Şehâzetü'l-Yemenî'den kırâat eğitimi alan öğrencilerin gittikleri beldelerde bu tarîk üzere kırâat eğitimini vermelerindendir. Ancak Muhammed Emin Efendi *Umdetü'l-Hullân*'da, Şâtibiyye Tarîki'nin "O dönemden itibaren kıyamete kadar Mısır tarîki adıyla yayılarak şöhret bulduğunu" söylese de kanaatimize göre bu adlandırma daha çok Anadolu diyarı için tercih edilmiştir. Tez çalışmamızda Suudi Arabistan ve Mısır ile ilgili bölümde de değineceğimiz üzere oralardaki kırâat hocalarıyla yapmış olduğumuz görüşmeler ve Arap dünyasındaki eserlerde bu tarîkin halen Şâtibiyye Tarîki olarak isimlendirildiğini burada belirtmek isteriz. Fakat bu yerlerde Şâtibiyye Tarîki yerine, Mısır Tarîki olarak adlandırma yaptığımızda da bunun yanlış olduğu ile ilgili bir itirazla karşılaşmadığımızı da ifade etmek isteriz.

Osmanlı diyarında Şâtibiyye Tarîki'nin Mısır Tarîki olarak yaygınlaşmasında, Nasiruddîn et-Tablâvî'nin öğrencilerinden olan Şehâzetü'l-Yemenî'nin yetiştirdiği talebeler silsilesinde yer alıp, Şâtibiyye/Mısır Tarîki üzere kırâat okuyan ve okutan Ali el-Mansûrî (ö. 1134/1721) önemli bir role sahiptir. Ali el-Mansûrî; Şehâzetü'l-Yemenî'nin talebeleri Ahmed b. Abdulhak es-Sinbâtî (ö. 999/1591), Abdurrahmen el-Yemenî (ö. 1050/1641) ve Seyfüddin el-Füdâlî'nin (ö. 1020/1611) öğrencileri olan Muhammed el-Bakarî (ö. 1104/1692), Nûreddîn Ali eş-Şebrâmellisî (ö. 1087/1676) ve Sultan el-Mezzâhî'den (ö. 1075/1664) Şâtibiyye/Mısır Tarîki üzere kırâat eğitimi almıştır.⁵¹² Bu şekilde sağlam bir kırâat silsilesi ile kırâat eğitimi almış olan Ali el-Mansûrî'nin kırâat ilmi alanındaki şöhreti İstanbul'da ve Anadolu'da yayılmaya başlar. Bu dönemde Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın (ö. 1102/1691), Ali el-Mansûrî'yi İstanbul'a davet etmesi üzerine o da

⁵¹⁰ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 5, 6; Tetik, "Türkiye'de Başlangıcından Günümüze Kadar Kiraat İlminin Öğretiminde Takip Edilen Usul ve Esaslar", 160.

⁵¹¹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 5, 6.

⁵¹² Akdemir, *Kiraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 120, 121; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 78.

1088/1677 yılında bu davete icabet eder. 1679 yılında Belgrad Medresesi'nde şeyhulkurrâ olarak görevlendirilen Ali el-Mansûrî, Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın 1688 yılında sadrazam olmasıyla İstanbul'da dersiam, muhaddis, Sultan Süleyman Türbesi ile Sultan Ahmed Dârülkurrâsı'nda şeyhü'l-kurrâ ve reîsülkurrâ sıfatıyla Şâtîbiyye/Mısır Tarîki ile İstanbul'da kırâat eğitimi verir⁵¹³ ve böylece Anadolu'da Mısır Tarîki yayılmaya başlayarak şöhret bulur. Birçok öğrenciye kırâat ilmini okutarak bu diyarlarda kırâat ilminin kök salmasına vesile olur.

Ali el-Mansûrî, Osmanlı diyarında kırâat ilmi eğitimi vererek birçok talebe yetiştirmiştir. Bunlar arasında Osmanlı sadrazamı da olan Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa (ö. 1087/1676), Köprülüzâde Numan Paşa (ö. 1131/1719), Karabaş Tecvîdi şarihi Hoca Paşa Camii İmamı ve Valide Sultan Camii Hatibi Hasan b. Ahmed Efendi (ö. 1136/1723), Mustafa b. Abdurrahmen el-İzmîrî (ö. 1154/1741), Hüseyin b. Murâd el-Erzurûmî (ö. 1163/1750), Yûsuf Efendizâde Abdullah Hilmi (ö. 1167/1754), Abdullah Nâilî Paşa (ö. 1171/1758) önde gelir.⁵¹⁴ Ali el-Mansûrî, talebelerine kırâat dersleri yanında Arapça (sarf, nahiv), tefsir, hadis dersleri de vermiştir. Yetiştirdiği talebeleri icâzetnâmelerde zikreden el-Mansûrî, okuttuğu birçok kitaptan bu icâzetnâmelerde *Dürre*, *Tayyibe*, *Akîle fî'r-Resm* ve *eş-Şîfa* adlı eserleri zikretmiştir.⁵¹⁵ Kendisi de kırâat alanında birçok eser yazmış olup bunlar *Risâle fî Mes'eleti Âl'âne* (الآلئ), *Tekbîr Risâlesi*, *Risâle fî's-Suâl ve'l-Ecvibe*; tahrîrât ile ilgili *Tahrîru't-Turuk ve'r-Rivâyât*, *Hallü Mücmeli't-Tayyibât*; Dâd harfi ile ilgili olarak da *Reddû'l-İlhâd fî'n-Nutki bi'd-Dâd* ve *Risâletü'r-Reddiyye fî Risâle İbn Ğânem* adlı eserlerdir.⁵¹⁶

Ali el-Mansûrî'nin çok yetkin hocalardan ders almış olması ve Mısır'da bu alanda otorite olması, dönemin Osmanlı yöneticilerinin ilim merkezi olarak İstanbul'u ön plana çıkarma arzuları bir araya gelince Anadolu'da kırâat ilmi kökleşmeye başlamıştır. Yetiştirdiği çok değerli talebeler ve yazmış olduğu eserler aracılığıyla bu ilim günümüze kadar Anadolu'da devam ettirilmektedir.

⁵¹³ Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, 120, 121; Ahmet Gökdemir, "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44 (2017), 119, 120.

⁵¹⁴ Bu talebelerle ilgili bk. Gökdemir, "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", 122-128.

⁵¹⁵ Gökdemir, "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", 121.

⁵¹⁶ Bu eserlerle ilgili bk. Gökdemir, "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", 128-137.

Osmanlı'da; Ahmed el-Mesyerî el-Mısırî'nin Teysîr/İstanbul, yaklaşık bir asır sonrasında ise Ali el-Mansûrî'nin Şâtıbiyye/Mısır Tarîki üzere okuttukları kırâat eğitimi İstanbul ve Anadolu diyarında İstanbul ve Mısır Tarîki olarak şöhret bulup yayılmaya başlamış⁵¹⁷ ve o zamandan Türkiye'deki günümüz kırâat tedrisatına bu adla anılır olmuştur. Onların talebeleri aracılığıyla İstanbul'da ve Anadolu'nun diğer şehirlerinde İstanbul ve Mısır Tarîki olarak okunmaya ve okutulmaya başlanan kırâat mahiyet itibarıyla bir farklılık göstermemektedir. Bu iki ekol kaynakları arasında farklılık olmamasına karşılık istifade edilen kaynakların öncelik sıralamasında değişim söz konusudur. Özellikle takrîb kırâat eğitiminde çok fazla sayıda tarîkin devreye girmesi nedeniyle vecihlerin sıralamasında mukaddemlik, muahherlik (öncelik sıralaması), bazı vecihlerin alınıp alınmaması (tercih ve terk) gibi usûl ile ilgili konularda farklılıklar görülmektedir.⁵¹⁸

İstanbul ve Mısır Tarîki arasındaki farklılıkları ana hatlarıyla karşılaştırmalı olarak burada zikretmekle yetinilecektir. Zira ikinci bölümde Türkiye'de kırâat eğitiminin ele alındığı kısımda usûl konuları başlıklar halinde tanımlarıyla birlikte ele alınacaktır. O bölümde ülkemizde halen eğitimi yapılan söz konusu bu tarîk ve onların meslek uygulamaları ile merâtib-i erbaa ve mertebeteyn uygulaması bağlamında ve tanımlarıyla genişçe zikredileceğinden burada sadece ana başlıklar halinde ve yalnızca merâtib-i erbaa kısmını karşılaştırmalı olarak vermekle yetinilecektir. Ayrıca med kısmı o bölümde teferruatlı bir şekilde ele alındığından burada tekrar olmaması cihetiyle yer verilmeyecektir.

Farklılığın Olduğu Alanlar	İstanbul Tarîki /Merâtib-i Erbaa'ya Göre	Mısır Tarîki /Merâtib-i Erbaa'ya Göre
Takip edilen temel ve yardımcı kaynak açısından. ⁵¹⁹	Teysîr Tarîki olarak bilinen bu tarîkte; Ebû Amr ed-Dânî'nin seb'a kırâatı için <i>et-Teysîr</i> ve İbnü'l-Cezerî'nin üç imam mütemmimi aşere için <i>Tahbîrû't-Teysîr</i> adlı eserleri asıl kaynak olarak okutulmaktadır. Yardımcı kaynak olarak da seb'a kırâatı için Şâtıbî'nin <i>Şâtıbiyye /Hirzu'l-</i>	Şâtıbiyye Tarîki olarak bilinen bu tarîkte; seb'a kırâatı için Şâtıbî'nin <i>Şâtıbiyye /Hirzu'l-Emânî /Kaside-i Lâmiyye</i> adlı eseri ile İbnü'l-Cezerî'nin üç imam ilavesiyle mütemmim hale getirdiği aşere için <i>ed-Dürre</i> adlı eserleri asıl kaynak olarak okutulmaktadır. Yardımcı kaynak olarak da seb'a

⁵¹⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 6.

⁵¹⁸ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-Erîb*, vr. 214a; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 116.

⁵¹⁹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 5; Hocâzâde Ahmed Hilmi, Ravdatü'l-Kurrâ, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*, 4/148, 275.

	<i>Emânî /Kaside-i Lâmiyye</i> adlı eseri ile İbnü'l-Cezerî'nin üç imam ilavesiyle mütemmim hale getirdiği aşere için <i>ed-Dürre</i> adlı eserleri yardımcı kaynak olarak takip edilmektedir.	kırâatı için Ebû Amr ed-Dânî'nin <i>et-Teysîr</i> ve İbnü'l-Cezerî'nin <i>Tahbîrû't-Teysîr</i> adlı eserleri yardımcı kaynak olarak takip edilmektedir.																																				
İstiâze ve Besmele Vecihleri ⁵²⁰	Evveli sûrede (sûre başında) vasıl vechi mukaddemdir. Sûretyn beyni (iki sûre arası) vecihlerinde besmele çekenler için yine vasıl vechi mukaddem; besmele okumayanlar için: Önce vasıl bilâ besmele, sonra sekit bilâ besmele vecihleri alınmaktadır.	Evveli sûrede (sûre başında) kat' vechi mukaddemdir. Sûretyn beyni (iki sûre arası) vecihlerinde besmele çekenler için yine kat' vechi mukaddem; besmele okumayanlar için: Önce sekit bilâ besmele, sonra vasl bilâ besmele vecihleri alınmaktadır.																																				
Ashâbu Sıla (Kâlûn, İbn-i Kesîr, Ebû Ca'fer) için (هُمُ، كُمْ) cemi mimleri: ⁵²¹	Önce sılâ, sonra adem-i sılâ vechi alınır.	Önce adem-i sılâ, sonra sılâ vechi alınır.																																				
Merâtib-i Erbaa ve Mertebeteyn usullerine med-i ârız miktarı: ⁵²²	Merâtib-i Erbaa: <table border="1"> <thead> <tr> <th>Meslek</th><th>Tevassut</th><th>Tûl</th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Ahmed es-Sûfî</td><td>3</td><td>4</td></tr> <tr> <td>Îtilâf</td><td>3</td><td>4</td></tr> </tbody> </table> Mertebeteyn: <table border="1"> <thead> <tr> <th>Meslek</th><th>Tevassut</th><th>Tûl</th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Ahmed es-Sûfî</td><td>2</td><td>3</td></tr> <tr> <td>Îtilâf</td><td>2</td><td>3</td></tr> </tbody> </table>	Meslek	Tevassut	Tûl	Ahmed es-Sûfî	3	4	Îtilâf	3	4	Meslek	Tevassut	Tûl	Ahmed es-Sûfî	2	3	Îtilâf	2	3	Merâtib-i Erbaa: <table border="1"> <thead> <tr> <th>Meslek</th><th>Tevassut</th><th>Tûl</th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Atâullah</td><td>3</td><td>4</td></tr> <tr> <td>Mütkin</td><td>1,5</td><td>2</td></tr> </tbody> </table> Mertebeteyn: <table border="1"> <thead> <tr> <th>Meslek</th><th>Tevassut</th><th>Tûl</th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Atâullah</td><td>2</td><td>3</td></tr> <tr> <td>Mütkin</td><td>1.5</td><td>2</td></tr> </tbody> </table>	Meslek	Tevassut	Tûl	Atâullah	3	4	Mütkin	1,5	2	Meslek	Tevassut	Tûl	Atâullah	2	3	Mütkin	1.5	2
Meslek	Tevassut	Tûl																																				
Ahmed es-Sûfî	3	4																																				
Îtilâf	3	4																																				
Meslek	Tevassut	Tûl																																				
Ahmed es-Sûfî	2	3																																				
Îtilâf	2	3																																				
Meslek	Tevassut	Tûl																																				
Atâullah	3	4																																				
Mütkin	1,5	2																																				
Meslek	Tevassut	Tûl																																				
Atâullah	2	3																																				
Mütkin	1.5	2																																				
Kâlûn için Medd-i Munfasıl ile cemi mîm'i birarada olduğu (أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ) vb. kelimelerde: ⁵²³	Önce Medd-i Munfasılın bir elifi ile sılâ, sonra iki elifi ile adem-i sılâ vechi alınır.	Medd-i Munfasılın bir elifi ile önce adem-i sılâ sonra sılâ, iki elifi ile aynı şekilde adem-i sılâ ve sılâ vecihleri alınır.																																				
Verş için Medd-i Bedel olan	Önce tûl olmak üzere; tûl, tevassut ve kasr vecihleri vardır.	Önce kasr olmak üzere, kasr, tevassut ve tûl vecihleri vardır.																																				

⁵²⁰ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 4.

⁵²¹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 4; Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-Erib*, vr. 214b.

⁵²² Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, (kenar şerhi) 35.

⁵²³ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 4.

(أَمَّا بِاللَّهِ) vb. kelimelerde: ⁵²⁴		
Verş için Medd-i Lîn olan (شئ) ve (يَأْتِيَنَّ) kelimelerinde:	Mukaddem vecih tûl olmak üzere; tûl ve tevassut vecihleri vardır.	Mukaddem vecih tevassut olmak üzere; tevassut ve tûl vecihleri vardır.
Hâlef için hemze-i münekkerenin vaslında (كُلُّ أَمِنْ) vb. kelimelerde:	Önce sekt sonra tahkîk olmak üzere iki vecih vardır.	Önce tahkîk sonra sekt olmak üzere iki vecih vardır.
Hâlef için hemze-i münekkerenin vakfında (وَمِنْ أَمِنْ) vb. kelimelerde: ⁵²⁵	Sırayla olmak üzere sekt, tahkîk ve nakil vecihleri vardır.	Sırasıyla nakil, tahkîk ve sekt vecihleri vardır.
Hamza için lââm-ı târif (الْأَرْضُ) gibi kelimelerin vakfında: ⁵²⁶	Önce sekt sonra nakil olmak üzere iki vecih vardır.	Önce nakil sonra sekt olmak üzere iki vecih vardır.
Verş için Zevât-ı Yâ olan kelimeler ile Medd-i Bedel biraya geldiğinde: ⁵²⁷	Zevât-ı Yâ olan kelime önce, Medd-i Bedel sonra: فَتَلَقَّى آدَمَ Tûl-Fetha- Kasr-Fetha- Tûl-Beyne- Tevassut-Beyne-	Zevât-ı Yâ olan kelime önce, Medd-i Bedel sonra: فَتَلَقَّى آدَمَ Kasr-Fetha- Tûl-Fetha- Tevassut-Beyne- Tûl-Beyne-
	Medd-i Bedel önce, Zevât-ı Yâ olan kelime sonra: أَلْ مُوسَى Fetha -Tûl- Beyne -Tûl- Beyne -Tevassut- Fetha -Kasr-	Medd-i Bedel önce, Zevât-ı Yâ olan kelime sonra: أَلْ مُوسَى Fetha -Kasr- Beyne- Tevst- Fetha -Tûl- Beyne -Tûl-

Anadolu’da bir asır öncesinde başlayan İstanbûl Tarîki’ni okuyanların bir kısmı hac için gittiklerinde, henüz Anadolu’da tedrisatına başlanılmamış olan Mısır Tarîki’ni okutan hocalardan teberrûken bu tarîki de gittikleri yerlerde almışlardır. Zira her iki tarîk de ahz ve muşâfehe yoluyla silsile, nakil ile öğrenme ve öğretme şeklinde İbnü’l-Cezerî’den

⁵²⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 4.

⁵²⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 4.

⁵²⁶ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 4.

⁵²⁷ Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 143.

alınmıştır. Tam bir ahz olmaksızın ve sağlam bir senedle kırâat ilmini, bu ilmi hocalardan mutata yöntemler dışında, bazı kitaplardan alarak öğrenmek ve öğretmek caiz değildir. Çünkü sahih kırâat özelliklerinden biri de bir kesinti olmaksızın Hz. Peygamber'e ulaşan bir senedle alınmış olmasıdır. Bu şekilde sahih senedle Hz. Peygamber'e ulaşmayan bir sened zinciri olmaksızın yapılacak kırâat eğitimi yasaklanmıştır ve reddedilmiştir.⁵²⁸ Bu konuda Ali el-Mansûrî *Reddû'l-İlhâd fi'n-Nutki bi'd-Dâd* adlı eserinde, kırâat eğitiminde müşafeheye önem vermiş, kırâat kitaplarının tamamını ezberlemiş olsa dahi bir kimsenin muttasıl, sahih sened zinciriyle bir hocadan müşafehede bulunmadan kırâat okutmasının câiz olmadığını⁵²⁹ belirtmiştir.

2.5.2. Osmanlı Kırâat Tedrisatında Mesleklerin Oluşumu

Yukarıda görüldüğü üzere Osmanlı'da, Ahmed el-Mesyerî el-Mısırî'nin Teysîr/İstanbul, yaklaşık bir asır sonrasında ise Ali el-Mansûrî'nin Şâtîbiyye/Mısır Tarîki üzere yaptıkları kırâat eğitimi; onların talebeleri aracılığıyla İstanbul'da ve Anadolu'nun diğer şehirlerinde İstanbul ve Mısır Tarîki usûlü olarak okunmaya ve okutulmaya başlandı. İstanbul Tarîki, Ahmed es-Sûfî ile İtilâf Meslekleri olarak; Mısır Tarîki ise Atâullah ile Mutkîn Meslekleri olarak⁵³⁰ sistematik bir yapıya bürünerek okunması ve okutulmasıyla yeni bir aşamaya geçilmiş oldu. Aslında meslekler, Osmanlı'da özellikle İstanbul'da Takrîb Tarîki'nde vecihlerin sayısının çok olması nedeniyle uygulayıcıların takip ettikleri usulle alakalı olan bir durum⁵³¹ olarak görülmelidir.

Halen ülkemizde de İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî, Mısır Tarîki ise Atâullah Meslekleri olarak tedrisatını sürdürmektedir. İstanbul Tarîki İtilâf, Mısır Tarîki Mutkîn meslekleri zamanla tedrisatı yapılmadığı için bu mesleklerin eğitim öğretimi günümüzde devam etmemektedir. Ayrıca son dönem çalışmasında Gökdemir, Hocaşâde Ahmed Hilmi Efendi'den nakille Osmanlı kırâat tedrisatında Mahir ve Kabâkibî tarîklerinde⁵³² de önceleri kırâat eğitimi yapıldığından daha sonra bunların müntesiplerinin kalmadığından bahsetmektedir. Buna göre Kabâkibî tarîki “Şemsüddîn Muhammed b. Halîl el-Halebî İbnü'l-Kabâkibî (ö. 849/1445) *Mecmau's-Sürûr ve Matlau's-Şümûs ve'l-Büdûr* adlı on dört

⁵²⁸ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 6.

⁵²⁹ Gökdemir, “Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları”, 133.

⁵³⁰ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 6, 7; Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-Erîb*, vr. 214b.

⁵³¹ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-Erîb*, vr. 214b.

⁵³² Mahir ve Kabâkibî tarîkleri için bk. Ahmet Gökdemir, “Osmanlı'nın Kayıp İki Tariki: Kabâkibî ve Mahir Tarîkleri”, *USUL İslam Araştırmaları Dergisi* 32 (2019).

kırâate dair manzum eserini esas alan tarîktir.”⁵³³ Fakat Gökdemir, “*Osmanlı’nın Kayıp İki Tariki: Kabâkibî ve Mâhir Tarikleri*”⁵³⁴ adlı bir başka çalışmasıyla bunu biraz daha ön plana çıkarmaya çalışmaktadır. Hâlbuki bu iki tarîk, resm-i Osmânî Mushafına muhalif olmaları ve mütevatir olmamalarından (şâz olmaları) dolayı rağbet görüp günümüze kadar gelememiştir. Ayrıca kendileri de söz konusu çalışmasında, bu tariklerin şâz kırâatlar olduğundan bahsetmektedir. ed-Dimyâtî’nin *İthafu Fudalâi’l-Beşer* eserinde görüleceği üzere, kırâat eğitiminin özellikle takrîb tedrisatında şâz kırâatlara yer verilir, ancak bunların tilâveti yapılmaz. Şâz kırâatlarla ibadet edilemeyeceği, Kur’ân olarak okunamayacağı bilgisi kendilerinin de malumlarıdır. Ayrıca Osmanlı’da daha önceleri Mutkîn ve İtilâf Meslekleri de okutulmaktaydı. Şâz kırâat okutmamasına rağmen, Osmanlı’nın son dönemlerinde ve günümüzde bu meslekleri okutacak/okuyacak müntesibi olmadığı için bunların da tedrisatı devam etmemektedir. Fakat bunlar, kayıp iki tarîk olarak zikredilmemektedir. Dolayısıyla şâz kırâatlar hakkında geçmişten günümüze kırâat eğitiminde bilgi verildiğini, ancak bunların tilâvetinin olmadığını belirtmek isteriz.⁵³⁵

2.5.2.1. İstanbul Tarîki Meslekleri

2.5.2.1.1. Ahmed es-Sûfî Mesleği

Ahmed es-Sûfî mesleğinin önde gelen temsilcisi Kastamonu’lu Ahmed es-Sûfî (ö. 1172/1758) olup⁵³⁶, kendisi Sultan Ahmed Camii İmamı olan Çelebi İmam olarak da bilinen Muhammed b. Ramazan’dan kırâat okumuştur. Muhammed b. Ramazan ise, Şaban b. Mustafa b. Abdullah el-Kostantînî’den (ö. 1097/1686) kırâat eğitimi almıştır.⁵³⁷ Şaban b. el-Kostantînî’nin üç hocasından biri de ilk resmî reîsülkurrâ olan Evliyâ Efendi’dir. Evliyâ Efendi olarak tanınan Muhammed b. Ca’fer (ö. 1045/1636) de kırâatı, Ahmed el-Mesyerî’den okumuştur. Dolayısıyla bu mesleğin kurucusu Kastamonu’lu Ahmed es-Sûfî ile Osmanlı’da İstanbul Tarîki’nin dayandığı Ahmed el-Mesyerî arasında üç tabaka yer almaktadır.⁵³⁸

⁵³³ Ahmet Gökdemir, “Osmanlı Kırâat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”, *Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmaları İnsan ve Toplumbilimleri Dergisi* 13/1 (2019 Bahar dönemi), 97, 98.

⁵³⁴ Gökdemir, “Osmanlı’nın Kayıp İki Tariki: Kabâkibî ve Mâhir Tarikleri”, *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi* 32/32 (2019).

⁵³⁵ Bu tariklerden icâzetnâmelerimizde de bahsedilmektedir.

⁵³⁶ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 7.

⁵³⁷ Muhammed Emin Efendi, *Zühru’l-Erîb*, vr. 215a.

⁵³⁸ Akdemir, *Kırâat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, 118.

Ahmed es-Sûfî mesleği seb'a, aşere ve takrîb tarîklerinde med mertebesi olarak hem merâtib-i erbaa hem de mertebeteyn usûlünü uygulamıştır.⁵³⁹ Bu meslek İstanbul Tarîki'nin ruhsat yönünü uygulamıştır.⁵⁴⁰ Ahmed es-Sûfî'nin kendisinin meslek tercihi ile ilgili şimdilik günümüze kadar ulaşan bir kitabı bulunmamakla⁵⁴¹ birlikte vücuhatların kaydedildiği defter ile notlar kütüphanelerde ve şahısların kişisel arşivlerinde yer almaktadır. Bu bağlamda el-İzmîrî'nin (ö. 1155/1742) *Bedâyiü'l-Burhân*, Ali el-Mansûrî'nin (ö. 1134/1721) *Tahrîru't-Turuk* ile Muhammed b. Ahmed el-Avfi'nin (1050/1640) *Cevâhirü'l-Mukallele* adlı eserlerinden nakiller yapılarak uygulama yapılmaktadır.⁵⁴² İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî mesleğinin istiâze-besmele, med, idgâm, hemze ile ilgili (ibdâl, teshil, hazf/iskât, nakil, sekt vb.) durumları, feth-beyne-imâle, terkîk-tefhîm-tağlîz, zâid ve izâfet Yâ'ları başlıkları altında uygulamaları hakkında ikinci bölümün usûl kısmında örnekleriyle ele alınacağı için burada bu konulara değinilmeyecektir.

2.5.2.1.2. İtilâf Mesleği

Ahmed el-Mesyerî el-Mısırî'nin Teysîr/İstanbul Tarîki olarak verdiği kırâat eğitimi, aynı zamanda ilk resmî reîsülkurrâ olan Evliyâ Efendi olarak tanınan Muhammed b. Ca'fer'e (ö. 1045/1636), ondan da bu kırâat ve ünvan Yûsuf b. Abdurrahman'a (ö. 1062/1652) intikal etmiştir. Reîsülkurrâlık daha sonra Yûsuf b. Abdurrahman'dan da oğlu Muhammed b. Yûsuf'a (ö. 1130/1717), ondan da oğlu Yûsuf Efendîzâde olarak bilinen Abdullah b. Muhammed'e (ö. 1167/1754) intkal etmiştir. İstanbul Tarîki, Ahmed el-Mesyerî'den itibaren dördüncü kuşakta, Buhârî şarihi de olan Yûsuf Efendîzâde tarafından sistematik hale getirilerek bu kırâatın tedrisatı İtilâf Mesleği adı altında sürdürülmüştür.⁵⁴³

İtilâf Mesleği'nin kurucusu olan Yûsuf Efendîzâde, *Risâletü'l-Meddât* ile *el-İhtilâf fi Vücûhi'l-İhtilâf* adlı eserleriyle kırâat ilmi alanında Osmanlı'da önde gelen bir şahsiyettir. İtilâf mesleği, seb'a ve aşere tarîklerinde medd ölçüsü olarak merâtib-i erbaa ve mertebeteyn olmak üzere iki usûlü esas alırken; takrîb tarîkinde ise sadece merâtib-i erbaa usûlünü uygulamaktadır.⁵⁴⁴ İtilâf Mesleği, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *Tayyibe* adlı eserleri çerçevesinde tarîk düzeyine inmek suretiyle Yûsuf Efendîzâde tarafından bir

⁵³⁹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 7.

⁵⁴⁰ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-Erîb*, vr. 214b.

⁵⁴¹ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-Erîb*, vr. 214b.

⁵⁴² Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 119.

⁵⁴³ Tetik, "Türkiye'de Başlangıcından Günümüze Kadar Kıraat İlminin Öğretiminde Takip Edilen Usul ve Esaslar", 157; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 118.

⁵⁴⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 7.

yöntem takip ettiği için onun bu mesleği *azîmet mesleği* olarak kabul edilmektedir. Zirâ kendisi de *el-İhtilâf fî Vücûhi'l-İhtilâf* adlı eserinin mukaddime kısmında “Bizim mesleğimizde ruhsat yönü değil, azîmet tarafı tercih edilmiştir.”⁵⁴⁵ sözleriyle bu durumu teyit etmektedir. Tarîklerdeki farklılıklar doğrultusunda kırâat tedrisatı yapıldığı için de vecihlerin her birinin ayrı ayrı alınması, bunların öncelik sıralamasının yapılması bu mesleğe göre okumayı güçleştirmektedir.

Yûsuf Efendîzâde, *el-Îtilâf* adlı eserinde görüleceği üzere⁵⁴⁶ usûl kısmında meseleleri ayrıca ele almayıp, doğrudan kelimelerdeki ihtilafları ayrı ayrı ele almak şeklinde vermeye çalışmıştır. İbn Mücâhid, Mekkî b. Ebî Tâlib, İbn Ğalbûn, Ebû Amr ed-Dânî, eş-Şâtıbî ve İbnü'l-Cezerî gibi birçok kırâat âliminin eserlerinden delil getirmek suretiyle bu konuları açıklamaya çalışmaktadır.⁵⁴⁷

2.5.2.2. Mısır Tarîki Meslekleri

2.5.2.2.1. Atâullah Mesleği

Atâullah Mesleği'nin kurucusu Atâullah Necîb b. el-Hüseyn Efendi (ö. 1209/1794)⁵⁴⁸ olup,⁵⁴⁹ onun Mısır Tarîki olarak uygulamada takip ettiği metot ise ruhsattır.⁵⁵⁰ Atâullah mesleği seb'a, aşere ve takrîb tarîklerinde med mertebesi olarak hem merâtib-i erbaa hem de mertebeteyn usûlünü uygulamıştır.⁵⁵¹ Bu meslek Osmanlı'da yaygınlaşarak zamanla Mısır Tarîkini temsil eder duruma geldiği⁵⁵² gibi, günümüzde de halen Türkiye'de Mısır Tarîkinin sadece Atâullah mesleği tedrisatı yapılmaktadır.

Atâullah, Dülgerzâde İmamı Mahmud Efendi (ö. 1166/1753), o da Hocapaşa İmamı Hasan b. Mustafa Efendi'den (ö. ?), o da Osmanlı'da Mısır Tarîki'nin temelini oluşturan

⁵⁴⁵ Abdullah b. Muhammed, *el-İhtilâf fî Vücûhi'l-İhtilâf*, (İstanbul: Arif Efendi Matbaası, 1894), 3; Tetik, “Türkiye’de Başlangıcından Günümüze Kadar Kıraat İlminin Öğretiminde Takip Edilen Usul ve Esaslar”, 158; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 117.

⁵⁴⁶ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-Erîb*, vr. 214b.; Yûsuf Efendîzâde ve eseri *el-Îtilâf fî Vücûhi'l-İhtilâf* için bk. Ali Öge, “Amasyalı Âlim Yusuf Efendîzâde’nin Kıraat İlmine Dair Eserlerinin İncelenmesi”, *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Amasya Üniversitesi Bildiriler Kitabı-I* (Amasya: 21-23 Nisan 2017), 187, 188, 190; Ahmet Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”, 102-107.

⁵⁴⁷ Ana hatlarıyla *Îtilâf* mesleğinin diğer mesleklerle ihtilaf ettiği konular için bk. Tetik, “Türkiye’de Başlangıcından Günümüze Kadar Kıraat İlminin Öğretiminde Takip Edilen Usul ve Esaslar”, 158, 159.

⁵⁴⁸ Atâullah Necîb b. el-Hüseyn Efendi için bk. Ahmet Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”, 112, 113.

⁵⁴⁹ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-Erîb*, vr. 214a, 215b.

⁵⁵⁰ Ahmed Hilmi, *Ravdatü'l-Kurrâ*, 275; Tetik, “Türkiye’de Başlangıcından Günümüze Kadar Kıraat İlminin Öğretiminde Takip Edilen Usul ve Esaslar”, 161; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 123.

⁵⁵¹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 7; Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-Erîb*, vr. 214b.

⁵⁵² Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-Erîb*, vr. 214b.

Ali b. Süleyman el-Mansûrî'den (ö. 1134/1721) kırâat okumuştur.⁵⁵³ Aynı zamanda Ali el-Mansûrî'nin torunu olan Atâullah'a ait bu mesleğin usûl ve esaslarına ait bir esere rastlanılamamıştır.⁵⁵⁴

Atâullah Mesleği'nin kaynak eserleriyle ilgili olarak Muhammed Emin Efendî (ö. 1275/1858) *Zuhru'l-Erîb*'de Yûsuf İmamzâde Ahmed er-Rüşdî Efendî'nin (ö. 1217/1802) *Mürşidü't-Talebe*⁵⁵⁵ isimli eserini zikretmektedir.⁵⁵⁶ Yine Muhammed Ârif el-Hıfzî'nin (ö. 1238/1822) *Muhtârü'l-İkrâ*⁵⁵⁷ isimli kasidesi ile bu eserin şerhi de bu meslekle ilgili eserler arasında yer almaktadır. Ayrıca Akdemir, her ne kadar bu amaçla yazılmamış olsa da, Mısır'ın son dönem kırâat âlimlerinden Abdulftâh el-Kâdî'ye (ö. 1402/1981) ait *el-Büdüru'z-Zâhira fî'l-Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtira* adlı eserin usûl ve tercihler yönüyle Mısır Tarîki Atâullah Mesleğindeki uygulamalara benzediğini ifade ederek bu eserin de bu mesleğe ait eserler arasında sayılabileceğini belirtmektedir.⁵⁵⁸ Biz de usûl ile ilgili bölümde dipnotta bu esere yapmış olduğumuz atıflarda bu durumu müşahade ettik ki zaten eserin adının devamında mütevatir olan on kırâatın *Şâtıbiyye* ve *Dürre* içeriğine göre olduğu görülmektedir. Mısır Tarîki de söz konusu bu iki eseri asıl kaynak almakta ve kırâat eğitimi buna göre verilmektedir.

Mısır Tarîki Atâullah mesleğinin istiâze-besmele, med, idğâm, hemze ile ilgili (ibdâl, teshil, hazf/iskât, nakil, sekt vb.) durumları, feth-beyne-imâle, terkik-tefhîm-tağlîz, zâid ve izâfet Yâ'ları başlıkları altında uygulamaları hakkında ikinci bölümün usûl kısmında örnekleriyle ele alınacağı için burada bu konulara değinilmeyecektir.

2.5.2.2.2. Mutkîn Mesleği

Mutkîn Mesleği'nin kurucusu Muhammed b. Mustafa en-Naîmî (ö. 1169/1755)⁵⁵⁹ olup kendisi Kettânîzâde olarak da tanınmaktadır.⁵⁶⁰ Kendisi kırâatı, Hüseyin b. Erzurûmî'den, o da Ali b. Süleyman el Mansûrî'den okuyarak almıştır.⁵⁶¹ Mısır Tarîki'nin

⁵⁵³ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l-Erîb*, vr. 214b.

⁵⁵⁴ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 123.

⁵⁵⁵ “Mürşidü't-Talebe ilâ İdâhi Vücûhi Ba'di Ayâti'l-Kur'âniyye” eseri hakkında bk. Ahmet Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”, 114-116.

⁵⁵⁶ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l-Erîb*, vr. 214b.

⁵⁵⁷ “Muhtârü'l-İkrâ ve Müğni'l-Kurrâ fî Şerh-i Muhtârî'l-İkrâ” eser hakkında bk. Ahmet Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”, 116, 117.

⁵⁵⁸ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 123, 124.

⁵⁵⁹ Muhammed b. Mustafa en-Naîmî ve *Mütkinü'r-Rivâye fî Ulûmi'l-Kirâe ve'd-Dirâye* adlı eseri hakkında bk. Ahmet Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”, 109-112.

⁵⁶⁰ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 7; Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l-Erîb*, vr. 214b.

⁵⁶¹ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l-Erîb*, vr. 215a.

azîmet yönünü tercih eden Mutkîn Mesleği⁵⁶², Kettânîzâde'nin *Mütkinü'r-Rivâye fî Ulûmi'l-Kirâe ve'd-Dirâye* adlı eseri ile tanınmış ve bu adla şöhret bulmuştur. Bu meslek seb'a, aşere ve takrîb tarîklerinde med mertebesi olarak hem merâtib-i erbaa hem de mertebeteyn usûlünü uygulamıştır.⁵⁶³

Mutkin Mesleği vecihlerin icrasında, Alî b. Süleyman el-Mansûrî'ye ait *Tahrîru't-Turuk* eserine, bazı konularda ise el-İzmîrî'nin *Bedâyiü'l-Burhân* adlı eserine başvurmaktadır. Ayrıca bu mesleğin hocalarından bazıları özellikle mertebeteyn usûlündeki med miktarı gibi konularda iki farklı yaklaşım içerisindedir.⁵⁶⁴

Osmanlının son dönemi ile günümüzde Türkiye'de kırâat tedrisatı, ruhsat yönünü esas alan İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî, Mısır Tarîki ise Atâullah Meslekleri olarak sürdürülmektedir. Ahmed Hilmi, *Ravdatü'l-Kurrâ*'da azimet yönünün terk edilerek ruhsat yönü ön plana çıkan mesleklerle kırâat tedrisatının nedeni olarak o dönemde -insanların geçim endişesi nedeniyle- kırâat ilmine olan ilginin azlığından bahsetmektedir.⁵⁶⁵ Ancak ülkemizde son dönemde kırâat alanında Diyanet İşleri Başkanlığı ve üniversiteler bünyesindeki gelişmeler çerçevesinde her iki tarîkte de azimet yönünü esas alan mesleklere göre de kırâat eğitimin yapılması amacıyla çalışmaların yapılması, bu ilmin detayları ile araştırılmasına katkı sağlayacaktır.

2.5.3. Osmanlı'da Kırâat Eğitim Mekânı Dârulkurrâlarda Kırâat

Kur'ân eğitimi, Hz. Paygamber döneminde Mekke'de Dâru'l-Erkâm'da, sonra Medine'de başta Mescid-i Nebî'de Suffe mektebi ile Mahreme b. Nevfel'in Dârulkurrâ adıyla bilinen mekânlarda devam etmiştir. Tarihi süreç içerisinde bu eğitim cami, mescit vb. yerlerde sürdürülegelmiştir. Kırâat tedrisatı cami ve mescitlerin yanı sıra Selçuklular ile Karamanoğulları döneminde daha çok dâru'l-huffâz olarak adlandırılan mekânlarda, Osmanlı'da ise dârulkurrâ adıyla tesis edilen yerlerde devam etmiştir.⁵⁶⁶

Osmanlı padişahlarından Yıldırım Beyazîd'ın (ö. 805/1403), kırâat ilminin köşe taşlarından İbnül-Cezerî'yi (ö. 833/1429) Bursa'ya 798/1395 tarihinde getirip, onun derin

⁵⁶² Ahmed Hilmi, "Ravdatü'l-Kurrâ", 275.

⁵⁶³ Ebû Tâhir Muhammed b. Mustafa b. İbrahim en-Naîmî, "Mukaddime", *Mütkinü'r-Rivâye fî Ulûmi'l-Kirâe ve'd-Dirâye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Bl., nr. 21, vr. 7a.

⁵⁶⁴ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-Erîb*, vr. 214b.

⁵⁶⁵ Ahmed Hilmi, "Ravdatü'l-Kurrâ", 275.

⁵⁶⁶ Cahit Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), 22-24; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 153-161; Ahmet Akın, "Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler (Bursa Örneği)", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2006), 73, 74; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 37, 38, 41.

ilminden istifade edebilmek için Bursa Camii yanında Yıldırım Bayezid Dârulkurrâsı'nı tesis ettiğini daha önce de ifade etmiştik. Yıldırım Bayezid Dârulkurrâsı'nın Osmanlı'da kurulan ilk dârulkurrâ olduğu belirtilmektedir.⁵⁶⁷ Bu tarihten itibaren Osmanlı'da birçok dârulkurrâ genellikle de cami ve mescidlerin müştemilatı içerisinde ve özel mekânlarda kurularak kırâat ilmi tedrisatı buralarda yapılmıştır. Dârulkurrâların cami müştemilatında ya da civarında kurulmasındaki amaç, burada eğitim alan talebelerin bir nevi staj yaparak din hizmetlerini îfa etmede vasıflı eleman olarak yetişmelerini sağlamaktır.⁵⁶⁸

Osmanlı'da kırâat tedrisatının yapılması ve din hizmeti sunacak nitelikli eleman yetiştirilmesi amacıyla darulkurrâlar oluşturulmuştur. Bu amaçla inşa edilen darulkurrâlarda Kur'ân-ı Kerim'in doğru bir şekilde okunması, mehâricü'l-hurûf, tecvid eğitimi ve kırâat ilmini okutulmuştur. Bu yönüyle darulkurrâların birer ihtisas medresesi olarak tesis edildiğini⁵⁶⁹ söylemek mümkündür.

Osmanlı'da Bursa'da başlayan kırâat eğitimi zamanla Edirne, İstanbul gibi payitaht şehirlerden sonra Anadolu'daki birçok şehre yayılmıştır.⁵⁷⁰ İstanbul'un fethinden sonra Molla Gürânî (ö. 893/1497) bu şehirdeki ilk dârulkurrâyı tesis etmiş daha sonra da Osmanlı padişahları başta olmak üzere, devlet ricâli bu mekânların açılmasına öncülük etmiş, buralarda kırâat eğitiminin devam etmesi amacıyla vakfiyeler ve tahsisatlar oluşturmuştur. İstanbul'daki sultan, vezir ve devlet ricâli tarafından yapılan her caminin yanında neredeyse bir de dârulkurrâ tesis edilmiştir. Bunların dışında ayrıca müstakil dârulkurrâlar da yapılmıştır.⁵⁷¹ Bunlar arasında Sultan Süleyman, Hüsrev Kethüdâ, Mahmut Paşa Medresesi, Sâdi Çelebi, İmâmzâde, Mehmet Paşa ile Müftüzâde dârulkurrâları sayılabilir.⁵⁷² Kırâat eğitimi bu dönemlerde birçok şehirde müstakil olarak tesis edilen darulkurrâlarda sürdürülmüştür. Zamanla İstanbul'da ellibeş, Bursa'da yedi, Amasya'da

⁵⁶⁷ Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 22-24; Akın, “Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu”, 74; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 41.

⁵⁶⁸ Bk. Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 22-24; Akın, “Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu”, 78.

⁵⁶⁹ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 163; Akın, “Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu”, 74; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 41; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 130, 131; Aydın Kudat, “Osmanlı Dönemi Nükûd Vakıfları Bağlamında Dârül-Kurrâ ve Kırâat Tedrisatı (Rumeli Nükûd Vakıfları Örneği)”, *İnternational Balkan Unirersty Turkish Studies Comperative Religios Studies*, 13/25 (2018), 295.

⁵⁷⁰ Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ ve Kıraat Öğretimi*, 146.

⁵⁷¹ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 129, 130.

⁵⁷² Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 42; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 130.

sekiz, Trabzon’da üç, Dyarbakır’da on altı olmak üzere Anadolu’nun birçok şehrinde dârukkurrâ da kırâat eğitime başlamıştır.⁵⁷³

Kırâat eğitimi bazen de Çemberlitaş Köprülü Mehmet Paşa Dâruhhadîs’inde olduğu gibi dâruhhadîs bünyesinde de icra edilmiştir. Aynı şekilde dârukkurrâlarda hadis eğitimi de yapılmıştır. Zira hadis ile kırâat ilimleri nakil esasına dayanmaları yönüyle birbirine benzemektedir.⁵⁷⁴ İbnü’l-Cezerî’nin eğitim hayatına değindiğimiz kısımda da görüleceği üzere kendisi kırâat eğitiminin yanı sıra hadis ilmini öğrenmiş, ayrıca kırâat dersleri ile birlikte hadis dersleri de vermiştir. Dolayısıyla hadis ilmi ile kırâat ilmi arasındaki bu yakınlık, zaman zaman bu iki ilmin aynı mekânda tedris edilmesine neden olmuştur.

Tarihi seyir içerisinde kırâat eğitiminin yapıldığı yerlerden biri de türbelerdir. Kur’ân okunması ve tedrisatının yapılması amacıyla vakıf kurularak türbe müstemilatında daru-kurrâ oluşturma örneğini, Eyyûbî hükümdarlarından el-Melikü’l-Eşref (ö. 635/1237) türbesinde görmekteyiz. Yine meşîhâtü’l-kırâe vazifesini deruhte ederek kırâat eğitimi veren Ebû Şâme (ö. 665/1267) ile⁵⁷⁵ İbnü’l-Cezerî’nin Mısır’da kırâat eğitimi aldıktan sonra Şam’a geldiğinde Ümmü Sâlih Türbesi’nde kırâat eğitimi vermesi⁵⁷⁶ örneklerinde de görebilmekteyiz. Aynı şekilde Osmanlı’da da Sultan I. Abdulhamid (ö. 1203/1789) türbesi ile Sultan III. Mustafa’nın (ö. 1187/1774) kızı Şah Sultan (ö. 1217/1803) için yapılan türbelerde Kur’ân okunması ve öğretilmesinin vasiyet edilmesi⁵⁷⁷ misallerinde görmek mümkündür.

Osmanlı’da resmî yapıda olmayan mekânlarda, evlerde vb. yerlerde de aşere-takrîb kırâat eğitimi yapılmıştır. Bazen kırâat eğitimi dergâhlarda yapılmış, hatta burada ders veren şeyhü’l-kurrâ hem tekkenin hem dârukkurrânın başında sorumlu kişi olmuştur. Bunun örneklerinden biri Atâullah Mesleği’nin kurucusu Şeyh Atâullah en-Necîb b. Hüseyin (ö. 1209/1794) olup kendisi hem şeyhü’l-kurrâ hem de aynı zamanda tekkenin

⁵⁷³ Yüksel, *İbnü’l-Cezerî ve Tayyibtü’n-Neşr*, 164; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 130.

⁵⁷⁴ Akakuş, *İslâm’da Kur’ân Öğretimi*, 73; Gökdemir, “Osmanlı Kur’ân Eğitim Merkezleri: Dârukkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri,” *Edabali İslamiyat Dergisi*, 1/2 (2017), 48.

⁵⁷⁵ Nebi Bozkurt, “Dârukkurrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/545; Kudat, “Osmanlı Dönemi Nukûd Vakıfları Bağlamında Dâru-kurrâ ve Kırâat Tedrisatı, 301.

⁵⁷⁶ Altıkulaç, “İbnü’l-Cezerî”, 20 /552.

⁵⁷⁷ Bozkurt, “Dârukkurrâ”, 8/545.

şeyhidir.⁵⁷⁸ Bu şekilde tekke civarında açılan dâru'l-kurrâların öğrencilerinin ise daha çok bu dergâhlara bağlı olanlardan olması doğal bir durumdur.⁵⁷⁹

Osmanlı'da dâru'l-kurrâlarda kırâat eğitimi alabilmek için aranan şartlar; sıbyan mektebi vb. temel eğitim veren bir kurumdan mezun olmak, hafız olmak, mehâric-i hurûf ve tecvid bilgilerini öğrenmiş olmak ile Kur'ân-ı güzel bir şekilde okuma vasıflarına haiz olmaktır.⁵⁸⁰ Bu vasıflara haiz olan ve bu eğitimi resmî veya özel olarak alanlar kırâat eğitimine başlamadan önce ön eleme sınavından geçirilerek kırâat tedrisatına başlatılmaktadır.⁵⁸¹ Söz konusu bu şartlar ile bu vasıfları haiz olanların sınava tabi tutularak uygun olanlara kırâat eğitiminin verilmesi bu ilmin her önüne gelen kişiye okutulmadığının bir göstergesi olması yönüyle dikkat çekicidir.

Dâru'l-kurrâların müfredatında ağırlıklı olarak mehâric-i hurûf ve tecvid bilgileri ile kırâat dersleri olmakla birlikte bunların yanı sıra ulûmu'l-Kur'ân ile ilgili ilimleri içeren dersler, hadis usûlü ve belirli bir düzeyde hadis bilgisi, itikâda dair akâid ve kelâm dersleri, ibâdetle ilgili fıkıh dersleri yer almaktadır.⁵⁸² Mehâricü'l-hurûf, sıfâtü'l-hurûf ile tecvid dersleri için; Ebû Amr ed-Dânî'nin *Urcûze* olarak tanınan *İktisad* adlı eseri, eş-Şâtıbî'nin *Kasîdetü'r-Râiyye* olarak bilinen -resmî'l-mushaf ile ilgili olarak ed-Dânî'nin *el-Muknî fî Resmi'l-Mesâhifi'l-Emsâr* adlı eserinin manzum hale getirdiği- *'Akîletü Etrâbi'l-Kasâid fî Esne'l Mekâsîd* ile yine eş-Şâtıbî'nin *Şâtibiyye /Hirzu'l-Emânî /Kasîde-i Lâmiyye*'nin sonunda yer alan mehâricü'l-hurûf, sıfâtü'l-hurûf bölümü ve İbnü'l-Cezerî'nin *el-Hidâye ilâ Me'âlimi'r-Rivâye* ile *Mukaddime* adlı eserleri ve ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin oğlu Ebûbekir Ahmed'in (ö 835/1432) *Mukadime*'ye yazmış olduğu *Şerhü Mukadimemeti't-Tecvid* eserleri takip edilmiştir. Kırâat ile ilgili derslerde ise ed-Dânî'nin *Teyisr*, eş-Şâtıbî'nin *Şâtibiyye /Hirzu'l-Emânî /Kasîde-i Lâmiyye*'si ve İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teyisr*, *ed-Dürretü'l-Mudiyye*, *Takrîbü'n-Neşr* ve *Tayyibe* eserleri okutulmuştur.⁵⁸³ Tecvid ile ilgili okutulan eserler arasında *Karabaş Tecvidi* ile İmam Birgivî'nin *Dürri'l-Yetim fî*

⁵⁷⁸ Recep Akakuş, *Tarihi Kimliği Açısından Nuruosmaniye Külliyesi ve Kur'ân Öğretimi*, (İstanbul: Sistem Matbaacılık, 2010), 119.

⁵⁷⁹ Yusuf Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ ve Kiraat Öğretimi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 78.

⁵⁸⁰ Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 24; Ziya Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991), 259; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 163, 164.

⁵⁸¹ Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ ve Kiraat Öğretimi*, 146.

⁵⁸² Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 24; Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ ve Kiraat Öğretimi*, 137, 138.

⁵⁸³ Gökdemir, "Osmanlı Kur'ân Eğitim Merkezleri: Dâru'l-kurrâlar ve Sıbyan Mektepleri," 50, 51.

İlmi't-Tecvid adlı eserler de zikredilmekte, kırâat eserlerinin özellikle Şâtıbiyye'nin birçok talebe tarafından ezberlendiği de belirtilmektedir.⁵⁸⁴

Dârulkurrâlarda yapılan kırâat eğitimlerinden Evliya Çelebi'nin Seyâhatnâme'sinde de bahsedilmektedir. O, on dört selâtin camide şeyhulkurrâ nezaretinde, kârilere ile birlikte Ebû Amr kırâatı ile Verş, Kâlûn, Bezzî, Dûrî, İbn Zekvân ve Hafs rivâyetlerinin okutulduğundan bahsetmektedir.⁵⁸⁵ Yine Tokat Ulu Camii Dârulkurrâsı'nda ise hafızlık yaptırıldığından ve İbn Kesîr kırâatı ile seb'a kırâatı okutulduğundan; Antakya'da bulunan üç dârulkurrâda da seb'a, aşere ve takrîb kırâatı tedrisatı yapıldığından bahseder.⁵⁸⁶ Trabzon Orta Hisar Camii Dârulkurrâsı'nda İbn Kesîr kırâatı ile Hafs rivâyeti, Hâtuniye Dârulkurrâsı'nda Şâtıbî'nin ve İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinin okutulduğu, İskenderpaşa Dârulkurrâsı'nda aşere-takrîb okumuş Nami isimli şeyhulkurrânın vazife yaptığından bahsetmektedir.⁵⁸⁷

Osmanlı'da dârulkurrâlarda salt kırâat eğitimi yapılmamış, kırâat dersleri ile birlikte diğer İslami ilimler de verilmiştir. Bunun örneklerinden birini, Kânûnî Sultan Süleyman'ın (ö. 974/1566) oğlu Şehzâde Selim adına Tire'de yaptırdığı dârulkurrânın vakfiyesinde kırâat-ı seb'a, tefsir, hadis ilimlerinin öğretilmesi; eş-Şâtıbî ile İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinin ders kitabı olarak okutulmasının istenmesinde görmekteyiz. Bu mekânda haftanın dört gününde bu doğrultuda eğitim yapılması istenen vakfiyedeki bu şart kırâat eğitimi yanında diğer ilimlerin tahsilinin yapıldığını açıkça göstermektedir.⁵⁸⁸

Osmanlı'da kırâat tedrisatının nasıl yapıldığını daha iyi anlayabilmek için halen ülkemizde uygulanan kırâat eğitim sistemimizin de temel kaynaklarından biri olan *Umdetü'l-Hullân* eserinin müellifi Muhammed Emin Efendi'nin ifadelerine bakmak bize daha açık bilgi verecektir. O, Zührü'l-Erîb adlı eserinde “*Hafızlık eğitiminden sonra, Kur'ân tilâvetinin edâsı için Hafs rivâyeti üzere önce harflerin tecvîdi (mehâricü'l-hurûf ve sıfatları), vakıf durumlarını öğrendim. Kırâat imamlarından biri olan (Âsım kırâatı) Hafs rivâyetini sağlam bir şekilde -arz ve semâ usûlü ile- aldım. Sonra cem' usûlüne göre*

⁵⁸⁴ Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2008), 36.

⁵⁸⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Yayına hazırlayan Ruşen Deniz, (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2011), 3/251; Gökdemir, “Osmanlı Kur'ân Eğitim Merkezleri: Dârulkurrâlar ve Sıbyan Mekteplari,” 52.

⁵⁸⁶ Çelebi, *Seyahatnâme*, 3/36; Gökdemir, “Osmanlı Kur'ân Eğitim Merkezleri: Dârulkurrâlar ve Sıbyan Mekteplari,” 52.

⁵⁸⁷ Çelebi, *Seyahatnâme*, 2/51; Gökdemir, “Osmanlı Kur'ân Eğitim Merkezleri: Dârulkurrâlar ve Sıbyan Mekteplari,” 52.

⁵⁸⁸ Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 611; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 164; Akın, “Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu”, 75, 76.

seb'a tarîkini bilinen ve uygulanan şekilde okudum. Kur'ân'ın başından Berâe (Tevbe) Sûresi'nin sonuna kadar merâtib-i erbaaya göre kırâat imamlarının usullerine göre okudum. Yûnus Sûresi'nin başından Ankebût Sûresi'nin sonuna kadar olan kısmı ise bilinen vakıf durumlarına göre mertebeteyn usûlû çerçevesinde kırâat ettim. Rûm Sûresi'nden Mürselât Sûresi'nin sonuna kadar olan bölümü ise güvenilir, çok titiz ve alanında mahir üstadlara göre merâtib-i erbaaya göre (tahkîk üzere) okudum. Nebe' Sûresi'nden Kur'ân'ın sonuna kadar olan bölümü de aynı şekilde merâtib-i erbaaya göre okudum. Daha sonra da seb'aya üç imam ilâvesi ile Dürre ve Tahbîr'i içeren şekliyle aşere tarîki üzere, daha önce seb'ada ilk yirmi cüzdeki (Rûm Sûresi'ne kadar) uygulama çerçevesinde (merâtib-i erbaaya göre) okudum. Son on cüzü ise bazen mertebeteyn ve bazen de merâtib-i erbaaya göre anlayarak, kavrayarak okumak suretiyle aşere tarîkini tamamladım. Kısa bir sürede (üç imam ilavesiyle) aşere hatmini tamamlayınca, Tayyibe ve Takrîbü'n-Neşri'l-Kebîr çerçevesinde takrîb tarîki üzere hatmi okuyarak tamamladıktan sonra büyük bir cemaatin huzurunda icâzet aldım.⁵⁸⁹ Onun bu ifadelerinden, kırâata başlamadan önce sağlam ve iyi bir hafızlık, sonrasında iyi bir tâlim (mehâric-i hurûf ve sıfât-ı hurûf) almanın gerektiği, daha sonra da Âsım kırâatı Hafs rivâyetinin özelliklerinin öğrenilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Kırâat eğitiminde ise imam ve râvîlerin usulleri iyice kavrandıktan sonra, temel eserler eşliğinde indirâc/cem' metoduna göre seb'a, aşere ve takrîb eğitiminin bu işte mahir bir hocadan arz, semâ ve edâ usullerini uygulayarak baştan sona kadar okumak suretiyle merâtib-i erbaa ve mertebeteyne göre bitirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı kırâat eğitim sisteminde infirâd ve indirâc/cem' usullerinin uygulandığını görmekteyiz. Zamandan tasarruf etmek amacıyla infirâd sistemi ile imam ve râvîlerin usûlû kavrandıktan sonra indirâc/cem' metodu takip edildiği söylenebilir. Ancak sadece indirâc sistemiyle ders yapmanın dezavantajları göz önünde bulundurularak, infirâd metodunun terk edilmemesine özen gösterilmiştir. Mutkin mesleğinin kurucusu Muhammed b. Mustafa en-Naîmî (ö. 1169/1755) *Mütkinü'r-Rivâye fî Ulûmi'l-Kirâe ve'd-Dirâye* adlı eserinde kırâat tedrisatında infirâd usûlünün önemli olduğu, bunun için de ilk önce *Şâtibiyye*'nin ezberlenmesi gerektiğini belirtir. O, hicri beşinci asırdan kendi dönemine kadar uygulanan indirâc metodunun uygulanmasıyla tek bir hatimle kırâatlarda tahlîl meydana gelebileceği ve tahlîlin de haram olduğunu ifade eder. O, söz konusu eserinde

⁵⁸⁹ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-Erîb*, vr. 4b.

ayrıca kırâatlarda semâ ile birlikte müşafehenin önemli olduğu, hadis ilmindeki gibi semânın tek başına yeterli olmadığını, zira kırâatlarda manayla rivâyetin yapılmayacağı, kırâatın lafız ve hey'etleri ile bir bütün içerisinde nakledileceğini belirtir.⁵⁹⁰

Osmanlı'da kırâat eğitimi tamamlayanlara icâzetnâme verilmektedir. Bu icâzetnâme bir yönüyle bu talebenin kırâat alanında yetkinliğini ortaya koyan bir diploma almaya hak kazandığını ifade ederken, diğer taraftan bu kırâat ilmini öğretebilmesine yeterliliğinin olup olmadığına izin verme onayını da taşımaktadır.⁵⁹¹

Osmanlı'da dârulkurrâların başında şeyhulkurrâ bulunur ve kendisi de burada ders vermektedir. Dersler uygulamalı olarak yapıldığı için burada görev yapan hocalarda bazı şartlar aranmaktadır.⁵⁹² Buralarda yapılan kırâat eğitiminde şeyhulkurrâyâ yardımcı muîd/asistanlar da görev yapmaktadır.⁵⁹³ Dârulkurrâlarda ders veren şeyhulkurrâ ve mukrîlerde; tecvid ve vakıf bilgisine vakıf olarak Kur'ân kırâatını güzel bir şekilde edâ edebilme ve okutma, seb'a ve aşere kırâatını iyi bilme ve imam ve ravîlere nisbetle nakil esasına dayalı kırâat etmeye ve ettirmeye muktedir olma özellikleri aranmaktadır. Ayrıca bu vasıflara haiz olmanın ötesinde bu niteliklerle şöhret bulma gibi özellikler de aranmaktadır.⁵⁹⁴ Örneğin Süleymaniye Dârulkurrâsı'nda hoca olarak ders veren Molla Hatib'in (ö. 1012/1603) tecvid ilminde ve kırâatte mahir olduğu, musiki sanatında eşsiz olduğu, sesi ve sadasıyla şöhret sahibi bir kişi olduğu zikredilmektedir.⁵⁹⁵

Osmanlı'da kırâat eğitimi alanlar; cami ve mescidler, Kur'ân tâliminin yapıldığı mekânlar ile kırâat eğitiminin verildiği kurum ve kuruluşlarda olmak üzere iki alanda istihdam edilmektedir.⁵⁹⁶ Cami ve mescidlerde imam, hatip, kürsî şeyhliği ki, herkese açık derslerde hocalık (ders-i âmlık) ve vaiz olarak görev yapmaktadırlar. Diğer yandan eğitimci olarak da ilk derece mekteplerde okuma-yazma öğretme (ketebe muallimi), her seviyedeki okullarda Kur'ân öğretme ve okutma (tilâvet, mehâric-i hurûf, tecvîd, hafızlık hocası), orta

⁵⁹⁰ Nâîmî, *Mütkenü'r-Rivâye*, vr.2b-a, 3b, 4a.

⁵⁹¹ Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ ve Kiraat Öğretimi*, 147.

⁵⁹² Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 24; Akın, "Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu", 76.

⁵⁹³ Kudat, "Osmanlı Dönemi Nukûd Vakıfları Bağlamında Dârul-Kurrâ ve Kırâat Tedrisatı", 299.

⁵⁹⁴ Cahit Baltacı, "Klasik Dönem Osmanlı İlim Müesseseleri", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 12/3-4 (1999), 261; Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ ve Kiraat Öğretimi*, 96.

⁵⁹⁵ Nevizade Ataî, *Hadaikü'l-Hakaik fî Tekmileti's-Sakaik*, (Şakâik-i Nu'maniyye ve Zeyilleri), hazırlayan: Abdulkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yay., 1989), 2/460; Akın, "Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu", 76.

⁵⁹⁶ Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 22-24; Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*, 259; Faruk Tut, *Osmanlı'larda İmam-Hatiplik Müessesesi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991), 16.

ve yükseköğretimde kırâat eğitimi hocalığı (mukrîlik), müezzin, mukabele-hanlık/cüz-hanlık vb. vazifelerde istihdam edilmektedirler.⁵⁹⁷

Dârulkurrâlarda kırâat eğitimi alanlar hep aynı görevde kalma durumunda olmayıp, zamanla kendilerini geliştirmeleri halinde farklı vazifelere yükselebilmektedir. Dârulkurrâlarda kırâat eğitimi alanlar ilk önce imam olarak göreve başlayan biri zamanla terfî ederek daha üst görevlere atanabilmektedir.⁵⁹⁸ Dârulkurrâlarda mukrî olan birinin ders vermesi ilk önce muîd/asistan olarak vazife yapmasıyla başlamaktadır. Süreç içerisinde dârulkurrâda şeyhulkurrâ olan hoca daha sonra reîsülkurrâ olarak da yükselebilmektedir.⁵⁹⁹

⁵⁹⁷ Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ ve Kiraat Öğretimi*, 137.

⁵⁹⁸ Tut, *Osmanlı'larda İmam-Hatiplik Müessesesi*, 19-23, 29.

⁵⁹⁹ Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ ve Kiraat Öğretimi*, 139, 140. Osmanlı'da şeyhu'l-kurrâ ile reîsü'l-kurrâ olma şartları için bk. Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ ve Kiraat Öğretimi*, 140-143.

3. TÜRKİYE’DE KİRÂAT EĞİTİM-ÖĞRETİMİ (KURUMLAR-MAHİYET ve YÖNTEMİ)

Kırâat ilmi eğitim-öğretimi, silsile halinde tarih boyunca nesilden nesile aktarım şeklinde devam etmiştir. Hz. Peygamber tarafından Mekke’de Dâru’l-Erkâm’da başlayan Kur’ân eğitimi, burada yetişen Musâb b. Umeyr’in Medine’ye Kur’ân muallimi olarak gönderilmesiyle başka bir diyâra daha intikal etmiştir. Medine’de Mescid-i Nebvî’de özellikle Ashab-ı Suffe’nin Kur’ân ilmine kendilerini vakfetmeleriyle de yeni bir boyut kazanmıştır. Mescid-i Nebvî’ye sığmayan Kur’ân öğrenme ve öğretme çabaları, yeni mescitlerin inşası yanında, evlerde oluşturulan dâru’l-kurrâ diyebileceğimiz mekânlara da taşmıştır. İslâm beldelerinin sınırlarının genişlemesiyle Kur’ân eğitim ve öğretimi, camilerin yanı sıra kurumsallaşmış yapılar olan mekteb, küttâb, dâru’l-huffaz, dâru’l-kurrâ, Kur’ân ve kırâat merkezleri vb. mekânlarda⁶⁰⁰ Kur’ân kırâatında mâhir üstadlar aracılığıyla günümüze kadar süregelmiştir. Türkiye’deki günümüz kırâat ilmi eğitim-öğretimi de, bu ilmi tahsil eden üstadlar aracılığıyla Osmanlı’dan Cumhuriyet dönemine intikal şeklinde süregelmiştir.

Osmanlı’da ihtisas merkezleri olan Dâru’l-kurrâlar’da kırâat eğitim-öğretimi resmî bir yapıda devam ettirilirken, Cumhuriyetin ilanından sonra 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreselerin ilga edilmesiyle kırâat eğitim-öğretimi 1970’li yıllara kadar resmî bir hüviyette sürdürülememiştir. Bu dönemde kırâat eğitimi, alanında fem-i muhsîn üstadlar tarafından bu ilmin gönüllü meraklılarına gayr-ı resmî olarak aktarılmaya çalışılmıştır. Zira o dönemlerde Osmanlı ile olan bağlar koparılmaya çalışılarak yeni bir anlayışla kurulan Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, her alanda olduğu gibi eğitim ve dini alanda da yeniden yapılanmaya gidilmiştir.

⁶⁰⁰ Bk. Mustafa Çağrı, “Kur’ân Kursu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/423, 424; Zeki Salih Zengin, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Kur’ân Kurslarının Kurulması ve Gelişimi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2, (2011), 2, 3; Cahit Baltacı, *Türk Eğitim Sisteminde Kur’ân Kurslarının Yeri, Kur’ân Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000), 16; Alemdar, *Osmanlı’da Dâru’l-Kurrâ ve Kırâat Öğretimi*, 62-66; Mustafa Öcal, “Türkiye’de Kur’ân Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetname Örneği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2004), 84, 85.

3 Mart 1924 tarihinde 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler kaldırılmış⁶⁰¹, ayrıca aynı tarih 429 sayılı kanun ile Şer'iyeye ve Evkaf vekâleti de kaldırılarak Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur.⁶⁰² Yapılan bu değişikliklerle Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, eğitim işleri ve din hizmetleri yeni bir yapıya büründürülmeye çalışılmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler kapatılmış, eğitim işleri tek elde yürütülmek istenmiş ve örgün din eğitimi de Maarif Vekâleti aracılığıyla yürütülmeye çalışılmıştır. Bu amaçla İmam ve Hatip Mektepleri ve ayrıca Dârüfünun bünyesinde İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Fakat bu okullar ve fakülte de 1933 yılında kapatılmıştır. Kanunla kurulan Diyanet İşleri Reisliği aracılığıyla da din işlerinin uygulama işlemleri yürütülmesi amaçlanmıştır.⁶⁰³ Ancak Diyanet İşleri Reisliği bu dönemde, din hizmetlerini yürütecek vasıflı eleman sıkıntısı yaşamıştır. Zira o dönemde din eğitiminin verildiği resmî bir kurum veya kuruluş neredeyse kalmamıştır.

1933 yılına kadar devam eden imam hatip mektepleri ile İstanbul'da kurulan İlahiyat Fakültesi'nde, Kur'ân'ın ezberlenmesi olan hafızlık ve aşere-takrîb eğitimi ile ilgili herhangi bir çalışma olmadığı için bu alanda din hizmetlerini yerine getirecek görevlilerin yetiştirilmesinde sıkıntı meydana gelmiştir. Bu sıkıntıları aşmak ve Kur'ân hıfzının kesintisiz sürdürülmesini temin etmek amacıyla Diyanet İşleri Reisliği girişimlerde bulunarak, Türkiye geneli için yaklaşık dokuz ya da on hocaefendiye Kur'ân Kursu açma izni almak suretiyle Kur'ân eğitim-öğretimini resmî bir yapıda sürdürme çalışmaları başlatmıştır. Fakat her köye kadar ulaşmış yaygın bir Kur'ân öğretimi ve Dârulkurrâ'larda kırâat ihtisas eğitiminin verildiği bir devletten, sembolik olarak on kişiye Kur'ân öğretme izninin verilmesi şeklindeki bir yaklaşımla bu işin sürdürülemeyeceği aşîkârdır. Bununla birlikte bu dönemde Kur'ân eğitim öğretimi; daha önce medrese olarak inşa edilen mekânlar, camiler, evler vb. yerlerde gayr-ı resmî olarak, Kur'ân ehl-i tarafından gönüllü olarak, gizli-saklı da olsa büyük fedakârlıklarla 1950'li yıllara kadar sürdürülmeye çalışılmıştır.⁶⁰⁴ O dönemde bu şekilde Kur'ân öğretmenlerden biri de Abdurrahman Gürses'tir. (ö. 1999) Şahsî nüfuzunu da kullanmak suretiyle de olsa kendisine verilen Kur'ân okutma iznini de fırsata çeviren Abdurrahman Gürses, bu dönemde yüzlerce gence

⁶⁰¹ Tevhidi Tedrisat Kanunu, *Resmî Gazete* 63 (6.3.1340), Kanun No: 430/md. 1, 2, 3. Yayımlandığı Düstur: Tertip: 3, Cilt: 5, Sayfa: 322.

⁶⁰² Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun, *TBMM Kanunlar* (İkinci İctima Birinci Celse, (3 Mart 1340), Kanun No: 429, md. 1, 2, Cilt: 7, Sayfa: 19, 23, 26.

⁶⁰³ Zengin, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Kur'ân Kurslarının Kurulması ve Gelişimi", 4, 5.

⁶⁰⁴ Öcal, "Türkiye'de Kur'ân Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetname Örneği", 86 - 90.

Kur'ân-ı Kerim öğretmiş, sayısını hatırlayamadığı kadar kişiyi kırâata başlatmıştır. Bu talebelerden ancak birkaç kişi aşere bitirebilmiş, takrîb kısmını ise tamamlayan olmamıştır.⁶⁰⁵

1950'den sonra, tek partili dönemden çok partili döneme geçilince halk kendi istek ve arzusu doğrultusunda Kur'ân eğitimi ve öğretiminde de bir rahatlamaya kavuşmuştur. İhtisas alanı olan aşere-takrîb kırâat ilmi de ancak bu dönemden sonra canlanmaya başlamış, fakat resmî bir yapıda devam etme imkânına yine kavuşamamıştır. Bu dönemde Türkiye'de aşere-takrîb kırâat ilminin unutulması, yok olması bu ilmi almış üstadların büyük fedakârlıkları sayesinde ancak engellenebilmiş ve onların özel gayretleriyle okutulmaya çalışılmıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreselerin ilga edilmesi sonucu 1970'li yıllara kadar kurumsal bir hüviyette sürdürülemeyen kırâat eğitim-öğretimi özel çabalarla sürdürülmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarından /yirminci asırdan, yirmi birinci asra kadar aşere-takrîb kırâat eğitim-öğretiminde büyük katkıları olan kırâat üstadlarını kronolojik olarak sıralayacak olursak bu kurrâlar şunlardır: “Serezli/Sirozlu Ahmet Şükrü (ö. 1932), Hamdi Efendi (ö. 1939), Akrepoğlu Osman Nûrî Taşkent (ö. 1942), Ömer Aköz (ö.1952), (Ayağikesik) İsmail Hakkı Bayrı (ö. 1972), Hasan Akkuş (ö. 1972), Üsküdarlı Ali Efendi (ö. 1976), Mehmet Rüşdü Aşıkkutlu (ö. 1980), Hasan Şen (ö. 1982), Gönenli Mehmet Öğütçü (ö. 1991), Mehmet Sarıcaoğlu (ö. 1997), Abdurrahman Gürses (ö. 1999), Asker Hâfız Mehmet Eren (ö. 2007), Fikri Aksoy (ö. 2007), Mahmud Sarıcaoğlu (ö. 2012), Safvan Çakıroğlu (ö. 2014).”⁶⁰⁶ Bu kurrâlardan sonra Ahmet Arslanlar, Ramazan Pakdil, Talip Akbal, Mustafa Demirkan, İbrahim Tanrikulu, Hüseyin Harputoğlu (ö. 2020) gibi şeyhulkurrâ/reisülkurrâ aracılığıyla ve onların şahsi gayretleriyle günümüze intikal ettiğini söyleyebiliriz.

Türkiye'de günümüzde sürdürülen kırâat eğitimi ve öğretiminin özetle, Osmanlı'dan yirmi birinci yüzyıla yukarıda zikredilen kırâat üstadları aracılığıyla intikal eden ancak Cumhuriyet döneminde bir ara resmî hüviyet itibarıyla kesintiye uğradıktan sonra resmî bir yapıda yeniden canlanan bir özelliğe sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bu anlamda ülkemizde, günümüz kırâat eğitim ve öğretimi yukarıda zikredilen şeyhulkurrâ/

⁶⁰⁵ Fatih Çollak, *Reisü'l-Kura Hendekli Hafız Abdurrahman Gürses Hocaefendi*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2002), 46, 47.

⁶⁰⁶ Yaşar Akaslan, “Türkiye’de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (Aralık 2018), 1090, 1091.

reisülkurrâlardan Mehmed Rüştü Aşıkkutlu (d. 1901/ö. 1980) ve Abdurrahman Gürses (d. 1909/ö. 1999) aracılığıyla resmî bir yapıda bizlere intikal ettiğini söyleyebiliriz.

Yirminci yüzyılın sonu ve yirmi birinci yüzyılın başlarında Türkiye’de aşere-takrîb kırâat eğitim ve öğretimi resmî ve özel statüde yürütülmektedir. Resmî statüde sürdürülen ilmi kırâat eğitim-öğretimi; Diyanet İşleri Başkanlığı dini yüksek ihtisas merkezleri, eğitim merkezleri ve müftülüklere bağlı olarak, ayrıca üniversitelerin ilahiyat/İslami ilimler fakültesi bünyesinde devam etmektedir. Buralarda yapılan kırâat eğitim- öğretiminde ders verecekler ve kursiyerler için Başkanlıkça resmî onay alınmak suretiyle kurs başlatılır ve kursların devam ettiği dönemlerde ve bitiminde ise sınavlarda başarılı olan kursiyerlere hocalar tarafından icâzet, Başkanlıkça da *Aşere Takrîb Eğitimi Başarı Belgesi* verilir. Dini yüksek ihtisas ve eğitim merkezlerinde farklı branşlardaki hocalar kırâat ve diğer derslere girmek suretiyle eğitim-öğretim süreci birden fazla hoca ile yürütülür. Özel statüde sürdürülen kırâat eğitim öğretimi ise vakıf, dernek, kurs bünyesi vb. altında tahsis edilen mekânlarda aşere-takrîb eğitimi genellikle bir hoca tarafından sürdürülmeye çalışılır ve kurs bitiminde de kursiyerlere icâzet verilir. Özel statüde yürütülen kırâat eğitiminden icâzet alanlar, hafızlık ve icâzet belgeleriyle birlikte Başkanlıkça açılan yazılı ve sözlü sınavlara müracaat edip başarılı olmaları halinde söz konusu belgeyi almaya hak kazanır.

3.1. Türkiye’de Resmî Kurumlar Bünyesinde Yapılan Kırâat Eğitim-Öğretimi

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemi ve Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinin çeyrek asırlık döneminde, daha önce isimleri zikredilen kurrâ üstadların almış olduğu aşere-takrîb kırâat ilminin yeni nesillere aktarılmasında bir dönem sıkıntıların yaşandığından bahsetmiştik. Bu durum, ülkemiz açısından aşere-takrîb kırâat ilminin unutulma tehlikesi ile karşı karşıya kalınması demektir. Zira kırâatın sahih bir senedle, muttasıl bir şekilde müşafehe yoluyla aktarımı/tevârüsü -kırâat vecihlerinin uygulaması açısından- önem arz etmektedir. Türkiye’de kırâat ilminin yayılması ve kırâat silsilesinde bir kaybın olmaması sadece kişilerin özel gayretleriyle mümkün olamazdı. Bu ilmin korunması ve yayılması için devlet desteği ve himayesi olması bir zorunluluktur.

Kırâat ilminin Türkiye açısından kesintisiz bir şekilde devam ettirilmesi devlet desteği ve himayesi altında olması gerektiği fikri Kur’ân ilimleriyle uğraşan kişileri arayışa sevk etmiştir. Bu arayışlardan söz ederken kırâat ilmine söz ve eylemleriyle değer veren,

aşere eğitimini de bir nebze almış⁶⁰⁷, Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı/Başkanlığı görevlerini yapmış Tayyar Altıkulaç'ın⁶⁰⁸ gayretli çalışmaları büyük bir öneme haizdir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, unutulmaya yüz tutan kırâat ilminin yeniden canlanması amacıyla dönemin Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Tayyar Altıkulaç'ın büyük gayretleri ile 28 Ocak 1974 yılında resmî bir yapıda⁶⁰⁹ Ankara'da Kırâat İhtisas Kursu açmıştır.⁶¹⁰ Bu kırâat ihtisas kursuna öğretici olarak Hendekli Hafız olarak bilinen Abdurrahman Gürses⁶¹¹ tayin edilmiştir. Teysîr (İstanbul) Tarîki okumuş, fem-i muhsin ve kırâat silsilesi açısından âlî isnâda sahip, aynı zamanda müdebbir vasfına haiz olan Gürses Hoca, bu iş için aranıp bulunmayacak bir kişidir. Kendisi o dönemde altmış beş yaşlarında İstanbul'da ikamet eden bir kişi olarak, aynı zamanda yaşlı ve hasta bir eşe bakmak durumundadır. O,

⁶⁰⁷ Tayyar Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken*, (İstanbul: TDV Yayınları, 3. Baskı, 2016), 216, 217.

⁶⁰⁸ Tayyar Altıkulaç, Kastamonu ili Devrekâni ilçesi Bingıldayık köyünde 1938 yılında doğmuş olup, dokuz yaşında hafızlığını tamamlamıştır. Kıraat/tefsir alanında doktora yapmış; Mushafıla ilgili çalışmalar en önemli eserleri arasında yer alır. TDV İslam Araştırmaları Merkezinde (İSAM) yıllarca başkanlık yaparak ilmi çalışmalara devam etmiştir. Milli Eğitim Bakanlığının çeşitli kademeleri ile 1971-1976 yılları arasında Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı, 1978-1986 yılları arasında da Diyanet İşleri Başkanı olarak görev yapmıştır. Detaylı bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken*, C: I,II, III.

⁶⁰⁹ DİB Aşere-Takrib kurslarının resmi başlama tarihi ile ilgili olarak; 1968 yılında Trabzon'un Of ilçesine bağlı Çıfaruksa/Uğurlu beldesinde başladığı (Mehmet Günaydın, "Kıraat Âlimi Mehmet Aşıkkutlu'nun (1901-1980) Din Eğitimi ve Öğretimine Katkıları", *Dini Araştırmalar*, (2000) 2/6, s. 184'te Aşıkkutlu'nun "Diyanet İşleri Başkanlığı'nca Ankara ve İstanbul'da açılan hizmetiçi eğitim kurslarında 1974-1979 yılları arasında bütün rivayet ve tarikleriyle (Mısır) aşere okuttu. Hizmetiçi eğitim kursunu Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tertibiyle 1968 yılında Uğurlu kasabasında gerçekleştirdi" ifadesiyle kıraat eğitimini 1974, (Kur'an-ı Kerim) hizmetiçi eğitim içinse 1968 yılını zikretmektedir. Mehmet Günaydın, "Reisü'l-Kurra Mehmet Aşıkkutlu'nun Kur'an Öğretimine Katkıları ve Dini Görüşleri", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (2008), s.137-139 da ise 1968'de "Kur'an-ı Kerim Yüksek İhtisas Kursu'nun açıldığını ve dört aylık eğitim-öğretim sonucunda başarıyla bu kursun tamamlandığını ifade etmektedir. Ayrıca Emin Aşıkkutlu, "Mehmet Rüştü Aşıkkutlu (Hayatı, Şahsî ve İlmî Kişiliği)", *M. Rüştü Aşıkkutlu Anısına II. Kur'an ve Kıraati Sempozyumu*, (2003), s. 129'da "Türkiye'de DİB'nin ilk düzenlediği Kıraat İlmî İhtisas Kursu'nu büyük bir gayret ve fedakârlıkla 1968'de Uğurlu Kasabası'nda gerçekleştirdi" demektedir. Bk. Emin Aşıkkutlu, Aşıkkutlu Mehmet Rüştü-Son Devir Kıraat Âlimi-, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/6.

Ancak bazı kaynaklarda ise 1976 yılında İstanbul Haseki Eğitim Merkezinde başladığı belirtilmektedir. Yaptığımız araştırmalarda 26.01.1974 tarih ve Olg. B.Ş. 74/312 sayılı başkanlık makamından alınan onayla Ankara'da Kıraat İhtisas Kursu açıldığı daha kabul edilebilir bir bilgidir. (Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken*, 1/218.) Zira kanaatimize göre 1968 yılında Of/Uğurlu'da yapılan aşere-takrîb kıraat eğitimi, daha önce bu ilmi özel olarak okuyanların bir eğitimden geçirilerek resmi bir hüviyet altına alma isteğidir. Çünkü dört aylık bir sürede aşere-takrîb kıraat eğitiminin hem yazılması, okunması, kaynaklara inilerek okutulması pek mümkün görülmemektedir. Ancak bu değerli çalışmayı ve çabayı daha önce bir şekilde özel olarak bu ilmi okumuş olanlara, kıraatın usûl ile ilgili kısımları ile *Tayyibe*'nin okutulması olarak bir hizmetiçi eğitim şeklinde değerlendirmek gerekir. Bu dönemde imam, vaiz vb. kadroda olanların da bu tarzda hizmetiçi eğitime alındığı, dönemin Diyanet gazetelerinde görmek mümkündür. Yine Başkanlık Web sayfasında 1965-1973 yılları arasında hizmet içi eğitim faaliyetlerinin planlanıp başlatıldığı dönem olarak zikredilmektedir. Bk. DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yüksek İhtisas ve Eğitim Merkezleri", <https://egitimhizmetleri.diyanet.gov.tr>, s.e.t: 17.01.2021.

⁶¹⁰ *Diyanet Gazetesi*, IV/86 (15 Şubat 1974), 16; Fatih Çollak, *Reisü'l-Kurrâ Hendekli Hafız Abdurrahman Gürses Hocaefendi*, (İstanbul, Erkam Yayınları, 2002), 47; Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken*, 1/216, 217.

⁶¹¹ Abdurrahman Gürses'in hayatı ve kıraat ilmine olan hizmeti hakkında bk. Çollak, *Reisü'l-Kurrâ Hendekli Hafız Abdurrahman Gürses Hocaefendi*; Naci Demirci, *Abdurrahman Gürses'in Kıraat İlmî Eğitimindeki Yeri*, (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

bu şartlara rağmen kaybolmak üzere olan kırâat ilmine hizmet aşkı hürmetine Ankara’da kalıp, bir taraftan da İstanbul’a ailesinin yanına gidiş gelişi göze almak suretiyle bu kursta hocalık yapma teklifini kabul etmiştir.⁶¹²

Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara’da on iki ay süreli kırâat ihtisas kursuna mülakatla kursiyer seçimi yapılacağı duyurusundan sonra başvurular için sınav düzenlemiş ve bu sınav sonucunda bu kursa sekiz kişi⁶¹³ alınmıştır. Başkanlık, 1974 yılında Ankara’da öğretici olarak Abdurrahman Gürses nezaretinde, seçilen sekiz kursiyere kırâat ihtisas kursu eğitim-öğretimi başlatmıştır. Fakat kısa bir süre sonra derslere devam edemeyecek derecede Gürses Hoca hastalanmıştır. Onun bu derecede hastalanması, dönemin DİB yetkililerini kurs için yeni bir hoca arayışına sevk etmiş ve Mehmed Rüştü Aşıkkutlu⁶¹⁴ ikna edilerek Trabzon/Of’tan Ankara’ya getirilerek bu kursta görevlendirilmiştir. Aşıkkutlu, Şâtıbiyye (Mısır) tarîki okumuş, fem-i muhsin ve kırâat silsilesi açısından âlî isnâda sahip olması ve yıllarca talebe okutmuş olması yönüyle bu kurs için bulunabilecek en değerli şahsiyet olması yönüyle tercih edilmiştir.⁶¹⁵ On iki aylık planlanan bu kurs, - Gürses Hoca’nın hastalığı nedeni ile ayrılması, Aşıkkutlu Hoca’nın tespiti ve göreve başlama sürecindeki yaklaşık bir ay gecikme dâhil- 06.07.1975 tarihinde Pazar günü Ankara Maltepe Camii’nde yapılan icâzet merasimiyle sona ermiştir.⁶¹⁶ Bu kursun bitiminden sonra İstanbul Haseki Eğitim Merkezi açılmış ve aşare-takrîb kırâat eğitimi resmî olarak burada devam etmiştir.

3.1.1. DİB Dini Yüksek İhtisas Merkezlerinde Kırâat Eğitim-Öğretimi

Diyanet İşleri Başkanlığı’nca personelin daha donanımlı olması, kaynaklara doğrudan ulaşmalarını sağlamak ve başkanlıkça verilen hizmetlerin etkinliğini, verimliliğini artırmak amacıyla 1976 yılında İstanbul Haseki Eğitim Merkezi açılmıştır. Bu eğitim merkezinde İhtisas (Arapça, hadis, tefsir, fıkıh, akaid derslerini yoğunlukta olduğu)

⁶¹² Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken*, 1/218.

⁶¹³ Bk. Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken*, 1/218 ‘de yedi kişi olarak belirtmiş (M Kemal Atik, Şevki Saka, Ali Osman Yüksel, İbrahim Dayıoğlu, İbrahim Çetin, İsmail Cömert, Mehmet Kaya), ancak Diyanet Gazetesi, “Başkanlığımızdaki Aşere-Takrib Kursu Sona Erdi”, 122, (1 Ağustos 1975), 14’te sekiz kursiyer arasında Sadık AĞAÇ’ın da olduğu; teyit amaçlı aynı dönem kursiyerlerinden İbrahim Dayıoğlu ile yapılan telefon görüşmesinde hocamızın da belirttiği gibi sekiz kişi olduğu tespit edilmiştir. (Abdulhekim Ağırbaş, 19.07.2019 tarihli telefon görüşmesi, g.s. 10:11).

⁶¹⁴ Mehmed Rüştü Aşıkkutlu’nun hayatı ve kıraat ilmine olan hizmeti hakkında bk. Emin Aşıkkutlu, “Aşıkkutlu Mehmet Rüştü”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/6; Mehmet Günaydın, “Kıraat Âlimi Mehmet Aşıkkutlu’nun (1901-1980) Din Eğitimi ve Öğretimine Katkıları”, *Dini Araştırmalar*, 2/6 (2000), 179-197; “Reisülkurrâ Mehmet Aşıkkutlu’nun Kur’ân Öğretimine Katkıları ve Dini Görüşleri”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (2008), 121-154.

⁶¹⁵ Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken*, 1/218.

⁶¹⁶ Diyanet Gazetesi, “Başkanlığımızdaki Aşere-Takrib Kursu Sona Erdi”, 122, (1 Ağustos 1975), 14.

Bölümü ile Aşere-takrîb kırâat bölümü olmak üzere iki bölüm aynı yılda eğitim-öğretime başlamıştır. Kırâat bölümünde; aşere-takrîb kırâat eğitim-öğretiminin Mısır tarîkini, Mehmed Rüştü Aşikkutlu; İstanbul tarîkini de Abdurrahman Gürses sürdürmüşlerdir. İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nde 1976 yılında başlayan aşere-takrîb kursu, 1979 yılında ilk dönem kursiyerlerin mezuniyeti ile devam etmiştir.⁶¹⁷ Bu kurs, eğitim merkezinde ihtisas eğitimi olarak aşere-takrîb kırâat eğitiminin verilmesinin ilk olması yönüyle önemlidir.

İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nde II. dönem aşere-takrîb kırâat eğitimine 12 Mayıs 1980 yılında başlanmış, ancak Aşikkutlu hastalandığı için bu dönemde derslere katılamamıştır. İkinci dönemin başlamasından yaklaşık dört ay sonra 1980 yılında vefat etmiştir. Bu dönemden sonra burada Mısır tarîki devam etmemiş, ancak İsmail Hakkı Bayır (Kesikbacak)'dan kırâat okumuş olan Mahmut Sarıcaoğlu (ö. 2012) tarafından 1991-1994 yılları arasında beşinci dönemde Mısır tarîki ve aynı dönemde İstanbul tarîki ayrı ayrı okutulmuştur.⁶¹⁸ Daha sonraki yıllarda burada sadece İstanbul tarîki kırâat eğitim-öğretimi devam etmiştir. Bu eğitim merkezi 2003 yılından itibaren İstanbul Pendik'e taşınmış; 2011 yılında İstanbul Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi adı altında ilk dönemden itibaren üçer yıllık dönemler halinde toplamda 229 kişi aşere-takrîp kursundan mezun olmuştur.⁶¹⁹ Burada ikinci kuşak kırâat hocaları Ramazan Pakdil, Talip Akbal, Mehmet Çevik (ö. 1992), Burhan Gencer (ö. 1993), Prof. Dr. Sıtkı Güllü (ö. 2015), Mehmet Sevinç; üçüncü kuşak kırâat hocaları ise İbrahim Çavdar, Mehmet Kılıç, Murat Sefiloğlu ve Mahmut Ercan'dır.⁶²⁰

Aşere-takrîb kırâat eğitiminin yapıldığı bir diğer eğitim merkezi, 2009 yılında kurulan Rize Müftü Yusuf Karali Eğitim Merkezi'dir. Bu eğitim merkezinde Arapça ihtisas bölümü yanı sıra aynı yıl aşere-takrîb kırâat bölümü açılmış, kırâat bölümü ilk mezunlarını ise otuz altı aylık eğitim-öğretimden sonra 2013 yılında vermiştir. Daha sonra üçer yıllık aralıklarla toplam kırk dokuz kişi buradan aşere - takrîp kırâat eğitimi alarak mezun

⁶¹⁷ Çollak, *Reisü'l-Kura Hendekli Hafız Abdurrahman Gürses Hocaefendi*, 47, 48; Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken*, 1/218; Adil Bor, "Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezinin Tarihçesi", İstanbul Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürlüğü, <https://istanbulihtisas.diyanet.gov.tr/Sayfalar/ContentDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal1&ContentID=tanitim>, s.e.t. 05.07.2019.

⁶¹⁸ Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi", 1092.

⁶¹⁹ Burada verilen bilgiler, talebimiz üzere DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün tarafımıza bildirdiği 12.08.2021 tarih ve 1540046 sayılı yazısına binaen nakledilmiştir.

⁶²⁰ İstanbul Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürlüğü, "Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezinin Tarihçesi", s.e.t. 17.01.2021.

olmuştur. 2014 yılından itibaren Rize Müftü Yusuf Karali Dini Yüksek İhtisas Merkezi adı altında hizmet veren bu eğitim merkezi, ilk açıldığı yıldan bu yana hem ihtisas bölümü hem de kırâat bölümü olarak eğitim öğretime devam etmektedir. Günümüze kadar bu ihtisas merkezinden kırk dokuz DİB personeli mezun olmuştur.⁶²¹ İlk dönem kırâat hocaları olarak Hâlim Garip, Fatih Çatmakaş, Ayhan Mansız, Abdullah Boz'un yanı sıra yine bu dönemde Ramazan Pakdil ve Talip Akbal İstanbul'dan sık sık gelerek bazen üçer aylık dönemler halinde burada bilgi birikimlerini ve tecrübelerini kursiyerlere aktarmışlardır. İkinci kuşak kırâat hocaları olarak Osman Daşkın, Selman Uzunlu, Muhammet Rıfat Çınar, Fakri Özcan ve Yusuf Ezen burada ilmi kırâate hizmet etmektedirler.

2020 yılında Erzurum Ömer Nasuhi Bilmen Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nde Erzurum metropol ilçelerinde görevli personel için on beş kişi ile aşere-takrîb kursu açılmış, halen 13 kişi kırâat eğitim-öğretime devam etmektedir. Bu kursta Abdurrahim Dursun ve Yusuf Karadayı tarafından İstanbul tariki kırâat tedrisatı yapılmaktadır.⁶²² Ayrıca Abdurrahim Dursun, Erzurum Mehmet Zait Kotku Kültür Merkezi'nde 2013 yılından bu yana üç dönem özel statüde aşere kırâatı okutarak yaklaşık kırk kişiye icâzet vermiştir.

2021 yılında Diyarbakır Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nde Diyarbakır ilinde görev yapan personele yönelik aşere-takrîb kırâat eğitimi başlatılmıştır. İstanbul tariki kırâat eğitiminin Fatih Çatmakaş ve Sadık Doğan tarafından verildiği bu kursa halen 12 kişi devam etmektedir.⁶²³

Ayrıca 2012-2015 yılları arasında Konya Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nde düzenlenen aşere-takrîb kursundan 12 personel mezun olmuştur.⁶²⁴

⁶²¹ DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 12.08.2021 tarih ve 1540046 sayılı yazısı.

⁶²² Abdurrahim Dursun, "Erzurum Ömer Nasuhi Bilmen Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürlüğü *Aşere-Takrîb Kırâat Kursu*" (Abdulhekim Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 13.08.2021, g.s. 11:15); DİB, Erzurum Ömer Nasuhi Bilmen Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürlüğü, <https://erzurumihtisas.diyanet.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&ContentId=342>, s.e.t: 13.08.2021.

⁶²³ Fatih Çatmakaş, "Diyarbakır Dini Yüksek İhtisas Merkezi *Aşere-Takrîb Kırâat Kursu*" (Abdulhekim Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 13.08.2021, g.s. 11:00); DİB, Diyarbakır Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürlüğü, <https://diyarbakirihtisas.diyanet.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&ContentId=320>, s.e.t: 13.08.2021.

⁶²⁴ DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 12.08.2021 tarih ve 1540046 sayılı yazısı.

3.1.2. DİB Eğitim Merkezlerinde Kırâat Eğitim-Öğretimi

DİB tarafından 2014 yılında kurulmuş olan Haseki Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi, aşere-takrîb kırâat eğitiminin verildiği ve aynı zamanda kırâat araştırmalarının yapılabilmesi için düzenlenen yerlerden biridir. 2021 yılından itibaren Haseki Reîsülkurrâ Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi olarak hizmet veren bu kurumda Hâlim Garip, Salih Akyüz hocaların yanı sıra Ramazan Pakdil ve Talip Akbal ilmi kırâat dersleri vermektedir.

İstanbul Müftülüğü tarafından Başkanlık onayı ile 2015 yılında sınav duyurusu yapılarak, otuz altı ay süreli aşere-takrîb kursu Haseki Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi Müdürlüğü'nde, Fatih ilçesi Dülgerzade Kur'an Kursu ile Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nde kırâat kursu düzenlenmiştir.⁶²⁵ 2016 yılında Haseki Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi'nde kursa başlayanlar genelde İstanbul'un belli başlı camilerinde görev yapanlar olup, aşere kırâatını bitirme ve takrip kırâatına başlama için 2017 yılında sınav yapılmış, 57 kursiyer aşere kırâatından mezun olmuştur. Daha sonra aşere kırâatı mezunu olan 46 kişi ile başlayan takrîb kursundan ise 2019 yılında birinci dönem takrîb kırâatından kursiyer mezun olmuş ve icazetleri İstanbul Fatih Camii'nde düzenlenen törenle verilmiştir.

3.1.3. DİB Müftülükler Bünyesinde Kırâat Eğitim-Öğretimi

DİB, müftülüklerden gelen taleplere istinaden illerde de Başkanlık onayı ile aşere-takrîb kırâat eğitimi vermektedir. Burada verilen kurslara o ilde Kur'an Kursu öğreticisi, İmam Hatip ve Müezzin Kayyım kadrosunda görevli personel arasında sınav yapılarak kursiyer alınmaktadır. Türkiye'de müftülüklerden gelen taleplere istinaden Başkanlık onayı ile aşere-takrîb kırâat eğitimi verilen kurslar ile ilgili bilgiler aşağıdaki gibidir.⁶²⁶

Ankara İl Müftülüğü bünyesinde 1988 tarihinde Hacı Bayram Veli Camii İmam Hatib'i Safvan Çakıroğlu (ö. 2014) tarafından aşere-takrîb kırâat eğitimine başlanmış ve bu kurstan 1993 yılında 12 kişi mezun olmuştur. 1995 yılında Safvan Çakıroğlu nezaretinde II. dönem Aşere-Takrîb kursu düzenlenmiş ve bu kurstan da 1999 yılında 15 kursiyer mezun olmuştur. Daha sonra Safvan Çakıroğlu nezaretinde; III. dönem 1999-2003 yıllarında 14, IV. dönem 2003-2007 yılları arası 16, V. dönem 2007-2010 yılları arası 12, VI. dönem 2010-2013 yılları arası 13, VII. dönem 2013-2017 yılları arasında kurstan

⁶²⁵ DİB, İstanbul İl Müftülüğü, <https://webdosyasp.diyaret.gov.tr/muftuluk/UserFiles/istanbul/UserFiles/Files/73ffe74b-29ed-4078-bcf5-aaf52be748a0.pdf>, s.e.t: 17.01.2021.

⁶²⁶ DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 12.08.2021 tarih ve 1540046 sayılı yazısı.

26 kursiyer mezun olmuştur.⁶²⁷ Buradan günümüze kadar yüz sekiz kursiyer kırâat eğitiminden mezun olmuştur. Bu kurslarda Aşıkkutlu'nun talebelerinden Safvan Çakıroğlu ve Çakıroğlu'nun talebeleri Aydın Kudat, Nuri Garbetoğlu, Selami Seçgin, Erdal Güntay ve Hasan Özdemir hocalar Mısır tarîki aşere-takrîb kırâat dersleri vermişlerdir. Bu kurs 2018 tarihinden itibaren Ankara Dini Yüksek İhtisas Merkezi denetiminde Safvan Çakıroğlu Kırâat Merkezi'nde kırâat eğitim-öğretimine devam etmektedir.

İstanbul Üsküdar Çengelköy Yıldırım Beyazıt Camii Kerime Hatun Aşere-Takrîb Kursu'nda İstanbul ve Mısır Tarîki kırâat icâzetli Mustafa Demirkan ile birlikte Ali Ferşadefendioğlu, Habip Dumangöz, aşere-takrîb kırâat eğitimi vermektedir. 2002 tarihinden itibaren başlayan bu kurslardan 32 kursiyer Mısır tarîki, 50 kursiyer ise İstanbul tarîki kırâat eğitimi almıştır. Bu kurs 2018 tarihinden itibaren İstanbul Haseki Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi'ne bağlı olarak kırâat eğitim-öğretimine devam etmektedir. Bununla birlikte Türkiye'de bayanlara yönelik ilk resmî kurs olan ve 2020 yılında başlayıp halen 10 kadın kursiyerin devam ettiği; Mustafa Demirkan, Ali Ferşadefendioğlu, Habip Dumangöz'ün yanı sıra Şeyma Çebi'nin de asistan öğretici olarak⁶²⁸ ders verdiği aşere-takrîb kırâat eğitim kursunu ayrıca zikretmek gerekir.

İstanbul İl Müftülüğü Fatih ilçesi Dülgerzade Kur'an Kursu'nda 2000 tarihinden itibaren aşere-takrîb kırâat kursu düzenlenmiştir. Buradan günümüze kadar 108 kursiyer kırâat eğitiminden mezun olmuştur. Bu kursta İsmail Bayrı (Kesikbacak)'dan kırâat okumuş olan Mikdat Temiztürk (ö. 2021) ve daha sonra Osman Aydın, Bahattin Çörek, Fatih Saçık ve Tevfik Yavuz hocalar tarafından Mısır tarîki aşere-takrîb kırâat dersleri verilmektedir.⁶²⁹ Bu kurslar halen Haseki Reîsülkurrâ Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi gözetim ve denetiminde eğitimlerine devam etmektedir.

İstanbul İl Müftülüğü Fatih ilçesi Edirnekapı Mihrimah Camii'nde 2011 yılından itibaren kırâat kursu düzenlenmiştir. Bu kursta İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nde beşinci dönem kırâat okumuş olan Ali Şahin daha sonra da İshak Danış, Adnan Köseoğlu, Semih Işık, Fatih Akpınar, İstanbul tarîki aşere-takrîb kırâat dersleri vermektedir. Bu kurslar halen Haseki Reîsülkurrâ Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi gözetim ve denetiminde

⁶²⁷ Yaşar Akaslan, "Cumhuriyet'ten Günümüze Türkiye'de Aşere-Takrîb-Tayyibe Eğitimi (Ankara Örneği)", *Asos Uluslararası Din Bilimleri Kongresi* (Alanya-Antalya: 18-20 Nisan 20019), 160, 161.

⁶²⁸ Ali Ferşadefendioğlu, "İstanbul Üsküdar Çengelköy Yıldırım Beyazıt Camii Kerime Hatun Aşere-Takrîb Kırâat Eğitimi" (Abdulhekîm Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 23.01.2021, g.s. 14:08).

⁶²⁹ Bahattin Çörek, "İstanbul İl Müftülüğü Fatih İlçesi Dülgerzade Kur'an Kursu'nda Aşere-Takrîb Kırâat Eğitimi" (Abdulhekîm Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 22.01.2021, g.s. 19:20).

eğitimlerine devam etmektedir. İstanbul İl Müftülüğü'nce düzenlenen aşere-takrîb kurslarından günümüze kadar toplamda 212 personel başarılı olarak mezun olmuştur.⁶³⁰

Eskişehir İl Müftülüğü bünyesinde, Aşikkutlu'dan kırâat eğitimi almış olan Mehmet Sarıcaoğlu (ö. 1997) ve onun talebesi Yaşar Tekelioğlu tarafından 1993 tarihinden itibaren aşere-takrîb kırâat eğitimine başlanmış ve ilk mezunlarını 1995 yılında vermiştir.⁶³¹ Buradan günümüze kadar 61 personel kırâat eğitiminden mezun olmuştur.⁶³² Yaşar Tekelioğlu, halen bu kursta Mısır tarîki aşere-takrîb kırâat dersleri vermektedir.

Konya İl Müftülüğü bünyesinde, Mahmut Sarıcaoğlu'ndan (ö. 2012) Mısır tarîki aşere-takrîb kırâat eğitimi almış olan Mithat Aça tarafından 2005 yılından itibaren kırâat eğitim-öğretimine başlanmış ve 2008 yılında bu kurstan 10 kişi mezun olmuştur. Daha sonra Mithat Aça'dan icâzet almış olan Ünver Güngör tarafından, Konya Ali Efendi Dârulurrâsı'nda Mısır tarîki aşere-takrîb ilmi kırâat dersleri verilmeye başlanmış ve 2019 yılında bu kurstan 12 kişi mezun olmuştur.⁶³³ Konya Ali Efendi Dârulkurrâsı'nda Mısır Tarîki aşere-takrîb kırâat dersleri, Güngör tarafından halen verilmeye devam etmektedir.

Kayseri İl Müftülüğü bünyesinde, 1974 yılında DİB'nin Ankara'da açtığı kırâat kursunda Aşikkutlu'dan kırâat eğitimi almış olan M. Kemal Atik tarafından 2013 tarihinden itibaren aşere-takrîb kırâat eğitimine başlanmıştır. Buradaki kırâat kursundan 2016 yılında ilk mezunlar verilmiş ve günümüze kadar 23 kursiyer bu kurslardan mezun olmuştur.⁶³⁴ Mısır tarîki aşere-takrîb kırâat eğitim-öğretimi verilen bu kurs, 2021 tarihinden itibaren Kayseri Dini Yüksek İhtisas Merkezi denetiminde kırâat eğitim-öğretime devam ettirmektedir.

Düzce İl Müftülüğü bünyesinde, İstanbul Haseki Eğitim Merkezinde Abdurrahman Gürses'ten kırâat eğitimi alarak üçüncü dönem mezunu olan Mehmet Sönmezoğlu, İbrahim Dayıoğlu, 2010 tarihinden itibaren aşere-takrîb kırâat eğitimi vermeye başlamıştır. İlk mezunlarını 2014 yılında veren bu kurstan günümüze kadar 27 kursiyer İstanbul tarîki

⁶³⁰ DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 12.08.2021 tarih ve 1540046 sayılı yazısı.

⁶³¹ Yaşar Tekeli, "Aşere-Takrîb Kırâat Eğitimi" (Abdulhekim Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 22.01.2021, g.s. 15:10).

⁶³² DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 12.08.2021 tarih ve 1540046 sayılı yazısı.

⁶³³ Ünver Güngör, "Konya İl Müftülüğü Aşere-Takrîb Kırâat Eğitimi" (Abdulhekim Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 22.01.2021, g.s. 18:45).

⁶³⁴ M. Kemal Atik, "Kayseri İl Müftülüğü Aşere-Takrîb Kırâat Eğitimi" (Abdulhekim Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 22.01.2021, g.s. 21:30).

kırâat eğitimi almıştır. Halen Mehmet Sönmezoğlu ve İbrahim Dayıoğlu, Düzce ilinde özel olarak aşere-takrîb kırâat eğitimi vermeye devam etmektedir.⁶³⁵

Sakarya Akyazı ilçe Müftülüğü bünyesinde Akyazı Kırâat Eğitim Merkezi'nde, Aşıkkutlu'dan kırâat eğitimi almış olan Hüseyin Harputoğlu (ö. 2020) ve Adem Saruhan, Nurullah Dindar ve Nurullah Tımar tarafından 2001 tarihinden itibaren Mısır tarîki aşere-takrîb kırâat eğitimi verilmeye başlanmıştır. Bu kurslardan şimdiye kadar 21 kursiyer mezun olmuştur. Adem Saruhan halen Sakarya'da aynı zamanda özel olarak da aşere-takrîb kırâat eğitimi dersleri vermektedir.⁶³⁶

Kocaeli İl Müftülüğü'ne bağlı olarak İstanbul Haseki Eğitim Merkezinde Abdurrahman Gürses'ten kırâat eğitimi alarak ikinci dönem mezunu olan Müşir Yalçın tarafından 2012 tarihinden itibaren İstanbul tarîki aşere-takrîb eğitimi verilmiştir. Burada düzenlenen kurslardan 9 personel başarılı olup belge almıştır. Yine Yalçın, özel statüde de 24 kişiye kırâat okutarak icazet vermiştir.⁶³⁷

Nevşehir İl Müftülüğü'ne bağlı olarak, İstanbul Haseki Eğitim Merkezinde Aşıkkutlu'dan birinci dönem kırâat eğitimi mezunu İbrahim Tanrıkulu'dan kırâat eğitimi alan Fatih Aydın tarafından 2009 tarihinden itibaren⁶³⁸ Mısır tarîki aşere-takrîb eğitimi verilmeye başlanmıştır. Buradaki kurstan bugüne kadar 16 kursiyer mezun olmuştur. Ayrıca bir kişi de daha sonra dışarıdan okuyanlar için katılan sınava katılarak başarılı olmuştur.

Kırâat ilminin önde gelen şahsiyetlerinden İbnü'l- Cezerî (ö. 833/1429)'nin Osmanlı diyarına gelip bu ilmin bu topraklarda kök salmasına öncülük ettiği Bursa'da, İl Müftülüğü bünyesinde 2015 tarihinden itibaren aşere-takrîb kırâat eğitimi verilmeye başlanmıştır. Bu kursta Mısır tarîki kırâat eğitimi, Sadık Uysal ve Ali Keleş; İstanbul tarîki ise Musa Coşkun tarafından verilmiştir. Bu kurslardan 43 kişi mezun olmuştur.⁶³⁹

⁶³⁵ Mehmet Sönmezoğlu, "Düzce İl Müftülüğü Aşere-Takrîb Kırâat Eğitimi" (Abdulhekim Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 22.01.2021, g.s. 22:00).

⁶³⁶ Adem Saruhan, "Sakarya İl Müftülüğü Aşere-Takrîb Kırâat Eğitimi" (Abdulhekim Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 22.01.2021, g.s. 22:10).

⁶³⁷ Müşir Yalçın, resmi olmayan kurslarda da altı kişiye aşere kırâatı okutmuştur. (Abdulhekim Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 07.08.2019, g.s. 14:17).

⁶³⁸ Fatih Aydın, resmi kurs dışında ilk olarak 2002-2009 yılları arasında Konya'da daha sonra da Nevşehir'de resmi olmayan statüde yaklaşık altmış kişiye aşere-takrîb eğitimi vermiştir.

⁶³⁹ Ali Keleş, "Bursa İl Müftülüğü Aşere-Takrîb Kırâat Eğitimi" (Abdulhekim Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 23.01.2021, g.s. 12:46).

İzmir İl Müftülüğü uhdesinde Şevket Kurt'tan kırâat eğitimi almış olan Selim Menteşeli tarafından 2015 yılından itibaren İstanbul tarîki aşere-takrîb eğitim-öğretimi verilmektedir. Bu kurstan şimdiye kadar 9 kişi kırâat eğitimi alarak mezun olmuştur. Selim Menteşeli İzmir Hisar Camii'nde aynı zamanda özel olarak da aşere-takrîb kırâat eğitimi dersleri vermektedir ⁶⁴⁰ İzmir İl Müftülüğü bünyesinde Mısır tarîki aşere-takrîb kırâat eğitim-öğretimi verilen kurs, 2016 tarihinden itibaren İzmir Dini Yüksek İhtisas Merkezi denetiminde kırâat eğitim-öğretimine devam etmektedir.

Adana İl Müftülüğü bünyesinde, İstanbul Haseki Eğitim Merkezi sekizinci dönem kırâat mezunlarından Ömer Altundağ ve Erbil Ünüvar tarafından 2017 tarihinden itibaren İstanbul tarîki aşere-takrîb kırâat eğitim-öğretimi verilmeye başlanmış ve bu kurstan 2021 yılında 5 kursiyer icâzet ve belge alarak mezun olmuştur. ⁶⁴¹

3.1.4. İlahiyat ve İslami İlimler Fakülteleri Bünyesinde Kırâat Eğitim-Öğretimi

Türkiye'de üniversiteler bünyesinde de aşere-takrîb kırâat eğitim-öğretimi yapılmaktadır. Üniversitelerdeki (ilahiyat/İslami ilimler fakülteleri) kırâat eğitim/öğretimi daha çok lisansüstü eğitim ve teoriye yönelik bir eğitim olarak değerlendirilebiliriz. Zira yüksek lisans ve doktora eğitiminde kırâat alanında yapılan çalışmalar kırâat imamlarının kırâatı, râvîlerin rivâyetlerinin karşılaştırması veya kırâat farklılıklarının tefsire etkisi ya da kırâat tarihi vb. konularla ilgilidir. Çünkü pratiğe yönelik eğitim; DİB veya çeşitli dernek-vakıf bünyesinde, alaylı diye tabir edebileceğimiz daha çok usûl ve ferş-i hurûftaki kırâat farklılıklarını hocalarından almış oldukları salt bir okuma ile kırâatın neden ve niçinlerini irdelemekten aynı şekilde aktarım biçiminde bir eğitim/öğretim olarak verilmektedir. (Ancak DİB bünyesinde Dini Yüksek İhtisas ve eğitim merkezlerinde hem kırâat ve hem de ihtisas bölümündeki farklı hocaların yanı sıra üniversitelerdeki kırâat alanıyla ilgili akedemisyenlerden oluşan birden çok hocalarla yapılan kırâat eğitim-öğretim farklı imkânlarla sahip olduğu için burada istisna tutulmalıdır.) Bu eğitimde şifahî aktarım verilmekte ancak kitabiyat eğitim-öğretimi eksik kalmaktadır. İşte kırâatın şifahî bölümünün kitabiyat ile desteklenmemesinden kaynaklanan eksiklik bir nebze de olsa üniversitelerde lisansüstünde verilen eğitimle

⁶⁴⁰ Selim Menteşeli, "İzmir İl Müftülüğü Aşere-Takrîb Kırâat Eğitimi" (Abdulhekîm Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 22.01.2021, g.s. 22:30).

⁶⁴¹ Ömer Altundağ, "Adana İl Müftülüğü Aşere-Takrîb Kırâat Eğitimi" (Abdulhekîm Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 22.01.2021, g.s. 18:25).

giderilmektedir. Fakat kırâat pratik eğitimi alanların çok az bir kısmı bu teori eğitimini de alıp ikisini birleştirme imkânına sahip olabilmektedir. Çünkü kırâat eğitimini alanların büyük bir kısmı lisans düzeyinde bir eğitim mezunu olmadığı gibi, lisans mezunu olanların da büyük bir kısmı ales, dil vb. şartları taşımamaktadır.

Kırâat ilmi akademik yönüyle ilahiyat/İslami ilimler fakülteleri bünyesinde daha çok kitabiyat yönüyle ele alınmaktadır. Bu çalışmaları başlıca; kırâat ilmi ile ilgili biyografi, hüccet, kırâat tarihi, yedi harf meselesi, kırâat imam ve râvîlerinin hayatı ve kırâatları, usûl ve ferş-i hurûftaki farklılıklar şeklinde sıralayabiliriz. Diğer yandan bu çalışmaları kırâat-mushaf ve kırâatın tefsir-Arap dilbilimi- fıkıh-kelam ilişkisi, oryantalislerin kırâate yaklaşımı gibi konu başlıklarını ele alan kitap, doktora ve yüksek lisans tezleri, makale, tebliğ vb. şeklinde görmek mümkündür.⁶⁴²

Kırâat alanında yapılan çalışmalar ilahiyat/İslami ilimler fakülteleri sayılarının artmasıyla birlikte doğru orantılı olarak artış göstermektedir. Ayrıca bu fakültelerde tefsir anabilim dalının bir alt birimi olarak eğitim-öğretim veren Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Anabilim Dalı'nın müstakil bir anabilim dalı haline gelmesi de kırâat alanında yapılan ilmi çalışmalardaki artışta etkili olduğu söylenebilir.

Türkiye'de son dönemlerde üniversiteler bünyesinde kırâat ile ilgili uygulama ve araştırma merkezleri de kurulmaktadır. Marmara Üniversitesi Kırâat İlmi Eğitimi Uygulama ve Araştırma Merkezi⁶⁴³ ve Bingöl Üniversitesi Kırâat İlmi Enstitüsü⁶⁴⁴ ayrıca Bingöl Üniversitesi Kırâat İlmi Eğitimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, kırâat ilmi ile ilgili eğitim - öğretim çalışmalarının yanı sıra çeşitli programlarla, ulusal/uluslararası kurum ve kuruluşlarla işbirliği içerisinde faaliyette bulunmaktadır. Yine Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Kur'an-ı Kerim Çalışmaları ve Kırâat İlmi Uygulama ve Araştırma

⁶⁴² Bu konuda yapılan çalışmalarla ilgili bk: M. Kemal Atik, Tefsir ve Kırâat İlimine Dair Yazma Eserler Bibliyografyası", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1983), 313-350; Abdurrahman Çetin, "Kıraat ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 309-318; Murat Sülün - Muhammed Abay, "Kıraat Bibliyografyası", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV (Kıraat İlmi ve Problemleri) Tartışmalı İlmi Toplantı 13-14 Ekim 2001*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2002) 4/477-540; Fatih Cankurt, "Kıraat İlminin Türkiye'deki Seyri" (Kıraat Bibliyografyası), *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/4 (2018), 55-118.

⁶⁴³ Marmara Üniversitesi Kıraat İlmi Uygulama ve Araştırma Merkezi (MAKAM); Kamu ve özel sektöre bağlı kurum ve kişiler için kırâat ilmi ile ilgili alanlarda ulusal/uluslararası düzeyde eğitim programları, kurslar, seminerler ve konferanslar düzenlemenin yanı sıra kırâat alanıyla ilgili ulusal/uluslararası kurum kuruluşlarla işbirliği çerisinde bulunmak ve alanda yapılan çalışmaları takip etmek, kırâat alanıyla ilgili bilimsel yayınlarda bulunmak ya da hazırlanacak yayınlara akademik destek vermeyi faaliyet alanı olarak belirlemiştir. Bk. Marmara Üniversitesi, Kıraat İlmi Uygulama ve Araştırma Merkezi (MAKAM), <https://www.marmara.edu.tr/arastirma/arastirma-ve-uygulama-merkezleri/kiraat-ilmi-egitimi-uygulama-ve-arastirma-merkezi-makam/> s.e.t: 05.07.2019.

⁶⁴⁴ Bingöl Üniversitesi Kıraat İlmi Enstitüsü 2019 yılında kurulmuştur.

Merkezi ile Trabzon Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim Araştırmaları ve Kırâat İlmi Enstitüsü'nün kurulması da kırâat ilminin akademik camiadaki açılımları arasında zikredilmelidir.

İlahiyat ve İslami ilimler fakülteleri bünyesinde, teori kırâat eğitimi yanında kırâatın usûl ve ferş-i hurûftaki farklılıkları ile birlikte aşere-takrîb eğitimi almış bazı hocalar bireysel olarak, kırâat ilminin uygulama eğitim-öğretimini vermektedir. Bu şekilde Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde üç yıldan bu yana aşere eğitim-öğretimi verilmektedir.⁶⁴⁵ Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi⁶⁴⁶ de aşere-takrîb kırâat eğitim-öğretimini aynı şekilde sürdürmektedir. Bingöl Üniversitesi Kırâat İlmi Enstitüsü'nde İsmail Kaya tarafından, aşere-takrîb kırâat eğitimi verilmektedir.

3.2. Resmî Olmayan (Özel Okutulan) Kırâat Eğitim-Öğretimi

Türkiye'de aşere-takrîb kırâat eğitim-öğretimi, resmî olmayan özel yapıda da -DİB aşere/takrîb eğitimi resmî onayı alınmadan kırâat eğitim verilen yerler olup, bunların yasal olmadığı anlamında kullanılmaksızın mezun olanların icâzet aldıktan sonra dışarıdan sınava girerek Başkanlık'tan belge alabildiği yerler- verilmektedir. Aslında geçmişten günümüze kırâat ilmi tedrisatı bu ilmi okuyan hocalar tarafından hep devam ettirilmiştir. Bazen kişisel gayretlerle özel mekânlarda vakıf/dernek çatısı altında kırâat ilmi tedrisatı yapılarak bu birikimin günümüze kadar intikali sağlanmıştır. Türkiye'de günümüzde de aynı çaba ve anlayışla kırâat eğitimi verilen yerler bulunmaktadır. Bu çalışmamızda ulaşabildiğimiz özel yapıda olan kırâat mekânları ile burada verilen aşere-takrîb eğitiminin tarîk ve mesleklerini şöyle sıralayabiliriz.

İstanbul Haseki Eğitim Merkezinde Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'dan kırâat eğitimi alarak birinci dönem mezunu olan İbrahim Tanrıkulu, 1996 tarihinden itibaren İstanbul Gözcübaba Kur'ân Kursu'nda aşere-takrîb kırâat eğitimi vermeye başlamıştır. İbrahim Tanrıkulu ayrıca bayanlardan da bir gruba aşere- takrîb eğitimi vermiştir.⁶⁴⁷

İstanbul Üsküdar Çengelköy Yıldırım Beyazıt Camii Kerime Hatun Aşere-Takrîb Kursu'nda İstanbul ve Mısır Tarîki kırâat icâzetli Mustafa Demirkan ile Zeki Kaşıkçı özel

⁶⁴⁵ Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde Murat Akkuş tarafından bireysel olarak aşere-takrîb kursuna katılanlara teori ve pratik olarak üç yılda aşere kırâat eğitimi verilmiştir. Akkuş, 2020 yılında, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Anabilim Dalı'na öğretim üyesi olarak atanmıştır.

⁶⁴⁶ Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde bu eğitim Naci Demirci tarafından yürütülmektedir.

⁶⁴⁷ İbrahim Tanrıkulu, "İstanbul Maltepe Gözcübaba Kur'ân Kursu'nda Aşere-Takrîb Kırâat Eğitimi" (Abdulhekim Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 10.01.2021, g.s. 22:30).

statüde de aşere-takrîb kırâat eğitimi vermektedir. Bu kurstan 5 kişi kırâat eğitimi almıştır.⁶⁴⁸

İstanbul Başakşehir’de Dârulkurrâ Vakfı’nda, İstanbul Haseki Eğitim Merkezi’nde beşinci dönem İstanbul tarîki kırâat okumuş olan Ali Şahin ve kendisinden kırâat icazeti almış olan Fatih Akpınar, Enes Öztürk, İsrail Kiracı, Semih Işık, Muhammed Karaman, Burak Parim, Ahmet Esentürk, Murat Tosun, Ömer Hamlacı (Erenler Vakfı bünyesinde) tarafından İstanbul tarîki aşere-takrîb kırâat dersleri verilmektedir. Buradan günümüze kadar 177 kursiyer kırâat eğitiminden mezun olmuştur. Ayrıca “Uluslararası İmam Hatip” bünyesinde de Ali Şahin tarafından yabancı öğrencilere kırâat eğitimi verilmeye devam edilmektedir.⁶⁴⁹

İstanbul Fatih İlçesi Süleymaniye Aziziye Vakfı’nda Mehmet Sevinç, Hasan Kara tarafından İstanbul tarîki aşere-takrîb kırâat dersleri verilmektedir. Bu kurslardan 2008 yılından itibaren günümüze kadar 46 kursiyer kırâat eğitiminden mezun olmuştur. Halen bu kurslar, Sultan Ahmet Sıbyan Mektebi’nde devam etmektedir.⁶⁵⁰

İsmail Hakkı Bayrı’dan (Kesikbacak) (ö. 1972) kırâat okumuş olan Musa Emrikçi, tarafından İstanbul Sancaktepe’de Mısır tarîki aşere-takrîb kırâat dersleri verilmektedir. Bu kurslardan 2000 yılından itibaren günümüze kadar birçok kursiyer kırâat eğitiminden mezun olmuştur.

İstanbul Fatih ilçesi Çarşamba’da İsmail Ağa Kur’ân Kursu’nda Cuma Öztürk, Kemal Ayaydın, Mithat Damar, Mustafa Ustaosmanoğlu İstanbul Tarîki; Muhammet Masum Vanlıoğlu, Alaattin Başak, Ali Rıza Başak, Hüseyin İmamoğlu, Muhammet Masum Özçelik, Hüseyin Taşdemir tarafından Mısır Tarîki aşere-takrîb kırâat dersleri verilmektedir. Bu kurslardan 2011 yılından itibaren günümüze kadar 11 kursiyer kırâat eğitiminden mezun olmuştur. Halen bu kursta beş öğrenci aşere eğitime devam etmektedir.⁶⁵¹

⁶⁴⁸ Mustafa Demirkan, “İstanbul Üsküdar Çengelköy Yıldırım Beyazıt Camii Kerime Hatun *Aşere-Takrîb Kırâat Eğitimi*” (Abdulhekim Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 23.01.2021, g.s. 13:45).

⁶⁴⁹ Ali Şahin, “İstanbul Başakşehir Daru’l-Kurra Vakfı’nda *Aşere-Takrîb Kırâat Eğitimi*” (Abdulhekim Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 10.01.2021, g.s. 17:10).

⁶⁵⁰ Hasan Kara, “İstanbul Sultan Ahmet Sıbyan Mektebi *Aşere-Takrîb Kırâat Eğitimi*” (Abdulhekim Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 17.01.2021, g.s. 21:30).

⁶⁵¹ Muhammed Masum Vanlıoğlu, “İstanbul Fatih ilçesi Çarşamba’da İsmail Ağa Kur’ân Kursu’nda *Aşere-Takrîb Kırâat Eğitimi*” (Abdulhekim Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 10.01.2021, g.s. 16:15).

İstanbul Bayrampaşa Kocatepe Camii Kur'ân Kursu (İlkseç Vakfı) 'nda Hüseyin Harputoğlu'ndan aşere takrîb icazetli Muhammed Nurullah Dindar ve Erhan Erpik tarafından Mısır tarîki aşere-takrîb kırâat dersleri verilmektedir. Bu kurslardan 2017 yılından itibaren günümüze kadar 11 kursiyer kırâat eğitiminden mezun olmuştur.⁶⁵²

Ankara Beşevler'de düzenlen kursta Safvan Çakıroğlu'ndan aşere-takrîb kırâat icazeti almış Erdal Güntay tarafından Mısır tarîki kırâat eğitim-öğretimi yapılmaktadır. Bu kurslardan 2014-2017 yılları arasında 3 kursiyer kırâat eğitiminden mezun olmuştur. Yine Safvan Çakıroğlu'ndan kırâat icâzeti almış Abdulkadir Şehitoğlu 2013-2017 yılları arasında Mısır tarîki kırâat eğitim-öğretimi vererek 10 kişi mezun etmiştir. Ayrıca Safvan Çakıroğlu'ndan aşere-takrîb kırâat icazeti almış olanlardan Ekrem Aygün tarafından Ankara Keçiören Esertepe Sultan Mahmud Vakfı'nda 2017 yılından itibaren, Fikret Cömert tarafından Ankara Ufuktepe Abdurrahman Gürses Kur'ân Kursu'nda 2018 yılından itibaren Mısır tarîki kırâat eğitim-öğretimi yapılmaktadır. İbrahim Tanrıkulu'dan aşere-takrîb kırâat icazeti almış Mehmet Satan da Ankara Altındağ'da 2018 yılından itibaren Mısır tarîki kırâat eğitimi vermektedir.⁶⁵³

Kocaeli Dini Yüksek İhtisas Merkezi Eğitim Görevlisi Abdullah Boz tarafından söz konusu yerde 2017 tarihinden itibaren İstanbul tarîki aşere-takrîb eğitimi verilmektedir. Burada düzenlenen kurslara halen 5 kişi⁶⁵⁴ aşere-takrîb eğitimine devam etmektedir.

Trabzon Of ilçesi Zehra Hatun Kur'ân Kursu'nda Nurullah Dindar'dan aşere-takrîb kırâat icazeti almış Bünyamin Çelikkanat ve Yusuf Haşıl tarafından Mısır tarîki kırâat eğitim-öğretimi yapılmaktadır. Bu kurslardan 2013 yılından itibaren günümüze kadar 9 kursiyer⁶⁵⁵ kırâat eğitiminden mezun olmuştur.

İbrahim Tanrıkulu'dan aşere-takrîb kırâat icazeti almış Celil Yorgun tarafından Trabzon Ortahisar İlçesi Kurrâ Hafız İbrahim Tanrıkulu Kur'ân Kursu'nda Mısır tarîki

⁶⁵² Muhammed Nurullah Dindar, "İstanbul Bayrampaşa Kocatepe Camii Kur'ân Kursu (İlkseç Vakfı) *Aşere-Takrîb Kırâat Eğitimi*" (Abdulhekim Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 23.01.2021, g.s. 17:05).

⁶⁵³ Yaşar Akaslan, "Cumhûriyetten Günümüze Türkiye'de 'Aşere-Takrîb-Tayyibe Eğitimi (Ankara Örneği)", 161, 162.

⁶⁵⁴ Abdullah Boz, DİB Tekirdağ Eğitim Merkezi'nde Eğitim Görevlisi olarak görev yaptığı dönemde 2014 yılında 4 (dört) kişiye aşere eğitimi sonunda icâzet vermiştir. Abdullah Boz, "Kocaeli Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nde *Aşere-Takrîb Kırâat Eğitimi*" (Abdulhekim Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 10.01.2021, g.s. 21:20).

⁶⁵⁵ Bünyamin Çelikkanat, "Trabzon Of ilçesi Zehra Hatun Kur'ân Kursu *Aşere-Takrîb Kırâat Eğitimi*" (Abdulhekim Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 23.01.2021, g.s. 16:00).

kırâat eğitim-öğretimi yapılmaktadır. Bu kurslardan 2013 yılından itibaren günümüze kadar bir kursiyer⁶⁵⁶ kırâat eğitiminden mezun olmuştur.

İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nden yedinci dönem İstanbul tarîki kırâat okumuş Mustafa Tipi tarafından İzmir Kestanepazarı Kur'ân Kursu'nda, İstanbul tarîki aşere-takrîb eğitimi verilmiş ve 2010 tarihinde bu kursu bitiren 5 kişi⁶⁵⁷ için icâzet merasimi düzenlenmiştir.

Ayrıca Konya ilinde de Hacıveyiszade İmam Hatibi Mehmet Çaba, Mithat Aça Mısır Tarîki kırâat eğitimi vermeye devam etmektedir.

3.3. Ülkemizde Kırâat Eğitim-Öğretimi İçin Kursiyerlerde Aranılan Şartlar

Türkiye'de aşere-takrîb kırâat eğitim-öğretimi alabilme yeterliliği için aranan şartlar, başvuru kuruma göre farklılık arz etmektedir. Resmî kurumlar bünyesinde düzenlenen kırâat kursları için şartlar; daha bariz ve net iken, özel/informel olan kurumlarda düzenlenen kurslarda ise daha serbesttir. Bu farklılığın nedeninin, kırâat eğitim-öğretiminin veriliş amacından kaynaklandığı söylenebilir. Örneğin DİB bünyesinde açılan kırâat kurslarına alınacak kişilerde aranılan şartlar, bir hizmet kurumu olan Başkanlığın personel ihtiyacı göz önünde bulundurularak belirlenmektedir. Üniversitelerde verilen kırâat eğitim-öğretimi ise daha çok inceleme, araştırmaya dayalı akademik bir yapıdadır. Resmî olmayan kurslarda ise kırâat ilmini alan kişinin ders vererek aldığı bilgileri unutmama isteği, aldıklarını başkalarına aktarma arzusu ve kırâat ilminin daha yaygın hale getirilmesinin amaçlanması şeklinde özetlenebilir. Burada belirtilen amaçlar her bir grup için söz konusu olsa da öncelik sırasında farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. İşte kırâat eğitim-öğretimi için belirlenen öncelik sırasındaki bu durum, kursiyerlerde aranılan şartlardaki farklılığın sebebini oluşturmaktadır. Bu bulguyu tarihi seyir içerisinde Türkiye'de açılan kırâat kurslarına alınacak kişilerde aranılan şartlarda görebiliriz.

Diyanet İşleri Başkanlığı, 17.11.1973 tarih ve 4778 sayılı genelge ile Ankara'da açılacak kırâat ihtisas kursunun on iki ay süreli olacağını bu kursa mülakatla kursiyer seçimi yapılacağını duyurduğu kursa katılım için:

a) Diyanet İşleri Başkanlığı ya da Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde çalışıyor olmak,

⁶⁵⁶ Celil Yorgun, "Trabzon Ortahisar İlçesi Kurra Hafız İbrahim Tanrıkulu Kur'ân Kursu *Aşere-Takrîb Kırâat Eğitimi*" (Abdulhekîm Ağırbaş, Telefon görüşmesi, 23.01.2021, g.s. 16:55)

⁶⁵⁷ Bk. Balkan Günlüğü, İcâzet Alan 5 Hafızımız, Kurralar Silsilesine Katıldı, <https://balkangunlugu.com.tr/2010/01/cazet-alan-5-hafzmmz-kurralar-silsilesine-katld/> s.e.t: 23.01.2021.

- b) Dini yükseköğrenim mezunu olmak,
- c) Hafız olmak,
- d) Tecvid ve tashih-i hurufu iyi olmak,
- e) Edâ ve sadâ yönüyle yeterli olmak,
- f) Kırâat kitaplarını anlayabilecek seviyede Arapça bilgisine vakıf olmak,
- g) 45 yaşından büyük olmamak.⁶⁵⁸

şartlarını aramaktadır. Bu şartların, DİB tarafından eğitim merkezi ve dini yüksek ihtisas merkezlerinde düzenlenen aşere-takib kırâat kurslarına başvurularda kursiyerlerde aranan şartlar olarak devam ettiği söylenebilir.⁶⁵⁹

Diyanet İşleri Başkanlığı, kanuni çerçevede görevlileri için hizmetiçi eğitim kursları düzenlemektedir.⁶⁶⁰ Başkanlık, Kur’ân-ı Kerim’in okunmasında ve aşere-takrîb kırâat ilminde kurum personelinin bilgi becerilerinin artırılması ve ihtisas sahibi olmalarını temin etmek amacıyla aşere-takrîb hizmet içi eğitim kursları açmaktadır.⁶⁶¹ Bu kurslardan özellikle dini yüksek ihtisas ve eğitim merkezlerinde eğitime alınan kursiyerler, Türkiye’nin tamamından sınava müracaat edenler arasından seçilerek alınabildikleri için hazır bulunuşluk seviyeleri daha iyi durumdadır. Zira ülkemizin genelinden yüzlerce kişi arasından sınavla seçilen yaklaşık yirmi kişi hafızlık, tilâvetteki tecvid, meharic-i huruf, edâ-sada yönü, Arapça bilgisi ve temel İslam bilimlerindeki bilgi düzeyleri yönüyle kırâat eğitim-öğretimine alınmaktadır. Dört yıllık dini yükseköğrenim mezunu olma şartı aranması da kursiyerlerin bilgi düzeylerinin daha iyi seviyede olması ve bu kurstan mezun olanların Başkanlığa bağlı eğitim merkezlerinde Kur’ân-ı Kerim eğitim görevlisi/öğretmen ve daha üst görevlerde istihdam edilebilme amacına yönelik olduğu söylenebilir.

⁶⁵⁸ Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken*, 216, 217.

⁶⁵⁹ DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün 16.11.2018 tarihli, 2019 Yılı İstanbul Haseki Dini Yüksek İhtisas Aşere-Takrib Kursu duyurusunda kursiyerlerde: “Başkanlık teşkilatında kadrolu devlet memuru olmak, askerliğini yapmış olmak, memuriyette adaylığı kaldırılmış olmak, kırk yaşından büyük olmamak, dört yıllık dini yükseköğrenim mezunu olmak, hafız olmak, halen uzun süre ile yurtdışında olmamak, Başkanlıkça düzenlenen ihtisas kursunda kursiyer olmamak, Son üç yılda kınama ve üzeri disiplin cezası almamak.” Şartları aranmaktadır. Bk. DİB, Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, <https://egitimhizmetleri.diyanet.gov.tr/detay/533/a%C5%9Fere-takrib-kursu-duyurusu>, s.e.t. 23.07.2019.

⁶⁶⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunun 214. maddesinden hareketle, personelinin yetiştirmek, verimliliğini artırmak ve daha ileriki görevlere hazırlamak amacıyla görevlileri için yönetmelikler doğrultusunda hizmet içi eğitim kursları düzenlemektedir. 10.07.2019 tarihi itibarıyla, 11.09.2012 tarihli ve 93 sayılı onayla DİB hizmet içi eğitim yönetmeliğine göre bu hizmetlerini yürütmektedir.

⁶⁶¹ DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü (Program Geliştirme Daire Başkanlığı), *Kırâat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı* (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 5-8, 19.

İl müftülükleri bünyesinde düzenlenen kırâat eğitimi kurslarında kursiyerler sadece o ilde görev yapan Kur'ân Kursu Öğreticisi, İmam Hatip, Müezzin-Kayyım olarak hem görev hem de eğitime devam edecek kişiler arasından alınır. Kursu katılacaklarda eğitim mezuniyeti için imam hatip lisesi mezunu olma şartı yeterli olup, ayrıca kursa katılacaklarda yaş şartı da aranmaz. Bu kursa katılanlar sadece kurs saatlerinde görevden muaf olmak kaydı ile hem görev yapma hem de eğitimlerini birlikte sürdürmek zorundadır.⁶⁶² Bu durum görevli istihdamı açısından tasarruf imkânı sağlamakla birlikte cemaatin, cenaze, taziye, düğün, nikâh, hac, umre, öğrenci okutma vb. hizmetlerinde bulunma zorunluluğu nedeniyle kursa katılımcılar açısından derslerde istenilen verimi sağlamada sıkıntıya sebep olabilmektedir.

İlahiyat/İslami ilimler fakültelerinde verilen kırâat eğitimi için bu alanda lisans mezunu olma, ales ve dil gibi şartlar aranmaktadır. Ancak burada verilen kırâat eğitimi daha önce ifade ettiğimiz gibi, belirli konularda ve akademik olarak yapılmakta - fakültelerin Kur'ân-ı Kerim okuma ve kırâat ilmi ile ilgili alanlarda görev yapan bazı hocaların gayretiyle sürdürülen aşere-takrîb eğitimi istisna ettiğimizde- olup klasik aşere-takrîb kırâat eğitimi şeklinde bir eğitim-öğretim yapılmamaktadır.

Kırâat eğitimini özel alanlar için belirli bir sınavdan geçerek yüzlerce kişi arasından seçilme durumu söz konusu değildir. Özel okutulan yerlerde genellikle hafız olanlardan talep olması ve okutacak kişinin onayının olması aşere-takrîb eğitimi için yeterli olabilmektedir.

3.4. Kırâat Eğitim-Öğretiminin Mahiyeti ve Kaynakları

1976 yılına kadar Türkiye'de aşere-takrîb kırâat eğitiminde takip edilen metot, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki sıkıntılardan dolayı kırâat ilminin unutulmamasına yönelik kişisel çabalar şeklindedir. Bu çabaların amacı, kırâat ilminin inkıtaa uğramadan bir sonraki nesle aktarılmasıdır. Bu nedenle omuzlarındaki bu emaneti aktarmak için alanın üstadlarının kendi kişisel becerileriyle belirledikleri metot olarak görmek gerekir. Kurumsal bir yapıya kavuştuktan sonra ise, bu ilmi kaynaklarına inerek ve belirli bir

⁶⁶² İl Müftülükleri bünyesinde düzenlenen kırâat kursları, Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nden onay alınmak suretiyle kursun düzenleneceği il müftülüğü tarafından duyurusu yapılarak kursiyer alımı şeklinde yapılır. İstanbul Müftülüğü'nün 19.10.2015 tarih ve 9108 sayılı yazısı ile aşere-takrîb hizmetiçi eğitim kursu duyurusu için bk: İstanbul İl Müftülüğü, <http://www.istanbulmuftulugu.gov.tr/images/duyurular/asere-takrib-kurslari.pdf> s.e.t: 23.07.2018; Eskişehir İl Müftülüğü aşere-takrîb hizmetiçi eğitim kursu için bkz: <https://eskisehir.diyaret.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&contentid=665> s.e.t: 23.07.2018.

müfredat çerçevesinde verme çalışmalarının olduğu bir süreç şeklinde bir gelişim sergilediği söylenebilir. 1976 ile 2014 yılları arasında ise aşağıda belirtilen müfredat takip edilmiş, bu tarihten sonra da yeni bir anlayışla müfredat genişletilerek aşere takrîb kırâat eğitimi vücûhat çözümlemeden kurtararak bir ilim dalı anlayışıyla verilmeye çalışılmıştır.

3.4.1. Ülkemizde Kırâat Eğitim Müfredat Programı

Türkiye’da 2014 yılına kadar dini yüksek ihtisas /eğitim merkezlerinde kırâat eğitim öğretimine başlanırken ilk önce aşere kırâatı ile ilgili yaklaşık bir ila üç aylık sürede usûl/kavaid ve vücûhat çözümlemeleri dersleri verilmektedir. Usûl dersinde kaynak kitaplarla birlikte daha çok önceden hazırlanmış olan kavaid defterlerinden⁶⁶³ istifade edilmekte, takip edilen kitaplardan da ilgili konular okutulmaktadır. İlk üç aylık bu dönemde *Zübdetü’l-İrfân* ile *Umdetü’l-Hullân fî İzâh-i Zübdetü’l-İrfân*⁶⁶⁴ adlı kitaplar esas alınarak Fâtiha Sûresi ve Bakara Sûresi’nden yaklaşık otuz sayfa aşere vücûhatı yazılıp okutulmaktadır. Yine bu dönemde haftalık dört saat Sarf, iki saat Nahiv olmak üzere toplam altı saat Arapça, iki saat Meharic-i Huruf ve Tashih-i Huruf ile iki saat Dînî Mûsikî dersleri programda yer almaktadır.

İkinci, üçüncü ve dördüncü üçer aylık dönemlerde aynı kaynak eserler takip edilerek haftalık on beş saat aşere kırâatı yazılıp okunmaktadır.⁶⁶⁵ Bu dönemlerde iki saat Meharic-i Huruf ve Tashih-i Huruf dersinde tâlim ve aşır çalışmaları, bir saat Tecvid dersinde ise *Mukaddimetü’l-Cezerî* okunup ezberlenmektedir. Ayrıca ikinci dönemde ikişer saat Sarf ve Nahiv, iki saat Metin Çözümleme; üçüncü dönemde ise iki saat Nahiv, iki saat Metin Çözümleme dersleri ile birlikte iki saat de Dînî Mûsikî dersinde makam çalışmaları programda yer almaktadır.⁶⁶⁶

Dini yüksek ihtisas/eğitim merkezlerinde aşere kırâatı tamamlandıktan sonra Takrîb kırâat eğitim-öğretimine geçilir. 2014 yılına kadar bu yerlerde takip edilen programda, ilk önce takrîb kırâatı ile ilgili usûl/kavaid ve vücûhat çözümlemeleri dersleri verilmekteydi.

⁶⁶³ Kavaid defterleriyle ilgili detaylı bilgi bu bölümün “2.3.3 Kırâat Eğitiminde Kavâid Defterleri ve Takip Edilen Usûl” başlığında verilmiştir. İstanbul Tarîkinde aşere kırâatı tedrisinde Kavâid sonradan ihdas edilmiş olup önceleri *Zübdetü’l-İrfân* ve *Umdetü’l-Hullân* adlı eserler takip edilmiştir.

⁶⁶⁴ Bu eserlerle ilgili detaylı bilgi bu bölümün “2.3.1 Ülkemizde Kırâat Eğitim-Öğretiminde Takip Edilen Kaynaklar” başlığında verilmiştir.

⁶⁶⁵ Bu dönemde kursiyerler bir sonraki gün okuyacakları aşere dersini *Zübdetü’l-İrfân* ve *Umdetü’l-Hullân* adlı eserlerden yararlanarak hazırlar ve ertesi gün sınıfta hocalarına dersi okuyarak yazdıklarını kontrol ettirirler.

⁶⁶⁶ Her bir dönemin 12 haftadan oluştuğu aşere kırâat eğitim-öğretimi dört dönem toplamında; 804 saat Aşere Kırâatı, 96 saat Mehâric-i Hurûf ve Tashih-i Hurûf, 36 saat Tecvid (*Mukaddimetü’l-Cezerî*), 96 saat Dînî Mûsikî ile 216 saat Arapça ve Metin Çözümleme dersleri şeklinde işlenir.

Bu dönemde kavaid defterlerinden istifade edilmekle birlikte, temel kaynak olarak da aşere kırâatında takip edilen kitapların yanı sıra takrîb kırâat eğitimine ilave olarak, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fî Kırâati'l-Erbeate A'sher* ile *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-A'sr* adlı eserler eşliğinde dersler takip edilir. Bu şekilde beşinci üç aylık dönemde takrîb kırâatı üzere Fâtiha Sûresi ve Bakara Sûresi kursiyerlere yazdırılıp okutulur. Ayrıca bu dönemde iki saat Meharic-i Huruf ve Tashih-i Huruf ile iki saat Dînî Mûsikî dersleri programda yer alır.

Aynı kaynak eserler takip edilerek; altıncı dönem haftalık 22 saat, yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu üçer aylık dönemlerde ise haftalık yirmi bir saat aşere kırâatı yazılıp okunmaktadır. Bu dönemlerde iki saat Meharic-i Huruf ve Tashih-i Huruf dersinde tâlim/vücuhatlı aşır çalışmaları, iki saat Dînî Mûsikî dersi yanı sıra bir saat *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-Kırâati'l-A'sr* çözümlenip okunması ve ezberlenmesi şeklinde bir program uygulanarak takrîb kırâatı eğitim-öğretimi devam ettirilir.⁶⁶⁷ Ancak süre yeterli olmadığı için Tayyibe metninin tamamı bitirilememektedir.

Aşere-takrîb kırâat eğitiminde yukarıda verilen müfredat programının iyileştirilmesi ve daha verimli hale getirilmesi amacıyla bu ilmi okuyan ve okutanlarca içerikle ilgili talepler, Başkanlık yetkilerine iletilmiştir. Bu talepler, Başkanlık yetkililerini harekete geçirerek onları çözüm arayaşına sevketmiştir.

DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, kurumun yürüttüğü eğitim hizmetlerinin etkinliğini ve verimliliğini artırmak için Program Geliştirme Dairesi Başkanlığınca hizmet içi kurslarla ilgili program çalışmaları yapmaktadır. Bu çalışmalardan biri de 2014 yılında kırâat alanında uzman akademisyenler, kırâat eğitimi veren hocalar ve Başkanlık yetkililerinin yoğun çalışmaları sonucu hazırladıkları Aşere-Takrîb Eğitim Programı'dır. Bu program; Başkanlıkça ülkemizde aşere-takrîb kırâat eğitiminde oluşan uygulama farklılıklarını azaltmak, eğitim sürecini disipline etmek için hazırlanan ilk program olması özelliğinin yanı sıra kırâat eğitiminde Türkiye genelinde kırâat eğitiminin salt okumaya dayalı bir eğitimden araştırmaya yöneltebilecek özelliği ve kırâat mana ilişkisini de irdeleyen yapısı yönüyle de önemlidir.⁶⁶⁸ Programın içeriği incelendiğinde bu özellik açıkça görülmektedir.

⁶⁶⁷ Takrîb Kırâatı eğitim-öğretiminde her bir dönemin 12 haftadan oluştuğu 5, 6, 7, 8, 9, 10. dönemler toplamında; 1512 saat Takrîb Kırâatı, 144 saat Mehâric-i Hurûf ve Tashih-i Hurûf, 144 saat Dînî Mûsikî ve 36 saat Tayyibe dersleri programda yer alır.

⁶⁶⁸ Programda; aşere kırâatı eğitim-öğretimi dört dönem toplamında: 48 kredili Aşere Usûlü, 96 kredili Kırâat Çözümlmeleri, 648 kredili Aşere Uygulamaları, 96 kredili Kırâat Metinleri, 48 kredili Kur'ân ve Kırâat Tarihi, 36 kredili Tecvid (Mukaddimetü'l-Cezerî), 48 kredili Dini Mûsikî, 192 kredili Arapça (Sarf,

Program, dört dönem ve her bir dönemin on iki haftadan oluştuğu aşere ile yine aynı şekilde altı dönemden oluşan Takrîb olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Haftalık ders kredisi otuz saatten oluşan programda ‘Aşere: 1440; Takrîb: 2160 ve toplamda 3600 kredi vardır. Bu programla birlikte kırâat kursiyeri Kur’ân ve Kırâat tarihi, kırâat imamı ve râvîleri hakkında daha detaylı bilgi elde etmektedir. Kur’ân imlâsı özellikleri, Kur’ân-ı Kerim’i anlama, kırâatların Tefsir- Fıkıh- Hadis- Kelam- Belâgat ilişkisini ve ferş-i hurûfta kelime yapısında meydana gelen değişimlerin sarf yönü ile farklı yapılarını, kırâatların tasnifi, hüccetlendirilmesi, kırâat öğretim metotlarını uygulamalı bir şekilde öğrenerek birçok kazanımlar elde etme imkânına sahip olmaktadır.⁶⁶⁹ Böylece salt okumaya dayalı eğitim-öğretim sisteminden ziyâde araştırmaya ve sorgulamaya dayalı bir metot takip etmiş olur.

3.4.2. Ülkemizde Kırâat Eğitim ve Öğretiminde Takip Edilen Kaynaklar

Türkiye’de uygulanan kırâat eğitimi aşere tarikinde temel kaynak; *Zübdetü’l-İrfân fi Vücûhi’l-Kur’ân/Zübde* ile *Umdetü’l-Hullân fi İzâh-i Zübdeti’l-İrfân/Umde* adlı eserler yer alır. Takrîb tarîki kırâat eğitiminde ise *İthâfu Fudelâi’l-Beşer fi’l-Kırâati’l-Erbeate Aşer /İthâf* ile *en-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr* ve *Tayyibetü’n-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr/Tayyibe* temel kaynak olarak takip edilmektedir. Bu kitapların içeriği ve usûlu hakkında bilgiler kırâat eğitimi alacak olanların istifadesine katkı sağlayacağı düşüncesiyle burada zikredilecektir.

Nahiv), 36 kredili Kur’ân İmlâsı, 96 kredili Kırâat-Anlam (Kırâat-Tefsir, Fıkıh, Hadis, Kelam, Belâgat) ilişkisi, 96 kredili Kur’ân Meâli dersleri yer alır. Takrîb Kırâatı eğitim-öğretiminde her bir dönemin 12 haftadan oluştuğu altı dönem toplamında ise: 48 kredili Takrîb Usûlü 1440 kredili Takrîb Uygulamaları, 144 kredili Tayyibe, 72 kredili Tevcihu’l-Kırâat, 24 kredili Kur’ân’da Vakıf-İbtidâ, 144 kredili Kırâat - Anlam (Kırâat-Tefsir, Fıkıh, Hadis, Kelam, Belâgat) ilişkisi, 144 kredili Kur’ân Meâli, 48 kredili Arapça, 96 kredili Dînî Mûsikî ve 24 kredili Kırâat Öğretim Metotları dersleri müfredat kapsamında yer alır. Detaylı bilgi için bk. DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü (Program Geliştirme Daire Başkanlığı), (2014), *Kırâat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı* (Ankara: DİB Yayınları), s. 9 – 29.⁶⁶⁸ Takrîb Kırâatı eğitim-öğretiminde her bir dönemin 12 haftadan oluştuğu 5, 6, 7, 8, 9, 10. dönemler toplamında; 1524 saat takrîb Kırâatı, 144 saat Meharic-i Huruf ve Tashih-i Huruf, 144 saat Dînî Mûsikî ve 36 saat Tayyibe dersleri programda yer alır.

⁶⁶⁸ Programda; aşere kırâatı eğitim-öğretimi dört dönem toplamında: 48 kredili Aşere Usûlü, 96 kredili Kırâat Çözümlemeleri, 648 kredili Aşere Uygulamaları, 96 kredili Kırâat Metinleri, 48 kredili Kur’ân ve Kırâat Tarihi, 36 kredili Tecvid (Mukaddimetü’l-Cezerî), 48 kredili Dînî Mûsikî, 192 kredili Arapça (Sarf, Nahiv), 36 kredili Kur’ân İmlâsı, 96 kredili Kırâat-Anlam (Kırâat-Tefsir, Fıkıh, Hadis, Kelam, Belâgat) ilişkisi, 96 kredili Kur’ân Meâli dersleri yer alır. Takrîb Kırâatı eğitim-öğretiminde her bir dönemin 12 haftadan oluştuğu altı dönem toplamında ise: 48 kredili Takrîb Usûlü 1440 kredili Takrîb Uygulamaları, 144 kredili Tayyibe, 72 kredili Tevcihu’l-Kırâat, 24 kredili Kur’ân’da Vakıf-İbtidâ, 144 kredili Kırâat - Anlam (Kırâat-Tefsir, Fıkıh, Hadis, Kelam, Belâgat) ilişkisi, 144 kredili Kur’ân Meâli, 48 kredili Arapça, 96 kredili Dînî Mûsikî ve 24 kredili Kırâat Öğretim Metotları dersleri müfredat kapsamında yer alır. Detaylı bilgi için bk. DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü (Program Geliştirme Daire Başkanlığı), *Kırâat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı* (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 9-29.

⁶⁶⁹ DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Kırâat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı*, 6.

3.4.2.1. Temel Kaynaklar

Türkiye’de aşere kırâat eğitiminde Hamid b. Abdulfettah el-Pâluvî’nin *Zübdetü’l-İrfân fî Vücûhi’l-Kur’ân / Zübde* ile Muhammed Emin b. Abdullah b. Salih b. İsmail el-Eyyûbi (ö. 1275/1856) tarafından hazırlanan *Umdetü’l-Hullân fî İzâh-i Zübdetü’l-İrfân/Umde* adlı eserleri hem İstanbul hem de Mısır tarîklerinde başvuru temel kaynakların başında gelir.

Ülkemizde Takrîb Kırâatı eğitiminde ise Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilgani ed-Dimyâdî el-Bennâ (ö. 1117/1705) tarafından hazırlanan, *İthâfu Fudelâi’l-Beşer fî’l-Kırâati’l-Erbe’ate Aşer* adlı eser ile İbnü’l-Cezerî’nin (833/429 *en-Neşr fî’l-Kırâati’l-Aşr* adlı eserini muhtasar hale getirmek için *Takrîbü’n-Neşr fî’l-Kırâati’l Aşr’ı* kaleme alarak daha sonra özellikle takrîb kırâatının bütününe ihtiva eden bu eserlerinin muhtevasını bin onbeş beyitte manzum hale getirdiği *Tayyibetü’n-Neşr fî’l-Kırâati’l-Aşr /Tayyibe* adlı eserleri takip edilmektedir. Bu eserleri kırâat ilmi eğitimi alanların tanınması, içeriği ve usûlü hakkında bilgi sahibi olması için burada başlıklar halinde inceleyeceğiz.

3.4.2.1.1. Zübdetü’l-İrfân fî Vücûhi’l-Kur’ân

Zübdetü’l-İrfân fî Vücûhi’l-Kur’ân, Osmanlı kırâat âlimlerinden Hamid b. Abdulfettah el-Pâluvî tarafından 1173/1760 tarihinde⁶⁷⁰ kaleme alınmış, özellikle kırâat-ı seb’a ve kırâat-ı aşere okuyanların başucu kaynağı olarak müracaat ettiği bir eserdir. Eserin giriş kısmında müellif kendisinden, hocasından ve aldığı eğitimden –kırâat eğitiminde seb’a, aşere ve takrîb silsilesini takip ettiği- bahsettikten sonra bu kitabı yazma gerekçesi ile kırâat ilminin öneminden, kırâat imamları ile râvîleri için kullandığı remizlerden, istiaze ve besmele vecihlerinden bahseder.⁶⁷¹ Daha sonra da Fâtîha Sûresi’nden başlayarak kırâat imamlarının usûl ve ferş-i hurûftaki farklılıklarını kısa ve öz bir şekilde remizlerle ve belirli kalıplarla ele alır. Kitabın içerik ve usûlüne baktığımızda:

⁶⁷⁰ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 164. (Müellif ve eserle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk: Akdemir, *Hâmid b. Abdülfettâh el-Pâluvî Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Eserleri ve Zübdetü’l-İrfân Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki*, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999); Akdemir, “Harput Ulemasından Hâmid b. Abdülfettâh el-Pâluvî ve Zübdetü’l-İrfân Adlı Eseri”, *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Elazığ, (14-16 Mayıs 2015), 437-450; Abdulhamid Pehlivan, “Hamid b. Abdulfettah el-Pâluvî’nin Hayatı, Zübdetü’l-İrfân Adlı Eseri ve Kıraat İlmindeki Yeri”, *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, (Elazığ, 14-16 Mayıs 2015), 59-84.

⁶⁷¹ Pâluvî, *Zübdetü’l-İrfân*, 2-3.

a) Mütevatir kırâatları esas aldığı, on kırâat imamının kırâatını kapsadığını dolayısıyla şaz kırâatları ihtiva etmediğini görmekteyiz.⁶⁷²

b) Âsım kırâatı Hafs rivâyetinin daha yaygın ve kolay olması hasebiyle onun kırâatı merkeze alındığı, diğer kırâatlardaki farklılıkların onunla mukayese edilerek zikredildiği görülmektedir. Yine kırâat farklılığının ilk geçtiği kelime metin kısmında, daha sonra geçtiği yerlerde ise tenbihat kısmında belirttiğini ve ayrıca kırat vecihlerinin edâ ve tilâvetinde vakıf-ibtida uygulamasında Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî'nin (ö. 560/1165) sistemini esas aldığı müşahade edilmektedir.⁶⁷³

c) Her sayfada önce usûl ile ilgili konular, sayfa kenarındaki tenbihat kısmında belirli bir sistematik çerçevede değil de kelimenin Kur'ân-ı Kerim'de ilk geçtiği yer esas alınarak verilmiştir. Daha sonraki ayetlerde ise, kelimenin geçtiği yerlerde öğrencinin konuları kavraması ve kırâat ilmine vukûfiyetini sağlamak amacıyla ferş-i hurûfla ilgili cüz cüz olmak üzere birden yirmiye kadar tenbihat kısmında numara verilerek sayfa başı ayetin ilk kelimesi ile sayfa sonu ayetin son kelimesi belirtilmiştir. Bu kısımda ayrıca لا تغفلن veya لا تغفل şeklinde sık sık hatırlatmada bulunularak okuyucunun dikkati de çekilmiştir. Bu numaralandırma işlemi, metin kısmında da her bir cüz için ayrı ayrı olacak şekilde ilgili sayfanın ilk ferş-i hurûfunun üstünde verilmiştir.

d) Bu eserden istifade edebilmek için kelimenin Kur'ân-ı Kerim'de ilk geçtiği yerdeki ferş-i hurûf-u bulmak önemlidir. Müellif tekrara kaçmaması ve eserin muhtasar olması amacıyla aynı hüküm ve izahı içeren kavramları ilk geçtiği yerde izah ettikten sonra ona benzer kelimelerde (كأبصارهم، كموسى، كالهدي) gibi ifadeler kullanmaktadır. Bununla birlikte bazen aynı ifadenin tekrarı olmaması için bu kelimenin -önce geçtiği gibi, az önce geçtiği gibi, şimdi geçtiği gibi- (كأمر قريبا، كأمرانفا) anlamındaki ifadeler kullandığını görmekteyiz.

e) Ferş-i hurûfta ihtilaf konusu olan aynı kelime ilk geçtiği yerde açıklandıktan sonra farklı sûrelerde birkaç tekrarı söz konusu ise o sûrelerin ismi de zikredilmiş bunun dışında her nerede gelirse gelsin anlamında (اين وقعت، حيث وقع، اين جاء، حيث جاء) ifadesiyle genelleme yapılmıştır.⁶⁷⁴

⁶⁷² Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 3.

⁶⁷³ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 3.

⁶⁷⁴ İlgili örnekler için bk: Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 17-18- 20-21-25-30-31-32-33-35-37-40.

f) Müellif *Zübdetü'l-İrfan*'da başta med konusu olmak üzere ihtilaflı kelime Mısır ve İstanbul tarîklerindeki uygulamalara değinmiş⁶⁷⁵; ayrıca İstanbul ve Mısır tarîklerinde birden fazla vecih olması halinde de mukaddem olan⁶⁷⁶ vecih zikredilmiştir.

g) Pâluvî, eserinde yedi kırâat imamı ve râvîlerini eş-Şâtibî'nin *Hirzû'l-Emani*'sindeki remizlerle; diğer üç kırâat imamı ile râvîleri için de Hamdullah b. Hayreddin Efendi'nin *Füyûdu'l-İtkân* adlı eserinde kullandığı remizleri esas aldığını ifade etmektedir.⁶⁷⁷

***Zübdetü'l-İrfan*'da Kırâat İmamları ile Râvîlerin Remizleri:**

Kırâat İmamı	Remzi	Râvî	Remzi	İmam-Râvî Toplu Remzi
1. Nâfi' (ö. 169/785)	ا	Kâlûn (ö. 220/835)	ب	ابج
		Verş (ö. 197/812)	ج	
2. İbn-i Kesîr (ö. 120/737)	د	Bezzî (ö. 250/864)	هـ	دهز
		Kunbül (ö. 291/903)	ز	
3. Ebû Amr (ö. 154/770)	ح	Dûrî (ö. 246/860)	ط	حطى
		Sûsî (ö. 261/874)	ى	
4. İbn Âmir (ö. 118/736)	ك	Hişâm (ö. 245/859)	ل	كلم
		İbn Zekvân (ö. 242/856)	م	
5. 'Âsım (ö. 127/744)	ن	Ebû Bekir eş-Şu'be (ö. 193/808)	ص	نصع
		Hafs (ö. 180/796)	ع	
6. Hamza (ö. 156/772)	ف	Halef (ö. 229/843)	ض	فضق
		Hallâd (ö. 220/835)	ق	
7. Kisâî (ö. 189/804)	ر	Ebu'l-Hâris (ö. 240/854)	س	رست
		Hafs-ı Dûrî (ö. 246/860)	ت	
8. Ebû Ca'fer (ö. 130/747)	جع	'Îsâ b. Verdân (ö. 160/776)	عى	جع عى جم
		Süleymân b. Cemmâz (ö. 170/786)	جم	
9. Ya'kûb (ö. 205/820)	يع	Ruveys (ö. 238/852)	يس	يع يس حه
		Ravh (ö. 234/848)	حه	
10. Halef (ö. 229/843)	خل	İshâk (ö. 286/899)	سح	خل سح سه
		İdrîs el-Haddâd (ö. 292/904)	سه	

⁶⁷⁵ İlgili örnekler için bk: Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 8, 9, 10 metin kısmı.

⁶⁷⁶ İlgili örnekler için bk: Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 7, 8, 21 kenar tenbihat bölümü.

⁶⁷⁷ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 5; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 11; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 165.

h) Müellif, öğrencilerin kırâat eğitiminde bu değerli çalışmadan yararlanmalarıyla birlikte kaynaklara da ulaşmaları ve ilgili uygulamaların - فخذ من افواه المشايخ - bunu alanda mahir kişilerden almanın öneminden de bahsetmektedir.⁶⁷⁸

1) Tezimizde takip ettiğimiz *Zübdetü'l-İrfân* isimli eser, 1312/1894 yılında basımı yapılan baskıdan tıpkı basım olup bu nüshada; sayfa ortasında çerçeve içerisinde nesih hattıyla Pâluvî tarafından yazılan metin bölümü, metin çerçevesiyle diğer çerçeve arasında yine müellif tarafından yazılan tenbihat ve haşiyeler ile zaman zaman Süleyman adlı kişiye ait bazı talikler yer alır. En son çerçeve arasında da Yusuf Efendizâde'nin (ö. 1167/1753) tâlik hattıyla yazılan *el-İtilâf fi Vücuhi'l-İhtilâf* adlı eserinin nüshası bulunur. Yine *Zübdetü'l-İrfân*'ın bitiminden itibaren 150-173. sayfalar arasında idğâm, kırâat imamı Hamza'ya ait vakıf, vasıl durumları ile bazı sûrelerin Mısır tarîki üzere hazırlanmış vücuhatı, sûreteyn beyni ile tekbir vb. konular bulunur. 174. sayfada ise Halefû'l-Âşir kırâatına göre medd-i muttasıl ve munfasılın med ölçüleri, 175-177. sayfalarda on imam, râvî ve tarîklere göre şema halinde med ölçüleri, 177-185 sayfalarda Yusuf Efendizâde'nin Tayyibe tarîkine göre on imamın med ölçülerini ele aldığı *Merâtibü'l-Med* risalesi yer alır. 186-268. sayfalarda da Ahmed er-Rüşdî Efendi'nin *Mürşidü't-Talebe min Tarîki't-Tayyibe* adlı eserinin, öğrencisi Abdurrahman eş-Şumnuvî tarafından bu kitabın son bölümüne ilave edilerek kırâat eğitimine başlayanların istifadesine sunulduğu görülmektedir.⁶⁷⁹

Ülkemizde aşere kırâatına başlayıp vücuhat çözmeye başlayan her öğrenci *Zübdetü'l-İrfân* kitabına günlük çalışmalarında yer verir. Diğer ülkelerden farklı olarak metin ezberlemeden, bu kitabı yanında bulunduran kırâat talebesi genel usul bilgileri ile birlikte aşere kırâatında kırâat imamlarının ve râvîlerin rivâyetlerini infirâd ve indirâc sistemiyle hazırlayabilme yeteneğini elde eder.

3.4.2.1.2. *Umdetü'l-Hullân fi İzâh-i Zübdetü'l-İrfân*

Umdetü'l-Hullân fi İzâh-i Zübdetü'l-İrfân; Muhammed Emin Efendi veya Abdullah Efendizâde olarak daha çok tanınmış olan Muhammed Emin b. Abdullah b. Salih b. İsmail el-Eyyûbi (ö. 1275/1856) tarafından yazılmış bir eserdir. Bu eser, Pâluvî'nin *Zübdetü'l-İrfân* adlı eserinin kırâat alanında uzman kişilerin incelemesinden geçmemesi, kapalı ve problemlili olan konuların izah edilmeden Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye'de basılması üzerine kendisinden bu eserle ilgili şerh yazılması isteği üzerine 1270/1853 yılında yazılan kırâat

⁶⁷⁸ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 3, 4, 7.

⁶⁷⁹ Akdemir, “Harput Ulemasından Hâmid b. Abdülfettâh el-Pâluvî ve *Zübdetü'l-İrfân* Adlı Eseri”, 441, 442.

alanında önemli bir eserdir.⁶⁸⁰ *Umdetü'l-Hullan*'ın giriş kısmında müellif, Pâluvî ve eseri *Zübdetü'l-İrfan*'ı önce över daha sonra esere ilişkin eleştirilerini belirtir, kırâat ilminin öneminden söz eder. Eserin giriş kısmında müellif kendisinden, hocasından ve aldığı eğitimden -hafızlık, kırâat eğitiminde seb'a, aşere ve takrîb silsilesini takip ettiği- bahsederek ardından istiaze ve besmele vecihlerinden sonra da ferş-i hurûfa geçer.

Umdetü'l-Hullan'ın özelliklerine baktığımızda:

a) Kırâat-i seb'a, aşere ve takrîb hakkında bilgiler verir. Bu bilgiden sonra Osmanlı döneminde Nasiruddîn et-Tablâvi'nin talebelerinden Ahmed el-Mesyeri'nin İstanbul'da takip ettiği tarîk olan Teysir'in (İslambol/İstanbul); Ali el-Mansûrî'nin takip ettiği tarîkin de Şâtibiyye/Mısır tarîki olarak adlandırıldığını belirtir ve daha sonra da bu iki tarîk arasındaki kaynak farkı ve usûl farklılığından bahseder. Ayrıca her iki tarîkin de sened zinciri ile silsile halinde İbnü'l-Cezerî'de birleştiğinden bahseder.⁶⁸¹

b) *Umdetü'l-Hullan*'ın en önemli özelliğinden biri de 1750'li yıllarda Osmalı'da kırâat vecihlerinin sıralamasında özellikle takrîb uygulamasındaki med mertebeleri, takdim-te'hîr gibi uygulamalarda takip edilen metottur. Bu metotta İstanbul tarikinde: İtilâf, Ahmet es-Sûfi; Mısır tarîkînde ise Mütkin ve Atâullah Mesleklerine göre kırâat imam ve râvîleri arasındaki farklılıkları ele almasıdır.⁶⁸² Tezimizin birinci bölümünde kırâatlarda tarîklerden sonra mesleklerin oluşumundan bahsettiğimiz kısımda görüleceği üzere; *Zübdetü'l-İrfan*'ın yazıldığı dönemde meslekler yeni yeni teşekkül etmektedir. Bu yüzden Pâluvî'nin eserinde mesleklerle değinilmediği için eserin üzerinde daha sonraları notlar şeklinde çeşitli ilavelerle şerhler düşülmüştür. Abdullah Efendizâde'nin bu durumu tespit ederek *Umdetü'l-Hullan*'da meslek tasarruflarını da esere yansıtmasını; o tarihten itibaren günümüze kadar ülkemizde kırâat eğitim-öğretiminde bu eserin kaynak eser olarak takip edilmesindeki en büyük etken olarak belirtmek gerekir.

c) Muhammed Emin Efendi *Umdetü'l-Hullân* adlı bu eserinde; (م) harfiyle Pâluvî'nin *Zübdetü'l-İrfan*'ındaki metinleri nakletmekte (ش) ile de kendine ait şerh ve açıklamaları belirtmektedir. İlk önce metin kısmında sûrelerdeki ferş-i hurûf ile usûl farklılıkları (م) remziyle *Zübdetü'l-İrfan*'ın, (ش) remziyle de *Umdetü'l-Hullan*'ın ilave/izahlarını verir. Yan taraftaki şerh kısmında ise tarîk ve mesleklerdeki farka değinir. Sûrelerdeki bu farkları

⁶⁸⁰ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 3, 472; Akdemir, *Hâmid b. Abdülfettâh el-Pâluvî Hayatı, İlmî Şahsiyeti, Eserleri ve Zübdetü'l-İrfân Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki*, 54-55.

⁶⁸¹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 4, 5, 6.

⁶⁸² Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 5, 6, 7.

verdikten sonra “Tenbihat” kısmında aynı şekildeki yöntemi devam ettirir, daha sonra da *Zübdetü’l-İrfan*’da tenbihat vb. değinilmeyen kelimeler, vakıf-ibtida bağlamında kelimelerin farklı yerden alınıp alınmaması, resm-i hat ile ilgili kelimelerin yazım tarzı ile Hamza kırâatındaki meselelere de “Tezyîl” kısmında değinir.

d) Tezimizde takip ettiğimiz *Umdetu’l-Hullan*, 1287/1870 yılında Karahisârîzâde Sahhâf Esad Efendi matbaasında basımı yapılan ikinci baskısı olup⁶⁸³ bu nüshada, 36 sayfalık bölümde İdğâm-ı kebir konusu, sonra 12 sayfalık bölümde idğâm ile çeşitlerinin Kur’ân-ı Kerim’e göre dağılımını gösteren dört tane tablo, daha sonra Kerârîs diye adlandırdığı 58 sayfalık bölümde kırâat ilmine yeni başlayanlara kolaylık olması amacıyla dört mesleğe göre bazı ayetlerin vucûh tertibi yer alır. 111. sayfadan 572. sayfaya kadar olan bölümde de *Umdetu’l-Hullan*’ın asıl metni bulunmaktadır. Dolayısıyla elimizdeki kitabın 111. Sayfası, *Umdetu’l-Hullan*’ın birinci sayfası olarak zikredilmektedir. Bu nedenle tezimizde dipnot verilirken, kırâat eğitimimiz dönemindeki uygulamamız da aynı şekilde olduğundan, 111. sayfa birinci sayfa olarak kabul edilerek numaralandırma yapılmıştır. Bu esere Muhammed Masum Vanlıoğlu başkanlığında oluşturulan komisyon tarafından bilgisayar ortamında yeniden yazılmak suretiyle fihrist ilavesi yapılmış ve bu ilmin taliplilerinin hizmetine sunulmuştur.

e) *Umdetu’l-Hullan*’da idğâm⁶⁸⁴, ibdal⁶⁸⁵, medd-i bedel ve ترقیق⁶⁸⁶, nakil ve sekit⁶⁸⁷, شئ kelimesi⁶⁸⁸, ha-i tenis imalesi⁶⁸⁹, امالة عشرة أفعال⁶⁹⁰, imale, işmâm, السفهاء kelimesi, hemzenin hazfi⁶⁹¹, الهمزة المتوسطة⁶⁹², هؤلاء إن vb. kelimeler⁶⁹³, هزوا خاسئين, هزوا kelimesi⁶⁹⁴, idğâm-ı sağır⁶⁹⁵, تسهيل الهمزتين⁶⁹⁶, ihtilas⁶⁹⁷ vb konular *Zübdetü’l-İrfan*’da verilerin vakıf, vasıl durumu ile tarîkler ve meslekler bazında izah edildikten sonra tenbihat kısmına geçilerek cüz cüz ayetler ele alınmaktadır.

⁶⁸³ Akdemir, “Harput Ulemasından Hâmid b. Abdulfettâh el-Pâluvî ve Zübdetü’l-İrfân Adlı Eseri”, 447.

⁶⁸⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 20, 21, 44, 45.

⁶⁸⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 22-24.

⁶⁸⁶ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 24-26.

⁶⁸⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 26-32.

⁶⁸⁸ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 32-36.

⁶⁸⁹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 36-38.

⁶⁹⁰ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 38-40.

⁶⁹¹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 40-42.

⁶⁹² Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 42-44.

⁶⁹³ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 48-50.

⁶⁹⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 56-57.

⁶⁹⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 60-66.

⁶⁹⁶ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 66-68.

⁶⁹⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 76-80.

Takrîb kırâat eğitiminde tarîklerin de devreye girmesiyle aşereden farklı bazı vecihler ortaya çıkmaktadır. Takrîb kırâatında vecihlerin sıralamasında aşere vechi mukaddemlik arz etmesinden dolayı bu eser, ülkemizde aşere ve takrîb eğitim-öğretiminde başucu kitabı olarak kullanılmaya devam etmektedir.

3.4.2.1.3. *İthâfu Fudelâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erbeate Aşer*

İthâfu Fudelâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erbe'ate Aşer veya Müntehe'l-Emânî ve'l-Meserrât fî Ulûmî'l-Kırâât adıyla da bilinen eser, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilgani ed-Dimyâtî el-Bennâ (ö. 1117/1705)⁶⁹⁸ tarafından yazılmış, özellikle takrîb kırâat eğitiminde başvurulmuş önemli bir kaynak kitaptır. Bu kitap, Enes Mühre (انس مهرة) 'nin yaptığı tahkikle kırâat ilmi erbabının hizmetine sunulmuştur. Eserin giriş kısmında ed-Dimyâtî el-Bennâ, kırâat alanında birçok önemli eser yazmış olan İbnü'l- Cezerî, Tayyibe şarihlerinden Nüveyrî, Kastallânî (öl. 923/1517)'nin *Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kırâat* –dört şaz kırâatı de ilave edip ondörtlü sistemi ilk ortaya koyan- gibi eserler olmasına rağmen kendisinden kırâat ilminin kolay takip edilerek öğrenilebilmesi için bir eser hazırlamasını istediklerinden bahseder. Bunun üzerine müellif, dört şaz kırâat imamının da kırâatının yer aldığı bu titiz çalışmayı hazırladığını ve kitaba *İthâfu Fudelâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erbe'ate Aşer* ismini verdiğini belirtir. Giriş bölümünde daha sonra kırâat ilminin tanımı, konusu, dayanağı, faydası, gayesi, kârî, mukrî, Kur'ân, kırâat, Mushaf vb. terimlerin tanımlarını yapar.⁶⁹⁹

Kitabın içerik ve usûlünü incelediğimizde:

a) Mütevatir kırâatlarla birlikte şaz kırâatları ele aldığını, on kırâat imamının kırâatının yanı sıra şaz kırâatlardan İbn Muhaysın (123/740), Yahya el-Yezîdî (202/817), Hasanü'l-Basrî (110/728), el-Â'meş (148/765)'in kırâatlarını esas alarak on dört'lü tasnifi ihtiva ettiğini görmekteyiz. Ayrıca ondört kırâat imamının, râvîlerinin ve tarîklerinin isimlerini detaylı belirtir.⁷⁰⁰

⁶⁹⁸ Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilgani ed-Dimyâtî el-Bennâ, Dimyat'ta (Mısır'ın başkenti Kahire'nin 170 km. kuzeyinde yer alan bir liman şehri.) doğmuş; Kahire, Hicaz ve Yemen'de kırâat eğitimini almıştır. Ed-Dimyâtî, 1117/1705 tarihinde hac yapmak için gittiği sırada Medine'de vefat etmiş ve Bekî' Kabristanı'na defnedilmiştir. Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilgani ed-Dimyâtî el-Bennâ, “Mukaddime”, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erbeate Aşer*, thk. Enes Mühre (Beyrut: Daru'l-Kutübi'l-İlmiye, 2011), 5, 6; Tayyar Altıkulaç, “Bennâ, Ahmed b. Muhammed”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/457.

⁶⁹⁹ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 5-9.

⁷⁰⁰ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 5, 9- 14.

b) Müellif, önce meşhur seb'a imamlarının kırâatını, sonra aynı şekilde anlamındaki كذا ifadesiyle aşere imamlarından kırâat eden imam ve râvîleri, eğer onlara muvafakat ediyorlarsa وَأَفَقَهُمْ lafzıyla da şaz kırâat imamlarından aynı okuyanlara işaret eder.⁷⁰¹ İthaf'taki uygulamada şayet şaz kırâat, seb'a ve aşere kırâate muhalif ise عَنْ lafzıyla birlikte şaz kırâat imamını zikrederek onlardan farkı belirtir.⁷⁰²

c) ed-Dimyâdî bu eserde, tekrara düşmemek amacıyla kelimenin ilk geçtiği yerde benzer olanlarını da aynı yerde zikreder. Özellikle Ebû Amr, Hamza'nın kırâatları Ahfeş ve Dâcûnî tarîklerin rivâyetlerinde usûl bölümündeki açıklamaları esas kabul eder ve diğer yerlerde bunlarla ilgili açıklamalar yerine ilk bölümdeki kısma müracaata sevk eder.

d) Kitabın içeriğinde yer alan konular ve sayfalar: İdğam⁷⁰³, hâ-i kinâye⁷⁰⁴, med ve kasr⁷⁰⁵, hemze ile ilgili bahisler⁷⁰⁶, feth-imâle⁷⁰⁷, terkîk-tefhîm-tağlîz⁷⁰⁸, vakıf konusu ile resm-i hat ilişkisi, ravm-işmâm⁷⁰⁹ vb. usûl ile ilgili konular işlendikten sonra sûrelerdeki ferş-i hurûfa geçilir. Kitabın son bölümünde tekbir bahsi, kaynakça ve fihrist yer alır.

e) ed-Dimyâdî kitapta, ferş-i hurûfla ilgili bölümde ilk önce sûrenin Mekkî-Medenî oluşu ile ayet sayısından bahseder. Eğer Kûfî, Basrî, Şâmî, Medenî Mushaflar arasında ayet sayısında farklılık söz konusuysa, -farklılıkla ilgili bölgelerin Mushafına göre- bunların sayısı ile farklılığın nedenlerinden bahseder.

f) Bu eserin bir diğer özelliği resm-i hatta dair bilgiler içermesi⁷¹⁰ ve her sûrenin sonunda bu sûredeki hatta dair Mushaflar arasındaki farkları gerekçeleriyle ortaya koymasındır. Kelimenin ayrık, bitişik yazılışı, açık-kapalı “te” oluşu gibi hususlarda bilgi verilmesi bu özelliklerdendir.

g) Müellif kitapta hüccetü'l-kırâata da yer vererek ayetteki farklı okuyuşların açıklamalarını ve bu farklılıkların hangi kabilenin kullanımını olduğunu da belirtir.

h) Ayet sonlarındaki fasıla ve icazdan bahseder.

⁷⁰¹ ed-Dimyâdî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 14.

⁷⁰² Mehmet Rüştü Aşıkutlu, *Şerh ve Haşiyeli Tayyibe*, ts., 24.

⁷⁰³ ed-Dimyâdî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 30-49.

⁷⁰⁴ ed-Dimyâdî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 49- 53.

⁷⁰⁵ ed-Dimyâdî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 53- 72.

⁷⁰⁶ ed-Dimyâdî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 72-102.

⁷⁰⁷ ed-Dimyâdî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 102-125.

⁷⁰⁸ ed-Dimyâdî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 125-134.

⁷⁰⁹ ed-Dimyâdî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 134-158.

⁷¹⁰ ed-Dimyâdî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 14-28.

1) Enes Mühre (انس مهرة) tarafından yapılan tahkik ile ayetlere numara verilmesi, aranılan ayetteki vücûhatı bulmada kolaylık sağlamaktadır. Yine hadislerin tahriçlerinin yapılması, bazı yerlerde not ve ilavelerle açıklamalarda bulunulması, kitabın kullanımını kolaylaştıran sebepler arasındadır.

3.4.2.1.4. *Tayyibetü 'n-Neşr fi'l-Kırââtî'l Aşr*

Arap lisanında manzum eser geleneğinin yaygın olması -İslam öncesi dönemde Muallakat-ı Seb'a da olduğu gibi- Kur'ân'ın nazil olmasıyla bu özellik vahyin uslûbunda da devam etmiştir. Bu özellik, İslam sonrası dönemde de manzum eserlerde yaygın bir şekilde gözlemlenmektedir. Çünkü manzum şekilde olan bilgilerin ezberlenmesi, hafızada tutulması daha kolay ve kalıcı olmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'in baştan sona ezberlenmesi, küçük yaşlarda hafız olma geleneği ibadet boyutu ile değerlendirildiği gibi İslam medeniyetinde metin ezber geleneği olarak da değerlendirilebilir. Aynı şekilde İslam tarihinde, Arapça sarf-nahiv öğretiminde ezber geleneğinin manzum metinlerin yazılıp ezberlenmesiyle birlikte sürdürüldüğü de gözlemlenmektedir. Bu sistemle bilgiler öğrencinin hafızasına yerleştirilerek kalıcı hale getirilmesi sağlandığı gibi kişinin herhangi bir kitaba bağımlı olmaktan kurtarılmasına da yardımcı olur. Bu bağlamda İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) Arap dili kurallarını bir araya toplamak için nazım eser olarak hazırladığı Elfiyye de bu amaçla hazırlanan bir eserdir.⁷¹¹ Nazım tarzı metin hazırlama geleneği sadece Arap dilinin özelliklerini yansıtan eserlerle sınırlı kalmayıp kırâat alanındaki çalışmalarla da devam ettirilmiştir. Kırâat eğitim-öğretiminde halen bu eserlerden istifade edilmektedir. *Tayyibetü 'n-Neşr fi'l-Kırââtî'l-Aşr/Tayyibe* de bu eserlerin en önemlileri arasında yer alır.

İbnü'l-Cezerî (833/429), Bursa'da dokuz ayda kırâat ilminde yazmış olduğu *en-Neşr fi'l-Kırââtî'l Aşr* adlı eserini⁷¹² nazım hale getirmek için *Tayyibetü 'n-Neşr fi'l-Kırââtî'l Aşr/Tayyibe*'yi kaleme almıştır.⁷¹³ İbnü'l-Cezerî, özellikle takrîb kırâatının bütününi ihtiva eden bu eserlerinin muhtevasını, Şaban ayının ortalarında 799/1396 tarihinde Bursa'da bin onbeş beyitte manzum hale getirdiği *Tayyibetü 'n-Neşr fi'l-Kırââtî'l-Aşr/Tayyibe* ile bir taraftan “Elfiyye” geleneğini devam ettirmiştir.⁷¹⁴ Tayyibe'nin giriş bölümünde o, bu durumu aşağıdaki beyitte:

⁷¹¹ Nurettin Ceviz - Soner Gündüzöz, “Osmanlı Medrese Kültüründe Manzûm İlmi Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lûgat-ı Yûsuf”, *EKEV Akademi Dergisi* 10/29 (2006) 215.

⁷¹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/469.

⁷¹³ İbnü'l-Cezerî, *Câmi' u Esânîd*, 122; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü 'n-Neşr*, 167-168.

⁷¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü 'n-Neşr*, 132. 1011-1012. beyit. (وَهَا هُنَا بِالرُّومِ مِنْ شُعْبَانَ وَسَطَ سَنَةٍ تِسْعٍ وَتِسْعِينَ وَسُبْعِمِائَةٍ). (تَمَّ نِظَامُ الطَّيِّبَةِ الْفَيْيَّةُ سَعِيدَةً مُهَدَّبَةً).

(فَهِيَ بِهِ طَيِّبَةٌ فِي النَّشْرِ) ⁷¹⁵ bu sözlerle ifade etmiştir. Diğer taraftan aslında İbnü'l-Cezerî, Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Teysîr fi'l-Kırââtî's-Seb'a* adlı eserini özetleyerek nazım şekline dönüştüren ve *Hirzu'l-Emânî* ve *Vechü't-Tehânî* / *eş-Şâtıbiyye* olarak şöhret bulan Ebû Muhammed el-Kâsım b. Firruh eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) de yolunu takip etmiştir.

İbnü'l-Cezerî Tayyibe'de: (وَكُلُّ ذَا النَّبْعُ فِيهِ الشَّاطِئِي لَيْسَهُلَّ اسْتِحْضَارُ كُلِّ طَالِبٍ) “Her bir öğrencinin kolay ezberlemesi için Şâtıbiyye'ye tabi olduğunu”, (وَهَذِهِ أَرْجُوزَةٌ وَجِيزَةٌ جَمَعْتُ) (فِيهَا طُرُقًا عَزِيزَةٌ) ⁷¹⁶ ve bu “Tayyibe'de kafiyele bir vezinle çok kısa, özlü olarak çok yüce tarîkleri, rivâyet ve görüşleri topladığını” belirtmektedir. Yine devamında bir taraftan tevâzu göstererek diğer taraftan hazırladığı eserin özelliğini ortaya koymak için de: (وَلَا أَقُولُ إِنَّهَا قَدْ فَضَّلْتُ جُرَزَ الْأَمَانِي بَلْ بِهِ قَدْ كَمَلْتُ) “Tayyibe'nin *Hirzu'l-Emânî*'den üstün olduğunu iddia etmediğini bilakis onun sayesinde kemale erdiğini” ifade eder. Bu beyitten sonra da: (حَوِّثْ لِمَا فِيهِ مَعَ النَّيِّسِيرِ وَضِعْفَ ضِعْفِهِ سِوَى التَّحْرِيرِ) ⁷¹⁷ Tayyibe'nin, tahrîrâtın dışında *et-Teysîr* ile beraber *Hirzu'l-Emânî*'dekileri kapsadığını; bununla birlikte kırâat, râvî ve tarîklerin daha fazlasını da kapsadığını zikreder.

Kırâat alanında kafiyele olarak manzum tarzda ve hacimce az olması için özet yazılan Tayyibe'nin anlaşılması iyi kırâat bilgisine sahip olmayı gerektirmektedir. Müellif de bu amaçla giriş kısmında eserden istifade edebilmek için birtakım bilgiler vermektedir. Bu eserin muhtasar bir şekilde sunulmasında en önemli unsur, remiz/remizlerin kullanılarak verilecek bilgilerin az ve öz sözle ifade edilmesidir. Remizlerin ne anlam ifade ettiğini anlamak için de Tayyibe'nin özelliklerini iyi anlamak gerekir. Bin on beş beyitten oluşan Tayyibe'nin 432 beyiti usûl kısmını, mukaddime ile birlikte yirmi sekiz başlık altında; geriye kalan kısmın 583 beyiti ise, yüz on dört sûrenin ferş-i hurûfuna ait kırâatı ile son on altı beyitin yer aldığı Tekbir bahsini oluşturmaktadır. Eserin özelliklerini incelediğimizde; usûl ve ferş-i hurûf bölümü itibariyle şu değerlendirmeleri yapabiliriz.

a) USÛL BÖLÜMÜ

1- Mukaddime

Tayyibe'nin mukaddime kısmı yüz altı beyitten oluşmakta olup bu beyitlerde İbnü'l-Cezerî şu hususlara değinmiştir:

⁷¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 36. (58. beyit.)

⁷¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 36. (54-55. beyit.)

⁷¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 36. (56-57. beyit.)

Müellif, *Tayyibe*'nin giriş bölümünde hamdele ve salveleden sonra Kur'ân'ın ve Kur'ân ilimleriyle uğraşanların faziletinden bahsettikten sonra kırâat konularını ele almıştır. Kur'ân ve sahih kırâatın şartları, kırâat farklılığının sebebinin yedi harf meselesinden kaynaklandığını belirtmiş ve kırâat imamları ile râvîleri hakkında bilgi vermeye başlamıştır. Kırâat imamlarını on güneşe, râvîleri Bedir diye adlandırılan aya, tarîklerini de yıldızlara benzeten⁷¹⁸ İbnü'l-Cezerî, eserinde genellikle *eş-Şâtibiyye*'deki seb'a kırâat imamlarının remizlerini kullanmıştır. *Şâtibiyye*'deki remizleri kullanması, kırâat ilmi alanında çalışanların her iki eserden de rahat bir şekilde istifade edebilmesine imkân vermektedir.

İbnü'l-Cezerî *Tayyibe*'de sahih kırâatlara üç imam ilavesiyle oluşturulan aşere sisteminde, yedili sisteme ilave olarak Ebû Ca'fer ile Yâkûp ve râvîleri için aşağıdaki tabloda yer alan remizleri kullanmıştır. *Tayyibe*'de ayrıca imamların meşhur oldukları belgeler ile usûl açısından aynı grupta olanlar da remizlerle zikredilmiştir. Onuncu imam Âşirü'l-Bezzar Halef içinse herhangi bir remiz kullanmadığı görülmektedir. Halef'ül-Âşir'in aynı zamanda Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'ın râvîsi olması ve Kûfiyyun olarak adlandırılan Âsım'ın râvîsi Ebû Bekir Şu'be, Hamza b. Habîb ez-Zeyyât ve Kisâî imamlarına ya da râvîlerine genellikle muvafakat etmesi sebebiyle Halef için ayrıca remiz kullanılmadığı ifade edilmektedir. *Tayyibe*'nin otuz sekizinci beyitinde müellif, (وَالْوَاوُ) (yirmi sekiz harften), و (vav) harfi fasıla harfi olarak kabul edildiği için kullanılmamış; bu harf dışındaki bütün harfler, remiz olarak geriye kalan dokuz imam ve râvîsi için kullanmıştır.⁷¹⁹

Müellif *Tayyibe*'de, Verş için ج (cîm) remzini kullanmakta ancak bunun usûl ve ferş-i hurûf kısmında farklı anlamlar ifade ettiğini de bildirmektedir. Usûl kısmında ج (cîm) remzi geldiğinde, bu Verş'in râvîsi olan Ezrak'ı temsil etmektedir. Bu durumda Verş'in diğer râvîsi olan İsbehâni, Kâlûn gibi okur denilmektedir. Ferş-i hurûf bölümünde ise, ج (cîm) remzi Verş'i yani hem Ezrak hem de İsbehâni'yi temsil ettiğini

⁷¹⁸ Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ali Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kıraâti'l-Aşr*, thk. Mecdî Muhammed Surûr Sa'd Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 2/175-176.

⁷¹⁹ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/196, 210; Mehmet Rüştü Aşıkkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, (İstanbul: y.y., 1975), 38; Necati Tetik, "Kıraât Tedrisinde Rumuzât", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (Haziran 1993), 430; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 246.

belirtmektedir.⁷²⁰ Eğer Verş için açıktan (ورش) diye zikredilip ج (cîm) remzi olmazsa, bu durumda gerek usûl gerekse ferş-i hurûf kısmında olsun Verş'in her iki tariki kastedilir.⁷²¹

Tayyibe'de, seb'a ve aşerede imamlar râvîleri ve tarîkleriyle belirtilmiş, ancak şaz kırâatların imam ve râvîlerine yer verilmemiştir.⁷²² Asıl amaç olarak sahih kırâatları okuyucunun hafızasında kolaylıkla kısa ve öz bir şekilde vermeyi amaçlayan İbnü'l-Cezerî, bunun için bu eserde şaz kırâatların okuyuşuna burada değinmemiştir.

Müellifin Tayyibe'deki beyitlerden seb'a imam ve râvîlerinin Şâtibiyye'deki remizleri kullandığı sistem ile diğer üç imam ve râvî için kullandığı rumâzât ve temsil ettikleri bölgeleri okuyucuya kolaylık sağlaması amacıyla Tayyibe ile şerhlerinden derleyerek⁷²³ tablo halinde vermek istiyoruz.

Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırââtî'l-'Aşr'da Kırâat İmamı ile Râvîlerin Remizleri:

Kırâat İmamı	Meşhûr Olduğu Belde	Remzi	Râvî	Remzi	İmam- Râvî Toplu Remzi
1. Nâfi'	Medine	ا	Kâlûn	ب	ابج
			Verş	ج	
2. İbn-i Kesîr	Mekke	د	Bezzî	هـ	دهز
			Kunbûl	ز	
3. Ebû Amr	Basra	ح	Dûrî	ط	حطى
			Sûsî	ى	
4. İbn Âmir	Şam	ك	Hişâm	ل	كلم
			İbn Zekvan	م	
5. Âsım	Kûfe	ن	Ebû Bekir eş-Şu'be	ص	نصع
			Hafs	ع	
6. Hamza	Kûfe	ف	Halef	ض	فضق
			Hallâd	ق	
7. Kisâî	Kûfe	ر	Ebu'l-Hâris	س	رست
			Dûrî	ت	

⁷²⁰ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 34, 133. (39 - 40. beyit); Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/ 213, 214; Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed (İbnü'n-Nâzım) el-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırââtî'l-'Aşr*, thk. Enes Mühre (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2000), 18; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/68, 69.

⁷²¹ (İbnü'n-Nâzım) el-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırââtî'l-'Aşr*, 18.

⁷²² Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 249.

⁷²³ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 33 – 35. (24-42 beyit); Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/70; (İbnü'n-Nâzım) el-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırââtî'l-'Aşr*, 19.

8. Ebû Ca'fer	Medine	ث	İsa b. Verdân	خ	ثخذ
			Süleyman b. Cemmâz	ذ	
9. Ya'kub	Basra	ظ	Ruveys	غ	ظغش
			Ravh	ش	
10. Halef'ül-Âşir	Kûfe	—	İshâk	-	—
			İdrîs	-	

İbnü'l-Cezerî, Tayyibe'de okuyuşları birbirine benzer olan kırâat imamını; eserin muhtasar, kolay ve hafızada kalıcı olması amacıyla on yedi grup halinde bazı kelimelerle sembolize etmiştir.⁷²⁴ İlgili kaynaklardan derlenen bilgilerle kırâat imamlarının grup olarak remizlerini Tayyibe'deki beyit sıralamasına göre aşağıdaki şekilde gösterebiliriz:

Tayyibe'de Grup Halinde Verilen Kırâat İmamı ile Râvîlerin Remizleri Tablosu

Remizleri	Grup Halinde Verilen Kırâat İmamı ile Râvîlerin İsimleri
كَفَى	Âsım, Hamza, Kisâî, Halef (Kûfiyyûn)
شَفَا	Hamza, Kisâî, Halef
صَحَبُ	Hafs, Hamza, Kisâî, Halef
صُحْبَةُ	Ebû Bekir eş-Şu'be, Hamza, Kisâî, Halef
صَفَا	Ebû Bekir eş-Şu'be, Halef
قَتَّى	Hamza, Halef
رَضَى	Hamza, Kisâî,
رَوَى	Kisâî, Halef
ثَوَى	Ebû Ca'fer, Ya'kub
مَدَا	Nâfi', Ebû Ca'fer
جَمَا	Ebû Amr, Ya'kub
سَمَا	Nâfi', İbn-i Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Ya'kub
حَقَّى	İbn-i Kesîr, Ebû Amr, Ya'kub
جَزَمَ	Nâfi', İbn-i Kesîr, Ebû Ca'fer,
عَمَّ	Nâfi', İbn-i 'Amir, Ebû Ca'fer,
حَبَّرَ	İbn-i Kesîr, Ebû Amr,
كَزَّرَ	İbn-i 'Amir, Âsım, Hamza, Kisâî, Halef

⁷²⁴ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 35, 133; (İbnü'n-Nâzım) el-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, 19; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 249; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 158.

Tayyibe’de müellif, tezat sanatının özelliklerinden yararlanarak daha kısa bir şekilde kırâat imamlarının okuyuş farklılığını belirtmek için bazı ıstılahlar kullanmıştır. İbnü’l-Cezerî’nin tek yönlü (tardî) ve çift yönlü (tardî-aksî) olmak üzere eserinde kullandığı zıt kavramları iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Mutlak hareke, mutlak iskân, nasb, cezm, imâle, damme, ref’ olmak üzere tek yönlü (tardî) zıt ıstılahlar yer alır ki bunların zıttı da sırasıyla: fetha, mutlak hareke, cer, ref’, feth, fetha, nasb şeklinde kullanmıştır.⁷²⁵ Bunlar tek taraflı zıt kavramlar olup örneğin cezm okuyanlar anlatıldığında geriye kalanların cezm’in zıttı olan ref’ okudukları anlaşılmalıdır. Ancak ref’ okuyanlar verildiğinde geriye kalanların cezm okuduğu anlaşılmamalıdır. Zira belirlediği kural gereği ref’in zıttı da nasbdir. Tayyibe’de birçok yerde bunun örneklerini görmek mümkündür.⁷²⁶

Tayyibe’de yer alan tek taraflı zıt kavramlar şu şekilde tablo halinde gösterebilir:

KAVRAM	ZITTI
Mutlak hareke	Fetha
Mutlak iskan	Mutlak hareke
Nasb	Cer
Cezm	Ref’
İmâle	Feth
Damme	Fetha
Ref’	Nasb

İbnü’l-Cezerî *Tayyibe*’de, aynı şekilde okunan kırâatları ıstılahların takyîdi ile - kavram ile birlikte Kurrâ’nın ismini zikrederek- belirtilir. Bunun dışında farklı okuyan kurrânın ismini ve okuyuşunu zikretmeksizin bu tardî kural çerçevesinde okuma yapılması gerektiğini talebeye hatırlatır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken konu her ıstılahın birbirinin zıttı olmadığı hususunu göz ardı etmeksizin müellifin belirlediği çerçevede meseleyi anlamaya gayret göstermektir. Örneğin mutlak hareke dediğinde fetha anlaşılmalı, fethanın zıttı da iskân olduğu bilinmelidir. Fetha okuyanları belirtince geriye kalan imamların iskân ile okudukları anlaşılmalıdır.⁷²⁷

⁷²⁵ İbnü’l-Cezerî, *Tayyibetü’n-Neşr*, 36. (50-53. beyit.)

⁷²⁶ Bu konuda açıklamalı örnekler için bk. Yaşar Akaslan, “Bir İlm-i Kırâat Klasığı: Tayyibetü’n-Neşr fi’l-Kırââtî’l-Aşr”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/3 (2017), 289-294.

⁷²⁷ (İbnü’n-Nâzım) el-Cezerî, *Şerhu Tayyibetü’n-Neşr fi’l-Kırââtî’l-Aşr*, 23-24; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü’n-Neşr*, 1/218, 221.

Tayyibe’de tezkîr, te’nis, tahfif, teşdid, vasl, kat’, med, kasr vb. istilahları yapan imamları zikrettiğinde, bunların zıttı olan okuyuşları ayrıca zikredilmeksizin diğer imamların yaptıkları otomatik anlaşılacağından, bunlar aynı çift yönlü tardî-aksî⁷²⁸ gruptaki okuyuş olarak belirtilmektedir. Tayyibe’de yer alan çift yönlü tardî-aksî kavramlar şu şekilde tablo halinde gösterebilir:⁷²⁹

KAVRAM	ZİTTİ	KAVRAM	ZİTTİ
Tezkîr	Te’nis	Te’nis	Tezkîr
Fetha	Kesre	Kesre	Fetha
Tahfîf	Teşdîd	Teşdîd	Tahfîf
Hazîf	İsbât	İsbât	Hazîf
Tağlîz/Tefhîm	Terkîk	Terkîk	Tağlîz/Tefhîm
Kat’	Vasl	Vasl	Kat’
Med	Kasr	Kasr	Med
Teskîn	Tahrîk	Tahrîk	Teskîn
Tenvîn	Adem-i tenvîn	Adem-i tenvîn	Tenvîn
İdğâm	İzhâr	İzhâr	İdğâm
Ğayb	Hitâb	Hitâb	Ğayb
Cem’	Tevhîd	Tevhîd	Cem’
Nûn	Yâ	Yâ	Nûn
İhmâl (mühmel) ⁷³⁰	‘İcâm (noktalı)	‘İcâm (noktalı)	İhmâl (mühmel)
İhtilas ⁷³¹	İtmâm-ı hareke ⁷³²	İhtilas	İtmâm-ı hareke
Hemz	Adem-i hemz	Adem-i hemz	Hemz
Nakil	Adem-i nakil	Adem-i nakil	Nakil
Techîl	Tesmiyetü’l fâil	Tesmiyetü’l fâil	Techîl

⁷²⁸ Beyan ilminde itnâbın bir çeşidi olarak kullanılan tardî-aksî kavramı; birincisinin ifadesi ikincisinin mefhumunu, ikincisinin ifadesi birincisinin mefhumunu açıklayacak şekilde gelmesi olarak ifade edilmektedir. Yani her bir kavram diğerinin zıttı olarak kullanılan bir durumdur. Bk. Şerefüddîn Muhammed Tîbî, *Tibyân f’i İlmi’l-Meânî ve’l-Bedî’ ve’l-Beyân*, nşr. Hâdî Atiyye Mataru’l-Hilâlî (Beyrut: 1987), 369.

⁷²⁹ Aşıkutlu, *Şerh ve Haşiyeli Tayyibe*, 1; Yüksel, *İbnü’l-Cezerî ve Tayyibtü’n-Neşr*, 250; Akaslan, “Bir İlm-i Kırâat Klasîği: Tayyibeti’n-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr”, 292.

⁷³⁰ Noktasız olmak.

⁷³¹ Hareke sesinin 2/3 sini ortaya koyarak, 1/3 ni gizleyerek okumaktır.

⁷³² Harekenin tamamını okumaktır.

Tayyibe’de müellif mukaddime olarak önemli hususlara değineceğini belirterek harflerin mahreçleri ve sıfatları, vakıf-ibtida ile Kur’ân okuma usûlleri gibi konularından bahseder. Bu kısımda verilen bilgiler *Mukaddimetü'l-Cezerî* adı altında, tecvid başucu kitabı olarak halen okutulmaktadır. Tayyibe’de bu bilgilerden sonra istiâze bahsine geçilir.

2- İstiâze Bahsi

103-106 beyitleri arasında dört beyitten oluşan bu başlık altında Nahl Sûresi’nden delille İstiâze’nin hükmü ve kırâat imamlarının uygulamaları işlenmektedir.

3- Besmele Bahsi

Vakıf, vasıl hallerinde ve evveli sûre ile sûreteyn beyinde bismelenin kırâat imamlarının okuyuşlarından bahseden bu bölüm 107-111 beyitleri arasında yer alan beş beyitten oluşmaktadır.

4- Ümmü'l-Kur’ân Bahsi

112-121 beyitleri arasında on beyitten oluşan Fâtiha Sûresi’nin takrîb vechine göre okunuş farklılıklarının yer aldığı bu bölümde; sıla, cemi’ mîm-i gibi temel konular ele alınmakta ve Kur’ân’ın tamamında aynı kelimeleri hangi imam ve râvîlerin ne şekilde okudukları ile ilgili bilgiler verilmektedir.

5- İdğâm-ı Kebir Bahsi

İbnü'l-Cezerî Fâtiha Sûresi’nde üçüncü ayetten dördüncü ayete vasıl halinde geçişte ilk konu idğâm-ı⁷³³ kebir konusu olduğu için bu sûreden sonra ilk olarak bu başlığı ele almıştır.⁷³⁴ 122-150. beyitler arasında yirmi dokuz beyitin bulunduğu bu bölümde idğâm-ı kebirin şartları, sebepleri, idğâm manileri vb. konuları başta Ebû Amr olmak üzere kırâat imam ve râvîlerin durumlarını Kur’ân’ın tamamında nasıl okudukları anlatılmaktadır. Buradaki bilgiler doğrultusunda Fâtiha Sûresi üç ve dördüncü ayetler, indirâc metoduna göre vücûhatı aşağıdaki şekilde okunur:

⁷³³ İdğâm, ikincisini (müdğâmün fih) şeddeli okuyarak, iki harfi (müdğâm ile müdğâmün fih) tek harf şeklinde telaffuz etmek demektir. İdğâm-ı kebir ve idğâm-ı sağır olmak üzere ikiye ayrılır. İdğâm-ı kebir: Kendisinde bulunan iki harften birincisinin (müdğâm) harekeli olması ve bunun da idğâm sebebiyle sakin yapılmasıdır. Bu iki harf (müdğâm ile müdğâmün fih) ister misleyn, cinseyn veya mütekarib olması fark etmez bu durumda idğâm yapılır ve buna İdğâm-ı Kebir denir. İdğâm-ı Sağır ise iki harften ilki harekeli olmayıp sakin olması halinde yapılan idğâmdır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/274-275.

⁷³⁴ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibü'n-Neşr*, 315.

الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (3) مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ (4) ا د ح ك ف جع ن ر ي ع خل ح ادغام-ء-مَالِكِ-ء-مَالِكِ-يع	الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (3) مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ (4) ا د ح ك ف جع ح ن ر ي ع خل يع ادغام-ء-مَالِكِ-ء-مَالِكِ-يع

6- Ha-i Kinâye Bahsi

Fâtîha Sûresi'nden sonra Âl-i İmrân Sûresi'nin hemen başında geçen (فِيهِ هُدًى) kelimesinden dolayı müellif Tayyibe'de, sıralamada İdğâm-ı kebîr bahsinden sonra 151-161 beyitleri arasında onbir beyitten oluşan Ha-i kinâye⁷³⁵ bahsini ele almıştır.⁷³⁶ Buradaki beyitlerde müellif, hangi ayetlerde hangi kurrânın med ile veya medsiz ya da hulf ile okuduğunu belirtmiştir.

7- Med ve Kasr Bahsi

On üç beyitten oluşan 162-174. beyitlerde müellif; med ve kasr bahsinde Medd-i Tabîî, Muttasıl, Munfasıl, Lâzım, Arız, Medd-i Bedel, Medd-i Ta'zîm, Medd-i Tebrîe, Medd-i Hacz vb. medlerde imam, râvîlerin tûl, tevessut ve kasr okuyuşlarından bahsetmektedir.

8- Bir Kelimede İki Hemze Bahsi

175-196. beyitler arasında yirmi iki beyitten oluşan bu bahiste müellif, bir kelime içerisinde gelen hemezelerde teshîl olarak adlandırılan istifhâm, fasıla eliflerinin durumlarını Kur'ân'daki kelimeleri kırât imam, râvî ve tarîklerin okuyuşlarını zikreder.

9- İki Kelimede İki Hemze Bahsi

Bir kelime içerisinde gelen hemezelerdeki durumu izah ettikten sonra İbnü'l-Cezerî Tayyibe'de altı beyitten oluşan 197-202. beyitlerde de iki kelimede yer alan iki hemzenin Kur'ân'daki kelimeleri teshîl, ibdâl ve ihtilas edip etmemede kurrânın durmunu izah eder.

⁷³⁵ Ha-i kinâye, kelimelerin sonuna gelen müfred müzekker ها (hâ) zamirlerine denir. Bu zamirler müfred müzekker gaibden kinâye oldukları için ha-i kinâye denmiştir. Bu zamirler, harekeden önce veya sakinden önce bulunur. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/305-306; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibü'n-Neşr*, 328-331; Hasan Tahsin Feyizli, *Kırât-ı Aş*, (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 113-114.

⁷³⁶ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/358.

10- Müfred Hemze Bahsi

Yirmi altı beyitten oluşan 203-228. beyitler arasında müellif; özellikle Verş, Ezrak, İsbehânî, Ebû Amr, Sûsî ve Ebû Ca'fer'in Kur'ân'daki tek hemzeli kelimeleri hazif, teshîl, nakil, ibdâl ile okuyuşlarını ve bunların istisnalarının ele alındığı bölümdür.

11- Hemzenin Harekesinin Kendinden Önceki Sakine Nakli Bahsi

Verş rivâyeti uygulamalarında sıkça görülen hemzenin harekesini kendisinden önceki sakine harfe nakletme bahsinde İbnü'l-Cezerî; nakil şartları, Verş rivâyetine muvafakat edenler gibi meseleleri 229-234. beyitler arasında altı beyitte açıklamaktadır.

12- Sekte Bahsi

Kelimeler arasında yapılan sekt (Sekt-i Munfasıl) veya tek kelime içinde yapılan (Sekt-i Muttasıl); Hamza kırâatı ve ona tabi olanların lam-ı tarif, (شئ) kelimesi, hemze-i münekkere vb. kelimelerdeki vasıl, vakıf okuyuşları ile Asım, Ebû Ca'fer imamların kırâatlarında sekt konusunun 235-239. beyitler arasında beş beyitte özetlendiği bölümdür.

13- Hamza ve Hişâm İçin Vakıf Halleri

İbnü'l-Cezerî, 240-253. beyitleri arasında on dört beyitteki bu bölümde, kendisinin de en-Neşr'de belirttiği gibi aşere-takîb kırâat ilminin çetrefilli konularından hemzenin vakfı meselesinde; hemzenin sükûn-u lâzım, sükûn-u ârız olması halindeki ibdâl; hemzenin harekeli durumunda kendinden önceki harfin harekesine göre nakil, hemzenin mutevassıt (ortada), mütedarrif (sonda/başta tarafta) olması halinde teshîl, ibdâl, idğâm, ravm, işmâm durumları ile (شئ), (هَرْوَا) vb. kelimelerde Hamza kırâatı ve Hişâm rivâyetinde hemze ile ilgili hususları ele alır.⁷³⁷ Müellif, bu zor konunun iyi bir şekilde kavranması için hemzenin tahfifinde nahiv, Resm-i Osmânî bilgisi ve kırâatların rivâyetine hâkim olmayı gerektiğini bildirmektedir.⁷³⁸

14- İdğâm-ı Sağîr ve Kısımları

İbnü'l-Cezerî, daha önceki beyitlerde açıkladığı idğâm-ı kebîr konusundan sonra idğâm-ı sağîr konusunu 254 ve 255. beyitlerde (إِ) kelimesindeki (ذ) harfinin safîr harfler (ص, س, ز) ile (ت, ج, د) harflere idğâmını yapan Ebû Amr, Hişâm, Hamza, Kisâî ve Halef'in okuyuşlarını ele alır. İdğâm-ı sağîri kendi içerisinde başlıklar halinde irdeler.

⁷³⁷ Bu beyitlerin izahı ve konuyla ilgili örnekler için bk. Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/489-531; (İbnü'n-Nâzım) el-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, 100-106; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/249-264; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 371-377.

⁷³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/428.

15- (قَدْ) Lafzının İdğâm-ı Kısım

Müellif, idğâm-ı sağır konusunun devamında 256-258. beyitlerde (قَدْ) kelimesindeki (د) harfinin, (ج , ذ , ز , س , ش , ص , ض , ظ) harflerine idğâmını yapan Verş, Ebû Amr, İbn-i Amir, Hişâm, İbni Zekvân, Hamza, Kisâî ve Halef'in okuyuşlarını ele alır.

16- Tâ-i Te'nis İdğâm-ı Kısım

İbnü'l-Cezerî, idğâm-ı sağır konusunun devamında Tayyibe'nin 259-261. beyitlerinde tâ-i tenis'lerin, safır harfler (ص , س , ز) ile (ث , ج , ظ) harflere idğâmını yapan Verş, Ebû Amr, İbn-i Amir, Hişâm, İbni Zekvân, Hamza, Kisâî ve Halef'in okuyuşlarını ele alır.

17- (هَلْ) ve (بَلْ) Lâmların İdğâm-ı Kısım

Müellif, idğâm-ı sağır konusunun devamında Tayyibe'nin 262-264. beyitlerinde (هَلْ) ve (بَلْ) kelimelerindeki ل (lâm) harflerinin, (ت , ث , ز , س , ض , ط , ظ , ن) harflerine idğâmını Kisâî'nin yaptığını belirtir. Hamza ise bu ل (lâm) harflerini, (ت , ث , س) idğâmını hulfsüz, (ط) harfine ise idğâmını hulf ile yaptığını zikreder. Ebû Amr ise Mülk ve Hâkke Sürelerindeki (هَلْ تَرَى) kelimesindeki (هَلْ) lafzını (ت) harfine idğâm yaptığını ifade eder. (هَلْ) ve (بَلْ) kelimelerindeki ل (lâm)ları, ن (nûn) ve ض (dâd) harfleri dışındaki (ط , ظ , س , ت , ث , ز) harflere idğâm yapanlar arasında Hişâm da bulunur.⁷³⁹

18- Mahreçleri Yakın Olan Harflerin İdğâmı Bahsi

İbnü'l-Cezerî, Tayyibe'nin 265-272. beyitleri arasındaki sekiz beyitte çıkış yerleri birbirine yakın harflerden sakın ب (bâ) harfinden sonra gelen ف (fâ) harfinde beş yerde Hişâm ile Hallâd'ın hulf ile, Ebû Amr ile Kisâî'nin ise hulfsüz idğâm yaptığını belirtir. Yine mahreçleri birbirine yakın olan harflerden ب (bâ) ile م (mîm)'in idğâmında (يُعَذِّبُ مَنْ) örneği; ر (râ) ile ل (lâm) harfleri idğâmında (فَيَغْفِرُ لِمَنْ) örneği vb. kelimelerdeki idğâm durumunu kırâat imamları ve râvîlerin okuyuşlarını zikreder.⁷⁴⁰

⁷³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 57. (262-264. beyitler); Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 380.

⁷⁴⁰ Bu beyitlerin izahı ve konuyla ilgili örnekler için bk. Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibetü'n-Neşr*, 1/544-553; (İbnü'n-Nâzım) el-Cezerî, *Şerh-u Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, 110-113; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 1/275-282; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 380-383.

19- Tenvîn ve Sakin Nûn'un Halleri

Sakin ن (nûn) veya tenvinden sonra gelen harflerin durumuna göre izhâr, ihfa, idğâm, iklâb yapma kuralları ile imam ve râvîlerin okuyuşlarının Tayyibe'nin 273-277. beyitleri arasındaki beş beyitte işlendiği bölümdür.

20- Fetih-Beyne-Îmâle Bahsi

Aslı ی (yâ) olan kelimelerde ve zi'l-yâli kelimelerde, sûre başlarındaki huruf-u mukattâ ve diğer yerlerdeki kelimelerde Hamza, Kisâî, Halef ve onlara tabi olanların imâle yaptıkları yerler ile Ezrâk, Ebû Amr'ın hülf veya hülf-süz beyne yaptığı kelimelerdeki fetih-beyne-imâle okuyuşlarının zikredildiği Tayyibe'nin 278-326. beyitleri arasındaki kırk dokuz beyitin yer aldığı genişçe bir bölümdür.⁷⁴¹

21- Hâ-i Te'nîs Îmâlesi (Kisâî ve Hamza)

Vasıl durumunda isimlerin sonundaki ت (tâ) olarak bulunan (hâ)'ların vakıf halindeki imâlesi, Kisâî ve Hamza kırâatında kurallar doğrultusunda okunuş özellikleri Tayyibe'nin 327-330. beyitleri arasındaki dört beyitte ifade edilen bölümdür.⁷⁴²

22- Ra Harfinin Kalın ve İnce Okunduğu Yerler Bahsi

ر (râ) harfinin Ezrâk için terkîk ve tefhîmde hulf ve hulfsüz olarak okunması Tayyibe'nin 331-345. beyitleri arasındaki on beş beyitte ele alındığı bölümdür.

23- Lâm Harfinin Kalın ve İnce Okunduğu Yerler Bahsi

(ص, ط, ظ) harflerinden sonra gelen ل (lâm) harfinin tağlîz, tefhîm okunmasında Ezrâk için hulf ve hulfsüz olması durumu, Tayyibe'nin 346-350. beyitleri arasındaki beş beyitte zikredildiği bölümdür.

24- Kelime Sonlarında Vakıf-İşmâm ve Ravm Bahsi.

Kelime sonlarındaki vakıflarda işmâm ve ravm yapma durumunun ele alındığı bu bölüm, Tayyibe'nin 351-356. beyitleri arasındaki altı beyitte anlatılmaktadır.

25- Vakıf Halinde Mersumü'l Hat Bölümü

İbnü'l Cezerî Tayyibe'nin 357-373. beyitleri arasındaki on yedi beyitte, bütün kırâatlarda mushaflardaki hazif, isbât, ayrı ve bitişik yazımlara riayet edilerek vakıf

⁷⁴¹ Bu beyitlerin izahı ve konuyla ilgili örnekler için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/29-90; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/293-328; (İbnü'n-Nâzım) el-Cezerî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, 115-131; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/562-634; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 384-396.

⁷⁴² Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 396-399.

yapılmasında -resm-i Osmânî'ye- uyulup uyulmayan yerlerdeki ittifak ile ihtilaflardaki uygulamaların zikredildiği bölümdür.

26- İzâfet Yâ'ları Bölümü

İzâfet Yâ'ları; harfe, isme ve fiile bitişmiş olan mütekellim yâ'larıdır. İbnü'l Cezerî Tayyibe'de izâfet yâ'larının kelimenin sonunda bulunduğunu ancak bunun kelimenin sonu da olmadığını belki de kelimenin sonuna eklenen ğaib ve muhatap zamirlerden meydana gelen (hâ) ve (ke), (ki) gibi bir zamir olduğunu ifade etmektedir. Müellif bu eserde 374-403. beyitler arasında ele aldığı İzâfet Yâ'ları:

- a) İzâfet Yâ'sından sonra fethalı Hemze gelmesi (إِنِّي أَعْلَمُ)
- b) İzâfet Yâ'sından sonra kesreli Hemze gelmesi (أُنْصَرِي إِلَى اللَّهِ)
- c) İzâfet Yâ'sından sonra zammeli Hemze gelmesi (وَإِنِّي أُعِيدُهَا)
- d) İzâfet Yâ'sından sonra Lam-ı Târifin yanında Hemze-i Vasl gelmesi (حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ)
- e) İzâfet Yâ'sından sonra Lam-ı Târif olmaksızın Hemze-i Vasl gelmesi (إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ)
- f) İzâfet Yâ'sından sonra vasıl ve kat' hemzesi dışında başka harf gelmesi (صِرَاطِي) örneklerindeki altı kısma ayrılan⁷⁴³ bu konuyu otuz beyitte hangi imam ve râvînin nasıl okuduğunu izah eder.

27- Zâid Yâ'lar Bölümü

Resm-i Osmânî mushafta sâkıt -yer almayan- ancak sahih rivâyetlerle Kur'ân tilâvetinde var olan ve Kur'ân ehlince edâ edilen aslî harflerden olup isimlerde, fiillerde kelimenin sonundaki (الدَّع، والواد، ويأت، ويتق) olduğu gibi veya cer - nasb halinde (دعاء، ودعان) şeklinde gelen zâid yâ harfleridir.⁷⁴⁴ Müellif, Tayyibe'nin bu bölümünde 404-424 beyitleri arasında yirmi bir beyitte imam, râvîlerin vakıf ve vasıl hallerinde sûrelerde geçen ayetlerdeki zâid yâ harflerini isbât edip etmeme durumlarını ele alır.

28- Kırâatların İnfiradı ve Cem'i

Tayyibe'de müellif bu bölümün 425-432. beyitleri arasında sekiz beyitte, kırâat okuyanların hafız olmasından sonra, geçmişte hocaların kırâat eğitim-öğretiminde ilk önce kırâatla ilgili nesir veya manzum bir eser okutup daha sonra da her bir imam ve râvî için ayrı ayrı hatimler yaptıktan sonra da bunları sıralalamaya koyarak Cem'ul-Cumû' şeklinde toplu okumalarından bahseder. Bu infirâd uygulamasının çok zaman almasından dolayı

⁷⁴³ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 412; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 159, 160.

⁷⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/179-192; (İbnü'n-Nâzım) el-Cezerî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, 157; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/109-110; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 419.

daha sonra indirâc usûlünün geliştirdiğinden bahseder. Bu usûlde; vakf-ibtidaya, husnû'l-edâya ve terkîb ile telfik yapmamaya dikkat ederek kırâatları okumanın gerekliliğine değinir.⁷⁴⁵ İbnü'l-Cezerî bu konunun çok önemli olduğunu ve kendisinden önceki kırâat âlimlerinin eserlerinde bunu ele almadığını, sadece kısa bir şekilde Ebu'l-Kâsım es-Safrâvî'nin (ö. 636/1238) *el-İ'lân*'ında bulunduğunu zikreder.⁷⁴⁶ Kırâatların infirâd ve cem'i ile ilgili konuda daha önce detaylı bilgi verdiğimiz için burada sadece Tayyibe'deki ilgili beyitlerin içeriğini belirtmekle yetinmekteyiz.

b) FERŞ-İ HURÛF BÖLÜMÜ

1- 114 Sûrede Geçen Ferş-i Hurûf Kelimeler

Bakara Sûresi'nin ferş-i hurûfundan başlayarak, son başlıkta Şems Sûresi'nden Kur'ân'ın sonuna kadar sûreleri sıra ile ele alarak kırâat imamları, râvîleri ve tarîklerinin okuyuş farklılıklarını belirttiği ferş-i hurûfla ilgili bu bölümü bitirerek tekbîr bahsine geçer. İbnü'l-Cezerî, Tayyibe'nin bu bölümünde 433. beyitte Bakara Sûresi'nden başlayarak 999. beyitin sonuyla, ferş-i hurûf bölümünü tamamlamaktadır.

2- Tekbîr Bahsi

İbnü'l-Cezerî, Tayyibe'nin son bölümünde; tekbîr, tehlîl ile tahmîd'in Duhâ ve Nâs sûreleri arasındaki uygulamaların Mekke ehlinin uygulamaları olduğunu; Bezzî, Kunbul ve Sûsî'den rivâyetle geldiğinden bahseder.

Son beyitlerde -mahlas beyti- müellif, kendi ismini zikreder ve hazırlamış olduğu bu eserinin makbul, faydalı olmasını Yüce Allah'tan niyaz ederek hamd ve salavatla eserini tamamlar.

Tayyibetü'n-Neşr, Bursa'da yazıldığı 799/1396 tarihinden bu yana okunmuş, ezberlenmiş, istinsâh edilmiş ve birçok matbu baskısı yapılmıştır. Manzum bir eser olmasının yanı sıra veciz bir şekilde takrîb kırâatını içermesi, metnin anlaşılmasında birtakım zorluklar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Metnin anlaşılmasındaki güçlükleri aşmak amacıyla birçok şerhler hazırlanmıştır⁷⁴⁷ ve günümüz kırâat eğitiminde bu şerhlerden de istifade edilmektedir.

⁷⁴⁵ (İbnü'n-Nâzım) el-Cezerî, *Şerh-u Tayyibetü'n-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, 163-165; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibetü'n-Neşr*, 2/133-139.

⁷⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/194.

⁷⁴⁷ İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserine yapılan şerhlerden bazıları şunlardır: (Bk. Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 250-252; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 159.)

3.4.2.2. Yardımcı Kaynaklar

3.4.2.2.1. Kırâat Eğitiminde Kavâid Defterleri

Ülkemizde kırâat eğitim öğretiminde ilk önce aşere kırâatı ile ilgili yaklaşık bir ila üç aylık sürede usûl dersleri verilir. Usûl dersinde daha çok kaynak kitaplardan takip etmek yerine önceden hazırlanmış olan kavaid defterlerinden istifade edilir. Kavaid defterlerinde genellikle kırâat imamlarının ferş-i hurûf dışındaki farklı okumaları hakkında bilgiler yer alır. Burada kırâat imamları ve remizleri, istiâze-besmele vecihleri, merâtib-i erbaa ve mertebeteyne göre imamların med ölçüleri, cem'i mimi (sıla), adem-i sila, idğâm, hemze ile ilgili hususlar, fetih, beyne, imâle, terkîk, tefhim, tağlîz, zâid ve izâfet yâ'ları vb. konular genelde örnekler üzerinden kısaca verilmekle yetinilir. Türkiye'de günümüzde İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği ile Mısır Tarîki Şeyh Atâullah Mesleği'nde kırâat alanında okutulan kavaid kitapları ve müelliflerinden önde gelenleri şunlardır:

İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği

- a) Fehmi Efendi,
- b) Talip Akbal,
- c) Abdullah Boz,
- d) Fakri Özcan.

Mısır Tarîki Şeyh Atâullah Mesleği

- a) Mehmet Rüştü Âşikkutlu,
- b) Hüseyin Harputoğlu,
- c) Mikdat Aça,

-
- a) Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Cezerî (İbnü'n-Nâzım) (859/1454), *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr.*
 - b) Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ali en-Nüveyrî (857/1453), *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr.*
 - c) Seyyid Bedruddîn Hasen b. Ca'fer b. Hasen Necmuddîn el-E'rac el-Amilî (933/1526), *Şerhu Tayyibeti'l-Cezeriyye fi'l-Kirâat.*
 - d) Muhammed b. Hasen el-Münîr es-Semennûdî (1199/1785), *Seta'atü Leme'at Dıyâi Envâri'l-Fecri fi Şerhi Kitâbi Tayyibeti'n-Neşr.*
 - e) Muhammed Mahfûz b. Abdillâh b. Abdilmennân et-Termesî (1329/1911), *Gunyetü't-Talebe bi Şerhi't-Tayyibe.*
 - f) Mûsâ Cârullah Bigiyef (1330/1912), *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr.*
 - g) Ali Muhammed ed-Dabba' (1381/1959), *el-Akvâlü'l-Mu'ribe an Mekâsıdî't-Tayyibe.*
 - h) Muhammed es-Sâdık Kamhâvî (1401/1981), *el-Kevkebu'd-Dürri fi Şerhi Tayyibeti İbn'il-Cezerî (Muhtasarı Şerhi't-Tayyibeti li'n-Nüveyrî).*
 - i) Muhammed Sâlim Muhaysin (2001), *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr Velkeşf 'an İleli'l-Kirâati veTevcihihâ.*
 - j) Muhammed Rüştü Âşikkutlu Efendi (1980), *Tayyibe Şerhi.*
 - k) İhâb Fikrî, *Takrîbü't-Tayyibe.*

- d) Fatih Aydın,
- e) Recep Koyuncu.

Daha önceki bölümde ifade ettiğimiz gibi ülkemizde kırâatlar meslek bazlı icra edilmekte ve Mısır Tarîki'nde Şeyh Atâullah; İstanbul Tarîki'nde ise Ahmed es-Sûfi meslekleri takip edilmektedir. Tezimizin ikinci bölümünde Osmanlı'da Kırâat tarîkleri ve mesleklerin oluşumu kısmında tarîkler ve meslekler konusu ele alındığı için burada sadece bu iki tarîk ve mesleğe göre usûl ile ilgili bilgiler günümüzdeki uygulamalar esas alınarak verilecektir. Meslekler arasında farklılık olması durumunda her iki meslek için bu farklılıklar ifade edilecektir. Ayrıca tezimizin sınırlarını aşacağı için usûl kısmında detaylara fazlaca yer verilmeyecektir. Bununla birlikte ülkemizde kırâat eğitimi alanların istifade ettiği kavâid defterlerinin anlaşılmasına yardımcı olmak ve öğrencilerin kaynaklara ulaşmalarını temin etmek amacıyla temel başlıklar altında bir düzenlemeye gidilerek her iki mesleğin de istifade edeceği şekilde konular belirli bir plan dâhilinde ele alınacaktır.

3.5. Kırâat Eğitim-Öğretiminde Aşere Usûlü ve Konuları

Türkiye'de 'Aşere kırâat eğitimine başlarken bir ila üç ay arasında değişen sürelerde bu eğitimi alanlara 'Aşere usûlü ile bilgiler verilir. Bu sürenin esnek olmasının nedeni talebelerin konuları kavrayış seviyesinin aynı olmamasıdır. Zira bazı talebeler usûl ile ilgili genel bilgileri çabucak öğrendikten sonra vücûhat çözme işlemini de hemen kavramakta, bazıları ise söz konusu vücûhat çözebilmeye işlemini hemen kavrayamadığından bu süre biraz daha fazla uzamaktadır.

Ülkemizdeki 'Aşere kırâat eğitiminde İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği ve Mısır Tarîki Şeyh Atâullah Mesleklerinde *Zübdetü'l-İrfân fi Vücûhi'l-Kur'ân* ile *Umdetü'l-Hullân fi İzâh-i Zübdeti'l-İrfân* adlı eserler takip edilerek okutulur. Ancak bu kitaplara başlamadan önce hocalar tarafından Kavaid defterlerinden kırâat imamlarının ferş-i hurûf dışındaki farklı okumaları hakkında bilgiler ve bunların indirâc usûlüne göre vücûhat çözme örnekleri üzerinden konular talebeye kavratılmaya çalışılır.

Kırâat ilmine başlayan bir talebe, hocasının belirlediği merâtib-i erbaa veya mertebeteyn usullerinden birini iyice öğrenip bol bol uygulama yaptıktan ve kırâat imamlarının med ölçülerini iyice kavradıktan sonra diğer usûle geçer. Uygulamada ilk önce merâtib-i erbaa ile başlanılır ve bu usûl iyice yerleştikten sonra mertebeteyn usûlüne geçilir. *İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleğinde Merâtib-i Erbaa* uygulaması, Fâtîha'dan

başlayıp Rûm Sûresi'nin başına kadar devam eder. *Mısır Tarîki Atâullah Mesleğinde ise Merâtib-i Erbaa* uygulaması, Fâtiha'dan başlayıp Meryem Sûresi'ne kadar devam eder. *Mertebeteyn* ise; İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleğinde Rûm Sûresi'nden, Mısır Tarîki Atâullah Mesleğinde ise Meryem Sûresi'nden Kur'ân'ın sonuna kadar olan kısımdır.⁷⁴⁸

Türkiye'deki kavâid mecmualarının usûl kısmında, imamların kırâatı ve râvîlerin rivâyetleri aşere kırâatı yönüyle ele alınır ve tecvid kitaplarındaki bilgilere fazlaca yer verilmez. Tez çalışmamızda da aynı şekilde aşere kırâatı ele alınacak olup tecvîd bilgilerine çok nadir değinilecektir. Yine Takrîb usûlü ile ilgili konular, aşere ile ilgili bilgileri de bir yönüyle kapsadığından aşere başlığı altında Takrîb ile ilgili bilgilere de zaman zaman yer verilerek farklılıklara değinilmeye çalışılacak; Takrîb başlığı altında ise sadece bu bölümü özel olarak ilgilendiren tarîkler ve med konusu müstakil olarak ele alınacaktır.

Ülkemizde İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği ve Mısır Tarîki Şeyh Atâullah Mesleklerinde kavâid mecmualarında/defterlerinde ilk olarak on kırâat imamı ve râvîlerinin isimleri öğretilir. Ancak bir önceki başlıkta takip edilen kaynak kitapları tanıtırken on kırâat imamı ile râvîlerin isim ve remizlerini tablo halinde verdiğimiz için bu bilgileri burada tekraren zikretmeyi uygun bulmadığımız için ikinci sırada öğretilen istiâze ve besemele konusuyla devam edeceğiz.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi tez çalışmamızda takip ettiğimiz *Umdetu'l-Hullan*'ın Âsitâne baskısının birinci sayfası, ilavelerden dolayı 110 sayfalık ziyadelik dikkate alınmak suretiyle numaralandırma yapılmıştır. Yani *Umdetu'l-Hullan*'ın Âsitâne baskısındaki söz konusu ziyadelik düştükten sonra, 111. sayfa -kırâat eğitimimiz dönemindeki uygulamamızda olduğu gibi- birinci sayfa olarak kabul edilerek numaralandırmaya gidilmiştir. Bir başka ifade ile bu eserin Âsitâne baskısına müracaat edilecekse, dipnotta verdiğimiz sayfa numarasına 110 ilave edilerek kaynak takip edilmelidir.

3.5.1. İstiâze ve Besemele

İstiâze, عَزَّ kökünden türetilmiş, istif'âl babından masdar olup; sözlükte “başkasına sığınmak ve ona bağlanmak”⁷⁴⁹ anlamlarına gelir. Kur'ân kırâatına başlarken istiâze ile başlanması Nahl, 16/98 ayetinde geçen (فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) “*Kur'ân*

⁷⁴⁸ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 333.

⁷⁴⁹ Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 594; İbn Manzûr, “avz”, *Lisânü'l-Arab*, 4/3162; Muhammed Murtezâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, “avz”, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdussettâr Ahmed Ferrâc (Kuveyt: Kuveyt Devlet Matbaası, 1391/1971), 9/438, 439.

okuduğunda (okumaya başlamak istediğinde⁷⁵⁰) kovulmuş olan Şeytan’dan Allah’a sığın” hükmü ve Hz. Peygamber’den gelen rivâyetlerine dayanır.⁷⁵¹ İstiâze sigaları ile ilgili birçok lafız zikredilmekle⁷⁵² birlikte ümmetin üzerinde ittifak ettiği vecih (اعوذ بالله من الشيطان الرجيم) “Kovulmuş Şeytan’dan Allah’a sığındım.” lafzıdır.⁷⁵³

Ayette geçen hükmün vacip veya müstehap olmasıyla ilgili ihtilaf edilmiş olup, çoğunluğun görüşüne göre mendup bir emir (müstehap) olduğudur.⁷⁵⁴ Zira İmam Nâfi’nin sûre başlarında ya da sûrenin herhangi bir ayetine başlamada istiâzeyi terk ettiği ifade edilmektedir.⁷⁵⁵ Bununla birlikte namazda ve diğer zamanlarda çoğunluğun görüşüne göre istiâze çekmenin hükmü müstehap olduğu; bazılarına göre de istiâzenin vacip olduğunu belirtilir.⁷⁵⁶ Bu durumda vacip diyenlere göre istiâzeyi terkeden kişinin günahkâr olacağı da ifade edilmektedir.⁷⁵⁷

Kur’ân kırâatına başlayan kişinin istiâzeyi cehri olarak yapması gerektiği zikredilmekle birlikte, Nâfi’nin ayet ve sûre başlarında istiâzeyi gizli, besmeleyi ise cehri okuduğu da rivâyet edilmektedir.⁷⁵⁸ Yine Verş’in istiâzeyi gizli okuduğu; Hamza’nın da ravîsi Hallâd’dan gelen rivâyette ise istiâzeyi hem gizli ve hem de sesli okuduğu rivâyet edilmektedir.⁷⁵⁹ Yine Halef’ten gelen rivâyette Hamza’nın Fâtiha Sûresinde istiâzeyi gizli, besmeleyi cehri; diğer sûrelerde istiâze ve besmeleyi gizli okuduğu⁷⁶⁰ zikredilmektedir.

⁷⁵⁰ Dâni, *Câmiu’l-Beyân*, 1/156; İbnü’l-Bâziş, *Kitâbü’l-İkna’ fi’l-Kırâati’s-Seb’a*, 1/151.

⁷⁵¹ İstiâze ile ilgili Hz. Peygamber’den rivâyet edilen hadisler için bk. Buhârî “Bed’ü’l-Halk”, 11, “Edeb”, 76; Müslim, “el-Birr ve’s-Sıla” 109-110; Tirmizî, “Mevâkîtü’s-Salat”, 179, Fedâilü’l-Kur’ân”, 22; Ebû Davûd “Salât” 18; Dârimî, Salât, 33.

⁷⁵² İstiâze sigaları ile ilgili bk: Dâni, *Câmiu’l-Beyân*, 1/156; İbnü’l-Bâziş, *Kitâbü’l-İkna’ fi’l-Kırâati’s-Seb’a*, 1/149-151; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/243-252; Kâdî Abdülfettâh, *el-Büdûru’z-Zâhira*, 12; Yüksel, *İbnü’l-Cezerî ve Tayyibtü’n-Neşr*, 419; Abdurrahman Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 16. Baskı, 2013), 452-453; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, 331-333; Remzi Ateşyürek, “İstiâze”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2016), 67-84; Enes Temel, *Kırâat İlminde Usûle Dair Üç Mesele: İstiâze, Besmele ve İdğam*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 53-61; Osman İyışenyürek, *İstanbul ve Mısır Tarihlerinde Kırâat Usûl Konularının Karşılaştırılması* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 70-74.

⁷⁵³ Dâni, *Câmiu’l-Beyân*, 1/156-157; Dâni, *et-Teyisr fi’l-Kırâati’s-Seb’a*, 122; Ebu’l-Hasen Alemüddîn Ali b. Muhammed b. Abdissamed Sehâvî, *Cemâlü’l-Kurrâ ve Kemâlü’l-İkrâ*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, (Mekke: Mektebü’t-Türâs, 1408/1987), 1/482; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/243; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 11; Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi’l-Beşer*, 29.

⁷⁵⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/ 257, 258; Talip Akbal, *Kur’ân-ı Kerim ve İlm-i Kırâat Ders Notları*, 55.

⁷⁵⁵ Dâni, *Câmiu’l-Beyân*, 1/157; Sehâvî, *Cemâlü’l-Kurrâ ve Kemâlü’l-İkrâ*, 1/482; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/243-252.

⁷⁵⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/ 257, 258; Muhammed Emin Efendi, *Zühru’l-Erib*, vr. 216a.

⁷⁵⁷ Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Mühezzeb fi’l-Kırâati’l-Aşr ve Tevcihihâ min Tarîki Tayyibeti’n-Neşr* (Kahire: Mektebetü’l-Ezheriyyetü li’t-Türâs, 1417/1997), 1/30.

⁷⁵⁸ Dâni, *Câmiu’l-Beyân*, 1/ 157; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/252.

⁷⁵⁹ Sehâvî, *Cemâlü’l-Kurrâ ve Kemâlü’l-İkrâ*, 2/ 482.

⁷⁶⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/ 252.

Bütün bu ihtilaflar istiâzede vücûbiyyetin esas olmadığıının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. İstiâze konusunda İbnü'l-Cezerî Tayyibe'de bütün bu konuları özet bir şekilde ifade etmektedir.⁷⁶¹

Besmele kelimesi, kelime-i tevhidi ifade etmede türetilerek kullanılan هَلَّ fiili gibi, besmele de بَسْمَلْ fiili türetilerek bu fiilden mastar olan بَسْمَلَة “besmele çekmek” anlamında kullanılmaktadır.⁷⁶²

Besmelenin Kur'an'dan bir ayet olduğu -Neml 27/30 (إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٍ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ) ayetinden dolayı- konusunda âlimler arasında ittifak vardır. Ancak Fâtiha ve diğer sûrelerin başında bismelenin müstakil birer ayet olup olmaması konusunda ise ihtilaf vardır.⁷⁶³

Kur'an kırâatına başlayan kişi bir sûrenin başından başlayacaksa -Tevbe Sûresi hariç- besmeleyi okuması gerektiği, ancak sûre ortasında kırâate başlaması halinde besmele okuyup okumama arasında serbestiyete sahip olduğu bildirilmektedir.⁷⁶⁴ Sûrelerin ilk ayetinden sonraki ayetlerden ibtida edilmesi halinde besmele çekip çekmeme hususunda kişi muhayyer olmakla birlikte ilgili ayetin manasının besmele ile uyumu dikkate alınması kırâat açısından daha iyi bir davranış olacaktır.⁷⁶⁵ Tevbe Sûresi'nin başında ise besmele çekilmemesi konusunda kırâat imamları arasında ittifak vardır.⁷⁶⁶ Pâluvî *Zübdetü'l-İrfân*'da, Tevbe Sûresi'nin ilk ayeti dışındaki ayetlerle kırâate başlanması halinde bu sûrenin başına ittiba edilerek besmelesiz başlanılmasının daha evla olduğu bildirmektedir.⁷⁶⁷ Ancak bu eserin şerhi *Umdetu'l-Hullân*'da ise, bu konuda sahih olanın

⁷⁶¹ İstiâze konusunu İbnü'l-Cezerî Tayyibe'nin 103-106. beyitleri arasında şöyle ifade etmektedir: (وَقُلْ أَعُوذُ) “Kur'an okumak istediğinde, Nahl sûresindeki gibi, istiâzeyi cehrî (sesli) olarak oku. Bütün kırâat imamlarına göre bu böyledir. (كَالْخَلِّ جَهْرًا لِجَمِيعِ الْقُرَا): Eger, istiâze sîğâsını değiştirecek veya onun yapısına bir lafız ilave etmek istersen, bu durumda sahih olarak nakledilen rivâyetlerin dışına çıkma. (وَقِيلَ لَا فَاتِحَةَ وَغَلَا): Ve denildi ki; İmam Hamza istiâzeleri gizli çeker. Yine denildi ki; Fâtiha sûresi hariç diğer sûrelerde istiâzeyi gizli okur. (Bu iki görüş kıyl kavli olarak zayıftır.) (وَاسْتَحْبِبْ تَعَوُّذَ وَقَالَ بَعْضُهُمْ يَجِبُ): Bütün kırâat imamları için istiâzenin sonunda vakıf yap (Kat-ı küll ya da kat-ı evvel vasl-ı sâni vecihleri veya vasl (Vasl-ı evvel kat-ı sâni' ya da Vasl-ı küll) yap. İstiâze çekmenin hükmü cumhura göre müstehab kabul edildi. Bazıları da vâcip olduğunu söyledi. İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neş*, 41 (103-106. beyit); Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neş*, 303; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 330.

⁷⁶² Muhaysin, *el-Mühezzeb fi'l-Kırâati'l-Aşr*, 33; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-İrşâdâtü'l-Celiyye fi'l-Kırâati's-Seb'a min Tariki's-Şâtibiyye*, (Kahire: Dâru Muhaysin, 1426/2005), 27; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 159; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 334.

⁷⁶³ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 159, 160.

⁷⁶⁴ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 2-3. Muhaysin, *el-Mühezzeb fi'l-Kırâati'l-Aşr*, 33; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 355.

⁷⁶⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umdetu'l-Hullân*, 12, 13.

⁷⁶⁶ Ebu'l-Hasen Tâhir b. Abdülmün'im İbn Gâlbûn, *et-Tezkira fi'l-Kırâat*, thk. Saîd Sâlih Zaimah (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 63; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 6.

⁷⁶⁷ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 2, 3.

Tevbe Sûres'nin evveli hariç, bu surenin evâsıtında da muhayyerlik olduğu, besmele vecihlerinin alındığından bahsetmektedir.⁷⁶⁸

Tevbe Sûresi hariç, bir sûrenin başından itibaren tekraren okunması halinde de her defasında besemele çekilmelidir.⁷⁶⁹

Kırâata başlayan kişinin eczâ-i sûre, evasıt-ı sûre, vasat-ı sûre tabiriyle sûreye başlaması, sûrenin ilk başlangıcından sonraki kelime veya ayetlere başlamasını ifade eder.⁷⁷⁰ Örnek vb. *اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ , آمَنَ الرَّسُولُ , سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ , ذَلِكَ الْكِتَابُ*.

Bütün bu rivâyetlerden sonra Kur'ân kırâatına başlayan bir kişinin ilk önce istiâze çekmesi gerekir. Ardından eğer sûre başından başlayacaksa besmeleyi terk etmemesi, sûrenin ilk ayetinden sonraki bir ayetten başlaması halinde besmele çekip çekmeme arasında muhayyerlik söz konusu olsa da eslafın uygulamasına tabi olarak besmele ile başlamasının daha uygun olacağını söyleyebiliriz.

Ders halinde sıralı okumalarda ya da hatim okuma esnasında ilk başta toplu halde (her bir okuyucu tarafından) istiâze çekilmesi durumunda, okunan halkadan ayrılmamak şartıyla sırası gelen kişi tekrar istiâze çekmeksizin besmele ile kırâatına başlayabilir. Ancak ilk başta toplu halde istiâze çekilmemişse her bir okuyucunun ayrı ayrı istiaze ve besmele ile okumaya başlaması uygun olur.⁷⁷¹

Kur'ân kırâatı esnasında kırâatle ilgili soru sorulması veya cevap verilmesinden sonra okumaya devam edilmesi halinde yeniden istiâze çekmeye gerek yoktur. Ancak soru ya da cevap -verilen bir selama cevap olması dâhil- kırâatın dışında olması durumunda yeniden istiâze çekilmelidir. Ayrıca kırâate son verdikten sonra tekrar okumaya başlanması durumunda da yeniden istiâze çekilmelidir.⁷⁷²

Bu genel bilgilerden sonra Kur'ân kırâatına başlayan kişinin bir sûrenin başından, - ilk ayetten sonraki ayetlerden- bir sûreden başka bir sûreye geçiş yaparken; istiâze, besmele ve sûre arasında vakıf, vasıl durumlarında öncelik/sonralık sıralamasındaki

⁷⁶⁸ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 12.

⁷⁶⁹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 12.

⁷⁷⁰ Muhaysın, *el-İrşâdâtü'l-Celiyye*, 27; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 12,13.

⁷⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/252, 259; Akbal, *Kur'ân-ı Kerim ve İlm-i Kırâat Ders Notları*, 57; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 354.

⁷⁷² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/259; Muhaysın, *el-Mühezzebe fî'l-Kırâati'l-Aşr*, 32; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 29; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 330; Akbal, *Kur'ân-ı Kerim ve İlm-i Kırâat Ders Notları*, 57.

vecihlerin/usüllerin ülkemizde takip edilen tarîk ve meslek bazlı kırâatle alâkalı kısmını aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

3.5.1.1. Evveli Sûre (Sûre Başı) İstiâze ve Besmele Vecihleri

Türkiye’de aşere-takrîb kırâat eğitiminde sûre başı (evveli sûre) vecihleri, merâtib-i erbaa ve mertebeteyn⁷⁷³ olmak üzere iki kısma ayrılarak incelenir. Her bir başlık ayrıca İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi ile Mısır Tarîki Atâullah Mesleğine göre mukaddemlik/öncelik ve muahherlik/sonralık durumlarına göre sıralaması yapmak istediğimizde:

Merâtib-i Erbaa Evveli Sûre (Sûre Başı) İstiâze ve Besmele Vecihleri:

Sûre başında İstiâze ve Besmele vecihlerinde bütün kırâat imamaları için (Tevbe Sûresi hariç) dört vecih vardır. Bunlar:⁷⁷⁴

İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği:

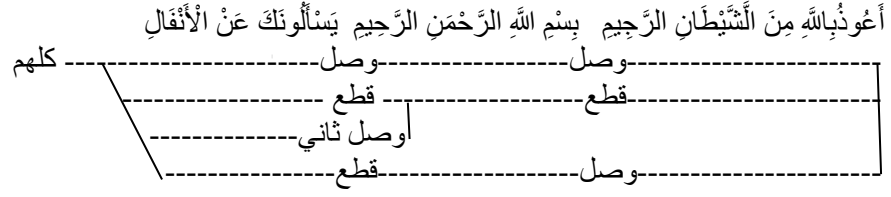
- 1) Vasl-ı küll: İstiaze, besmele ve sûreyi vakıf yapmaksızın (vaslederek) okumaktır.
- 2) Kat-ı küll: İstiaze, besmele ve sûrede ayrı ayrı vakıf yaparak okumaktır.
- 3) Vasl-ı evvel kat-ı sâni: İstiazeyi besmeleye vasledip vakfetmek, sonra sûreyi okumaktır.
- 4) Kat-ı evvel vasl-ı sâni: İstiâzeyi okuyup vakfetmek, sonra besmele ile sûreyi vaslederek okumaktır.

Yukarıdaki vecihler infirâd için olup, ancak indirâc halinde üçüncü ve dördüncü madde -kat-ı evvel vasl-ı sâni ile vasl-ı evvel kat-ı sâni vechi yer değiştirir. Bu duruma

⁷⁷³ Merâtib-i erbaa ve mertebeteyn kavramları bir sonraki med konusuyla alâkalı olduğu için orada açıklanacaktır.

⁷⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/268; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 6, 7; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 14; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelaî'l-Beşer*, 160, 161; Abdullah Boz, *Kırâat-ı Aşere Kâideleri (İstanbul Tarîki)* (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2020), 17; Fakri Özcan, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfi Mesleği'ne Göre Tertip Edilmiş Aşere Kavâidi* (Rize: y.y., 2013), 3; Talip Akbal, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfi Mesleği Mufasssal Kırâat-ı Aşere Kavâidi* (İstanbul: y.y., 2018), 31.

örnek olması açısından Enfâl Sûresi'nin başında indirâc sisteminde uygulama aşağıdaki gibi olur.

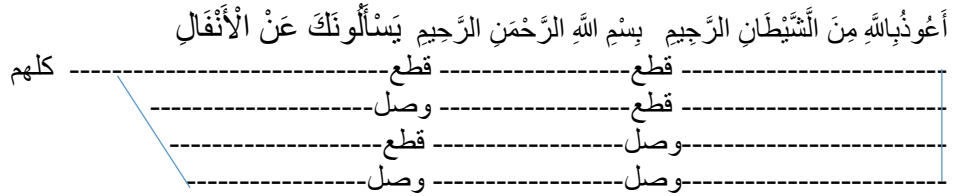

Bu örnekte de görüldüğü gibi sûre başında indirâc durumunda İstiâze ve Besmele vecihleri bütün kırâat imamları için (Tevbe Sûresi hariç) dört vecih olup bunlar:

- 1) Vasl-1 küll.
- 2) Kat-1 küll.
- 3) Kat-1 evvel vasl-1 sâni.
- 4) Vasl-1 evvel kat-1 sâni'dir.

Aynı şekilde Fâtiha Sûresi başında, Tevbe Sûresi dışındaki her bir sûrenin başında ve ruûsi ay (sûrenin ilk ayeti dışındaki) denilen ayetlere ilk başlamada bu dört vecih caizdir.⁷⁷⁵

Mısır Tarîki Atâullah Mesleği

Mısır Tarîki Atâullah Mesleği İndirâc (Uygulama) Usûlünde:⁷⁷⁶

- 1) Kat-1 küll.
- 2) Kat-1 evvel vasl-1 sâni.
- 3) Vasl-1 evvel kat-1 sâni.
- 4) Vasl-1 küll.

Yukarıda görüldüğü gibi iki tarîk arasında sadece vecihlerin alınmasında öncelik farklılığı olup bunun dışında farklı bir uygulama bulunmamaktadır. İstanbul Tarîki Ahmed

⁷⁷⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 13.

⁷⁷⁶ Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 7; Mehmet Rüştü Aşikkutlu, *Mısır Tariki Üzerine Şeyh Ataullah Mesleği Aşere Kıraatine Ait Kavâid Defteri*, (1937), 6; Hüseyin Harputoğlu, *Aşere Kavâid Risâlesi*, 8; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 355; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 10.

es-Sûfi Mesleğinde vasl-ı küll vechi öncelikli alınırken, Mısır Tarîki Atâullah Mesleğinde kat'-ı küll vechi öncelikli alınmaktadır.⁷⁷⁷

Tevbe Sûresi'nin başında besmele bulunmadığı için bu sûrenin ibtidasında iki vecih söz konusudur. Aynı şekilde herhangi bir sûrenin başından başlamayıp diğer bir ayetten yalnız istiâze ile ibtida edilmesi halinde de vasl ve kat' olmak üzere iki şekilde ibtida durumu ortaya çıkmaktadır.

Tevbe Sûresi Başında ise iki vecih vardır:

Tevbe sûresinin başında besmele okunmamasıyla ilgili kırâat imamları arasında ittifak vardır.⁷⁷⁸ Bu durumda istiâze, vasl ve kat' ile Tevbe Suresi'ne başlanır.⁷⁷⁹

İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği:

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم بَرَاءة مِنَ اللَّهِ

وصل بلا بسملة -----
قطع بلا بسملة -----
كلهم

- 1) Vasıl Bilâ Besmele: İstiâzeyi okuyup vakfetmeden ve besmele çekmeden Tevbe Sûresi'nin başını okumak.
- 2) Kat' Bilâ Besmele: İstiâzeyi okuyup vakfetmek. Sonra besmele çekmeksizin Tevbe Sûresi'nin başını okumak.

Mısır Tarîki Atâullah Mesleği

Mısır tarîkinde ise kat' vechi mukaddem, vasl vechi muahher olmaktadır. Bu durumda:

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم بَرَاءة مِنَ اللَّهِ

قطع بلا بسملة -----
وصل بلا بسملة -----
كلهم

şeklinde sûreye başlanılacaktır.

⁷⁷⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 14; Akbal, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfi Mesleği Mufasssal Kırâat-ı Aşere Kavâidî*, 31.

⁷⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/264; Kâdî Abdülfettâh, *el-Büdûru'z-Zâhira*, 13.

⁷⁷⁹ Muhaysin, *el-Mühezzeb fi'l-Kırâati'l-Aşr*, 32; Akbal, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfi Mesleği Mufasssal Kırâat-ı Aşere Kavâidî*, 32.

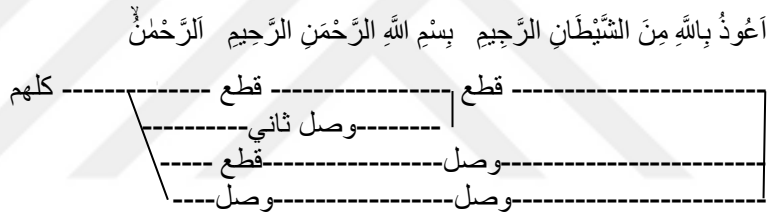
Mertebe-teyn Evveli Sûre (Sûre Başı) İstiâze ve Besmele Vecihleri:

İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği

Mertebe-teyn sûre başında *İstiâze* ve *Besmele* vecihlerinde bütün kırâat imamları için (Tevbe Sûresi hariç) dört vecih vardır. Bunlar:⁷⁸⁰

- 1) Kat-1 küll: İstiâze, besmele ve sûrede vakıf yaparak okumaktır.
- 2) Kat-1 evvel vasl-1 sâni: İstiâzeyi okuyup vakfetmek, sonra besmele ile sûreyi vaslederek okumak
- 3) Vasl-1 evvel kat-1 sâni: İstiâzeyi besmeleye vasledip durmak, sonra sûreyi okumaktır.
- 4) Vasl-1 küll: İstiâze, besmele ve sûreyi vakıf yapmaksızın (vaslederek) okumaktır.

Buna göre Rahman Sûresi'nin başında indirâc sisteminde uygulama aşağıdaki gibi olur.⁷⁸¹

Mısır Tarîki Atâullah Mesleği

Mısır Tarîki Atâullah Mesleği İndirâc usûlünde mertebe-teyn sûre başında istiâze ve besmele vecihleri bütün kırâat imamları için (Tevbe Sûresi hariç) dört vecih olup bunlar yukarıda İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği mertebe-teyn için verilen sıralamanın aynısıdır.

Buraya kadar zikredilen sûre başı için söz konusu olan dört vecih -Tevbe Sûresi dahil- aynı zamanda sûre ortasında da istiâze ve besmele ile başlanılması halinde caiz olan vecihlerdir.⁷⁸² Örneğin istiâze ve besmele ile:

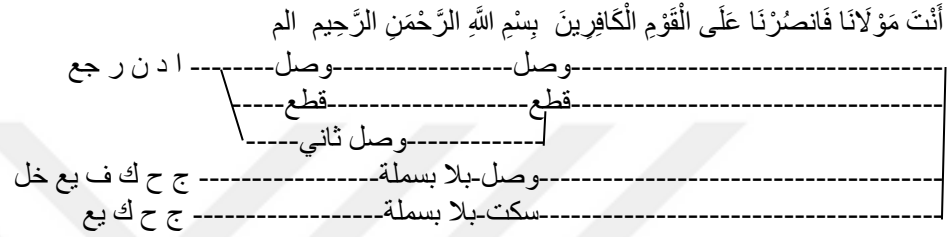
⁷⁸⁰ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 14; Akbal, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfi Mesleği Mufasssal Kırâat-ı Aşere Kavâidi*, 31.

⁷⁸¹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 14; Özcan, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfi Mesleği'ne Göre Tertip Edilmiş Aşere Kavâidi*, 127.

⁷⁸² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/268; Kâdî Abdulfettâh, *el-Büdûru'z-Zâhira*, 13, 14; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 12; Muhaysin, *el-Mühezzeb fi'l-Kırâati'l-Aşr*, 30-33; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 355.

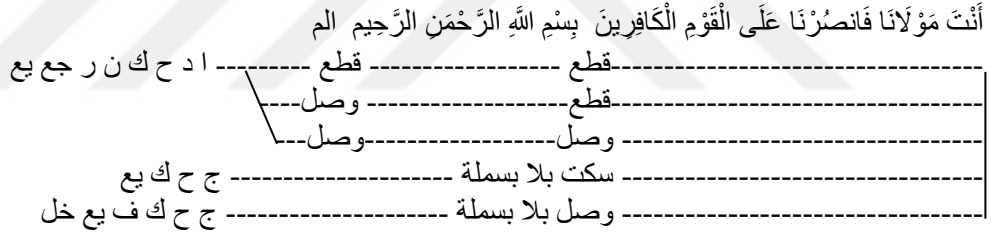
- 3) Kat-ı evvel vasl-ı sâni: Birinci sûrenin son ayetini okuyup vakfetmek. Sonra besmeleyi çekip vakfetmeden sonraki sûrenin ilk ayetiyle birlikte okumaktır.
- 4) Vasıl Bilâ Besmele: Birinci sûrenin son ayetini okuyup vakıf yapmaksızın ve besmele çekmeksizin sonraki sûrenin ilk ayetiyle birlikte okumaktır.
- 5) Sekit Bilâ Besmele: Birinci sûrenin son ayetini okuyup sekite yaparak ve besmele çekmeksizin sonraki sûrenin ilk ayetiyle birlikte okumaktır.

Bakara, 286 son ayetinden Âli İmrân, ilk ayetine geçiş örneğinde kırâat imamları için besmele vecihleri:

Mısır Tarîki Atâullah Mesleği

Mısır Tarîki Atâullah Mesleği İndirâc Usûlünde⁷⁸⁶

Verş için iki sûre arasında beş vecih olduğuna dikkat edilmelidir.⁷⁸⁷ İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleği'nde sûreteyn beyninde besmele okumayanlar için vasl bilâ besmele vechi öncelikli iken, Mısır Tarîki Atâullah Mesleğinde ise sekit bilâ besmele vechi mukaddemdir.⁷⁸⁸

Enfâl Sûresi ile Tevbe Sûresi Arasında üç vecih vardır:

Enfâl ve Tevbe Sûreleri arasında aşağıda görüleceği üzere; besmelesiz kat', sekit ve vasl olmak üzere üç vecih vardır.⁷⁸⁹ Çünkü mushafta bu iki sûre arasında besmelenin

⁷⁸⁶ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 7; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 14: Aşıkkutlu, *Mısır Tariki Üzerine Şeyh Ataullah Mesleği Aşere Kıraatine Ait Kavâid Defteri*, 7; Harputoğlu, *Aşere Kavâid Risâlesi*, 9; Fatih Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzerine Aşere Kaideleri*, 10.

⁷⁸⁷ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 7; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 13.

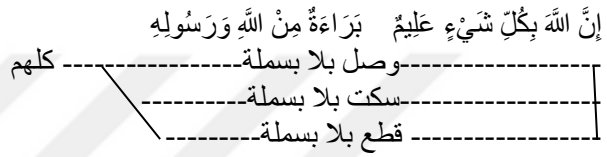
⁷⁸⁸ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 14.

⁷⁸⁹ Kâdî Abdulfettâh, *el-Büdûru'z-Zâhira*, 14, 15.

olmaması kırâat imamlarının besmelesiz okumalarında ittifaka esas olmuştur.⁷⁹⁰ Her iki meslekte kat', sekit ve vasl vecihleri olmasına karşılık sadece kat' ve vasl vecihlerinin öncelik sonralık sıralamasında farklılık vardır.

İki sûre arasında besmele çekenler için Enfâl ile Tevbe Sûreleri arasında besmele vechi yoktur. Zira Tevbe Sûresi'nin kılıçla nazil olması (müşriklere bir ültimaton ile başlaması) ve besmelenin eman manası içermesi, Mesâhif-i Osmânî hattında besmelesiz olması ve müstakil bir sûre olmayıp Enfâl Sûresinin devamı olduğu vb. rivâyetlerin olması, sûrenin başında besmele okunmamasının delilidir.⁷⁹¹

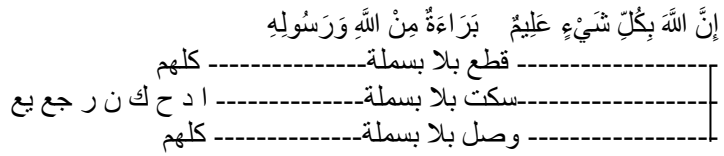
***İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleği İnfirad Usûlünde*⁷⁹²**

- 1) Vasıl Bilâ Besmele: Enfâl Sûresi'nin son ayetini okuyup vakfetmeden ve besmele çekmeden Tevbe Sûresi'nin başını okumak.⁷⁹³
- 2) Sekit Bilâ Besmele: Enfâl Sûresi'nin son ayetini okuyup sekte yaparak ve besmele çekmeden Tevbe Sûresi'nin başını okumak.⁷⁹⁴
- 3) Kat' Bilâ Besmele: Enfâl Sûresi'nin son ayetini okuyup vakfetmek. Sonra besmele çekmeksizin Tevbe Sûresi'nin başını okumak.

Enfâl sûresi dışındaki sûrelerin (Enfâl Sûresinden önceki sûrelerden biri olması halinde) son ayetinden Tevbe Sûresinin ilk ayetine geçişte de yukarıda zikredilen üç vecih vardır.⁷⁹⁵

***Mısır Tarîki Atâullah Mesleği İndirâc Usûlünde*⁷⁹⁶**

⁷⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/ 269.

⁷⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/264, 265; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 161,162.

⁷⁹² Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 6, 7; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 12-14, 204; Akbal, *İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleği Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâidî*, 35.

⁷⁹³ Enfâl Sûresi'nin son kelimesindeki عَلِيمٌ (mîm) harfindeki tenvin, Tevbe Sûresi'nin ilk kelimesindeki بَرَاءَةٌ deki (ba) harfine iklab yapılarak okunur.

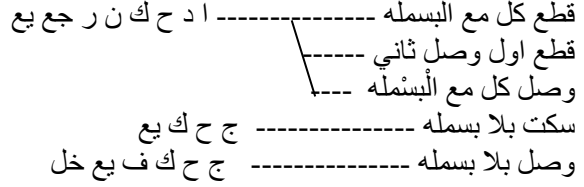
⁷⁹⁴ Enfâl Sûresi'nin son kelimesindeki عَلِيمٌ (mîm) harfindeki tenvin kaldırıp bu harfi cezimle okuyup sekte yaparak (sesi kesip nefesi kesmeden) ve besmele çekmeden Tevbe Sûresi'nin başını okumaktır.

⁷⁹⁵ Kâdî Abdulfettâh, *el-Büdüru'z-Zâhira*, 15, Akbal, *Kur'ân-ı Kerim ve İlmi Kırâat Ders Notları*, 66; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 342.

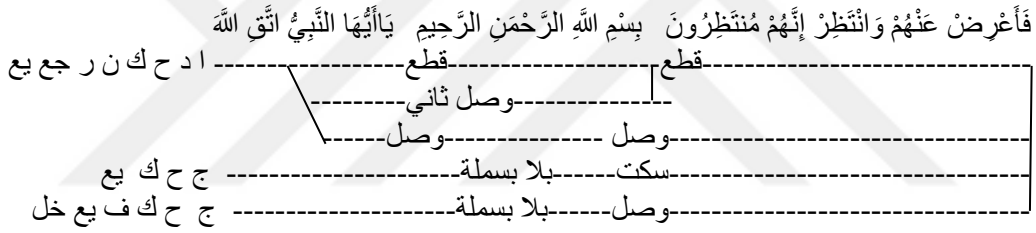
⁷⁹⁶ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 6, 7; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 12-14, 204; Akbal, *İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleği Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâidî*, 35.

Mertebeteyn Sûreteyn Beyni (İki Sûre Arası) Besmele Vecihleri:

Mertebeteyn kısmında yer alan sûreler için İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî ve Mısır Tarîki Atâullah Mesleğinde İnfirad Usûlünde vecih sıralamasındaki uygulamalar ayıdır.

İki sûre arasında/sûretyn beyninde; (وصل اول وصل ثاني) vasl-ı evvel kat-ı sâni (birinci sûrenin son ayetini besmeleye vasledip durmak, sonraki sûrenin ilk ayetini okumak.) vechi câiz değildir.⁷⁹⁷ Bu vecih; besmelenin, ilk sûrenin son ayeti olma ihtimalinin olmasına sebep olur. Ancak besmele, sûre başına ait olup bir önceki sûrenin son ayeti değildir.⁷⁹⁸ Bu açıklamalardan sonra iki sûre arasında (sûretyn beyni) uygulaması örneğini aşağıdaki şekilde olduğunu görmekteyiz:

Kırâat imamları herhangi bir sûrenin ilk ayetinden değil de daha sonraki ayetlerden -son ayeti de olabilir- kırâate başlanması durumunda istiâzeden sonra besmele çekip okumayı veya besmele çekmeden okumayı caiz görmüşlerdir.⁷⁹⁹ Bu hususta Tevbe Sûresini de aynı şekilde değerlendirenler olduğu gibi, bu sûrenin baş kısmına ittiba edilerek ilk ayetten sonraki ayetlerde de besmelesiz okuyuşun tercih edilmesi görüşünü savunanlar da vardır.⁸⁰⁰

Sûrenin ilk ayetinden başka (eczâ-i sûre) bir ayetten başlayıp daha sonra bir başka sûrenin eczâ-i sûre bölümünden bir ayete geçiş yapılması halinde (قطع كل) kat-ı küll ve (وصل اول وصل ثاني) kat-ı evvel vasl-ı sâni vecihleri caiz olur. (وصل كل) vasl-ı küll ve (وصل اول وصل ثاني) kat-ı evvel vasl-ı sâni vecihleri caiz olur.

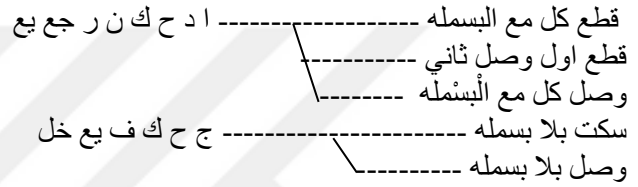
⁷⁹⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 14.

⁷⁹⁸ İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fi'l-Kırâati's-Seb'a*, 1/157; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/267; Kâdî Abdulfettâh, *el-Büdüru'z-Zâhira*, 14; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 13.

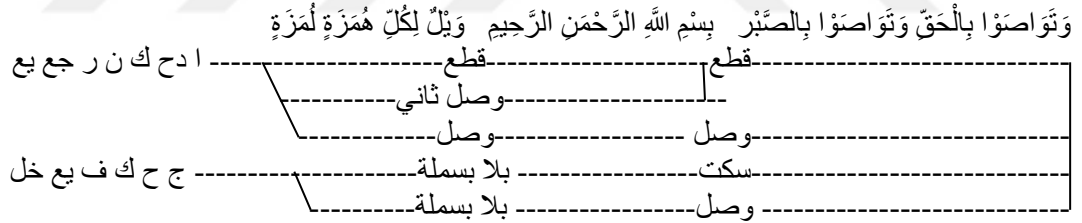
⁷⁹⁹ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/165; Kâdî Abdulfettâh, *el-Büdüru'z-Zâhira*, 13; İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fi'l-Kırâati's-Seb'a*, 1/151; Muhaysin, *el-İrşâdâtü'l-Celiyye*, 27; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 12.

⁸⁰⁰ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 12-13.

(بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ لَا)، (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَيْلٌ) gibi kerih bir anlam oluşmasından dolayı kırâat imamı aşağıdaki vecihleri uygulamışlardır. Verş (ج), Ebû Amr (ح), İbn A'mir (ك), Hamza (ف), Ya'kub (يع) ve Halefû'l-A'sir (خل) bu Erba'-i Züher Sûrelerde; sûrenin son ayetini okuyunca sesi kesip nefesi kesmeksizin biraz bekledikten (sekit yapıp) sonra ve besmele çekmeksizin kendisinden sonraki sûrenin başını okur. Çünkü bu sûrelerin bitiminde ve besmelede Allah'ın isminden, rahmân ve rahim sıfatlarıyla bir sonraki sûrenin ilk kelimesi arasında mana yönüyle münasebetsizlik söz konusu olduğundan dolayı sekite gibi bir ayırımı gittikleri ifade edilmektedir.⁸⁰⁵ Verş (ج), Ebû A'mr (ح), İbn A'mir (ك), Ya'kub (يع) Erba'-i Züher Sûreler ve Nas ile Fâtiha sûreleri arasında aşağıdaki gibi toplamda beş vecih okur.⁸⁰⁶

Bu açıklamalar doğrultusunda Erba'-i Züher Sûreler'den Asr ile Hümeze Sûreleri arası sûreteyn beyni/iki sûre arası geçiş vücûhâtı aşağıdaki şekildedir:

Erba'-ı Züher Sûreler mertebeteyn kısmında yer aldığı için İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî ve Mısır Tarîki Atâullah Mesleğinde İnfirad Usûlünde vecih sıralamasındaki uygulamalar aynıdır.

3.5.2. Med

Sözlükte med; “uzatmak, artırmak, çekmek, döşemek, yükseltmek, yaymak” vb. anlamlara gelir.⁸⁰⁷ Terim olarak med, harekeli bir harfin önünde yer alarak med ve lîn

⁸⁰⁵ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/162; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/265; Kâdî Abdulfettâh, *el-Büdûru'z-Zâhira*, 14; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudela'i'l-Beşer*, 161.

⁸⁰⁶ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 15; Akbal, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfî Mesleği Mufasssal Kırâat-ı Aşere Kavâidi*, 36.

⁸⁰⁷ İbn Manzûr, “mdd”, *Lisânü'l-Arab*, 4157, 4158; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/313; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid İstılahları*, 113.

hafleri ya da sadece lîn harfleri vasıtasıyla harfin sesinin harekesi doğrultusunda uzatılması veya harfin sesinin uzatılmasıdır.⁸⁰⁸ Med, kelimedeki med harfini ispat etme anlamına gelebildiği gibi, aslî/tabî med üzerine yapılan ilave olarak da tanımlanmaktadır.⁸⁰⁹

Tabî med karşılığında bazen kasr ifadesi de kullanılmaktadır.⁸¹⁰ Sözlükte kasr, kısa yapmak, hapsetmek, men etmek vb. anlamlara gelir.⁸¹¹ Kasır, med ve lîn hafleri ya da sadece lîn harfleri vasıtasıyla harfin sesini ortaya koymaktır. Kırâat ilminde kasr; tabî med ölçüsünde uzatma anlamında kullanıldığı gibi⁸¹², meddin terkedilmesi, harfi meddin veya harfi lînin uzatılmasının terkedilmesi anlamlarında da kullanılmaktadır.⁸¹³ İkinci manadaki kasr ifadesi, kelimenin aslından olmayan ancak resm-i Osmânî hattı gereği yazılmış olup kelimelerdeki uzatmama anlamında da kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de geçen وَلَئِكَ örneğinde olduğu gibi, -و (vâv) harfî med olmasına ve kendinden önceki harfte ötre olmasına rağmen- bu kelimenin aslının bu şekilde olmamasından dolayı uzatılmayacağını belirtmek amacıyla bu harfin altına bazen kasr ifadesi yazılır.

Med harflerinden ayrılmayıp, med harfinin kendi zatı ile kâim olan ve ayrıca bir sebebe dayanmayan medde tabî med denir.⁸¹⁴ Medd-i tabî, zâtî ve aslî olarak da isimlendirilir.⁸¹⁵ Medd-i tabî, med harflerinden -meddiye/hevaiyye/ cevfiyye/illet harfleri olarak da adlandırılan⁸¹⁶-kendinden önceki harfin harekesi ötre/zamme olan harekesiz و (vâv), kendinden önceki harfin harekesi esre/kesra olan harekesiz ى (yâ) ve kendinden önceki harfin harekesi üstün/fetha olan harekesiz ة (elif) olması durumunda, bu harflerden önceki harfin bir elif miktarı uzatılarak okunmasıdır.⁸¹⁷ (أُوذِيْنَا)⁸¹⁸, (نُوحِيْنَا)⁸¹⁹ gibi.

⁸⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/313; Aliyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-Fikriyye*, 104, 105; Abdulfettâh Seyyid Acmi Mersafi, *Hidâyetü'l-Karî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî* (Medine: Mektebetü Taybe, 2. baskı, t.s.), 268; Eymen Rüşdî Süveyd, *et-Tecvîdü'l-Musavvar* (Şam: Mektebetü İbni'l-Cezerî, 1432/2011), 2/312; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 247.

⁸⁰⁹ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 202.

⁸¹⁰ Mehmet Ali Sarı, "Med", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/288-289.

⁸¹¹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 249.

⁸¹² Mersafi, *Hidâyetü'l-Karî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 269.

⁸¹³ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 202.

⁸¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/313; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 53; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 255.

⁸¹⁵ Mersafi, *Hidâyetü'l-Karî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 272; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 255.

⁸¹⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 249.

⁸¹⁷ İbn Gâlbûn, *et-Tezkira fî'l-Kırâât*, 66; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/313; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 53.

⁸¹⁸ A'raf, 7/129.

⁸¹⁹ Hûd, 11/49.

Hız Peygamber'in de Kur'an'ı med ile okuduğuna dair rivâyetler vardır. Enes b. Malik'e Nebi (s.a.v.)'in Kur'an okuyuşu sorulduğunda o da: "Rasûlullâh Kur'an okurken -med yapılması gereken harfleri- meddedirdi." diye cevap verdikten sonra (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)'i okuyarak: "Rasûlullâh (بِسْمِ اللَّهِ) -Allah lafzındaki lâ-m-ı- meddeder, (الرَّحْمَنِ) -Rahmân lafzındaki mîm-i- meddeder, (الرَّحِيمِ) -er-Rahîm lafzındaki (ح) harfini – meddedirdi" demiştir.⁸²⁰

Med ölçüsü olarak elif miktarı belirlendiği gibi⁸²¹, peşpeşe gelen iki hareke -üstün, esre, ötre herhangi biri ile- telaffuz süresi vb. ifadeler de kullanılmıştır.⁸²² Ancak hangi ölçü birimi kullanılırsa kullanılsın medd-i tabîî, bir elif veya iki hareke olarak ifade edilen birimden aşağı uzatılmamalıdır. Zira medd-i tabîînin bir elif veya diğer bir deyişle iki hareke miktarı uzatılması hususunda kurrâ icma etmiş olup, kasten arttırılması veya azaltılması şer'i olarak haram bir durumdur.⁸²³

Med, tabîî ve fer'i olmak üzere temelde iki kısma ayrılır. Harfî med ve lîn harfleri dışında ziyâdesi olmayan med, meddin aslını oluşturur. Harf-i medden ya da harfî lînden sonra hemze ve sükûn veya şedde olması halinde fer'i med oluşur. Fer'i med, aslî med üzerine olan ziyâdedir.⁸²⁴ Bu medlerin oluşması için sebep-i medde ihtiyaç duyulur. Sebeb-i med, med veya lîn harflerinden herhangi birinden sonra gelip, aslî med üzerine yapılan ilaveye olan sebep demektir. Sebeb-i med; lafzî (hemze⁸²⁵, sükûn) ve manevî (nefy/olumsuzlukta mübalâğa amacı taşıyan medd-i ta'zîm ile medd-i tebriyye) olmak üzere iki bölümden oluşur.⁸²⁶ Medd-i Ta'zîm; Îtilâf Mesleği'nde seb'a ve aşere kırâatının merâtib-i erbaa ve mertebeteyn uygulamasında, Ahmed es-Sûfî Mesleği'nde ise sadece merâtib-i erbaa kısmında alınır. Mutkîn ve Atâullah mesleklerinde ise Medd-i Ta'zîm

⁸²⁰ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'an", 29.

⁸²¹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî (ö. 437/1046), med ölçülerini belirlemede elif miktarı ifadesini kullandıklarını, ancak bunun gerçek anlamda kullanılmadığını asıl amacın talebenin med ölçüsünü kavrayabilmesine yardımcı olmak için olduğunu belirtir. Mekkî'ye göre med, ağız açarak nefesle birlikte sesi uzatmakla oluşur. Bu nefesin tam olarak hakiki manada ne kadar olacağını ancak Allah takdir edebilir. Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî, *Temkînü'l-Meddi fî Âtâ ve Âmene ve Âdeme ve Şibhihi*, thk. Ahmed Hasen Ferhat (Kuveyt: Dârul-Erkam, 1984), 36, 37.

⁸²² Süveyd, *et-Tecvîdü'l-Musavvar*, 2/315, 319.

⁸²³ Mersafî, *Hidâyetü'l-Karî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 275-276; Dabba', *el-İdâe fî Beyâni Usûli'l-Kırâe*, 16.

⁸²⁴ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 53.

⁸²⁵ Harf-i medden sonra gelen kat'ı hemzese sebep-i meddir, fakat vasl hemzese sebep-i medd değildir. Bk. Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 252.

⁸²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/313; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 53; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 250, 254, 255.

alınmaz. Takrîb kırâatında ise bütün mesleklerde alınır.⁸²⁷ Medd-i Tebriye ise takrîb konusu olduğu için o bölümde ele alınacaktır.

Medd-i muttasıl ve munfasılın oluşması, hemzenin harfi medle olan ilişkisine bağlıdır. Harf-i medden sonra hemze gelir ve her ikiside aynı kelimedede yan yana olursa medd-i muttasıl (⁸²⁸أُولَئِكَ, ⁸²⁹شَاءَ, ⁸³⁰سَيِّئٌ gibi), farklı kelimelerde (harfi med kelimenin son harfi ve hemze diğer kelimenin ilk harfi) olursa medd-i munfasıl⁸³¹ (⁸³²قَالُوا أَمَّا, ⁸³³يَا أَيُّهَا, ⁸³⁴إِنِّي أَعْلَمُ gibi), şayet harf-i medden önce hemze gelirse medd -i bedel olur.⁸³⁵ (⁸³⁶وَلَقَدْ, ⁸³⁷أَتَيْنَا, ⁸³⁸لَا يَلَافُ gibi. Hemzeden yapılan medlere, medd-i bedel denilmektedir.

Harf-ii medden sonra sükûn olması halinde; eğer bu sükûn lazimi bir sükûn ise medd-i lâzım, şayet ârizi bir sükûn ise medd-i âriz olur. Lîn harflerinden sonra sükûn gelirse bu durumda medd-i lîn olur. Medlerle ilgili bu genel bilgilerden sonra aşere kırâatında med ölçüler ele alınacaktır.

Med ölçüsünde öğrencilere kolayca ölçüyü kavramaları için hızlı veya yavaş olmaksızın parmak kaldırma veya indirme şeklinde uygulamalar yaptırılmaktadır. Buradaki amaç kırâat üstadının uygulamasını görerek ve dinleyerek talebenin uzunca bir müddet boyunca tekrar yapmak suretiyle bu beceriyi kazanmasını sağlamaktır.⁸³⁹ Med ölçüsü olarak elif miktarı verildiği gibi bazen de hareke miktarı verilmektedir.

Hareke bazlı med ölçüsünü bazı kaynaklar:

- 1- Kasr: İki hareke miktarı (medd-i tabîi ölçüsü)
- 2- Fûveykü'l-Kasr: Üç hareke miktarı
- 3- Tevassut: Dört hareke miktarı (medd-i tabîi ölçüsünün iki katı)
- 4- Fûveykü't-Tevassut: Beş hareke miktarı

⁸²⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 118.

⁸²⁸ Bakara, 2/5.

⁸²⁹ Bakara, 2/20.

⁸³⁰ Mülk, 67/27.

⁸³¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/3 13; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 53; Muhaysin, *el-İrşâdâtü'l-Celiyye*, 31, 32.

⁸³² Bakara, 2/14.

⁸³³ Bakara, 2/21.

⁸³⁴ Bakara, 2/30.

⁸³⁵ Dâni, *et-Teyisr fi'l-Kırâati's-Seb'a*, 148.

⁸³⁶ Bakara, 2/31.

⁸³⁷ Bakara, 2/87.

⁸³⁸ Kureyş, 106/1.

⁸³⁹ Muhammed b. Ali b. Yâlûşe, *el-Fevâidü'l-Müfhimah fi Şerhi'l-Cezeriyyeti'l-Mukaddimeh* (Tunus: Matbaatü't-Tunusiyye, 4. Baskı, 1357/1931), 43, 44; Mersafi, *Hidâyetü'l-Karî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 275-276; Muhaysin, *el-İrşâdâtü'l-Celiyye*, 32.

5- Tûl: Altı hareke miktarı (medd-i tabîî ölçüsünün üç katı) şeklinde vermektedir.

Ancak burada Kur’ân okuma usullerinden tahkîk, tedvir ve hadr usullerinde harfleri telaffuz etme zaman açısından aynı olmayacaktır. Örneğin tahkîkteki tûl ölçüsünde altı hareke olan zaman, hadr usûlündeki tûl ölçüsündeki altı harekede geçen zaman ile aynı olmayacaktır. Zira her usûldeki zaman, hareke cinsinden kendi içerisinde değerlendirilmelidir.⁸⁴⁰ Tahkîk, tedvir ve hadr usûllerinde kasr ölçüsü aynı olmakla birlikte, bu üç usulde harekeyi telaffuz etmedeki zaman aynı olmamaktadır. Hadr usûlündeki kasr/medd-i tabîî için harekeyi telaffuz zamanı tedvirden az, aynı şekilde tedvirde harekeyi telaffuz zamanı da tahkîk usûlünden daha azdır. Ancak ölçü olarak bir elif/iki hareke ölçü birimi aynıdır.

Kırâat ve tecvîd kitaplarında tabîî med üzerine yapılan ziyâde medler derecelendirilmiştir. Örneğin Harf-i medden sonra hemze aynı kelimede bulunması halinde medd-i muttasıl olur. Bütün kırâat imamları medd-i muttasılın meddi üzerinde ittifak etmelerine rağmen bu meddin tûl ve tavassut ölçüsü hakkında ihtilaf etmiştir.

Medd-i tabîî, med harfinin kaybolmaması için zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak harfi medle birlikte hemzenin bulunması durumunda oluşan medlerde ise durum değişmektedir. Kırâat ilmi usûlünde med, aslî med üzerine yapılan ziyâde olarak tanımlanmaktadır. Bu ziyâdeliğin sebebi ise harfi meddin gizli ve zayıf olması, hemzenin ise güçlü ve zor olmasından kaynaklanmaktadır. Yani med harfinin zayıf ve kendinden önceki harfin harekesinin sesinde gizli olmasına karşılık, hemzenin kuvvetli -cehr, şiddet sıfatlarını ihtiva etmesi- ve zor bir harf olması telaffuzda sıkıntı oluşturmaktadır. Bunun

⁸⁴⁰ Süveyd, *et-Tecvîdü'l-Musavvar*, 2/316-318; Akdemir, med ölçüsünün üç elif ve beş ekollerinde elif-hareke kıyaslamasını mertebeteyn ve meratib-i erbaa durumunu tablo halinde şu şekilde vermektedir: (Mustafa Atilla Akdemir, “Kırâat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018), 28.

Mertebeteyn	Üç Elif Ekolünd e Elif	Beş Elif Ekolünd e Elif	Her İki Ekole Göre Hareke
Kasr	1	1	2
Tevassut	2	3	4
Tûl	3	5	6

Meratib-i Erbaa	Üç Elif Ekolünd e Elif	Beş Elif Ekolünd e Elif	Her İki Ekole Göre Hareke
Kasr	1	1	2
Fuveyka'l- Kasr	1.5	2	3
Tevassut	2	3	4
Fuveyka't- Tevassut	2.5	4	5
Tûl	3	5	6

için zayıf olan med harfini kuvvetli bir hale getirip ortaya koymak için med ziyâdesine gidilmiştir.⁸⁴¹ Yine med ziyâdeliğinin; cehr, şiddet sıfatlarına sahip hemzenin telaffuzunu daha sağlam bir şekilde ortaya çıkarmak için yapıldığı da ifade edilmektedir.⁸⁴²

Aslî med üzerine yapılan ilavenin miktarında kırâat imamları arasında farklılık bulunmaktadır. Aslî med üzerine yapılan ziyâdeler kırâat ilminde derecelendirilmiştir. Bu derecelendirme klasik kaynaklarda mertebe olarak zikredilmektedir.

Sözlük anlamı olarak mertebe; “rütbe, derece ve makam” gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁴³ Mertebe terim anlamında ise medd-i muttasıl ve medd-i munfasılda kırâat imamları ve râvîlerin rivâyetleri doğrultusunda bu med miktarlarındaki ziyâde veya noksanlaştırmayı ifade eder.⁸⁴⁴ Mertebeler, aslî med üzerine yapılan ziyâdeye göre belirlenmektedir.

Kırâat usûlünde med konusu iki ölçülendirmede ele alınarak mertebe adı altında imamların kırâatı ve râvîlerin rivâyetleri doğrultusunda belirlenmiştir. Bu ölçülendirmede de medd-i muttasıl esas alınmıştır. Zira kırâat imamları arasında medd-i muttasılda aslî med üzerine med ilave edilmesi hususunda ittifak (vâcib mahalli) vardır. Medd-i muttasılda aslî med üzerine kaç med ilave edileceği ile ilgili ihtilaf (caiz mahalli) de vardır.⁸⁴⁵ *Medd-i muttasıl aşağıda görüleceği üzere dört derecede değerlendirilmiş olup bunlar İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleğinde:*⁸⁴⁶

1. Mertebe: Aslî/tabî med üzerine diğer bir ifadeyle kasır⁸⁴⁷ ölçüsüne bir elif miktarı ziyâde edenler ki (-İbnü'l-Cezerî araştırmalarında ne sahih ne de şâz kırâatlarda medd-i muttasılın kasır vechine dair bir bilgiye ulaşmadığını bildirmektedir.)⁸⁴⁸ bu durumda medd-i muttasılın ölçüsünü en az iki elif olarak okuyanlar: Kâlun (ك), İbn-i Kesîr (ك), Ebû Amr (ح), Ebû Ca'fer (جع) ve Yakûb (يع).

⁸⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/314, 315; *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd*, 173; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelaî'l-Beşer*, 53, 54; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 257.

⁸⁴² Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehü'l-Fikriyye*, 234.

⁸⁴³ Zebîdî, “rtb”, *Tâcu'l-Arûs*, 2/ 482.

⁸⁴⁴ Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 136.

⁸⁴⁵ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/205, 206; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/314, 315; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehü'l-Fikriyye*, 228; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 258.

⁸⁴⁶ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 8; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 16; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 257, 258.

⁸⁴⁷ Burada kasır, med yapmama anlamında olmayıp tabii/aslî med ölçüsündeki meddi ifade eder.

⁸⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/315.

2. Mertebe: Aslî med üzerine iki elif miktarı ziyâde edenler ki bu durumda medd-i muttasılın ölçüsünü üç elif olarak okuyanlar: İbn-i Amir (ك), Kisâî (و) ve Halefû'l-Aşîr (خل).

3. Mertebe: Aslî med üzerine üç elif miktarı ziyâde eden ve bu durumda medd-i muttasılın ölçüsünü dört elif olarak okuyan: Asım (ن).

4. Mertebe: Aslî med üzerine dört elif miktarı ziyâde edenler ki bu durumda medd-i muttasılın ölçüsünü beş elif olarak okuyanlar: Verş (ج) ve Hamza (ف)'dır.

Yukarıda görüldüğü üzere medd-i muttasılda dörtlü ölçülendirme söz konusu olduğu için buna merâtib-i erbaa denilmiştir.

Medd-i muttasılın, aslî med ölçüsünde en alt birim olan kasr üzerine tavassut ve tûl ilave edilmesiyle de iki mertebe anlamındaki “mertebeteyn” oluşmaktadır. Bu durumda mertebeteyn.⁸⁴⁹

1. Mertebe: Aslî med üzerine iki elif miktarı ziyâde edenler ki bu durumda medd-i muttasılın ölçüsünü üç elif olarak okuyanlar: Kâlun (ب), İbn-i Kesîr (د), Ebû Amr (ح), İbn-i Amir (ك), Asım (ن), Kisâî (و), Ebû Ca'fer (جع) ve Yakûb (يع) ve Halefû'l-Aşîr (خل).

2. Mertebe: Aslî med üzerine dört elif miktarı ziyâde edenler ki bu durumda medd-i muttasılın ölçüsünü beş elif olarak okuyanlar: Verş (ج) ve Hamza (ف)'dır.

Medd-i Munfasılda ise aslî med üzere ilave med yapıp yapmama hususunda ve med miktarı konusunda kırâat imamları ve râvîlerin arasında farklılık bulunmaktadır. *Medd-i munfasılda merâtib-i erbaa da ölçülendirme İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleğinde beş derecede yapılmaktadır. Bunlar.⁸⁵⁰*

Aslî med üzerine elif ziyâde etmeyenler ki bu durumda medd-i munfasılın ölçüsünü bir elif miktarı okuyanlar: Kâlun (ب), İbn-i Kesîr (د), Ebû Amr (ح), Ebû Ca'fer (جع) ve Yakûb (يع).

Aslî med üzerine bir elif miktarı ziyâde edenler ki bu durumda medd-i munfasılın ölçüsünü en az iki elif olarak okuyanlar: Kâlun (ب) ve Dûrî (ط),

⁸⁴⁹ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 8; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 16; Muhaysin, *el-İrşâdâtü'l-Celiyye*, 32.

⁸⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû't-Teyssîr fi'l-Kırââtî'l-Aşr*, thk. Ahmed Muhammed Müflihü'l-Kudât (Ürdün: Dâru'l-Furkân li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1421/2000), 207, 208; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 8; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 16; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 260.

Aslî med üzerine iki elif miktarı ziyâde edenler ki bu durumda medd-i munfasılın ölçüsünü üç elif olarak okuyanlar: İbn-i Amir (ك), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Aşîr (خل).

Aslî med üzerine üç elif miktarı ziyâde eden ve bu durumda medd-i munfasılın ölçüsünü dört elif olarak okuyan: Asım (ن).

Aslî med üzerine dört elif miktarı ziyâde edenler ki bu durumda medd-i muttasılın ölçüsünü beş elif olarak okuyanlar: Verş (ج) ve Hamza (ف)'dır.

Medd-i munfasılın, aslî med ölçüsünde en alt birim olan kasr -terki mümkün olmayan- ve kasr üzerine ilavelerle tavassut ile tûl elde edilmesiyle de üç dereceden oluşan **mertebe**teyn kısmında ise.⁸⁵¹

1. Mertebe: Aslî/tabî med üzerine ziyâde med yapmaksızın medd-i munfasılın ölçüsünü bir elif olarak okuyanlar: Kâlun (ب), İbn-i Kesîr (د), Ebû Amr (ح), Ebû Ca'fer (جع) ve Yakûb (يع).

2. Mertebe: Aslî med üzerine iki elif miktarı ziyâde edenler ki bu durumda medd-i munfasılın ölçüsünü üç elif olarak okuyanlar: Kâlun (ب), Dûrî (ط), İbn-i Amir (ك), Asım (ن), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Aşîr (خل).

3. Mertebe: Aslî med üzerine dört elif miktarı ziyâde edenler ki bu durumda medd-i munfasılın ölçüsünü beş elif olarak okuyanlar: Verş (ج) ve Hamza (ف)'dır.

Yukarıdaki elif miktarlarından; bir elif için aslî/tabî med, iki elif, üç elif, dört elif ve beş elif de aynı şekilde bu tabî med katları kadar elif miktarı kastedilmektedir.⁸⁵²

Med miktarlarına baktığımızda seb'a kırâatında, Muhammed b. Süfyân el-Kayravânî'nin (ö. 413/1022) *El-Hâdî* adlı eserinde belirttiği gibi en uzun med ölçüsü Verş ve Hamza, onların bir alt seviyesinde Âsım, onun bir altında İbn A'mir ve Kisâî bulunmaktadır. Med ölçüsünün en alt limitinde de Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû A'mr yer almaktadır.⁸⁵³ Med konusunda seb'a kırâatından aşere kırâatına geçiş ile günümüze intikalindeki seyre baktığımızda, ilk dönemlerde sadece imam-râvî-tarîklerden gelen rivâyetler aktarılmışken daha sonra sistematik hale dönüştükçe bu rivâyetlerin tanzim edilerek özetlendiği bir aktarımından bahsetmek mümkün olmaktadır. Bunun en bariz

⁸⁵¹ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 8; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 16.

⁸⁵² Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 16.

⁸⁵³ Muhammed b. Süfyân Kayravânî, *el-Hâdî fi'l-Kirââtî's-Seb'a*, thk. Halit Hasen Ebu'l-Cûd (Kahire: Dâru İbâdî'r-Rahmân, 1432/2011), 111; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kirââtî's-Seb'a*, 30; İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fi'l-Kirââtî's-Seb'a*, 1/ 230.

örneğini Ebû Bekir b. Mücahid''ın (ö. 324/935) *Kitâbü's-Seb'a'sı*, Ebû Amr ed-Dâni''nın (ö. 444/1052) *et-Teysîr*'i ve Ebu'l-Kâsım b. Firruh eş-Şâtibî''nın (ö. 590/1193) *Hirzu'l-Emânî*'si ve İbnü'l-Cezeri''nın (ö. 833/1429) *Tahbîrû't-Teysîr, ed-Dürretü'l-Müdiyye* ile oluşan Teysîr ve Şâtibî tarîklerinde görmek mümkündür. Bunların devamında da Osmanlı'da, tarîklerin ve mesleklerin daha da sistematik hale geldiğini söylemek mümkündür.

Mısır Tarîki Atâullah Mesleği'ndeki medd-i muttasıl ve munfasıl uygulamasını yukarıda zikrettiğimiz şekilde uzunca vermeyip tablo halinde sunacağız. Ancak her iki tarîkin indirâc uygulamasında imam ve râvîlerin sıralaması esas alındığından med miktarına göre sıralama yapılmamaktadır. Söz konusu tarîk ve meslekler için merâtib-i erbaa ve mertebeteynde medd-i muttasıl ve munfasıl şu şekildedir:

3.5.2.1. Medd-i Muttasıl

*İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği İndirâc Usûlünde*⁸⁵⁴

Mertebeteyn	Merâtib-i Erbaa
وَالسَّمَاءُ	وَالسَّمَاءُ
ب د ح ك ن ر ج ع ي ح ل	ب د ح ج ع ي ح ل
ج ف	ج ف
ك ر خ ل	ك ر خ ل
ن	ن

*Mısır Tarîki Atâullah Mesleği İndirâc Usûlünde*⁸⁵⁵

Mertebeteyn	Merâtib-i Erbaa
وَالسَّمَاءُ	وَالسَّمَاءُ
ب د ح ك ن ر ج ع ي ح ل	ب د ح ج ع ي ح ل
ج ف	ج ف
ك ر خ ل	ك ر خ ل
ن	ن

Medd-i muttasılda mertebeteyn için her iki meslekte tevassût ve işba'ın ortak olduğu görülmektedir. İşbâ' ölçüsü Verş (ج) ve Hamza (ف)'ya, tevassût miktarı ise diğer imam ve râvîlere aittir. Tevassûtun ölçüsü üç, işbâ' ölçüsü ise –Mısır Târîkinin diğer mesleği olan Mutkîn hariç⁸⁵⁶ - beş elif miktarıdır.⁸⁵⁷

⁸⁵⁴ Bk. Boz, Kırâât-ı Aşere Kâideleri (İstanbul Tarîki), 18, 81; Özcan, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfi Mesleği'ne Göre Tertip Edilmiş Aşere Kavâidi*, 129; Akbal, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfi Mesleği Mufassal Kırâat-ı Aşere Kavâidi*, 38.

⁸⁵⁵ Bk. Aşikkutlu, *Mısır Tarîki Şeyh Ataullah Mesleği Aşere Kırâatine Ait Kavâid Defteri*, 2; Harputoğlu, *Aşere Kavâid Risâlesi*, 3; Aydın, *Mısır Tarîki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 18.

⁸⁵⁶ Mısır Târîkinin diğer mesleği olan Mutkîn mesleğinde tevassût iki, işbâ' ise üç elif miktarıdır. Bk. Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 16.

⁸⁵⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 16.

862 (أَوَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ) ب د ح ج ع ١-----٣-----١ ب ط ك ن ر خ ٣-----٣-----٣ ج ف ٥-----٥-----٥	863 (أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السَّافِهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ) ب د ح ج ع ١-----٢-----١ ب ط ٢-----٢-----٢ ج ف ٥-----٥-----٥ ك ر خ ٣-----٣-----٣ ن ٤-----٤-----٤

Teysîr (daha sonra İstanbul tarîki olarak isimlendirilen) tarîkinde; İbn Ğalbûn (ö. 399/1008), Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1052), Ebu'l-Hasan b. Belîme (ö. ?) Ebû Ca'fer b. Bâziş (ö. 540/1145) vb. kırâat âlimleri merâtib-i erbaa usûlünü esas almışlardır. Ebû Amr ed-Dânî bu usûlü seb'a tarîki olarak sistematik hale getirdiği için Teysîr tarîki Merâtib-i Erbaa usûlü şeklinde yaygınlık kazanmıştır. Şâtibî (daha sonra Mısır tarîki olarak isimlendirilen) tarîkinde ise; Süleyman b. Mihrân (ö. 148/765), İbn Mücâhid (ö. 324/935), Ebû Ali er-Ruhâvî (ö. 414/1023), Ebu'l-İzz el-Kalânîsî (ö.521/1127) vb. kırâat âlimleri ise mertebeteyn usûlünü esas almışlardır. İbn Mücâhid yoluyla gelen Şâtibî tarîki, Ebu'l-Kâsım b. Firruh eş-Şâtibî (ö. 590/1194) tarafından sistematik hale getirilmiştir.⁸⁶⁴

Kırâat ilmine başlayan bir talebe hocasının belirlediği merâtib-i erbaa veya mertebeteyn usullerinden birini iyice öğrenip bol bol uygulama yaptıktan ve kırâat imamlarının med ölçülerini iyice kavradıktan sonra diğer usule geçer. Uygulamada ilk önce merâtib-i erbaa ile başlanılır ve bu usûl iyice yerleştikten sonra mertebeteyn usûlüne geçilir. *İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleğinde Merâtib-i Erbaa* uygulaması, Fâtiha'dan başlayıp Rûm sûresinin başına kadardır. *Mısır Tarîki Atâullah Mesleğinde ise Merâtib-i Erbaa* uygulaması, Fâtiha'dan başlayıp Meryem Sûresi'ne kadardır. *Mertebeteyn* ise; İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleğinde Rûm Sûresi'nden itibaren, Mısır Tarîki Atâullah Mesleğinde ise Meryem Sûresinden Kur'ân'ın sonuna kadardır.⁸⁶⁵

Bu usullerde önemli olan husus bir ayet infirâd sistemi ile okunuyorsa, o ayetin tamamındaki medler o imamın kırâatı ve ravî/râvîlerin rivâyeti üzere okunmalı ve aynı şekilde icra edilmelidir. Aynı şekilde indirâc usûlünde de hangi ayet okunuyorsa o ayetin başından sonuna kadar imamların kırâatı ve râvîlerin rivâyetinde hep aynı usûl uygulanmalıdır. Örneğin okuyucu merâtib-i erbaa ile ayete başlamışsa ayetin tamamında merâtib-i erbaa usûlünü uygulayarak kırâatını tamamlamalıdır.

⁸⁶² Zümer, 39/52.

⁸⁶³ Bakara, 2/13.

⁸⁶⁴ Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 137; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 69.

⁸⁶⁵ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 333.

3.5.2.3 Medd-i Lâzım

Harf-i medden sonra sükûn olması halinde; eğer bu sükûn lâzımî bir sükûn (vakfen ve vaslen sabit/durulduğunda da geçildiğinde de var olan sükûn) ise medd-i lâzım olur. Medd-i lâzım en kuvvetli med kabul edildiği için İstanbul ve Mısır tarîkinde dört elif miktarı med yapılmaktadır. Muhammed Emin Efendi *Umdetü'l-Hullân*'da bununla birlikte Mısır tarîkinde Medd-i lâzımın üç elif miktarı med edilebileceğini aktarmaktadır.⁸⁶⁶ Kırâat imamları arasında tûl ölçüsü esas alınmakla birlikte Cezeri'nin *en-Neşr*'de belirttiği gibi medd-i muttasılda olduğu gibi med mertebelerinin değişebileceği bilgisi verilmektedir. Yine tahkîk usûlünde dört elif, tedvir okuyuşta üç elif miktarı, hadr usûlünde ise en alt sınır iki elif miktarı med edilebileceğini bildirmektedir.⁸⁶⁷ Mısır Târîkinin diğer mesleği olan Mutkîn Mesleği'nde ise Medd-i lâzımın ölçüsü iki elif olduğu ancak bu meslekte tûl ölçüsünün üç elif miktarı olduğu da göz ardı edilmemelidir.⁸⁶⁸

3.5.2.4. Medd-i Ârız

Harf-i medden sonra sükûn olması halinde; eğer bu sükûn ârızî bir sükûn (vakfen sabit, vaslen sâkıt/durulduğunda varolan, geçildiğinde ortadan kalkan sükûn) ise burada vakıf yapılması halinde medd-i ârız olur. Medd-i ârızın med miktarı tûl, tevassut ve kasr olmak üzere üç kısma ayrılır. Bu ölçüler sükûn yapılan son harfin aslî harekesine göre fetha/üstünde üç (tûl, tevassut, kasr), kesra/esrede dört (tûl, tevassut, kasr, kasr ile

⁸⁶⁶ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 16.

⁸⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/317, 318; *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd*, 174, 175; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 260; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 149, 150.

⁸⁶⁸ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 16.

ravm⁸⁶⁹), zamme/ötrede yedi (tûl, tevvassut, kasr, tûl ile işmâm⁸⁷⁰, tevassut ile işmâm, kasr ile işmâm ve kasr ile ravm) vecih olmak üzere okunması caiz olan vecihlerdir.⁸⁷¹ Burada vecihten kasıt farklı şekilde okunabilecek usûl kastedilmektedir. Yedi vecih derken yedi elif miktarı kastedilmemektedir. Çünkü medd-i ârızın ölçüsünde tûl en fazla dört elif miktarıdır.

⁸⁶⁹ **Ravm:** Harfin harekedeki sesinin çoğunu azaltmaktır. *إِزَالَةُ ثُلَاثِي الصَّوْتِ وَإِبْقَاءُ ثَلَاثِهِ* Harfin sesinin 2/3'sini giderip 1/3'ini okumaktır. Yani sesin üçte biri oranında harfin harekisini okumaktır. Ravm kesra/esre ile zamme/ötre harekede söz konusu olup, vakıf durumunda vasıl gibi hareket ederek son harfin harekesinin sesini üçte birlik bir ses ile belirtmektir. Vakıf halindeki harf şayet tenvinli ise harfin tenvinini kaldırılarak sükûn yapılır. Örn: غَوَاشٍ , حَكِيمٌ , عَلِيمٌ gibi. Ancak يَوْمَئِذٍ جِيئَازْ kelimelerinin aslına ittiba edilerek bu iki tenvinli kelimede ravm ve işmâm yapılmaz. Zira bu iki kelimenin asılları يَوْمَئِذٍ جِيئَازْ şeklindedir. Kalkale olan yerlerde kalkale sıfatı daha güçlü olduğu için bu sıfat tercih edilir ancak revm yapılması halinde kalkale sıfatı ortadan kalkar. Örn: مِهَادٍ قَرِيبٌ gibi. Harfin harekedeki sesini zayıflatma yönüyle ravm ile ihtilâs arasında bir yönüyle benzerlik söz konusudur. **İhtilâs:** *إِزَالَةُ ثُلَاثِ الصَّوْتِ وَإِبْقَاءُ ثَلَاثِهِ* “Harfin sesinin 1/3'ni giderip 2/3'sini okumaktır.” Yani harfin harekedeki sesinin çoğunu, sesin üçte iki oranında harfin harekesini belirterek ilgili harfi hızlıca okunmasından ibarettir. İhtilâs fetha/üstün, kesra/esre ve zamme/ötre olmak üzere üç harekede söz konusu olup, vakıf durumunda vasıl gibi hareket ederek son harfin harekesinin sesini üçte ikilik bir ses ile belirtmektir. Örn: بِأَمْرِكُمْ kelimesinde ر (ra) harfinin ötresini ihtilâs ile okumak gibi. **İhtilâs ve ravm arasında sesin azaltılması açısından şöyle bir fark vardır:** a) Ravmde, hareke sesinin çoğu gider (2/3'si gider), azı kalır (1/3'i kalır); ihtilâsta ise sesinin çoğu kalır (2/3'si kalır), azı gider (1/3'i gider). b) Ravm fethanın dışındaki, kesra ve zammeye yapılırken, ihtilâs her üç harekede söz konusu olabilir. Ancak bu konuda ihtilâs ile ravm arasındaki farktan basederken İsmail Karaçam: “a) Ravmde harekenin çok azı, ihtilâsta ise üçte biri kalır” ifadesini herhalde sehven dipnotta bu şekilde yer vermiştir. Zira bu ifadenin doğrusu “ihtilâsta harekenin üçte biri gider, üçte ikisi kalır.” Şeklinde olmalıdır. Bk. ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 135-137; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 75, 249; Muhammed Mekki Nasr el-Cüreysî, *Nihâyetü'l-Kavlü'l-Müfid fî İlmi Tecvîdi'l-Kur'âni'l-Mecîd*; zabt ve tashih: Abdullah Mahmud - Muhammed Ömer, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İmiyye, 1424/2003), 223-225.

⁸⁷⁰ **İshmâm:** *إِنْصِمَامُ الشَّقَتَيْنِ بَعْدَ السُّكُونِ إِشَارَةً إِلَى الْإِصْمَامِ* : Ötre harekeye işaret etmek amacıyla sükûndan sonra dudakları zamme durumuna götürmektir. Diğer bir ifade ile sükûn ile okunan zammeli/ötreli harfin harekisini ses vermeksizin dudakları sükûnun hemen ardından öne işaret ederek zammeyi belirtmektir. Çünkü işmâm hareke sesi verme olmayıp, zammeye/ötreye işaret amacı taşır ve sadece ötreli harfte yapılır. İshmâmın kısımları: a) Medd-i ârızda vakıf yapılan son harfin zammesi/ötresinde ya da tenvinli ötredeki kelimelerin vakfında yapılan işmâm: *تَسْتَعِينُ عَظِيمٌ* gibi. b) Bir harfin başka bir harfle karıştırılmasıyla yapılan işmâm. Kaynaklarda genellikle (sâd) harfinin sesini (zây) harfinin sesine katılması işmâmı örnek verilmektedir: *صِرَاطٌ، الصِّرَاطُ* olduğu gibi. c) Harekenin harekeye işmâmı: *قِيلَ غِيضٌ* gibi. İlk önce kelimenin aslındaki zammeyi belirtmek için dudakları öne sürdükten hemen sonra kesra harekeye geçip asıl bu harekeyi belirtirken bir harfte -aslını belirtmek için- ilk harekeyi az, hemen ardından da kesra harekeyi daha uzunca telaffuz etmektir. d) Sükûnlu olan harf ile hareke arasında yapılan işmâm: Bunu da kendi içinde iki grupta değerlendirdiğimizde; 1- İdğamlı sükûnlu olan harfin harekesini belirtmek için yapılan işmâm örneği: *لَا تَأْمَنَّا* gibi. Burada önce ن (nûn) harfinde idğâm daha sonra işmâm yapılmalıdır. 2-Hareke ile sükûn arasında yapılan idğâma ör: *لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا* gibi. Burada ة (ta) harfinin kesra/esre harekisiinden hemen sonra sakin س (sîn) harfinde zammeyi belirtmek için yapılan işmâm söz konusudur. Ravm ve işmâm yapılmayan yerler: a) Cemi' Mimi: *هَمْزٌ* gibi. b) Ârızî kesra: *لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ* (لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ) gibi. c) Müenneslik (ة) ta'sı: *لَعِبْرَةٌ جَنَّةٌ* gibi. Ravm ve işmâm üzerinde vakıf yapılan harfin harekesini belirtmek amacını taşır. Bununla birlikte kırâat imamı Hamza ve İbn-i Amir'in ravilerinden Hîşâm'ın ravm ve işmâm uygulamaları kırâat ilminde önemli bir konudur. Yine Yûsuf Sûresi 11'deki *لَا تَأْمَنَّا* kelimesini kırâat imamlarından Ebû Ca'fer hariç, diğerleri ihtilâs veya işmâm ile okur. Bk. ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 135-137; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 17-20, 36, 41; Akbal, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfî Mesleği Mufasssal Kırâat-ı Aşere Kavâidî*, 58- 60.

⁸⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/314, 315; *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd*, 173; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 17.

İstanbul ve Mısır tarîkinde medd-i ârızın merâtib-i erbaada med miktarı tûl -aslî med dâhil- dört elif, tevassut üç elif, kasr ise bir elif miktarıdır. Her iki meslek için mertebeteinde ise bu med için tûl -aslî med dâhil- üç elif, tevassut iki elif, kasr ise bir elif miktarıdır.⁸⁷² Ayrıca İstanbul ve Mısır Tarîki'nde medd-i ârızın tûl vechi ister merâtib-i erbaada ister mertebeteinde olsun mukaddem/önce, ondan sonra tevassut, daha sonra da kasr vechi gelir.⁸⁷³ Bu bilgilere göre medd-i arız örneğinde مُسْتَهْزُونَ kelimesinin vakıf halindeki med ölçüsü aşağıdaki gibi olur.⁸⁷⁴

3.5.2.5. Medd-i Lîn

Sözlükte lîn, “yumuşak ve kolay olmak”⁸⁷⁵ anlamındadır. Lîn harfi ise, sâkîn و (vâv) ve ى (yâ) harflerinden önce fethalı olan bir harfin gelmesiyle⁸⁷⁶ medd-i lîn olması halinde tûl, tavassut ve kasr olarak uzatılmasıdır. Harf-i lîn olan و (vâv), ى (yâ)’dan sonra sükûn olması ve burada vakıf yapılması halinde eğer bu sükûn ârızî bir sükûn ise medd-i lîn ârız kısmı: نَوْمٌ örneğinde olduğu gibi; şayet bu sükûn lâzımî bir sükûn ise medd-i lîn lâzımî kısmı: Şûrâ Sûresi’nin başındaki (حَمَّ عَسَقَ), Meryem Sûresi’nin başındaki (كَلَيْعَصَ) harflerindeki (عَيْنُ) lafızları medd-i lîn olur.

Medd-i lîndeki sükûn, Meryem ve Şûrâ Sûrelerindeki عَيْن (‘ayn) lafzı lâzımî sükûn olduğundan tûl ve tevassut olmak üzere iki vecih caiz olur. İstanbul ve Mısır Tarîki’nde merâtib-i erbaada tûl, mertebeteinde ise tevassut vechi mukaddemdir. Merâtib-i erbaada tûl ölçüsü dört, tevassut ölçüsü üç elif; mertebeteinde ise tûl üç, tevassut iki eliftir.⁸⁷⁷ İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleğinde Merâtib-i Erbaa uygulaması Rûm sûresine kadar olduğu için Meryem sûresinin başındaki (كَلَيْعَصَ) ayetindeki عَيْن (‘ayn) lafzı lâzımî sükûnu tûl ölçüsü dört elif miktarı med edilmektedir. Mısır Tarîki Atâullah Mesleğinde ise Merâtib-i Erbaa uygulamasında Meryem Sûresi mertebeteinde yer aldığı için tûl ölçüsü üç elif miktarı med edilmektedir.

⁸⁷² Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân* (kenar şerh), 35.

⁸⁷³ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân* (kenar şerh), 17.

⁸⁷⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 17, (kenar şerh) 24, 35.

⁸⁷⁵ Bekir Topaloğlu - Hayreddin Karaman, “lîn”, *Yeni Kâmus*, (İstanbul: Yılmaz Ofset, 1973), 400.

⁸⁷⁶ Süveyd, *et-Tecvidü'l-Musavvar*, 2/ 313.

⁸⁷⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 16, 17, 304, 399; Aşıkkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 145.

3.5.2.6. Medd-i Bedel

Meddin hemze ile ilişkisinden bahsederken aynı kelime içindeki yanyana bulunan harf-i medden önce gelen hemzenin medd-i bedel olacağını belirtmiştik. Hemze-i muhakkaka/hakiki hemze ile hemze-i müsebbele/teshîl hemzelerinden sonra bulunan ve harfi medde dönüştürülen eliflerin meddine medd-i bedel denir.⁸⁷⁸ Hemzeden sonra gelen ikinci sakin hemze (elif), med harfine dönüştüğü -ondan bedel olduğu- için bu ad verilmektedir.⁸⁷⁹ Aslı medd-i tabîi olup aynı kelimedede bulunan اَمَّنَ، اِيْمَانًا، شَنَانُ ve النَّبِيِّنَ –Nâfi’ kırâatında النَّبِيِّنَ kelimesi النَّبِيِّنَ şeklinde- vb. kelimeleri kırâat imamı Nâfi’nin râvîsi Verş, medd-i bedel olarak kabul edip tûl, tevassut ve kasr ile okumaktadır.⁸⁸⁰ Verş, bu üç uygulamadan birini tercih ederek kırâat ederken bizler öğrenmek amacıyla üç vechi de okumaktayız.⁸⁸¹ Takrîb tarîkinde ise medd-i bedel uygulaması Ezrak’a aittir. *İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleğinde Merâtib-i Erbaa* uygulamasında mukaddem vechi tûl olup ölçüsü beş elif, tevassut üç ve kasr ise bir elif miktarıdır. *İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleğinde mertebeteyn* ve *Mısır Tarîki Atâullah Mesleğinde ise Merâtib-i Erbaa ile mertebeteyn* uygulamasında mukaddem vechi kasr olup bir elif, tevassut üç ve tûl ölçüsü ise beş elif miktarı şeklinde sıralanmaktadır.⁸⁸² Bu bilgileri şema halinde gösterecek olursak:

Mısır Tarîki Atâullah Mesleği ile İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği (Mertebeteyn)	Mısır Tarîki Atâullah Mesleği (Merâtib-i Erbaa)	İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği (Merâtib-i Erbaa)
اَمَّنَّا بِاللّٰهِ ق {١} --- ج ت {٣} --- ج ط {٥} --- ج	اَمَّنَّا بِاللّٰهِ ق {١} --- ج ت {٣} --- ج ط {٥} --- ج	اَمَّنَّا بِاللّٰهِ ط {٥} --- ج ت {٣} --- ج ق {١} --- ج

Verş’in medd-i bedel uygulamalarında bazı istisnaları vardır. Verş, Kurân-ı Kerim’deki sâkin sahîh harften sonra gelen hemzeli مَذْمُومًا، قُرْآنُ، الْقُرْآنُ، مَسْئُولًا gibi kelimeleri -aynı kelimedede olması şartıyla- kasr ile okur. Yine hemze-i vasl ile başlanıldığında اَوْثَمَنْ، اِسْرَاطِیلْ gibi kelimelerde sadece kasr vechi ile okur. Ayrıca aşere vechinde اِسْرَاطِیلْ kelimesini

⁸⁷⁸ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 23, 24; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 115.

⁸⁷⁹ Devserî, *Muhtasarü’l-İbârât li Mu’cemi Mustalahâtı’l-Kırâât*, 107; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, 70.

⁸⁸⁰ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi’l-Beşer*, 55.

⁸⁸¹ Harputoğlu, *Aşere Kavâid Risâlesi*, 19.

⁸⁸² Pâluvî, *Zübdetü’l-İrfân*, 8, 9, 87; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân* (kenar şerh), 23, 24.

medd-i bedelsiz okur.⁸⁸³ Takrîb tarîkinde ise medd-i bedel uygulaması Ezrak’a ait olup *إِسْرَائِيل* kelimesini de Ezrâk medd-i bedelle okur.⁸⁸⁴ Verş, دُعَاء, نِدَاء, مَاء kelimesini vakıf halinde tenvini atılarak دُعَا, نِدَا, مَآ şeklinde med ederek dursa da bu kelime medd-i bedel yapmayıp sadece kasr ile okur. Zira bu elifler arız bir durumda bulundukları için kasr ile okunmaları hususunda icma bulunmaktadır.⁸⁸⁵

Verş, شَيْء - شَيْء - شَيْء ve يَأْنِسُ gibi kelimelerde lîn harfi hemzeden önce gelip aynı kelime de bulunması durumunda, İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleği Merâtib-i Erbaa’da mukaddem vecih olarak beş elif ile tûl, üç elif ile tevessut; Mısır tarîki Atâullah Mesleği’nin her iki uygulaması ve İstanbul tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleği Mertebeteyn uygulamasında mukaddem vecih iki elif ile tevessut olmak üzere, üç elif ile de tûl üzere okur.⁸⁸⁶ Verş’in bu uygulaması vakıf ve vasıl durumunda değişmez.

Mısır Tarîki Atâullah Mesleği ile İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleği (Mertebeteyn)	İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleği (Merâtib-i Erbaa)
شَيْء - شَيْء - شَيْء ج --- {٢} --- ط --- {٣} ---	شَيْء - شَيْء - شَيْء ج --- {٥} --- ط --- {٣} ---

Verş için, zevât-ı yâ, medd-i bedel ve شَيْء kelimeleri bir araya geldiği zaman bu vecihlerin öncelik sırası belirli mizana göre olmaktadır. Medd-i bedel önce, شَيْء kelimesi sonra olmak üzere bu iki kelimenin birlikte gelmesi durumunda:

Mısır Tarîki Atâullah Mesleği (Merâtib-i Erbaa) ⁸⁸⁷	İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleği (Merâtib-i Erbaa)
أَوَلَوْ كَانَ أَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا ج --- ق --- ت --- ط ---	أَوَلَوْ كَانَ أَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا⁸⁸⁸ ج --- ط --- ت --- ق ---
Mısır Tarîki Atâullah Mesleği (Mertebeteyn)	İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleği (Mertebeteyn)

⁸⁸³ Harputoğlu, *Aşere Kavâid Risâlesi*, 20.

⁸⁸⁴ Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 11, 12.

⁸⁸⁵ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 335.

⁸⁸⁶ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 34, 35.

⁸⁸⁷ Harputoğlu, *Aşere Kavâid Risâlesi*, 5.

⁸⁸⁸ Bakara, 2/170.

الْهَيْهَ إِنْ يُرْذَنَ الرَّحْمَنُ بَضْرٍ لَا تُغْنِ عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئاً ق-ت-ط	الْهَيْهَ إِنْ يُرْذَنَ الرَّحْمَنُ بَضْرٍ لَا تُغْنِ عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئاً⁸⁸⁹ ق-ت-ط

Verş için, kelimesi önce, sonrasında zevât-ı yâ birlikte gelmesi durumunda:

Mısır Tarîki Atâullah Mesleği (Merâtib-i Erbaa) (وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَاناً وَبِذِي الْقُرْبَىٰ) ق-ت-ط	İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği (Merâtib-i Erbaa)⁸⁹⁰ (وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَاناً وَبِذِي الْقُرْبَىٰ)⁸⁹¹ ق-ت-ط
Mısır Tarîki Atâullah Mesleği (Mertebeeyn) شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ ق-ت-ط	İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği (Mertebeeyn) شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ⁸⁹² ق-ت-ط

Verş için, zevât-ı yâ önce, sonrasında medd-i bedel birlikte gelmesi durumunda:⁸⁹³

Mısır Tarîki Atâullah Mesleği (Merâtib-i Erbaa) فَتَلَقَّىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ⁸⁹⁴ ق-ت-ط	İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği (Merâtib-i Erbaa) فَتَلَقَّىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ ق-ت-ط
Mısır Tarîki Atâullah Mesleği (Mertebeeyn) وَإِذَا يُنَادِي عَلَيْهِمْ فَلَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ق-ت-ط	İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği (Mertebeeyn) وَإِذَا يُنَادِي عَلَيْهِمْ فَلَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ⁸⁹⁵ ق-ت-ط

⁸⁸⁹ Yâsîn, 36/23.

⁸⁹⁰ Özcan, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfi Mesleği'ne Göre Tertip Edilmiş Aşere Kavâidi*, 140.

⁸⁹¹ Nisâ, 4/36.

⁸⁹² Fâtır, 35/18.

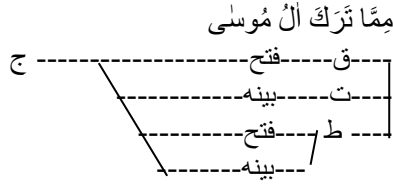
⁸⁹³ Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân* (kenar şerh), 22; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 51.

⁸⁹⁴ Bakara, 2/37.

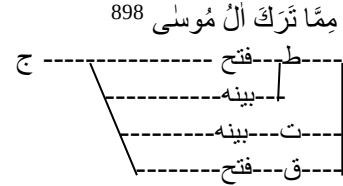
⁸⁹⁵ Kasas, 28/53.

Verş için, medd-i bedel önce, sonrasında zevât-ı yâ birlikte gelmesi durumunda.⁸⁹⁶

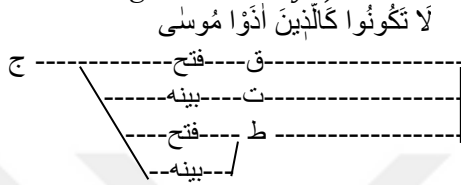
Mısır Tarîki
(Atâullah Mesleği Merâtib-i Erbaa)⁸⁹⁷

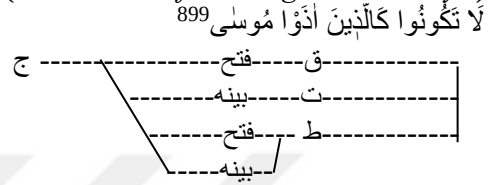
İstanbul Tarîki
(Ahmed es-Sûfi Mesleği Merâtib-i Erbaa)

Mısır Tarîki
(Atâullah Mesleği Mertebeteyn)

İstanbul Tarîki
(Ahmed es-Sûfi Mesleği Mertebeteyn)

3.5.3. Cem'i Mîmi (Sıla)

Sözlükte “artırmak, eklemek, bitiş-tirmek ve ulaşmak”⁹⁰⁰ anlamına gelen sıla, kırâat ilminde vasıl halinde cemî müzekker ğâib ve muhatab mimlerin, zamme/ötre harekeyle harekelenip bir elif miktarı med edilerek (uzatılarak) okunmasına denilir. Yine müfred ğâib هـ (hû, hî) zamirinin harekesine uygun bir harekeyle -zammede (vav), kesrada (ya)- bir elif miktarı med edilerek (uzatılarak) okunmasına sıla denilir.⁹⁰¹ Sıla ile okuyan kırâat imamı ve râvîlerine “ashâb-ı sıla” denilir.

Vasıl halinde kendinden önceki harfin harekesi fethalı, kendisi zammeli/ötreli ancak kendinden sonra sakin harf olmamak kaydıyla هـ (hû) zamirleri, harfi med و (vâv) varmış gibi uzatılır. Ör: هُ gibi. Yine vasıl halinde kendisi kesreli/esreli, kendinden önceki harfin harekesi de esreli ancak kendinden sonra sakin harf olmamak kaydıyla هـ (hî) zamirleri, harfi med ی (ya) varmış gibi uzatılır. Ör: هِ، مِنْ مِثْلِهِ gibi. Zamirle ilgili bu uygulama bütün kırâat imamları için geçerlidir.⁹⁰²

⁸⁹⁶ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân* (kenar şerh), 22; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 51, 52.

⁸⁹⁷ Harputoğlu, *Aşere Kavâid Risâlesî*, 5.

⁸⁹⁸ Bakara, 2/248.

⁸⁹⁹ Ahzâb, 33/69.

⁹⁰⁰ Cevherî, “vsl”, *es-Sihâh Tacü'l-Luğa*, 5/1842; Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 873.

⁹⁰¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 108; Devserî, *Muhtasarü'l-İbârât li Mu'cemi Mustalahâtü'l-Kırâât*, 78;

Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 7, 8; Tetik, *Başlangıçtan 9. Hicri Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'lîmi*, 185.

⁹⁰² Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 10; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 20.

Vasıl halinde harekeli bir harften önce bulunan **عَلَيْهِمْ، إِلَيْهِمْ، أَنْفُسَكُمْ، أَنْتُمْ** vb. kelimelerdeki **كَمْ، هُمْ** gibi cemî mimlerini Kâlûn (ب), İstanbul Tarîki *Ahmed es-Sûfi Mesleği Merâtib-i Erbaa*'da önce sıla ile - **عَلَيْهِمُو، إِلَيْهِمُو، أَنْفُسَكُمُو، أَنْتُمُو** - daha sonra sılasız okur. Bu mesleğin *Merâtib-i Erbaa*'daki Kâlûn (ب) için uygulaması önce sıla (mukaddem), sonra adem-i sıla şeklindedir. İbn Kesîr (د), Ebû Ca'fer (ج) de benzer kelimeleri hulfsüz sıla ile okur. Mısır tarîki *Atâullah Mesleği*'nin her iki uygulaması ve İstanbul tarîki *Ahmed es-Sûfi Mesleği Mertebeteyn* uygulamasında Kâlûn (ب) birinci vechinde sılasız, daha sonra ikinci vechinde İbn Kesîr (د) ve Ebû Ca'fer (ج) ile birlikte sıla ile okur. Yani mertebeteynde her iki tarîk için Kâlûn'un mukaddem vechi sılasız, ikinci vechi ise sıla ile okuma şeklindedir. Ancak sıla ile okuma vechi sadece vasıl halinde olup vakıf halinde söz konusu değildir.⁹⁰³

Verş ise, vasıl halinde bulunan **عَلَيْهِمْ، إِلَيْهِمْ** vb. kelimelerdeki **كَمْ، هُمْ** gibi cemî mimlerinden sonra hemze-i kat'ı⁹⁰⁴ gelmesi halinde - **عَلَيْهِمْ، أَنْذَرْتَهُمْ** gibi- med sıla (beş elif) ile okur.⁹⁰⁵ Yani bu durumda Verş bu gibi kelimeleri medd-i munfasıl olarak med ederek okur. Bu bilgileri tablo halinde, Kâlûn ve Verş için sıla örnekleri verecek olursak:⁹⁰⁶

Mısır Tarîki Atâullah Mesleği ile İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği Mertebeteyn	İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği Merâtib-i Erbaa
قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ ⁹⁰⁷ ا ح ك ن ف ر ي ع خ ل صله ----- ب د ج ع	وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ⁹⁰⁸ صله ----- ب د ج ع ا ح ك ن ف ر ي ع خ ل عدم صلة ----- ب د ج ع
قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ⁹⁰⁹ ب ح ك ن ف ر ي ع خ ل صله ١ ----- ب د ج ع صله ٣ ----- ب مدصلة ٥ ----- ج	أَمْ لَهُمْ آعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا ⁹¹⁰ صله ----- ب د ج ع ب ح ك ن ف ر ي ع خ ل مد صلة ٥ ----- ج

⁹⁰³ Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 7, 8; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân* (kenar şerh), 15.

⁹⁰⁴ Hemze-i Kat'ı: Vasıl ve vakf halinde sabit (var) olan hemzedir.

⁹⁰⁵ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 314.

⁹⁰⁶ Bu gibi yerlerde, imâm ve râvîlerin sadece konuyla ilgili vecihleri verilmiştir. Konu dışındaki vecihler anlaşılmayı zorlaştıracığı için verilmemiştir.

⁹⁰⁷ Fetih, 48/15.

⁹⁰⁸ Bakara, 2/7.

⁹⁰⁹ Zâriyât, 51/31.

⁹¹⁰ Araf, 8/195.

Kâlûn'un (ب), mertebeteyn uygulamasında cemi miminden sonra hemze-i katı' gelmesi halinde hem bir elif ve hem de üç elif ile sıla okuduğu unutulmamalıdır. Bu gibi yerlerde medd-i munfasıl durumu ortaya çıkmaktadır.⁹¹¹

Kâlûn (ب) için medd-i muttasıl veya munfasıl ile cem'i mîmi bir arada gelmesi halinde sıla uygulaması farklı olmaktadır. İstanbul Tarîki *Ahmed es-Sûfî Mesleği Merâtib-i Erbaa*'da Kâlûn, munfasıl meddin bir elifi ile sıla, iki elif ile de adem-i sıla/sılasız okur. Muttasıl medde ise, iki elif ile önce sıla sonra da aynı medle adem-i sıla okur. Mısır tarîki *Atâullah Mesleği*'nin her iki uygulaması ve İstanbul tarîki *Ahmed es-Sûfî Mesleği Mertebeteyn* uygulamasında Kâlûn (ب), muttasıl ve munfasıl medlerde mukaddem vecih olarak adem-i sıla / sılasız, daha sonra da sıla ile okur.⁹¹²

Mısır Tarîki <i>Atâullah Mesleği</i> ile İstanbul Tarîki <i>Ahmed es-Sûfî Mesleği Mertebeteyn</i>	İstanbul Tarîki <i>Ahmed es-Sûfî Mesleği Merâtib-i Erbaa</i>
913 أَلَا إِنَّهُمْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ ب-----۳-----۱ ب-----۳-----۱ ب-----۳-----۳ ب-----۳-----۳	914 أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ب-----۳-----۱ ب-----۳-----۱ ب-----۳-----۳
915 فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا ب-----۳-----۱ ب-----۳-----۱ ب-----۳-----۳	916 وَعَلَّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ ب-----۳-----۱ ب-----۳-----۱ ب-----۳-----۳

⁹¹¹ Sılanın med ile gelmesi durumuyla ilgili bilgi ve örnekler için bk. Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 7, 8; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 15, 18, 20, 23; Özcan, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfî Mesleği'ne Göre Tertip Edilmiş Aşere Kavâidi*, 8-11, 134, 135.

⁹¹² Bk. Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 18; İstanbul Tarîki *Ahmed es-Sûfî Mesleği* Kırâat nüshaları örnekleri.

⁹¹³ Fussilet, 41/54.

⁹¹⁴ Bakara, 2/12. (Bu ayetteki vücûhat İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleği *Merâtib-i Erbaa*'da Kâlûn için, medd-i munfasılda bir elif ile sıla, iki elif ile adem-i sıla şeklinde olmasına rağmen; Osman İyışenyürek, "İstanbul ve Mısır Tarîklerinde Kırâat Usûl Konularının Karşılaştırılması" adlı Yüksek Lisans tezinde (s. 100) "İstanbul Tarîki Merâtib-i Erbaa örneği" aynı ayet için verdiği örnekte munfasılın bir elifiyle hem sıla hem de adem-i sıla vecihleri herhalde sehven alınmıştır. Osman İyışenyürek, *İstanbul ve Mısır Tarîklerinde Kırâat Usûl Konularının Karşılaştırılması*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 100.

⁹¹⁵ Secde, 32/14.

⁹¹⁶ Ena'm, 6/91. (Bu ayetteki vücûhat İstanbul Tarîki *Merâtib-i Erbaa*'da Kâlûn için medd-i munfasılda bir elif ile sıla, iki elif ile adem-i sıla şeklinde olmasına rağmen; Hasan Tahsin Feyizli, *Kırâat-i Aşere* adlı eserinde (s. 72) "1- Merâtib-i Erbaa İstanbul (Teyisr) tarîkine göre" başlığı altında verdiği örnekte munfasılın bir ve iki eliflerinde hem sıla hem de adem-i sıla vecihleri herhalde sehven alınmıştır. Yine aynı sayfanın "3-Mertebeteyn'de sıla vechinin takdimi" başlığındaki örnekte de, med sırasında önce üç elif alınmıştır. Hâlbuki mertebeteyn uygulamasında med sıralaması önce bir, sonra üç elif şeklinde olmalıdır. Bk. Hasan Tahsin Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, (Ankara: DİB Yayınları, 1. Baskı, 2016), 72.

İbn Kesîr (د) ise yukarıda zikredilen zamirlerin yanı sıra müfred müzekker ğâib zamiri olan اَلَيْهِ- اَلَيْهِ- اَلَيْهِ gibi kelimeleri de sıla ile okur.⁹¹⁷ O, bu gibi zamirlerden önceki harfin sakin, sahih veya illetli olması farketmeksizin sıla ile okur. Furkan Sûresindeki 25/69 ayetindeki وَيَخْلُدُ فِيهِ مُهَانًا zamiri ise Kırâat-ı Asım Hafs (ع) rivâyetinde sıla ile okunan tek kelime olup⁹¹⁸ o, burada İbn Kesîr'e (د) muvafakat ederek okur.⁹¹⁹

Sıla ile okunmayan bazı kelimelerle Kur'ân'da karşılaşılmış gibi görölse de bu kelimelerin aslında fiilden emir olduğu görülecektir. Örneğin اَلْحُكْمُ، وَاَلْيُحْكَمْ، اَلْحُكْمُ kelimeleri حَكَمَ fiilinden emirdir. Bu kelimeler, zamirlerle karıştırılmamalıdır.

Cem'i mimleri ile ilgili bir diğér husus buradaki zamirlerin zamme veya kesreli okunması durumudur. Bu konuyu şöyle özetlemek mümkündür:⁹²⁰

- a) Hamza (ف) ve Ya'kup (يع), Kur'ân-ı Kerim'de geçen اَلَيْهِمْ، اَلَيْهِمْ، اَلَيْهِمْ kelimelerindeki kesreli ه (hî) zamirini, zamme/ötreyle – اَلَيْهِمْ، اَلَيْهِمْ، اَلَيْهِمْ şeklinde okur.
- b) Ya'kup (يع), Kur'ân-ı Kerim'de geçen sakin ي (yâ)'dan sonra gelen cem'i ğâib - هِمْ (him), هِنَ şeklinde- ile tesniye هِمَا (hima) şeklindeki- (ha)'ları اَلَيْهِمْ، اَلَيْهِمْ، اَلَيْهِمْ kelimelerindeki kesreli ه (hî) zamirini, – اَلَيْهِمْ، اَلَيْهِمْ، اَلَيْهِمْ şeklinde- zamme / ötreyle okur. Şayet cezim veya emir sebebiyle buradaki sakin ي (yâ) harfleri düşerse Ruveys (يس) zamme / ötreyle (hâ)'ları okur. Ör: وَاَنْ يُّؤَلِّمَهُمْ وَلَوْ هُمْ كَاٰفِرِيْنَ. Fakat Enfâl, 8/16 وَمَنْ يُؤَلِّمَهُمْ وَلَوْ هُمْ كَاٰفِرِيْنَ ayetindeki kelimede zamme ile okumayıp diğér kurrâya tabi olur.
- c) اَلَيْهِمْ اَلَيْهِمْ اَلَيْهِمْ اَلَيْهِمْ اَلَيْهِمْ اَلَيْهِمْ اَلَيْهِمْ vb. kelimelerde:⁹²¹

1-Bu kelimelerdeki cem'i müzekker ğâib zamirlerin öncesi sakin yâ olup, kendinden sonra da hemze-i vasıl olduğunda Ebû Amr (ح), hem zamir hâ'sını hem de (mîm)'i esre

⁹¹⁷ Dâni, *et-Teyssîr fî'l-Kırââtî's-Seb'a*, 148; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 10; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 19, 20.

⁹¹⁸ Elmalılı, bu âyetin tefsirinde, "Hafs rivâyetinde bu zamirin kural dışı olarak uzatılması, cezanın ebediliğine işaret ederek mana yönüne uygun düşmesi için olsa gerektir." ifadesinde bulunarak usûl ile ilgili olan bu durumun mana yönüne dikkat çekmiştir. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (İstanbul: Zehraveyn, 1993), 6/ 88.

⁹¹⁹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 20.

⁹²⁰ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 8; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 15, 16; Harputoğlu, *Aşere Kavâid Risâlesi*, 13, 14.

⁹²¹ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 24; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 55, 56; Özcan, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfi Mesleği'ne Göre Tertip Edilmiş Aşere Kavâidi*, 101; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 11, 12.

hareke ile okur. Hamza (ف), Kisâî (ر), Yakûb (يع) ve Halefû'l-Âşîr (خل) ise her iki harekeyi ötre ile okur.

عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ
عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ ----- ح
عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ ----- ف ر يع خل

2- Bu kelimelerdeki cem'i müzekker ġâib zamirlerin öncesi kesreli / esreli olup, kendinden sonra da hemze-i vasıl olduğunda Ebû Amr (ح) ve Yakûb (يع), vasıl halinde hem zamir hâ'sını hem de (mîm)'i esre hareke ile okur. Hamza (ف), Kisâî (ر), ve Halefû'l-Âşîr (خل) ise her iki harekeyi ötre ile okur.

بِهِمُ الْأَسْبَابُ
بِهِمُ الْأَسْبَابُ ----- ح يع
بِهِمُ الْأَسْبَابُ ----- ف ر خل

3- Bu kelimelerdeki cem'i müzekker ġâib zamirlerin öncesinde bulunan sakini ي (yâ) harfleri düşerse (cezim veya emir sebebiyle) Ebû Amr (ح) ve Ravih (حه), hem zamir hâ'sını hem de (mîm)'i esre hareke ile okur. Ruveys (يس), Hamza (ف), Kisâî (ر), ve Halefû'l-Âşîr (خل) ise her iki harekeyi ötre ile okur. Bunlara örnek:

يُغْنِيهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ
يُغْنِيهِمُ اللَّهُ ----- ح حه
يُغْنِيهِمُ اللَّهُ ----- ف ر يس خل

3.5.4. İdğâm

Sözlükte idğâm, “kaplamak, bir şeyi bir şeyin içine katmak, kabın kapağını kapatmak, gizlemek, saklamak, bir şeyi çiğnemededen yutmak” vb. anlamındadır.⁹²² Terim olarak, birbirinin misli (aynı) veya birbirinin mütecânisi (aynı cins olup -mahreçleri aynı sıfatları farklı-) ya da birbirinin mütekâribi - mahreç veya sıfatlarında birbirine yakınlığı - olan iki harften birincisinin ikincisine bazı kurallar çerçevesinde katılıp okunmasına idğâm denilmektedir.⁹²³ İdğâm; birinci harfin sakini yapılması (müdğâm olan harf), ikinci harfin ise (müdğâmün fih) şeddeli okunarak iki harfi (müdğâm ile müdğâmün fih) tek harf

⁹²² İbn-i Manzur, “dğm”, *Lisânü'l-Arab*, 1391; ez-Zebîdî, “dğm”, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiru'l-Kâmûs*, 32/160, 162; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/127.

⁹²³ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/180; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/274, 275; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 281; Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'limi*, 180; Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 85; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 231, 232; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 175.

şeklinde telaffuz etme olarak ta tanımlanmaktadır.⁹²⁴ Müdğâm ve müdğâmün fih idğâmın unsurlarıdır. İdğâm yapılacak birinci harf müdğâm olarak isimlendirilir. Kendisinde idğâm yapılan ikinci harfe ise müdğâmün fih denir.

İdğâmın amacı telaffuzda kolaylık sağlamak, kelâmı hafifletmektir. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) *en-Neşr* adlı eserinde kırâat imamı Ebû Amr'den (ö. 154/770) nakille idğâmın, Arap dilini güzelleştiren bir özellik olarak bu dilde kelâmı hafiflettiğini belirtmektedir.⁹²⁵ Zira dil, bir harfî mahrecinden çıkarttıktan sonra ikinci kez aynı harfe veya benzerliği bulunan bir harfe dönmesi halinde zorluk çekecektir. Nahiv bilginleri bu durumu bir sözü iki defa tekrarlayan kişinin haline benzeterek bu tekrarı önlemek için idğâmı benimsemişlerdir.⁹²⁶ Dolayısıyla idğâm yapıldığında harfin mahreç ve sıfatında kolaylaştırma, rahatlama olacağından dildeki tellaffuz güçlüğü giderilecek ve hafifleme söz konusu olacaktır.

Kırâat ilminde idğâm konusu denilince akla ilk gelen kırâat imamı Ebû Amr (ö. 154/770) ve râvîsi Sûsî'nin yanı sıra Ya'kub el-Hadramî'dir (ö. 250/864). Bununla birlikte şâz kırâat imamlarından Hasan Basrî (ö. 110/728), İbn Muhaysın (ö. 123/740) ve el-A'meş (ö. 148/765) idğâm yapanlar arasında önde gelenlerdir.⁹²⁷

3.5.4.1. İdğâmın Kısımları

İdğâm, müdğâmın harekeli veya sakin olması açısından idğâm-ı kebir / büyük idğâm ve idğâm-ı sağîr / küçük idğâm olmak üzere ikiye ayrılır.

İdğâm-ı kebir: İdğâm unsurları arasında yer alan iki harften birincisinin (müdğâm) harekeli olması ve bunun da idğâm sebebiyle sakin yapılmasıdır. Bu iki harf (müdğâm ile müdğâmün fih) ister misleyn, cinseyn veya mütekarib olsun fark etmez idğâm yapılır ki buna idğâm-ı kebir denir.⁹²⁸ Bunlara örnek: **لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ** kelimesinin (لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ) idğâm

⁹²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/274; (İbnü'n-Nâzım) el-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, 54; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/317; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudela'i'l-Beşer*, 30; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd fi'lmi't-Tecvîd*, (B.y., Dârü't-Tabbâatü'l-Âmire, Birinci baskı, 1910), 57.

⁹²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/ 275.

⁹²⁶ Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber Sîbeveyh, *el-Kitâb/Kitâbü Sîbeveyhi*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü Hanci, 1402/1982), 4/417; Mekki b. Ebî Tâlib Ebî Muhammed el-Kaysî, *el-Keşfan Vücûhi'l-Kırâati's-Seb'a ve İleliha ve Hicciha*, thk. Muhyiddin Ramazan (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 1/134.

⁹²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/275.

⁹²⁸ İdğâm-ı kebir denmesinin sebebi: Aynı veya birbirine yakınlığı bulunan iki harfin hareke ile okunmasındaki güçlük, Arap dili kullanımında bu idğâm türünün (müdğâmın harekeli, müdğâmün fih ise sakin olması) yaygın olması ve tilavette fazlaca kullanılması, bu idğâmı ilk harfin harekeli olması, bu idğâmın misleyn, mütecaniseyn ve mütekaribeyni de kapsaması vb. gerekçelerle idğâm-ı kebir dinildiği kaynaklarda belirtilmektedir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/274-275; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/128; Suyûtî, *el-İtkan*, 198; Devserî, *Muhtasaru'l-İbârât li Mu'cemi Mustalahâti'l-*

yapılarak *لَذَهَبَ سَمِعَهُمْ*, *قَالَ لَهُمْ* kelimesinin (*قَالَهُمْ*), ve *قَالَ رَبَّنَا* kelimesinin (*قَارَبْنَا*) şeklinde okunması gibi. İdğâm-ı sâğîr⁹²⁹ ise iki harften ilki (müdğâm) sakin olması, ikinci harfin (müdğâmün fih) harekeli olması halinde yapılan idğâma denir.⁹³⁰ Bunlara örnek: *قَدْ سَمِعَ* kelimesinin (*قَسْ سَمِعَ*) idğâm yapılarak *قَدْ جَعَلَ* kelimesinin *فَجَعَلَ*, *قُلْ رَبِّ* kelimesinin *قُلْ رَبِّ* ve *اِنْتَبَرَأْ* kelimesinin *اِنْتَبَرَأْ* şeklinde okunması gibi.

İdğâm, müdğâm harfin müdğâmün fih olan harfe zât ve sıfatları bakımından katılıp katılmaması yani idğâmın yapılışı açısından da kısımlara ayrılır. Yapılışları bakımından idğâm; idğâm-ı tâm (tam idğâm) ve idğâm-ı nâkıs (nâkıs idğâm) şeklinde ayrıma tabi tutulur.

İdğâm-ı tâm/kâmil (tam idğâm): Birinci harfin (müdğâmın) zât (mahreç) ve sıfat olarak ikinci harfe (müdğâmün fihe) katılarak, telaffuz esnasında ilk harften hiçbir eser kalmayacak şekilde harfin şeddeli bir harf gibi okunmasıdır.⁹³¹ Ör: *لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ* kelimesini (*لَذَهَبَ سَمِعَهُمْ*) şeklinde, *اِذْ ظَلَمُوا* kelimesini (*اِظْلَمُوا*) şeklinde okumak gibi. İdğâm-ı kebir ve idğâm-ı sâğîrin her ikisi de tam idğâm olabilir.

İdğâm-ı nâkıs / eksik (nâkıs idğâm): Birinci harf (müdğâm), ikinci harfe (müdğâmün fih) katılarak zât (mahreç) olarak katılıp ve bunun içinde kaybolur ancak idğâma engel olmayan bir sıfatın kendini gösterecek şekilde bâki kalmasıyla oluşan idğâma nâkıs idğâm denir.⁹³² Ör: *مَنْ يَعْمَلْ مِنْ وَالٍ، مَا فَرَطْتُمْ، بَسَطَتْ* olduğu gibi. Müdğâm olan sakin ن (nûn), kendisinden sonra gelen (yâ) ve (vâv) harflerinde idğâm yapıldığına ilk harfin zâtı (sıfatı) kaybolmasına karşılık, ن (nûn) harfinin ğunne sıfatı hissedilmekte ve bu sebeple nâkıs / eksik idğâm oluşmaktadır. Diğer iki örnekte müdğâm olan ط harfi müdğâmün fih olan ت (tâ) harfine, zâtı / mahreci itibariyle idğâm edilmesine rağmen, kuvvetli sıfatlar olan isti'la ve itbâk sıfatlarına haiz birinci harf ط, ikinci harf olan ت harfinde kendini hissettirmektedir. Bu nedenle bu idğâmlar nâkıs/eksik olmaktadır.

Kırâât, 19; Mersafi, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 234; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 315; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 150.

⁹²⁹ İdğâm-ı sâğîr denmesinin sebebi: Arap dili kullanımında bu idğâm türünün (müdğâmın sâkin, müdğâmün fih ise harekeli olması) diğer idğâma nazaran daha az kapsamlı olması, daha az bir çaba ile bu idğâmın yapılması vb. gerekçelerle idğâm-ı sâğîr denildiği belirtilmektedir. Bk. Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 1/ 128; Mersafi, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 234.

⁹³⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/274, 275; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 20; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 150.

⁹³¹ Mersafi, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 235; Mersafi, *Muhtasarü'l-Vâfi Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, (Dimeşk: Dâru'l-Ğavsânî, 1341/2010), 193; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 233.

⁹³² Mersafi, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 201; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 284.

Tam idğâm, idğâm-ı kebîrde ve hem de idğâm-ı sağîrde olabilir. Nâkıs idğâm ise, idğâm-ı kebîrde olmayıp sadece idğâm-ı sağîrde meydana gelen bir durumdur. İdğâm-ı kebîrde oluşan idğâmlar tam idğâmdır. Fakat tam idğâmların hepsinin idğâm-ı kebîr olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak aralarında şu şekilde bir bağıntı vardır. Her idğâm-ı kebîr tam idğâmdır; ancak her tam idğâm, idğâm-ı kebîr değildir. Çünkü idğâm-ı sağîrde de tam idğâm yapılabilmektedir.

İdğâmın yapılabilmesi birtakım şartlara bağlıdır. İdğâm yapılabilmesi için temâsül⁹³³, tecânüs⁹³⁴ veya tekârüb⁹³⁵ yönüyle müdğâm ile müdğâmün fih arasında bir yakınlık olmalıdır.⁹³⁶ Zât (mahreç) ya da sıfat yönüyle birbirine yakın olmayan kelimelerde idğâm yapılmaz.⁹³⁷ Bununla birlikte her yanyana bulunun harf de idğâmlı okunmaz. Bunun için öncelikle müdğâm olan harf ile müdğâmün fih aynı ya da farklı kelimelerde de olsalar dahi hatta/yazıda yanyana olmalı veya hat ve lafız olarak bir arada olmalı ve aralarında idğâma engel bir durum olmamalıdır. Örneğin أَنَّهُ هُوَ kelimesinde müdğâm ile müdğâmün fih farklı kelimelerde ve iki ه (hû) zamiri arasında birinci zamiri uzatan gizli bir و (vav) harfi telaffuzda olmasına rağmen, bu harf hatta/yazıda olmadığı için burada idğâm yapılmaktadır. Buradaki durum idğâma engel değildir. Fakat أَنَا نَذِير kelimesinde iki zamir - ن (nûn) - fasılalı olmasına karşılık, buradaki elif uzatma görevi icra edip vasıl halinde (elif) hazif edilse bile burada idğâm yapılmamaktadır.⁹³⁸ Zira burada müdğâm ile müdğâmün fih arasında yazıda/resm-i hatta iki harf arasında başka bir harf bulunmaktadır.

İdğâm-ı sağîrde birinci harf (müdğâm) sakin, ikinci harf (müdğâmün fih) harekeli olması gerektiği; idğâm-ı kebîrde ise müdğâm olan kelimenin harekeli olması gerektiğini daha önce ifade etmiştik. Ancak müdğâm harekeli, müdğâmün fih sakin olması halinde

⁹³³ Temâsül: مَاتَخَذَ فِيهِ الْحَرْفَانِ مَخْرَجًا وَصِفَةً “Mahreç ve sıfat olarak iki harfin bir olması” Ör: لَذِهِ بِسْمِعِهِمْ gibi. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/278; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 31; Mersafî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 183; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/130.

⁹³⁴ Tecânüs: مَا تَخَذَ فِيهِ الْحَرْفَانِ مَخْرَجًا وَاسْتَلَفًا صِفَةً أَوْ اخْتَلَفًا مَخْرَجًا. “Mahreçleri bir olup sıfatları farklı olması (ör: اِزْكَبْ مَعْنَا ب (ba) ile م (mîm) وِدَتْ طَائِفَةً, örneğinde ت ve ط gibi) veya sıfatları bir olup mahreçleri farklı olmasına (ör: مِنْ مَاءٍ ن (nûn) ve م (mîm) gibi) mütecânis denir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/278; Mersafî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 186; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/130; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 31.

⁹³⁵ Tekârüb: مَا تَقَارَبَ فِيهِ الْحَرْفَانِ مَخْرَجًا وَصِفَةً أَوْ مَخْرَجًا لَا صِفَةً أَوْ صِفَةً لَا مَخْرَجًا. “Mahreç ve sıfatlarında yakınlık bulunan (ör: قُلْ رَبِّ ل (lâm) ve ر (râ) gibi) veya mahreçte yakın fakat sıfat olarak farklı olan (ör: قَدْ سَمِعَ د (dâl) ve س (sîn) gibi) ya da sıfatta yakın mahreçte farklı olan (ör: قَدْ جَعَلَ د (dâl) ve ج (cîm) gibi) harflerin idğâmıdır.” Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/278; Mersafî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 184, 185; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/130; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 31.

⁹³⁶ Mersafî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 231.

⁹³⁷ İbnü'l-Bâzî, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/170.

⁹³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/278; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/129; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 31; Mersafî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 231,232; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/129.

aynı veya farklı kelimedede olması farketmeksizin – جَعَلْنَا، شَقَقْنَا، ضَلَّلْنَا örneklerinde olduğu gibi- idğâm yapılmayıp aksine bu durumlarda idğâmın terki vacip olur.⁹³⁹ (İdğâm yapılmaması gerekir.) Bir diğer özellik ise aynı kelime içerisinde oluşan idğâm-ı kebirde; müdğâmün fih olan kelime, bir tek harf olmayıp birden çok kelimededen oluşmalıdır.⁹⁴⁰ Örneğin خَلَقَ kelimesinde müdğâm ve müdğâmün fih aynı kelimedede ve müdğâmün fih birden çok harften oluştuğu için idğâm olmaktadır. Fakat خَلَقَ kelimesinde ise müdğâm ve müdğâmün fih aynı kelimedede olmasına rağmen müdğâmün fih tek harften oluştuğu için idğâm yapılmamaktadır.

3.5.4.2. İdğâm Engelleri

İdğâma mâni'/engel olan birtakım hususlar vardır. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

a) İttifak Edilen Engeller

Müdğâmın tenvinli olması, idğâmın oluşmasını engeller.⁹⁴¹ Tenvin, harfin sonuna sâkin (nûn) getirmektir. Yukarıda belirttiğimiz üzere müdğâm ile müdğâmün fih arasında bir engel olmama şartını ortadan kaldıran tenvin nedeniyle bu durumda idğâm mümteni' olmaktadır.⁹⁴² Ör: ⁹⁴³(فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ), ⁹⁴⁴(وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ), ⁹⁴⁵(وَاسِعٌ عَلِيمٌ) gibi.

Müdğâm harfin şeddeli olması da idğâma mâni' bir durumdur.⁹⁴⁶ Zira şedde, aslında harfin ilk önce cezim ve hareke, daha sonra da aynı harfin tekrarı olması nedeniyle şedde yapılarak okunmasıyla bir nevi idğâm yapılması söz konusudur. Bu durumda müdğâmün fih olan kelimedede bir defada iki harf idğâmı yapılamayacağı için izhâr vâcib/zorunlu olur.⁹⁴⁷ Ör: ⁹⁴⁸(إِنَّ وَلِيِّيَ اللَّهُ), ⁹⁴⁹(ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ), ⁹⁵⁰(تَمَّ مِيقَاتُ) gibi.

⁹³⁹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 282.

⁹⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/280; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 31; Mersafî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 232.

⁹⁴¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 116; Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/181.

⁹⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/279; (İbnü'n-Nâzım) el-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kirââtî'l-Aşr*, 56; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 31; Abdulfettah Abdulganî el-Kadî, *el-Vafi fi Şerhi's-Şatibiyye fi'l-Kiraati's-Seb'a* (Cidde: Mektebetü's-Sevadî, 1420/1999), 1/54, 55.

⁹⁴³ Zümer, 39/6.

⁹⁴⁴ Ra'd, 13/10.

⁹⁴⁵ Bakara, 2/115, 247, 261, 268.

⁹⁴⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 116; Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/181.

⁹⁴⁷ (İbnü'n-Nâzım) el-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kirââtî'l-Aşr*, 56; Muhaysin, *el-Hâdi Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/134, 135.

⁹⁴⁸ A'râf, 7/196.

⁹⁴⁹ Kamer, 54/48.

⁹⁵⁰ A'râf, 7/142.

İdğâm yapılmasına engel olan bir diğer husus, müdğâm durumunda olan -ister mütekellim ister muhâtab olsun- ت (ta) zamirinin bulunmasıdır.⁹⁵¹ Bu zamirler idğâm yapıldığında kendisini müstakil telaffuz etme imkânı ortadan kalkacağı ve diğer kelimenin harfiyle telaffuzu söz konusu olacağı için idğâma mani durum ortaya çıkmaktadır.⁹⁵² Ör: طيننا كُنْتُ ثَرَابًا، خَلَقْتَ طيننا gibi. Ancak Meryem, 19/27 لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا اًyetinde istisna olarak idğâm yapılmaktadır. Burada nakille gelen bir durum söz konusu -kırâatte aslolan nakil- olmakla birlikte, zamirdeki hareketin kesre olması nedeniyle telaffuzda oluşan zorluğu gidermek için i'lâl kaideleri uyarınca idğâm yapılmaktadır.⁹⁵³ Burada belirtilen idğâm engelleri üzerinde ittifak edilen engellerdir.

b) İhtilâf Edilen Engeller:

1- Cezm nedeniyle idğâm engeli:

Efâl-i hemse'de ötre / zamme yerine gelen (nûn) hazfî, sahih olan bir fiilin sonunun sakın kılınması ve illetli olan bir harfin sonu hazf edilmesiyle meydana gelen bu idğâm misl, tecânüs ve tekârübde de olabilir ki bu durumda idğâm yapılıp yapılmamasında ihtlaf söz konusudur.⁹⁵⁴

Misley'n'de ortaya çıkan durum: Aslı (وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ) olan ayette, şart anlamı taşıyan (مَنْ)'den dolayı müdğâm ile müdğâmün fih arasında bulunan ي (yâ), cezm alameti olarak hazfedilerek وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ şeklinde⁹⁵⁵ olduğu için burada Ebû Amr'in râvîsi Sûsî bu gibi yerlerde hulf ile idğâm yapmaktadır. Yine aslı (وَإِنْ يَكُ ذَا) olan ayetin ⁹⁵⁶(وَإِنْ يَكُ ذَا) ve aslı (يَخْلُ لَكُمْ) ⁹⁵⁷(يَخْلُ لَكُمْ) şeklinde son harflerin hazfî nedeniyle, Ebû Amr'in râvîsi Sûsî'nin hulf ile idğâm yaptığı ve asılları göz önünde bulundurularak diğer kurrânın idğâm yapmadıkları⁹⁵⁸ yerlere örnek olarak gösterebiliriz.

⁹⁵¹ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/279; (İbnü'n-Nâzım) el-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, 56;

⁹⁵² Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/134.

⁹⁵³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 116; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 34; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/136, 137.

⁹⁵⁴ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/181, 182; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/279; (İbnü'n-Nâzım) el-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, 56.

⁹⁵⁵ (İbnü'n-Nâzım) el-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, 56; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 317.

⁹⁵⁶ Mü'min, 40/28.

⁹⁵⁷ Yûsuf, 12/9.

⁹⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/279; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 129, 249, 392; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 32.

Mütecaniseyn’de ortaya çıkan durum: Aslı ⁹⁵⁹وَأَلْتَأْتِي طَائِفَةٌ olan ayetinin i’râb olarak cezimli olması, yine aslı ⁹⁶⁰وَأَتِي ذَا الْقُرْبَى olan ayetindeki ilk kelimenin sonu emir olmasından dolayı mebni olmasından dolayı Ebû Amr’ın râvîsi Sûsî’nin hulf ile idğâm yaptığı -mukaddem vechin Ataullah mesleğine göre izhar, diğer mesleklere göre idğâmın mukaddem olduğu- ve asılları göz önünde bulundurularak diğer kurrânın idğâm yapmadıkları⁹⁶¹ yerlere örnek verilebilir.

Mütেকâribeyn’de ortaya çıkan durum: Aslı ⁹⁶²وَلَمْ يُؤْتِ سَعَةً olan ayetindeki cezim ve fethanın hafifliği de olsa Kur’ân’da başka benzeri olmayan bu kelimede Ebû Amr’ın râvîsi Sûsî de dâhil olmak üzere -şaz kırâatlar hariç- ne aşerede ne takrîbde bütün imamlar idğâm yapmayıp izhar okumaktadır.⁹⁶³

2- Bir kelimede iki aynı (misil) harf olması nedeniyle idğâm engeli:

İki aynı (misil) harf aynı kelimede bulunursa idğâm gerçekleşmez.

Ör: جَبَاهُمْ، وَجُوهُهُمْ، بِشِرْكِكُمْ gibi. Ancak ⁹⁶⁴مَنَاسِكُكُمْ ve ⁹⁶⁵مَاسَلُكُمْ ayetlerinde istisna olarak idğâm vardır.⁹⁶⁶

Misl (aynı) olan iki harf ayrı ayrı kelimelerde fakat birinci harfin kelimenin sonunda –bu harfin öncesi sakin veya harekeli olması farketmeksizin- olması ve ikinci misil harfin de ikinci kelimenin başında olması durumunda idğâm meydana gelir.

⁹⁵⁹ Nisa, 4/102.

⁹⁶⁰ İsrâ, 17/26.

⁹⁶¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/279; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 145, 287.

⁹⁶² Bakara, 27/247.

⁹⁶³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/279; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 76; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi’l-Beşer*, 31.

⁹⁶⁴ Bakara, 2/200.

⁹⁶⁵ Müddessir, 74/42.

⁹⁶⁶ Dâni, *Câmiu’l-Beyân*, 1/182, 183; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/279, 280; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi’l-Beşer*, 33; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 20. Ancak idğâm konusundan basederken Celaleddin Karakılıç, “İdğâmda, birinci harfin sakin, ikinci harfin mütcharrik olması şarttır. Eğer her ikisi de mütcharrik olursa yine idğâm yapılmaz ve örnekler arasında مَاسَلُكُمْ kelimesine de yer vermesi” herhalde sehven yazılmıştır. Ancak idğâmı kebir için her iki harfin harekeli olduğu malumlarıdır. (Aynı sayfanın sonundaki dipnotta idğâmın kısımlarından bahsedilmektedir. Burada misil olan iki harfin aynı kelimede olması halinde ihtilaf edilen idğâm engellerinden olduğundan bahsedilmesi daha doğru bir ifade olacaktır. Ayrıca Müddessir, 42 مَاسَلُكُمْ kelimesini, Ebû Amr (ح)’ın râvîsi Sûsî (ي) idğâmlı okumaktadır. Söz konusu değerli eserden istifade edenlerin bu ayrıntıyı kaçırmamaları için burada kısaca zikrettik. Celâleddin Karakılıç, *Tecvîd İlmi -Kur’ân-ı Kerim Okuma Kâideleri-*, (Ankara: Kalkan Matbaacılık, Onuncu baskı, 2018), 60.

Ör: *يَعْلَمُ مَا لَمْ تَكُنْ* ve *فَلَا يَخْزُوكَ كُفْرُهُ*⁹⁶⁷ ayetinde olduğu gibi birinci misl olan kelimenin hemen öncesi *سَكِينٌ* (nûn) olmasından dolayı ihfa yapılan bu kelimede, bütün kurrânın idğâm yapmayıp izhâr okuduğuna dikkat edilmelidir.⁹⁶⁸

3- İki hemzenin yanyana gelerek aynı (misil) harf olması nedeniyle idğâm engeli:

İki hemze bir araya gelmesi halinde hemzelerin harekesi farklı ise teshîl ve ibdâl; hemzelerin harekeleri aynı ise iskât işlemi yapılacağı için (السُّفَّاءُ إِلَّا، السُّفَّاءُ أَمْوَالُكُمْ) vb. kelimelerde idğâm yapılmaz.⁹⁶⁹

3.5.4.3. İdğâm-ı Sağîr'in Bölümleri (Hüküm Açısından)

İdğâm-ı sağîr; vacip, mümten'i ve caiz olmak üzere üç kısma ayrılır⁹⁷⁰:

3.5.4.3.1. Vacip İdğâm

Kırâat imamlarının ittifak içerisinde idğâm yaptığı yerlerde yapılan idğâmdır. Vacip olarak yapılan bu idğâm misleyn, mütecâniseyn ve mütekâribeynde de olabilir.⁹⁷¹

Ör: *قُلْ رَبِّ*⁹⁷², *رَبِّحْتَ تَجَارَتُهُمْ*⁹⁷³, *أَتَقَلَّتْ دَعْوَا*⁹⁷⁴ gibi.

Kırâat imamları misleynde vacip idğâmın yapılabilmesi için mudğâm olan misil ilk harfin, harf-i med olmamasında ittifak içerisinde.

Ör: *قَالُوا وَهُمْ، اْمْنُوا وَعَمِلُوا، فِي يَوْمٍ، الَّذِي يُوسُوسُ* olduğu gibi.

Yine misleyn olan mudğâm birinci harf hâ-i sekt olursa; kırâat imamları ittifak içerisinde olmasalar da idğâm yapılmaması görüşündedir. Hâkka, 69/29-30 ayetlerindeki *هَٰذَا مَالِيَهُ هَٰذَا* deki *هَٰ* (hâ) harfinin okunmasında ittifak etmelerine karşılık, izhâr veya idğâm yapılması hususunda ihtilaf etmişlerdir.⁹⁷⁵

⁹⁶⁷ Lokmân, 31/23

⁹⁶⁸ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/183; İbn Ğalbûn, *et-Tezkira fi'l-Kırâât*, 33, 38; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/281; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 33; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 20, 365.

⁹⁶⁹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 20; Akbal, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfi Mesleği Mufasssal Kırâât-ı Aşere Kavâidî*, 73.

⁹⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/2; Cüreysî, *Nihâyetü'l-Kavlî'l-Müfid*, 111.

⁹⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/2, 19; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 39; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 63, 64.

⁹⁷² A'râf, 7/189.

⁹⁷³ Bakara, 2/16.

⁹⁷⁴ Mü'minûn, 23/29.

⁹⁷⁵ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 39, 40; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 290.

Mütecâniseynde vacip idğâm olabilmenin şartı müdğâm ile müdğâmün-fih olan harflerin boğaz harfleri (hurûfu'l-halk)'den biri olmamasıdır.⁹⁷⁶ Ör: فَاصْفَحْ عَنْهُمْ، أَفْرَعْ عَلَيْنَا gibi. Mütecâniseynde ط, د, ت harflerinde idğâm yapılmasında kırâat imamları arasında ittifak vardır. Ör: بَسَطْتَ وَقَالَتْ طَائِفَةٌ, gibi. Yine ث, ظ mütecânis harflerde idğâm, bazen kırâat imamlarının ittifakıyla bazen de ihtilafıyla yapılmaktadır. Ör: اِذْ ظَلَمْتُمْ kelimesinde ittifakla idğâm yapılırken; vasıl halindeki يَلْهَثْ ذَلِكَ kelimesinde idğâm yapılmasında ittifak bulunmamaktadır. Ayrıca ب, م mütecânis harflerin idğâmında da ittifak yoktur. Ör: اِرْكَبْ مَعَنَا gibi.

3.5.4.3.2. Mümteni' İdgâm

3.5.4.3.3. Câiz İdğâm

Bazı kırâat imamlarının idğâm, bazılarının ise izhar yaptığı idğâmlardır. Bu harfler ve idğâm yapan kırâat imamlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

اذ kelimesinin idğâmı

اذ kelimesindeki ذ harfinden sonra ت (ta) harfi gelirse. Ebû Amr (ح), Hişâm (ل), Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Aşîr (خل); ج (cim) harfi gelirse Ebû Amr (ح) ve Hişâm (ل); د (dal) harfi gelirse Ebû Amr (ح), İbn Amir (ك), Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Aşîr (خل); ز, س, ص harflerinden biri gelirse Ebû Amr (ح), Hişâm (ل), Hallâd (ق) ve Kisâî (ر) idğâm yaparak okur.⁹⁷⁹ اذ kelimesinden sonra ص, ز, د, ج, ت altı harf geldiğinde bu harfler, ذ harfine yukarıda zikredilen imam ve Râvîler tarafından idğâm edilerek okunur. Ör:

اِذْ دَخَلُوا	اِذْ جَعَلَ	اِذْ تَبَرَّأَ
--ادغام---ح ك ف رخل	--ادغام---ح ل	--ادغام---ح ل ف رخل
		اِذْ زَاغَتْ - اِذْ سَمِعْتُمُوهُ - اِذْ صَرَفْنَا
		--ادغام---ادغام-----ح ل ق ر

اذ kelimesinden sonra د harfi geldiği yerlerde, Takrîb uygulamasında İbn Zekvân tarîkî Sûrî'den idğâm ile okumaz.⁹⁸⁰

قد kelimesinin idğâmı

قد kelimesindeki د harfinden sonra ص, ش, س, ج harfleri gelirse Ebû Amr (ح), Hişâm (ل), Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Aşîr (خل); ذ (zal) harfi gelirse Ebû Amr (ح), İbn Amir (ك), Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Aşîr (خل); ز harfi gelirse Ebû Amr (ح) ve Hişâm (ل), İbn Zekvân (م) -izhar vechi mukaddem olup hulf ile-, Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Aşîr (خل); ظ, ض harflerinden biri gelirse Verş (ج), Ebû Amr (ح), İbn Amir (ك), Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Aşîr (خل) idğâm yaparak okur.⁹⁸¹ Ör:

⁹⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/2, 3; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 27; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 60; Özcan, *İstanbul Târîkî Ahmed es-Sûfî Mesleği'ne Göre Tertip Edilmiş Aşere Kavâidi*, 17; Akbal, *İstanbul Târîkî Ahmed es-Sûfî Mesleği Mufasssal Kırâât-ı Aşere Kavâidi*, 103; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 55.

⁹⁸⁰ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fûdalâi'l-Beşer*, 40; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 55.

⁹⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/3, 4; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 59, 60.

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ, قَدْ سَلَفَ, قَدْ شَعَفَهَا, وَلَقَدْ صَرَّفْنَا	وَلَقَدْ ذَرَأْنَا	وَلَقَدْ زَيَّنَّا
--ادغام-----ادغام-----ادغام-----ادغام-----ح ل ف رخل	--ادغام-----ح ك ف رخل	--ادغام-----ح ك ف رخل
وَلَقَدْ ضَلَّ, فَقَدْ ظَلَمَ	وَلَقَدْ ظَلَمَكَ ⁽⁹⁸³⁾	
--ادغام-----ادغام-----ح ك ف رخل	--ادغام-----ح ك ف رخل	

Te'nis ت (Tâ)'sının İdgâmı

Fiile bitişik olan te'nis ت (tâ)'sından sonra ث harfi gelirse; Ebû Amr (ح), İbn Amir (ك), Hamza (ف) ve Kisâî (ر); ج, ز, س harflerinden biri gelirse Ebû Amr (ح), Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Aşir (خل); ص harfi gelirse Ebû Amr (ح), İbn Amir (ك), Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Aşir (خل); ظ harfi gelirse Verş (ج), Ebû Amr (ح), İbn Amir (ك), Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Aşir (خل) idgâm yaparak okur.⁹⁸⁴ Ör:

كَذَّبْتَ ثَمُودُ	نَضِجْتَ جُلُودَهُمْ - خَبَّتْ زَنَاتُهُمْ - أَنْبَتَتْ سَبْعُ
--ادغام-----ح ك ف ر	---ادغام-----ادغام-----ادغام-----ح ك ف رخل
خَصِرَتْ صُدُورُهُمْ	حُرِّمَتْ ظُهُورُهُمْ
-----ادغام-----ح ك ف رخل	-----ادغام-----ح ك ف رخل

Ancak Hac, 22/40 ayetindeki (لَهُدًى مِّنْ صَوَامِعَ) kelimesinde te'nis ت (tâ)'sından sonra ص harfi gelmesine karşılık; Hişâm (ل), aslına muhalefet ederek izhâr okur, İbn Zekvân (م) ise idgâm yaparak okur.

Takrîb uygulamasında fiile bitişik olan te'nis ت (tâ)'sından sonra ث harfi gelmesi halinde yukarıda idgâm yapanlara Ahfeş (اخفش) de dahil olur. Yine Takrîb uygulamasında fiile bitişik olan te'nis ت (tâ)'sından sonra ج, ز, س harflerinden biri gelirse yukarıda idgâm yapanlara Hulvânî (حلوانى) -hulf ile- ve Dâcûnî (داجونى) de dahil olarak idgâm yapar. Yine fiile bitişik olan te'nis ت (tâ)'sından sonra ظ harfi gelmesi durumunda ise yukarıda

⁹⁸² İbn Zekvân (م), bu kelimeyi sadece Mülk Sûresi'nde izhar vechi idgâm vechine mukaddem olmak üzere hulf ile okur. Bk. Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 60; Akbal, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfi Mesleği Mufasssal Kırâât-ı Aşere Kavâidî*, 103.

⁹⁸³ Sâd, 38/24 ayetindeki bu kelimeyi aslına muhalefet ederek Hişâm (ل) hulfî okumakta ancak diğer yerlerdeki aynı kelimeyi idgâmlı okumaktadır. Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 27; Özcan, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfi Mesleği'ne Göre Tertip Edilmiş Aşere Kavâidî*, 17; Akbal, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfi Mesleği Mufasssal Kırâât-ı Aşere Kavâidî*, 103. Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, s. 60'ta bilgi esas alınmalı aynı eserin 386. sayfasındaki Hişâm (ل)'ın da idgâmlı okuduğu hatasına düşülmemelidir. Takrîb uygulamasında ise Sâd, 38/24 ayetindeki bu kelimeyi Hişâm (ل) hulf ile okur. Yine Takrîb uygulamasında فَ kelimesinden sonra ج harfi gelen yerlerde Ebû Amr (ح), Hişâm (ل) -hulf ile-, Ahfeş (اخفش), Sûrî (سورى), Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Aşir (خل) idgâmlı okur. Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 55.

⁹⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/4, 5, 6; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 27; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 60, 61; Akbal, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfi Mesleği Mufasssal Kırâât-ı Aşere Kavâidî*, 105; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 55.

zikredilen idğâm yapanlardan Verş (ج) 'in tarîklerinden İsbehânî (اصبهاني) idğâm yapmayıp izhâr ile okur.⁹⁸⁵

(هَلْ) ve (بَلْ) kelimesinin idğâmı

(هَلْ) ve (بَلْ) kelimelerindeki ل harflerinden sonra ث, ت, س harflerinden biri gelirse; Hişâm (ل), Hamza (ف) ve Kisâî (ر); ن, ض harflerinden biri gelirse Kisâî (ر) idğâm yaparak okur. (هَلْ) kelimesindeki ل harflerinden sonra⁹⁸⁶ (هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ)⁹⁸⁷, (هَلْ تَرَى لَهُمْ)⁹⁸⁷ ayetlerinde olduğu gibi ت harfi geldiğinde ise Ebû Amr (ح) da, Hişâm (ل), Hamza (ف) ve Kisâî (ر) ile birlikte idğâmlı okur. Ancak Ra'd, 13/16 هَلْ تَسْتَوِي أمْ kelimesindeki bu kelimeyi kırâat imamları ve râvîlerinden hiçbiri idğâmlı okumaz.⁹⁸⁸ (بَلْ) kelimesindeki ل harflerinden sonra ظ, ز harflerinden biri gelirse Hişâm (ل) ve Kisâî (ر); ط harfi gelirse Hişâm (ل), Hallâd (ق) –İstanbul tarîkinde idğâm vechi merâtib-i erbaa'da mukaddem, mertebeteyn de ise hem İstanbul ve hem de Mısır tarîklerinde izhâr vechi mukaddem olmak üzere hulf ile-, Kisâî (ر) idğâm yaparak okur.⁹⁸⁹ Bunlara örnek:

هَلْ تَقِيمُونَ - بَلْ تَأْتِيهِمْ - هَلْ تَوْبٌ - بَلْ سَوَّلْتُ --ادغام-----ادغام-----ادغام-----ادغام-----ل ف ر	بَلْ صَلُّوا - هَلْ نَحْنُ - بَلْ تَتَّبِعْ - بَلْ نَقْذِفُ --ادغام-----ادغام-----ادغام-----ادغام-----ر
بَلْ رَغْمُنَّ - بَلْ ظَنَنْتُمْ --ادغام-----ادغام-----ل ر	بَلْ طَبَعَ اللَّهُ --ادغام-----ل ر, ويخلف ق

Takrîb uygulamasında بَلْ طَبَعَ kelimesinde idğâmı, Hişâm (ل), Hallâd (ق) -hulflü- ve Kisâî (ر) yapar. Ancak Hamza (ف) 'nın râvîlerinden Halef (ض) ile Hallâd (ق) 'ın her ikisi de hulf ile okur.⁹⁹⁰ Ancak bu şekilde rivâyetler gelmiş ise de hulfün Hallâd (ق) için olduğu, Hamza'nın (ف) her iki rivâyetinden meşhûr olanı ise izhâr vechi olduğudur.⁹⁹¹

3.5.4.3.4. Mahreçleri Birbirine Yakın Olan Harflerin İdğâmı

Mahreçleri birbirine yakın olan sakın cezimli ب harfinden sonra ف harfi gelirse; Ebû Amr (ح), Hallâd (ق) ve Kisâî (ر) idğâmlı okur.⁹⁹² Ancak وَمَنْ لَمْ يَتَّبِعْ فَأُولَٰئِكَ kelimesinde Ebû

⁹⁸⁵ Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 55.

⁹⁸⁶ Mülk, 67/3.

⁹⁸⁷ Hâkka, 69/8.

⁹⁸⁸ Burada يَسْتَوِي kelimesindeki ت harfini ي şeklinde ي harfiyle; Ebû Bekir Şu'be (ص), Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefî'l-Aşîr (خ) okumaktadır. Bk. Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 76.

⁹⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/6, 7, 8; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 27, 28; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 61, 62, 154; Akbal, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfî Mesleği Mufasssal Kırâat-ı Aşere Kavâidî*, 106, 107; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 55, 56.

⁹⁹⁰ Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 56.

⁹⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/6, 7; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 42.

⁹⁹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/8, 9.

Amr (ح) ve Kisâî (ر) idğâmlı okur, Hallâd (ق) ise hulf ile⁹⁹³ -Mısır tarîki Atâullah mesleğinde izhâr vechi, diğer tarîk ve mesleklerde idğâm vechi mukaddem olmak üzere⁹⁹⁴ - idğâmlı okur. Ör:

أَوْ يَغْلِبُ فَسَوْفَ - قَالَ أَذْهَبُ فَمَنْ تَبِعَكَ
-----ادغام-----ادغام-----ح ق ر

Mahreçleri birbirine yakın olan ب harfinden sonra م harfi gelirse; Kâlûn (ب), Ebû Amr (ح), Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Aşîr (خل) kelimesindeki ب harfini cezim yapıp م harfine idğâm ederek okur.⁹⁹⁵ Bu kelimeyi cezimli olarak okuyan İbn Kesîr (د) için; Ahmed es-Sûfî, İtilâf ve Mutkîn mesleklerinde idğâm vechi okunmayıp izhâr yapılırken, Atâullah mesleğinde ise izhâr vechi mukaddem olmak üzere hulf ile idğâm yapılır.⁹⁹⁶

(يُعَذِّبُ مَنْ)⁹⁹⁷
-----ب ج ز م مع الادغام-----ب ح ف ر خل
-----ج د-----ب ج ز م مع الاظهار
-----ك ن جع يع-----ب ج ز م مع التحقيق

Yine sakın olan ب harfinden sonra م harfi gelirse;

(ارْكَبْ مَعَنَا)⁹⁹⁸
-----ا ه ك ف جع خل
-----ب د ح ن ق ر يع-----ادغام

Kâlûn (ب) - izhâr vechi mukaddem olmak üzere hulf ile - , İbn Kesîr (د) -râvîsi Bezzî (ه) izhâr vechi mukaddem olmak üzere hulf ile - , Ebû Amr (ح), Âsım (ن), Hallâd (ق) - idğâm vechi mukaddem olmak üzere hulfle- olmak üzere Kisâî (ر) ve Ya'kub (يع)'la birlikte idğâmlı okur.⁹⁹⁹ Geriye kalan imam ve râvîler ise izhâr vechi ile okur.

Mahreçleri birbirine yakın olan cezimli ف harfinden sonra ب harfi gelirse, Kisâî (ر) idğâmlı okur.¹⁰⁰⁰

• نخسف بهم¹⁰⁰¹
-----اظهار-----كلهم غير ر
-----ادغام-----ر

⁹⁹³ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 28.

⁹⁹⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 62.

⁹⁹⁵ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 39.

⁹⁹⁶ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 80; Akbal, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfî Mesleği Mufasssal Kırâât-ı Aşere Kavâidî*, 109.

⁹⁹⁷ Bakara, 2/284.

⁹⁹⁸ Hûd, 11/42.

⁹⁹⁹ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 70; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 237.

¹⁰⁰⁰ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 112; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 372.

¹⁰⁰¹ Sebe, 34/9.

Mahreçleri birbirine yakın olan cezimli ر harfinden sonra ل harfi gelirse; Ebû Amr (ح)'ın râvîlerinden Dûrî (ط) izhâr vechi mukaddem olmak üzere hulfle idğâmlı okurken, diğer râvîsi Sûsî (ى) ise sadece idğâmlı okur.¹⁰⁰² Ör:

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ
 اظهر----- اظهر ا د ط ك ن ف ر ج ع خ ل
 ادغام----- ادغام ح

Mahreçleri birbirine yakın olan cezimli ل harfinden sonra ذ harfi gelirse; Kisâî (ر)'nin râvîsi Ebu'l-Hâris (س) İdğâm ile okur.¹⁰⁰³ Ör:

يَفْعُلْ ذَلِكَ
 اظهر----- اظهر ك ل ه م غ ي ر س
 ادغام----- ادغام س

Burada verilen bu bilgilerden sonra Kur'ân-ı Kerim'de idğâm yapılan bütün kelimeleri örnekleme yapma tez konumuzun içeriğini açacaktır. Bu nedenle idğâm-ı sâğır ile ilgili bazı kelimeleri örneklemeyle yetineceğiz.

أَوْرَثْمَوْهَا اظهر----- ا د م ن ج ع ي ع خ ل ادغام----- ا د غ م ح ل ف ر 1004	لَيْبَتُمْ - وَلَيْبَتِ اظهر----- ا د ن ي ع خ ل ادغام----- ا د غ م ح ك ف ر ج ع 1005
يَلْهَثْ ذَلِكَ اظهر----- ا د ل ج ع ادغام----- ا د غ م ب ح م ن ف ر ي ع خ ل 1006	يُرْدُّ ثَوَابَ الدُّنْيَا اظهر----- ا د ن ج ع ي ع ادغام----- ا د غ م ح ك ف ر خ ل 1007
ن وَالْقَلَمِ اظهر----- ا د ح ع ف ادغام----- ا د غ م ج ك ص ر ي ع خ ل سكت----- سكت ج ع 1008	يُسْ (۱) وَالْقُرْآنِ اظهر----- ا د ح ع ف ادغام----- ا د غ م ج ك ص ر ي ع خ ل سكت----- سكت ج ع 1009

¹⁰⁰² Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 345.

¹⁰⁰³ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 35; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 74.

¹⁰⁰⁴ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 59; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 183.

¹⁰⁰⁵ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 36, 37; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 76.

¹⁰⁰⁶ Kâlûn (ب) için mukaddem vecih izhâr olmak üzere hulf ile idğâm vardır. Bk. Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 197.

¹⁰⁰⁷ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 43; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 130.

¹⁰⁰⁸ Vasil halinde ن harfinden و harfine idğâm yapılması durumu Yasin Sûresi'ndeki gibi olup, ancak Verş (ج)'in izhâr vechi mukaddem olmak üzere hulf ile idğâmlı okuması söz konusudur. Bk. Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 136; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 436.

¹⁰⁰⁹ Vasil halinde sîn harfinin sonundaki ن harfinden و harfine idğâm yapılması durumu. Bk. Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 114; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 378.

3.5.4.4. İdğâm-ı Kebir'in Bölümleri

A) Misleynde idğâm-ı kebir

Bir kelimedede olan misleynde idğâm-ı kebir konusunu idğâm ile ilgili genel bilgilendirme içerisinde verdiğimizden burada tekrar olmaması için iki kelimedede olan kısımdan bahsedeceğiz.

Misl (aynı olan) - ب، ت، ث، ح، ر، س، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، و، ه، ي - bu onyedili harften biri harekeli olarak idğâmda belirtilen şartlar doğrultusunda her iki harf de harekeli olarak gelirse; Ebû Amr'ın (ح) Râvîsi Sûsî (ى) birinci harfin harekesini hazfedip ikinci harfe idğâm ederek okur.¹⁰¹⁰ Ör: (إِنَّكَ كُنْتَ)

(A'râf, 7/143)	افاق قال	ق	(Bakara, 2/20)	لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ بِسْمِ اللَّهِ	ب
(Tâhâ, 20/35)	إِنَّكَ كُنْتَ	ك	(Ankebût, 29/45)	ان الصلوة تنهى	ت
(Furkân, 25/10)	جَعَلَ لَكَ	ل	(Bakara, 2/191)	حَيْثُ تَقْتَمُوهُمْ	ث
(Bakara, 2/2, 3)	الرَّحِيمَ مَلَكٌ	م	(Kehf, 18/60)	لَا أَبْرَحُ حَتَّى	ح
(Bakara, 2/49)	وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ	ن	(Bakara, 2/185)	شَهْرُ شَهْرٍ رَمَضَانَ	ر
(A'râf, 7/199)	الْعَفْوُ وَأَمْرٌ	و	(Hac, 22/25)	لِلنَّاسِ سَوَاءٌ	س
(Bakara, 2/249)	جَاوَزَهُ هُوَ	ه	(Bakara, 2/255)	يَشْفَعُ عِنْدَهُ	ع
(Hûd, 11/66)	خِزْيَ يَوْمَئِذٍ	ي	(Âl-i İmrân, 3/85)	وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ	غ
			(İbrâhîm, 14/45)	كَيْفَ فَعَلْنَا	ف

B) Mütecânis ve Mütekârib harflerde idğâm-ı kebir

Mütecânis veya mütekârib "سَنَسُدُّ حُجَّتَكَ بِذَلِكَ رَضٍ قُتْمٌ" kelimelerinde yer alan - ب، ت، - bu onaltı harf,¹⁰¹⁴ iki kelimedede ve idğâmda belirtilen şartlar doğrultusunda her iki harf de harekeli olarak gelirse; Ebû Amr'ın (ح)'ın Râvîsi Sûsî (ى) birinci harfin harekesini hazfedip ikinci harfe idğâm ederek okur.¹⁰¹⁵

¹⁰¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/ 279- 285.

¹⁰¹¹ Yakûb'un (يع) râvîsi Rüveys (يس) de bu kelimeyi mukaddem vecih izhâr olmak üzere hulf ile idğâmlı okur. Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 18; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 82; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 14.

¹⁰¹² Yakûb'un (يع) râvîsi Rüveys (يس) de bu kelimeyi idğâmlı okur. Bk. Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 90; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 314; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 14.

¹⁰¹³ Ebû Amr'ın râvîsi Sûsî (ى) idğâmlı okuduğu için, burada harf-i medden sonra sebebi medden sükûn oluşmakta ve medd-i lâzım olarak okunmaktadır.

¹⁰¹⁴ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/188.

¹⁰¹⁵ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/133, 134; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/279- 285.

1- (ب) harfinin (م) harfine idğâmı

ب harfinin م harfine idğâmı Kur'ân-ı Kerimde sadece altı yerde bulunan ¹⁰¹⁶يُعَذِّبُ مَنْ kelimesinde (bunun dışında başka örneği olmayan) ve yukarıda mahreçleri birbirine yakın olan harflerin idğâmı başlığında verilen kurrâ tarafından yapılmaktadır. ¹⁰¹⁷

2- (م) harfinin (ب) harfine idğâmı (ihfâsı)

م harfinden önceki harf harekeli olup, bu harften sonra da harekeli ب harfi gelirse, kurrâ arasında idğâm tabiri kullanılmakla birlikte ¹⁰¹⁸ ihfa (dudak ihfası ¹⁰¹⁹) olur. Şayet م harfinden önceki harf sakin olup bu harften sonra harekeli ب harfi gelirse ihfa yapılmaz. Ör: (السَّهْرُ الْحَرَامُ), ¹⁰²²(إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ) gibi olması durumunda ihfalı; ¹⁰²⁰(بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ) ¹⁰²¹(يَحْكُمُ بِهِ) gibi olursa da ihfa yapılmadan okunur. ¹⁰²⁴

3- (ت) harfinin idğâmı

Ebû Amr (ح) 'ın Râvîsi Sûsî (ى); ت harfini (mütekellim ve müzekker muhatab isim ت (tâ)'sı olmadıkça ¹⁰²⁵ - ط, ظ, ض, ص, ش, ز, س, ج, ذ, ز, س, ش, ص, ض, ط, ظ - bu on harften biri geldiğinde hulsüz idğâm yaparak okur. Ör. ¹⁰²⁶

ث	بِالْبَيِّنَاتِ تَمْ	(Bakara, 2/92)	ش	بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ	(Nûr, 24/4)
ج	الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ	(Mâide, 5/93)	ص	وَالْمَلَائِكَةُ صَفَا	(Nebe, 78/38)
ذ	الْآخِرَةِ ذَلِكَ	(Hûd, 11/103)	ض	وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا	(Âdiyât, 100/1)
ز	بِالْآخِرَةِ زَيْنًا	(Neml, 27/4)	ط	وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي	(Hûd, 11/114)
س	الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ	(Nisâ, 4/57)	ظ	الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي	(Nisâ, 4/97; Nahl, 16/28)

Yine Ebû Amr (ح) 'ın Râvîsi Sûsî (ى); ت harfini -mütekellim ve müzekker muhatab isim ت (tâ)'sı olmadıkça- aşağıdaki beş kelimeye Atâullah mesleği hariç idğâm vechi

¹⁰¹⁶ Bakara, 2/284 (bu kelime idğâm-ı sağırdır); Âl-i İmrân, 3/129; Mâide, 5/18, 40; Ankebût, 29/21; Fetih, 48/14.

¹⁰¹⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 118; Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/199, 200; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/287; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 80, 159; Özcan, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfi Mesleği'ne Göre Tertip Edilmiş Aşere Kavâidi*, 26.

¹⁰¹⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 117.

¹⁰¹⁹ Burada müdğâm olan (mîm) harfindeki hareke kaldırılarak bu harf gizlenmekte ve müdğâmün fih olan ikinci harfe dönüşmemektedir. Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 141, 142.

¹⁰²⁰ En'âm, 6/53.

¹⁰²¹ Mâide, 5/95.

¹⁰²² Bakara, 2/132.

¹⁰²³ Bakara, 2/194.

¹⁰²⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 118; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 141, 142; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 29; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 65.

¹⁰²⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 20.

¹⁰²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/287, 288, 299.

mukaddem olmak üzere hulf ile idğâm yaparak okur. Sûsî (ى), Atâullah mesleğinde ise izhâr vechi mukaddem olmak üzere hulf ile okur.¹⁰²⁷ Bunlar: (الزَّكْوَةُ ثُمَّ)¹⁰²⁸, (النَّوْرِيَّةُ ثُمَّ)¹⁰²⁹, (وَالْتَأْتِ طَائِفَةً)¹⁰³², (لَقَدْ جِئْتُ شَأْ)¹⁰³¹, (وَاتِذَا الْقَرْبِي)¹⁰³⁰ kelimeleridir.

4- (ث) harfinin idğâmı

Ebû Amr (ح) 'ın Râvîsi Sûsî (ى); ث harfini - ض، ش، ذ، ت - beş harfe idğâm yaparak okur.¹⁰³³

(Bakara, 2/35)	حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ¹⁰³⁴	ش	(Hicr, 15/65)	حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ¹⁰³⁵	ت
(Zâriyât, 51/24)	حَدِيثُ صَنِيفٍ ¹⁰³⁶	ض	(Âli-İmrân, 3/14)	وَالْحَرْثُ ذَلِكَ ¹⁰³⁷	ذ
			(Neml, 27/16)	وَوَرِثَ سُلَيْمٌ ¹⁰³⁸	س

5- (ج) harfinin idğâmı

Ebû Amr (ح) 'ın Râvîsi Sûsî (ى); ج harfini - ت، ش - olmak üzere bu iki harfe idğâm ederek okur.¹⁰³⁹

(Fetih, 48/29)	أَخْرَجَ شَطْطَهُ ¹⁰⁴⁰	ش	(Meâric, 70/3-4)	ذِي الْمَعَارِجِ تَعْرُجُ ¹⁰⁴¹	ت

¹⁰²⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 58, 59.

¹⁰²⁸ Bakara, 2/8; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 26; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 58, 59. Burada sakinden sonra fethanın olması, bu harfin idğâmına engeldir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/287- 288.

¹⁰²⁹ Cuma, 62/5; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 135; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 433.

¹⁰³⁰ İsrâ, 17/26; Rûm, 30/38; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 82, 108; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 58, 59, 287; Burada ilk kelimenin sonu emir olması sebebiyle harfin hazf olması ve bundan dolayı oluşan cezim veya cezim hükmü bu harfin idğâmına engel oluşturmaktadır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/288.

¹⁰³¹ Meryem, 19/27; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 88; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 305; Burada zamirdeki hareketin kesre olması nedeniyle telaffuzda oluşan zorluğu gidermek için i'lâl kaideleri uyarınca idğâm yapılmaktadır. Bk. ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 34; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/136, 137.

¹⁰³² Nisa, 4/102; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 48; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 145. Buradaki kelimenin i'râb olarak cezimli olması ve ت harfinin kesreli, ط harfinin sıfatının da kuvvetli olması sebebiyle idğâm yapılmaktadır. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/288, 289.

¹⁰³³ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/195; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/289; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 34.

¹⁰³⁴ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/195; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/289;

¹⁰³⁵ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/195; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/289; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 79; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 275.

¹⁰³⁶ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/195, 196; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/289; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 128; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 415.

¹⁰³⁷ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/195; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/289; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 39; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 122.

¹⁰³⁸ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/195; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/289; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 103; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 345.

¹⁰³⁹ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/189; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/289; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 34.

¹⁰⁴⁰ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/189; İbnü'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/209; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/289; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 34; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 127; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 412.

¹⁰⁴¹ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/189; İbnü'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/208; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/289; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 137; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 438, 439.

6- (ح) harfinin idğâmı

Ebû Amr (ح)'ın Râvîsi Sûsî (ى); ع - harfine sadece Âl-i İmrân, 3/185 فمن ى رَزَخَ عَنْ النَّارِ ayetinde idğâm yaparak okur, başka yerde idğâm yapmaz.¹⁰⁴²

7- (د) harfinin idğâmı

Ebû Amr (ح)'ın Râvîsi Sûsî (ى) için, د harfinin idğâmında üç durum söz konusudur.

a) د harfinden önceki harf harekeli olduğunda - ص، ش، ذ، ت - bu beş harfte idğâm yaparak okur. Ör:

(Yûsuf, 12/26)	وَشَهِدَ شَاهِدٌ ¹⁰⁴³	ش	(Bakara, 2/187)	فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ ¹⁰⁴⁴	ت
(Kamer, 54/55)	مَقْعَدِ صِدْقٍ ¹⁰⁴⁵	ص	(Mâide, 5/97)	وَالْقَلْبَ يَذَلِكْ ¹⁰⁴⁶	ذ
			(Mü'minûn, 23/112)	عَدَدَ سِنِينَ ¹⁰⁴⁷	س

b) د harfinden önceki harf sakin, kendisi de ötre veya esre - ص، ز، ذ، ج، ث - olduğunda bu dokuz harfte idğâm yaparak okur. Ör: مِنْ بَعْدِ ضَرَاءِ¹⁰⁴⁸

(İbrâhîm, 14/49-50)	الْأَصْفَادِ سَرَابِیْلِهِمْ ¹⁰⁴⁹	س	(Mülk, 67/8)	تَكَادُ تَمَيِّزُ ¹⁰⁵⁰	ت
(Meryem, 19/29)	فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا ¹⁰⁵¹	ص	(Nisâ, 4/134)	يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا ¹⁰⁵²	ث

¹⁰⁴² Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/188; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/209, 210; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/290, 291; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 34; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 44; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 131.

¹⁰⁴³ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/191; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/212; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/291; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 34; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 73; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 251.

¹⁰⁴⁴ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/191; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/291; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 34; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 79; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 275.

¹⁰⁴⁵ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/191; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/212; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/291, 292; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 131; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 422.

¹⁰⁴⁶ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/191; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/211; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/291; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 34; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 52; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 158.

¹⁰⁴⁷ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/191; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/213; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/291; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 98; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 327.

¹⁰⁴⁸ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/191; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/211; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/292; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 34; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 77-122; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 215-396.

¹⁰⁴⁹ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/191; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/291; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 34; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 78; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 270.

¹⁰⁵⁰ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/191; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/211; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/291; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 136; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 435.

¹⁰⁵¹ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/191; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/212; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/291, 292; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 88; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 305.

¹⁰⁵² Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/191; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/211; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/291; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 49; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 34; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 145.

(Yûnus, 10/21; Fussilet, 41/50) مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ ¹⁰⁵³	ض	دَاوُدُ جَالُوتَ ¹⁰⁵⁴ (Bakara, 2/251)	ج
(Âli-İmrân, 3/108; Mü'min, 40/31) يُرِيدُ ظُلْمًا ¹⁰⁵⁵	ظ	الْوُدُودُ ذُو الْعَرْشِ ¹⁰⁵⁶ (Burûc, 85/14-15)	ذ
		يَكَادُ رَبُّهَا ¹⁰⁵⁷ (Nûr, 24/35)	ز

- c) ذ harfinden önceki harf sakin, kendisi de fethalı olursa mahreçleri aynı olmasından dolayı bu harfi ت- harfine, Tevbe, 9/117'deki (مَا كَادَ تَزِيغُ)¹⁰⁵⁸ ve Nahl, 14/91 ayetindeki (بَعْدَ تَوَكُّدِهَا)¹⁰⁵⁹ kelimelerini idğâm yaparak okur.¹⁰⁶⁰

8- (ذ) harfinin idğâmı

Ebû Amr (ح) 'ın Râvîsi Sûsî (ى) ذ harfini – ص, س – bu iki harfe idğâm yaparak okur.

(Cin, 72/3) مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً ¹⁰⁶¹	ص	فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ ¹⁰⁶² وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ (Kehf, 18/61-63)	س

9- (ل) harfinin (ج) harfine idğâmı

Ebû Amr (ح) 'ın Râvîsi Sûsî (ى) için; ل harfinin - ل - harfine idğâmında üç durum söz konusudur.

¹⁰⁵³ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/191; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/211; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/292; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 34; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 77-122; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 215-396.

¹⁰⁵⁴ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/192; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/211; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/291; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 34; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 36; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 76.

¹⁰⁵⁵ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/191; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/212; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/292; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 42-120; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 129-392.

¹⁰⁵⁶ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/191; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 449.

¹⁰⁵⁷ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/191; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/212; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/291; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 34; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 99; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 341.

¹⁰⁵⁸ Bu ayette; Âsım ve Hamza dışındaki bütün kıraat imam ve râvîleri يَزِيغُ kelimesindeki “yâ” harfini “tâ” ile okumuşlardır. Bk. Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 67; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 207.

¹⁰⁵⁹ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 80; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 279-280.

¹⁰⁶⁰ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/193.

¹⁰⁶¹ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/195; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/213; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/292; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 35; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 138; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 440.

¹⁰⁶² Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/195; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/213; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/292; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 34,35; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 85; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 296.

a) harfinden önceki ل harfini; fetha, kesra veya zammeden herhangi bir hareke ile harekeli olduğunda idğâm yaparak okur.¹⁰⁶³ Ör: (سَخَّرَ لَنَا)¹⁰⁶⁴, سَخَّرَ لَنَا gibi.

b) harfinden önceki harf sakin, kendisi de ötre veya esre olduğunda (الْيَكُ الْمَصِيرُ لَا) (يَكُفُّ اللَّهُ)¹⁰⁶⁵, (كُنَّابُ الْفَجَّارِ أَفِي)¹⁰⁶⁶ olduğu gibi, ل (lâm) harfine idğâm yaparak okur.¹⁰⁶⁷

c) harfinden önceki harf sakin, kendisi de fethalı olursa (وَالْحَمِيرُ لِتَرْكُوبِهَا)¹⁰⁶⁸ (وَالْحَمِيرُ لِتَرْكُوبِهَا)¹⁰⁶⁸ olduğu gibi, ل (lam) harfine idğâm yapmadan izhâr ile okur.¹⁰⁷⁰

10- (ل) harfinin (ر) harfine idğâmı

Ebû Amr (ح) 'ın Râvîsi Sûsî (ى) için; ل harfinin - ر - harfine idğâmında üç durum söz konusudur.

a) ل harfinden önceki harf fetha, kesra veya zammeden herhangi bir hareke ile harekeli olması halinde; (جَعَلَ رَبِّكَ)¹⁰⁷¹, (رَسُولُ رَبِّكَ)¹⁰⁷², (كَمَثَلِ رِيحٍ)¹⁰⁷³, (فَعَلَ رَبُّكَ)¹⁰⁷⁴, (انزَلَ)¹⁰⁷⁵, (سَبَّلَ رَبِّكَ)¹⁰⁷⁶ vb. kelimelerde olduğu gibi ر (râ) harfine idğâm yaparak okur.¹⁰⁷⁷

b) ل harfinden önceki harf sâkin, kendisi de ötre veya esre olduğunda, (رَسُولُ)¹⁰⁷⁸, (أَلَى سَبِيلِ رَبِّكَ)¹⁰⁸⁰, (يَقُولُ رَبَّنَا)¹⁰⁷⁹ olduğu gibi ر (râ) harfine idğâm yaparak okur.¹⁰⁸¹

¹⁰⁶³ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/196; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirââtî's-Seb'a*, 1/213; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/292; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 20; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 44.

¹⁰⁶⁴ Ebû Amr Zebbân b. el-Ala b. Ammâr el-Basrî, *Kitâbü İdğâmi'l-Kebîr*, thk. Enes Mühre (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 49.

¹⁰⁶⁵ Bakara, 2/285-286.

¹⁰⁶⁶ Mutaaffîn, 83/7.

¹⁰⁶⁷ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/196; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirââtî's-Seb'a*, 1/213; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/292; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 20, 22; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 44.

¹⁰⁶⁸ Nahl, 16/8.

¹⁰⁶⁹ İnfîtâr, 82/14.

¹⁰⁷⁰ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/197; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirââtî's-Seb'a*, 1/214; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/292; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 20, 22; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 44, 45.

¹⁰⁷¹ Meryem, 19/24.

¹⁰⁷² Hûd, 11/81.

¹⁰⁷³ Âl-i İmrân, 3/117.

¹⁰⁷⁴ Fîl, 105/1.

¹⁰⁷⁵ Nahl, 16/24.

¹⁰⁷⁶ Nahl, 16/69.

¹⁰⁷⁷ İbn Ğalbûn, *et-Tezkira fi'l-Kirâât*, 42; Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/197; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna'-fi'l-Kirââtî's-Seb'a*, 1/227; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/293, 294; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 35; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 20; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 44.

¹⁰⁷⁸ Meryem, 19/19.

¹⁰⁷⁹ Bakara, 2/201.

¹⁰⁸⁰ Nahl, 16/125.

¹⁰⁸¹ İbn Ğalbûn, *et-Tezkira fi'l-Kirâât*, 42; Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/197; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirââtî's-Seb'a*, 1/227; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/294; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 35; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 20; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 44.

c) 1082 (فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ) harfinden önceki harf sâkin, kendisi de fethalı olursa 1083 (أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ) olduğu gibi, fethanın hafif olması sebebiyle ل (lâm) harfine idğâm yapmadan izhâr ile okur. Ancak قَالَ رَب - den sonra gelen ر - harfinde idğâm yaparak okur. Zira bu kelimedeki sâkin olan elif, uzatma (med) vazifesi icra ettiği için harekeli harf durumunda değerlendirilmektedir. 1084

11- (س) harfinin idğâmı

Ebû Amr (ح)'ın Râvîsi Sûsî (ى); ش - harfini - ز, - bu iki harfe idğâm yaparak okur.

(Meryem, 19/4)	1085	وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا	س	(Tekvîr, 81/7)	1086	وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ	ز

12- (ش) harfinin idğâmı

Ebû Amr (ح)'ın Râvîsi Sûsî (ى); ش harfini sadece - س - harfine ve İsrâ, 17/42 ayetinde 1087 إلى ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا kelimesinde idğâm yaparak okur.

13- (ض) harfinin idğâmı

Ebû Amr (ح)'ın Râvîsi Sûsî (ى); ض harfini - ش - harfine Nûr, 24/62 ayetindeki 1088 لِبَعْضٍ شَأْنِهِمْ kelimesinde idğâm yaparak okur.

1082 Hâkka, 69/10.

1083 Mü'min, 40/28.

1084 İbn Ğalbûn, *et-Tezkira fi'l-Kirâât*, 42; Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/197, 198; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirââtî's-Seb'a*, 1/228; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/294; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 20; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 44.

1085 Ebû Amr (ح)'ın râvîsi Sûsî (ى) bu kelimedeki idğâmı hulf ile yapmaktadır. İbn-i Mücâhid'in önce izhar veçhini tercih ettiği daha sonra ise idğâm vechi ile okuduğu rivâyet edilmektedir. Bk. Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/190; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirââtî's-Seb'a*, 1/215; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/292; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 35; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 87; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 304.

1086 Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/190; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirââtî's-Seb'a*, 1/215; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/292; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 35; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 142; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 447.

1087 Ebû Amr el-Basrî, *Kitâbü İdğâmi'l-Kebîr*, 51; İbn Ğalbûn, *et-Tezkira fi'l-Kirâât*, 38; Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/189; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirââtî's-Seb'a*, 1/215; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/292, 293; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 35; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 82; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 287.

1088 Ebû Amr el-Basrî, *Kitâbü İdğâmi'l-Kebîr*, 55; İbn Ğalbûn, *et-Tezkira fi'l-Kirâât*, 38; Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/189; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirââtî's-Seb'a*, 1/216; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/293; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 35; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 100; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 332.

14- (ق) harfinin idğâmı

Ebû Amr (ح)'ın Râvîsi Sûsî (ى); iki ayrı kelimedede olmak ve ق harfinin öncesi harekeli olması halinde ق harfini, ك harfine ¹⁰⁸⁹ أَنْطَقَ, ¹⁰⁹² يَنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ, ¹⁰⁹¹ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ, ¹⁰⁹⁰ خَلَقَ كُلِّ شَيْءٍ kelimelerde olduğu gibi idğâm yaparak okur. Ancak ق harfinin öncesi sâkin olması durumunda ise ¹⁰⁹³ (وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ) vb. kelimelerde idğâm yapmayıp izhârla okur. ¹⁰⁹⁴ Ancak ق ve ك harfi aynı kelimedede olması halinde خَلَقَكُمْ kelimesinde olduğu gibi cem'i mîm'inin de olması gerekir. Şayet خَالِقُ كُلِّ gibi ayrı kelimelerde gelirse cem'i mîm'i bulunması gerekmez. Aynı şekilde müdğâm olan ق harfinin makabli de harekeli omalıdır.

15- (ك) harfinin idğâmı

Ebû Amr (ح)'ın Râvîsi Sûsî (ى); ك harfini ق harfine yukarıda belirtildiği gibi iki ayrı kelimedede olmak ve ك harfinin öncesi harekeli olması halinde ¹⁰⁹⁵ (وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ), ¹⁰⁹⁶ (كَذَلِكَ قَالَ), ¹⁰⁹⁹ (وَيَجْعَلُ لَكَ فُصُورًا), ¹⁰⁹⁸ (وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا), ¹⁰⁹⁷ (هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ) kelimelerde olduğu gibi idğâm yaparak okur. Ancak ك harfinin öncesi sâkin olması durumunda ise ¹¹⁰⁰ (وَتَرَكُوكَ قَائِمًا), ¹¹⁰¹ (قَوْلًا نَفِيلاً) vb. kelimelerde olduğu gibi idğâm yapmayıp izhârla okur. ¹¹⁰²

16- (ن) harfinin (ر, ل) harflerine idğâmı

Ebû Amr (ح)'ın Râvîsi Sûsî (ى) için; ن harfinin ر - ل, ر - harfine idğâmında iki durum söz konusudur.

¹⁰⁸⁹ Fussilet, 41/21.

¹⁰⁹⁰ Furkân, 25/2.

¹⁰⁹¹ En'âm, 6/106.

¹⁰⁹² Mâide, 5/64.

¹⁰⁹³ Yûsuf, 12/76.

¹⁰⁹⁴ İbn Ğalbûn, *et-Tezkira fi'l-Kirâât*, 37; Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/188; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/220, 221; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/293; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudela'i'l-Beşer*, 35; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 19, 20; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 43, 44.

¹⁰⁹⁵ Bakara, 2/30.

¹⁰⁹⁶ Furkân, 25/10.

¹⁰⁹⁷ Fecr, 89/5.

¹⁰⁹⁸ Furkân, 25/54.

¹⁰⁹⁹ Furkân, 25/10.

¹¹⁰⁰ Cuma, 62/11.

¹¹⁰¹ Müzzemmil, 73/5.

¹¹⁰² İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 118; İbn Ğalbûn, *et-Tezkira fi'l-Kirâât*, 38; Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/188; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/222, 223; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/293; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudela'i'l-Beşer*, 35; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 20; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 43, 44.

a) ن harfinden önceki harf fetha, kesra veya zammeden herhangi bir hareke ile harekeli olması halinde; ¹¹⁰³(لَيْبِينَ لَهُمْ), ¹¹⁰⁴(زَيْنَ النَّاسِ), ¹¹⁰⁵(خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي), ¹¹⁰⁶(وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ) vb. kelimelerde olduğu gibi ن harfini, - ر, - ل harfine idğâm yaparak okur.¹¹⁰⁷

b) ن harfinden önceki harf sâkin olması halinde ise, ن harfinin harekesi ne olursa olsun ¹¹⁰⁸(مُسْلِمِينَ لَكَ), ¹¹⁰⁹(يَاذَنَ رَبِّهِمْ), ¹¹¹⁰(وَتَكُونُ لَكُمْ), ¹¹¹¹(يَخَافُونَ رَبَّهُمْ), ¹¹¹²(أَرْبَعِينَ لَيْلَةً) kelimelerinde olduğu gibi sâkin harfin hafif olması sebebiyle ل (lâm) ve ر (râ) harfine idğâm yapmadan izhâr ile okur.¹¹¹³ Ancak Kur'ân-ı Kerim'de geçen (نَحْنُ لَكَ، نَحْنُ) ¹¹¹⁴(لَكُمْ) kelimelerindeki; ن harfinden önceki harf sâkin, ن harfinin kendisi de ötre olduğunda ل (lâm) harfine idğâm yaparak okur. Zira bu kelimelerde ن harfinin tekrarı olması¹¹¹⁵, harekesinin lüzûmu ve kendisinin dışında ötre herekenin intikalinin engellenmesi¹¹¹⁶ nedeniyle idğâm yapıldığı kaynaklarda zikredilmektedir.

Takrîb usûlünde ise Ebû Amr (ح)'ın Râvîsi Sûsî (ى)'nin idğâmlı okuduğu bütün yerleri kırâat imamlarından Ebû Amr (ح) ve Yakûb (يع) hulf ile idğâmlı okur. Kırâat imamlarından Hamza (ف) ve râvisi Hallâd (ق), aşere'de idğâmla ilgili uygulamalarını takrîb usûlünde de aynı şekilde devam eder.¹¹¹⁷

3.5.4.6. İdğâm Konusunun Değerlendirilmesi

İlk dönem eserlerde daha çok idğâm ile ilgili nakil ve rivâyetler verilmektedir. Kırâat imamı Ebû Amr'ın (ö.154/770) *Kitâbü İdğâmi'l-Kebîr* adlı eserde sûre sûre idğâmlı olan kelimeler verilmiştir. İbn Mücahid (ö. 324/935) *Kitab'ü Seb'a* eserinde ise kırâat imam ve râvîlerinin hayatları ve kırâat silsileleri hakkında bilgi yer almaktadır. Sonra Fâtîha sûresinden başlayıp ferş-i huruftaki farklılıklar kırâat imam ve râvîlerinin okuyuşlarından

¹¹⁰³ İbrâhîm, 14/4.

¹¹⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/14.

¹¹⁰⁵ İsrâ, 17/100.

¹¹⁰⁶ A'râf, 7/167.

¹¹⁰⁷ İbn Ğalbûn, *et-Tezkira fi'l-Kırâât*, 44; Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/198; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kırâati's-Seb'a*, 1/228, 229; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/294; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudela'l-Beşer*, 35; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 20; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 45.

¹¹⁰⁸ Bakara, 2/128.

¹¹⁰⁹ Kadir, 97/4.

¹¹¹⁰ Yûnus, 10/78.

¹¹¹¹ Nahl, 16/50.

¹¹¹² Bakara, 2/51.

¹¹¹³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 118; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 21; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 45.

¹¹¹⁴ Bk. İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kırâati's-Seb'a*, 1/230; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/295.

¹¹¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/295.

¹¹¹⁶ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/198; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/294.

¹¹¹⁷ Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 15.

rivâyet bazlı bahsedilmektedir. Zaman zaman bu okuyuşlar arasındaki farklılıklar hüccetleriyle kıyaslanmaktadır. Bu eserlerde usûl ile ilgili, Kur'ân-ı Kerim'de ilk geçen kelimede kırâat imamlarının genel uygulamaları hakkında bilgi verilmektedir. İdgâm konusunda ilk akla gelen Ebû Amr'ın usûlü hakkında genel bilgiler eserde yer almaktadır. Daha sonraki eserlerde ise nakille ilgili rivâyetler verilmekle birlikte, bazen dilsel açıdan gerekçeler de belirtilmekte ve konu daha geniş bir çerçevede değerlendirilmektedir. Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *Câmiu'l-Beyân fi'l-Kırâati's-Seb'a'l-Meşhûre* eserinde de aynı özellikler görülmekle birlikte usûl kısmı daha sistematik halde başlıklar halinde baş tarafta müstakil olarak verilmektedir.

İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr* adlı kitabında ise geçmiş çalışmaların bütününe görme imkânına sahip olmaktadır. Ayrıca daha sistematik bir şekilde konu başlıklarının belirlendiğini ve tanımdan başlayarak, bölümler halinde konunun ele alındığını müşahade etmekteyiz. Eserin diğer bir özelliği ise, farklılıklar müellif veya eser ismi verilerek zikredilmekte ve bu görüşlerden sonra kendi değerlendirmesi, tercihi yer almaktadır.

Osmanlının son dönemi ve günümüz kırâat eğitim sisteminde temel başvuru eserleri olan İthaf, Zübde ve Umde gibi eserlerde ise daha çok farklılıklar zikredilmekle yetinilmektedir. İthaf ve Umde'de giriş kısmında kırâat ilmi ile ilgili genel bilgilere değinildikten sonra usûl kısmında daha çok farklılıklar üzerinden konu ele alınmaktadır. Söz konusu bu iki eser ve özellikle Zübde'nin asıl amacı aşere-takrîb eğitimi alacaklara vecihleri çözme noktasında kılavuzluk yapmaktır.

Türkiye'de halen kırâat eğitimi esnasında takip edilen kavaid defterleri/mecmualarında ise, özet olarak usûl hakkında örnekler verilmektedir. Ülkemizdeki aşere-takrîb kırâat eğitiminde takip edilen birer kaynak niteliği taşımaları yönüyle -istisnalar hariç olmak kaydıyla- bunlar içerik yönüyle eksik kalmaktadır. Bu eksikliğin giderilmemesi –asıl kaynaklara ulaşmadan yapılan eğitim sebebiyle- kırâat eğitimimizin istenilen düzeye ulaşmamasının sebepleri arasında görülmelidir.

3.5.5. Hemze

Sözlükte hemze; “itmek, baskılamak, sıkıştırmak (bir şeyi dar bir şeyin içine kısıtırıp sıkıştırmak), vurgu yapmak, dürtmek” gibi anlamlara gelen mastar bir kelimedir.¹¹¹⁸ Heca

¹¹¹⁸ Bk. Ğânim Kaddûrî Hamed, *Zevâhiru Luġaviyye fi'l-Kırâatil-Kurâniyye*, (Amman: Dâru Ammâr, 1427/2006), 12-36.

harflerinin ilki olan hemze, boğazın en son mahreç bölgesinden çıktığı¹¹¹⁹ için sese baskı yaparak bir tonlama ile çıkmaktadır.¹¹²⁰ Hemzenin sözlükteki “bir şeyin dar bir şey içerisinde kıştırarak sıkıştırmak” anlamından hareketle, bu harfin telaffuzunda ses telleri kapanarak hava burada sıkıştırılarak hapsedilmesi sonucu sert ve zor bir telaffuzla ortaya çıktığı söylenebilir.¹¹²¹ Aynı zamanda hemze cehr, şiddet, istifâle, infitâh ve ismât sıfatlarına haiz bir harftir.¹¹²² Hemzenin mahrecinin boğazın -en alt bölgesinden- uzak bir yerinden çıkması, cehr ve şiddet gibi kuvvetli sıfata sahip olması; onun telaffuzda en çok zorlanılan harflerden biri olmasına neden olmaktadır.¹¹²³ Hemzenin telaffuzundaki bu güçlük sebebiyle bazı Arap kabileleri bu harfin hafifletilerek okunmasını, bazıları ise hemzeyi mahrecinden okuyarak hafifletmeden okumayı tercih etmişlerdir.¹¹²⁴

Hemzenin hafifletilmeden okunması tahkîk olarak ifade edilmektedir. Buradaki tahkîk, boğazın “aksal halk” bölgesi mahrecinden bütün sıfatlarıyla ve tam bir şekilde hemzenin telaffuz edilmesidir.¹¹²⁵ Ebû Rızâ el-Hamevî (ö. 791/1388), teshîlin zıddı bir kelime olan tahkîk, hemzenin mahreç ve sıfatlarının ortaya çıkarılması olduğunu ifade eder.¹¹²⁶ Hemzenin tahkikle okunması, Arabistan yarımadasının orta ve doğu bölgelerinde daha çok acelecî ve heyecanlı bir üslûba sahip Temim ve Kays gibi daha çok bedevi kabilelerin konuşmalarında yaygın olduğu belirtilmektedir.¹¹²⁷ Bu kabilelerin teleffuzlarındaki serilikte harf ile hecenin kaybolmaması için hemzenin vurgulanarak belirtilmesi ön plana çıkmıştır. Çünkü konar/göçer kabileler sürekli hareket halinde oldukları için bir acelecilik içerisinde olmak durumundadır. Bu acelecilikte hızlı telaffuzu beraberinde getirecektir. Hızlı telaffuzda hemzenin kaybolmaması için tahkikli okuyuş söz konusu olmuştur.¹¹²⁸

¹¹¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/291; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/87.

¹¹²⁰ İbnü'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirââtî's-Seb'a*, 1/358; Dabba', *el-İdâe fi Beyâni Usûli'l-Kirâe*, 22, 23.

¹¹²¹ Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Muğnî fi Tercihî'l-Kirâât el-Aşri'l-Mütevâtire* (Beyrut: Dârü'l-Cil, İkinci baskı, 1408/1988), 106; İsmail Durmuş, “Hemze”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/191.

¹¹²² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd*, 115; İbn Yâîşe, *el-Fevâidü'l-Müfhimah fi Şerhi'l-Cezeriyyeti'l-Mukaddimeh*, 17; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/98; Mersafî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 95.

¹¹²³ Suyûtî, *el-İtkan*, 209; Muhaysin, *el-Muğnî*, 106.

¹¹²⁴ Bk. Hamed, *Zevâhiru Luğaviyye fi'l-Kirââtîl-Kurâniyye*, 12-36.

¹¹²⁵ Dabba', *el-İdâe fi Beyâni Usûli'l-Kirâe*, 23; Devserî, *Muhtasaru'l-İbârât li Mu'cemi Mustalahâtî'l-Kirâât*, 43.

¹¹²⁶ Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Ebû Rızâ el-Hamevî, *el-Kavâi'd ve'l-İşârât fi Usûli'l-Kirâât*, thk. Abdulkarim b. Muhammed el-Hasen Bekkâr, (Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 1406/1986), 49.

¹¹²⁷ Abdussabûr Şâhîn, *el-Kirââtîl-Kur'âniyye fi Davi İlmi'l-Luğati'l-Hadîs* (Kahire: Mektebetü Hancî, ts.), 30; Muhaysin, *el-Muğnî*, 107, 108; Durmuş, “Hemze”, 17/191.

¹¹²⁸ Şâhîn, *el-Kirââtîl-Kur'âniyye*, 30; Muhaysin *el-Muğnî*, 107, 108.

Hemzenin telaffuzunda güçlük olmasından dolayı bazı Arap kabileleri de bu harfin hafifletilerek okunmasını tercih etmişlerdir. Hemzenin hafifletilerek yumuşak bir şekilde okunması ise Arap yarımadasının kuzey ve batısında daha çok Hicaz ehlinin lehçesi olarak Huzeyl, Mekke, Medine, Kinâne, Sakîf, Hevâzin vb. kabilelerde görülmektedir.¹¹²⁹ Hemzenin yumuşak yani tahfifli okunması, medenî/yerleşik kabilelerde daha çok yaygın olan bir uygulamadır. Medenî/yerleşik olma beraberinde sakinliği getirmekte ve böylece kişinin düşünerek, acele etmeksizin yaptığı konuşmasında hemzenin telaffuzuna da yansımakta, bu harfin yumuşatılmasına neden olmaktadır.¹¹³⁰ Çünkü hemze, boğazın -en alt bölgesinden- uzak bir yerinden ve cehr, şiddet gibi kuvvetli sıfatlarla birlikte telaffuz edildiğinde güçlük çekilmekte ve bu güçlüğü ortadan kaldırılması için de tahfifli okuyuş tercihinin beraberinde getirmektedir. Ayrıca kırâat esnasında okuyucu, nefesi daraldığında vakfedip tekrar başlamak ister. Vakıf esnasında okuyucunun azalan nefesi ile güçlü sıfatları ve zor mahreci olan hemzeyi tahkikle okuması güçleşeceği için, tahfifle okuyuş tercih edilmektedir.¹¹³¹ Ancak hemzenin telaffuzundaki bu zorluğun ortadan kaldırılması rastgele olmayıp, hafifletilerek okunması için de dil ve kırâat âlimleri tarafından birtakım kurallar belirlenmiştir. Bu yönüyle hemzenin tahfifi konusu; bir başka harfe dönüştürülerek okunması *bedel/ibdâl/kalb*, ne sert ne de yumuşak bir şekilde yani ikisi arası (beyne beyne) bir okuyuş *teshîl*, hemzenin terk edilerek okunması ise *hazf/ıskât*, hazif sonucunda harekenin nakledilmesi/*nakil* ana başlıklarında ele alınıp değerlendirilmektedir.¹¹³² Bunun için tezimizde ibdâl, teshîl, hazf ve nakil hususları açıklandıktan sonra, hemzenin durumları ile kırâat imam ve râvîlerinin uygulamalarını ele alacağız.

3.5.5.1. İbdâl

Semâ ve rivâyete dayalı olarak bir harfin başka bir harfin yerine konulması olan ibdâl¹¹³³, hemze harfini hemzeden herhangi bir eser kalmayacak şekilde med harfine, sakin

¹¹²⁹ Şahin, *el-Kırââtül-Kur'âniyye*, 30; Muhaysin, *el-Muğnî*, 94, 95; Muhaysin, *el-Muğnî*, 107, 108; Durmuş, "Hemze", 17/190.

¹¹³⁰ Şahin, *el-Kırââtül-Kur'âniyye*, 30, 31; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Kırâât ve Eseruha fî Ulûmi'l-Arabiyye*, (Kahire: Mektebetü Külliyyati'i-Ezheriyye, 1404/1984), 1/95; Muhaysin, *el-Muğnî*, 107, 108.

¹¹³¹ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/95; Alaaddin Saleh, "Tuhfetu'l-Enâm fî'l-Vakf Ale'l-Hemzi li Hamzete ve Hişâm" *Adlı Eserin Tanıtımı ve Tahkiki* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 26, 27.

¹¹³² Sîbeveyh, *Kitâb-u Sîbeveyh*, 3/541; Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/815; Muhaysin, *el-Muğnî*, 107; Durmuş, "Hemze", TDV *İslam Ansiklopedisi*, 17/191.

¹¹³³ Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Riâye li Tecvîdi'l-Kırâât ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, thk. Ahmet Hasan Ferhat (Amman: Dâru Ammâr, 1417/1996), 122; Devserî, *Muhtasaru'l-İbârât li Mu'cemi Mustalahâtü'l-Kırâât*, 12.

veya harekeli elif, vâv, yâ harflerinden birine dönüştürmeyi ifade eder.¹¹³⁴ Şayet sâkin hemze, fethadan sonra (الْهَدَى اتَّانَا¹¹³⁵), kesradan sonra (الَّذِي اَوْثَمَنَ¹¹³⁶), zammeden sonr¹¹³⁷ (يقول ائذن لى) örneklerinde olduğu gibi gelirse, kırâat imam ve râvîleri hemzeyi kendinden önceki harfin harekesi doğrultusunda med harfine ibdâl eder. Burada hemzeden önceki harfin harekesi fetha ise elif, kesra ise yâ, zamme ise vâv harfine ibdal edilerek kendinden önceki harfin harekesine uygunluğu sağlanır.¹¹³⁸

3.5.5.2. Teshîl

Sözlükte “kolaylaştırmak, kolay hale dönüştürmek, zorluğa dair olan şeyleri kaldırmak”¹¹³⁹ anlamlarına gelen ve “beyne beyne” olarak ta kullanılan teshîl¹¹⁴⁰; kırâat ilminde ise; hemze harfi ile kendi harekesinden olan harfin mahrecinin sesi arasında bir sesle okumaktır.¹¹⁴¹ Yani fethalı hemzeyi, tahkîk hemzesi ile elif arasında; esreli hemzeyi, tahkîk hemzesi ile yâ harfi arasında; ötreli hemzeyi, hemze ile vâv harfi arasında bir sesle okumaktır.¹¹⁴² Bu şekildeki bir okuyuşu kırâat ilmi erbabından işiterek öğrenmek gerekir. Bu işi sadece kitaptan öğrenmeye ve kırâat eğitimi almamış olanlardan alınması durumunda olanlar teshîl denince genelde hemze harfini, hâ (ه) harfine dönüştürerek okumaktadır ki bu hatalı bir okuyuş olduğu için bundan sakınmak gerekir.¹¹⁴³ Zira Âsım kırâatı Hafis rivâyetinde, Fussilet, 41/44'teki (ءَأَعْجَمِي) kelimesi dışında başka yerde teshîl uygulaması olmadığından, kırâat eğitimi fem-i muhsinden almayanların hatalı okumaları söz konusu olabilmektedir.

¹¹³⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/816; Dabba', *el-İdâe fî Beyâni Usûli'l-Kirâe*, 23; İbrahim Muhammed el-Ceremî, *Mu'cem Ulûmi'l-Kur'an*, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1422/2001), 10.

¹¹³⁵ En'âm, 6/71.

¹¹³⁶ Bakara, 2/283.

¹¹³⁷ Tevbe, 9/49.

¹¹³⁸ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/70; Suyûtî, *el-İtkan*, 209; Muhaysin, *el-Muğnî*, 108; Mersafî, *Hidâyetü'l-Karî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 499.

¹¹³⁹ Zebîdî, “shl”, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, 29/234; Cevherî, “shl”, *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa*, 5/1733; Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'limi*, 187; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 151.

¹¹⁴⁰ Ebû Şâme Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî*, 165.

¹¹⁴¹ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/815; Abdulfettah el-Kâdî, *el-Vafî fî Şerhi's-Şatibiyye fî'l-Kıraati's-Seb'a*, 1/92, 93.

¹¹⁴² Hemezânî, *Ğâyetü'l-İhtisâr fî Kırâati'l-Aşreti Eimmeti'l-Emsâr*, 1/209-212; Sibeveyh, *Kitâb-u Sibeveyh*, 3/541, 542; Muhaysin, *el-Muğnî*, 108, 109; Dabba', *el-İdâe fî Beyâni Usûli'l-Kirâe*, 23; Ceremî, *Mu'cem Ulûmi'l-Kur'an*, 93; Devserî, *Muhtasaru'l-İbârât li Mu'cemi Mustalahâtî'l-Kirâât*, 47; Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'limi*, 187, 188; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 164.

¹¹⁴³ Ceremî, *Mu'cem Ulûmi'l-Kur'an*, 93.

3.5.5.3. Hazf/İskât

Sözlükte “düşürmek, devirmek, alaşağı etmek, koparmak, kısaltmak, atmak, bir şeyden bir parçayı kesmek ve koparmak”¹¹⁴⁴ anlamlarına gelen hazf, kırâat terimi olarak, “bazı kelimelerden bir harfin atılması, yanyana olan iki hemzeden birini kendisinden herhangi bir şekil kalmayacak şekilde harekesi ile birlikte yok etmeyi” ifade eder.¹¹⁴⁵

3.5.5.4. Nakl

Sözlükte “nakletmek, dönüştürmek, bir şeyi bir yerden bir yere taşımak”¹¹⁴⁶ manasına gelen nakl; kırâat teriminde ise “harekeli olan hemzenin harekesini kendinden önceki sakin harfe nakledip hemzenin de hazfedilmesi”¹¹⁴⁷ şeklinde tarif edilir. Ör: (مَنْ اَمَنَّ) kelimesindeki hemzenin harekesinin sakin ن (nûn) harfine nakledilmesi sonucu, bu nûn harfinin (مَنْ اَمَنَّ) şeklinde okunması gibi. Yine الْاَخِرَةَ kelimesinde de aynı şekilde, الْاَخِرَةَ olarak hemzenin harekesinin sakin lâm harfine nakledilip hemzenin hazfedilerek okunması vb. örnekler verilebilir.

Kırâat eğitiminde de Arap dilinin bu özelliklerinin silsile halinde sahih senedlerle hıfz yoluyla arz, semâ ve edâ şeklindeki uygulamaların hemze ile ilgili durumlar için de geçerli olduğunu görmekteyiz. Kırâatlarda hemzenin dildeki uygulamaları günümüze kadar imam, râvî ve tarîkler aracılığıyla nakledilmiştir. İşte bu başlıkta, kurrânın hemze ile ilgili uygulanması nakiller çerçevesinde ele alınacaktır.

Hemzenin hafifletilerek okunması ibdâl, teshîl, hazf, nakil ile ilgili bu temel bilgilerden sonra kırâat kitaplarında genel olarak ele alındığı şekilde hemzenin kelimedeki durumuna göre konuyu irdeleyeceğiz. Hemze, ikisi yanyana olarak bir kelimedede bir arada olabilir, iki ayrı kelimedede olan hemzeler bir arada olabilir ya da bir kelimedede olan tek bir hemze olabilir. İşte bu hemzelerin telaffuzunda birtakım güçlüklerden dolayı yapılan hafifletme/tahfif ve bu durumlar üzerinden kırâat imamları ile râvîlerinin okuyuşlarının usûl açısından incelenmesi şeklinde konu takip edilerek ele alınacaktır.

¹¹⁴⁴ Cevherî, “hzf“, *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa*, 4/1341; İbn Manzûr, “hzf“, *Lisânü'l-Arab*, 3/93, 94; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 75.

¹¹⁴⁵ Dabba', *el-İdâe fî Beyâni Usûli'l-Kirâe*, 25; Ceremî, *Mu'cem Ulûmi'l-Kur'an*, 122-125; Devserî, *Muhtasarü'l-İbârât li Mu'cemi Mustalahâti'l-Kirâât*, 55, 56; Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'lîmi*, 179.

¹¹⁴⁶ Fîrûzabâdî, “nkl“, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 1645; Zebîdî, “nkl“, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, 31/26.

¹¹⁴⁷ Dabba', *el-İdâe fî Beyâni Usûli'l-Kirâe*, 25; Devserî, *Muhtasarü'l-İbârât li Mu'cemi Mustalahâti'l-Kirâât*, 125; Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'lîmi*, 183, 184; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 134.

3.5.5.5. Bir Kelimede İki Hemze Olması Durumu

Bir kelimde yanyana gelen iki hemzeden ilki fethalı olarak bulunup ancak ikinci hemze ise fetha, kesra veya zamme olarak gelirse, hemzenin bu durumunu kırâat usûlû açısından aşağıdaki şekilde ele alabiliriz:

Bir kelimede bulunan iki hemzenin ikincisinin fethalı olması

Bu durum **ءَأَنْذَرْتَهُمْ** kelimesi vb. olduğu gibi, birinci hemze fethalı, ikinci hemze de aynı şekilde fethalı olması halinde:¹¹⁴⁸

a- Kâlûn (ب), Ebû Amr (ح), Hişâm (ل) ve Ebû Ca'fer (ج); ikinci hemzeyi, hemze ile elif harfî arası bir sesle teshîl ve iki hemze arasında bir elif fasılası ile (**ءَهْ أَنْذَرْتَهُمْ**) şeklinde okur.

b- Verş (ج), İbn Kesîr (د) ve Ruveys (يس); ikinci hemzeyi, hemze ile elif harfî arası bir sesle teshîl, ancak iki hemze arasında bir elif fasılası olmaksızın (**ءَهْ أَنْذَرْتَهُمْ**) şeklinde okur.

c- Verş (ج) ayrıca ikinci hemzeyi elife ibdâl ederek¹¹⁴⁹ (**ءَأَنْذَرْتَهُمْ**) şeklinde mahza med (medd-i lâzım) ile de okur.

d- Hişâm (ل) ayrıca fasıla elif ziyâdesi ve ikinci hemzeyi teshîl yapmaksızın (**ءَأَنْذَرْتَهُمْ**) şeklinde okur. م ن ف رحه خل

e- Geriye kalan kırâat imam ve râvîleri (İbn Zekvân (م), Âsım (ن), Hamza (ف), Kisâi (ر), Ravh (ه) ve Halefû'l-Âşir (خ) ise fasıla elif'i de olmaksızın (**ءَأَنْذَرْتَهُمْ**) şeklinde hemzeyi tahkîk ile okur. Bu vücûhatı tablo halinde şu şekilde yazabiliriz.

ءَأَنْذَرْتَهُمْ ¹¹⁵⁰	
ءَهْ	ب ح ل ج
ءَهْ	ج د يس
ءَأَنْذَرْتَهُمْ	ج
ءَهْ	ل
ءَهْ	م ن ف رحه خل

¹¹⁴⁸ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 16; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 35.

¹¹⁴⁹ Burada hemze elife dönüştüğü için harfî med olur. Bu harfî medden sonra sebab-i medden sükûn-i lâzım geldiği için de Medd-i Lâzım veya Mahda Med meydana gelir.

¹¹⁵⁰ Bakara, 2/6.

Yukarıda Bakara, 2/6 ayetindeki okuma durumu, Kur'ân-ı Kerim'de geçen ¹¹⁵¹ءَأَنْذَرْتَهُمْ, ¹¹⁵²ءَأَنْتُمْ, ¹¹⁵³ءَأَنْتَ, ¹¹⁵⁴ءَأَسْلَمْتُمْ, ¹¹⁵⁵ءَأَقْرَرْتُمْ, ¹¹⁵⁶ءَأَرْبَابُ, ¹¹⁵⁷ءَأَسْجُدُ, ¹¹⁵⁸ءَأَشْكُرُ, ¹¹⁵⁹ءَأَتَّخِذُ ve ¹¹⁶⁰ءَأَسْفَقْتُمْ kelimelerinin tamamında birinci hemzenin fethalı, ikinci hemzenin de aynı şekilde fethalı olmasından dolayı kırâat imam ve râvîleri tarafından okunmaktadır. Ancak bir kelimeye yanyana gelen iki hemzeden ilki fethalı, ikinci hemze de fethalı olan ¹¹⁶¹ءَأَعْجَبِي kelimesi, ¹¹⁶²ءَأَنْذَرْتَهُمْ gibi olmasına karşılık, istisna olarak bu (ءَأَعْجَبِي) kelimeye kırâat imamlarının farklı okumaları söz konusu olmaktadır. Bu ayetin kurrâ tarafından farklı okunuşu şu şekildedir:¹¹⁶²

- a- Kâlûn (ب), Ebû Amr (ح) ve Ebû Ca'fer (ج); ikinci hemzeyi, hemze ile elif harfi arası bir sesle teshîl ve iki hemze arasında bir elif fasılası ile ¹¹⁶³ءَأَعْجَبِي şeklinde okur.
- b- Verş (ج), İbn Kesîr (د), (İbn Zekvân (م), Âsım'ın (ن) Râvîlerinden Hafs (ع) ve Ruveys (يس); ikinci hemzeyi, hemze ile elif harfi arası bir sesle sadece teshîl ile ¹¹⁶⁴ءَأَعْجَبِي şeklinde okur.
- c- Verş (ج) ayrıca ikinci hemzeyi elife ibdâl ederek ¹¹⁶⁵ءَأَعْجَبِي şeklinde mahza med ile de okur.
- d- Hişâm (ل), fethalı olan tek bir hemze (ikinci hemzeyi teshîl de yapmaksızın) ¹¹⁶⁶ءَأَعْجَبِي şeklinde okur.
- e- Geriye kalan kırâat imam ve râvîleri (Âsım'ın (ن) diğer ravisi Ebû Bekir Şu'be (ص), Hamza (ف), Kisâi (ر), Ravh (ه) ve Halefû'l-Âşir (خ)) ise fâsıla elif'i de olmaksızın ¹¹⁶⁷ءَأَعْجَبِي şeklinde hemzeyi tahkîk ile okur. Bu vücûhatı tablo halinde şu şekilde yazabiliriz:

¹¹⁵¹ Bakara, 2/6; Yâsîn, 36/10.

¹¹⁵² Bakara, 2/140; Furkân, 25/17; Vâkıa, 56/59, 64, 69, 72; Nâziât, 79/27.

¹¹⁵³ Mâide, 5/116; Enbiyâ, 21/62.

¹¹⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/20.

¹¹⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/81.

¹¹⁵⁶ Yûsuf, 12/39.

¹¹⁵⁷ İsrâ, 17/61.

¹¹⁵⁸ Neml, 27/40.

¹¹⁵⁹ Yâsîn, 36/23.

¹¹⁶⁰ Mücâdele, 58/13.

¹¹⁶¹ Fussilet, 41/44.

¹¹⁶² Pâluvî, Zübdetü'l-İrfân, 121, 122; Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, 396.

ءَ أَعْجَمِيٍّ

ءَ هَ ----- ب ح ج
 ءَ هَ ----- ج د م ع يس
 ءَ أَعْجَمِيٍّ - (ابدالها الف - محض مد) - ج
 أَعْجَمِيٍّ ----- ل
 ءَ أَعْجَمِيٍّ - (تحقيق) - ص ف رحه خل

Bir kelimeye yanyana gelen iki hemzeden ilki istifhâm/soru hemzesinin fethalı ve ikinci fethalı hemzenin vasıl hemzesi olması halinde; ¹¹⁶³ قُلْ الذِّكْرَيْنِ, ¹¹⁶⁴ أَلَّنَّ, ¹¹⁶⁵ قُلْ اللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ, ¹¹⁶⁶ اللَّهُ خَيْرٌ altı yerdeki bu üç kelimeye bütün kurrâ sadece ikinci hemzenin elife ibdâli ve ayrıca teshîli ile (hiçbir kurrâ tahkîk, araya elif fasılası ile okumaksızın) kırâat etmişlerdir.¹¹⁶⁷ Burada kurrânın öncelikli tercihi ibdâl vechi olup, teshîl vechi de caiz görüldüğü için ikinci vecih olarak da teshîl okunmuştur.¹¹⁶⁸ Yukarıdaki kelimelerin aslı (الله) (ءَ الذِّكْرَيْنِ), (ءَ الذِّكْرَيْنِ), (ءَ الذِّكْرَيْنِ) başlarında bulunan istifhâm hemzeleri ile birlikte olan şekliyledir. Bu açıklamaları tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz: أ

قُلْ الذِّكْرَيْنِ - أَلَّنَّ - اللَّهُ خَيْرٌ
 ابدال-----ابدال-----ابدال-----كلهم
 ءَ هَ ----- ءَ هَ ----- ءَ هَ -----

Yine bir kelimde yanyana gelen iki hemzeden ilki istifhâm/soru hemzesinin fethalı ve ikinci fethalı hemzenin vasıl hemzesi olan ¹¹⁶⁹ بِهَ السِّحْرِ kelimesindeki istifhâmın okunup okunmamasında kırâat imamları ihtilaf etmiştir. Bu kelimeye Ebû Amr (ح) ve Ebû Ca'fer (ج) bir üste الذِّكْرَيْنِ vb. okunan kelimeler gibi ibdâl vechi mukaddem olmak üzere ve teshîl ile okur.¹¹⁷⁰ Yani buradaki hemze-i vasıla bir istifhâm hemzesi ziyâde edilmesiyle birlikte bir defa ikinci hemzeyi teshîlle, ikinci defa da ikinci hemzeyi elif harfine ibdâl ederek السِّحْرُ şeklinde medd-i lâzım gibi okur.

بِهَ السِّحْرِ
 ابدال----- (السِّحْرِ) ----- ح ج
 ءَ هَ -----

Bir diğer durum ise bir kelimeye fethalı hemzenin öncesinde istifhâm/soru hemzesinin ilave edilmesiyle ¹¹⁷¹ أَنْ يُؤْتَى أَخَذَ ayetinde olduğu gibi, أَنْ edatındaki fethadan

¹¹⁶³ En'âm, 6/143, 144.

¹¹⁶⁴ Yûnus, 10/51, 91.

¹¹⁶⁵ Yûnus, 10/59.

¹¹⁶⁶ Neml, 27/59.

¹¹⁶⁷ Pâluvi, Zübdetü'l-İrfân, 57; Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, 172.

¹¹⁶⁸ Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, 172.

¹¹⁶⁹ Yûnus, 10/81.

¹¹⁷⁰ Pâluvi, Zübdetü'l-İrfân, 69; Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, 172, 227.

¹¹⁷¹ Âl-i İmrân, 3/73.

önce istifhâm hemzesi ilavesiyle birlikte oluşan fethalı iki hemzenin yanyana gelmesi durumunda sadece İbn Kesîr (د) ikinci hemzeyi teshîl ile okur.¹¹⁷²

أَنْ يُؤْتَى أَحَدٌ

----- هـ ----- د
[تحقيق ----- كلهم غير (د)]

Burada farklı olan ayetlerdeki diğer vücutatı sadece tablo halinde verecek olursak:

1173 أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ أَنْ- (تحقيق) ----- ا د ح ع ر خل هـ ----- ل جع هـ ----- م يس هـ ----- ص ف حه	1174 أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ أَذْهَبْتُمْ-- (تحقيق¹¹⁷⁵) ----- ا ح ن ف ر خل هـ ----- د يس هـ ----- ل جع هـ ----- ل هـ ----- م حه
1176 قَالَ أَمُنْتُ لَهُ قَبْلَ أَنْ أَدْنَى لَكُمْ هـ ----- ا د ح ك جع (تحقيق) ----- ع يس هـ ----- ص ف ر حه خل	1177 قَالَ أَمُنْتُ لَهُ قَبْلَ أَنْ أَدْنَى لَكُمْ هـ ----- ا ه ح ك جع (تحقيق) ----- ز ع يس هـ ----- ص ف ر حه خل
1178 قَالَ فِرْعَوْنُ أَمُنْتُ بِه قَبْلَ أَنْ أَدْنَى لَكُمْ (وصلا) هـ ----- ا د ح ك جع وَهْمُنْتُ ----- ز هـ ----- ص ف ر حه خل (تحقيق) ----- ع يس	1179 قَالَ فِرْعَوْنُ أَمُنْتُ بِه قَبْلَ أَنْ أَدْنَى لَكُمْ (وصلا) هـ ----- ا ه ح ك جع وَهْمُنْتُ ----- ز هـ ----- ص ف ر حه ذ (تحقيق) ----- ع يس

Bir kelimedede bulunan iki hemzenin ikincisinin esre olması

Bu durum اَيْنَكُم kelimesinde olduğu gibi, birinci hemze istifhâm hemzesi fethalı, ikinci hemze ise kesreli olma şeklidir. Kur'ân'da اَيْنَكُم kelimesinin geçtiği ayetlerle birlikte

¹¹⁷² Pâluvî, Zübdetü'l-İrfân, 42; Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, 128.

¹¹⁷³ Kalem, 68/14. Pâluvî, Zübdetü'l-İrfân, 126; Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, 436; Akbal, Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidî, 156.

¹¹⁷⁴ Ahkâf, 46/20. Pâluvî, Zübdetü'l-İrfân, 126; Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, 408; Akbal, Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidî, 151, 152.

¹¹⁷⁵ Tahkik yerine bazı kaynaklarda ihbâr lafzı kullanılmış olup, tek hemze ile okumayı ifade eder. Aydın, Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri, 14.

¹¹⁷⁶ Şuarâ, 26/49. Pâluvî, Zübdetü'l-İrfân, 102; Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, 340; Akbal, Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidî, 156.

¹¹⁷⁷ Tâhâ, 20/71. Pâluvî, Zübdetü'l-İrfân, 91, 92; Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, 186, 187; Akbal, Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidî, 155.

¹¹⁷⁸ Â'râf, 7/123. Ayetin vasil durumu. Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, 186, 187; Akbal, Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidî, 152-154.

¹¹⁷⁹ Â'râf, 7/123. Ayetin vasil durumu. Pâluvî, Zübdetü'l-İrfân, 61; Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, 186, 187; Akbal, Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidî, 152-154.

¹¹⁸⁰ En'âm, 6/19; Neml, 27/55.

1181ءَالِه, 1182اَيَّنَالْتَارَكُو, 1183مِثْنَا إِذَا kelimelerin de aynı şekilde kırâat imam ve râvîlerince okunma durumu aşağıdaki gibidir: 1184

- a- Kâlûn (ب), Ebû Amr (ح) ve Ebû Ca'fer (جع); ikinci hemzeyi, hemze ile elif harfi arası bir sesle teshîl ve iki hemze arasında bir elif fâsılası ile هـ تَكُم şeklinde okur.
- b- Verş (ج), İbn Kesîr (د) ve Ruveys (يس); ikinci hemzeyi, hemze ile elif harfi arası bir sesle teshîl, ancak iki hemze arasında bir elif fâsılası olmaksızın هـ تَكُم şeklinde okur.
- c- Hişâm (ل), fâsıla elif ziyâdesi ile ancak ikinci hemzeyi teshîl yapmaksızın هـ تَكُم vechi mukaddem olmak üzere 1185 hulf (أَنْتُمْ) şeklinde tahkîkle birlikte) ile okur.
- d- Geriye kalan kırâat imam ve râvîleri (İbn Âmir (ك), Âsım (ن), Hamza (ف), Kisâi (ر), Ravh (ه) ve Halefû'l-Âşir (خ)) ise fâsıla elif'i de olmaksızın أَنْتُمْ şeklinde hemzeyi tahkîk ile okur. Bu vücûhatı tablo halinde şu şekilde yazabiliriz.

أَنْتُمْ 1186	هـ	ب ح ج
هـ	ج د يس	
هـ تَكُم	ل	
أَنْتُمْ (تحقيق) 1186	ك ن ف ر ه خ ل	

Yukarıdaki أَنْتُمْ kelimesine benzer olan kelimelerin bazılarında ise kırâat imamlarının okuyuşlarında birtakım farklılıklar vardır. Bunları tablo halinde aşağıda gösterecek olursak:

عِذَا مَا مِثْ 1187	هـ	ب ح ج
هـ	ج د يس	
هـ	ل	
هـ (تحقيق) 1187	م ن ف ر ه خ ل	
عِذَا (اخبار) 1189	م	

عِذَاكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ 1188	هـ	ب ح
هـ	ج يس	
إِنَّكَ (اخبار) 1188	د جع	
هـ	ل	
هـ (تحقيق) 1188	ك ن ف ر ه خ ل	

1181 Neml, 27/61, 62, 63, 64.

1182 Sâffât, 37/36.

1183 Kâf, 50/3.

1184 Pâluvî, Zübdetü'l-İrfân, 69; Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, 166; Akbal, Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâidî, 157, 158.

1185 Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, 166.

1186 En'âm, 6/19; Neml, 27/55.

1187 Meryem, 19/66; Pâluvî, Zübdetü'l-İrfân, 89; Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, 305; Akbal, Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâidî, 160.

1188 Yûsuf, 12/90; Pâluvî, Zübdetü'l-İrfân, 75; Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, 255; Akbal, Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâidî, 159.

1189 İbn Zekvân'ın (م) tahkîk vechi (mukaddem vecih) ve kesreli tek hemze ile (ihbâr) okuduğuna dikkat edilmelidir. Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, 305.

اِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ ¹¹⁹⁰	اِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ ⁹¹ , اِنَّكَ ¹¹⁹² , اِنَّكَ ¹¹⁹³ , اِنَّكَ ¹¹⁹⁴
ء هـ -----ب ح ل ج	ء هـ -----ب ح ج
ء هـ -----ج د يس	ء هـ -----ج د يس
ء هـ -----ل	ء هـ -----ل
ء هـ -----م ن ف رحه خل	ء هـ -----م ن ف رحه خل

Bir diğer durum ise bir kelimedede kesreli hemzenin öncesinde istifhâm/soru hemzesinin ilave edilmesiyle ¹¹⁹⁵ اِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ ayetinde olduğu gibi, اِنَّ edatındaki kesreden önce istifhâm hemzesi ilavesiyle birlikte oluşan fethalı iki hemzenin yanyana gelmesi durumunda ise:

اِنَّ لَنَا لَآخِرَآ ¹¹⁹⁶	اِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ ¹¹⁹⁷
ء هـ -----ا د ع ج	ء هـ -----ا ع ج
ء هـ -----ح	ء هـ -----د يس
ء هـ -----ل	ء هـ -----ح
ء هـ -----م ص ف رحه خل	ء هـ -----ل
ء هـ -----يس	ء هـ -----م ص ف رحه خل

Yine Vâkıa, 56/66 ayetindeki اِنَّا لَمُعْرَمُونَ kelimesini sadece Âsım'ın râvîsi Ebû Bekir Şu'be (ص), fâsıla elifi ilave etmeksizin ancak esreli hemzeden önce fethalı bir hemze ilave ederek اِنَّا لَمُعْرَمُونَ şeklinde okurken, diğer bütün imam ve râvîler ise tahkîk ile okur.¹¹⁹⁸

Bir kelimedede bulunan iki hemzenin birincisinin fethalı ikincisinin ötreli olması

Bir kelimedede bulunan iki hemzeden birincisi fethalı ikincisinin ötreli olduğu hemzelerin bir araya geldiği ayetlerden Sâd, 38/8 (ءَأَنْزَلَ عَلَيْهِ) ve Kamer, 54/25 (ءَأَلْقَى الدِّكْرُ) ayetlerindeki vecihler aynı olmasına rağmen, Âl-i İmrân, 3/15'teki (اَوْثَبْنَاكُمْ بِخَيْرٍ) vüçûhat farklılık arz etmektedir. Bu okunuş farklılıklarını aşere tarîkine göre tablo halinde şu şekilde verebiliriz:

¹¹⁹⁰ Fussilet, 41/9; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 121; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 396; Akbal, *Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidî*, 162, 163.

¹¹⁹¹ Ankebût, 29/29.

¹¹⁹² Sâffât, 37/52.

¹¹⁹³ Sâffât, 37/86.

¹¹⁹⁴ Şuarâ, 26/41; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 101, 102; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 340; Akbal, *Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidî*, 161.

¹¹⁹⁵ A'râf, 7/81.

¹¹⁹⁶ A'râf, 7/113; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 60, 61; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 186; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 22.

¹¹⁹⁷ A'râf, 7/81; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 60; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 305; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 21.

¹¹⁹⁸ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 132; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 425; Akbal, *Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidî*, 166.

ءَالْقِيَ الذِّكْرِ¹²⁰¹, ءَأَنْزَلَ عَلَيْهِ¹²⁰⁰

ءْهْ	ب ح ج	ءْهْ	ب ح ل ج
ءْهْ	ج د ح يس	ءْهْ	ج د ح يس
ءْهْ	ل	ءْهْ	ل
ءْهْ	ك ن ف ر ح ه خل	ءْهْ	ك ن ف ر ح ه خل

Yine bu kısımda yer alan ¹²⁰²أَشْهَدُوا خَلَقَهُمْ ayetinde ise;

- a- Nâfi' (إ), bu kelimeyi iki hemze ve ikinci hemzeyi, hemze ile vâv harfî arası bir sesle teshîl ve ش harfini cezimle أَهْشَهُوْا şeklinde okur.
- b- Kâlûn (ب) ve Ebû Ca'fer (ج); bu kelimeyi iki hemze ve ikinci hemzeyi, hemze ile vâv harfî arası bir sesle teshîl ve ش harfini cezimle, ancak iki hemze arasında bir elif fâsılasıyla أَهْشَهُوْا şeklinde okur.
- c- Geriye kalan kırâat imam ve râvîleri ise tahkîk ile okur. Tablo halinde gösterecek olursak:

1203 أَشْهَدُوا خَلَقَهُمْ

اَشْهَدُوا ----- ب جمع
 اَشْهَدُوا ----- ا
 اَشْهَدُوا ----- (تحقيق) د ح ك ن ف ر ي ع خ ل

Bu başlık altında aynı ayetin içinde mükerrer yer alan iki istifhâm hemzesi bulunan kelimelerin durumlarını da ele almak gerekmektedir. Her bir imam veya râvînin okuyuşları hakkında metinsel bilgi vermek yerine tekrar olmaması açısından sadece tablo halinde özet vermeyi yeterli bulmaktayız. Bunları dört çeşit olarak değerlendirdiğimizde birinci durum:

عَإِذَا كُنَّا تُرَابًا ءَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ 1204

ب	اَنَا	اَءِ
ج یس	اَنَا	اَءِ
د	اَءِ	اَءِ
ح	اَءِ	اَءِ
ل	اَءِ	اِذَا
م	اَءِ	}
جع	اَءِ	
ن ف خل	اَنَا	
ر حه	اَنَا	}

¹¹⁹⁹ Âl-i İmrân, 3/15; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 39, 40; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 122, 123; Akbal, *Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâid*, 167; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Aşere Kaideleri*, 23.

¹²⁰⁰ Sâd, 38/8; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 117; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 384, 385; Akbal, *Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâidî*, 168; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Aşere Kaideleri*, 23.

¹²⁰¹ Kamer, 54/25.

¹²⁰² Zuhârûf, 43/19.

¹²⁰³ Zuhârî, 13/17; Zuhârî, 43/19; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 123; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 401; Akbal, *Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâidi*, 169, 170.

¹²⁰⁴ Ra'd, 13/5; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 76; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 261, 262; Akbal, *Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâidi*, 171.

Yukarıdaki ءَإِنَّا-----إِذَا şeklinde aynı ayetin içinde mükerrer yer alan iki istifhâm hemzesi durumu; İsrâ, 17/49, 98; Mü'minûn, 23/82; Secde, 32/10; Sâffât, 37/53 sûrelerindeki ayetlerde aynı imam ve râvîler tarafından aynı şekilde okunmaktadır.¹²⁰⁵

Farklı okunan ikinci yer:

إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا أَنِنَّا لَمُخْرَجُونَ ¹²⁰⁶	ءَ	هـ	ب	ج
إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا أَنِنَّا لَمُخْرَجُونَ	ءَ	هـ	ج	
ءَ إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا أَنِنَّا لَمُخْرَجُونَ	ءَ	هـ	د	يس
ءَ إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا أَنِنَّا لَمُخْرَجُونَ	ءَ	هـ	ح	
ءَ إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا أَنِنَّا لَمُخْرَجُونَ	ءَ	هـ	ل	
ءَ إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا أَنِنَّا لَمُخْرَجُونَ	ءَ	هـ	م	ر
ءَ إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا أَنِنَّا لَمُخْرَجُونَ	ءَ	هـ	ن	ف

Farklı okunan üçüncü yer:

ءَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ¹²⁰⁷	ءَ	هـ	ب	ج
ءَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ	ءَ	هـ	ج	يس
ءَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ	ءَ	هـ	د	
ءَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ	ءَ	هـ	ل	
ءَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ	ءَ	هـ	م	ر
ءَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ	ءَ	هـ	ن	ف

Farklı okunan dördüncü yer:

ءَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ¹²⁰⁸	ءَ	هـ	ب	ج
ءَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ	ءَ	هـ	ج	يس
ءَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ	ءَ	هـ	د	
ءَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ	ءَ	هـ	ح	
ءَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ	ءَ	هـ	ل	
ءَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ	ءَ	هـ	م	ن
ءَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ	ءَ	هـ	ر	ح

¹²⁰⁵ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 76, 82, 83, 97, 110, 116; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 261, 262, 287, 289, 326, 366, 381; Akbal, *Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidî*, 171, 172.

¹²⁰⁶ Neml, 27/67; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 105; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 261, 262, 347; Akbal, *Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidî*, 172, 173.

¹²⁰⁷ Sâffât, 37/16; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 116; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 261, 262, 381; Akbal, *Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidî*, 173, 174.

¹²⁰⁸ Vâkıa, 56/47; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 132; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 261, 262, 425; Akbal, *Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidî*, 174, 175.

3.5.5.6. İki Kelimede İki Hemze Olması Durumu

Bu başlık altında hemzelerden biri ilk kelimenin sonunda, ikinci hemze ise ikinci kelimenin başında bulunma durumu ele alınır. Bu şekildeki iki hemzeyi birbirinden ayıran herhangi bir harf veya kelime de söz konusu değildir. İlk kelimenin sonunda ve ikinci kelimenin başında olmak üzere iki kelimede olan bu iki hemzenin harekesi birbirinin aynısı veya birbirinden farklı olması durumuna göre konu kendi içerisinde değerlendirilir. Kırâat imamlarının bu kelimelerin bazılarında ittifakı, bazılarında ihtilafı söz konusudur.

a) Ayrı iki kelimede bulunan iki hemzenin harekelerinin aynı olması

Ayrı iki kelimede bulunan iki hemzenin her ikisi kesra/esre veya fetha/üstün ya da her ikisi zamme/ötre olabilir.

Ayrı iki kelimede bulunan iki hemzenin her ikisi kesra/esre olması durumu:

Harekeleri aynı olan ayrı iki kelimedeki hemzelerin bir araya gelmesi durumunda ortaya çıkan okuma vecihlerinde genellikle aynı imamların uygulamalarını müşahade etmekteyiz. Nâfi kırâatı Kâlûn (ب) rivâyeti ve İbn-i Kesîr kırâatı Bezzî (هـ) rivâyetinde birinci hemzenin teshîli ile; Nâfi' kırâatı Verş (ج) rivâyeti, İbn-i Kesîr kırâatı Kunbûl (ز) rivâyeti, Ebû Ca'fer (ج) ile Yakûb kırâatı Ruveys (يس) rivâyetinde ikinci hemzenin teshîl ile okunmasıdır. Ebû Amr (ح) kırâatında ise kasr ve med ile iskatlı okuma söz konusudur. Hemzelerin ibdâl edilerek okunması ise Nâfi' kırâatı Verş (ج) rivâyeti, İbn-i Kesîr kırâatı Kunbûl (ز) rivâyetinin bir diğer vecihleridir. Fakat bu ibdallerde kesra / esre hareke yâ (ى) harfine, zamme / ötrede vâv (و) harfine, fetha / üstünde ise elif (ا) harfine ibdâl edilmesi şeklindedir.

Ayrı iki kelimede bulunan iki hemzenin her ikisi kesra/esre şeklinde Kur'ân'da onüç lafız olup, on beş yerde bulunmaktadır. Bunlar: ¹²⁰⁹هُوَ لَاءِ اِنْ كُنْتُمْ, ¹²¹⁰مِنْ السَّمَاءِ اِلَّا, ¹²¹¹وَمِنْ وَرَاءِ, ¹²¹²مِنْ السَّمَاءِ اِلَى الْاَرْضِ, ¹²¹³عَلَى الْبُغَاءِ اِنْ اَرَدَنْ, ¹²¹⁴هُوَ لَاءِ اِلَّا, ¹²¹⁵بِالسُّوْرِ اِلَّا, ¹²¹⁶اسْحَقِ

¹²⁰⁹ Bakara, 2/31.

¹²¹⁰ Nisâ, 4/22; 24.

¹²¹¹ Hûd, 11/71.

¹²¹² Yûsuf, 12/53.

¹²¹³ İsrâ, 17/102; Sâd, 38/15.

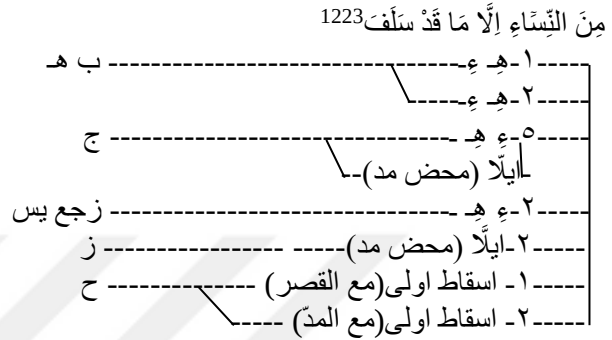
¹²¹⁴ Nûr, 24/33.

¹²¹⁵ Şuarâ, 26/187.

¹²¹⁶ Secde, 32/5.

İki ayrı ¹²²¹الْهَ السَّمَاءِ, ¹²²⁰أَهْوَلَاءِ إِيَّاكُمْ, ¹²¹⁹مِنَ السَّمَاءِ إِنَّ, ¹²¹⁸وَلَا أَبْنَاءَ إِخْوَانِهِمْ, ¹²¹⁷مِنَ النَّسَاءِ إِنَّ ائْتَفِقْتُمْ kelimedeki hemzelerin olduğu bu ayetlerde, kırâat imamlarının kendi usulleriyle ilgili uygulamaları hep aynı şekilde olmaktadır.¹²²²

Yukarıdaki onbeş yerden: Bakara, 2/31 (هُوَ لَا إِنْ كُنْتُمْ); Nûr, 24/33 (عَلَى الْبِعَاءِ إِنْ أَرَدَنْ) ve Yûsuf, 12/53 (بِالسُّوِّ إِلَّا) bu üç ayetteki vücûhât hariç, diğerlerinde Nisâ, 4/22, 24 (مِنَ النَّسَاءِ) (إِلَّا) ayetindeki vücûhât ile aynıdır.

Ayrı iki kelimedede bulunan iki hemzenin her ikisi fetha üstün olması durumu:

Harekelerinin her ikisi fetha olup peş peşe gelen iki ayrı kelimedeki hemzeler (السُّفَّهَاءُ) örneğinde olduğu gibi bir araya gelmesi durumunda ortaya çıkan vecihler;¹²²⁴

Nâfi' kırâatı Kâlûn (ب) rivâyeti ve İbn-i Kesîr kırâatı Bezzî (هـ) rivâyetinde ve Ebû Amr (ح) kırâatında birinci hemzenin med ve kasırla iskat edilerek (السُّفَّهَاءُ أَمْوَالُكُمْ); Nâfi' kırâatı Verş (ج) rivâyeti, İbn-i Kesîr kırâatı Kunbûl (ز) rivâyeti, Ebû Ca'fer (جع) ile Yakûb kırâatı Ruveys (يس) rivâyetinde ikinci hemzenin teshîli ile (السُّفَّهَاءُ هَمْوَالُكُمْ) okunmasıdır. İkinci hemzenin, elife (إ) ibdal edilerek okunması ise; Nâfi' kırâatı Verş (ج) rivâyeti ve İbn-i Kesîr kırâatı Kunbûl (ز) rivâyetinin ¹²²⁵(السُّفَّهَاءُ أَمْوَالُكُمْ) şeklindeki okunuşu bir diğer

¹²¹⁷ Ahzâb, 33/32.

¹²¹⁸ Ahzâb, 33/55.

¹²¹⁹ Sebe', 34/9.

¹²²⁰ Sebe', 34/40.

¹²²¹ Zuhurf, 43/84.

¹²²² İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/382.

¹²²³ Nisâ, 4/22; Pâluvî, Zübdetü'l-İrfân, 46; Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, 141, 142; Akbal, Mufasssal Kırâat-ı Aşere Kavâidî, 177, 178.

¹²²⁴ Nisâ, 4/5.

¹²²⁵ Bu gibi örneklerde birinci hemzeden sonra gelen ikinci hemzenin (إ) elife ibdal edilmesi sonucu harf-i medde dönüşmesi (إ) ve ardından da mîm harfindeki (م) sükûn, lâzîmî sükûn olmasından dolayı bu kelimeler medd-i lâzîm olarak okunur.

vecihtir.¹²²⁶ Bu bilgilerin daha iyi anlaşılması için tablo halinde bu vecihleri şu şekilde gösterebiliriz:

السُّفْهَاءُ أَمْوَالُكُمْ ¹²²⁷	
ب ه ح	١- اسقاط اولى (مع القصر)
	٢- اسقاط اولى (مع المد)
ج	٥- هـ
	٥- هـ أَمْوَالُكُمْ (محض مد)
ز جع يس	٢- هـ
ز	٢- هـ أَمْوَالُكُمْ (محض مد)

(السُّفْهَاءُ أَمْوَالُكُمْ)¹²²⁸ gibi harekelerinin her ikisi fetha olup peş peşe gelen iki ayrı kelimedeki hemzeler, on altı lafız ve yirmi dokuz yerde bulunmaktadır. Bunlar:

جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ¹²³⁴, جَاءَ أَمْرُنَا¹²³³, جَاءَ أَجْلُهُمْ¹²³², تَلَقَّاءُ أَصْحَابِ النَّارِ¹²³¹, جَاءَ أَحَدُكُمْ¹²³⁰, أَوْ جَاءَ أَحَدُ مِنْكُمْ¹²²⁹, إِنْ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ¹²⁴⁰, شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ¹²³⁹, جَاءَ أَحَدُهُمُ الْمَوْتُ¹²³⁸, السَّمَاءُ أَنْ تَقَعَ¹²³⁷, وَجَاءَ أَهْلُ¹²³⁶, جَاءَ أَلْ¹²³⁵, جَاءَ أَشْرَاطُهَا¹²⁴², جَاءَ أَجْلُهَا¹²⁴³, جَاءَ أَشْرَاطُهَا¹²⁴², جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ¹²⁴¹, شَاءَ أَتَشْرَهُ¹²⁴⁴ Bu kelimelerin tamamında kırâat imam ve râvîleri yukarıdaki gibi okumaktadır.¹²⁴⁵

Ayrı iki kelimedede bulunan iki hemzenin her ikisi mazmum/ötre olması durumu:

Ayrı iki kelimedede bulunan iki hemzenin her ikisi mazmum/ötre olması örneği Kur'ân'da tek bir yerde geçen (أُولَئِكَ أُولِيَاءُكَ)¹²⁴⁶ kelimesidir.¹²⁴⁷ Bu kelimedede geçen hemzelerin okunuşu ile ilgili olarak:

¹²²⁶ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 45; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 140, 141; Akbal, *Mufasssal Kırâat-ı Aşere Kavâidî*, 186, 187.

¹²²⁷ Nisâ, 4/5.

¹²²⁸ Nisâ, 4/5.

¹²²⁹ Nisâ, 4/43; Mâide, 5/6.

¹²³⁰ En'âm, 6/61.

¹²³¹ A'râf, 7/47.

¹²³² A'râf, 7/34; Yûnus, 10/49; Nahl, 16/61; Fâtır, 35/45.

¹²³³ Hûd, 11/40, 58, 66, 82, 94; Mü'minûn, 23/27.

¹²³⁴ Hûd, 11/76, 101.

¹²³⁵ Hicr, 15/61; Kamer, 54/41.

¹²³⁶ Hicr, 15/67.

¹²³⁷ Hac, 22/65.

¹²³⁸ Mü'minûn, 23/99.

¹²³⁹ Furkân, 25/57.

¹²⁴⁰ Ahzâb, 33/24.

¹²⁴¹ Mü'min, 40/78; 57/14.

¹²⁴² Muhammed, 47/18.

¹²⁴³ Münâfikûn, 63/11.

¹²⁴⁴ Abese, 80/22.

¹²⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/382.

¹²⁴⁶ Ahkâf, 46/32.

¹²⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/382.

a) Nâfi' kırâatı Kâlûn (ب) rivâyeti ve İbn-i Kesîr kırâatı Bezzî (هـ) rivâyetinde birinci hemzenin med ve kasırla, hemze ile vâv (و) arası teshîlle;

b) Nâfi' kırâatı Verş (ج) rivâyeti, İbn-i Kesîr kırâatı Kunbûl (ن) rivâyeti, Ebû Ca'fer (جع) ile Yakûb kırâatı Ruveys (يس) rivâyetinde ikinci hemzenin hemze ile vâv (و) arası teshîlle;

c) Hemzenin vâv'a (و) ibdâl edilerek ve mahza med olarak sadece kasırla okunması ise Nâfi' kırâatı Verş (ج) rivâyeti ile İbn-i Kesîr kırâatı Kunbûl (ن) rivâyetinin bir diğerk vecihleri olarak;

d) Ebû Amr (ح) kırâatında ise birinci hemzenin kasr ve med ile iskâtla okunması şeklindedir.¹²⁴⁸ Bu bilgiler doğrultusunda buradaki vüçûhatı mertebete göre şöyle sıralayabiliriz:

أُولِيَاءُ أُولَئِكَ ¹²⁴⁹	
ب هـ	٣-هـ-٣ ١-هـ-٣ ٥-هـ-٥ ٥-هـ-٥ ٣-هـ-٣ ٣-هـ-٣ ١-هـ-٣ ٣-هـ-٣
ج	٥-هـ-٥ ٥-هـ-٥ ٣-هـ-٣ ٣-هـ-٣ ٣-هـ-٣ ٣-هـ-٣ ٣-هـ-٣ ٣-هـ-٣
ز جع يس	٥-هـ-٥ ٥-هـ-٥ ٣-هـ-٣ ٣-هـ-٣ ٣-هـ-٣ ٣-هـ-٣ ٣-هـ-٣ ٣-هـ-٣
ح	٥-هـ-٥ ٥-هـ-٥ ٣-هـ-٣ ٣-هـ-٣ ٣-هـ-٣ ٣-هـ-٣ ٣-هـ-٣ ٣-هـ-٣

b) *Ayrı iki kelimedede bulunan iki hemzenin harekelerinin farklı olması*

Kur'ân'da geçen ayrı iki kelimedede bulunan iki hemzenin harekelerinin farklı olması durumu beş kısımda değerkendirilebilir.

- 1) Ayrı iki kelimedede bulunan iki farklı harekeli hemzenin birincisi meftuh /üstün, ikincisi mazmum/ötre olması (جَاءَ أُمَّةٌ رَّسُولُهَا¹²⁵⁰) örneğk.
- 2) Ayrı iki kelimedede bulunan iki farklı harekeli hemzenin birincisi meftuh /üstün, ikincisi meksur/kesre / esre olması (شَهِدَاءُ إِذْ¹²⁵¹) örneğk gibi.
- 3) Ayrı iki kelimedede bulunan iki farklı harekeli hemzenin birincisi mazmum/ötre, ikincisi meftuh/üstün olması (السُّفَهَااءُ إِلَّا¹²⁵²) örneğk gibi.

¹²⁴⁸ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 408; Akbal, *Mufasssal Kırâat-ı Aşere Kavâidî*, 190.

¹²⁴⁹ Ahkâf, 46/32.

¹²⁵⁰ Mü'minûn, 23/44.

¹²⁵¹ Bakara, 2/133.

¹²⁵² Bakara, 2/13.

- 4) Ayrı iki kelimedede bulunan iki farklı harekeli hemzenin birincisi meksur/esre, ikincisi meftuh / fetha / üstün olması ¹²⁵³(مَنْ خُطِبَ النَّسَاءُ أَوْ) örneği gibi.
- 5) Ayrı iki kelimedede bulunan iki farklı harekeli hemzenin birincisi mazmum/ötre, ikincisi meksur/esre olması ¹²⁵⁴(يَشَاءُ إِلَى) örneği gibi.

Bu hemzelerin hangi kırâat imam ve râvîleri tarafından teshil ve ibdâl ile ne şekilde okuduklarını sırasıyla ele alacağız.

1- Ayrı iki kelimedede bulunan iki farklı harekeli hemzenin birincisi meftuh/fetha/üstün, ikincisi mazmum ötre olması

Bu başlık altında olan hemzelerin Kur'ân'daki tek örneği ¹²⁵⁵(جَاءَ أُمَّةٌ رَسُولُهَا) Bu başlık altında olan hemzelerin Kur'ân'daki tek örneği kelimelerinde geçen hemzelerdir. Burada Nâfi' (ن), İbn-i Kesîr (ك), Ebû Amr (ع), Ebû Ca'fer (ج) kırâatı ile Yakûb kırâatı Ruveys (ر) rivâyetinde ikinci hemze, hemze ile vâv (و) arası teshîl ile okunur. ¹²⁵⁶

جَاءَ أُمَّةٌ رَسُولُهَا ¹²⁵⁷
 ٢-ء هـ ----- ب د ح ج ع ي س
 ٥-ء هـ ----- ج

2- Ayrı iki kelimedede bulunan iki farklı harekeli hemzenin birincisi meftuh/fetha/üstün, ikincisi meksur/kesre/esre olması

Bu hemzeler Kur'ân'da; ¹²⁵⁸إِذْ شَهِدَاءُ إِلَى ¹²⁵⁹وَالْبَعْضَاءُ إِلَى ¹²⁶⁰عَنْ أَشْيَاءَ أَنْ تُبَدَّ لَكُمْ ¹²⁶¹أُولِيَاءَ إِنَّا ¹²⁶²وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ ¹²⁶³وَأَلْفَحْشَاءَ إِنَّهُ ¹²⁶⁴شُرَكَاءَ أَنْ يَتَّبِعُونَ ¹²⁶⁵إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ ¹²⁶⁶اسْتَحْبُوا ¹²⁶⁷أُولِيَاءَ إِنَّا ¹²⁶⁸وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ ¹²⁶⁹وَأَلْفَحْشَاءَ إِنَّهُ ¹²⁷⁰شُرَكَاءَ أَنْ يَتَّبِعُونَ ¹²⁷¹إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ ¹²⁷²اسْتَحْبُوا kelimelerinde geçen hemzelerdir. Burada Nâfi' (ن), İbn-i Kesîr (ك), Ebû Amr (ع), Ebû Ca'fer (ج) kırâatı ile

¹²⁵³ Bakara, 2/235.

¹²⁵⁴ Bakara, 2/142.

¹²⁵⁵ Mü'minûn, 23/44.

¹²⁵⁶ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 326; Akbal, *Mufasssal Kırâat-ı Aşere Kavâidî*, 191.

¹²⁵⁷ Mü'minûn, 23/44.

¹²⁵⁸ Bakara, 2/133; En'âm, 6/144.

¹²⁵⁹ Mâide, 4/14, 64.

¹²⁶⁰ Mâide, 4/101.

¹²⁶¹ Tevbe, 9/23.

¹²⁶² Tevbe, 9/28.

¹²⁶³ Yûnus, 10/66.

¹²⁶⁴ Yûsuf, 12/24.

¹²⁶⁵ Yûsuf, 12/58.

¹²⁶⁶ Kehf, 18 /102.

¹²⁶⁷ Enbiyâ, 21/45.

¹²⁶⁸ Şuarâ, 26/69.

¹²⁶⁹ Neml, 27/80; Rûm, 30/52.

¹²⁷⁰ Secde, 32/27.

¹²⁷¹ Hucurât, 49/9.

Yakûb kırâatı Ruveys (يس) rivâyetinde ikinci hemze, hemze ile yâ (ي) arası teshîl ile okunur.¹²⁷² Tablo halinde şu şekildedir:

شُهَدَاءُ إِذْ	
ب د ح ج ع ي س	هـ-٢
ج	هـ-٥

Ancak bu şekildeki hemzelerden (زَكْرِيَّا إِذْ)¹²⁷³ kelimesinde yâ (ي) harfini uzatan elif'ten sonra mansup / fethalı bir hemze (ء) ziyâdesiyle; Âsım kırâatı Hafs (ع) rivâyeti ile Hamza (ف), Kisâî (ر), Halefû'l-Aşir (خ) kırâatlarının dışındaki kırâatlarda (زَكْرِيَّاءُ إِذْ) şeklinde olmaktadır.¹²⁷⁴ Bu kelimelerde oluşan ayrı iki kelimedeki iki farklı harekeli hemzenin birincisi üstün, ikincisi esre olması durumu meydana geldiği için Nâfi' (إ), İbn-i Kesîr (د), Ebû Amr (ح), Ebû Ca'fer (ج) kırâatı ile Yakûb kırâatı Ruveys (يس) rivâyetinde ikinci hemze, hemze ile yâ (ي) arası teshîl ile okunur.¹²⁷⁵ Tablo halinde şu şekilde olur.

زَكْرِيَّاءُ إِذْ	
ب د ح ج ع ي س	هـ-٢
ج	هـ-٥

3- Ayrı iki kelimede bulunan iki farklı harekeli hemzenin birincisi mazmum/zamme/ötre, ikincisi meftuh/fetha/üstün olması

Bu hemzeler Kur'ân'da¹²⁷⁶ السُّفْهَاءُ¹²⁷⁷, نَشَاءُ أَصْنَابُهُمْ¹²⁷⁸, نَشَاءُ أَنْتَ وَلِيِّنَا¹²⁷⁹, وَيَا سُوْءَ أَعْمَالِهِمْ¹²⁸⁰, جَزَاءُ أَعْدَاءِ اللَّهِ¹²⁸¹, الْمَلَأُوا أَيْكُمُ¹²⁸², نَشَاءُ أَلَمْ تَرَ¹²⁸³, الْمَلَأُوا أَقْطُونِي¹²⁸⁴, سَمَاءُ أَقْلَعِي¹²⁸⁵ kelimelerinde olup¹²⁸⁶ bu ayetlerde; Nâfi' (إ), İbn-i Kesîr (د), Ebû Amr (ح), Ebû Ca'fer (ج) kırâatı ile Yakûb kırâatı Ruveys (يس) rivâyetinde ikinci hemzeyi fethalı vâv'a (و) ibdâl ile okur.¹²⁸⁷ Tablo halinde şu şekilde olur.

¹²⁷² Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 326; Akbal, *Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâidî*, 191.

¹²⁷³ Meryem, 19/1-2 ayetlerinin vaslı halinde; Enbiyâ, 21/89.

¹²⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/386; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 46; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 404.

¹²⁷⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 66; Akbal, *Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâidî*, 194.

¹²⁷⁶ Bakara, 2/13.

¹²⁷⁷ A'râf, 7/100.

¹²⁷⁸ A'râf, 7/155.

¹²⁷⁹ Tevbe, 9/37.

¹²⁸⁰ Hûd, 11/44.

¹²⁸¹ Yûsuf, 12/43; Neml, 27/32.

¹²⁸² İbrâhîm, 14/27-28.

¹²⁸³ Neml, 27/38.

¹²⁸⁴ Fussilet, 41/28.

¹²⁸⁵ Mümtehine, 60/4.

¹²⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/386, 387.

¹²⁸⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 81, 185; Akbal, *Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâidî*, 195, 196.

نَشَاءُ أَصِبْنَا هُمْ
 ٢-ء و ----- ب د ح ج ع ي س
 ٥-ء و ----- ج

Ayrıca Ahzâb, 33/6 (النَّبِيُّ أَوْلَى) ve 33/50 (إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ) ayetlerinde Nâfi' (ا), (ا) kelimelerini hemze ile okuduğu için birinci kelimedede ötreli, ikinci kelimedede fethalı hemze bir araya geldiğinden Nâfi kırâatında, ikinci hemze burada da fethalı vâv (و) harfine ibdâl edilerek okunur. Bu durum tablo halinde şöyle gösterilebilir:

النَّبِيُّ أَوْلَى ¹²⁸⁸	إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ
[النَّبِيُّ-٣-وُولى-----ب النَّبِيُّ-٥-وُولى-مع الفتح-----ج وُولى-مع بينه-----\]	[نقل---النَّبِيُّ-٣-وُن-----ب نقل---النَّبِيُّ-٥-وُن-----ج]

4- Ayrı iki kelimedede bulunan iki farklı harekeli hemzenin birincisi meksur/kesre/esre, ikincisi meftuh/fetha/üstün olması

Bu hemzeler Kur'ân'da¹²⁸⁹ مِنْ خُطْبَةِ النَّسَاءِ أَوْ¹²⁹⁰, هُوَ لَأَ أَهْدَى¹²⁹¹, هُوَ لَأَ أَهْدَى¹²⁹¹, لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ اتَّقُوا¹²⁹², هُوَ لَأَ أَهْدَى¹²⁹³, هُوَ لَأَ أَهْدَى¹²⁹⁴, هُوَ لَأَ أَهْدَى¹²⁹⁵, هُوَ لَأَ أَهْدَى¹²⁹⁶, هُوَ لَأَ أَهْدَى¹²⁹⁷, هُوَ لَأَ أَهْدَى¹²⁹⁸, هُوَ لَأَ أَهْدَى¹²⁹⁹, هُوَ لَأَ أَهْدَى¹³⁰⁰, هُوَ لَأَ أَهْدَى¹³⁰¹, هُوَ لَأَ أَهْدَى¹³⁰² bu kelimelerinde olup¹³⁰² bu ayetlerde; Nâfi' (ا), İbn-i Kesîr (د), Ebû Amr (ح), Ebû Ca'fer (ج) kırâatı ile Yakûb kırâatı Ruveys (يس) rivâyetinde ikinci hemzeyi fethalı yâ (ي) harfine ibdâl ile okur.¹³⁰³ Tablo halinde şu şekilde olur.

مِنْ خُطْبَةِ النَّسَاءِ أَوْ
 ٢-ء ي----- ب د ح ج ع ي س
 ٥-ء ي----- ج

Yukarıdaki iki hemzenin bir araya gelmesi durumuna benzer olan Bakara, 2/283 ayetinde (مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ) kelimelerinde ise söz konusu kırâat imamı ve râvîlerin yanı

¹²⁸⁸ Ahzâb, 33/50.

¹²⁸⁹ Bakara, 2/235.

¹²⁹⁰ Nisâ, 4/51.

¹²⁹¹ A'râf, 7/28.

¹²⁹² A'râf, 7/38.

¹²⁹³ A'râf, 7/50.

¹²⁹⁴ Enfâl, 8/32.

¹²⁹⁵ Yûsuf, 12/76.

¹²⁹⁶ Enbiyâ, 21/99.

¹²⁹⁷ Furkân, 25/17.

¹²⁹⁸ Furkân, 25/40.

¹²⁹⁹ Şuarâ, 26 /4

¹³⁰⁰ Ahzâb, 33/55.

¹³⁰¹ Mülk, 67/16, 17.

¹³⁰² İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/387.

¹³⁰³ Pâluvî, Zübdetü'l-İrfân, 35, 47, 59; Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-Hullân, 74; Akbal, Mufasssal Kırâat-ı Aşere Kavâidî, 198.

sıra Hamza (ف) kırâatında ikinci hemze esreli (ل) olarak okunur.¹³⁰⁴ Bu durum tablo halinde şöyle gösterilebilir:

ب	د	ح	ج	يس
٢-ءَيْنَ	٥-ءَيْنَ	٥-ءَيْنَ	٥-ءَيْنَ	٥-ءَيْنَ
ج	ف			

5- *Ayrı iki kelimedede bulunan iki farklı harekeli hemzenin birincisi mazmum/zamme/ötre, ikincisi meksur/kesre/esre olması*

Bu hemzeler Kur'ân'da ¹³⁰⁵يَشَاءُ إِلَى, ¹³⁰⁶إِذَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا, ¹³⁰⁷يَشَاءُ إِنَّ, ¹³⁰⁸يَشَاءُ إِذَا, ¹³⁰⁹يَشَاءُ, ¹³¹⁰يَشَاءُ إِذَا, ¹³¹¹يَشَاءُ إِنَّكَ, ¹³¹²يَشَاءُ إِنَّهُ, ¹³¹³يَشَاءُ إِلَى, ¹³¹⁴يَشَاءُ إِلَّا, ¹³¹⁵يَشَاءُ إِنِّي, ¹³¹⁶يَشَاءُ إِلَى اللَّهِ, ¹³¹⁷يَشَاءُ إِلَى الْفُقَرَاءِ, ¹³¹⁸يَشَاءُ إِلَّا السَّيِّئُ, ¹³¹⁹يَشَاءُ إِنَّهُ, ¹³²⁰يَشَاءُ إِنَّا, ¹³²¹bu ayetlerde; Nâfi' (ل), İbn-i Kesîr (د), Ebû Amr (ح), Ebû Ca'fer (ج) kırâatı ile Yakûb kırâatı Ruveys (يس) rivâyetinde ikinci hemzeyi, hemze ile yâ (ي) harfî arasında teshîl, diğer bir defa da esreli vâv (و) harfine ibdâl ile okur.¹³²² Tablo halinde şu şekilde gösterilebilir:

ب	د	ح	ج	يس
٢-ءَءَ	٢-ءَءَ	٢-ءَءَ	٢-ءَءَ	٢-ءَءَ
٢-ءَءَ	٢-ءَءَ	٢-ءَءَ	٢-ءَءَ	٢-ءَءَ
٢-ءَءَ	٢-ءَءَ	٢-ءَءَ	٢-ءَءَ	٢-ءَءَ
٢-ءَءَ	٢-ءَءَ	٢-ءَءَ	٢-ءَءَ	٢-ءَءَ

Nâfi' (ل), İbn-i Kesîr (د), Ebû Amr (ح), Ebû Ca'fer (ج) kırâatı ile Yakûb kırâatı Ruveys (يس) rivâyetinde ayrı iki kelimedede bulunan iki farklı harekeli hemzenin birincisi ötre, ikincisi esre olması halinde yukarıda zikredilen yerlerdeki ikinci hemzeyi, hemze ile yâ (ي) harfî arasında teshîl, diğer bir defa da esreli vâv (و) harfine ibdâl ile ittifakla

¹³⁰⁴ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 39; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 80; Akbal, *Mufasssal Kırâat-ı Aşere Kavâidî*, 198.

¹³⁰⁵ Bakara, 2/142, 213; Yûnus, 10/25; Nûr, 24/46.

¹³⁰⁶ Bakara, 2/282.

¹³⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/13; Nûr, 24/45; Fâtır, 35/1.

¹³⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/47.

¹³⁰⁹ En'âm, 6/83.

¹³¹⁰ A'râf, 7/188.

¹³¹¹ Hûd, 11/87.

¹³¹² Yûsuf, 12/100.

¹³¹³ Hac, 22/5.

¹³¹⁴ Nûr, 24/6.

¹³¹⁵ Neml, 27/29.

¹³¹⁶ Fâtır, 35/15.

¹³¹⁷ Fâtır, 35/28.

¹³¹⁸ Fâtır, 35/43.

¹³¹⁹ Şûrâ, 42/27, 51.

¹³²⁰ Şûrâ, 42/49.

¹³²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/387; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 67.

¹³²² Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 30; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 67; Akbal, *Mufasssal Kırâat-ı Aşere Kavâidî*, 200.

durumdaki hemzeli kelimelerde, yukarıdaki ibdâl kuralına uyar.¹³³⁰ Burada kırâat imamlarının bu şekildeki ibdâl uygulaması, bu hemzelerin medd-i tabiye dönüşmesini meydana getirir.

Kelimede sâkin olarak bulunan tek hemze, kendisinden önceki harfin harekesine göre üç kısımda değerlendirilir. Buna göre Verş (ج), Ebû Amr'ın râvîsi Sûsî (ى) ve Ca'fer (جع) vakıf ve vasıl, Hamza (ف) ise sadece vakıf durumunda aşağıdaki şekilde hemzeyi kırâat eder.

- a) Sâkin tek hemze kelimenin (fâül fiilinde) başında ve kendisinden önceki harfin harekesi *mazmum / zamme / ötre olması* halinde (يُؤْمِنُونَ، يُؤْتِي، يُؤْذُونَ، مُؤْتِفَكَات) örnekleri vb. yerlerde ibdâl edilip med harfine dönüştürerek (يُؤْمِنُونَ، يُؤْمِنُ، يُوتِي،) (يُؤْمِنُونَ، مُؤْتِفَكَات) şeklinde kırâat eder. Ancak bu hemzelerin, kelimenin (fâül fiilinde) başında olması hali, kelime kökünün aslına bakılarak değerlendirildiği göz önünde bulundurulmalıdır. Tek hemzenin vakıf ve vasıl durumuna göre ör:

Vasıl halinde: يُؤْمِنُونَ / Vakıf halinde: يُؤْمِنُونَ
-- ابدال ----- ج ي ف جع -- ابدال ----- ج ي جع

- b) Sâkin tek hemze kelimenin (fâül fiilinde) başında ve kendisinden önceki harfin harekesi *fetha / üstün olması* halinde (فَأَذْنُوا، اسْتَأْذَنَكَ، وَأَتُوا، يَأْتِيَنَّ، وَأُمِرْ، تَأْوِيلًا) örnekleri vb. yerlerde ibdâl edilip med harfine dönüştürerek (فَأَذْنُوا، اسْتَأْذَنَكَ، وَأَتُوا،) (يَأْتِيَنَّ، وَأُمِرْ، تَأْوِيلًا) şeklinde okur. Tek hemzenin vakıf ve vasıl durumuna göre ör:

Vasıl halinde: تَأْوِيلًا / Vakıf halinde: تَأْوِيلًا
-- ابدال ----- ج ي ف جع -- ابدال ----- ج ي ف جع

- c) Sâkin tek hemze kelimenin (fâül fiilinde) başında ve kendisinden önceki harfin harekesi *kesre / esre olması* halinde (وَلِلْأَرْضِ الْإِنِّيَّاءِ، الَّذِي أُوتِئَ) örnekleri vb. yerlerde ibdâl edilip med harfine dönüştürerek okur.¹³³¹

Ancak (وَلِلْأَرْضِ الْإِنِّيَّاءِ، الْهَدَى الْإِنِّيَّاءِ، يَقُولُ الْإِنِّيَّاءِ، الَّذِي أُوتِئَ) vb. kelimelerdeki hemze-i vasıllarla -kendilerinden önceki kelimeden ayrılıp- okunmaya başlanması halinde, bütün

¹³³⁰ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/260; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/290, 291; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 11, 12; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 21, 22; Akbal, *Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâidî*, 120; Özcan, *Aşere Kavâidî*, 36.

¹³³¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 130, 131; İbn-i Mihrân el-İsbehânî, *el-Ğâye fi'l-Kirââtî'l-Aşr*, 154, 155; Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/260; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/290, 291; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 11, 12; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 21, 22; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi'l-Kirâât*, 204.

kırâat imamları bu hemzelerin kendisinden öncesinin harekesi cinsinden bir harfî medde ibâl ederek (اَيَّتِيَا، اَيِّدُنْ، اَوْتُمِنْ) şeklinde okur.¹³³²

Ebû Amr'ın ravîsi *Sûsî* (ى) ile *Ca'fer* (جع), sâkin tek hemzeli kelimenin (fâül fiilinde) başında olduğu gibi aynel fiilinde (ortası) ve lamel fiilinde (sonundaki) söz konusu hemzelerin vasıl ve vakıf her iki durumunda da ibdâl yaparak okur. Sakin tek hemzeden önceki harfin harekesi *kesre / esre olması* halinde ise (جُنْتُ، جُنْتُمْ، جُنَّا، شَبْتُ، شَبْتُمْ، شَبْنَا) vb. yerlerde, hemzeyi yâ (ى) harfine ibdâl edip med harfine dönüştürerek okur. Sakin tek hemzeden önceki harfin harekesi *fetha / üstün olması* halinde (فَادَرَعْتُمْ، بَأْسَ، الْبَأْسَاءُ، وَبِرَاسِ، وَكَأَسَ، وَكَأَسَا، وَأَنْشَأْنَا، وَأَنْشَأْتُمْ) vb. yerlerde hemzeyi, elif (ا) harfine ibdâl edip ve böylece med harfine dönüştürerek okur. Sâkin tek hemzeden önceki harfin harekesi *mazmum / zamme / ötre olması* halinde (يُؤْتِي، يُؤْذُونَ، مُؤْتَفِكَاتٍ، يُؤْمِنُونَ، تُؤْمِنُ، مُؤْمِنٌ، يَقُولُ اَنْذَنْ لِي) vb. yerlerde hemzeyi, vâv (و) harfine ibdâl etmekle med harfine dönüştürerek okur. Hamza (ف) ise sadece vakıf durumunda bu hemzelerde ibdâl yapar.¹³³³

Verş (ج) için olan bu hususlar, Takrîb kırâatında Verş tarîkinden Ezrak'a aittir.¹³³⁴ Yani Ezrak, sakin tek hemzeli kelimenin (fâül fiilinde) başında olan hemzeleri ibdâl ile okur. Ancak Verş'in (ج) diğer tarîkinden İsbehânî ise aşağıda zikredilecek istisnalar dışında, kelimenin başında veya ortasında ya da sonunda; fethadan, zammeden veya kesradan sonra gelen sâkin hemzeleri ibdâl ile okur.¹³³⁵ Zira İsbehânî mutlak ibdâlcı olup, isim ve fiil olan sakin tek kelimedeki hemzeleri kendinden önceki harfin harekesi cinsine uygun olarak -bazı istisnalar hariç- ibdâl ile okur.¹³³⁶ Yine âşere kırâatında Ebû Amr'ın ravîsi *Sûsî* (ى) için olan ibdâller; sâkin ve tek hemzeler kendinden öncesinin harekesi cinsinden harfe ibdâl edilerek Ebû Amr (ح) tarafından Takrîb kırâatında hulf ile okunur.¹³³⁷

İbdâl yapan imam ve râvîler için bahsedilen kuralların bazı istisnaları ve farklı uygulamaları vardır. Bunun için genelde kavâid defterleri/mecmualarında ibdâl yapan kurrâ için ayrı ayrı başlık altında konu ele alınır. Biz de aynı usulle ibdâl uygulamalarını değerlendireceğiz.

¹³³² Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 12; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 22; Akbal, *Mufasssal Kırâat-ı Aşere Kavâidî*, 120; Özcan, *Aşere Kavâidi*, 36.

¹³³³ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 21, 22; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 50.

¹³³⁴ Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Aşere Kaideleri*, 25.

¹³³⁵ Recep Koyuncu, *Kırâat İlmi- Takrîb Usûlü*, (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018), 105.

¹³³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 51 (205. Beyit); ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 75; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 356.

¹³³⁷ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 354.

Verş (ج) için İstisnalar

Verş (ج), sakin tek hemze kelimenin (fâül fiilinde) başında olan kelimelerde hemzeyi ibdâl okuduğunu yukarıda zikretmiştik. Verş (ج), Ezrak tarîkinden bu şekildeki sakin hemzeleri ibdâl ile okur.¹³³⁸ Ancak vav (و) ile hemze aynı kelimede bulunduğu ¹³³⁹ايوا babından olan ¹³⁴⁰وَأُتُوِيَ الْيَتِيمَ، ¹³⁴¹الَّتِي تُؤَيِّهَ vb. olan تُؤَوِي، فَأُؤَا، مُؤَا gibi kelimelerde istisna olarak ibdâl ile okumaz.¹³⁴² Zira bu kelimelerde ibdâl yapılması halinde, bazısında ötreli ve esreli iki vav (و) harfinin yanyana gelmesi, bazısında üç med harfinin birarada toplanması vb. nedenlerle tahkik okunan hemzenin zorluğunu okunuşta ortadan kaldırmayı amaçlayan ibdâlin daha ağır bir edâya sebebiyet vermesindendir.¹³⁴³

Verş'in (ج) İsbehânî rivâyetiyle takrîb kırâatında, Ebû Amr'ın (ح) sakin tek hemzede kendinden öncesinin harekesi cinsinden harfe ibdâl ederek okuduğu yerleri ibdâl ile; istisna olarak ibdâl yapmadığı yerlerde aynı şekilde istisna olan kelimelerde de aynıdır.¹³⁴⁴ Ancak Verş'in (ج) İsbehânî rivâyetiyle takrîb kırâatında beş isimde geçen كَأْسٌ، الرَّأْسُ، بَأْسٌ، رُؤْيَا، Verş'in (ج) İsbehânî rivâyetiyle takrîb kırâatında beş fiilin geçtiği yerlerde ibdâl ile okumaz.¹³⁴⁵

Genel kuraldan istisna olarak Verş (ج), sakin tek hemze kelimenin (aynül fiilinde) ortasında olan بَسْرٌ ve بَسْرٌ kelimesinde de hemzeyi; Ebû Amr ravîsi Sûsî (س) ve Ca'fer (ج) gibi vakıf ve vasıl halinde ibdâl ile okur.¹³⁴⁶

Ebû Amr ravîsi Sûsî (س) için İstisnalar

Ebû Amr'ın râvîsi Sûsî (س) için ibdâl yapmada istisna durumları:

- 1- Cezim nedeniyle sâkin hale gelen hemzeler: Cezimden dolayı altı lafızda geçen sakin hemzeler:

¹³³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 51 (204. Beyit); en-Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/451.

¹³³⁹ Buradakaki ايوا dan kasıt, sakin hemzeden sonra vav (و) harfinin bulunduğu kelimelerdir. Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 356.

¹³⁴⁰ Ahzâb, 33/51.

¹³⁴¹ Meâric, 70/13.

¹³⁴² Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/261; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/304; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 12; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 21, 22; Akbal, *Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâidi*, 121; Özcan, *Aşere Kavâidi*, 37.

¹³⁴³ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/451.

¹³⁴⁴ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/452.

¹³⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 51 /205, 206. Beyit); Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/452; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudela'l-Beşer*, 75.

¹³⁴⁶ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 59; Akbal, *Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâidi*, 122; Özcan, *Aşere Kavâidi*, 36; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Aşere Kaideleri*, 25.

- a- يَشَأْ kelimesinde olduğu gibi fetha harekeden sonra gelen hemzeler ki bunlar; ¹³⁴⁷اِنْ يَشَأْ vakıf halinde ¹³⁴⁸اِنْ يَشَأْ الله ¹³⁴⁹فَاِنْ يَشَأْ الله kelimelerindeki hemzeler,
- b- Nun (ن) harfı ile başlayan نَشَأْ kelimesinde olduğu gibi fetha harekeden sonra gelen ¹³⁵⁰اِنْ نَشَأْ kelimelerindeki hemzeler,
- c- تَسُوْ kelimesindeki gibi zamemden/ötreden sonra sâkin olan hemzeler ki bunlar; ¹³⁵¹اِنْ تُصِبِّكَ حَسَنَةً تَسُوْهُمْ ¹³⁵²اِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُوْكُمْ ¹³⁵³اِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةً تَسُوْهُمْ kelimelerindeki hemzeler,
- d- Bakara, 2/106'da geçen تَنْسِيْهَا kelimesini İbn-i Kesîr (د) ve Ebû Amr (ح) اَوْ تَنْسِيْهَا şeklinde okumakta ve bu kelimedeki fetha harekeden sonra gelen hemzede,
- e- Kehf, 18/16 وَلِيُهيِّئَ لَكُمْ kelimesinde kesre / esreden sonra gelen hemzede,
- f- Necm, 53/36 اَمْ لَمْ يُنَبِّأْ kelimesinde fetha harekeden sonra gelen hemzede,

Ebû Amr ve ravîsi Sûsî (ى), cezim nedeniyle sakin hale gelen bu hemzeleri istisna olarak ibdâl etmez.¹³⁵⁵ Bu hemzeleri Verş (ج) Ezrak tarîkinden hemzeyle tahkîk olarak okur.¹³⁵⁶

- 2- Emir sebebiyle sakin hale gelen hemzeler: Emir nedeniyle altı lafızda geçen sakin hemzeler;
 - a- Bakara, 2/33 da geçen اَنْبِئُهُمْ kelimesinde kesre / esreden sonra gelen hemzede,
 - b- A'râf, 7/11 ve Şuarâ, 26/36 ayetlerinde geçen اَرْجِهْ kelimelerinde kesre / esreden sonra gelen hemzede,
 - c- Yûsuf, 12/33 da geçen نَبِّئْنَا kelimesinde kesre / esreden sonra gelen hemzede,
 - d- Hicr, 15/49 عِبَادِي ile Hicr, 15/51 ve Kamer, 54/28 geçen وَنَبِّئُهُمْ kelimelerinde kesre / esreden sonra gelen hemzede,
 - e- İsrâ, 17/14; Alak, 96/1, 3 ayetlerindeki اَفْرَأْ kelimesinde fetha harekeden sonra gelen hemzede,

¹³⁴⁷ Nisâ, 4/133; En'âm, 6/39; İbrâhîm, 14/19; Fâtır, 35/16; İsrâ, 17/54; Şûrâ, 42/33;

¹³⁴⁸ En'âm, 6/39.

¹³⁴⁹ Şûrâ, 42/24.

¹³⁵⁰ Şuarâ, 26/4; Sebe', 34/9; Yâsîn, 36/43.

¹³⁵¹ Âl-i İmrân, 3/120.

¹³⁵² Mâide, 5/101.

¹³⁵³ Tevbe, 9/50.

¹³⁵⁴ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 28; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 85.

¹³⁵⁵ İbn Ğalbûn, *et-Tezkira fi'l-Kirâât*, 97, 98; Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/275, 276; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/392, 393; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/449; Muhaysin, *el-Hâdi Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/216; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 355.

¹³⁵⁶ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 354.

- f- Kehf, 18/10 ayetinde وَلَهُمْ لَنَا kelimesinde geçen kesra / esreden sonra gelen hemzede,

Ebû Amr ve râvîsi Sûsî (ى), cezim nedeniyle sâkin hale gelen bu hemzeleri istisna olarak ibdâl etmez.¹³⁵⁷ Bu hemzeleri Verş (ج) Ezrak tarîkinden hemzeyle tahkîk olarak okur ki bunlar istisna olarak ibdâl yapmadığı yerlerdir.¹³⁵⁸

3- İbdâl edilmesi ağır olan sakin hemzeler:

İbdâl edilmesi ağır olan sâkin hemzeler; Ahzâb, 33/51 وَتُؤَيِّلُكَ ve Meâric, 70/13 تُؤَيِّلُكَ lafızlarında geçen hemzelerin ibdâl edilmesi halinde iki tane vâv'ın (و) bir araya gelmesi¹³⁵⁹ ve bu telaffuzun ağır / zor olması sebebiyle bu kelimelerde ibdâl edilmez.

4- İbdâl edilmesi halinde iştibâh oluşacak sakin hemzeler:

İbdâl edilmesi halinde iştibâh¹³⁶⁰ oluşacak sakin hemze; Meryem, 19/74 ayetindeki وَرَعِبَ kelimesinde geçen hemzenin ibdâl yapılmamasıdır. Zira burada iki tane yâ'nın (ى) idğâm olmaksızın bir araya gelmesinin ortaya çıkaracağı sıkıntı ve zorluğun giderilmesi amacıyla idğâm yapılması durumunda, bu hemzenin güzel görünüm, güzel bakış anlamındaki الرواء anlamından uzaklaşması; ibdâl edilmesi durumunda رِيًّا şeklinde okunursa bol sulanmış, içilen şeyle doyulan anlamıyla karşılıklığa sebebiyet vermesi nedeniyle¹³⁶¹ burada istisna söz konusudur.

5- İbdâl edilmesi halinde bir lügatten başka bir lügate dönüşebilecek sakin hemzeler:

İbdâl edilmesi halinde bir lügatten başka bir lügate dönüşebilecek sakin hemzeler; Beled, 90/20 ve Hümeze, 104/8 مُؤَصَّدَةً kelimesinde geçen hemzenin ibdâl edilmesi halinde, hemze اطبقت anlamında أَصَدَتْ demektir. Hemze terk edilirse bu anlamdan أَصَدَتْ anlamına geçmiş olur.¹³⁶³ Aslında hem أَصَدْ hem de أَوَصَدْ ikisi de aynı anlamda olmasına karşılık, sadece kelimenin kökü ve babı değişmektedir. Her iki durumda da ateşin onları kuşatması, onların üzerini kapatması anlamı vardır.

¹³⁵⁷ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/275, 276; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/393; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/449; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/216; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 355.

¹³⁵⁸ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 354.

¹³⁵⁹ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/276; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/393.

¹³⁶⁰ İştibâh: Benzerlik, şüphe, kuşku, işkil, vehim, şüphelenme, karışıklık, karmaşa anlamındadır. Bazı kaynaklarda iştibâh yerine iltibâs kavramı da kullanılmıştır. Bk. Ed-Dimyadî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 76.

¹³⁶¹ ed- Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/ 276; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/393.

¹³⁶² Kapanmış, kapalı, örtülü.

¹³⁶³ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/276; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/393; ed-Dimyadî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 76.

Yukarıda zikrettiğimiz beş madde, Ebû Amr'ın (ح) ravîsi Sûsî'nin (ى) genel kural olarak sakın tek hemzeyi ibdâl yaptığı yerlerin istisnası olan durumlardır. Bu istisnaların dışındaki yerlerde kelimenin başında, ortasında ya da sonunda; fethadan, zammeden veya kesradan sonra gelen sakın hemzeleri Ebû Amr'ın (ح) râvîsi Sûsî'nin (ى) ibdâl ederek okuduğunu görmekteyiz.¹³⁶⁴

Aşere usûlünde zikredilen Ebû Amr'ın (ح) ravîsi Sûsî'nin (ى) ibdâl durumları, Takrîb usûlünde Ebû Amr (ح) için hulf ile uygulanmaktadır.¹³⁶⁵ Burada zikredilen istisnalar orada da geçerlidir.

Ebû Câ'fer (جع) için İstisnalar

Ebû Câ'fer (جع), kesre / esreden sonra gelen hemzede; Bakara, 2/33 da geçen أَنبِئُهُمْ kelimesinde; Hicr, 15/51 ve Kamer, 54/28 geçen وَنَبِّئُهُمْ kelimelerinde ve Meryem, 19/74 ayetindeki وَرَعِبًا kelimesinde istisna olarak yalnız ibdâl yapmaz, ibdâl ile birlikte idğâm yapar.¹³⁶⁶ Ancak Yûsuf, 12/33'de geçen نَبِّئْنَا kelimesinde kesre/esreden sonra gelen hemzeyi hulf ile ibdâlli okur.¹³⁶⁷

Kelimdeki sakın tek hemzeyi genel olarak ibdâl ile okuyanlara tabi olup bazı yerleri ibdâlli okuyanlar

Takrîb kırâatında Kâlûn (ب), aşerede ibdâl yapanlardan Verş (ج), Sûsî (ى), Ebû Câ'fer (جع); Necm, 53/53 وَالْمُؤْتَفِكَةَ kelimesi ve bunun cemi hali olan الْمُؤْتَفِكَاتِ¹³⁶⁸ kelimelerinde muvafakat ederek hulf ile ibdâl okur.¹³⁶⁹ Aynı şekilde Ebû Amr (ح) da hulf ile ibdâl okur.¹³⁷⁰

Takrîb kırâatında; Ezrâk tarîkinden Verş (ج), Ebû Amr (ح) hulf ile, Kisâî (ر) ve Halefû'l Â'şir (خ); Yûsuf sûresinde geçen الذَّنْبُ kelimesinde ibdâl yapanlardan Ebû Câ'fer'le (جع), birlikte ibdâlli okur.¹³⁷¹

¹³⁶⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 50, 51; Akbal, *Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidî*, 122-126.

¹³⁶⁵ Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Aşere Kaideleri*, 25.

¹³⁶⁶ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 51; Akbal, *Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidî*, 127.

¹³⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 51 (207. Beyit); Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/452, 453; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 356.

¹³⁶⁸ Tevbe, 9/70; Hâkka, 69/9.

¹³⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 51 (208. Beyit); Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/453; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 356; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Aşere Kaideleri*, 25.

¹³⁷⁰ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 75, 523.

¹³⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 5 (208. Beyit); Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/453; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 356; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Aşere Kaideleri*, 25.

Kur'ân'ın neresinde olursa olsun üstün, ötre ve esre harekeli nekre لُولُ veya mârifet müvcedde مُصَدَّه olan tek sâkin hemzelerde ise Âsım'ın râvîsi Ebû Bekir Şû'be (ص); Beled, 90/20 kelimesini Nâfi' (ا), İbn-i Kesîr (د), İbn Â'mir (ك), Ebû Bekir Şû'be (ص) ve Kisâi (ر) ibdâlcilerle birlikte ibdâl ile okur. Yine يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ kelimelerindeki sâkin tek hemzeleri Âsım'ın (ن) dışındaki bütün kırâat imamları; Necm, 53/22'deki ضِيَا kelimesini İbn-i Kesîr'in (د) dışındaki bütün kırâat imamları, ibdâlcilerle birlikte ibdâl ile okur.¹³⁷²

3.5.5.7.2. Hemzenin Harekeli Olarak Kelimede Olması

Tek hemze, harekeli olarak kelimede kendisinden öncesinin harekeli veya sakin olmasına göre iki kısımda değerlendirilir.

Tek hemze harekeli olarak kelimede kendisinden öncesinin harekeli olması halinde hemzenin hafifletilmesi yedi kısımda değerlendirilebilir:

1- Fetha harekeli tek hemze kelimenin (fâül fiilinde) başında ve kendisinden önceki harfin harekesi mazmum /zamme / ötre olması halinde (يُؤَدِّهِ، يُؤَيِّدُ، يُؤَاخِذُ¹³⁷³، يُؤَلِّفُ، مُؤَجِّلًا،) örnekleri vb. yerlerde Verş (ج) ve Ebû Ca'fer (جع) vakıf ve vasıl halinde vâv (و) harfine ibdâl edip (يُؤَدِّهِ، يُؤَيِّدُ، يُؤَاخِذُ، يُؤَلِّفُ، مُؤَجِّلًا، مُؤَدِّنٌ، فَالْيُؤَدِّ، الْمُؤَلِّفُ) şeklinde kırâat eder. يُؤَيِّدُ kelimesini, Verş (ج) ile birlikte Ebû Ca'fer'in (جع) râvîsi Süleyman b. Cemmâz (جم) ibdâlli okur. Takrîb kırâatında ise Ebû Ca'fer'in (جع) bir diğer râvîsi İsmâ b. Verdân (عي) bu kelimeyi hulf ile ibdâl yaparak okur. İsbehânî tarîkinden Verş (ج), yine bu hemzelerden kelimenin (aynül fiilinde) ortasında olan مُؤَدِّنٌ¹³⁷⁴ kelimesini ibdâl ile okurken; kelimenin (fâül fiilinde) başında olan مُؤَدِّنٌ¹³⁷⁵ kelimesini ise ibdâl ile okumaz.

Fetha harekeli tek hemze, kelimenin (lâmül fiilinde) sonunda هُرُوا¹³⁷⁶ kelimesinde Hafs (ع), Hamza (ف) ve Halef'ül Â'sîr (خل) ibdâl ile okurken diğer imam ve râvîler tahkîk ile okur.¹³⁷⁷

¹³⁷² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/394, 395; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/453; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/220-222; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 77; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Aşere Kaideleri*, 25.

¹³⁷³ Nahl, 16/61.

¹³⁷⁴ Hûd, 11/120; İsrâ, 17/36; Furkân, 25/32; Kasas, 28/10; Necm, 53/11.

¹³⁷⁵ Dâni, *et-Teyisîr fî'l-Kirâati's-Seb'a*, 154; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/395; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/453; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 77; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 358; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Aşere Kaideleri*, 25, 26.

¹³⁷⁶ Bakara, 2/67, 231; Mâide, 5/57, 58; Kehf, 18/56, 106; Enbiyâ, 21/36; Furkân, 25/41; Lokmân, 31/6; Câsiye, 45/9, 35;

¹³⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/395, 396; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 78; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 25; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 57.

2-Fetha harekeli tek hemzeden önceki harfin harekesi kesre / esre olması halinde رَاءَ شَانِئَكَ¹³⁸⁶, نَاشِئَةً¹³⁸⁵, مُلِئْتُ¹³⁸⁴, خَاسِنًا¹³⁸³, أَلْبَسُوا نَتْنَهُمْ¹³⁸², قُرِئَ¹³⁸¹, اسْتَهْزِئَ¹³⁸⁰, أَلْبِطْسُنَّ¹³⁷⁹, النَّاسِ¹³⁷⁸ kelimeleri ile مَائَةٌ, فَيْئَةٌ ve bunların tesniyeli hali olan مَائَتَيْنِ, فَيْئَتَيْنِ kelimelerinde ve لَامَ'ı târifli hali olan الحَاطَةِ kelimelerinde, Ebû Ca'fer (جع) bu hemzeleri yâ (ي) harfine ibdâl ederek okur. Ayrıca Ebû Ca'fer (جع), مَوْطِنًا kelimesinde ise mukaddem vecih tahkîk olmak üzere hulf ile ibdâl yapar.¹³⁸⁷ Verş (ج) İsbehânî tarîkinden, خَاسِنًا, مُلِئْتُ, نَاشِئَةً kelimeleri ile birlikte fâ (ف) harfi ile başlayan فَيَّي lerde hulfsüz, fa'sız (ف) لَيْلًا¹³⁸⁸ şeklinde olan kelimelerde ise hulf ile ibdâl yaparak okur. Yine Verş (ج), لَيْلًا¹³⁸⁸ kelimesini لَيْلًا şeklinde ibdâl ederek okur.¹³⁸⁹ Takrîb kırâatında bu لَيْلًا şeklindeki ibdâlli okuyuş, Ezrâk tarîkine mahsustur.¹³⁹⁰

3-Zamme / ötre harekeli tek hemzeden önceki harfin harekesi kesre / esre ve bu hemzeden sonra da vâv (و) harfî olması halinde Ebû Ca'fer (جع), hemzeyi hazfeder ve vâv (و) harfî olması yönüyle de bu harfî ötre harekeye dönüştürerek مُسْتَهْزِؤُونَ¹³⁹¹ لِيُؤَاطُوا¹³⁹⁵ = لِيُؤَاطُوا, فَمَالُونَ¹³⁹⁴ = فَمَالُونَ, مُتَكُونَ¹³⁹³ = مُتَكُونَ, صَابُونَ¹³⁹² = صَابُونَ, مُسْتَهْزُونَ = مُسْتَهْزُونَ, يُطْفُوا¹³⁹⁶ = يُطْفُوا, اسْتَهْزُوا¹³⁹⁷ = اسْتَهْزُوا kelimelerindeki örneklerde olduğu gibi ibdâl ederek okur. صَابُونَ = صَابُونَ kelimesini el takılı ve el takısız olması farketmeksizin Nâfi'(!) de, Ebû Ca'fer (جع) gibi ibdâl yaparak okur.¹³⁹⁸ Zira bu kelimelerde hemze

¹³⁷⁸ Bakara, 2/264; Nisâ, 4/38; Enfâl, 8/47.

¹³⁷⁹ Nisâ, 4/72.

¹³⁸⁰ En'âm, 6/10; Ra'd, 13/32; Enbiyâ, 21/41.

¹³⁸¹ A'râf, 7/204; İnşikâk, 84/21.

¹³⁸² Nahl, 16/41; Ankebût, 29/58.

¹³⁸³ Mülk, 67/4.

¹³⁸⁴ Cin, 72/8.

¹³⁸⁵ Müzzemmil, 73/6.

¹³⁸⁶ Kevser, 108/3.

¹³⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/396; İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 52 (213, 214. Beyit); Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibetü'n-Neşr*, 1/456, 457; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 1/222-225; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 78; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 358, 359; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 26.

¹³⁸⁸ Bakara, 2/150; Nisâ, 4/165; Hadîd, 5/29.

¹³⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/396, 197; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibetü'n-Neşr*, 1/456, 457; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 1/225; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 78.

¹³⁹⁰ Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 26.

¹³⁹¹ Bakara, 2/14.

¹³⁹² Mâide, 5/69.

¹³⁹³ Yâsîn, 36/56.

¹³⁹⁴ Sâffât, 37/66.

¹³⁹⁵ Tevbe, 9/37.

¹³⁹⁶ Tevbe, 9/32.

¹³⁹⁷ Tevbe, 9/64.

¹³⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/396; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibetü'n-Neşr*, 1/458, 459; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 1/228-230; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 78; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 18; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 39, 40.

zamme olduğundan, kesreden sonra yâ (ي) harfine ibdâl edilmesi ağır gelmekte ve bu nedenle de vâv'a (و) ibdâl edilmektedir. Bu durumda iki sâkin harfin bir araya gelmesi söz konusu olduğu için ilk önce vâv (و) hazfedilir ve bu harfe nisbetle ötre hareke ile okunur.¹³⁹⁹ Yukarıdaki kelimelerden Vakıâ 56/2'deki الْمُنْشَوْنَ kelimesinde Ebû Ca'fer'in (جع) ravîsi Süleyman b. Cemmâz (جم) hulfsüz ibdâlli okurken, bir diğer ravîsi Îsâ b. Verdân (عي) ise bu kelimeyi mukaddem vecih tahkîk olmak üzere hulf ile ibdâl yaparak okur.¹⁴⁰⁰

4- *Zamme / ötre harekeli tek hemzeden önceki harfin harekesi fetha / üstün ve bu hemzeden sonra da vâv (و) harfi olması halinde* لم تَطُوهَا، لم تَطُوهُم، تَطُوهُم، لَا يَطُوهُنَّ، لَا يَطُوهُنَّ kelimelerini Ebû Ca'fer (جع), hemzeyi hazfederek لَمْ تَطُوهَا، لَمْ تَطُوهُم، تَطُوهُم، لَا يَطُوهُنَّ şeklinde okur.¹⁴⁰¹

5- *Kesre / esre harekeli tek hemzeden önceki harfin harekesi kesre / esre ve bu hemzeden sonra da yâ (ي) harfi olması halinde* Bakara, 2/62 ve Hac, 22/17'deki وَالصَّابِغِينَ kelimesini Ebû Ca'fer (جع) ile Nâfi' (إ), hemzeyi hazifle وَالصَّابِغِينَ şeklinde okur. Yine Ebû Ca'fer (جع), الْمُكْتَبِينَ، الْمُكْتَبِينَ ve lâm-ı tarifli الْخَاطِنِينَ kelimelerinde hazif yaparak الْخَاطِنِينَ، الْخَاطِنِينَ، الْمُكْتَبِينَ şeklinde okur.¹⁴⁰²

6- *Fetha harekeli tek hemzeden önceki harfin harekesi fetha olması halinde* Ebû Ca'fer (جع) ile Nâfi' (إ), her durumdaki رَأَيْتَ kelimesindeki tek hemzede ve soru hemzesinden sonraki أَفَرَأَيْتُمْ، أَرَأَيْتُمْ، أَرَأَيْتُمْ kelimelerindeki istifhâm hemzesinden sonraki ikinci hemzeyi teshîlli okur. Verş (ج) Ezrâk tarîkinden ise bir defa teshîl ve bir defa da bu hemzeyi elif harfine ibdâl ederek medd-i lâzıma dönüşen şekliye أَرَأَيْتَ olarak okur. Kisâi (ر) de bu kelimelerdeki hemzeyi hazif ederek أَرَيْتَ şeklinde kırâat eder.¹⁴⁰³ Geriye kalan kurrâ ise bu hemzeyi tahkîk üzere okur.

¹³⁹⁹ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 78.

¹⁴⁰⁰ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 78; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 18; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 40; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 26.

¹⁴⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/396; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/459; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/230; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 78; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 18; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 40.

¹⁴⁰² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/397; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/459; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/229; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 78, 79; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 18; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 40.

¹⁴⁰³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/398; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/460, 461; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/230; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 78, 79; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 18; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 40.

Takrîb kırâatında, Verş (ج) İsbehânî tarîkinden soru edatı hemzesinden sonraki hemzelerdeki ¹⁴⁰⁴اطْمَأْنُوا, ¹⁴⁰⁵اطْمَأْنِ kelimelerinde; şeddeli veya şeddesiz her şekildeki ¹⁴⁰⁶وَيَكُنَّ, ¹⁴⁰⁷كَانَكَ, ¹⁴⁰⁸كَانَمَا, ¹⁴⁰⁹كَانَهُمْ, ¹⁴¹⁰كَانَهُنَّ, ¹⁴¹¹كَانَهُ, ¹⁴¹²لَمْ كَانْ kelimelerinde; yine ikinci hemzelerdeki ¹⁴¹³أَفَأَنْتِ, ¹⁴¹⁴أَفَأَنْتُمْ, ¹⁴¹⁵أَفَأَمِنْ, ¹⁴¹⁶أَفَأَمِنُوا, ¹⁴¹⁷لَا مَلْنَ, ¹⁴¹⁸أَفَأَصْفِيكُمْ, ayrıca ¹⁴¹⁹رَأَيْتُ, ¹⁴²⁰رَأَيْتُهُمْ, ¹⁴²¹رَأَيْتَهُ, ¹⁴²²رَأَاهُ, ¹⁴²³رَأَاهَا sadece bu sûrelerdeki رَأَى kelimelerindeki ve ¹⁴²⁴وَإِذْ تَأَذَّنْ hemzeleri sadece teshîl ile okur. Ancak İbrâhîm, 14/7'deki رُبُّكُمْ hemzeyi hem teshîl ve hem de tahkîk ile yani hulf ile teshîlli okur.¹⁴²⁵

İbn-i Kesîr'in râvîsi Bezzî (هـ), ¹⁴²⁶لَا عَنْتُكُمْ kelimesindeki hemzeyi teshîl ve tahkîk olmak üzere hulf ile okur.¹⁴²⁷

Ebû Ca'fer (جع), ¹⁴²⁸مُنَّكَ kelimesindeki hemzeyi hazfederek مُنَّكَ şeklinde okur.¹⁴²⁹

Tek hemze kelimedeki harekeli ve öncesinin sakin olması halinde hemzenin hafifletilmesi

¹⁴⁰⁴ Yûnus, 10/7.

¹⁴⁰⁵ Hac, 22/11.

¹⁴⁰⁶ Kasas, 28/82.

¹⁴⁰⁷ A'râf, 7/187.

¹⁴⁰⁸ Enfâl, 8/6; Yûnus, 10/27.

¹⁴⁰⁹ Naziât, 79/46.

¹⁴¹⁰ Rahmân, 55/58.

¹⁴¹¹ Neml, 27/42.

¹⁴¹² Nisâ, 4/73; A'râf, 7/92; Yûnus, 10/24, 45.

¹⁴¹³ Yûnus, 10/99.

¹⁴¹⁴ İsrâ, 17/68; Enbiyâ, 21/50.

¹⁴¹⁵ A'râf, 7/97; Nahl, 16/45.

¹⁴¹⁶ A'râf, 7/99.

¹⁴¹⁷ A'râf, 7/18; Hûd, 11/119, Secde, 32/13; Sâd, 38/85.

¹⁴¹⁸ İsrâ, 17/40.

¹⁴¹⁹ Yûsuf, 12/4.

¹⁴²⁰ Yûsuf, 12/4; Münâfikûn, 63/4.

¹⁴²¹ Neml, 27/44.

¹⁴²² Neml, 27/40.

¹⁴²³ Kasas, 28/31.

¹⁴²⁴ A'râf, 7/167.

¹⁴²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/398; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/457, 458; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/225-227; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 79; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 359, 360; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 27.

¹⁴²⁶ Bakara, 2/220.

¹⁴²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/399; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/457, 458; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/229; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 79; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 34.

¹⁴²⁸ Yûsuf, 12/31.

¹⁴²⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/399; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 79; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 73; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 251.

Tek hemze kelimedeki harekeli ve öncesinin elif (ا), ya (ي), ve zây (ز) harflerinden birinin sakin olarak bulunması durumunda bu hemzeyi hafifleterek okuyan kırâat imam ve râvîlerini şöyle sıralayabiliriz:

Tek hemze kelimedeki harekeli ve öncesinde sâkin elif 'in (ا) olması

Ebû Ca'fer (جع), tek hemze kelimedeki harekeli ve öncesindeki elif'in (ا) sâkin olarak her nerede ve ne şekilde geçerse geçsin وَكَائِنْ ve إِسْرَائِيلْ kelimelerindeki hemzeyi teshîl ile okur.¹⁴³⁰ Zira İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer (جع) ¹⁴³¹ وَكَائِنْ kelimesini, hemzenin yerine elif (ا) ve yâ (ي) harfinin yerine de hemze getirerek وَكَائِنْ şeklinde okur. Ayrıca Ebû Ca'fer (جع), bu kelimedeki hemze ile ya (ي) arasında teshîlle okurken tûl ve kasır vecihleri vardır.¹⁴³² Ebû Ca'fer (جع) إِسْرَائِيلْ kelimelerindeki hemzeyi vasıl ve vakıf halinde; merâtib-i erbaa da kasr, mertebeteynde ise tûl vechi mukaddem olmak üzere teshîl ile okur. Tûl ölçüsü Ahmed es-Sûfî ve Atâullah mesleklerinde merâtib-i erbaa da 2 (iki), mertebeteyn de ise 3 (üç) elif miktarıdır. Çünkü Ebû Ca'fer'in (جع) medd-i muttasıl ölçüsü merâtib-i erbaa da iki, mertebeteyn de ise üç eliftir. Hamza (ف) ise sadece vakıf halinde إِسْرَائِيلْ kelimelerini tûl vechi mukaddem olmak üzere tûl ve kasr ile teshîlle kırâat eder.¹⁴³³

(هَآ اَنْتُمْ)¹⁴³⁴ kelimelerinde;

Kâlûn (ب), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (جع) bu kelimedeki hemzeyi teshîl ile هَآ اَنْتُمْ şeklinde okur. Verş (ج) Ezrâk tarîkiden ise bir defa elifin hazfî هَآ اَنْتُمْ şeklinde teshîl ve bir defada bu hemzeyi elif harfine ibdâl ederek هَآ اَنْتُمْ şeklinde mahz med (medd-i lâzım) olarak okur. İbn-i Kesîr'in râvîsi Kunbûl (ز) ise هَآ اَنْتُمْ şeklinde elifin hazfî ile okur. Takrîb kırâatında, Verş (ج) Ezrak tarîkiden bir defa hemzeyi elif harfine ibdâl ederek هَآ اَنْتُمْ şeklinde mahz med -medd-i lâzım- olarak, bir defa da hemzeyi teshîl ile هَآ اَنْتُمْ şeklinde okur. Verş (ج) diğer tarîki İsbeahânî'den; bir defa elifin hazfî هَآ اَنْتُمْ şeklinde teshîl, diğer bir defa da hemzeyi teshîl ile هَآ اَنْتُمْ şeklinde okur. Takrîb kırâatında Kunbûl (ز) ise tahkîk ve bir defa da هَآ اَنْتُمْ şeklinde elifin hazfî olmak üzere iki vecih okur.¹⁴³⁵

¹⁴³⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/399, 400; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/458; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/228; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 79; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 360.

¹⁴³¹ Âl-i İmrân, 3/146.

¹⁴³² Bk: Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 43; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 130.

¹⁴³³ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 23; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 53; Akbal, *Mufasssal Kırâat-ı Aşere Kavâidî*, 127.

¹⁴³⁴ Âl-i İmrân, 3/66, 119; Nisâ, 4/109; Muhammed, 47/38.

¹⁴³⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/399-404; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/460-462; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/231; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 80; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 359, 361, 362; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 28.

Nâfi' (ا), İbn-i Kesîr (د), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (جع) ve Yakûb (يع); (ي) harfini hazfeder. Kâlûn (ب), İbn-i Kesîr'in râvîsi Kunbûl (ز) ve Yakûb (يع); vasıl halinde اللَّاء şeklinde yâ (ي) harfini hazfederek ve hemzeyi tahkikle, vakıf halinde ise hemzeyi sükûn ile okur. Verş (ج), İbn-i Kesîr'in râvîsi Bezzî (هـ), Ebû A'mr (ح) ve Ebû Ca'fer (جع); vasıl halinde tûl ve kasırla hemzenin teshîli ile (هـ) şeklinde, vakıf durumunda ise tûl ve kasr ile hemzenin yâ (ي) harfinine ibdâli ve bu harfin sükûnuyla (ي) şeklindedir. İbn-i Kesîr'in râvîsi Bezzî (هـ) ve Ebû A'mr (ح) ise vakıf ve vasıl durumunda da mukaddem vecih teshîl (هـ) olmak üzere hemzenin hazfi ile birlikte (ي) harfini sükûn ile (ي) şeklinde okur.¹⁴³⁷

Tek hemze, kelimedede harekeli ve öncesinin sakın yâ (ي) harfi olması

Ezrak tarîkinden Verş (ج) ile Ebû Ca'fer (جع); (النَّبِيّ) kelimesinde harekeli hemze ve öncesindeki sakın yâ (ي) harfi olması halinde, hemzeyi yâ (ي) harfine ibdâl ve bu harfi de idğâm ederek النَّبِيُّ şeklinde okur.¹⁴³⁹

Takrîb kırâatında Ebû Ca'fer (جع); (كَهَيَّ) ve (مَرِيَّ) kelimelerinde ve her şekildeki (بَرِيٍّ) ve (بَرِيُون) kelimelerinde hulf ile ibdâl ve idğâmlı (بَرِيٍّ) şeklinde okur.¹⁴⁴⁴ Yani bir defa idğâmlı, bir defa da hemzenin tahkikiyle idğâmsız okur.¹⁴⁴⁵ Ancak Ebû Ca'fer (جع) bu kelimelerde aşere kırâatında idğâmlı okumaz. Yine aşere kırâatında (كَهَيَّ) kelimesinide hulf olmaksızın idğâmlı okur.¹⁴⁴⁶

İbn-i Kesîr'in râvîsi Bezzî (هـ); Yûsuf, 12/80'deki اسْتَيْسُوا, 12/87'deki وَلا تَأْتِيَسُوا ve 12/110'daki لَا يَأْتِيَسُوا ve Ra'd 13/31'deki يَأْتِيَسُ kelimelerinde hemzeyi ilk önce yâ

¹⁴³⁶ Ahzâb, 33/4; Mücâdele, 58/2; Talâk, 65/4.

¹⁴³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/404, 405; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/463, 464; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/232, 233; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 80, 81; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 28.

¹⁴³⁸ Tevbe, 9/37.

¹⁴³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/405; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/466; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/234; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 80, 81; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 28.

¹⁴⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/49; Mâide, 5/110.

¹⁴⁴¹ Nisâ, 4/4.

¹⁴⁴² En'âm, 6/19.

¹⁴⁴³ Yûnus, 10/41.

¹⁴⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/405; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/466; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/234; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 80, 81.

¹⁴⁴⁵ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibeti'n-Neşr*, 363.

¹⁴⁴⁶ Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 27.

وَلَا تَأْيِسُوا، لَا يَأْسُ، يَأْسٌ , يَأْسٌ harfiyle yer değiştirerek daha sonra da hemzeyi elife ibdâl edip استَأْيِسُوا, استَأْيِسٌ şeklinde tahkîk ve ibdâlle hulflü okur.¹⁴⁴⁷

Tek hemze kelime harekeli ve öncesinin sakin zay (ز) harfi olması

Ebû Ca'fer (جع), (جُزْءٌ)¹⁴⁴⁸, (جُزْءٌ)¹⁴⁴⁹ kelimelerinde hemzeyi hazfederek ve zây (ز) harfini şeddeyle idğâm yaparak جُزْءٌ şeklinde okur.¹⁴⁵⁰

Hemzenin kelime tek olarak geldiği bu kısmı; kırâat imam ve râvîlerince farklı okunan bazı kelimeleri kaynaklardan tarayarak aktarma şeklinde tamamlayacağız.¹⁴⁵¹

(يُضَاهُونَ)¹⁴⁵² kelimesinde, hemzeden önce kesre ve hemzenin sonrasında vâv (و) olmasından dolayı oluşan zorluğu gidermek amacıyla Âsım (ن) hariç, bütün kurrâ hemzenin hazfiyle ve kesrenin zammeye dönüştürülmesi ve يُضَاهُونَ şeklinde okurken; Âsım (ن) bu kelimedeki hemzeyi tahkikle okumaktadır.

(ضِيَاءٌ)¹⁴⁵³ kelimesindeki yâ (ي) harfini hemze ile ضِيَاءٌ şeklinde İbn-i Kesîr'in (د) ravîsi Kunbûl (ز) okur.

(مُزَجَّوْنٌ)¹⁴⁵⁴ ve (تُرْجِي)¹⁴⁵⁵ kelimelerini مُزَجَّوْنٌ ve تُرْجِي şeklinde hemzeyle okuyan; İbn-i Kesîr (د), Ebû Amr (ح), İbn Âmir (ك), Âsım'ın (ن) bir diğer ravîsi Ebû Bekir Şu'be (ص) ve Ya'kûb'dur (يع).

(الْبَرِيَّةُ)¹⁴⁵⁶ kelimesini Nâfi' (ا) ve İbn Âmir'in (ك) ravîsi İbn Zekvân (م) الْبَرِيَّةُ şeklinde fethalı hemze ile okur.

(بَادِي)¹⁴⁵⁷ kelimesini Ebû Amr (ح), dâl harfinden sonra hemzeyle بَادِي şeklinde okurken, diğer bütün kurrâ yâ (ي) ile kırâat eder.

¹⁴⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/405, 406; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/467; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/234; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 81; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 363.

¹⁴⁴⁸ Bakara, 2/260; Zuhurf, 43/15.

¹⁴⁴⁹ Hicr, 15/44.

¹⁴⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/406; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/464; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/233; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 81.

¹⁴⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/406, 407; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/467, 468; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/234-236; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 82; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 363, 364.

¹⁴⁵² Bakara, 2/260; Zuhurf, 43/15.

¹⁴⁵³ Tevbe, 9/30.

¹⁴⁵⁴ Yûnus, 10/5; Enbiyâ, 21/48; Kasas, 28/71.

¹⁴⁵⁵ Tevbe, 9/106.

¹⁴⁵⁶ Ahzâb, 33/51.

¹⁴⁵⁷ Beyyine, 98/6, 7.

¹⁴⁵⁸ Hûd, 11/27.

Hemzenin okunuşunda oluşan zorluğu gidermede yukarıda izah edilen ibdâl, teshîl kavramları yanı sıra bir diğer mesele hemzenin harekesinin nakli konusudur.

3.5.5.8. Hemzenin Harekesinin Kendinden Önceki Sakin Harfe Nakli

Kelimede geçen tek hemzenin hafifletilmesinde kırâat ilmiyle ilgili bir diğer durum, hemzenin harekesinin kendisinden önceki sâkin harfe nakledilmesidir. Nakil, daha önce de ifade edildiği gibi katı’ hemzesinin harekesinin kendisinden önceki sakin harfe nakledilmesidir.¹⁴⁵⁸ Çünkü nakil, hemzeyi tahkik olarak telaffuz etmekten daha kolaydır.¹⁴⁵⁹ Böylece hemze telaffuzdan düşürülerek kelimede kolaylık sağlanmış olur. Bu şekilde hemzenin telaffuzunun hafifletilmesinde ilk akla gelen kırâat, Nâfi’nin Verş (ج) rivâyetidir. Verş (ج); hemzeden önceki harfin tenvin, lâm-ı tarif vb. sebeplerle sâkin olması halinde¹⁴⁶⁰ (عَذَابٌ أَلِيمٌ, الْأَرْضُ, مَنْ أَمَنَ, gibi) hemzedeki harekeyi belirli kurallar içerisinde kendinden önceki harfe naklederek (عَذَابٌ لَيْمٌ, الْرَضُ, مَنْ أَمَنَ, şeklinde) okur. Verş (ج) rivâyetinde, hemzenin harekesinin önceki sâkin harfe nakledilmesi uygulaması birtakım şartlara bağlıdır. Bu şartlar:¹⁴⁶¹

- a) Sahih sakin harf, önceki kelimede ve sonda; hemze ise ikinci kelimenin başında –hemze ve sâkin harf iki ayrı kelimede- olmalıdır.

Hemzenin makablindeki bu sâkin harf, Resm-i Osmânî hat gereği ya yazıda وَلَقَدْ آتَيْنَا خُلُوًّا إِلَى, قَدْ أَفْلَحَ, وَمَنْ أَوْفَى, مِنْ إِيْمَانٍ, أَلَمْ أَحْسِبْ, فَحَدَّثَ أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ, أَنْ أَمِنُوا, مَنْ أَمَنَ, تَعْلَمَ أَنَّ, وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ, وَمَتَّاعٌ إِلَى جِين, olduğu gibi veya takdiren ki bu da tenvinli olan kelimelerde جِين, olduğu gibi ya da lâm-ı târif – lâm-ı târif ayrı bir kelime kabul edilir¹⁴⁶² – olması sebebiyle, الْأَرْضُ, الْأَلْبَابُ, الْأَبْرَارُ, وَالْأَذُنُ بِالْأَذُنِ, olduğu gibi peş peşe olmalıdır.

- b) Müfred / tek hemzenin makablindeki / öncesi sahîh sâkin harf, بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا, فِي أَدَانِهِمْ, يَا أَيُّهَا, أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ, şeklinde med harfi olmamalıdır.

¹⁴⁵⁸ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 12; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 22.

¹⁴⁵⁹ Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/237.

¹⁴⁶⁰ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/ 276; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/408; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 83.

¹⁴⁶¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 130, 131; Ebû Bekr Ahmed İbnü'l-Hüseyn İbn Mihrân, *el-Mebsût fî'l-Kirâati'l-Aşr*, thk. Hamza Hâkimî, (Dimeşk: Matbuatu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye, 1401/1908), 109; ed-Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/ 301, 302; Ebu'l-Kâsım Ali b. Osman b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hasen el-Kâsîh, *Sirâcü'l-Kârîi'l-Mübtedi*, (Kahire: y.y., 3. Baskı, 1373/1954), 79; İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fî'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/388; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/408, 409; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 83; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/467; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/237, 238; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 12; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 22, 23; Mehmet Rüşdü Aşıkutlu, *Tayyibe Metni ve Elfâz Mânâsı*, 111; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 364.

¹⁴⁶² Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/238.

- c) Müfred hemzenin makabli / öncesi cemi' mim'i olmamalıdır. Eğer Cemi' mîm'inden sonra إِنَّمَا مَعَكُمْ إِنَّمَا örneğinde olduğu gibi hemze gelirse bu durumda, Verş (ج) için medd-i munfasıl oluşmakta¹⁴⁶³ ve o bu kelimelerde mutkîn mesleği hariç beş elifle med sıra okur. Mutkin mesleğinde üç elif miktarıdır.¹⁴⁶⁴ Cemi' mîm'ini sıra ile telaffuz etmek Kureyş ve Kinâne lehçesi özelliklerindendir.¹⁴⁶⁵

Verş'in (ج) bazı kelimelerde, yukarıdaki kurallara uymasına rağmen istisna olarak nakil yapmadığı yerler de vardır. Bunlardan biri (كِتَابِيَّةَ إِيَّيْ طَنَنْتُ)¹⁴⁶⁶ ilk kelimedede sahih sâkin harf ve ikinci kelimedede kat'ı hemzesi olmasına rağmen burada nakil yapmaksızın hemzeyi tahkîkle okur.¹⁴⁶⁷ Çünkü burada ha-i sekt / sekit ha'sı vardır. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) *en-Neşr*'de bazı farklı rivâyetler olsa da ha-i sekitte, hemzenin naklin terkedilmesinin daha iyi, güçlü deliller ve sahih nakiller içerdiğini, aynı zamanda ha-i sekin kural olarak sükûn olduğunu, ancak sadece bazı Arap şiirlerinde hareke verildiğini ve bunun da hoş olmadığını savunur.¹⁴⁶⁸

Verş'in (ج) Rahmân, 55/54'deki مِنْ اسْتَبْرَقِ kelimesinde yaptığı nakilli okuyuşa¹⁴⁶⁹ Yakûb'un ravîsi Ruveys (بس) de muvafakat ederek nakille okur.¹⁴⁷⁰

(عَادَا الْأُولَى)¹⁴⁷¹ kelimesinde Verş (ج), Ebû Amr (ح), Ebû Ca'fer (جع) ve Ya'kûb (بع); vasıl halinde ötreli hemzeyi kendinden önceki lâm harfine naklettikten sonra, aynı zamanda bu kelimedede tenvidden sonraki harekeli olan lâm harfine idğâm ederek, عَادَا الْأُولَى şeklinde okur. Kendisinden önceki kaynakların neredeyse tamamında geçen rivâyetlerden ve dilcilerin bu konudaki görüşlerini değerlendiren ve bunu özetleyen İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'indeki bilgilerden hareketle Palûvi, Kâlûn (ب) ise lâm harfinin hemzenin harekesini naklederek ötre ile birlikte vâv (و) harfi yerine de hemze getirmek sûretiyle عَادَا الْأُولَى olarak

¹⁴⁶³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 408, 409; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 83.

¹⁴⁶⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 23.

¹⁴⁶⁵ İbnü'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/391.

¹⁴⁶⁶ Hâkka, 69/19-20.

¹⁴⁶⁷ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/303; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/409; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/471, 472; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/238; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 83; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 13; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 23; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 364.

¹⁴⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/409; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/471, 472; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 83.

¹⁴⁶⁹ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/303;

¹⁴⁷⁰ İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-Kirâati'l-Aşr*, 109; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/409; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/472; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/238; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 84; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 13; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 26.

¹⁴⁷¹ Necm, 53/50.

okuduğunu aktarır.¹⁴⁷² Takrîb kırâatında ise Kâlûn'un (ب), hem Verş gibi ve hem de zikredilen ikinci vecih olmak üzere iki vecihle okuması söz konusudur.¹⁴⁷³

(يُسِّنُ الْإِسْمَ)¹⁴⁷⁴ kelimesinde kırâat imamlarının tamamı hemzenin lâm harfine nakli ile okur. Bununla birlikte bu kelime ibtida edilip başlanıldığında lâm'ı tarîfin başındaki hemzeyi fethayla isbat etmek ve kelimedeki kesre hemzenin harekesinin lâm harfine nakledilerek bu ikinci hemzenin hazfiyle اَلْإِسْمُ şeklinde; bir de اِسْمُ şeklindeki lâm'ı tarîfin başındaki hemzeyi kaldırarak lâm'ın esresiyle kırâate başlayıp ve ikinci hemzenin de hazfiyle okunması şeklinde iki vecih caizdir. Ancak اَلْإِسْمُ şeklindeki ibtida seçkin kurrâ tarafından tercih edilmiştir.¹⁴⁷⁵

(رَدَّ)¹⁴⁷⁶ kelimesinde Nâfi' (ن); vasıl halinde hemzenin harekesini öncesindeki sâkin dâl (د) harfine naklederek tenvinli رَدَّا şeklinde, vakıf halinde ise tenvini elife dönüştürerek tenvinsiz ردا şeklinde okur.¹⁴⁷⁷ Ebû Ca'fer (جع), vasıl ve vakıf halinde tenvini elife ibdâl / dönüştürerek tenvinsiz ردا şeklinde okur.¹⁴⁷⁸ Bu kelime vakıf halinde tenvinin elif harfine dönüştürülerek okunmasında kırâat imamları ittifak içerisinde.¹⁴⁷⁹

Takrîb usûlünde (مِلْءُ الْأَرْضِ)¹⁴⁸⁰ ayetindeki مِلْء kelimesinde de tahkîk ve hemzenin hafzedilerek harekesinin sâkin lâm harfine nakledilmesi şeklinde iki vecih, Verş'in (ج) İsbahânî tarîki ile Ebû Ca'fer'in (جع) ravisi İsa b. Verdân (عي) tarafından kırâat edilmektedir.¹⁴⁸¹

Kur'ân'da geçen her yerdeki vâv (و) veya fâ (ف) harfleriyle başlayan فَاَسْتَلَّ, فَاَسْتَلَّ gibi kelimelerin müfred, cemi' ve emir çekimlerinde, sâkin sîn harfinden sonraki hemzelerin harekesini, makablindeki sîn harfine naklederek ve hemzenin de hazfiyle; İbn-

¹⁴⁷² İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/393-395; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/411-413; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/472, 473; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/239, 240; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 84; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 130; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 419.

¹⁴⁷³ Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 29.

¹⁴⁷⁴ Hucurât, 49/11.

¹⁴⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/411-413; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 84; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 414.

¹⁴⁷⁶ Kasas, 28/34.

¹⁴⁷⁷ İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirâati's-Seb'a*, 1/395.

¹⁴⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/414; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/476; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 85; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 106; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 351; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibeti'n-Neşr*, 365.

¹⁴⁷⁹ Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/241.

¹⁴⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/91.

¹⁴⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/414; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/476; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/241; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 85.

i Kesîr (د), Kisâi (ر)¹⁴⁸² ve Halefû'l 'Â'sîr (خل) okur. Vakıf halinde Hamza (ف) da bunlara muvafakat ederek hemzenin nakliyle okur.¹⁴⁸³

İstifhâm/soru edatı olarak başlamayan (الْأَنَّ) kelimeleri Kur'ân'da nerede geçerse geçsin Verş (ج) ile Ebû Ca'fer'in râvîsi İsa b. Verdân (عي) tarafından, hemzenin hazfî ve harekesinin lâm (ل) harfine nakledilmesiyle okunur. İstifhâm edatlı (الْأَنَّ) kelimelerinde ise bütün kırâat imamları için vasıl halinde istifhâm hemzesinden sonraki hemzeyi teshîl (هـ), ayrıca bu ikinci hemzenin elif harfine ibdâli şeklinde iki vecih söz konusudur.¹⁴⁸⁴ Bu vecihlerden ibdâl vechi mukaddem, ikinci hemzedeki teshîl ise muahher vecihtir.¹⁴⁸⁵ Ancak istifhâm hemzesi olan Yûnus, 10/51'deki وَالَّذِينَ وَقَدُ كُنْتُمْ ve 10/51'deki وَالَّذِينَ وَقَدُ عَصَيْتُمْ ayetlerinde ise; Kâlûn (ب) ve İsa b. Verdân (عي), Verş (ج) ile birlikte nakille okur.¹⁴⁸⁶ Verş'in (ج), (الْأَنَّ) kelimesindeki istifhâm hemzesinden ve diğer hemzeden dolayı her biri için üçer, lâm-ı tariften sonra tûl, tavassut ve kasr olmak üzere altısı ibdâl, üçü de teshîl olmak üzere dokuz vechi söz konusudur.¹⁴⁸⁷

İbn-i Kesîr (د), Kur'ân'da nekra (قُرْآن) veya marife (الْقُرْآن) olarak geçen kelimelerdeki hemzeyi öncesindeki sakin râ harfine naklederek ve hemzeyi hazfederek قُرْآن, الْقُرْآن şeklinde okur. Vakıf halinde Hamza (ف) da İbn-i Kesîr'e (د), muvafakat ederek hemzenin nakliyle kırâat eder.¹⁴⁸⁸ (الْقُرْآن) kelimesi fû'lan vezninde hemzeli قُرْآن - يَقْرَأُ - قُرْآن mastar olarak kullanıldığında, Allah kelimasının bir defada toplanıp bir araya gelmesi ifade edilir. Zira ayetlerin ve sûrelerin toplanıp bir araya getirilmesiyle Kur'ân meydana gelmektedir. Hemzesiz olarak fû'îl vezninde (الْقُرْآن) kelimesi ise (قرن) fiilinden bir şeyi bir şeye yaklaştırmak, bitiştirmek anlamındadır. Çünkü ayetler, sûreler Kur'ân'da birbirine bitişiktir.¹⁴⁸⁹

¹⁴⁸² İbnu'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kirââtî's-Seb'a*, 1/399.

¹⁴⁸³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/414; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/476, 477; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/241, 242; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 85; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 47; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 142; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 366.

¹⁴⁸⁴ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 68; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 215.

¹⁴⁸⁵ Akbal, *Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâidî*, 136.

¹⁴⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/409, 410; İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 53 (230. Beyit); Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/472; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/239; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 83, 84; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 68; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 215, 216.

¹⁴⁸⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 215, 216. Bu vecihler için: *Umdetü'l-Hullân*, 216; Akbal, *Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâidî*, 137, 138; Özcan, *Aşere Kavâidî*, 36 ile İstanbul Tarîki ve Mısır Tarîki kürraselerine bakınız.

¹⁴⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/414; İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 54 (234. Beyit); Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/477; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/242; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 33; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 71, 72; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 366.

¹⁴⁸⁹ Bk. Râğıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 667-669; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/242; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 15, 16; Çalışkan, *Tefsir Usûlü*, 58.

3.5.5.9. Hemzeden Önceki Sâkin Harf Üzerinde Sekte Durumu

Sözlükte sekte, “konuşmamak, susmak, sözü kesmek, terennüm esnasında sesi kesmek”¹⁴⁹⁰ anlamında kullanılır. Kırâat ıstılahında sekte, “okuma esnasında nefes almaksızın sesi kesmek” veya “nefes almaksızın vakıf süresinden daha kısa bir süre sesi kesmek”¹⁴⁹¹ manasındadır. Tanımdan da anlaşıacağı üzere sekte, kırâat esnasında vakıf yapma amacı olmaksızın belirli bir süre ve vakıf süresinden daha az bir süreyle sesin kesilmesidir.

Vakıf, sekt, kat’ birbirine yakın anlamda olan kelimelerdir. İlk dönem eserlerin bir kısmında vakıf, kat’ ve sekt aynı anlamda kullanılmalarına rağmen daha sonraki eserlerde aralarındaki farka değinilmiştir. Genel olarak vakıf, sözü tamamlayarak ve durup nefes aldıktan sonra durulan kelimenin öncesinden veya sonrasında yeniden başlamayı ifade eder.¹⁴⁹² Kat’, kırâatı kesmek ve bir nevi okumayı sonlandırmaktır. Bir hizb, cüz veya namazda bir rek’atten sonra ara verilen kırâate yeniden başlanmasıdır. Bu nedenle kat’ ancak ayetin başlarında diğer bir ifadeyle bir önceki ayetin sonunda yapılır. Kat’ ayet ortasında yapılmaz. Ayrıca kat’ uygulamasında okuyucu kırâate başlamak istediğinde tekrar istiaze ve besmele vecihlerini uygulayarak ibtida eder.¹⁴⁹³ Çünkü herhangi bir sebeple okuyucu bir nevi kırâatı bölmüş, kırâatın dışında farklı bir uygulamaya geçmiştir. Bu nedendenle de tekrar ibtida ettiğinde istiaze ve besmele vecihlerinden biriyle kırâate başlar.

Birbirlerine yakın anlamları olan vakıf, kat’ ve sekt kavramları arasında ortak nokta her üçünde sesin bir süre kesilmesidir. Ancak aralarında birtakım farklılıklar da vardır. Sekitte nefes almaksızın sesin kesilmesi, en önemli farklılığı oluşturmaktadır. Vakıfta ve kat’da mananın tamamlanması ile tecvid kuralları önem arz etmektedir. Yine vakıf, ayet sonu ve ortasındaki kelimelerin bitiminde durmayı kapsarken; lâm-ı tarif (ل) kelimesi üzerinde durmak vakıf olarak kabul edilmez. Ancak sekt kelimesinde durum farklıdır. Sekte sadece belirli sakin harfte yapılmaktadır.¹⁴⁹⁴ Sektde hemze ve hemzenin dışındaki

¹⁴⁹⁰ Râğib el-İsfahânî, *Müfredât*, 416; İbn Manzûr, “skt”, *Lisânü’l-Arab*, 6/303; Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, 145.

¹⁴⁹¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/240; Mersafî, *Hidâyetü’l-Karî ilâ Tecvîdi Kelâmi’l-Bârî*, 407; Mersafî, *Muhtasarü’l-Vâfi Hidâyetü’l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi’l-Bârî*, 222; Dabba’, *el-İdâe fî Beyâni Usûli’l-Kirâe*, 32, 33; Devserî, *Muhtasarü’l-ibârât*, 71; Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, 145; İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 345.

¹⁴⁹² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/240.

¹⁴⁹³ Mersafî, *Hidâyetü’l-Karî ilâ Tecvîdi Kelâmi’l-Bârî*, 407; Dabba’, *el-İdâe fî Beyâni Usûli’l-Kirâe*, 35; Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, 145.

¹⁴⁹⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/419.

sâkin kelime de sekt yapan kurrâ tarafından, sesin nefes almaksızın kelime ortasındaki sakin harfte vakıf süresinden daha az bir süreyle kesilmesi söz konusudur. Sektin, vakıf ve kat'dan en önemli farklılığı; vakıfta nefes alınarak durulması, sektede ise nefes almaksızın kısa bir süre sesin kesilmesi ve sonrasında kırâate devam edilmesidir.

Sekte/sesin kesilme süresi, iki hareke¹⁴⁹⁵ diğer bir ifadeyle bir elif miktarı¹⁴⁹⁶ gibi farklı tanımlanmışsa da sektede sesin kesilme süresi hadr, tedvir ve tahkîk okuyuş usullerine göre değiştiği¹⁴⁹⁷ yaklaşımı en manidar olanıdır. Sektede sesin kesilme süresi hadr ölçüsündeki saniye zaman bazında geçen zamana göre tedvirde azdır, tedvirdeki geçen süre ise tahkîk usûlüne göre daha az bir zamanda oluşmaktadır. Buna göre sekte uygulamasında en az zaman hadr usûlünde, en fazla ise tahkîk uygulamasında oluşmaktadır.

Sektenin kırâat ilminde farklı isimlerle ifade edildiği görülmektedir. İbnü'l Cezeri (ö. 833/1429), kaynakların isimlerini zikrederek sekteyle ilgili gelen rivâyetlerdeki tûl ve kasırda hemzeden önceki sakin harfte yapılan uygulamaların farklı isimlendirilmelerini şöyle sıralamaktadır. Sekte-i yesîra, sekte-i kasîra; Kisâî'den de tam bir sekte olmayan sanki sonraki harfi unutuyormuşçasına yapılan sekte-i muhtelisa; kat' yapmaksızın yapılan sekte-i latîfe; sekte-i hafife, vakfe-i hafife, vakfe-i yesira vb.¹⁴⁹⁸ adlarla ifade edildiğini belirtmektedir. Örneğin İbn Mücâhid (ö. 324/935) *Kitâbü's-Seba*'da, Hamza'nın شَاءَ kelimesinde hemzeden önce yâ (ي) harfinde sekte-i hafife yaptığını zikreder.¹⁴⁹⁹ Yine ülkemizde kırâat ilminin başucu eserlerinden *Zübde* ve *Umde*'de bir önceki sûrenin sonundan sonraki sûreye başlarken sekit bila besmele vechi okuyanlar, sekte-i hafife ile başlayanlar¹⁵⁰⁰ olarak belirtilir. Her ne adla adlandırılınsa sektenin semâ ve nakle dayalı olarak sâhîh olan rivâyetler doğrultusunda yapılabilineceği¹⁵⁰¹ unutulmamalıdır. Ayrıca sekte uygulaması, bu alanda mâhir olan bir üstattan öğrenilmeli ve tatbikatı da yapılmalıdır.

Sekte, yazıda veya uygulamada sakin harften sonraki hemzede yapılan bir uygulamadır. Ancak her sâkin harften sonraki hemzeyle ilgili sektenin caiz olduğu da

¹⁴⁹⁵ Muhaysin, *el-İrşâdâtü'l-Celiyye*, 34.

¹⁴⁹⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 345.

¹⁴⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/241; Dabba', *el-İdâe fî Beyâni Usûli'l-Kırâe*, 33; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 345; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 250.

¹⁴⁹⁸ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/307-310; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/240;

¹⁴⁹⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 146.

¹⁵⁰⁰ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 6; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 12.

¹⁵⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/243; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudela'i'l-Beşer*, 88.

söylenemez.¹⁵⁰² Sekte uygulaması da rivâyetlerle gelen şekle ve usûle göre caizdir. İlk dönem kırâat eserlerinde Fâtîha'dan itibaren kurrânın farklı okuyuşları ele alınır. Farklı kırâatlar sûrelerde sıra ile ele alınırken, ilk sekteli kelimeye gelindiğinde de sekte yapanlar ile sektenin benzer olan kelimeler üzerinden uygulamalarından bahsedilir. Ancak bu eserlerde belirli bir sistematik içerisinde meselenin izahından ziyâde daha çok kelime üzerinden imam ve râvîlerin uygulamaları rivâyetlerle nakledilir. Daha sonraki dönemlerde ise diğer konularda olduğu gibi sekte konusunda da İbnü'l Cezerî'nin ilk dönemden kendi asrına kadar gelen bilgilerin bir nevi sentezini yaparak sekte konusunda da kırâatteki birikimini ortaya koyduğunu *en-Neşr*'de görmekteyiz. Bu eserde müellif, munfasıl ve muttasıl kelimedeki sekte uygulamasının yapıldığını ifade etmektedir. Bilindiği gibi sekte yapılan kelime ile hemze aynı kelimedeki olması halinde muttasıl kelimedeki sekte, hemze ile sekte yapılan harf farklı kelimedeki ise munfasıl kelimedeki sekte olarak adlandırılmaktadır. Bu sistemetiğe göre sekte uygulamaları şöyle sıralanabilir:

Sektenin caiz olduğu *munfasıl kelimelerdeki* uygulamalar;

- a) Sâkin munfasıl, (قَدْ أَفْلَحَ¹⁵⁰⁵، مَنْ آمَنَ¹⁵⁰⁴، خَلَوْا إِلَى¹⁵⁰³، فَحَدَّثَ أَلَمْ تَشْرَحْ لَكَ) örneklerde olduğu gibi, içerisinde harfî med olmayan bu kelimelerde sekte yapılabilir.¹⁵⁰⁶ Ancak bu durumda munfasıl olanlarda, sâkin olan harf ilk kelimenin sonunda ve hemze ise ikinci kelimenin başında olmalıdır ki hemzenin hafifletilerek rahat bir şekilde ortaya çıkarılması söz konusu olsun.¹⁵⁰⁷
- b) Harfî med bulunmayan sakin munfasıl lââm-ı tarif (ال) kelimelerde (الْأَرْضُ، الْأَلْبَابُ،) vb. durumlarda kat'ı hemzesinde sekte yapılabilir.¹⁵⁰⁸ Zira daha önce de ifade ettiğimiz gibi (ال) takısı, kelimedeki hatta ne kadar da bitişik olarak yazılmış olsa da, aslında ayrı kelime olarak kabul edilmektedir.¹⁵⁰⁹ Burada da lââm-ı tariftten sonra gelen hemzenin rahat bir şekilde telaffuz edilmesini temin etmek amacıyla sekte yapılması caiz görülmektedir.

¹⁵⁰² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/419; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/480.

¹⁵⁰³ Bakara, 2/4.

¹⁵⁰⁴ Bakara, 2/62.

¹⁵⁰⁵ Mü'minûn, 23/1.

¹⁵⁰⁶ İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fi'l-Kıraâtî's-Seb'a*, 1/482; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/420; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/480; Muhaysin, *el-Hâdi Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/243, 244.

¹⁵⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/419; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/480.

¹⁵⁰⁸ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/306; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/420; Muhaysin, *el-Hâdi Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/243, 244.

¹⁵⁰⁹ İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fi'l-Kıraâtî's-Seb'a*, 1/482.

- c) Sâkin munfasıl, harfî medli olan (بِمَا أُنْزِلَ¹⁵¹², قَالُوا أَمَّا¹⁵¹¹, فِي أَدَانِهِمْ¹⁵¹⁰) vb. kelimelerde olması durumunda da sekte yapılması caizdir.¹⁵¹³
- d) Yine aşere kırâatinde istiâze ve besmele kısmında önceki sûrenin sonundan sonrakine geçişle ilgili iki sûre arasındaki sekit bilâ besmele vechi okuyanlar olarak zikrettiğimiz Verş, Ebû Amr, İbn-i Âmir ve Ya'kûb için¹⁵¹⁴; takrîb kırâatinde ise Ezrâk tarîkinden Verş, Ebû Amr, İbn-i Âmir, Ya'kûb ve Halefû'l-A'sîr'in söz konusu yerlerde yaptıkları sekteler de munfasıl sekteler içerisinde yer alır.
- e) Sûrelerin başındaki heca harflerinden oluşan huruf-u mukattaâ harfleri arasında Ebû Ca'fer'in (ن)¹⁵¹⁵, (ق)¹⁵¹⁶, (حَمَّ عَسَى)¹⁵¹⁷, (حَم)¹⁵¹⁸, (ص)¹⁵¹⁹, (يَسَن)¹⁵²⁰, (طس)¹⁵²¹, (طس)¹⁵²², (طه)¹⁵²³, (كَيْلَعَصَن)¹⁵²⁷, (المر)¹⁵²⁶, (الر)¹⁵²⁵, (المن)¹⁵²⁴, (الم)¹⁵²⁸ yaptığı sekteler de munfasıl sekteler arasında kabul edilir.¹⁵²⁹

Sektenin caiz olduğu yerlerdeki *muttasıl kelimelerdeki* uygulamalar;

- a) Sâkin muttasıl (الْقُرْآنُ , الظُّمَانُ¹⁵³³, بَيْنَ الْمَرْءِ¹⁵³², الْخَبَاءِ¹⁵³¹, مَسْئُولًا¹⁵³⁰) vb. olan sâkin harften hemen sonra hemzenin bulunduğu kelimeler ile; merfu/ötre, mansub/

¹⁵¹⁰ Bakara, 2/19.

¹⁵¹¹ Bakara, 2/14.

¹⁵¹² Bakara, 2/4.

¹⁵¹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/420; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/480.

¹⁵¹⁴ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 6; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 12.

¹⁵¹⁵ Kalem, 68/1.

¹⁵¹⁶ Kâf, 50/1.

¹⁵¹⁷ Şûrâ, 42/1, 2.

¹⁵¹⁸ Mü'min, 40/1; Fussilet, 41/1; Zuhuruf, 43/1; Duhân, 44/1; Câsiye; 45/1; Ahkâf; 46/1.

¹⁵¹⁹ Sâd, 38/1.

¹⁵²⁰ Yâsin, 36/1.

¹⁵²¹ Neml, 27/1.

¹⁵²² Şuâra, 26/1; Kasas, 28/1.

¹⁵²³ Tâhâ, 20/1.

¹⁵²⁴ A'râf, 7/1,

¹⁵²⁵ Yûnus, 10/1; Hûd, 11/1; Yûsuf, 12/1; İbrâhîm, 14/1; Hicr, 15/1;

¹⁵²⁶ R'ad, 13/1.

¹⁵²⁷ Meryem, 19/1.

¹⁵²⁸ Bakara, 2/1; Âl-i İmrân, 3/1; Ankebût, 29/1; Rûm, 30/1; Lokmân, 31/1; Secde, 32/1.

¹⁵²⁹ Ebû Tâhir Ömer İbn Sivâr, *el-Müstenîr fî'l-Kırâati'l-Âşr*, thk. Ammâr Emîn (Dubai, Dârü'l-Buhûs li'd-Dîrâsâti'l-İslâmiyye, 1426/2005), 2/12; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 424, 425; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/244; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 301.

¹⁵³⁰ İsrâ, 17/34.

¹⁵³¹ Neml, 27/25.

¹⁵³² Enfâl, 8/24.

¹⁵³³ Nûr, 24/39.

üstün ve mecrûr/esre haldeki شَيْء kelimelerinde de sekte uygulamaları vardır.¹⁵³⁴

- b) Sâkin muttasıl harfî medli olan (إِسْرَائِيل¹⁵³⁸, وَالسَّمَاءُ بِنَاء¹⁵³⁷, وَجَاؤُ¹⁵³⁶, هَنِيئًا مَرِيئًا¹⁵³⁵) (أُولَئِكَ¹⁵³⁹) vb. kelimelerde de sekte yapılması caizdir.¹⁵⁴⁰

Kırâatta sekte yapanlar; Halef ve Hallâd rivâyetlerinden Hamza, İbn Zekvan rivâyetinden İbn Amir, Hafs rivâyetinden Âsım, Ruveys rivâyetinden Ya'kûb ile birlikte sûre başlarındaki hurûf-u mukattâlarda sekt yapan Ebû Ca'fer akla gelir. Aşere veya takrîb kırâatında yukarıdaki şartlarda olan kelimelerde sekte yapanlarlar.¹⁵⁴¹ Ancak burada zikredilen hulf ile sekte yapanlar takrîb kırâatında (م ع ف سه) diye bilinen imam ve râvîlerin sırasıyla İbn Zekvan (م), Hafs (ع), Hamza (ف) ve İdrisü'l Haddad (سه) olduğu unutulmamalıdır.

Hafs (عَوَجًا قِيمًا)¹⁵⁴², (مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا)¹⁵⁴³, (وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ)¹⁵⁴⁴, (كَلَّا بَلْ رَانَ)¹⁵⁴⁵ dört yerdeki bu kelimelerde vakıf ve sekte olmak üzere hulf ile iki vechi söz konusudur. Bu yerlerde vakıf durumunda, vakıf kurallarına göre vakfedilir. Örneğin عَوَجًا kelimesinde ayet sonu olduğu için vakfetmeyi engelleyen bir durum bulunmadığından medd-i tabîi üzere, عَوَجًا şeklinde vakfedilerek okunabilir.¹⁵⁴⁶ Vasl halinde sekte yapıldığında ise عَوَجًا şeklinde kırâat edildikten sonra yaklaşık iki harf/bir elif miktarı sesi kesip nefesi kesmeksizin sekte yapılır ve ardından قِيمًا لِيُنْذِرَ diye okumaya devam eder. مِنْ مَرْقَدِنَا kelimesinde de vakf yapılması caiz olup burada vakf-ı tam oluşur. Vasl yapıldığında ise Şâtıbiyye'de belirtildiği gibi sekte yapılmalı ve مِنْ مَرْقَدِنَا kelimesinden sonra aynı şekilde sesi kesip nefesi kesmeden sekte yapıldıktan sonra هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ şeklinde devam edilmelidir. مَنْ وَقِيلَ مَنْ kelimesinde sekte yapılacağı zaman, مَنْ kelimesinde idğâm yapmaksızın izhâr ile –sekte idğâma engel olduğu için- sesi kesip nefesi kesmeden sekte yapılır sonrasında ise رَاقٍ şeklinde kırâate

¹⁵³⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/419, 420; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/481; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/243, 244.

¹⁵³⁵ Nisâ, 4/4.

¹⁵³⁶ Yûsuf, 12/16.

¹⁵³⁷ Bakara, 2/22.

¹⁵³⁸ Bakara, 2/40.

¹⁵³⁹ Bakara, 2/5.

¹⁵⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/419, 420; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/243, 244.

¹⁵⁴¹ İbnü'l-Bâziş, *Kitâbü'l-İkna' fi'l-Kıraâtî's-Seb'a*, 1/482; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/420; Mersafî, *Hidâyetü'l-Karî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 408.

¹⁵⁴² Kehf, 18/1-2.

¹⁵⁴³ Yâsîn, 36/52.

¹⁵⁴⁴ Kıyâmet, 75/27.

¹⁵⁴⁵ Mutaaffîn, 83/14.

¹⁵⁴⁶ Muhaysin, *el-İrşâdâtü'l-Celiyye*, 34; Mersafî, *Hidâyetü'l-Karî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 408, 409.

devam edilir. Hafs'ın dördüncü sekte yaptığı yer ise كَلَّ بَلْ kelimesinde aynı şekilde idğâm yapmaksızın izhar ile sekte yaptıktan sonra رَانَ şeklinde kırâate devam edilir. Âsım kırâatı Hafs rivâyetinde yapılan bu sektelerin mana ile ilgili boyutunun da olduğu ifade edilmektedir. Bu kısmı daha çok kırâat anlam ilişkisi boyutuna girdiği için burada değerlendirmeyeceğiz.¹⁵⁴⁷

Sekte konusunda kırâat ilminin ilk dönem eserlerinden İbn Mücâhid (ö. 324/935) *Kitabü's-Seb'a*'da, Hamza'nın kırâat uygulamasında vakıf ve vasıl durumuna göre değişen كَلَّ بَلْ, الْأَرْضُ, الْأَسْمَاءُ, الْأَخْرَةُ gibi kelimelerde sekte yaptığını ifade eder.¹⁵⁴⁸ Daha sonraki kaynaklarda ed-Dânî (ö. 444/1052) *Câmiü'l-Beyân*'da yukarıda zikredilen yerlerde Hamza'nın sekit uygulamalarından rivâyetlerle bahsettiğini görmekteyiz.¹⁵⁴⁹ Ancak Hamza'nın bu kelimelerde tahkîk, nakil ve sekte yaptığı rivâyetlerini gördüğümüz bu eserlerde hangi vechin nasıl alınacağından bahsedildiğine rastlamamaktayız. İbnü'l-Cezerî'nin de bu konuda vecihlerin uygulanış usullerini de biraraya getirdiğini görmekteyiz.

Hamza'nın kırâat uygulamasında vakıf ve vasıl durumuna göre değişen sekte, diğer kurrâ için mutavassıt hemze olarak bilinen كَلَّ بَلْ, الْأَرْضُ, الْقُرْآنُ gibi kelimelerde her iki durumda yapılmaktadır.¹⁵⁵⁰ Kırâat uygulamasında كَلَّ بَلْ kelimesinin vasıl durumu, الْأَرْضُ kelimesinin vasıl hali gibidir. Bu iki kelimenin bir arada olduğu ayetlerde yani lâm-ı tarif (ال) kelimesi ile كَلَّ بَلْ kelimeleri aynı ayette bulunduğu birinde Halef sekit yaparken, Hallad ise hulf ile ikisinde de sekit yapar. Yine sakın munfasıllarda ise sadece Halef hulf ile sekte yapar.¹⁵⁵¹

Hamza'nın bu kelimelerde sadece sekti olmayıp aynı zamanda nakil, sekte yapmaksızın okuyuş anlamındaki tahkîk vecihleri de vardır. Yine bu vecihler İstanbul ve Mısır tarîkleri için ülkemizde meslekler bazında merâtib-i erbea' ile mertebeteyn uygulamalarında, diğer Arap ülkelerinde de tahrîrât çalışmalarında uzunca anlatılarak öncelik – sonralık, hangi vecihle hangisinin birbiriyle okunup okunmayacağı mizanlar

¹⁵⁴⁷ Bu konu ile ilgili bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/425, 426; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 88; Mersafî, *Hidâyetü'l-Karî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 408, 409; Mersafî, *Muhtasarü'l-Vâfi*, 224; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 346-348; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 250-253; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 210-212.

¹⁵⁴⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 146; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/426.

¹⁵⁴⁹ Bk. ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/306-310.

¹⁵⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/426.

¹⁵⁵¹ Muhaysin, *el-İrşâdâtü'l-Celiyye*, 34.

şeklinde verilmektedir. Burada sadece bu usullere kısaca değineceğiz. Bu konuyu örneklerle daha ayrıntılı bir şekilde bir sonraki başlık altında Hamza ve Hişâm için hemzede vakıf durumunda ele alacağız. Burada vasıl ile ilgili durum için kısaca şu açıklamanın yeterli olacağı kanaatindeyiz.

(قَدْ أَفْلَحَ , مَنْ أَمَنَ , خَلَوْا إِلَى) gibi hemze-i münekkere kelimelerin vaslında:

Merâtib-i erbaada Halef; sekit, tahkîk olmak üzere iki vecihle okur. Hallâd ise sadece tahkîk okur. Bu durumda Halef için İstanbul tarîkinde mukaddem vecih sekit, Mısır tarîkinde ise tahkîkli okumadır. Mertebeteyn uygulamasında ise Halef için her iki tarîkte mukaddem vecih tahkîk, muahher vecih ise sekittir.

İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleğinde (Vasıl hali)

Mertebeteyn	Merâtib-i Erbaa
قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا تحقيق-----سكت ف-----سكت ض-----سكت	إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ سكت-----سكت ض-----سكت ف-----تحقيق ض-----تحقيق

Mısır Tarîki Atâullah Mesleği (Vasıl hali)

Mertebeteyn	Merâtib-i Erbaa
قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا تحقيق-----سكت ف-----سكت ض-----سكت	إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ تحقيق-----سكت ف-----سكت ض-----سكت

Lâm-ı târif (ال) ile (شَيْء) kelimelerinin vaslında:

Hamza için vasıl halinde (شَيْء) kelimesi de lââm-ı târif (ال) hükmünde değerlendirilmektedir. İstanbul ve Mısır tarîkinde merâtibi erbaa ve mertebeteyn uygulamalarında herhangi bir farklılık olmaksızın Lââm-ı târif (ال) ve (شَيْء) kelimelerini Hamza'nın râvîlerinden Halef sadece sekit, Hallâd ise mukaddem vecih sekit olmak üzere sekit ve tahkîk okur.¹⁵⁵²

Mertebeteyn
لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ
سكت-----سكت
ف-----سكت
ق-----تحقيق

Merâtib-i Erbaa
وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ
سكت-----سكت
ف-----سكت
ق-----تحقيق

¹⁵⁵² Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 14, 15; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 26, 32; Akbal, *Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidî*, 249, 250; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 30.

3.5.5.10. Hamza ve Hişâm İçin Hemzede Vakıf Durumu

Kırâat eğitimimiz sırasında Abdullah BOZ'un¹⁵⁵³ da kendi hocalarından nakille “Nerede bir hemze, orada vardır bir Hamza” ifadesini hep hatırlarım. Bu espirinin gerçek yönünü hemzenin bulunduğu neredeyse her kelimedede, onun telaffuzdaki zorluğunu ortadan kaldırmaya mâtuflar olarak kırâat imamlarından Hamza ve İbn Âmir'in râvîlerinden Hişâm'ın nakil, ibdâl, idğâm, teshîl, hazf, sekte vb. uygulamalarından bahsetmek mümkündür.

Kırâat imamı Hamza ile İbn Âmir'in Râvîlerinden Hişâm'ın hemze üzerindeki vakıf konusu kırâatte önemli ve zor bir konudur. Kırâat eserlerinde bu konunun önemine müstakil başlık altında yer verilerek dikkat çekilmiş, ayrıca hemze üzerine vakıf meselenin daha iyi anlaşılması için birçok şerh çalışması da yapılmıştır.¹⁵⁵⁴ Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267) bu konunun anlaşılması, yazılması ve kurallarının uygulaması açısından nesir ve nazım olarak en zor konulardan biri olduğunu zikretmekte; İbn Mihrân'ın (ö. 381/991) güzel bir şekilde bunu tasnif ederek bir araya getirdiğini bildirmektedir.¹⁵⁵⁵ İbnü'l Cezerî de (ö. 833/1429) *en-Neşr*'de, bu konunun Arap dilcilerinin usullerinin incelenip bilinmesine ihtiyaç duyulan, Resm-i Osmanî hattın özelliklerini bilmeyi, rivâyetleri birbirinden ayırma yeteneğini barındırmayı gerektiren zor bir konu olduğunu belirtir. Aynı şekilde İbn Galbûn'un (ö. 389/999), Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) vb. kırâat âlimlerinin de bu konu üzerinde önemle durduklarını ifade etmektedir. Cezerî bu sözlerinin ardından okuyucu için vakfın bir dinlenme yeri olduğunu bu nedenle hareke ve tenvinin kaldırıldığını, ravm ve işmâmın caiz olduğunu; nakil, ibdâl, teshîl ve sektenin yapıldığını ve bu uygulamaların “kırâatın öncekilerden alınan ve tabîi olunan bir sünnet” olması

¹⁵⁵³ Halen Diyanet İşleri Başkanlığı Kocaeli Dini Yüksek İhtisas Merkezi Kur'an-ı Kerim ve Kıraat Hocası olarak görev yapmaktadır.

¹⁵⁵⁴ Bknz: *Kitâbü'l-Vakf li Hamza ve Hişâm*: Ebu'l-Hasen b. Galbûn (ö. 399/1014); *Tahfîfü'l-Hemzeti'l-Mütetarrife li Hamza ve Hişâm*: Mekkî b. Ebi Tâlib (ö. 437/1045); *Vakf'u Hamza ve Hişâm*: Kâsım b. Firruh Şâtîbî (ö. 590/1193); *Manzûme Ahkâmî'l-Hemze li Hişâm ve Hamza*: İbrahim b. Ömer Ca'berî (ö. 732/1331); *Risâle fi Vakfî Hamza*: Muhammed b. Bashân (ö. 743/1342); *Şerhu Bâbi Vakfî Hamza ve Hişâm ale'l-Hemz min Tarîki's-Şâtibiyye*: Hasen b. Kâsım Murâdî (ö. 749/1348); *Tuhfetü'l-Enâm fi'l-Vakfî ale'l-Hemzi li Hamzate ve Hişâm*: İbnü'l-Kâsîh (ö. 801/1399); *el-İfhâm fi Şerhi Bâbi Vakfî Hamza ve Hişâm ale'l-Hemz min Tarîki's-Şâtibiyye*: Ahmed b. Neccâr (ö. 871/1466); *Ref'ul-Hitâm an Vakfî Hamza ve Hişâm*: Molla Gürânî (ö. 893/1488); *el-Kenz fi Vakfî Hamza ve Hişâm ale'l-Hemz*: Ahmed b. Muhammed Kastallânî (ö. 923/1516); *Vakfî Hamza ve Hişâm Risâlesi*: Mehmet Rüştü Aşıkutlu (ö. 1980), *Vakfu Hamza ve Hişâm ale'l-Hemz*: Muhammed Emin Efendi (ö. 1275/1856); *er-Risâletü'l-Vafîyye fi Bâb-i Vakfî'l-İmam Hamze alâ'l-Hemzi mine's-Şâtibiyye ve Ziyâdâtî't-Tayyibe*: Vâil Fethullah Muhammed el-Hamdî; *Molla Gürânî'nin (ö. 893/1488; Tuhfetü'l-Enâm fi'l-Vakfî Ale'l-Hemzi li Hamzate ve Hişâm Adlı Eserin Tanıtımı ve Tahkiki*: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi, *Alaaddin Saleh; Ref'ul-Hitâm an Vakfî Hamza ve Hişâm Adlı Risalesinin Tahkikli Neşri*: Recep Koyuncu; *Kırâat İlminde Hemze Üzerinde Vakıf Meselesi -Mehmet Rüştü Aşıkutlu Vakfî Hamza ve Hişâm Risâlesi- (Tahlil ve Neşir)*: Yaşar Akaslan'ın çalışmaları bu alanda yapılan teliflerden bazıları olarak zikredilebilir.

¹⁵⁵⁵ Ebû Şâme Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî*, 165.

yönüyle¹⁵⁵⁶ hemzedeki bu hafifletmenin belirli kurallar çerçevesinde yapıldığını nakletmektedir.

Hamza için hemzenin hafifletilmesi / tahfifi; kıyasî (tasrîfi) ve resmî olmak üzere iki kısımda incelenir.¹⁵⁵⁷ Kelimenin yapısını ele alan sarf ilmi açısından hemzenin hafifletilmesi olan kıyasî (tasrîfi) en çok başvurulan metot olması yönüyle kırâat eserlerinde bu konu öncelikli yer alır. Tahfifi resm-i ise Resm-i Osmânî gereği Kur'ân imlâsında hemzenin kırâatında meydana gelen hafifletilmeyi ifade eder. Kelimede hemzenin, hem tahfif-i resmî ve hem de tahfif-i kıyâsî olarak hafifletilmesini kırâat âlimleri, Hamza'dan senedle geldiğini bildirmektedir.¹⁵⁵⁸

Hemzenin kelimenin başında, ortasında veya sonundaki durumu kırâat literatüründe farklı isimlerle adlandırılmış ve bu durumlarda yapılan ibdâl, nakil, hazif, teshîl ve sektenin kuralları sened halkasıyla şifahî ve yazılı olarak günümüze kadar intikal ettirilmiştir. Ancak Hamza ve Hişâm'ın hemze konusu dikkat gerektiren ve üzerinde çokça uygulama yapılması gereken bir mesele olduğu için burada hemzenin kırâatteki isimlendirmelerini ele aldıktan sonra hangi durumlarda hangi uygulamanın yapıldığını örnekler üzerinden izah etmeye çalışacağız.

Hemzenin tahfifi meselesinde Ebû Amr'ın ravisi Hişâm, aşere kırâatında hulf ile Hamza'ya muvafakat eder. Takrîb kırâatında ise Hişâm, Hulvânî tarîkinden Hamza'nın hemzedeki vakıf durumuna muvafakat eder.¹⁵⁵⁹ Hamza ve Hişâm'ın hemze ile ilgili durumları kavrayabilmek için bazı kırâat literatürünün bilinmesi gerekir. Bunu da belirleyen, hemzenin kelimenin başında, ortasında ve sonundaki durumudur.

Kırâat literatüründe hemze; sakın ve harekeli olarak kelimenin başında, ortasında veya sonundaki durumuna göre isimlendirilir. Hemze kelimenin ortadaysa, hemze-i mütevassıta; kelimenin sonunda ise hemze-i mütetarrife olarak adlandırılır.

¹⁵⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/428, 429.

¹⁵⁵⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/933; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/489; Vâil Fethullah Muhammed el-Hamdî, *er-Risâletü'l-Vafiyye fî Bâb-i Vakfî'l-İmam Hamze alâ'l-Hemzi mine's-Sâtibiyye ve Ziyâdâtî't-Tayyibe*, (Kahire: Mektebetü Evlâdi eş-Şeyh lit'Türâs, 1430/2010), 7.

¹⁵⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/425, 426; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 31; Yaşar Akaslan, *Kırâat İlminde Hemze Üzerinde Vakıf Meselesi -Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Vakfı Hamza ve Hişâm Risâlesi- (Tahlil ve Neşir)*, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2019), 42.

¹⁵⁵⁹ Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 32.

Hemze-i mütevassıta

Kelimenin ortasında bulunan hemze-i mütevassıta; sâkin/harekesiz ve müteharrik/harekeli olmak üzere iki şekilde bulunabilir. Kelimedeki hemze-i mütevassıta; mütevassıt bi-nefsih ve mütevassıt bi-ğayrih şeklinde iki durumdan oluşur.

Mütevassıt bi-nefsih hemze, kelimenin başında veya sonunda olmayıp (جَاءَتْ، أُولَئِكَ،) (يؤمنون، شَيْئًا، بئر، قرآن،) örneklerinde olduğu gibi kelimenin ortasında bulunan hemzelerdir.

Mütevassıt bi-ğayrihi / Mütevassıt bi-zâit hemze, resm-i hat yönüyle gerek muttasıl / bitişik ve gerekse munfasıl / ayrı olan kelimelerin, sonrasında ayrılarak üzerinde vakıf yapılması caiz olmayacak şekilde kelimelerde bulunan hemzelerdir. Mutavassıt bi-zaid hemze, (ساريكم)، (بانفسهم)، örneğinde olduğu gibi kelimenin ortasında ya da sonunda olabilir.

Buradaki hemze aslında kelimenin başında olmasına karşılık, resm-i hat gereği zait olan harf veya kelime hemzenin öncesinde gelmesinden dolayı hemze mütevassıt duruma düşer. Bu hemzelerden önce, mânâ harfleri /zait olan edatlar; harf-i nidâ, hâ-i tenbîh, hemze-i istifhâm, lam-ı ibtidâ, lam-ı cevâbiyye, vâv-ı âtîfa, vâv-ı ibtidaiyye, vâv-ı isti'nâfiyye, vâv-ı i'tirâdiyye, fâ-ı âtîfa, sîn, lââm, kâf ve harf-i cer olan bâ vb. gelirse bu durumda hemze kelimenin ortasında kabul edilir.¹⁵⁶⁰ Bu edatlardan biri hemzenin öncesinde geldiğinde bu hemze mütevassıt bi-harf olur. Bu durumda hemze iki kelime arasında yer alacağı için mütevassıt bi-kelime olarak da adlandırılabilir. Mutavassıt bi-kelimede hemze, (وَالَّذِينَ آمَنُوا) örneğinde olduğu gibi kelimenin başında gelip ve bir önceki kelimeden ayrı olursa mutavassıt bi-kelime olarak isimlendirilir.

Bu edatlardan hemzeden önce gelerek muttasıl olanlara (ساريكم، هؤلاء، هانتهم، يايها،) (بانفسهم، لانفسكم، انفكا، الارض، فاتوا) kelimeleri örnek olarak verilebilir.

Hemzeden önce gelen munfasıl olarak bulunan ve kelimenin başında bulunan hemzeler (فِي أَنفُسِكُمْ، قَالُوا أَمَنَا، بِهِ أَحَدًا، بِمَا أَنْزَلَ، يُوسُفُ أَيُّهَا، فِيهِ آيَاتٌ، الْهَدْيُ ائْتَنَا، قَالُوا ائْتَنَا، الذِّي) (اتتمن) vb. kelimelerde resm-i hat açısından munfasıl / ayrı olan mütevassıt bi-ğayrihi hemze olarak adlandırılır. Mütevassıt bi-kelime olan hemzenin öncesinin harekeli, med harfî veya sakin olması durumunda Hamza ve Hişâm için tahfîf konusunda farklı uygulamalar söz

¹⁵⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/438; İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-Kârîi'l-Mübtedi*, 89, 90; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî*, 177,178; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 236, 237; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 373; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 32; Yaşar Akaslan, *Kırâat İlminde Hemze üzerinde Vakıf Meselesi*,47.

konusudur. Burada hemze terimlerinin izahını yaptıktan sonra bu hususlarla ilgili örnekler üzerinden konuyu ele alacağız.

Hemze-i mütetarrife

Hemze, (مَنْ شَاطِي، السَّمَاء، بَدَأ، نَبِيٌّ، اقْرَأ) örneklerinde olduğu gibi kelimenin sonunda ise hemze-i mütedarrife olarak adlandırılır. Örneklerde de görüldüğü gibi hemze-i mütedarrife harekeli veya sakin olarak kelimede bulunur. Kelimede sâkin hemze-i mütedarrifeki sükûnlar; (هِيَء) gibi lâzimî veya (يبدأ) gibi arizî sükûnlu olarak bulunabilir.

Bu bilgilerden sonra hemzeli kelimelerin vakıf halleriyle ilgili Muhammed Emîn Efendi'nin *Umdetü'l-Hullân* adlı eserinde *Hamza ve Hişâm'ın Vakıf Durumu* başlığı altında altmış iki madde vermiş olduğu bilgileri otuz maddede özetleyerek izâh etmeye çalışacağız.

1- Hemze, sükûn-i lâzım ve kelimenin sonunda olması (sükûn-i lâzım mütetarrif hemze) ve kendisinden öncesinin harekeli olması halinde; *fetha harekeli harften sonra* (اقْرَأ، وَإِنْ نَشَأ، لَمْ يُنْبَأ) gelmesi durumunda (اقْرَأ، وَإِنْ نَشَأ، لَمْ يُنْبَأ) şeklinde elif'e ibdâl, *kesra harekeli harften sonra* (نَبِيٌّ، هِيَء، وَمَكْرَ السَّيِّءِ) gelmesi durumunda Hamza (ف) ve Hişâm (ل) için yâ'ya ibdâl vechi vardır.¹⁵⁶¹ Hişâm için وَمَكْرَ السَّيِّءِ kelimesi harekeli olarak okunup sükûn-i lâzım olmadığından burada; sâkin yâ harfine ibdâl, hemzenin kersresi ile teshîl yapılarak ravm ve yâ harfinin kesresi ile ravm olmak üzere üç vecih söz konusudur.¹⁵⁶² Sükûn-i lâzım mütetarrif hemzenin öncesinde zammeli bir harf örneği Kur'ân'da bulunmadığı¹⁵⁶³ için burada yer verilmeyecektir.

2- Hamza ve Hişâm için hemze, *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda ötreli olması (sükûn-i ârız mütetarrif hemze) ve *kendisinin öncesinin zamme harekeli* (اَنْ اَمْرُوْا، كَانَهُمْ لَوْلُوْ،) (لَوْلُوْ) örneklerindeki gibi olması halinde dört vecih olup; (لَوْلُوْ) şeklinde vâv'a ibdâl, (لَوْلُوْ) şeklinde işmâm ile ibdâl, (لَوْلُوْ) şeklinde revm ve (لَوْلُوْه) şeklinde teshîl ile ravm olarak¹⁵⁶⁴ kırâat eder.

3- Hamza ve Hişâm için hemzenin, *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda ötreli olması (sükûn-i ârız mütetarrif hemze) ve *kendisinin öncesinin fetha harekeli* olarak (يُسَنِّهْرُ، المَلَأ،) (نَبَأ) örneklerindeki gibi kıyâsî olarak hemzenin elif şeklinde yazılması ve Tevbe 9//70 (نَبَأ)

¹⁵⁶¹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 97; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 210.

¹⁵⁶² Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 237; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 42, 44.

¹⁵⁶³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/430.

¹⁵⁶⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 97; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 210.

kelimesindeki hemzenin vâv veya elif ile resmedilmesinde ihtilaf olsa da ağırlıklı görüşün elifle yazılı olması durumlarında; (يُسْتَهْرَ، المَلَا، طَمًا، نَبَا) şeklinde elif'e ibdâl ve (يُسْتَهْرَ هُ) şeklinde teshîl ile ravm olmak üzere iki vecih söz konusudur.¹⁵⁶⁵

4- Hamza ve Hişâm için hemzenin, *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda kiyâsî olmayarak vâv ile resmedilerek ötreli olması, sonrasında ise elif bulunan (*sükûn-i ârız* mütetarrif hemze) ve kendisinin öncesinin *fetha harekeli* olduğu ¹⁵⁶⁶(تَقْتُوا)، ¹⁵⁶⁷(يَتَقَيُّوْا)، ¹⁵⁶⁸(اتَّوَكُّوْا)، ¹⁵⁶⁹(لَا تَطْمَؤُوا)، ¹⁵⁷⁰(وَيَذَرُوا)، ¹⁵⁷¹(يَعْبُوا)، ¹⁵⁷²(تَنْبُوا)، ¹⁵⁷³(يَنْشُوا)، ¹⁵⁷⁴(يَنْبُوا)، ¹⁵⁷⁵(نَبُوا)، ¹⁵⁷⁶(الْمَلُوا) ve Kur'ân'daki bütün يَبْدُوا kelimelerinde beş vecih ile okur. Örneğin يَبْدُوا kelimesini; يَبْدَا şeklinde hemzeyi elif'e ibdâl، يَبْدَهْ şeklinde teshîl ile ravm, hat yazısı gereği zammeli vâv'a ibdâlden sonra يَبْدُوا şeklinde vakıf için iskân، يَبْدُوا şeklinde vâv'ın zammesine (يَبْدُوا) işaretle işmâmla iskân، يَبْدُوا şeklinde vâv'ın zammesinde ravm olmak üzere Hamza ve Hişâm beş vecih okur.¹⁵⁷⁷

5- Hamza ve Hişâm için hemzenin, *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda kiyâsî olmayarak yâ ile resmedilerek ötreli olması (*sükûn-i ârız* mütetarrif hemze) ve (يَبْدَى، تَبْرَى) örneklerinde olduğu gibi kendisinin öncesinin *kesra harekeli* olarak gelmesi halinde dört vecih söz konusudur. Bu vecihler; يَبْدَى şeklinde hemzenin yâ harfine ibdâli، يَبْدَى şeklindeki ibdâl ile يَبْدَى olarak işmâmı، يَبْدَى olarak ravm edilmesi، يَبْدَهْ şeklinde teshîl ile ravm olarak¹⁵⁷⁸ kırâat edilmesidir.

6- Hamza ve Hişâm için hemzenin, *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda *meksûr* olması (*sükûn-i ârız* mütetarrif hemze) ve *kendisinin öncesinin fetha harekeli* olarak (الى المَلَا، عَن) مِنْ نَبَا، مِنْ حَمًا، مِنْ مَلَجًا، مِنْ نَبَا، (النَّبَا، مِنْ حَمًا، مِنْ مَلَجًا، مِنْ نَبَا) örneklerindeki olması durumunda; مِنْ نَبَا şeklinde elif'e ibdâl، مِنْ نَبَا şeklinde teshîl ile ravm olmak üzere iki vecih vardır. Ancak Kur'ân'da sadece En'âm,

¹⁵⁶⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 97; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 211; Aydın, *Mısır Tarihi Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 42, 43.

¹⁵⁶⁶ Yûsuf, 12/85.

¹⁵⁶⁷ Nahl, 16/48.

¹⁵⁶⁸ Tâhâ, 20/18.

¹⁵⁶⁹ Tâhâ, 20/119.

¹⁵⁷⁰ Nûr, 24/8.

¹⁵⁷¹ Furkân, 25/77.

¹⁵⁷² Zümer, 39/74.

¹⁵⁷³ Zuhârûf, 43/18.

¹⁵⁷⁴ Kiyâmet, 75/13.

¹⁵⁷⁵ İbrâhim, 14/9; Sâd, 38/21, 67; Teğâbün, 64/5.

¹⁵⁷⁶ Mü'münün, 23/24; Neml, 27/29, 32, 38.

¹⁵⁷⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 98; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 212; Aydın, *Mısır Tarihi Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 43.

¹⁵⁷⁸ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 98; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 211; Aydın, *Mısır Tarihi Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 43.

6/34 ayetindeki مِنْ نَبَئِ kelimesi *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda *kesralı* olarak kiyâsî olmaksızın yâ ile resmedilerek kesralı olması (*sükûn-i ârız mütetarrif hemze*) ve *kendisinin öncesinin fetha harekeli* olması durumunda dört vecih söz konusu olup bunlar; نَبَا şeklinde elif'e ibdâl, نَبَى şeklinde teshîl ile ravm, نَبِي şeklinde esreli yâ harfine ibdâl ederek vakıf için iskânla okuma, نَبِي şeklinde yâ harfinin harekesinde ravm yapılmasıdır.¹⁵⁷⁹

7- Hamza ve Hişâm için hemzenin, bir önceki maddede belirtilen *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda *meksûr* olarak kiyâsî olmaksızın yâ ile resmedilerek kesralı olması (*sükûn-i ârız mütetarrif hemze*) ve *kendisinin öncesinin kesra harekeli* olarak (لَكْلِ امْرِیْ ،) örneğinde olması durumunda ise; لَكْلِ امْرِیْ şeklinde sakın yâ harfine ibdâli, لَكْلِ امْرِیْ şeklinde hemzenin kesra harekesiyle teshîl ile ravm ve لَكْلِ امْرِیْ yâ harfinin kesra harekesiyle ravm olmak üzere üç vecih vardır. Ancak bu durumda olan Fâtır 35/43'teki وَمَكَرَ السَّيِّئِ kelimesinde Hişâm için aynı vecihler söz konusu iken, Hamza için bu kelimedeki hemzede *sükûn*, lazımlî *sükûn* olduğundan daha önce birinci maddede belirtildiği gibi وَمَكَرَ السَّيِّئِ şeklinde hemzenin yâ harfine ibdâli ile kırâat edilir.¹⁵⁸⁰

8- Hamza ve Hişâm için hemzenin, *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda *meksûr* olması (*sükûn-i ârız mütetarrif hemze*) ve *kendisinin öncesinin zamme harekeli* olarak Hac, 22/23 ve Fâtır 35/33 ayetlerindeki (وَلَوْلُوا) kelimeleri (وَلَوْلُوا) şeklinde mecrûr olmaları durumu ile Vâkıa, 56/23'teki (الْوَلْوَا) kelimesinde üç vecih ortaya çıkmaktadır. Ancak Hamza için bu kelimelerde birinci hemzede de ibdâl söz konusu olmasına karşılık, Hişâm için bu kelime mütevassıt olması yönüyle birinci hemzede ibdâl vechi bulunmamaktadır.¹⁵⁸¹ Buna göre Hamza için üç vecih: وَلُوا şeklinde hemzelerin ibdâli, وَلُوا şeklinde ibdâl ile teshîl, وَلُوا şeklinde ibdâl ile ravm olmak üzere her üç vecihte de birinci hemzenin vâv harfine ibdâl edilerek med ile okunmasıdır. Hişâm için üç vecih ise: وَلُوا şeklinde sadece ikinci hemzenin ibdâli, وَلُوا şeklinde ravm ile teshîl, وَلُوا şeklinde ravm'dir.

9- Hemze, *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda *fethalı* olması (*sükûn-i ârız mütetarrif hemze*) ve kendisinden öncesinin harekeli olması halinde; *fetha harekeli harften sonra* (بَدَا ، ذَرَا ، مَا كَانَ أَبُوكِ امْرَأَ ،) gelmesi durumunda (بَدَا ، ذَرَا ، مَا كَانَ أَبُوكِ امْرَأَ ،) şeklinde *elif'e ibdâl*, *kesra harekeli harften sonra fethalı* olarak (قُرِئَ)

¹⁵⁷⁹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 98; Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 212; Aydın, *Mısır Tarihi Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 43.

¹⁵⁸⁰ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 98, 99; Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 213; Aydın, *Mısır Tarihi Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 43, 44.

¹⁵⁸¹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 99; Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 213; Aydın, *Mısır Tarihi Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 44.

(فُرُو) şeklinde, bir de müdgâmün fih (kendisine idgâm edilen) olan ibdâl edilen vâv harfinin kesrası ile ravm (فُرُو) şeklinde olmak üzere iki vecih Hamza (ف) ve Hişâm (ل) için vardır.¹⁵⁹³

12- Hamza ve Hişâm için, hemze *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda harfi med olan vâv harfinden sonra (sükûn-i ârız mütetarrif hemze): (سُوْءٌ، السُّوْءُ) şeklinde *fethalı olması halinde* hemzenin harekesinin mâkabline nakledip bu hemzeyi de hazfettikten sonra vakıf için iskânla السُّوْءُ şeklinde, yine hemzenin vâv'a ibdâlinde sonra birinci vâv'ın ikincisine idgâmla oluşan şeddeli vâv harfini vakıf için iskânla السُّوْءُ şeklinde olmak üzere iki vecih; (سُوْءٌ، مِنْ سُوْءٍ) şeklinde *hemzenin kesralı olması halinde* hemzenin harekesinin mâkabline nakledip bu hemzeyi de hazfettikten sonra vakıf için iskânla (مِنْ سُوْءٍ) şeklinde, yine ravm ile (مِنْ سُوْءٍ) şeklinde, ayrıca hemzenin vâv'a ibdâlinde sonra birinci vâv'ın ikincisine idgâmıyla oluşan şeddeli vâv harfini vakıf için iskânla (مِنْ سُوْءٍ) şeklinde, bir de müşedded vâv harfinin kesrasıyla ravm (مِنْ سُوْءٍ) olmak üzere dört vecih; (سُوْءٌ، السُّوْءُ) şeklinde *hemzenin zammeli olması halinde* altı vecih oluşur ki bunlar:

Hemzenin harekesinin mâkabline nakledip bu hemzeyi de hazfettikten sonra vakıf için iskânla (السُّوْءُ) şeklinde, yine hemzenin harekesinin mâkabline naklettikten sonra vakıf için iskân ve işmâm ile (السُّوْءُ) şeklinde, yine bir kez de hemzenin harekesinin mâkabline naklettikten sonra vakıf için iskân ve ravm ile (السُّوْءُ) şeklinde, ayrıca hemzenin vâv'a ibdâlinde sonra birinci vâv'ın ikincisine idgâmıyla oluşan şeddeli vâv harfini vakıf için iskânla (السُّوْءُ) şeklinde, bir de ibdâl ve idgâmla müşedded hale gelen vâv harfinin işmâm ile (السُّوْءُ) şeklinde, yine ibdâl ve idgâmla müşedded hale gelen vâv harfinin ravm ile (السُّوْءُ) şeklinde¹⁵⁹⁴ olmak üzere bu altı vecih icra edilir.

13- Resm-i Osmânî yönüyle bir önceki madde -hemze *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda harfi med olan vâv harfinden sonra (sükûn-i ârız mütetarrif hemze) *fethalı olması*- durumuna benzeyen ancak vâv harfinden sonra elif ziyâdesi olan (لَيْسُوْءًا)¹⁵⁹⁵ ve (لَيْسُوْءًا)¹⁵⁹⁶ kelimelerinde Hamza ve Hişâm için; hemzenin harekesinin mâkabline nakledip bu hemzeyi

¹⁵⁹³ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 100; Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 215; Aydın, *Mısır Tarihi Şeyh Ataullah Mesleği Üzerine Aşere Kaideleri*, 45.

¹⁵⁹⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 100; Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 215, 216; Aydın, *Mısır Tarihi Şeyh Ataullah Mesleği Üzerine Aşere Kaideleri*, 45.

¹⁵⁹⁵ Mâide, 5/29.

¹⁵⁹⁶ İsrâ, 17/7. Bu kelime; İbn Amir, Ebû Bekir Şu'be, Hamza, Halef'ül-Âşir kırâatında (لَيْسُوْءًا) şeklinde hemzenin fethası ile ancak vâv ve elif ziyâdesi olmaksızın okunmaktadır. Bk. Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 81; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 100, 286; Muhammed Fehd Hârûf, *el Müyesser fi'l-Kırâati Erbeâ Âşer*, (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, dördüncü baskı, 1427/2006), 282.

de hazfettikten sonra vakıf için iskânla (لِيسُو) şeklinde, bir de tahfif-i resmî yönüyle hemzenin vâv'a ibdâl ile idğâmından sonra vakıf için iskânla¹⁵⁹⁷ (لِيسُو) şeklinde olmak üzere iki vecih söz konusudur.

14- Hamza ve Hişâm için, hemze *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda ve *mâkabli harekesiz zâid yâ harfinden sonra (sükûn-i ârız mütetarrif hemze):* (بَرَى), (النَّبَى)¹⁵⁹⁸, (دَرَى)¹⁵⁹⁹ şeklinde *zammeli olması halinde*; hemzenin yâ harfine ibdâl sonra birinci yâ'nın ikincisine idğâm edilerek müşedded olarak vakıf için iskân ile النَّسَى şeklinde, yine hemzenin ibdâlinde ve idğâmından sonra işmâm ile النَّسَى şeklinde ve bir de hemzenin ibdâlinde ve idğâmından sonra ravm ile النَّسَى şeklinde olmak üzere üç vecih vardır. Ayrıca aynı durumda hemze *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda ve *mâkablindeki meksûr yâ-i aslîden sonra (sükûn-i ârız mütetarrif hemze):* (الْمُبْتَى)¹⁶⁰⁰, (يُضَى)¹⁶⁰¹, şeklinde *zammeli olması halinde*; hemzenin harekesinin mâkabline nakledip bu hemzeyi de hazfettikten sonra vakıf için iskânla (يُضَى) şeklinde, aynı şekilde nakil ve haziften sonra vakıf için iskânla işmâm ile (يُضَى) şeklinde, yine ravm ile (يُضَى) şeklinde, ayrıca hemzenin yâ harfine ibdâlinde sonra birinci yâ'nın ikincisine idğâmıyla oluşan şeddeli yâ harfini vakıf için iskânla (يُضَى) şeklinde, bir de ibdâl ve idğâmla müşedded hale dönüşen yâ harfinin zammesiyle işmâm (يُضَى), son bir vecih ibdâl ve idğâm ile ravm olmak üzere (يُضَى) altı vecih vardır. Yine hemze *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda ve *mâkabli meksûr yâ-i aslî harften sonra (sükûn-i ârız mütetarrif hemze):* (سَيَى)¹⁶⁰², (جَى)¹⁶⁰³, (تَقَى)¹⁶⁰⁴ şeklinde *fethalı olması halinde* Hamza ve Hişâm için; hemzenin harekesinin mâkabline nakledip bu hemzeyi de hazfettikten sonra vakıf için iskânla (تَقَى) şeklinde, bir de hemzenin yâ'ya ibdâli ile idğâmından sonra vakıf için iskânla (تَقَى) şeklinde iki vecih söz konusudur.¹⁶⁰⁵

15- Hemze *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda ve *mâkablindeki fethalı yâ-i aslîyeden sonra (sükûn-i ârız mütetarrif hemze):* (شَى) şeklinde *meksûr olması halinde*; hemzenin

¹⁵⁹⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 100; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 215, 216, 217; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 45, 46; Muhammed Fehd Hârûf, *el-Kur'ânü'l-Kerîm li't-Teshîli'l-Kırât li't-Tenzîl*, (Dimeşk: Dârü'l-Beyrûtî, 1429/2008), 282.

¹⁵⁹⁸ Tevbe, 9/37.

¹⁵⁹⁹ Nûr, 24/35. (دَرَى) kelimesini Ebû Bekir Şu'be ve Hamza; idğâmlı müşedded yâ harfinin izharı, idğâmsız haliyle ve zamme tenvinli hemzeyle (دَرَى) şeklinde okur. Bk. Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 99; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 101, 331; Hârûf, *el-Müyesser fi'l-Kırâati'l-Erbea Aşere*, 354.

¹⁶⁰⁰ Mü'min, 40/58.

¹⁶⁰¹ Nûr, 24/35.

¹⁶⁰² Hûd, 11/77; Ankebût, 29/33.

¹⁶⁰³ Zümer, 39/69; Fecr, 89/23.

¹⁶⁰⁴ Hucurât, 49/9.

¹⁶⁰⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 101; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 217, 218; Hârûf, *el-Müyesser fi'l-Kırâati'l-Erbea Aşere*, 230, 400, 466, 593, 516.

harekesinin mâkabline nakledip bu hemzeyi de hazfettikten sonra vakıf için iskânla (شَيِّ) şeklinde, hemzenin harekesini makabline nakil ile ravm (شَيِّ) şeklinde, ayrıca hemzenin yâ harfine ibdâlinden sonra birinci yâ'nın ikincisine idğâmıyla oluşan şeddeli yâ harfini vakıf için iskânla (شَيِّ) şeklinde, bir de ibdâl ve idğâmla müşedded hale dönüşen yâ harfinin kesrasıyla ravm (شَيِّ) şeklinde olmak üzere dört vecih Hamza ve Hişâm için vardır. Şayet aynı durumdaki hemze (شَيِّء) şeklinde *zammeli olması halinde*; hemzenin harekesini mâkabline nakledip bu hemzeyi de hazfettikten sonra vakıf için iskânla (شَيِّ) şeklinde, hemzenin harekesinin makabline nakli ve hemzenin hazfinden sonra vakıf için iskân ederek işmâmla (شَيِّ) şeklinde, hemzenin harekesini makabline nakli ve hemzenin hazfinden sonra ravm ile (شَيِّ) şeklinde, ayrıca hemzenin yâ harfine ibdâlinden sonra birinci yâ'nın ikincisine idğâmıyla oluşan şeddeli yâ harfini vakıf için iskânla (شَيِّ) şeklinde, bir de ibdâl ve idğâmla müşedded hale dönüşen yâ harfinin zammesine işaretle işmâm (شَيِّ) şeklinde, aynı şekilde ibdâl ve idğâmlı ravm (شَيِّ) olmak üzere altı vecih meydana gelir.¹⁶⁰⁶ Bu vecihlerde sıralama iskân, işmâm, ravm, idğâm, idğâmlı işmâm, idğâmlı ravm şeklindedir.¹⁶⁰⁷

16- Hamza ve Hişâm için hemze *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda ve lîn harfî olarak *mâkablindeki fethalı vâv-ı aslîyeden sonra (sükûn-i ârız mütetarriif hemze):* (سَوَّءَ)¹⁶⁰⁸ ve (السَّوَّءَ)¹⁶⁰⁹ şeklinde *meksûr olması halinde*; (شَيِّء) kelimesinde olduğu gibi dört vecih vardır¹⁶¹⁰ ki bunlar: Hemzenin harekesinin mâkabline nakledip bu hemzeyi de hazfettikten sonra vakıf için iskânla (السَّوَّءَ) şeklinde, hemzenin harekesini makabline nakil ile ravm (السَّوَّءَ) şeklinde, ayrıca hemzenin vâv harfine ibdâlinden sonra birinci vâv'nın ikincisine idğâmıyla oluşan şeddeli vâv harfini vakıf için iskânla (السَّوَّءَ) şeklinde, bir de ibdâl ve idğâmla müşedded hale dönüşen vâv harfinin kesrasıyla ravm (السَّوَّءَ) şeklinde okunur.

17- Hemze *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda ve *mâkablindeki eliften sonra (sükûn-i ârız mütetarriif hemze):* (أَضَاءَ، الذِّمَاءُ، جَاءَ) şeklinde *fethalı olarak* bulunması durumunda; hemze vakıf için iskân edillir, sonra mâkablinin harekesinin cinsinden olan elife ibdâli ile iki sakinin ictimâi söz konusu olduğundan tûl, tavassut ve kasr şeklinde med oluşur. Bu med de mutkin mesleği hariç diğer bütün mesleklerde Hamzâ için tûl 5, tevassut 3, kasr 1

¹⁶⁰⁶ Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 81; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 101; Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 217, 218.

¹⁶⁰⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 101.

¹⁶⁰⁸ Meryem, 19/28; Enbiyâ, 21/77.

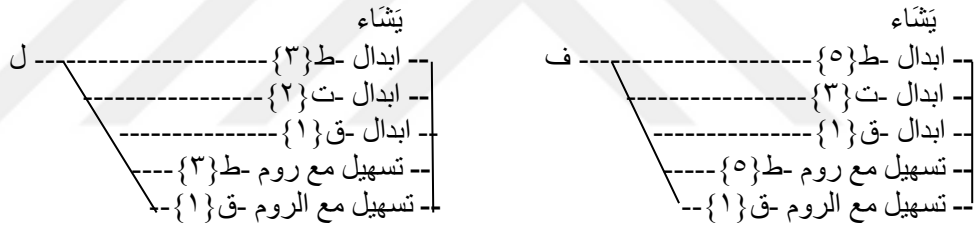
¹⁶⁰⁹ Tevbe, 9/98; Nahl, 16/60; Furkân, 25/40; Fetih, 48/6.

¹⁶¹⁰ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 101, 102; Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 219.

elif iken; Hişâm için ise tûl 3, tevassut 2, kasr 1 elif miktarı olmak üzere üç vecih olarak kırâat edilir.¹⁶¹¹

Yine hemze *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda ve *mâkablindeki eliften sonra* (*sükûn-i ârız mütetarrif hemze*): ancak (يَشَاءُ, السُّفْهَاءُ) şeklinde zammeli veya (مِنَ السَّمَاءِ, الْبَغَاءِ) şeklinde kesralı olarak bulunması durumunda; hemze vakıf için iskân edillir, sonra mâkablinin harekesinin cinsinden olan elife ibdâli ile iki sakinin ictimâi söz konusu olduğundan tûl, tavassut ve kasr şeklinde med oluşur. Aynı şekilde Hamzâ için tûl 5, tevassut 3, kasr 1 elif; Hişâm için ise tûl 3, tevassut 2, kasr 1 elif miktarı med yapılır ayrıca tûl ile teshîl ve ravm, kasr ile teshîl ve ravm olmak üzere bu defa beş vecih söz konusu olur. Ancak bu durumlarda zamme harekenin eliften nakledilerek oluşmasından dolayı işmâm vecihi olmaz. Çünkü elif hareke kabul etmez ve işmâm da teshîlde oluşmaz.¹⁶¹²

18- Hamza ve Hişâm için hemze *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda (*sükûn-i ârız mütetarrif hemze*) (شُرْكُوا) şeklinde zammeli ancak gayr-ı kıyâsî olarak hemzenin “vâv” ile resmedilerek eliften sonra gelmesi halinde on iki vecih söz konusudur. Aşağıda verilen ilk beş vecih tahfîf-i kıyâsî, diğer yedi vecih ise tahfîf-i resmî olarak adlandırılmaktadır. Bu durumdaki kelimelerde aynı zamanda vâv kürsüsünde yazılan bu hemzeden sonra bir elif de bulunur. Buradaki hemzenin “vâv” ile resmedilmesinde ¹⁶¹³(شُرْكُوا), ¹⁶¹⁴(نَشْرُوا), ¹⁶¹⁵(الضُّعْفُوا), ¹⁶¹⁶(شَفَعُوا), ¹⁶¹⁷(دَعُوا), ¹⁶¹⁸(الْبَلَا), ¹⁶¹⁹(بِرَاءُوا), ¹⁶²⁰(جَرُوا), kelimelerinde ittifak

¹⁶¹¹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 102; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 219.

¹⁶¹² Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 102.

¹⁶¹³ En'âm, 6/94; Şûrâ, 42/21.

¹⁶¹⁴ Hûd, 11/87.

¹⁶¹⁵ İbrâhîm, 14/21.

¹⁶¹⁶ Rûm, 30/13.

¹⁶¹⁷ Mü'min, 40/50.

¹⁶¹⁸ Sâffât, 37/106; Duhân, 44/33.

¹⁶¹⁹ Mümtehine, 60/4.

¹⁶²⁰ Mâide, 5/29, 33; Şûrâ, 42/40; Haşr, 59/17.

varken; Kehf, 18/88 deki (جَزَاءُ الْحُسْنَى) kelimesi (جَزَا) şeklinde okuyan imam ve râvîler arasında¹⁶²¹ İbn ‘Amir’in râvîsi Hişâm için, (جَزَا)¹⁶²², (عَلَمُوا)¹⁶²³, (أَنْبُوا)¹⁶²⁴ kelimelerinde ise ihtilaf vardır.¹⁶²⁵ Bu kelimelerdeki on iki vecih:

- a) Tûl ile ibdâl: (شُرْكََا)
- b) Tevassut ile ibdâl: (شُرْكََا)
- c) Kasr ile ibdâl: (شُرْكََا)
- d) Tûl ile teshîlli ravm: (شُرْكََاهُ)
- e) Kasr ile teshîlli ravm: (شُرْكََاهُ)
- f) Tûl ile vâv’â ibdâl ve vâv’ın iskânı: (شُرْكََاوُ)
- g) Tevassut ile vâv’â ibdâl ve vâv’ın iskânı: (شُرْكََاوُ)
- h) Kasr ile vâv’â ibdâl ve vâv’ın iskânı: (شُرْكََاوُ)
- i) Tûl ile vâv’â ibdâl ve vâv’ın iskânıyla işmâm: (شُرْكََاوُ)
- j) Tevassut ile vâv’â ibdâl ve vâv’ın iskânıyla işmâm: (شُرْكََاوُ)
- k) Kasr ile vâv’â ibdâl ve vâv’ın iskânıyla işmâm: (شُرْكََاوُ)
- l) Kasr ile vâv’â ibdâl ve ravm: (شُرْكََاوُ)

19- Hamza ve Hişâm için hemze *sükûn-i ârız* ve kelimenin sonunda (*sükûn-i ârız mütetarrif hemze*)¹⁶²⁶ (مِنْ تَلْقَائِي)¹⁶²⁷, (أَنَاي)¹⁶²⁸, (أَوْ مِنْ وَرَائِي)¹⁶²⁹, şeklinde *kesra harekeli* ancak gayr-ı kıyâsî olarak bu dört kelimedeki hemzenin “yâ” ile resmedilerek gelmesi hususunda Mushaflar arasında ittifak vardır. Muhammed Emin Efendi, *Umdedu’l-Hullân*’da; Rûm, 30/8 (بِلِقَائِي) ve 30/16 (وَلِقَائِي) kelimelerindeki hemzelerin de, Ğâzî b. Kays’tan (ö. 199/815)¹⁶³⁰ nakille yâ harfiyle resmedildiğini bildirmektedir. Ayrıca Şam Mushafında; Yûnus, 10/15 (مِنْ تَلْقَائِي) ve Nahl, 16/90 (وَأَيْنَائِي) kelimelerinde hemzeden önce

¹⁶²¹ Nâfi’, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, İbn ‘Amir, Ebû Bekir Şu’be ve Ebû Ca’fer bu kelimeyi tenvinsiz olarak fetha yerine zamme okur. Bk. Pâluvî, *Zübdetü’l-İrfân*, 86; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 297; Hârûf, *el Müyesser fî’l- Kırâati Erbea Aşere*, 303.

¹⁶²² Tâhâ, 20/76; Zümer, 39/34.

¹⁶²³ Şuarâ, 26/197; Fâtır, 35/28.

¹⁶²⁴ En’âm, 6/5; Şuarâ, 26/6.

¹⁶²⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 102, 103, 180; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 221, 222; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 47, 48; Akaslan, *Kırâat İlminde Hemze üzerinde Vakıf Meselesi*, 85, 86; Akbal, *Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâidi*, 268.

¹⁶²⁶ Yûnus, 10/15.

¹⁶²⁷ Nahl, 16/90.

¹⁶²⁸ Tâhâ, 20/130.

¹⁶²⁹ Şûrâ, 42/51.

¹⁶³⁰ Hayatı hakkında bk. İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, 2/3.

yer alan elif'lerin hazfedildiğini bildirmektedir. Yukarıda zikredilen durumlarla ilgili dokuz vecih söz konusu olup bu vecihler:¹⁶³¹

- a) Tûl ile Elif'e ibdâl: (مِنْ تَلَقَا)
- b) Tevassut ile Elif'e ibdâl: (مِنْ تَلَقَا)
- c) Kasr ile Elif'e ibdâl: (مِنْ تَلَقَا)
- d) Tûl ile teshîlle ravm: مِنْ تَلَقَاهِ
- e) Kasr ile teshîlle ravm: (مِنْ تَلَقَاهِ)
- f) Tûl ile yâ'nın iskânı: (مِنْ تَلَقَايَ)
- g) Tevassut ile yâ'nın iskânı: (مِنْ تَلَقَايَ)
- h) Kasr ile yâ'nın iskânı: (مِنْ تَلَقَايَ)
- i) Yâ'nın kesrasıyla ravm: (مِنْ تَلَقَايَ)

Hamza ve Hişâm için buraya kadar verilen durumlar 'Aşere kırâatıyla ilgilidir. Takrîb kırâatında ise bu durumlar Hamza ve Hulvânî'yle ilgilidir. Bu bölümde bundan sonra verilecek bilgiler ise sadece Hamza'nın kırâatıyla ilgili olup onun vakıf durumunda mütevassıt hemzenin tahfîfi meselesi ele alınacaktır.¹⁶³² Zira Hişâm'ın Hamza'ya tabîi olduğu hemzeler sadece mütedarrif hemze ile ilgili olan konularla alakalıdır.

Hamza'nın Mütevassıt Hemzede Tahfif Uygulaması

20- Hamza için hemze kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *fetha harekeden sonra sâkin olarak* (كَاسٍ، يَأْكُلُ، يَأْمُرُونَ، فَادَارَأْتُمْ، هَلِ امْتَلَأْتِ، اَخْطَاْنَا، اسْتَاجِرُهُ، يَسْتَاجِرُونَ،) vb. kelimelerde hemzenin kendi harekesi cinsinden elife ibdâl edilmesi (كَاسٍ، يَأْكُلُ، يَأْمُرُونَ، فَادَارَأْتُمْ، هَلِ امْتَلَأْتِ، اَخْطَاْنَا، اسْتَاجِرُهُ، يَسْتَاجِرُونَ،) şeklinde tek vecih vardır.

Yine Hamza için hemze kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) **zamme harekeden sonra sâkin olarak** (يُؤْمِنُ، يُؤْتُونَ، يُؤْفَكُونَ، تُؤْوِي، تُؤْوِيهِ، مُؤَصَّدَةٌ، مُؤْتَفِكَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi olması halinde hemze, kendi harekesi cinsinden olan vâv harfine ibdâl edilerek (يُؤْمِنُ، يُؤْتُونَ، يُؤْفَكُونَ، تُؤْوِي، تُؤْوِيهِ، مُؤَصَّدَةٌ، مُؤْتَفِكَةٌ) şeklinde tek vecih okunur.

Ayrıca Hamza için hemze kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) **zamme harekeden sonra sâkin olarak** (تُؤْوِي، تُؤْوِيهِ) iki aynı harfin, resm-i hatta cem etmemesi

¹⁶³¹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 103, 104; Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 222, 223; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 48; Akaslan, *Kırâat İlminde Hemze üzerinde Vakıf Meselesi*, 86, 87.

¹⁶³² Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 224.

amacıyla hemze “vâv” sûretinde resmedilmeyerek hazfedilmesi durumunda iki vecih söz konusu olur. Bunlar; hemzenin kendisinden önceki harfin harekesi cinsinden vâv harfine ibdâl edilerek (تَوَوِيه، تَوَوِيه) şeklinde, ikinci vecih te hemzenin vâv harfine ibdâlinde sonra idğâmlı olarak (تَوَوِي) şeklinde okunuşu ki bu vecih tahfif-î resmî’ye göre olan kırâattir.¹⁶³³

21- Hamza için hemze, kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *kesra harekeden sonra sâkin olarak* (تَبَيَّنَا، بَيَّرَ، بَسَّ، جَنَّتْ، شَنَّتُمْ، أَنْبَهُمْ) kelimelerinde olduğu gibi gelirse bu durumda tek vecih olarak hemze kendisinden öncesinin harekesi cinsi yâ harfine ibdâl edilerek (تَبَيَّنَا، بَيَّرَ، بَسَّ، جَبَّتْ، شَبَّتُمْ) şeklinde okunur.

Fakat hemze kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *kesra harekeden sonra sâkin olarak* Meryem, 19/74 (وَرِيَا) kelimesinde iki aynı harfin, resm-i kıyâsî dışında bir araya gelmemesi amacıyla hemze “yâ” sûretinde resmedilmeyerek hazfedilmesinde ise iki vecih söz konusudur. Bu vecihler; hemzenin kendisinden önceki harfin harekesi cinsinden yâ harfine ibdâl edilerek (وَرِيَا) şeklinde, ikinci vecih te hemzenin yâ harfine ibdâlinde sonra idğâmlı olarak (وَرِيَا) şeklinde okunuşu ki bu vecih tahfif-î resmî’ye göre olan kırâattir.¹⁶³⁴

22- Hamza için hemze, kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *fethalı olan atıf harflerinden sonra sâkin olarak* (فَاتُوا، فَاوُوا، وَأَمْرٌ، ثُمَّ أَتُوا) kelimelerinde olduğu gibi gelirse tek vecih elif’e ibdâl edilerek (فَاتُوا، فَاوُوا، وَأَمْرٌ، ثُمَّ أَتُوا) şeklindeki okuyuştur.

Yine hemze, kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *fethalı isim veya fiilden sonra sâkin olarak* (وَلَقَاءَنَا، الْهَدَىٰ أَتْنَا، قَالَ أَتُونِي) kelimelerinde olduğu gibi gelirse tek vecih elif’e ibdâl edilerek¹⁶³⁵ (قَالَاتُونِي، وَلَقَاءَنَا، الْهَدَيْتَا) şeklinde okunur.

23- Hamza için hemze, kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *zammeli isim veya fiilden sonra sâkin olarak* (يَقُولُ أَتْنِي، يَصَالِحُ أَتْنِي، يَقُولُوا دَنْ لِي) kelimelerinde olduğu gibi gelirse tek vecih makablinin harekesi cinsinden vâv’a ibdâl edilerek (قَالُوا أَتْنِي، الْمَلِكُ أَتُونِي، يَصَالِحُ أَتْنِي، يَقُولُوا دَنْ لِي) şeklinde okunur.

Yine hemze, kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *kesralı isim veya fiilden sonra sâkin olarak* (الَّذِي أُؤْتِنُ، وَلِلْأَرْضِ أَتْنِي، فِي السَّمَوَاتِ أَتُونِي) kelimelerinde olduğu

¹⁶³³ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 104, 105; Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 224, 225; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 49; Akaslan, *Kırâat İlminde Hemze üzerinde Vakıf Meselesi*, 87, 88.

¹⁶³⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 105; Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 225, 226.

¹⁶³⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 105 Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 226.

gibi gelirse tek vecih olarak, mâkablinin harekesi cinsinden yâ'ya ibdâl edilerek¹⁶³⁶ (الَّذِيْثِيْمِنَ،) şeklinde okunur. (وَلِلّٰلِزَّيْنِيَّتِيَّا، فِي السَّمَوَاتِيْثُوْنِي)

24- Hamza için hemze, kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) eliften sonra harekeli olarak bulunması durumunda; hemze fethalı olursa (أَصْنَعْتُ، أَبْنَانًا، نِسَانُكُمْ،) kelimelerinde olduğu gibi, veya hemze ötreli (جَاؤُكُمْ،) şeklinde gelirse, ya da hemze esre olarak (أُولَئِكَ،) şeklinde olursa, tûl ile teshîl ve kasr ile teshîl olmak üzere iki vecih okunur.¹⁶³⁷

25- Hamza için hemze, kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) sâkin ve zâid yâ'dan sonra harekeli olarak bulunması durumunda; hemze fethalı olursa (حَطِيَّتُكُمْ،) kelimelerinde¹⁶³⁸ olduğu gibi veya hemze ötreli olarak sadece Yûnus, 10/41 (بَرِيْؤُنَ) kelimesinde olduğu gibi gelirse hemzenin yâ harfine ibdâlinde sonra zâid olan yâ hemzedden mübdel yâ harfine idgâm edilerek (حَطِيَّتُكُمْ، هَنِيَّأَ، مَرِيَّأَ، بَرِيْؤُنَ) şeklinde okur.¹⁶³⁹

Ayrıca hemze, kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) harf-i med yâ-i asliyeden sonra harekeli olarak -sadece Mülk, 67/27 (سَيِّئَتْ) kelimesinde- gelirse, hemzenin fethasını yâ-i asliyeye nakil ve hemzenin de hazfiyle (سَيِّئَتْ) şeklinde, bir de hemzenin fethalı yâ harfine ibdâlinde sonra idgâmla¹⁶⁴⁰ (سَيِّئَتْ) şeklinde olmak üzere iki vecihle okunur.

26- Hamza için hemze, kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) sâkin ve lîn harf-i olan yâ-i asliyeden sonra fethalı (لَا تَأْتِيْسُوا، لَا يَأْتِيْسُ، إِذَا اسْتَيْسُوا، يَأْتِيْسُوا) olursa; hemzenin harekesinin mâkablindeki yâ'ya nakli ve hemzenin hazfiyle (سَيَّأَ، كَهَيَّأَ، فَلَمَّا) şeklinde vechi, bir de hemzenin fethalı yâ'ya ibdâlinde sonra idgâm yaparak¹⁶⁴¹ (لَا تَأْتِيْسُوا، لَا يَأْتِيْسُ، إِذَا اسْتَيْسُوا، يَأْتِيْسُوا) şekilde olmak üzere iki vecih okunur.

27- Hamza için hemze, kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) sâkin harf-i med vâv-i asliyeden sonra fetha harekeli olarak -sadece Rûm, 30/10 (السَّوَى) kelimesinde

¹⁶³⁶ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 105; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 226, 227.

¹⁶³⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 106; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 228, 229; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 50; Akaslan, *Kırâat İlminde Hemze üzerinde Vakıf Meselesi*, 89.

¹⁶³⁸ Bu kelimeler resm-i hatta, yâ harfi zâid ve hemze de bu yâ kürsüsünde olmak üzere tek harf olarak yazılır.

¹⁶³⁹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 107.

¹⁶⁴⁰ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 107; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 229.

¹⁶⁴¹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 107; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 229, 230.

ki burada vâv harfinden sonraki hemze kıyâsî olmayarak elif sûretinde resmedilmiş ve eliften sonraki yâ, te'nis elif'i sûretinde- gelirse; hemzenin fethasını vâv-ı asliyeye nakil ve hemzenin de hazfiyle (السَّوَى) şeklinde imaleyle, bir de hemzenin fethalı vâv harfine ibdâlinden sonra idğâmla ve imâleyle (السَّوَى) şeklinde olmak üzere iki vecihle okunur.

Yine hemze, kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *sâkin harf-i lîn olan vâv-i asliyeden sonra fetha harekeli* (سَوَاءٌ، سَوَاتِهِمَا، سَوَاتِكُمْ) şeklindeki kelimelerde; hemzenin fethasını vâv-ı asliyeye nakil ve hemzenin de hazfiyle (سَوَاءٌ، سَوَاتِهِمَا، سَوَاتِكُمْ) şeklinde, bir de hemzenin fethalı vâv harfine ibdâlinden sonra idğâmla (سَوَاءٌ، سَوَاتِهِمَا، سَوَاتِكُمْ) şeklinde olmak üzere iki vecihle okunur.

Ayrıca hemze, kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *sâkin harf-i lîn olan vâv-i asliyeden sonra kesra harekeli* –sadece Kehf, 18/58 (مَوْلًى) kelimesinde - gelirse; aynı şekilde hemzenin kesrasını vâv-ı asliyeye nakil ve hemzenin de hazfiyle (مَوْلًى) şeklinde, bir de hemzenin kesralı vâv harfine ibdâlinden sonra idğâmla (مَوْلًى) şeklinde olmak üzere iki vecihle okunur.

Yine hemze, kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *sâkin harf-i lîn olan vâv-i asliyeden sonra zamme harekeli* -sadece Tekvîr, 81/8 (الْمُؤَدَّةُ)¹⁶⁴² kelimesinde- gelirse; hemzenin ötresini vâv-ı asliyeye nakil ve hemzenin de hazfiyle medsiz olarak (الْمُؤَدَّةُ) şeklinde, bir de hemzenin zammeli vâv harfine ibdâlinden sonra idğâmla ve medlî olarak (الْمُؤَدَّةُ) şeklinde olmak üzere iki vecihle okunur.¹⁶⁴³ Muhammed Emin Efendi, *Umdedu'l-Hullân'da*, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inde; buradaki söz konusu iki vecihten nakil vechinin kuvvetli, idğâmlı vechin ise zayıf vecih olduğunu da zikreder.¹⁶⁴⁴

28- Hamza için hemze, kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *sahih sâkin harften sonra fetha harekeli* olarak (وَاسْتَلُوا ، فَاسْتَلَوْا ، يَسْتَلُونَ ، فَاسْتَلَوْهُنَّ ، قُرَأْنَا ، قُرَأْنُ ، الظَّمَانُ ،) ve mansûb durumdaki جُرء şeklinde gelirse; hemzenin harekesini mâkabline naklederek ve hemzeyi de hazfederek (فَسَلُوا ، يَسَلُونَ ، فَسَلَوْهُنَّ ، قُرَأْنَا ، قُرَأْنُ ، الظَّمَانُ) şeklinde okur. Yine aynı şekilde olan (النَّشَاءُ)¹⁶⁴⁵ kelimesinde tek vecih nakil (النَّشَاءُ) şeklinde olup, ancak burada resm-i hat gereği elif resmedildiği¹⁶⁴⁶ için nakil

¹⁶⁴² Bu kelime resm-i kıyasiye uygun olarak tek vâv ile yazılır, ancak ikinci bir vâv varmış gibi medlî okunur.

¹⁶⁴³ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 107; Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 230, 231.

¹⁶⁴⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 107; Akaslan, *Kırâat İlminde Hemze üzerinde Vakıf Meselesi*, 90.

¹⁶⁴⁵ Ankebût, 29/20; Necm, 57/47; Vâkıa, 56/62.

¹⁶⁴⁶ Bu şekildeki (النَّشَاءُ) şeklindeki medlî okuyuş, İbn Kesîr ve Ebû Amr kıraatlarını kapsamaktadır. Bk. ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 96; Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 231; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 376.

yapılmakla birlikte med ile kırâat edilmektedir. Ayrıca Ahzâb, 33/20 (يَسْأَلُونَ) kelimesi (النِّسَاء) olduğu gibi ittifakla resmedilmezken, bazı Mushaflarda elif ile (يَسْأَلُونَ) şeklinde resmedilmiş ve takdîri olarak elifle vakıf durumunda (يَسْأَلُونَ) şeklinde okunur.¹⁶⁴⁷

29- Hamza için hemze, kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *sahih sâkin harften sonra fetha harekeli* olarak fakat hemzenin vâv ile resmedilmesi durumunda olan (هُرُوا)¹⁶⁴⁸ ve (كُفُوا)¹⁶⁴⁹ kelimelerinde; hemzenin harekesini mâkabline naklederek ve hemzeyi de hazfederek (هُرَا، كُفَا)، resm-i hatta uyarak hemzenin vâv harfine ibdâliyle (هُرُوا، كُفُوا) şeklinde olmak üzere iki vecihle okunur.¹⁶⁵⁰

30- Hamza için hemze, kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *sahih sâkin harften sonra zamme* (مَسْؤُلًا، مَذْمُومًا) veya *kesra harekeli* (أَفِيدَةُ، أَفِيدَتُهُمْ) şeklinde olması durumunda; hemzenin harekesinin mâkabline nakledilmesiyle birlikte hemzenin de hazfiyle¹⁶⁵¹ (أَفِيدَةُ، أَفِيدَتُهُمْ) tek vecih okunur.

31- Hamza;

a) kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *fethalı sahîh harften sonra fetha* olarak (رَأَوْا، رَأَيْتُمْ، رَأَيْنَا، رَأَيْتَهُمْ، رَأَاهَا، رَأَيْتَهُ، نَأَى، مَلَجَأً، خَطَأً، أَلْمَأُ، رَأَوْا،) شَنَا، سَأَلْتُمْ، مَارِبُ، مَابٍ، رَأَيْتَ، رَأَيْتُمْ، رَأَيْنَا، رَأَيْتَهُمْ، رَأَاهَا، رَأَيْتَهُ، نَأَى، مَلَجَأً، خَطَأً، أَلْمَأُ، رَأَوْا،) ve Mümtehine, 60/4 (بُرْءُوا) kelimesindeki ilk hemzeyi,

b) kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *fethalı sahîh harften sonra kesra* olarak (لِيُطْمِئِنَّ، جَبْرِئِيلَ، فَلَا تَبْتَئِسْ، بَيْبَسَ، يَيْسُوا، أَيْمَةً، يَوْمِئِذٍ) kelimelerindeki hemzeyi,

c) kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *fethalı sahîh harften sonra zammeli* olarak (رُؤُفٌ، يَكْلُوكُمْ، يَذْرُوكُمْ، نَقَرُوهُ) kelimelerindeki hemzeyi,

¹⁶⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/481; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 96; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 107 Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 231, 232.

¹⁶⁴⁸ Kur'ân'da nerede geçerse geçsin bu kelimeyi, Hafs rivâyetinde hemzesiz (هُرُوا) şeklinde okur. Hamza -vasıl halinde- ve Hâlef kıraatlerinde hemzeli ve zây harfinin ceziyiyle (هُرَا) olarak okur. Nâf'i, İbn Kesîr, Ebû 'Amr, İbn 'Amir, Âsım kıraatı Ebû Bekir Şu'be rivâyeti, Kisâî, Ebû C'afer ve Y'akûb hemzeyle (هُرُوا) şeklinde okur. Bk. Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 25; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 57; Hârûf, *el Müyesser fî'l-Kırâati Erbea Âşere*, 10.

¹⁶⁴⁹ İhlâs, 112/4. Bu kelime Hafs rivâyetinde hemzesiz (كُفُوا); Hamza -vasıl halinde-, Y'akûb ve Hâlef kıraatlerinde hemzeli ve fâ harfinin ceziyiyle (كُفَا); Nâf'i, İbn Kesîr, Ebû 'Amr, İbn 'Amir, Âsım kıraatı Ebû Bekir Şu'be rivâyeti, Kisâî ve Ebû C'afer kıraatında hemzeyle (كُفُوا) şeklinde okunur. Bk. Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 149; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 462; Hârûf, *el Müyesser fî'l-Kırâati Erbea Âşere*, 604.

¹⁶⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/482; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 96; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 108, 109; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 232.

¹⁶⁵¹ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 97; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 109; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 232, 233.

d) kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *zammeli sahîh harften sonra* *zammeli* olarak (رُؤُسْ، رُؤْسُهُمْ، بِرُؤُسِكُمْ) kelimelerindeki hemzeleri tek vecih teshîl ile okur.¹⁶⁵² İbnü'l Cezerî en-Neşr adlı eserin de bu (d) maddesi için resmî hatta uygun olarak teshîl vechi, kıyâsî olarak ta hazif vechi olmakla birlikte bu vechin ihtiyaten alınmaması tercih edildiğini belirtir.¹⁶⁵³

32- Hamza için hemze, kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *öncesi fethalı, sonrasında ise sâkin vâv harfi* olarak (يَطُونُ، تَطُونُهُمْ) şeklinde gelirse; hemzenin teshîliyle (يَطُونُ، تَطُونُهُمْ) vechi, bir de hemzenin hazfedilmesi ve vâv'ın da iskânıyla (يَطُونُ، تَطُونُهُمْ) şeklinde olmak üzere iki vecih vardır. Yine aynı şekilde (يُؤْدُهُ، يُوَسُّ) kelimelerinde hazif vechi nakil edilmekle birlikte ihtiyaten bu vechin alınmaksızın tek vecih teshîl ile kırâat edilmesidir.¹⁶⁵⁴

33- Hamza için hemze, kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *fethalı olarak zammeli harften sonra* (مُؤَجَّلًا، يُؤَجِّرُ، فُؤَادُ، لَا تُؤَاخِذْنَا، وَالْمُؤَلَّفَةُ) kelimelerindeki gibi olursa bu durumda hemze tek vecih olarak vâv harfine ibdâl edilerek (مُؤَجَّلًا، يُؤَجِّرُ، فُؤَادُ، لَا تُؤَاخِذْنَا، وَالْمُؤَلَّفَةُ) şeklinde okunur.

Yine hemze kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *fethalı olarak kesralı harften sonra* (نَاشِيَةً، شَانِيَكُ، نُنْشِيْكُمْ، رِيَاءُ، لَيُبْطِئَنَّ، سَيِّئًا، السَّيِّئَاتِ، مَائَةً، فَيَّةً، مَائَتَيْنِ، فَيَنْتَيْنِ) şeklinde olursa hemzeyi, fethalı yâ harfine ibdâl edilerek (نَاشِيَةً، شَانِيَكُ، نُنْشِيْكُمْ، رِيَاءُ، لَيُبْطِئَنَّ، سَيِّئًا، السَّيِّئَاتِ، مَائَةٍ، فَيَّةً، مَيِّئَيْنِ، فَيَنْتَيْنِ) okunur. مَائَةٍ gibi kelimelerdeki zâid elif'ten ötürü de resme ittiba gerekmemektedir.

Hemze kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *kesralı olarak zammeli harften sonra* (سُؤْلَ) şeklinde gelirse; hemze teshîlle (سُؤْلَ)، ve bir de vâv harfine ibdâl ile (سُولَ) şeklinde olmak üzere iki vecihle okunur.¹⁶⁵⁵

34- Hamza için hemze, kelimenin ortasında (*mütevassıt bi-nefsih hemze*) *kesralı olarak kesralı harften sonra*;

¹⁶⁵² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/483, 484; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 99; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 109; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 233, 234.

¹⁶⁵³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/484; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 109.

¹⁶⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/484; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 109; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 234.

¹⁶⁵⁵ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 93; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 110; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 234, 235.

a) Bu durumdaki hemzenin sonrasında sadece (بَارِكُمْ)¹⁶⁵⁶ kelimelerinde olduğu gibi, sâkin yâ bulunmazsa burada tek vecih (بَارِ هَكْم) şeklinde teshîl,

b) Şayet hemzenin sonrasında (حَاسِيَيْنَ، مُتَكَيِّينَ، الصَّابِيَيْنَ، خَاطِيَيْنَ، مُسْتَهْزِيَيْنَ) kelimelerinde sâkin yâ olması durumunda ise; hemzenin teshîliyle (حَاسِيَيْنَ، مُتَكَيِّينَ، الصَّابِيَيْنَ، خَاطِيَيْنَ، مُسْتَهْزِيَيْنَ) şeklinde bir vecih ve bir de tahfif-i resmi olarak hemzenin hazfiyle¹⁶⁵⁷ (حَاسِيَيْنَ، مُتَكَيِّينَ، الصَّابِيَيْنَ، خَاطِيَيْنَ، مُسْتَهْزِيَيْنَ) olarak iki vecih okunur.

35- Hamza için hemze, kelimenin ortasında (mütevassıt bi-nefsih hemze) kesralı harften sonra zammeli olarak ve kendisinin sonrasında ise sâkin vâv harfi (مُسْتَهْزِؤُنْ، (الْمُنْشِؤُنْ، الصَّابِؤُنْ، أَنْبِؤُنْ، يَسْتَنْبِؤُنْ، لِيُطْفِؤُوا

a) Tahfif-i kıyâsî olarak hemzenin teshîli ile ki bu Sîbeveyhi'nin tercihinine göre (مُسْتَهْزِؤُنْ، الْمُنْشِؤُنْ، الصَّابِؤُنْ، أَنْبِؤُنْ، يَسْتَنْبِؤُنْ، لِيُطْفِؤُوا) şeklinde;

b) Tahfif-i kıyâsî olarak hemzenin zammeli yâ'ya ibdâli ki bu Ahfeş'in tercihinine göre (مُسْتَهْزِؤُونْ، الْمُنْشِؤُونْ، الصَّابِؤُونْ، أَنْبِؤُونْ، يَسْتَنْبِؤُونْ، لِيُطْفِؤُوا) şeklinde,

c) Tahfif-i resmi olarak hemzenin hazfi ve makablinin zammesi ile (مُسْتَهْزِؤُونْ، الْمُنْشِؤُونْ، (الصَّابِؤُونْ، أَنْبِؤُونْ، يَسْتَنْبِؤُونْ، لِيُطْفِؤُوا) şeklinde üç vecih okur.¹⁶⁵⁸

Fakat hemze, kelimenin ortasında (mütevassıt bi-nefsih hemze) kesralı harften sonra zammeli olarak ve kendisinin sonrasında ise sâkin vâv harfi bulunmaması durumunda ise (يُنْبِئُهُمْ، وَلَا يُنْبِئُكَ، سَنُفِّرُكَ، سَيِّئُهُ) şeklinde, bir diğer vecih te hemzenin yâ harfine ibdâl edilmesiyle ki bu yâ da zamme ile (يُنْبِئُهُمْ، وَلَا يُنْبِئُكَ، (سَنُفِّرُكَ، سَيِّئُهُ) şeklinde okunur.¹⁶⁵⁹

36- Hemze; Nidâ (يَا)'sı, Tenbih (هَآ)'sı, istifhâm (أَ)'sı, ibtidâ (لِ)'ı, cevap (لِ)'ı, isti'nafiye (وِ)'ı, itiraziyye (وِ)'ı, ibtidaiyye (وِ)'ı, atıv (وِ)'ı, atıf (فَا)'sı, herf-i cer olarak ل,س, vb. zâid diye ifade edilen –kendisinden sonraki kelimededen ayrılması mümteni olan ve resm-i hat itibarıyla muttasıl ya da muttasıl olması farketmeksizin üzerinde vakıf yapılması caiz olmayan- bir harf ile mütevassıt bi zâid hemze olması durumunda dokuz kısma ayrılır:

a. Fethalı hemze'nin, elif'ten sonra gelmesi (يَا أَتَمُّ، هَآ أَنْتُمْ، يَا أَيُّهَا)

b. Kesralı hemze'nin, elif'ten sonra gelmesi (يَا اِبْرَهِيمَ)

¹⁶⁵⁶ Bakara, 2/54.

¹⁶⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/485; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 93; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 110.

¹⁶⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/484, 485; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 93; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 39, 110; Akbal, *Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidî*, 269.

¹⁶⁵⁹ Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 235, 236.

- c. Zammeli hemze'nin, elif'ten sonra gelmesi (هُؤْلَاءِ, يَا أُخْتِ, مَا أُنْزِلَ),
- d. Fethalı hemze'nin, fethadan sonra gelmesi (ءَأَنْذَرْتَهُمْ, وَلَأَمَّةٌ, فَسَأَكْتُبُهَا),
- e. Kesralı hemze'nin, fethadan sonra gelmesi (أَيْفُكَا, وَإِيَّاكَ, فَإِنْ لَمْ),
- f. Kesralı hemze'nin, kesradan sonra gelmesi (بِإِحْسَانٍ, وَلَا خُؤَانِنَا, بِإِيمَانٍ),
- g. Zammeli hemzenin, fethadan sonra gelmesi (سَأَرِيكُمْ, فَأَمِئْتُهُ, وَأَمِئْتُ),
- h. Zammeli hemzenin, kesradan sonra gelmesi (لَأَنْذِرَكُمْ, فَلَأَمِّه, وَلَأَجَلَّ)

Hamza için bu durumdaki hemzeler vakıf halinde; tahkîk mukaddem vecih olmak üzere, ikinci vecih te teshîl olup bu yerlerde iki vecih söz konusudur. Buradaki teshîllerin; fethalı hemzelerinde: hemze ile elif; kesralı hemzelerinde: hemze ile yâ; zammeli hemzelerinde ise: hemze ile vâv arasında yapıldığı unutulmamalıdır.¹⁶⁶⁰ Ayrıca elif'ten sonra (هُؤْلَاءِ, يَا أُخْتِ, يَا أَدَمُ, يَا إِبْرَاهِيمُ, هُؤْلَاءِ) şeklinde gelen hemzelerde ise teshîlin, tûl ve kasr ile alınması gerektiği de hatırlanmalıdır. Bu durumda örneğin (هُؤْلَاءِ) kelimesinde Hamza için onüç vecih ortaya çıkar:

هـ	ط	{ ٥ } ابدال	ف
هـ	ت	{ ٣ } ابدال	
هـ	ق	{ ١ } ابدال	
هـ	ط	{ ٥ } تسهيل مع الروم	
هـ	ق	{ ١ } تسهيل مع الروم	
هـ	ط	{ ٥ } تسهيل ابدال	
هـ	ت	{ ٣ } تسهيل ابدال	
هـ	ق	{ ١ } تسهيل ابدال	
هـ	ط	{ ٥ } تسهيل مع الروم	
١	ط	{ ٥ } تسهيل ابدال	
١	ت	{ ٣ } تسهيل ابدال	
١	ق	{ ١ } تسهيل ابدال	
١	ق	{ ١ } تسهيل مع الروم	

١) Fethalı hemzenin, kesradan sonra gelmesi (بِأَنْفُسِهِمْ, لِأَبْوَيْهِ, فَبَايَ)

Burada ise Hamza için hemzenin vakfında; tahkîk, bir de yâ harfine ibdâl (بِأَنْفُسِهِمْ, لِبَبْوَيْهِ, فَبَايَ) olacak şekilde iki vecih vardır.¹⁶⁶¹

37- Hemze; lââm-ı târif (ال) mütevassıt hemze olarak (الْأَرْضُ, الْأَكْرَامُ) kelimelerinde olduğu gibi gelirse; bu durumda (الْأَرْضُ, الْأَكْرَامُ) şeklinde sekit, (الْأَرْضُ, الْأَكْرَامُ) şeklinde de nakil olmak üzere iki vecih vardır. Yine Şuarâ, 26/176 ve Sâd,

¹⁶⁶⁰ Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 19; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 41, 42, 111; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 237, 238; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzerine Aşere Kaideleri*, 52, 53; Akbal, *Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidi*, 269, 270.

¹⁶⁶¹ Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 238.

38/13 (أَصْحَابُ لَيْكَةِ) -Resm-î hat gereği, lâm harfinden önce hemzenin hazfedildiği- kelimelerinde de aynı şekilde sekit ve nakil vardır. Vakıf halinde söz konusu vecihler, Hamza'nın râvîlerinden 'Halef ve 'Hallâd için rivâyet edilmiştir.¹⁶⁶² 'Halef ve 'Hallâd için sekit vechi, Ebu'l-Hasen İbn Ğalbûn tarîkinden; nakil vechi ise, Ebu'l-Feth Fâris târîkinden rivâyet edilmiştir. *Merâtib-i erbaa'da Hamza (Halef ve Hallâd) için*: İstanbul tarîkinden sekit vechi mukaddem, nakil vechi muahherdir. *Mertebe-teyn de Hamza (Halef ve Hallâd) için*: İstanbul ve Mısır tarîklerinin her ikisinde de nakil vechi mukaddem, sekit vechi muahher vecihtir. Diğer bir ifadeyle Mısır tarîki Şeyh Atâullah mesleğinde herhangi bir ayırım yapılmaksızın her iki mertebede de nakil vechi mukaddem, sekit vechi ise muahher vecihtir.¹⁶⁶³

38- Hemze vakıf halinde, med harfî dışındaki sâkin harften sonra; (مَنْ أَمَنَ) gibi sahih sâkin, (وَأَدَاءُ إِلَيْهِ) şeklinde tenvinli, (خَلُّوا إِلَى) şeklinde meczûm vâv harfî, (إِنِّي أَدَمَ) şeklinde meczûm yâ harfî gibi olan kelimeler ki kırâât ıstılahında *hemze-i münekkerenin vakfı* olarak gelince: İstanbul tarîki *Merâtib-i erbaa'da* sekit vechi Halef, tahkîk ve nakil vechi ise *Hamza (Halef ve Hallâd) içindir*. İstanbul tarîki *Mertebe-teyn* ve Mısır tarîki Şeyh Atâullah mesleğinde ise her iki mertebe için nakil ve tahkîk Hamza (Halef ve Hallâd); sekit vechi ise sadece Halef için vardır. Takrîb târîkinden Hallâd da sekte vechine muvâfakat ederek Hamza (Halef ve Hallâd) olarak okur. Takrîb târîkinden böylece üç vecih olarak sekit, tahkîk ve nakil Hamza tarafından kırâât edilmiş olur. Ancak sahih sâkin harf (عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ) şeklinde cem'i mim-i olması durumunda ise sadece sekit ve tahkîk vecihleri olup, nakil vechi söz konusu değildir.¹⁶⁶⁴

İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleği hemze-i münekkerenin vakıf hali

Mertebe-teyn		Merâtib-i Erbaa	
وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ		مَنْ أَمَنَ	
ف	نقل	ض	سكت
	تحقيق	ف	تحقيق
ض	سكت		نقل

¹⁶⁶² Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 238.

¹⁶⁶³ Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 14, 15; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 26, 27, 112; Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 239; Akbal, *Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidî*, 249.

¹⁶⁶⁴ Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 14, 15; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 26, 27, 28, 112, 113; Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 239, 240; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 54; Akbal, *Mufasssal Kıraat-ı Aşere Kavâidî*, 249.

Mısır Tarîki Atâullah Mesleği hemze-i münekkerenin vakıf hali

Mertebe-teyn	Merâtib-i Erbaa
وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ	مَنْ أَمِنَ
ف --- نقل ---	ف --- نقل ---
تحقيق ---	تحقيق ---
ض --- سكت ---	ض --- سكت ---

İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleği hemze-i münekkerenin vakıf hali cem 'i mim-i olması

Mertebe-teyn	Merâtib-i Erbaa
لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ	يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ
ف --- تحقيق ---	ض --- سكت ---
ض --- سكت ---	ف --- تحقيق ---

Mısır Tarîki Atâullah Mesleği hemze-i münekkerenin vakıf hali cem 'i mim-i olması

Mertebe-teyn	Merâtib-i Erbaa
لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ	يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ
ف --- تحقيق ---	ف --- تحقيق ---
ض --- سكت ---	ض --- سكت ---

Hamza ve Hişâm için buraya kadar otuz sekiz maddede derlediğimiz bilgiler aşere ve takrîb tarîkleri için geçerli olan tahfifatır. Aşağıda üç maddede ele alacağımız kısım ise sadece tâkrîb tarîki tahfifatı için geçerlidir.

1- Hemze vakıf halinde, harf-i med olan elif'ten sonra kelimenin başında harekeli olarak (بِمَا أُنْزِلَ) gibi gelirse takrîb tarîkinde Hamza kırâatinde dört vecih okunur. Bu vecihler:¹⁶⁶⁵

- Hemzenin tahkikiyle (بِمَا أُنْزِلَ),
- Med sektiyle¹⁶⁶⁶ (بِمَا نُزِلَ),
- Tûl ile teshîl (بِمَاهُنْزِلَ),
- Kasr ile teshîl (بِمَاهُنْزِلَ) şeklindedir.

2- Hemze vakıf halinde, harf-i med olan “vâv” ve “yâ” harflerinden sonra kelimenin başında harekeli olarak (فِي أَنْفُسِهِمْ ، قَالُوا أَمَنَّا) gibi gelirse takrîb tarîkinde Hamza kırâatinde dört vecih okunur. Bu vecihler:

- Hemzenin tahkikiyle (فِي أَنْفُسِهِمْ ، قَالُوا أَمَنَّا),

¹⁶⁶⁵ Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 242, 243; Aydın, *Mısır Tarîki Şeyh Ataullah Mesleği Aşere Kaideleri*, 54;

¹⁶⁶⁶ Med sekti, kıraat imamlarından Hamza'nın sekti ile ilgili kısmına ait olup, vakfa has bir uygulama değildir. Med sekti uygulamasında med, miktarınca uzatma yapıldıktan sonra sekte yapıldıktan sonra diğer kelimeye geçilir.

b) Med sektiyile (قَالُوا أَنفُسِهِمْ، قَالُوا مَنَّا)،

c) Hemzenin harekesinin mâkablindeki med harfine nakli ve hemzeninhazfıyle (فَيَنْفُسُهُمْ، قَالُوا مَنَّا)،

d) Hemzenin idğâmıyla (قَالُوا مَنَّا، فَيَنْفُسُهُمْ) şeklindedir.

3- Hemze vakıf halinde Hamza için takrîb tarîkinde, harekeli harften sonra kelimenin başında resm-i hat açısından munfasıl müteharrik olarak aşağıdaki şekilde gelmesi durumunda:

a) Fethalı hemze'nin, zammeden sonra gelmesi (يُوسُفُ أَيُّهَا)،

b) Fethalı hemze'nin, kesradan sonra gelmesi (فِيهِ آيَاتٌ)،

Bu iki durumda fethalı hemze'de tahkîk vecihlerinin yanı sıra; zammeden sonra gelmesi (يُوسُفُ وَيُيُّهَا) durumunda “vâv” harfine (يُوسُفُ وَيُيُّهَا) şeklinde ibdâli; kesradan sonra gelmesi (فِيهِ آيَاتٌ) halinde ise “yâ” harfine (فِيهِ يَآيَاتٌ) ibdâli olmak üzere vecih söz konusudur.

c) Fethalı hemzenin, fethadan sonra gelmesi (أَفْتَطَمْعُونَ أَنْ)،

d) Kesralı hemze'nin, zammeden sonra gelmesi (يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ)،

e) Kesralı hemze'nin, kesradan sonra gelmesi (مَنْ بَعْدَ إِكْرَاهٍ)،

f) Kesralı hemzenin, fethadan sonra gelmesi (غَيْرَ إِخْرَاجٍ)،

g) Zammeli hemze'nin, zammeden sonra gelmesi (الْجَنَّةُ أُرْلَفْتُ)،

h) Zammeli hemze'nin, kesradan sonra gelmesi (عَلَيْهِ أُمَّةٌ)،

ı) Zammeli hemze'nin, fethadan sonra gelmesi (كَانَ أُمَّةٌ)

Yukarıdaki c), d), e), f), g), h), ı) maddeler için Hamza'nın vakıf halinde tahkîk vechi ve (أَفْتَطَمْعُونَ هُنَّ، يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ، مَنْ بَعْدَ إِكْرَاهٍ، الْجَنَّةُ هُزْلَفْتُ، عَلَيْهِ هُمَّةٌ، كَانَ هُمَّةٌ) şeklinde teshîl olmak üzere iki vecih kırâatı vardır. Tahkîk vecihleri mukaddemdir.¹⁶⁶⁷

3.5.5.11. Hemze Konusu Değerlendirme

Hemze aslında tahkîk ile okunması gereken bir harftir. Fakat harfin mahreç ve sıfatları nedeniyle tahkîk ile okunması telaffuzunda zorluk oluşturduğundan, bazı Arap kabileleri bu harfin bazı durumlarda hafifletilerek okunmasını tercih etmişlerdir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hicâz ehlinin Huzeyl, Mekke, Medine, Kinâne, Sakîf, Hevâzin vb.

¹⁶⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/439; Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 244; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 374.

kabilelerinin lehçesi¹⁶⁶⁸ olarak hemze tahfifle okunmaktadır. Arapların bazıları, hemzedeki tahfifatın dilin fasihliğine ve düzgünlüğüne delalet ettiğini ifade etmektedir.

Hemzenin telaffuzundaki zorluğun ortadan kaldırılması rastgele olmayıp, dil ve kırâat âlimleri tarafından hafifletilerek okunmasına dair birtakım kurallar belirlenmiştir. Bu yönüyle hemzenin tahfifi konusu; bir başka harfe dönüştürülerek okunması *bedel/ibdâl/kalb*, ne sert ne de yumuşak ikisi arası (beyne beyne) bir okuyuş *teshîl*, hemzenin terk edilerek okunması ise *hazf/ıskât*, *hazif* sonucunda harekenin nakledilmesi şeklinde kırâat imam ve râvîlerinden nakille yapılan uygulamadır.

Sâhîh kırâat; okunan vechin bir yönüyle nahiv kurallarına uymayı, resm-i Osmânîye kıyâsî olarak veya resm-i hat yönüyle uygunluğu, sahih senedle kırâatin gelmiş olması¹⁶⁶⁹ şartını taşıyan kırâattır. Dolayısıyla hemzenin ibdâl, teshîl, nakil, *hazif* vb. tahfifatı da bu kırâat şartlarına göre olmalıdır. Yani hemzenin tahfifi, mushaf hattına, Arapça grameri ve sahih kırâat rivâyetleri şartıyla kırâat imam ve râvîlerinden gelen nakiller çerçevesinde¹⁶⁷⁰ ele alınan geniş ve zor bir konudur. Bu nedenle kırâat ilmi eserlerinin usûl kısmında hemze ile ilgili başlık ve bölümlere uzunca yer verilir. Ancak biz çalışmamızda tezimizin kapsamını çokça aşacağı için, ne resm-i hat ve ne de Arap dili yönünden ihticâca girmeksizin kırâat imam ve râvîlerinin konuyla ilgili okuyuşlarını günümüz kırâat eğitiminde ele alınış şeklini aktarmakla yetinmiş bulunmaktayız.

Kırâat ile ilgili eserlerde hemze konusunun genişçe ele alındığını görmekteyiz. Bununla birlikte ilk dönem eserlerden itibaren günümüze kadar yapılan çalışmalarda bu konunun ele alınışında birtakım yöntem farklılıklarını müşahade etmekteyiz. İbn Mücâhid (ö. 324/935) *Kitâbü's-Seb'a*'da; Nâfi'' (إ), İbn-i Kesîr (ك), İbn Amir (ع), Asım (أ), Hamza (هـ) ve Kisâî'nin (س), sakîn müfred/tek hemzeleri tahkikle okuduğunu ancak Kur'ân'ın tamamında Hamza'nın (هـ) vakıf durumunda hemzeleri telaffuz etmeyi terk etmekten hoşlandığını ifade etmektedir. Ancak zikredilen diğer kurrânın vasıl ve vakıf durumunda hemzeyi aynı şekilde okuduklarını bildirir. Bununla birlikte Ebû Amr'ın (ع) namazda ve namaz dışında kırâat esnasında bütün sakîn hemzeleri birkaç istisna dışında telaffuz etmediğini de zikreder.¹⁶⁷¹ Verş (ج) ve Ebû Amr'ın (ع) bu sakîn müfred / tek hemezelerle ilgili ibdalli okumalarını ve birkaç istisnasını sadece kelime bazında ancak gelen rivâyetler

¹⁶⁶⁸ Şâhîn, *el-Kırââtül-Kur'âniyye*, 30; Muhaysin, *el-Kırâât ve Eseruha fî Ulûmi'l-Arabiyye*, 94, 95; Muhaysin, *el-Muğnî*, 107, 108; Durmuş, "Hemze", 17/190.

¹⁶⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 32 / (14 ve 15. beyit.)

¹⁶⁷⁰ Ebû Şâme el-Makdîsî, *İbrâzü'l-Meânî*, 165.

¹⁶⁷¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 130-133.

doğrultusunda konuyla ilgili Kur'ân'da ilk geçen yerde vermekle iktifa ettiğini görmekteyiz.

Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) ise hemzenin tek kelime müfret, bir kelime iki hemze, iki kelime iki hemze vb. başlıkları altında konuları ele alır. İlk önce usûl hakkında örneklerle bilgi verir, daha sonra hangi imam ve râvîlerin teshîl, ibdâl, hazif, nakil yaptıklarını belirtir. Fakat farklı bir yol izleyerek çoğunlukla senedle hangi rivâyetlerin kimden geldiğinden bahsederek meseleyi aktarır. Dânî eserlerinde belirli bir sistemi takip ederek, bir taraftan kendisinden sonra gelen Ebu'l-Kâsım b. Firruh eş-Şâtibî (ö. 590/1193) ve İbnü'l Cezerî'ye (ö. 833/1429) kaynaklık ve örneklik teşkil ederken diğer taraftan günümüzdeki kırâat eğitiminin temel yapısını oluşturur.

İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı kitabında ise geçmiş çalışmaların bütününe görme ve daha sistematik bir şekilde konunun ele alındığını görmekteyiz. Farklılıklar müellif veya eser ismi verilerek zikredilmekte ve bu görüşlerden sonra kendi değerlendirmesi, tercihi yer alması önemli bir kazanımdır.

Osmanlı'nın son dönemi ve günümüz kırâat eğitim sisteminde temel başvuru eserleri olan *İthaf*, *Zübde* ve *Umde* gibi eserlerde ise daha önce ifade ettiğimiz üzere hemze konusunda da özellikle *İthaf* ve *Umde*'nin giriş kısmında kırâat ilmi ile ilgili genel bilgilerle birlikte değinildiğini müşahade etmekteyiz. Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet döneminin ilk asrında kırâat ilmine büyük hizmetleri olan Aşikkutlu ise hemze konusunda *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe* adlı eserinin içerisinde *Bâbu Vakf-ı Hamza ve Hişâm 'ale'l-hemz* çalışmasıyla bu zor konunun anlaşılmasında katkıda bulunmuştur.

Türkiye'de halen kırâat eğitimi alanların takip ettikleri kavâid defterleri ise, özet olarak usûl hakkında genel bilgilere yer verilen birer çalışma olup, aşere-takrîb eğitimimizin temelini oluşturur. Fakat bu metodun, kaynaklara ulaşmayan kırâat eğitim-öğretiminin beraberinde getireceği için, sonuçta araştırmayan ve sorgulamayan kırâatçi profiline doğru bir yönelimi de beraberinde getireceğini de göz ardı etmemek gerekir. Ancak, Talip Akbal, Fakri Özcan ve Abdullah Boz'un son dönemde hazırlamış olduğu kavâid kitaplarında bazı bölümlerde dipnot mahiyetinde bilgilerin olması sevindirici bir durumdur. Aynı şekilde Fatih Aydın, kavâid çalışmasında faydalanılan eserlerin adlarını kaynakçada vermekle iktifa etmekte, zorunlu kalmadıkça fazla yer kaplamaması ve okuyucunun konudan kopmaması için kaynak bilgisi vermediğini ifade etmektedir.

Sonuçta bu tür çalışmaların bile kırâât eğitimi alanların kaynaklara yönelmelerine yardımcı olabilmesi önemli bir husustur.

Kırâatte usûl ile ilgili diğer konularda olduğu gibi kaynaklardan derleyerek hemzenin teshîli, ibdâli, nakli, sekti vb. durumlardaki teorik bilgilerin uygulamasını fem-i muhsinden şifâhi olarak da alınması gerektiğini tekrar hatırlatmak isterim. Zira hemzenin teshîl uygulaması (ـَ) harfiyle remz edilmesine rağmen bu sesle okunmadığı bunun en bariz örnekleri arasında sayabiliriz.

3.5.6. Feth-Beyne-İmâle

3.5.6.1. Feth/fetha

Sözlükte feth, “açmak, kapalılığı gidermek”¹⁶⁷² anlamlarına gelir. Kırâat terimi olarak feth/fetha, “okuyucunun harfi telaffuz ederken ağzını normal şekilde açması, ya da mâkablinde halis fetha bulunan elif harfini telaffuz etmek için okuyucunun ağzını açması”¹⁶⁷³ demektir. Başka bir ifadeyle feth/fetha, harf mahrecinden çıkarılırken sesin vâv, yâ sesine karıştırılmadan ve imâle yapılmaksızın telaffuz edilmesidir.¹⁶⁷⁴ Feth, aynı zamanda imâlenin zıddı anlamında da kullanılır.¹⁶⁷⁵ Feth terimi yerine “tefhîm”, bazen de “nasb” da kullanılmaktadır.¹⁶⁷⁶ Feth ifâdesi, Türkçe’de fetha olarak söylenir.

Fetha, kırâatte okuyucunun elif harfini telaffuzu esnasında iki şekilde ortaya çıkar. Bunlar, fethâ-i şedîd ve fehâ-i mutevassıttır.¹⁶⁷⁷ Fethâ-i şedid, fethalı harfi telaffuz için okuyucunun ağzını sonuna kadar açmasıdır.¹⁶⁷⁸ Diğer bir ifadeyle fethâ-i şedid, okuyucunun kırâat esnasında ağzını yukarı doğru azami şekilde açarak kaba bir şekilde harfi telaffuz etmesidir. *Fethâ-i şedid*, Kur’ân kırââtinde câiz olmadığı gibi, aslında Arap dilinde de olmayan bir uygulamadır. Söz konusu bu fetha, Fars Acemi ve özellikle Horasan bölgesinde yaygın olan bir telaffuz şeklidir. Kur’ân telaffuzuna uygun olmayan ve tam bir tefhîm olarak târif edilebilecek bu şekildeki kırâat, Horasan’dan diğer bölgelere ve

¹⁶⁷² İbn Manzûr, “fth“, *Lisânü’l-Arab*, 37/3337; Râğıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 621; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 64.

¹⁶⁷³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/29; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti’n-Neşr*, 1/562, 563; Dabba’, *el-İdâe fî Beyâni Usûli’l-Kirâe*, 28; Devserî, *Muhtasarü’l-İbârât*, 85.

¹⁶⁷⁴ Devserî, *Muhtasarü’l-İbârât*, 85.

¹⁶⁷⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-Meânî*, 203;

¹⁶⁷⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/29; ed-Dimyâtî, *İhâfu Fudelaî’l-Beşer*, 102; Yüksel, *İbnü’l-Cezerî ve Tayyibtü’n-Neşr*, 384.

¹⁶⁷⁷ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-Meânî*, 177,178; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/29, 30; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti’n-Neşr*, 1/489;

¹⁶⁷⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30;

özellikle Mâverâünnehir bölgesine yayılmıştır.¹⁶⁷⁹ *Fethâ-i mutevassıta* ise, fethâ-i şedîd ile imâle-i mutevassıta arasındaki bir telaffuz şekli olup, kurrânın Kur'ân kırâatındaki uygulamasıdır.¹⁶⁸⁰ Hüsn-ü kabul gören fetha telaffuzu, bu işin erbabı olanlardan duyulup uygulama yapılanıdır.

3.5.6.2. İmâle

Sözlükte, “bir şeye yönelmek, bir tarafa çekmek”¹⁶⁸¹ anlamlarına gelen imâle; kırâat ıstılahında ise “fetha harekeyi kesra harekeye, elif harfini yâ harfine aşırı ve tam olmaksızın yaklaştırmaktır.” İmâle-i kübrâ/imâle-i şedîde ve imâle-i suğrâ/imâle-i mutavassıta olmak üzere ikiye ayrılır. *İmâle-i kübrâ / imâle-i şedide*; fetha harekeyi veya elif'i kesraya meylettirerek, fethayı son noktasına ya da elif'i yâ harfine vardırmayacak derecede telaffuz etmektir.¹⁶⁸² Kırâat eserlerinde imâle-i şedide, imâle-i kebîre, imâle-i mahda, imâle-i tâmme, imâle-i 'hâlise vb. adlarla da zikredildiği gibi, harfin kesrasıyla, yâ ile, idca', bedh, kesranın işmâmıyla vb. terimler de imâle yerine kullanılmıştır.¹⁶⁸³ İlk dönem eserlerden Sîbeveyh'in (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ında, eliften sonra kesra gelmesinden veya bu durumdaki elif'lerin yâ harfine benzemesinden dolayı elif'i yâ harfine yaklaştırmak anlamında kullandığını görürüz.¹⁶⁸⁴ İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *Seb'a*'da, imâle kavramı ile birlikte harfin kesrasıyla, idca', ne fetha ne kesra, fetha kesra arası, biraz kesraya işaret etmek vb. ifadelerini kullandığını müşahade etmekteyiz.¹⁶⁸⁵

3.5.6.3. Beyne

Beyne veya taklîl kavramı ise, fetha harekeyi veya elif'i fetha ile imâle-i kübra arasında okumayı ifade edip, *beyne beyne, imâle-i suğrâ, imâle-i mütevassıta, imâle-i vustâ, imâle-i yesîra, imâle-i daîfe, imâle-i latîfe, terkîk, beyne'l-kesr-i ve'tefhîm, beyne'l-kesr-i ve'l-feth, beyne'l-imâleti ve'l-feth, beyne'l-imâleti ve'tefhîm, imâle-i ğayr hâlise*

¹⁶⁷⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî*, 203, 204; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30;

¹⁶⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/489; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/ 243, 293.

¹⁶⁸¹ İbn Manzûr, “myl“, *Lisânü'l-Arab*, 7/4309; Râğıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 783; Temel, *Kırâat ve Tecvid İstılahları*, 91; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 155.

¹⁶⁸² Ebu'l-Alâ el-Kirmânî, *Mefâtihü'l-Eğânî fî'l-Kırâât ve'l-Meânî*, thk. Abdülkerim Mustafa Müdlic, (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1422/2001), 58; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî*, 204; İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-Kârîi'l-Mübtedi*, 103; Seyyid Rızk, *Fî Ulûmi'l-Kırâât*, 213; Dabba', *el-İdâe fî Beyâni Usûli'l-Kirâe*, 28; Devserî, *Muhtasarü'l-İbârât*, 31, 32.

¹⁶⁸³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 141, 688, 689; İbn Mihrân, *el-Mebsût*, 111, 112; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 102; Dabba', *el-İdâe fî Beyâni Usûli'l-Kirâe*, 28; Devserî, *Muhtasarü'l-İbârât*, 48, 49.

¹⁶⁸⁴ Sîbeveyh, *Kitâb-u Sibeveyh*, 4/117.

¹⁶⁸⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 139-141; 688, 689.

şeklinde kırâat eserlerinde kullanımı söz konusudur.¹⁶⁸⁶ Bu tanımların ortak yönü, fetha hareketinin inceltilmesi ve azaltılmasının söz konusu olmasıdır. Zirâ beyne/taklîl uygulamasında fetha harekede ağzın içerisinde yayılarak telaffuz edildiği için tefhîm sıfata haiz kelimeler bile inceltilerek okunur.

3.5.6.4. Kırâât İmâm ve Râvîlerinin Feth, Beyne ile İmâle Uygulamaları

Kırâât imam ve râvîlerinin bir kısmı imâle okurken bir kısmı da imâlesiz okumaktadır. Asıl imâleciler deyince Hamza, Kisâî ve Hâlefü'l-Âşir akla gelir. Bu imamlarla birlikte imâle ile okuyanlar arasında Nâfi'nin Verş rivâyeti Ezrâk tarîki ve Ebû Amr da bazı kelimelerde yer alır. İmâleli okuyuşu az da olsa Nâfi'nin Verş rivâyeti İsbehânî tarîki ile İbn 'Amir ve 'Âsım'ın kırâtinde de görmekteyiz.¹⁶⁸⁷ Geriye kalan imamlardan İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer için imâleli kırâtinden bahsedilmez.

Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Hâlefü'l-Âşir'in (خ) İmâleleri

1- Aslı yâ olan ve elif'e kalb olan – dönüşen - isim ve fiillerdeki kelimeleri; Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Hâlefü'l-Âşir (خ) imâle okur. Bu ifade ilk dönem eserlerden itibaren kırâat kitaplarında yer alır. ed-Dânî (ö. 444/1053) *et-Teyssîr*'de; Hamzâ, Kisâî'nin isimlerden ve fiillerden zevât-ı yâ olan kelimeleri meylederek (imâle ile) okuduğunu Kur'ân'dan kelimeleri vermek suretiyle bildirir.¹⁶⁸⁸ Fakat *et-Teyssîr*, Seb'a kırâatını kapsadığı için Hâlef'ül-Aşir geçmez. Fakat Hâlef'ül-Aşir'in, bir taraftan da Hamza'nın râvîsi olduğunu unutmamak gerekir. Bu durum 'aşere kırâtinde ed-Dânî'nin *et-Teyssîr*'inden ve İbnü'l Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr*'i ile *Tayyibe*'den biraraya getirilecek olursa; *isim olan kelimeler*, (مُوسَى، عِيسَى، يَحْيَى، الْمَوْتَى، طُوبَى، اخْذَى، اللَّصَارَى، الْهُدَى،) vb. (بُشْرَى، ذِكْرَى، الْإِيَامَى، الصُّحَى، الْهُوَى، الْعَمَى، الرَّزَى، مَأْوِيَهُ، مَثْوِيَهُ، مَثْوِيَكُمْ، الْأَدْنَى، أَرْكَى، فَأُولَى، الْأَعْلَى vb. ; *fiil olan kelimeler ise* (أَبَى، سَعَى، يَخْشَى، فَسَوَى، يَخْفَى، تَهَوَى، زَغَى، يَرْضَى، أَتَى، اجْتَبَى، اِشْتَرَى) vb. olarak zikredilir.¹⁶⁸⁹ Yukarıda görüldüğü gibi aslı yâ olan bu kelimeler, elif'e kalb edildiğinde de çoğu zaman yâ ile Mushaflarda resmedilir. Ancak bu yâ harfi bazen elif ile resmedilip (هُدَاىَ، فَأَحْيَا، أَحْيَا، أَحْيَاها، أَحْيَاكُمْ، وَمَحْيَاىَ، مَحْيَاهُمْ، وَنَحْيَا، ثَقَاتِهِ مَثْوَاىَ، وَمَنْ عَصَاىَ،)

¹⁶⁸⁶ Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 150, 151; İbn Mihrân, *el-Mebsût*, 117; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 102; Dabba', *el-Idâe fî Beyâni Usûli'l-Kirâe*, 28; Devserî, *Muhtasarü'l-İbârât*, 48, 49.

¹⁶⁸⁷ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 103.

¹⁶⁸⁸ Dâni, *et-Teyssîr fî'l-Kirâati's-Seb'a*, 175, 176.

¹⁶⁸⁹ Dâni, *et-Teyssîr fî'l-Kirâati's-Seb'a*, 175, 176; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/35, 36; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/562, 565, 566; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 103; Muhaysin, *el-Hâdi Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/ 293.

(الْأَقْصَا، أَقْصَا، وَنَا، تَوَلَّاهُ، طَعَا) kelimelerinde olduğu gibi, bazen de elif'in dahi hazfedildiği (فَأَحْيَيْكُمُ، أَحْيَيْهُمْ، اجْتَبَيْهِ) kelimeler şeklindedir.¹⁶⁹⁰

İbnü'l Cezerî (ö. 833/1429) *en-Neşr ve Tayyibe*'de isimlerdeki zevât-ı yâ olan kelimeleri anlamak için bu kelimelerin tesniyelerine bakmak gerektiğini söyler. Örneğin isim olan (مَوْلَانِ، فَتْيَانِ، هُدْيَانِ،) (الْمَوْلَى، الْفَتَى، الْهُدَى، الْأَعْمَى، الْمَأْوَى) kelimelerinin tesniyeleri (أَتَى، رَمَى،) (هُوِيَانِ، أَعْمِيَانِ، مَأْوِيَانِ) şeklindedir. Ayrıca fiil olan zevât-ı yâ olan kelimelerde (أَتَيْتُ، رَمَيْتُ،) (سَعَى، عَسَى، أَبَى، إِرْتَضَى، إِشْتَرَى، اسْتَعْلَى) ise bu kelimeleri nefis-i mütekellim vahde (سَعَيْتُ، عَسَيْتُ، أَبَيْتُ، إِرْتَضَيْتُ، إِشْتَرَيْتُ، اسْتَعْلَيْتُ) şeklinde dönüştürmek suretiyle bunların asıllarının yâ olduğu ortaya çıkacaktır.¹⁶⁹¹ Bu kelimelerde Hamza (ف), Kisâ (ك) ve Halefû'l-Âşir (خ) imâle ile okur. İsim veya fiillerdeki kelimelerin zevât-ı yâ olup olmadığı bu yöntemle tespit edilmesi kırâat eğitimi alanlar için kolaylık sağlamaktadır. Örneğin isim olan (دَعَوْتُ) kelimesinin tesniyesi (صَفَوَانِ) ile fiil olan (دَعَا) kelimesinin birinci tekili (دَعَوْتُ) gibi kelimelerde elif'lerin aslının vâv olmasından dolayı imâle olmadığı rahatlıkla görülmektedir.¹⁶⁹²

2- Vâv'lı olan sülâsi mezîd isim (أَزَى، أَرْبَى، أُنَى) vb. veya fiiller (تَرْضَى، تُدْعَى) vb. yâ'lı kabul edildiği -bunların mazi kalıpları yâ'lı olduğu - için bu vb. kelimeleri Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Âşir (خ) imâle ile okur.¹⁶⁹³

مَوْتَى، مَرْضَى، السَّلْوَى، التَّقْوَى، سَتَى، نَجْوِيَهُمْ، دَعْوِيَهُمْ، (-fäü'l- fiili fethalı- vezninde فَعْلَى 3- بِسِيمِيَهُمْ، الشَّعْرَى، إِحْدَى، ذِكْرَى،) (-fäü'l- fiili kesralı- vezninde فَعْلَى vb. veya تَقْوِيَهُمْ، صَرَعَى، بِطَغْوِيَهَا الْقُرْبَى، الْأُنْثَى، الْوُسْطَى، الْوُثْقَى، الْأُخْرَى،) (-fäü'l- fiili zammeli- vezninde فَعْلَى vb. ya da لِأَوَّلِيَهُمْ، الْحُسْنَى، السُّفْلَى، الْعُلْيَى، الْمَثْلَى، السُّوَاى، لَزُلْفَى، شُورَى، الْكُبْرَى، الْعَزَى، الْأُولَى، لِلْيَسْرَى، لِلْعُسْرَى، طَوْبَى، يُسْرَى، قُصْوَى، الْأُنْثَى (الرُّجْعَى، vb. olan hakiki veya mecâzi müennes bütün eliflerde yukarıda zikredilen kurrâ imâle yapar.¹⁶⁹⁴ Mushaflarda buradaki elif'ler yâ ile resmedildiği gibi, bazen de (رُعْيَاك، الدُّنْيَا، الْعُلْيَا، الرُّعْيَا) kelimelerinde olduğu gibi elif ile resmedilmiştir. Ancak (سِيمَاهُمْ) kelimesi ise A'râf, 7/46, 48'de (بِسِيمَاهُمْ) şeklinde yâ ile; Fetih, 48/29'daki

¹⁶⁹⁰ Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 58.

¹⁶⁹¹ Kelimenin sonunda yâ harfinden elif'e dönüşme manasında "Zevât-ı Yâ" tabiri kullanılır. İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/36; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/562, 567; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 103; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/293.

¹⁶⁹² Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/294, 295.

¹⁶⁹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/36; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/574; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 103; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/ 298.

¹⁶⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Nesr*, 2/36; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibetî'n-Nesr*, 1/568; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 104; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibetî'n-Nesr*, 1/296.

(سِيمَاهُمْ) şeklinde elif'le; diğer yerlerde ise yâ ve elif olmaksızın (سِيمَاهُمْ) şeklinde yazılmıştır. Mushaflarda elif'siz resmedilenler arasında (سُفِيهَا، عُفِيهَا رُغِي) kelimeleri de unutulmamalıdır.¹⁶⁹⁵ Ancak (مُوسَى، يَحْيَى، عِيسَى) kelimelerinde bazıları bunların Acem ismi olduğu için munsarîf olamayacağını ve aslının yâ olduğu; bazıları da mürepleşmiş / Arapçalaşmış kelime oldukları için munsarîf olduğunu ve yâ'dan munkalip elif olduğunu belirtmişlerdir.¹⁶⁹⁶

Yine اُسَارَى، (النَّصَارَى، الْيَتَامَى، الْحَوَايَى، الْاَيَامَى) vezninde فُعَالَى vb. veya اُسَارَى، (سُكَارَى، كُسَالَى، فُرَادَى) vb. olan hakiki ya da mecâzî müennesliğe delaleti olan elif'lerde zikredilen kurrâ imâle yapar.¹⁶⁹⁷

4- Mushaf imlâsında yâ ile resmedilen aslı vâv'lı veya mütedarriif -kelime sonunda olan elif'ler; (مَتَى، بَلَى، يَا أَسْفَى، ضَحَى، يَا وَيْلَتَى، يَا حَسْرَتَى، عَسَى، أُنَى، الْقُوَى، الْعَلَى) kelimelerinde olduğu gibi Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefü'l-Âşir (خ) kırâatında imâle ile okunur. Ancak Mesâhif-i Osmânî'nin bazısında elif, bazısında ise yâ ile resmedilen; Mü'min, 40/18'de yâ ile resmedilen (لَدَى) ile Yûsuf, 12/25'teki elif ile resmedilen (لَا) kelimesinin yanı sıra Mesâhif-i Osmânî'nin tamamında yâ ile resmedilen (حَتَّى، إِلَى، عَلَى، مَا زَكَى) kelimelerinde imâle terk edilmektedir.

Yine aynı kurrâ için, vâv'lı olan (الرَّبَّوْا، الْعُلَى، الْقُوَى) kelimeleri ile vâv'lı mı yâ'lı mı olduğu ihtilâflı olan İsrâ sûresindeki (كَلَّا، كِلَاهُمَا) kelimelerinde imâle ile okuma söz konusudur.¹⁶⁹⁸

5- Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefü'l-Âşir (خ); Tâhâ, Necm, Meâric, Kıyâme, Nâziât, 'Abese, A'la, Şems, Leyle, Duhâ, Alak Sûrelerindeki ayet sonlarında tahkiki veya takdiri olsun, ister aslî veya zâid, ister vâv-i veya yâ-i olsun farketmeksizin isim ve fiillerdeki fâsıla elif'leri (سَتَوَى، هَوَى، تَتَمَارَى، ضَحِيهَا، عُفِيهَا) örneklerinde olduğu gibi imâle ile okur. Ancak sadece Kisâî (ر) için daha sonra belirteceğimiz imâleli kelimeler ile (بَصِيرًا، خَبِيرًا) şeklinde tenviden dönüşen kelimelerde de imâle yapılmaz.¹⁶⁹⁹

¹⁶⁹⁵ Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 59.

¹⁶⁹⁶ Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/568; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 104.

¹⁶⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/36, 37; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 104.

¹⁶⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/37; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/573; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 104; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/297; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 386.

¹⁶⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/37; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/585-588; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 104, 105; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/299; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 59.

vâv'sız olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca lââm-ı târifli olan (الرُّعْيَا)¹⁷¹⁴ kelimelerini Kisâî (ر) ile birlikte Halefû'l-Âşir (خل) de imâleyle okur.¹⁷¹⁵

Yalnızca Kisâî'nin râvîlerinden Hafs-ı Dûrî'nin (ت) İmâle Yaptığı Kelimeler

Kisâî'nin râvîlerinden Hafs-ı Dûrî (ت); Kur'ân'da geçen her durumdaki (أَذَانًا، أَدَانِيَهُمْ، سَارَعُوا، نُسَارَعُ، يُسَارِعُونَ) kelimelerinde, ayrıca sadece zikredilen şu sûrelerdeki ayetlerde de (هُدَايَ)¹⁷¹⁶, (بَارِئُكُمْ)¹⁷¹⁷, (مَنْ أَنْصَارِي)¹⁷¹⁸, (وَالْجَارِ)¹⁷¹⁹, (جَبَّارِينَ)¹⁷²⁰, (وَمَخْيَايَ)¹⁷²¹, (الْبَارِئِ)¹⁷²⁶ imâle ile okur.¹⁷²⁷

Takîb tarîkinde (الْبَارِئِ)¹⁷²⁸ kelimesini hulf ile imâle Hafs-ı Dûrî (ت) okur. Ayrıca şu kelimelerde ise (فَلَا تُمَارِ)¹⁷²⁹, (فَأُوَارِ)¹⁷³⁰, (يُوَارِ)¹⁷³¹ ile فَعَالَى vezninde (نَصَارَى)'daki *sâd harfinde*, (كُنَالَى، أَسَارَى) 'daki *sîn harfinde*, (يَتَامَى) 'daki *tâ harfinde*; veya فَعَالَى vezninde (كُنَالَى، أَسَارَى) 'daki *sîn harfinde*, (سَكَارَى) 'daki *kâf harfinde*, Hafs-ı Dûrî'nin (ت) Ebû Osmân ed-Darîr tarîkinden hulf ile imâlesi vardır. Bu vezinlerdeki son beş kelimedeki gibi peş peşe gelen imâleli kelimelere *itba' imâle* tabiri kullanılır. Yani Hafs-ı Dûrî (ت), bu kelimelerin son harfinde imâle yaptığı gibi, aynı şekilde önceki harfte Resmî Osmânî'de yâ olan elif'lerde de imâle yapmasıdır. Bu durumda şayet kelimenin sonundaki imâleyi terkedecek olursa, ortasındaki imâleyi de terkedecektir.¹⁷³²

¹⁷¹⁴ Yûsuf, 12/43; İsrâ, 17/60; Sâffât, 37/105; Fetih, 48/27.

¹⁷¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/37; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/578-581; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 105-106; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/299-301; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 386-387; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 60.

¹⁷¹⁶ Bakara, 2/38; Tâhâ, 20/123.

¹⁷¹⁷ Bakara, 2/54.

¹⁷¹⁸ Âl-i İmrân, 3/52; Saf, 61/14.

¹⁷¹⁹ Nisâ, 4/36.

¹⁷²⁰ Mâide, 5/22; Şuâra, 26/30.

¹⁷²¹ En'âm, 6/162.

¹⁷²² Yûsuf, 12/5.

¹⁷²³ Yûsuf, 12/23.

¹⁷²⁴ Nûr, 24/35.

¹⁷²⁵ Şûrâ, 42/32; Rahmân, 55/24; Tekvîr, 81/16.

¹⁷²⁶ Haşr, 59/24.

¹⁷²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/38; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/581-583; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 106, 113, 114; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/302-303; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 387; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 60.

¹⁷²⁸ Haşr, 59/24.

¹⁷²⁹ Kehf, 18/22.

¹⁷³⁰ Mâide, 5/31.

¹⁷³¹ Mâide, 5/31; A'râf, 7/26.

¹⁷³² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/38, 39; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/583-584; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 107; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/303-304; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 38; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 101; Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi- Takrîb Usûlü*, 131.

Yalnızca İbn-i Âmir'in râvîlerinden İbn-i Zekvân'nın (م) İmâle Yaptığı Kelimeler

İbn-i Âmir'in râvîlerinden İbn-i Zekvân (م); (الْكَرَامَ)¹⁷³³, (عَمْرَنَ)¹⁷³⁴, (اَكْرَاهِيَنَّ)¹⁷³⁵ ve fethalı olan (الْمُخْرَابَ)¹⁷³⁶ belirtilen yerlerdeki kelimelerde hulf ile imâle yapar. (عَمْرَنَ) ve (اَكْرَاهِيَنَّ) kelimelerinde mukaddem vecih imâledir. (الْمُخْرَابَ) kelimelerinde ise hulf yapmaksızın sadece imâle ile okur. *Takîb tarîkinde* fethalı olan (الْمُخْرَابَ)'taki imâle, Nekkâş tarîkinden Ahfeş'e aittir.¹⁷³⁸

Yalnızca İbn-i Âmir'in râvîlerinden Hişâm'ın (ل) İmâle Yaptığı Kelimeler

Hişâm (ل); öncesinde (عَيْنَ) lafzı bulunan Ğâşiye, 88/5 (أَيْنَ)'teki kelimede, Yâsin, 36/73'teki (مَشَارِبُ) kelimesinde, ayrıca sadece Kâfirûn, 109/3, 5 (عَابِدُونَ) ve 109/4 (عَابِدٌ) kelimelerinde aşerede yalnız imâle ile okur.¹⁷³⁹ Takrîb tarîkinde ise bu kelimeleri hulf ile imâle okur.¹⁷⁴⁰

Verş'in (ج) Hülsüz Taklîl/Beyne Yaptığı Kelimeler

a) Verş (ج); te'nis elif'leri veya yâ harfinden dönüşen elif'ler olması farketmeksizin "râ"dan sonra gelen elifleri (اَسَارَى، تَرَى، ذَكَرَى، سَكَرَى، شَوْرَى، الثَّرَى، الشَّيْغَرَى، لِّلْيَسْرَى، اَذْرِيكَ،) "râ"dan sonra gelen elifleri (اَسَارَى، تَرَى، ذَكَرَى، سَكَرَى، شَوْرَى، الثَّرَى، الشَّيْغَرَى، لِّلْيَسْرَى، اَذْرِيكَ،) vb. kelimelerde olduğu gibi hulfsüz beyne / taklîl yaparak okur.

b) Verş (ج); kendisine zâmir bitişmiş veya bitişmemiş olması farketmeksizin *kesra ile irâplanmış olan mütedarrif râ'dan önce gelen elif'leri* de (عَلَى أَبْصَارِهِمْ، عَلَى أَثَارِهِمْ، فِى) *ile irâplanmış olan mütedarrif râ'dan önce gelen elif'leri* de (عَلَى أَبْصَارِهِمْ، عَلَى أَثَارِهِمْ، فِى) vb. kelimelerde olduğu gibi hulfsüz beyne/taklîl ile okur. Ancak *kesra ile irâb almamış* (مَنْ أَنْصَارَى) gibi râ'da -bu râ'daki kesra, irâb kesresi olmayıp münâsebet/uygunluk içindir.- ; yine *mütedarrif olmayan* (فَلَا ثَمَارَ) gibi râ'da - râ burada, mütedarrif olmayıp, bu kelime meczûm olduğundan sondaki yâ harfi hazfedilerek mutevassıt olmuştur.- ; ayrıca *elif'ten sonra kesra olmayan* (بِضَارِهِمْ) vb. râ'larda - zira

¹⁷³³ Rahmân, 55/27, 78.

¹⁷³⁴ Âl-i İmrân, 3/33, 35; Tahrîm, 66/12

¹⁷³⁵ Nûr, 24/33.

¹⁷³⁶ Âl-i İmrân, 3/37; Sâd, 38/21.

¹⁷³⁷ Âl-i İmrân, 3/39; Meryem, 19/11.

¹⁷³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/64; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 119; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 60, 101; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 393.

¹⁷³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/65, 66; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 144, 148; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 450, 461; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 120; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/303-304; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 393; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 60.

¹⁷⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/65, 66; (İbnü'n-Nâzım) el-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, 127; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 120.

buradaki kesralı olan ikinci râ harfîdir, elif'ten sonra gelen birinci râ ise sakindir ve kesralı olan ikinci ra'ya idğâm edilerek okunmaktadır.- Verş (ج) için beyne/taklîl yapılmadığı unutulmamalıdır.

c) Verş (ج), yâ ile olan lâm-ı târifli (الْكَافِرِينَ) ve lâm-ı târifsiz (كَافِرِينَ) kelimelerini beyne/taklîl ile okur. Fakat vâv'lı olan (كَافِرُونَ، الْكَافِرُونَ) kelimelerinde beyne/taklîl yapmaz.

d) Verş (ج); Tâhâ, Necm, Meâric, Kıyâme, Nâziât, 'Abese, A'la, Şems, Leyle, Duhâ, Alak sûrelerinin fasıla ayetlerinden; vâv'lı veya yâ'lı olması farketmeksizin (هُوَ، غَوَى، فَتَرَضَى، بِالنَّفْوَى، يَرَى، الْكُبْرَى فَسَوَى،) gibi sonunda “hâ” olmayan yerlerde beyne yapar. Yine bu sûrelerden sonu (عُقْبِيهَا، ضَحِيهَا) şeklinde “hâ” olmayıp, (ذَكَرَاهَا) gibi “râ”lı olanları da beyne/taklîl ile okur.

Verş'in (ج) Hülף ile Taklîl/beyne Yaptığı Kelimeler

Verş (ج); (وَالْجَارِ) ¹⁷⁴¹, (جَبَّارِينَ) ¹⁷⁴², (أَرَايَكُمْ) ¹⁷⁴³ bu yerlerdeki kelimeleri hülף ile beyne / taklîlle okur.

İbnü'l Cezerî'nin de (ö. 833/1429) *Tayyibe 'de* takip ettiği yöntemi takip etmek adına ve tekrar olmaması açısından burada yeniden yazmayarak, yukarıda Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Hâlefü'l-Âşir'in beş maddede imâle yaptığı kelimelerin tamamında, şu istisnalar dışında Verş (ج), beyne / taklîl ile okuduğunu bildirmekle yetinmek istiyoruz. Bu istisnalar:

a) (الرَّبَّوَا) kelimesinde beyne ile kırâat etmez.

b) Yukarıda beş maddede verilen “râ”lı kelimelerde Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefü'l-Âşir'in (خَل) imâle ile okuduğu yerleri Verş (ج), hulf beyne / taklîl ile kırâat eder.

c) Tâhâ, Necm, Meâric, Kıyâme, Nâziât, 'Abese, A'la, Şems, Leyle, Duhâ, Alak sûrelerinin fasıla ayetlerinden; vâv'lı veya yâ'lı olması farketmeksizin (عُقْبِيهَا، ضَحِيهَا) gibi sonunda “hâ” olan yerlerden (ذَكَرَاهَا) gibi “râ”lı olmamak şartıyla hulf ile beyne ile okur. Daha önce de belittiğimiz gibi (ذَكَرَاهَا) gibi “râ”lı olanları ise hulfsüz beyne ile okur.

Verş'in (ج) hulflü beyne/tahkîk yaptığı yerlerde mukaddem vecih tahkîktir. Aşere tarîkinde Verş'in (ج) beyne/taklilleri, Takrîb tarîkinde Ezrak tarafından yapılır. ¹⁷⁴⁴

¹⁷⁴¹ Nisâ, 4/36.

¹⁷⁴² Mâide, 5/22; Şuâra, 26/30.

¹⁷⁴³ Enfâl, 8/43.

¹⁷⁴⁴ Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/307-308; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 389; Fatih Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 60, 61, 101.

c) (يَا أَسْفَى) kelimelerini hulf yapmaksızın beyne / taklîl ile okur. (يَا حَسْرَتِي) kelimesini ise hulf ile beyne yaparak okur.

Yalnızca Ebû Amr 'ın râvîlerinden Sûsî'nin (ى) İmâle Yaptığı Kelimeler

Sûsî (ى), vasıl halinde sâkin harften önceki tenvinsiz râ'ları (ذَكَرَى الدَّارَ، الْفَرَى الْتَى) gibi kelimelerde hulf ile imâle okur.

Bazı kelimelerde Verş (ج), Ebû Amr (ح), Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Âşir'e (خ) Beyne ve İmâle'de Muvâfakat Eden İmâm ve Râvîler

1- İmâlede Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Âşir'e (خ) muvâfakat yapılan yerler ve muvâfakat yapan imam ve râvîler

a) Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Âşir'le (خ) birlikte, Ebû Amr (ح), Ebû Bekir Şûbe (ص) ve Ya'kub (يع) İsrâ, 17/72'deki ilk (أَعْمَى) kelimesinde imâle yapar. Aynı ayetin ikinci (أَعْمَى) kelimesini ise sadece Ebû Bekir Şûbe (ص) imâle ile okur.

b) Enfâl, 8/17'deki (زَمَى); İsrâ, 17/72'deki ikinci (أَعْمَى); Tâhâ, 20/58'deki (سُوَّى); Kıyâme, 75/36'daki (سُدَّى) ve Muttaffîn, 83/14'teki (بَلَّ رَانَ) kelimelerinde söz konusu imamlarla birlikte Ebû Bekir Şûbe (ص) imâle ile okur.

c) (أَذْرَيْكُمُ، أَذْرَيْكُمُ) kelimelerinde Ebû Amr (ح) ve Ebû Bekir Şûbe (ص) hultsüz imâle, İbn-i Zekvân 'nın (م) ise hulf ile imâle yapar.

d) 'Asım'n râvîlerinden Hafs 'ın (ع) yanı sıra Ebû Amr (ح), Hûd, 11/41'deki (مَجْرِيهَا) kelimesinde; Ahzâb, 33/53 (إِنِّيْه) kelimesinde ise İbn-i Âmir'in râvîlerinden Hişâm (ل) yukarıdaki kurrâya muvâfakat ederek imâle ile kırâat eder.

2- İmâlede bazı kelimelerde muvâfakat yapılan yerler ile muvâfakat yapan imam ve râvîler

a) İsrâ, 17/83'teki (وَنَّا) kelimesinin “nûn” ve “hemze”sinde olmak üzere iki harfte Hamza'nın râvîlerinden Halef (ض) ile birlikte Kisâî (ر) ve Halefû'l-Âşir (خ); sadece “hemze”de ise Ebû Bekir Şûbe (ص) ve Hamza'nın diğer râvîsi Hallad (ق) imâle ile kırâat eder.

b) Tevbe, 9/109'daki (هَارٍ) kelimesinde; Kâlûn (ب), Ebû Amr (ح), İbn-i Zekvân (م) -hulf ile-, Ebû Bekir Şûbe (ص) ve Kisâî (ر) imâle yapar.¹⁷⁴⁹

¹⁷⁴⁹ ed-Dimyâtî, İthâfu Fudalâi'l-Beşer, 113.

c) Şuâra, 26/61 (فَلَمَّا تَرَاءَ) kelimesinin “râ” harfini *Hamza* (ف) ve *Halefû 'l-Âşir* (خ) imâle ile okur.

d) Neml, 27/39, 40'daki (اتيك) kelimesinin hemzesinde, *Hallad* (ق) hulf ile olmak üzere *Hamza* (ف) ve *Halefû 'l-Âşir* (خ) imâle yapar.

Mâzi Fiil olan (رأى) kelimesinde Beyne ve İmâle Yapan İmâm ve Râvîler

Kur'ân'daki (رأى) kelimeleri, sonraki kelimenin harekeli veya sâkin olmasıyla alâkalıdır. Harekeli olması halinde de zâhir bir isim veya zamir olarak bulunur. Buna göre (رأى) kelimeleri kırâat imamlarının okuyuşuna göre üç kısma ayrılır:

a) (رأى) kelimelerindeki hemzeden sonra harekeli veya ismi zâhir gelmesi halinde; ¹⁷⁵⁰(رَأَى كَوْكَبًا), ¹⁷⁵¹(رَأَى أَيْدِيَهُمْ), ¹⁷⁵²(رَأَى بُرْهَانَ), 12/24 ¹⁷⁵³(رَأَى قَمِيصَهُ), ¹⁷⁵⁴(رَأَى نَارًا), ¹⁷⁵⁵(مَا رَأَى أَفْتَمَارُونَهُ), ¹⁷⁵⁶(لَقَدْ رَأَى مِنْ) bu yedi yerde; (رأى) kelimelerinin hem râ ve hem de hemzesinde *beyne ile Verş* (ج) –*takrîb târînkinde ise Ezrak*; yine söz konusu kelimelerinin hemzesinde *imâle ile Ebû Amr* (ح); (رأى) kelimelerinin hem “râ” ve hem de “hemzesinde” olmak üzere iki harfte *İbn-i Zekvân* (م), *Ebû Bekir Şûbe* (ص) – *takrîb târînkinde* (رَأَى كَوْكَبًا) kelimesini sadece imâle, diğer altı yerde ise hulf ile yani tahkîk ve imâle-, *Hamza* (ف), *Kisâi* (ر) ve *Halefû 'l-Âşir* (خ), *takrîb târînkinde ise Dâcûnî* de bunlara muvâfakat ederek imâle ile okur.¹⁷⁵⁷

b) (رأى) kelimelerindeki hemzeden sonra harekeli zamir gelmesi -üç kelimedede, dokuz yerde- ¹⁷⁵⁸(رَأَى), ¹⁷⁵⁹(رَأَى), ¹⁷⁶⁰(رَأَى) halinde; bu kelimelerin hem râ ve hem de hemzesinde *beyne ile Verş* (ج) –*takrîb târînkinde ise Ezrak*–; yine söz konusu kelimelerinin hemzesinde *imâle ile Ebû Amr* (ح) – *takrîb târînkinde ise Sûrî de muvâfakat eder*–; ilgili kelimelerin hem “râ” ve hem de “hemzesinde” olmak üzere iki harfte *İbn-i Zekvân* (م) –*hulf ile*–, *Ebû Bekir Şûbe* (ص), *Hamza* (ف), *Kisâi* (ر) ve *Halefû 'l-Âşir* (خ), *takrîb târînkinde ise Dâcûnî*,

¹⁷⁵⁰ En'âm, 6/76.

¹⁷⁵¹ Hûd, 11/70.

¹⁷⁵² Yûsuf, 12/24.

¹⁷⁵³ Yûsuf, 12/28.

¹⁷⁵⁴ Tâhâ, 20/10.

¹⁷⁵⁵ Necm, 53/11, 12.

¹⁷⁵⁶ Necm, 53/18.

¹⁷⁵⁷ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi 'l-Beşer*, 116, 117; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti 'n-Neşr*, 1/310-312; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 64, 102; Yüksel, *İbnü 'l-Cezerî ve Tayyibtü 'n-Neşr*, 389-391.

¹⁷⁵⁸ Enbiyâ, 21/36.

¹⁷⁵⁹ Fâtır, 35/8; Neml, 27/40; Sâffât, 37/55; Necm, 53/13; Tekvîr, 81/23; 'Alak, 96/7.

¹⁷⁶⁰ Neml, 27/10; Kasas, 28/31.

Nekkâş tarîkinden bunlara muvâfakat ederek imâle ile okur.¹⁷⁶¹ Burada *İbn-i Zekvân* (م) yapmış olduğu imâlelerde, İstanbul tarîki *Ahmed es-Sûfi Mesleği*'nde mukaddem vecih imâle, Mısır tarîki *Atâullah Mesleği*'nde ise mukaddem vecih tahkîktir.¹⁷⁶²

c) (رَأَى) kelimelerinden sonra sâkîn harfin gelmesi - altı yerde- (رَأَى الْقَمَرَ)¹⁷⁶³, (رَأَى) halinde; bu kelimelerin sadece hemzesinde *Ebû Bekir Şûbe* (ص), *Hamza* (ف) ve *Halefû 'l-Âşir* (خ) imâle ile okur. Bu kelimelerin “râ” harfinde beyne ve imâle kırâatı yoktur.¹⁷⁶⁸

Türkiye’de günümüz kırâat eğitimindeki kavâidlerde öğrencilerin hafızalarında kalması için bazı kelimeler şema halinde verilmektedir. Buradan hareketle kırâat eğitim-öğretimimizin temel eserleri doğrultusunda (*Zübdetü 'l-İrfân*, *Umdetü 'l-Hullân* ve *İthâf*) sürekli karşılaşılan kalıplardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Takrîb Tarîki	‘Aşere Tarîki
(الْهَدَى)¹⁷⁶⁹ ازرق ----- فتح ----- بينه ----- ف ر خل ----- إمالة -----	(الْهَدَى)¹⁷⁷⁰ ج ----- فتح ----- بينه ----- ف ر خل ----- إمالة -----
(هَدَاي)¹⁷⁷¹ ازرق ----- فتح ----- بينه ----- ت ----- إمالة -----	(هَدَاي)¹⁷⁷² ج ----- فتح ----- بينه ----- ت ----- إمالة -----
(مُوسَى)¹⁷⁷³ ادح ك ن جع يع ----- فتح ----- ازرق ح ----- بينه ----- ط ف ر خل ----- إمالة -----	(مُوسَى)¹⁷⁷⁴ اد ك ن جع يع ----- فتح ----- ج ح ----- بينه ----- ف ر خل ----- إمالة -----

¹⁷⁶¹ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi 'l-Beşer*, 116, 117; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti 'n-Neşr*, 1/310-312; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 64, 102; Yüksel, *İbnü 'l-Cezerî ve Tayyibtü 'n-Neşr*, 391.

¹⁷⁶² Muhammed Emin Efendi, *Umdetü 'l-Hullân*, 168, 169.

¹⁷⁶³ En'âm, 6/77.

¹⁷⁶⁴ En'âm, 6/78.

¹⁷⁶⁵ Nahl, 16/85, 86.

¹⁷⁶⁶ Kehf, 18/53.

¹⁷⁶⁷ Ahzâb, 33/22.

¹⁷⁶⁸ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi 'l-Beşer*, 116, 117; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti 'n-Neşr*, 1/310-312; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü 'l-Hullân*, 168, 169; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 64, 102; Yüksel, *İbnü 'l-Cezerî ve Tayyibtü 'n-Neşr*, 391.

¹⁷⁶⁹ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi 'l-Beşer*, 171, 172.

¹⁷⁷⁰ Pâluvi, *Zübdetü 'l-İrfân*, 18; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü 'l-Hullân*, 40.

¹⁷⁷¹ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi 'l-Beşer*, 171, 172.

¹⁷⁷² Pâluvi, *Zübdetü 'l-İrfân*, 23; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü 'l-Hullân*, 53.

¹⁷⁷³ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi 'l-Beşer*, 190.

¹⁷⁷⁴ Pâluvi, *Zübdetü 'l-İrfân*, 23; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü 'l-Hullân*, 54.

1775 (وَالنَّصَارَى) بينه---ازرق امالة-امالة---ابوعثمان الضريير امالة---ح صوري ف 1776 ر خل	1777 (وَالنَّصَارَى) بينه---ج امالة---ح ف ر خل
1778 (وَالنَّصَارَى هَمْ) بينه---ازرق امالة---ح صوري ت	1779 (وَالنَّصَارَى هَمْ) بينه---ج امالة---ح ت
1780 (كافرين) بينه---ازرق امالة---ح صوري ت يس	1781 (كافرين) بينه---ج امالة---ح ت يس
1782 (أَخْيَاكُمْ, فَأَخْيَاكُمْ) فتح---ازرق بينه--- امالة---ر	1783 (أَخْيَاكُمْ, فَأَخْيَاكُمْ) فتح---ج بينه--- امالة---ر
1784 (وَأَخْيَاكُمْ) فتح---ازرق بينه--- امالة---ف ر خل	1785 (وَأَخْيَاكُمْ) فتح---ج بينه--- امالة---ف ر خل
1786 (أَتَى) فتح---ا د ح ك ن جع يع بينه---ازرق ط امالة---ف ر خل	1787 (أَتَى) فتح---ج بينه---ج ط امالة---ف ر خل
1788 (التَّوْرِيَّة) فتح---ب بينه---ب ازرق ف امالة---اصبهاني ح م ف ر خل	1789 (التَّوْرِيَّة) فتح---ب بينه---اف امالة---ح م ر خل
1790 (كَتَشَفَى) فتح---ب د ح ك ن جع يع بينه---ازرق ح امالة---ف ر خل	1791 (كَتَشَفَى) فتح---ب د ك ن جع يع بينه---ج ح امالة---ف ر خل

¹⁷⁷⁵ ed-Dimyâtî, *Îthâfu Fudalâi 'l-Beşer*, 181.

¹⁷⁷⁶ Kisâî (ج) remznin üzerine, Ebû Osmân ed-Darîr'in hem sâd'dan ve hem de râ'dan sonraki ellif'te olmak üzere iki yerde imâle ile (itbâ' imâle) okuduğundan burada onun dışında anlamında (غير ابو عثمان الضريير) ifadesi kullanılır.

¹⁷⁷⁷ Pâluvî, *Zübdetü 'l-İrfân*, 25; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü 'l-Hullân*, 56.

¹⁷⁷⁸ ed-Dimyâtî, *Îthâfu Fudalâi 'l-Beşer*, 169.

¹⁷⁷⁹ Pâluvî, *Zübdetü 'l-İrfân*, 19; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü 'l-Hullân*, 35.

¹⁷⁸⁰ ed-Dimyâtî, *Îthâfu Fudalâi 'l-Beşer*, 118, 172.

¹⁷⁸¹ Pâluvî, *Zübdetü 'l-İrfân*, 18, 19; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü 'l-Hullân*, 41.

¹⁷⁸² ed-Dimyâtî, *Îthâfu Fudalâi 'l-Beşer*, 105, 173.

¹⁷⁸³ Pâluvî, *Zübdetü 'l-İrfân*, 20; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü 'l-Hullân*, 44.

¹⁷⁸⁴ ed-Dimyâtî, *Îthâfu Fudalâi 'l-Beşer*, 105, 173.

¹⁷⁸⁵ Pâluvî, *Zübdetü 'l-İrfân*, 20; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü 'l-Hullân*, 44.

¹⁷⁸⁶ ed-Dimyâtî, *Îthâfu Fudalâi 'l-Beşer*, 203.

¹⁷⁸⁷ Pâluvî, *Zübdetü 'l-İrfân*, 34; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü 'l-Hullân*, 73.

¹⁷⁸⁸ ed-Dimyâtî, *Îthâfu Fudalâi 'l-Beşer*, 118, 219.

¹⁷⁸⁹ Pâluvî, *Zübdetü 'l-İrfân*, 39; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü 'l-Hullân*, 121.

¹⁷⁹⁰ ed-Dimyâtî, *Îthâfu Fudalâi 'l-Beşer*, 381.

¹⁷⁹¹ Pâluvî, *Zübdetü 'l-İrfân*, 89; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü 'l-Hullân*, 309.

1792 (الْأَبْرَارُ) بينه-----ازرق ف إمالة-----ح صوري ر خل	1793 (الْأَبْرَارُ) بينه-----ج ف إمالة-----ح ر خل
1794 (مَجْرِيهَا) فتح-----ب اصبهاني د ك (غير صوري) ص جع يع بينه-----ازرق إمالة-----ح صوري ع ف ر خل	1795 (مَجْرِيهَا) بينه-----ج إمالة-----ح ع ف ر خل
1796 (لِلنَّاسِ) إمالة-----ط فتح-----	1797 (لِلنَّاسِ) إمالة-----ط

3.5.6.4.1. Sûre Başlarındaki Heca Harflerinde Beyne ve İmâle Yapan İmâm ve Râvîler

Kur’ân’daki hurûf-u mukattâ’lardan onyedî sûrenin başında “râ (ر)”, “hâ (ها)”, “yâ (ى)”, “tâ (طا) ve (حا) harflerinde taklîl/beyne ve imâle okuyan imam, râvîler ve okudukları yerler aşağıdaki şekildedir:

1- “râ (ر)” harfînde:

Yûnus, Hûd, Yûsuf, İbrâhim, Hicr sûrelerinin başındaki (الر) ile Ra’d Suresi’nin başındaki (الر) “râ (ر)” harfîni beyne ile Verş (ج) –*takrîb târîkinde* ise Ezrak- ; Ebû Amr (ح), İbn-i ‘Amir (ك), Ebû Bekir Şûbe (ص), Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefû’l-Âşîr (خل) *imâle* ile okur.¹⁷⁹⁸

2- “hâ (ها)” harfînde:

a) Meryem, 19/1 (كَيْلِصَ)’daki “hâ (ها)” harfîni; *taklîl/beyne* ile Nâfî’ (ا) –*takrîb târîkinde* ise Kâlûn ve Ezrak-; Ebû Amr (ح) ve Ebû Bekir Şûbe (ص), Kisâî (ر) ise *imâle* ile okur.¹⁷⁹⁹

¹⁷⁹² ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi l-Beşer*, 114, 234.

¹⁷⁹³ Pâluvî, *Zübdetü l-İrfân*, 45; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü l-Hullân*, 131.

¹⁷⁹⁴ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi l-Beşer*, 321.

¹⁷⁹⁵ Pâluvî, *Zübdetü l-İrfân*, 70; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü l-Hullân*, 237.

¹⁷⁹⁶ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi l-Beşer*, 117, 118, 170.

¹⁷⁹⁷ Pâluvî, *Zübdetü l-İrfân*, 16, 17; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü l-Hullân*, 38.

¹⁷⁹⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/66, 67; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti n-Neşr*, 1/621, 622, 626; Pâluvî, *Zübdetü l-İrfân*, 67; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi l-Beşer*, 120; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü l-Hullân*, 214; Muhaysin, *El-Hâdî Şerhu Tayyibeti n-Neşr*, 1/323; Yüksel, *İbnü’l-Cezerî ve Tayyibtü n-Neşr*, 394.

¹⁷⁹⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/66, 67, 68; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti n-Neşr*, 1/622; Pâluvî, *Zübdetü l-İrfân*, 87; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi l-Beşer*, 120; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü l-Hullân*, 303; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti n-Neşr*, 1/323; Yüksel, *İbnü’l-Cezerî ve Tayyibtü n-Neşr*, 394.

b) Tâhâ, 20/1 (طه)'daki "hâ (ها)" harfini imaleyle; Verş (ج) –*takrîb târîkinde* ise hulf ile Ezrak, ayrıca *hulfsüz taklîl/beyne* ile de okur -, Ebû Amr (ح), Ebû Bekir Şûbe (ص), Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Âşîr (خ) kırâat eder.¹⁸⁰⁰

3- "yâ (ی)" harfinde:

a) Meryem, 19/1 (مريم)'daki "yâ (ی)" harfini; *taklîl/beyne* ile Nâfî' (ا) –*takrîb târîkinde* ise Kâlûn ve Ezrak-; İbn-i 'Amir (ك), Ebû Bekir Şûbe (ص), Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Âşîr (خ) ise *hulfsüz imâle* ile okur. Takrîb tarîkinde Ebû Amr (ح) da *imâle* yapanlara muvâfakat eder.¹⁸⁰¹

b) Yâsîn, 36/1 (يس)'deki "yâ (ی)" harfini; Ebû Bekir Şûbe (ص), Hamza (ف), Kisâî (ر), Ya'kûb'un râvîlerinden Ravh (ه) ve Halefû'l-Âşîr (خ) *imâle* ile okur. *Takrîb tarîkinde* ise Nâfî' (ا) *feth* ve *beyne* şeklinde hulf ile, Hamza (ف) *beyne* ve *imâle* olmak üzere hulf ile iki vecihle kırâat eder.¹⁸⁰²

4- "Tâ (طا)" harfinde:

Tâhâ 20/1 (طه),¹⁸⁰³ ve (طس)¹⁸⁰⁴ yedi sûredeki "Tâ (طا)" harfini; Ebû Bekir Şûbe (ص), Hamza (ف), Kisâî (ر) ve Halefû'l-Âşîr (خ) imaleyle okur.¹⁸⁰⁵

5- "Hâ (حا)" harfinde:

Yedi sûre başındaki (حم)¹⁸⁰⁶lerin (حا) harfinde; *taklîl/beyne* ile Verş (ج) –*takrîb târîkinde* ise Ezrak-, Ebû Amr (ح) –*takrîb târîkinde* ise hulf ile *feth* ve *beyne* ile de okur-

¹⁸⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/68; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/622, 623; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 89; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 121; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 309; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/323; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 394.

¹⁸⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/68, 69; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/622, 623; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 87; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 120; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 303; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/323.

¹⁸⁰² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/68, 69; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/625, 626; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 114; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 121; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 378; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/324; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 394.

¹⁸⁰³ Şuârâ, 26/1; Kasas, 28/1.

¹⁸⁰⁴ Neml, 27/1.

¹⁸⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/70; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/625; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 89, 101, 103; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 121; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 309, 340, 345; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/323; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 395.

¹⁸⁰⁵ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/ 392; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/82; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/ 329.

¹⁸⁰⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 35. *Tayyibeti'n-Neşr*, 1/323, 324; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 395.

¹⁸⁰⁶ Mü'min, 40/1; Fussilet, 41/1; Şûrâ, 42/1; Zuhur, 43/1; Duhân, 44/1; Câsiye, 45/1; Ahkâf, 46/1.

; İbn-i Zekvân (م), Ebû Bekir Şûbe (ص), Hamza (ف), Kisâi (ر) ve Halefû'l-Âşir (خ) ise *imâle* ile kırâat eder.¹⁸⁰⁷

3.5.6.5. Müennes Tâ'sı/ Hâ'u't-te'nîs ile Mâkablindeki Harfin İmâlesi

İsimlerin sonunda bulunan vakıf halinde “hâ”, vasıl halinde “tâ” olarak okunan (رَحْمَةً، نِعْمَةً) gibi kelimelerdeki Müennes Tâ'sı/ Hâ'u't-Te'nîsleri, Kisâi belirli kurallar çerçevesinde imâle okur.¹⁸⁰⁸ Vakıf halindeki bu hâ'u't-te'nîsin Resm-i Osmânî gereği (رَحْمَتٌ، نِعْمَتٌ) kelimelerinde olduğu gibi (ت) “tâ-i tavîle” veya yukarıdaki gibi kapalı (ة) olarak ifade ettiğimiz “tâ”, tâ-i kasîre” olmasında bir fark yoktur.¹⁸⁰⁹ Ancak Kisâi'nin yapmış olduğu bu imâlenin nerede yapılacağı ile ilgili kırâat âlimleri ihtilaf etmektedir. Dâni, el-Mehdevî ve Şâtibî gibi tahkîk ehline göre bu kelimelerdeki müennes tâ'sı, mâkablindeki harfle birlikte imâle ile okunması gerektiği; İbnü'l-Cezerî de kıyasa daha muvafık olduğu ve tercih edilen görüşün bu olduğunu ifade eder. Diğer taraftan İbnü'l-Cezerî, “lafızda daha açık, şekil açısından daha belirgin” olması açısından imâlenin sadece hâ'u't-te'nîsin mâkablindeki harfte meydana geleceği ve bu görüşün de Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebu'l-Âlâ, Ebu'l-İzzi el-Kalânîsî, Sibdü'l-Hayât ve İbn-i Sivâr vb. cumhûrun görüşü olduğunu da belirtir.¹⁸¹⁰ Bunları söyleyen İbnü'l-Cezerî daha sonra, her iki görüş arasında bir tezatın olmadığını ve Kisâi için müennes tâ'sında imâle şartlarını şöyle sıralamaktadır:

a) *Hâ'u't-Te'nîslerdeki imâlelerde ittifak Edilen Yerler:*

Kurân'da geçen isim cümlelerinden hâ'u't-te'nîs kelimelerinin mâkablinde şu beyitte (فَجَبَّتْ رَبِّيبٌ لِدَوْدَ شَمْسٍ)¹⁸¹¹ biraraya getirilen onbeş harften biri olursa, vakıf halinde Kisâi için bu harflerdeki imâlelerde ittifak vardır. İsim cümlelerindeki hâ'u't-te'nîste imâle yapılan harfler:¹⁸¹²

¹⁸⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/70, 71; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 1/627, 628; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 119; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 121; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 392; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/324, 325; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 395.

¹⁸⁰⁸ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/392; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/82; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/329.

¹⁸⁰⁹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 35.

¹⁸¹⁰ Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/329, 330;

¹⁸¹¹ Zeynep güneş ışığında yere düştü anlamında olup, bu beyit; (ف، ج، ث، ز، ي، ن، ب، ل، ذ، و، د، ش، م، س) harflerinden oluşur.

¹⁸¹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/82, 83; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/4; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 123, 124; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 36, 37; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/331, 332.

1- (ف) harfinden sonra, (خَلِيفَةُ، النُّطْقَةُ، خَيْفَةُ) kelimelerinde olduğu gibi yirmi bir yerde vardır.

2- (ج) harfinden sonra, (وَلِيَجْءَ، حُجَّةٌ، دَرَجَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi sekiz yerde vardır.

3- (ث) harfinden sonra, (ثَلَاثَةٌ، مَبْتُوثَةٌ، حَبِيبَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi dört yerde vardır.

4- (ت) harfinden sonra, (الْمَيِّتَةُ، بَعْتَةٌ، سَيِّئَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi dört yerde vardır.

5- (ز) harfinden sonra, (أَعَزَّةٌ، بَارِزَةٌ، لَمَرَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi altı yerde vardır.

6- (ى) harfinden sonra, (حَشِيَّةٌ، لَأَشِيَّةٌ، زَانِيَّةٌ) kelimelerinde olduğu gibi altmış dört yerde vardır.

7- (ن) harfinden sonra, (الْجَنَّةُ، بَنِيَّةٌ، سَنَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi otuz yedi yerde vardır.

8- (ب) harfinden sonra, (شَبِيبَةٌ، حَبَّةٌ، طَيِّبَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi yirmi sekiz yerde vardır.

9- (ل) harfinden sonra, (لَيْلَةٌ، كَامِلَةٌ، أَدْلَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi kırk beş yerde vardır.

10- (ذ) harfinden sonra, (الْمَوْفُودَةُ، لَذَّةٌ) kelimelerinde olduğu gibi iki yerde vardır.

11- (و) harfinden sonra, (يَقْوَةٌ، قَسْوَةٌ، الْمَرْوَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi on yedi yerde vardır.

12- (د) harfinden sonra, (بِلَادَةٌ، قِرْدَةٌ، مَعْدُودَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi yirmi sekiz yerde vardır.

13- (ش) harfinden sonra, (مَعِيشَةٌ، بَطْشَةٌ، فَاجِشَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi dört yerde vardır.

14- (م) harfinden sonra, (وَرَحْمَةٌ، الْقَلِيمَةُ، أُمَّةٌ) kelimelerinde olduğu gibi otuz iki yerde vardır.

15- (س) harfinden sonra, (خَمْسَةٌ، خَامِسَةٌ، الْمُقَدَّسَةُ) kelimelerinde olduğu gibi üç yerde vardır.

b) Hâ'u't-Te'nîslerde İmâle Yapılmayıp Feth ile Vakıf Yapılması

Kurân'da geçen isim cümlelerinden hâ'u't-te'nîs kelimelerinin mâkablinde hurûf-u ist'ila (حُصَّ ضَغَطٌ قِطُّ) ve حَاع harflerinin veya eş-Şâtîbî (ö. 590/1194)'nin biraraya getirdiği haliyle (حَقُّ ضِعَاظُ عَصٍ خَطًا) (ح، ق، ض، غ، ا، ط، ع، ص، خ، ظ) on harften biri olursa, vakıf halinde Kisâî için bu harflerde imâle yoktur. Hâ'u't-te'nîs'ten önce bu harflardan hemze

geldiğinde, kırâat âlimlerinin ittifakıyla Kisâî için imâle yapılmayacağı; diğer dokuz harften birinin gelmesi halinde ise imâle yapılmayacağı muhtâr görüşe göredir.¹⁸¹³ Bu şekildeki görüş ülkemizde özellikle mesleklerin tercihini de zikreden *Umde*'de; hâ'u't-te'nîs'ten önce bu harflardan “elif” geldiğinde bütün mesleklerde Kisâî için imâle yapılmayacağı şeklindedir. Fakat diğer dokuz harften birinin gelmesi halinde ise İtilâf ve Ahmed es-Sûfî mesleklerinde imâle olmadığı; Şeyh Atâullah mesleğinde uygulamada feth vehhî mukaddem olmak üzere imâle de yapılabileceği, Mütkin mesleği ise bu konuda metin açısından Şeyh Atâullah mesleğiyle ittifak halinde olsa da, bu dokuz harfte imâle yapmayarak günümüzde Ahmed es-Sûfî mesleğine ittiba etmektedir.¹⁸¹⁴

İsim cümlelerindeki hâ'u't-te'nîste imâle yapılmayan harfler:¹⁸¹⁵

1- (ح) harfinden sonra, (صَيِّحَةٌ، نَفْحَةٌ، أَجْنَحَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi yedi yerde vardır.

2- (ل) harfinden sonra, (الصَّلَوةُ، الزَّكَاةُ، الْحَيَاةُ) kelimelerinde olduğu gibi altı yerde vardır. Bu harfte resm-i hat gereği yazılan (ذَاتُ بَهْجَةٍ)¹⁸¹⁶, (ذَاتُ بَهْجَةٍ)¹⁸¹⁷ deki (ذَاتُ) kelimesinde, (ذَاتُ بَهْجَةٍ)¹⁸¹⁸ deki (ذَاتُ) kelimesinde ve (أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ)¹⁸¹⁹ deki (اللَّاتُ) kelimesindeki (ت) harflerinde de aynı durum söz konusudur. Fakat (مُزَجَّيَّةٌ، مَشْكُورَةٌ، تَوَّارِيَّةٌ، تَفِيَّةٌ، مَرْضَاءٌ، مُرْجِيَّةٌ، مَشْكُورَةٌ) kelimeleri bu kısmın konusu olmayıp daha önceki kısımda açıklandığı gibi imâle yapılanlar arasında zikredilmiştir.¹⁸²⁰

3- (ع) harfinden sonra, (سَبْعَةٌ، شَفَاعَةٌ، طَاعَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi yirmi sekiz yerde vardır.

4- (خ) harfinden sonra, (الصَّاحَّةُ، نَفْحَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi iki yerde vardır.

5- (ص) harfinden sonra, (خَصَاصَةٌ، مَخْمَصَةٌ، وَغُصَّةٌ) kelimelerinde olduğu gibi altı yerde vardır.

6- (ض) harfinden sonra, (فَرِيضَةٌ، قَبْضَةٌ، فَضَّةٌ) kelimelerinde olduğu gibi dokuz yerde vardır.

¹⁸¹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/83; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/332.

¹⁸¹⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 38.

¹⁸¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/83, 84; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/6; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 124; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 37; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/332, 333.

¹⁸¹⁶ Mü'minûn, 23/36.

¹⁸¹⁷ Neml, 27/60.

¹⁸¹⁸ Sâd, 38/3.

¹⁸¹⁹ Necm, 53/19.

¹⁸²⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/89; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 37, 38.

7- (غ) harfinden sonra, (صِبْغَةً، مُضْغَةً، بِالْغَةِ) kelimelerinde olduğu gibi dört yerde vardır.

8- (ط) harfinden sonra, (تَبْطِطُ، حِطَّةٌ، مُحِيطَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi üç yerde vardır.

9- (ق) harfinden sonra, (طَاقَةٌ، نَاقَةٌ، الْحَاقَّةُ) kelimelerinde olduğu gibi on dokuz yerde vardır.

10- (ظ) harfinden sonra, (مَوْعِظَةٌ، غِلْظَةٌ، حِفْظَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi üç yerde vardır.

c) *Hâ'u't-Te'nîslerin vakıf halinde imâlenin şarta bağlı olması:*

Kurân'da geçen isim cümlelerinden hâ'u't-te'nîs kelimelerinin mâkablinda/öncesinde hurûf-u ist'ila (أَ، كَ، هَ، رَ) (أَكْهَرُ) harflerinden biri bulunup, bunların da öncesinde kesra harekeli bir harf veya sâkin yâ olması durumunda Kisâî kırâatında bu kelimeler vakıf halinde imâle ile okunur. Bu kesralı harfin; (أَكْهَرُ) harflerinden önceki harf ile kesra hareke arasına (فَتْةٌ، نَاشِئَةٌ، سَيِّئَةٌ) şeklinde sâkin bir harf girmeksizin kesra-î muttasıl olması veya söz konusu harflerden biri ile öncesindeki kesra hareke arasına (سِدْرَةٌ، وَجْهَةٌ، عِبْرَةٌ) şeklinde sâkin bir harf girmesiyle kesra-î munfasıl olması arasında bir fark olmaksızın imâle yapılmasında herhangi bir engel teşkil etmemektedir. Ancak (أَكْهَرُ) harflerinden önceki harfin harekesi fetha, zamme olması ya da söz konusu harflerin öncesinin elif olması veya sâkin yâ dışında başka sâkin harf olması halinde ise Kisâî için bu harflerde imâle ile kırâat edilmez.

İsim cümlelerindeki hâ'u't-te'nîste (أَكْهَرُ) harflerine bağlı olarak imâle yapılan yerler:¹⁸²¹

1- Hâ'u't-te'nîsten önce (أَكْهَرُ) harflerinden (إ) hemze, Kur'ân'da onbir yerde isim olarak bulunur.

a) Hemzenin, (هَيْئَةٌ، خَطِيبَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi iki yerde sâkin yâ'dan sonra gelmesi halinde imâle olur.

b) Hemzenin, (مَاءٌ، فَتْةٌ، نَاشِئَةٌ، سَيِّئَةٌ، خَاطِئَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi beş yerde kesradan sonra gelmesi durumunda imâle olur.

¹⁸²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/83, 84; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/6; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 124; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 37; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/332-334.

c) Hemzenin, (النَّشْأَةُ، سَوْءَةٌ، وَامْرَأَةٌ، بَرَاءَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi geriye kalan dört yerde de başka engellerin gelmesinden dolayı imâle olmaz.

2- Hâ'u't-te'nîsten önce (أَكْهَر) harflerinden (ك) “kâf”, Kur'ân'da onbeş yerde isim olarak bulunur.

a) (ك) “kâf”ın, (الْأَيْكَةُ) kelimesinde olduğu gibi bir yerde sâkin yâ'dan sonra gelmesi halinde imâle olur.

b) (ك) “kâf”ın, (الْمَلَائِكَةُ ضَاحِكَةً، مُشْرِكَةً، الْمُؤْتَفِكَةُ) kelimelerinde olduğu gibi dört yerde kesradan sonra gelmesi durumunda imâle olur.

c) (ك) “kâf”ın, (بَكَّةً، مُبَارَكَةً، دَكَّةً، شَوْكَةً، تَهْلُكَةً) kelimelerinde olduğu gibi geriye kalan on yerde de başka engellerin gelmesinden dolayı imâle olmaz.

3- Hâ'u't-te'nîsten önce (أَكْهَر) harflerinden (ه) “hâ”, Kur'ân'da dört yerde isim olarak bulunur.

a) (ه) “hâ”nın, (الْهَيْهَ، فَالِكَيْهَ) kelimelerinde olduğu gibi iki yerde kesra-î muttasıldan sonra gelmesi halinde imâle olur.

b) (ه) “hâ”nın, (وَجْهَةً) kelimesinde olduğu gibi bir yerde kesra-î munfasıldan sonra gelmesi durumunda imâle olur.

c) (ه) “hâ”nın, (سَفَاهَةً) kelimesinde olduğu gibi bir yerde de elif'ten sonra gelmesinden dolayı imâle olmaz.

4- Hâ'u't-te'nîsten önce (أَكْهَر) harflerinden (ر) “râ”, Kur'ân'da seksen sekiz yerde isim olarak bulunur.

a) (ر) “râ”nın, (صَغِيرَةً، كَثِيرَةً، الظَّهِيرَةُ، بَجِيرَةً، بَصِيرَةً) kelimelerinde olduğu gibi altı yerde sâkin yâ'dan sonra gelmesi durumunda imâle olur.

b) (ر) “râ”nın, (الْأَجْرَةُ، فَتْرَةٌ، حَاضِرَةٌ، كَافِرَةٌ، بِالْمَغْفِرَةِ) kelimelerinde olduğu gibi kesra-î muttasıldan veya (مِرَّةٌ عِبْرَةٌ، فِطْرَةٌ) gibi kesra-î munfasıldan sonra olmak üzere toplam otuz yerde gelmesi halinde imâle olur. Ancak bu kurala uymasına rağmen (فِطْرَتِ)¹⁸²² kelimesinde güçü isti'lâ ve itbâk sıfatına haiz sâkin (ط) “tâ” harfinin fasıla olarak araya girmesinden dolayı burada hâ'u't-te'nîs imâlesi olmayacağı zikredilmektedir.¹⁸²³

¹⁸²² Rûm, 30/30.

¹⁸²³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/85; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/7; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 124; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 37; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/334, 335.

c) (ر) “râ”nın, (جَهْرَةٌ، حَسْرَةٌ، الْعُمْرَةُ، الْحَجَارَةُ، سَفَرَةٌ، بَرَرَةٌ، مَيْسَرَةٌ، مَعَرَةٌ) kelimelerinde olduğu gibi geriye kalan elli iki yerde de başka engeller bulunmasından dolayı imâle olmaz.

Bunların dışında Kisâi için (حَامِيَّةٌ، مَالِيَّةٌ، مَاهِيَّةٌ، سُلْطَانِيَّةٌ، جَسَابِيَّةٌ، كِتَابِيَّةٌ، يَنْسَنَةٌ) gibi hâ-i sekritlerde ve (وَلَمَّا تَوَجَّهَ) gibi hâ-i asliyelerde imâle yapılmaz.¹⁸²⁴

Takrîb tarîkinde Kisâi, ‘aşere tarîkinde imâle ile kırâat ettiği yerleri hulfsüz imâle yaparak okur. ‘Aşere tarîkinde imâle okumadığı yerlerde ise hâ’u’t-te’nîslerden mâkabli “elif”olanlar hariç, diğer yerleri hulf ile imâle yaparak okur.¹⁸²⁵ Hamza da, hâ’u’t-te’nîslerden mâkabli “elif”olmayan yerleri hulf ile imâle yaparak Kisâi’ye muvafakat ederek kırâat eder.¹⁸²⁶

Fetha hareke aslında elif’ten bir parça olarak kabul edilmektedir.

3.5.6.6. Feth, Beyne, İmâle Konusu Değerlendirme

Ebû Amr ed-Dânî *el-Muveddih* eserinde fetha, beyne imâle konusunu geniş bir şekilde ele almıştır. Kurrânın kullandığı fethanın fethâ-i şedide ile imâle arasında yer alan fethâ-i mütevassita arasındaki bir ses olduğunu belirtir.¹⁸²⁷ Bu konuda daha sonra yapılan çalışmalarda da Dânî’nin eserlerindeki bilgiler temelli açıklamalar çerçevesinde olduğunu görmekteyiz.

İbnü’l Cezerî (ö. 833/1429) *en-Neşr*’de, aynı şekilde Süyûtî (ö. 911/1505) *el-İtkân*’da, İbnü’l-Kâsîh’in (ö. 801/1399) *Kurretü’l-‘ayn fi’l-feth ve’l-imâle ve beyne’l-lafzayn* adlı eserde; Ebû Amr ed-Dânî’den (ö. 444/1053) atıfla fetha ve imâle ile ilgili olarak:

“Feth ve imâle kavramları, Kur’ân’ın nâzil olduğu fasih Arap dilinin önemli lehçesidir. Feth, Hicâz bölgesinin; imâle ise Necd yöresinden Temîm, Kays, Esed kabilelerinin dilidir. Hicâz bölgesinin Kureyş, Sakîf, Hevâzin, Kinâne kabilelerinin lehçesi fethalı okuyuştur. İmâleli lehçe, daha çok Arap yarımadasının orta kısımları ile doğusunda bulunan Temîm, Esed, Tâî, Vâil ve Kays kabilelerinde yaygın olan lehçedir.¹⁸²⁸ Süyûtî el-

¹⁸²⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/88, 89; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti’n-Neşr*, 2/9; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi’l-Beşer*, 123.

¹⁸²⁵ Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 65.

¹⁸²⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/86, 87; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti’n-Neşr*, 2/8; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi’l-Beşer*, 125; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, 1/335, 336; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 65.

¹⁸²⁷ Dânî, *el-Muveddih*, thk. Muhammed Şefâat Vebânî (Medine: Medine İslam Üniversitesi Kur’ân Fak. Yüksek Lisans Tezi, 1410/1990), 36.

¹⁸²⁸ Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, 1/294, 295.

İtkân'da ed-Dâni'den nakille: "Fetha ve imâle, Kur'ân'ın kendi dilleriyle indirildiği, fasih arapların konuştuğu iki meşhur lügattir. Fetha, Hicaz halkının; imâle ise, Necid'li Temîm, Esed, Kays halkının kullandığı dildir. Fetha ve imâlenin aslı, Huzeyfe b. Yemân'dan merfuan nakledilen şu hadise dayanmaktadır: "Kur'ân-ı Arap dilinin ses ve sedasına göre okuyunuz. Sakın, fâsık ve Ehl-i Kitabın sesleriyle okumayınız."¹⁸²⁹ Dâni sözlerinin devamında "Zira imâle, ahurf'u seb'a/yedi harf ve Arapların ses ve sadâsındandır."¹⁸³⁰ ifadeleriyle imâlenin kırâattaki yerini belirtmiştir.¹⁸³¹ el-Hüzelî (ö. 465/1073) *el-Kâmil* adlı eserinde Safvân b. Assâl'dan rivâyetle: "Rasûlullah'ın (يَحْيَى)¹⁸³² kelimesini imâle ile okuması üzerine, Kureyş lehçesinde olmadığı halde imâle ile mi okuyorsunuz? Sorusuna cevaben Rasûlullah: "Bu dayılarım Sa'd'ın lehçesidir" diye vevap verdiğini bidirmektedir. Yine devamında kırâat imamı Âsım'ın hocası Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin: "Hz. Ali'nin kendisine (رَا كَوْبًا)¹⁸³³ kelimesini imâle ile okuttuğunu" nakledele imâleli okuyuşa delil olarak sunmaktadır.¹⁸³⁴ Dolayısıyla fetha ve imâle, Arap dili içerisinde yer alan bir olgu olduğu ve Kur'ân'daki bu uygulamaların, rivâyetlerin nakilleriyle bizlere ulaşması şeklinde¹⁸³⁵ olduğu için bunların inkârı söz konusu olamayacaktır. Bununla birlikte günümüze kadar sahih nakillerle ulaşan kırâatlardaki feth, beyne ve imâlenin icrâsında, diğer dillerde var olan şive farklılığının olması da normal bir durum olarak görülmelidir. Ancak bu işin eğitimini alanların ise fem-i muhsinden ahzetme gibi bir sorumluluklarının da olduğunu unutmamak gerekir. Zira söz konusu olan Allah'ın kelâmı olan Kur'ân'dır ki; bu da vahyin ilk muhatabı peygamberimizden, sahabiden, tabiînden itibaren azami derecede hassasiyetle arz ve semâ usulleriyle bizlere intikal etmiştir.

Fetha harekeli harfin telaffuzunda aşırıya kaçmaksızın ağzın normal bir şekilde açılarak okunması esastır. Fethanın telaffuzunda beyne beyne/taklîl/imâle-i suğrâ sesine benzememesi için hassasiyet gösterilmelidir. İsti'lâ sıfatlı fethalı harflerin telaffuzunda ise dil kökü damağa yükseltiyle okunmasına dikkat edilmeli ancak Horasan fethası / fethâ-i şedide olacak şekilde ağzın biçimsizce açılarak kırâat edilmemelidir.

¹⁸²⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/194.

¹⁸³⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/194.

¹⁸³¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30, 31; Suyûtî, *el-İtkân*, 1/194.

¹⁸³² Meryem, 19/12.

¹⁸³³ En'âm, 6/76.

¹⁸³⁴ Ebu'l-Kâsım Yûsuf b. Ali el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Cemâl b. Seyyîd b. Rufâi eş- Şâyib (B.y., Müessesetü Sema li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1428/2007), 310; Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, 149.

¹⁸³⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî*, 204.

İmâle; fetha'nın kesraya, elif'in yâ harfine yakınlaştırılarak okunmasıdır. Fethanın kesraya yakınlaştırma oranının az olması halinde imâle-i suğrâ; fethanın kesraya daha fazla meylettirilerek yakınlaştırılmasında ise imâle-i kübrâ meydana gelir.

İmâle-i suğrâ, beyne beyne/taklîl veya tevassut ifadeleriyle sık sık kullanıldığını aslından bu adlandırmalarda görüleceği üzere ağızda yatay bir şekilde fethanın kesraya fazlaca meylettirilmeden telaffuz edilmesidir. Bu meyil mutedil bir seviyede olmalı ve fethaya yakın olmalıdır. Bu meyil, tefhîm sıfatlı harflerdeki kalınlığın azalmasını da beraberinde getirmektedir.

Fetha hareke sesinin kesraya, elif'in yâ harfine yaklaştırılarak kesraya biraz daha yakın olacak şekilde kırâat edilmesidir. İmâle-i kübrâda dikkat edilmesi gereken en önemli husus, ne fethanın tam kesra gibi, ne de elif harfinin yâ harfi gibi telaffuz edilecek derecede aşırı meylettirilmeden okunmasıdır.

3.5.7. Terkîk-Tefhîm ve Tağlîz

3.5.7.1. Terkîk

Sözlükte; kalınlığın, şişmanlığın zıddı olan *rakîk* -ince, hassas-, *rikkât* -incelik-kökünden gelen terkîk, “herhangi bir şeyi inceltmek, yumuşatmak, hafifletmek, zayıflatmak, sözü güzelleştirmek¹⁸³⁶” manasına gelmektedir. Kırâat ıstılahında ise terkîk, “herhangi bir harfin ince ses tonuyla okunması”dır.¹⁸³⁷ Bu tanımın bir parçası olarak terkîk kavramı ilk dönemlerde imâlenin kapsamı içerisinde ele alınmıştır. Mekî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) *el-Keşf*'te; “terkîkin, râ harfinin lafzının kesreye yönelen zayıf bir imâle olduğu”nu ifade ederken aslında bunun tam bir imâle olmadığını ancak imâle illetini içermesi yönüyle¹⁸³⁸ benzetildiğinden bahseder. Terkîk'in bir sebebe bağlı olarak imâlenin bir parçası olduğu¹⁸³⁹ görüşünün İbnü'l-Cezerî'ye kadar devam ettiğini söylemek te mümkündür.¹⁸⁴⁰ İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîrû't-Teysîr* adlı eserinde “Verşin, râ'nın öncesinin kesra-i lâzime veya râ'nın makablindeki sâkinin öncesindeki harfin kesra ya da sâkin yâ

¹⁸³⁶ Abdurrahman Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî, (Beyrut: Mektebetü Hilâl, 1408/1988), 5/24, 25; Cevherî, “rkk”, *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa*, 4/1483; İbn Manzûr, “rkk”, *Lisânü'l-Arab*, 5/289; Râğib el-İsfahânî, *Müfredât*, 361; Dabba', *el-İdâe fî Beyâni Usûli'l-Kirâe*, 30; Temel, *Kırâat ve Tecvid İstılahları*, 163.

¹⁸³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/90; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 125; Dabba', *el-İdâe fî Beyâni Usûli'l-Kirâe*, 30.

¹⁸³⁸ Mekî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/209; Seyyid Rizkl, *Fî Ulûmi'l-Kırâat Medhal Dirâse ve Tahkik*, 221.

¹⁸³⁹ İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-Kâri'l-Mübtedi*, 119; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî*, 248.

¹⁸⁴⁰ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 25.

olması halinde imâle ile râ'nın fethasını okuduğunu¹⁸⁴¹ ifade etmesi dahi ilk dönem tanımları ve isimlendirmeleri kullandığını bize göstermektedir. Daha sonra, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr*'inde terkîk kavramını imâle ile ilişkilendirmenin doğru olmayacağı şeklindeki tevziyata gitmesi ile bu görüşün değiştiğini söyleyebiliriz. Zira O, söz konusu eserinde daha önce de belirtildiği üzere “imâle fethanın kesraya, elifin yâ harfine yaklaştırılarak okunmasıdır. Terkîk ise, harfin sesini azaltarak, râ harfini imâle yapmaksızın inceltilecek güzel bir şekilde telaffuz etmektir. Böylece râ harfinin ancak imâle ile inceltilebileceği anlayışının doğru bir yaklaşım olmayacağını izah ederek belirtir.”¹⁸⁴² Bununla birlikte İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'deki bu değişimde, farklı görüşleri mukayese edip bu sonuca varmasının etkili olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267) *İbrâzü'l-Meânî*'de buradaki imaleden kastın elif harfinden dolayı değil, “râ” harfinin ince okunması amacıyla fethanın kesraya meylettirilerek inceltilmesi şeklindeki telaffuzun olduğunu belirtmesi bunun bir göstergesidir. Bunu ifade ederken bir taraftan Mekî'nin, Dâni'nin ve Şâtîbî'nin tanımlarını izah etmesi, diğer taraftan da kendi döneminde bazı kurrâ tarafından “ra” konusunun terkîk başlığı altında isimlendirdiğine¹⁸⁴³ işaret etmesi de o dönemde bu tür yaklaşımların olduğunu bize göstermektedir.

3.5.7.2. Tağlîz-Tefhîm

“Kalınlık, kabalık, sertlik, irilik, ağırlık, yoğunluk” anlamlarında kullanılan ğalîz kökünün tef'îl kalıbındaki tağlîz; sözlükte “bir şeyi kaba ve kalın yapma, inceliğin zıddı, kuvvetli söz alma, kaba söz söyleme”¹⁸⁴⁴ anlamlarındadır. Tefhîm ise sözlükte, “bir şeyi büyükmek ve kalın yapmak”¹⁸⁴⁵ manasında kullanılmaktadır. Kırâat terimi olarak tefhîm, “kalın harfleri okurken dil kökünün üst damağa kaldırılmasından dolayı harfe bir kalınlık gelmesi ve ağız içinin ses ile dolmasıdır.”¹⁸⁴⁶ Terkîkin zıddı olarak kullanılan tefhîm kavramı, daha çok “râ” harfinin kalın okunmasında kullanılmaktadır. Tağlîz ise, lâm harfinin kalın okunması durumuyla ilgili olarak tercih edilen bir ifadedir.¹⁸⁴⁷ Kırâatte Verş'in “isti'lâ ve itbâk sıfatlı üst damakla ilgili olan fethalı veya sâkin sâd (ص), tâ (ط) ve

¹⁸⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teyisr*, 254.

¹⁸⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/90, 91.

¹⁸⁴³ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî*, 248.

¹⁸⁴⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 4/ 398; Cevherî, “ğlz“, *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa*, 3/1175; İbn Manzûr, “ğlz“, *Lisânü'l-Arab*, 7/449; Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 612; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 154.

¹⁸⁴⁵ Cevherî, “fhm“, *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa*, 5/2001; İbn Manzûr, “fhm“, *Lisânü'l-Arab*, 12/ 449, 450; Dabba', *el-İdâe fî Beyâni Usûli'l-Kirâe*, 30; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 160.

¹⁸⁴⁶ Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 160; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 153.

¹⁸⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/90, 111; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 125; Dabba', *el-İdâe fî Beyâni Usûli'l-Kirâe*, 30; Mersafi, *Muhtasaru'l-Vâfi*, 166.

zâ (ظ) harflerinden hemen sonra gelen fethalı lâm (ل) harfini kalın bir ses tonuyla okumaktır.”¹⁸⁴⁸ Aslında lâm, ince bir harf olup ancak belirli bir sebebe bağlı olarak kalın okunmaktadır. Bu sebeplerden biri de - sâd (ص), tâ (ط) ve zâ (ظ) - bu üç harfteki isti’lâ ve itbâk sıfatından dolayı bunlardan sonra gelen fethalı lâm harfini de bu sıfatların devamı olarak dil kökünü ve ortasını üst damakta iken telaffuz etmektir. Böylece normalde istifâle sıfatına haiz lâm harfinden dolayı dil, kalın okuyuştan ince ses tonuna düşmeyecek ve tek hareketle kelimenin telaffuzu sağlanarak ahenk de korunmuş olacaktır.¹⁸⁴⁹ Bu açıklamalardan sonra yukarıda bahsi geçen harflerde kırâat imamlarının uygulamalarını inceleyeceğiz.

3.5.7.3. Râ Harfinin Tefhîm/Kalın ve Terkîk/İnce Okunması

Râ harfinin ince ve kalın okunması hususunda kırâat imamlarının bazı noktalarda ittifak ettiğini, bazı noktalarda da ihtilaf ettiğini görmekteyiz.¹⁸⁵⁰ Buradan hareketle “râ” harfinin kalın, ince ve hem kalın ve hem de ince okunduğu yerler olarak konuyu ele aldıktan sonra Verş’in bu harfteki uygulamalarından bahsetmenin daha doğru bir yaklaşım olacağı kanaatindeyiz.

Bütün kurrânın ittifakla râ harfini tefhîm ile okuduğu durumlar

a) “Ra” harfinin öncesinin esre hareke ya da sâkin yâ olmamak kaydıyla, fetha veya zamme olması halinde (الرَّابُّ، وَالرُّوحُ، رَبِّهِمْ) örneklerinde olduğu gibi kalın okunur.¹⁸⁵¹

b) “Ra” harfi sâkin olup, fetha veya zammeden sonra gelmesi halinde (الْمَرْءُ، الْمُرْسَلِينَ،) örneklerinde olduğu gibi- kalın okunur.¹⁸⁵²

¹⁸⁴⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf* 1/219; ed-Dânî, *et-Teyisîr fi'l-Kırââtî's-Seb'a*, 197; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/111, 112; Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 12; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 132, 133; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 309, 340, 345; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/351; Necdet Çağıl, *Kur'an Belâgâtı ve Fonetigi Yönünden Kiraatler*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 443.

¹⁸⁴⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/209; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/111, 112; Yaşar Akaslan, “Kırâat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları.”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Aralık 2017), 241.

¹⁸⁵⁰ İbnü'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kırââtî's-Seb'a*, 1/324; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/91,

¹⁸⁵¹ Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kırââtî's-Seb'a*, 195; İbnü'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kırââtî's-Seb'a*, 1/325.

¹⁸⁵² Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kırââtî's-Seb'a*, 195; İbnü'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kırââtî's-Seb'a*, 1/324.

c) “Ra” harfi; ârizî kesra¹⁸⁵³ veya kesra-i munfasıladan¹⁸⁵⁴ ya da sâkin olarak arızî kesradan sonra gelmesi halinde (إِنْ ارْتَبْتُمْ، رَبِّ ارْجِعُونِ) örneklerinde olduğu gibi kalın okunur.¹⁸⁵⁵

d) Sâkin “ra” harfinin öncesinin kesra hareke, râ’nın sonrasında ise kesralı olmayan isti’lâ harfleri aynı kelimeye olması şartıyla (مِرْصَادًا¹⁸⁵⁷, لِبَالْمِرْصَادِ¹⁸⁵⁶) vb. kelimelerdeki örneklerinde olduğu gibi kalın okunur.¹⁸⁶¹

e) Fetha, damme harekeden, vâv veya yâ’dan sonra “ra” harfinin üzerinde (الْقَدْرُ، شَهْرٌ، وَالْعَصْرُ، مُحْتَصِرٌ، الشُّكُورُ) örneklerinde olduğu gibi vakıf yapılması halinde kalın okunur.

Bütün kurrânın ittîfakla râ harfini terkîk/ince ile okuduğu durumlar

a) Vasıl halinde “ra” harfinin (رَجَالٌ، رِيحٌ، رَضْوَانٌ، فَارِضٌ، مُشْرِكُونَ، الْفَارِغَةُ، قَرِيبًا، الثَّوْرُ) örneklerinde olduğu gibi kelimenin başında, ortasında veya sonunda harekesi aslî kesra olursa ince okunur.¹⁸⁶² Yine vasıl halinde “ra” harfinin (وَادْكُرْ اسْمُ، وَذَرِ الَّذِينَ) vb. kelimelerdeki lâzımî veya ârizî kesralı olması halinde yine ince okunur.¹⁸⁶³

b) “Ra” harfi, (مِرْيَةٍ، فَاصْبِرْ، وَاسْتَغْفِرْ، فِرْعَوْنَ، شِرْعَةٍ، لَشِرْذِمَةً، أُحْصِرْتُمْ) örneklerdeki gibi sâkin, mâkabli/öncesi ise aslî kesra olursa ince okunur.¹⁸⁶⁴

c) “Ra” harfi vakfedilmek üzere sâkin olup, kesradan sonra gelmesi halinde (خَبِيرٌ-) örneklerinde olduğu gibi- ince okunur.¹⁸⁶⁵

¹⁸⁵³ Ârizî kesra, aslında sukûnlu olması gereken ancak (ارْجِعِي) örneğinde olduğu gibi vasıl hemzesinin kesrası ile bir araya gelmesi; iltikâ-i sâkineyn -iki sâkinin bir araya gelmesi- (أَمْ ارْتَابُوا) örneğinde olduğu gibi; izâfet ya’sına (ي) ittibâ için (رَبِّ ارْجِعُونِ) örneğinde olduğu gibi gelen kesralara denir. Bk. Muhammed b. Ebî Bekr el-Meraşî, *Cühdü’l-Mukill (Saçaklızâde)*, thk. Sâlim Kaddûrî Hamed (Amman: Dâr’u Ammâr, 2. baskı, 1429/2008), 175; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 243.

¹⁸⁵⁴ Kesra-i munfasıladan kasıt, kesra harekenin bir kelimeye râ harfinin ise peşinden gelen kelimeye (لَمَنْ) örneğinde olduğu gibi olmasıdır.

¹⁸⁵⁵ Dâni, *Câmiu’l-Beyân*, 1/405; İbnü’l-Bâziş, *Kitâbu’l-İkna’ fi’l-Kırâati’s-Seb’a*, 1/326; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-Meânî*, 256, 257; İbnü’l-Kâsîh, *Sirâcü’l-Kârii’l-Mübtedi*, 121; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/99.

¹⁸⁵⁶ Fecr, 89/14.

¹⁸⁵⁷ Nebe, 78/21.

¹⁸⁵⁸ Tevbe, 9/122.

¹⁸⁵⁹ Tevbe, 9/107.

¹⁸⁶⁰ En’âm, 6/7.

¹⁸⁶¹ Dâni, *et-Teyisr fi’l-Kırâati’s-Seb’a*, 195; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-Meânî*, 255; İbnü’l-Kâsîh, *Sirâcü’l-Kârii’l-Mübtedi*, 121; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, 1/345, 346.

¹⁸⁶² İbnü’l-Bâziş, *Kitâbu’l-İkna’ fi’l-Kırâati’s-Seb’a*, 1/327; İbnü’l-Kâsîh, *Sirâcü’l-Kârii’l-Mübtedi*, 122.

¹⁸⁶³ Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, 1/348.

¹⁸⁶⁴ Dâni, *et-Teyisr fi’l-Kırâati’s-Seb’a*, 195; İbnü’l-Bâziş, *Kitâbu’l-İkna’ fi’l-Kırâati’s-Seb’a*, 1/327; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-Meânî*, 254.

¹⁸⁶⁵ Dâni, *Câmiu’l-Beyân*, 1/404.

d) “Ra” harfî vakfedilmek üzere sâkin yapıldığında, kendisi de sâkin yâ’dan -lîn harfî yâ - sonra gelirse (سَيَر، حَيَر، لَا صَيَر) örneklerinde olduğu gibi ince okunur.¹⁸⁶⁶

Ayrıca beyne/taklîl ve imâle yapan kurrâ için (النَّهَار، بِالْأَسْحَار، الْأَذْبَار) vb. kelimelerdeki “râ” harfleri ince okunur.

Râ harfinin hem terkîk/ince ve hem de tefhim/kalın okunabileceği durumlar

a) Sâkin “ra” harfinin öncesinin kesra hareke, râ’nın sonrasında da kesralı isti’lâ harflerinden biri olursa (كُلُّ فَرْقٍ)¹⁸⁶⁷ vakıf ve vasıl halinde ince okunur.¹⁸⁶⁸ Bu kelimeyi Mağribliler ile Mısırlılar terkîkle, diğer edâ ehli ise tefhîmle okumuştur. Her iki vecih de sahih olmakla birlikte isti’la harfî kâf’ın (ق) kesralı olması nedeniyle zayıf kaldığı için terkîk tercihi mukaddem olmak üzere hulf ile okunur.¹⁸⁶⁹

b) Sâkin “ra” harfinin mâkabli/öncesi, sâkin sâd (ص) ve tâ (ط) harflerinden biri ve harflerden önceki önceki harfin harekesi de kesra olmak şartıyla, vakıf halinde (مِنْ مَصْرٍ)¹⁸⁷⁰ ve (عَيْنِ الْقَطْرِ)¹⁸⁷¹ kelimeleri terkîk ve tefhîm olmak üzere hulf ile okunur. Vasıl durumunda (مِنْ مَصْرٍ) kelimesindeki “râ”nın fethalı olması nedeniyle tefhîm ön plana çıkmasından dolayı vakıfta mukaddem vecih tefhîm; (عَيْنِ الْقَطْرِ) kelimesinde ise “râ”nın kesralı olması nedeniyle terkîk öne çıktığından vakıf durumunda mukaddem vecih terkîk olmak üzere hulf ile okunmaktadır.¹⁸⁷²

c) Kelimenin aslına lafız olarak işaret etmek için terkîk, vakıf yapılması sebebiyle de tefhim okunan “ra” harfleri bazı kelimelerde hulf ile okunmaktadır. Bu kelimeler: (أَسْرِي، يَسْرِي) olup, vakıf halinde bu kelimelerin asılları (أَسْرِي، يَسْرِي)¹⁸⁷³, (أَنْ أَسْرِي)¹⁸⁷⁴, (يَسْرِي)¹⁸⁷⁵ olup, vakıf halinde bu kelimelerin asılları (أَسْرِي، يَسْرِي) şeklinde yâ’lı olduğu için -bu fiillerin binası gereği yâ’lar hazfedilmiştir- bunların asıllarına işaret etmek için terkîk okunur ki evlâ olan bu vecihtir. Ayrıca bu kelimelerdeki râ harfî üzerinde vakıf yapılması nedeniyle kendisi ve mâkabli/öncesi de sâkin olmasından dolayı

¹⁸⁶⁶ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-Meânî*, 248.

¹⁸⁶⁷ Şuarâ, 26/63. Bu kelime “râ” terkîk/ince okuma vechi mukaddem, tefhim/kalın okuma vechi muahherdir. Bk. Pâluvî, *Zübdetü’l-İrfân*, 102; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi’l-Beşer*, 130, 131; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 340; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 244.

¹⁸⁶⁸ Dâni, *Câmiu’l-Beyân*, 1/405; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-Meânî*, 256; İbnü’l-Kâsîh, *Sirâcü’l-Kârii’l-Mübtedi*, 121.

¹⁸⁶⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/103, 104.

¹⁸⁷⁰ Yûsuf, 12/21.

¹⁸⁷¹ Sebe’, 34/12.

¹⁸⁷² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/106; Pâluvî, *Zübdetü’l-İrfân*, 14; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi’l-Beşer*, 130, 131; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 25.

¹⁸⁷³ Hûd, 11/81; Hicr, 15/65; Duhân, 44/23.

¹⁸⁷⁴ Tâhâ, 20/77.

¹⁸⁷⁵ Fecr, 89/4.

öncesine bakıldığında o harekelerin fethalı olması sebebiyle tefhîmle de okunabileceği için hulf ile okunmuş olur.¹⁸⁷⁶ Bu kelimelerde tefhîm câiz olmakla birlikte terkîk

Verş'in (ج) râ harfini terkîk/ince veya tefhim/kalın okuduğu durumlar

a) Verş (ج), vakıf ve vasıl halinde sâkin muttasıl yâ'dan sonraki fetha veya zammeli (فَالْمُغِيرَاتِ، الْخَيْرَاتِ، خَيْرًا، كَبِيرُهُمْ، حَرِيرٌ، الْحَمِيرُ) vb. “râ”lar ile muttasıl kesra harekeden sonraki fetha veya zammeli “râ” harfini (قَاصِرَاتِ، قَطِرَانِ، شَاكِرًا، كَبَائِرٍ، نَاصِرَةٍ، صَابِرَةٍ، لِنَنْذَرِ، الْأَمْرُونَ) örneklerinde olduğu gibi terkîk/ince okur.¹⁸⁷⁷

Ancak kesra harekeli harf veya sâkin yâ, “râ” harfi ile aynı kelimedede bulunmalıdır. Yani muttasıl olmalı, munfasıl olmamalıdır. Şayet (فِي رَيْبٍ، بِأَمْرِ رَبِّكَ، أَبُوكِ امْرَأَ، لِحُكْمِ رَبِّكَ) örneklerde olduğu gibi ayrı kelimedede veya (لِرُقَيْقِكَ، بِرُؤُسِكُمْ، بِرَشِيدٍ، بِرَازِقِينَ) hurûfu'l-meânî harflerinden lâm ve bâ gibi harfi cerden biri “râ” harfine bitişirse bu durum iki ayrı kelime olarak kabul edildiği için Verş (ج) terkîk/ince okumaz.¹⁸⁷⁸

Kesra harekeli harf ile sonraki fethalı veya zammeli “râ” harfinin arasına isti'lâ harflerinden (وَزَرَكَ، ذَكَرَكَ، جَذَرَكَ، الْمُخْرَابِ،) dışındaki sâkin bir harfin girmesi (ص، ط، ق) halinde de Verş (ج) yine aynı şekilde terkîk/ince okur. Ancak kesra harf ile sonraki fethalı veya zammeli “râ” harfinin arasına isti'lâ harflerinden (ص، ط، ق) biri sâkin durumda bulunursa (إِصْرًا، إِصْرَهُمْ، مِصْرًا، قِطْرًا، فِطْرَتِ اللَّهِ، وَقُرًّا) tefhim/kalın okur.¹⁸⁷⁹ Fakat isti'lâ harflerinden (خ) harfinde ise (إِخْرَاجُهُمْ) kelimesi gibi terkîk/ince okunur. Çünkü diğer üç harfte isti'lâ sıfatı ile birlikte itbâk sıfatı olup bu durumda dil kökü ve ortası damağa kaltıktan sonra râ'nın terkîki için de dilin aşağı inderilmesinde güçlük vardır.¹⁸⁸⁰ Ancak (خ) harfinde ise sadece dil kökü damağa kaldırıldıktan sonra dil ucunun râ'nın terkîki için aşağı inderilmesinde bir güçlük oluşmamaktadır.

b) Verş (ج), kesradan sonra yâ harfi dışındaki diğer sâkin harflerin ardından gelen fetha tenvinli “râ” harfini (يَنْكُرًا، سَيَرًا، وَزَرًا، جَجْرًا، صِهْرًا، اِمْرًا) örneklerindeki gibi kelimeleri

¹⁸⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/110, 111; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 131, 132; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 245.

¹⁸⁷⁷ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/210; ed-Dânî, *et-Teyşîr fi'l-Kırââtî's-Seb'a*, 192; İbnü'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kırââtî's-Seb'a*, 1/328; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî*, 248; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teyşîr*, 254; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 13; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/337; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 24.

¹⁸⁷⁸ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/399; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî*, 257; İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-Kârîi'l-Mübtedi*, 121; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teyşîr*, 255; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/340.

¹⁸⁷⁹ İbnü'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kırââtî's-Seb'a*, 1/325; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî*, 251; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 126; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/338.

¹⁸⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/93.

hulf ile terkîk/ince okur. Ayrıca (خَيْرَان)¹⁸⁸¹ ve (بَشَرٍ)¹⁸⁸² bu iki kelimedeki “râ” harfini de hulf ile terkîk/ince okur.¹⁸⁸³ Aşere ve takrîb tarîkinde hulf ile terkîk/ince okuduğu yerlerde mukaddem vecih tefhîmdir.¹⁸⁸⁴

Yukarıda buraya kadar Verş (ج) için aşere tarîkinde zikredilen hususlar, takrîb tarîkinde Ezrak için de geçerlidir.

Ezrak takrîb tarîkinde, kesra harekeden sonraki sâkin muttasılın ardından zammeli gelen “râ” harfini (كَبْرٌ، عَشْرُونَ، السَّجَرُ، الْبَرْ) örneklerinde olduğu gibi mukaddem vecih terkîk / ince olmak üzere hulf ile okur.¹⁸⁸⁵

Yine takrîb tarîkinde Ezrak, vasıl halinde kesra harekeden veya sâkin “yâ”dan sonraki fetha tenvinli “râ” harfini (خَيْرًا، سِرًّا، شَاكِرًا، قَدِيرًا، خَبِيرًا) örneklerinde olduğu gibi mukaddem vecih terkîk/ince olmak üzere hulf ile okur. Ancak bu kelimelerde vakıf halinde tek vecih olup o da terkîktir.¹⁸⁸⁶

Ezrak takrîb tarîkinde aşağıda verilen kelimelerdeki “râ” harflerini terkîk vecih mukaddem olmak üzere hulf ile okur.¹⁸⁸⁷

¹⁸⁸¹ En`âm, 6/71.

¹⁸⁸² Mürselât, 77/32.

¹⁸⁸³ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/214, 215; ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/ 401; *et-Teyssîr fi'l-Kırâati's-Seb'a*, 194; İbnü'l-Bâziş, *Kitâbu'l-İkna' fi'l-Kırâati's-Seb'a*, 1/331; Ebû Şme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî*, 252; İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-Kârîi'l-Mübtedi*, 119, 120; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/94, 98; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 13, 14; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/339, 340, 341; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 128.

¹⁸⁸⁴ Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 68.

¹⁸⁸⁵ Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/344; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 68.

¹⁸⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/94; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 127; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/342, 343.

¹⁸⁸⁷ ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 126, 127; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/341, 342; Muhammed Nebhân b. Hüseyin Mısırî, *el-Büşrâ fi Teyssiri'l-Kırâati'l-Aşri'l-Kübrâ*, (Mekke: y.y., 1434/2013), 99.

¹⁸⁸⁸(حَيْرَانَ), ¹⁸⁸⁹(ذِكْرَكَ), ¹⁸⁹⁰(إِزَمَ), ¹⁸⁹¹(وِزَرَ), ¹⁸⁹²(جَذْرَكُمْ), ¹⁸⁹³(فَلَا تُمَارِ), ¹⁸⁹⁴(افْتِرَاءً), ¹⁸⁹⁵(تَنْتَصِرَانِ), ¹⁸⁹⁶(أَسَاحِرَانِ), ¹⁸⁹⁷(طَهْرًا), ¹⁸⁹⁸(وَعَشِيرَتُكُمْ), ¹⁸⁹⁹(سِرَاعًا), ¹⁹⁰⁰(ذِرَاعِيهِ), ¹⁹⁰¹(ذِرَاعًا), ¹⁹⁰²(إِجْرَامِي), ¹⁹⁰³(كِبْرُهُ), ¹⁹⁰⁴(لَعِبْرَةً)

c) Verş (ج), kesradan sonra elif bulunan ve ardından tekrar eden “râ” harfini (ضِرَارًا, مِذْرَارًا, إِسْرَارًا, فِرَارًا) örneklerinde olduğu gibi terkîk/ince değil, tefhîmle okur.¹⁹⁰⁵

d) Verş (ج), ‘Acem kelimelerdeki kesradan sonra gelen “râ” harfini (إِبْرَاهِيمَ, عُمَرَ, إِسْرَئِيلَ) örneklerinde olduğu gibi terkîk/ince okumaz.¹⁹⁰⁶

e) Verş (ج), “râ” harfinden sonra hurûf-u isti’lâ’dan (فِرَاقَ, إِعْرَاضًا, إِعْرَاضُهُمْ) örneklerinde olduğu gibi biri nasıl gelirse gelsin terkîk/ince okumaz.¹⁹⁰⁷

3.5.7.4. Lâm Harfinin Tağlîz/Kalın ve Terkîk/İnce Okunması

Daha önce de belirttiğimiz gibi, lâm harfinin kalın okunması tağlîz terimi ile ifade edilmektedir.¹⁹⁰⁸ Lâm harfi normalde terkîk/ince okunan bir harftir. Ancak bazı durumlarda bu harf bir sebebe bağlı olarak tağlîz/kalın da okunmaktadır.¹⁹⁰⁹ Bu sebepler bütün kurrânın ortak olarak uyguladığı usûl olabildiği gibi sadece Nâfi’nin râvîsi Verş’in (ج) uygulamaları şeklinde olabilmektedir.

¹⁸⁸⁸ En’âm, 6/71.

¹⁸⁸⁹ İnşirâh, 94/4.

¹⁸⁹⁰ Fecr, 89/7.

¹⁸⁹¹ En’âm, 6/164; İnşirâh, 94/2.

¹⁸⁹² Nisâ, 4/71.

¹⁸⁹³ Kehf, 18/22.

¹⁸⁹⁴ En’âm, 6/138.

¹⁸⁹⁵ Rahmân, 55/35.

¹⁸⁹⁶ Tâhâ, 20/63.

¹⁸⁹⁷ Bakara, 2/125.

¹⁸⁹⁸ Tevbe, 9/24. Bu kelimeyi hulf ile okurken, Mücâdele, 58/22 deki (عَشِيرَتُهُمْ) kelimesinde ise normal kuralı gereği hulfsüz terkîk ile okur.

¹⁸⁹⁹ Kâf, 50/44.

¹⁹⁰⁰ Kehf, 18/18.

¹⁹⁰¹ Hâkka, 69/32.

¹⁹⁰² Hûd, 11/35.

¹⁹⁰³ Nûr, 24/11.

¹⁹⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/13.

¹⁹⁰⁵ Dâni, *Câmiu’l-Beyân*, 1/400; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-Meânî*, 250; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/93.

¹⁹⁰⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/213; Dâni, *Câmiu’l-Beyân*, 1/400; *et-Teyşîr fi’l-Kırââtî’s-Seb’a*, 192; İbnü’l-Bâziş, *Kitâbu’l-İkna’ fi’l-Kırââtî’s-Seb’a*, 1/325; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-Meânî*, 249; İbnü’l-Kâsih, *Sirâcü’l-Kârîi’l-Mübtedi*, 119, 120; İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyşîr*, 255; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/93, 94; Pâluvî, *Zübdetü’l-İrfân*, 13.

¹⁹⁰⁷ Dâni, *et-Teyşîr fi’l-Kırââtî’s-Seb’a*, 193; Pâluvî, *Zübdetü’l-İrfân*, 13; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân*, 24, 25; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, 1/339.

¹⁹⁰⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/90, 111; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi’l-Beşer*, 125; Dabba’, *el-İdâe fi Beyâni Usûli’l-Kirâe*, 30; Abdulfettâh Mersafi, *Muhtasarü’l-Vâfi*, 166.

¹⁹⁰⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/111; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi’l-Beşer*, 132.

Allah (الله) lafzına mahsus olmak üzere lafzatûllah'ın mâkabli/öncesi mazmûm/ötreli veya fethalı/üstün olması halinde ister vasıl halinde isterse de kendisinden ibtida edilmiş olması farketmeksizin (شَهِدَ اللهُ)¹⁹¹⁰, (نَصَرَ اللهُ)¹⁹¹¹ ve (هُوَ اللهُ)¹⁹¹² örneklerinde olduğu bütün kurrâ ittifakla tağlîz/kalın okur. Yine bütün kurrâ ittifakla lafzatûllah'ın mâkabli/öncesi lâzimi veya ârizî, zâid ya da aslî kesralı/esralı olması farketmeksizin (بِسْمِ اللهِ), (الْحَمْدُ لِلّٰهِ) ve (قُلِ اللّٰهُمَّ) örneklerinde olduğu gibi terkîk/ince okur.¹⁹¹³

İnce bir harf olan lâm'ın, belirli bir sebebe bağlı olarak kalın okunmasının bir diğer uygulaması Verş (ج) kırâatında görmekteyiz. Kırâatte Verş'in "isti'lâ ve itbâk sıfatlı üst damakla ilgili olan fethalı veya sâkin sâd (ص), tâ (ط) ve zâ (ظ) harflerinden hemen sonra gelen fethalı lâm (ل) harfini kalın bir ses tonuyla okumanın tağlîz"¹⁹¹⁴ olarak tanımlandığını daha önce ifade etmiştik. Verş kırâatında, sâd (ص), tâ (ط) ve zâ (ظ) harflerindeki isti'lâ ve itbâk sıfatından dolayı bunlardan sonra gelen fethalı lâm harfi de bu sıfatların devamı olarak dil kökü ve ortası üst damakta iken telaffuz edilmektedir. Bu şekildeki bir telaffuz normalde istifâle sıfatına haiz olan lâm harfinden dolayı dil, kalın okuyuştan ince ses tonuna düşmeyecek ve tek hareketle kelimenin telaffuzu sağlanarak ahenk de korunmuş olacağını¹⁹¹⁵ göz ardı etmemek gerekir.

Verş (ج), fethalı veya sâkin sâd (ص), tâ (ط) ve zâ (ظ) harflerinden hemen sonra gelen fethalı lâm (ل) harfini (الصَّلَاةُ، صَلَوَاتُكَ، صَلَاحٌ، فَصْلٌ، فَصِيلَتٌ، مُفَصَّلًا، إِصْلَاحًا، وَمَا صَلَوَاتُكَ، الطَّلَاقُ،) (المطَّلَقات، فَاطَّلَعَ، مُعْطَلَّةٌ، ظَلَمَ، ظَلَمُوا، بَطَلًا، ظَلَّلْنَا، فَظَلَّتْ، فَيُظَلِّلْنَ) örneklerinde olduğu gibi kalın bir ses tonuyla hulfsüz olarak tağlîz okur.¹⁹¹⁶ Verş (ج) aşağıdaki durumlarda ise hulf ile tağlîz okur:

Verş (ج); sâd (ص), tâ (ط) ve zâ (ظ) harfleri ile lâm (ل) harfinin arasına (يَصَّالِحًا، فَصَالًا، أَفْطَالٌ، طَالٌ،) misallerinde olduğu gibi elif (ل) bulunursa bu durumda hulf ile tağlîz okur. Yine kelimenin sonunda olan lâm harfinin üzerinde vakfedildiğinde sükûnlu olması şartıyla

¹⁹¹⁰ Âl-i İmrân, 3/18.

¹⁹¹¹ Nasr, 110/1.

¹⁹¹² İhlâs, 112/1.

¹⁹¹³ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/411, 412; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/115; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 132.

¹⁹¹⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/219; Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kırâati's-Seb'a*, 197; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/111, 112; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 12; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 132, 133; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 309, 340, 345; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/351; Çağır, *Kur'ân Belâgâtı ve Fonetik Yöünden Kırâatler*, 443

¹⁹¹⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/209; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/111, 112; Akaslan, "Kırâat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları", 241.

¹⁹¹⁶ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/407, 408; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/111-113; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 12; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 132, 133; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 22.

(فَصْلٌ، فَصْلٌ، يُوصَلٌ، بَطْلٌ، ظَلٌّ) örneklerindeki gibi hulf ile tağlîz okur. Ayrıca ayet sonu olmamak şartıyla, sâd (ص) harfinden sonra gelen lâm harfinin peşinden gelen zevât-ı yâ olan kelimelerde Verş (ج) için taklîl / beyne vechi de bulunduğu vakıf yapıldığında bu durumdaki (مُصَلَّى)¹⁹¹⁷, (يُصَلِّيَهَا)¹⁹¹⁸, (يُصَلِّي)¹⁹¹⁹, (تُصَلِّي)¹⁹²⁰, (سَيُصَلِّي)¹⁹²¹, kelimelerde:

a) fetih ile tağlîz¹⁹²²,

b) taklîl/beyne ile terkîk vechi olmak üzere hulf söz konusudur. Ancak ayet sonlarında geçen bu kelimelerde tağlîz vechi olmayıp sadece terkîk söz konusu olduğundan zevât-ı yâ'lı kelimelerde taklîl / beyne ile terkîk vechi uygulanır.

Burada zikredilen durumlarda Verş (ج) için mukaddem vecih, tağlîz vechidir.¹⁹²³

Takrîb tarîkinde Verş (ج) için yukarıda zikredilen hulf ve hulf-süz tağlîz vecihleri Ezrâk tarîkine mahsustur. Ayrıca Takrîb tarîkinde Ezrâk, iki sâd (ص) arasındaki (صَلَّال)¹⁹²⁴ kelimesi ile tâ (ط) ve zâ (ظ) harflerinden hemen sonra gelen fethalı lâm (ل) harfini de hulf ile tağlîz yaparak okur.¹⁹²⁵

3.5.8. Zâid ve İzâfet Yâ'sı

3.5.8.1. İzâfet Yâ'ları

İzâfet yâ'ları; harfe, isme ve fiile bitişmiş olan mütekellim yâ'larıdır. İzâfet yâ'ları; isme getirildiğinde (نَفْسِي، ذِكْرِي) muzaf'un ileyh olacağından mahallen mecrûr, fiile bitiştiğinde (فَطَرْنِي، لِيَحْزُنَنِي) mefû'lün bih olarak mahallen mansûb -lâme'l-fiilde bir harf olarak gelmeyip ziyâde bir harf olarak gelmekte-, harfte ise (لِي) harf-i cerden sonra gelince mahallen mecrûr veya (إِنِّي) nasb edatından sonra gelmesi halinde ise mahallen mansûb olur. Bu şekilde kelimenin sonunda bulunan izâfet yâ'ları aslında kelimenin son harfi olmayıp, (إِنِّي، إِنَّكَ، إِنَّهُ)، (فَطَرْنِي، فَطَرَكَ، فَطَرَهُ)، (نَفْسِي، نَفْسُكَ، نَفْسُهُ) kelimelerinde olduğu gibi sona

¹⁹¹⁷ Bakara, 2/125.

¹⁹¹⁸ İsrâ, 17/18; Leyl, 92/15.

¹⁹¹⁹ İnşikâk, 84/12; Â'lâ, 87/12.

¹⁹²⁰ Gâşiye, 88/4.

¹⁹²¹ Tebbet, 111/3.

¹⁹²² Beyne/taklîl, harfın kalınlığını kırdığı için terkîk ile fetih vechi; tağlîz ile beyne/taklîl vechi bir arada gelmez. Buna göre fetih ile tağlîz, beyne/taklîl ile terkîk vechi gelir.

¹⁹²³ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/408, 409; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/114-115; Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 133, 134.

¹⁹²⁴ Hicr, 15/26, 28, 33; Rahmân, 55/14.

¹⁹²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/114; Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 134; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 70.

eklenen ğaib ve muhatap zamirlerden meydana gelen (hâ) ve (kâf) gibi bir zamir olduğunu ifade etmek gerekir.¹⁹²⁶

Kur'ân'da yediyüz doksanalı izâfet yâ'sı olup, bunlar fetha ve iskân olmak üzere iki şekilde okunmaktadır.¹⁹²⁷ Arap dilinde mebni olan kelimelerde aslolan iskân olduğu için İzâfet yâ'larında iskân vechi ağırlıklıdır. Fetha ise merfu olmayan isimlerde kullanılan ve harekenin en hafifi olmasından dolayı tahfif cihetinde izâfet yâ'larında kırâat edilen diğer vecih olarak kullanılmaktadır.¹⁹²⁸

Kur'ân'daki izâfet yâ'ları üç kısma ayrılır: *Birincisi iskânında ittifak edilen*, (إِنِّي جَاعِلٌ، وَاشْكُرُوا لِي، وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ، فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي، الَّذِي خَلَقْتَنِي، يُطْعِمُنِي، يُمِيتُنِي، يَعْبُدُونَنِي، لَا يُشْرِكُونَ بِي) gibi kelimelerdeki izâfet yâ'sı olup Kur'ân'da beşyüz altmışaltı kelimenin iskân ile kırâat edilmesinde ittifak vardır. *İkincisi fetha ile okunmasında ittifak edilen* sonrasında sâkin lââm-ı târif vb. olan ve Kur'ân'da onbir kelime onsekiz yerde olan (نِعْمَتِي وَلِيسِي، مَسْنِي الْكِبَرِ، مَسْنِي السَّوْءِ، بِي الْأَعْدَاءِ، حَسْبِي اللَّهُ، بَلْعَنِي الْكِبَرِ،) ¹⁹²⁹ (الَّتِي) ¹⁹³⁰ (مَسْنِي الْكِبَرِ)، ¹⁹³¹ (مَسْنِي السَّوْءِ)، ¹⁹³² (بِي الْأَعْدَاءِ)، ¹⁹³³ (حَسْبِي اللَّهُ)، ¹⁹³⁴ (بَلْعَنِي الْكِبَرِ)، ¹⁹³⁵ (الَّتِي) veya ¹⁹³⁶ (نَبَأِي الْعَلِيمِ)، ¹⁹³⁷ (جَاءَنِي الْبَيْتَاتُ)، ¹⁹³⁸ (رَبِّي اللَّهُ)، ¹⁹³⁹ (أُرُونِي الَّذِينَ)، ¹⁹⁴⁰ (شُرَكَاءِي الَّذِينَ)، ¹⁹⁴¹ (اللَّهُ) ¹⁹⁴² (وَأَيَّايَ)، ¹⁹⁴³ (هَدَايَ)، ¹⁹⁴⁴ (رُغْيَايَ)، ¹⁹⁴⁵ (مَثْوَايَ)، ¹⁹⁴⁶ (عَصَايَ) ya da öncesinde “yâ” olan ve Kur'ân'da dokuz kelime yetmişiki yerde her neşekilde bulunursa bulunsun (إِلَيَّ، عَلَيَّ، يَدَيَّ، لَدَيَّ، بُنْيَ، يَابُنْيَ،) ¹⁹⁴⁷

¹⁹²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 2/161, 162; Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 144, 145; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/81; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/383, 384.

¹⁹²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 2/162; Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 145. İzâfet yâ'larının iskân veya fetha ile okunduğu kelimeleri okuyanlara nisbetle sûre ve ayet bazlı bir arada bulmak için bk. Mithat Aça, *el-Hâdî fi'l-Kırâati'l-Aşri's-Suğrâ*, (İstanbul, Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2017), 135-142; *el-Hâdî fi'l-Kırâati'l-Aşri'l-Kübrâ*, (İstanbul, Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2017), 135-142.

¹⁹²⁸ Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 145; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/81; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/384.

¹⁹²⁹ Bakara, 2/40, 47, 122.

¹⁹³⁰ Âl-i İmrân, 3/40.

¹⁹³¹ Tevbe, 9/129; Zümer, 39/38.

¹⁹³² A'râf, 7/150.

¹⁹³³ A'râf, 7/188.

¹⁹³⁴ Hicr, 15/54.

¹⁹³⁵ A'râf, 7/196.

¹⁹³⁶ Nahl, 16/27; Kehf, 18/52; Kasas, 28/62, 74.

¹⁹³⁷ Sebe', 34/27.

¹⁹³⁸ Mü'min, 40/28.

¹⁹³⁹ Mü'min, 40/66.

¹⁹⁴⁰ Tahrîm, 66/3.

¹⁹⁴¹ Bakara, 2/38; Tâhâ, 20/123.

¹⁹⁴² Bakara, 2/40, 41.

¹⁹⁴³ Nahl, 16/51; Ankebût, 29/56.

¹⁹⁴⁴ Yûsûf, 12/100.

¹⁹⁴⁵ Yûsûf, 12/23.

¹⁹⁴⁶ Tâhâ, 20/18.

(إِبْنَتِيَّ، وَالِدَيَّ، مُصْرِخِيَّ) kelimelerinde izâfet yâ'larının fetha ile kırâat edilmesinde ittifak vardır. Üçüncüsü ise *iskân veya fetha ile okunmasında ihtilaf olan* (إِنِّي أَنصَارِي إِلَى اللَّهِ، وَأَنِّي) vb. şekilde Kur'an'da ikiyüz oniki kelimede bulunan izâfet yâ'sıdır.¹⁹⁴⁷ İlk iki kısımda kırâat imam ve râvîleri arasında ittifak olduğu için bir farklılık söz konusu değilken üçüncü kısımdaki kelimelerin kırâatında ise farklılıklar bulunmaktadır. Üçüncü kısımdaki kelimelerin izâfet yâ'sının iskân veya fetha ile okunmasında kırâat imam ve râvîleri arasındaki farklılık, bu kelimelerin sonrasındaki harflerle ilgili olarak kısımlara ayrılmaktadır.

Üçüncü kısımdaki izâfet yâ'sının iskân veya fetha ile okunması ihtilaflı kelimeler altı kısma ayrılır:

a) İzâfet yâ'sından sonra (إِنِّي أَعْلَمُ) gibi fethalı katı' hemze gelmesi

Bu şekildeki izâfet yâ'sı Kur'an'da yüz üç yerde geçmektedir. Bunlardan (أَرْنِي) 1948, (وَلَا تَفْتِنِي أَلَا) 1949, (وَتَرَحَّمَنِي أَكُنْ) 1950, (فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ) 1951 kelimelerinde izâfet yâ'alarını bütün kurrâ iskân ile okur. Geriye kalan doksan dokuz kelimenin altmış dördünde Nâfi'' (ل), Ebû A'mr (ح) ve Ebû Ca'fer (ج), fetha ile diğer kurrâ iskân ile okur. Bu kelimeler:¹⁹⁵²

(مَنْ بَعْدِي) 1953, (إِنِّي أَرِي) 1954, (مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ) 1955, (إِنِّي أَخَافُ) 1956, (إِنِّي أَخْلُقُ) 1957, (إِنِّي أَعْلَمُ) 1958, (رَبِّي أَحْسَنَ) 1959, (شِقَاقِي أَنْ) 1960, (إِنِّي أَعُوذُ) 1961, (مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَبْدِلَهُ) 1962, (أَعَجَلْتُمْ) 1963,

¹⁹⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 2/162, 163; Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 145; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/85, 86; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/384; Nebhân Mısırî, *el-Büşrâ fî Teysîr el-Kirâati'l-Aşri'l-Kübrâ*, 107.

¹⁹⁴⁸ A'râf, 7/143.

¹⁹⁴⁹ Tevbe, 9/49.

¹⁹⁵⁰ Hûd, 11/47.

¹⁹⁵¹ Meryem, 19/43.

¹⁹⁵² İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 151-153; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 2/163; Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 145, 146; en-Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/81, 82; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/384-392.

¹⁹⁵³ Bakara, 2/30, 33; Yûsuf, 12/96.

¹⁹⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/49.

¹⁹⁵⁵ Mâide, 5/28; En'âm, 6/15; A'râf, 7/59; Enfâl, 8/48; Yûnus, 10/15; Hûd, 11/3, 26, 84; Meryem, 19/45; Şuarâ, 26/12, 135; Kasas, 28/34; Zümer, 39/13; Mü'min, 40/26, 30; Ahkâf, 46/21.

¹⁹⁵⁶ Mâide, 5/116.

¹⁹⁵⁷ En'âm, 6/74; Enfâl, 8/48; Yûsuf, 12/43; Saffât, 37/102.

¹⁹⁵⁸ A'râf, 7/150.

¹⁹⁵⁹ Yûnus, 10/15.

¹⁹⁶⁰ Hûd, 11/46.

¹⁹⁶¹ Hûd, 11/47; Meryem, 19/18.

¹⁹⁶² Hûd, 11/89.

¹⁹⁶³ Yûsuf, 12/23.

اَنِّي) ¹⁹⁶⁹(عِبَادِي اَنِّي) ¹⁹⁶⁸(اِنِّي اَسْكُنْتُ) ¹⁹⁶⁷(اَبِي اَوْ) ¹⁹⁶⁶(اِنِّي اَنَا) ¹⁹⁶⁵(اَرِيْنِي اَحْمِلُ) ¹⁹⁶⁴(اَرِيْنِي اَعْرِضُ) اَنِّي) ¹⁹⁷⁶(اِنِّي اَمْنْتُ) ¹⁹⁷⁵(اِنْنِي اَنَا) ¹⁹⁷⁴(اِنِّي اُنْسْتُ) ¹⁹⁷³(رَبِّي اَنْ) ¹⁹⁷²(بِرَبِّي اَحَدًا) ¹⁹⁷¹(رَبِّي اَعْلَمُ) ¹⁹⁷⁰(اَنَا رَبِّي) ¹⁹⁸²(رَبِّي اَمْدًا) ¹⁹⁸¹(اِنِّي اَعْلَنْتُ) ¹⁹⁸⁰(اِنِّي بَرَّئْتُ) ¹⁹⁷⁹(اِنِّي اَتَيْكُمْ) ¹⁹⁷⁸(اِنِّي اَحْبَبْتُ) ¹⁹⁷⁷(اَدْبَحْتُ رَبِّي اَهَانَنُ) ¹⁹⁸⁴(رَبِّي اَهَانَنُ) ¹⁹⁸³(اَكْرَمَنُ) Geriye kalan otuz üç kelime fetha ile okuyan imam ve râvîleri şöyle sıralayabiliriz:¹⁹⁸⁵

İbn Kesîr'in (د) fetha ile okuduğu kelimeler: ¹⁹⁸⁷(دُرُوْنِي اَقْتُلْ) ¹⁹⁸⁶(فَاذْكُرُوْنِي اَذْكُرْكُمْ) ¹⁹⁸⁸(اَدْعُوْنِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ).

Verş (ج) ve Bezzî'nin (هـ) fetha ile okuduğu kelimeler: ¹⁹⁸⁹(اَوْزَعْنِي اَنْ اَشْكُرَ).

Nâfi' (ل) ve Ebû Ca'fer'in (ج) fetha ile okuduğu yerler: ¹⁹⁹⁰(سَبِّحْ اَدْعُوا) ¹⁹⁹¹(ءَاَشْكُرْ).

¹⁹⁶⁴ Yûsuf, 12/36.

¹⁹⁶⁵ Yûsuf, 12/36.

¹⁹⁶⁶ Yûsuf, 12/69; Hicr, 15/89; Kasas, 28/30.

¹⁹⁶⁷ Yûsuf, 12/80.

¹⁹⁶⁸ İbrâhîm, 14/37.

¹⁹⁶⁹ Hicr, 15/49.

¹⁹⁷⁰ Hicr, 15/49; Tâhâ, 20/11.

¹⁹⁷¹ Kehf, 18/22; Şuarâ, 26/188; Kasas, 28/37, 85.

¹⁹⁷² Kehf, 18/38, 42.

¹⁹⁷³ Kehf, 18/40; Kasas, 28/22.

¹⁹⁷⁴ Tâhâ, 20/10; Neml, 27/7; Kasas, 28/29.

¹⁹⁷⁵ Tâhâ, 20/14.

¹⁹⁷⁶ Yâsîn, 36/25.

¹⁹⁷⁷ Saffât, 37/102.

¹⁹⁷⁸ Sâd, 38/32.

¹⁹⁷⁹ Duhân, 44/19.

¹⁹⁸⁰ Haşr, 59/16.

¹⁹⁸¹ Nûh, 71/9.

¹⁹⁸² Cin, 72/25.

¹⁹⁸³ Fecr, 89/15.

¹⁹⁸⁴ Fecr, 89/16.

¹⁹⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 2/164-167; Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 145-147; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/87-90; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/385-392.

¹⁹⁸⁶ Bakara, 2/152.

¹⁹⁸⁷ Mü'min, 40/26.

¹⁹⁸⁸ Mü'min, 40/60.

¹⁹⁸⁹ Neml, 27/19; Ahkâf, 46/15.

¹⁹⁹⁰ Yûsuf, 12/108.

¹⁹⁹¹ Neml, 27/40.

Nâfi' (ا), Ebû A'mr (ح) ve Ebû Ca'fer'in (ج) fetha ile okuduğu yerler: (رَبِّ اجْعَلْ)¹⁹⁹², (مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ)¹⁹⁹⁶, (يَا أَدْنَ لِي أَبِي)¹⁹⁹⁵, (أَرَيْتِي أَحْمَلُ)¹⁹⁹⁴, (أَرَيْتِي أَعَصِرُ)¹⁹⁹³, (ضَيْفِي الْيَسِينِ)¹⁹⁹², (لِي آيَةٌ)¹⁹⁹⁸, (وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي)¹⁹⁹⁸.

Nâfi' (ا), Ebû A'mr (ح), Bezzî (هـ) ve Ebû Ca'fer'in (ج) fetha ile okuduğu yerler: (مَنْ تَحْتِي أَفَلَا تُبْصِرُونَ)²⁰⁰¹, (إِنِّي أَرِيكُمْ)²⁰⁰⁰, (وَلَكِنِّي أَرِيكُمْ)¹⁹⁹⁹.

Nâfi' (ا), Bezzî (هـ) ve Ebû Ca'fer'in (ج) fetha ile okuduğu yerler: (فَطَرَنِي أَفَلَا)²⁰⁰², (تَعْقِلُونَ)²⁰⁰².

Nâfi' (ا), İbn Kesîr (د) ve Ebû Ca'fer'in (ج) fetha ile okuduğu yerler: (لِيَحْزُنْتَنِي أَنْ)²⁰⁰⁶, (أَتَعِدَانِي أَنْ)²⁰⁰⁵, (تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ)²⁰⁰⁴, (لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى)²⁰⁰³, (تَذْهَبُوا بِهِ)²⁰⁰³.

Nâfi' (ا), İbn Kesîr (د), Ebû A'mr (ح), İbn-i Zekvân'ın (م) ve Ebû Ca'fer'in (ج) fetha ile okuduğu yerler: (أَرَهْطِي أَعَزُّ)²⁰⁰⁷.

Nâfi' (ا), İbn Kesîr (د), Ebû A'mr (ح), Hişâm'ın (ل) ve Ebû Ca'fer'in (ج) fetha ile okuduğu yerler: (مَا لِي أَدْعُوكُمْ)²⁰⁰⁸.

Nâfi' (ا), İbn Kesîr (د), Ebû A'mr (ح), İbn A'mir (ك) ve Ebû Ca'fer'in (ج) fetha ile okuduğu yerler: (لَعَلِّي أَبْلُغُ)²⁰¹³, (لَعَلِّي أَطْلُعُ)²⁰¹², (لَعَلِّي أَعْمَلُ)²⁰¹¹, (لَعَلِّي أَتِيكُمْ)²⁰¹⁰, (لَعَلِّي أَرْجِعُ)²⁰⁰⁹.

Nâfi' (ا), İbn Kesîr (د), Ebû A'mr (ح), İbn A'mir (ك), Hafs (ع) ve Ebû Ca'fer'in (ج) fetha ile okuduğu yerler: (مَعِيَ أَوْ رَحِمْنَا)²⁰¹⁵, (مَعِيَ أَبَدًا)²⁰¹⁴.

¹⁹⁹² Âl-i İmrân, 3/41; Meryem, 19/10.

¹⁹⁹³ Hûd, 11/78.

¹⁹⁹⁴ Yûsuf, 12/36.

¹⁹⁹⁵ Yûsuf, 12/36.

¹⁹⁹⁶ Yûsuf, 12/80.

¹⁹⁹⁷ Kehf, 18/102.

¹⁹⁹⁸ Tâhâ, 20/26.

¹⁹⁹⁹ Hûd, 11/29; Ahkâf, 46/23.

²⁰⁰⁰ Hûd, 11/84.

²⁰⁰¹ Zuhurf, 43/51.

²⁰⁰² Hûd, 11/51.

²⁰⁰³ Yûsuf, 12/13.

²⁰⁰⁴ Tâhâ, 20/125.

²⁰⁰⁵ Zümer, 39/64.

²⁰⁰⁶ Ahkâf, 46/17.

²⁰⁰⁷ Hûd, 11/92.

²⁰⁰⁸ Mü'min, 40/41.

²⁰⁰⁹ Yûsuf, 12/46.

²⁰¹⁰ Tâhâ, 20/10; Kasas, 28/29.

²⁰¹¹ Mü'münün, 23/100.

²⁰¹² Kasas, 28/38.

²⁰¹³ Mü'min, 40/36.

²⁰¹⁴ Tevbe, 9/83.

²⁰¹⁵ Mülk, 67/28.

Nâfi' (إ), Bezzî (هـ) ve Ebû A'mr'ın (ح) fetha ile okuduğu yerler: ²⁰¹⁶(عَنْدِي أَوْلَم)

b) İzâfet yâ'sından sonra (أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ) gibi kesreli hemze gelmesi

Kur'ân'da altmış bir yerde izâfet yâ'sından sonra hemze kesralı olarak bulunur. Bu kelimelerin dokuzunda ²⁰¹⁷(أَنْظَرَنِي إِلَى), ²⁰¹⁸(يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ), ²⁰¹⁹(يُصَدِّقُنِي إِنِّي), ²⁰²⁰(وَتَدْعُونَنِي إِلَى), ²⁰²¹(تَدْعُونَنِي إِلَيْهِ), ²⁰²²(فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي), ²⁰²³(أَخْرَجَنِي إِلَى) kırâat imam ve râvîleri arasında izâfet yâ'sının iskân ile okunmasında ittifak vardır. Geriye kalan elli iki kesralı hemzedden sonraki izâfet yâ'sını fetha ile okuyanlar başta Nâfi' (إ), Ebû A'mr (ح), ve Ebû Ca'fer (ج) olmak üzere aşağıda verilmiştir:²⁰²⁴

Nâfi' (إ) ve Ebû Ca'fer'in (ج) fetha ile okuduğu yerler: ²⁰²⁵(مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ), ²⁰²⁶(بَنَاتِي إِنْ), ²⁰²⁷(سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ), ²⁰²⁸(بِعِبَادِي أَنْكُم), ²⁰²⁹(لَعَنَتِي إِلَى).

Verş (ج) ve Ebû Ca'fer'in (ج) fetha ile okuduğu kelimeler: ²⁰³⁰(إِخْوَتِي إِنْ).

Nâfi' (إ), Ebû A'mr (ح), Hafs (ع) ve Ebû Ca'fer'in (ج) fetha ile okuduğu kelimeler: ²⁰³¹(يَدِي إِلَيْكَ).

Nâfi' (إ), Ebû A'mr (ح), İbn A'mir (ك), Hafs (ع) ve Ebû Ca'fer'in (ج) fetha ile okuduğu kelimeler: ²⁰³²(وَأَمِّي إِلَهَيْنِ), ²⁰³³(أَجْرِي إِلَّا).

Nâfi' (إ), İbn A'mir (ك) ve Ebû Ca'fer'in (ج) fetha ile okuduğu yerler: ²⁰³⁴(وَرُسُلِي إِنْ) (اللَّهُ).

²⁰¹⁶ Kasas, 28/78. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 2/165; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/91; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 107; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 146; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 352; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/391.

²⁰¹⁷ A'râf, 7/14; Hicr, 15/36; Sâd, 38/79.

²⁰¹⁸ Yûsuf, 12/33.

²⁰¹⁹ Kasas, 28/34.

²⁰²⁰ Mü'min, 40/41.

²⁰²¹ Mü'min, 40/43.

²⁰²² Ahkâf, 46/15.

²⁰²³ Münâfikûn, 63/10.

²⁰²⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 151-153; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/167-169; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/92-95; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 147, 148; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/392-396.

²⁰²⁵ Âl-i İmrân, 3/52; Saf, 61/14.

²⁰²⁶ Hicr, 15/71.

²⁰²⁷ Kehf, 18/69; Kasas, 28/27; Sâffât, 37/102.

²⁰²⁸ Şuarâ, 26/52.

²⁰²⁹ Sâd, 38/78.

²⁰³⁰ Yûsuf, 12/100.

²⁰³¹ Maide, 5/28.

²⁰³² Maide, 5/116.

²⁰³³ Yûnus, 10/72; Hûd, 11/29; Şuarâ, 26/109, 127, 145, 164, 180; Sebe', 34/47.

²⁰³⁴ Mücâdele, 58/21.

Nâfi' (إ), Ebû A'mr (ح), İbn A'mir (ك) ve Ebû Ca'fer'in (جع) fetha ile okuduğu yerler: ²⁰³⁵(وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ) ²⁰³⁶(وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ).

Nâfi' (إ), İbn Kesîr (د), Ebû A'mr (ح), İbn A'mir (ك) ve Ebû Ca'fer'in (جع) fetha ile okuduğu yerler: ²⁰³⁷(أَبَايَ إِبْرَاهِيمَ) ²⁰³⁸(دُعَايَ إِلَّا فَرَارًا).

Kâlûn (ب), Verş (ج), Ebû A'mr (ح) ve Ebû Ca'fer'in (جع) fetha ile okuduğu yerler: ²⁰³⁹(رَبِّيَ إِنَّ لِي) Ancak bu kelimeyi Kâlûn (ب), mukaddem vecih fetha olmak üzere iskân ile de okuduğundan hulf söz konusudur. ²⁰⁴⁰

c) İzâfet yâ'sından sonra (وَأَنِّي أُوفِي) gibi zammeli hemze gelmesi

Kur'ân'da oniki yerde izâfet yâ'sından sonra hemze zammeli olarak bulunur. Bu kelimelerin ikisinde ²⁰⁴¹(بِعَهْدِي أُوفِي) ²⁰⁴²(أَتُونِي أَفْرَغُ) bütün kurrâ izâfet yâ'sını iskân ile okur. Geriye kalan on zammeli hemzeden sonraki izâfet yâ'sını fetha ile okuyanlar Nâfi' (إ) ve Ebû Ca'fer (جع) olup bu yerler de şöyledir: ²⁰⁴³(وَأَنِّي أُعِذُّهَا) ²⁰⁴⁴(أَنِّي أُرِيدُ) ²⁰⁴⁵(فَأَنِّي أُعَذِّبُهُ) ²⁰⁴⁶(أَنِّي أُلْقِي) ²⁰⁵⁰(أَنِّي أُوفِي) ²⁰⁴⁹(أَنِّي أَشْهَدُ) ²⁰⁴⁸(عَذَابِي أُصِيبُ) ²⁰⁴⁷(أَنِّي أُمِرْتُ).

d) İzâfet yâ'sından sonra (حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ) gibi hemze-i vaslın lâm-ı târifle birlikte gelmesi

Kur'ân'da otuziki yerde izâfet yâ'sından sonra, hemze-i vasıl lâm-ı târifle birlikte bulunur. Bu kelimelerin onsekizinde ²⁰⁵²(نِعْمَتِي إِلَيْهِ) ²⁰⁵³(بَلَّغَنِي الْكِبَرُ) ²⁰⁵⁴(بِي الْأَعْدَاءِ) ²⁰⁵⁵(وَمَا مَسْنِي).

²⁰³⁵ Hûd, 11/88.

²⁰³⁶ Yûsuf, 12/86.

²⁰³⁷ Yûsuf, 12/38.

²⁰³⁸ Nûh, 71/6.

²⁰³⁹ Fussilet, 41/50.

²⁰⁴⁰ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*,122; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*,147; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 397.

²⁰⁴¹ Bakara, 2/40.

²⁰⁴² Kehf, 18/96.

²⁰⁴³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 151-153; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/169, 170; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/95, 96; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 148; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/396, 397.

²⁰⁴⁴ Âl-i İmrân, 3/36.

²⁰⁴⁵ Maîde, 5/29; Kasas, 28/27.

²⁰⁴⁶ Maîde, 5/115.

²⁰⁴⁷ En'âm, 6/14; Zümer, 39/11.

²⁰⁴⁸ A'râf, 7/156.

²⁰⁴⁹ Hûd, 11/54.

²⁰⁵⁰ Yûsuf, 12/59.

²⁰⁵¹ Neml, 27/29.

²⁰⁵² Bakara, 2/40, 47, 122.

²⁰⁵³ Âl-i İmrân, 3/40.

²⁰⁵⁴ A'râf, 7/150.

أُرُونِي) ,²⁰⁶⁰(شُرَكَاءِي الَّذِينَ) ,²⁰⁵⁹(مَسْنِي الْكَبِيرُ) ,²⁰⁵⁸(رَبِّي اللَّهُ) ,²⁰⁵⁷(حَسْبِيَ اللَّهُ) ,²⁰⁵⁶(وَلِيِّي اللَّهُ) ,²⁰⁵⁵(السُّؤْ
الَّذِينَ) ,²⁰⁶¹(الَّذِينَ) ,²⁰⁶²(لَمَّا جَاءَنِي الْبَيِّنَاتُ) ,²⁰⁶³(نَبَّأَنِي الْعَلِيمُ) ,²⁰⁶⁴ kırâat imam ve râvîleri izâfet yâ'sını ittifak ile
iskânla okur.²⁰⁶⁴ Geriye kalan ondort yerde Hamza (ف), hemze-i vaslın lâm-ı târifle birlikte
bulunduğu izâfet yâ'sını dokuzunu yalnız, diğer beşini ise diğer kurrânın kendisine
muvaafakâtıyla fetha ile okur. Bunlar:²⁰⁶⁵

Hamza'nın (ف) fetha ile okuduğu yerler: ²⁰⁶⁶ (حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ) ,²⁰⁶⁷(رَبِّيَ الَّذِي) ,²⁰⁶⁸(حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ) ,²⁰⁶⁹(مَسْنِي الضُّرِّ) ,²⁰⁷⁰(مَسْنِي الشَّيْطَانُ) ,²⁰⁷¹(أَتَانِي الْكِتَابُ) ,²⁰⁷²(عِبَادِي الصَّالِحُونَ) ,²⁰⁷³(عِبَادِي الشُّكُورُ) ,²⁰⁷⁴(أَرَادَنِي اللَّهُ) ,²⁰⁷⁵(أَهْلَكَنِي اللَّهُ)

Hamza (ف) ve Hafs'ın (ع) fetha ile okuduğu yerler: ²⁰⁷⁶(عَهْدِي الظَّالِمِينَ)

Hamza (ف) ve İbn A'mir'in (ك) fetha ile okuduğu yerler: ²⁰⁷⁷(عَنْ آيَاتِي الَّذِينَ)

Hamza (ف), İbn A'mir (ك), Kisâ'nin (ر) ve Ravh'in (هـ) fetha ile okuduğu yerler:
²⁰⁷⁸(لِعِبَادِي الَّذِينَ)

²⁰⁵⁵ A'râf, 7/188.

²⁰⁵⁶ A'râf, 7/196.

²⁰⁵⁷ Tevbe, 9/129; Zümer, 39/38.

²⁰⁵⁸ Mü'min, 40/28.

²⁰⁵⁹ Hicr, 15/54.

²⁰⁶⁰ Nahl, 16/27; Kehf, 18/52; Kasas, 28/62, 74.

²⁰⁶¹ Sebe', 34/27.

²⁰⁶² Mü'min, 40/66.

²⁰⁶³ Tahrîm, 66/3.

²⁰⁶⁴ Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/99.

²⁰⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/170, 171; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/97-99; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 148, 149; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/397-399.

²⁰⁶⁶ Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/97, 98; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 148; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/397, 398.

²⁰⁶⁷ Bakara, 2/258.

²⁰⁶⁸ A'râf, 7/33.

²⁰⁶⁹ Enbiyâ, 21/83.

²⁰⁷⁰ Sâd, 38/41.

²⁰⁷¹ Meryem, 19/30.

²⁰⁷² Enbiyâ, 21/105.

²⁰⁷³ Sebe', 34/13.

²⁰⁷⁴ Zümer, 39/38.

²⁰⁷⁵ Mülk, 67/28.

²⁰⁷⁶ Bakara, 2/124. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/170; en-Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/98; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 147; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/399.

²⁰⁷⁷ A'râf, 7/146. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/170; en-Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/98; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 147; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/399.

²⁰⁷⁸ İbrâhîm, 14/31. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/170; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/98; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 147; Muhaysin, *El-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/399.

Hamza (ف), Ebû A'mr (ح), Kisâi (ر), Ya'kûb (يع) ve H'alefû'l-Â'sîr'in (خل) fetha ile okuduğu yerler: (يَا عِبَادِي الَّذِينَ)²⁰⁷⁹

f) İzâfet yâ'sından sonra hemze-i vasıl lâm-ı târif olmaksızın (إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ) vb. gelmesi

Kur'ân'da yedi yerde izâfet yâ'sından sonra hemze-i vasıl, lâm-ı târif olmaksızın bulunur. Bu kelimelerdeki izâfet yâ'sını fetha ile okuyanlar:²⁰⁸⁰

İbn Kesîr (د) ve Ebû A'mr'ın (ح) fetha ile okuduğu yerler: (إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ)²⁰⁸¹, (أَخِي)²⁰⁸².

Ebû A'mr'ın (ح) fetha ile okuduğu yerler: (يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ)²⁰⁸³.

Nâfi' (ل), İbn Kesîr (د), Ebû A'mr (ح) ve Ebû Ca'fer'in (جع) fetha ile okuduğu yerler: (فِي ذِكْرِي إِذْهَبَا)²⁰⁸⁴, (لِنَفْسِي إِذْهَبْ)²⁰⁸⁵.

Nâfi' (ل), Bezzî (هـ), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (جع) ve Ravh'in (هه) fetha ile okuduğu yerler: (إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا)²⁰⁸⁶.

Nâfi' (ل), İbn Kesîr (د), Ebû A'mr (ح), Ebû Bekir Şu'be (ص), Ebû Ca'fer (جع) ve Ya'kûb'un (يع) fetha ile okuduğu yerler: (مَنْ بَعْدِي اسْمُهُ)²⁰⁸⁷.

g) İzâfet yâ'sından sonra vasıl ve katı' hemzesi dışında (صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا) şeklinde başka harekeli bir harf gelmesi

Kur'ân'da doksanalı yerde izâfet yâ'sından sonra vasıl ve katı' hemzesi dışında başka bir harfin olduğu kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerin altmışaltısında bütün kurrâ izâfet yâ'sını iskân ile okur. Geriye kalan otuz izâfet yâ'sından sonra vasıl ve katı' hemzesi dışında başka bir harfin olduğu kelimeleri fetha ile okuyanlar ise şöyledir:²⁰⁸⁸

²⁰⁷⁹ Ankebût, 29/56; Zümer, 39/53. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 2/170; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/98; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 147; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/399.

²⁰⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/171; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/100; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 149; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/400, 401.

²⁰⁸¹ A'râf, 7/144.

²⁰⁸² Tâhâ, 20/30-31.

²⁰⁸³ Furkân, 25/27.

²⁰⁸⁴ Tâhâ, 20/41-42.

²⁰⁸⁵ Tâhâ, 20/42-43.

²⁰⁸⁶ Furkân, 25/30.

²⁰⁸⁷ Saf, 61/6.

²⁰⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/171-175; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/101-108; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 149-151; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/401-407.

Nâfi' (ل), İbn A'mir (ك), Hafs (ع) ve Ebû Ca'fer'in (ج) fetha ile okuduğu yerler: (وَجْهِي لِلَّذِي) ²⁰⁸⁹, (وَجْهِي لِلَّهِ) ²⁰⁹⁰.

Hişâm (ل) ve Hafs'ın (ع) fetha ile okuduğu yerler: (بَيْنِي وَمِنْهُ) ²⁰⁹¹.

Nâfi' (ل), Hişâm (ل), Hafs (ع) ve Ebû Ca'fer'in (ج) fetha ile okuduğu yerler: (بَيْنِي) ²⁰⁹².

İbn Kesîr'in (د) fetha ile okuduğu yerler: (مَنْ وَرَّاءِي وَكَانَتْ) ²⁰⁹³, (أَيْنَ شُرَكَائِي قَالُوا) ²⁰⁹⁴.

Nâfi' (ل), hulf ile Bezzî (هـ), Hişâm (ل) ve Hafs'ın (ع) fetha ile okuduğu yerler: (وَلِي دِينٍ) ²⁰⁹⁵.

Nâfi' (ل) ve Ebû Ca'fer'in (ج) fetha ile okuduğu yerler: (وَمَمَاتِي لِلَّهِ) ²⁰⁹⁶.

İbn A'mir'in (ك) fetha ile okuduğu yerler: (صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا) ²⁰⁹⁷, (إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ) ²⁰⁹⁸.

İbn Kesîr (د), Hişâm (ل), Â'sım (ن) ve Kisâi'nin (ر) fetha ile okuduğu yerler: (مَا لِي لَا) ²⁰⁹⁹.

Hafs'ın (ع) fetha ile okuduğu yerler: (وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ) ²¹⁰⁰, (وَلِي نَعَجَةً) ²¹⁰¹, (مَا كَانَ لِي) ²¹⁰², (وَمَنْ) ²¹⁰³, (مَعِيَ رَبِّي) ²¹⁰⁴, (مَنْ مَعِيَ وَذِكْرُ) ²¹⁰⁵, (مَعِيَ صَبْرًا) ²¹⁰⁶, (مَعِيَ عَدُوًّا) ²¹⁰⁷, (مَنْ عِلْمٍ) ²¹⁰⁸, (مَعِيَ رِدْأًا) ²¹⁰⁹.

Verş (ج) ve Hafs'ın (ع) fetha ile okuduğu yerler: (وَلِي فِيهَا) ²¹¹⁰.

²⁰⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/20.

²⁰⁹⁰ En'âm, 6/79.

²⁰⁹¹ Nûh, 71/28.

²⁰⁹² Bakara, 2/125; Hac, 22/26.

²⁰⁹³ Meryem, 19/5.

²⁰⁹⁴ Fussilet, 41/47.

²⁰⁹⁵ Kâfirûn, 109/6.

²⁰⁹⁶ En'âm, 6/162.

²⁰⁹⁷ En'âm, 6/153.

²⁰⁹⁸ Ankebût, 29/56.

²⁰⁹⁹ Neml, 27/20.

²¹⁰⁰ Sâd, 38/23.

²¹⁰¹ İbrâhîm, 14/22.

²¹⁰² Sâd, 38/69.

²¹⁰³ A'râf, 7/105.

²¹⁰⁴ Tevbe, 9/83.

²¹⁰⁵ Kehf, 18/67, 72, 75.

²¹⁰⁶ Enbiyâ, 21/24.

²¹⁰⁷ Şuarâ, 26/62.

²¹⁰⁸ Şuarâ, 26/118.

²¹⁰⁹ Kasas, 28/34.

²¹¹⁰ Tâhâ, 20/18.

Verş'in (ج) fetha ile okuduğu yerler: ²¹¹¹(وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ) ²¹¹²(لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَأَعْتَزِلُونِ).

Hamza (ف), Ya'kûb (يع) ve H'alefû'l-Â'sîr'in (خل) fetha ile okuduğu yerler: (وَمَا) ²¹¹³(لِي لَا أَعْبُدُ)

Ebû Bekir Şu'be'nin (ص) fetha ile okuduğu yerler: Vasıl halinde (يَا عِبَادَ لَا خَوْفَ) ²¹¹⁴fetha ile, vakıf halinde ise iskân ile okur.

2.5.8.2. Zâid Yâ'lar

Resm-i Osmânî Mushaf'ta sâkıt -yer almayan- ancak sahîh rivâyetlerle Kur'ân tilâvetinde var olan ve Kur'ân ehlince eda edilen aslî harflerden olup isimlerde (الدَّعِ، الْجَوَارِ،) fiillerde (يَأْتِ، يَتَّقِ، يَسْرُ) kelimenin sonunda nasb veya cer halindeki zâid yâ harfleridir. ²¹¹⁵Kelime sonlarındaki bu zâid yâ'lar, resm-i hat gereği mahzûf edilseler de kelimeye vasıl ve vakıf durumlarında kırâat imam ve râvîlerince sahîh nakil ve rivâyetler bağlamında telaffuzda icra edilmektedir.

Kur'ân'da bulunan zâid yâ'ların sayısı yüz yirmi bir olup, isbât veya hazfinde ihtilaf bulunan Kehf 18/70 ²¹¹⁶(فَلَا تَسْنِي) kelimesi ile bu sayı yüz yirmi iki olmaktadır. Söz konusu zâid yâ'ların seksen altısı ayet sonlarında fasıla harfî olarak, otuz beşi ise fasıla harfî olmaksızın aslî harf olarak icra edilmektedir. ²¹¹⁷Bu zâid yâ'lar kırâat imam ve râvîlerince sahîh nakil ve senedler doğrultusunda vakıf ve vasıl durumlarına göre isbât ve hazif ile kırâat edilmektedir.

Kırâat imam ve râvîlerinden Nâfî' (إ), Ebû A'mr (ح), Hamza (ف), Kisâî (ج) ve Ebû Ca'fer (جع) sadece vasıl durumunda zâid yâ'ları isbât ile kırâat eder. Vakıf ve vasıl her iki durumda da isbât ile zâid yâ'ları okuyanlar İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)'dur. Vakıf ve vasıl durumunda zâid yâ'ları hazif ile okuyanlar ise İbn-i 'Amir (ك), 'Âsım (ن) ve Halefû'l-Â'sîr (خل)'dir. ²¹¹⁸Ancak bu genel usullerle ilgili istisnalar da vardır. Bu genel bilgilerden sonra

²¹¹¹ Bakara, 2/186.

²¹¹² Duhân, 44/21.

²¹¹³ Yâsîn, 36/22.

²¹¹⁴ Zuhurf, 43/68

²¹¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/179, 180; Ahmed el-Cezerî (İbnü'n-Nâzım), *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, 157; en-Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/109; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 152; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/409; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 419.

²¹¹⁶ Bu kelimeye zâid yâ'yı bütün kurrâ isbât ile, İbn Zekvân (ز) ise mukaddem vecih hazif olmak üzere hulf ile isbât ederek okur. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/193; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 157, 158.

²¹¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/180, 181; en-Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/111; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 152; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/410.

²¹¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/182; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/410; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 419. Zâid yâ'ların iskân veya fetha ile okunduğu kelimeleri okuyanlara nisbetle sûre ve ayet bazlı bir arada bulmak için bk. Aça, *el-Hâdî fi'l-Kirâati'l-A'sri's-Suğrâ*, 143-150; *el-Hâdî fi'l-Kirâati'l-A'sri'l-Kübrâ*, 143-150.

kırâat imam ve râvîlerinin vakıf ve vasıl hallerinde sûrelerde geçen ayetlerdeki zâid yâ harflerini isbât durumlarını aşağıdaki şekilde ele alabiliriz:

Vasıl halinde	Vakıf halinde	Vakıf ve vasıl her iki durumda	Sûre ve âyet numarası	Kelime
Nâfi' (ل), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)	İsrâ, 17/62.	لَنْ أَخْرَتَنَّ
Nâfi' (ل), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)	Kehf, 18/24.	أَنْ يَهْدِيَنَّ
Nâfi' (ل), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)	Kehf, 18/40.	أَنْ يُؤْتِيَنَّ
Nâfi' (ل), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)	Kehf, 18/66.	أَنْ تُعْلِمَنَّ
Nâfi' (ل), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)	Tâhâ, 20/93.	أَلَا تَتَّبِعَنَّ
Nâfi' (ل), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)	Şûrâ, 42/32.	الْجَوَارِ
Nâfi' (ل), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)	Kâf, 50/41.	الْمُنَادِ
Nâfi' (ل), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)	Kamer, 54/8.	إِلَى الدَّاعِ
Nâfi' (ل), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)	Fecr, 89/4.	إِذَا يَسِرُّ

Yukarıdaki kelimelerde, İbn Kesîr (د) ile Ya'kûb'un (يع) vakıf ve vasıl durumlarının her ikisinde zâid yâ'ları isbât ile okudukları görülmektedir. Nâfi' (ل), Ebû A'mr (ح) ve Ebû Ca'fer'in (ج) ise sadece vasıl durumunda zâid yâ'ları isbât ile okudukları müşahede edilmektedir.²¹¹⁹

Aşağıdaki kelimelerde ise İbn Kesîr (د) ile Ya'kûb (يع) vakıf ve vasıl durumlarının her ikisinde zâid yâ'ları isbât ile okur. Nâfi' (ل), Ebû A'mr (ح), Kisâi (ك) ve Ebû Ca'fer (ج) sadece vasıl durumunda zâid yâ'ları isbât ile kırâat eder.²¹²⁰

Vasıl halinde	Vakıf halinde	Vakıf ve vasıl her iki durumda	Sûre ve âyet numarası	Kelime
Nâfi' (ل), Ebû A'mr (ح), Kisâi (ك), Ebû Ca'fer (ج)	-	İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)	Hûd, 11/105.	يَوْمَ يَأْتِ
Nâfi' (ل), Ebû A'mr (ح), Kisâi (ك), Ebû Ca'fer (ج)	-	İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)	Kehf, 18/64.	نَنْفِ

²¹¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/182; en-Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/113; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 152, 153; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/413.

²¹²⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/182; en-Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/114; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 152; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/411.

Şu kelimelerde ise İbn Kesîr (د) ile Ya'kûb (يع) vakıf ve vasıl durumlarının her ikisinde zâid yâ'ları isbât ile okur. Kâlûn (ب), Ebû A'mr (ح), Kisâî (ج) ve Ebû Ca'fer (جع) sadece vasıl durumunda zâid yâ'ları isbât ile kırâat eder.²¹²¹

Vasıl halinde	Vakıf halinde	Vakıf ve vasıl her iki durumda	Sûre ve âyet numarası	Kelime
Kâlûn (ب), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (جع)	-	İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)	Kehf, 18/64.	إِنْ تَرَىٰ
Kâlûn (ب), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (جع)	-	İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)	Mü'min, 40/38.	اتَّبِعُونِ

İbnü'l Cezerî'nin *en-Neşr* ile ed-Dimyâtî'nin *İthaf* adlı eserlerinde paragraflar halindeki imam ve râvîleri tek tek zikretmenin çok uzunca olacağını düşünerek buradan itibaren genel bir liste halinde vakıf ve vasıl durumlarına göre zâid yâ'ları isbât ile okuyan kırâat imam ve râvîleri şöyle sıralayabiliriz.²¹²²

Vasıl halinde	Vakıf halinde	Vakıf ve vasıl her iki durumda	Sûre ve âyet numarası	Kelime
Nâfi' (ل), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (جع)	-	Ya'kûb (يع)	Âl-i İmrân, 3/20.	اتَّبِعِنِ
Nâfi' (ل), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (جع)	-	Ya'kûb (يع)	İsrâ, 17/97; Kehf, 18/17.	الْمُهَنْدِ
Nâfi' (ل), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (جع)	-	İbn Kesîr (د), Hamza (ف), Ya'kûb (يع)	Neml, 27/36.	اتَّمِدُونِ
Nâfi' (ل), Ebû A'mr (ح) ²¹²³ , Ebû Ca'fer (جع)	-	Bezzî (هـ), Ya'kûb (يع)	Fecr, 89/15, 16.	أَكْرَمَنِ، أَهَانَنِ
Kâlûn (ب) ²¹²⁴ , Verş (ج), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (جع)	-	Ya'kûb (يع)	Bakara, 2/186.	الدَّاعِ، إِذَا دَعَانِ
Verş (ج), Kunbül (ج)	Kunbul (ج) ²¹²⁵	Bezzî (هـ), Ya'kûb (يع)	Fecr, 89/9.	بِالْوَادِ

²¹²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/182, 183; en-Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/114; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 153; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/412.

²¹²² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/183-192; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, 2/117-130; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 153-157; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/414-424; Aydın, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 81, 82.

²¹²³ Bu kelimeleri Ebû A'mr (ح), mukaddem vecih hafif olmak üzere hulf ile okur. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 2/191; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 156.

²¹²⁴ Bu kelimeyi Kâlûn (ب), mukaddem vecih hafif olmak üzere hulf ile okur. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 2/183; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 153.

²¹²⁵ Kunbül (ج) için vakıf halinde bu kelimeye mukaddem vecih hafif olmak üzere hulf söz konusudur. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 2/191; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 157.

Verş (ج), Ebû A'mr (ح), Hamza (ف), Ebû Ca'fer (ج)	-	Bezzî (هـ), Ya'kûb (يع)	İbrâhîm, 14/40.	دُعَاءِ
Verş (ج), 'Îsâ İbn Verdân (عى)	-	İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)	Mü'min, 40/15.	التَّلَاقِ
Verş (ج), 'Îsâ İbn Verdân (عى)	-	İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)	Mü'min, 40/32.	التَّنَادِ
-	-	İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)	R'ad, 13/9.	الْمُنْعَالِ
Verş (ج), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	Ya'kûb (يع)	Hûd, 11/46.	فَلَا تَسْتَلْنِ
Verş (ج), Ebû A'mr (ح)	-	İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)	Sebe', 34/13.	كَالْجَوَابِ
Verş (ج), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)	Hac, 22/25.	وَالْبَادِ
Verş (ج), Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	Bezzî (هـ), Ya'kûb (يع)	Kamer, 54/6.	الدَّاعِ
Verş (ج)	-	Ya'kûb (يع)	İbrâhîm, 14/14; Kâf, 50/14, 45	وَعِيدِ
Verş (ج)	-	Ya'kûb (يع)	Hac, 22/44; Sebe', 34/45; Fâtır, 35/26; Mülk, 67/18.	نَكِيرِ
Verş (ج)	-	Ya'kûb (يع)	Kamer, 54/16, 18, 21, 30, 37, 39.	وَنَذِيرِ
Verş (ج)	-	Ya'kûb (يع)	Kasas, 28/34.	يَكْذِبُونَ
Verş (ج)	-	Ya'kûb (يع)	Yâsîn, 36/23.	وَلَا يَنْقُذُونَ
Verş (ج)	-	Ya'kûb (يع)	Sâffât, 37/56.	لَتَرْدِينَ
Verş (ج)	-	Ya'kûb (يع)	Duhân, 44/20, 21.	تَرْجُمُونَ، فَاعْتَرِلُونَ
Verş (ج)	-	Ya'kûb (يع)	Mülk, 67/17.	نَذِيرِ
Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	Ya'kûb (يع)	Bakara, 2/197.	وَاتَّقُونَ
Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	Ya'kûb (يع)	Âl-i İmrân, 3/175.	وَخَافُونَ
Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	Ya'kûb (يع)	En'âm, 6/80.	وَقَدْ هَدَيْنَ

Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	Hişâm (ل) ²¹²⁶ , Ya'kûb (يع)	A'râf, 7/195.	كَيُونِ
Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	Ya'kûb (يع)	Hûd, 11/78.	وَلَا تَخْزُونَ
Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	Ya'kûb (يع)	İbrâhîm, 14/22.	اَشْرَكْتُمْو ن
Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	Ya'kûb (يع)	Zuhuf, 43/61.	وَاتَّبِعُونَ
Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	Ya'kûb (يع)	Mâide, 5/44.	وَاحْشَوْنَ
Ebû A'mr (ح), Ebû Ca'fer (ج)	-	İbn Kesîr (د), Ya'kûb (يع)	Yûsuf, 12/66.	تَوْتُونَ
-	-	Kunbül (ز) ²¹²⁷	Yûsuf, 12/90.	يَتَّقِ
-	-	Kunbül (ز) ²¹²⁸	Yûsuf, 12/90.	يَرْتَعِ
-	Ya'kûb (يع)	Sûsî (ي) ²¹²⁹	Zümer, 39/17.	عِبَادِ

Vasıl halinde, Neml, 27/36 (فَمَا أَتَيْنِي اللَّهُ) kelimesinde iki sâkinin bir araya geldiği zâid yâ harfini fetha ile isbât edenler; Nâfi' (ل), Ebû A'mr (ح), Hafs (ع), Ebû Ca'fer (ج) ve Ruveys (يس)'tir. Vakıf halinde ise zâid yâ harfini Ya'kûb (يع) hulfsüz; Kâlûn (ب), Ebû A'mr (ح), Hafs (ع) hulf ile isbât ederek okur ki isbât vechi mukaddemdir. Burada vakıf halindeki hulften kasıt; zâid yâ harfini isbât ile (فَمَا أَتَيْنِي) şeklinde, bir de zâid yâ harfinin hazfiyle (فَمَا أَتَيْنِ) şeklinde sükûnla okunmasıdır. Yine Yâsîn, 36/23 (إِنْ يُرَدِّنِ) kelimesindeki zâid yâ harfini vasıl durumunda fetha ile isbât Ebû Ca'fer (ج)'dir. Vakıf halinde ise bu kelimedeki zâid yâ harfini isbât ile Ebû Ca'fer (ج) ve Ya'kûb (يع) okur.²¹³⁰

²¹²⁶ Takrîb kıraatinde Hişâm (ل), Hülvânî tarîkinden vakıf ve vasıl durumunda zâid yâ harfini isbât ile okur. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/184, 185; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 154.

²¹²⁷ Takrîb kıraatinde Kunbül (ز), İbn-i Mücâhid tarîkinden vakıf ve vasıl durumunda zâid yâ harfini isbât ile okur. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 2/187; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 155.

²¹²⁸ Kunbül (ز) için vakıf ve vasıl halinde bu kelimedeki mukaddem vecih hazif olmak üzere hulf söz konusudur. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 2/187; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 155.

²¹²⁹ Ebû Amr'ın râvîlerinden Sûsî (ي) için vakıf ve vasıl halinde bu kelimedeki hulf söz konusudur. Vasıl durumunda (عِبَادِي) şeklinde fetha ile isbât, vakıf durumunda ise sükûnlu olarak (عِبَادِي) şeklindedir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 2/189; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 155, 156; Koyuncu, *Kıraat İlmi- Takrîb Usûlü*, 156.

²¹³⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 2/187-189; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 155; Muhaysin, *el-Hâdi Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/419.

3.6. Kırâat Eğitim-Öğretiminde Takrîb Usûlü ve Konuları

Türkiye’de ‘Aşere kırâatı hatmi tamamlandıktan sonra Takrîb kırâat eğitimine geçilir. Takrîb kırâatı, kırâat hocalarınca yaklaşık bir ay süreyle verilen Takrîb usûlü ile bilgilerin öğrencilere öğretilmesiyle başlar.

Ülkemizde Takrîb Kırâatı eğitiminde İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği ve Mısır Tarîki Şeyh Atâullah Mesleklerinde; Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilgani ed-Dimyâtî el-Bennâ (ö. 1117/1705) tarafından hazırlanan *İthâfu Fudelâi'l-Beşer fi'l-Kirâati'l-Erbe'ate Aşer* adlı eseri ile İbnü'l-Cezerî'nin (833/1429) *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr* adlı eserini muhtasar hale getirmek için *Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*'ı kaleme alarak daha sonra özellikle takrîb kırâatının bütününe ihtiva eden bu eserlerinin muhtevasını bin on beş beyitte manzum hale getirdiği *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr /Tayyibe* adlı eserleri takip edilmektedir. Ancak bu kitaplara başlamadan önce hocalar tarafından kavâid defterlerinden kırâat imamlarının ferş-i huruf dışındaki farklı okumaları hakkında bilgiler ve bunların indirâc usûlüne göre vücûhat çözme örnekleri üzerinden konular talebeye kavratılmaya çalışılır.

Türkiye’de, İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği ve Mısır Tarîki Şeyh Atâullah Mesleklerinde hazırlanmış olan Takrîb kavâid defterlerinde ilk olarak on kırâat imamı, Râvîleri ile tarîklerinin isimleri öğretilir. Kırâat ilmine başlayan bir talebe hocasının belirlediği merâtib-i erbaa veya mertebeteyn usullerinden birini iyice öğrenip bol bol uygulama yaptıktan ve kırâat imamlarının med ölçülerini iyice kavradıktan sonra diğer usûle geçer. Uygulamada ilk önce merâtib-i erbaa ile başlanılır ve bu usûl iyice yerleştikten sonra mertebeteyn usûlüne geçilir. *İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleğinde Merâtib-i Erbaa* uygulaması, Fâtiha’dan başlayıp Rûm sûresinin başına kadar devam eder. *Mısır Tarîki Atâullah Mesleğinde ise Merâtib-i Erbaa* uygulaması, Fâtiha’dan başlayıp Meryem Sûresine kadar devam eder. *Mertebeteyn* ise; İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleğinde Rûm sûresinden itibaren, Mısır Tarîki Atâullah Mesleğinde ise Meryem Sûresinden Kur’ân’ın sonuna kadar olan kısımdır.²¹³¹

Bu usullerde önemli olan husus bir ayet infirâd sistemi ile okunuyorsa, o ayetin tamamındaki medler o imamın kırâatı ve ravî /râvîlerin rivâyeti üzere okunmalı ve aynı şekilde icra edilmelidir. Aynı şekilde indirâc usûlünde de hangi ayet okunuyorsa o ayetin başından sonuna kadar imamların kırâatı ve râvîlerin rivâyetinde hep aynı usûl

²¹³¹ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 333.

uygulanmalıdır. Örneğin okuyucu merâtib-i erbaa ile ayete başlamışsa ayetin tamamında merâtib-i erbaa'daki ölçüleri ve usûlü uygulayarak kırâatını tamamlamalıdır.

Ülkemizde genellikle sınıf ortamında yaklaşık on kişilik gruplarla semâ, arz ve edâ usûlü ile kırâat eğitim-öğretimi yapılmaktadır. Zamandan tasarruf etme amacıyla uygulanan bu usûlde ilk zamanlarda hoca okur, talebe hocanın okuduğunu dinler ve ardından talabe hocanın okuduğunu tekrar eder. Eğer talebe eksik veya hatalı bir telaffuz yaparsa hoca onu ikaz ederek düzeltmesini ister. Yine bu sistemde yeni ve telaffuzu zor bir kelimenin seslendirilmesi ilk önce birkaç kez hoca tarafından yapılır, daha sonra öğrencilerden tek tek dinlenir.

Bir önceki 'Aşere usûlü başlığı altında verilen bilgilerin aynı zamanda Takrîb kırâatın de ilgilendirmesi yönüyle tekrar olmaması açısından ve tezimizin hacminin fazla artmaması için ilgili kısımlarda gerekli bilgiler verilmeye çalışılmıştı. Bundan dolayı burada sadece on kırâat imamının, râvîleri ile tarîklerinin isim ve remizlerini tablo halinde sunmak ve med miktarlarını da meslek bazında vermekle yetineceğiz.

3.6.1. Takrîb Kırâat İmamları-Râvîleri ve Tarîkler

Türkiye'de Takrîb kırâat eğitimine; imam, râvîler ve bunların tarîklerinin isimlerinin ezberletilmesiyle başlanır. Her bir râvînin târiklerinin isminin öğrenilmesi Takrîb kırâat eğitimi vücuhâtının çözümlemesinde ilk önemli basamaktır. İbnü'l-Cezerî'nin her bir imam için iki râvî, her bir râvî için iki tarîk ve her bir tarîkin de iki tarîkînin olduğu Takrîb tarîki sistematîği bu eğitimin temelini teşkil eder. İbnü'l-Cezerî, mükerrerleriyle birlikte bin kişiye varan bu tarîkler silsilesini seksen kişiyle sınırlandırarak vermeye çalışmıştır.²¹³² Biz de ülkemizde Takrîb kırâat eğitiminde takip edilen bu sistemi târiklerin sistematîğini vefat tarihleri ile vermeye çalışacağız.

Takrîb eğitiminde Kırâat imam, râvîler ve tarîkler ile remizleri aşağıda tablo halinde sunulmuştur.²¹³³

²¹³² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 1/190-193; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 13, 14; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/52, 53.

²¹³³ Takrîb eğitiminde kırâat imamları, râvîleri ve tarikler hakkında geniş bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 1/99-190; İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurra'*, nşr. G. Bergstraesser, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006); Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, 175-177; Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-Erîb*, vr. 212b-213b; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 9-13; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/25-51; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 266- 275; Necattin Hanay, "Kırâat-ı Aşere'nin İmam, Râvî ve Târiklerine Dair Manzum Bir Eser İncelemesi", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2012).

Takrîb Eğitiminde Kırâat İmamları-Râvîleri ve Tarîkler ile Remizleri

Kırâat İmâmı	Rem- zi	Râvî	Rem- zi	Tarîkler ve Adları	
				I. Tarîk	II. Tarîk
1. Nâfi' (ö. 169/785)	ا	1. Kâlûn (ö. 220/835)	ب	1. Ebû Neşîr (ö. 285/898)	1. İbn Bûyan (ö. 344/955)
					2. el- Kazzâz (ö. 340/951)
				2. Hülvânî (ö. 250/864)	1. İbn Ebî Mihrân (ö. 289/901)
					2. Ca'fer b. Muhammed el- Bağdâdî (ö. 290/902)
		2. Verş (ö. 197/812)	ج	1. Ezrak (ö. 240/854)	1. İsmâîl en-Nehhâs (ö. 283/896)
				2. İsbehânî (ö. 296/908)	2. İbn Seyf (ö. 307/919)
2. İbn-i Kesîr (ö. 120/737)	د	1. Bezzî (ö. 250/864)	هـ	1. Ebû Rabîa' (ö. 294/906)	1. İbn Ca'fer Hibetûllâh (ö. 350/961)
					2. Muttavî'î (ö. 371/981)
				2. İbn Hübâb (ö. 301/913)	1. İsmâîl en-Nehhâs (ö. 283/896)
					2. İbn Seyf (ö. 307/919)
		2. Kunbül (ö. 291/903)	و	1. Ebû Rabîa' (ö. 294/906)	1. en-Nekkâş (ö. 351/961)
					2. İbn Bünân (ö. 374/984)
				2. İbn Mücâhid (ö. 324/935)	1. Ahmed b. Sâlih (ö. 350/961)
					2. Abdolvâhid el- Bağdâdî (ö. 349/960)
3.Ebû Amr (ö. 154/770)	ز	1. Dûrî (ö. 246/860)	ط	1. Ebû Rabîa' (ö. 294/906)	1. Sâlih b. Muhammed (ö. 380/990)
					2. es-Sâmiriyy (ö. 386/996)
				2. İbn Şenbûz (ö. 329/940)	1. Ebu'l-Ferac el- Kâdî (ö. 390/999)
					2. eş-Şetavî (ö. 388/997)
3.Ebû Amr (ö. 154/770)	ز	1. Dûrî (ö. 246/860)	ط	1. Ebû'z- Ze'râ (ö. 280/893)	1. Muhammed b. Ya'kûb (el- Muaddel) (ö. 320/932)
					2. İbn Mücâhid (ö. 324/935)

				2. İbn Ferh (ö. 303/915)	1. İbn Ebî Bilâl (ö. 358/968) 2. Muttavi'î (ö. 371/981)
		2. Sûsî (ö. 261/874)	ى	1. İbn Cerîr (ö. 316/928) 2. İbn Cumhûr (ö. 300/912)	1. es-Sâmiriyy (ö. 386/996) 2. İbn Hibş (ö. 373/983) 1. eş-Şezzâî (ö. 370/980) 2. eş-Şenbûzî (ö. 388/983)
4. İbn Âmir (ö. 118/736)	ك	1. Hişâm (ö. 245/859)	ل	1. Hülvânî (ö. 250/864) 2. Dâcûnî (ö. 324/935)	1. İbn Abdân (ö. 300/912) 2. Cemâl el-Ezrâk (ö. 300/912) 1. İbn Ebî Bilâl (ö. 358/968) 2. eş-Şezzâî (ö. 370/980)
		2. İbn Zekvân (ö. 242/856)	م	1. Ahfeş (ö. 292/904) 2. Sûrî (ö. 307/919)	1. en-Nekkâş (ö. 351/961) 2. İbnü'l-Ehram (ö. 341/952) 1. er-Ramlî (Dâcûnî) (ö. 324/935) 2. Muttavi'î (ö. 371/981)
5. 'Âsım (ö. 127/744)	ن	1. Ebû Bekir eş-Şu'be (ö. 193/808)	ص	1. Yahyâ b. Âdem (ö. 203/818) 2. el-Uleymî (ö. 243/857)	1. Ebû Hamdûn (ö. 240/854) 2. Şuayb b. Ebî Eyyûb (ö. 261/874) 1. er-Rezzâz (ö. 360/970) 2. İbn 'Huley (ö. 356/966)
		2. Hafs (ö. 180/796)	ع	1. 'Ubeyd b. Sabbâh (ö. 235/849) 2. 'Amr b. Sabbâh (ö. 221/835)	1. Ebû Tâhir (ö. 349/960) 2. el-Hâşimî (ö. 368/978) 1. Ebû Zer'ân el- Bağdâdî (ö. 290/902) 2. İbn Hamîd el- Fîl (ö. 289/901)
6. Hamza (ö. 156/772)	ف	1. Halef (ö. 229/843)	ض	1. İdrîsü'l- Haddâd	1. İbn Bûyân (ö. 344/955)

				(ö. 292/905)	2. İbn Sâlih (Ahmed b. Hemdân (ö. 340/951)
					3. Muttavi'î (ö. 371/981)
					4. İbn Miksem (ö. 354/965)
		2. Hallâd (ö. 220/835)	ق	1. Hallâd (ö. 220/835)	1. el-Vezzân (ö. 250/864)
					2. İbnü'l-Heysem (ö. 249/863)
					3. et-Talhâ (ö. 252/866)
					4. İbn Şâzân (ö. 280/893)
7. Kisâî (ö. 189/804)	ر	1. Ebu'l-Hâris (ö. 240/854)	س	1. Muhammed b. Yahyâ (ö. 288/912)	1. el - Kantarî (ö. 310/922)
					2. el - Bettî (ö. 330/941)
				2. Seleme b. 'Âsim (ö. 270/883)	1. Ahmed b. Yahyâ Sa'leb (ö. 291/903)
					2. Muhammed b. Ferâc el - Ğassânî (ö. 300/912)
		2. Hafs-ı Dûrî (ö. 246/860)	ت	1. Ca'ferü'n-Nüsaybî (ö. 307/919)	1. İbnü'l - Celendâ (ö. 340/951)
					2. İbn Deyzûye (ö. 330/941)
				2. Ebû Osmân ed - Darîr (ö. 310/922)	1. İbn Ebî Hâşim (ö. 349/960)
					2. Ahmed b. Nasr eş - Şezzâî (ö. 370/980)
8. Ebû Ca'fer (ö. 130/747)	جع	1. 'Îsâ b. Verdân (ö. 160/776)	عى	1. Fadl b. Şâzan (ö. 290/902)	1. İbn Şebîb (ö. 312/924)
					2. İbn Hârûn (ö. 330/941)
				2. Hibetûllâh (ö. 350/961)	1. el - Hemmâmî (ö. 417/1026)
					2. İbn Ahmed el - Hanbelî (ö. 385/997)
		2. Süleymân b. Cemmâz (ö. 170/786)	جم	1. el-Hâşimî (ö. 219/834)	1. İbn Razîn (ö. 253/867)
					2. İbn Alî el - Ezrak Cemâl (ö. 307/919)
				2. Ebû Ömer ed-Dûrî (ö. 246/860)	1. İbn Nehşel (ö. 294/906)
					2. İbn Neffâh (ö. 314/926)

9. Ya'kûb (ö. 205/820)	يع	1. Ruveys (ö. 238/852)	يس	1. en-Nehhâs (ö. 368/978)	1. İbn Miksem (ö. 380/992)
					2. Ebû Tayyib b. Ahmed el - Bağdâdî (ö. 350/960)
					3. en - Nehhâs (ö. 368/978)
					4. İbn Osmân el - Cevherî (ö. 340/951)
		2. Ravh (ö. 234/848)	حه	1. İbn Vehb (ö. 270/883)	1. Hamza b. Ali el - Basrî (ö. 320/932)
				2. ez - Zübeyrî (ö. 300/912)	2. el - Muaddel (ö. 320/932)
10. Halef'ül- ‘Âşir (ö. 229/843)	خل	1. İshâk el- Verrâk (ö. 286/899)	سح	1. İbn Ebî Ömer (ö. 352/963)	1. İbn Hüḡḡân el - Cevherî (ö. 340/951)
				2. İshâk el - Verrâk (ö. 286/899)	2. İbn Şenbûz (ö. 350/960)
		2. İdrîs el- Haddâd (ö. 292/904)	سه	1. İdrîs el - Haddâd (ö. 292/904)	1. es - Sûsencerdî (ö. 402/1011)
					2. Bekr b. Şâzân (ö. 405/1014)
					1. el - Bürsâtî (ö. 359/970)
					2. Muhammed b. İshâk (ö. 290/902)
					1. eş - Şettî (ö. 370/980)
					2. Muttavî'î (ö. 371/981)
					3. İbn Ca'fer el - Kutay'î (ö. 368/978)
					4. İbn Bûyan (ö. 344/955)

3.6.2. Med

Takrîb Kırâatında med konusu, *İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî* ile *Mısır Tarîki Atâullah* Mesleğinde *merâtib-i erbaa* ve *mertebeteyn* usullerine göre *medd-i muttasıl* ve *medd-i munfasıl* ölçülerine göre imam, râvî ve tarîklerin kaç elifle okuduklarına göre sıralanır.

Kırâat usûlünde med konusu iki ölçülendirmede ele alınarak mertebe adı altında imamların kırâatı ve râvîlerin rivâyetleri doğrultusunda belirlendiğini ve bu ölçülendirmede de medd-i muttasılın esas alındığını aşere kavâid-i usûlî kısmında

açıklanmıştı. Ayrıca kırâat imamları arasında medd-i muttasıl da aslî med üzerine med ilave edilmesi hususunda ittifak (vâcib mahalli) olduğu, ancak bu medde aslî med üzerine kaç med ilave edileceği ile ilgili ihtilafın (caiz mahalli) olduğunu²¹³⁴ burada tekrar hatırlattıktan sonra ülkemizdeki tarîk ve mesleklere göre med miktarı şu şekilde sıralanabilir.

Medd-i muttasıl aşağıda görüleceği üzere dört derecede değerlendirilmiş olup bunlar *İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleğinde Merâtib-i erbaa* :²¹³⁵

1. Mertebe: Aslî / tabîî med üzerine diğer bir ifadeyle kasır²¹³⁶ ölçüsüne bir elif miktarı ziyâde edenler ki - İbnü'l-Cezerî araştırmalarında ne sahih ne de şâz kırâatlarda medd-i muttasılın kasır vechine dair bir bilgiye ulaşmadığını bildirmektedir.²¹³⁷ - bu durumda *medd-i muttasılın ölçüsünü en az iki elif olarak okuyanlar*: Kâlun (ب), İsbehânî (اصبهاني), İbn-i Kesîr (د), Ebû Amr (ح), Ebû Ca'fer (جع) ve Yakûb (يع).

2. Mertebe: Aslî med üzerine iki elif miktarı ziyâde edenler ki bu durumda *medd-i muttasılın ölçüsünü üç elif olarak okuyanlar*: Kâlun (ب), İsbehânî (اصبهاني), İbn-i Kesîr (د), Ebû Amr (ح), İbn-i Amir (ك), 'Âsım (ن), Kisâî (ر), Ebû Ca'fer (جع), Yakûb (يع) ve Halefû'l-Aşîr (خل).

3. Mertebe: Aslî med üzerine dört elif miktarı ziyâde edenler ki bu durumda *medd-i muttasılın ölçüsünü beş elif olarak okuyanlar*: Cumhûr (Bütün kırâat imamları).

4. Mertebe: Aslî med üzerine üç elif miktarı ziyâde eden ve bu durumda *medd-i muttasılın ölçüsünü dört elif olarak okuyan*: Asım (ن).

Yukarıda görüldüğü üzere medd-i muttasıl da dörtlü ölçülendirme söz konusu olduğu için buna *merâtib-i erbaa* denilmiştir. Takrîb tarîkinde bir de Hamza'nın beş elifle med sekti ile kırâatı vardır.

Medd-i muttasılın, aslî med ölçüsünde en alt birim olan kasır üzerine tavassut ve tûl ilave edilmesiyle de iki mertebe anlamındaki “*mertebeteyn*” oluşmaktadır. Bu durumda *İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleğinde Mertebeteyn*:²¹³⁸

²¹³⁴ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 1/205, 206; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/314,315; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 258.

²¹³⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 1/1320-335; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 177-185; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 53, 54; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/172, 173.

²¹³⁶ Burada kasır med yapmama anlamında olmayıp tabîî/aslî med ölçüsündeki meddi ifade eder.

²¹³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/314; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 53; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/173.

²¹³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 1/1320-335; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 177-185; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 54, 55; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/172.

1. Mertebe: Aslî med üzerine iki elif miktarı ziyâde edenler ki bu durumda *medd-i muttasılın ölçüsünü üç elif olarak okuyanlar*: Kâlun (ب), İsbehânî (اصبھاني), İbn-i Kesîr (د), Ebû Amr (ح), İbn-i Amir (ك), ‘Âsım (ن), Kisâî (ر), Ebû Ca’fer (جع), Yakûb (يع) ve Halefû’l-Aşîr (خل).

2. Mertebe: Aslî med üzerine dört elif miktarı ziyâde edenler ki bu durumda *medd-i muttasılın ölçüsünü beş elif olarak okuyanlar*: Ezrak (ازرق), Ahfeş (اخفش) ve Hamza (ف)’dır. Takrîb tarîkinde bir de Hamza’nın ayrıca beş elifle med sekti ile kırâatının de olduğunu unutmamak gerekir.

Medd-i munfasılda aslî med üzere ilave med yapıp yapmama hususunda ve med miktarı konusunda kırâat imam ve râvîleri arasında farklılık bulunduğunu aşere kavâid-i usûlî kısmında izah etmiştik. Takrîb kırâatında *Medd-i munfasılda merâtib-i erbaa da ölçülendirme İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleğinde beş derecede yapılmaktadır. Bunlar*.²¹³⁹

Aslî med üzerine elif ziyâde etmeyenler ki bu durumda *medd-i munfasılın ölçüsünü bir elif miktarı okuyanlar*: Kâlun (ب), İsbehânî (اصبھاني), İbn-i Kesîr (د), Ebû Amr (ح), Hülvânî (حلواني), Amr İbn Sabbâh tarîkinden Hafs (ع), Ebû Ca’fer (جع) ve Yakûb (يع).

Aslî med üzerine bir elif miktarı ziyâde edenler ki bu durumda *medd-i munfasılın ölçüsünü en az iki elif olarak okuyanlar*: Kâlun (ب), İsbehânî (اصبھاني), Ebû Amr (ح) ve Yakûb (يع).

Aslî med üzerine iki elif miktarı ziyâde edenler ki bu durumda *medd-i munfasılın ölçüsünü üç elif olarak okuyanlar*: Kâlun (ب), İsbehânî (اصبھاني), Ebû Amr (ح), İbn-i Amir (ك), ‘Âsım (ن), Kisâî (ر), Yakûb (يع) ve Halefû’l-Aşîr (خل).

Aslî med üzerine dört elif miktarı ziyâde edenler ki bu durumda *medd-i munfasılın ölçüsünü beş elif olarak okuyanlar*: Ezrak (ازرق), Ahfeş (اخفش) ve Hamza (ف).

Aslî med üzerine üç elif miktarı ziyâde eden ve bu durumda *medd-i munfasılın ölçüsünü dört elif olarak okuyan*: ‘Âsım (ن).

Aslî med üzerine dört elif miktarı ziyâde edip bu durumda *medd-i munfasılın ölçüsünü beş elif olarak ve med sekti ile okuyanlar*: Hamza (ف)’dır.

²¹³⁹ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrü’t-Teyisîr fi’l-Kırââtî’l-Aşr*, 207, 208; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr* 1/221-193; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi’l-Beşer*, 54, 55; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, 1/172.

Medd-i munfasılın, *aslî med ölçüsünde en alt birim olan kasr ve kasr üzerine ilavelerle tavassut ile tûl elde edilmesiyle de üç dereceden oluşan mertebeteyn kısmında ise.*²¹⁴⁰

1 Elif: Aslî/tabî med üzerine ziyâde med yapmaksızın medd-i munfasılın ölçüsünü bir elif olarak okuyanlar: Kâlun (ب), İsbehânî (اصبھاني), İbn-i Kesîr (د), Ebû Amr (ح), Hülvânî (حلواني), Amr İbn Sabbâh tarîkinden Hafs (ع), Ebû Ca'fer (جع) ve Yakûb (يع).

3 Elif: Aslî med üzerine iki elif miktarı ziyâde edenler ki bu durumda medd-i munfasılın ölçüsünü üç elif olarak okuyanlar: Kâlun (ب), İsbehânî (اصبھاني), Ebû Amr (ح), İbn-i Amir (ك), 'Âsım (ن), Kisâî (ر), Yakûb (يع) ve Halefû'l-Aşîr (خل).

5 Elif: Aslî med üzerine dört elif miktarı ziyâde edenler ki bu durumda medd-i munfasılın ölçüsünü beş elif olarak okuyanlar: Ezrak (ازرق), Nekkâş tarîkinden Ahfeş (اخفش) ve Hamza (ف).

5 Elif: Aslî med üzerine dört elif miktarı ziyâde edip bu durumda *medd-i munfasılın ölçüsünü beş elif olarak ve med sekti ile okuyanlar*: Hamza (ف)'dır.

Yukarıdaki elif miktarlarından; bir elif için aslî / tabî med, iki elif, üç elif, dört elif ve beş elif de aynı şekilde bu tabî med katları kadar elif miktarı kastedilmektedir.²¹⁴¹

Mısır Tarîki Atâullah Mesleğindeki medd-i muttasıl ve munfasıl uygulamasını yukarıda zikrettiğimiz şekilde uzunca vermeyip tablo halinde sunacağız. Ancak her iki tarîkin indirâc uygulamasında imam ve Râvîlerin sıralaması esas alındığından med miktarına göre sıralama yapılmamaktadır. Söz konusu tarîk ve meslekler için merâtib-i erbaa ve mertebeteynde medd-i muttasıl ve munfasıl karşılaştırmalı olarak şu şekilde verebiliriz:

²¹⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 1/1320-335; Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 177- 185; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 54, 55; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/172.

²¹⁴¹ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 16.

3.6.2.1. Medd-i Muttasıl

*İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleği İndirâc Usûlünde*²¹⁴²

Mertebe-teyn	Merâtib-i Erbaa
أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ ²¹⁴³	أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ ²¹⁴⁴
۳-----ب اصبهاني دح ك ن ر جع يع خل	۲-----ب اصبهاني دح جع يع
۵-----ازرق اخفش ف	۳-----ب اصبهاني دح ك ن ر جع يع خل
۵س-----ف	۵-----جمهور
	۴-----ن
	۵س-----ف

*Mısır Tarîki Atâullah Mesleği İndirâc Usûlünde*²¹⁴⁵

Mertebe-teyn	Merâtib-i Erbaa
أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ	أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ
۳-----ب اصبهاني دح ك ن ر جع يع خل	۲-----ب اصبهاني دح حلواني ع جع يع
۵-----ازرق اخفش ف	۵-----ازرق اخفش ف
۵س-----ف	۳-----ك ع ر خل
	۴-----ن
	۵س-----ف

*Medd-i muttasıl*da **merâtib-i erbaa**'da her iki meslekte iki elif miktarında ortak olarak Kâlun (ب), İsbehânî (اصبهاني), İbn-i Kesîr (د), Ebû Amr (ح), Ebû Ca'fer (جع) ve Yakûb (يع)'dur. *Mısır Tarîki Atâullah Mesleği*'nde ayrıca Hülvânî (حلواني) ve Amr İbn Sabbâh tarîkinden Hafs (ع) olarak da burada yer alır.²¹⁴⁶ *Tevassût ölçüsünde İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleğinde* Ezrak (ازرق) ve Hamza (ف) dışında bütün imam ve râvî ve tarîkler yer alırken; *Mısır Tarîki Atâullah Mesleği*'nde İbn-i Amir (ك), Hafs (ع) Kisâî (ر) ve Halefû'l-Aşîr (خل)'dir.²¹⁴⁷ *İşba' ölçüsünde ise Mısır Tarîki Atâullah Mesleği*'nde Ezrak (ازرق), Nekkâş tarîkinden Ahfeş (اخفش) ve Hamza (ف); *İstanbul Tarîki Ahmed es-*

²¹⁴² Özcan, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfî Mesleğine Göre Tertip Edilmiş Takrîb Kavâidî*, (Rize: y.y.2013), 3.

²¹⁴³ Muhammed, 47/16.

²¹⁴⁴ Bakara, 2/121.

²¹⁴⁵ Aydın, *Mısır Tarîki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 92.

²¹⁴⁶ Takrîb kıraatında *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfî Mesleği*'nde merâtib-i erbaa'da, *Medd-i Muttasıl*'ı iki elif ile okuyanlar arasında Hülvânî (حلواني) yer almaz. Yine üç elifle okuyanlar arasında Ebû Ca'fer'in (جع) de olduğunu unutmamak gerekir. Ancak Selim Menteşeli'nin verdiği tabloda bu bilgilerin sehven yazdığını da burada belirtmek gerekir. Bk. Selim Menteşeli, *Kur'ân Elfâzında Takrîb Usûlü (Aşere-i Kübrâ)*, (İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 29.

²¹⁴⁷ Takrîb kıraatinde *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfî Mesleği*'nde merâtib-i erbaa'da, *Medd-i Munfasıl*'ı bir elif ile okuyanlar arasında Amr İbn Sabbâh tarîkinden Hafs'ın (ع) da olduğunu unutmamak gerekir. Ancak Selim Menteşeli'nin tabloda bir elif ile okuyanlar arasında sehven bunu yazmadığını ifade etmek gerekir. Bk. Menteşeli, *Kur'ân Elfâzında Takrîb Usûlü (Aşere-i Kübrâ)*, 29.

Sûfi Mesleğinde bütün imam ve râvî ve tarîkler olarak cumhur şeklinde olduğu görülmektedir.

Medd-i muttasılda mertebeteyn için her iki meslekte tevassût ölçüsünde Kâlun (ب), İsbehânî (اصبهاني), İbn-i Kesîr (د), Ebû Amr (ح), İbn-i Amir (ك), ‘Âsım (ن), Kisâî (ر), Ebû Ca’fer (جع), Yakûb (يع) ve Halefû’l-Aşîr (خل)’dir. İşbâ’ ölçüsünde ise Ezrak (ازرق), Nekkâş tarîkinden Ahfeş (اخفش) ve Hamza (ف)’dır. *Medd-i muttasılda mertebeteyn* için her iki meslekte tevassût ve işba’ın ortak olduğu görülmektedir.

3.7.2.2. Medd-i Munfasıl

*İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfi Mesleği İndirâc Usûlünde*²¹⁴⁸

Mertebeteyn	Merâtib-i Erbaa
الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ ²¹⁴⁹	يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ ²¹⁵⁰
۱-----ب اصبهاني دح حلواني ع جع يع	۱-----ب اصبهاني دح حلواني ع جع يع
۳-----ب اصبهاني ح ك ن ر يع خل	۲-----ب اصبهاني ح يع
۵-----ازرق اخفش ف	۳-----ب اصبهاني ح ك ن ر يع خل
۵س-----ف	۵-----ازرق اخفش ف
	۴-----ن
	۵س-----ف

*Mısır Tarîki Atâullah Mesleği İndirâc Usûlünde*²¹⁵¹

Mertebeteyn	Merâtib-i Erbaa
الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ	يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ
۱-----ب اصبهاني دح حلواني ع جع يع	۱-----ب اصبهاني دح حلواني ع جع يع
۳-----ب اصبهاني ح ك ن ر يع خل	۲-----ب اصبهاني ح حلواني ع جع يع
۵-----ازرق اخفش ف	۵-----ازرق اخفش ف
۵س-----ف	۳-----ك ع ر خل
	۴-----ن
	۵س-----ف

Medd-i munfasılda merâtib-i erbaa’da her iki meslekte kasr –bir elif miktarında- ortak olarak Kâlun (ب), İsbehânî (اصبهاني), İbn-i Kesîr (د), Ebû Amr (ح), Hülvânî (حلواني), Amr İbn Sabbâh tarîkinden Hafs (ع), Ebû Ca’fer (جع) ve Yakûb (يع) yer alır.²¹⁵² İki elif ölçüsünde Kâlun (ب), İsbehânî (اصبهاني), Ebû Amr (ح) ve Yakûb (يع) ortak olarak yer alırken *Mısır Tarîki Atâullah Mesleği*’nde Hülvânî (حلواني) ve Amr İbn Sabbâh tarîkinden

²¹⁴⁸ Özcan, *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfi Mesleğine Göre Tertip Edilmiş Takrîb Kavâidî*, 3.

²¹⁴⁹ Fâtır, 35/35.

²¹⁵⁰ Bakara, 2/4.

²¹⁵¹ Aydın, *Mısır Tarîki Şeyh Atâullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*, 91, 92.

²¹⁵² Takrîb kıraatinde *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfi Mesleği*’nde merâtib-i erbaa’da, *Medd-i Munfasıl*ı bir elif ile okuyanlar arasında Amr İbn Sabbâh tarîkinden Hafs’ın (ع) da olduğunu unutmamak gerekir. Ancak Selim Menteşeli’nin tabloda bir elif ile okuyanlar arasında sehven bunu yazmadığını da burada belirtmek gerekir. Bk. Menteşeli, *Kur’ân Elfâzında Takrîb Usûlü (Aşere-i Kübrâ)*, 27.

Hafs (ع) ilâve olarak yer alır. Tevassût ölçüsünde *İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleğinde* Kâlun (ب), İsbehânî (اصبھاني), Ebû Amr (ح), İbn-i Amir (ك), ‘Âsım (ن), Kisâî (ر), Yakûb (يع) ve Halefû’l-Aşir (خل) iken; *Mısır Tarîki Atâullah Mesleği*’nde İbn-i Amir (ك), Hafs (ع) Kisâî (ر) ve Halefû’l-Aşir (خل)’dir. İşba’ ölçüsünde ise her iki meslekte ortak olarak Ezrak (ازرق), Nekkâş tarîkinden Ahfeş (اخفش) ve Hamza (ف)’ya ait olduğu görülmektedir.

*Medd-i munfasıl*da **mertebeteyn** için her iki meslekte kasr Kâlun (ب), İsbehânî (اصبھاني), İbn-i Kesîr (د), Ebû Amr (ح), Hülvanî (حلواني), Amr İbn Sabbâh tarîkinden Hafs (ع), Ebû Ca’fer (جع) ve Yakûb (يع)’un okuduğu görülmektedir. Tevassût miktarında Kâlun (ب), İsbehânî (اصبھاني), Ebû Amr (ح), İbn-i Amir (ك), ‘Âsım (ن), Kisâî (ر), Yakûb (يع) ve Halefû’l-Aşir (خل) yer alır.²¹⁵³ İşbâ’ ölçüsü ise Ezrak (ازرق), Nekkâş tarîkinden Ahfeş (اخفش) ve Hamza (ف)’ya ait olmak üzere medd-i munfasılın mertebeteyn uygulamasında kasr, tevassût ve işba’ın her iki meslekte ortak olduğu müşahade edilmektedir.

3.6.2.3. Medd-i Ta’zîm ve Medd-i Tebrie

Aşere usûlü med bölümünde med tanımından sonra sebab-i meddin; lafzî (hemze, sükûn) ve manevî (nefy / olumsuzlukta mübalâğa amacı taşıyan medd-i ta’zîm ile medd-i tebrie) olmak üzere iki bölümden oluştuğunu belirtmiştik. Ayrıca medd-i tebriyenin ise takrîb konusu olduğu için o bölümde ele alınacağını ifade etmiştik.

Manevî bir med sebebi olan *Medd-i Ta’zim*; ulûhiyeti, Yüce Allah’tan başkasından nefyetmek / reddetmek, sadece ona hâs / özel kılmayı ifade eder. Medd-i mübalağa olarak da adlandırılan Medd-i Ta’zîmle, tevhide vurgu yapılması amaçlanmaktadır. Bu nedenle aşere ve takrîb tarîkinde hatim tertibinde okunan tehlîl ve tahmidlerle beraber لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ kelimelerindeki nefy lâm’ını Ashâb-u Kasr, manevî bir sebebe dayalı olarak bir elif miktarından fazla uzatarak med ederek okur.²¹⁵⁴

Söz konusu kelimelerdeki nefy lâm’ını ta’zîm amaçlı olarak Ashâb-u Kasr; Kâlun (ب), İsbehânî (اصبھاني), İbn-i Kesîr (د), Ebû Amr (ح), Hülvanî (حلواني), Hafs (ع), Ebû Ca’fer

²¹⁵³ Takrîb kıraatinde *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfî Mesleğinde* Mertebeteyn’de, Medd-i Munfasıl üç elif ile okuyanlar arasında İbn-i Amir (ك), ‘Âsım (ن), Kisâî (ر), ve Halefû’l-Aşir (خل) da olduğunu unutmamak gerekir. Ayrıca burada Hülvanî (حلواني) ve Hafs (ع) yer almaz. Ancak Selim Menteşeli’nin tabloda üç elif ile okuyanlar arasında sehven bunu yazmadığını da burada belirtmek gerekir. Bk. Selim Menteşeli, *Kur’ân Elfâzında Takrîb Usûlü (Aşere-i Kübrâ)* (İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 28.

²¹⁵⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr* 1/344, 345; Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti’n-Neşr*, 1/388; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi’l-Beşer*, 59; Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, 1/170, 173; Dabba’, *el-İdâe fî Beyâni Usûli’l-Kirâe*, 19; Temel, *Kirâat ve Tecvid İstılahları*, 119.

günümüze bu kırâat vücûhât nüshaları kürrâse²¹⁵⁹ denilen kâğıtlara yazılmaktadır. Bunların en önemli özelliği, her bir talebe tarafından dersi hocaya okumadan önce hazırlanmış olmasıdır. Ülkemizde genellikle aşere kırâatında Pâluvî'nin *Zübdetü'l-İrfân*'ı ve ona şerh olarak hazırlanan Muhammed Emin Efendi'nin *Umdetü'l-Hullân* adlı eserlerinden istifade edilir. Takrîb kırâatında ise ed-Dimyâtî'nin *İthâfî Fûdalâi'l Beşer* ile İbnü'l-Cezerî'nin bin on beş beyitten oluşan Tayyibetü'n-Neşr ve bunun şerhleriyle birlikte, bunların asıl kaynağı olan *en-Neşr*'den istifâde edilmek suretiyle indirâc usûlüne göre her bir imam ve râvî için vücûhat yazılarak çıkartılır. Günümüümüz kırâat eğitiminde de bu indirâc sistemine göre vücûhat çıkartma işleminin uygulanması Osmanlı'dan bizlere tevârüs eden bir durumdur. Osmanlı döneminde daha çok çetrefilli ve mizanlı olan vücûhatlar kürrâse defterlerine yazılırken, günümüz kırâat eğitiminde genellikle baştan sona bütün vücûhatlar şema halinde yazılarak çıkartılır. Kütüphanelerimizin el yazmaları bölümünde Osmanlı dönemine ait kırâat nüshalarından indirâc sistemine göre Aşere ve Takrîb vücûhat şeması örnekleri görülebilir.²¹⁶⁰

Türkiye'de günümüz kırâat eğitiminin öncülerinden Abdurrahman Gürses, kırâat eğitiminde özellikle takrîb kırâat eğitiminde ders kitaplarının yanı sıra *Kırmızı Mecmua* adlı eserden istifade etmiştir. Kırâat vücûhatının çetrefilli olan ve kaynak eserlerde var olan ancak meslekler arasındaki farklılıklar ile veçhin alınıp ve alınmamasıyla ilgili durumlarda bu eserdeki bilgiye dayanarak söz konusu vechi okuduklarına dair hem kendi nüshasına hem de okuttuğu öğrencilere not yazdırmıştır. Bu mecmuada on kırâat imamının kırâatı yanı sıra sahih, mütevatir kırâatla karışmaması amacıyla kırmızı renkli mürekkeple yazılan dört şaz kırâatın da okunuşu yer almaktadır. *Kırmızı Mecmua*; Gürses'e hocası Fehmi Efendi'den, ona da dedesi Sabri Efendi'den intikal etmiştir. Bu eser, Sabri Efendi'nin talebesi Hâfız Halid adlı Selimiye Dâr-ı Şûrây-ı Askeri kâtibi tarafından yazılmıştır. Gürses, kırâat kaynakları ile tenâkuz olması durumunda bu eser üzerinde kendisi tashih yaptığı gibi asistanlarına da bu durumlarda düzeltme izni vermiştir.²¹⁶¹

Ülkemizde sürdürülen kırâat eğitim-öğretiminde genellikle aşere-takrîb vücûhatları talebeler tarafından ders öncesi hazırlanır ve daha sonra hocaya arz, semâ ve edâ usulleriyle

²¹⁵⁹ Kürrâse, kitap forması, kitap parçası, not defteri gibi anlamlarda kullanılır. Topaloğlu - Karaman, *Yeni Kamus*, 368. El yazması kitaplarda olduğu gibi sekiz sayfalık forma halindeki kâğıtlara, kırâat vücûhatı çözümlmeleri yazılır.

²¹⁶⁰ Osmanlı dönemine ait kırâat nüshalarından örneklerinden bk. (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 3992), 3, 6, 17.

²¹⁶¹ Naci Demirci, *Abdurrahman Gürses'in Kırâat İlmi Eğitimindeki Yeri* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 72-73.

okunur. Ancak önceden vücûhat çıkarmayıp bu kürrâselere yazmadan, hazır olan ve daha önceki dönemlerde okunmuş olan nüshalardan fotokopi çekmek suretiyle kırâat okuyanların ve okutanların da olduğu da belirtilmektedir.²¹⁶² Bazı yerlerdeki uygulamalar böyle olmakla birlikte, birçok yerde yazılan nüshalar hoca tarafından kontrol edildiği gibi dini yüksek ihtisas/eğitim merkezi gibi resmî kurumlarda yapılan üç aylık sınavlar esnasında tekrar kontrol edilerek cilt haline getirilen nüshalar ayrıca müdür tarafından mühürlenerek imzalanır. El emeği göz nuru ile yıllarca süren titiz çalışma sonucunda kişiye has aşere/takîb nüshaları ortaya çıkar. Kırâat eğitimindeki öneminden dolayı bu ilmin üstad hocaları aşere-takrîb kırâat nüshalarının matbu olarak basılması taraftarı olmamışlardır.

3.8. Ülkemizde Kırâat Eğitim ve Öğretiminden Mezun Olanlara Verilen Belgeler

Ülkemizde Osmanlı'dan devam edegelen bir uygulama olarak aşere-takrîb kırâatını tamamlayanlara icâzet verilmektedir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı uhdesinde aşere-takrîb eğitiminde başarılı olanlara veya kendi gayretleri ile dışarıdan aşere-takrîb kırâat eğitimini tamamlayıp, Başkanlığın bunlar için düzenlemiş olduğu sınavlara katılıp bu sınavda başarılı olanlara, -kırâat okuduğu hocadan aldığı icâzetin yanı sıra- mezûniyet belgesi de Başkanlıkça verilmektedir.

3.8.1. İcâzet

Sözlükte “onaylamak, izin vermek, geçerli kılmak; su akıtmak” vb. anlamlar ifade eden ve “cevz” kökünden gelen icâzet, sözlük anlamından hareketle “bir âlimin ilmini talebesine aktarması” şeklinde terim olarak kullanılmaktadır.²¹⁶³ Osmanlı ve Doğu İslam ülkelerinde medreselerden, tekke mensubu ya da sanat erbabından eğitim ve öğretimini tamamlayanlara hocalarının yazılı olarak verdiği belgeye *icâzetnâme* denilmektedir.²¹⁶⁴ Diğer bir ifadeyle icâzetname, hocanın/müderrisin talebesine okuttuğu kitap ve dersi, kendisinden okuduğuna dair vermiş olduğu belgeyi ifade eder.²¹⁶⁵ İcâzet veren ders hocasına/müderrise mücîz, kendisine ders verme izni verilen talebeye de mücâz denir.²¹⁶⁶

²¹⁶² Atilla Akdemir, “Kıraat Eğitim ve Öğretiminde Uygulanan Metotlar”, *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi*, (İstanbul, 16-18 Kasım 2012), 614; Maşalı, “Kur’ân Kıraatında ve Kitabesinde Türkiye’nin Durumu”, 2.

²¹⁶³ Cemil Akpınar, “İcâzet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2000), 21/393.

²¹⁶⁴ Cemil Akpınar, “İcâzet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21/393.

²¹⁶⁵ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1983), 101; Muhammed Muhtâr, *Târihi’l-Kırâât fi’l-Meşrik ve’l-Mağrib*, 25.

²¹⁶⁶ Durmuş Arslan, “Kıraat İlminde İcâzetnâme Geleneği ve Bir İcâzetname Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi* 7/2 (Aralık 2003), 293.

Medreselerin kurulmasından önceki dönemlerde “öğretimsiz verilen izin ve izin belgesi” anlamında kullanılan icâzet belgesi daha sonra medreselerin kurumsallaşmasından sonra “belirli bir öğretim disiplini içinde bilgi ve rivâyet nakletme yetkisi tanıyan belge” olarak anlam ifade etmektedir.²¹⁶⁷

Belirli bir eğitim sonunda verilen icâzetler kurumsal ve resmî olmayıp, şahsî ve sivil olma özelliğine sahiptir. İslâm âlimlerinin ilim geleneğinde eğitim ve öğretimin sivil yapısını korumak amacıyla şahsî ve sivil özelliğine ilk dönemden itibaren özen gösterdiklerini müşahade etmekteyiz. Bu nedenle hukûki olması ve resmî yönü olması açısından “şehâdet” ile icâzet birbirinin yerine kullanılmadığını da gözden kaçırmamak gerekir.²¹⁶⁸ İcâzetnâmelerde eğitim verilen kurumdan ziyâde eğitim veren hoca/müderres ön planda olduğu için kurumun onayı aranmayıp, hocanın onayı esas alınır. Bu durum ders veren hocayı ön plana çıkarırken diploma/şehadette ise kurum ön plandadır.²¹⁶⁹ Böyle olunca kişi kurum tercihindan ziyâde bu alanda mâhîr olan bir üstâd arayışına, kırâat alanında ise fem-i muhsîn bir üstâd arayışına girererek ondan arzu edilen ilmi alma cihetine gidecektir.

Kırâatta icâzet ise, bir imam veya râvînin kırâatını usûlüne göre bir hocaya okuyup ve/veya onu üstaddan dinlemek suretiyle yeterli seviyeye gelmesini ve okuyucuda bu niteliklerin bulunduğunu belirten şifâhi ya da yazılı bir belgeyi ifade eder. Hz. Peygamber’in sahabeden Kur’ân dinlemesi, bazı sahabeden Kur’ân öğrenilmesini tavsiyesi etmesi şifâhi izin örnekleri olarak değerlendirilebilir.²¹⁷⁰ Bu yönüyle icâzet; Kur’ân kırâatının sahih, muttasıl bir senedle Hz. Peygamber, Hz. Cebrâil aracılığıyla Yüce Allah’a isnad edilmesidir ki, bu da kişinin bu halkada ehil olduğuna verilen izin anlamı taşır. Yine Hz. Osman’ın çoğaltılan Kur’ân nüshalarıyla birlikte kırâatına güvendiği Zeyd b. Sâbit’i Medine’de, Abdullah b. es-Sâib’i Mekke’de, Mûğîre b. Şihâb’ı Şam’a, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî’yi Kûfe’ye, Amir İbn Abdulkays’ı da Basra’ya göndermesi²¹⁷¹ bir nevi şifâhi icâzet vermesi anlamı taşımaktadır.

Kırâat icâzetlerinin yazılı örnekleri diğer alanlarda verilen icâzetler ile birlikte hicri üçüncü, miladi dokuzuncu yüzyılın sonlarında görülmektedir. Bu dönemden itibaren Seb’a, et-Teysîr, Şâtıbiyye adlı eserlerin müelliflerine varan rivâyet zincirleri zikredilerek

²¹⁶⁷ Cemil Akpınar, “İcâzet”, 21/394.

²¹⁶⁸ Cemil Akpınar, “İcâzet”, 21/ 398.

²¹⁶⁹ Arslan, “Kırâat İlminde İcâzetnâme Geleneği ve Bir İcâzetname Örneği”, 294, 295.

²¹⁷⁰ Mehmet Ali Sarı, “İcâzet (Kırâat)”, TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/ 400.

²¹⁷¹ Zürcani, *Menâhilü’l İrfân*, 1/330.

icâzetler düzenlenmiştir. Bu rivâyet silsilesi günümüzdeki icâzetlerde aynı şekilde Hz. Peygamber’e kadar ulaşır.²¹⁷² İbnü’l Cezerî *en-Neşr*’de kırâat imam, râvî ve tarîklerin isnâd zincirlerini zikredip onlar hakkında bilgi verdikten sonra, kendi kırâat silsilesinin bazı imam râvîlerden on dört kişi, bazılarında on üç, bazılarında ise on bir kişi ile Hz. Peygamber’e ulaştığını²¹⁷³ ifade eder.

Kırâat icâzetlerinde besmele, hamdele, salvelenin ardından, Kur’ân okuma ve okutma ile kırâat ilminin önemini belirten hadisler zikredildiler. Sonra kırâat eğitiminde hocanın talebesine ders esnasında takip edilen eserler ile bunu aldığı hocaların silsilesini zikreder. Kırâat icâzetnâmelerinde ders veren hocanın/mucîz ile talebenin/mücâzın memleket ve künyesi de belirtilir. Ayrıca talebenin/mücâzın bu alanda ehliyetli olduğu ifade edilir.²¹⁷⁴

Kırâat eğitimi alanlara verilen icâzetler genellikle bir merasimle verilir.²¹⁷⁵ Ülkemizde Osmanlı’dan devam edegelen bir uygulama olarak hâfızlığı bitirenler ile aşere-takrîb kırâatını tamamlayanlar için cemiyetler tertip edilmektedir. Bu cemiyetler, hafızlık ve kırâat ilmine verilen ilgi ve önemi ifade ettiği gibi bu eğitimi almak isteyenleri teşvik etmesi açısından da önem arz etmektedir.

3.8.2. Mezuniyet Belgesi

Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı dini yüksek ihtisas/eğitim merkezlerinde aşere-takrîb kırâat eğitimi alanlar ölçme ve değerlendirme amaçlı üçer aylık dönemlerde yazılı ve sözlü sınavlara katılmak zorundadır. Bu sınavlarda başarısız olanların kursla ilişkileri kesilir.²¹⁷⁶ Bu sınavlarda başarılı olanlar otuzaltı aylık eğitim tamamlanınca son olarak yazılı ve sözlü bitirme sınavına girer. Bundan da başarılı olanlara Diyanet İşleri Başkanlığınca *Aşere Takrîb Eğitimi Başarı Belgesi* verilmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, kendi gayretleri ile dışarıdan aşere-takrîb kırâat eğitimini tamamlayıp icâzet almış olanlar için sınav düzenlemektedir. Başkanlık bünyesinde, farklı kamu kurumunda ya da serbest meslek sahibi olarak çalışanlardan kırâat okumuş olanlar istemeleri halinde; -hafızlık belgesi ile aşere/takrîb icâzet belgesine sahip olmak kaydıyla -yazılı ve sözlü sınavda başarılı olmaları halinde *Aşere Takrîb Eğitimi Başarı Belgesi*

²¹⁷² Sarı, “İcâzet (Kırâat)”, 21/ 400, 401.

²¹⁷³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr* 1/193, 194.

²¹⁷⁴ Arslan, “Kırâat İlminde İcâzetnâme Geleneği ve Bir İcâzetname Örneği”, 296 - 298.

²¹⁷⁵ Sarı, “İcâzet (Kırâat)”, 21/ 401.

²¹⁷⁶ DİB Hizmet içi kurslar ile ilgili 11.09.2012 tarihli ve 93 sayılı onaylı DİB hizmet içi eğitim yönetmeliği.

alabilmektedir. Bu uygulama Başkanlıkça ilk defa 2010 yılında başlatılmış olup, Başkanlık web sayfasından yapılan duyurularla önceden belirlenen yerde yazılı sınav yapılacağı ilan edilmektedir. Bu sınava başvuru yapanlar, ilk önce yazılı sınava alınmaktadır. Söz konusu sınavda başarılı olanlar sözlü sınava alınmakta ve bundan da başarılı olanlara söz konusu belge verilmektedir. 2021 tarihi itibariyle aşere-takrîb kursunu dışarıdan okuyanlardan 385 kişi *Aşere Takrîb Eğitimi Başarı Belgesi* alma hakkı elde etmiştir. 1979 yılından itibaren günümüze kadar Başkanlık bünyesinde açılan resmî kurslarda aşere-takrîb belgesi alan personel sayısı 893'tür. 2010 yılından itibaren özel okutulan yerlerden aşere-takrîb eğitimini tamamlayıp sınava girerek belge alanların sayısı 385 kişi ile birlikte Türkiye geneli toplam belge alan kurrâ sayısı ise 1278'dir.²¹⁷⁷

²¹⁷⁷ DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 12.08.2021 tarih ve 1540046 sayılı yazısı.

4. SUUDİ ARABİSTAN ve MİSİR'DA KİRÂAT EĞİTİM- ÖĞRETİMİ (KURUMLAR-MAHİYET ve YÖNTEMİ)

4.1. Suud-i Arabistan Krallığı'nda Kırâat Eğitim-Öğretimi (Kurumlar-Mahiyet ve Yöntem)

Vahyin ilk muhatabının Hz. Peygamber olması hasebiyle Kur'ân kırâatının doğuşu ile gelişip diğer İslâm beldelerine yayılması da onun doğup büyüdüğü çevre olan Hicâz bölgesini ön plana çıkarmaktadır. Allah Rasûlü'ne tevdi edilen risâlet vazifelerinden biri de Kur'ân'ı insanlara tebliğ etmek ve onu açıklamaktır. Yüce Allah “İnsanlara kendilerine indirilen Kur'ân'ı açıklamak için bu zikri sana indirdik.”²¹⁷⁸ ayetiyle bu hakikati açıkça bildirmektedir. Allah elçisi de bir Kur'ân muallimi olarak bu vazifeyi en iyi şekilde yerine getirmiştir. Bu muallimlik vazifesini en iyi şekilde ifa ettiği yer de İslâm nurunun doğduğu Mekke ile gelişip dalga dalga bütün dünyaya yayıldığı Medine'dir.

Mekke'de Mescid-i Haram ve Dâru'l-Erkâm, Medine'de de başta Mescid-i Nebevî olmak üzere mescidlerde ve diğer mekânlarda sahabeden bu alanda mâhir olanlar, Hz. Peygamber'den öğrendiği kırâatı diğer Müslümanlara öğretiler. Tarihi süreç içerisinde sahabeden, tabîne ve onlardan da sonraki nesle sahih senedle günümüze kadar kırâatların silsile halinde mahir kurrâlar aracılığıyla intikal ettiği görülmektedir. Hicâz bölgesinin kırâat silsilesinde önde gelen kurrâlar şu şekilde sıralanabilir: Übey b. Ka'b (ö. 33/654), Osman b. Affân (ö. 35/656), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Ebû Hureyre (ö. 59/678), Abdullah b. Ayyâş (ö. 64/684), Abdullah b. Abbâs (ö. 68/688), Abdullah b. Sâib (ö. 68/688), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec (ö. 117/735), Abdullah b. Kesîr (ö. 120/738), Şeybe b. Nassâh (ö. 130/747), Ebû Ca'fer (ö. 130/747), Nâfi' el-Medenî (ö. 169/785), Kâlûn (ö. 220/835), (Bezzî (ö. 250/864), Kunbül (ö. 291/903), İshak b. Ahmed (ö. 308/920), Muttavi'î (ö. 371/981), Ebû Abdullah el-Kârazînî (ö. 440/1048), Ebû Mağşer et-Tâberî (ö. 478/1085), Abdulkahir b. Abdüsselam el-Mekkî (ö. 493/1099), Hasan b. Abdullah (ö. 547/1152), İbn-i Müsdî (ö. 663/1264), Ebû Muhammed ed-Dellâsî el-Mehzûmî (ö. 761/1359), İbn-i Sâlih el-Medenî (ö. 785/1383), Ebû Mansûr eş-Şeybânî et-Taberî (ö. 841/1437), İbrahim b. Ulvî (ö. 938/1531), Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605), Abdullah Bâkşîr (ö. 1076/1665), Ahmed en-Nahalî (ö. 1130/1717), Ahmed el-Merzûkî (ö.

²¹⁷⁸ Nahl, 16/44.

1262/1845), Şeyh Mahfûz b. Abdullah et-Tirmisî (ö. 1338/1919), Şeyh Hasan eş-Şâir (ö. 1400/1979)²¹⁷⁹ Bu âlimler sahih sened halkasıyla bu ilmi nesilden nesile eksiksiksiz ve kesintisiz bir şekilde aktardılar.

Suudi Arabistan’da günümüzde de kırâat ilmi başta Mekke ve Medine olmak üzere ma’hedlerde/kırâat enstitülerinde, kırâat medreselerinde, Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî’de, üniversitelerin kırâat bölümlerinde, bu ilmi bu işin ehli olan üstadlar kendilerinden önceki hocalardan aldıkları şekliyle sistematik bir yapıda sürdürmektedir. Bu ülkede kırâat eğitimi verilen yerler, program, müfredat vb. açıklamalar, yerinde yapmış olduğumuz gözlem, inceleme ve hazırladığımız sorulara verilen cevaplar doğrultusunda burada sunulmaktadır. Bu ülkede günümüzde kırâat eğitimi daha çok Cem’iyyetü’l-Hayriyye li Tahfizi’l-Kur’âni’l-Kerim Kurumu’na bağlı yapıldığı için bu konuyla başlanılacaktır.

İslâmî İşler Davet ve İrşâd Bakanlığı gözetiminde 1383/1963 yılında kurulan Medine el-Cem’iyyetü’l-Hayriyye li Tahfizi’l-Kur’âni’l-Kerim Kurumu, Kur’ân-ı Kerim’i usûlüne uygun bir şekilde öğretme ve ezberleme ile bu alanda ders verecek mahir hocaları yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Cami ve mescidlerde vakit ve özellikle teravîh namazlarını kıldırarak tecvîd ve kırââtı düzgün imamlar yetiştirmek bu kurumun hedefleri arasında yer alır. Aynı zamanda Kur’ân ilimlerinin toplumda yayılmasını artırmak ve bilimsel yöntemlerle eğitim imkânı hazırlamak, ayrıca bu alanda uzman, donanımlı kişileri yetiştirmek de bu hedefler çerçevesinde sayılabilir. Kur’ân ilmine insanları teşvik etmek amacıyla düzenlenen ulusal ve uluslararası çeşitli yarışmalar da bu kurumun çalışmaları arasında yer alır. Bu kurum, Medine ve çevresinde 1267 Kur’ân öğretim halkası ve sınıfında 22483 kız ve erkek öğrenciye sundukları Kur’ân hizmetini 977 öğretmenle yürütmektedir. Başta Mescid-i Nebevî olmak üzere Medine çevresindeki birçok cami ve mescid ile diğer mekânlarda yukarıda sayılan faaliyetleri icra etmektedir.²¹⁸⁰ Suudi Arabistan’da aynı şekilde Kur’ân eğitimi hizmeti sunan, başına Medine, Mekke, Riyad gibi şehir ismi eklenmek suretiyle el-Cem’iyyetü’l-Hayriyye li Tahfizi’l-Kur’âni’l-Kerim kurumları bulunmaktadır.

²¹⁷⁹ Geniş bilgi için bk. Nebîl b. Muhammed İbrâhîm Âl İsmail, *İlmü’l-Kırâât Neşetühü Etvâruhü Eseruhü fi’l-Ulûmi’ş-Şer’iyye*, (Riyad: Mektebetü et-Tevbe, 1421/2000), 167-195.

²¹⁸⁰ Bk. Medine el-Cem’iyyetü’l-Hayriyye li Tahfizi’l-Kur’âni’l-Kerim, “<https://www.quranm.org.sa/?p=>”, s.e.t: 24.02.2021.

Üniversitelerin dışında yapılan aşru's-suğrâ kırâat eğitimi genellikle Mekke veya Medine gibi şehir adlarıyla el-Cem'iyetü'l-Hayriyye li Tahfizi'l-Kur'âni'l-Kerim Kurumu gibi kurumların çatısı altında yer almaktadır. Bununla birlikte Cidde'de bulunan Ma'hedü'-İmâm eş-Şâtıbiyye li'l-Kur'ân ve Ulûmih vb. enstitüler de kırâat eğitimi veren önemli kurumlardandır.

Suudi Arabistan'da kırâat eğitimi yapılan yerler arasından en önde gelen kurum, Mekke'de Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü ile Medine İslâm Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi'dir. Buralarda lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde seb'a, aşere ve aşru'l-kübrâ kırâat eğitimi verilmektedir. Bu üniversitelerdeki kırâat programı, ülke genelinde kırâat eğitiminin verildiği yerlerde kaynak konumundadır. Bu ülkede söz konusu bu iki üniversitenin dışında Medine'de Taybe Üniversitesi Sanat ve Beşeri Bilimler Fakültesi Kur'ân Araştırmaları Bölümü, Riyad Melik Suud Üniversitesi Eğitim Fakültesi Kur'ân Bölümü, Riyad'da İmâm Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi Usûli'd-Dîn Fakültesi Kur'ân İlimleri Bölümü, Taif Üniversitesi Şariat ve Sistemler Fakültesi Kırâat Bölümü, Cidde Üniversitesi Kur'ân ve İslam Araştırmaları Fakültesi, Kassim Üniversitesi Şariat ve İslam Araştırmaları Fakültesi gibi diğer üniversitelerde de erkek ve kız öğrencilere kırâat eğitimi verilmektedir.

4.1.1. Mekke Kırâat Eğitim-Öğretim Kurumları ve Tedrisat Yöntemleri

Mekke'de kırâat eğitimi resmî yapıda üniversite, Mescid-i Haram, enstitü, medrese; resmî olmayan bir yapıda da özel mekânlarda -hocaların evlerinde- olmak üzere birçok yerde sürdürülmektedir.²¹⁸¹

Mekke'de üniversite bünyesinde, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nde kırâat eğitim-öğretimi yapılmaktadır. Bu üniversitenin Kırâat Bölümü'nde, aşere/aşru's-suğrâ eğitimi, altı dönem Şâtıbiyye ve iki dönem

²¹⁸¹ Mekke'de kırâat eğitimi veren kurum ve kuruluşlardaki aşağıda isimleri zikredilen şahıslarla yüzyüze görüşmeler yapılmış ayrıca daha önce hazırlamış olduğumuz soruların cevapları kendilerinden yazılı olarak alınarak bu bölümdeki bilgiler hazırlanmıştır. 1- Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Kırâat Bölümü Başkanı Dr. Ahmed b. Abdullah el-Fureyh, Kırâat Bölümü Öğrt. Üyeleri Dr. Mustafa Muhammed Ebû Talib el-Benna, Dr. Basim el-Lihyâni, Dr. Said Ömer Boshad. 2- Mescid-i Haram Kırâat Hocası, Medresetü'l-Furkaniyye Müdürü ve ders hocası ve Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Kırâat Bölümü eski hocası Abdulmalik Sultan Mahmut. 3- Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Kırâat Bölümü Eski Başkanı ve Erkâm b. Ebi'l-Erkâm Enstitüsü'nün yöneticisi ve hocası Dr. Emin İdris Felate. 4- Mescid-i Haram Mushaf ve Kütüphane İdâresi'nin Bernâmec el-Halakatü'l-Kur'âni'l-Kerim ders halkası sorumlusu Yakûb Attâs. 5- Riyad Melik Suud Üniversitesi Eğitim Fakültesi Kur'ân Bölümü Öğrt. Üyesi İsâ Durûbî. 6- Abdulkadir Ahmed en-Nusayr Camii Hocası Dr. Ahmed Abdulkayyum Abdu Rabbi'n-Nebiyy. Buradaki görüşmelerde DİB Hac ve Umre Hizmetleri yetkilileri ile tercüman olarak Abdullah Ekşi yardımcı olmuştur.

Dürre'den oluşmaktadır. Aşru'l-kübrâ/takrîb eğitimi ise yüksek lisans ve doktora dönemlerinde verilmektedir.

Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü için Üniversitenin diğer lisans fakültelerindeki kabul şartlarına ilaveten: “

- 1- Lise mezunu olmak.
- 2- Tam ve sağlam hafız olmak.
- 3- Bölüm tarafından düzenlenen mülakatı geçmek.” şartları aranır.²¹⁸²

Lisans düzeyinde; 2 dönem Ulûmu'r-Resm, 1 dönem İlmu'd-Dabt, 2 dönem Tevcîhü'l-Kırâat, 1 dönem İlmü'l-Fevâsil dersleri mezuniyet şartı arasında yer alır. Ayrıca üniversitenin Dave ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi'ndeki bütün öğrencilerin -Kitâb ve Sünne, Âkîde, Da've bölümleri- yanı sıra Arap Dili Fakültesi ve Toplum Bilimleri Fakültesi öğrencileri için de 4 dönem Kur'ân-ı Kerim dersi müfredatta yer alır. Kur'ân-ı Kerim derslerinde Kırâat İlmine Giriş dersi de okutulur. Kırâat bölümünde ayrıca 4 dönem Kur'ân-ı Kerim dersi müfredatta yer alır ki, bu durumda bu bölümde toplamda sekiz dönem Kur'ân-ı Kerim dersi olur.

Kırâat İlmine Giriş: Haftalık 2 saat

- 1- Kırâat tarihi
- 2- Sahih kırâat şartları
- 3- Resmü'l-Mushaf
- 4- Tertîl (Tevvîd ve vakıf bilgisi)
- 5- İhticacü'l-Kırâat
- 6- Kurrâ Biyografisi

Bu dönemdeki Kırâat İlmine Giriş dersi için temel kaynak olarak; Abdulkayyûm b. Abdulğafûr es-Sindî'nin *Safâhât fî Ulûmi'l-Kırâât* adlı eseri takip edilir. Diğer kaynaklar da; İbnü'l-Cezerî'nin *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Mekkî b. Ebî Tâlib'in *el-İbâne an Meânî'l-Kırâat*, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, Ebî Şâme'nin *el-Mürşidü'l-Vecîz*, Abdulfettah el-Kâdî'nin *el-Kırâat fî Nezri'l-Müsteşrikîn*, Seyyid Rizk et-Tavîl'in *fî Ulûmi'l-Kırâat*, Abdulfettah Şelebî'nin *Resmü'l-Mushâfû'l-Osmânî*, ile meşhur

²¹⁸² Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi, “<https://uqu.edu.sa/qurdwmm/50099>” s.e.t: 06.02.2021.

Ulûmu'l-Kur'ân kitaplarından Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ı, Suyûtî'nin *el-İtkân*'ı, Zürkânî'nin *Menâhilü'l-İrfân* adlı eserleridir

Dönemler itibariyle Kur'ân-ı Kerim müfredatında:

Kur'ân-ı Kerim 1. Dönem: 6 kredi

a) Şâtıbiyye'nin giriş bölümünden, sâkin nûn ve tenvîn hükümlerine kadar olan 290 beyitin usûl kısmından ezberlenmesi ve hocaya sunulması.

b) Ferş-i hurûf bölümü, Bakara Sûresi'nin başından 488. beyite kadar olan kısmı öğrencinin ezberlemesi ve hocasına sunması.

c) Birinci cüzden Fâtiha ile Bakara Sûresi'den kırâat uygulamaları.

Bu dönemde birinci cüz, seb'a tarîkine göre uygulamalı olarak okutulmaktadır. Ayrıca usûl ve ferş-i hurûfa ait beyitlerin, öğrencilerce ezberlenmesi ve hoca tarafından şerhlerinin yapılarak anlaşılması eğitim sırasında önem arz etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim 2. Dönem: 6 kredi

a) Şâtıbiyye'nin, feth-beyne ve imâle bölümünden zâid yâ'lar bölümünün sonuna kadar olan usûl kısmının tamamlanması. (291-444 arası beyitler öğrenciler tarafından ezberlenip hocaya sunulur.)

b) Ferş-i hurûf bölümü, ikinci cüzün başından Bakara Sûresi'nin sonuna kadar olan 487-545 beyitleri arası olan kısmı öğrencinin ezberlemesi ve hocasına sunması.

c) İkinci cüzün başından Bakara Sûresi'nin sonuna kadar kırâat uygulamaları.

Bu dönemde ikinci cüzün başından, Bakara Sûresi'nin sonuna kadar olan kısım seb'a tarîkine göre uygulamalı olarak okutulmaktadır. Ayrıca usûl ve ferş-i hurûfa ait belirlenen beyitleri öğrencilerin ezberlemesi ve hoca tarafından şerhlerinin yapılarak anlaşılması eğitim açısından önem arz etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim 3. Dönem: 6 kredi

a) Şâtıbiyye'nin, Âl-i İmrân Sûresi'nin başından Mâide Sûresi'nin sonuna kadar olan ferş-i hurûfa ait 131 beyiti öğrencinin ezberlemesi ve hocasına sunması.

b) Âl-i İmrân Sûresi'nin başından Mâide Sûresi'nin sonuna kadar kırâat uygulamaları.

Kur'ân-ı Kerim 4. Dönem: 8 kredi

a) Şâtıbiyye'nin, En'âm Sûresi'nin başından Yûsuf Sûresi'nin sonuna kadar olan ferş-i hurûfa ait 155 beyiti öğrencinin ezberlemesi ve hocasına sunması.

b) En'âm Sûresi'nin başından Yûsuf Sûresi'nin sonuna kadar kırâat uygulamaları.

Kur'ân-ı Kerim 5. Dönem: 10 kredi

a) Şâtıbiyye'nin, Ra'd Sûresi'nin başından Kasas Sûresi'nin sonuna kadar olan ferş-i hurûfa ait 165 beyiti öğrencinin ezberlemesi ve hocasına sunması.

b) Ra'd Sûresi'nin başından Kasas Sûresi'nin sonuna kadar kırâat uygulamaları.

Kur'ân-ı Kerim 6. Dönem: 8 kredi

a) Şâtıbiyye'nin, Ankebût Sûresi'nin başından Kur'ân'ın sonuna kadar olan ferş-i hurûfa ait 168 beyiti öğrencinin ezberlemesi ve hocasına sunması.

b) Ankebût Sûresi'nin başından Kur'ân'ın sonuna kadar kırâat uygulamaları.

Bu dönemlerde söz konusu yerler, seb'a tarîkine göre uygulamalı olarak okutulmaktadır. Ayrıca usûl ve ferş-i hurûfa ait belirlenen beyitlerin ezberlenmesi ve hoca tarafından şerhlerinin yapılarak anlaşılması eğitim sırasında önem arz etmektedir.

İlk altı dönemde asıl kaynak olarak; İmâm Şâtibî'nin *Hirzu'l-Emânî* ve *Vechü't-Tehânî* adlı eseri ile onun şerhlerinden Abdulfettah el-Kâdî'nin şerhi takip edilir. Yardımcı kaynak olarak da; Ed-Debba'nın *İrşâdü'l-Mürîd*, Ebî Şâme'nin *İbrâzü'l-Meânî*, İbn Kâsîh'nın *Sirâcü'l-Kârî'l-Mübtedî*, Safâkusî'nin *Ğaysü'n-Nefa'*, Şeyh Kâdî'nin *el-Büdûru'z-Zâhira* ve Muhammed Sâlim Muhaysîn'in *el-İrşâdâtü'l-Celiyye* eserleri takip edilmektedir.

Kur'ân-ı Kerim 7. Dönem: 10 kredi

a) İbnü'l-Cezerî'ye ait *ed-Dürre* adlı eserinin usûl kısmının başından İsrâ Sûresi'nin sonuna kadar olan ferş-i hurûf kısmının tamamlanması. (150 beyit, öğrenci tarafından ezberlenip hocaya sunulur.)

b) Fâtiha Sûresi'nin başından İsrâ Sûresi'nin sonuna kadar kırâat uygulamaları.

Bu dönemde Fâtiha Sûresi'nin başından İsrâ Sûresi'nin sonuna kadar olan kısım Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefü'l-Aşir üç imam ve râvîlerine göre uygulamalı olarak okutulmaktadır. Ayrıca usûl ve ferş-i hurûfa ait belirlenen beyitleri öğrencilerin

ezberlemesi ve hoca tarafından şerhlerinin yapılarak anlaşılması eğitim açısından önem arz etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim 8. Dönem: 8 kredi

a) İbnü'l-Cezerî'ye ait *ed-Dürre* adlı eserin usûl kısmının baş tarafından ve Kehf Sûresi'nin başından Kur'ân'ın sonuna kadar olan ferş-i hurûf kısmının tamamlanması. (90 beyit, öğrenci tarafından ezberlenip hocaya sunulur.)

b) Kehf Sûresi'nin başından Kur'ân'ın sonuna kadar kırâat uygulamaları.

Bu dönemin sonu ile birlikte öğrenci Şâtıbiyye ve Dürre'ye göre aşere/aşru's-suğrâ eğitimini alarak on imam ve onların râvîlerine göre hocasının nezaretinde uygulamalı okur. Ayrıca usûl ve ferş-i hurûfa ait belirlenen beyitleri öğrencilerin ezberlemesi ve hoca tarafından şerhlerinin yapılarak anlaşılması eğitim açısından önem arz etmektedir.

Yedinci ve sekizinci dönemlerde asıl kaynak olarak; İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre* adlı eseri ile onun şerhlerinden Abdulfettah el-Kâdî'nin şerhi takip edilir. Yardımcı kaynak olarak da; Ed-Debba'ın *el-Behcetü'l-Mardiyye Şerhü'd-Dürreti'l-Müdîe*, İbrahim es-Semennûdî'nin *Şerhü'd-Dürre*, ez-Zeydî'nin *Şerhü'd-Dürre*, Nüveyrî'nin *Şerhü'd-Dürre*, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, Abdulfettâh el-Kâdî'nin *el-Büdûru'z-Zâhira* ve Muhammed Sâlim Muhaysın'ın *et-Tezkira fi'l-Kırâati's-Selase* eserleri takip edilmektedir.

Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Dave ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi 'nde kırâat eğitimi Mısır, Fransa, Bosna Hersek, Rusya, Amerika gibi dünyanın farklı ülkelerinden gelen kız ve erkek öğrencilere, alanında uzman erkek ve kadın yaklaşık otuz altı akademik personelle verilmektedir. Suudi Arabistan'da son yıllarda Türkiye'de olduğu gibi kırâat ilmi, bir uzmanlık alanı olarak teveccüh gösterilen nadir alanlar arasında yer almaktadır.

Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nde yüksek lisans eğitimi de verilmektedir. Bu bölüm için Üniversitenin yüksek lisans kabul şartları ise şunlardır:

- 1- Kırâat alanında lisans mezunu veya kırâat alanında buna denk mezuniyete sahip olmak.
- 2- Şeriat ilimleri alanında lisans mezunu olanların, güvenilir, seçkin bir kurrâdan seb'a tarîkinden icâzetli olmaları,

3- Bölüm tarafından yapılan yazılı sınav ve mülakatı geçmek.”²¹⁸³

Dönemler itibariyle Kırâat Bölümü yüksek lisans müfredatında:

1. Dönem:	13 kredi
Aşru'l-Kübrâ Okumaları I:	8 kredi
İlmi Araştırma Yöntemleri:	3 kredi
Tevcîhü'l-Kırâat: ²¹⁸⁴	2 kredi
2. Dönem:	12 kredi
Aşru'l-Kübrâ Okumaları II:	8 kredi
Kırâat Senedlerinin İncelenmesi ve Tahrîci:	2 kredi
Tefsir Usûlü ve Kaynakları: ²¹⁸⁵	2 kredi
3. Dönem:	12 kredi
Aşru'l-Kübrâ Okumaları III:	8 kredi
Resm ve Dabt İlmi Çalışmaları: ²¹⁸⁶	2 kredi
Kırâat Araştırmaları:	2 kredi

²¹⁸³ Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi, “<https://uqu.edu.sa/qurdwhmm/50100>” s.e.t: 06.02.2021.

²¹⁸⁴ Tevcîhü'l-Kırâat ile ilgili takip edilen kaynaklar: 1- Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh'in *İ'râbü'l-Kırâati's-Seb'a ve İleliha*. 2- İbn-i Cerîr et-Tâberî'nin *Câmiü'l-Beyân fî Te'vili'l-Kur'ân*. 3- Ebû Züre' Abdurrahman b. Zencele'nin *Hüccetü'l-Kiraat*. 4- Ebû Alî el-Hasen b. Abdulğaffâr el-Fârisî'nin *Hüccetü'l-Kiraati's-Seb'a*. 5- Ahmed b. Ammâr el-Mehdevî'nin *Şerhü'l-Hidâye fî'l-Kırâati's-Seb'a*. 6- Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî'nin *el-Keşf an Vücûhi'l-Kırâati's-Seb'a ve İleliha ve Hicecihâ*. 7- Ebû Bekr Ahmed b. Abdullah b. İdrîs'in *el-Muhtâr fî Meânî Kırâat Ehli'l-Emsâr*. 8- Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin *Meânî'l-Kırâat*. 9- Ebû Abdullah Nasr b. Ali eş-Şirâzî'nin (İbn Ebî Meryem) *el-Muvaddah fî Vücûhi'l-Kırâat ve İleliha*. 10- Ahmed Sa'd Muhammed'in *Tevcîhü'l-Belâğî li'l-Kırâati'l-Kur'âniyye*. 11- Muhammed Amr Bazmûl'un *el-Kırâat ve Âsserühâ fî't-Tefsîr ve'l-Ahkâm* adlı eserlerinden istifade edilmektedir. Bk. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nün 30.10.2019 tarihli, Yüksek Lisans Programı Nitelikleri Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi, “https://drive.uqu.edu.sa/_qurdwhmm/files” 44, 45, s.e.t: 09.02.2021.

²¹⁸⁵ Tefsir Usûlü ve Kaynakları ile ilgili takip edilen kaynaklar: et-Tâberî, el-Begâvî, İbn Atiye, el-Kurtûbî ve İbn Âşûr gibi tefsir kitapları; İbn Teymiyye'nin *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*; Velîyullâh ed-Dihlevî'nin *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*; ez-Zehebî'nin *Tefsîr ve'l-Müfessirîn*; el-Müsâidü't-Tayyâr'ın *Fusûl fî Usûli't-Tefsîr*; Hüseyin el-Harbî'nin *Kavâidü't-Tercih inde'l-Müfessirîn*; Hâlid es-Sebt'in *Kavâidü't-Tefsîr* adlı eserlerinden istifade edilmektedir. Bk. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nün 30.10.2019 tarihli, Yüksek Lisans Programı Nitelikleri Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi, “https://drive.uqu.edu.sa/_qurdwhmm/files” 62, 63, s.e.t: 09.02.2021.

²¹⁸⁶ Resm ve Dabt İlmi Çalışmaları ile ilgili takip edilen kaynaklar: Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Mukni*; İbn Ebî Dâvûd'un *el-Mesâhif*; Ebî Dâvûd'un (thk. Ahmed Şerşâl) *Muhtasarü't-Tebyîn li Hecâi't-Tenzîl; Akiletü Etrâbü'l-Kasâid; Nazmü Mevridü'z-Zam'an*; Abdulhayy el-Fermâvî'nin *Kissetü'n-Nakt ve's-Şekl*; Gânim Kaddûrî Hamed'in *Rasmü'l-Mushaf: Dirâsetün Târihiyye Luğaviyye*; İbn el-Bennâ el-Merâkeşî'nin *İlel'r-Resm*; Abdussabûr Şâhîn'in *Târihü'l-Kur'ân*; Ebî Dâvûd'un *Usûlü'd-Dabt*; es-Sehâvî'nin *el-Vesiletü ilâ Keşf'il-Akile* adlı eserlerden faydalanılmaktadır. Bk. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nün 30.10.2019 tarihli, Yüksek Lisans Programı Nitelikleri Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi, “https://drive.uqu.edu.sa/_qurdwhmm/files” 79, s.e.t: 09.02.2021.

4. Dönem: 12 kredi

Aşru'l-Kübrâ Okumaları IV: 8 kredi

Fevâsil İlmi:²¹⁸⁷ 2 kredi

Vakıf ve İbtidâ:²¹⁸⁸ 2 kredi

5. Dönem: 12 kredi

Tamamlayıcı Araştırmalar.²¹⁸⁹

Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nde doktora eğitimi de verilmektedir. Doktora için kabul şartları şunlardır:"

1- Suudi Arabistan vatandaşı olmak veya Suudi Arabistan vatandaşı olmayanların lisansüstü çalışmalar için resmî burslu olması.

2- Suudi Arabistan veya tanınmış diğer üniversitelerin birinden en az iyi derece ile yüksek lisans mezuniyeti diplomasına sahip olmak.

3- Sağlıklı olmak ve iyi bir özgeçmişe sahip olmak.

4- Daha önce eğitim aldığı iki öğretim üyesinden tavsiye mektubu almak.

5- Tam zamanlı doktora programı için müsait olmak.

6- Herhangi bir yerde görevli olması halinde eğitimi için onay alması."²¹⁹⁰

²¹⁸⁷ Fevâsil İlmi Çalışmaları ile ilgili takip edilen kaynaklar: eş-Şâtibî'nin *Nâzimetü 'z-Züher'in Mukaddimesi* ve Abdulfettâh el-Kâdî ile Mahmûd İbrâhîm Da'bes'in şerhi *Meâlimü 'l-Yesr Şerh Nâzimetü 'z-Züher fî İlmi 'l-Fevâsil*; Abdulfettâh el-Kâdî'nin *Beşîrû 'l-Yusr Şerh Nâzimetü 'z-Züher fî İlmi 'l-Fevâsil*; Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Beyân fî Addi Âyi 'l-Kur'ân*; Ebû Abbâs el-Fadl b. Şâzân'ın *Sûretü 'l-Kur'ân ve Âyâtihî ve Hurûfihî ve Nuzûlihî* adlı eserlerden istifade edilmektedir. Bk. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nün 30.10.2019 tarihli, Yüksek Lisans Programı Nitelikleri, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi, "https://drive.uqu.edu.sa/_/qurdwhmm/files" 104, s.e.t: 10.02.2021.

²¹⁸⁸ Vakıf ve İbtidâ ile ilgili takip edilen kaynaklar: İbn Enbârî'nin *İzâhü Vakf ve 'l-İbtidâ*; İbn Nehhâs'ın *el-Kat'ı ve 'l-İ'tinâf*; Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Müktefâ fî 'l-Vakf ve 'l-İbtidâ*; Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî'nin *İlelû 'l-Vukûf ve 'l-İbtidâ*; Eşmûnî'nin *Menârü 'l-Hedy fî 'l-Vakf ve 'l-İbtidâ*; Zekerîyyâ el-Ensârî'nin *el-Maktû li 't-Telhîs mâ fî 'l-Mürşid*; Abdulkayyûm es-Sindî'nin *el-Müntekâ min Mesâilî 'l-Vakf ve 'l-İbtidâ* adlı eserlerden istifade edilmektedir. Bk. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nün 30.10.2019 tarihli, Yüksek Lisans Programı Nitelikleri, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi, "https://drive.uqu.edu.sa/_/qurdwhmm/files" 112, s.e.t: 10.02.2021.

²¹⁸⁹ Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nün 26.10.2019 tarihli, Yüksek Lisans Kırâat İhtisas Programı için bk. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi, "<https://uqu.edu.sa/qurdwhmm/50079>" s.e.t: 09.02.2021.

²¹⁹⁰ Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nün 30.10.2019 tarihli, Doktora Kırâat İhtisas Programı kayıt ve kabul şartları için bk. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi, "https://drive.uqu.edu.sa/_/qurdwhmm/files", 71, s.e.t: 14.02.2021.

Dönemler itibariyle Kırâat Bölümü doktora müfredatında şu dersler yer alır:²¹⁹¹

1. Dönem:	13 kredi
Aşru'l-Kübrâ V Okumaları V:	8 kredi
Şâz Kırâatlar ve Tevcihî: ²¹⁹²	2 kredi
Kur'ân Savunmaları: ²¹⁹³	2 kredi
2. Dönem:	13 kredi
Aşru'l-Kübrâ Okumaları VI:	8 kredi
Tabâkâtü'l-Kurrâ ve Senedleri: ²¹⁹⁴	2 kredi
Dirâyet İlmi Alanında Köklü Çalışmalar: ²¹⁹⁵	3 kredi

²¹⁹¹ Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nün 26.10.2019 tarihli, Doktora Kırâat İhtisas Programı için bk. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi, "https://drive.uqu.edu.sa/_/qurdwhmm/files "s.e.t: 10.02.2021.

²¹⁹² Şâz Kırâatlar ve Tevcihî ile ilgili takip edilen kaynaklar: Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî'nin *el-Muhtesab fî Tebyîni Vucûhi Şevâzi'l-Kırâât ve'l-İzâh Anha*; İbn Hâleveyh'in *Muhtasar fî Şevâzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedi'*; Ebu'l-Bekâ el-Ukberî'nin *İ'râbü'l-Kırââtî'eş-Şevâz*; *el-Mütevelli'nin el-Fevâidü'l-Mu'tebira ve Şerhi*; İbnü'l-Kâsîh'ın *et-Tetimetü li'l-Kırââtî'l-Eimme*; Abdulfettâh el-Kâdî'nin *el-Kırââtü's-Şâzze ve Tevcihihâ min Lüğati'l-Arab* eserler ile Tâberî, Muharrirü'l-Vecîz, Bahrü'l-Muhîb vb. tefsir kaynaklarından istifade edilmektedir. Bk. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nün 30.10.2019 tarihli, Doktora Programı Nitelikleri, https://drive.uqu.edu.sa/_/qurdwhmm/files, 31, s.e.t: 10.02.2021.

²¹⁹³ Kur'ân Savunmaları dersinde, geçmişten günümüze Kur'ân ve kırâat ile ilgili oluşan şüpheler ve eleştirileri gidermek, bunları ilmi delillerle cevaplandırma çalışmaları ele alınır. Bu derste; el-Bâkîllânî'nin *el-İntisârî*, Abdulfettâh Şelebî'nin *Resmü'l-Mushaf ve Evhâmü'l-Müsteşrikîn*, ez-Zürkânî'nin *Menâhilü'l-İrfân*, Hasan Ziyâeddîn Attar'ın *Vahyullâh -Hekâikühü ve Hesâisühü fî'l-Kitâbi ve's-Sünne- Nakdü Mezâimü'l-Müsteşrikîn*, Mustafa es-Sibâî'nin *el-İstişrâk ve Müsteşrikûn Mâlehum Vemâ Aleyhim*, Muhammed Abdullah Dirâz'ın *Nebeü'l-Âzîm*, Abdulfettâh el-Kâdî'nin *el-Kırâât fî Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhidîn*, Muhammed Cebel'in *Vesâkatü'n-Nassi'l-Kur'ânî*, el-Hamîdî'nin *Mevkîfî Kübbârü'l-Kesâvisetü mine'l-Kurân'il-Kebîr* adlı eserleri takip edilmektedir. Bk. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nün 30.10.2019 tarihli, Doktora Programı Nitelikleri, https://drive.uqu.edu.sa/_/qurdwhmm/files, 35, 39, s.e.t: 14.02.2021.

²¹⁹⁴ Tabâkâtü'l-Kurrâ ve Senedleri dersinde; ez-Zehabî'nin *Marifet'ül-Kurrâi'l-Kübbâr*, İbnü'l-Cezerî'nin *Gâyettü'n-Nihâye*, Emînü'd-Dîn es-Selâr ed-Dimeşki'nin *Tabâkâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, Emînüddîn el-Hârisî el-Hamevî'nin *Ehâsenü'l-Ehbâr fî Mehâsini's-Seb'a*, İbn Sa'd ve diğerlerinin Tabakât kitapları, İbn-i Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a*, ed-Dânî'nin *Câmiü'l-Beyân ile Teysîr*, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* vb. genel senedle ilgili eserler takip edilmektedir. Bk. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nün 30.10.2019 tarihli, Doktora Programı Nitelikleri, https://drive.uqu.edu.sa/_/qurdwhmm/files, 55, s.e.t: 14.02.2021.

²¹⁹⁵ Dirâyet İlmi Alanında Köklü Çalışmalar dersinde, kırâat ilminin önemli konularından tevâtür, ahrûfî's-seb'a, resmü'l-mushaf, kırâatta tercih vb. meselelerde *en-Neşr* başta olmak üzere tahrîrât ilmi ile ilgili yöntemlerin araştırılması hedeflenmektedir. Bu derste; Mekkî b. Ebî Tâlib'in *el-İbâne an Meân'il-Kırâât*, Emin Felâte'nin *el-İhtiyâr İnde'l-Kurrâ*, Gânim Kaddûrî Hamed'in *Ehbâs Cedîde fî İlmi'l-Esvât ve't-Tecvîd*, Gânim Kaddûrî Hamed'in *ed-Dirâsâtü's-Savtiyyetü İnde Ulemâit-Tecvîd*, Gânim Kaddûrî Hamed'in *Ehemmiyetü İlmi'l-Esvâtî'l-Lüğâviyye fî Dirâsâtü't-Tecvîd*, Ebû Şâme'nin *el-Mürşidü'l-Vecîz*, İbnü'l-Cezerî'nin *Müncidü'l-Mukrîn*, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fî'l-Kırââtî'l-Aşr*, Hasan Hübbân'ın *et-Tevâtür fî'l-Kırââtî'l-Kur'âniyye*, el-Mütevelli'nin *er-Ravdî'n-Nadîr*, el-İzmîrî'nin *Bedâiü'l-Burhân*, İhâb Fikrî'nin *Nakdü Menhecü'l-İmâmeyn: el-İzmîrî ve'l-Mütevelli fî Tahrîrâtihimâ alâ't-Tayyibe* adlı eserlerinden istifade edilmektedir. Bk. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nün 30.10.2019 tarihli, Doktora Programı Nitelikleri, https://drive.uqu.edu.sa/_/qurdwhmm/files, 59, 63, 64, s.e.t: 14.02.2021.

Üniversitenin kırâat bölümünde yüksek lisans ve doktora aşru'l-kübrâ kırâat eğitiminde, İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserinden usûl ve ferş-i hurûfa ait beyitler dönemler itibariyle öğrencilere ezberletilmekte ve çeşitli şerhlerinden²¹⁹⁶ istifade edilerek öğrenciler ve hoca tarafından izah edilerek uygulamalı okutulmaktadır. Ayrıca haftalık derslerin en az iki saatinde öğrencilere bireysel eğitim yapılmaktadır.²¹⁹⁷

Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nde kırâat eğitimi özetle şu şekildedir:

Lisans düzeyinde üç yıl seb'a -*Şâtibiyye* metni ezberlenmekte- ve bir yıl da üç imam ve Râvîlerinin ilavesiyle -*ed-Dürre* metni ezberlenmekte- aşere eğitimi olmak üzere toplamda dört yılda aşru'suğrâ kırâat eğitimi tamamlanmaktadır. Yüksek lisansta iki yıl aşru'l-kübrâ eğitiminde, *Tayyibetü'n-Neşr*'in Kehf Sûresi'ne kadarki kısmı ezberlenmektedir. Doktora döneminde ise bir yıllık dönemde *Tayyibe* metninin Kehf Sûresi'nden Kur'ân'ın sonuna kadarki kısmı ezberlenerek aşru'l-kübrâ eğitimi tamamlanmaktadır. Eğitim esnasında ilk başlarda yaklaşık beş ile on sayfa infirâd daha sonra cem' usûlü ile tedrisat sürdürülür. Arz, semâ ve edâ usulleri ile eğitim-öğretim faaliyeti gerçekleştirilir.

Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Kırâat Bölümü'nde ezberlenen metinler ile öğrenilen bilgilerin pekiştirilmesi için dönem içinde ve sonunda yazılı ve sözlü sınavlar yapılır. Sözlü sınavlarda uygulama belirli oranda seb'a, aşere ve aşru'l-kübrâ derslerinde etki ettiği için ezber ile beraber tatbikata da ağırlık verilmesi söz konusudur. Başarılı olanlara mezuniyet durumuna göre lisans, yüksek lisans ve doktora belgesi verilmektedir. Seb'a, aşere ve aşru'l-kübrâ'yı baştan sona fakültedeki hocaya veya bu alanda meşhur bir kırâat üstadına okuyan kişiye de hocası tarafından icâzet belgesi verilir. Fakülteye lisansüstü eğitim

²¹⁹⁶ Aşru'l-Kübrâ kırâat eğitiminde: İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*; Ahmed b. Muhammed b. el-Cezerî'nin (İbn Nâzım) *Şerhü Tayyibetü'n-Neşr*; Muhammed b. Muhammed en-Nüveyrî'nin *Şerhü Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*; Muhammed Sâdık Kamhâvî'nin *el-Kevkebü'd-Dürriyyü Şerhü Tayyibe*; Muhammed Sâlim Muhaysin'in *el-Mühezzeb fi'l-Kırâati'l-Aşr ve Tевcîhihâ min Tarîki Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserler takip edilmektedir. Bk. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nün 30.10.2019 tarihli, Yüksek Lisans Programı Nitelikleri, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi, "https://drive.uqu.edu.sa/_qurdwhmm/files" 54, s.e.t: 09.02.2021; Doktora Programı Nitelikleri, https://drive.uqu.edu.sa/_qurdwhmm/files, 18, 19, 22, s.e.t: 10.02.2021.

²¹⁹⁷ Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nün 30.10.2019 tarihli, Yüksek Lisans Programı Nitelikleri için bk. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi, "https://drive.uqu.edu.sa/_qurdwhmm/files" 19- 21, s.e.t: 09.02.2021; Doktora Programı Nitelikleri, https://drive.uqu.edu.sa/_qurdwhmm/files, 19-21, s.e.t: 10.02.2021.

müracaatlarında kırâat icâzeti almış olanlar tercih sebebi olabilmektedir. Fakülte'deki hocalardan veya başka bir yerdeki hocadan seb'a, aşere, aşru'l-kübrâ eğitiminden sonra hocasından aldıkları yazıyla *Bernâme il-İkrâ ve 'l-İcâze* kurumuna başvurur. Başvuru için teori ve pratiğiyle tecvîd kaidelerine göre sağlam bir hafız olmak, kendisinden belirli vakitlerde eğitim aldığına dair şeyh/hocasından yazı almak gereklidir. Evraklar incelenip kabul edildikten sonra belirli zamanlarda yapılan sınavlara girip başarılı olması halinde kendisinden kimlik belgesi ve diploma fotokopisi ile fotoğraf istenerek kaydı ve icâzeti tescil edilir.²¹⁹⁸

Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nde kırâat eğitimi, hem erkek hem kız öğrencilere verilmektedir. Buradaki kırâat programı, 1402/1981 yılında dünyada bu düzeyde olan ilk akademik kırâat program olması yönüyle orijinaldir. 1402-1403/1981-1982 eğitim yılının ikinci döneminin başında uygulanan bu program daha önce sadece erkeklere yönelik olmasına karşılık 1421/2000 yılından itibaren kız öğrencilere yönelik olarak da açılmıştır. Bölümde farklı ekollere mensup kârilere kırâat ilmine hizmet etmesi, bu kurumun bir diğer özelliği olarak zikredilebilir. Zira bu bölümde Şam, Irak, Mısır, Suriye, Sudan ve Fas'tan kırâat üstadları yer almaktadır. Program ülke genelinde uzmanlık alanının menbaı konumundadır. Aynı zamanda teori ile uygulamalı kırâat eğitiminin doktora düzeyinde yapıldığı yerler arasında fakültenin bu bölümü ile Medine İslâm Üniversitesi Kırâat Fakültesi'nde verilen bu eğitim programı ne Suudi Arabistan'ın diğer şehirlerinde ne de diğer ülkelerdeki lisansüstü çalışmalarda yer almaktadır.²¹⁹⁹

Kırâat yüksek lisans veya doktora programından mezun olanların çalışma alanları ise şunlardır:

- a) Devlet ve özel olmak üzere okullarda ve üniversitelerde öğretmen olarak,
- b) İlgili bakanlıklar ile askeriyede din işlerinde,
- c) Hafızlık müesseseleri ve enstitülerinde,
- d) Kırâat alanında araştırma merkezlerinde,
- e) Harem-i Şerifler başta olmak üzere cami, mescid ve diğer yerlerde Kur'ân eğitmeni,

²¹⁹⁸ Bk. Bernâme'ci'l-İkrâ ve 'l-İcâze, "https://aleqraa.org/?page_id=111", s.e.t: 27.02.2021.

²¹⁹⁹ Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü'nün 30.10.2019 tarihli, Doktora Programı Nitelikleri için bk. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi, "https://drive.uqu.edu.sa/_/qurdwhmm/files" 9, s.e.t: 10.02.2021.

f) Cami ve mescidlerde imam hatip olarak görev alabilmektedir.²²⁰⁰

Mekke’de ve Medine’de Cem’iyyetü’l-Hayriyye li Tahfizi’l-Kur’ân’il-Kerim adı altında kırâat dersi verilen yerler de vardır. Suudi Arabistan’da Kur’ân’ı Kerim öğretimini yaymak amacıyla Mekke Cem’iyyetü’l-Hayriyye li Tahfizi’l-Kur’ân’il-Kerim adıyla 1382/1962 yılında kurulan bu kurum, ilk olma özelliğine de haizdir. Bu kurum kadın ve erkeklere Kur’ân öğretimi, hafızlık ve kırâat alanında önemli hizmetler sunmakta, bu alanda çeşitli yarışmalar düzenlemektedir.²²⁰¹ Cem’iyyetü’l-Hayriyye li Tahfizi’l-Kur’ân’il-Kerim kurumuna bağlı olarak; Medine’de Mescid-i Nebevî’de, Mekke’de Mescid-i Haram’da ve diğer medreseler ile kırâat enstitülerinde kırâat eğitimi bu alanda mâhir üstadlar aracılığıyla sürdürülmektedir.

Mekke Cem’iyyetü’l-Hayriyye li Tahfizi’l-Kur’ân’il-Kerim kurumuna bağlı olarak *el-Medresetü’l-Furkaniyye* kırâat eğitimi verilen yerler arasında yer alır. Bu medrese Mekke’de Şeyh Süleyman Camii müstemilatında 1397/1976 yılında kurulmuş ve yaklaşık yarım asırdan bu yana Kur’ân öğrenimi, hafızlık, ta’lim/tecvîd ve aşru’s-suğrâ kırâat eğitimi veren önemli bir mekândır. Medresetü’l-Furkaniyye; kırâat eğitimi yanı sıra hafızlık yarışmaları düzenlemekte, Mekke ve çevresinde on farklı kırâatla hatimle namaz kıldırın müezzîn, imam, hatip ile üniversite ve enstitülere kırâat hocası yetiştirmektedir. Mescid-i Haram Umre kapısında kırâat okutması ile de tanınan Muhammed Nur Seyf tarafından kurulan el-Medresetü’l-Furkaniyye’de; Şeyh Ahmed Câbir Cübrân, Şeyh Yahya Müşekkilî, Şeyh İbrâhîm el-Müşekkilî, Şeyh Abdulmalik Sultan Mahmud, Şeyh Abdullah Süleymânî, Şeyh Abdurrahman bu medresede kırâat dersi veren kurrâlardır.

Medresetü’l-Furkaniyye’de tecvid uygulaması ile hafızlığı sağlam, Arapça okuma-yazma bilgisi orta-iyi seviyede olan ve dünyanın birçok ülkesinden gelen zeki, şahsiyetli ve yetenekli öğrenciler, yazılı ve sözlü sınavla alınarak kendilerine ilk önce seb’a kırâat eğitimi verilir. Seb’a kırâatını başarı ile tamamlayanlara aşere eğitimi verilir. Seb’a ve aşru’s-suğrâ kırâat eğitimi, ikinci namazı sonrası ile yatsı namazı arasındaki zaman diliminde dört yıl boyunca devam eder. Bu nedenle burada belirli bir yaş şartı aranmaksızın

²²⁰⁰ Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi Da’ve ve Usûlü’l-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü’nün 30.10.2019 tarihli, Yüksek Lisans Programı Nitelikleri için bk. Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi Da’ve ve Usûlü’l-Dîn Fakültesi, “https://drive.uqu.edu.sa/_/qurdwhmm/files” 9, s.e.t: 09.02.2021; Doktora Programı Nitelikleri için bk. https://drive.uqu.edu.sa/_/qurdwhmm/files, 9, s.e.t: 10.02.2021

²²⁰¹ Mekke Cem’iyyetü’l-Hayriyye li Tahfizi’l-Kur’ân’il-Kerim, “http://qmakkah.org.sa/page/view_page/37#.YC5ybmzgZdg”, s.e.t: 18.02.2021.

kırâat eğitimi alanlar aynı zamanda başka bir yerde öğrenci olabilmekte ya da herhangi bir işte çalışabilmektedir.

Medresetü'l-Furkaniyye'de seb'a ve aşere kırâat eğitimi en az on, en fazla yirmi kişi olan grupla birlikte sınıf ortamında yapılmaktadır. Ancak seb'a ve aşere kırâat eğitimi, bazen bireysel olarak da yapılmaktadır. Şâtıbiyye tarîki esas alınarak infirâd, indirâc/cem' usûlü ile seb'a ve aşere okutulan bu medresede, takrîb/aşru'l-kübrâ eğitimi verilmemektedir. Takrîb/aşru'l-kübrâ eğitimi, üniversitelerin kırâat bölümlerinde uzmanlık alanı olarak verildiği için diğer yerlerde bu eğitim yapılmamaktadır. İnfirâd kırâat eğitiminde; Hafs rivâyetinden sonra Ebû Bekir Şu'be, daha sonra sıra ile Kûfiyyûn (Âsım, Hamza, Kisâî, Halefû'l-Aşir), Hicâziyyûn (Nâfi', İbn-i Kesîr, Ebû Ca'fer), Basriyyûn (Ebû Amr, Ya'kûb), Şam (İbn Âmir) kırâatları eğitimi verilir.

Medresetü'l-Furkaniyye'de dört yılda verilen seb'a ve aşere kırâat eğitimi programını tablo halinde aşağıdaki şekilde verebiliriz:²²⁰²

YIL	DÖNEM	DERSLER				TOPLAM SAAT
		(Her bir dönem15 haftadan oluşur. Tabloda her bir dersle ilgili hafta, dönem ve yıl bazlı ders saatlerine yer verilmiştir.)				
1	I	Kur’ân-ı Kerim (2x15 = 30 saat)	Kırâat I (6x15 = 90 s.)	Kırâat İlmine Giriş (2x15 = 30)	İlmü’l- Fevâsil (2x15 = 30 s.)	180 saat
	II	Kur’ân-ı Kerim (2x15 = 30 saat)	Kırâat II (6x15 = 90 s.)	Kırâat İlmine Giriş (2x15 = 30)	İlmü’l- Fevâsil (2x15 = 30 s.)	180 saat
2	III	Kur’ân-ı Kerim (2x15 = 30 saat)	Kırâat III (6x15 = 90 s.)	İlmü’r- Resm I (2x15 = 30 saat)	İlmü’r- Resm II (2x15 = 30 s.)	180 saat
	IV	Kur’ân-ı Kerim (2x15 = 30 saat)	Kırâat IV (8x15 = 120 s.)	İlmü’r- Resm I (2x15 = 30 saat)	İlmü’r- Resm II (2x15 = 30 s.)	210 saat
3	V	Kur’ân-ı Kerim (2x15 = 30 saat)	Kırâat V (10x15=150 s.)	İlmü’d-Dabt (2x15 = 30 saat)		210 saat
	VI	Kur’ân-ı Kerim (2x15 = 30 saat)	Kırâat VI (8x15 = 120 s.)	İlmü’d-Dabt (2x15 = 30 saat)		180 saat
4	VII	Kur’ân-ı Kerim (2x15 = 30 saat)	Kırâat VII (10x15=150 s.)	Tevcîhü’l-Kırâat (2x15 = 30 saat)		210 saat
	VIII	Kur’ân-ı Kerim (2x15 = 30 saat)	Kırâat VIII (8x15 =120 s.)	Tevcîhü’l-Kırâat (2x15 = 30 saat)		180 saat

²²⁰² Medresetü'l-Furkaniyye Müdürü ve ders hocası Abdulmalik Sultan Mahmut'un 25.11.2019 tarihinde tarafımıza verdiği günlük, haftalık, dönem ve yıllık kırâat programı, 1, 2.

Haftalık ikişer saatlik Kur'ân-ı Kerim dersinin 1. yılında; Yâsîn Sûresi'nden Kur'ân-ı Kerim'in sonuna kadarki son dörtte birlik bölümü vakıf-ibtidâ ve tecvîd kaidelerine azami derecede riayet edilerek ezber okunur. Bu sûrelerde geçen Ğarîbu'l-Kur'ân kelimeleri incelenir. Tecvîd olarak da *Tuhfetü'l-Etfâl*'ın tamamı ile Cezerî'nin *Mukaddimesi*'nin Med konusunun sonuna kadarki kısmı ezberlenir, şerhleri üzerinden tatbikatı yapılır. Kur'ân-ı Kerim dersinin 2. yılında; Kehf Sûresi'nin başından Fâtır Sûresi'nin sonuna kadarki Kur'ân-ı Kerim'in üçüncü dörtte birlik bölümü vakıf-ibtidâ ve tecvîd kaidelerine azami derecede riayet edilerek ezber okunur. Aynı şekilde bu sûrelerde geçen Ğarîbu'l-Kur'ân kelimeler incelenir. Tecvîd olarak da Cezerî'nin *Mukaddimesi*'nin vakıf ve ibtidânın bilinmesi kısmından Mukaddime'nin sonuna kadarki kısmı ezberlenir, şerhleri üzerinden tatbikatı yapılır. Kur'ân-ı Kerim dersinin 3. yılında; A'râf Sûresi'nin başından İsrâ Sûresi'nin sonuna kadarki Kur'ân-ı Kerim'in ikinci dörtte birlik bölümü vakıf-ibtidâ ve tecvîd kaidelerine azami derecede riayet edilerek ezber okunur. Bu sûrelerde geçen Ğarîbu'l-Kur'ân kelimeler incelenir. Tecvîd olarak da *Kitâbü'l-Burhân fî Tecvîdi'l-Kur'ân* adlı eserinin tamamı okunur. Kur'ân-ı Kerim dersinin 4. yılında; Fâtîha Sûresi'nin başından En'âm Sûresi'nin sonuna kadarki Kur'ân-ı Kerim'in ilk çeyrek bölümü vakıf-ibtidâ ve tecvîd kaidelerine azami derecede riayet edilerek ezber okunur. Yine bu sûrelerde geçen Ğarîbu'l-Kur'ân kelimeler incelenir. Tecvîd olarak da *Nihâyetü Kavlü'l-Müfîd* adlı eserinin tamamı okunur.²²⁰³

Kırâat dersinin seb'a eğitiminde; altı dönem boyunca Şâtibî'nin *Hirzu'l-Emânî* adlı eserinin usûl ve ferş-i hurûfa ait beyitleri öğrenciler tarafından ezberlenir. Bütün kırâatlar belirlenen usullere göre baştan sona kadar hocaya arz edilir. İcâzetli, alanında uzman hocalar da metinlerin şerhlerini yapar, talebelerin hatalarını düzeltir ve bu şekilde uygulamalı eğitim-öğretim faaliyeti sürdürülür. Seb'a eğitiminden sonra üç imam (Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefû'l-Aşir) ve râvîlerinin ilâvesiyle İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-Mudîe* adlı eserinin beyitleri öğrenciler tarafından ezberlenir; icâzetli, alanında uzman

²²⁰³ Kur'ân-ı Kerim dersinde: *Medine Mushafı*; Tecvîd ile ilgili olarak Cemzûrî'nin *Tuhfetü'l-Etfâl bi Tecvîdi'l-Kur'ân* ile bu eserin şerhi; İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimesi* ile bu eserin şerhlerinden Hâlid el-Ezherî'nin şerhi, Şeyh Kamhâvî'nin *Kitâbü'l-Burhân fî Tecvîdi'l-Kur'ân*; Muhammed Mekkî Nasr el-Cüraysî'nin *Nihâyetü Kavlü'l-Müfîd fî Tecvîdi'l-Kur'ânî'l-Mecîd* adlı eserleri; Ğarîbu'l-Kur'ân olarak da Haseneyn Muhammed Mahlûf'un *Kelîmâtü'l-Kurân* eserleri asıl kaynak olarak takip edilir. Yardımcı kaynaklar olarak da el-İsfehânî'nin *Ğarîbu'l-Kur'ân*'ı; Tecvîd eserlerinden Abdulfettah Mersafî'nin *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî* ile Muhammed Mekkî Nasr'ın *Nihâyetü Kavlü'l-Müfîd fî Tecvîd* adlı kitapları yer alır. Medresetü'l-Furaniyye Müdürü ve ders hocası Abdulmalik Sultan Mahmut'un 25.11.2019 tarihinde tarafımıza verdiği Hafs Rivâyetine Göre Kur'ân-ı Kerim Hıfzı Programı, 1.

hocalar tarafından şerhleri yapılarak ve bütün kırâatların baştan sona kadar bu üstadlara arz edilmesi suretiyle uygulamalı olarak aşere kırâat eğitim-öğretimi iki dönem halinde tamamlanır. Dönemler itibariyle öğrenciler, sorumlu oldukları derslerden yazılı ve sözlü sınava tabi tutulur.²²⁰⁴

Birinci yılda Seb'a kırâat eğitiminde iki dönem boyunca haftada iki saat olmak üzere Kırâat İlmine Giriş ve İlmü'l-Fevâsil dersi yer alır. İkinci yılda Seb'a kırâat eğitiminde iki dönem boyunca haftada iki saat İlmü'r-Resm I ve İlmü'r-Resm II dersi vardır. Üçüncü yılda iki dönem boyunca haftada iki saat İlmü'd-Dabt dersi de okutulur. Dördüncü yılda aşere kırâat eğitiminde ise iki dönem boyunca haftada iki saat Tevcihü'l-Kırâat dersi yer alır.²²⁰⁵ Dönemler itibariyle Tecvid ilmi ile ilgili Cemzûrî'nin *Tuhfetü'l-Etfâl bi Tecvîdi'l-*

²²⁰⁴ Kırâat dersinin Seb'a eğitiminde Şatibî'nin *Hirzu'l-Emânî ve Vecû't-Tehânî fi'l-Kırâati Seb'a* ile onun şerhlerinden Abdulfettâh el-Kâdî'ye ait *el-Vâfi* adlı eserleri asıl kaynak olarak okunur. Yardımcı kaynak olarak da Muhammed Ali ed-Debbâ'nın *Şerhu's-Şâtibiyye (İrşâdü'l-Mürîd ilâ Maksûdi'l-Kâsîd)*, Ebû Şâme'nin *İbrâzü'l-Meânî*, İbnü'l-Kâsîh'nın *Sirâcü'l-Kârîi'l-Mübtedî*, Sefâkusi'nin *Ğaysü'n-Nef'a*, Abdulfettâh el-Kâdî'nin *el-Büdüru'z-Zâhira*, Muhammed Sâlim Muhaysın'ın *el-İrşâdâtü'l-Celiyye fi'l-Kırâati's-Seb'a min Tarîki's-Şâtibiyye* eserleri takip edilir. Kırâat dersinin aşere kısmında ise: İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürreti'l-Müddie* adlı eseri ile onun Abdulfettâh el-Kâdî'ye ait *Kitâbü'l-İdâh Şerh alâ'd-Dürre fi'l-Kırâati's-Selasi'l-Mütemmîme li'l-Kırâati'l-Aşr* şerhi esas kaynak olarak okutulur. Yardımcı eser olarak da Muhammed Ali ed-Debbâ'nın *el-Behcetü'l-Merdiyye fi Şerhi'd-Dürreti'l-Müddie*, İbrâhîm es-Semennûdî'nin *Şerhü'd-Dürre*, ez-Zebîdî'nin *Şerhü'd-Dürre*, en-Nüveyrî'nin *Şerhü'd-Dürre*, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, Muhammed Sâlim Muhaysın'ın *et-Tezkira fi'l-Kırâati's-Selase* eserleri takip edilir. Medresetü'l-Furkaniyye Müdürlü ve ders hocası Abdulmalik Sultan Mahmut'un 25.11.2019 tarihinde tarafımıza verdiği Kırâat İhtisas Programı, 1-3.

²²⁰⁵ **Kırâat İlmine Giriş dersinde:** Abdulkayyûm b. Abdülğafûr es-Sindî'nin *Safahât fi Ulûmi'l-Kırâat* asıl kaynak; İbnü'l-Cezerî'nin *Müncidü'l-Mukrûn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Mekkî b. Ebî Tâlib'in *el-İbâne an Meân'il-Kırâat*, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, Ebû Şâme'nin *el-Mürşidü'l-Vecîz*, Abdulfettâh el-Kâdî'nin *el-Kırâat fi Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhidîn*, Seyyid Rizku't-Tavîl'in *fi Ulûmi'l-Kırâat Medhal, Dirâse ve Tahkik*, Abdulfettâh Şelebî'nin *Resmü'l-Mushaf ve Evhâmü'l-Müsteşrikîn*, Ulûmu'l-Kur'ân kitaplarından Zerkeşî'nin *el-Burhân'ı*, Suyûtî'nin *el-İtkân'ı*, Zürkânî'nin *Menâhilü'l-İrfân* adlı eserleri diğer takip edilen eserler arasında yer alır. **İlmü'l-Fevâsil dersinde:** Abdulfettâh el-Kâdî'nin *el-Ferâidü'l-Hisân fi Addi Âyi'l-Kur'âni'l-Kerim* ile onun şerhi *Nefâisü'l-Beyân Şerhü'l-Ferâidü'l-Hisân fi Addi Âyi'l-Kur'âni'l-Kerim* adlı eserleri asıl kaynak; Abdulfettâh el-Kâdî'nin *Kitâbü Beşîrû'l-Yüsr Şerh Nâzimetü'z-Züher*, Rıdvân Muhammed Süleyman el-Mühellâtî'ni *el-Kavlü'l-Vecîz fi Fevâsili'l-Kitâbi'l-Azîz*, Te'lif: Abdurrezzâk Ali İbrâhîm Musa tarafından yapılan Şerh ve tevcihi Abdulfettâh el-Kâdî'ye ait *Mürşidü'l-Hullân ilâ Ma'rifeti Addi Âyi'l-Kur'ân* adlı eserleri de yardımcı kaynak olarak takip edilir.

İlmü'd-Dabt dersinde: Ahmed Muhammed Ebû Ziytiyâr'ın *es-Sebil ilâ Dabt Kelimâti't-Tenzîl* eseri okutulur.

İlmü'r-Resm dersinde: Ahmed Muhammed Ebû Ziytiyâr'ın *Letâifü'l-Beyân fi Resmi'l-Kur'ân Şerh Mevridü'z-Zam'ân* temel kaynak, yardımcı kaynak olarak da Muhammed b. Muhammed el-Emevî eş-Şüreyşî'nin (el-Herrâz) *Mevridü'z-Zam'ân fi Resmi'l-Kur'ân (Nazm)*, İbrâhîm b. Ahmed el-Merâğînî et-Tûnusî'nin *Delîlû'l-Hayrân Şerh Mevridü'z-Zam'ân*, Ebû Amr Osmân ed-Dânî'nin *el-Mukni' fi Resmi Mushafi'l-Emsâr* adlı eserleri takip edilir.

Tevcihü'l-Kırâat dersinde: Muhammed Kâsım ed-Decevi ve Muhammed Sâdık Kamhâvî'nin *Kelâdü'l-Fikr fi Tevcihi'l-Kırâati'l-Aşr* eseri asıl kaynak; İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî'nin *el-Keşf an Vücûhi'l-Kırâati's-Seb'a ve İlelîhâ ve Hiccehâ*, ed-Dimyâtî'nin *İthâfû Fudela'l-Beşer*, İbn Cinnî'nin *el-Muhteseb*, İbn Zencele'nin *Hüccetü'l-Kırâat*, el-Kemhâvî'nin *Telâiü'l-Beşer fi Tevcihi'l-Kırâati'l-Aşr*, Muhammed Salim Muhaysın'ın *el-Muğni fi Tevcihi'l-Kırâati'l-Aşri'l-Mütevatire*, İbn Haleveyh'in *el-Hicce fi Kırâati's-Seb'a*, Ebû Ali el-Hasen b. Abdülğaffâr el-Fârisî'nin *el-Hicce fi Kırâati's-Seb'a*, Fârisî'nin *Hüccetü'l-Kırâati's-Seb'a* adlı eserlerinden yardımcı kaynak

Kur'ân ile İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimesi*; aşru's-suğrâ kırâat eğitimi için de Şâtibî'nin *Hirzu'l-Emânî*, İbnü'l Cezerî'nin *ed-Dürre*; İlmü'l-Fevâsil dersi Şâtibî'nin *Nâzimetü'z-Züher'in Mukaddime* adlı manzum eserlerinin beyitleri talebelerce derslerden önce ezberlenir. Bu şekilde aşru's-suğrâ kırâat eğitimini tamamlayan öğrencilere hocaları tarafından icâzet verilir.

Erkâm b. Ebi'l-Erkâm Enstitüsü, Mekke Cem'iyetü'l-Hayriyye li Tahfizi'l-Kur'ân'il-Kerim kurumuna bağlı olarak kırâat eğitimi verilen yerler arasında önde gelen bir diğer önemli kurumdur. Bu enstitü Kur'ân öğrenimi, hafızlık, ta'lim/tecvid ve aşru's-suğrâ kırâat eğitimi vermekle birlikte, eğitim kurumlarına Kur'ân öğreticisi yetiştiren mekân olmasıyla da ön plana çıkmaktadır. 1388/1968 yılında kurulan bu enstitü, dönemin Eğitim Bakanı Şeyh Hasan el-Şeyh'in çabalarıyla, ülkede Kur'ân muallimlerinin yetiştirilmesinde duyulan ihtiyaca binaen Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak akşam saatlerinde düzenli bir şekilde Kur'ân eğitimi hizmetinin resmî olarak verilmesi açısından da önem arz etmektedir. Yapılan bu çalışmayla, enstitünün Suudi Arabistan'da bir ilki gerçekleştirdiği de söylenebilir.

Cem'iyetü'l-Hayriyye li Tahfizi'l-Kur'ân'il-Kerim kurumuna bağlı olarak *Erkâm b. Ebi'l-Erkâm Enstitüsü*; hafızlık, kırâat eğitimi yanı sıra hafızlık yarışmaları düzenlemekte, Mekke ve çevresinde hatimle ve on farklı kırâatla namaz kıldırın müezzin, imam, hatip ile üniversite ve enstitülere kırâat hocası yetiştirme şeklinde hizmet vermektedir.

Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde Kırâat bölüm başkanlığı ve Mekke Cem'iyetü'l-Hayriyye li Tahfizi'l-Kur'ân'il-Kerim Kırâat kısmı başkanlığı yapmış ve halen de *Erkâm b. Ebi'l-Erkâm Enstitüsü*'nün yöneticisi ve hocası olarak görev yapan Dr. Emîn İdrîs Felâte ile görüşme gerçekleştirdik. Yaptığımız görüşmede aşere kırâat eğitimi için; bu enstitünün itkân bölümünden mezun ya da lise mezunu, hafızlık belgesine sahip, hafızlığı sağlam, tecvid ve mehâric-i hurûfu iyi olanların yapılan sınavda başarılı, ayrıca kabiliyetli ve şahsiyetli olma gibi şartların öğrencilerde arandığı ifade edildi. Burada yapılan eğitim müfredatında takrîb/aşru'l-kübra eğitimi yer almayıp sadece aşru's-suğrâ kırâat eğitimi verilmektedir. Aşru's-suğra kırâat eğitimi ikindi namazından yatsı namazına kadar olan sürede sınıf ortamında en fazla yirmi kişilik gruplarla belirli bir program çerçevesinde, ana

olarak istifade edilmektedir. Medresetü'l-Furkaniyye Müdürü ve ders hocası Abdulmalik Sultan Mahmut'un 25.11.2019 tarihinde tarafımıza verdiği Kırâat İhtisas Programı, 4-8.

dili Arapça olan ve olmayanlardan Pakistan, Nijerya, Endonezya, Burunei gibi dünyanın farklı ülkelerinden gelen kişilere toplamda üç yılda verilir.

Erkâm b. Ebi'l-Erkâm Enstitüsü'nde kırâat dersinin Seb'a eğitiminde; dönemler itibariyle Şâtibî'nin *Hirzu'l-Emânî* adlı eserinin usûl ve ferş-i hurûfa ait beyitleri öğrenciler tarafından ezberlenir. Önce infirâd usûlüne göre daha sonra bu bilgiler tam olarak yerleştikten sonra da cem' usûlüne göre bütün kırâatlar baştan sona kadar hocaya arz edilir; icâzetli, alanında uzman hocalar da metinlerin şerhlerini yapar, talebelerin hatalarını düzeltir ve bu şekilde uygulamalı eğitim-öğretim faaliyeti infirâd ve cem' usullerine göre sürdürülür. Seb'a eğitiminden sonra üç imam (Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefû'l-Aşîr) ve râvîlerinin ilâvesiyle İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-Mudîe* adlı eserinin beyitleri öğrenciler tarafından ezberlenir. Derslerde metinler, hocalar tarafından şerhleri yapılır ve bütün kırâatlar baştan sona kadar bu üstadlara arz edilmesi suretiyle uygulamalı olarak aşere kırâat eğitim-öğretimi de böylece tamamlanır. Ayrıca Ulûmu'l-Kırâat dersleri dışında, İlmü'd-Dabt, İlmü'r-Resm, İlmü'l-Fevâsil, Tevcîhü'l-Kırâat ile Tecvîd dersleri de eğitim-öğretim müfredatında yer alır. Dönemler itibariyle öğrenciler sorumlu oldukları derslerden yazılı ve sözlü sınava tabi tutularak eğitimi tamamlayanlara başarı belgesi verilir.

Şeyh Said Abdullah el-Mecîd, Şeyh Abdulğaffar ed-Durûbî, Şeyh Ebû Muhammed Abdulmalik Sultan, Şeyh Muhammed el-Bennâ el-Mısırî, Emîn İdrîs Felâte gibi hocalar, Erkâm b. Ebi'l-Erkâm Enstitüsü'nde kırâat dersi veren önde gelen kurrâ hocalardır.

Erkâm b. Ebi'l-Erkâm Enstitüsü'nde takip edilen kırâat eğitim metodu ve müfredatına, yukarıda ders içerikleri ve programı verilen Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Kırâat bölümünden alındığı için tekrar olmaması açısından burada yer vermemeyi uygun görmekteyiz.²²⁰⁶

Mekke Cem'iyetü'l-Hayriyye li Tahfizi'l-Kur'ân'il-Kerim kurumuna bağlı olarak kırâat eğitimi verilen yerler arasında Mescîd-i Haram'da bulunan Mushaf ve Kütüphane İdâresi'nin *Bernâmec el-Halakatü'l-Kur'âni'l-Kerim* ders halkası da yer alır. Burada tâlim ve tecvîd üzere hafızlığı sağlamlaştırma eğitimi ile aşru's-suğrâ ve aşru'l-kübâ kırâat

²²⁰⁶ Burada verilen bilgiler Erkâm b. Ebi'l-Erkâm Enstitüsü'nün yöneticisi ve hocası olarak görev yapan Dr. Emîn İdrîs Felâte ile yaptığımız görüşmede ve yazılı olarak bizlere verilen cevaplar doğrultusunda özet olarak verilmiştir. (Abdulhekim Ağırbaş, Mekke, Kasım 2019.) Ayrıca bk. Ma'hed el-Erkâm bi Mekkete'l-Mükerreme en-Nüvvâtü'l-Ulâ fi'l-Memleket li Teharrici'l-Muallimîn, "<https://www.makkawi.com/Article/425>", s.e.t. 22.02.2020.

eğitimleri belirli bir yaş aralığı aranmaksızın Hindistan, Türkiye, Pakistan, Burma, Bangladeş, Çad, Nijer, Yemen gibi dünyanın dört bir yanından gelen kişilere verilmektedir. Burada seb'a ve aşere kırâat eğitimi için sağlam hafızlık, tecvîd ve mehâric-i hurûfu iyi olmak, temel Arapça kurallarını bilme ve ayrıca kırâatlarla ilgi metin ezberleme kabiliyetine sahip olma ve karakterli olma olma özelliklerinin yanında, söz konusu konuları içeren sınavda başarılı olma gibi şartlar aranmaktadır.

Seb'a eğitiminde; Şâtibi'nin *Hirzu'l-Emânî* adlı eserinin usûl ve ferş-i hurûfa ait beyitleri öğrenciler tarafından ezberlenerek usûlüne göre bütün kırâatlar baştan sona kadar hocaya arz edilir. İcâzetli, alanında uzman hocalar tarafından da metinlerin şerhleri yapılır ve talebelerin hataları düzeltilir. Seb'a eğitiminden sonra aşere kırâat eğitim-öğretiminde, üç imam ve râvîlerinin ilâvesi olan İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-Mudîe* adlı eserinin beyitleri aynı usulle uygulamalı olarak sürdürülür. Aşru'l-kübrâ eğitiminde ise İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserinin beyitleri ezberlenerek şerhlerinden istifade edilip kırâat eğitim-öğretim faaliyeti aynı şekilde infirâd ve cem' usullerine göre arz, semâ ve edâ yöntemleriyle tamamlanır. Her dört aylık dönemler sonunda öğrenciler sorumlu oldukları derslerin tamamından yazılı ve sözlü sınava tabi tutulmak suretiyle, eğitimini başarı ile tamamlayanlara belge verilir. İcâzet belgesi ise, bu alanda mahir bir üstattan ayrıca birebir ders alıp ona arz ederek okuması halinde o dersi veren hoca tarafından verilebilmektedir ve bu icâzet de tasdik edilmektedir.

Mescîd-i Haram'da bulunan Mushaf ve Kütüphane İdâresi'nin Bernâmeç el-Halakatü'l-Kur'âni'l-Kerim ders halkasında, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Kırâat bölümü, Erkâm b. Ebi'l-Erkâm Enstitüsü kırâat eğitim metodu ve müfredatı takip edilmektedir. Şeyh Ebû Muhammed Abdulmalik Sultan, Şeyh Musa Bilal, Ahmed Harlesî, Şeyh el-Mübeccel Hâlid es-Sıdkî burada kırâat dersi veren önde gelen kurrâ hocalar arasında yer alır.²²⁰⁷ Yukarıda ders içerikleri ve program hakkında yeterli bilgi verildiği için burada tekraran yer verilmeyecektir.

4.1.2. Medine Kırâat Eğitim-Öğretim Kurumları ve Tedrisat Yöntemleri

Suudi Arabistan'da köklü kırâat eğitiminin yapıldığı bir diğer fakülte Medine İslâm Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi'nde bulunan Kırâat

²²⁰⁷ Burada verilen bilgiler Mescîd-i Haram'da bulunan Mushaf ve Kütüphane İdâresi'nin Bernâmeç el-Halakatü'l-Kur'âni'l-Kerim ders halkası sorumlusu Yakûb Attâs ile yaptığımız görüşmede ve onun ders hocalarına doldurdurup yazılı olarak bizlere verilen cevaplar doğrultusunda özet olarak verilmiştir. (Abdulhekîm Ağırbaş, Mekke, 02.12. 2019.)

Bölümü'dür. Buradaki kırâat programı, 1407-1408/1986-1987 eğitim öğretim döneminden itibaren uygulanmaktadır. Bu bölümde seb'a, aşere ve takrîb kırâat eğitimi verilmektedir.

Medine İslâm Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi Kırâat Bölümü'nde seb'a eğitimi dünyanın farklı ülkelerinden gelen öğrencilere fakültede lisans döneminde verilmektedir. Burada kırâat eğitimi alanların birçoğu anadili Arapça olmayan öğrencilerden oluşmaktadır. Ancak kırâat eğitim-öğretimi için kendilerinden Arapça'yı iyi bir seviyede öğrenmeleri istenmektedir. Bu seviyeden kasıt Arapça dil eğitiminde; okuduğunu anlama, yazma ve konuşma becerilerini elde etme ile nahiv ve irâb hususunda yeterli hale gelmeleridir.

Kur'ân-ı Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi Kırâat Bölümü'nde aşru's-suğrâ dört yıllık lisans süresince (seb'a üç yıl, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefü'l-Aşir üç imam ve râvîlerinin kırâatları ise bir yıl olmak üzere toplamda dört yıl) verilmektedir. Takrîb/aşru'l-kübrâ kırâat eğitimi ise yüksek lisans ve doktora seviyesinde verilmektedir. Bu eğitimler, yirmi öğrenciyi aşmayan kişiyle sınıf ortamında yapılmaktadır.

Medine İslâm Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi'nde Üniversitenin diğer lisans fakültelerindeki kabul şartlarına ilaveten: “

- 1- Not ortalaması yetmişin altında olmayan lise diplomasına sahip olmak.
- 2- Tam ve sağlam hafız olmak.
- 3- Çalışkan, azimli, dürüst ve ahlaklı bir kişiliğe sahip olmak.
- 4- Bölüm tarafından düzenlenen mülakat sınavını geçmek.” şartları aranır. Bu sınav sözlü olup, hafızlık ve tecvîd uygulaması üzerinden değerlendirilmektedir.²²⁰⁸

²²⁰⁸ Ahmed b. Muhammed Muflih el-Kudat, “Suudi Arabistan Medine İslâm Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi Kırâat Eğitimi”, Abdulhekim Ağırbaş, 08.12.2019 tarihinde yapılan görüşme ve kendilerinin yazılı sorularımıza 09.12.2019 tarihinde verdiği cevaplar. Medine'de kurum ve kuruluşlarla görüşmede Alaattin Çittçi yardımcı olmuştur.

Medine İslâm Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi'nde dört yıl, sekiz dönemden oluşan lisans programında aşağıdaki dersler okutulmaktadır:²²⁰⁹

<u>I. Dönem:</u>	<u>26 kredi</u>
1- Kur'ân-ı Kerim (Hıfz ve Tilâvet): ²²¹⁰	1 kredi
2- Tecvîd: ²²¹¹	2 kredi
3- Kırâatı Seb'a: ²²¹²	5 kredi
4- Ulûmu'l-Kur'ân:	2 kredi
5- Tefsir:	4 kredi
6- Tefsir Yöntemleri:	2 kredi
7- Hadis:	2 kredi
8- Hadis İstilahları:	1 kredi
9- İnanç Esasları:	3 kredi
10- Nahiv:	3 kredi
11- Araştırma Yöntemleri:	1 kredi
<u>II. Dönem:</u>	<u>26 kredi</u>
1- Kur'ân-ı Kerim (Hıfz ve Tilâvet): ²²¹³	1 kredi
2- Addü'l-Ây: ²²¹⁴	2 kredi

²²⁰⁹ Suudi Arabistan Medine İslâm Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi'nde dört yıllık lisans programı (207 sayfa) ve Kırâat Bölümü Programı (24 sayfa), Kırâat Bölüm Başkanı Dr. Muhammed b. İbrahim Seyf ve Dekan Yardımcısı Dr. Ahmed b. Muhammed Muflih el-Kudat ile 08.12.2019 tarihinde Medine'de Kur'ân- Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi'nde yapılan görüşme ve kendilerinden alınan program özetlenerek verilmiştir.

²²¹⁰ Kur'ân-ı Kerim (Hıfz ve Tilâve) dersinde, Fatiha Süresi'nin başından Bakara Süresi'nin 176. ayetine kadarki kısmı tecvîd kaidelerine riayet edilerek ezber okunur.

²²¹¹ Tecvîd dersinde, İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime* metni ezberlenir. Zekerîyyâ el-Ensârî'nin *ed-Dekâikü'l-Muhkeme fî Şerhi'l-Mukaddime* ve Muhammed Sâdık Kamhâvî'nin *el-Burhân fî Tecvîdi'l-Kur'ân* adlı eserleri asıl kaynak; Tâşkoprüzâde'nin *Şerhü'l-Mukaddime* ve Muhammed Seydî el-Emîn, Mollâ Alî el-Kârî'nin *el-Minehü'l-Fikriyye*; Abdulfettah el-Mersâfî'nin *Hidâyetü'l-Kârî* adlı eserleri de yardımcı kaynak olarak takip edilmektedir.

²²¹² Kırâatı Seb'a dersinde, eş-Şâtibî'nin *Hirzu'l-Emânî* metninin usûl ve ferş-i hurûf beyitlerinin tamamı haftalar itibariyle ezberlenir ve şerhlerinden anlaşılmasına çalışılır. Bu derslerde eş-Şâtibî'nin *Hirzu'l-Emânî* metni ile birlikte İbnü'l-Kâsî'nin *Sirâcü'l-Kârî* ve *Tezâkirü'l-Mukrî* ve *Müntehâ*, es-Sefâkûsî'nin *Ğaysü'n-Nef'a fî'l-Kırâati's-Seb'a* ile ayrıca Tecvîhü'l-Kırâat için ed-Dimyâtî'nin *İthâfû Fudela'l-Beşer* eserleri temel kaynak olarak; Ebû Şâme'nin *İbrâzü'l-Meânî*, Abdulfettah el-Kâdî'nin *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâtibiyye fî'l-Kırâati's-Seb'a*, ed-Dânî'nin *et-Teyisîr fî'l-Kırâati's-Seb'a*, Mekki b. Ebî Tâlib'in *el-Keşf an Vücûhi'l-Kırâati's-Seb'a* adlı eserleri yardımcı kaynak olarak takip edilir.

²²¹³ Bu derste, Bakara Süresi'nin 177. ayetinden Âl-i İmrân Süresi'nin 14. ayetine kadarki kısmı tecvîd kaidelerine riayet edilerek ezber okunur.

²²¹⁴ Addü'l-Ây dersinde, *el-Ferâidü'l-Hisân fî Addi Âyi'l-Kur'âni'l-Kerim* ve onun şerhi ezberlenerek kırâat âlimlerinin Kur'ân-ı Kerim'deki ayetlerin sayısı hakkındaki görüşleri irdelenir. Abdulfettâh el-Kâdî'nin *el-Ferâidü'l-Hisân fî Addi Âyi'l-Kur'âni'l-Kerim* ile *Nefâisü'l-Beyân Şerhü'l-Ferâidü'l-Hisân fî Addi Âyi'l-Kur'âni'l-Kerim* adlı eserleri asıl kaynak; Ebû Amr ed-Dânî'nin *Kitâbü'l-Beyân fî Addi Âyi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Abdulfettâh el-Kâdî'nin *Kitâbü Beşîrî'l-Yüsr Şerh Nâzimetü'z-Züher* adlı eserleri de yardımcı kaynak olarak takip edilir.

3- Kırâatı Seb'a:	5 kredi
4- Ulûmu'l-Kur'ân:	2 kredi
5- Tefsir:	4 kredi
6- Tefsir Yöntemleri:	2 kredi
7- Hadis:	2 kredi
8- Hadis Istılahları:	1 kredi
9- İnanç Esasları:	3 kredi
10- Nahiv:	3 kredi
11- Araştırma Yöntemleri:	1 kredi

III. Dönem: 26 kredi

1- Kur'ân-ı Kerim (Hıfz ve Tilâvet): ²²¹⁵	1 kredi
2- Resm ve Dabtü'l-Kur'âni'l-Kerim: ²²¹⁶	2 kredi
3- Kırâatı Seb'a:	6 kredi
4- Ulûmu'l-Kur'ân:	2 kredi
5- Tefsir:	4 kredi
6- Hadis:	2 kredi
7- İnanç Esasları:	3 kredi
8- Siyeri Nebi:	1 kredi
9- Fıkıh:	1 kredi
10- Fıkıh Usûlü:	1 kredi
11- Nahiv:	2 kredi
12- Sarf:	1 kredi

IV. Dönem: 26 kredi

1- Kur'ân-ı Kerim (Hıfz ve Tilâvet): ²²¹⁷	1 kredi
2- Resm ve Dabtü'l-Kur'âni'l-Kerim: ²²¹⁸	2 kredi

²²¹⁵ Bu derste, Âl-i İmrân Sûresi'nin 15. ayetinden Âl-i İmrân Sûresi'nin sonuna kadarki kısmı tecvîd kaidelerine riayet edilerek ezber okunur.

²²¹⁶ Resm ve Dabtü'l-Kur'âni'l-Kerim dersinde; el-Harrâz'ın *Metnü Mevridü'z-Zemâ'n fî Resmi'l-Kur'ân*, el-Merâğînî et-Tûnisî'nin *Delîlü'l-Hayrân Şerhü Mevridü'z-Zemâ'n* adlı eserleri temel kaynak olarak takip edilmektedir. Resm ile ilgili yardımcı kaynaklar; Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhîf ehli'l-Emsâr*, Alî Muhammed ed-Debâ'ın *Semîrû't-Tâlibîn fî Resm ve Dabtü'l-Kitâbi'l-Mübîn*, Ebû Dâvûd'un (thk. Ahmed Şerşâl) *Hecâü't-Tenzîl*'dir. Dabt ile ilgili yardımcı kaynaklar; Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Muhkem fî Nakdi'l-Mesâhîf*, Alî Muhammed ed-Debâ'ın *Semîrû't-Tâlibîn fî Resm ve Dabtü'l-Kitâbi'l-Mübîn*, Ebû Abdullah et-Tunusî'nin (thk. Ahmed Şerşâl) *et-Tırâz fî Şerh Dabtü'l-Herrâz* adlı eserleri takip edilmektedir.

²²¹⁷ Bu derste, Nisa Sûresi'nin başından Nisa Sûresi'nin 147. ayetine kadarki kısmı tecvîd kaidelerine riayet edilerek ezber okunur.

²²¹⁸ Resm ve Dabtü'l-Kur'âni'l-Kerim dersinde; el-Harrâz'ın *Metnü Mevridü'z-Zemâ'n fî Resmi'l-Kur'ân*, el-Merâğînî et-Tûnisî'nin *Delîlü'l-Hayrân Şerhü Mevridü'z-Zemâ'n* adlı eserleri temel kaynak olarak

3- Kırâatı Seb'a:	6 kredi
4- Ulûmu'l-Kur'ân:	2 kredi
5- Tefsir:	4 kredi
6- Hadis:	2 kredi
7- İnanç Esasları:	3 kredi
8- Siyeri Nebi:	1 kredi
9- Fıkıh:	1 kredi
10- Fıkıh Usûlü:	1 kredi
11- Nahiv:	2 kredi
12- Sarf:	1 kredi

V. Dönem: 26 kredi

1- Kur'ân-ı Kerim (Hıfz ve Tilâvet): ²²¹⁹	1 kredi
2- Kırâatı Seb'a:	6 kredi
3- Tefsir:	4 kredi
4- Konulu Tefsir:	2 kredi
5- İ'câzü'l-Kur'ân:	2 kredi
6- Hadis:	2 kredi
7- İnanç Esasları:	3 kredi
8- Fıkıh:	1 kredi
9- Fıkıh Usûlü:	1 kredi
10- Nahiv:	2 kredi
11- Sarf:	1 kredi
12- Edebiyat ve Belâğat:	1 kredi

VI. Dönem: 26 kredi

1- Kur'ân-ı Kerim (Hıfz ve Tilâvet): ²²²⁰	1 kredi
2- Kırâatı Seb'a:	6 kredi
3- Tefsir:	4 kredi

takip edilmektedir. Resm ile ilgili yardımcı kaynaklar; Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhif ehli'l-Emsâr*, Alî Muhammed ed-Debbâ'nın *Semîrû't-Tâlibîn fî Resm ve Dabti'l-Kitâbi'l-Mübîn*, Ebû Dâvûd'un (thk. Ahmed Şerşâl) *Hecâü't-Tenzîl* eserleri yer alır. Dabt ile ilgili yardımcı kaynaklar; Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Muhkem fî Nakdi'l-Mesâhif*, Alî Muhammed ed-Debbâ'nın *Semîrû't-Tâlibîn fî Resm ve Dabti'l-Kitâbi'l-Mübîn*, Ebû Abdullah et-Tunusî'nin (thk. Ahmed Şerşâl) *et-Tirâz fî Şerh Dabti'l-Herrâz* adlı eserleri takip edilmektedir.

²²¹⁹ Bu derste, Nisa Süresi'nin 148. ayetinden Mâide Süresi'nin 108. ayetine kadarki kısmı tecvîd kaidelerine riayet edilerek ezber okunur.

²²²⁰ Bu derste, Mâide Süresi'nin 109. ayetinden En'âm Süresi'nin sonuna kadarki kısmı tecvîd kaidelerine riayet edilerek ezber okunur.

4- Konulu Tefsir:	2 kredi
5- İ'câzü'l-Kur'ân:	2 kredi
6- Hadis:	2 kredi
7- İnanç Esasları:	3 kredi
8- Fıkıh:	1 kredi
9- Fıkıh Usûlü:	1 kredi
10- Nahiv:	2 kredi
11- Sarf:	1 kredi
12- Edebiyat ve Belâğat:	1 kredi
VII. Dönem:	<u>26 kredi</u>

1- Kur'ân-ı Kerim (Hıfz ve Tilâvet): ²²²¹	1 kredi
2- Kırâatı Aşere: ²²²²	7 kredi
3- Tefsir:	4 kredi
4- Fıkıh:	2 kredi
5- Ferâiz:	2 kredi
6- Dinler ve Fırkalar:	2 kredi
7- İslam Tarihi:	1 kredi
8- Nahiv:	2 kredi
9- Sarf:	1 kredi
10- İslam Âleminin Mevcut Durumu:	1 kredi
11- Da'vet Yöntemleri ve Yolları:	1 kredi
12- İslam Eğitimi:	1 kredi
13- Öğretim Teknikleri:	1 kredi

VIII. Dönem:	<u>26 kredi</u>
1- Kur'ân-ı Kerim (Hıfz ve Tilâvet): ²²²³	1 kredi
2- Kırâatı Aşere:	7 kredi
3- Tefsir:	4 kredi

²²²¹ Bu derste, A'râf Sûresi'nin başından bu sûrenin sonuna kadarki kısmı tecvîd kaidelerine riayet edilerek ezber okunur.

²²²² Kırâatı Aşere derslerinde, İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-Müdde* adlı eseri ile es-Semennûdî'nin *Şerhü Alâ Metni'd-Dürre* ve İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîrü't-Teyşir fi'l-Kırâati'l-Aşr* eserleri temel kaynak; en-Nüveyrî'nin *Şerhü'd-Dürre*, Abdulfettah el-Kâdî'nin *el-İdâh li Metni'd-Dürre*, Abdulfettah el-Kâdî'nin *el-Büdûru'z-Zâhira fi'l-Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtira*, ed-Dimyâtî'nin *İthâfü Fûdelâi'l-Beşer*, es-Semînü'l-Halebi'nin *ed-Durru'l-Mesûn fi Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn* adlı eserleri de yardımcı kaynak olarak takip edilmektedir.

²²²³ Bu derste, Enfâl Sûresi'nin başından Tevbe Sûresi'nin 92. ayetine kadarki kısmı tecvîd kaidelerine riayet edilerek ezber okunur.

4- Fıkıh:	2 kredi
5- Ferâiz:	2 kredi
6- Dinler ve Fırkalar:	2 kredi
7- İslam Tarihi:	1 kredi
8- Nahiv:	2 kredi
9- Sarf:	1 kredi
10- İslam Âleminin Mevcut Durumu:	1 kredi
11- Da'vet Yöntemleri ve Yolları:	1 kredi
12- İslam Eğitimi:	1 kredi
13- Öğretim Teknikleri:	1 kredi

Kırâatı Seb'a dersinde, eş-Şâtibî'nin *Hirzu'l-Emânî* metninin usûl ve ferş-i hurûfa ait beyitlerinin tamamı haftalar itibariyle ezberlenir ve şerhlerinin açıklamalarıyla ders anlamaya çalışılır. Öğrenciler hazırladıkları Kırâatı Seb'a derslerini bu minvalde hocalarına sunar. Hocaları da derslerde öğrencilerin hatalarını düzeltir. Böylece kırâat eğitiminde arz, semâ ve edâ usulleri takip edilerek eğitim-öğretim faaliyeti sürdürülür. Ayrıca dönem ve haftalar itibariyle derslerde ferş-i hurûfa ait tevcihü'l-kırâat ve tahrîrât ile ilgili kısımlar incelenir. Birinci yılda Şâtıbiyye'nin usûl ile ilgili ilk 444 beyti, ikinci yıl ferş-i hurûf ile ilgili Fatihâ Sûresi'nin başından (445. beyit) Ra'd Sûresi'nin sonuna kadar (796. beyite kadar) olan bölümü, üçüncü yılda ise (797. beyitten) İbrâhîm Sûresi'nin başından Şâtıbiyye'nin sonuna kadar olan kısmı öğrenciler tarafından ezberlenir. Yedinci ve sekizinci dönemden oluşan dördüncü sınıfta ise Kırâatı Aşere derslerinde İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-Müdîe* adlı eserinin tamamının -Şâtibî'nin yedi imam ve râvîlerine üç imam ve râvîlerin ilavesi- metni öğrencilerce ezberlenmek ve şerhlerinden usûl ve ferş-i hurûfa ait beyitlerinin açıklamalarıyla eğitim tamamlanmaya çalışılır. Buradaki kırâat eğitimi, vakıfta cem'a usûlü ile yapılmaktadır. Ayrıca Resmü'l-Kur'ân, Dabtü'l-Mushâf, Addü'l-ây, Ulûmu'l-Kur'ân, Tevcihü'l-Kırâat, Vakıf-İbtidâ ve Tecvîd dersleri lisans kırâat eğitimi süresince verilen dersler arasında yer alır.²²²⁴

Seb'a, aşere ve takrîb eğitiminde her dönem sonunda yazılı ve sözlü sınav yapılmaktadır. Bu sınavlarda eğitim süresince işlenen tüm derslerden, ayrıca hafızlık

²²²⁴ Ahmed b. Muhammed Muflih el-Kudat, "Suudi Arabistan Medine İslâm Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi Kırâat Eğitimi", Abdulhekim Ağırbaş, 08.12.2019 tarihinde yapılan görüşme ve kendilerinin yazılı sorularımıza 09.12.2019 tarihinde verdiği cevaplar.

kontrolü, bütün kırâatların uygulamaları olmak üzere öğrencilerin seviyeleri ölçülmektedir.²²²⁵

Takrîb/aşru'l-kübrâ eğitimi ise Medine İslâm Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi Kırâat Bölümü'nde yüksek lisans ve doktora seviyesinde verilmektedir. Yüksek lisans seviyesi kırâat eğitiminde öğrencinin 25 yaşından büyük olmaması tercih edilir. Kırâat Bölümü'nde takrîb/aşru'l-kübrâ eğitimi, yüksek lisans ve doktora ders dönemlerinde üç yıl sürmektedir.

Yüksek lisansta, takrîb/aşru'l-kübrâ derslerinde İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserinin başından Kasas Sûresi'nin sonuna kadar (1-841. beyitler) usûl ve ferş-i hurûfa ait kısmı iki yıllık sürede öğrencilerce ezberlenmekte, derslerde hocalara arz, semâ ve edâ şeklinde sunulmakta ve şerhlerinden istifade edilerek kırâat eğitimi sürdürülmektedir. Doktora ders döneminde ise *Tayyibetü'n-Neşr*'den Ankebût Sûresi'nin başından Kur'ân'ın sonuna kadar olan (842-1015 beyitleri arası) ferş-i hurûfa ait bölüm aynı şekilde ezberlenir ve aynı usûlde eğitim yapılır.²²²⁶ Yüksek lisans ve doktora öğrencileri ders dönemlerindeki aşru's-suğrâ ve aşru'l-kübrâ eğitimini tamamladıktan sonra; kırâat, resm-i Mushâf, vakıf-ibtida vb. konularda eser tahkîki ya da ilmi araştırma alanlarında tez hazırlayıp sunarak lisansüstü mezunu olur.²²²⁷

Medine İslâm Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi Kırâat Bölümü'nde dönemler itibariyle yüksek lisans programında aşağıdaki dersler okutulmaktadır:²²²⁸

²²²⁵ Ahmed b. Muhammed Muflih el-Kudat, “Suudi Arabistan Medine İslâm Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi Kırâat Eğitimi”, Abdulhekim Ağırbaş, 08.12.2019 tarihinde yapılan görüşme ve kendilerinin yazılı sorularımıza 09.12.2019 tarihinde verdiği cevaplar.

²²²⁶ Dekan Yardımcısı Ahmed b. Muhammed Muflih el-Kudat ile yapılan görüşmede bize takdim edilen programda yüksek lisans döneminde Kehf Sûresine kadar, doktora döneminde ise Kehf Sûresi'nden Nâs Sûresi'nin sonuna kadar olan bölümün İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserinden usûl ve ferş-i hurûfa ait kısımların öğrencilerce ezberlendiği ve uygulamalı olarak derslerin işlendiği belirtilmektedir. Herhangi bir tarihin olmadığı bu programda, ilk dönemlerdeki uygulamanın yüksek lisansta dört dönemde 28 kredinin yer aldığıdır. Doktora döneminde ise iki dönemde 16 kredi ile Aşru'l-Kübrâ Okumaları ve Tevcîhi dersleri ile ilgili olarak, kendileriyle yapılan görüşmede bizlere yazılı mülakatla verilen doktora döneminin Ankebût Sûresi'nden başlatıldığı şeklindedir. Bu durum, doktora programında revizyona gidildiği izlenimi vermektedir.

²²²⁷ Ahmed b. Muhammed Muflih el-Kudat, “Suudi Arabistan Medine İslâm Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi Kırâat Eğitimi”, Abdulhekim Ağırbaş, 08.12.2019 tarihinde yapılan görüşme ve kendilerinin yazılı sorularımıza 09.12.2019 tarihinde verdiği cevaplar.

²²²⁸ Medine İslam Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi Kırâat Bölümü'nün Yüksek Lisans Kırâat Programı.

<u>I. Dönem:</u>	<u>12 kredi</u>
Kırâat Eğitime Giriş:	2 kredi
Aşru'l-Kübrâ Okumaları I ve Tevcîhi ²²²⁹ :	8 kredi
Vakıf ve İbtidâ:	2 kredi
<u>II. Dönem:</u>	<u>12 kredi</u>
Aşru'l-Kübrâ Okumaları II ve Tevcîhi ²²³⁰ :	8 kredi
Vakıf ve İbtidâ:	2 kredi
Araştırma Yöntemleri:	2 kredi
<u>III. Dönem:</u>	<u>10 kredi</u>
Aşru'l-Kübrâ Okumaları III ve Tevcîhi ²²³¹ :	6 kredi
Tabâkâtü'l-Kurrâ:	2 kredi
İ'câzü'l-Kur'ânî'l-Kerim:	2 kredi
<u>IV. Dönem:</u>	<u>10 kredi</u>
Aşru'l-Kübrâ Okumaları IV ve Tevcîhi ²²³² :	6 kredi
Mushaf Tarihi:	2 kredi
Tefsir Yöntemleri:	2 kredi
<u>V. Dönem:</u>	<u>16 kredi</u>

Araştırma Projesi.

Fakültenin kırâat bölümünde yüksek lisans toplamda 60 krediden oluşmaktadır. 44 krediden oluşan dört ders dönemi, 16 krediden oluşan araştırma projesi olmak üzere toplamda 60 krediyi tamamlayan öğrenci yüksek lisans diplomasını almaya hak kazanmaktadır.

Fakültenin kırâat bölümünde doktora programı da toplamda 70 krediden oluşmaktadır. 24 krediden oluşan iki ders dönemi, 46 krediden oluşan tez dönemi olmak

²²²⁹ Aşru'l-Kübrâ Okumaları I ve Tevcîhi dersinde tevcihi incelenen ayetler: Fatiha, 1 /4; Bakara, 2/ 34, 37, 67, 85, 106'dır. Medine İslam Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim Fakültesi Kırâat Bölümü Yüksek Lisans Programı, 9.

²²³⁰ Aşru'l-Kübrâ Okumaları II ve Tevcîhi dersinde tevcihi incelenen ayetler: Bakara, 2 /165, 177, 184, 214, 222, 233, 236, 240, 279, 282'dir. BMedine İslam Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim Fakültesi Kırâat Bölümü Yüksek Lisans Programı, 14, 15.

²²³¹ Aşru'l-Kübrâ Okumaları III ve Tevcîhi dersinde tevcihi incelenen ayetler: Âl-i İmrân, 3 /36, 39, 81, 146, 161, 178, 181, 188; Nisâ, 4 /1, 3, 11, 16, 43, 66, 94; Mâide, 5 /2, 6, 45, 57, 95, 112; En'âm, 6 /23, 27, 57, 83, 96, 119, 137, 145; A'râf, 7 /44, 54, 57, 149, 165, 190'dır. Medine İslam Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim Fakültesi Kırâat Bölümü Yüksek Lisans Programı, 21-23.

²²³² Aşru'l-Kübrâ Okumaları IV ve Tevcîhi dersinde tevcihi incelenen ayetler: Enfâl, 8 /11, 67; Tevbe, 9 /12, 17, 66, 100, 109; Yûnus, 10 /16, 22; Hüd, 11 /28, 42, 46, 71, 111; Yûsuf, 12 /4, 23, 31, 33, 110; İbrâhîm, 14 /2, 22; Hicr, 15 /8, 41; Nahl, 16 /37; İsrâ, 17 /7, 33'tür. Medine İslam Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim Fakültesi Kırâat Bölümü Yüksek Lisans Programı, 33, 34.

üzere toplamda 70 krediyi tamamlayan öğrenci doktora diplomasını almaya hak kazanıp doktor ünvanı almaktadır.

Medine İslâm Üniversitesi Kur’ân-ı Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi Kırâat Bölümü’nde dönemler itibariyle doktora programında aşağıdaki dersler okutulmaktadır:²²³³

<u>I. Dönem:</u>	<u>12 kredi</u>
Aşru’l-Kübrâ Okumaları ve Tevcîhi ²²³⁴ :	8 kredi
Şâz Kırâatlar ve Tevcîhi I: ²²³⁵	2 kredi
Kurrânın Senedleri: ²²³⁶	2 kredi
<u>II. Dönem:</u>	<u>12 kredi</u>
Aşru’l-Kübrâ Okumaları ve Tevcîhi ²²³⁷ :	8 kredi
Şâz Kırâatlar ve Tevcîhi II:	2 kredi
İşkâl Ayetlerin Tefsîri: ²²³⁸	2 kredi

²²³³ Bk. Medine İslam Üniversitesi Kur’ân-ı Kerim Fakültesi Kırâat Bölümü Doktora Programı, 1-50.

²²³⁴ Doktora I. dönemde Tevcîhati ele alınan ayetler: Kehf, 18 /38, 86, 88; Meryem, 19/ 19, 24, 90; Tâhâ, 20 /31-32, 63, 64, 81; Enbiyâ, 21 /45, 88, 104; Hac, 22 /23, 29, 39; Nûr, 24 /6, 9, 36-37; Şurâ, 26 /137; Neml, 27 /25, 81; Kasas, 28 /6; Ankebût, 29 /25; Rûm, 30 /10, 22; Lokmân, 31 /18, 27; Secde, 32 /24 ve Ahzâb, 33 /4’tür. Medine İslam Üniversitesi Kur’ân-ı Kerim Fakültesi Kırâat Bölümü Doktora Programı, 6-8.

²²³⁵ Şâz Kırâatlar ve Tevcîhi I dersinde; Kırâat ve Kur’ân tanımı ve aralarındaki farklar, kırâatın önemi ve kısımları konuları işlenir. Şâz Kırâatlar ve Tevcîhi II dersinde ise; şâz kırâatların tanımı, kısımları, kabul ve red edilen kırâatların kuralları, şâz kırâatların ihticâcı, şâz kırâatlarla namazın hükmü ile bu kırâatın eğitim-öğretiminin hükmü konuları işlenir. Medine İslam Üniversitesi Kur’ân-ı Kerim Fakültesi Kırâat Bölümü Doktora Programı, 9-24.

²²³⁶ Kurrânın Senedleri dersinde; senedin tanımı, selefîn senede verdiği önem, kırâat âlimleri nezdinde sened, tevâtür için senedin sahih olmasını yeterli görüşü tartışmaları, âli sened ile kırâat elde eden âlimler konuları ele alınır. Ebû Amr el-Basrî, Osmân Sâid b. (Verş lakaplı), Ebû Amr ed-Dûrî, Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed el-Antâkî, Muhammed b. Ahmed b. Şenbûz, Hasan b. Said el-Muttavvî, Muhammed b. el-Cezerî vb. farklı tabakâlarda kırâat isnâdında bulunanlar konu edilir. Medine İslam Üniversitesi Kur’ân-ı Kerim Fakültesi Kırâat Bölümü Doktora Programı, 25-27.

²²³⁷ Doktora II. dönemde Tevcîhati ele alınan ayetler: Zümer, 39 /56; Mü’min, 40 /26, 46; Şurâ, 42 /35; Zuhuf, 43 /19, 35; Câsiye, 45/ 14, 21; Muhammed, 47 /22, 25; Tûr, 52 /21; Necm, 53 /19; Rahmân, 55 /12, 35; Vâkıa, 56 /22; Hadîd, 57 /10, 13; Mümtehine, 60 /3; Saf, 61 /14; İnsân, 76 /15-16; Nebe’, 78 /37; Fecr, 89 /17-20; Beled, 90 /13-14’tür. Medine İslam Üniversitesi Kur’ân-ı Kerim Fakültesi Kırâat Bölümü Doktora Programı, 29-32.

²²³⁸ Dirâyet İlmi Alanında Köklü Çalışmalar dersinde, kırâat ilminin önemli konularından tevâtür, ahrûfu’s-seb’a, resmü’l-mushaf, kırâatta tercih vb. meselelerde *en-Neşr* başta olmak üzere tahrîrât ilmi ile ilgili yöntemlerin araştırılması hedeflenmektedir. Bu derste; Mekkî b. Ebî Tâlib’in *el-İbâne an Meân’il-Kırâât*, Emin Felâte’nin *el-İhtiyâr İnde’l-Kurrâ*, Ğânim Kaddûrî Hamed’in *Ebhâs Cedîde fî İlmi’l-Esvât ve’t-Tecvîd*, Ğânim Kaddûrî Hamed’in *ed-Dirâsâtü’s-Savtiyyetü İnde Ulemâit-Tecvîd*, Ğânim Kaddûrî Hamed’in *Ehemmiyetü İlmi’l-Esvâtü’l-Lüġâviyye fî Dirâsâtü’t-Tecvîd*, Ebû Şâme’nin *el-Mürşidü’l-Vecîz*, İbnü’l-Cezerî’nin *Müncidü’l-Mukrîn*, İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr fî’l-Kırâati’l-Aşr*, Hasan Hübsân’ın *et-Tevâtür fî’l-Kırâati’l-Kur’âniyye*, el-Mütevellî’nin *er-Ravdû’n-Nadîr*, el-İzmîrî’nin *Bedâiü’l-Bürhân*, İhâb Fikrî’nin *Nakdû Menhecü’l-İmâmeyn: el-İzmîrî ve’l-Mütevellî fî Tahrîrâtihimâ alâ’t-Tayyibe* adlı eserlerinden istifade edilmektedir. Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi Da’ve ve Usûlû’d-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü’nün 30.10.2019 tarihli, Doktora Programı Nitelikleri, https://drive.uqu.edu.sa/_/qurdwhmm/files, 59, 63, 64, s.e.t: 14.02.2021.

Seb'a ve aşere eğitimi alan her bir öğrenci Mescid-i Nebevî'de, üniversitede ders veren hocalardan ferdi eğitim almak suretiyle kendilerinden de icâzet alır. Belirli yerlerden alınan bu icâzetler Kur'ân Fakültesi'nce de onaylanır. Fakültede lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimi alanlar, okuldaki ders saatlerinin dışında bazı yerlerde görev alma imkânına da sahiptir. Özellikle sabah namazından sonra Medine'de hafızlık halkalarında ve elektronik ortamda kırâat dersleri veren hocaların yanında, üniversitelerde tecvîd, hafızlık ve kırâat eğitiminde, radyo ve uydu kanallarında, devlet ve özel okullarda, fetvâ-yargı ve vakıf ile ilgili kurumlarda görevli olarak da çalışabilmektedirler.

Medine'de Mescid-i Nebevî kırâat eğitimi verilen yerler arasındadır. Burada kırâat dersi verenlerden Şeyh Muhammed Temîm ez-Zu'bî ve oğlu Dr. Abdulaziz Şeyh Muhammed Temîm ez-Zu'bî'nin yanı sıra İhâb Ahmed Fikrî Haydar ile görüşmelerde bulunarak ve kendilerinin derslerine katılarak gözlemlerde bulunma fırsatımız olmuştur.

Mescid-i Nebevî Genel İdâre Akademisi'ne bağlı Mescid-i Nebevî Fakültesi, son dönemde kurulan bir eğitim-öğretim kurumu haline dönüşmüştür. Burada herhangi bir liseden mezun olan dünyanın farklı ülkelerinden gelen insanlar; Kur'ân-ı Kerim İlimleri Bölümü, Sünnet ve İlimleri Bölümü, Şeria (İslam Fıkhı ve Usûlü) Bölümü, Akîde (İslam İnanç Esasları) ile Arap Dili Bölüm'lerinde üniversite eğitimi alma imkânına sahip olmaktadır. Zira buralardaki eğitimin ilk uygulaması Peygamber'imizin döneminde sahabe için tesis etmiş olduğu şer'i ilimlerin tahsil edildiği mekânla başlamış, onlardan tabîne ve bu şekilde günümüze kadar intikal etmiştir. Suudiler döneminde de 1385/1965 yılında Mekke'de Mescid-i Haram'da, 1423/2002 yılında da bunun bir şubesi olarak Mescid-i Nebevî'de ma'hed/enstitü açılmıştır. Daha sonra da bu enstitü, Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî Genel İşleri Başkanı Abdurrahman es-Südeys tarafından Mescid-i Haram ile Mescid-i Nebevî Fakültesi'ne dönüştürülmüş, böylece 1436/2014 tarihinde erkekler için ve 1439/2017 yılında da kadınlar için bu mekânlarda üniversite okuma imkânı sunmuştur. Ayrıca buradan alınan fakülte diplomasının Ümmü'l-Kurâ, İmâm Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi'nin Şeria Fakültesine denk tutulması sağlanmıştır. Yine bu üniversitenin Şeria Bölümü'nün, Sudan Üniversitesi'nin Şeria Fakültesi ile Mısır Ezher Üniversitesi Şeria Fakültesi'ne denkliği sağlanmıştır.

Mescid-i Nebevî Fakültesi'ne kabul şartları ise şöyledir:²²³⁹

- 1- Lise veya dengi diplomaya sahip olmak,
- 2- Güzel ahlak ve davranış sahibi olmak,
- 3- Yazılı ve sözlü mülakat sınavını geçmek,
- 4- Refarans alınması ve bunların onaylanması,
- 5- Daha önce akademik veya disiplin nedenlerden dolayı fakülte veya üniversiteden uzaklaştırılmamış olmak,
- 6- Suudi vatandaşı olmak veya revize edilmiş onaya sahip yasal ikametgâhı olmak,
- 7- Sağlık açısından herhangi bir sorunu olmamak,
- 8- Kur'ân ve İlimleri Bölümü için peşpeşe olan 15 cüz ezberlenmiş ve Kur'ân-ı Kerim'i tecvîd ve tâlimine uygun bir şekilde okumaktır.

Mescid-i Nebevî Fakültesi Kur'ân İlimleri Bölümü Müfredatı (Özet Halî):²²⁴⁰

DÖ - NE M	DERSLER				
	(Her bir dönem 15 haftadan oluşur. Tabloda her bir dersle ilgili hafta ve dönem bazlı ders saatlerine yer verilmiştir.)				
I	Kur'ân-ı Kerim I (2x15=30 saat)	İslam İnanç Esasları Giriş (2x15=30 saat)	Fıkıh İlmine Giriş (2x15 = 30 s.)	İslam Medeniyeti (2x15 = 30 s.)	Siyer-i Nebi (3x15 = 45 s.)
	Harem-i Şerif Tarihi (3x15=45 saat)	Arap Dil Bilimine Giriş (2x15=30 saat)	Hadis İlmi I (2x15=30 saat)	İlmi Araştırma Yöntemleri (2x15=30 saat)	Bilgisayar ve Teknoloji (1x15=15 saat)
II	Kur'ân-ı Kerim II (2x15=30 saat)	Ulûmu'l-Kur'ân Giriş (2x15=30 saat)	İslam İnanç Esasları I (2x15=30 saat)	Fıkıh(İbâdât) I (3x15 = 45)	Tecvîd I (4x15 = 60 s.)
	Nahiv I (2x15=30 saat)	Hulefâ-i Râşidin (2x15 = 30 s.)	Günümüz İslâm Dünyası (2x15 = 30 s.)	Ğarîbu'l-Kur'ân (2x15 = 30 s.)	----
III	Kur'ân-ı Kerim III (2x15=30 saat)	Tecvîd II (4x15 = 60 s.)	Tefsir Usûlü (2x15 = 30 s.)	Tefsir I (3x15 = 45)	İslam İnanç Esasları II (2x15=30 saat)
	Hadis İlmi I (2x15=30 saat)	Nahiv II (2x15=30 saat)	Ahkâm Ayetleri I (3x15 = 45 s.)	Fıkıh (İbâdât) II (3x15 = 45)	----
IV	Kur'ân-ı Kerim IV (2x15=30 saat)	Tefsir Yöntemleri (2x15=30 saat)	Kırâat İlmine Giriş (2x15 = 30 s.)	Tefsir III (3x15 = 45)	Fıkıh (Muâmelât) (3x15 = 45)

²²³⁹ Bk. Mescid-i Nebevî Fakültesi, *Kuruluş, Faaliyetler ve Bölümleri*,
“<https://gph.edu.sa/public/files/51377371.pdf>”, 7, 8, 12, 23, 24. s.e.t: 22.02.2021.

²²⁴⁰ Bk. Mescid-i Nebevî Fakültesi, *Öğrenci Kılavuzu Ders Programı*,
“<https://gph.edu.sa/public/files/9957782.pdf>”, 10, 11. s.e.t: 22.02.2021.

	Ulûmu'l-Kur'ân I (2x15=30 saat)	İslam İnanç Esasları III (2x15=30 saat)	Nahiv III (2x15=30 saat)	Sarf (2x15 = 30 s.)	Ğaribu'l-Kur'ân II (2x15 = 30 s.)
V	Kur'ân-ı Kerim V (2x15=30 saat)	Kırâat I (2x15=30 saat)	Tefsir III (3x15 = 45 s.)	Ulûmu'l-Kur'ân II (2x15=30 saat)	Fıkıh (Aile) (3x15 = 45 s.)
	Ahkâm Ayetleri II (3x15 = 45 s.)	Fıkıh Usûlü I (2x15=30 saat)	Belâğat (2x15=30 saat)	Fırkalar (2x15 = 30 s.)	----
VI	Kur'ân-ı Kerim VI (2x15=30 saat)	Tefsir IV (3x15 = 45)	Kırâat II (4x15 = 60 s.)	İ'câzü'l-Kur'ân (2x15=30 saat)	Fıkıh Usûlü II (2x15=30 saat)
	Miras Hukuku (2x15=30 saat)	Nahiv IV (2x15 = 30 s.)	Belâğat (2x15=30 saat)	Ulûmu'l-Kur'ân I (2x15=30 saat)	----
VII	Kur'ân-ı Kerim VII (2x15=30 saat)	Kırâat III (4x15 = 60 s.)	Tefsir V (3x15 = 45 s.)	Konulu Tefsir (3x15 = 45 s.)	Kısa Özlü Hadisler (3x15 = 45 s.)
	Dinler ve Çağdaş Mezhepler (2x15=30 saat)	Davet Yöntemleri (2x15 = 30 s.)	Nahiv V (2x15 (2x15 = 30 s.)	----	----
VIII	Kur'ân-ı Kerim VIII (2x15=30 saat)	Tefsir VI (3x15 = 45 s.)	Müşkilü'l-Kur'ân (2x15=30 saat)	Ulûmu'l-Kur'ân Tartışmaları (1x15=15 saat)	Tahrîc ve İsnâd Eğitimi (2x15=30 saat)
	Yemin-Adak Fıkıhı (2x15=30 saat)	Literâtür (2x15 = 30 s.)	Düşünce Özgürlüğü (1x15=15 saat)	Tefsirde Yeni Yaklaşımlar (3x15=45 saat)	----

Aşru's-suğrâ ve aşru'l-kübrâ kırâat eğitimi ise *Abdü'n-Nebevî bede' fî Ahdi'n-Nebiyy* adı altında Mescid-i Nebevî'de okutulmaktadır. Burada Şeyh İyâb Fikrî ve Şeyh Muhammed Temîm ez-Zu'bî başta olmak üzere birçok kırâat üstadı sabah namazından ve akşam-yatsı namazlarından sonra dersler vermektedir. Hafız ve kırâat metinlerini ezberleyen devamsızlık yapmayan, daha çok Medine İslâm Üniversitesi'nin öğrencileri olmak üzere belirli bir yaş şartı aranmaksızın diğer talebelere de bire bir Şatıbiyye/Mısır tarîkine göre aşru's-suğrâ ve aşru'l-kübrâ²²⁴¹ eğitimi vermektedirler. Kırâat eğitiminde, arz –öğrencinin dersi hocaya okuması- usûlü uygulanmakta ve ilk önce -yaklaşık dörte birini- infirâd, daha sonra da cem' sistemi takip edilmektedir. Baştan sona infirâd kırâat eğitimi de verilmekte olup, infirâd olarak Nâfi' kırâatı ile Kâlûn rivâyeti okunmaktadır. Eğitim

²²⁴¹ Aşru'l-kübrâ kırâat eğitimi, Medine İslâm Üniversitesi ve Mescid-i Nebevî Fakültesi Kur'ân İlimleri Bölümü öğrencilerine verilmektedir.

alan öğrenciler arasında ana dili Arapça olmayan Türkiye, Özbekistan, Pakistan, Amerika ve Avrupa'dan gelen kişilere de kırâat dersi verilmektedir. Ancak kırâat okuyabilmek için hafızlığın sağlam, kırâat metinleri ezberlemiş, Arapça bilgisi en az orta derece de olsa okunan metinleri anlayacak seviyede olması şartı istenmektedir. Ayrıca ulûmu'l-kırâat derslerinin metin ve şerhlerinin dışında, İlmü'd-Dabt, İlmü'r-Resm, İlmü'l-Fevâsil, Tevcîhü'l-Kırâât dersleri de işlenmektedir. Hafızlığı sağlam, kırâat metinlerini -Şatibiyye, Dürre, Tayyibe, Metnü Mevridü'z-Zemân fî Resmi'l-Kur'ân- ezberlemiş olanlar; ortalama bir yıl seb'a, bir yıl aşere ve iki yıl da da aşru'l-kübrâ kırâatını okuyabilmektedir. Bu kitapların şerhlerinden öğrenciler derse gelmeden önce çalışır, anlaşılamayan yerleri ders esnasında hoca açıklar.²²⁴² Ancak bunların bir eğitim kurumunda kırâat dersi ile ilgili - özellikle usûlle alakalı- eğitim aldıkları veya almaya devam ettikleri göz ardı edilmemelidir.

Mescid-i Nebevî'de *Abdü'n-Nebevî bede' fî Ahdi'n-Nebiyy halkası* adı altında verilen kırâat eğitimi müfredatı, Medine İslâm Üniveristesi'nden alındığı için aynı program burada da uygulanmaktadır. Bu nedenle programın içeriği tekrar olmaması açısından verilmemiştir.

Burada verilen kırâat eğitimi ile ilgili vücûhatın yazılması zorunlu değildir. Ancak ilk on sûre yaklaşık on cüzün yazılması tavsiye edilmektedir. Ondan sonra vücûhat birbirine benzediği için artık yazılması tavsiye edilmemektedir. Seb'a, aşere ve aşru'l-kübrâ kırâat eğitimi tamamlanınca öğrenci sınav yapılır. Başarılı olanlara, onu okutan hocası icâzet verir. Bu icâzetler Mescid-i Nebevî Akademisi veya Medine İslâm Üniveristesi tarafından onaylanır.

Medine'de kırâat alanında ders veren önemli şahsiyetler vardır. Bunlar Şeyh Abdurrâfi' Rıdvân, Şeyh Muhammed Temîm ez-Zu'bî, Şeyh Safvân ed-Dâvûdî, Şeyh Muhammed Ebû Ruvâş, Şeyh Muhammed Seydî el-Emîn eş-Şenkîti, Şeyh Emîn Muhammed eş-Şenkîti, Şeyh Âdil İbrâhîm er-Rufâî', Şeyh Abdulhamid es-Sâidî, Şeyh Hüseyin Muhammed el-Avâcî, Şeyh Ahmed Mahmud Mübarek gibi kurrâlardır.²²⁴³

²²⁴² Derslerde tavsiye edilen genellikle takip edilen şerhler: Şatibiyye şerhlerinden Abdulfettah el-Kâdî'nin *el-Vâfi fî Şerhi's-Şatibiyye fî'l-Kırâati's-Seb'a*; Dürre'nin şerhlerinden Muhammed b. Muhammed en-Nüveyrî'nin *Şerhü'd-Dürreti'l-Mudîyye fî'l-Kırâati's-Selâs'l-Merdiyye*; Ahmed b. Muhammed b. el-Cezerî'nin (İbn Nâzım) *Şerhü Tayyibetü'n-Neşr* eserleri esas alınmaktadır.

²²⁴³ İyâb Ahmed Fikrî Haydar, "Mescid-i Nebevî Abdü'n-Nebevî Bede' fî Ahdi'n-Nebiyy'de Kırâat Eğitimi", Abdulhekim Ağırbaş, 08-10.12.2019 tarihinde yapılan görüşme ve kendilerinin yazılı sorularımıza 10.12.2019 tarihinde verdiği cevaplar ile Şeyh Muhammed Temîm ez-Zu'bî ile 07-09.12.2019 tarihinde yapılan görüşme.

Medine’de kırâat eğitiminde önemli bir diğer kurum, 1438/2017 yılında kurulan *El-Mekâriü’l-Kur’âniyye bi’l-Merkezi’l-Hayriyye li Ta’lîmi’l-Kur’ân’il-Kerim ve Ulûmihi bi’l-Medineti’l-Münevvere*’dir. Kur’ân-ı Kerim’e hizmet etmek, kırâat ilmine olan ilgiyi canlandırmak ve teşvik etmek amacıyla kurulan bu kurum, mütevâtir kırâatların imam ve râvîlerinin kırâat ve rivâyetlerini ayrı ayrı -infirâd- ya da toplu olarak -cem’- usûlüne göre ezberden okuyan alanında seçkin, güzel tilâvet sahibi kişileri yetiştirmeyi hedeflemektedir. *El-Mekâriü’l-Kur’âniyye*²²⁴⁴, yurt içi ve yurt dışındaki başta üniversitedeki kırâat uzmanları olmak üzere diğer kurum ve kuruluşlardaki kişilerle ilmi toplantılar ve çalışmalar yapmak, aynı zamanda ülkede kırâat alanında yapılacak çalışmaların merkezi olma amacını taşımaktadır. Ayrıca kurumun uzaktan eğitim imkânlarından azami şekilde faydalanarak hizmetlerini sürdürmesi de önemli bir çaba olarak kaydedilmelidir. Kırâat ilmi ile ilgili yazılı, sesli ve görüntülü yayınları hazırlayıp kırâat ehlinin istifadesine sunmak da kurumun çalışmaları arasında yer alır.²²⁴⁵

4.1.3. Cidde Kırâat Eğitim-Öğretim Kurumu ve Tedrisat Yöntemi

Suudi Arabistan’da İslâmî İşler Davet ve İrşâd Bakanlığı bünyesinde kırâat eğitimi verilen önemli yerler arasında “Cem’iyyetü’l-Hayriyye li Tahfizi’l-Kur’ân’il-Kerim Hayruküm bi Muhâfazati Cidde” kurumuna bağlı “*Ma’hed el-İmâmü’s-Şâtıbiyye li’l-Kur’ân ve Ulûmihi*” kurumu da bulunur.²²⁴⁶ Bu kurumun amacı; Kur’ân ve Kur’ân ilimleri alanında başta hafızlık olmak üzere uzman kişileri yetiştirmek, kırâat eğitimi veren hocalarla bu ilimle iştigal eden kişiler arasında bilimsel iletişim sağlamaktır. 1415/1994 yılında kurulan Ma’hed el-İmâmü’s-Şâtıbiyye li’l-Kur’ân ve Ulûmihi’de yaklaşık otuz yıldan bu yana seb’a, aşere ve aşru’l-kübrâ /takrîb kırâat eğitimi infirâd ve cem’ usulleriyle verilmektedir.

Cidde Ma’hed el-İmâmü’s-Şâtıbiyye li’l-Kur’ân ve Ulûmihi Kurumu için kabul şartları şöyledir: “

²²⁴⁴ El-Mekâri, makra kelimesinin çoğulu olup Kur’ân-ı Kerim’i bir veya daha fazla rivâyete göre icâzet senedine göre ezberlemenin yapıldığı Kur’ân halkalarına verilen mekân isimleri için kullanılır.

²²⁴⁵ Şeyh Muhammed Temîm ez-Zu’bî, “*El-Mekâriü’l-Kur’âniyye bi’l-Merkezi’l-Hayriyye li Ta’lîmi’l-Kur’ân’il-Kerim ve Ulûmihi bi’l-Medineti’l-Münevvere*’dir.”, Abdulhekim Ağırbaş, 08-10.12.2019 tarihinde yapılan görüşme ve kendilerinin verdiği kurum tanıtım kitapçığından özet şekliyle verilmiştir.

²²⁴⁶ Dr. Muaz Safvet Mahmud Salim, “*Ma’hed el-İmâmü’s-Şâtıbiyye li’l-Kur’ân ve Ulûmihi*”, Abdulhekim Ağırbaş, 08-10.12.2019 tarihinde Mekke’de Mescid-i Haram’da yapılan görüşmede kendilerinin sorularımıza verdiği cevaplar ile ayrıca kurumun internet sayfasından derlenerek bu kurumda yapılan eğitimle ilgili bilgiler verilmiştir.

- 1- Âsım veya diğer kırâatlardan birinin râvîlerinden tam ve sağlam hafız olduğuna dair icâzeti olmak.
- 2- Lise mezunu olmak.
- 3- Metinleri okuyup, anlayacak şekilde Arapça bilgisine sahip olmak.

Bu enstitüde, Rusya gibi dili Arapça olmayan ülkelerden öğrenciler olduğu gibi ana dili Arapça olan Afrika'dan da olmak üzere dünyanın dört bir yanından on dokuz farklı ülkeden öğrenciler yüzyüze ya da internet üzerinden uzaktan eğitim alabilmektedir. Burada eğitim almak isteyen her yaştan kadın ve erkek ezber yapabilme yeteneğine sahip olmak şartıyla kayıt imkânından faydalanabilmektedir. Ancak yoğun talep olması durumunda kırâat eğitimi alanında bir meşguliyeti olanlara öncelik tanınmaktadır.

Bu kurumda icâzet ve diploma sistemine göre iki farklı eğitim yapılmaktadır. Diploma kısmı akademik bir yapıda eğitim öğretim hizmeti vermektedir. Diploma kısmında kadın/erkek Kur'ân öğretmeni yetiştirme bölümü, kırâat bölümü, Kur'ân-ı Kerim tefsiri bölümü, Kur'ân anaokulu öğretmeni yetiştirme bölümü, Kur'ân kurumlarının yönetimi bölümü yer almaktadır.

Diploma kırâat bölümünde aşere eğitimi iki yıl sürmektedir. Bu bölümde kırâat eğitimi, sınıf ortamında ve öğrenci sayısının en fazla olduğu gruplarla yapılmaktadır. Burada kırâat dersleri ile birlikte, Resmü'l-Mushaf ve Dabt İlmi, Addü'l-Ây, İlmü'l-Fevâsıl, Tevcîhü'l-Kırâat, Ulûmu'l-Kur'ân, Âdâbü Hameleti'l-Kur'ân dersleri yer alır. Aşere kırâatında “Şâtıbiyye” ile “ed-Dürretü'l-Müdîe”nin usûl ve ferş-i hurûfa ait metinleri ezberlenir. Ayrıca Tecvîd için “*Mukeddîmetü'l-Cezerî*”, Resmü'l-Mushaf için “*Metnü Mevridü'z-Zem'ân fî Resmi'l-Kur'ân el-Ferâidü'l-Hisân fî Addi Âyi'l-Kur'âni'l-Kerim*”, Addü'l-Ây için de “*el-Ferâidü'l-Hisân fî Addi Âyi'l-Kur'âni'l-Kerim*” adlı eserlerin metinleri öğrencilerce ezberlenir. Hocalar da şerhlerini yapar ve baştan sona aşere kırâatı hatmedilerek okunur. Bu bölümde okuyan öğrencilere icâzet verilmez. Ancak bir hocadan baştan sona kadar birebir seb'a, aşere veya aşru'l-kübrâ kırâatını okuyan öğrenciye belirli şartlar dâhilinde diploma ile birlikte icâzet de verilir.

Bu kurumda diğer bir eğitim sistemi de icâzet sistemine dayalı olarak ders metinlerinin ezberlenmesi şeklinde yapılmaktadır. Nâfi' Kırâatı Verş Rivâyeti Usûlü, Hamza Kırâatı Usûlü, Şâtıbiyyenin Metni Usûlü, ed-Dürretü'l-Müdîe Metni Usûlü şeklinde bir program takip edilmektedir. Ancak bu derslerde de metin ezberi esas olup, bu metinlerin şerhlerinin yapılması, anlaşılması ve daha sonra öğrencinin kırâatını ezber

olarak hocaya arz etmesi esastır. Bu bölümde de kırâat dersleri ile birlikte, Resmü'l-Mushaf ve Dabt İlmi, Addü'l-Ây, İlmü'l-Fevâsıl, Tevcîhü'l-Kırâat, Ulûmu'l-Kur'ân, Âdâbü Hameleti'l-Kur'ân dersleri yer alır. Bu dersler ile metin derslerinin okunması ve şerhleri toplu olarak yapılmaktadır. Hatim olarak okunması ise bireysel olarak hocaya ezber arz edilmesi şeklindedir. Burada, seb'a, aşere, aşru'l-kübrâ kırâat eğitimi şu şekilde icra edilmektedir:

Bu enstitüde seb'a kırâat eğitiminde *Şâtıbiyye*'nin beyitleri ezberlenerek şerhleri yapılır. Şâtıbiyye'nin başından Âl-i İmrân Sûresi'nin sonuna kadar derste okunur ve ezberlenerek iyice anlaşılmasına çalışılır. Bu tamamlanınca Kur'ân'dan yaklaşık bir cüz her bir rivâyet için infirâd olarak okunur. Sonra bazı kırâat rivâyetleri birleştirilerek okunur. Örneğin Kâlûn rivâyeti yaklaşık birinci cüz olarak tam öğrenilip kavrandıktan sonra Verş rivâyeti, daha sonra İbn-i Kesîr'in Bezzî ve Kunbûl her iki Râvîsi -bu iki râvî arasında kırâat yönüyle pek fazla farklılık bulunmadığı için- birden okunur. Ebû Amr'ın râvîsi Dûrî, sonra Sûsî daha sonra ikisi birleştirilerek aynı şekilde birinci cüzden okunur. İbn-i Âmir'in iki râvîsi birlikte okunur. Bu şekilde seb'a imamlarının kırâatı ve râvîlerinin rivâyeti okunur. Bu aşamadan sonra birkaç imamın kırâatı birleştirilerek/cem' edilerek okunur. Örneğin medd-i munfasılı kasr ile okuyanlar -Kâlûn, İbn-i Kesîr, Ebû Amr- birlikte cem' usûlüne göre baştan bir cüz okunur. Sonra medd-i muttasılda tevassut ile okuyanlar -İbn-i Âmir, Âsım ve Kisâî- birlikte cem edilerek okunur. Daha sonra medd-i munfasılı kasr ve tavassut ile yukarıda zikredilen imam ve râvîler cem' usûlü ile birinci cüz okunur. Bunlara da medd-i munfasılı tûl ile okuyan Verş ve Hamza ilave edilerek cem' usûlü ile baştan bir cüz okunarak her bir imam ve râvînin usûlu ile ferş-i hurûfa ait uygulamalar tam öğrenilerek seb'a hatmi yapılır.

Seb'a eğitiminden sonra üç imam ilavesi ile aşere okumak isteyenlere ise İbn'ül-Cezerî'nin "ed-Dürre"sinden usûl ile Bakara, Âl-i İmrân Sûrelerinin sırayla ferş-i hurûf ile ilgili beyitleri ezberletilir, bu kısmın şerhi hoca tarafından yapılır ve bu şekilde derslerde hocasına okuması istenir. Böylece aşere hatmi tamamlanır. Aşru's-suğrâ kırâat eğitimi infirâd ve cem' usulleri ile okunabilmektedir.

Aşru's-suğrâ kırâat eğitimini tamamlayıp icâzet alanlardan aşru'l-kübrâ eğitimini almak isteyenler de İbn'ül-Cezerî'nin "Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr" adlı eserinin usûl ve ferşi hurûfa ait beyitlerini derslerle birlikte ezberlemek zorundadır. Aşru'l-kübrâ kırâat eğitimi; bu eserin beyitlerinin öğrencilerce ezberlenmesi, şerhleri hocalarca

yapılması suretiyle öğrencinin derslerde hocaya cem' usûlüyle ezberden hatim okuyarak tamamlamasıyla yapılır. Aşru'l-kübrâ eğitimi infirâd olarak okutulmayıp sadece cem' usûlü ile okutulmakadır.

Bu enstitüde öğrenci, usûl ve ferş-i hurûfla ilgili bütün bilgileri infirâd veya cem' sistemine göre bilerek ve Mushaf/nüsha vb. bir şeye bakmaksızın kırâatı ezberden okuması gerekir. Mushaf/nüsha vb. bir şeye bakarak kırâatın ezbere okunmaması halinde öğrenciye icâzet ve belge verilmemektedir. Ayrıca uzaktan yapılan eğitim de dâhil olmak üzere hoca ile talebe karşılıklı olmalı ve herhangi bir şekilde önceden yapılan sesli veya görüntülü kaydın dinlenmesi ile hatanın tashih edilmesi şeklinde bir eğitim öğretim kabul edilmemektedir.

Ma'hed el-İmâmü's-Şâtibiyye li'l-Kur'ân ve Ulûmihî kurumunda eğitim öğretim saatleri esnek olup, öğrenci kendine uygun zamanı tercih etme ve aynı zamanda uzaktan eğitim alma imkânına sahiptir. Ders günleri Cumartesi'den başlayıp, Perşembe gününe kadar her gün ikindi namazından sonra başlayıp, yatsı namazından bir saat sonrasına kadar olan dört saatlik zaman sürecidir. Ancak yaz dönemlerinde sabah namazından sonraki zamanlarda da ders yapılabilir. Bu esnek program modeli, herhangi bir yerde sabahları eğitim gören veya çalışanlara akşam; öğleden sonra okuyan ya da çalışanlara ise sabahları buradaki eğitimden faydalanma imkânı sunmaktadır. Ayrıca ihtiyaç durumunda özellikle icâzet eğitimi bölümünde bireysel okumalarda, idarenin bilgisi ve onayı dâhilinde öğrenci ile hocanın aralarında belirlediği herhangi bir zaman diliminde de kırâat eğitimi yapılabilir.

Bu kurumda seb'a, aşru's-suğrâ ve aşru'l-kübrâ kırâat eğitiminde alan ile ilgili başka dersler de vardır. "Ma'hed el-İmâmü's-Şâtibiyye li'l-Kur'ân ve Ulûmihî" kurumu müfredatında şu dersler yer alır:

	Ders Adı	Hafta Sayısı	Toplam Saat
1	ed-Dürretü'l-Müdîe Metni Usûlü	12	24
2	Şâtibiyyenin Metni Usûlü	24	48
3	Tecvîd Uygulamaları Temel Beceriler	4	12
4	Kur'ân Güzel Okuma Kuralları	2	10
5	Tecvîd Metinlerini Şerh Becerileri	1	4
6	Kur'ân İcâzetinden Sonra Yapılacaklar	1	4

7	Kur'ân'ın Cem'i Aşamaları	1	4
8	Tecvîd ve Dil Âlimlerine Göre Harflerin Mahrec ve Sıfatları	3	8
9	Dânî ve Secâvendî'ye Göre Vakıf ve İbtidâ	1	4
10	Dabtü'l-Mushâf Kavramı	1	4
11	Kırâat İlmine Giriş	6	24
12	Tefsir Usûlü	2	10
13	Hafızlık Eğitim Becerileri	1	4
14	Kur'ân İcâzeti Tanımı	1	4
15	Tahkîk Usûlü Okumaları Manzum Eser Şerhleri	2	10
16	Nâfi' Kırâatı Verş Rivâyeti Usûlü	2	16
17	Kisâi Kırâatı Usûlü	2	12
18	Kur'ân'da Müteşabih Lafızları Ayırma Becerileri	2	10
19	Vakıf ve İbtida Kuralları ile Uygulamalar	1	8
20	Hamza Kırâatı Usûlü	3	16
21	Ashâbu Sıla (Kâlûn-İbn-i Kesîr-Ebû Ca'fer) Kırâat Usûlü	3	16
22	Arûz İlmine Giriş	2	10
23	Resmü'l-Mushaf ve Dabt İlmine Giriş	1	8
24	Ulûmu'l-Kur'ân'a Giriş	1	8

Bu enstitüde eğitim öğretim ücretsiz olup, hocalar öğrencilerden herhangi bir ücret talep etmez. Ancak enstitüde yüzyüze ya da uzaktan eğitim yöntemleriyle yapılan derslere devam zorunluluğu vardır. Bu nedenle ders hocası öğrencilerin devam/devamsızlık çizelgelerini doldurup idareye sunmakla yükümlüdür. Ayrıca ders hocası, her ayın 25'inde öğrencinin ders, devam/devamsızlık durumu gibi konuları içeren forma göre rapor hazırlayarak öğrenci hakkında idareye bilgi verir. Zorunlu herhangi bir durum olmadıkça peşpeşe üç oturumdaki derse katılmayan öğrenciye, hocasına ders okuma hakkı iptal edilir. İmkân dâhilinde öğrencinin yaptığı hatmi, hocanın ses veya video kaydı alarak kayıt altına alması da enstitüce istenen bir diğer kontrol sistemidir.

Ma'hed el-İmâmü's-Şâtıbiyye li'l-Kur'ân ve Ulûmihî kurumunda kırâat eğitim öğretiminde verilen bilgilerin pekiştirilmesini ölçmek ve değerlendirmek amacıyla öğrenciler düzenli bir şekilde sınava tabi tutulur. Sınavlar; öğrencinin okuduğu cüz ile ilgili

Şâtıbiyye, Dürre, Tayyibe başta olmak üzere metin ezberi ve öğrenilen bilgilerin uygulaması şeklindedir. Özellikle altı aylık dönemler sonunda yapılan sınavlarda hem yazılı hem de sözlü ölçme ve değerlendirmeler kırâat bölümü denetiminde yapılmaktadır. Bu sınavlar önce yazılı, sonra sözlü şeklinde olmaktadır. Mezuniyet öncesi bitirme sınavında ise kırâat kısmında kendi ders hocasının dışında, kırâat bölümü başkanı ve iki hocanın da katılımıyla genel bir sınav daha yapılır. Sınavları geçen ve eğitimini başarılı bir şekilde tamamlayan öğrencilere aldıkları eğitime göre icâzet veya diploma verilir.

Enstitü, hocaya okuyarak her kırâat hatmini yapana icâzet vermez. İcâzet verme yetkisi bireysel ders okutan hocaya aittir. Öğrenci kendisini okutan hocadan/mücîz icâzet alabilmesi için, en az bir râvîye göre bir hatmini tamamlaması ve yapılan sınavlardan da başarılı olması şartıyla icâzet alma hakkı elde eder. Öğrenciyi bireysel okutan hoca, icâzet alan talebenin/mücâz durumuna göre icâzet kapsamını belirleyebilir. İcâzetnâme kapsamında talebenin başarı ve kabiliyetine göre okuma ve okutma ya da sadece okuma izni verip, okutma izni vermemesi şeklinde olabilmektedir. Komisyonca yapılan sınavda başarılı olan öğrencinin icâzeti enstitü tarafından onaylanır ve kendisine belge de verilir.

İmâmü's-Şâtıbiyye li'l-Kur'ân ve Ulûmihî Enstitüsü belirli şartlar çerçevesinde farklı dallarda öğrencilere icâzet vermektedir. Burada verilen icâzetler ve şartları şu şekildedir:

- 1- Şâtıbiyye Tarîkine göre Âsım Kırâatı Hafs Rivâyeti İcâzeti:
 - a) Hafız olmak.
 - b) İbnü'l-Cezerî'nin Tecvîd ile ilgili metnini ezberlemek ve şerhini anlamak.
- 2- Tayyibe'nin 21 Tarîkine göre Âsım Kırâatı Hafs Rivâyeti İcâzeti:
 - a) Hafız olmak.
 - b) İbnü'l-Cezerî'nin Tecvîd ile ilgili metnini ezberlemek ve şerhini anlamak.
 - c) Abdulaziz Uyûn es-Sûd'a ait "Şerh Manzûme Telhîs Sarîh'in-Nass fi'l-Kelimâti'l-Muhtelif fihâ an Hafs" adlı eserin metnini ezberlemek ve şerhini anlamak.
- 3- Herhangi bir rivâyetin ifrâd usûlüne göre icâzeti:
 - a) Hafız olmak.
 - b) İbnü'l-Cezerî'nin Tecvîd ile ilgili metnini ezberlemek ve şerhini anlamak.
 - c) Rivâyetle ilgili usûl ve fers-i hurûfa ait farklılıkları bilmek.
- 4- Şâtıbiyye Tarîkine göre Seb'a icâzeti:

- a) Hafız olmak.
 - b) İbnü'l-Cezerî'nin Tecvîd ile ilgili metnini ezberlemek ve şerhini anlamak.
 - c) Şâtibi'nin "Hirzu'l-Emânî" metnini ezberlemek ve şerhini anlamak.
- 5- Üç imam ilavesiyle aşereye tamamlama icâzeti:
- a) Hafız olmak.
 - b) İbnü'l-Cezerî'nin Tecvîd ile ilgili metnini ezberlemek ve şerhini anlamak.
 - c) Şâtibi'nin "Hirzu'l-Emânî" metnini ezberlemek ve şerhini anlamak.
 - d) İbnü'l-Cezerî'nin "ed-Dürre" metnini ezberlemek ve şerhini anlamak.
- 6- Aşru's-Suğrâ kırâat icâzeti için:
- a) Hafız olmak.
 - b) İbnü'l-Cezerî'nin Tecvîd ile ilgili metnini ezberlemek ve şerhini anlamak.
 - c) Şâtibi'nin "Hirzu'l-Emânî" metnini ezberlemek ve şerhini anlamak.
 - d) İbnü'l-Cezerî'nin "ed-Dürre" metnini ezberlemek ve şerhini anlamak.
- 7- Aşru'l-Kübrâ kırâat icâzeti için:
- a) Hafız olmak.
 - b) İbnü'l- İbnü'l-Cezerî'nin Tecvîd ile ilgili metnini ezberlemek ve şerhini anlamak.
 - c) İbnü'l-Cezerî'nin "Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr" metnini ezberlemek ve şerhini anlamak."²²⁴⁷ Bu şartları taşımaları halinde öğrencilere hocalarınca icâzet verilmektedir.

Ma'hed İmâmü's-Şâtibiyye li'l-Kur'ân ve Ulûmihî kuruluşundan günümüze kadar yaklaşık otuz yılda üçyüz civarında farklı alanlarda icâzetli ve yüz civârında da diplomalı mezun bulunmaktadır. Bu enstitünün önde gelen kırâat hocaları Şeyh Mahmûd Ferac Abdulmecid (ö. 2018), Dr. Safvet Mahmûd Sâlim, Şeyh Ahmed Osmân Ebu'l-Ulâ, Dr. Muâz Safvet Mahmûd Sâlim'dir. Ayrıca Cidde'de Dr. Eymen Rüşdî Süveyd kırâat alanında yazdığı eserler ve yetiştirdiği öğrencilerle bu alanda önde gelen şahsiyetler arasında yer almaktadır.

²²⁴⁷ Dr. Muaz Safvet Mahmud, "Ma'hed el-İmâmü's-Şâtibiyye li'l-Kur'ân ve Ulûmihî", 02.12.2019 tarihinde Mekke'de Mescid-i Haram'da yapılan görüşmede kendilerinin sorularımıza verdiği cevaplar ile ayrıca kurumun internet sayfasından derlenerek bu kurumda yapılan eğitimle ilgili bilgiler verilmiştir. Bk. Ma'hed el-İmâmü's-Şâtibiyye li'l-Kur'ân ve Ulûmihî, *el-mekâri*, <https://shatiby.edu.sa/المقارئ>, s.e.t: 02.03.2021.

4.2. Mısır Arap Cumhuriyeti'nde Kırâat Eğitim-Öğretimi (Kurumlar-Mahiyet ve Yöntem)

Mısır'da kırâat ilminin başlangıç tarihinin 20/641 yılında Hz. Ömer döneminde Mısır'ın fethiyle sahebe dönemiyle başladığını söylemek mümkündür. Zira sahabe gittiği beldede yeni müslüman olanlara İslam dinini öğretirken Kur'an eğitimiyle başlamaktaydı. Bu nedenle Mısırlılar, sahabe ve tabiîndenden olan Abdullah b. Amr b. Âs (ö. 65/684-685), Ukbe b. Âmir b. Abs el-Cühenî (ö. 58/678), Ebû Temîm el-Ceyşânî (ö. 77/696), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), Ebû Zer el-Ğifârî (ö. 32/653) aracılığıyla Kur'an kırâatı eğitimi elde ettiler. Ayrıca Mısır'dan Medine'ye gidip oranın kırâat imamı Nâfi'den kırâat okuyanlar arasında Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Ebû Dahye Muallâ b. Kays el-Mısırî (ö. 190/805), Seklâb b. Şeybe (ö. 191/806), Abdullah b. Vehb (ö. 197/813), Ebû Saîd Osmân b. Verş (ö. 197/812) öğrendikleri kırâatı Mısır'a naklettiler.²²⁴⁸

Mısır'da kırâat eğitiminde Verş'in çok önemli etkisi olmuş ve günümüze kadar bu rivâyetin ülkede okunmasında bu etki açıkça görülmektedir. Onun yetiştirdiği talabeler silsile halinde kırâat ilmini bu ülkede yaymışlardır. Bu halkada Verş'in talebelerinden Nâfi' kırâatı tarîklerinden Ebû Yakûb el-Ezrak (ö. 240/854), Ebû Bekr b. Seyf (ö. 307/919), İbrâhîm b. Muhammed b. Mervân Ebû İshâk (ö. 363/973), Tâhir b. Ğalbûn (ö. 399/1008), Ebû Abdullah el-Kazveynî (ö. 452/1060), Yahya b. Ali İbn Haşşâb (ö. 504/1110), Nâsır b. Hasan b. İsmail eş-Şerîf el-Hatîb (ö. 563/1167), Kâsım b. Firruh eş-Şâtûbî (ö. 590 /1194), Ebu'l-Cûd el-Lahmî (ö. 605/1208), Takiyü'd-Dîn es-Sâîğ (ö. 725/1324), Rıdvân el-Ukbî (ö. 853/1449), Zekeriyya el-Ensârî (ö. 926/1519), Sultân el-Müzâhî (ö. 1075/1664), Ebu'l-İkrâm el-Bakarî (ö. 1111/1699), Muhammed b. Halil et-Tabbâh (ö. 1250/1834), Muhammed b. Ahmed el-Mütevellî (ö. 1313/1895), Muhammed b. Hasan b. İbrahim ed-Dabbâ' (ö. 1376/1956), Abdulfettah el-Kâdî (ö. 1403/1982), Şeyh Âmir es-Seyyid Osmân (ö. 1408/1987)²²⁴⁹ günümüze kadar kırâat ilminin Mısır'da kesintisiz bir şekilde nesilden nesile aktarılmasında en önde gelen kurrâ olarak yer alır.

Mısır kırâat eğitiminde önde gelen bir model ülke olarak görülmektedir. Zira kırâat eğitim-öğretiminde tarihi kökleri ile birlikte son dönemde elli yılı aşkın bir tecrübe ile aynı zamanda diğer ülkelere de model olmakta ve buradaki sistem ve usûl birçok ülke tarafından takip edilmektedir. Daha önceki bölümde tanıtmaya çalıştığımız Suudi Arabistan kırâat

²²⁴⁸ Nebil b. İsmail, *İlmü'l-Kırâat Neşetühü, Etvâruhü, Eseruhü fi'l-Ulûmi's-Şer'iyye*, 271-275.

²²⁴⁹ Geniş bilgi için bk: Nebil b. İsmail, *İlmü'l-Kırâat Neşetühü, Etvâruhü Eseruhü fi'l-Ulûmi's-Şer'iyye*, 277-294.

uygulamalarının temeli de Mısır kırâat uygulamalarına dayanmakta olup, oradaki kırâat eğitiminin temelini daha çok Mısır'dan gelen hocalar tarafından atıldığını söylemek mümkündür. Mısır'daki bu köklü kırâat eğitiminin temeli de el-Ezher kurumuna dayanmaktadır.

Fatimîler döneminde Halife Muiz-Lidînillâh'ın tâlimatıyla komutan Cevher es-Sıkkî tarafından 359-361/970-972 yıllarında el-Ezher Cami inşa edilmiştir.²²⁵⁰ Yapıldığı ilk yıllardan itibaren Ezher, ibadet mekânı olmasının yanı sıra bir eğitim kurumu fonksiyonunu da icra etmiştir. İlk yıllarda halkı Şialaştırmak politikasıyla Şii fakihlerin buraya gelip ders yapmalarıyla başlayan ders halkaları, zamanla fıkıh dersleri yanında diğer dersler için de ders halkalarının oluşmasına öncülük etmiş ve böylece Ezher bir ibadet mekânından daha çok bir eğitim öğretim kurumu haline dönüşmüştür. Birçok dersin verildiği Ezher'e bu dönemde halife tarafından müderrisler görevlendirilmiştir. Eyyûbiler döneminde ise Şia anlayışını zayıflatmak ve Sünnî anlayışı hâkim kılmak amacıyla buradaki ilim halkaları devam etmekle birlikte alternetif medreseler de oluşturulmuştur.²²⁵¹ Memlûkler döneminde ise diğer dersler için yapılan düzenlemelerle birlikte Kur'ân eğitiminin de bir plan program çerçevesinde yürütülmesini sağlamaya yönelik olarak yedi kurrânın da görevlendirilmesi, Ezher'de ilim halkalarının yeniden canlandırılmasına katkı sağlamıştır. Burada canlılığın oluşmasında, bir taraftan devlet yöneticilerinin ve halkın bu ilim merkezine maddi manevi teveccüh göstermeleri etkili olurken; diğer bir önemli unsur olarak o dönemde doğuda Moğol, Mağrib ve İspanya'da hristiyan baskınlarından bunalan âlimlerin Mısır'a yönelmeleri etkili olmuştur. Osmanlı döneminde de Ezher'in ilim merkezi ve mali kaynakları yönüne dokunulmayarak aksine katkıda bulunularak bu önemli müessesenin hizmetlerinin devam etmesi sağlanmıştır. Buradaki revaklar altında sürdürülen eğitim öğretim daha sistematik hale dönüştürülmüştür. Ayrıca Şeyhü'l-Ezher gibi bir makam oluşturularak onun seçimi de buradaki âlimlere bırakılmıştır.²²⁵²

1805 yılında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a vali olması ve Ezher ulemasının yenilenme hareketine öncülük etmesi, Ezher'de yeni bir dönemin başlamasına vesile olmuştur. 1826 yılında Avrupa'ya gönderilenler arasında bazı öğrencilerle birlikte Ezher ulemâsının yer alması, 1872–1930 yılları arasında Mısır'da her alanda olduğu gibi modernitenin medreselerin yapısına da yansımaya neden olmuştur. Bu tarihten sonra

²²⁵⁰ Mustafa Uzun, "Ezher", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/53.

²²⁵¹ Mustafa Kırkız, "El-Ezher Özelinde Klasik ve Modern Eğitim", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/1 (2014), 14.

²²⁵² Saîd Abdulfettâh Âşûr, "Ezher", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/59-62.

klasik medrese eğitiminden okul, fakülte, üniversite düzenine geçilmiş, el-Ezher bünyesinde dini eğitim yanında her alanda eğitim öğretimi faaliyetiyle dünyanın önde gelen üniversiteleri arasında yer almıştır.²²⁵³ 1961 yılında çıkarılan bir kanunla da Ezher daha çok dil ve din eğitiminin verildiği bir kurum olmaktan çıkarılarak İslâmi ilimlerin yanı sıra tıp, mühendislik, ziraat vb. fakültelerin de yer aldığı batıdaki üniversiteler tarzında yeniden düzenlenmiştir. Kanunla Ezher şeyhinin dini alanda en büyük otorite olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca yine kanunla “el-Meclisü’l-A’lâ li’l-Ezher, Mecmaû’l-Buhûsi’l-İslâmiyye, İdâretü’ssekâfe ve’l-Buhûsi’l-İslâmiyye, Câmiatü Ezher, el-Meâhidü’l-Ezheriyye” heyetleri ile bunların görev ve yetkileri belirlenmiştir.²²⁵⁴ Bu yapıyla Ezher, geçmişten günümüze en önde gelen kurum olarak Mısır’da hizmet veren bir mekân olma özelliğini sürdürmüştür.

Ezher, merkez yapısı Kahire ‘de bulunan diğer şehirlerde de ilk, ortaokul, lise ve üniversite şubeleri olan bir kurumdur. Bu okulların programları merkezden belirlenmektedir ve diğer illerdeki uygulama bu müfredat çerçevesinde yürütülmektedir.²²⁵⁵ Bu yönüyle Ezher, üniversiteden önce bilimsel, kültürel ve mesleki alanda öğrencileri ilkökul, ortaokul ve lise eğitim programlarıyla alt yapıdan itibaren günün şartlarına göre donanımlı olarak hazır hale getirip oradan yükseköğretime almaktadır.²²⁵⁶ Ezher enstitüleri de Mısır eğitim sisteminde önemli bir yere haizdir. Bu ülkenin en önemli eğitim kurumlarından biri olarak Ezher enstitüleri, iki milyondan fazla öğrenciye eğitim-öğretim vermektedir.²²⁵⁷ Ezher’in yapısını tanımadan Mısır’daki kırâat eğitimini anlamamanın pek mümkün olamayacağını göz önünde bulundurarak bu genel bilgileri özet bir şekilde verdikten sonra günümüzde bu ülkedeki kırâat eğitiminden bahsedeceğiz.

Günümüzde Mısır’da kırâat eğitim-öğretimi; el-Meâhidü’l-Ezheriyye/Kırâat Enstitüleri, Ezher Üniversitesi Tanta Şube’sinde bulunan Kur’ân İlimleri ve Kırâat Fakültesi ile bazı dernek ve vakıflar bünyesinde ise resm-i olmayan yapıda/özel olarak

²²⁵³ Bk. Muhammed Abdülmün’im Hafâcî - Ali Sabbah, *el-Ezher fî Elf Âm*, (Kahire: El-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türâs, 2011), 167- 203; Mustafa Kırkız, “El-Ezher Özelinde Klasik ve Modern Eğitim”, 167-189.

²²⁵⁴ Saîd Abdulfettâh Âşur, “Ezher”, 12/62, 63.

²²⁵⁵ Bu programlar hakkında daha geniş bilgi için bk: Kırkız, “El-Ezher Özelinde Klasik ve Modern Eğitim”, 177.

²²⁵⁶ Abdülalîm Muhammed Abdülalîm Şeref, “Tatvîrû Menâhicü’l-Ulûm fi’t-Ta’lîmi’l-Ezherî li’t-Telbiyyeti Mütetallibât Tedrîs ve Dirâse Menâhici’il-Ulûmi’s-Şeriyye”, *Câmiatü Ezher Mecelletü Külliyyeti’t-Terbiyye* 169/4 (Temmuz 2016), 276.

²²⁵⁷ Hasan Abdulmalik Mahmûd - Muhammed Yusuf Mursî Nasr vd., “et-Talebü’l-İctimâiyy ala’t-Ta’lîm Kable’l-Câmiyyi’l-Ezher Hatta Âm 2030”, *El-Mü’temirü’d-Düvelî el-Hâmis li Külliyyeti’t-Terbiyyeti Camiati Ezher* (Kahire: Mü’temirat, 2019), 2.

yürütülmektedir. Çalışmamızın bu kısmında söz konusu kurumlarda seb'a, aşrus'suğrâ ve aşru'l-kübrâ kırâat eğitimlerinin programı, müfredatta yer alan derslerle ilgili eserler ve takip edilen metotların tanıtımı yer alacaktır. Programda yer alan diğer dersler tezimizin konusu olmadığı için sadece seb'a, aşrus'suğrâ ve aşru'l-kübrâ kırâat eğitimi ile sınırlı kalacaktır.

el-Meâhidü'l-Ezheriyye/Kırâat Enstitüleri

Abdulfettâh el- Kâdî (ö. 1403/1982) tarafından sistematize edilerek Mısır'ın birçok yerinde kurulan 48 kırâat enstitüsü yaklaşık elli yıldan bu yana Kur'ân ve kırâat alanında hizmet vermektedir. el-Meâhidü'l-Ezheriyye'nin hedefleri; Kur'ân ilimlerinde uzmanlaşmayı sağlamak, Kur'ân eğitiminde modern eğitim imkânlarını da kullanarak sahih sened rivâyetlerle kırâat hafızı yetiştirmek, toplumun her kesimine tecvîd hükümleri ve kırâat kurallarını yaymaktır.

Mısır'daki kırâat enstitüleri, Ezher'deki kırâat enstitülerine/el-Ezherü'sş-Şerîf'e bağlı olarak hizmet vermektedir. Dokuz yaşından itibaren kayıt olma imkânı olabilen ve üst sınır için bir yaş aralığı bulunmayan bu enstitülerde, üç aşamalı eğitim programı uygulanmaktadır. Burada üç aşamada verilen eğitim müfredatı, Mısır Eğitim-Öğretim Bakanlığı müfredatına uyumlu şekilde sürdürülmektedir. Bu üç aşamanın tamamına devam edilmesi halinde eğitim süresi toplamda sekiz yıl olmaktadır.

Birinci aşama Tecvîd Eğitimi: İki yıl süresi olan bu aşamada öğrenci, Hafs rivâyetinin ayırt edici özelliklerinin eğitimini almakla birlikte; tecvîdle ilgili "Tuhfetü'l-Etfâl" ile İbnü'l-Cezerî'nin "Mukaddime" metinlerini ezberler. Ayrıca Ğarîbu'l-Kur'ân, Fıkıh, Tefsir, Hadis, Kelam, Siyer gibi temel derslerin yanı sıra Arapça dil bilgisi eğitimi alır. Buradaki eğitimi başarıyla bitiren öğrenci, Ezher ortaokuluna denk olan "Tecvîd Sertifikası" alır.

İkinci Aşama Yüksek Kırâat Eğitimi: Üç yıl süreli olan bu aşamada öğrenci, "Şâtibiyye ile Dürre" metinlerini ezberleme, şerh ile uygulamanın yanı sıra Resmü'l-Kur'ân, İlmü'l-Fevâsil, Ulûmu'l-Kur'ân vb. dersleri öğrenerek aşru's-suğrâ kırâat eğitimi alır. Fıkıh, Tefsir, Hadis, Kelam gibi temel derslerin yanı sıra Arapça Dil Bilgisi dersleri de müfredatta yer alır. Buradaki eğitimi başarıyla bitiren öğrenci, Ezher Lisesi'ne denk olan "Yüksek Kırâat Sertifikası" alır.

Üçüncü aşama Kırâat Uzmanlık Eğitimi: Üç yıl süreli olan bu aşamada öğrenci, kırâat derslerinde "Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr" metnini ezberleyerek ve

Tevcihü'l-Kırâât²²⁵⁸, Addü'l-Âyy²²⁵⁹, Resmü'l-Kur'ân²²⁶⁰, İlmü'l-Fevâsil, Mushaf Tarihi, Kırâat İmâmlarının Biyografisi, Ulûmu'l-Kur'ân gibi dersleri alarak aşrû'l-kübrâ kırâat eğitimi tamamlar. Kur'ân-ı Kerim, Fıkıh²²⁶¹, Tefsir, Hadis gibi temel derslerin yanı sıra Arapça Dil Bilgisi (Sarf, Nahiv, Belâgat, İnşa, Metin), Mantık dersleri de müfredatta yer alır.²²⁶² Bu derslerde öğrenciler kırâatla ilgili metinleri ezberler, şerhlerinden anlayarak uygulamaya çalışır. Hocaları da derslerde şerhlerinden açıklama yaparak derslerin anlaşılmasını sağlar. Buradaki eğitimi başarıyla bitiren öğrenci, Ezher Önlisans programına denk olan “Kırâat Uzmanlık Sertifikası” alır. Bu sertifikayı alan bir öğrenci Ezher Üniversitesi Tanta Şubesi Kur'ân İlimleri ve Kırâatı Fakültesi'nde dört yıllık lisans programına kayıt hakkı elde eder.

Ezher Kırâat Enstitülerine kayıt için aranan şartlar:

- 1- Tam ve sağlam hafız olmak,
- 2- Kur'ân eğitimi, Matematik, imlâ ile ilgili yazılı ve sözlü sınavı geçmek.

Bu şartları sağlayan ve sınavı kazanan öğrenci Tecvîd aşaması eğitimi almaya hak kazanır. Ezher Tecvîd Sertifikası olmayan ancak doğrudan Yüksek Kırâat Eğitimi aşamasına müracaat etmek isteyenler hafız, Tuhfetü'l-*Etfâl* ile İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime* metinlerini ezberlemiş olmaları şartıyla Kur'ân, Tecvîd ve Ğarîbu'l-Kur'ân konularında yapılan sınavda başarılı olmaları halinde bu eğitime başlayabilmektedir. Kayıt için; kimlik belgesi, erkek öğrencilerin askerlik belgesi, ortaokul/lise diploması (bu diplomaları olmayanlar sınavı kazanmaları şartıyla yukarıdaki derslerle birlikte kültür derslerini almakla yükümlü olmaktadır.), sekiz adet fotoğraf, pul ve zarf, harç (yıllık 100 Mısır Lira /Pound -yaklaşık 7 dolar-) istenen belgelerdir.

²²⁵⁸ Tevcîhü'l-Kırâât ile ilgili Kasım Ahmed ed-Decevî ve Muhammed Sadık Kemhâvî'nin *Kelâdü'l-Fikr fî Tevcîhi'l-Kırâati'l-Aşr*, Muhammed Sâlim Muhaysın'ın *el-Mühezzeb fî'l-Kırâati'l-Aşr ve Tevcîhihâ* adlı eserleri takip edilmektedir.

²²⁵⁹ Addü'l-Âyy dersinde Şâtibî'nin *Metnü Nâzimetü'z-Züher* ile bu eserin Abdulfettah el-Kâdî'ye ait olan şerhi takip edilir.

²²⁶⁰ Resmü'l-Kur'ân dersinde, Ahmed Muhammed Ebû Zihâr'ın *Letâifü'l-Beyân fî Resmi'l-Kur'ân Şerh Mevridü'z-Zem'ân* eseri kaynak kitaptır.

²²⁶¹ Fıkıh dersleri Hanefî, Şafîi, Maliki ve Hanbeli Mezhepler için Şafî Fıkıhı, Hanefî Fıkıhı gibi ayrı ayrı ders olarak işlenmektedir.

²²⁶² Diğer takip edilen kaynaklar: İbn-i Hişâm'ın *Şerh Şüzûru'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab*, Ahmed el-Hemlâvî'nin *Şeze'l-Urfi fî Fenni's-Sarfî'l-Arabî*, Ali Muhammed Hasan'ın *Esrâru'l-Beyân*, Muhammed Muhammed Halife'nin *el-Edebü ve'n-Nusûsu fî'l-Asri'l-Câhili ve Sadri'l-İslam ve'l-Emevî*, Minşâvî Osmân Abûd'un *el-Mühezzeb fî Mustalahi'l-Hadis*, ez-Zebîdî'nin Muhtasar Şerhi *el-Ehâdisi'l-Muhtârati min Fethi'l-Mübdî*, Ebû Şüccâ'nın *en-Nihâye Şerh alâ Metn'il-Ğâye ve't-Takrîb* ve Ebu'l-Fadl Velîyü'd-Dîn el-Besîr'in *Şerhü'n-Nihâye*, Muhammed Ali Allâm'ın *Tefsîdü'l-Muhtar min Şerhi's-Süllem fî'l-Mantık*, Muhammed Tantâvî'nin *et-Tefsîru'l-Müeyesser*, Suyûtî'nin *el-İtkân* adlı eserleri okutulmaktadır.

Tecvîd, Yüksek Kırâat ile Kırâat İhtisas programlarını tamamlayıp belgelerini alanlar Ezher Üniversitesi Tanta Şubesi Kur'ân İlimleri ve Kırâatı Fakültesi'nde dört yıllık lisans programına kayıt hakkı elde eder. Ayrıca Kırâat İhtisas belgesi sahibi olanlar Usûlî'd-Dîn, Şeria vb. fakültelere de kayıt yapma imkânına kavuşur.²²⁶³

Ezher Üniversitesi Tanta Kur'ân İlimleri ve Kırâatı Fakültesi

Mısır'da kırâat eğitimi resmî yapıda Ezher Üniversitesi'ne veya vakıflara bağlı olarak sürdürülmektedir. Kur'ân ve kırâat alanında uzman kişileri yetiştirmek, Kur'ân ilimlerini topluma yayarak Kur'ân'ı muhafaza etmek, Kur'ân-ı Kerim'e olan saldırıları önlemek vb. amaçlarla Ezher Üniversitesi 1413/1992 yılında Tanta'da Kur'ân İlimleri ve Kırâatı Fakültesi'ni açmıştır. Tanta Kur'ân İlimleri ve Kırâatı Fakültesi, bu alanda ilk olma özelliğine sahip olup İslâm dünyasında ise üç fakülteden biri olarak hizmet vermektedir. Kur'ân hıfzı, tecvîd, tefsir, kırâat vecihleri uygulamaları ve onunla ilgili olan tevcih, resm-i mushaf ve dabtı, vakıf ve ibtida, addü'l-ayy gibi dersler bu fakültenin kırâat bölümü müferdatında yer alır.

Bu fakülte, Kırâat Bölümü ile Ulûmu'l-Kur'ân Bölümü olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde, dünyanın birçok ülkesinden gelen öğrenciler lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimi almaktadır.

Guruptaki Dersler:²²⁶⁴

S. NO	GURUPLAR Grup 1	GURUPLAR Grup 2
1	Kırâat İmam ve Râvîleri Tarihi	Vakıf, İbtida ve Fevâsıl
2	Mushaf Tarihi	Mütevâtir Kırâatların Tescîhi
3	Kur'ân-ı Kerim	Kur'ân-ı Kerim
4	Ulûmu'l-Kur'ân	Ulûmu'l-Kur'ân
5	Mütevâtir Kırâatlar Teori	Mütevâtir Kırâatlar Teori
6	Mütevâtir Kırâatlar Uygulama	Mütevâtir Kırâatlar Uygulama
7	Mütevâtir Kırâatların Tescîhi	Resm-i Osmânî ve Dabt

²²⁶³ Bk. Me'âhidü el-Kırâati'l-Ezheriyye, Küllü Mâ Türidü M'arifettehü an Me'âhid el-Kırâati'l-Ezheriyye bi Mısır, <https://maeahid-alqiraat-alazharia.blogspot.com/>, s.e.t: 11.03.2021; Ravdetü'l-Kırâati'l-Aşr, Küllü Mâ Türidü M'arifettehü an Me'âhid el-Kırâati'l-Ezheriyye, "<https://alquiraat.yoo7.com/t245-topic>", s.e.t: 07.03.2021; Mültekâ Ehlü't-Tefsîr, Mültekâ el-Kırâat ve't-Tecvîd ve Resmü'l-Mushaf ve Dabtuhi, <https://vb.tafsir.net/forum>, s.e.t: 11.03.2021.

²²⁶⁴ Bk. Ezher Üniversitesi (Tanta) Kur'ân İlimleri ve Kırâat Fakültesi, Dersler, <http://www.facultyofquran.edu.eg/scientific-departments/regulations-college/goals-ar-9?showall=1&limitstart=>, s.e.t: 04.03.2021.

8	Şaz Kırâatlar	Şaz Kırâatlar
9	Nahiv ve İ'râbu'l-Kur'ân	Nahiv ve İ'râbu'l-Kur'ân
10	Kur'ân İ'câzı ve Belâgatı	Kur'ân İ'câzı ve Belâgatı
11	Tefsir	Tefsir
12	Tefsir Yöntemleri	Tefsir Yöntemleri
13	Hadis İlimleri	Hadis İlimleri
14	Arap Lehçeleri ve Sesler	Dilbilmsel Anlam ve Kur'ânî Yöntemler
15	Yabancı Dil	Yabancı Dil
	Grup 3	Grup 4
1	Tevcîhü'l-Kırâât	Vakıf, İbtida ve Fevâsıl
2	Kur'ân-ı Kerim	Kur'ân-ı Kerim
3	Ulûmu'l-Kur'ân	Ulûmu'l-Kur'ân
4	Mütevâtir Kırâatlar Teori	Mütevâtir Kırâatlar Teori
5	Mütevâtir Kırâatlar Uygulama	Mütevâtir Kırâatlar Uygulama
6	Resm-i Osmânî ve Dabt	Mütevâtir Kırâatların Tevcîhi
7	Şaz Kırâatlar	Şaz Kırâatlar
8	Kur'ân İ'câzı ve Belâgatı	Tefsir
9	Tefsir	Ahkâm Hadisleri
10	Ahkâm Ayetleri Tefsiri	İslam İnanç Esasları
11	Hadis İlimleri	Arap Lehçeleri ve Sesler
12	İslam İnanç Esasları	Nahiv ve Sarf Yönüyle Kur'ân
13	Kur'ân Kırâatlarına Saldırılarına Yanıt	Kur'ân Kırâatlarına Saldırılarına Yanıt
14	Dilbilmsel Anlam ve Kur'ânî Yöntemler	Dilbilmsel Anlam ve Kur'ânî Yöntemler
15	Kur'ân'da Peygamberlik Biyografisi	Kur'ân'da Peygamberlik Biyografisi
16	Yabancı Dil	Yabancı Dil

Tecvîd, Yüksek Kırâat ve Kırâat İhtisas belgeleri ile fakülteden alınan diploma Mısır'da icâzet olarak kabul edilmemektedir.

Mısır'da kırâat eğitimi, resmî kurumların dışında özel kurumlarda da verilmektedir. İnfirâd ve cem' usulleriyle seb'a, aşru's-suğrâ ve aşru'l-kübrâ kırâat eğitiminin özel/resmî

olmayarak verildiği en önemli kurum *Merâkizü'l-Me'sarâvî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, Onlayn el Akâdemiyetü'l-Âlemiyye li'l-Kur'âni'l-Kerim*'dir.²²⁶⁵ Bu merkezde kırâat eğitimi alabilmek için on yaşından büyük olmak, tam ve sağlam hafız olmak, kırâat usûl eğitimi almış olmak ve anlama, kavrama ve ezber yeteneğine sahip olmak gerekir. Ana dili Arapça olmayanların mahreç ve sıfatlara özen göstermeleri ve metinleri anlayacak seviyede Arapça dilbilgisi eğitimi almış olmaları istenmektedir.

Bu kırâat merkezinde seb'a için *Şâtibiyye* metni, aşru's-suğrâ için *Dürre* ve aşru'l-kübrâ kırâat eğitiminde de *Tayyibe* metnini öğrencilerin ezberlemesi gerekir. Ortalama on ile yirmi beyit öğrencilerce ezberlenir ve bu beyitlerin metinlerini hocalar şerh eder. Bu şekilde usûl ile ilgili dersler, sınıf mevcudu on ile otuz arasında değişen gruplarla birlikte yüzyüze veya uzaktan internet üzerinden çevrimiçi olarak işlenir. Ancak kırâat uygulamaları/okumaları bireysel olarak öğrenci tarafından okunur, hoca dinler. Eğitim sisteminde, arz, semâ ve edâ usulleri uygulanır. Kırâatların okunması önce infirâd, bütün imam ve râvîlerin usûl bilgileri öğrenildikten sonra da cem' sistemi ile yapılmaktadır. Bazı imam veya râvîler için sadece infirâd okutulması da söz konusudur. Genel uygulama ise ilk önce kendi bölgesinde okumuş olduğu rivâyet ile başlanır sonra Kâlûn rivâyeti ile birlikte okutulur. Daha sonra metin ezberini yapabilen ve usûl ile ilgili bilgileri kavrayabilenler için Verş, Sûsî, Halef gibi usûl farklılığı çok olan râvîler cem' edilerek okunur. Bu usulde kavrama sıkıntısı yaşamayanlar cem' usûlünde seb'a, aşru's-suğrâ ve aşru'l-kübrâ kırâat eğitimini metin ezberiyle birlikte tamamlar. Bu şekilde bireysel okumalarda seb'a eğitimi süresi bir-iki yıl, seb'aya üç imam ilâvesi ile birlikte aşru's-suğrâ eğitimi iki-üç yıl, aşru'l-kübrâ kırâat eğitimi ise üç-dört yıl devam etmektedir. Öğrencilerin ezber, gayret, disiplin vb. bireysel düzeyleri farklı olduğu için toplam süre kişiden kişiye farklılık göstermektedir.

Merâkizü'l-Me'sarâvî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye Kurumu'nda kırâat eğitiminde *Şâtibiyye, Dürre, Tayyibe* metnlerinin ezberi ve bunların şerhleri yanı sıra addü'l-ayy, vakıf ibtidâ, tevcîhü'l-kırâât, resm ve dabt gibi dersler de yer alır. Öğrenciler dönemler itibariyle üç ya da dört defa yazılı ve sözlü sınava tabi tutulur. Bu sınavlardan başarılı olan ve hocasına seb'a veya aşru's-suğrâ ya da aşru'l-kübrâ kırâat eğitimini infirâd, cem' sistemine göre tamamlayanlara ders aldığı hoca tarafından icâzet belgesi verilir. Bu

²²⁶⁵ Merâkizü'l-Me'sarâvî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, el Akâdemiyetü'l-Âlemiyye li'l-Kur'âni'l-Kerim Onlayn Merkezi Müdürü Dr. Muhammed Fuâd Abduh Abdulmecid'in 21.02.2021 tarihinde hazırladığımız sorulara verdiği cevaplar çerçevesinde bu bilgiler hazırlanmıştır.

merkezin idaresi de bu icâzeti onaylar. Alınan icâzetler, göreve girme veya görevde yükselmede etkili olabilmektedir. Kur'ân merkezleri ile Kur'ân halkalarında, cami ve mescidlerde, küttablarda görev alma imkânı elde edebilmektedir.

Bu kırâat merkezinden farklı rivâyetlerden infirâd ve cem' usûlüne göre yüz civarında kişi mezun olmuştur. Şeyh Abdulhekim Abdullatif (ö. 2016), Şeyh Seyyid Abdulmecid, Dr. Ahmed el-Ma'sarâvî ve Dr. Mahmud Fuad el-Ma'sarâvî gibi hocalar bu kırâat merkezinin önde gelen hocalarıdır. Mısır'ın önde gelen kırâat âlimleri arasında Ahmed Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed ez-Zeyyât ²²⁶⁶(ö. 2003) önemli bir şahsiyettir.

²²⁶⁶ Ahmed Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed ez-Zeyyât; Kahire'de 1907 yılında doğmuş, 2003 yılında Kahire'de vefat etmiştir. Diğer islamî ilimlerle birlikte aşru's-suğrâ ve aşru'l-kübrâ kırâat eğitimi almış, Mısır'ın önde gelen camilerinde İmam Hatip olarak görev yapmış ve hatimle teravîh kıldırılmış, Mısır Ezher ile Suudi Arabistan Medine İslam Üniversitesi'nde kırâat hocalığı yapmış, Medine Mushaf tetkik heyeti üyeliği görevinde bulunmuş, altmış yılı aşkın bir süre boyunca yıllarca evinde camide ve üniversitede öğrenci yetiştirmiş bir kırâat âlimidir. Bk. Mustafa Hanefi Muhammed el-Kassâs - Yusuf Muhammed Abduh Muhammed el-Avâdî, "Cuhûdu Şeyh Zeyyât fi İlmi'l-Kırâât", *Al-Risalah Journal Academic Biannual Refereed Journal Kulliyah of Islamic Revealed Knowledge and Human Sciences International Islamic Universty Malaysia* 3/2 (1440/2019), 4-9.

4.3. GÜNÜMÜZ KIRÂAT EĞİTİM-ÖĞRETİMİNDE TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN-MISIR'IN TEKNİK ve TEORİK MUKAYESESİ

4.3.1. Muhteva Tahlili (Analiz)

Suudi Arabistan ve Mısır kırâat eğitiminde Türkiye'den farklı olarak seb'a eğitiminde *Hirzu'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî/eş-Şâtıbiyye*, aşere eğitiminde ise İbnü'l-Cezerî'nin Şâtıbiyye'ye üç imam ilavesi olan *ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Kırââtî's-Selâs* adlı eseri de esas kaynak olarak takip edilmektedir. Bu amaçla ülkemizde kırâat eğitiminde takip ettiğimiz temel kaynakların içeriği tanıtıldığı gibi söz konusu iki eserin de içeriğine burada yer verilecektir.

4.3.1.1. *Hirzu'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî/eş-Şâtıbiyye*

Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Teyssîr* adlı eseri yazıldığı dönemde büyük bir teveccüh gördü ve kırâat ilminde ilgiyle takip edildi. Bu eserin kolayca ezberlenip kırâat öğretiminde istifade edilmesini sağlamak amacıyla Kâsım b. Firruh eş-Şâtıbî (ö. 590/1194)²²⁶⁷ *Hirzu'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî/eş-Şâtıbiyye* adıyla manzum bir şekilde hazırladı.²²⁶⁸ 1173 beyitten oluşan bu manzum eser; Firruh eş-Şâtıbî'ye nisbetle

²²⁶⁷ Kâsım b. Firruh b. Halef b. Ahmed Ebu'l-Kâsım eş-Şâtıbî Endülü's'ün doğusundaki büyük bir şehir olan Şâtıbe'de -sahil şehri Bolansiye/Valencia'ya yakın bir yerde- 538/1143 yılında doğdu. Şâtıbe şehri, dönemin önemli kırâat merkezi olması yönüyle o da burada doğuştan gözleri görmeyen biri olarak Kur'an ve kırâat ilmini sağlam bir usulle öğrendi. Sonra Balansiye'ye gidip orada Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. el-Hüzeyl'e, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teyssîr*'ni ezbere arz ederek kırâat eğitimini devam etmekle birlikte burada ayrıca Arapça, Hadis, Fıkıh, Tefsir vb. dersler aldı. Bu eğitimden sonra Şâtıbe şehrine dönerek orada kırâat dersi vermekle birlikte hatiplik vazifesini de deruhte etti. Hatiplik görevini, dönemin yöneticilerinin övülmesi istemiyle yapılan baskılara hacca gitmek üzere yola çıkmakla terk etti ve Mısır'ın Fustat şehrine ulaştı. -Kâdî Abdurrahim b. Ali b. el-Beysânî (Kâdî el-Fadl olarak tanınır.), onu ağırlayarak ikramda bulunmuştur. - Şâtıbî, hac vazifesini ifa ettikten sonra Kâhire'ye döner ve orada evlenir. Kâdî el-Fadl onu, Amr b. Âs Camii'ne kırâat okutmak üzere görevlendirir. Kâdî el-Fadl, daha sonra da inşa ettiği Fadiliyye Medresesi'ne ders vermesi için onu hoca olarak tayin eder. Burada 590/1194 yılında vefat edinceye kadar ilimle iştigal eder. Mısır'da kaldığı süre içinde başta *Hirzu'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî/Kaside-i Lâmiyye/eş-Şâtıbiyyetü'l-Kübrâ*, *Kaside-i Râiyye/Akiletü Etrâbi'l-Kasâid fi Esnel Mekâsid* (Ebû Amr ed-Dânî'nin "el-Muknî" adlı eserini 298 beyitten oluşan manzum hale getirdiği ve *Kâside-i Suğrâ/Akile* olarak da blinen Hz. Osmân dönemindeki resmî'l-Mushaf hattıyla ilgili eseri) en önemli eserleri arasında yer alır. Ayrıca *Nâzimetü'z-Züher fi Adedi'l-Âyy fis-Süver*, (Ebû Amr ed-Dânî'nin "el-Beyân fi Addi Âyi'l-Kurân" adlı eserini 297 beyitte manzum hale getirdiği eseri) olmak üzere kırâat alanında günümüze kadar okunan ve okutulan birçok eser telif eder. Bk. Abdulhâdî Abdullah Hamîtû, Zeimû Medresti'l-Eseriyye fi'l-Kırâât ve Şeyhü Kurrâi'l-Mağrib ve'l-Meşrik el-İmâm Ebu'l-Kâsım eş-Şâtıbî: Dirâse an Kasîdetihî Hırzî'l-Emânî fi'l-Kırâât, (Riyâd: Dâru Edvâu's-Selef, 1425/2005), 17-20, 44-79; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/20-23; Abdulfettâh b. Abdilganiyy el-Kâdî, *el-Vâfi fi Şerhi's-Şâtıbiyye fi'l-Kırââtî's-Seb'a*, (Cidde: Mektebetü's-Sevâdî li't-Tevzi', 1420/1999), 3, 4.

²²⁶⁸ Kâsım b. Firruh b. Halef b. Ahmed eş-Şâtıbî, *Metnü's-Şâtıbiyyeti el-Müsemma Hirze'l-Emânî ve Vechet-Tehânî fi'l-Kırââtî's-Seb'ai*, thk: Muhammed Temîm ez-Zu'bî, (Medine: Müessesese Elif Lâmi Mîm li't-Tekniyye, 1437/2016), 6 (68. beyit).

“Şâtibiyye”, her beyitin sonu lâ kafiyesi ile bittiği için “Kâside-i Lâmiyye” olarak da adlandırılmaktadır. Bu eserde eş-Şâtibî, Dâni’nin *et-Teysîr* kitabını manzum hale getirmekle birlikte, Tâhir b. Abdilmün’im b. Ğalbûn’un (ö. 399/1009) “et- Tezkira fî Kırâ’âtî’s-Semân”, Ebu’l-Feth Fâris b. Ahmed el-Hımsî’nin (ö. 401/1010) “el-Menşe’ fî’l-Kırâati’s-Semân”, Ebu’l-Abbas el- Mehdevî’nin (ö. 440/1048) “el-Hidâye ilâ Mezâhibi’l-Kurrâi’s-Seb’a”, Sîbeveyh’in (ö. 180/796) “el-Kitâb”, Muhammed b. el-Müstenir (Kutrub)’un (ö. 206/822) “Meâni’l-Kur’ân”, el-Ferrâ’nın (ö. 207/822) “Meâni’l-Kur’ân” eserlerinden de istifade etmiştir.²²⁶⁹

Müellif, Şâtibiyye’de ed-Dâni’nin *et-Teysîr* eserinin içeriğini esas alarak usûl bölümü ve ferş-i hurûf bölümü olmak üzere iki bölüm, ayrıca son kısma mehâricü’l-hurûf ve sıfatlar konusunu ilâve etmiştir. İlk önce hamdele, salvele, Kur’ân fazileti ve onu okuyanlara verilecek mükâfat, ehl-i Kur’ân’a nasihatler, seb’a imam ve râvîlerini tanıtımı ile onlara verdiği remizler girişte yer alır.

Şâtibî, *Hirzu’l-Emânî*’de seb’a kırâatı için ebced (الجد) sıralamasını takip ederek her bir imam ve ikişer râvîsini esas alarak üçlü sitemle remizler belirlemiş ve böylece manzum eserin kısa ve öz olmasını sağlamıştır. Kırâat ilminde ilk defa imam ve râvîlerin isimlerinin remizlerle Şâtibî tarafından ortaya konması²²⁷⁰ bu alanda bir ilk olma özelliği yönüyle de önem arz etmiştir. Müellif eserinde, Nâfi’ (ا) kırâatı ve râvîleri Kâlûn (ب), Verş (ج) için (ابج) toplu remizle üç harf olarak kısaltma yapmıştır. Aynı şekilde İbn-i Kesîr (د) kırâatı ve râvîleri Bezzî (هـ) ile Kunbül (ز) toplu remizle (دهز); Ebû Amr (ح) kırâatı ve râvîleri Dûrî (ط), Sûsî (ى) toplu remiz (حطى); İbn Âmir (ك) kırâatı ve râvîleri Hişâm (ل), İbn Zekvân (م) toplu remiz (كلم); ‘Âsım (ن) kırâatı ve râvîleri Ebû Bekir eş-Şu’be (ص), Hafs (ع) toplu remiz (نصع); Hamza (ف) kırâatı ve râvîleri Halef (ض), Hallâd (ق) toplu remiz (فضق); Kisâî (ر) kırâatı ve râvîleri Ebu’l-Hâris (س), Hafs-ı Dûrî (ت) toplu remiz (رست) olarak seb’a imamlarını sistematik halde remizlerle göstermiştir. Vâv (و) harfini ise fasıla olarak kullanmıştır.²²⁷¹ Önceki bölümde görüleceği üzere seb’a imam ve râvîleri için belirlenen

²²⁶⁹ Şâtibî, *Metnü’s-Şâtibiyye*, 15, 91, 8, 92 (metindeki sırayla:175, 1133, 99, 1143, 1144. beyitler); Fatih Çollak, “eş-Şâtibiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 38/377; Ali Öge - Hatice Tekin, “Alemüddîn es-Sehâvî’nin Fethü’l-Vasîd İsimli Eserinde Kırâat İhtilaflarının Tefsire Etkisi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48 (Aralık 2019), 504.

²²⁷⁰ Tetik, “Kırâat Tedrisinde Rumuzât”, 426.

²²⁷¹ Bk. Şâtibî, *Metnü’s-Şâtibiyye*, 3, 4, 95 (24-46. beyit); Ali b. Muhammed Ebi’l-Hasan es-Sehâvî, *Fethü’l-Vasîd fî Şerhi’l-Kasîd*, thk. Muhammed İdris Tâhirî (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, ts.), 129-159; İbnü’l-Kâsîh, *Sirâcü’l-Kârîi’l-Mübtedi*, 14; Hamîtû, *Zeimü Medrestî’l-Eseriyye fî’l-Kırâât*, 84, 86; Muhammed Abdu’d-Dâyim Hamîs, *en-Nefahâtü’l-İlahiyye fî Şerhi Metni’s-Şâtibiyye*, (B.y.: Dâru’l-Menâr, 2. Baskı, 1430/2009), 30-34.

bu remizler, Şâtıbî'den sonra da başta İbnü'l-Cezerî olmak üzere birçok kırâat âlimi tarafından kullanılagelmiştir.

Müellifin, Şâtıbiyye'deki beyitlerde kullandığı usulde şu hususlar dikkat çekmektedir: Şâtıbî, ilk önce ihtilaflı kelimeyi zikretmiş, sonra kırâat imamı veya râvînin remzini vermiş ve ardından da fasıla vâv harfî koymuştur.²²⁷² Ancak ihtilaflı kelimeleri verirken okuyucunun zihninde herhangi bir karışıklığı oluşturmayacaksa fasıla vâv harfî koymadan direkt vermiştir.²²⁷³ Kafiye tamamlama veya lafza güzellik katmak vb. amaçlarla bazen fasıla vâv'ından önceki harf ve kelime remzini tekrarlamıştır.²²⁷⁴

Şâtıbiyye'de kırâat vecihleri, akli veya ıstılâhi/terimsel olarak birbirine zıt olan kavramlardan biri, onu temsil edenin ismiyle ya da remziyle belirtilir; diğer zıt olan kavram ise okuyucunun aklî çıkarımla bulunması istenir. Örneğin medd deyince zıddı kasr, isbât deyince zıddı hazf, feth deyince zıddı imâle, idğâm deyince zıddı izhâr kastedilmiştir. Cezmin zıddı ref', tezkîr'in zıddı te'nîs, ğaybın zıddı muhatab, hiffe'nin zıddı sikel, cem' zıddı ifrâd, tenvînin zıddı tenvinin terki, tahrîk deyince de zıddı sukûn anlaşılmalıdır. Bununla birlikte direkt zıtlı olmayan kavramlardan hemze deyince zıddı hemzenin terki, nakil olunca zıddı naklin yapılmaması, ihtilâs deyince zıddı ihtilâsın terki vb. kastedilmelidir. Okuyucu zihninden düşünerek bu hususlarda çıkarımda bulunmalıdır.²²⁷⁵ Bu yöntem manzum olan Şâtıbiyye'nin kısa, özet bir şekilde sunulmasını sağlamış ve fazlaca hacimli olmasını önlemiştir. Daha iyi anlaşılabilmesi için bu bilgiler tablo halinde şu şekilde verilebilir:

²²⁷² eŞâtıbî, *Metnü's-Şâtıbiyye*, 4 (46. beyit); Abdulfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 23, 24.

²²⁷³ Şâtıbî, *Metnü's-Şâtıbiyye*, 4 (47. beyit); Abdulfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 24.

²²⁷⁴ Şâtıbî, *Metnü's-Şâtıbiyye*, 4 (48. beyit); Abdulfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 24, 25; İhâb Fikrî, *Takribü's-Şâtıbiyye*, (Medine: El-Mektebetü'l-İslamiyye, İkinci baskı, ts.), 26, 27.

²²⁷⁵ Şâtıbî, *Metnü's-Şâtıbiyye*, 5, 6 (57-63. beyit); Sehâvî, *Fethü'l-Vasid fî Şerhi'l-Kasid*, 1/170-174; İhâb Fikrî, *Takribü's-Şâtıbiyye*, 30-33; Hamîs, *en-Nefahâtü'l-İlahiyye fî Şerhi Metni's-Şâtıbiyye*, 36-40; Çollak, "eş-Şâtıbiyye", 38/377, 378; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 144, 145.

KAVRAM	ZİTTİ	KAVRAM	ZİTTİ
Med	Kasr	Hiffet	Sıklet
İsbât	Hazif	Cem'	İfrâd
Feth	İmâle	Tahrîk	Sukûn/İskân
İdğâm	İzhar	Tenvîn	Tenvînin terki
Cezm	Ref'	Hemze	Hemzenin terki
Tezkîr	Te'nîs	Nakil	Naklin terki
Ğayb	Muhatab	İhtilâs	Harekeyi tam okuma

Şâtıbî *Hirzu 'l-Emânî*'de yukarıda kullanılan harflerin dışında kalan harfleri bazı grup imam ve râvîler için kullanmış, bu da aynı isimlerin sürekli tekrarını önlemiş ve eserin kısa olmasını sağlamıştır. Şâtıbî, tek harf olan fert ve grup remizlerini beyitlerde kelime başındaki ilk harfte kullanırken, diğer grup remizlerini ise kelimeler içerisinde uygun bir şekilde kullanmakta ve remizler genellikle ihtilaflı olan kelimelerden sonra yer almaktadır.²²⁷⁶ Grup olarak imam ve râvîlerin remizlerini ise Kûfe imamları (Âsım, Hamza, Kisâî) Kûfiyyûn: (ث); Nâfi' haricindeki seb'a imamlarının altı tanesi (خ); Kûfiyyun ve Şâmî (İbn Âmir) olanlar: (ذ); Kûfiyyun ve Mekkî (İbn-i Kesîr) olanlar: (ظ); Kûfiyyun ve Basrâ'lı (Ebû Amr) olanlar: (غ); Hamza ve Kisâî: (ش) şeklinde kullanmıştır. Ayrıca kelime olarak Ebû Bekir eş-Şu'be, Hamza, Kisâî için: (صُحْبَة); Hafs, Hamza, Kisâî için: (صَحَاب); Nâfi', İbn-i 'Amir için: (عَم); Nâfi', İbn-i Kesîr, Ebû Amr için: (سَمَا); İbn-i Kesîr, Ebû Amr için: (حَقُّ); İbn-i Kesîr, Ebû Amr, İbn-i Amir için: (نَفَر); Nâfi', İbn-i Kesîr için: (حَرْمَى); Nâfi' ve Kûfiyyûn için: (حَصْن) remizleri²²⁷⁷ Şâtıbî tarafından söz konusu eserde kullanıldığı görülmektedir. Daha sonra usûl bölümüne geçilir. Usûl bölümünde Kur'ân kırâatına başlarken istiâze, sonra besmele, daha sonra ilk sûre Fâtiha okunacağı için bu sıralama takip edilir.

Usûl bölümünde:

- a) İstiâze konusu:²²⁷⁸ 95-99 beyitleri arasındaki beş beyitten oluşur.

²²⁷⁶ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 143, 144.

²²⁷⁷ Şâtıbî, *Metnü's-Şâtıbiyye*, 4-5, 95 (47-56. beyit); Hamitû, *Zeimü Medrestî 'l-Eseriyye fî 'l-Kırâât*, 86; Abdulfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi 'ş-Şâtıbiyye*, 24, 25; İhâb Fikrî, *Takribü 'ş-Şâtıbiyye*, 27-29.

²²⁷⁸ Şâtıbî, *Metnü's-Şâtıbiyye*, 8; Sehâvî, *Fethü 'l-Vasîd fî Şerhi 'l-Kasîd*, 2/197-201; Abdulfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi 'ş-Şâtıbiyye*, 40, 45.

- b) Besmele konusu:²²⁷⁹ 100-107 beyitleri arasındaki sekiz beyitten oluşun bu kısımda evveli sûre, sûreteyn beyni ve sûre içinde kırâat imamlarının uygulamalarından bahseder.

Daha sonra Kur'ân'da ilk farklılığın olduğu Fâtiha Sûresi'nden başlayarak usulle ilgili kırâat imam ve râvîlerinin farklılıkları, sûrelerdeki ayetler takip edilerek sıra ile beyitler halinde kısa ve öz bir şekilde özetler.

- c) Sûretü Ümmi'l-Kur'ân:²²⁸⁰ 108-115. beyitler arasındaki sekiz beyitte, (مالك، الصراط، صراط، عليهم، اليهم) kelimelerindeki farklılığı ve cem'i mîm-i (sılâ) konusunu zikreder.
- d) İdğâm konusu: İdğâm-ı kebîr konusunu mütemasil, mütecânis ve mütekârib kelimelerdeki okuyuş farklılıklarını 116-157. beyitler arasındaki 42 beyitte zikreder. 255-258. beyitler arasındaki dört beyitte “izhâr ve idğâm”, 259-261 arasındaki üç beyitte (إذ)، 262-265 arasındaki dört beyitte (قد)، 266-269 arasındaki dört beyitte “Tâ-i te'nis idğâm-ı” anlatır. 270-276 arasındaki yedi beyitte “(هَلْ) ve (بَلْ) lâmların idğâm-ı”, 277-285 arasındaki dokuz beyitte “mahreçleri yakın olan harflerin idğâmı”, 286-290 arasındaki beş beyitte “tenvîn ve sâkin nûn hükümleri” ile ilgili idğâmları belirtir.
- e) Hâü'l-Kinâye: 158-167. beyitler arasındaki on beyitte müfred müzekker gâib zamir (اليه، عليه، لديه، نفقه، ينته، فيه، يرضه) vb. hâü'l-kinâyeleri sıla, iskân ve ihtilâs yönüyle ele alır.
- f) Med ve Kasır konusu: Med ve lîn harfleri ile med çeşitlerinin özetlendiği 168-182. beyitler arasındaki onbeş beyitlerdir.
- g) Hemze konusu: 183-201 beyitleri arasındaki on dokuz beyitte “bir kelimedede iki hemze”, 202-213 beyitleri arasındaki on iki beyitte “iki kelimedede iki hemze”, 214-225 beyitleri arasındaki on iki beyitte “müfred hemze” işlenir. 226-234 beyitleri arasındaki dokuz beyitte “hemzenin harekesinin kendinden önceki sâkin harfe nakli”, 235-254 beyitleri arasındaki yirmi beyitte “Hamza ve Hişâm'ın hemzede vakfi” konusu anlatılır.

²²⁷⁹ Şâtibî, *Metnü's-Şâtibiyye*, 9; Sehâvî, *Fethü'l-Vasîd fî Şerhi'l-Kasîd*, 2/202-212; Abdulfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtibiyye*, 45, 50.

²²⁸⁰ Şâtibî, *Metnü's-Şâtibiyye*, 9, 10; Sehâvî, *Fethü'l-Vasîd fî Şerhi'l-Kasîd*, 2/213-220; Abdulfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtibiyye*, 50, 53.

- h) Fetih-beyne- imâle konusu:²²⁸¹ 291-342 beyitleri arasındaki elli iki beyitte fetih-beyne- imâle konusu ele alınmıştır.
- i) Tefhîm ve Terkîk konusu:²²⁸² 343-358 beyitleri arasındaki on altı beyitte “Ra harfinin kalın ve ince okunduğu yerler”, 359-364 beyitleri arasındaki altı beyitte “lâm harfinin tağlîz ve tefhimi” konusu yer almaktadır.
- j) Vakıf konusu:²²⁸³ 365-375 beyitleri arasındaki on bir beyitte “kelime sonunda vakıf”, 376-386 beyitleri arasındaki on bir beyitte de “resm-i hatta göre vakıf” ile ilgili durum açıklanır.
- k) İzâfet Yâ’lar konusu:²²⁸⁴ 387-419 beyitleri arasındaki otuz üç beyitte harfe, isme ve fiile bitişmiş olan mütekellim yâ’ların durumları izah edilir.
- l) Zâid Yâ’lar bölümü:²²⁸⁵ Şâtıbî, bu bölümde 420-444 beyitleri arasında yirmi beş beyitte imam, râvîlerin vakıf ve vasıl hallerinde sûrelerde geçen ayetlerdeki zâid yâ harflerini isbât edip etmeme durumlarını ele alır.

Ferş-i hurûf bölümü ise Şâtıbiyye’nin 445-1120 beyitleri arasındaki 676 beyitte müellif tarafından, harf, hareke vb. kelime yapısındaki farklılıklar sûre sıralaması takip edilerek imam ve râvîlerin okuyuşlarına göre manzum bir üslûpla verilmektedir.

Usûl ve ferş-i hurûf ile ilgili beyitlerin ardından müellif, 1121-1133 beyitleri arasındaki on üç beyitte Duhâ-Nâs Sûreleri arasında “Tekbîr Bâbı” konusuyla İbn-i Kesîr’in râvîlerinden Bezzî senediyle gelen hatim tertibinde tekbir, tehlîl, tahmîd uygulamasını özet bir şekilde sunar.

“Mehâricü’l-Hurûf ve Sıfâtühâ” son başlığı altında ise eş-Şâtıbî, 1134-1173 beyitleri arasındaki kırk beyitte ise harflerin mahreç ve sıfatları ile ilgili -düzgün ve sahih bir kırâat için olması gereken tecvidle ilgili- hususları hatırlatır. Bu bölümün son on dört beyitinde ise yaptığı bu çalışmanın kırâat ilminde faydalı olması dileğiyle Allah’a hamd, Hz. Peygamber’e salatü selamla manzum eserini tamamlar.

²²⁸¹ Şâtıbî, *Metnü’s-Şâtıbiyye*, 24-28; Sehâvî, *Fethü’l-Vasîd fî Şerhi’l-Kasîd*, 2/417-482; Abdulfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi’s-Şâtıbiyye*, 139-160.

²²⁸² Şâtıbî, *Metnü’s-Şâtıbiyye*, 28-30; Sehâvî, *Fethü’l-Vasîd fî Şerhi’l-Kasîd*, 2/483-514; Abdulfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi’s-Şâtıbiyye*, 161-173.

²²⁸³ Şâtıbî, *Metnü’s-Şâtıbiyye*, 30-32; Sehâvî, *Fethü’l-Vasîd fî Şerhi’l-Kasîd*, 2/515-545; Abdulfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi’s-Şâtıbiyye*, 173-183.

²²⁸⁴ Şâtıbî, *Metnü’s-Şâtıbiyye*, 32-34; Sehâvî, *Fethü’l-Vasîd fî Şerhi’l-Kasîd*, 2/546-588; Abdulfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi’s-Şâtıbiyye*, 183-192.

²²⁸⁵ Şâtıbî, *Metnü’s-Şâtıbiyye*, 34-36; Sehâvî, *Fethü’l-Vasîd fî Şerhi’l-Kasîd*, 2/589-617; Abdulfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi’s-Şâtıbiyye*, 192-198.

Müellif, Şâtıbiyye'yi Arap diline hâkimiyetinin zirvesinde olduğunu ortaya koyarak kafiye, seci sanatlarıyla da en iyi şekilde süsleyerek manzum bir dille yazmıştır. Yazıldığı ilk dönemden günümüze kadar birçok nüshası basılmış ve elden ele dolaşarak büyük bir teveccüh gören bu eser²²⁸⁶, hem satırlarda hemde sadırlarda yer edinmiştir. Ayrıca kırâat ilmi, nesir yazımda anlaşılması bile kolay olmazken sanatsal özelliğinin yanı sıra böylesine kısa, öz ve remizlerle bezeli bir eserde anlaşılıp kavranması pek de kolay olmadığı görüldüğünden, yazıldığı ilk dönemden itibaren başta Şâtıbî'nin öğrencisi Ebu'l-Hasan es-Sehâvî olmak üzere, Şâtıbiyye ile ilgili yüzden fazla şerh yazılmıştır.²²⁸⁷ Bu şerhler eşliğinde *Kâside-i Lâmiyye*, Şâtıbî'nin talebelerinden günümüz kırâat eğitimi alanlara kadar temel kaynak olarak takip edilmektedir. Böylece müellif kırâat icâzet senedlerinde de zikredilerek rahmetle anılmaktadır.

4.3.1.2. *Dürretü'l-Mudiyye fî'l-Kırâati's-Selâs*

Kırâat-ı seb'a eğitiminde Kâsım b. Firruh eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) manzum olarak yazdığı *Hirzu'l-Emânî/Şâtıbiyye*, ilk andan itibaren ilim ehline kabul görmüş ve teveccühe mazhar olmuştur. Daha sonra İbnü'l-Cezerî'nin (833/429) sahih kırâatları aşere olarak tasnif etmesiyle birlikte seb'aya ilâve edilen üç imam ve râvîlerinin kırâat otoritelerince okutulması *Şâtıbiyye* ile uyumlu olması halinde bunun da revaç bulacağı ve yaygın hale geleceği fikri etkili olmuştur. Bu amaçla İbnü'l-Cezerî, *Dürretü'l-Mudiyye fî'l-Kırâati's-Selâseti'l-Mardiyye /Dürretü'l-Meâniyye fî Kırâati'l-Eimmeti's-Selâseti'l-Mardiyye /Dürretü'l-Mudiyye fî'l-Kırâati's-Selâseti'z-Zâideti'l-Mardiyye alâ'l-Aşere* olarak ismi

²²⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2/21, 22.

²²⁸⁷ Şâtıbiyye'nin önde gelen şerhlerinden bazıları şunlardır: 1- Ali b. Muhammed b. Abdussamed Ebi'l-Hasan es-Sehâvî (643 /1245), *Fethü'l-Vasîd fî Şerhi'l-Kasîd*, 2- Ebû Abbâs Ahmed b. Ali. Muhammed b. b. Ali b. Seken (640 /1242), *Şerhü Kasidetü's-Şâtıbî (et-Tezkîr)*. 3- Abdurrahman b. İsmâîl Ebî'l-Kâsım el-Ezdî et-Tûnusî (625 /1227), *Şerhü Şâtıbiyye*. 4- Muhammed b. Mahmûd Şemsüddîn es-Semerikandî (600 /1203), *Şerhü Şâtıbiyye (el-Mebsût)*. 5- Muhammed b. Ahmed Muhammed el-Mevsilî (Şû'le) (656 /1258), *Kenzü'l-Meânî fî Şerhi Hirzi'l-Emânî*. 6- Şihâbüddîn Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmâîl el-Makdisî (665 /1266), *İbrâzü'l-Meânî min Hirzi'l-Emânî*. 7- Abdullah b. Muhammed b. Davûd es-Sanhâcî (İbn Acrûmi) (723 /1323), *Ferâidü'l-Meânî fî Şerhi Hirzi'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî*. 8- Ebû İshâk İbrâhim b. Ömer b. İbrahim Burhânüddîn el-Ca'berî (732 /1331), *Kenzü'l-Meânî fî Şerhi Hirzi'l-Emânî*. 9- Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf b. Muhammed b. Mes'ûd (756 /1355), *el-Akdü'n-Nadîd fî Şerhi'l-Kasîd*. 10- Alâ b. Muhammed b. Osman Alâüddîn (İbnü'l-Kâsih) (801 /1398), *Sirâcü'l-Kârîi'l-Mübtedî ve Tizkârü'l-Mükriü'l-Müntehî*. 11- Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (911 /1505), *Şerhü Memzûc*. 12- Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr Şihâbüddîn el-Kastallânî (923 /1517), *el-Fethü'd-Dânî fî Şerhi Hirzi'l-Emânî*. 13- Süleymân b. Hüseyin el-Cemzûrî (1198 /1783), *Fethü'r-Rahmânî Şerhü Kenzü'l-Meânî fî Tahrîri Hirzi'l-Emânî*. 14- Ali b. Muhammed ed-Dabbâ' (1381 /1959), *İrşâdü'l-Mürîd ilâ Maksûdi'l-Kasîd*. 15- Abdulfettâh b. Abdilganiyy el-Kâdî (1403 /1981), *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtıbiyye*. Bk. Abdulhâdî Abdullah Hamîtû, *Zeimü Medresti'l-Eseriyye fî'l-Kırâât*, 143-227; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 141, 142.

kaynaklarda geçen²²⁸⁸ eseri yazmıştır. Bu görüşümüzü birkaç gerekçeyle temellendirmek mümkündür.

Birincisi İbnü'l-Cezerî *ed-Dürre*'yi, Şâtıbiyye'nin her beyitin sonu lâ kafiyesi ile biten “Kâside-i Lâmiyye”ye benzer şekilde yazmıştır. İkincisi her bir imamı Şâtıbî'nin seb'adaki imam ile irtibatlandırmıştır. Ebû Ca'fer'in kırâatı, Medine kırâat imamı Nâfi' ile yakındır. Çünkü Ebû Ca'fer aynı zamanda Nâfi'nin kırâat hocasıdır. Bundan dolayı Şâtıbiyye'de Nâfi' için kullanılan (ل) remzini, İbnü'l-Cezerî *ed-Dürre*'de Ebû Ca'fer için kullanmıştır. Aynı şekilde Nâfi'nin râvîleri Kâlûn (ك) ve Verş (ج) için kullandığı remizleri, Ebû Ca'fer'in râvîleri 'Îsâ b. Verdân ve Süleymân b. Cemmâz'a vermiştir. Diğer ilave edilen imam Yâkûb'un kırâatı Basra kırâat imamı Ebû Amr ile yakındır. Zira Ya'kûb, kırâatı Ebû'l-Münzîr'den; Ebû'l-Münzîr de Ebû Amr'dan okumuştur.²²⁸⁹ Bu nedenle Ebû Amr 'in (ح) remzini, İbnü'l-Cezerî *ed-Dürre*'de Ya'kûb için kullanmıştır. Yine râvîler için de Ebû Amr 'in râvîleri Dûrî (ط) ve Sûsî'nin (س) remizlerini, Yâkub'un râvîleri Ruveys ve Ravh'a vermiştir. Üçüncü ilave edilen imam Hâlefü'l-Âşîr'i ise Kûfe kırâat imamlarından Hamza ile irtibatlandırmıştır. Bunun nedeni ise seb'a kırâatında Halef, Hamza'nın birinci râvîsi olması ve Hamza'nın, Selîm tarîkinden Halef'in hocası olmasındandır. Bu nedenle *ed-Dürre*'de de Hâlefü'l-Âşîr için, seb'a kırâatında Hamza için kullanılan (ه) remzi kullanılmıştır. Hâlbuki İbnü'l-Cezerî, *ed-Dürre*'den (823/1420) yaklaşık 24 yıl öncesinde manzum halde yazdığı *Tayyibetü'n-Neşîr*'de (799/1396) daha önce görüldüğü üzere kırâat imamı Ebû Ca'fer için (ث) remzini, yine kırâat imamı Ya'kûb için (ط) remzini kullandığını, Hâlefü'l-Âşîr için ise remiz kullanmadığını müşahade etmiştik.

Üçüncüsü İbnü'l-Cezerî Bursa'da dokuz ayda yazarak kırâat ilmine kazandırmış olduğu *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr* adlı eserini, 799/1396 tarihinde Bursa'da özellikle de takrîb kırâatının bütününün muhtevasını içerecek şekilde *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr/Tayyibe* ile 1015 beyitte manzum hale getirmiştir.²²⁹⁰ Aşere kırâatını yaygınlaştırma çabası olarak önce *en-Neşr*'i yazmıştır. Ardından manzum hale dönüştürdüğü *Tayyibe*'yi daha sonra *en-Neşr*'i ihtisar ederek *Takrîbü'n-Neşr* ile eser telif etmeye devam etmiştir. Ebû Amr ed-Dâni'nin *et-Teysîr*'ini, *Tahbîrü't-Teysîr* ile nesir şeklinde üç imam ve râvî ilâvesiyle aşereye tamamlamıştır. Daha sonra da *ed-Dürre* adlı eserini manzum olarak telif

²²⁸⁸ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 205.

²²⁸⁹ Ebû Abdullah el-Hadramî, *Şerhü's-Semennûdî alâ Metni'd-Dürreti'l-Mütemmimeti li'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Cemalüddîn Muhammed b. Şeref, (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1426/2006), 35; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 207.

²²⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u Esânîd*, 122; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 168.

etmiştir. İbnü'l-Cezerî “Tahbirü't-Teysîr”de, Şâtıbiyye tarîkine göre seb’a kırâatını, aşere kırâatına tamamlayarak okuyacaklara kolaylık sağlaması amacıyla Şâtıbiyye vezninde yazdığını ifade etmektedir.²²⁹¹ Müellif, *ed-Dürre* adlı eserini ise (823/1420) yılında yazmıştır. Bu eserinde İbnü'l-Cezerî, Şirâz’dan hac yapmak için yola çıktığı Necid çöllerinde yolculuk esnasında bir gece bedevi Arapların saldırısına uğrayıp neredeyse kendilerini öldürecekken, Allah’a yakarışlarının neticesinde Uneyze köyüne ulaştıklarını ve onların kendilerine yardımcı olduğunu belirttiği bu yılda tamamladığını ve bu esere *ed-Dürre* ismini verdiğini anlatır.²²⁹² Yukarıda gerekçelendirerek sıraladığımız bütün bu çıkarımlar bizi, İbnü'l-Cezerî’nin sahih kırâatları aşere olarak tasnif etmesiyle birlikte seb’aya ilâve edilen üç imam ve râvîlerinin, Şâtıbiyye ile uyumlu olması halinde bunun da revaç bulacağı ve yaygın hale geleceği tezinde etkili olduğunu göstermektedir.

İbnü'l-Cezerî, “Tahbîrü't-Teysîr”de nesir halde seb’a kırâat imâm ve râvîlerini aşereye mütemmim hale getirdiği gibi, Şâtıbiyye’ye göre seb’a kırâatını okuyanların üç imâm ilavesiyle aşere kırâatını da okumaları amacıyla 241 beyitten oluşan *ed-Dürretü'l-Mudiyye*’yi de Şâtıbiyye vezninde manzum olarak hazırlamıştır.²²⁹³ Müellif *ed-Dürre*’de, 8. kırâat imamının Ebû Ca’fer ve râvîlerinin ‘Îsâ b. Verdân ile Süleymân b. Cemmâz; 9. kırâat imamının Ya’kûb ve râvîlerinin Ruveys ile Ravh; 10. Kırâat imamının Halef’ül-Âşir ve râvîlerinin İshâk el-Verrâk ve İdrîs el-Haddâd olduğunu ifade etmektedir.²²⁹⁴ Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda İbnü'l-Cezerî’nin *ed-Dürre*’de üç imam ve râvî için kullandığı remizlerin tablo halinde sunumunu aşağıdaki şekilde verilebilir.

Kırâat İmamı	Remzi	Râvî	Remzi	İmam-Râvî Toplu Remzi
1. Ebû Ca’fer (ö. 130/747)	ا	‘Îsâ b. Verdân (ö. 160/776)	ب	ايح
		Süleymân b. Cemmâz (ö. 170/786)	ج	
2. Ya’kûb (ö. 205/820)	ح	Ruveys (ö. 238/852)	ط	حطى
		Ravh (ö. 234/848)	ى	
3. Halef’ül-Âşir (ö. 229/843)	ف	İshâk el-Verrâk (ö. 286/899)	ض	فضق
		İdrîs el-Haddâd (ö. 292/904)	ق	

²²⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teysîr*, 93.

²²⁹² Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Metnü Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Kırâati's-Selâs*, thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bi, (Medine: Müesseses Elif Lâmi Mîm li't-Tekniyye, 1436/2015), 42, 43 (235-240. beyit); Ebû Abdullah el-Hadramî, *Şerhü's-Semennûdi*, 258, 259; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 175.

²²⁹³ İbnü'l-Cezerî, *Metnü Dürretü'l-Mudiyye*, 15 (3 ve 4. beyit).

²²⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Metnü Dürretü'l-Mudiyye*, 15 (5 ve 6. beyit).

İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre*'sinde, iki beyitte hamdele ve salvele ile başladığı ilk dokuz beyitten oluşan mukaddime bölümü dâhil olmak üzere ilk 61 beyit usûl; geriye kalan 180 beyitte ise ferş-i hurûfla ilgilidir. Şâtıbiyye ile olan farklılıkları belirtme temelinde hazırlanan bu eser; onun kısa ve öz olması ile birlikte hacimce de az olmasını da sağlamıştır. Bu anlayıştan hareketle, istiâze kısmında farklılık olmadığı için eserin 10-13 beyitleri arasındaki dört beyitte ilk farklılığın olduğu konu "Besmele ve Ümmü'l-Kur'ân" ile başlar. Sonra sırasıyla 14-17 beyitleri arasındaki dört beyit "İdgâmü'l-Kebîr", 18-21 beyitleri arasındaki dört beyit "Hâü'l-Kinâye", 22. beyit "Med ve Kasr", 23-37 beyitleri arasındaki on beş beyitte Hemze konusu kendi içerisinde başlıklandırılmıştır. 38-41 beyitleri arasındaki dört beyitte "İdgâmü's-Sağîr", 42. beyitte "Tenvîn ve Sâkîn Nûn", 43-45 beyitleri arasındaki üç beyitte "Fetih ve İmâle", 46-51 beyitleri arasındaki altı beyitte Râ, Lâm harflerinin tefîm, terkîk ve tağlîz durumları ile resm-i hatta vakıf durumu, 52-55 beyitleri arasındaki dört beyitte "İzâfet Yâ'ları", 56-61 beyitleri arasındaki altı beyitte "Zâid Yâ'ları" konusu üç imam ve râvîlerin usuldeki farklılıkları zikredilir. Fâtîha Sûresi'nde Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşîr kırâatlarında seb'a imam ve râvîleri arasında kırâat farklılığı olmadığı için Bakara Sûresi ile başlayan ferş-i hurûf *ed-Dürre*'nin 62-241 beyitleri arasındaki 180 beyitte verilir.

ed-Dürre manzum bir dille yazıldığı için bu ilmin erbabı olanların dışındakilerin özellikle yeni eğitime başlayanların bu beyitleri kendi kendine anlamlandırıp kavraması güç olacaktır. Bu amaçla derslerde bu eserin şerhlerinden²²⁹⁵ istifade edilmek suretiyle hocalar tarafından açıklamalar yapılmaktadır.

²²⁹⁵ İbnü'l-Cezerî'nin *Dürretü'l-Mudiyye fî'l-Kirââtî's-Selâseti'l-Mardiyeye* adlı eserinin şerhlerinden bazıları şunlardır: 1- Afîfüddîn Osman ez-Zebîdî (ö. 848/1445), *el-İdâh alâ Metni'd-Dürre*; 2- Ebu'l-Kâsım Muhammed en-Nüveyrî (ö. 857/1453), *Şerhü'd-Dürreti'l-Mudiyye fî Kirââtî's-Selâseti'l-Mardiyeye*; 3- Ahmed b. Abdülhak el-Ezherî (ö. 832/1429), *el-Ğurratü'l-Behiyye Şerhü'd-Dürreti'l-Mudiyye*; 4- Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif (ö. 892/1487), *Şerhü'd-Dürre*; 5- Hüseyin b. Ali el-Hısnî (ö. 953/1547), *el-Ğurratü fî Şerhü'd-Dürre*; 6- Ali b. Muhsîn es-Saîdî er-Rumeylî (ö. 1130/1718), *el-Minehü'l-İlâhiyye bi Şerhi'd- Dürreti'l-Mudiyye fî'l-Kirââtî's-Selâseti'l-Mardiyeye*; 7- Muhammed b. Hasan es-Semennûdî (ö. 1199/1785), *Şerhü's-Semennûdî alâ Metni'd-Dürreti'l-Mütemmimeti li'l-Kirââtî'l-Aşr*; 8- Ali b. Muhammed ed-Debbâ' (ö. 1381/1961), *el-Behcetü'l-Merdiyye fî Şerhi'd-Dürreti'l-Müdiye*; 9- Abdulfettah b. Abdilganiyy el-Kâdî (ö. 1403/1982) *el-İdâh li Metni'd-Dürre fî'l-Kirââtî's-Selâseti'l-Mütemmimeti li'l-Kirââtî'l-Aşr*; 10- Abdulfettah es-Seyyid Acmi el-Mersafî (ö. 1409/1989), *Şerhü'd- Dürreti'l-Mudiyye*; 11- İhâb Fikrî, *Takrîbü'd-Dürre*. Bk. Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 208-209; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 153; Kübra Türkmen, *İbnü'l-Cezerî ve "ed-Dürretü'l-Mudiyye" Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 38-40.

Önceki bölümde İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr* eserinde “Tayyibe'nin, Şatıbiyye'den daha üstün olduğunu söylemiyorum, bilakis onun sayesinde kemale erdiğini söylüyorum.” şeklindeki ifadesini zikretmiştik. Aslında her ilim alanında olduğu gibi kırâat ilminde de, sonrakiler öncekilerin çalışmaları üzerine birşeyler koymak suretiyle katkıda bulunmuşlardır. İbnü'l-Cezerî de (ö. 833/1429) çalışmalarını en başta bu ilmin köşe taşı olan Şâtıbî (ö. 590/1194), Dâni (ö. 444/1053) ve İbn Mücâhid (ö. 324/935) çalışmaları üzerine bina etmiştir.

Hicri beşinci asra kadar her bir imam ve râvî için ayrı ayrı hatim yapılması (infirâd usûlü ile kırâat okunması), bu eğitim için yaklaşık on beş yıl gibi bir zamanı gerekli kılmakta idi. İnsanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için çalışma zorunda kalmaları, manevi motivasyonda azalma vb. nedenlerle kırâat ilminin korunarak diğer nesillere intikalinde sıkıntıların oluşacağı endişesiyle cem' usûlü ile kırâat tedrisati faaliyeti ön plana çıkmıştır.

İnfirâd usûlünde olduğu gibi her bir kırâatın ezberden okunabilmesi, belirli kitaba bağlı/bağımlı kalmadan cem' usûlünde ezberden kırâat edilmesi nasıl mümkün olabilecektir? Bunun için hafızlık gibi her bir kırâatın ezberlenmesi gerekir ki cem' usûlünde hatasız ve eksiksiz kırâatların sahih senedle fonetik yapısıyla beraber intikali gerçekleştirilebilsin. Bu da aynı şekilde uzunca bir zaman alacağından tekrar aynı sıkıntıların yaşanmasını beraberinde getirecektir. Bu duruma düşmemek için, kırâat ilmiyle ilgili usûl ve ferş-i hurûf bilgilerinin manzum eserlerden kısa ve öz, veciz olarak ezberlenmesi bu sorunu çözmeye katkı sağlayacaktır. İşte manzum eserler bu özellikleriyle hafızlık gibi kırâat ilminin ezberden okunmasında büyük kolaylık sağlamaktadır. Şâtıbînin seb'ayı *Hirzü'l-Emânî*'yle, İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre*'yle aşereye mütemmim hale getirmesi önem arz etmektedir. Yine İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr* ile aşru'l-kübrâ /takrîb kırâatını manzum halde yukarıda bahsettiğimiz şekilde birbirinin devamı olacak şekilde sunması kırâat ilmi açısından takdire şayan bir hizmettir. İbnü'l-Cezerî Tayyibe'de: “Her bir öğrencinin kolay ezberlemesi için Şâtıbiyye'ye tabi olduğunu”, “Tayyibe'de kafiyeli bir vezinle çok kısa, özlü olarak çok yüce tarîkleri, rivâyet ve görüşleri topladığını”²²⁹⁶ ifade etmesi de bu durumu teyit etmektedir.

Suudi Arabistan ve Mısır'daki kırâat eğitiminde seb'a, aşru's-suğrâ ve aşru'l-kübrâ şeklinde bir sıra takip edilmektedir. Seb'a eğitiminde Şâtıbî'nin 1173 beyitten oluşan

²²⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 36. (54-55. beyit.)

Hirzu'l-Emânî/Şâtibiyye metni ezberlenmektedir. Manzum halde olan bu metnin anlaşılması için şerhlerinden istifade edilmektedir. Türkiye’de ise seb’a kırâat eğitimi müstakil olarak okutulmamakta olup, aşere kırâatı içerisinde tedrisi yapılmaktadır.

Aşere/aşru’s-suğrâ kırâat eğitiminde ise söz konusu iki ülkede seb’a kırâatını bitirenlerden aşereyi tamamlamak isteyen ve bunu yapabilecek kapasitesi olanlara İbnü’l-Cezerî’nin 241 beyitten müteşekkil *ed-Dürretü’l-Mudiyye* adlı eserinin ezberletilmesi ve derslerde şerhlerinden istifade edilmesi şeklinde yürütülmektedir. Türkiye’de ise aşere eğitiminde mesleklere göre Cumhuriyet döneminde hazırlanmış olan usûl ile ilgili kavaid defterleri ile Osmanlı’nın 18. yüzyıl kırâat âlimlerinden Abdulfettah el-Pâluvî tarafından 1173/1760 tarihinde yazılan *Zübdetü’l-İrfân* adlı eseri ve bunun şerhi niteliğindeki Muhammed Emin Efendi’nin *Umdetü’l-Hullân* adlı -Pâluvî döneminde meslekler henüz teşekkül etmediği için bu eser meslek bazlı çalışma olması yönüyle de önem arz etmekte- çalışması takip edilmektedir.

Takrîb/aşru’l-kübrâ kırâat eğitiminde ise söz konusu iki ülkede İbnü’l-Cezerî’nin 1015 beyit olan *Tayyibetü’n-Neşr* adlı manzum eseri öğrencilere ezberletilmektedir. Ayrıca derslerde şerhlerinden istifade edilerek bu beyitler açıklanmakta ve bu eser eşliğinde kırâat eğitimi ezberden yapılmaktadır. Türkiye’de de yine meslek bazlı olarak Cumhuriyet döneminde hazırlanmış olan usûl ile ilgili kavaid ile ed-Dimyâtî tarafından hazırlanan *İthâfu Fudelâi’l-Beşer fi’l-Kırâati’l-Erbeate Aşer* adlı eseri yanı sıra *Zübdetü’l-İrfân* ve *Umdetü’l-Hullân* adlı eserlerden istifade edilir. Ayrıca İbnü’l-Cezerî’nin manzum eseri *Tayyibetü’n-Neşr* bazı yerlerde okutulmakta, mukaddime kısmı - çok nadirde olsa *Tayyibe* beyitlerinin tamamı - ezberletilmektedir. Kırâat ilmi eğitim öğretiminde temel muhteva bu şekilde olmakla birlikte eğitimin verildiği yerlere/kurumlara göre bazı farklılıklar da göstermektedir. İlgili başlıklar altında, bu eserlerin eğitim usûlü vb. tanıtımları yapıldığı ve diğer derslerin içerikleri şerhlerine kadar ayrıntılı bir şekilde sunulduğu için tekrar olmaması adına burada yeniden zikredilmeyecektir.

4.3.2. Metodoloji Tahlili (Analiz)

Suudi Arabistan ve Mısır’da seb’a kırâat eğitiminden sonra aşere/aşru’s-suğrâ daha sonra da takrîb/aşru’l-kübrâ kırâat eğitimi verilmektedir. Türkiye ile Şam beldesinde seb’a eğitimi müstakil olarak verilmeyip seb’a imamlarına üç imam (Ebû Ca’fer, Ya’kûb ve Halefû’l-Aşir) ve râvîlerinin ilave edilmesi olan aşere eğitimi ve ardından takrîb eğitimi şeklinde verilmektedir. İyi bir kırâat eğitimi; Seb’a için *Şâtibiyye*, seb’adan sonra üç imam

ilavesiyle mütemmim olan aşere için *Dürre*, takrîb içinse *Tayyibetü'n-Neşr*'in takip edilmesi²²⁹⁷ şeklinde olmalıdır. Zira tarihi süreç içerisinde -tezimizde de görüldüğü üzere- genel uygulama bu şekilde olmuştur.

Türkiye’de kırâat eğitimine seb’adan başlanmayıp doğrudan aşere eğitimi şeklinde yapılması hususunun söz konusu iki ülkede nasıl karşılandığı çalışmamız çerçevesinde sorulduğunda, bunun mümkün olabileceği ancak zorluklar içereceği ifade edilmektedir. Her ne kadar seb’a kırâatı okumadan aşere okuma mümkün olsa da, bu eğitimin iyi bir şekilde yapılabilmesi için her bir imam kırâatı ve râvîlerinin rivâyet usulleri iyice kavranmalı, daha sonra aşere kırâatı okutulmalıdır. Ancak Osmanlı’nın son dönem kırâat âlimlerinden ve günümüzde Türkiye’de aşere kırâat eğitiminin vazgeçilmez temel kaynak kitabı olan *Umdetü'l-Hullân* eserinin müellifi Muhammed Emin Efendi (ö. 1275/1856) *Zühru'l-Erîb* adlı eserinde seb’a kırâatını bilinen usullere (*Şâtıbiyye’ye*) göre okuduğunu ifade etmektedir. Sonra üç imam ilâvesi olan *Dürre* ve *Tahbîr*’i kapsayacak şekilde aşereyi tamamladığını belirtmektedir. Daha sonra da *Tayyibe* ve *Takrîbü'n-Neşri'l-Kebîr* çerçevesinde takrîb kırâatını okuduğunu ve icâzet aldığını zikretmektedir.²²⁹⁸ Bu bilgi, Osmanlıdan bize tevârüs eden kırâat ilmi tedrisinde seb’a ile başladığını göstermektedir. Türkiye’de günümüzde seb’a tarîkinin üç imam ilavesi ile oluşan aşere tarîkiyle doğrudan aşere kırâatına başlanması şeklindeki uygulama, bize göre daha çok zaman kazanmak amaçlıdır. Bu konuda Akdemir: “*Kanaatimize göre bu değişime etki eden unsurlardan en önemlisi Arapça öğreniminin yeterli olmayışından dolayı kaynaklardan istifade edebilmenin sınırlı kalmasıdır.*”²²⁹⁹ görüşünü paylaşırsa da asıl unsur Arapça yetersizliği değildir. Arapça öğrenim eksikliği günümüz kırâat eğitimimiz açısından bir problem olarak karşımızda durmaktadır, fakat bu eksiklik sadece seb’a tarîki için söz konusu değildir. Zira aşerede ve takrîb kırâatında da kaynaklardan istifade edebilmek için daha fazla Arapça bilgisine ihtiyaç duyulmaktadır.

Ülkemizde Cumhuriyet döneminin yarım asırlık ilk döneminde daha önce ifade ettiğimiz birtakım uygulamalardan dolayı bu ilim kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Türkiye’de 1970’li yıllardaki son temsilcilerinden Mehmet Aşıkkutlu (ö. 1980) ve Abdurrahman Gürses (ö.1999) hocaların gayretleriyle bir sonraki nesle en kısa ve en

²²⁹⁷ el-Kudat, “*Suudi Arabistan Medine İslâm Üniversitesi Kur’ân-ı Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi Kırâat Eğitimi*”, Abdulhekim Ağırbaş, 08.12.2019 tarihinde yapılan görüşme ve kendilerinin yazılı sorularımıza 09.12.2019 tarihinde verdiği cevaplar.

²²⁹⁸ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-Erîb*, vr. 4b.

²²⁹⁹ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 163.

hızlı bir şekilde aktarım çabası, bu değişimin zaman kazanmaya matuf olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de aşere kırâat eğitiminde *Zübdetü’l-İrfân* ile onun şerhi olan ve meslek tasarrufu farklılıklarının da zikredildiği *Umdetü’l-Hullân* adlı eser temel kaynak olarak takip edilmektedir. Ülkemizde kırâat eğitiminde vecihlerin öncelik sırası ile bu vecihlerin alınıp alınmaması meslek esasına göre yapılmaktadır. Bu meslekler, aşere kırâat eğitiminde İstanbul/Teysîr tarîkinde Ahmed es-Sûfî Mesleği, Mısır/Şatıbiyye tarîkinde ise Şeyh Atâullah mesleğidir. Bizdeki kırâat eğitiminde söz konusu mesleklerin uygulamaları yöntem olarak takip edilirken, Suudi Arabistan ve Mısır’da ise meslek tasarrufları yerine tahrîrât esas alınmaktadır. Bu iki ülkede kırâat eğitiminde vecihlerin alınıp alınmaması ile bu vecihlerin öncelik sırası hususunda *Şâtıbiyye*’nin başta Abdulfettah el-Kâdî’nin *el-Vâfi fi Şerhi’s-Şâtıbiyye fi’l-Kırââti’s-Seb’a* ile es-Sefâkusi’nin *Ğaysü’n-Nef’a fi’l-Kırââti’s-Seb’a* eserlerinden yararlanılarak tahrîrât ilmi çerçevesinde mesele değerlendirilmektedir. Bu ülkelerde kırâat hocaları, tahrîrât ile ilgili şerhlerden de istifade ederek okunan ve okunmayan vecihleri başta Ali el-Mansûrî’nin (ö. 1134/1721) tahrîrât ile ilgili kitaplarından öğrencilere aktarır.²³⁰⁰ Tahrîrât konusunda bizdeki gibi meslek uygulaması esas olmayıp her okutan hoca kendi üstadından aldığı yöntemi takip etmektedir. el-Mütevelli’nin (ö. 1313/1895) *Fethü’l-Kerîm fi Tahrîri Evcühi’l-Kur’ânî’l-Kerîm* ile *Tenkîhü Fethü’l-Kerîm* adlı eseri tahrîrat eğitiminde takip edilen en önemli kaynaklardan biridir. Tahrîrat alanında en önde gelen isimlerden el-İzmîrî (ö. 1155/1742), Yûsuf Efendizâde (ö. 1167/1754) ile el-Halîcî’nin (ö. 1391/1970) çalışmalarını da zikretmek gerekir.²³⁰¹

Suudi Arabistan ve Mısır’da hafızlık, tecvîd tâlim, aşru’s-suğrâ ve aşru’l-kübrâ kırâat eğitimleri toplamda ortalama dokuz yılda tamamlanmaktadır. Bu ülkelerde kırâat eğitim süresinin bu kadar sürmesinin nedeni eğitim öğretimin metin ezberine dayalı olmasıdır.

²³⁰⁰ el-Kudat, “Suudi Arabistan Medine İslâm Üniversitesi Kur’ân-ı Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi Kırâat Eğitimi”, Abdulhekim Ağırbaş, 08.12.2019 tarihinde yapılan görüşme ve kendilerinin yazılı sorularımıza 09.12.2019 tarihinde verdiği cevaplar.

²³⁰¹ Tahrîrat ve bu konuda yapılan çalışmalar için bk. Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 161; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 92-96; Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2018), 83-111; Recep Koyuncu, “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü’l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme”, *Uluslararası İbnü’l-Cezerî Sempozyumu* (Bursa: 01-04 Kasım 2018), 1-21; Ali Öge-Mustafa Tugantay, “Tahrîrât İlmine Katkısı Bağlamında Ali el-Mansûrî ve Tahrîru’t-Turuk Adlı Eseri”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (Bahar 2020), 33-63; Camiatü Melik Suud (Abdurrahman b. Mukbil b. Matar el-İslâmî eş-Şemrî), *Eşhuru’l-Müellefât fi Tahrîri’l-Kırâât ve Menâhicü’l-Ulema Fihâ*, “<https://fac.ksu.edu.sa/aalshamri1/blog/65915>”, s.e.t. 01.04.2021.

Hafızlık ve ardından tecvîd, ta'lim dönemi üç yıl sürmektedir. Seb'a eğitimi üç yıl, seb'a imamlarına üç imam (Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefû'l-Aşır) ve râvîlerinin ilave edilmesi olan aşere eğitimi de bir yıl olmak üzere aşru's-suğrâ dört yılda tamamlanmaktadır. Seb'a eğitiminde 1173 beyitten müteşekkil *Şâtıbiyye* ezberlenmektedir. Aşereye tamamlamak için 241 beyit *ed-Dürre* ezberlenmektedir. Aşru's-suğrâ eğitimini başarıyla tamamlayanlar için üniversitelerin kırâat bölümlerinde veya ihtisas merkezlerinde takrîb/aşru'l-kübrâ eğitimi lisansüstü seviyede en az iki yıl ders döneminde -tez hariç- verilmektedir. Aşru'l-kübrâ kırâat eğitimi de 1015 beyit olan *Tayyibetü'n-Neşr* ezberletilmektedir. İlgili başlıklarda detaylı bir şekilde içerikleri ve usulle ilgili bilgiler verildiği için burada detaya yer verilmeyecektir.

Türkiye'de aşere ve takrîb kırâat eğitimi genelde birlikte düşünüldüğünden ortalama üç yılda tamamlanmaktadır. Bu eğitim daha önceden ilgili bölümde ifade ettiğimiz gibi, usûl hakkındaki bilgiler daha çok kavâid defterlerinden takip edilmektedir. Ferş-i hurûf ile ilgili kısım ise *Zübdetü'l-İrfân* ile *Umdetü'l-Hullân*, takrîb tarîkinde ilave olarak *ed-Dimyâti'nin İthaf'ü Fûdelâi'l-Beşer* adlı eseri ile çoğunlukla da daha önceden hazırlanmış kırâat nüshalarından istinsah etmek -bazı yerlerde bunların fotokopilerinden- istifade edilerek sürdürülmektedir.

4.3.3. Kurumlar Tahlili (Analiz)

Türkiye'de kırâat eğitim öğretimi resmî statüde ve özel okutma şeklinde devam etmektedir. Resmî statüde olanlar, DİB bünyesinde dini yüksek ihtisas merkezleri, eğitim merkezleri ve müftülükler bünyesinde sürdürülmektedir. Resmî statünün dışında olan yerlerde ise kırâat eğitimi almış olanlar öğrendiklerini unutmamak ve bunları başkalarına öğretme amaçlı olarak vakıflar, dernekler bünyesinde bu tedrisatı yapmaya çalışmaktadır.

Tevhid-i Tedrisat kanunu ile eğitim, Milli Eğitim Bakanlığı ile üniversiteler çatısı altında toplanılması hedeflenmiştir. Cumhuriyet döneminin ilk döneminde medreslerde verilen din eğitiminin, batı medeniyetinin gelişmişlik düzeyine ulaşılmasında bir nevi engel teşkil ettiği düşüncesinden hareket edilmiştir. Bu anlayış, dini eğitimin her alanında olduğu gibi kırâat ilminde de birtakım sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan sıkıntıların bir tezahürü olarak aşere-takrîb kırâat eğitimi, Milli Eğitim çatısı altındaki okullarda ve sayısı yüze ulaşan üniversitelerin ilahiyat/İslami İlimler Fakülteleri'nde günümüze kadar verilmemesinde etkili olmuştur. Bu fakültelerde sadece lisansüstü düzeyde kırâat ilminin literatür çalışması diyebileceğimiz tefsirlerde kırâat, bazı sûrelerde

kırâat, şahıs ve eser üzerinde çalışmalar, kırâatın tefsire etkisi vb. alanlarda akademik çalışmalar şeklinde yapılmaktadır. Son yıllarda Marmara, Bingöl, Necmettin Erbakan ve Trabzon Üniversitesi bünyesinde daha önce bahsettiğimiz tarzda kırâat ile ilgili çalışmaların dışında başka çalışmalardan bahsetme imkânına sahip değiliz. Hâlbuki birçok ilahiyat/İslami ilimler fakülteleri bünyesinde müstakil Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Anabilim Dalı oluşturulmuştur.

Suudi Arabistan ve Mısır'da da kırâat eğitim öğretimi resmî statüde ve özel okutma şeklinde devam etmektedir. Resmî statüde olanlar, her iki ülkede resmî yapıda ma'hed/enstitü, medrese vb. bünyesinde ve bazı üniversitelerin kırâat bölümlerinde sürdürülmektedir.

Suudi Arabistan'da günümüzde kırâat ilmi başta Mekke ve Medine olmak üzere ma'hedlerde/kırâat enstitülerinde, kırâat medreselerinde, Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî'de, üniversitelerin kırâat bölümlerinde belirli bir sistematik yapıda devam etmektedir. Bu ülkede fakülte dışında kırâat eğitimi genellikle Cem'iyetü'l-Hayriyye li Tahfizi'l-Kur'âni'l-Kerim Kurumuna bağlı yapılmaktadır. Suudi Arabistan'da bu sayılan yerlerin tamamında hem seb'a, hem aşere hem de takrîb/aşru'l-kübrâ kırâat eğitimi verilememektedir. Seb'a ve aşere kırâat eğitimi zikredilen yerlerin tamamında yapılırken, takrîb/aşru'l-kübrâ eğitimi ise sadece fakülteler bünyesindeki yerlerde verilmektedir.

Suudi Arabistan'da iki üniversite'de kırâat bölümünde lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde müstakil olarak kırâat eğitimi yapılmaktadır. Mekke'de Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi Kırâat Bölümü ile Medine İslâm Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi'nde bulunan Kırâat Bölümü'nde seb'a, aşere ve takrîb kırâat eğitimi verilmektedir.

Mısır kırâat eğitim-öğretiminde tarihi kökleri yanı sıra son dönemdeki elli yılı aşkın tecrübeyle diğer ülkelere model olmakta ve buradaki sistem ve usûl birçok ülke tarafından takip edilmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi günümüz Suudi Arabistan kırâat uygulamalarının temeli de Mısır kırâat uygulamalarına dayanmaktadır. Zira oradaki kırâat eğitiminin temeli daha çok Mısır'dan gelen hocalar tarafından atılmış ve halen bu hocaların bir kısmı bu ülkede kırâat eğitimi ve öğretimin sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır.

Mısır'da günümüzde kırâat eğitim öğretimi; el-Meâhidü'l-Ezheriyye/Kırâat Enstitüleri, Ezher Üniveristesi Tanta Şube'sinde bulunan Kur'ân İlimleri ve Kırâatı

Fakültesi'nde resmî hüviyette sürdürülürken; diğer taraftan bazı dernek ve vakıflar bünyesinde ise resm-i olmayan yapıda/özel olarak yürütülmektedir.

Ezher, geçmişten günümüze en önde gelen kurum olarak Mısır'da hizmet veren kurum olma özelliğini sürdürmektedir. Mısır'daki kırâat enstitüleri, Ezher'deki kırâat enstitülerine/el-Ezherü's-Şerîf'e bağlı olarak hizmet vermektedir. Burada Tecvîd, Yüksek Kırâat ile Kırâat İhtisas programı şeklinde üç aşamada verilen eğitim müfredatı, Mısır Eğitim Öğretim Bakanlığı müfredatına uyumlu şekilde yürütülmektedir. Tecvîd, Yüksek Kırâat ile Kırâat İhtisas programlarını tamamlayıp belgelerini alanlar Ezher Üniversitesi Tanta Şubesi Kur'an İlimleri ve Kırâatı Fakültesi'nde dört yıllık lisans programı ile diğer üniversitelerdeki Usûli'd-Dîn, Şeria vb. fakültelere de kayıt hakkı elde etmektedir.²³⁰²

Ezher Üniversitesi 1413/1992 yılında Tanta'da Kur'an İlimleri ve Kırâatı Fakültesi'ni açarak Kur'an ve kırâat alanında uzman kişileri yetiştirmek suretiyle kırâat eğitimi alanında öncülük yapmaktadır. Tanta Kur'an İlimleri ve Kırâatı Fakültesi, bu alanda ilk olma özelliği taşımakta ve İslâm dünyasında ise üç fakülteden biri olarak hizmet vermektedir. Kırâat Bölümü ile Ulûmu'l-Kur'an Bölümü olmak üzere iki bölümden oluşan bu fakültede dünyanın birçok ülkesinden gelen öğrenciler; lisans, yüksek lisans ve doktora eğitiminde seb'a, aşru's-suğrâ ve takrîb/aşru'l-kübrâ eğitimi almaktadır.

Resmî statünün dışında olan yerlerde ise kırâat eğitimi almış hocalar öğrendiklerini unutmamak ve bunları başkalarına öğretme amaçlı olarak vakıflar, dernekler bünyesinde bu tedrisatı yapmaya çalışmaktadır. Suudi Arabistan'da özel statüde ancak seb'a ve aşru's-suğrâ eğitimi yapılabilmektedir. Takrîb/aşru'l-kübrâ kırâat eğitimi fakülte yapısı içerisinde yapılmakta, özel okutulan yerlerde ise bu tedrisat verilmemektedir.

Türkiye'de *Reîsülkurrâ* makamı varken, Suudi Arabistan'da buna eş değer bir kurum yoktur. Türkiye'deki Reîsülkurrâ; icâzetli olarak takrîb kırâatında en eski olma, aşere-takrîb kırâat eğitimi dersini icâzet vermek suretiyle ifa etmek/etmiş olmak, icâzet programlarını sevk ve idâre edecek vasfa haiz, uluslararası platformda ülkemizi temsil edebilme ve -Osmanlı'dan gelen bir gelenek olarak payitahtta mukîm olma- İstanbul'da ikamet etme kriterlerini taşıyan kişi, Kurul kararı ve Diyanet İşleri Başkanı'nın onayı ile

²³⁰² Bk. Me'âhidü el-Kırâati'l-Ezheriyye, Küllü Mâ Tûridü M'arifetehü an Me'âhid el-Kırâati'l-Ezheriyye bi Mısır, <https://maeahid-alqiraat-alazharia.blogspot.com/>, s.e.t: 11.03.2021; Ravdetü'l-Kırâati'l-Aşr, Küllü Mâ Tûridü M'arifetehü an Me'âhid el-Kırâati'l-Ezheriyye, "<https://alquirat.yoo7.com/t245-topic>", s.e.t: 07.03.2021; Mültekâ Ehlü't-Tefsîr, Mültekâ el-Kırâat ve't-Tecvîd ve Resmü'l-Mushaf ve Dabtuhu, <https://vb.tafsir.net/forum>, s.e.t: 11.03.2021.

tain edilir. Ülkemizdeki reîsülkurrâ; kırâat eğitimi verilen yerlere rehberlik yapmak ve bilgilendirmek ile yılda en az bir kez kurrâ hafızlarla istişare toplantıları düzenlemek, hafızlık ve icâzet merasimlerinde temsil makamı olarak katılıp merasim sonunda dua yapmak vb. görevleri icra eder.²³⁰³

Türkiye’deki Reîsülkurrâ makamı benzeri bir makam, bütün kurrâların başı olarak Mısır’da da Şeyh Umûm el-Mekâri diye adlandırılmaktadır. Onun görevi okuyucuları tain etmek ve denetlemektir. Mısır’da Şeyh Umûm el-Mekâri’nin tarihi kökeni, Hz. Peygamber ile Hz. Cebrâil arasındaki karşılıklı okuma/mukabele’nin, Hz. Peygamber ile sahabe, sahabe-tabîin şeklinde nesilden nesile süregelen anlayışın tezahürü şeklindeki bir uygulama olarak görülmektedir. Tarihi süreç boyunca başta Ezher Camii’nde olmak üzere Mısır’da bu kırâat uygulaması devam etmektedir. Bu usûldeki kırâat uygulaması en son olarak da resmî statüde 1860 yılında Mısır’da Meşîhetü’l-Mekâri olarak kurumsallaşarak günümüze intikal etmektedir.²³⁰⁴ Halen bu uygulama Perşembe veya Cuma günü ikindi namazından sonra en az seb’a kırâatını okumuş kârilere tarafından, her şehirdeki belli başlı camilerde haftada bir gün kırâat icrası şeklinde yürütülmektedir. İlk dönemlerde Kahire’de Ezher Camii Makârî, Seyyide Zeynep Mescid-i Makârî, Seyyide Nefise Mescid-i Makârî, İmam Hüseyin Makârî olmak üzere her ilde birkaç sayı ile sınırlı iken, dönemin Şeyh Umûm el-Mekâri Reîsi Şeyh Ali Muhammed ed-Debba (ö. 1380/1960) yetkilerle yaptığı görüşme sonucunda makârî sayısı artırılmıştır. 2014 yılı itibariyle Mısır’daki Makârî sayısı 800’den fazladır. Her bir makârîde on ile onbeş arası en az seb’a kırâatı okumuş kârî vardır ve bunların başında da oranın Şeyhu’l-Makârî görev yapar. Şeyhu’l-Makârî okuyucuların hatasını düzeltir, onlara rehberlik yapar, gerektiğinde ilgili kırâat veya rivâyetlerle ilgili kaynaklardaki bilgiler çerçevesinde açıklamalar yapar. Kırâata ilk önce Makârî şeyhi başlar, sonra diğer üyeler sıra ile bir cüz bitinceye kadar devam eder. Bu makârîlerde okuyucu olabilmek için en az seb’a veya aşere ya da aşru’l-kübra eğitimi almış olmalı ve yapılan sınavda başarılı olmalıdır. Bu şekilde makârîlerde Şeyhu’l-Makârî ve okuyucu olarak görev yapanlara katılım başına devlet ücret ödemektedir. Her katılım için

²³⁰³ Bk. DİB 24.12.2020 tarih ve 911290 sayılı onayı ile yürürlüğe giren “Diyanet İşleri Başkanlığı Reisü’l-Kurralık Yönergesi”, md. 3, 4, 5.

²³⁰⁴ Şeyh Abdulhekim Abdullatif (Mısır Eski Şeyh Umûm el-Mekâri Reisi), El-Mekâri Kurumu Hz. Peygamber Döneminden Buyana Var, “<https://islamonline.net/18474>” s.e.t: 02.04.2021.

makârideki deftere imza atılır ve aylık olarak Vakıflar Bakanlığı'ndaki ilgili birime bu bilgiler iletilir.²³⁰⁵

Mısır'daki bu makârielerde resmî statüde haftada bir gün kırâat icra edilmesi, sahih senedlerle gelen vecihlerin nesilden nesile kesintisiz uygulamalı aktarılmasında katkı sağladığı söylenebilir. Bu aynı zamanda kırâat ilminin gelişmesinde ve uygulama alanı bulmasında ve Kur'ân kırâatının yaygınlaşmasında etkili bir yöntem olarak değerlendirilebilir. “Kur'ân Mekke'de indi, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı.” söylemindeki Mısır'da okundu ifadesi, belki bu makârielerde yaşatılan Kur'ân kırâatının bir tezahürüdür.

4.3.4. Olumlu Yönler Tahlili (Analiz)

İlahi muhafaza altında olan Kur'ân; arz, semâ ve edâ olarak şifahî ve kitabî aktarım olarak ilk dönemden itibaren Müslümanların büyük gayretleriyle nesilden nesile ulaştırılmaya çalışılmıştır. Bunun ülkemizdeki yaklaşık son yüzyıllık dönemdeki tezahürü ise Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne kırâat eğitiminin intikali şeklinde olmuştur. Cumhuriyetin ilk yarım asırlık döneminde dini alanda yaşanan sıkıntılardan kırâat eğitimi de payını almış olmakla birlikte, bu ilim ülkemizde 1970'li yıllarda resmî hüviyette yeniden canlanmaya başlamıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nca 1976 yılında İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nde başlatılan İstanbul ve Mısır tarîkî kırâat eğitiminin belirli bir müfredat çerçevesinde sistematik olarak başlatılması önemli bir gelişmedir. Bu dönemde kırâat eğitimi bir taraftan resmî statüde devam ederken diğer taraftan özel olarak okutulmaya da devam etmiştir. Bu tarihten itibaren ülkemiz ile Suudi Arabistan ve Mısır ülkeleri arasında günümüzde uygulanan eğitim-öğretim metotlarını karşılaştırdığımızda kırâat vücûhatının yazılması yönüyle önde olduğumuzu söyleyebiliriz. Şifâhî aktarım ile birlikte vücûhatın yazılı olarak aktarılmasına da özen gösterilmesi daha çok Türkiye'ye has bir özellik olarak görülebilir.

Diyanet İşleri Başkanlığı 1976 yılında İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nde kırâat eğitimini başlatırken unutulmaya yüz tutmuş bir ilimin sonraki nesillere intikalinde nüshalara yazma yönü daha çok ön planda olmuştur. Türkiye'de aşere kırâat eğitiminde takip edilen “*Zübdetü'l-İrfân, Umdetü'l-Hullân*” adlı eserlerden istifade edilerek vücûhatlar nüshalara yazılmış ve her bir kursiyerin hazırlamış olduğu bu nüshalar eşliğinde

²³⁰⁵ Ahmed İsa el-Ma'sarâvî'nin Cezayir'de 2015 tarihli sesli tebliği, Târihu Neşeti'l-Makârî ve Terâik ve Esâlibü Amelühâ, “<https://ar.islamway.net/lessons/scholar/917>”, s.e.t: 02.04.2021.

kırâat tedrisatı hocalarca sınıf ortamında arz, semâ ve edâ usullerine göre yapılmıştır. Takrîb kırâatı aynı şekilde söz konusu eserler ile “*İthaf’ü Fûdelâi’l-Beşer*” ile “*en-Neşr fi’l-Kırâati’l-‘Aşr* ve *Tayyibetü’n-Neşr*” adlı eserlerden istifade edilerek sistematik bir şekilde nüshalara yazılmak suretiyle okunmuştur. Daha sonra “Pendik Haseki ve Rize Müftü Yusuf Karali Dini Yüksek İhtisas Merkezi” ile “İstanbul Haseki Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi” yanı sıra belirli illerde müftülükler bünyesinde resmî olarak; ayrıca vakıf, dernek vb. yerlerde de özel olarak kırâat ilmi okutulmaya başlanmıştır. Halen bu yerlerde aşere-takrîb eğitimi nüshalara yazılmak suretiyle devam etmektedir. Türkiye’de aşere-takrîb kırâat eğitimi vücûhatların nüshalara yazılması şeklinde iken; Suudi Arabistan ve Mısır’da ise nüshalara yazmanın söz konusu olmadığı, bu eğitim daha çok metin ezberine dayalı yapıldığını belirtmek gerekir. Ancak söz konusu ülkelerde öğrenciler bu vecihleri yazarak not alabilmektedir.

Türkiye’de aşere ve takrîb kırâat eğitimi daha çok belirli bir meslek grubuna -özel okutulan yerlerde az da olsa farklı kesimden olanlar okumakta olsa da- daha çok hizmetiçi eğitim şeklinde verilmektedir. Türkiye’de resmî yapıda eğitim merkezleri ve müftülükler bünyesinde düzenlenen kırâat eğitimi hizmetiçi eğitim çerçevesinde yapılmaktadır. Suudi Arabistan ve Mısır’da resmî statüde yapılan kırâat eğitimi belirli bir kurumda çalışanlara yönelik olmayıp belirli şartlara haiz olanlara bu eğitim verilebilmektedir.

Türkiye’de özellikle Dini Yüksek İhtisas Merkezleri, diğer yerlere nazaran daha iyi bir kırâat eğitimi verme imkânına sahiptir. Çünkü bu yerlerde kırâat alanında ve diğer derslere giren birden çok hoca bulunmakta olup, sadece kırâat dersine giren en az üç hocanın yanı sıra, Arapça, kırâat anlam ilişkisi, Kur’ân meali, musiki vb. derslerde o alanın hocaları ilgili derslere girmektedir. Ayrıca buraya alınan kursiyerler, en az ilahiyat fakültesi mezunu personelden Türkiye genelinden sınavla seçilerek alınmaktadır. Ayrıca bu kursiyerler eğitim süresi boyunca görevden muaf olmakta, hizmetiçi eğitim kapsamında sadece derslerden sorumlu olmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında devletimiz, sadece kırâat ilmini öğrenmeleri için en az üç yıl boyunca kursiyerlere maaş vermek suretiyle Kur’ân hizmetine katkıda bulunmaktadır.

Müftülükler bünyesinde düzenlenen kurslarda genellikle bir kırâat hocası bütün derslerin tamamını kendi çabasıyla sürdürmeye çalışır. Buralarda her alanda ayrı ayrı hoca derslere girememektedir. Eğitim alanlar ise o ilin merkezinde görev yapanlar arasından ve ilahiyat fakültesi mezunu olma şartı aranmaksızın -hafız ve ilahiyat mezunu sayısı çok az

olduğu için- seçilmeye çalışılmaktadır. Bu kursa katılan personel sadece ders saatleri içerisinde görevden izinli olup diğer zamanlarda vazifelerini deruhte etmekle yükümlüdür. İmamet, hitabet, müezzini, Kur'ân öğretme, cenaze, düğün, nikâh vb. her durumda cemaatin içerisinde onlarla beraber olmak durumundadır. Müftülükler bünyesinde sürdürülen kırâat eğitim programı ile eğitim merkezlerinde yürütülen müfredattan sorumlu tutulmaya çalışılmakta ve diğer derslerin yanı sıra aynı şekilde aşere ve takrîbin yazılması beklenmektedir. En az üç yıl süren bu eğitim süresince aynı müfredatı takip etmeleri bu yüzden pek mümkün olamamaktadır.

Türkiye’de aşere takrîb kırâat eğitiminin Mehmed Rüştü Aşıkkutlu ve Abdurrahman Gürses aracılığıyla resmî bir yapıda bizlere intikal ettiğini söyleyebiliriz. DİB yetkililerinin basiretli teşebbüsleri ve gayretli çalışmaları ile hayatlarının son dönemlerinde olan bu hocalarımızın gayretli çalışmaları sonucu kırâat ilmi öncelikli olarak yazılı ve şifahî aktarımla bir sonraki nesle intikal ettirilmeye çalışılmıştır. Burada birinci öncelik bu ilmin en azından bir sonraki nesle kesintisiz aktarımını sağlamaktır. Bu anlayışın tezahürünü, resmî statüde kırâat eğitiminin verilmesi için 1974 yılında Ankara’da açılan ilk aşere-takrîb eğitiminden sonra 1976 yılında İstanbul Haseki Eğitim Merkezi bünyesine taşınan bu kırâat eğitimi, dönemin şartları gereği sadece bu ilmin kaybolmadan bir sonraki nesle aktarımı şeklinde olmasında görmekteyiz. Ancak bu eğitim zamanla hocadan öğrenildiği şekliyle aktarılmalı anlayışına dayandırılarak gerekli gelişime kapalı kalmayla da karşı karşıya kalmıştır. Fakat bu eğitim şeklinin yetersizliği bazı hocalar ve ilim ehlince süreç içerisinde gündeme getirilmiştir. Bunun örneklerinden biri, konuyu resmî yazıyla DİB yetkililerine ileten Sıtkı Güllü’dir (ö. 2015) ki, kendisi Haseki’de kırâat okuyan ve daha sonra aynı kurumda on yıldan fazla eğitim veren, daha sonra da akademik camiaya geçip orada hizmet veren bir şahsiyettir. Güllü, söz konusu yazısında programın aşere ve takrîb olarak ikiye ayrılmasını, takrîb aşamasında araştırmaya yönelme, kırâat dersleri yanı sıra Tefsir, Fıkıh, Arapça modern metinler, hat dersi, kütüphane çalışması vb. bazı ilave derslerin konulmasını hazırladığı beş sayfalık raporda müfredat ve talepleri ilgililere iletmıştır. Buradan mezun olanların kırâat alanında uzman “kurrâ hafız” olarak yetkin, kırâatla ilgili her şeyi bilenler olarak büyük teveccüh gördükleri, bu nedenle de bu doğrultuda donanımlı yetiştirilmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Bu programın nitelikli elemanlarla gerçekleştirilebileceği, bunun için kırâat icâzeti yanında klasik ve modern Arapça’yı iyi bilen, sadece “Zübdetü’l-İrfân, Umdetü’l-Hullân ve İthaf’ü Füdelâi’l-Beşer” adlı klasikleşmiş eserleri anlamının yeterli olmayacağını zikretmiştir. Bu amaçla aşere

safhasında görevlendirilecekler için 50, takrîb aşaması için için ise 70 -ÖSYM tarafından gerçekleştirilen KPDS/YDS'den- Arapça dil puan şartı aranarak dil sorununu halletmiş, kırâat alanındaki bütün kaynaklara ulaşabilecek donanıma sahip elemanların eğitim merkezinde hoca olarak görev yapmalarını²³⁰⁶ talep etmiştir.

Kırâat programının yetersizliği konusunda çalışmalar daha sonraki yıllarda devam etmiştir. 2005 yılında dönemin DİB Başkan Yardımcısı Şevki Aydın başkanlığında, Diyanet İşleri Eski Başkanı Tayyar Altıkulaç, DİB Din Eğitim Dairesi Başkanı Ulvi Ata, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğr. Üyesi Fatih Çollak, Pendik Haseki Eğitim Merkezi Müdürü Hüseyin Kayapınar ile eğitim merkezi öğretmenleri Ramazan Pakdil, Talip Akbal, Murat Sefiloğlu'nun katılımıyla "Pendik Haseki Eğitim Merkezi Aşere-Takrîb Bölümü Program Görüşmesi Tutanağı" düzenlemiştir. Mevcut kırâat eğitim programının değerlendirilmesinden sonra aşağıdaki kararlar alınmıştır:²³⁰⁷

- 1- Kırâat bölümünden önce Âsım Kırâatı Hafs rivâyetinin doğru okunmasını sağlamak amacıyla "Tashih-i Hurûf Kursu" adı altında altı ay süreli bir kursun düzenlenmesi.
- 2- Tashih-i Hurûf Kursuna alınacak personelin güzel sesli, musiki kaabiliyeti olan ve DİB Eğitim Dairesi Başkanlığınca belirlenecek diğer şartları taşımaları.
- 3- Bu kursta Kur'ân-ı Kerim tâlimi ile birlikte musiki, ses eğitimi, fıkıh, akaid derslerinin de verilmesi.
- 4- Kurs sonunda sınav yapılarak, uygun görülenlerin aşere programına alınması.
- 5- Aşere Programının adının "Aşere Kursu" olması ve süresinin 18 ay olarak belirlenmesi. Bu kursta önce kırâatı aşere okunması, sonra Nâfî Kırâatı Verş ve Kâlûn rivâyeti ile bir hatim okunması, daha sonra da takrîb kırâatını

²³⁰⁶ Bk. Sıtkı Gülle, DİB Din Eğitimi Dairesi Başkanlığı'nın 17.12.1990 tarihli beş sayfalık B.02.1.DİB.0.72.00.03/855 yazı ile Haseki Eğitim Merkezi Müdürlüğü'ne gönderilen yazı. (DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşivi).

²³⁰⁷ DİB 28.02.2005 tarih ve 168 sayılı Başkanlık Onayı ile "Pendik Haseki Eğitim Merkezi Aşere-Takrîb Bölümü Program Görüşmesi Tutanağı." (DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşivi). Talip Akbal Hocamız'dan tezimizi okumasını isteğimiz üzerine tamamını okuyup gerekli tashihleri yaptıktan sonra söz konusu toplantıyla ilgili ilettiği yazılı notta ve yapılan telefon görüşmesinde şunları ilave etmiştir: Bahse konu toplantının aslında "Tashih-i Hurûf" için düzenlendiğini, kırâat ile ilgili maddeleri Başkanlık yetkililerinin sonradan gündeme getirdiğini ve kendilerinin görüşlerine yer verilmeyerek dikte ettirildiği için Ramazan Pakdil, Talip Akbal ve Murat Sefiloğlu hocaların Ankara'dan gönderilen tutanağı önce imzalamadıklarını bildirmiştir. Ancak daha sonra dönemin daire başkanının ısrarı üzerine tutanağın imzalandığını ifade etmiştir.

tanıtmak amacıyla bir cüz takrîb, Tayyibe adındaki eseri tanıtmak amacıyla bir miktar Tayyibe'den okutulması.

- 6- Aşere kursunun bitiminden sonra katılan kursiyerlere aşere icâzeti verilmesi, aşere kursu mezunlarından iyi durumda olan iki kişiye baştan sona takrîb okutulması ve bitiminde kendilerine takrîb icâzeti verilmesi, böylece bu kültürün kaybolmaktan korunması.
- 7- İlk dönem kurs tamamlandıktan sonra değerlendirme yapılarak gerektiğinde yeni program ve yöntemlerin geliştirilmesi.

Kırâat programında daha sonraki yıllarda da geliştirme çabaları devam etmiş, özellikle temel kaynaklara ulaşmada Arapça bilgi seviyesinin yetersizliğinin giderilmesi için teklifte bulunulmuştur. Bu amaçla 2011 yılında ilk üç ayda yer alan haftalık 20 saat Arapça müfredatı, Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürlüğü talebi doğrultusunda dokuz aylık süreye yayılarak “haftada altı saat olacak şekilde (ilk üç ay dört saat Sarf, iki saat Nahiv, ikinci üç ay iki saat Sarf, iki saat Nahiv, iki saat metin çözümleme, üçüncü üç ay iki saat Nahiv, dört saat metin çözümleme)²³⁰⁸ olacak şekilde yeniden düzenleme yapılmıştır.

Kırâat eğitim porogramındaki eksikliklerin giderilmesi için en son yapılan çalışma Başkanlık yetkilileri, ilahiyat fakültelerinden ve kırâat alanında uzmanların katılımıyla 2014 yılında hazırlanan Kırâat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programıdır.²³⁰⁹ Bu program aşere ve takrîb olmak üzere iki bölümde değerlendirilmiştir. Aşere kırâatı müfredatında “Aşere Usûlü, Aşere Uygulamaları, Kırâat Çözümlemeleri, Kırâat Metinleri, Kur’ân ve Kırâat Tarihi, Tecvid (Mukaddimetü’l-Cezerî), Arapça (Sarf, Nahiv), Kur’ân İmlâsı, Kırâat-Anlam (Kırâat-Tefsir, Fıkıh, Hadis, Kelam, Belâgat) İlişkisi, Kur’ân Meâli, Dînî Mûsikî,” dersleri yer alır. Takrîb kırâatı müfredatında ise “Takrîb Usûlü, Takrîb Uygulamaları, Tayyibe, Tevcîhu’l-Kırâat, Kur’ân’da Vakıf-İbtidâ, Kırâat-Anlam (Kırâat-Tefsir, Fıkıh, Hadis, Kelam, Belâgat) İlişkisi, Kur’ân Meâli, Arapça, Dînî Mûsikî, Kırâat Öğretim Metotları dersleri” yer alır. Bu programla ülkemizdeki kırâat eğitimi daha iyi bir duruma getirilmeye çalışılmıştır. Bu tür çalışmaların olması -aşere-takrîb eğitimindeki eksiklikleri

²³⁰⁸ DİB 22.12.2011 tarih ve 2576 sayılı “Aşere-Takrîb Kursu Arapça Programı” konulu, Pendik Haseki Dini Yüksek İhtisas Eğitim Merkezi Müdürlüğü’ne gönderilen cevap yazısı. (DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşivi).

²³⁰⁹ Detaylı bilgi için bk. DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü (Program Geliştirme Daire Başkanlığı), *Kırâat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı* (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 9-29.

giderme adına yapılan- Türkiye’deki kırâat eğitim-öğretiminin olumlu yönleri arasında değerlendirilmelidir.

4.3.5. Eksik Yönler Tahlili (Analiz)

“Kur’ân Mekke’de indi, İstanbul’da yazıldı, Mısır’da okundu” söylemi meşhurdur. Mekke’de Kur’ân’ın inmesi, Suudi Arabistan’da günümüzde de Kur’ân hafızlığı, kırâat eğitimi ile Suud baskısı Mushaf’ların dünyanın birçok ülkesine ulaştırılması bu anlayışın bir tezahürü olarak görülebilir. Ancak Suud anlayışında bir dönem nameli okuyuşun caiz görülmemesi aşır formatında okuyuşun gelişmesini engellemiştir. Bununla birlikte son yıllarda başta Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî olmak üzere güzel sesli okuyucuların cami ve mescitlere tayin edilmesi bunların da güzel namelerle Kur’ân tilâveti yapması bu anlayışta bir değişimin olduğunu göstermektedir.

Mısır’da geçmişten günümüze iyi okuyucular/kârielerin olması, bu ülkede büyük camilerde makra/makârî (okuyucu) kadrosunun olmasıyla yakından ilgilidir. Zira buralarda haftanın iki günü ikindi akşam arası başta Şeyhü’l-Makârî olmak üzere seb’a, aşere, aşru’l-kübrâ tarîkleriyle Kur’ân tilâveti sunmaktadır.²³¹⁰

Osmanlı’da Şeyh Hamdullah (ö. 926/1520), Ahmed Şemseddin Karahisârî (ö. 963/1556), Hâfız Osmân (ö. 1110/1698), Kazasker Mustafa İzzet Efendi (ö. 1876), Kayışzâde Hâfız Osman (ö. 1894) vb. meşhur hattatlar²³¹¹ tarafından güzel hatla Kur’ân-ı Kerim yazılması, “Kur’ân İstanbul’da yazıldı” söyleminin yaygın bir kanaat olarak ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Fakat “Kur’ân İstanbul’da yazıldı” anlayışı mı acaba günümüz kırâat eğitiminde Türkiye’nin diğer ülkelerden farklı olarak kırâat metinlerini ezberleme yerine aşere takrîb kırâatının yazılmasına birinci önceliği vermesinde etkili olmuştur? Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye kırâat ilminin kurumlar, yöntem ve müfradat olarak karşılaştırmasını yaptığımızda, bu soruyu kendimize sormamıza neden olmuştur. Kanaatimize göre Türkiye’deki daha çok yazmaya dayalı bu kırâat eğitiminin temeli, belirli bir dönemin zorunlu şartlarının tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar ana dilimizin Arapça olmaması, metin ezberine dayalı kırâat eğitimi yapmamızı engellediği anlayışı olsa da asıl sebebin bundan kaynaklanmadığını düşünmekteyiz. Elbette ana dili farklı olan bir insan ile kıyaslandığında kişi kendi anadilinde olanı öğrenmesi, kavraması ve hatta

²³¹⁰ Bk. Şeyh Abdulhekim Abdullatif (Mısır Eski Şeyh Umûm el-Mekârî Reisi), Şeyh Abdulhekim Abdullatif’ten Kur’ân Eğitimi Kalkası /Ezher TV, “<https://www.youtube.com/watch?v=bJjGLyAw8h0>” s.e.t: 06.04.2021.

²³¹¹ M. Uğur Derman, “Hat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/429, 430.

ezberlemesi daha kolay olabilmektedir. Ancak tıp eğitimindeki terimler latince olmasına rağmen bütün ülkelerde bu terimler hangi şekilde öğreniliyorsa ülkemizde de aynı sistemle öğrenilmektedir. Latince ana dilimiz olmamasına karşılık, Türkiye’deki tıp eğitiminin yadsınamaz seviyede olduğunu belirtmek gerekir. Yine anadilimiz Türkçe olmasına rağmen yüzbinleri aşkın hafızımız Arapça olan altıyüz sayfalık Kur’ân’ı ezberlemektedir. Ayrıca ana dilleri Arapça olmayanların, Arap ülkelerinde kırâat metinlerini ezberleyerek bu ilmi okudukları müşahede edilmektedir. Osmanlı’nın son döneminde kırâat eğitimi alanların da ana dili Arapça olmamasına rağmen kırâat eğitiminde seb’a, aşere ve takrîbde metin ezberi yapılmıştır. Bunun en son örneği Türkiye’de günümüz kırâat eğitiminin temelini oluşmasında çok büyük katkıları olan iki kişiden biri olan Mehmed Rüştü Aşikkutlu, 1015 beyitten oluşan *Tayyibe* metnini ezberlemekle kalmayıp, aynı zamanda şerhini de yazarak bizlerin istifadesine sunmuştur.

Ülkemizde kırâat eğitiminde yazılı çalışma yapılmasının temelinde Cumhuriyet döneminin ilk dönem koşulları etkili olmuştur. Zira Türkiye’deki kırâat eğitiminde özellikle İstanbul Haseki’de 1976 yılında düzenli ve kurumsal bir yapıda başlamasından itibaren aşere ve takrîbin yazılması ön planda tutulmuştur. Aslında ikinci bölümde ifade ettiğimiz gibi, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında yaklaşık elli yıllık bir süreçte din eğitiminde meydana gelen ınkıttadan dolayı resmî yapıda kırâat eğitimin yapılamaması sonucu bu ilmin unutulması ve ortadan kalkma endişesi taşınması söz konusudur. Bu korumacı anlayışın bir tezahürü olarak en kısa sürede yazılı olarak bu ilmin sonraki nesle intikalini sağlamaktır. Bu anlayışla başlayan kırâat eğitim-öğretimi yıllar içerisinde bir gelenek olarak görülmüş, sadece vücuhât çözümleme olarak devam ettirilmiştir.

Türkiye’de günümüzde kırâat eğitiminin yazmaya dayalı olduğu ifade edilse de aslında bu işin sıkı tutulduğu yerler ile fazla önemsenmeyen yerler şeklinde bir değerlendirme yapılması daha gerçekçi olacaktır. Yazma işinin sıkı tutulduğu yerlerde öğrenci dersten önce kırâat vecihlerini *Zübdetü’l-İrfân* ile *Umdetü’l-Hullân* adlı eserler eşliğinde kendisi hazırlayarak kırâat nüshası diye tabir edilen kürrâselere yazmakta ve daha sonra sınıf ortamında hocasına okumaktadır. Bu işin fazlaca sıkı tutulmadığı yerlerde ise öğrenci vecihleri kendisi çıkarmamakta, daha önceden yazılmış kırâat nüshalarından fotokopi yaparak okumaktadır.²³¹² Vecihlerin öğrenci tarafından bizzat çıkarılması gerektiğini ifade eden Atilla Akdemir: “Öğretim yapılan bazı yerlerde yer yer müsamahalı

²³¹² Maşalı, “Kur’ân Kırâatinde ve Kitabetinde Türkiye’nin Durumu”, 2.

davranıldığı ve çoğunlukla daha önceden hazırlanmış ve hocanın onayını almış mevcut nüshalardan fotokopi çekilerek, zahmetsiz bir şekilde temin edildiği görülmektedir. Bu defterlerden okumak suretiyle hatim yapılarak kırâat icazeti alınmaktadır. Bu durum kırâat ilminin ülkemizdeki geleceği açısından endişe verici bir durumdur.”²³¹³ sözleriyle bu durumu açık bir şekilde ortaya koymakta ve ülkemizin kırâat geleceği açısından endişelerini paylaşmaktadır.

Türkiye’de günümüz kırâat eğitiminde usûl kısmı daha çok kavaid defterlerinden öğretilmekte, temel kaynaklardan yeterince yararlanılmamaktadır. Bu şekilde kaynaklara inilmeden yapılan kırâat eğitimi yetersiz kalmakta istenilen düzeyde olmamaktadır. Bunun birçok nedeni olmakla birlikte bazı nedenleri sıralamak yeterli olacaktır. Arapça alt yapı yetersizliği, kendi hocasından aldığı eğitim bilgi seviyesi ile yetinme, müfredat yetersizliği, eğitim süresinin yetersizliği, eğitim ders materyali/kaynak kitap eksikliği, bütün müfredatı içerecek seviyede sınavların yapılmaması/ölçme değerlendirme problemi bu nedenlerin başında gelmektedir. Diğer yandan kırâat metin ezberinin terkedilmesi, bazı yerlerde kırâat vecihleri yazımının önemsenmesi, bazı yerlerde fotokopi nüshalardan okunması, içerikten ziyâde bir iki vücûhatı ezberleyip iyi bir ses performans sergilemenin popüler olma açısından yeterli olarak görülmesi, mezunların istihdam sorunu gibi hususlar zikredilebilir. Bu sorunların irdelenmesi ve bunlara çözüm bulunması halinde kırâat eğitimimizin daha iyi bir düzeye geleceğini ifade edebiliriz.

Usûl kısmında kırâat imam ve râvîlerin isimleri ezberletildikten sonra belirli tanımlar ve içeriği verilmeden vücûhat çözümlemesine geçilmektedir. Kırâatın ne olduğunu öğrenmeden, kırâat tarihi ile ilgili bilgiler edinmeden direkt imam ve râvîlerin vecihlerine geçme, kişinin mezun olduktan sonraki süreçte kırâatlarla ilgili sorulara cevap vermede sıkıntılarla karşı karşıya gelmesine sebebiyet verebilmektedir. Hz. Peygamber dönemi, sahabe, tabiîn dönemi kırâat sened bilgisi, kırâat imam ve râvîleri’nin hayatı ve dönemleri ile ilgili bilgileri öğrenmeden sadece kırâat imam ve râvîlerin remizleri ve kısa adları ile karşılaşması, kırâat tevcihati, resm-i Mushaf hattı hakkında, bilgi edinmeden bu ilme başlaması eksiklikler arasında sayılabilir.

Kırâat ile ilgili bilgi ve alt yapı eksikliği bulunan birinden aşere ve takrîbdeki bütün kırâat vecihlerini öğrenmesi, bunların usûl ve ferş-i hurûfa ait özellikleriyle imam ve râvîleriyle birbirinden ayırt etmesini beklemenin ne denli doğru olacağı en başta

²³¹³ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 167.

tartışılması gereken bir husustur. Henüz Âsım kırâatı özelliklerini bütün ayrıntılarıyla kavrayamamış, mahreç ve sıfatlar, tecvîd, vakıf-ibtida, Kur’ân okuma usulleri (hadr, tedvir-tahkîk), istiâze-besmele vecihleri gibi temel konuların teori ve pratiğinde/ses fonetiğinde eksikliği bulunanlara kırâat okutulması, kırâat eğitimimizin ilk basamağını atlayarak direkt üst katlara tırmanmaya çalışmaya benzemektedir. Belki de bu durumu temeli olmayan binaya benzetmek daha yerinde olacaktır. Kırâat ilminin temel eserlerinin içeriklerini irdelediğimiz ilgili yerlerde de görüleceği üzere ilk önce bu bilgilerin verildiği ve daha sonra kırâat ilmiyle ilgili usûl ve ferş-i hurûf konularına geçildiği görülmektedir. Suudi Arabistan ve Mısır kırâat eğitiminde görüldüğü üzere Kur’ân-ı Kerim dersi veya Tecvîd basamağı vb. adla ilk önce bu temel eğitimin verilmesi, sonrasında aşere daha sonra da bunu da başarı ile tamamlayan ve yeterli donanımına sahip olanlara takrîb eğitimi verilmesi şeklinde olmalıdır.

Türkiye’de aşere-takrîb kırâatı okuma deyince, daha çok güzel bir edâ-sada ile vücûhat icra etme akla gelmektedir. Ülkemizde bu bakış açısıyla görülen kırâat eğitimi, özellikle kırâat icazet merasimlerinde okunan bir ritüel olmanın ötesinde pek anlam ifade etmeyen ve bu yönüyle zaman zaman sanat icra etme, kültürel bir mirası hatırla-t-ma gibi işlev olarak değerlendirilmesine sebebiyet vermektedir. Bu anlayış kırâatın bir ilim olmaktan ziyâde, kültürel bir miras olarak telakki edilmesine yol açmaktadır. Bunun bir sonucu olarak yukarıda 2005 yılında “Pendik Haseki Eğitim Merkezi Aşere-Takrîb Bölümü Program Görüşmesi Tutanağı” altıncı maddesinde geçen “*aşere kursu mezunlarından iyi durumda olan iki kişiye baştan sona takrîb okutulması ve bitiminde kendilerine takrîb icâzeti verilmesi, böylece bu kültürün kaybolmaktan korunması.*” ifadesi, seksen milyon nüfusa sahip Türkiye’de kültürel bir miras olarak sadece iki kişiye takrîb kırâatının okutulması, bir sanatın muhafazası olarak değerlendirilmesinden başka bir anlam taşımadığını göstermektedir. Ancak böyle bir değerlendirme yapılmasında kırâat eğitimi alanların ilmi yeterliliklerinin ve donanımlarının da belirli düzeyde etkili olduğunu söylemek gerekir. Nitekim aşere-takrîb kırâatı okumadığı halde “Bana da birkaç vücûhat yazıp okutun da, ben de bir aşrın sonunda vücûh yapayım.” diyenlerin olması, bu yargıyı desteklemektedir. Bu kanının oluşmasında, kırâat okuyan kişinin ilmi donanımındaki yetersizliğinin de etkili olduğu gözardı edilmemelidir.

Günümüzde “kırâat” ile “tilâvet” kavramların birbirinin yerine kullanılması, kırâatın tilâvete indirgenmesi, kırâat ilmine bakışımızın bir başka göstergesi olarak karşımızda durmaktadır. Bunun nedenini M. Emin Maşalı: “*Nitekim bizde kırâat okumak, kırâat*

meclislerinde on kırâate göre icrada bulunmak olarak görülmekte; bir başka ifade ile kırâat, sadece tilâvet bağlamında gündeme gelmektedir. Resmî-özel kurslarda kırâat okumuş kimselerin kırâatle irtibatı, çoğu zaman tilâvet esnasında “vücûhat yapmak”tan öteye geçmemekte, dolayısıyla kırâat bizde hep tilâvetle birlikte anılmaktadır. Oysa iki husus arasında büyük fark olduğu, “kırâat”ın bir ilim olmasına karşın “tilâvet”in bir sanat olduğu ehline malumdur. Kırâate bir ilim değil de bir sanat gözüyle baktığımız için, kırâat okuyan kimselerde ilmi donanımdan ziyâde edâ-sada yönüne atfî nazarda bulunmaktadır. Bu durum kırâatın, tilâvetin bir cüzü ve alt şubesi olarak görülmesine ve ilmi boyutunun ihmal edilmesine yol açmaktadır.”²³¹⁴ sözleri ile ifade etmektedir. Bu yanlış algının giderilmesi için, başta onun tedrisatını yaptıran ve yapanların gerekli ilmi donanıma sahip olması gerekir. Bunun yolu da kırâat eğitiminde temel kaynaklara inilmesi ve belirli metinlerin ezberlenmesi, şerhlerinden neden ve niçinlerinin sorgulanarak araştırılması, anlaşılması ve anlatılması ile gerçekleştirilebilir. Bizler için takip edilmesi gereken, kırâat ilminin Osmanlı diyarına taşıyan ve o günden bu güne bu ilmin tedrisatında en güzel örnek olan İbnü’l-Cezerî ve ondan sonra gelen eslafın yolundan gitmek, eksikliklerimizi tesbit edip gidermektir.

Kırâat eğitim sistemimizin, müfredatımızın sorgulanması neticesinde yukarıdaki sorunlara çözüm üretilmesinden bahsetme imkânına kavuşulacaktır. DİB, 2014 yılında Kırâat (aşere-takrîb) eğitim programını gelen eleştiriler/talepler doğrultusunda yeniden düzenlemeye çalışmıştır. Ancak sadece program değişikliği bu sorunların çözümü için yeterli olmamaktadır. Kırâat anlam ilişkisi, kırâatın fıkha etkisi, tevcihü’l-kırâat dersi, vakıf-ibtida, tayyibenin ezberlenmesi vb. dersler bu müfredatta olmasına karşılık, kırâat eğitimi yapılan kaç yerde bu konular kaynaklardan istifade edilerek irdelenmektedir. Bazı kırâat eğitimi almış olanlara kırâat eğitimi süresince karşılaştıkları eserler sorulduğunda, bazıları “Zübde, Umde” bazıları da buna “İthaf ve Tayyibe” bir kaçı da “en-Neşr” cevabı vermektedir. Türkiye’deki kırâat eğitimimiz meslek esasına dayalı okutulduğu için “Hangi mesleği takip ederek kırâat okudunuz?” diye sordulduğunda “Mısır Tarîki” cevabını vermekte; dolayısı ile meslek tasarrufatı bir kenara, meslek adını dahi bilmekten uzak bir kırâat eğitimi verildiğini de belirtmek gerekir. Hatta takrîb düzeyinde kırâat eğitimi almış birine, “Kırâat eğitiminizde Tayyibe’yi ezberlediniz mi? diye sordüğümüzda, “Artık kırâat eğitiminde Tayyibe okutulmamaktadır. DİB dahi bu eğitimin adını “aşere-takrîb” olarak

²³¹⁴ Maşalı, “Kur’ân Kiraatinde ve Kitabetinde Türkiye’nin Durumu”, 4, 5.

düzenleyerek, *Tayyibe*'yi programdan çıkarmıştır.” diyebilmektedir. Hâlbuki ülkemizde takrîb diye adlandırılan kırâat eğitiminde aşere imamlarının ikişer râvîsi ve her bir râvînin en az iki tarîki olmak üzere kırâat tedrisatı, İbnü'l-Cezerî'nin başta *Tayyibetü'n-Neşr* ve *en-Neşr* olmak üzere *İthâf'ü Füdelâi'l-Beşer* adlı eserleri takip edilerek okutulmaktadır. Programda 1015 beyitlik *Tayyibe*'nin ezberlenmesi ve şerhler eşliğinde beyitlerin açıklanması ders olarak yer almaktadır.²³¹⁵ Bu bilgilere -kırâat icâzetli ve DİB Kırâat Mezuniyet Belgeli- sahip biri fotokopilerdeki indirâc usûlündeki kırâat nüshalarından birkaç vecih ezberlemek suretiyle “Kurâ Hafız” adıyla vücûhat yapması yeterli görülmektedir. Bütün bunlar kırâat eğitimimizin nerede nasıl yapılması gerektiğini; bu eğitimde ölçme ve değerlendirmenin ne kadar önemli olduğuna dikkatlerimizi yöneltmemiz gerektiğini bizlere göstermektedir.

Suudi Arabistan ve Mısır'da seb'a, aşere ve takrîb/aşru'l-kübrâ kırâat eğitiminde her dönem sonunda yazılı ve sözlü sınav yapılmaktadır. Bu sınavlarda eğitim süresince işlenen tüm derslerden, ayrıca hafızlık kontrolü, bütün kırâatların uygulamaları olmak üzere öğrencilerin seviyeleri ölçülmektedir.²³¹⁶ İlgili yerde bu konuda izlenen yöntem ile icâzet alınabilmesi için olması gereken kriterler zikredildiğinden burada tekrar yer verilmeyecektir. Türkiye'de ise eğitim merkezleri bünyesinde üçer aylık dönemler ile kurs sonunda genel sınav yapılmaktadır. Müftülükler bünyesinde kurs sonunda, özel okutulan yerlerden mezun olanlara ise Başkanlıkça belirlenen zamanlarda yapılan sınavlarda merâtib-i erbaa ve mertebeteyn kısmından olmak üzere dört, beş vücûhat çözme ile *Mukaddimetü'l-Cezerî*'den bir iki beyiti tamamlama ve anlamını yazma şeklinde yazılı sınav yapılmaktadır. Yazılı sınav *Zübdetü'l-İrfân*, *Umdetü'l-Hullân* ve *İthâf'ü Füdelâi'l-Beşer* kitapları eşliğinde veya söz konusu kitapların ilgili sayfalarının fotokopisi sınav anında kendilerine verilmek suretiyle gerçekleştirilmektedir. Bu şekilde yapılan yazılı sınavı geçenlere sözlü sınavda vücûhat nüshasından bakarak okutulduktan sonra Başkanlıkça belge verilmektedir.

Yukarıda belirtilen şekilde yapılan sınavın kırâat eğitim-öğretimini ölçme ve değerlendirmede yeterli olamayacağını ifade etmek gerekir. Zira bu yaklaşım sadece matematik denklemi çözer gibi indirâc üsûlüne göre sıralama yapma yeteneği ile

²³¹⁵ Bk. DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü (Program Geliştirme Daire Başkanlığı), *Kırâat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı*, 19, 21, 22.

²³¹⁶ el-Kudat, “Suudi Arabistan Medine İslâm Üniversitesi Kur'an-ı Kerim ve İslam Araştırmaları Fakültesi Kırâat Eğitimi”, Abdulhekim Ağırbaş, 08.12.2019 tarihinde yapılan görüşme ve kendilerinin yazılı sorularımıza 09.12.2019 tarihinde verdiği cevaplar.

seslendirme yeteneğini ölçen bir sınav sonucu belge alınabileceği anlayışına götürür. Bunun doğal sonucu olarak kırâat eğitimi yerine yukarıda zikrettiğimiz tilâvet eğitim anlayışının yerleşmesi sorunu ortaya çıkar. İşte bu noktada eğitim ve öğretimin hedefine ulaşp ulaşmadığını ölçme ve değerlendirmenin önemi devreye girmektedir. Bunun için yapılması gereken şey ise, Başkanlığın 2014 yılında hazırlamış olduğu derslerin tamamından ayrı ayrı sınav yapmak, ölçme ve değerlendirmeyi de bunun üzerinden gerçekleştirmektir.

Türkiye ile Suudi Arabistan ve Mısır kırâat eğitimi mukayesesinde resmî ve özel statüde bu ilmin okutulması ortak payda iken; bu eğitimin verildiği yerler açısından farklılıklar olduğunu belirtmek gerekir. Eğitim verilen yerlerin farklılığı en başta her iki ülkede eğitim bakanlığı ve üniversite çatısı altında kırâat eğitiminin yapılıyor olmasıdır. Türkiye’de ise üniversiteler bünyesinde aşere-takrîb kırâat eğitim-öğretimi yapılmamaktadır. Üniversitelerdeki (ilahiyat ve İslami ilmler fakülteleri) kırâat eğitim/öğretim daha çok lisansüstü eğitim ve teoriye yönelik bir eğitim şeklindedir. Çünkü uygulamaya yönelik eğitim; DİB veya çeşitli dernek-vakıf bünyesinde, alaylı diye tabir edebileceğimiz daha çok usûl ve ferş-i hurûftaki kırâat farklılıklarını hocalarından almış oldukları şekilde salt okumaya dayalı -bazı kişi ve yerler istisna olmak üzere- ancak kırâatın neden ve niçinlerini irdelemeden sadece aktarım olarak yapılmaktadır. Ancak DİB bünyesinde dini yüksek ihtisas ve eğitim merkezlerinde hem kırâat ve hem de ihtisas bölümündeki farklı hocaların yanı sıra üniversitelerdeki kırâat alanıyla ilgili akedemisyenlerden oluşan birden çok hocayla yapılan kırâat eğitim-öğretimin daha iyi imkânlarla sahip olduğu için burada istisna tutulması gerektiğini de belirtmek gerekir. Ama genel itibari ile kırâat eğitimimizde vücûhat aktarımının verildiğini fakat kitabiyat eğitim-öğretiminin ise eksik kaldığını söyleyebiliriz. Kırâat eğitimimizin kitabiyattan kaynaklanan eksikliğinin bir nebze de olsa üniversitelerde lisansüstünde verilen eğitimle giderildiğini ifade edebiliriz. Fakat kırâat eğitiminin uygulamasını alanların çok az bir kısmının teori eğitimini de alıp ikisini birleştirme imkânına sahip olabildiğini belirtmek gerekir. Çünkü kırâat eğitimini alanların büyük bir kısmı lisans düzeyinde eğitim mezunu olmadığı gibi, lisans mezunu olanların da büyük bir kısmı ales, dil vb. şartları taşımamaktadır.

Türkiye’de resmî statüde kırâat eğitimi verilen yerlerde bu eğitim hizmetiçi eğitim şeklinde sürdürüldüğü için kursiyerler, Diyânet İşleri Başkanlığı’nda görevli personelden seçilmektedir. Suudi Arabistan ve Mısır’da ise, ülkemizdeki özel statüde yapılan aşere-takrîb kırâat eğitiminde de olduğu gibi herhangi bir kurumda çalışıyor olma ve meslek

mensubu olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu durumda, ülkemizde kurum personeli olmayanların da resmî statüde kırâat eğitim-öğretiminden istifade edebileceği bir kurumun varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu amaçla ana işlevi eğitim ve bilimsel araştırma yapmak üzere kurulan üniversitelerin yüze yakın ilahiyat/İslami ilimler fakültelerinin bazısında sadece hafız öğrencilerin alınacağı sınıfta lisans ve lisansüstü düzeyde aşere-takrîb eğitimi teori ve pratiğiyle araştırmaya dayalı olarak verilmelidir.

Suudi Arabistan ve Mısır kırâat eğitimi; Arapça, Tecvîd İlmi, İlmü'r-Resm, Vakıf ve İbtidâ, İlmü'l-Fevâsıl, İlmü'l-Esânîd, İlmü'l-İbtidâ ve'l-Hatm olmak üzere yedi ilmin bilinmesi gerektiği anlayışı üzerine bina edilir. Ayrıca kırâat tedrisatı alacak talebenin dinin emirlerini kavrayacak düzeyde fıkıh bilgisi, Kur'ân-ı anlamak için Tercümehü'l-Kırâât, Tefsir, Garîbu'l-Kur'ân konularını kavrayacak düzeyde Arapça Sarf ve Nahiv bilgisine sahip olması gerekir. Yine bu talebeler usûl ve ferş-i hurûfa ait bilgileri ezberlemeli, ayrıca her bir kırâatı ayrı ayrı özelliklerini bilmeli ve bunları birbirinden ayırt edebilmelidir. Kırâat ilmine talip olan kişi; kırâat, rivâyet ve tarîk arasındaki farkı bilmelidir. Vâcip -ferş-i hurûfta meydana gelen sahih senedle gelen rivâyetler- ve caiz -kırâat vecihlerinde tûl, tavassut ve kasırdaki takdim te'hîr, ravm, işmâm gibi- kırâat farklılıklarını birbirinden ayıracak seviyede olmalıdır.²³¹⁷ Yine söz konusu ülkelerde burada zikredilen derslerde metin ezberi ile birlikte bunların şerhlerinden istifade edilir. Ayrıca kırâatla ilgili genel bilgiler, kırâat imamlarının tanıtımının yanı sıra usulle ilgili konu başlığı altında istiaze, besmele, idgâm, hemze gibi konular *Şâtıbiyye*, *Dürre* ve *Tayyibe*'deki sistem takip edilerek olarak işlenir. Bu konuda usûl ve ferş-i hurûf ile ilgili çalışmalar yapılmış, pek çok eser hazırlanarak bu ilmi okuyan ve okutanların istifadesine sunulmuştur.

Suudi Arabistan ve Mısır'da öğrenciden, usûl ve ferş-i hurûfla ilgili bütün bilgileri infirâd veya cem' sistemine göre bilmesi ve mushaf/nüşa vb. bir şeye bakmaksızın kırâatı ezbere okuması istenmektedir. Mushaf/nüşa vb. bir şeye bakarak kırâatın ezbere okunmaması halinde öğrenciye icâzet ve belge verilmemektedir. Suudi Arabistan ve Mısır'da metin ezberine dayalı kırâat eğitimi yapıldığı için kırâat tedrisatı da hafızlık gibi ezber olarak yapılmaktadır. Türkiye'de çok nadir de olsa *Tayyibe* bazı yerlerde ezberletilmektedir. Ancak metin ezberi yapmaksızın, kavaid defterleri ile *Zübdetü'l-İrfân*, *Umdetü'l-Hullân* kitapları eşliğinde kırâat eğitimi alan kurrâmızdan Asım kırâatı Hafs rivâyeti hafızı gibi diğer kırâat ve rivâyetleri ezbere okumasını beklememek gerekir. Zira

²³¹⁷ Muhammed Nebhân b. Hüseyin Mısıfî, *Katru min Ğaysi'n-Nef'a fî Usûli ve Kelimâti'l-Kırâati's-Seb'a*, (Mekke, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Kırââ Bölümü, 1430 /2009), 7, 8.

kırâat eğitim-öğretimimiz söz konusu kitaplar ve nüshalara dayalı olduğu için kurrâmız da bunlarla kaim olmaktadır. Bunun tabii sonucu olarak Asım kırâatı Hafs rivâyeti dışında yapılan kırâat yarışmalarına, bin kişiyi aşan kurrâmız arasından ülkemizi temsilen gönderilecek birinin bulunmaması gibi bir durum ortaya çıkmaktadır.

Diğer ülkelerde hafızlık yarışmaları yanı sıra belirli cüzlerin anlamları ve kırâat ile ilgili yarışmalar da tertip edilmektedir. Ülkemizde de hafızlık yarışmaları ile birlikte veya müstakil olarak anlam ve kırâat dallarında yarışmaların düzenlenmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Böylece bu ilme insanları teşvik etmekle birlikte, infirâd usûlünde okumaya yönelmeye de söz konusu yarışmalar katkı sağlayacaktır. Ayrıca yurt dışında bu minvalde düzenlenen yarışmalara da temsilci gönderme imkânı elde edilmiş olunacaktır.

Mısır'da seb'a, aşru's-suğrâ ve aşru'l-kübrâ kırâat eğitimini tamamlayanlara üniversitelerde diploma, meâhidü'l-kırâat/kırâat enstitüleri gibi resmî yerlerde ise şehade/sertifika verilmektedir. Eğer bir kırâat hocasından baştan sona seb'a, aşru's-suğrâ veya aşru'l-kübrâ okumuşsa, hocası tarafından icâzet verilmektedir. Diploma, sertifika; aynı zamanda icâzet olarak kabul edilmemektedir. Özellikle meâhidü'l-kırâat okutulan yerler için sertifikanın icâzet yerine değerlendirilmemesi birtakım gerekçelere dayandırılmaktadır. Bu gerekçeleri şöyle sıralayabiliriz:

Öğrencilerin ders dönemi boyunca okuması gereken yerlerin tamamını hocasına okuyamaması/okumaması, diploma ve sertifikaya dayalı eğitim verilen kurumlarda bir öğrenci dersin bir kısmını okurken, bir başka öğrenci dersin devamında bir başka bölümünü okumasından dolayı eğitim sonunda Kur'ân'ın tamamını değil ancak dörte birini okuyabilmiş olması.

Resmî kurumlar bünyesinde kırâat okuyup diploma ve sertifika belgesi almak isteyenlerin birçoğunun amacı yurt içinde ve yurt dışında bu alanda bir işte çalışma arzusu ile bu ilmi belge alma amaçlı okuması.

Birçok öğrencinin derslere devam etme konusunda gereken hassasiyeti göstermemesi ve bazılarının da sadece sınavlara katılarak -çoğunlukla da sınavlardan kopya çekerek geçmeleri- belge almaları.

Kırâat enstitülerinde kırâat derslerine giren bazı hocaların sahih senedle gelen ve ders verme yetkisine sahip olduğuna dair icâzetlerinin olmaması vb. sebeplerle şehade/sertifika

veya diploma ile icâzet ayırımının yapılması gerektiği ifade edilmektedir.²³¹⁸ İcâzet alınabilmesi için bir kırâat veya rivâyeti baştan sona hocaya arz, semâ usulleri ile okuması ve hocanın da o öğrenciyi dinlemesi gerekir. Hatta kırâat alanında mahir olanların tecvîd, ta’lim ve hafızlığı sağlam bir şekilde bunu okuduğuna şahit olmaları amacıyla eğitim sonunda düzenlenen merasimle bu icâzetin verilmesiyle bir nevi bu durum ilan edilmektedir.

Arz ve semâ usûlüne göre birinden herhangi bir kırâat veya rivâyet öğrenmesi, kişinin bu ilmi başkasına öğretmesi için yeterli olmamaktadır. Zira ders alan kişi bu alanda yeterli olmayabilir. Bu nedenle ders verebilme noktasında yeterli olduğunu ifade eden icâzetnâme önem arz etmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi hoca icâzetnâmede sınırlandırmaya giderek öğrenciye okutma izni vermeyebilir. Bu yönüyle de icâzet geleneğimiz ile günümüz icâzet verme usûlu mukayese edilmeli, eksikliklerimiz giderilmelidir.

Buraya kadarki bölümlerde kırâat ilminin tarihi seyri hakkında bilgi, eğitim-öğretim metotları açısından klasik dönem ile günümüzdeki uygulamalar mukayeseli olarak ele alınmıştır. Bu yönüyle Osmanlı’dan intikal eden kırâat ilmi mirasını ne derece koruyabildiğimiz ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Türkiye’de günümüzde kırâat eğitim-öğretiminde daha çok salt edâ ve sadaya dayalı bir sisteme teveccühün olmasının kırâat ilminin amaç ve gayesine ne derece hizmet edip etmediğinin sorgulaması yapılmıştır. Bütün bu değerlendirmelerden sonra Osmanlı’dan bize intikal eden kırâat eğitimi ile Suudi Arabistan ve Mısır’da yapılan kırâat kırâat eğitimleri çerçevesinde farklılık ve benzerlikleriyle yeni bir yöntem denemesi sunarak tezimizi tamamlanacaktır.

²³¹⁸ Bk. Ravdetü’l-Kırââtî’l-Aşr, Küllü Mâ Türidü M’arifettehü an Me’âhid el-Kırââtî’l-Ezheriyye, “<https://alquirat.yoo7.com/t245-topic>”, s.e.t: 12.03.2021.

4.4. FARKLILIK ve BENZERLİKLERLE (SENTEZ YAPILARAK) YENİ BİR YÖNTEM DENEMESİ

Bir önceki başlıkta Türkiye'deki aşere-takrîb kırâat eğitiminin tarihi süreci, olumlu ve eksik yönleriyle Suudi Arabistan ve Mısır mukayesesi şeklinde ele alınmıştı. Son başlık altında da Türkiye'de kırâat eğitimine ihtiyaç var mıdır? İhtiyaç varsa bu eğitim hangi düzeyde olmalı ve hangi amaçla yapılmalıdır? Bu eğitim kimlere verilmeli veya her kırâat okumak isteyenlere kırâat eğitimi verilmeli midir? Diğer bir ifade ile kimlere kırâat okutulmalı ve nasıl okutulmalıdır? Ayrıca nerelerde, hangi kurumlarda okutulmalıdır? Geçmişten günümüze intikal eden kırâat ilminin gelecek nesillere aktarımını bu sorulara kurumlar, yöntem ve program muhtevası başlıkları altında özet bir şekilde (tablolar halinde) teklif ve değerlendirmelerde bulunarak tezimizi tamamlamış olacağız.

Günümüzde sesli ve görüntülü olarak dijital ortamda kırâatlar kayıt altına alınmışken hafız olmaya, aşere-takrîb kırâat eğitimi için yıllarca ömür tüketerek Kur'ân/kırâat eğitimine zaman ayırmaya gerek olup olmadığı tartışmalarından başlamak daha isabetli olacaktır. Burada her şeyden önce vurgulanması gereken, Kur'ân'ın tilâvetiyle ibadet olunan bir kitap olması ve Müslüman'ın namazdaki kırâatının, lahn-ı celîden arınmış olması gerekliliğidir. Bu düzeydeki kırâat ise her Müslümana belirli sorumluluk yüklemektedir. Yine namazlarda imamet görevi yapanlar ile bu işin tedrisatını yapanların sorumluluğu kat kat artmaktadır. Ayrıca İslami ilimlerde temel kaynak olan Kur'ân'ın mesajının yanlış anlaşılması, onun metninin doğru okunmasıyla da bağlantılıdır. Çünkü Arapça metinlerde harf telaffuzu ile irabının doğru yapılmaması, yanlış anlamların oluşmasına sebebiyet verebilir. Yukarıdaki bahse konu olan anlayış, günümüzde Kur'ân'ın tefsiriyle ilgili kitaplarda ve dijital ortamda yayınlanan binlerce eser için de söylenebilir. Bu yaklaşım, mevcut ilimler için çaba harcamaya gerek olmadığı anlayışını da beraberinde getirir. Hâlbuki Kur'ân hakkında düşünmek, araştırma yapmak, yorumlamak ve bazı sonuçlar çıkarabilmek, belirli bir donanımına sahip olmayı gerektirir. Dolayısıyla Kur'ân'ı ezberleyerek hafızasında bir araya getirmiş kişinin, bu donanımıyla İslami ilimlere daha fazla katkı sağlayacağı da aşîkârdır. Ayrıca günümüzdeki modern teknolojik imkânlarla güçlü bir hafıza kıyaslandığında en sağlam, güvenilir, avantajlı ve her dönemde geçerliliği olanın güçlü bir hafıza olduğu aşîkârdır. Yine her yerde ve ortamda kitap, dijital imkân vs. olmayabilir, olsa bile bu bilgiler insanın hafızası ile mukayese edilemez. Bu anlayışla hareket edilmesi halinde elinden kitabı, tableti, bilgisayarı, cep telefonu alınan bir kişinin bu anlamda yetersiz kalacağı unutulmamalıdır.

Yine gözardı edilmemesi gereken diğer önemli bir husus, Kur'ân'ın doğru okunabilmesi amacıyla tecvîd kitaplarından okuma yapmanın veya dijital materyallerden dinlemenin yeterli olamayacağıdır. Zira Kur'ân öğretiminde sadece semâ usûlü yeterli olmayıp, aynı zamanda okuduğunu hocasına tashih ettirme amacına matuf arz usûlü de tarihi süreçte uygulanan bir diğer metottur. Bunu pratik hale dönüştürmek amacıyla hocanın kırâatının ardından talebenin tekrarlaması şeklinde olan edâ usûlü ile pekiştirme işi gerçekleştirilir. Bu sebeple dini ilimler alanında kırâat eğitimi hocaya en çok ihtiyaç duyulan ilimlerden biridir. Çünkü kırâat ilmi sağlam bir senedle Hz. Peygamber ve Cebrâil (a.s.) aracılığıyla Yüce Allah'a dayandırılır.²³¹⁹ Kırâat tedrisatında tarih boyunca uygulanan metot, Hz. Peygamber'in Cebrâil'den (a.s.) sem'â ile kırâatı alması, yine arz usûlü ile ona sunması yöntemine dayanmaktadır.

Kırâat eğitiminin dini bir görev ve ihtiyaç olduğu kabul edildikten sonra bunun niceliği ve niteliği probleminin çözümüne geçilebilir. Diğer bir ifade ile kimlere kırâat okutulmalı ve nasıl okutulmalıdır? Ayrıca nerelerde, hangi kurumlarda okutulmalıdır? Bu soruların cevabını kırâat ilminin tedrisatının yapılacağı kurumlar, program içeriği (muhteva), program uygulama metodu (yöntem) başlıklarında inceleyeceğiz.

4.4.1. Kırâat Tedrisatı Yapılacak Kurumlar

Türkiye'de kırâat tedrisatının günümüz şartlarına göre yeniden planlanması ve programlanması önem arz etmektedir. Zira ülkemizde sayıları yüze ulaşan ilahiyat/İslami ilimler fakülteleri, binlerce anadolu imam hatip ortaokul ve lisesi ile Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı eğitim kurumlarında Kur'ân-ı Kerim eğitim-öğretimi yapılmaktadır. Ülkemizde söz konusu kurumlarda verilen/verilecek Kur'ân/kırâat eğitim-öğretiminin kalitesi, bu eğitimi veren hocaların donanım ve kalitesine bağlıdır. Buna göre mezun olanların istihdam alanları dikkate alınarak aşere-takrîb kırâat tedrisatı yeniden programlanmalıdır. Kırâat eğitiminin kime, nerede, hangi seviyede verilmesi gerektiğinin doğru planlanması bir zorunluluk addetmektedir. Zira ülkemizdeki Kur'ân/kırâat eğitim seviyesinde rakamsal olarak büyük artış gözlemlenirken, aynı artışın nicelik açısından da gerçekleştiğini söylemek pek mümkün görünmemektedir. Zira İHL ve ilahiyat/İslami ilimler fakültelerinden mezun olup henüz Kur'ân'ı, mahreç ve sıfatları ile tecvîd kaidelerine göre doğru bir şekilde okuyamayanların olduğu bir eğitim sistemimizin varlığı erbabının malumlarıdır. Diğer taraftan kırâat okumuş bazı kişilerin biraz sonra

²³¹⁹ Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 5; Kurt, "Kur'ân Öğretimi ve Caminin Kur'ân Öğretimindeki Yeri", 109, 110.

değineceğimiz programda yer alan konulardaki teori eğitimini almaları bir tarafa, tashih-i huruf eğitimi almadıkları, kurallara uygun ve teknik yönden sahih ve sağlam bir tilâveti elde edemediklerini müşahade edilmektedir.²³²⁰ Bu durumlar göz önünde bulundurularak Türkiye’deki kırâat eğitiminin alt yapısı belirli bir seviyeye getirilmeli, öğrencilerin donanımlı yetiştirmeleri için genel ölçekte plan, programlar yapılmalıdır. Ayrıca daha önceki bölümde ifade ettiğimiz gibi kırâat eğitim-öğretimimizdeki ya hep ya hiç mantığı bir kenara bırakılmalıdır. Yani kırâat eğitimi ilk önce tecvîd, ta’lim olarak her talebeye verilmeli, aşere eğitimi belirli altyapı donanımına sahip olanlara verilmeli, takrîb ise kırâat ihtisas alanı olarak görülmeli ve kırâat ilmi bütün teferruatıyla okutulmalıdır. Buradan hareketle ülkemizde günümüzde uygulanan program ile Osmanlı ve yurtdışı uygulamaları sentezlenerek kırâat eğitim-öğretimimiz üç basamakta değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda önce doğru ve sahih kırâat için *Kırâat Hazırlık (Tecvîd-Ta’lim) Programı* ile sağlam bir alt yapı oluşturulmalıdır. Ardından bir üst basamağı olan *Aşere Kırâat Programı*, teori ve pratiği ile birlikte ihtiyaç olan yerlerde ve okutulması gereken kişilere okutulmalıdır. Üçüncü basamak ise tamamen ihtisaslaşmayı gerektiren kırâat eğitimi olması hasebiyle programda yer verilen Tayyibe, Mushaf konularının metin ezberiyle birlikte olduğu *Takrîb Kırâatı İhtisas Programı* yer almalıdır. Bu programlara öğrenciler sınavla alınmalı, eğitim dönemlerinde ve sonunda ölçme değerlendirme yapılmalı, başarılı olanlara icâzet/belge/sertifika verilmelidir. Söz konusu programlar aşağıdaki gibi olup, programın içeriğine tablolar halinde sonraki başlıklarda yer verilecektir.

1. Basamak: Kırâat Hazırlık (Tecvîd-Ta’lim) Programı

Birinci basamakta Âsım kırâtı Hafs rivâyeti ayırt edici özellikleriyle birlikte infirâd usûlu ile tecvîd ve ta’limli hatim yapılarak programda sunacağımız dersler çerçevesinde okutulmalıdır. Ders esnasında kırâata aşinalık kazanımı amacıyla Âsım kırâtı Hafs rivâyeti ile Ebûbekir Şu’be rivâyeti mukayesesi yapılmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı müftülükler, eğitim merkezleri, dini yüksek ihtisas merkezleri ile üniversitelerde ilahiyat/İslâmi ilimler fakülteleri ve kırâat enstitülerinin yanı sıra resmî statüde kırâat eğitiminin verilmediği özel okutululan dernek, vakıf vb. yerlerde bu program uygulanmalıdır. Bu programa DİB personeli ve ilahiyat/İslâmi ilimler fakültesi öğrenci ve mezunları ile en az İHL mezunları katılabilmelidir. Bu basamaktaki programın içeriği,

²³²⁰ Maşalı, “Kur’ân Kiraatinde ve Kitabetinde Türkiye’nin Durumu”, 3.

Diyanet İşleri Başkanlığı'na halen uygulanmakta olan “Tashih-i Hurûf” kurslarının formatına uygun bir şekilde hazırlanarak sunulmuştur.

2. Basamak: Aşere Kırâat Programı

Bu basamakta on imam ve râvilerinin kırâat farklılıkları, programda sunacağımız dersler çerçevesinde okutulmalıdır. Günümüzde aşere kırâat eğitimi, büyük oranda DİB Din Hizmetleri sınıfında çalışan personele yönelik yapılmaktadır. DİB bünyesinde camilerde imam-hatip, müezzin kayyım, Kur'ân kursunda öğretici olarak istihdam edilenlerin hepsinin aşere-takrîb eğitimi almalarına ihtiyaç olmadığını belirtmek gerekir. Söz konusu görevlerde istihdam edilenler için kırâat hazırlık (tecvid-ta'lim) eğitimi verilmesi yeterli olmaktadır. Her ne kadar bugün Kur'ân kursları ile A grubu camilerde “aşere-takrîb ve tayyibe kursunu veya hafız olup tashih-i huruf veya ihtisas kursunu bitirmiş olmak gerekir.”²³²¹ şartı konulmuşsa da bunun bir zorunluluk değil tercih sebebi olduğu aşikardır. Bu nedenle A grubu cami veya kurslarda görev yapan/yapacak kişinin, kırâatta tam anlamıyla ihtisaslaşmanın söz konusu olduğu takrîb düzeyindeki kırâat eğitimi almasına gerek yoktur. Buna göre buralarda hafızlık eğitiminin bir üst basamağı olan aşere eğitimi yeterli olacaktır. Çünkü söz konusu yerler, günümüzde aşere-takrîb tedrisat mekânı olma fonksiyonunu icra etmemektedir. Aşere Kırâat programı birinci basamakta yer verilen kurum/kuruluş ile özel okutulan mekânlarda yapılmalıdır. Ayrıca bu program ilgili dersleri verecek donanımda hocalar aracılığıyla verilmelidir.

3. Basamak: Takrîb Kırâatı İhtisas Programı

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki kırâat ilmi tedrisatının inkıtaa uğraması tehlikesinden, günümüzde sayıları bini aşmış aşere-takrîb mezunu kurrânın olduğu bir ülkede bundan bahsedilemeyeceği aşikârdır. Zira Türkiye’de 2021 yılı itibariye DİB’den belge almış 1278 kurrâ olup²³²² bu sayı yıllar itibariyle artmaktadır. Öyleyse kırâat eğitiminin seksen civarında tarîk farklılığının devreye girdiği takrîb kırâat eğitiminde amaç kemiyet değil keyfiyet olmalıdır. Bu kadar kırâat mezunumuzun olduğu ülkemizde, diğer ülkelerde yapılan uluslararası yarışmalarda Asım kırâatı Hafs rivâyeti ile okuduğumuz gibi, ezbere diğer kırâat ve rivâyetleri infirâd usûlu ile okuyabilecek bir kurramız bulunamamaktadır. Çünkü kırâat eğitimimiz genel olarak metin ezberine dayalı

²³²¹ Bk. DİB Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği, Resmi Gazete 29327 (15 Nisan 2015), md. 12/3

²³²² Burada verilen bilgiler, talebimiz üzere DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün tarafımıza bildirdiği 12.08.2021 tarih ve 1540046 sayılı yazısına binaen nakledilmiştir.

yapılmamakta, *Zübdetü'l-İrfân* ve şerhi *Umdetu'l-Hullân* ve *İthâf'ü Fûdalâi'l-Beşer* eşliğinde cem'/indirâc usûlüne göre vücûhat çözümleme şeklinde yapılmaktadır. Bunun için vücûhat çözümleme melekesini, kitabetin yanı sıra şifâhi/ezber olarak da sürdürmemiz gerekir. Zira mukayesesini verdiğimiz söz konusu ülkelerin ve Osmanlı dönemi uygulamalarının metin ezberine dayalı eğitim şeklinde olduğunu ilgili yerlerde ayrıntılı şekilde örnekleriyle zikrettiğimiz için burada tekraren yer vermeyeceğiz. Bu nedenle her önüne gelenin ben kırâat okumalıyım dememesi gerektiği gibi her önüne gelen de kırâat eğitimini ben de bildiğim kadar öğretmeliyim dememelidir. Çünkü takrîb, programda görüleceği üzere tamamen ihtisaslaşmayı gerektiren ve alanında uzman hocaların kolektif olarak bir arada ders vereceği bir programdır. Ayrıca bu programda eğitim alacak öğrencilerin alt yapı ve donanımları da belirli seviyede olmalıdır. Çalışmamızın başından itibaren belirttiğimiz hususlar dikkate alındığında takrîb programındaki dersler sadece, DİB dini yüksek ihtisas merkezleri ile kırâat alanında akademik kadroyu ve altyapıyı oluşturan üniversitelerin müstakil kırâat bölümlerinde yüksek lisans ve doktora düzeyinde verilmelidir. Üniversitelerde ders dönemlerinde programdaki dersler uygulanmalı, yüksek lisans ve doktora tez aşamasında da günümüzde Türkiye'de diğer ülkelerde olduğu gibi alanla ilgili akademik tezler hazırlanmalıdır. Ancak bu sayı, kurum ve kuruluşların birbiriyle yarışmalarına dönüşerek artmamalı, yurtdışı örneklerinde olduğu gibi iki veya üç yer olarak sınırlandırılmalıdır. Buna göre kırâat ilmi ihtisas alanı olarak görülmeli, DİB iki ihtisas merkezi ile üniversitelerde ise sayının üçü geçmeyeceği kırâat bölümlerinde *takrîb kırâatı ihtisas programı* olarak uygulanmalıdır.

Yukarıdaki aşamalardan sonra kırâat eğitiminin ilahiyat/İslami ilimler fakültelerinde niçin ve nasıl verilmesi meslesine değinmek gerekecektir. Çünkü bu konu yeni bir yöntem ve uygulama olacağı için gerekçeleri güçlü delillerle desteklenmeli ve sağlam bir alt yapıya kavuşturulmalıdır.

Türkiye'de 2020-2021 eğitim-öğretim yılında DİB'e bağlı Kur'ân kurslarında hafızlık eğitimine devam eden öğrenci sayısı 115.292'dir. 2019, 2020 ve Ağustos 2021 tarihine kadar son üç yılda hafızlığını tamamlayıp Başkanlıkça yapılan hafızlık sınavında başarılı olup belge alanların sayısı 30.536'dır. Türkiye'de toplam hafızlık belgesi alanların

sayısı ise 174.888 kişidir.²³²³ Bu veriler hafızlığı bitiren öğrencilerin sayısının her yıl artarak devam ettiğini göstermektedir.

Hafız öğrencilerin büyük bir çoğunluğu imam hatip ortaokulu ve Anadolu imam hatip lisesine gitmektedir. Ancak üniversite sınavlarında hafız AİHL/İHL mezunlarının ilahiyat/İslami ilimler fakültelerine yerleşmeleri istenilen düzeyde olmamakta/olamamaktadır. Söz konusu liselerden mezun olan hafızların bu fakültelere yerleşememeleriyle ilgili birçok neden sayılabilir. Ancak en önemli etken, hafızlık eğitimi için yıllarca çalışan bir öğrencinin diğer derslere yeterince zaman ayıramaması ve yeterince soru çözememesidir. Bunun doğal sonucu olarak, özellikle liselere geçiş ile üniversite sınavlarının ağırlıklı olarak Türkçe/Edebiyet, Matematik ve Fen dersleri sorularından oluşması; bu sınavların bilgi ile birlikte yorumlama ve zamanı kullanabilme yeteneğini ölçmeyi ön planda tutması nedeniyle bu öğrenciler, başarılı olamamakta ve üniversiteye yerleşmede de sorunlar yaşamaktadır. Bu öğrenciler, hafızlık sürecinde yıllarca yoğun çalışma temposuyla Kur’ân eğitimine zaman ayırmaktadır. Hâlbuki bu hafız öğrenciler Kur’ân eğitimi için harcadıkları zamanı, çoktan seçmeli farklı soru türlerini en az diğer öğrenciler kadar çözebilme zaman ve imkânına sahip olabilselerdi daha iyi bir akademik başarı elde edebileceklerdi.

Yukarıda bir nebze değindiğimiz bu sorun başta MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü ile YÖK yetkillileri tarafından değerlendirilip, hafız öğrencilerin 2021-2022 yılından itibaren AİHL mezunu hafız öğrenciler ile İHL mezunu hafızlık belgesine sahip öğrencilerin, ilahiyat/İslami ilimler fakültelerinde belirlenen ek kontenjanlara öncelikli olarak yerleşebilmeleri için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu amaçla hafızlık belgelerinin tesbitinde DİB, YÖK ve ÖSYM kurumları arasında koordine ile bu öğrencilerin hafızlık bilgileri paylaşılması sağlanacağı belirtilmiştir.²³²⁴ Bu bilgiler üniversitelerin ilahiyat/İslami ilimler fakültelerine çok sayıda hafız öğrencinin yerleşebileceğini göstermektedir. Bu düzenlemelerle hafız öğrenciler, 2020-2021 eğitim-öğretim döneminde söz konusu fakültelere belirlenen kontenjanlar doğrultusunda yerleşmiştir.

²³²³ Burada verilen bilgiler, talebimiz üzere DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün tarafımıza bildirdiği 12.08.2021 tarih ve 1540046 sayılı yazısına binaen nakledilmiştir.

²³²⁴ Bk. ÖSYM, Tablo 3 ve Tablo 4’te yer alan Yükseköğretim Programlarının Koşul ve Açıklamaları, md. 153, https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2021/YKS/kontenjanlarkilavuzuyeni_05082021.pdf, (s.e.t: 14.01.2021)

Türkiye’de 2019 yılı itibariyle devlet ve vakıf üniversiteleri dâhil olmak üzere ilahiyat/İslami ilimler fakültelerinin toplamı 102 olup, lisans düzeyinde 112.608 kayıtlı öğrenci bulunmaktadır.²³²⁵ Bu fakültelerde Kur’ân-ı Kerim ortak ders olarak işlenmektedir. Birçok fakültede ise Kur’ân-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi müstakil anabilim dalı olarak hizmet vermektedir. Bu kadar çok sayıda hafız öğrenci, Kurân-ı Kerim’i okumayı hiç bilmeyenlerin veya az bilenlerin olduğu bir sınıfta bu dersten nasıl istifade edecektir. Bu durumda hafız öğrencilere lisans döneminde seviyelerine göre en azından birinci basamak *Kırâat Hazırlık (Tecvîd-Ta’lim) Programı* eğitimi verilmesiyle onların da kırâat alanında ilerlemelerine katkı sağlanacaktır.

Türkiye’de her yıl AİHL, İHL’den mezun olan/olacak hafızların sayısı ile ilahiyat/İslami ilimler fakültelerinin sayıları dikkate alındığında; ülkemizdeki aşere-takrîb kırâat eğitim-öğretimi, tezimizin üçüncü bölümünde mukayesesini yaptığımız Suudi Arabistan ve Mısır örneğinde olduğu gibi, müstakil kırâat bölümü oluşturan üniversitenin söz konusu fakültelerinde/enstitülerinde lisans ve yüksek düzeyinde teori ve pratiği ile uygulamalı olarak verilmelidir. Kırâat ilmi, bütün yönleri ile akademi çatısı altında verilmeli; keyfiyet, kemiyet dengesi göz önünde bulundurularak burada belirttiğimiz şekilde planlanmalıdır. Amaç aşere-takrîb eğitimini yaygınlaştırarak indirâc sistemini sadece yazılı nüshalardan, yüzüne hatim yapar gibi okumak olmamalı; özellikle ulusal/uluslararası alanda metin ezberiyle hafızasında tutabilen, neden ve niçinlerini anlayan ve anlatabilen kurrâlar yetiştirmek olmalıdır.

Bu programın mevzuat alt yapısı nasıl olacak sorusu akla geleceği için ona da cevap bulmak gerekecektir. 1949’dan bu yana günün şartlarına göre ilahiyat fakültelerinin ders programlarında ve içeriklerinde birtakım değişikliklerin olduğunu müşahade etmekteyiz.²³²⁶ Bu değişikliklerin yapılmasındaki amaç; genel olarak değişen dünyanın şartlarına ayak uydurabilecek, özel olarak da vatandaşların din ihtiyacının sağlıklı bir biçimde giderilmesini sağlayacak din dersi öğretmeni ve din görevlisi yetiştirilmesidir. Bu çerçevede, günümüzde Avrupa Birliği standartlarında din eğitimi ve din hizmeti verilebilmesi amacıyla Ankara, Marmara ve İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakülteleri’nde

²³²⁵ Bk. İbrahim Aşlamacı, “Günümüz Türkiye’inde Sayılarla Yüksek Din Öğretimi”, *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu (Akademik ve Sosyal Yönleriyle)* ed. İbrahim Aşlamacı vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2019), 2/23, 27.

²³²⁶ Bk. Halis Ayhan, *Türkiye’de Din Eğitimi (1920-1998)* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1999), 218, 237-240; M. Şevki Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)* (Kayseri: İlahiyat Bilimleri Araştırma Vakfı Yay., 2000), 127-128.

“İngilizce İlahiyat Bölümü”, 2009-2010 eğitim-öğretim yılından bu yana öğrenci kabul etmektedir.²³²⁷ Bu bölümün açılmasının gerekçeleri arasında “Bilimsel ve akademik çalışmalar yoluyla Türk İlahiyat birikimini yurt dışına aktarmak, Anadolu İmam-Hatip liselerinde yabancı dille İslami konuları sunabilecek ve ders verebilecek akademik seviyede meslek dersleri öğretmenleri yetiştirmek.”²³²⁸ yer almaktadır. Bu durum, kırâat bölümlerinin belirli üniversitelerde nasıl ve ne şekilde açılabileceğini açık bir şekilde bizlere göstermektedir. Ayrıca İngilizce ilahiyat bölümü, hazırlık, mezuniyet vb. aşamaları yönüyle de kırâat eğitiminin üniversite bünyesinde nasıl kurumsallaşacağına ışık tutmaktadır.

Buradan hareketle kırâat eğitiminin üniversite çatısı altında gerçekleştirilmesinin mevzuatta gerekli düzenlemelerin yapılması halinde kolayca uygulanabileceğini söylemek mümkündür. İngilizce İlahiyat Bölümü’nün varlığı “Kırâat İhtisas Bölümü’nün oluşturulmasına en güzel örnek ve gerekçe teşkil etmektedir. Kırâat ihtisas bölümü ile başta üniversitelerin Kur’ân-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Anabilim Dalı olmak üzere, DİB dini yüksek ihtisas kırâat ihtisas bölümü ile Mushafları İnceleme ve Kırâat Kurulu’na donanımlı eleman yetiştirme imkânı elde edilecektir. Aynı şekilde bilimsel ve akademik çalışmalar aracılığıyla ulusal ve uluslararası düzeyde kırâat birikimini ülkemizde sürdürme imkânları elde edilebileceği gibi bu bilgi ve tecrübe birikiminin başta Balkanlar, Orta Asya olmak üzere yurt dışına aktarılması mümkün olacaktır. Her şeyden önce günümüzde Türkiye’de var olan yukarıda zikrettiğimiz kırâat sorunlarının çözümüne büyük katkı sağlayacaktır. Türkiye’de aşere-takrîb eğitiminin yukarıda belirtilen kurumlarda nasıl verilmesi gerektiği ile ilgili önerilerimiz aşağıda verilmiştir.

4.4.2. Program Uygulama Metodu (Yöntem)

Türkiye’de günümüzde aşere eğitimi, Palûvî’nin *Zübdetü’l-İrfân* ile Muhammed Emîn Efendi’nin *Umdetü’l-Hullân* adlı eserleri esas alınarak usûl ve ferş-i hurûfa ait farklılıkların indirâc cem’ metoduyla vücûhat çıkarma/çözme şeklinde yapılmaktadır. Sonrasında bu vücûhatların çoğunlukla sınıf ortamında derste hocaya arz edilmesi, semâ ile hocadan dinlenilmesi ve bazen de hocanın okumasının ardından öğrencinin tekrarlama şeklinde olduğunu daha önce ifade etmiştik. Akdemir ve Maşalı’nın da ifade ettiği gibi işi sıkı tutan yerlerde vücûhat çıkarma işlemi derse gelmeden önce öğrenci tarafından

²³²⁷ Yakup Coştu, “OMÜ İlahiyat Fakültesi İngilizce Hazırlık Sınıfı Öğrencilerinin Hazırlık Sınıfına Yönelik Düşünceleri”, *OMU İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/23 (2007), 182.

²³²⁸ Coştu, “OMÜ İlahiyat Fakültesi İngilizce Hazırlık Sınıfı”, 182, 183.

çıkarılarak kürrâselere/kırâat nüshalarına yazılarak hazırlanmaktadır. Bununla birlikte günümüzde birçok yerde vücûhat çıkarma işlemini öğrenci kendisi hazırlamamakta, mevcut hazır nüshalardan fotokopi çekerek okumaktadır. Bu şekilde yüzünden okuyarak hatmi tamamlayınca hocası tarafından kırâat okuduğuna dair icâzet verilmektedir.²³²⁹ Merâtib-i erbâa ve mertebeteyn bölümünden matematik denklemi çözer gibi vücûhat çözmeyi öğrenince de sınavda başarılı olarak kurrâa hafız ve kırâat âlimi olmaktadır.

Türkiye’de günümüzde kırâat eğitimi, genellikle tilâvet esnasında vücûhat yapmak olarak görülmektedir. Kırâat ilmi tedrisatı, Mushaftan Âsım kırâatı Hafs rivâyetini yüzüne okuyarak hatim yapar gibi, diğer kırâat ve rivâyetleri bir araya getirip cem’ ederek/indirâc ile yüzüne okumakla eş değer görülmemelidir.

Ülkemizdeki kırâat eğitim yöntemimizde çözmemiz gereken bir diğer sorun öğrencinin alt yapı donanımının yetersizliği meselesidir. Talebenin aşere-takrîb kırâatına başlamayabilmesi için sağlam bir hafız olması, kırâat ile ilgili kitapları okuyup anlayabilecek seviyede Arapça bilmesi, ayrıca edâ-sadasının iyi olması gibi asgari şartları taşıması gerekir. Ancak günümüzde birçok yerde kırâat okumak isteyen talebenin bir şekilde -hafızlığı ve mehâric-i hurûfu çok zayıf da olsa- hafız olması kırâat okuması/okutulması için yeterli görülmektedir. Sadece Hafs rivâyetindeki farklılıkları birbirinden ayırt edecek seviyede olmayan birinin diğer kırâat, rivâyet ve tarikleri birbirinden ayırması beklenemez. Hâlbuki Safâkusî’nin (ö. 1118/1706) de belirttiği gibi kırâattaki ferş-i hurûf’a ait kelimelerde meydana gelen değişimi kavrayabilmesi için Arapça sarf-nahiv bilgisine ihtiyaç vardır. Yine indirâc uygulaması için vakıf-ibtidâ kurallarını iyi kavramak gerekir ki, bunun için yine Arapça bilgisine ihtiyaç vardır. Yine teori ve pratiği ile iyi bir tecvîd bilgisi, resmü’l-mushaf, fevâsıl/addü’l-ây, isnâd gibi konuları da bilmesi gerekir.²³³⁰ Bunları anlamak ve kavramak için de belirli bir seviyede Arapça bilgisine sahip olmak gerekir. Ancak ülkemizde birçok yerde kırâat eğitimi alan/almış olan öğrencilerin yukarıda zikredilen asgari düzeydeki şartları taşıdıklarını söylemek de pek mümkün gözükmemektedir. Yıllarca kırâat okutmuş/okutan Akbal: “Kırâata başlamadan önce talebede bulunması gereken bu vasıfları biz eğitim-öğretime

²³²⁹ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 167; Maşalı, “Kur’ân Kıraatinde ve Kitabesinde Türkiye’nin Durumu”, 2.

²³³⁰ Safâkusî, *Ğaysü’n-Nef*, 16, 20, 21.

başladıktan sonra onlara kazandırmaya çalışıyoruz.”²³³¹ sözleriyle bu soruna dikkatleri çekmektedir.

Kırâata başlamadan önce sağlam ve iyi bir hafızlık olmalı, sonrasında iyi bir tâlim (mehâric-i hurûf ve sıfât-ı hurûf) eğitimi verilmelidir. Daha sonra Âsım kırâatı Hafs rivâyeti özellikleri öğretilmeli, ardından da Âsım kırâatının diğer râvîsi Ebû Bekir Şu’be ile benzer ve farklılıklarının mukayesesi yapılmalıdır. Kırâat eğitiminde ise imam ve râvîlerin usulleri iyice kavrandıktan sonra, temel eserler eşliğinde indirâc/cem’ metoduna göre aşere, bir sonraki basamakta ise takrîb eğitimi sürdürülmelidir. Dersler fem-i huhsin mahir hocalar tarafından arz, semâ ve edâ usulleri uygulanarak, merâtib ve merâtib-i erbaaya göre baştan sona hatim yapmak suretiyle tamamlanmalıdır.

Kırâat eğitim-öğretiminde usûl ile ilgili bilgilerin birçok yerde olduğu gibi sadece kavaid defterleri üzerinden verilmesi, bu ilme beklenen katkıyı sağlamayacağı aşîkârdır. Bu nedenle günümüzde gelişmiş eğitim materyallerinden de istifade edilmelidir. Halen Aşikkutlu’nun dönemin zor koşulları için yazmış olduğu kavaidi ile sınırlı kalmamalı, onun yazmış olduğu *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe* gibi eserlerden de istifade edilmelidir. Usûl kısmında konuları genişçe ele aldığımız temel ve yardımcı kaynaklar ile bu eserlerin şerhlerinden konular öğrenilmelidir. Böylece salt edâ ve sadaya dayalı bir kırâat anlayışından çıkarak araştıran, neden ve niçinini sorgulayan bir kırâat eğitimi anlayışına geçmiş oluruz. O zaman kırâatın sadece vücûhat çıkarıp tilâvet etmekten ibaret olmadığını görmüş ve talebelerimize göstermiş oluruz.

Kırâat eğitimi verilen bazı yerlerde aşere ve takrîb vücûhatı baştan sona kadar yazılmaktadır. Bazı yerlerde ise hiç yazılmamakta, tamamen fotokopiden okunmaktadır. Hem aşere hem de takrîbin baştan sona yazılması için harcanan zaman kırâatla ilgili diğer önemli konuların öğrenilmesine engel olmaktadır. Bu soruna çözüm bulunması için ortak bir paydada buluşulmalı ve bu eğitimin resmî-özel statüde yapılan yerler için genel bir düzenlemeye gidilmelidir. Her basamak için düzenlenen program, kurum/kuruluş ve özel statüdeki yerlerde aynı şekilde uygulanmalıdır. Çünkü kırâat eğitimi alanların aldığı belge ve onların istihdamı, bu eğitimin yapıldığı mekânlara ve program içeriğine göre farklı statüde değerlendirilmemektedir. Bu nedenle resmî veya özel okutulan mekânlar arasında programın bazı içeriklerinden muaf olma gibi ayrıcalıklar söz konusu olmamalıdır. Her

²³³¹ Talip Akbal, “Aşere Takrib Tedrisatında Görülen Bazı Uygulama Farklılıkları”, *DİB Mushafları İnceleme ve Kiraat Kurulu Başkanlığı Kırâat Çalıştayı*, (Bolu: Aralık 2015), 17.

yerde kırâat tedrisatının yapılması ve herkese kırâat okutulmasının bir ihtiyaç ve zorunluluk olmadığı bilinciyle hareket edilmelidir. Önemli olan sayıyı artırmak değil; donanımlı, bilgili kurrâ yetiştirmek olmalıdır. Bu nedenle bir alt basamağı başarılı bir şekilde tamamlayamayanların bir üst düzeye alınmaması esasına dayalı, ölçme ve değerlendirmenin her aşamada bütün müfredatı kapsayacak şekilde olacağı bir kırâat eğitimi gerçekleştirilmelidir. Kırâat eğitim-öğretim geleneği uygulamasında, Osmanlı'da ve söz konusu ülkelerde görüleceği üzere hep varolagelen metin ezberi ile kırâat eğitimimiz desteklenmelidir. Bunun için kitabet yazma geleneğimiz aşere döneminde devam etmeli, takrîb döneminde ise metin ezberi üzerinden bir önceki aşere aşamasında elde edilen kitabet, ezber ile şifâhi olarak desteklenmelidir. Böylece bu eğitim belirli bir düzen ve disiplin içerisinde sürdürülmelidir. Akreditasyonla ortak programda belirlenecek dersler ile kitabet ve ezber müfredatını uygulamayan yerlerden mezun olanlara mezuniyet belgesi verilmemelidir.

Kıraat eğitiminde ya hep ya da hiç mantığı ile hareket edilmemelidir. Kıraat eğitiminden kasıt illa da takrîb/aşru'l-kübrâ anlaşılmamalıdır. Her öğrenci aşere ve takrîb'in tamamını kaynaklara inmeksizin, neden ve niçinini sorgulamaksızın da olsa bitirmiş/bitirmek zorunda olmamalıdır. Aynı şekilde her hoca da ben hem aşere ve hem de takrîb kırâatının tamamını okutmalıyım anlayışı ile hareket etmemelidir. Bu konuda İbnü'l-Cezerî'nin ilim tahsili yapmak üzere Mısır'a gitmesini, Mısır'daki meşhur hocaların ona karşı davranışını kendine örnek almalıdır. Daha önce de zikrettiğimiz gibi İbnü'l-Cezerî 769/1367 yılında hacdan döndükten sonra Mısır'a giderek orada Ebû Bekir Abdullah b. el-Cündî'den (ö. 769/1367) kıraatı aşereyi, İbnü'l-Bağdâdî olarak şöhret bulmuş Takıyüddîn Abdurrahman Muhammed b. Ahmed Abdulhâlik eş-Şâfi'i (ö. 725/1324), Şemsüddin Muhammed b. es-Sâîğ el-Hanefî'den (ö. 776/1374) de kıraatı seb'ayı okumuştur. Ancak İbnü'l-Cezerî'nin, İbnü's-Sâîğ ile İbnü'l-Bağdâdîden aşere okumak istemesine karşılık onların buna izin vermeyip, kendilerinden alacağı kıraat eğitiminin bununla sınırlı kalması gerektiği ve daha fazla ayrıntı ve fazlası için İbnü'l-Cündî'den okumasını söylemiş olmalarıdır.²³³² Bu uygulama günümüzde Suudi Arabistan'da takrîb/aşru'l-kübrâ kıraat eğitiminin fakülte vb. yerlerin dışında verilmemesi şeklinde tezahür etmektedir. Aynı şekilde Türkiye'de her alanda olduğu gibi kırâat alanında da branşlaşmanın olduğu bir dönemde, ben bildiğim kadarıyla öğretim anlayışı bir kenara bırakılarak, İbnü'l-

²³³² İbnü'l-Cezerî, *Câmiu Esânîd*, 110, 111; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibtü'n-Neşr*, 153, 154.

Cezerî'nin hocaları örnek alınmak suretiyle öğrencilerin donanımlı yetişmelerine katkıda bulunulmalıdır.

Türkiye'de uygulandığı gibi seb'a kırâat eğitimi yapılmadan aşere eğitimi verilmesi Şam ve Mısır'ın bazı yerlerinde uygulanan bir yöntemdir. Yıllarca sürececek kırâat eğitiminden tasarruf amaçlı bu sistemde önemli olan, imam ve râvîlerle ilgili usûllerin iyice kavranmasıdır. Ayrıca ilk beş sayfa sadece bir imama göre değil, birkaç imama ve râvîye göre okutulmalıdır. Bu uygulama talebenin usûl ile bilgileri karşılaştırarak öğrenmesine katkı sağlar. Yine dönem içerisinde imam ve râvîlerin infirâd usûlüne göre sık sık uygulamaları yapılmalı, yazılı ve sözlü sınavlarla da pekiştirilmelidir.

Suudi Arabistan ve Mısır'daki kırâat eğitiminde seb'ada *Şâtıbiyye*, aşerede ise üç imam ve râvîlerinin ilâvesi olan *ed-Dürre* ezberlenmektedir. Türkiye'de aşere eğitimi sırasında asıl kaynak olarak *Zübdetü'l-İrfân* ile onun şerhi *Umdetü'l-Hullân* adlı eserlerin takip edilmesi yeterli olacaktır. Aşere eğitiminde İbnü'l Cezerî'nin *Mukaddimesi* ezberlenmeli, ayrıca bu beyitlerin şerhleri yapılmalıdır. Ancak yaklaşık bin tarîkin bir araya getirilmesiyle oluşan takrîb kırâatında ise bu alanda uzmanlaşacak birinin usûl ve ferş-i hurûf bölümünden oluşan 1015 beyitlik *Tayyibetü'n-Neşr*'i ezberlemesi gerekir. Ayrıca öğrenci derse gelmeden önce *Tayyibetü'n-Neşr*'in şerhlerinden çalışarak gelmeli ve sınıfta kırâat hocası tarafından bu şerhlerin izahı uygulamalarla yapılmalıdır. Metin ezberlenmesi kırâat ilminde usûl ve ferş-i hurûfa ait bilgilerin net bir şekilde devamlı hafızada kalmasına katkı sağlar. *Zübdetü'l-İrfân* ve *Umdetü'l-Hullân* olmadan da vecihleri ezberden sırayla okuma imkânı verir.

Metin ezberi, bazı eğitim usullerinde kırâata başlamadan önce ezberletilmektedir. Bazı eğitim usullerinde ise dersten önce öğrenci metni ezberler, derste hoca bunları şerheder daha sonra ise usulle veya ferş-i hurûfla ilgili dersler takip edilir. İkinci uygulamada metin ezberi zorunlu tutularak talebeden hergün on beyit ezberlemesi istenmelidir. Ezberlenen metinlerin anlam, açıklama ve şerhleri derste öğrencilere hoca tarafından yapılmalıdır. Ders esnasında metinler her bir öğrenciden ayrı dinlenilmeli ve okuma esnasında öğrenciye neyi niçin yaptığı sorularak dersi iyi kavramaları sağlanmalıdır. Ezberlenen metinlerin unutulmaması için haftalık, aylık periyodik tekrar yapılmalıdır.

4.4.3. Kırâat Programı ve İçeriği (Muhteva)

Kırâat eğitiminde ilk önce sağlam bir hafızlık olmalıdır. Ardından mahreç ve sıfatlarına, tecvîd, vakıf-ibtida kurallarına göre güzel bir edâ sada ile düzgün okuyabilmek için iyi bir ta'lim eğitimi verilmelidir. Kastallânî (ö. 923/1517) de Kur'ân-ı Kerim'in hıfzında, mahreç ve sıfatlara, tecvîd, vakıf-ibtida kurallarına uymanın gerekliliğini, güzel bir edâ-sada ile okuma ve okutmanın kırâat eğitiminde yer alması gerektiğini bildirir. Bununla birlikte bunlara önem vermenin onun manasını düşünmenin, tefekkür etmenin, onunla amel etmenin önüne geçmemesi gerektiğini hatırlatır.²³³³ Yine O, kırâat ilminde isnâd, Arapça, meharicü'l-hurûf ve sıfâtü'l-hurûf, vakıf-ibtida, ilmü'l-fevâsıl/addü'l-ây, resm-i hat, istiaze ile besmele konularını kırâat ilminde öğrenilmesi gereken önemli konular arasında sayar. İbnü'l-Cezerî de kırâat hocası İbrahim el-Hemâvî'den (ö. 771/1369) tecvîd, dekâikü't-tahrîr/yazı sanatı, ta'lim derslerini aldığını belirtmektedir.²³³⁴ Böylece kırâat ilminde tecvîd, ta'lim ve imlâ eğitiminin öğrenilmesinin gerekliliğini vurgular. Kırâat eğitimi için kırâat kitaplarını okuyup anlayacak seviyede Arapça eğitimi kırâat müfredatında yer almalıdır. Safâkusî (ö. 1118/1706) de kırâattaki ferş-i hurûf'a ait kelimelerde meydana gelen değişimi kavrayabilmesi için Arapça sarf-nahiv bilgisine ihtiyaç duyulduğunu, yine indirâc uygulaması için vakıf-ibtidâ kurallarını iyi kavramak gerekir ki bunun için yine Arapça bilgisine ihtiyaç duyulduğunu, yine teori ve pratiği ile iyi bir tecvîd bilgisi, resmü'l-mushaf, fevâsıl/addü'l-ây, isnâd vb. konuları da bilmesi gerektiğini vurgular.²³³⁵

Buradan hareketle kırâat eğitimi müfredatında tecvîd, vakıf-ibtida, meâl, kırâat anlam ilişkisi, ğaribu'l-Kurân ilmü'l-fevâsıl/addü'l-ây, resm-i hat, usûl ile bilgiler, Arapça vb. konuların yer alması gerektiğini anlıyoruz. İbnü'l-Cezerî de *Müncidü'l-Mukriîn* adlı eserinde kırâat okumak isteyen bu ilimleri ve bir Müslüman'a gerekli olan fıkıh ve tefsir bilgilerini öğrenmesi gerektiğini de zikretmiştir. Ancak ömür ve zamanın kısalığı nedeniyle şer'i ilimlerin tamamının kırâat eğitimi döneminde öğrenilemeyeceğini de hatırlatmıştır.²³³⁶ Ancak kırâat eğitiminde usûl ve ferş-i huruf-a ait bilgilerin tamamını içeren bir kitabı ezberlemenin gerekliliği hep vurgulanmış,²³³⁷ bu yapılmadığı takdirde

²³³³ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât* 2/639-641.

²³³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/ 34.

²³³⁵ Safâkusî, *Ğaysü'n-Nef'a*, 16, 20, 21.

²³³⁶ Bk. İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, 62-66.

²³³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, 64; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, 26.

sıklıkla karıştırma, şüphe, hata ve yanlışla düşüleceği belirtilmiştir.²³³⁸ Bu bilgiler ile çalışmamızda elde ettiğimiz veriler doğrultusunda kırâat basamaklarında müfredatta yer alması gereken derslere aşağıda yer verilmiştir.

Daha önce bahsettiğimiz kırâat basamakları; kırâat hazırlık (Tecvîd-Ta'lim), aşere kırâat ile takrîb kırâatı ihtisas programı olmak üzere üç basamakta programlanmıştır. Bu programlar ve içerikleri; Osmanlı öncesi ve sonrası dönem, ülkemizde geçmişten günümüze kadarki süreç ile Suudi Arabistan ve Mısır'daki (aynı zamanda Arap ülkelerinin birçoğunda aynı metot ve program takip edilmektedir) uygulanan programlar sentez edilerek hazırlanmıştır. Üniversiteler için belirlenen iki dönemden oluşan yıl bazındaki dersler, DİB bünyesinde bir dönem olarak değerlendirilmiştir. Üniversite bünyesindeki programın, diğer derslerle birlikte sürdürülmesi hedeflenmiştir. Aynı şekilde özel okutulan yerlerde de yıl bazlı program tercih edilebilir. Ancak DİB'e bağlı kurumlarda kırâat eğitimi hizmetiçi eğitim olarak değerlendirildiği için, personelin ders saatlerinde ya da bu zaman sürecinde görevden muaf tutulması durumu göz önünde bulundurulmuştur. Bu programlarda okutulacak dersler tablo halinde dönem/yıl bazlı kredileri ile birlikte verildiği için ayrıca tek tek zikredilmemiştir. Bu derslerin içeriği hakkında, Türkiye'de ve söz konusu ülkeler ile ilgili bölümde temel ve yardımcı kaynakların usulleri hakkında şerhlerine kadar ayrıntılı bilgi verildiği için burada tekraren yer verilmemiştir. Programda yer alan derslerin konusu ve içeriği hakkında, diğer İslam ülkelerinde günümüzde kırâat eğitimi ve öğretimi başlığı altında kurumlar bazlı olarak her biri için ayrı ayrı teferruatlı bilgi verilmiştir. Ayrıca DİB 2014 yılı aşere-takrîb programındaki derslerin içeriğindeki konulara yeterince yer verilmiş olması hasebiyle burada tekrar olmaması için yeniden yazılmamıştır. Aynı zamanda program uygulayıcılarına derslerin içeriğinde tercihte bulunma imkânı sunularak, esneklik tanınması amaçlanmıştır. Buna göre söz konusu programlar ve içeriği aşağıda yer almaktadır.

4.4.3.1. Kırâat Hazırlık (Tecvîd-Ta'lim) Programı

Kırâat hazırlık (Tecvîd-Ta'lim), aşere programları; Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı müftülükler, eğitim merkezleri, dini yüksek ihtisas merkezleri ile üniversitelerin ilahiyat/İslâmi ilimler fakülteleri ve kırâat enstitüleri yanı sıra resmî olmayan bir statüde özel okutulan dernek, vakıf vb. yerlerde okutulacak şekilde hazırlanmıştır. Kırâat hazırlık (tecvîd-ta'lim) eğitimi alacaklardan, bir sonraki basamakta yer alan aşere kırâatı ile takrîb

²³³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, 64.

kırâatı ihtisas programlarına devam etmeyecekler için hafız olma şartı aranmamalıdır. Ancak söz konusu programlara devam etmek isteyen öğrenciler için, birinci basamaktaki programa başlamaları için hafız olma şartı aranmalıdır. Bu programın üniversite çatısı altındaki kırâat bölümü uygulaması, YÖK tarafından sadece hafız öğrencilerin yerleştirildiği üniversitelere yönelik olarak hazırlık sınıfında kırâat hazırlık (tecvid-ta'lim) programı olarak uygulanabilir. Kırâat hazırlık sınıfından sonra istekli olanlar arasından sınavla belirlenen öğrencilere lisans döneminde aşere kırâat programında yer verilen dersler, fakültenin diğer derslerinin yanı sıra okutulabilir.

Dönem/Yıl İtibariyle Kırâat Hazırlık (Tecvid-Ta'lim) Programı

YIL	DÖNEM	DERSLER (Her bir dönem 14 haftadan oluşur. Tabloda her bir dersle ilgili hafta, dönem ve yıl bazlı ders saatlerine yer verilmiştir.)				TOPLA M SAAT
1	I	Kur'ân Tarihi /Tecvid (Mukaddime Konuları) (2x14=28 saat)	Kurân-ı Kerim Yüzüne Okuma (4x14 = 56 saat)	Kurân-ı Kerim Ezber Ta'limi ve Hafızlık Tekrarı (4x14 = 56 saat)	Âsım kırâatı Hafs ve Ebûbekir Şu'be rivâyetleri mukayese (2x14 = 28 saat)	392 saat
		Temel Arapça (8x14 = 112 saat)	Kur'ân-ı Kerim Meâli (2x14 = 28 saat)	İlmihal (2x14 = 28 saat)	Dînî Mûsiki ve Aşır Çalışmaları (4x14 = 56 saat)	
	II	Tecvid (Mukaddime Konuları) (2x14=28 saat)	Kurân-ı Kerim Yüzüne Okuma (4x14 = 56 saat)	Kurân-ı Kerim Ezber Ta'limi ve Hafızlık Tekrarı (4x14 = 56 saat)	Âsım kırâatı Hafs ve Ebûbekir Şu'be rivâyetleri mukayese (2x14 = 28 saat)	392 saat
		Temel Arapça (8x14 = 112 saat)	Kur'ân-ı Kerim Meâli (2x14 = 28 saat)	İlmihal (2x14 = 28 saat)	Dînî Mûsiki ve Aşır Çalışmaları (4x14 = 56 saat)	

Kırâat hazırlık (tecvid-ta'lim) programında Âsım kırâatı Hafs rivâyeti baştan sona kadar ferdi ya da her gün derse katılmak şartıyla koro halinde -sınıf mevcudu on beş kişiyi aşmayacak- baştan sona kadar tahkîk, tedvir ve hadr usûlüne göre okunarak hatim

yapılmalıdır. Kurân-ı Kerim yüzüne okumada; 1-10. cüzler tahkîk, 11-20. cüzler tedvir, 21-30. cüzler hadr usûlü ile okunmalıdır. Ayrıca derslerde Âsım kırâatının Hafs ve Ebûbekir Şu'be rivâyetlerinin mukayesesi yapılarak öğrencinin kırâat hakkında uygulamalı bilgi elde etmesi sağlanmalıdır. İbnü'l Cezerî'nin *Mukaddimesi* Arapça metin olarak okutulmalı, şerhleri üzerinden de izahı yapılmalıdır. Diğer derslerin öğretimi de tabloda yer verildiği şekilde yapılabilir.

4.4.3.2. Aşere Kırâatı Programı

Aşere kırâatı eğitimi için, sağlam bir hafız ve iyi bir tashih-i hurûf eğitimi almış olarak kırâat hazırlık (tecvîd-ta'lim) programını tamamlamış olmak gerekir. Şayet sağlam bir hafızlık söz konusu olmazsa kırâat vecihlerini tam kavraması ve vecihleri birbirinden ayırması pek mümkün olamayacaktır. Çünkü kırâat farklılıkları, Âsım kırâatı Hafs rivâyeti esas alınarak onunla mukayese edilmek suretiyle diğer farklılıklar zikredilmektedir. Özellikle kırâat eğitiminde ülkemizde takip edilen *Zübdetü'l-İrfân* ile onun şerhi ve meslek tasarruflarının farklılıklarının da zikredildiği *Umdetü'l-Hullân* gibi eserlerin takip ettiği yöntem, Âsım kırâatı Hafs rivâyeti ile kıyaslanarak verilmektedir. Ayrıca İbnü'l Cezerî'nin kırâat eğitimimizde takip ettiğimiz *en-Neşr* ile *Tayyibe* adlı eserlerinde görüleceği üzere mukaddime kısmında “harflerin mahreç ve sıfatları, tecvîd, vakıf-ibtida, Kur'ân okuma usulleri vb. konular verilerek bunların kırâat ilmine başlamadan önce öğrenilmesi gerektiği”²³³⁹ de aynı şekilde ifade edilmektedir.

Suudi Arabistan'da kırâat eğitimi için seb'ada *Şâtıbiyye*, üç imam ve râvilerinin ilâvesi olan *ed-Dürre*'de aşereye tamamlamak için ezberlenmektedir. Türkiye'de aşere eğitimi sırasında *Zübdetü'l-İrfân* ile *Umdetü'l-Hullân* adlı eserlerin temel kaynak olarak takip edilmesi yeterli olacaktır. Ancak bu basamakta öğrencilere *Mukaddimetü'l-Cezerî* muhakkak ezberletilmeli şerhleri ve diğer tecvîd kaynaklarından da konular detaylı bir şekilde işlenmelidir.

Aşere kırâatı programı; Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı müftülükler, eğitim merkezleri, dini yüksek ihtisas merkezleri ile üniversitelerde ilahiyat/İslâmi ilimler fakülteleri ve kırâat enstitülerinin yanı sıra resmî statüde kırâat eğitiminin verilmediği özel okutulan dernek, vakıf vb. yerlerde bu program uygulanabilir. Türkiye'de üniversitelerin ilahiyat/İslâmi ilimler fakülteleri bünyesindeki kırâat bölümünde ise lisans döneminde aşere eğitimi dört yılda sekiz dönemde diğer derslerle birlikte verilebilir.

²³³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/198.

Aşere kırâatı eğitimi alabilmek için:

- 1- Tam ve sağlam hafız olmak,
- 2- Belgelendirmek kaydıyla kırâat hazırlık (tecvîd-ta'lim) programını başarı ile tamamlamış olmak,
- 3- Arapça metinlerini okuyup anlayabilecek, kırâat metinlerinin şerhlerini çözümleyebilecek seviyede Arapça bilmek,
- 4- İmam hatip lisesi/tercihen lisans düzeyinde dini yükseköğrenim mezunu olmak,
- 5- Yapılacak yazılı ve sözlü sınavda başarılı olmak gibi şartlar aranır.

Dönem/Yıl İtibariyle Aşere Kırâat Programı

YIL	DÖNEM	DERSLER (Her bir dönem 14 haftadan oluşur. Tabloda her bir dersle ilgili hafta, dönem ve yıl bazlı ders saatlerine yer verilmiştir.)				TOPLAM SAAT
1	I	Kur'ân ve Kırâat Tarihi (2x14 = 28 saat)	Aşere Kırâat İmamları ve Usûlleri (2x14 = 28 saat)	Kırâat Metinleri Okuma ve Aşere Kırâat Çözümlmeleri (2x14 = 28 saat)	Aşere Kırâat Uygulamaları (6x14 = 84 saat)	280 saat
		Tecvîd (Mukaddime Ezberi) ve Hafızlık Tekrarı (2x14 = 28 saat)	Kırâat Anlam-İlişkisi (2x14 = 28 saat)	Arapça (2x14 = 28 saat)	Dînî Mûsiki ve Aşır Çalışmaları (2x14 = 28 saat)	
	II	Kur'ân ve Kırâat Tarihi (2x14 = 28 saat)	Aşere Kırâat İmamları ve Usûlleri (2x14 = 28 saat)	Kırâat Metinleri Okuma ve Aşere Kırâat Çözümlmeleri (2x14 = 28 saat)	Aşere Kırâat Uygulamaları (6x14 = 84 saat)	280 saat
		Tecvîd (Mukaddime Ezberi) ve Hafızlık Tekrarı (2x14 = 28 saat)	Kırâat Anlam-İlişkisi (2x14 = 28 saat)	Arapça (2x14 = 28 saat)	Dînî Mûsiki ve Aşır Çalışmaları (2x14 = 28 saat)	
2	III	Kur'ân ve Kırâat Tarihi (2x14 = 28 saat)	Kırâat Anlam-İlişkisi (2x14 = 28 saat)	Kırâat Metinleri Okuma ve Aşere Kırâat Çözümlmeleri (2x14 = 28 saat)	Aşere Kırâat Uygulamaları (6x14 = 84 saat)	280 saat
		Tecvîd (Mukaddime Ezberi) ve Hafızlık Tekrarı (2x14 = 28 saat)	Kur'ân Meâli (2x14 = 28 saat)	Arapça (2x14 = 28 saat)	Dînî Mûsiki ve Aşır Çalışmaları (2x14 = 28 saat)	

	IV	Kur'ân ve Kırâat Tarihi (2x14 = 28 saat)	Kırâat Anlam-İlişkisi (2x14 = 28 saat)	Kırâat Metinleri Okuma ve Aşere Kırâat Çözümlmeleri (2x14 = 28 saat)	Aşere Kırâat Uygulamaları (6x14 = 84 saat)	280 saat
		Tecvîd (Mukaddime Ezberi) ve Hafızlık Tekrarı (2x14 = 28 saat)	Kur'ân Meâli (2x14 = 28 saat)	Arapça (2x14 = 28 saat)	Dînî Mûsiki ve Aşır Çalışmaları (2x14 = 28 saat)	
3	V	Mushaf Tarihi ve İmlâ (2x14 = 28 saat)	Kırâat Anlam-İlişkisi (2x14 = 28 saat)	Kırâat Metinleri Okuma ve Aşere Kırâat Çözümlmeleri (2x14 = 28 saat)	Aşere Kırâat Uygulamaları (6x14 = 84 saat)	280 saat
		Vakıf-İbtidâ ve Hafızlık Tekrarı (2x14 = 28 saat)	Kur'ân Meâli (2x14 = 28 saat)	Arapça (2x14 = 28 saat)	Dînî Mûsiki ve Aşır Çalışmaları (2x14 = 28 saat)	
	VI	Mushaf Tarihi ve İmlâ (2x14 = 28 saat)	Kırâat Anlam-İlişkisi (2x14 = 28 saat)	Kırâat Metinleri Okuma ve Aşere Kırâat Çözümlmeleri (2x14 = 28 saat)	Aşere Kırâat Uygulamaları (6x14 = 84 saat)	280 saat
		Vakıf-İbtidâ ve Hafızlık Tekrarı (2x14 = 28 saat)	Kur'ân Meâli (2x14 = 28 saat)	Arapça (2x14 = 28 saat)	Dînî Mûsiki ve Aşır Çalışmaları (2x14 = 28 saat)	
4	VII	Mushaf Tarihi ve İmlâ (2x14 = 28 saat)	Kırâat Anlam-İlişkisi (2x14 = 28 saat)	Kırâat Metinleri Okuma ve Aşere Kırâat Çözümlmeleri (2x14 = 28 saat)	Aşere Kırâat Uygulamaları (6x14 = 84 saat)	280 saat
		Vakıf-İbtidâ ve Hafızlık Tekrarı (2x14 = 28 saat)	Kur'ân Meâli (2x14 = 28 saat)	Arapça (2x14 = 28 saat)	Dînî Mûsiki ve Aşır Çalışmaları (2x14 = 28 saat)	
	VIII	Mushaf Tarihi ve İmlâ (2x14 = 28 saat)	Kırâat Anlam-İlişkisi (2x14 = 28 saat)	Kırâat Metinleri Okuma ve Aşere Kırâat Çözümlmeleri (2x14 = 28 saat)	Aşere Kırâat Uygulamaları (6x14 = 84 saat)	280 saat

		Vakıf-İbtidâ ve Hafızlık Tekrarı (2x14 = 28 saat)	Kur'ân Meâli (2x14 = 28 saat)	Arapça (2x14 = 28 saat)	Dînî Mûsiki ve Aşır Çalışmaları (2x14 = 28 saat)	

4.4.3.3. Takrîb Kırâatı İhtisas Programı

Takrîb programı, tamamen ihtisaslaşmayı gerektiren bir programdır. Buradaki dersler branşlaşmayı gerektirdiği için her ders alanında uzman kişilerce verilmelidir. Bir insanın her konuda ihtisas sahibi olması mümkün olmadığına göre her ders, alanında mutahassıs hoca tarafından işlenmelidir. Bu durumda kaliteli bir eğitimden ve donanımlı, ilim ehli kurrâdan bahsetmek mümkün olabilir. Çalışmamızın başından itibaren belirttiğimiz hususlar dikkate alındığında takrîb programındaki dersler sadece, DİB dini yüksek ihtisas merkezleri ile kırâat alanında akademik kadroyu ve altyapıyı oluşturan üniversitelerde yüksek lisans ve doktora düzeyinde verilmelidir. Zira söz konusu yerlerde aşağıdaki programda yer alan dersleri verecek alanında uzman hocalar tarafından kolektif bir şekilde bu derslerin verilmesi halinde istenilen düzeyde kırâat eğitimi seviyesinden bahsedilebilir. Bu nedenle kırâatta ihtisaslaşmayı gerektiren takrîb eğitimi almak isteyen kişi, yazılı ve sözlü sınavları geçmek ve diğer şartları taşımak şartıyla bu kurumlarda resmî olarak takrîb eğitimi almalıdır. Takrîb kırâatı ihtisas programı, DİB dini yüksek ihtisas merkezlerinde yukarıdaki derslerin teori, pratiği ile birlikte uygulanması iki yıl olarak belirlenmiştir. Türkiye’de söz konusu ülkelerde olduğu gibi üç üniversitenin ilahiyat/İslâmî ilimler fakülteleri bünyesindeki kırâat bölümünde ise yüksek lisans döneminde Kehf Sûresi’ne kadar, doktora döneminde ise Kehf Sûresi’nin başından Kur’an’ın sonuna kadar olacak şekilde verilmelidir. Buna göre üniversitelerin müstakil kırâat bölümleri ile DİB dini yüksek ihtisas merkezlerinde Takrîb Kırâatı İhtisas eğitimi alabilmek için:

- 1- Sağlam ve tam hafız olmak,
- 2- Belgelendirmek kaydıyla tashih-i huruf okumuş olmak,
- 3- Arapça metinlerini okuyup anlayabilecek, kırâat metinlerinin şerhlerini çözümleyebilecek seviyede Arapça bilmek.
- 4- Aşere kırâatını bitirdiğine dair icâzet ve aşere kırâat belgesine sahip olmak,
- 5- Lisans ya da yüksek lisans düzeyinde dini yükseköğrenim mezunu olmak.
- 6- Yapılacak yazılı ve sözlü sınavda başarılı olmak gibi şartlar aranır.

Takrîb Kırâat-ı İhtisas Programı

YIL	DÖNEM	DERSLER (Her bir dönem 14 haftadan oluşur. Tabloda her bir dersle ilgili hafta, dönem ve yıl bazlı ders saatlerine yer verilmiştir.)				TOPLAM SAAT
1	I	Takrîb Usûlü (2x14 = 28 saat)	Kırâat Metinleri Okuma ve Takrîb Kırâat Çözümlmeleri (2x14 = 28 saat)	Takrîb Kırâat Uygulamaları (10x14 = 140 saat)	Tevcîhü'l-Kırâat (2x14 = 28 saat)	336 saat
		Tayyibe (Ezber ve Şerh) (2x14 = 28 saat)	Kırâat Anlam-İlişkisi (2x14 = 28 saat)	Ğarîbu'l-Kur'ân (2x14 = 28 saat)	Dînî Mûsiki ve Aşır Çalışmaları (2x14 = 28 saat)	
	II	Tevcîhü'l-Kırâat (2x14 = 28 saat)	Kırâat Metinleri Okuma ve Takrîb Kırâat Çözümlmeleri (2x14 = 28 saat)	Takrîb Kırâat Uygulamaları (10x14 = 140 saat)	Ğarîbu'l-Kur'ân (2x14 = 28 saat)	308 saat
		Tayyibe (Ezber ve Şerh) (2x14 = 28 saat)	Kırâat Anlam-İlişkisi (2x14 = 28 saat)	Dînî Mûsiki ve Aşır Çalışmaları (2x14 = 28 saat)	-----	
2	III	Tevcîhü'l-Kırâat (2x14 = 28 saat)	Kırâat Anlam-İlişkisi (2x14 = 28 saat)	Takrîb Kırâat Uygulamaları (10x14 = 140 saat)	Kırâat Metinleri Okuma ve Takrîb Kırâat Çözümlmeleri (2x14 = 28 saat)	308 saat
		Tayyibe (Ezber ve Şerh) (2x14 = 28 saat)	Ğarîbu'l-Kur'ân (2x14 = 28 saat)	Oryantalistlerin Kırâat Çalışmaları (2x14 = 28 saat)	-----	
	IV	Tevcîhü'l-Kırâat (2x14 = 28 saat)	Kırâat Anlam-İlişkisi (2x14 = 28 saat)	Kırâat Metinleri Okuma ve Takrîb Kırâat Çözümlmeleri (2x14 = 28 saat)	Takrîb Kırâat Uygulamaları (10x14 = 140 saat)	308 saat
		Tayyibe (Ezber ve Şerh) (2x14 = 28 saat)	Ğarîbu'l-Kur'ân (2x14 = 28 saat)	Oryantalistlerin Kırâat Çalışmaları (2x14 = 28 saat)	-----	

3	V	Resmü'l-Mushaf ve Dabt (2x14 = 28 saat)	Takrîb Usûlü (2x14 = 28 saat)	Kırâat Metinleri Okuma ve Takrîb Kırâat Çözümlemeleri (2x14 = 28 saat)	Takrîb Kırâat Uygulamaları (10x14 = 140 saat)	308 saat
		Tayyibe (Ezber ve Şerh) (2x14 = 28 saat)	Kırâat Anlam-İlişkisi (2x14 = 28 saat)	Şâz Kırâatlar ve Tevcîhi (2x14 = 28 saat)	-----	
	VI	Resmü'l-Mushaf ve Dabt (2x14 = 28 saat)	Kırâat Anlam-İlişkisi (2x14 = 28 saat)	Kırâat Metinleri Okuma ve Takrîb Kırâat Çözümlemeleri (2x14 = 28 saat)	Takrîb Kırâat Uygulamaları (10x14 = 140 saat)	308 saat
		Tayyibe (Ezber ve Şerh) (2x14 = 28 saat)	Şâz Kırâatlar ve Tevcîhi (2x14 = 28 saat)	Kırâat Öğretim Teknikleri (2x14 = 28 saat)	-----	
4	VII	Resmü'l-Mushaf ve Dabt (2x14 = 28 saat)	Kırâat Anlam-İlişkisi (2x14 = 28 saat)	Kırâat Metinleri Okuma ve Takrîb Kırâat Çözümlemeleri (2x14 = 28 saat)	Takrîb Kırâat Uygulamaları (10x14 = 140 saat)	336 saat
		Tayyibe (Ezber ve Şerh) (2x14 = 28 saat)	İlmü'l-Fevâsıl /Addü'l-Ây (2x14 = 28 saat)	Tabakâtü'l-Kurrâ ve İsnâd (2x14 = 28 saat)	Kırâat Öğretim Teknikleri (2x14 = 28 saat)	
	VIII	Resmü'l-Mushaf ve Dabt (2x14 = 28 saat)	Kırâat Anlam-İlişkisi (2x14 = 28 saat)	Kırâat Metinleri Okuma ve Takrîb Kırâat Çözümlemeleri (2x14 = 28 saat)	Takrîb Kırâat Uygulamaları (10x14 = 140 saat)	336 saat
		Tayyibe (Ezber ve Şerh) (2x14 = 28 saat)	İlmü'l-Fevâsıl /Addü'l-Ây (2x14 = 28 saat)	Tabakâtü'l-Kurrâ ve İsnâd (2x14 = 28 saat)	Kırâat Öğretim Teknikleri (2x14 = 28 saat)	

Takrîb ihtisas programında kıraat dersleri ile birlikte, *Resmü'l-Mushaf ve Dabt*, *İlmü'l-Fevâsıl/Addü'l-Ây*, *Tevcîhü'l-Kıraat*, *Tabakâtü'l-Kurrâ ve İsnâd*, *Kırâat Anlam-İlişkisi*, *Kırâat Metinleri Okuma ve Takrîb Kırâat Çözümlemeleri*, *Ğarîbu'l-Kur'ân*, *Oryantalistlerin Kırâat Çalışmaları* vb. dersler ile *Tayyibe (Ezber ve Şerh)* metnine mutlaka yer verilmelidir. Zira kırâat ilminde uzmanlaşarak üniversitelerin Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi ABD ile DİB dini yüksek ihtisas merkezi ile Mushafları İnceleme

ve Kırâat Kurulu'nda görev yapacak olanların bu bilgilerle mücehhez olarak mezun olmaları gerekir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibe* metni ile resmü'l-Mushaf için Muhammed b. el-Harrâz'ın (ö. 718/1319) "*Metnü Mevridü'z-Zemâ'n fî Resmi'l-Kur'ân*" adlı eserlerinin metinlerini öğrenciler ezberlemeli, hocalar da şerhlerini yapmalıdır. Ayrıca resmü'l-Mushaf dersinde ed-Dânî'nin, *el-Mukni' fî Resmi Mesâhifi'l-Emsâr mea Kitâb en-Nakt* adlı eseri de takip edilerek Mushaf ile ilgili bilgiler iyice araştırılarak öğrenilmelidir. Aksi takdirde, kelime imlâsı ile ilgili hususlarda Suud Mushafı'na bağımlı hale gelmekten kendimizi kurtaramayız.

Yukarıda sunduğumuz kırâat hazırlık (tcvîd-ta'lim) programından sonra olmak üzere, kırâat eğitiminin yapılacağı bütün resmî ve özel okutulan yerlerde Mısır ve Suudi Arabistan örneğinde olduğu gibi infirâd usûlü ile sadece imam ve râvînin kırâatının tedrisatı şeklinde de kırâat eğitimi yapılabilir. Bunun için günümüzde yaygın olan kırâat ve rivâyetler seçilebilir. Örneğin Nâfi' kıraati Verş rivâyeti ya da Kâlun rivâyeti, Ebû Amr kırâatı ed-Dûrî ve Sûsî rivâyetleri şeklinde infirâd usûlüne göre kırâat ve rivâyetler de okutulabilir. Ayrıca bu rivâyetler infirâd ile okunduktan sonra cem' edilerek indirâc ile de okunabilir. Bunun için Kâlun rivâyeti baştan sona usûl ve kaideleri öğrenildikten sonra Fâtiha'dan Nas Sûresi'nin sonuna kadar hatim yaptırılır. Yine aynı şekilde Verş rivâyeti okutulur. Sonrasında iki rivâyet birleştirilerek Nâfi' kırâatı okutulur. Yine Ebû Amr kırâatı ed-Dûrî ve Sûsî için aynı uygulama yapılır.²³⁴⁰ Sonra iki kırâat cem'/indirâc metodu ile okutulur. Aynı şekilde ashâb-ı sıla (Kâlûn-İbn-i Kesîr-Ebû Ca'fer) infirâd ile tek tek hatim yaparak okutulduktan sonra cem'/indirâc ile de okutulabilir. Bu şekilde kırâat eğitimi yapanlara diğer ülkelerde okuğu gibi okudukları kırâat ve rivâyetler için icazet/sertifika da verilmelidir.

4.4.4. Ölçme Değerlendirme/Sınavlar

Eğitim ve öğretim sürecinde ölçme ve değerlendirme bu programın ayrılmaz bir parçası ve tamamlayıcısıdır. Çünkü eğitim-öğretim sürecinin veya bir eğitim programının hedeflerini ne kadar gerçekleştirdiği ölçme ve değerlendirme ile tespit edilmesi gereken bir durumdur. O halde ilk önce ölçme ile değerlendirmenin ne olduğunu belirlemek gerekir. Ölçme, nitelikleri nicelendirme işlemidir. Yani gözlemlenen herhangi bir niteliğin neticesini sayı ya da semboller ile ifade etmektir. Eğitim-öğretim sürecinde "Ne kadar?"

²³⁴⁰ Safâkusî, *Ğaysü'n-Nef'a*, 20. Ayrıca bk. Yurtdışı kırât Cidde Mâ'hed Şâtıbyye uygulamaları.

sorusunun cevabının aranmasıdır.²³⁴¹ Değerlendirme ise, yapılan ölçmenin sonuçlarının aynı alana ait bir ölçüt/kriter ile mukayese edilerek bir değer yargısına ve oradan da bir karara varma sürecidir. Değerlendirme ölçmeyi de içine alan daha genel bir kavramdır. Zira önce ölçme sonra değerlendirme yapılmalıdır. Yani her değerlendirme bir ölçmenin neticesidir.²³⁴²

Ölçme ve değerlendirme temelde üç amaç için yapılır. Bunlardan birincisi, bir dersin veya eğitim-öğretim döneminin başında öğrencilerin seviyelerini belirlemeye yönelik yapılan tanıma-yerleştirmeye dönük değerlendirmedir ki, buna *Diagnostik/Tanıyıcı Değerlendirme* denilmektedir. İkincisi, eğitim süreci içerisinde ünitelerin, konuların ne oranda öğrenildiğini, öğrenme eksikliklerinin neler olduğunu tespitiye yönelik değerlendirmedir ki, bu değerlendirmeye ise, *Formatif/Geliştirici Değerlendirme* denilmektedir. Üçüncüsü ise, eğitim-öğretim programının hedeflerine ulaşma düzeyini ve öğrencilerin başarı düzeyini belirlemek amacı ile ara sınav ya da dönem sonunda yapılan değerlendirme olup, buna da *Summatif/Özetleyici Değerlendirme* denilmektedir.²³⁴³

Bir eğitim ve öğretim sürecinde ölçme ve değerlendirmenin olmazsa olmaz bir hakikat olduğu ortadadır. Ancak ölçme ve değerlendirmenin eğitim ve öğretimde neticeleri tam manası ile yansıtabilmesi için, kendisinde birtakım özelliklerin bulunması gerekmektedir. Bu özelliklerin en başında *Geçerlik* gelmektedir. Geçerlik, bir ölçme aracının ölçmeyi hedeflediği özellikleri başka özellikler ile karıştırmadan ölçmesidir. Yani kullanım amacına hizmet etmesidir. Bunun için hem konuların tamamını kapsayacak şekilde hem de ölçülmek istenilen özellik ile ilgili olmalıdır.²³⁴⁴ Ölçme ve değerlendirmede bulunması gereken bir diğer özellik ise, *Güvenir* olmasıdır. Ölçmek istediği hususlarda gerçeği yansıtmasıdır. Değişik zamanlarda ve sayıda uygulandığında yakın ya da benzer sonuçları vermesidir. Bunun için sorulacak soruların bilen ile bilmeyeni ayırt edici, seviye belirleyici gücü yüksek olmalıdır.²³⁴⁵ Son olarak bir ölçme ve değerlendirmenin

²³⁴¹ Mehmet Fuat Turgut, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Metotları*, (Ankara: Pegem Akademi Yay., 10. baskı, 1997), 3; Mustafa Uysal-Hüseyin Öztürk, İzzet Döş, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2. Baskı, 2015), 2; Halil Tekin, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, (Ankara: Yargı Yayınevi, 20. baskı, 2010), 31.

²³⁴² Turgut, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Metotları*, 3; Uysal -Öztürk vd., *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, 13; Tekin, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, 39-41.

²³⁴³ Uysal - Öztürk vd., *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, 13-14; Tekin, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, 24-29; Durmuş Ali Özçelik, *Ölçme ve Değerlendirme*, (Ankara: Pegem Akademi Yay., 4. baskı, 2011), 223-248.

²³⁴⁴ Turgut - Baykul, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, 133-140; Tekin, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, 41-54.

²³⁴⁵ Turgut - Baykul, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, 122-133; Tekin, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, 55.

Kullanılabilir olması gerekmektedir. Yani hazırlanması, uygulanması, zaman ve maliyet yönünden uygun olmalıdır.²³⁴⁶

DİB aşere-takrib bitirme sınavlarında önce yazılı sınav, ardından bu basamağı geçenleri sözlü sınava alarak başarılı gördüklerine belge vermektedir. Yazılı sınavda önceleri *Zübdetü'l-İrfân*, *Umdetü'l-Hullân* ve *İthâfû Fûdalâi'l-Beşer* eserleri ile birlikte sınava katılmalarını isterken²³⁴⁷ daha sonraki yıllarda sorularla ilgili yazılı metin vererek sınav yapmaktadır. Genellikle merâtib ve mertebeteyn olmak üzere toplam dört veya beş vüçhat çözme sorusu ile İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime* bölümünden de bir soru yöneltme şeklinde sınav uygulanmaktadır. 24 Haziran 2019 tarihinde İstanbul Haseki Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi'nde aşere-takrîbi kendi imkânları ile dışarıdan okuyup, icâzet ve hafızlık belgesi olanlardan yazılı sınava katılanlara, AYBÜ etik kurulu onayı ve DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün izniyle anket düzenlenmiştir. Anketimize toplamda 202 kişi cevap vererek katılım sağlamıştır. Ankette katılımcılara açık uçlu sorular ile çoktan seçmeli sorular yöneltmiştir. Söz konusu sınava katılanların, DİB'in 2014 yılında hazırlamış olduğu "Aşere-Takrîb Eğitim Programı"ndaki dersleri takip edip etmedikleri, müfredattaki derslerle ilgili hangi eserleri takip ettikleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Ayrıca metin ezberi yapıp yapmadıkları veya ne derece yaptıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Söz konusu programda yer alan derslerin isimleri sıralanarak, kırâat eğitiminde aldıkları dersleri -birden fazla seçeneği işaretleyebilecekleri de belirtilerek- cevaplamaları istenmiştir. Bu dersler için verilen cevaplar aşağıdaki gibidir.

İşaretlenmesi İstenen Dersler	Verilen Cevap Sayısı (Adet)	İşaretlenmesi İstenen Dersler	Verilen Cevap Sayısı (Adet)
Aşere Usûlü	171	Takrîb Usûlü	174
Kırâat Çözümlemeleri	150	Arapça	90
Aşere Uygulamaları	156	Takrîb Uygulamaları	158
Kırâat Metinleri	109	Tayyibe	140

²³⁴⁶ Turgut - Baykul, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, 141-142; Tekin, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, 77-79.

²³⁴⁷ Bk. DİB, "Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü" <https://egitimhizmetleri.diyamet.gov.tr/Detay/573/a%C5%9Fere-takrib-kursunu-d%C4%B1%C5%9Far%C4%B1dan-bitirenler-i%C3%A7in-yap%C4%B1lacak-yaz%C4%B1%C4%B1-ve-s%C3%B6zl%C3%BC-s%C4%B1nav-tarihi-yeri-ve-saati-ile-ilgili-duyuru>. (s.e.t: 15.08.2021).

Tecvîd	144	Kur'ân'da Vakıf-İbtidâ	94
Kur'ân ve Kıraat Tarihi	91	Kırâat-Anlam İlişkisi	59
Kur'ân İmlâsı	75	Tevcîhu'l-Kırâat	44
Kur'ân Meâli	55	Kırâat Öğretim Metotları	66
Dînî Mûsikî	45		
Bu soruya cevap vermeyen sayısı	24	Başka Varsa Belirtiniz	(Ders zannedilerek işaretlenen) 5

Burada verilen bilgilerin teyit edilmesi amacıyla “Kırâat eğitiminizde takip ettiğiniz eserleri belirtiniz?” açık uçlu sorusu sorulmuştur. Söz konusu programda aşere ile takrîbin her biri için -yardımcı eserler hariç- kırk civarında temel eser ismi yer almaktadır.²³⁴⁸ Açık uçlu soruya yazdıkları cevaplar aşağıdaki gibidir.

Verilen Cevap (Yazdıkları şekilde aktarılmıştır.)	Adet	Verilen Cevap (Yazdıkları şekilde aktarılmıştır.)	Adet
Cevap vermeyen sayısı	102	Zübde	92
İthaf	87	Umde	78
Tayyibe	40	Kaide/Kavaid	14
Neşri Kebir	8	Mukaddime	7
Cezeri	6	Müyesser	4
Tecvid	3	Tayyibe Şerhi	3
Aşikkutlu Kavaidi	2	Teysir-Tahbir	2
Et-Teshil fi'l-Kırâat	2	Takribün Neşr	2
Kur'ân Meali	2	Kur'ân ve Kırâat Tarihi	2
Elfaz ve Şerh Aşikkutlu	2	Arapça	2
Takrib notları Aşikkutlu	1	Karabaş Tecvidi	1
El-Büdûru'z-Zahira	1	Câmiü'l-Beyân	1
Mukni'	1	el-Münezzel	1
Şam Kıraat Mushafı	1	Gadun Neda	1
Kırâatların Tefsire Etkisi	1	Sair Türkçe kitapları	1
İlgili eserler	1		

²³⁴⁸ Bk. DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Kırâat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı*, 10-16, 21-27.

Bu durum, söz konusu programda yer alan derslere göre eğitim yapılmadığını ortaya koymaktadır. Zira derste takip edilen kitap isimlerinden sadece aşere-takrîb vücûhat çözümü ile ilgili olanlar eksik de olsa yazılabilmiş, ancak diğer derslerle ilgili eserler takip edilmediği/edilemediği için yazılamamıştır.

Kırâat eğitiminizde ezberlediğiniz klasik metin var mıdır? Varsa neler olduğunu beyit sayısıyla belirtiniz? Bu soruya verilen cevaplar şu şekildedir:

Verilen Cevap (Yazdıkları şekilde aktarılmıştır.)	Cevap (Adet)	Verilen Cevap (Yazdıkları şekilde aktarılmıştır.)	Cevap (Adet)
Cevap vermeyen sayısı	88	Hayır	61
Tayyibe	18	Mukaddime	12
Cezeri	16	Tayyibe metni 150 beyit	5
Mukaddime 50 beyit	6	Tayyibe bir kısım	3
Tayyibe 200 beyit	2	Tayyibe 370 beyit	1
Tayyibe tümü	1	Tayyibe 1015 beyit	1
100 beyit+107 beyit	1	Tayyibe 100 beyit	1
Tayyibe Ferş-i Hurûf	1	Kıraat Metinleri	1
Karabaş Tecvidi	1	Cezeri Tecvidi	1
Tecvid tanımı 6 beyit	1	Kıraatın sıhhat şartları 3 beyit	1
Çok metin var sayısını unuttum	1	Aşırlar	1

Katılımcıların aşere-takrib kırâat eğitimleri süresince istisnalar hariç en fazla *Mukaddime* ezberiyle sınırlı kaldığı müşahade edilmiştir. Kırâat eğitim seviyesi yukarıdaki vaziyette olmasına rağmen bu dönemde yazılı sınavı geçerek sözlü sınavda da başarılı olanların sayısı 93 kişi olmuştur. Bu durum, tez çalışmamızda değindiğimiz eksikliklerin teyidini ortaya koymuştur.

Kırâat eğitim-öğretiminde verilen bilgilerin pekiştirilmesini ölçmek ve değerlendirmek amacıyla öğrenciler düzenli bir şekilde sınava tabi tutulmalıdır. Bu amaçla yukarıda belirttiğimiz ölçme değerlendirme kriterlerine göre aşere-takrîb kırâat eğitimi sınavları yeniden belirli bir düzen ve disiplin içerisinde yürütülmelidir. Kursiyer seçiminde

yapılacak giriş sınavı, dönem sonlarında yapılacak sınavlar ve kurs bitiminde yapılacak sınavların kriterleri yazılı olarak önceden belirlenmelidir. Hangi düzey kurs için hangi şartların taşınması gerektiğinden başlamak üzere kriterler belirlenmeli, mezunlarının hangi düzeyde kazanımlar elde edeceği ortaya konulmalıdır. Dönem sonu ve kurs sonunda bütün dersler için ayrı olmak üzere müfredat çerçevesinde hem yazılı hem de sözlü sınavlar yapılmalı ve sonuçlar değerlendirilmelidir. Talebinin okuduğu cüz ile ilgili *Tayyibe* metin ezberi dâhil olmak üzere öğrenilen bilgilerin her biri için ayrı ayrı önce yazılı sonra sözlü uygulama olacak şekilde kırâat bölümü denetiminde sınavlar yapılmalıdır. Her dönemde aynı soruları yöneltmemek için ders hocaları ve ilgili uzmanların hazırlayacağı soru bankası havuzunda sorular bir araya toplanmalı ve bunlardan istifade edilmelidir.

4.4.5. İcâzet ve Mezuniyet Belgesi

Kırâat icâzeti verilebilmesi için öğrencinin tam ve sağlam hafız olması ilk şart olmalıdır. Ayrıca öğrenci hocasına harflerin mahreç, sıfat ve tecvîd kurallarına riayet ederek Fâtiha'dan başlayıp, Nas Sûresi'nin sonuna kadar eksiksiz ve hatasız okumalıdır. Ferdi ya da her gün derse katılma şartıyla koro halinde -sınıf mevcudu on beş kişiyi aşmayacak- baştan sona kadar her bir basamaktaki uygulama tamamlandığında hocası tarafından yeterli görülmesi halinde de icâzet verilmelidir.²³⁴⁹ Sınıf ortamında toplu okumaların olduğu yerlerde derslerin tamamına katılmayan öğrencilere icâzet belgesi verilmemelidir. Çünkü icâzet, okutulan bir kırâat/rivâyetin baştan sona kadar hatim yapılarak okutulduğunun belgesidir. Bu nedenle kurum veya kuruluşlar, hocasına okuyarak kırâat hatmini tamamlayanlara icâzet veremez. İcâzet verme yetkisi bireysel ders okutan hocaya aittir. Kırâat eğitim-öğretiminde birden fazla hoca ders vermesi halinde bunların isimleri de icâzetnâmede zikredilmelidir. Ancak öğrenci kendisini okutan hocadan/mücîz icâzet, en az bir râviye göre hatmini tamamlaması ve yapılan sınavlardan da başarılı olması şartıyla icâzet alma hakkı elde etmelidir.

Üniversitelerin kırâat bölümünde okuyanlara ise, sınıf ortamında her gün derslere katılmaları şartıyla hocalardan baştan sona kadar aşere/aşru's-suğrâ ve/veya takrîb/aşru'l-kübrâ kıraatını okuyarak hatmini bitirmesi ve yapılan sınavlardan da başarılı olması - fakülte'deki diğer dersleri, yüksek lisans ve doktora tez aşamalarını da başarılı bir şekilde tamamlamaları- halinde diploma ile birlikte icâzet de verilmelidir.

²³⁴⁹ İcâzetle ilgili geniş bilgi, ikinci bölüm icâzet başlığında verilmiştir.

Kırâat hazırlık (tecvîd-ta'lim), aşare kırâatı ile takrîb ihtisas programlarının her bir basamağını başarılı olarak tamamlayanlar bitirme sınavlarına alınmalıdır. Bitirme sınavları; kendi ders hocasının dışında, üniversitenin kırâat bölümünden, DİB Mushafları İnceleme ve Kırâat Kurulu ile kırâat ihtisas merkezinden o alanda yetkin kişilerin katılımıyla oluşturulan komisyon marifetiyle gerçekleştirilmelidir. Bitirme sınavlarında, aldığı eğitim müfredatındaki her bir ders için ayrı ayrı olmak üzere önce yazılı, sonrasında başarılı olanlar aynı şekilde sözlü sınava alınmalıdır. Kırâat eğitimini başarılı bir şekilde tamamlayıp bitirme sınavlarını da geçen öğrencilere, aldıkları eğitim programına göre belge verilmelidir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Yüce Allah tarafından Cebrâil (a.s.) aracılığıyla Hz. Peygamber'e "oku" mesajının iletilmesiyle başlayan kırâat eğitimi, ilk andan itibaren hoca talebe ilişkisi şeklinde devam etmiştir. Her yıl Ramazan ayında o zamana kadar nazil olan Kur'ân ayetlerini Cebrâil'in (a.s.) okuması ve Rasûlullah'ın dinlemesi, sonrasında Rasûl-i Ekrem'in okuyarak ona arz etmesi şeklindeki arz ve semâ usulleri bu eğitimin yol ve yöntemini belirlemiştir. Allah Rasûlü de öğrendiği ayetleri, tebliğ vazifesi gereği çeşitli vesilelerle sahabeye okumuş; onlardan da özellikle Kur'ân'ı güzel okuyanlardan dinlemek suretiyle kırâat eğitim-öğretiminin metodunun nasıl olması gerektiğini örnekleriyle ortaya koymuştur.

Tilâvetiyle ibadet olunan Kur'ân'ın doğru bir şekilde okunmasında, özellikle Medine döneminde sosyo-kültürel yapıları aynı olmayan, farklı lehçe ve kültürden Müslümanların Kur'ân tilâvetinde zorlanması üzerine Hz. Peygamber, ashabına kolaylık ihsan etmesi için Yüce Allah'a niyazda bulunmuştur. Bunun üzerine Kur'ân'ın ahurfü's-seb'aya göre nazil olduğu bildirilmiştir. Bu ruhsat çerçevesinde sahabeden her biri Rasûlullah'tan veya onun belirlediği Kur'ân muallimlerinden öğrendiği şekliyle Kur'ân'ı tilâvet etmiş, namazlarda da o şekilde okumuştur. Böylece nesilden nesile hoca talebe aracılığıyla aktarılan kırâatlar zamanla bölgelerin meşhur isimleri ile adlandırılmıştır. Medine'de Nâfi', Ebû Ca'fer, Mekke'de İbn Kesîr, Şam'da Ebû Amr, Ya'kûb, Basra'da İbn Âmir, Kûfe'de Âsım, Hamza, Kisâi ve Halef ön plana çıkan kurrâlar olmuştur. Hicri beşinci asra kadar kırâat tedrisatı arz, semâ usulleriyle her bir imamın kırâatı ile râvîlerin rivâyetlerinin ayrı ayrı okunduğu infirâd tarîkiyle devam ettirilmiştir. Daha sonra infirâd usûlü yanı sıra zamandan tasarruf amaçlı indirâc/cem' metoduyla da kırâat tedrisatı sürdürülmüştür.

Kırâat eğitimi, Osmanlı'da İbnü'l-Cezerî aracılığıyla sağlam bir temele oturtulmuştur. Ardından Ahmed el-Mesyerî el-Mısırî'nin, akabinde de Ali el-Mansûrî'nin İstanbul'a getirilmesiyle bu ilim Osmanlı'da kurumsallaşmış; İstanbul ve Mısır tarikleri oluşmuştur. Sonrasında ise İstanbul Tarîki, Ahmed es-Sûfî ile Îtilâf Meslekleri olarak; Mısır Tarîki ise Atâullah ile Mutkîn Meslekleri olarak vücut bulmuştur. Bu dönemde kırâat tedrisatı, söz konusu meslekler esasına dayalı olarak metin ezberiyle birlikte bilinen kırâat usulleri çerçevesinde infirâd ve cem' tarikleri uygulanarak en iyi şekilde sürdürülmüştür. Kırâat ilminin Anadolu'da en parlak dönemini yaşadığı on sekiz ve on dokuzuncu asırdaki bu gelişimde hoca ve talebelerin donanımı yanı sıra devlet ricâlinin bu ilme olan teveccühünün de etkili olduğu müşahade edilmiştir.

Geçmişte kurumsal bir yapıda sürdürülen kırâat tedrisatı, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında birtakım sıkıntılar geçirmiştir. Kırâat ilmi bu dönemde ancak kişisel gayretlerle varlığını koruyabilmiştir. 1970’li yıllarda yeniden kurumsal yapıya kavuşturulan kırâat eğitim-öğretimi, resmî hüviyetteki yapısıyla birlikte aynı zamanda özel okumalar şeklinde de günümüze kadar intikal etmiştir. İlk dönemde kırâat ilminin inkıtaa uğratılmadan bir sonraki nesle aktarılması amacıyla vücûhat çıkararak yazma ve onun okunması şeklindeki yöntem uygulanmıştır. Ancak kırâat eğitim-öğretimindeki bu yöntemin günümüz imkânlarının artmasıyla orantılı olarak gelişim göstermediğini müşahade etmekteyiz. Kırâat tedrisatı -istisnalar hariç tutulmak kaydıyla- kaynaklara inerek neden ve niçini sorgulayan, metin ezberiyle hafızaya alan kırâat eğitiminden uzaklaşarak; kavâid defterleri üzerinden salt edâ ve sadaya dayalı olarak cem’/indirâc usûlü ile vücûhat çözme ve vücûhatlı okumaya indirgenmiştir. Yine istisnalar hariç olmak kaydıyla Hafs rivâyetinin yüzüne okunması gibi diğer kırâat ve rivâyetleri fotokopi nüshalar üzerinden okuyan/okutan bir tedrisat yaygınlaşmıştır. Bunun nedeni günümüzde ilmi alt yapısına ve donanımına bakmaksızın kırâat okumak isteyen herkese kırâat okutulması; aynı şekilde, “Ben de bildiğim kadarıyla kırâat okutmalıyım!” felsefesiyle hareket eden bazı hocaların bu anlayışı sonucu kemiyet olarak bini aşan kurrâ mezun etmenin, kırâat ilmine hizmet etmek olarak görülmesidir.

Kırâat tedrisatında İbnü’l-Cezerî’nin ilmi donanımının ve ortaya koymuş olduğu eserlerin temelinde; kırâatla ilgili eserleri, tecvîd, imlâ, resmü’l-Mushaf, Arapça, tefsir, hadis gibi ilimleri iyice kavrayıncaya kadar temel nesir eserlerden okuyarak, nazım eserlerden de ezberleyerek çok sağlam bir eğitimle bunu elde ettiği ve kırâatı infirâd sonra da cem’/indirâc tarîki ile arz, semâ usûlü ile defalarca okuduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Kırâat okutacak ve okuyacakların İbnü’l-Cezerî’yi kendilerine örnek almak suretiyle bu ilmi daha ileri seviyelere taşınması hedeflenmelidir.

Çalışmamızda görüleceği üzere Suudi Arabistan ve Mısır’daki kırâat eğitimi, ülkemizdeki gibi resmî kurum ve kuruluşlar ile özel statüde okumalar şeklindedir. Söz konusu ülkelerle Türkiye’nin kırâat eğitim-öğretimi mukayesesinde şu hususlar ön plana çıkmaktadır. Türkiye’de kırâat eğitim-öğretimi, Osmanlı’dan tevârüs eden bu ilmin tarîk ve meslek esasına dayalı olarak sürdürülmesi ve hazırlanan vücûhatların yazılması -son dönemler hariç- esasına dayalı bir sistemden oluşmasıdır. Diğer iki ülkedeki kırâat tedrisatında ise yazma işi sadece öğrencinin bireysel olarak not almasına izin verilmesi şeklindedir. Onlardaki kırâat sistemi, metin ezberi esasına dayalı, hafızlık ezberi gibi diğer

kırâatların da ezberden okunmasıdır. Onlarda kırâat eğitimi önce seb'a kırâatı sonra üç imam ilavesi ile aşere/aşru's-suğrâ şeklinde devam ederken, bizde zamandan tasarruf amaçlı doğrudan aşere kırâatı ile eğitime başlanmaktadır. Aşere ve takrîb kırâatı birlikte değerlendirilip, her ikisinin okunması bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir. Onların bu alanda bizden en temel farkı, kırâat eğitimlerinin ya hep ya hiç mantığıyla okutulmaması ki; bir veya birkaç imâm ve/veya râvînin rivâyeti, seb'a, aşere, takrîb şeklinde kırâat tedrisatının basamaklara ayrılarak icra edilmesidir. Yine kırâat tedrisatının eğitim kurumlarında, diğer derslerle birlikte sürdürülmesidir. Özellikle Suudi Arabistan'da, kırâatta ihtisaslaşma olan takrîb/aşru'l-kübrâ eğitiminin sayıları çok sınırlı olan sadece enstitüler ile üniversitelerin müstakil kırâat fakülteleri veya kırâat bölümlerinde, inceleme ve araştırmaya dayalı olarak lisansüstü düzeyinde yürütülmesidir.

Türkiye'de üniversite çatısı altında aşere-takrîb eğitimi uygulamalı olarak yürütülmediği için buralarda kırâat ilmi nazariyatla sınırlı kalmaktadır. Ancak kırâat eğitiminde asıl olan usûl ve ferş-i hurûfa ait uygulamaların bir hocanın nezaretinde icra edilmesidir. Zira bu usûl Hz. Peygamber'den sahabeye, onlardan da silsile halinde bizlere haleften selefe hoca- talebe ilişkisi şeklinde devam edegelmiştir. Çünkü kırâat sonrakilerin öncekilerden aldığı ve kendisine tabi olunan bir sünnettir. Bu anlayıştan hareketle söz konusu ülkelerdeki araştırma ve incelemeler üzerinden Türkiye geneli ortaya koyduğumuz kırâat eğitim-öğretim planlamasında, sayıları yüzlere ulaşan ilahiyat/İslami ilimler fakülteleri bünyesinde de kırâat eğitime yer verilmiştir. Her yıl on binlerce hafızın belge alarak mezun olduğu ülkemizde, ilgili kurumlarca getirilen yeni düzenlemeyle hafız öğrencilerin söz konusu fakültelere ek kontenjanla yerleşmeleri de göz önünde bulundurularak, çalışmamızda üniversite çatısı altında lisans ve lisansüstü seviyede hangi basamağın nerede, nasıl uygulanacağı konusuna bütün yönleriyle değinilmiş ve örnek program önerisinde bulunulmuştur. Buna göre Türkiye'de kırâat eğitim-öğretimimizde uygulanacak kırâat basamakları; *Kırâat Hazırlık (Tevvîd-Ta'lim)*, *Aşere Kırâat Programı* ile *Takrîb Kırâatı İhtisas Programı* olmak üzere üç basamakta düzenlenmiştir. Bu programlar ve içerikleri; Osmanlı öncesi ve sonrası dönem, ülkemizde geçmişten günümüze kadarki süreç ile Suudi Arabistan ve Mısır'daki uygulanan programlar sentezlenerek hazırlanmıştır. Sonrasında kırâat eğitimimizde görülen en büyük eksikliklerden olan ölçme değerlendirme/sınavlar başlığı ile konunun önemi ve nasıl yapılması gerektiği gerekçeleri ile verilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde kırâat eğitim-

öğretimini tamamlayanlara verilecek icâzet ve mezuniyet belgeleriyle çalışmamız sonuçlandırılmıştır.

Araştırmada ulaşılan sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki önerilerde bulunabiliriz:

Suudi Arabistan ve Mısır'da kırâat derslerinde öğrencilerin istifade etmeleri amacıyla her ders için kitap vb. materyaller hazırlanmıştır. Ülkemizde de bu ilmin tedrisatında öğrencilerin istifade edebileceği kırâat ilmine giriş, kırâat-anlam ilişkisi, resmü'l-Mushaf ve dabt, tahrîrât, vakıf-ibtidâ, ihticâc gibi dersler için kitaplar ile tefsir el kitabı tarzında kırâat el kitabı hazırlanması bu ilmin tedrisatına katkı sağlayacaktır.

Aşere-takrîb kırâat eğitimi sınavları yeniden belirli bir düzen ve disiplin içerisinde düzenlenmeli ve yürütülmelidir. Bunun için kursiyer seçiminde yapılacak giriş sınavı, dönem sonlarında yapılacak sınavlar ve kurs bitiminde yapılacak sınavların kriterleri yazılı olarak önceden belirlenmelidir. Ders hocaları ve ilgili uzmanların hazırlayacağı soru bankası havuzunda toplanacak sorulardan istifade edilerek dönem sonu ve kurs sonunda bütün dersler için ayrı olmak üzere müfredat çerçevesinde hem yazılı hem de sözlü sınavlar yapılmalı ve sonuçlar değerlendirilmelidir. Kırâat eğitim-öğretimimizde yapılan sınavlar sonucu öğrencilere/kursiyerlere verilen başarı belgesi ile kurs bitirme belgelerinin içeriğini yansıtan -aldığı ders, kredisi ve ders aldığı hoca vb.- bilgilerin yer aldığı transkript belgesinin verilmesi faydalı olacaktır. Bu durumda kırâat eğitimi alan öğrencinin bir üst basamağa geçiş işleminde bu bilgilere göre değerlendirme imkânı elde edilmiş olacaktır.

DİB dini yüksek ihtisas bünyesinde Takrîb İhtisas Programı'nı bitirenlerden belirlenecek üniversitelerin yüksek lisans ve doktora ders dönemlerinde sadece eksik alınan derslerlerden sorumlu tutulmaları, diğer derslerin içeriği ve kredisi yeterli olması halinde bunlardan muaf tutularak tez aşamasına geçilebilmesi için gerekli çalışmalar yapılabilir. Yine bu programdan mezun olanlara, üniversitelerin lisansüstü programlarında yabancı öğrenci kontenjanında tanınan kolaylıkların sağlanması ve kırâat icazet/belgesi olanların tercih sebebi sayılabilmesi gibi imkânlar sunularak bunların kırâat ilminde uzmanlaşmalarına katkı sağlanabilir.

Mısır'da olduğu gibi ülkemizde de şeyhulkurrâ eşliğinde haftanın bir günü -cuma gecesi olabilir- infirâd usûlü ile bir imamın kırâatı ve râvînin rivâyetinin tilâveti şeklinde bazı camiler ile diğer mekânlarda hatim tilâveti yapılarak bu ilmin icrasında katkıda bulunulabilir. Aynı zamanda bu programlarda okunan yerle ilgili başta kırâat-anlam ilişkisi olmak üzere kırâatlar hakkında bilgilere de yer verilmelidir. Anlaşılması, anlatılması ve

hayata uygulanması için gönderilen Kur'ân kırâatının bu boyutu ihmal edilmemelidir. Bu amaçla iki-üç yıl süren hafızlık eğitimi ile başlayan kırâat eğitiminin başlangıç döneminde çocukların daha sonra öğrenebileceği anlayışı bir kenara bırakılarak, bu dönemden itibaren anlam boyutuna da yer verilmelidir. Yine kırâat eğitiminin üst seviyesi olan üç-dört yıllık zaman diliminde tedrisatı yapılan aşare-takrîb döneminde de zaman yetiştirmemesi gerekçesiyle sadece edâ ve sadâ boyutu ile bu ilmin tedrisatı yapılmamalı, Kur'ân mesajının anlaşılması için gereken hassasiyet de gösterilmelidir.

Diğer ülkelerde hafızlık yarışmaları yanı sıra belirli cüzlerin anlamları gibi kırâat ile ilgili farklı yarışmalar yapılmaktadır. Ülkemizde de hafızlık yarışmaları ile birlikte veya müstakil olarak anlam ve kırâat dallarında da yarışmalar düzenlenebilir. Yine infirâd usûlü ile kırâat okutulan yerlerde, farklı öğrencilere söz konusu kırâat ve rivâyetlerin vücûhatı ayrı ayrı yazdırılabilir. Böylece yurt dışında bu minvalde düzenlenen yarışmalara da temsilci gönderme imkânına da kavuşulmuş olur. Ayrıca radyo ve televizyonlarda -Diyanet TV ve Kur'ân Radyo- kırâat programı düzenlenerek buralarda tilâvetin yanında kırâat anlam boyutundan başlamak üzere kırâatlar hakkında bilgilendirici programlar düzenlenebilir. Ancak bunun için önce cami görevlileri ve Kur'ân kursu öğreticileri başta olmak üzere kırâat tarihi, kırâat farklılıklarının nedeni gibi konular izah edilmelidir.

Ülkemizde kıraat alanında yapılan akademik çalışmalarda ve telif edilen eserlerde sehven gözden kaçan konularda yanlış bilgilerin yerleşik hale gelmemesi amacıyla bazen dipnotlarda yer verdiğimiz hususlar katkı sadedinde değerlendirilmelidir. Son dönemlerde özellikle yüksek lisans tezlerindeki bu hususlarda gerekli tashihler yapılmaz ve gereken hassasiyet gösterilmezse, bu çalışmaların kıraat ilmine hizmet etme amacını yeterince gerçekleştiremeyeceği hususu da göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca Türkiye'de aşere-takrîb kırâat eğitim-öğretimimiz meslek esasına dayalı yürütülmektedir. Bu mesleklerin tasarrufunda vecihlerle ilgili tarîklerin geldiği kaynaklara ulaşmak suretiyle tahsis ve takyîd sadece *Tayyibetü'n-Neşr* ve *en-Neşr* ile sınırlı kalmayıp, söz konusu ülkelerde olduğu gibi diğer ekoller özellikle İzmîrî'nin ekolü de en azından akademik de olsa çalışılmalıdır. Bu çalışmalar ülkemizdeki kırâat eğitiminde hangi vecihlerin alındığının veya alınmadığının nedenini, vecihlerin sıralamasında mukaddemlik-muahharlik gibi konuların öğrenilerek daha bilinçli bir kırâat eğitimi yapılabilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Abdulalîm Şeref, Abdulalîm Muhammed. “Tatvîrû Menâhicü'l-Ulûm fi't-Ta'limi'l-Ezherî li't-Telbiyeti Mütetallibât Tedrîs ve Dirâse Menâhici'il-Ulûmi's-Şeriyye”, *Câmiatü Ezher Mecelletü Külliyyeti't-Terbiyye*. 169/4 (Temmuz 2016): 275-318.

Abdulganî el-Kâdi, Abdulfettâh. *el-Vaî fi Şerhi's-Şatibiyye fi'l-Kıraati's-Seb'a*. Cidde: Mektebetü's-Sevadî, 1420/1999.

Abdulganî el-Kâdi, Abdulfettâh. *Târîhu'l-Kurrâi'l-Aşere*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1423/2002.

Abdulhâdî el-Fadalî. *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye*. Beyrut: Merkezü'l-Ğadîr, 4. Baskı, 1430/2009.

Aça, Mithat. *el-Hâdî fi'l-Kırââti'l-Aşri's-Suğrâ*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2017.

Adıgüzel, Mehmet. *İmâm Nâf'i ve Kıraatının Özellikleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnaûd - Adil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2000.

Akakuş, Recep. “İlm-i Kıraat Otoritelerinden: İmam Cezerî ve Torunu Kasım Paşa”, *Diyanet İlmi Dergi* 26/4 Ekim-Kasım-Aralık (1990): 1-38.

Akakuş, Recep. *İslâm'da Kur'an Öğretimi ve Reisü'l-Kurrâ Gönenli Mehmed Öğütçü Hocaefendi*. İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, ts.

Akakuş, Recep. *Tarihi Kimliği Açısından Nuruosmaniye Külliyesi ve Kur'an Öğretimi*. İstanbul: Sistem Matbaacılık, 2010.

Akaslan, Yaşar. “Bir İlm-i Kırâat Klasığı: Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/3 (2017): 227-310.

Akaslan, Yaşar. “Cumhûriyet’ten Günümüze Türkiye’de Aşere-Takrîb-Tayyibe Eğitimi (Ankara Örneği)”. *Asos Uluslararası Din Bilimleri Kongresi* (Alanya-Antalya: 18-20 Nisan 2019): 157-169.

Akaslan, Yaşar. “Kırâat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Aralık 2017): 217-251.

Akaslan, Yaşar. “Türkiye’de Kiraat İlmi Eğitim-Öğretimi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (Aralık 2018): 1082-1107.

Akaslan, Yaşar. *Tayyibetü’n-Neşr, Şerhlerine Dair Bir İnceleme (Mûsâ Cârullah Örneği)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Akbal, Talip. “Aşere Takrib Tedrisatında Görülen Bazı Uygulama Farklılıkları”. *DİB Mushafları İnceleme ve Kiraat Kurulu Başkanlığı Kırâat Çalıştayı*. Bolu: Aralık 2015.

Akbal, Talip. “Türkiye’de Okutulan Kırâatlarda İsnâd Halkası Tebliğin Müzakeresi”, *Uluslararası II. Kiraat Sempozyumu (Tarihten Günümüze Kiraat İlmi)*. Ankara: DİB Yayınları, (2021): 409-418.

Akbal, Talip. *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfî Mesleği Mufasssal Kiraat-ı Aşere Kavâidî*. İstanbul: y.y., 2018.

Akbal, Talip. *Kur’an-ı Kerim ve İlmi Kiraat Ders Notları*. İstanbul: DİB Haseki Eğitim Merkezi, 2010.

Akdemir, Mustafa Atilla. “Harput Ulemasından Hâmid b. Abdülfettâh el-Pâluvî ve Zübdetü’l-İrfân Adlı Eseri”. *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*. Elazığ: (14-16 Mayıs 2015): 437-450.

Akdemir, Mustafa Atilla. “Kiraat Eğitim ve Öğretiminde Uygulanan Metotlar”. *Tarihten Günümüze Kiraat İlmi*. İstanbul: (16 -18 Kasım 2012): 605-617.

Akdemir, Mustafa Atilla. “Kırâat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018): 15-50.

Akdemir, Mustafa Atilla. “Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2018): 83-112.

Akdemir, Mustafa Atilla. “Kırâat-Resmu’l-Mushaf İlişkisi”. *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.

Akdemir, Mustafa Atilla. *Hâmid b. Abdülfettâh el-Pâluvî Hayatı, İlmî Şahsiyeti, Eserleri ve Zübdetü’l-İrfân Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.

Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: İFAV, 2. Baskı, 2015.

Akın, Ahmet. “Osmanlı’da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler: Bursa Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2006): 65-104.

Akkuş, Murat. “İbnü’l-Cezerî’de İndirâc Usûlü”. Uluslararası İbnü’l-Cezerî Sempozyumu. Bursa: DİB Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı (2018): 1-25.

Akkuş, Murat. *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü: “et-Tahrîr ve’t-Tenvîr” Örneği*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Akpınar, Cemil. “İcâzet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/400-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kırâat Âlimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Alemdar, Yusuf. *Osmanlı’da Dâru’l-Kurrâ ve Kıraat Öğretimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.

Aliyyü’l-Kârî, Sultân Muhammed. *el-Minehu’l-Fikriyye fî Şerhi’l-Mükaddimeti’l-Cezeriyye*. Thk. Üsâme Atâyâ. Dimeşk: Dâru’l-Ğavsânî, 1433/2012.

Altıkulaç, Tayyar. “Bennâ, Ahmed b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/457-458. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Altıkulaç, Tayyar. “Halef b. Hişâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/237-238. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Altıkulaç, Tayyar. “İbn Muhaysın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/209-210. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Altıkulaç, Tayyar. “İbnü’l-Cezerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Altıkulaç, Tayyar. *Zorlukları Aşarken*. 3 Cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 3. Baskı, 2016.

Arslan, Durmuş. “Kıraat İlminde İcâzetnâme Geleneği ve Bir İcâzetnâme Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/ 2 (Aralık 2003): 291-317.

Aşık, Nevzat. “Tahammül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/380-382. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Aşıkkutlu, Emin. “Mehmet Rüştü Aşıkkutlu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/ 6. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Aşıkkutlu, Emin. *Kırâat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb’a Hadisi*”, *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.

Aşıkkutlu, Mehmet Rüşdü. *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*. Ankara: y.y., 1975.

Aşıkkutlu, Mehmet Rüşdü. *Tayyibe Metni ve Elfâz Mânâsı*. İstanbul: y.y., 1978.

Aşıkkutlu, Mehmet Rüştü. *Mısır Tariki Üzerine Şeyh Ataullah Mesleği Aşere Kıraatine Ait Kavâid Defteri*, B.y., y.y., 1937.

Aşlamacı, İbrahim. “Günümüz Türkiye’inde Sayılarla Yüksek Din Öğretimi”. *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu (Akademik ve Sosyal Yönleriyle)* ed. İbrahim Aşlamacı vd. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, (2019): 21-37.

Âşûr, Saîd Abdulfettâh. “Ezher”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/59-63. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Ataî, Nevizâde. *Hadâikü’l-Hakâik fî Tekmileti’ş-Şakâik: Şakâik-i Nu’manîyye ve Zeyilleri*. Hazırlayan: Abdulkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

- Atay, Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1983.
- Ateş, Süleyman. “Kırâatlarda Tevâtür Meselesi”, *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Ateşyürek, Remzi. İstiâze. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016): 67-84.
- Atik, M. Kemal. “Tefsir ve Kıraat İlmine Dair Yazma Eserler Bibliyografyası”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983): 313-350
- Aydın, Fatih. *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği Üzere Aşere Kaideleri*. Konya: y.y., 2004.
- Aydın, M. Şevki. *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*. Kayseri: İlahiyat Bilimleri Araştırma Vakfı Yayınları, 2000.
- Ayhan, Halis. *Türkiye’de Din Eğitimi (1920-1998)*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.
- Bâkıllânî, Ebû Bekr. *Nüketü’l-İntisâr li-Nakli’l Kur’an*. Thk. Muhammed Zağlûl Sellâm. İskenderiye: Münşeatü’l-Maârif, 1415/1994.
- Baltacı, Cahit. “Klasik Dönem Osmanlı İlim Müesseseleri”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 12/3-4 (1999): 259-262.
- Baltacı, Cahit. *Türk Eğitim Sisteminde Kur’an Kurslarının Yeri, Kur’an Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000.
- Baltacı, Cahit. *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Birişik, Abdulhamit. “Kıraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/426-433. Ankara, TDV Yayınları, 2002.
- Birişik, Abdulhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2018.
- Boz, Abdullah. *Kırâât-ı Aşere (İstanbul Târîki)*. İstanbul: Şifa Yayınları, 2020.

Bozkurt, Nebi. “Dârulkurrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/545-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi‘u’s-Sahîh*. Thk. Muhammed b. Zühayr Nâsır. Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001.

Cankurt, Fatih. “Kıraat İlminin Türkiye’deki Seyri” (Kıraat Bibliyografyası). *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2018): 55-118.

Ceremî, İbrahim Muhammed. *Mu‘cem Ulûmi‘l-Kur‘an*. Dimeşk: Dâru‘l-Kalem, 1422/2001.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü‘l-Luğa ve Sihâhi‘l-Arabiyye*. Thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. Beyrut: Dârü‘l-İlm li‘l-Melâyin, 1399/1979.

Ceviz, Nurettin - Gündüzöz, Soner. “Osmanlı Medrese Kültüründe Manzûm İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lûgat-ı Yûsuf”. *EKEV Akademi Dergisi* 10/29 (2006): 211-230.

Cezerî, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed İbnü’n-Nâzım. *Şerh-u Tayyibeti’n-Neşr fi‘l-Kirâati‘l-Aşr*. Thk. Enes Mühre. Beyrut: Dâru‘l-Kütübi‘l-‘İlmiyye, 1420/2000.

Coştu, Yakup. “OMÜ İlahiyat Fakültesi İngilizce Hazırlık Sınıfı Öğrencilerinin Hazırlık Sınıfına Yönelik Düşünceleri”. *OMU İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/23 (2007): 179-198.

Cüreysî, Muhammed Mekkî Nasr. *Nihâyetü‘l-Kavlü‘l-Müfîd fi‘l-İlmi Tecvîdi‘l-Kur‘an‘il Mecîd*. Neşr. Abdullah Mahmûd - Muhammed Ömer. Beyrut: Dârü‘l-Kütübi‘l-İlmiyye, 1424/2003.

Çağıl, Necdet. *Kur‘an Belâgâtı ve Fonetigi Yönünden Kıraatler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

Çağrııcı, Mustafa. “Kur‘an Kursu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/423-426. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Çakıcı, İrfan. *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

- Çalışkan, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Çelebi, Evliya. *Seyahatnâme*, Yayına hazırlayan: Ruşen Deniz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Çetin, Abdurrahman. “Kıraat ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987): 309-318.
- Çetin, Abdurrahman. “Kur’an Öğretim Tarihi ve Öğretim Kurumları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986): 91-101.
- Çetin, Abdurrahman. “Vakf ve İbtidâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/461-463. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur’an İlimleri ve Kur’an-ı Kerim Tarihi*. Bursa: Dergâh Yayınları, 2. Baskı, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur’an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 16. Baskı, 2013.
- Çetin, Abdurrahman. *Yedi Harf ve Kıraatlar*. İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2. Baskı, 2010.
- Çetintaş, Bekir. *Kırâat-ı Seb’a Usûl ve Kâideleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Çollak, Fatih. “eş-Şâtıbiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/377-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Çollak, Fatih. *Âsım Kırâatı*. İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2006.
- Çollak, Fatih. *Reisü’l-Kurrâ Hendekli Hafız Abdurrahman Gürses Hocaefendi*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2002.
- Dabba’, Ali Muhammed. *el-İdâe fî Beyâni Usûli’l-Kırâe*. Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türâs, 1420/1999.
- Dağ, Mehmet. “İbn Mücâhid’in Kıraat Ekollerini Yedi ile Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım”. *EKEV Akademi Dergisi* 10/27 (Bahar 2006): 81-104.

Dağ, Mehmet. “Yedi Harf Meselesine Tasavvufî Bir Yaklaşım: Gümüşhanevî Örneği”, I. *Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu*. ed. İhsan Günaydın vd. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, (2013): 443-452.

Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

Dağ, Mehmet. *Tenzilden Tezyine Mushaf'ı Şerif*. Ankara: Fecr Yayınları, 2013.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *Câmiu'l-Beyân fi'l-Kırâati's-Seb'a'l-Meşhûre*. Nşr. M. Kemal Atik. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *el-Mukni' fi Resmi Mesâhihi'l-Emsâr mea Kitâb en-Nakt*. Thk. Arthur Jeffery. İstanbul: Devlet Matbaası, 1932.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *el-Muveddih*. Thk. Muhammed Şefâat Vebânî. Medine: Medine İslam Üniversitesi Kur'an Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1410/1990.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Teysîr fi'l-Kırâati's-Seb'a*. Thk. Hâtim Sâlihü'd-Dâmin. Kahire: Mektebetü's-Sahâbe, 1429/2008.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. Thk. Hüseyin Selim Esed el-Dârânî. Suudi Arabistan: Daru'l-Muğni li'l-Neşri ve't-Tevzi', 1412/1991.

Demirci, Muhsin. *Kur'an Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.

Demirci, Naci, *Abdurrahman Gürses'in Kırâat İlmi Eğitimindeki Yeri*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Derman, M. Uğur. “Hat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/427-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Devserî, İbrahim Saîd. *Muhtasaru'l-İbârât li Mu'cemi Mustalahâti'l-Kırâât*. Riyâd: Dâru'l-Hadâre, 1429/2008.

Dimyâtî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilgani el-Bennâ. *İthâfu Fudelâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Arbeate Aşer*. Thk. Enes Mühre. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.

Diyanet Gazetesi. “Başkanlığımızdaki Aşere-Takrîb Kursu Sona Erdi”. 1 Ağustos 1975.

Durmuş, İsmail. “Hemze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/190-193. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Ebû Abdullah, Muhammed b. Şerîh er-Raînî. *el-Kâfî fî'l-Kırââtî's-Seb'a*. Thk. Ahmed Mahmud Abdussemmî'. Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1421/2001.

Ebû Amr, Zebbân b. el-Ala b. Ammâr el-Basrî. *Kitâbü İdğâmi'l-Kebîr*. Thk. Enes Mühre. Beyrût: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, ts.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistanî. *es-Sünen*. Thk. Şuayb el-Arnaûd. Beyrut: Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2008.

Ebû Şâme el-Makdisî, Abdurrahman b. İsmâîl b. İbrâhîm. *İbrâzü'l-Meânî min Hirzi'l-Emânî fî Kırââtî's-Seb'a*. Thk. İbrahim Atve İvâz. Kahire: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 1402/1981.

Ebû Şâme el-Makdisî, Abdurrahman b. İsmâîl b. İbrâhîm. *el-Mürşidü'l-Vecîz*. Thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâru Sader, 1395/1975.

Ebû Tâlib el-Mekkî, İbn Ebî Muhammed el-Kaysî. *el-Keşf an Vücûhi'l-Kırââtî's-Seb'a ve İlelihâ ve Hicciha*. Thk. Muhyiddîn Ramazan. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.

Ebû Tâlib el-Mekkî, İbn Ebî Muhammed el-Kaysî. *er-Riâye li Tecvîdi'l-Kırâât ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*. Thk. Ahmet Hasan Ferhat. Amman: Dâru Ammâr, 1417/1996.

Ebû Tâlib el-Mekkî, İbn Ebî Muhammed el-Kaysî. *Temkînü'l-Meddi fî Âtâ ve Âmene ve Âdeme ve Şibhihi*. Thk. Ahmed Hasen Ferhat. Kuveyt: Dâru'l-Erkam, 1404/1984.

Ebu'l Alâ el-Hemedânî, Hasan b. Ahmed b. Hasan Attâr. *Ğâyetü'l-İhtisâr fî Kırââtî'l-Aşreti Eimmeti'l-Emsâr*. Thk. Eşref Muhammed Fulû Talan. Cidde: Cemâetü'l Hayriyye Tahfzi'l-Kur'ân, 1414/1994.

Erul, Bünyâmin. “Übey b. Kâ'b”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/272-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Fadalî, Abdulhâdî. *el-Kırââtü'l-Kur'aniyye*. Beyrut: Merkezü'l-Ğadîr, 4. Baskı, 1430/2009.

Feyizli, Hasan Tahsin. *Kırâat-ı Aşere*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.

Fırat, Yavuz. “Kırâat İlmi ve Tarikler”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2011): 37-55.

Fikrî, İhâb. *Takribü's-Şâtıbiyye*. Medine: El-Mektebetü'l-İslamiyye, İkinci baskı, ts.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed. *el-Kâmsu'l-Muhît*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1429/2008.

Gökdemir, Ahmet. “Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017): 113-148.

Gökdemir, Ahmet. “Anadolu’da Osmanlı Öncesi Kur’an Kültürü (Tedrîsâtı/Tilâvet/Kıraat)”. *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7 (2019): 24-47.

Gökdemir, Ahmet. “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”. *Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmaları İnsan ve Toplumbilimleri Dergisi* 13/1 (2019): 91-123.

Gökdemir, Ahmet. “Osmanlı Kur’ân Eğitim Merkezleri: Dârulkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri,” *Edabali İslamiyat Dergisi* 1/2 (2017): 43-60.

Gökdemir, Ahmet. “Osmanlı’nın Kayıp İki Tarihi: Kabâkibî ve Mahir Tarikleri”, *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 32 (2019): 165-182.

Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tarihi Kurrâları*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2019.

Gümüştöp, Ahmet. *Karamanoğlu Beyliği Dönemi Larende (Karaman) Şehri Vakfiyeleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Günaydın, Mehmet. “Kıraat Âlimi Mehmet Aşıkkutlu’nun (1901-1980) Din Eğitimi ve Öğretimine Katkıları”. *Dini Araştırmalar* 2/6 (2000): 179-197.

Günaydın, Mehmet. “Reisü’l-Kurrâ Mehmet Aşıkkutlu’nun Kur’an Öğretimine Katkıları ve Dini Görüşleri”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2008): 121-154.

Hâdî Kâbeh, Abdulhalîm b. Muhammed. *el-Kırâatü’l-Kur’aniyye*. Beyrut: Dârü’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1999.

Hadramî, Ebû Abdullah. *Şerhü’s-Semennûdî alâ Metni’d-Dürreti’l-Mütemmimetî li’l-Kırâati’l-Aşr*. Thk. Cemalüddîn Muhammed b. Şeref. Tanta: Dârü’s-Sahâbe li’t-Türâs, 1426/2006.

Hafâcî, Muhammed Abdulmün’im - Ali Sabbah. *el-Ezher fî Elf Âm*. Kahire: El-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türâs, 2011.

Halîcî, Muhammed b. Abdurrahman. *Şerhu Mukarribü’t-Tahrîr li’n-Neşr ve’t-Tahbîr*. Thk. İhâb Fikrî-Hâlid Ebu’l-Cûd. Kahire: Mektebetü’l-İslamiyye, 1430/2009.

Halîl b. Ahmed, Abdurrahman el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-Ayn*. Thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî. Beyrut: Mektebetü Hilâl, 1408/1988.

Hamdî, Vâil Fethullah Muhammed. *er-Risâletü’l-Vâfiyye fî Bâb-i Vakfî’l-İmam Hamze alâ’l-Hemzi mine’ş-Şâtibiyye ve Ziyâdâtî’t-Tayyibe*. Kahire: Mektebetü Evlâdî eş-Şeyh li’t-Türâs, 1430/2010.

Hamed, Ğânim Kaddûrî. *el-Müeyesser fî İlmi Resmi’l-Mushaf ve Dabtihi*. Cidde: Meh’ed İmâmü’ş-Şâtîbî, 1433/2012.

Hamed, Ğânim Kaddûrî. *Muhâdarât fî Ulûmi’l-Kur’an*. Amman: Dâru Ammâr, 1423/2003.

Hamed, Ğânim Kaddûrî. *Zevâhiru Luğaviyye fî’l-Kırâatil-Kurâniyye*. Amman: Dâru Ammâr, 1427/2006.

Hamevî, Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Ebû Rızâ. *el-Kavâi’d ve’l-İşârât fî Usûli’l-Kırâât*. Thk. Abdulkirim b. Muhammed el-Hasen Bekkâr. Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 1406/1986.

Hâmid b. Abdülfettâh el-Pâluvî, *Zübdetü’l-İrfân*. İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.

Hamîs, Muhammed Abdu'd-Dâyim. *en-Nefahâtü'l-İlahiyye fî Şerhi Metni's-Şâtibiyye*. B.y.: Dârü'l-Menâr, 2. Baskı, 1430/2009.

Hamîtû, Abdulhâdî Abdullah. *Zeîmü Medrestü'l-Eseriyye fî'l-Kırâât ve Şeyhü Kurrâi'l-Mağrib ve'l-Meşrik el-İmâm Ebu'l-Kâsım eş-Şâtibî: Dirâse an Kasîdetihî Hirzi'l-Emânî fî'l-Kırâât*. Riyâd: Dâru Edvâü's-Selef, 1425/2005.

Hanay, Necattin “Kırâât-ı Aşere'nin İmam, Râvî ve Târîklerine Dair Manzum Bir Eser İncelemesi”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2012): 261-287.

Harputoğlu, Hüseyin. *Aşere Kavâid Risâlesi*. B.y., y.y., ts.

Hârûf, Muhammed Fehd. *el Müyesser fî'l-Kirâti Erbeate Âşer*. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 4. Baskı, 1427/2006.

Hârûf, Muhammed Fehd. *el-Kur'ânu'l-Kerîm li't-Teshîli'l-Kirâât li't-Tenzîl*. Dîmeşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1429/2008.

Heysemî, Nureddîn Ali b. Bekr. *Mecmaü'z-Zevâid ve Menbaü'l-Fevâid*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, ts.

Hızlı, Mefail. “Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987): 273-281.

Hızlı, Mefail. “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008): 25-46.

Hocâzâde Ahmed Hilmi. *Ravdatü'l-Kurrâ*, Sırât-ı Müstakîm Mecmuası, 4/148.

Husarî, Mahmûd. *Ahsenü'l-Eser fî Târîhi'l-Kurrâi Erbeate Aşer*. Birleşik Arap Emirlikleri: Eşşemurlî, trs.

Hüzeli, Ebu'l-Kâsım Yûsuf b. Ali. *el-Kâmil fî'l-Kirâati'l-Aşr*. Thk. Cemâl b. Seyyîd b. Rufâi eş- Şâyib. B.y., Müessesetü Sema li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1428/2007.

Işık, İsmail. *İbnü'l-Cezerî ve Câmiu'l-Esânîd Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2011.

İbn Abdilberr, Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed. *el-İstîâb fî Ma'rifeti Ashâb*. Thk. Muhammed Ali Becâvî. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1412/1992.

İbn Ebî Davûd, Ebû Bekr Abdillâh b. Süleyman es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*. Thk. Muhibbiddîn Abdissebhân Vâiz. Beyrut: Dârü'l-Beşâri'l-İslamiyye, 1415/1995.

İbn Ğalbûn, Ebu'l-Hasen Tâhir b. Abdülmün'im. *et-Tezkira fî'l-Kırâât*. Thk. Saîd Sâlih Zaimih. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû Fadl Şihâbüddîn Ahmed. *Nüzhetün'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahî Ehli'l-Eser*. Trc. Talat Koçyiğit. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1971.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buharî*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1379/1959.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Temîmî. *es-Sahîh*. Thk. Şuayb el-Arnaûd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1987.

İbn İshâk, Muhammed b. Yesar. *es-Sîre*. Thk. Muhammed Hamidullah. Fas: y.y., 1395/1976.

İbn Kâsîh, Ebu'l-Kâsım Ali b. Osman b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hasen. *Sirâcü'l-Kârîi'l-Mübtedi*. Mısır: Y.y., 3. Baskı, 1373/1954.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. Thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Daru'l-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2008).

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. Kahire, Dârul-Meârif, ts.

İbn Mihrân, Ebû Bekr Ahmed İbnü'l-Hüseyn. *el-Mebsût fî'l-Kırâati'l-Aşr*. Thk. Hamza Hâkimî. Dimeşk: Matbuatu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye, 1401/1908.

İbn Muhammed, Abdullah. *el-İhtilâf fî Vücûhi'l-İhtilâf*. İstanbul: Arif Efendi Matbaası, 1894.

İbn Mücâhid et-Temîmî, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kırâât*. Thk. Şevki Dayf. Kahire: Dârü'l-Meârif, 1400/1980.

İbn Salar, Eminüddîn Ebû Muhammed Abdulvahhab. *Kitâbü Tabakâti'l-Kurrâi's-Seb'a ve Zikri Menâkıbihim ve Kırââtihim*. Thk. Ahmed Muhammed Azzevuz. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1423/2003.

İbn Sivâr, Ebû Tâhir Ahmed b. Ali b. Ubeydullah b. Ömer. *el-Müstenîr fî'l-Kırâati'l-Âşr*. Thk. Ammâr Emîn. 2 Cilt. Dubai: Dârü'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1426/2005.

İbn Yâlûşe, Muhammed b. Ali. *el-Fevâidü'l-Müfhimeh fî Şerhi'l-Cezeriyyeti'l-Mukaddimeh*. Tunus: Matbaatü't-Tunusiyye, 4. Baskı, 1357/1931.

İbnü'l-Bâziş el-Ensârî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef. *Kitâbu'l-İkna' fî'l-Kırâati's-Seb'a*. Thk. Abdulmecid Katâmiş. 2 Cilt. Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1403/1982.

İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Câmiu Esânîd*. Thk. Ahmed b. Hamûd b. Hümeyyid er-Ruveysî. Medine: Dârü'l-Me'sûr, 1436/2015.

İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvid*. Thk. Ğânim Kaddûrî Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Gayetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, nşr. G. Bergstraesser. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.

İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Metnü Dürretü'l-Mudiyye fî'l-Kırâati's-Selâs*. Thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bî. Medine: Müessese Elif Lâm Mîm li't-Tekniyye, 1436/2015.

İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşüdü't-Tâlibîn*. Thk. Abdulhayy el-Fermâvî. Kahire: Mektebetü Cumhuriyeti Mısır, 1397/1977.

İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Tahbîrü't-Teyisr fî'l-Kırâati'l-Âşr*. Thk. Ahmed Muhammed Müflih el-Kudât. Ürdün: Dârü'l-Furkân li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1421/2000.

İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-Kıraâti'l-Aşr*. Thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bî. Dîmeşk: Dâru'l-Ğavsânî, 1433/2012.

İbnü'l-Cezerî. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *en-Neşr fî'l-Kıraâti'l-Aşr*. Thk. Ali Muhammed Dabba'. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

İrfan Çakıcı. *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

İsbehânî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî. *el-Ğâye fî'l-Kırââtî'l-Aşr*. Thk. Muhammed Ğiyâs el-Cenbâz. Riyad: Dâru's-Şevâf li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1411/1990.

İsfahânî, Râgıb Ebu'l-Kasım Muhammed b. Hüseyin. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*. Thk. Safvân Adnân Davûdî. 4. Baskı. Dîmeşk: Daru'l-Kalem, 1430/2009.

İsmâîl, Nebîl b. Muhammed İbrâhîm Âl. *İlmü'l-Kırâât Neşetühü Etvâruhü Eseruhü fî'l-Ulûmi's-Şer'iyye*. Riyad: Mektebetü et-Tevbe, 1421 /2000.

İyişenyürek, Osman. *İstanbul ve Mısır Tariklerinde Kıraat Usûl Konularının Karşılaştırılması*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

İzmirli, İsmail Hakkı. *Tarih-i Kur'an*. İstanbul: Böre Yayınevi, 1956.

Kâdî Abdulfettâh, *el-Büdûru'z-Zâhira fî Kırââtî'l-Aşri'l-Mütevâtirati min Tarîki's-Şâtibiyyeti ve'd-Dürrâ*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1981.

Kandemir, M. Yaşar. "Ebû Musâ el-Eş'arî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/190-192. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Kara, Ömer. "İbnü'l-Cezerî: Hayatı ve Eserleri", *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu DİB Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı*. Bursa: (01-04 Kasım 2018): 1-12.

Karaçam, İsmail. *Kırâat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kırâatların Yorum Farklarına Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1996.

Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. 12. Baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2007.

Karakılıç, Celâleddin. *Tecvîd İlmi -Kur'an-ı Kerim Okuma Kâideleri*. Ankara: Kalkan Matbaacılık, 10. Baskı, 2018.

Karslı, İbrahim Hilmi. *Kur'an'ı Anlamaya Giriş*. Ankara: DİB Yayınları, 2. Baskı, 2014.

Kastallânî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr. *Letâifü'l-İşârât li-Fünuni'l-Kırâat*. Thk. Merkezü Dirâsâti'l-Kur'aniyye. Medine: Melik Fehd Mushaf Matbaası, 1434/2012.

Kayravânî, Muhammed b. Süfyân. *el-Hâdî fi'l-Kırââtis-Seb'a*. Thk. Hâlid Hasen Ebu'l-Cûd. Kahire: Dâru İbâdi'r-Rahmân, 1432/2011.

Kazıcı, Ziya. *İslam Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.

Keskioğlu, Osman. *Nuzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*. Ankara: TDV Yayınları, 2012.

Kevserî, Muhammed Zâhid. *Makâlâtü'l-Kevserî*. Kahire: Mektebetü't-Tevfikiyye, ts.

Kıraat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı. DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü (Program Geliştirme Daire Başkanlığı). Ankara: DİB Yayınları, 2014.

Kırkız, Mustafa. “El-Ezher Özelinde Klasik ve Modern Eğitim”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/1 (2014): 167-189.

Kirmânî, Ebu'l-Alâ. *Mefâtihü'l-Eğânî fi'l-Kırâât ve'l-Meânî*. Thk. Abdulkerîm Mustafâ Müdlîc. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1422/2001.

Koyuncu, Recep. “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme”, *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu DİB Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı*. Bursa: (01-04 Kasım 2018): 1-21.

Koyuncu, Recep. *Kıraat İlmi-Takrîb Usûlü*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018.

Kudât, Ahmed Muhammed el-Müflih vd.. *Mukaddimât fi Ulûmi'l-Kırâât*. Amman: Dâru Ammâr, 1422/2001.

Kudat, Aydın. “Osmanlı Dönemi Nükûd Vakıfları Bağlamında Dârül-Kurrâ ve Kırâât Tedrisatı (Rumeli Nükûd Vakıfları Örneği”, *International Balkan Unirersty Turkish Studies Comperative Religios Studies* 13/25 (2018): 291-304.

Kudat, Aydın. *Kırâatları Hücetlendirmede Dilbilim Olgusu*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2020.

Kurt, Yaşar. “Kur’an Öğretimi ve Caminin Kur’an Öğretimindeki Yeri”. *EKEV Akademi Dergisi* 7/16 (Yaz 2003): 103-120.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmiü li Ahkâmi'l-Kur'an*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmiü li Ahkâmi'l-Kur'an*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.

Küçükcalay, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*. Konya: Denizkuşları Matbaası, 1969.

Mahmûd, Hasan Abdulmelik - Mursî Nasr, Muhammed Yusuf v.d. “et-Talebü'l-İctimâi ala't-Ta'lîm Kable'l-Câmiyyi'l-Ezher Hatta Âm 2030”, *El-Mü'temirü'd-Düvelî el-Hâmis li Külliyyeti't-Terbiyyeti Camiati Ezher*. Kahire: Mü'temirât, 2019.

Maşalı, Mehmet Emin “Kur'an Kiraatinde ve Kitabesinde Türkiye'nin Durumu”. *DİB Mushafları İnceleme ve Kiraat Kurulu Başkanlığı Tecvit Çalıştayı*. (Kastamonu, 4- 8 Kasım 2015): 1-24.

Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'an'ın Metin Yapısı*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.

Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kiraat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.

Mehmed Zihni Efendi. *el-Kavlü's-Sedîd fi İlmi't-Tecvîd*. B.y.: 1. Baskı. Dâru't-Tabbâatü'l-Âmire, 1910.

Meraşî, Muhammed b. Ebî Bekr. *Cühdü'l-Mukill (Saçaklızâde)*. Thk. Sâlim Kaddûrî Hamed. Amman: Dâr'u Ammâr, 2. Baskı. 1429/2008.

Mersafî, Abdulfettâh Seyyid Acemî. *Hidâyetü'l-Karî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*. 2 Cilt. Medine: Mektebetü Taybe, İkinci baskı, t.s.

Mersafî, Abdulfettâh Seyyid Acemî. *Muhtasaru'l-Vâfi Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*. Dimeşk: Dâru'l-Ğavsânî, 1341/2010.

Mertoğlu, Mehmet Suat. “Yahyâ b. Mübârek, Yezîdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/524-525. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Mısrî, Muhammed Nebhân b. Hüseyin. *el-Büşrâ fî Teysîri'l-Kırââtî'l-Aşri'l-Kübrâ*. Mekke: y.y., 1434/2013.

Mısrî, Muhammed Nebhân b. Hüseyin. *Katru min Ğaysi'n-Nef'a fî Usûli ve Kelimâti'l-Kırââtî's-Seb'a*. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Kırâât Bölümü, 1430 /2009.

Muhammed Emin Efendi. *Umdetü'l-Hullân fî İzâh-i Zübdeti'l-İrfan*. İstanbul: Asitâne Yayınları, ts.

Muhammed Emin Efendi. *Zühru'l-Erib fî İzâhi'l-Cem'i bi't-Takrîb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr. 11.

Muhammed Hamîdullah. *İslâm Peygamberi*. Trc. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj, 2003.

Muhammed Hamîdullah. *Kur'an-ı Kerim Tarihi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.

Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Hâdî Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr fî'l-Kırââtî'l-Aşr Velkeşf an İleli'l-Kırââtî veTevcîhihâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1997.

Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-İrşâdâtü'l-Celiyye fî'l-Kırââtî's-Sebi' min Tarîki's-Şâtbiyye*. Kahire: Dâru'l-Muhaysin, 1426/2005.

Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Kırâât ve Eseruha fî Ulûmi'l-Arabiyye*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü Külliyyati'i-Ezheriyye, 1404/1984.

Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Muğnî fî Tevcîhi'l-Kırââtî'l-Aşri'l-Mütevâtire*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 2. Baskı, 1408/1988.

Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Mühezzeb fî'l-Kırââtî'l-Aşr ve Tevcîhihâ min Tarîki Tayyibeti'n-Neşr*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs, 1417/1997.

Muhtâr Bezzavuye. “Kırâat fî Hadîs: Ünzile’l-Kur’ân Alâ Seb’ati Ahruf”, *Mecelletü’l-Bühûs ve’d-Dirâsât* 15/1 (2018): 61-80.

Mukrî, İbn Hasnûn. *el-Mısrî Kitâbü’l-Lügât fî’l- Kur’an*. Thk. Tefîk Muhammed Şâhin. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1408/1995.

Müslim, Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374/1954.

Mütevellî, Muhammed. *er-Ravdu’n-Nadîr fî Tahrîri Evcühi’l-Kitâbi’l-Münîr*. Thk. Hâlid Hasan Ebu’l-Cûd. By., y.y., 1425/2004.

Müzeyyinî, Abdulazîz b. Süleymân İbrâhîm. *Mebâhis fî İlmi’l-Kırâât*. Riyad: Dâru Kunûz İşbîliyâ, 1431/2009.

Naîmî, Muhammed b. Mustafa b. İbrahim. *Mütkinü’r-Rivâye fî Ulûmi’l-Kırâe ve’d-Dirâye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, Nr. 21.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b Şuayb. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabî, t.s.

Nüveyrî, Ebu’l-Kasım Muhammed b. Ali. *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr fî’l-Kırâati’l-Aşr*. Thk. Mecdî Muhammed Surûr Sa’d Baslûm. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.

Okcu, Abdulmecit. *İbnü’l-Cezerî Kur’an ve Kırâat*. Erzurum: EKEV Yayınları, 2001.

Öcal, Mustafa. “Türkiye’de Kur’an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetname Örneği”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2004): 81-140.

Öge, Ali. “Amasyalı Âlim Yusuf Efendizâde’nin Kırâat İlmine Dair Eserlerinin İncelenmesi”, *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Amasya Üniversitesi Bildiriler Kitabı-I*. Amasya: (21-23 Nisan 2017): 187-194.

Öge, Ali. “Kırâatler ve Kurrâ”, *Marife Dergisi* 10/2 (Güz 2010): 217-234.

Öge, Ali. “Rivâyet ve Dirâyet Tefsirlerinde Tertîl Âyetlerinin Yorumlanma Biçimi”. *KSU İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2015): 27-62.

Öge, Ali-Tekin, Hatice. “Alemüddîn es-Sehâvî’nin Fethü’l-Vasîd İsimli Eserinde Kıraat İhtilaflarının Tefsire Etkisi”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2019): 495-520.

Öge, Ali-Tugantay, Mustafa. “Tahrîrât İlmine Katkısı Bağlamında Ali el-Mansûrî ve Tahrîru’t-Turuk Adlı Eseri”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (Bahar 2020): 33-63.

Özcan, Fakri. *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfî Mesleği’ne Göre Tertip Edilmiş Aşere Kavâidi*. Rize: y.y., 2013.

Özcan, Fakri. *İstanbul Târîki Ahmed es-Sûfî Mesleğine Göre Tertip Edilmiş Takrîb Kavâidî*. Rize: y.y., 2013.

Özçelik, Durmuş Ali. *Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 4. Baskı, 2011.

Özkan, Mustafa. “İbnü’l-Cezerî’nin İlmi Kişiliğinin Oluşmasında Bir Faktör Olarak Dönemin İlmi Geleneği”. *Uluslararası İbnü’l-Cezerî Sempozyumu DİB Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı* Bursa: (01-04 Kasım 2018):1-11.

Pakdil, Ramazan. *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*. 5. Baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.

Pehlivan, Abdulhamid. “Hamid b. Abdulfettah el-Pâluvî’nin Hayatı, Zübdetü’l-İrfan Adlı Eseri ve Kıraat İlmindeki Yeri”. *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu* (Elazığ, 14-16 Mayıs 2015): 59-84.

Polat, Salahattin. “Münâvele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/572. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Rızk, Seyyid et-Tavîl. *Fî Ulûmi’l-Kırâât Medhal, Dirâse ve Tahkîk*. Mekke: el-Faysaliyye, 1405/1985.

Saîd, Hazım Saîd Haydar. “Safahât min Sîreti Hafız İbn Cezerî min Hilâli Câmiu Esânîdihî”, *Uluslararası İbnü’l-Cezerî Sempozyumu*, DİB Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı. Bursa: (01-04 Kasım 2018): 1-44.

Saleh, Alaaddin. “*Tuhfetu’l-Enâm fi’l-Vakf Ale’l-Hemzi li Hamzete ve Hişâm*” Adlı Eserin Tanıtımı ve Tahkiki. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Sarı, Mehmet Ali. “İcâzet (Kıraat)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/400-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Sarı, Mehmet Ali. “Med”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/288-289. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Sefâkusî, Ali b. en-Nurî b. Muhammed. *Ğaysü’n-Nefa’ fi’l-Kirâati’s-Seb’a*. Thk. Ahmed Mahmûd Abdussemmî’ eş-Şâfiî. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1425/2004.

Sehâvî, Ali b. Muhammed Ebi’l-Hasan. *Fethü’l-Vasîd fi Şerhi’l-Kasîd*. Thk. Muhammed İdrîs Tâhirî. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, ts.

Sehâvî, Ebu’l-Hasan Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed. *Cemâlü’l-Kurrâ ve Kemâlü’l-İkrâ*. Thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. 2 Cilt. Mekke: Mektebetü’t-Türâs, 1408/1987.

Sert, Durmuş. *Başlangıçtan VII. H. Asrın Başına Kadar Kıraat Ekolleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987.

Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kamber. *Kitâb-u Sbeveyh*. Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü’l Hancî, 1408/1988.

Sindî, Abdulkayyûm b. Abdulğafûr. *Safahât fi Ulûmi’l-Kirâât*. Mekke: Mektebetü’l-İmdâdî’l-Âlemî, Sekizinci baskı, 1437/2016.

Suyûtî, Ebu’l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Thk. Şuayb el-Arnaud. Dimeşk: Müessesetü’r-Risâle Naşirûn, 2008/1429.

Sülün, Murat -Abay, Muhammed. “Kıraat Bibliyografyası”, *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları-IV (Kıraat İlmi ve Problemleri) Tartışmalı İlmi Toplantı 13-14 Ekim 2001*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2002.

Süveyd, Eymen Rüşdî. *et-Tecvîdü’l-Musavvar*. 2 Cilt. Dimeşk: Mektebetü İbni’l-Cezerî, 1432/2011.

Şa'bân, Muhammed İsmâîl. *el-Medhâl ilâ İlmi'l-Kırâât*. Mekke: Mektebetü Sâlim, 2. Baskı, 1424/2003.

Şâhîn, Abdussabûr. *el-Kırâatül-Kur'aniyye fî Davi İlmi'l-Luğati'l-Hadîs*. Kahire: Mektebetü Hancî, ts.

Şâhîn, Abdussabûr. *Târîhu'l-Kur'ân*. Kahire: Nahdatu Mısır, 3. Baskı, 2007.

Şâtıbî, Kasım b. Fîrruh b. Halef b. Ahmed. *Metnü's-Şâtıbiyyeti el-Müsemmâ Hirze'l-Emânî ve Veche't-Tehânî fî'l-Kırâati's-Seb'at*. Thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bî. Medine: Müessese Elif Lâm Mîm li't-Tekniyye, 1437/2016.

Şen, Ziya. *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*. İstanbul: İstanbul Matbaacılık, 2013.

Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiyei Umumiye Vekâletlerinin İlmasına Dair (Kanun Kanun No: 429), TBMM Kanunlar (İkinci İctima Birinci Celse, (3 Mart 1340), Cilt: 7.

Şimşek, M. Said. "Kırâatların Kaynağı Problemi". *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kur'an*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 25 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001.

Taşpınar, Kadir. "XV. Yüzyılda Kıraat İlminde İbnü'l-Cezerî Etkisi -Kıraat ve Tefsir Eserleri Bağlamında-". *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu DİB Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı*. Bursa: (01-04 Kasım 2018): 1-16.

Tekin, Halil. *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Yargı Yayınevi, 20. Baskı, 2010.

Temel, Enes. *Kırâat İlminde Usûle Dair Üç Mesele: İstiâze, Besmele ve İdğam*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvid İstılahları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2018.

Temel, Nihat. *Kur'ân Kıraatında Vakf ve İbtidâ*. İstanbul: İVAF Yayınları, 2016.

Tetik, Necati, “Türkiye’de Başlangıcından Günümüze Kadar Kıraat İlminin Öğretiminde Takip Edilen Usul ve Esaslar”, *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.

Tetik, Necati. “Kırâat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kırâat Eğitiminde Meslekler”, *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.

Tetik, Necati. “Kırâat Tedrisinde Rumuzât”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (Haziran 1993): 425-431.

Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

Tevhidi Tedrisat Kanunu (Kanun No: 430), Resmî Gazete 63 (6.3.1340). Yayımlandığı Düstur: Tertip. 3, Cilt: 5.

Tîbî, Şerefüddîn Muhammed. *Tibyân f’i İlmi’l-Meânî ve’l-Bedî’ ve’l-Beyân*. Nşr. Hâdî Atiyye. Beyrut: Mataru’l-Hilâli, 1987.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *el-Câmiu’s-Sahîh/es-Sünen*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf. Beyrut: Daru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1418/1998.

Topaloğlu, Bekir - Karaman, Hayreddin. *Yeni Kâmus*. İstanbul: Yılmaz Ofset, 1973.

Turgut, Mehmet Fuat. *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Metotları*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 10. Baskı. 1997.

Tut, Faruk. *Osmanlı’larda İmam-Hatiplik Müessesesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991.

Türkmen, Kübra. *İbnü’l-Cezerî ve “ed-Dürretü’l-Mudiyye” Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Uğur, Mücteba. “A’meş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/54. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Uysal, Mustafa vd. *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Nobel Yayınları, 2. Baskı, 2015.

Uzun, Mustafa. “Ezher”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/53-58. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Ünal, Mehmet, “Bir Kırâat Terimi Olarak “Hüccet”in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004): 69-83.

Ünal, Mehmet. *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019.

Ünal, Mehmet. *Kur’an’ın Metinleşme Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2014.

Veled Ebbâh, Muhammed Muhtâr. *Târîhü’l-Kırâât fi’l-Meşrik ve’l-Mağrib*. Fas: İsesco, 1422/2001.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Molla Gürânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/248-250. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. İstanbul: Zehraveyn, 1993.

Yüksel, Ali Osman. *İbnü’l-Cezerî ve Tayyibtü’n-Neşr*. İstanbul: İFAV, 2. Baskı. 2012.

Zebîdî, Muhammed Murtezâ el-Hüseynî. *Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*. Thk. Abdussettâr Ahmed Ferrâc. Kuveyt: Kuveyt Devlet Matbaası, 1391/1971.

Zengin, Zeki Salih. “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Kur’an Kurslarının Kurulması ve Gelişimi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2011): 1-24.

Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*. Thk. Ebu’l-Fadl ed-Dimyâtî. Kahire: Daru’l-Hadîs, 1427/2006.

Zührî, Muhammed İbn Sa’d b. Münî’. *Kitâbü Tabakâti’l-Kebîr*. Thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1421/2001.

Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü’l-İrfân fi Ulûmi’l-Kur’ân*. Thk. Fevâz Ahmed Zemereli, 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabiyye, 1415/1995.

İNTERNET LİNKLERİ

Balkan Günlüğü, İcâzet Alan 5 Hafızımız, Kurralar Silsilesine Katıldı, <https://balkangunlugu.com.tr/2010/01/cazet-alan-5-hafzmz-kurralar-silsilesine-katld/> s.e.t: 23.01.2021.

Camiatü Melik Suud (Abdurrahman b. Mukbil b. Matar el-İslâmî eş-Şemrî), Eşhürü'l-Müellefât fî Tahrîri'l-Kırâât ve Menâhicü'l-Ulema Fihâ, "<https://fac.ksu.edu.sa/aalshamri1/blog/65915>. s.e.t. 01.04.2021.

DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü. “Diyanet İşleri Başkanlığı Dînî Yüksek İhtisas ve Eğitim Merkezleri”. <https://egitimhizmetleri.diyanet.gov.tr>. s.e.t: 17.01.2021.

DİB, Diyarbakır Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürlüğü. <https://diyarbakirihittisas.diyanet.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&ContentId=320>. s.e.t: 13.08.2021.

DİB, Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

DİB, Erzurum Ömer Nasuhi Bilmen Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürlüğü. <https://erzurumihittisas.diyanet.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&ContentId=342>. s.e.t: 13.08.2021.

Eskişehir İl Müftülüğü. <https://eskisehir.diyanet.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&contentid=665>. s.e.t: 23.07.2018.

Ezher Üniversitesi (Tanta) Kur’ân İlimleri ve Kırâat Fakültesi, Dersler, "<http://www.facultyofquran.edu.eg/scientific-departments/regulations-college/goals-ar-9?showall=1&limitstart=>” s.e.t: 04.03.2021.

DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü. <https://egitimhizmetleri.diyanet.gov.tr/detay/533/a%C5%9Fere-takrib-kursu-duyurusu>. s.e.t. 23.07.2019.

İstanbul İl Müftülüğü. <http://www.istanbulmuftulugu.gov.tr/images/duyurular/asere-takrib-kurslari.pdf>. s.e.t: 23.07.2018.

Marmara Üniversitesi, Kıraat İlmi Uygulama ve Araştırma Merkezi (MAKAM),
<https://www.marmara.edu.tr/arastirma/arastirma-ve-uygulama-merkezleri/kiraat-ilmi-egitimi-uygulama-ve-arastirma-merkezi-makam/>. s.e.t: 05.07.2019.

Me'âhidü el-Kırââtî'l-Ezheriyye, Küllü Mâ Türîdü M'arifettehü an Me'âhid el-Kırââtî'l-Ezheriyye bi Mısır, "<https://maeahid-alqiraat-alazharia.blogspot.com/>" s.e.t: 11.03.2021

Medine el-Cem'iyyetü'l-Hayriyye li Tahfizi'l-Kur'âni'l-Kerim,
"<https://www.quranm.org.sa/?p=>", s.e.t: 24.02.2021.

Şeyh Abdulhekim Abdullatif (Mısır Eski Şeyh Umûm el-Mekâri Reisi), El-Mekâri Kurumu Hz. Peygamber Döneminden Buyana Var, "<https://islamonline.net/18474>" s.e.t: 02.04.2021.

TDK, Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>. set. 20 Temmuz 2021.

Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi,
"<https://uqu.edu.sa/qurdwhmm/50099>" s.e.t: 06.02.2021.

EKLER

EK-1: ETİK KURULU ONAYI

**ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
(AYBÜ)
ETİK KURULU
PROJE ONAY FORMU**

ARAŞTIRMANIN BAŞLIĞI					
KİRÂT EĞİTİM-ÖĞRETİM GELENEĞİ ve GÜNÜMÜZDEKİ UYGULAMALAR (TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN-MISIR ÖRNEĞİ)					
(Bu bölümde mutlaka çalışmanızın başlığını yazınız)					
ARAŞTIRMACI/ARAŞTIRMACILAR*					
	Unvan	Adı Soyadı	Görev yeri	Telefon	e-posta
1**		Abdulhekim AĞIRBAŞ	Çankırı Karatekin Üniv. İslami İlimler Fak. Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi ABD.		ahakimag@hotmail.com
2					
3					
4					
Araştırmacının AYBÜ ile ilişkisi***: Sosyal Bil. Enst. 175221401 nolu Dokora Öğrencisi					
*Bir danışman gözetiminde gerçekleşen çalışmalarda danışmanın imzası zorunlu değildir.					
** Etik kuruluna doğrudan başvuru yapan kişinin ismi ilk sıraya yazılmalıdır.					
***Bu kısımda araştırmacının / araştırmacılardan en az birinin AYBÜ ile ilişkisi mutlaka belirtilmelidir. AYBÜ Etik Kurulu yalnızca üniversitemiz bünyesindeki çalışan veya öğrencilerin başvurularını değerlendirmektedir.					
ARAŞTIRMA DÖNEMİ					
Başlangıç* 21/06 /2021			Bitiş 01/12 /2021		
*Bu kısımda <u>veri toplama sürecinin</u> başlangıcı ve bitişi verilmelidir. Veri toplama tarihinin başlangıcı Etik Kurul onayının alınmasından önce olamaz. Bu yüzden proje başlamadan en az 1 ay önce başvuru yapılması önerilmektedir.					
ARAŞTIRMANIN NİTELİĞİ					

☐	Öğretim elemanı araştırması
☒	Doktora tezi
☐	Yüksek lisans tezi
☐	Diğer _____ (belirtiniz)
ARAŞTIRMA DESTEĞİ	
☒	Yok
☐	Var
☐	Üniversite
☐	TÜBİTAK
☐	Uluslararası
☐	DİĞER (belirtiniz)
Desteğin niteliği: _____ _____ <i>Desteğin niteliği (maddi ve/veya diğer) açıklanacak, destek verenin beklentisinin olup olmadığı, beklenti varsa niteliği, desteğin, desteği veren kurum/kuruluşa karşı deneklerin hak-mahremiyet-gizlilik-zarar görmeme ilkelerine uygun olup olmadığı belirtilmelidir. Gerekli ise ilgili belgeler başvuruya eklenmelidir.</i>	

BAŞVURU DURUMU		
☒	Yeni başvuru	
☐	Tekrar başvuru	Araştırma no:
☐	Protokol değişikliği	Araştırma no:
☐	Daha önce onaylanmış bir araştırmanın devamı	Araştırma no:

Veri Toplanması Planlanan Yerler/Mekânlar/Kurum ve Kuruluşlar

1	Yurtiçi ve yurtdışında kıraat eğitimi verilen üniversiteler.
2	Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı kıraat eğitimi verilen yerler/mekânlar; yurt dışında kıraat eğitimi veren resmi kurum ve kuruluşlar.
3	Yurtiçi ve yurtdışında özel kıraat eğitimi verilen yerler/mekânlar ve buralarda ders veren hocalar ile öğrenciler.

Araştırma Geniş Özeti

(Araştırmanın konusu, amacı, değişkenleri, yöntemi net bir şekilde açıklanmalıdır)

Konu:(Araştırmanın konusu belirtilecektir.)

Kıraat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar (Türkiye-Suudi Arabistan-Mısır Örneği)

Amaç:(Araştırmadan beklentiler, yapılacak çıkarsamalar ve nelerin hedeflendiği açıklanacaktır.)

Vahyin korunmuşluğu adına nazil olan ayetlerin arz, sema ve eda olarak şifahi ve kitabi aktarımı için Müslümanlar ilk dönemden itibaren büyük çaba göstermiştir. Bu aktarım, kıraat ilmi disiplini içerisinde sistematik hale getirilmeye çalışılmış; kıraat-i seb'a ve kıraat-i aşere olarak yazılı ve sözlü olarak günümüze kadar değişik öğretim metotlarıyla devam ettirilmiştir. Bu araştırmanın amacı kıraat eğitiminde geçmişten günümüze takip edilen bu yöntemleri araştırmak ve ülkemiz ile diğer İslam ülkeleri arasında günümüzde uygulanan öğretim metotlarındaki benzer ve farklı yönleri ortaya koymaktır. Belirtilen asıl amacın yanında kıraat ilminin tarihi seyri hakkında bilgilenme, eğitim-öğretim metotları açısından klasik dönem ile günümüzdeki uygulamalar hakkında da sahil ve sağılam bilgiye ulaşabilmektedir. Bu yönüyle Osmanlı'dan intikal eden kıraat ilmi mirasını ne derece koruyabildiğimizi araştırmaktır. Ayrıca günümüzde Türkiye'de kıraat ilmi eğitim ve öğretiminde daha çok salt eda ve sadaya dayalı bir sisteme teveccühün olmasının kıraat ilminin amaç ve gayesine ne derece hizmet edip etmediğini belirlemektir.

İslam ülkelerinde sürdürülen kıraat eğitim ve öğretimi, takip edilen müfredat, yöntem, kaynak eserler vb. açıdan araştırıldığında ülkemizdekiyle mukayese imkânı ortaya çıkacaktır. Böylece kıraat eğitim öğretiminde eksik yönlerimizi tespit edip geliştirme, diğer taraftan iyi yönlerimizi de muhafaza ederek daha iyi bir kıraat eğitim/öğretimi verme imkânı elde edilecektir. Bütün bunların sonucunda, kıraat ilminin serencamını değerlendiren bir çalışmanın yanı sıra günümüzde İslam ülkelerinde kıraat eğitim/öğretiminde uygulanan metotların karşılaştırılması suretiyle Türkiye'de yürütülen kıraat ilmine katkı sağlayacak bir çalışma olacaktır.

Kapsam:(Araştırmanın ilgili literatürdeki yeri açıkça belirtilecektir.)

Kıraat ilmi eğitiminin günümüze kadar nasıl geldiği araştırma konumuzun bir parçasını oluştururken diğer taraftan bu ilmin ülkemizde ve diğer İslam ülkelerinde ne şekilde sürdürüldüğü konusu da tez kapsamı içerisinde irdelenecektir. Ancak bu konu

irdelenirken kıraat tarihinde önemli bir yere sahip olan yedi harf meselesine sadece konumuzu ilgilendirdiği boyutuyla değinilecektir. Zira bu alanda geçmişten günümüze birçok çalışma yapılmış ve bu konuda pek çok eser yazılmıştır.

Yöntem:* Araştırmanın evreni, Türkiye ve yurtdışında aşere-takrîb kıraat eğitiminin yapıldığı yerlerden ulaşabildiğimiz resmi ve özel kurumlardan seçme yöntemi ile yapmaya çalışmaktayız. Yazılı, sözlü olarak veri toplama araçlarını kullanacağız. Bunları kendim, oradaki hocalar, öğrenciler, görevliler uygulayacaktır. Veri toplama araçlarının uygulanma biçimi (yüzyüze, posta vb.), araştırmadan elde edilen sonuçların yanlılığını önleyecek yöntemsel önlemler açıklanacaktır. Gönüllü katılım esas alınmaktadır.

Araştırma katılımcılara herhangi bir şekilde yanlış/yanlış bilgi vermeyi, ya da çalışmanın amacını tamamen gizli tutmayı gerektiriyor mu?

☐	Evet	☒	Hayır
Evet ise açıklayınız:			

Araştırma, katılımcıların fiziksel sağlıklarını tehdit edici veya zorlayıcı uygulamalar içeriyor mu?

☐	Evet	☒	Hayır
Evet ise açıklayınız:			

Araştırma, katılımcıların psikolojik sağlıklarını tehdit edici, zorlayıcı veya özel hayatıyla ilgili sorular içeriyor mu?

☐	Evet	☒	Hayır
Evet ise açıklayınız:			

Veri toplama sürecinde katılımcıların kişilik hakları ve özel bilgileri korunmakta mıdır?

☒	Evet	☐	Hayır
Hayır ise açıklayınız:			

Araştırmadaki katılımcıların kimlikleri toplanan ham veride tanımlanacak mı?

☒	Adıyla tanımlanacak(<i>Gerekçesini açıklayınız</i>) <i>Yapılan görüşme dipnotta belirtilecektir.</i>
☐	Bir kod verilerek tanımlanacak (<i>Detayını açıklayınız</i>)
☐	Belirsiz olacak

Araştırmadaki katılımcıların kimlikleri, depolanan veride tanımlanacak mı?

☐	Adıyla tanımlanacak(<i>Gerekçesini açıklayınız</i>)
☐	Bir kod verilerek tanımlanacak (<i>Detayını açıklayınız</i>)
☒	Belirsiz olacak

Araştırmadaki katılımcıların kimlikleri rapor içeriğinde tanımlanacak mı?

☐	Adıyla tanımlanacak(<i>Gerekçesini açıklayınız</i>)
☐	Bir kod verilerek ya da genel olarak (erkek çiftçi gibi) tanımlanacak (<i>Detayını açıklayınız</i>)
☒	Organizasyon adıyla tanımlanacak

☐	Belirsiz olacak

Araştırmanın doldurulan anket, test vb. formlarının güvenliği nasıl sağlanacak?

(özellikle kimliklerin belirgin olduğu çalışmalarda)

☒	Özel kimlik bilgileri yer almadığından gerek yok
☐	Güvenli olan yerde kilitli dolap içinde saklanacak
☐	Bilgisayarda password/encryption koruması ile bilgisayar veri belleğinde saklanacak.
☐	Diğer (Açıklayınız)

Araştırma verilerine araştırma personelinin dışındaki kişilerin girme hakkı olacak mı?

☐	Evet (Kim, niçin, veri güvenliğinin bu kişiler tarafından sağlanması için alınan tedbirler vb. açıklanacak)
☒	Hayır

Araştırmaya reşit olmayan çocuklar, kısıtlı ya da engelli bireyler katılmakta mıdır?

☐	Evet	☒	Hayır
Evet ise açıklayınız:			

Katılımcılara araştırmanın niteliği hakkında yeterince açık ve anlaşılabilir açıklama yapılmakta mıdır?

☒	Evet	☐	Hayır
Evet ise açıklayınız: Ekte sunulan soruların giriş kısmında açıklamalar yapılmıştır.			

Gönüllülere araştırmaya katılma ve çıkma koşulları açık ve net olarak belirtilmiş midir?

☒	Evet (Evet ise açıklayınız)	☐	Hayır
Evet ise açıklayınız: Materyallerin ilgili kısmında açıklama yapılmıştır.			

Katılımcıları en iyi tanımlayan seçenekleri işaretleyiniz.

☐	Okulöncesi çocuklar	☐	Kadınlar
☐	İlköğretim çocukları	☐	İşsiz yetişkinler
☐	Lise öğrencileri	☐	Yaşlılar
☒	Üniversite öğrencileri	☐	Zihinsel engelli bireyler
☐	Çocuk işçiler	☐	Tutuklular
☒	Yetişkinler	☐	Diğer (Belirtiniz)

☐	Erkekler		
<i>Araştırmanın katılımcılarının çocuklar, zihinsel engelli bireyler vb. özel durumu olan bireyler olması halinde, bunların özel etik davranış gerektirmesi nedeniyle, araştırmacı uzman kişilerden aldığı bilgiler çerçevesinde bu konuda nasıl bir dikkat göstereceğini açıklamalıdır.</i>			

Aşağıda yer alan uygulamalardan, çalışma kapsamında yer alacak olanları işaretleyiniz.

☒	Anket	☒	Görüntü kaydı
☒	Mülakat	☒	Ses kaydı
☒	Gözlem	☐	Diğer (belirtiniz)
☒	Bilgisayar ortamında test/anket		

Yukarıdaki bilgilerin tamamen doğru olduğunu ve eksik bilgi vermediğimi taahhüt ederim.

Başvuruyu Yapan Araştırmacının

Adı ve Soyadı: Abdulhekim AĞIRBAŞ

İmza:

Başvuru Tarihi: 08. 04.2021

EK-2: DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI İZİN TALEBİ

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NA

(Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü)

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Anabilim Dalında, Prof. Dr. Mehmet ÜNAL Hoca'nın danışmanlığında "Kıraat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar (Türkiye- Suudi Arabistan-Mısır Örneği)" konusunda doktora yapmaktayım.

Tez konumla ilgili ülkemizde il /ilçe müftülüklerinde, Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yüksek İhtisas Merkezi/Eğitim Merkezlerinde, Üniversiteler bünyesinde Kur'an-ı Kerim ve Kıraat bölümlerinde ve özel okutulan yerlerde verilen aşere-takrib kıraat eğitimi hakkında veri elde etmek amacıyla anket ve mülâkat yapmak istiyorum.

Türkiye'de kıraat eğitim-öğretimi verilen yerler ile buralarda ders veren şeyhü'l-kurra hocaları tanımak, kıraat alanında yapılacak çalışmalarda veri toplamak amacıyla söz konusu yerlerde anket çalışması ve mülâkatları yapmam hususunda gerekli müsaadelerin verilmesi hususunu saygılarımla arz ederim.

Not: 4 (dört) sayfalık anket örneği ektedir.

Bu anketin, iki-üç yılda bir aşere-takrib kıraat eğitimini dışarıdan bitirenler için yapılan sınavlara katılanlara da yöneltilebilmesi amacıyla 24.06.2019 tarihinde İstanbul Haseki Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi'nde sınava katılanlara ulaştırmamın (bir sonraki söz konusu sınavın doktora tezime yetişmeyeceği için) ivedi olduğunu da arz ederim.

Adres:

DİB Mushafları İnceleme ve
Kıraat Kurulu Başkanlığı
Çankaya/ANKARA
e- mail: ahakimag@hotmail.com

21.06.2019

Abdulhekim AĞIRBAŞ

EK: 3 AŞERE-TAKRİB KIRAAT EĞİTİMİNİ BİTİRENLERE YÖNELİK
ANKET

AŞERE-TAKRİB KIRAAT EĞİTİMİNİ BİTİRENLERE YÖNELİK ANKET

Bu anketteki sorular kıraat alanında yapılan ilmi çalışmalarda veri olarak kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Türkiye’de kıraat eğitim-öğretimi verilen yerler ile buralarda ders veren şeyhü’l-kurra hocaları tanımayı amaçlamaktadır. Genel bir değerlendirmeyi esas alan bu anket çalışması kıraat okuyan kişiler ile ilgili herhangi kişisel bilgi içermemektedir.

Kıraat alanında yapılacak hizmetlerde veri toplamak amacıyla hazırlanan bu anketteki sorulara vereceğiniz cevaplardan dolayı teşekkür ederiz.

Anketin yapıldığı; Yer:

Tarih:

1) Cinsiyetiniz: ☐ Kadın ☐ Erkek

Yaşınız:

2) Mezuniyet durumunuz:

☐ Lise

☐ İmam Hatip Lisesi

☐ İlahiyat Önlisans

☐ İlahiyat/İslami İlimler Fakültesi

☐ Lisansüstü

☐ Diğer

3) Çalışıyor musunuz? ☐ Evet

☐ Hayır

☐ DİB bünyesinde

☐ DİB dışındaki herhangi bir kamu kuruluşunda.

☐ Vakıf/dernek bünyesinde

☐ Özel sektöre bağlı bir işletmede

☐ Diğer

4) Hafız mısınız?

☐ Evet

☐ Hayır

5) Ezber durumunuz?

☐ Tam hafızım

☐ Yarım hafızım

☐ Çeyrek hafızım

☐ Bazı sureleri ezberim

6) Hafızlık durumunuz:

☐ Zayıf

☐ Orta

☐ İyi

☐ Çok İyi (Hatimle

teravih kıldırabilecek düzeyde)

7) Arapça bilgi seviyeniz?

☐ Zayıf

☐ Orta

☐ İyi

☐ Çok İyi

8) Kıraat eğitiminde sınıftaki kursiyer sayısı:

9) Kıraat eğitimine sınavla seçilerek mi başladınız?

☐ Evet

☐ Hayır

10) Hangi kıraat eğitimini aldınız?

☐ Seb'a

☐ Aşere

☐ Aşere ve takrîb

11) Hangi tarik kıraat eğitimini okudunuz?

☐ İstanbul Tarîki

☐ Mısır Tarîki

12) Bitirdiğiniz kıraat eğitimindeki tarikin hangi mesleğini esas aldınız?

☐ İtilâf Mesleği

☐ Ahmet es-Sûfi Mesleği

☐ Mütkin Mesleği

☐ Atâullah Mesleği

☐ Herhangi bir mesleği esas almayıp genel bir kıraat eğitimi aldım.

13) Kıraat eğitiminde hangi metod/metodları esas aldınız?

☐ İnfirad

☐ İndirac

☐ Herhangi bir metod esas almayıp genel bir kıraat eğitimi aldım.

14) Eğer İnfirad metodu takip edildiyse hangi imam/imamların kıraati ve ravi/ravilerin rivayetini okudunuz?

15) Kıraat eğitimini alırken hangi usûl/usûlleri esas aldınız?

☐ Semâ' Usûlü

☐ Arz Usûlü

☐ Edâ Usûlü

☐ Herhangi bir usûl esas almayıp genel bir kıraat eğitimi aldım

16) Kıraat eğitimini ne kadar sürede tamamladınız? Ay ya da yıl bazlı yazınız?

Aşere:

Takrib:

17) Kıraat eğitim-öğretiminde belirli bir program takip edildi mi?

☐ Evet

☐ Hayır

18) Okuduğunuz kıraat eğitiminizde hangi dersler verilmektedir? (Birden fazla seçilebilir)

☐ Aşere Usûlü

☐ Takrîb Usûlü

☐ Kıraat Çözümlemeleri

☐ Arapça

☐ Aşere Uygulamaları

☐ Takrîb Uygulamaları

☐ Kıraat Metinleri

- ☐ Tayyibe
- ☐ Tecvid
- ☐ Kur'an'da Vakıf-İbtidâ
- ☐ Kur'an ve Kıraat Tarihi
- ☐ Kıraat-Anlam İlişkisi
- ☐ Kur'an İmlâsı
- ☐ Tercîhu'l-Kıraat
- ☐ Kur'an Meâli
- ☐ Kıraat Öğretim Metotları
- ☐ Dînî Mûsikî
- ☐ Başka varsa belirtiniz.

19) Kıraat eğitiminde ezberlediğiniz klasik metin var mıdır? Varsa neler olduğunu ve beyit sayısını belirtiniz.

- ☐ Hayır. ☐ Evet (Cevabınız evet ise belirtiniz)
- I)
- II)
- III)

20) Kıraat eğitiminde takip ettiğiniz eserleri belirtiniz.

- a)
- b)
- c)
- d)
- e)
- f)
- g)
- h)
- i)
- j)
- k)
- l)

21) Kıraat ilmi tedrisatı sırasında dönem sonlarında sınav yapıldı mı?

- ☐ Hayır ☐ Evet; Ne kadarlık aralıklarla sınav yapıldığını belirtiniz:

22) Kıraat ilmi tedrisatı sırasında dönem sonlarında sınav yapıldı ise hangi derslerden sınav yapıldı?

23) Kıraat ilmi eğitiminizin sonunda icâzetnâme aldınız mı?

- ☐ Evet ☐ Hayır

24) Kıraat ilmi eğitiminizden sonra DİB tarafından yapılan sınav sonunda Aşere-Takrib Mezuniyet Belgesi aldınız mı?

☐ Evet

☐ Hayır

25) Aşere-takrîb kıraat eğitiminin mesleki gelişiminize katkısı olduğunu düşünüyor musunuz?

☐ Evet

☐ Hayır

26) Kıraat eğitimi hafızlığınıza olumlu katkı sağladı mı?

☐ Evet

☐ Hayır

27) Kıraat eğitimi almanız Kur'an'ı anlamada size hangi katkılar sağladı?

28) Okuduğunuz kıraat tedrisatı zihninizde Kur'an'ın subûtu ve günümüze gelişti itibariyle menfi bir etki bıraktı mı?

29) Niçin kıraat eğitimi aldınız?

- a) Çevre etkisi
- b) Meslekte yükselişe vesile olması
- c) Kıraat ilmine olan ilgimden
- d) Diğer. Yazınız

30) Kıraat ilmi eğitimi sizce gerekli mi?

☐ Evet

☐ Hayır

31) Kıraat eğitimi vermek ister misiniz?

☐ Evet

☐ Hayır

32) Kıraat ilmi eğitimi size göre nerelerde ve kimlere verilmelidir?

☐

Her mekânda bu ilmi almayı isteyen herkese verilmelidir.

☐

Belirli vakıf ve dernek çatısı altındaki kurslarda isteyen herkese verilmelidir.

☐

İl /ilçe müftülüklerine bağlı yerlerde isteyen herkese verilmelidir.

☐

Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Dini Yüksek İhtisas Merkezi/Eğitim Merkezlerinde bu ilmi almayı isteyenler arasından sınavla seçilecek kişilere verilmelidir.

☐

Üniversiteler bünyesinde Kur'an-ı Kerim ve Kıraat bölümlerinde lisansüstü eğitimi olarak verilmelidir.

33) Kıraat eğitiminde aşere ve takribi baştan sona yazdığınız kendi el yazma nüshalarınız var mıdır?

☐ Hayır. ☐ Evet (Cevabınız evet ise hangisi/hangileri olduğunu belirtiniz)

☐ Aşere ☐ Takrîb

34) Kıraat eğitiminde aşere ve takrib baştan sona yazılmalı mı? Yazılacaksa ne kadar ve ne şekilde yazılmalıdır?

35) Aşere-takrip kıraat eğitimini alan hafızlar nerelerde istihdam edilmelidir?

36) Kıraat eğitimini aldığınız il ve ilçe ile eğitim verilen mekânın adını belirtiniz.

37) Kıraat eğitimini hangi hoca/hocalardan aldınız?

38) Kıraat eğitimi alırken gördüğünüz eksiklikler (kurum, mekan, kaynak, yönetim, hoca, öğrenci vb.)nelerdir?

39) Türkiye’de daha iyi bir kıraat eğitim-öğretimi yapılabilmesi için görüş ve önerilerinizi belirtiniz.

Katkılarınızdan dolayı teşekkür ederiz.

EK: 4 YURTDIŞI KIRÂAT EĞİTİM KURUMLARI SORULAR

الأسئلة والأجوبة الخاصة حول تعليم وتدریس القراءات العشر للقرآن الكريم

بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على رسولنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين،

السلام عليكم ورحمة الله وبركاته، أما بعد؛

أنا عبدالحكيم أغرياش و أعمل كأستاذ قراءة القرآن في جامعة جانكري في كلية العلوم الإسلامية في تركيا. و في الوقت نفسه ، أنا طالب دكتوراة في قسم قراءة وتلاوة القرآن الكريم في كلية العلوم الإسلامية في جامعة يلدرم بيازيد في أنقرة عاصمة تركيا. عنوان الرسالة الدكتوراة هو موقف علم القراءات (عشر الصغرى والكبرى) في التعليم التقليدي وطرق التطبيق الحالية والمناهج الحديثة في تدريسها (نموذجاً في تركيا و مصر والسعودية).

تحقيقاً لهذه الغاية، يسرني أن تتكرموا بالجواب على الأسئلة التي أعددتها للحصول على المعلومات حول المنهجية والطريقة المتبعة في تعليم القرآن الكريم والقراءات في مصر والسعودية.

تم إعداد الأسئلة المذكورة في هذه الورقة كي يتم استخدامها كمعطيات في الدراسات العلمية المقامة في مجال القراءات. كما تهدف إلى معرفة الأماكن التي يقام فيها تعليم وتدریس القراءات والتعرف على أساتذة وشيوخ القراءات الذين يقومون بالتدريس في هذه الأماكن، والاطلاع على البرنامج الخاص بالمنهج والكتب والأساليب المتبعة وتدارسها، وذلك في الدولة التي يتم فيها إقامة الدراسة. ومن الجدير بالذكر أن هذه الدراسة تعتمد بشكل أساسي على التقييم العام ولا تحتوي على أي معلومات خاصة أو شخصية للأشخاص من دارسي القراءات.

نشكركم على تعاونكم بتقديم الأجوبة عن هذه الأسئلة التي تم إعدادها بهدف جمع المعطيات والبيانات ضمن الخدمات التي سيتم تقديمها في مجال القراءات. أنا أعتقد أن هذه الرسالة عندما تمت مناقشتها مساهمة قيمة للعالم الأكاديمي ولطلاب العلم في هذا المجال بفضلكم و بمساعدتكم. سآخوئي على الإزعاج، وتقبلوا مني فائق التحية و الاحترام والتقدير...

وفي الختام؛ أسأل الله العظيم أن يوفقنا لخدمة القرآن الكريم والسنة النبوية الشريفة.

أخوكم ومحبكم في الله عبدالحكيم أغرياش.

عنوان البريد: ahakimag@hotmail.com

المكان الذي تمت فيه الإجابة: التاريخ:

س- ما هو الاسم الكامل لهذه المؤسسة؟ وما هو تاريخ تأسيسها؟

ج-

س- هل هذه المؤسسة حكومية أم خاصة؟

ج-

س- ما هو التعليم الخاص بالقراءات الذي يتم تقديمه هنا؟ هل هو خاص بالقراءات السبع أم بالقراءات العشر الصغرى أم بالعشر

الكبرى؟

ج-

س- من هم الذين يتم تدريسهم القراءات السبع؟

ج-

س- من هم الذين يتم تدريسهم القراءات العشر الصغرى؟

ج-

س- من هم الذين يتم تدريسهم القراءات العشر الكبرى؟

ج-

س- كم المدة التي ينبغي في دراسة علم القراءة؟

ج-

س- هل يمكن الحصول على علم القراءة للذين يداومون المدرسة أو العمل؟ (لو كانت الإجابة بنعم) فكيف ينبغي أن يكون المنهج

المثالي في ذلك؟

ج-

س- ما هي الشروط التي يجب توافرها لدى من يرغب بدراسة كل من القراءات السبع، والعشر الصغرى، والعشر الكبرى؟

(أ) هل هناك شرط خاص بالتحصيل العلمي؟ (تنطبق إجابة السؤال أعلاه على هذا أيضاً)

ج-

(ب) هل يجب أن يكون من حفظة القرآن الكريم؟ إن كان ذلك ضرورياً فما هو مدى تأثير (سلبياً كان أم إيجابياً) كون هذا الحفظ جيداً أو

متوسطاً أو ضعيفاً عند الشروع في تعلم القراءات؟

ج-

(ت) هل يمكن لمن لغتهم الأم غير اللغة العربية أن يتلقوا هذا التعليم؟ وما هو المستوى الذي يجب أن يكون الطالب حاصلاً عليه من حيث

اللغة العربية؟

ج-

(ث) هل يوجد طلاب أجنب بين الطلاب الذين يتلقون تعليم القراءات لديكم؟ إن كان يوجد، ما هي الدول التي يأتون منها؟

ج-

(ج) هل هناك سن أو عمر معين يتم اشتراطه للالتحاق بالتعليم الخاص بعلم كل من القراءات السبع، والعشر الصغرى، والعشر الكبرى؟ وفي

رأيكم ما هو السن المثالي الذي يجب أن يكون لتلقي التعليم والتدريس الخاص بعلم هذه القراءات؟

ج-

(ح) إذا كان هناك شروط أخرى، فما هي؟

ج-

س- ما رأيكم في دراسة القراءات الصغرى بدون دراسة القراءات السبع (كما كان في تركيا) ؟

ج-

س- ما هي الطريقة التي يتم فيها اختيار الراغبين في تعلم كل من القراءات السبع، والعشر الصغرى، والعشر الكبرى؟ وهل هناك

اختبارات معينة يتوجب على الراغبين في تلقي هذا التعليم اجتيازها؟ وإن كان هناك اختبارات يجب التقدم لها فما هي طبيعتها؟ هل هي كتابية

(تحريرية) أم شفوية؟ وما هي فحواها؟

ج-

س- هل يتوجب على الراغبين في تلقي التعليم الخاص بكل من القراءات السبع، والعشر الصغرى، والعشر الكبرى أن يكونوا منتسبين

لمهنة أو مسلک معين أو أن يكونوا ضمن مهام معينة؟

ج-

س- هل تدريس علم القراءات بشكل منفرد أم ضمن مجموعات يتم تدريسها في صف؟ وإن كان هذا التدريس في صفوف دراسية فكم هو الحد الأقصى لعدد الأشخاص في الصف الواحد؟

ج-

س- (أ) ما هي مدة التعليم الخاصة بالقراءات السبع؟ (وفق أساس شهري أو سنوي)

ج-

س- (ب) ما هي مدة التعليم الخاصة بالقراءات العشر الصغرى؟ (وفق أساس شهري أو سنوي)

ج-

س- (ت) ما هي مدة التعليم الخاصة بالقراءات العشر الكبرى؟ (وفق أساس شهري أو سنوي)

ج-

س- (أ) ما هي الكتب والمراجع المعتمدة في تدريس الطرق السبعة؟ هل يتم الاعتماد على كتاب التيسير للداني أم على حرز الأمانى

للشاطبية؟

ج-

س- (ب) هل يتم الاعتماد في تدريس كل من القراءات العشر الصغرى والعشر الكبرى على طريق الشاطبية (مصر) أم على طريق

التيسير (اسطنبول)؟

ج-

ما هو الأسلوب / الأساليب المعتمدة في تدريس كل من القراءات السبع، والعشر الصغرى، والعشر الكبرى؟ هل هي انفراد أم إندراج

أم جمع؟

ج-

س- إذا كان الأسلوب المتبع هو الإنفراد فمن هو الإمام / الأئمة الذين يتم تدريس قراءتهم ومن هو الراوي / الرواة الذين يتم تدريس

روايتهم؟

ج-

س- ما هو الأصل / الأصول التي يتم اعتمادها من بين السماع، والعرض، والأداء في تدريس كل من القراءات السبع ، والعشر

الصغرى، والعشر الكبرى؟

ج-

س- تم تسمية الطريق الذي قام الشيخ أحمد المسيري باتباعه في اسطنبول في تعليم القراءات العشر الصغرى والعشر الكبرى في تركيا،

وهو أحد طلبة الشيخ ناصر الدين الطبلاوي في العهد العثماني، بطريق التيسير (اسلامبول/اسطنبول)؛ أما الطريق الذي قام الشيخ علي المنصوري

باتباعه فقد أطلق عليه طريق الشاطبية (المغاربة/مصر). وفي النهاية يجتمع كل من الطريقتين في سلسلة السند عند ابن الجزري. وقد ظهرت العديد

من التطبيقات المختلفة عند القيام بترتيب أوجه القراءات في الخمسينات من القرن الثامن عشر في العهد العثماني وهذه التطبيقات هي مثل

(الاتلاف)، و (أحمد الصفوي) ضمن طريق التيسير (اسطنبول) وهو الطريق المتبع من بين الطرق المتبعة في بعض التطبيقات مثل مراتب المد من

تقديم وتأخير والتي هي ضمن التطبيقات الخاصة بالقراءات العشر الكبرى على وجه الخصوص، وكذلك تطبيقات (المتقن)، و (مسلك الشيخ

عطاء الله) ضمن طريق الشاطبية (مصر) الذي اتبعه الشيخ علي المنصوري. وقد قام الشيخ محمد أمين أفندي (1858/1275) بتناول الاختلافات

بين أئمة القراءات وروايتها نظراً لهذه المسالك والطرق وذلك في كتابه عمدة الحلال. ولا زال يتم اتباع هذا الأسلوب في التعليم الخاص بالقراءات في

بلادنا، بناء على ذلك؛ فكيف هو النظام المتبع في تدريس وتعليم القراءات هنا؟ وهل توجد هذه التطبيقات التي تم ذكرها والخاصة بالطرق؟ وإذا لم تكن هذه التطبيقات موجودة فما هي الأشياء التي تقابلها هذه التطبيقات؟

ج-

س- ما هي الدروس التي يتم إعطاؤها هنا والتي تتعلق بالتعليم الخاص بالقراءات من سبع، وعشر صغرى، وعشر كبرى؟

ج-

س- ما هي الكتب التي يتم اتباعها ضمن التعليم الخاص بكل من القراءات السبع، والعشر الصغرى، والعشر الكبرى؟

ج-

س- هل يتم تحفيظ النصوص التقليدية ضمن التعليم الخاص بكل من القراءات السبع، والعشر الصغرى، والعشر الكبرى؟ إذا كان يتم ذلك فما هي هذه النصوص، وهل يمكن أن تقوموا بتوضيح عدد الأبيات التي يتم حفظها؟

ج-

س- إذا كانت هناك نصوص يجب تحفيظها من قبل الطالب، فهل يُطلب التحفيظ قبل دراسة علم القراءة أم بعدها؟

ج-

س- هل يتم تفسير النصوص من قبل الأستاذ أو الطالب نفسه؟

ج-

س- ماهي الشروح الموصى بها؟

ج-

س- ما هي الطريقة الأكثر صلاحية لعدم نسيان النصوص المحفوظة؟

ج-

س- هل يتم عمل اختبارات في نهاية الفصول الدراسية أثناء الدراسة الخاصة بعلم القراءات؟ وما هي الفترات التي يتم فيها عمل الاختبارات؟ إذا كان يتم عمل اختبارات فما هي الدروس التي تتم فيها هذه الاختبارات؟ وهل تكون الاختبارات كتابية (تحريرية) أم شفوية؟ الرجاء إعطاء معلومات حول فحوى ومضمون هذه الاختبارات.

ج-

س- هل يتم منح الإجازة في نهاية التعليم الخاص بعلم القراءات؟ وهل يتم منح إجازة لكل من القراءات السبع، والعشر الصغرى، والعشر الكبرى كل على حدة؟

ج-

س- من الذي يقوم بمنح هذه الإجازة؟ وهل يتم تصديق الإجازة التي يقوم الأستاذ بمنحها من قبل أي مؤسسة أو جهة معنية؟

ج-

س- هل توفر الإجازة الترقية في العمل أو الزيادة في الراتب؟

ج-

س- هل يمكن لمن يتلقى التعليم الخاص بعلم كل من القراءات السبع، والعشر الصغرى، والعشر الكبرى أن يقوم بتدريس هذا العلم

للآخرين؟

ج-

س- ما هي الطريقة التي يقوم المتلقي للتعليم الخاص بعلم كل من القراءات السبع، والعشر الصغرى، والعشر الكبرى باتباعها كي يحافظ على هذا العلم من النسيان؟

ج-

س- في أي من الأماكن الأخرى (غير هذا المكان) في بلدكم أو المدينة التي تتواجدون فيها يتم تدريس علم كل من القراءات السبع، والعشر الصغرى، والعشر الكبرى ومن هم الذين يتم تدريسهم؟ أي من هذه العلوم يتم تدريسها بشكل رسمي وأي منها يتم تدريسها ضمن الإطار الجامعي وأي منها يتم تدريسها في الأوقاف وغيرها؟

ج-

س- الرجاء ذكر أسماء شيوخ القراءة الأكثر شهرةً والذين يقومون حالياً أو كانوا يقومون بتدريس علم كل من القراءات السبع، والعشر الصغرى، والعشر الكبرى في بلدكم أو في المدينة التي تتواجدون فيها، وذلك ممن وافتهم المنية أو ممن هم مستمرين إلى الآن في تدريس القراءات؟

ج-

س- ما هو عدد الذين يتلقون التعليم الخاص بعلم كل من القراءات السبع، والعشر الصغرى، والعشر الكبرى في بلدكم أو في المدينة التي تتواجدون فيها؟ وهل هناك سجل يتم الاحتفاظ به يتعلق بهم؟ وكيف بإمكاننا أن نحصل على المعلومات المتعلقة بالدارسين لهذا العلم مكتوبة ومحورة ومن أين يتم الحصول عليها؟

ج-

س- في العهد العثماني كان يتم تسمية الأقدم في أخذ إجازاته في علم القراءات العشر الكبرى والذي يقوم بتدريس هذا العلم والحائز على وصف المدرس والمقيم في إسطنبول بشيخ القراء ويطلق عليه في الوقت نفسه رئيس القراء وهو الشخص الذي يقوم بتسيير وإدارة المراسم الخاصة بالإجازة. فهل يوجد في بلدكم ما يتم على هذا النحو أو ما يشبهه؟ إذا كان يوجد فما هو الاسم الذي يطلق عليه؟ وما هي المهام التي يقوم بها هذا الشخص؟

ج-

س- لماذا يتم دراسة علم كل من القراءات السبع، والعشر الصغرى، والعشر الكبرى في بلدكم؟

أ) بسبب الاهتمام بعلم القراءات

ب) بسبب الرغبة في الحصول على الشهرة

ت) بسبب تأثير المحيط

ث) كي يكون وسيلة للترقية الوظيفية

ج) أسباب أخرى. ما هي؟

س- في بلدكم أو في المدينة التي تتواجدون فيها، هل القراءات على اختلاف أوجهها ضمن التعليم الخاص بعلم كل من القراءات السبع، والعشر الصغرى، والعشر الكبرى، تكون مكتوبة من أولها إلى آخرها؟ وإذا كانت مكتوبة فما هي القراءات المكتوبة منها وما هو القدر المكتوب؟

ج-

س- الرجاء إعطاء معلومات حول البرنامج التعليمي الخاص بالقراءات التي يتم تدريسها هنا؟ ما هي المواد التي يتم تدريسها؟ وهل تم أخذ واقتباس هذا البرنامج من مكان آخر؟ أم أنه عمل خاص بكم ومن إعدادكم؟ وإن كان يتوفر برنامج كتابي فهل بإمكاننا أن نأخذ نسخة عنه؟

ج-

س- ما هي المهنة التي يقوم بها الخريجون الذين يتلقون التعليم الخاص بعلم كل من القراءات السبع، والعشر الصغرى، والعشر الكبرى، وذلك بعد انهاءهم للتعليم وتخرجهم؟ إذا كان يتم توظيفهم من قبل الدولة فما هي الأماكن التي يتم توظيفهم بها؟

ج-

س- هل هناك كتاب يحمل الصفة الأكاديمية على وجه الخصوص ويشرح التاريخ الخاص بعلم كل من القراءات السبع، والعشر الصغرى، والعشر الكبرى؟ و على النحو نفسه، هل هناك مرجع مكتوب يشرح تاريخ القراءات الخاص ببلدكم؟

ج-

س- في أي من الجوانب التعليمية هنا والخاصة بعلم كل من القراءات السبع، والعشر الصغرى، والعشر الكبرى، يتم تدريس الماجستير أو الدكتوراه؟

ج-

س- هل لديكم آراء و اقتراحات من أجل إقامة تعليم وتدرّس علم كل من القراءات السبع، والعشر الصغرى، والعشر الكبرى على نحو أفضل؟ ما هي هذه الآراء والاقتراحات؟

ج-

وتقبلوا مني فائق الاحترام والتقدير...

